ՈՐԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՐԻՑ ՄԱՍԱՆՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

Ա. Սիոն · Ա. Բերոսիոն · Ա. Փերիկիոն · և Ա. Մերիկիոն ։

Սորագրեալ ինարտանցիք աշխարհիս որ՝ի Նոսա՝ ղէրէս, ղէէրս, ղիաքս, ղվաճառախանոսէ, ղիառավարոսէ, ղէրծիս, և այլն ։

Աշխատասիրութիւն Գաբրիպատիէ Տէ Տէ Սահմանման Գիւղէր Աղունց Ազգաց և Աբբայի միաբանութեն Տէ Մխիթարայ Մեծի Աբբայի ։

Յամի տեառն 1802. Ի Թուրին ուխծաւ.

ՄԱՍՆ ՀՈՐՈՐԴ ՈՐՄԻԿԱՆ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի Վանս սէրն Ղազարու ։

ՀԱ — ՎԵՐԾԱՒՈՂ ՄԱՏԵՆԻս ։

Ընդհանուր աշխարհագրութիւն խոստացեալ ես առ՝ի մէնջ՝ի լուսաւն փափաքանաց մերոյ աղնեայ ուսումնասիրաց վաղուց ևս կատարեցաւ ըստ գրելոյ մասանց նորին . ՇԱց միայն ինչ ինչ քննելի առ՝ի զանստոյգս հաւաստի տեղեկութեամբ ստուգել . զոլով գործս տարժանելի բազմոյ քննութեց կարօտ . զոր մասամբ լիմն կատարեցաք յառաջագոյն ։ Այլ ապա զանազան հարկեցուցիչ կարևոր գործառնութիք ըստ մէջ անկեալ , նահանջ արկին մեզ անընդհատ աշխատասիրութ զթերին լրացուցանել ։ Իսկ այժմ ըստ յայնոցէ՛ն , ստուգ ինչ պարագ գտեալ , ՚ի դէպ վարկաք զայս մասն աշխարհի . որ ըստ կարգի այլոց մասանց չորրորդ դասի , որ և ըստ տանելոյ պայմանի աշխարհագրութե քննեալ և ստուգեալ է , ընծայել ուսումնասիրաց՝ առ այժմ սուղաւ ընդ զփափաք իւրեանց՝ գալով ՚ի ծանօթութի այսր անծանօթ աշխարհի . մինչև ՚ն օգնական ութ և այլ մասունք հետ զհետէ ՚ի տիպ արձակ նասցին անընդհատ յաջորդութ ։

Այլ ահա ինչ վ՛ն յառաջատիպ հատորիս . իսկ զայլ բազմազտիկ գիտելիս ծագրական զուարճալի կարևոր և հենցաղագուտ

մակացութեանս , ունելով լիով աւանդել յընդհանուր յառաջադրանութեանդ համեմատին գործոյս յառաջնում հատորի , ի սկիզբն հասարակախօսութեանդ : Այսմ վայրի զայս ևեթ՝ ազդ առնեմք , զի ոչ յայլ մասունս աշխարհի, նոյնպէս և ոստ փոխեալ կալաք զանուանս աշխարհայ՝ գաւառաց՝ քաղաքաց , եւ . որչափ ինչ հնար է ըստ բուն հնչման իւրաքանչիւր ազգաց նշանակել. այլ քանզի են՝ որոց գրուածք այլազգ հնչին յայլոց ազգաց ըստ զոր բնիկ ազգայինք, մանաւանդ գաղղիացիք և անգղիացիք . որով ոչ սակաւ դժուարութիւն կրեն , որք անտեղեակ են այնց լեզուաց՝ ի գտանել զանուանս քաղաքաց յաշխարհագոյց պատկերս , նորին ազգաւաւ կարևոր վարկաք զերկոսին ևս նշանակել . նախ ըստ բնիկ հնչման , և ապա հանդէպ նոր փակագծիւ ըստ գրուածոյն . ունք տեսցի յընթացս մատենիս : Յորմէ ակնունելիք մտաւոր և անձանձիր ընթերցանութեանդ մերոց բանասիրաց զուտ շահաւէտ արդիւնս բարեաց գանձել որ է վախճան առաջադիր գործոցս :

ՄԱՆԶՈՒՐԴ ԱՄԵՐԻԿԱ

ա. ԱՆՈՒՆ.

ԱՅՍ ՄԱՍԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ կոչեցաւ ԱՄԵՐԻԿԱ. որ ՚ի մեզ տատադարձեալ, բերի ԱՄԵՐԻԿԱ կոչ. յանուն ամերիքոսի վկայ բուչչխոսի որ էր ՚ի փիօրէնցա քաղաքէն իտալիոյ. իբր ոչ եթէ զի նա եղև առաջին գտիչ նոր, քանզի իբր վեց կամ եօթն ամք յառաջ քան զնա՝ եհաս անդր գերահռչակն քրիստափոր քոլոմպոս. այլ զի նա լինէր ամերիքոս նախ ապագրուբք հրատարակեաց զպատմուճն գիւտի այսր նորոյ աշխարհի. ուր եհաս յամի փրկչին 1497. որպէս ստորև ունիք ասել: կոչի և ԱՄԵՐԻՔԱՆ հնդիսպան. ՚ի զանազանութիւն հնգկայ աշխարհին, որ է յարևելեան կողմն մերոյս կիսագնդոյ ՚ի յասիա:

Իսկ ՚ի ռամկայ կոչի և Սփորին կամ Նեբրին ազգարկ. իբր զի գոլով ՚ի հակակայ կողմն հողագնդոյս՝ պատրանօք երևակայուն կարծեն լինել ՚ի ներքոյ կամ ՚ի ստորին կողմն մեր. բայց այս գումն կամ օրորտ երկրի՝ գոլով յամ կողմանց չորքապատեալ ցերկինից, կամ լաւ ևս ասելով ՚ի ծոց նոր պարփակեալ, չունի ստորին, և վերին տեղւ. այլ ամ կողմանք նոր հաւասար են: Սովորաբար անուանեալ կոչի Նոր

աշխարհ. տձեղ. խենթ պիտոյ. քեզի չեմ ես են 300 ամբ յորմէ հետէ ծանուցաւ բնակեցաց այսր մերումն կիսագնոյց։

ԺԵ. Դիւրք, և Տարածութիւն ամերիկոյ։

Ամերիկա է մի ի մեծագոյն ցամաքային մասանց հողագնոյս ի հակակայ կողմն հնոյ Ցերի. ձգէ ի հիւսիսային բևեռէ ընդ հարաւ 133 աստիճանաբ. կիսի փոքր մի աւելի, այսինքն մինչև իբրև 8000. իսկ յարևմտից յարևելս 45 աստիճանաբ. այսինքն մինչև իբրև 2700. ուստի և յայտ է թէ մեծ է ընդ զուարթ։ Դիւրք նր կարի յարմարաւոր է և յաջողակ նաւարկութեան և վաճառականութեան ընդ զայլ եմ մասն Ցերի. զի յամ կողմանց շրջապատեալ է ի ծովուս. ունի և բազմ ծոցս մեծամեծս և պարոյս, որք ընծայեն ի ներքս ի ցամաքն. այլև անհիմն նաւահանգիստս պատսպարական, և գետս մեծամեծս և նաւարկելիս, որք կարի դիւրացուցանեն զշաղորդակցութիւն համօրէն մերս կիսագնոյց։

ԺԶ. Բնակիչք ամերիկոյ։

Թէև զնարդ սկիզբն եղև բնակութեան մարդկան ի նոր Ցերի անդ, և ինդիր գժոխարին և բազմահնաձած. մինդ թէ ամենևին անյայտ և անբռնագոյդ. զոր թէպէտ բազումք բազմօրինակ բանիւք գուն գործեցին լուծանել, և յայտնի առնել, այլ չկրցին հնար. քզի չիք գտանել առ ամերիկացիս ազանդուն հիմնական, բաց ի վեր ի վերոյ ասացեալ թէ ինչ միքսիքացւոց. թող թէ գրուճած վն ծագման իւրեանց. վայ բանք այնց մատենագրաց և հասարատ թէք բռնադատք՝ են լոկ կարծիք և գուշակութիք մարդկային հարատարմանէ. թող զայնոսիկ, որք յայտնի առասպելք են ինքնատուղք. մինդ թէ և մտորական. սակայն առ ի լրումն փափաքանայ ընդհանրական՝ ոչինչ դանդաղիմք հատանօ տել առատաւոր զնահատն կարծիս մատենագրաց ի վր այսր խնդրոյ։

Արդ ոմանք ի կարծեցեալ բնագիտիցն փիլիսոփայից ասեն՝ զի ժողովրդ նորոյ Ցերի ունի զպատահական յառաջելթէ ինչ ծառայ ի բնակեցաց այսր մերումն կիսագնոյց. զոր օրինակ զի աքեն անմազ են և լերկ բոլորովին, բաց ի գլխոյ. և կազմուած մարմնոյ նոյն մինդ

մէնդ դիմաց՝ այլազան, և եղանակ կենաց և յօժարութիւք և ախորժակք հոգւոյ տարբեր, յանգգնեցան հաստատել, թէ չեն նք ի սերնդոց նորին հաստակաց հօր մարդկան ազգի, այ ազգայ. այլ օտարատեռ ինն զարմ մարդկան. մասնաւոր պատասխանի տարբերութիք զանազանել ի միմեանց։

Վայ ոչ ասուի անդր փոխադրեալ, այլ անդ գոյացեալ և աճեցեալ, և պահեալ կենդանի ի հանգստեանն։ Ջուրցն հեղեղք որ եղև առ նոյին. կի ասեն՝ եթէ ենթադրեսցի թէ ոչ եհաս անդ ջրհեղեղն. և կի դէթ ասանց՝ ի վեր բարձրաբերձ լերանց, եթէ դիցի թէ եղև և անդ ջրհեղեղ. այլ ոչ եհաս ի գերլուսն բարձրագագաթն լերանց։ Արդ՝ այս կարծեցեալ խնամոտակք ք թէ խնամոտեալք Թովմ թէ զչետ երթեան կարծեաց այնոցիկ, որք յետոսմիտ խորհրդով մէնդ թէ ամբարշտութ՝ անհնարին հասարին և գրեթէ հակասական, բարձրանալ ջուրց 15 կանգնաւ ի վեր ք զարձրագոյն լերինս Ծի. և այնպէս ծածկել զամօրէն ոլորտս երկրի. ընդդէմ յայտնաբարբառ վկայուէ Գր գրոց. այլև արտաքին հնագիր պատմուեց։ Ապա Թողէ ի բաց զայսպիսի ամբարիշտ կարծիս՝ ղորս և զօրաւոր փաստիւք ի բաց մերժեցին երեւելի ոչխանոհ փիլիսոփայք, բերեցոյք ի մէջ զայնոցն։

Ոմանք համարին, թէ սկիզբն բնակութեն գէթ մասին ինչ ամբրկոյ՝ եղև ի նահանի կարկեդոնացւոց որք են Թուհնուաք. հիմնադրք ի բանն արիստոտէլի, որ ի դէպս հրաշից (թէ արդարև նորա ի ցեն այն գրքք.) ասէ, թէ ի ծովս արտաքոյ հերկելեան արձանաց, կարկեդոնացիք գտին կղզի անմարդի. բայց առատագեալ այլ ամ իրաք, որք կարեաւր են կենաց մարդկան. ուր այնուհետեւ ըստ սէպ նաւարկէին. և ոմանք գաղթականք սկսան սակս վայելչութ և արդասաւորութեն երկրին անդ հաստատել զնակութեն իւրեանց. բայց առեանն կարկեդոնի արգել ք պատժով գլխատարութեն, զի մի և այլք եղիցեն որ բնաւ նաւել անդր. երկուց եալ թէ գուցէ դատարկացի ի բնակչաց՝ կարկեդոն մայրաքաղաք իւրեանց։ Ոմանք և ստացան, եալ ի նահանի աւանդութիս ինչ, ասեն թէ ի քաղ նանագոյ՝ ի Ֆիկս յեսուայ, և յերբայեցւոյ առ Ֆիկսք գերեցեց, այլև ի վինայ, գաղթականք վարեալ տեղափոխեցան յամերիկայ։

Այլ այն ամ պատմուիք և աւանդուիք անստոյգ

են ամենևին. այն զի ոչ գեղեցիկ տրամաբանէ ոք պերճասն, անմարթ իսկ է կարծել զնահատս նորոյ Ցի՝ յայսպիսի քաղաքական քաջակիրթ և հրահան դեալ ժողովրդոց սկիզբն ունել. ապա թէ ոչ հարկ էր ինալ առ նոսա գնել գոյշն ինչ հետոց քաղաքականութեան. և այնց հնարկ արհեստից կարևորաց մարդկային կենաց, որք գրեթէ ամենայն են վճռական ի ընկերութեան մարդկան՝ յայլ մասունս երկրի։ Գիանդի թէպէտ 'ի մէջ բազմապատիկ սասանութեց և թշուառութեց, և փոփոխութեց կենցաղոյս, հնար է մարդկան առ սակաւ սակաւ մերկանալ զքաղաքականութենէ, այլ ոչ իսպառ վայրենանալ. նոյնպէս մարթ է նուազ և բարձրագոյն արհեստից, որք 'ի զարդ են և 'ի վայելչութեն՝ ապաւանիլ այլև իսպառ կորնչելոյ, բայց կարևոր արհեստք կենաց, զոր օրինակ գործիք երկրագործութեան, և ատաղձանկութեան, սուր, փուռն, ահն, մանթերք առ անդամ մի 'ի մէջ ժողովրդեան երիք, ոչ երբէք իսպառ անհետ լինին. ոչ եղև առ ամերիկացիս, առ որս իբրև հաստին զառաջինն եւրոպացիք, ոչինչ յայսպիսեաց առաւ տեսին։ Եւ ևս զինչ և իցէ ազգ կամ ժողովուրդ՝ միանգամ զգործ առեալ պիտանութեն և հարկաւորութեն ընտանի անասնոց 'ի կերակուր, և 'ի գործ աշխատութեն, զոր օրինակ ալիքառոյ, ձիոյ, խաչանց, ահն, անկարելի երևի այնչափ անհետ լինել, մինչ չև Թողուլ իսպառ սուրճ կորնչել այնպիսի պիտանի անասնոց. սակայն մինչև ահն տարեալ անդ եւրոպացիք, 'ի բովանդակ ամերիկայ ոչ գոյր ոչ արջառ, ոչ ձի, և ոչ այլ ինչ տեսակ ընտանի անասնոց մերոց. յայն սակս իբրև կամեցան տալ նիստակեաց հաստատել անդ գաղթականս, փոյթ կալան փոխադրել անդր յեւրոպիոյ զամ տեսակս այնպիսի անասնոց, որք այժմ բազմացեալ են և անդ,

ոչ առ մեզ։

Յայսմ համ՝ քաջայայտ երևի Թէ առաջին նահատակք բնակչաց նորոյ Ցի՝ չեն 'ի կրթական և 'ի հրահանգել ազգաց, այլ 'ի բիրտ և 'ի վայրենի ժողովրդոց. բայց չէ յայտ Թէ յորմէ Ցէ. և յորոյ ազգայ էին նոքա։ Կրօցիոս առ լուդովիկոսի մովրերայ հիմի, Թէ բնակիչք հիւսիսային ամերիկայ են յասիական ԹաՀարայ. յորոց գուցէ հաստուածք ինչ Թափառեալ ընդ համամատած վայր սիպերիոյ, (ոչ սովորութեն է նոցա մինչև ցայսօր Թափառական կեանս վարել.) և խաղացեալ ընդ արևելս, հասեալ

իսկն

ինչն յամերիկայ։ Զի բիմ հաւարին, Թէ 'ինախ-
նումն ամերիկա միաւորեալ էր ընդ մերումս ցամա-
քի։ և յետոյ 'ի բուռն սաստանուել երկրի խրամատ-
եալ։ Եւ յայնմանէ կարծեն Թէ երևեցան այն գո-
տի բազմապատիկ կղզեաց 'ի նեղուցն որ ընդ մէջ ա-
մերիկոյ և ասիոյ։ զորս 'ի վերջին ժամս գտին մա-
կովբ՝ որք և ասեն Թէ յայնմին 'ինն՝ 'ի մեծամեծս
և 'ի փոքունս, գտանին հրաբուխք։ ոչ և 'ի ցա-
մաքն քամէեադքայ։ յորոց ոմանք գրեԹէ միայն վա-
ռեալ բարբարին։ յորմէ առաւել հաւաստի այս
կարծիք։ Քանզի յայտ է Թէ 'ի տեղիս, ուր յա-
ռաջ են սառութիւրկեայ հրայրեցուԹիք, մեծամեծ
պատառամունք լինին։ և բիմ պլպլյուլիա և փուփ-
խուԹիս գործեն երկրի։ Իսկ եԹէ ենԹադրեա-
ցուք, Թէ 'ի սկզբանէ անջատեալ են 'ի միմեանց այս
երկու մասունք հողագնայս, սակայն և այնպէս էր
ինչ գժուարին անցանել նոյ յամերիկայ։ Մի՝ զի
նեղուցն որ ընդ մէջ ամերիկոյ և ասիոյ՝ էջ այնչափ
ինչ լայն։ Եւ երկրորդ՝ զի ոչ ասացաք՝ բիմ կղզիք
գտանին անդ։ վայ թ ռոպերգսոնի կարէին նմա թ
Թերահաւատ ծանօԹուԹեանց՝ զոր ունէին գնաւար-
կուէ, անձն և ուրուական նաւակօք ևրեթանց տե-
ղափոխիլ նախ՝ յառաւել մեծաւոր կղզիս, և անտի
յայլս յաջորդաբար՝ մինչև ժամանել 'ի ցամաքն ա-
մերիկոյ։ և լինել ակզնահարք ամերիկացւոց։ Եւ
այս թ նորին կրոցիոսի յայտնի և առաւել հա-
ւանական Թուի։ զի բարբառ հիւսիսային ամերիկ
կացւոց բազում մերձաւորուէ ունի թ լեզուի Թա-
Թարաց։

Բայց յարևմտեան կողմն հիւսիսային ամերիկոյ՝ գը-
տանի մասնաւոր ժողովուրդ կոչեցեալ էսքիմոյ։ որ
'ի բիմ նշանաց, զոր օրինակ 'ի կերպարանաց, 'ի
զգեստուց, յեղանակէ կենաց՝ երևի ունել զնա-
գումն 'ի կրէնլանտացւոց։ ոչ և լեզու նոյն կարի
մերձաւոր է, և գրեԹէ նոյն թ բարբառոյ կրէն-
լանտացւոց։ զոր և փորձիւ առուգեալ քարտղէս
ոմն լուտերական հմուտ լեզուի կրէնլանտացւոց։
որոյ գնացեալ յՏեն եսքիմացւոց, եգիտ զն խօսիլն
նմ 'ի բուն բարբառ կրէնլանտացւոց։ և յայմ բե-
րէին զնմանուԹ նոյ։ մինգ Թէ էին իբրև նոյն ազգ։
որք և յայն սակս բիմ մարգասիրուԹ ընկալան զն-
քարտղէսն զայն՝ իբրև սազակից, և եղբայր խո-
հանոց։ թ որ մեծասէր զարմացաւ նա։ Ա յս եմ
է հաւաստի նշան, եԹէ 'ի կրէնլանտացւոց անտի

են նոքա. իսկ կրճնեալացիք յայս է Թէ են ի նորա վկայացոյ։

Քանզի նորվկիացիք ըստ առաքելոյն յամին 830. իսկ ըստ պիճնկայ՝ ի 981. Հասին ի կրճնեալտիա կղզին. և անդ հիմնեցին քնակուի մարդկան. բայց յետոյ ըստ հարուստ մի ձմի ըստ հասաւ երկնեւկ նորվկիացոց ի կրճնեալտիա. իսկ ի վերջին ձիւս վերստին սկսան նորվկիացիք նաւել ի կղզնեան յայնսահկ։ Ալ ըստ ըստ նորին առաքելոյն, եմք յայնպիսում իմ գործական գարու, յորում գիւ ես և ոչ գուշնաքեայ իմն նշոյլ գիտաւէ և քաղաքակնութիւն երեւէր ի հիւսիսային կողմանս եւրոպիոյ, նորվկիացիք ունէին այնչափ ծանօթութիւն նաւարկութեան, մինչև նաւել ի կրճնեալտիա, քաղայայս է Թէ և նախնիք նոցա՝ գլխովին անհետացուցք ի նաւարկութիւն ծով, ոչ Թէպէտ ի Թափառիլ ընդ ցամաք, կարէին ի նորվկիոյ նաւել մինչև ցամբիկայ. Թէ ոչ անիկնապես և ուղղակի, (որ գործարին երեւի սակս երկարաւէ ծովային ձնհղի.) գնէի առ սակաւ սակաւ յառաջ խաղալով ի կղզեաց ի կղզիս. ըստ նախ՝ ի չերկանտական կղզիս. ապա ի փարոսկանս. անտի յիսլանտիա. յետոյ ի կրճնեալտիա. որ գոլով անձուկ նեղութիւն անկըրպետեալ յամերիկոյ, մարթ է դիւրաւ ասել անդ անցանել։ Վայ կարողացան մարդիկ առանց այնր մեծի գժուարութեան, զոր ամենք անյաղթելի կարծէցին, անցանել ի ցամաքէ ասել մերմէ յամերիկայ. և այս երկու հիւսիսային ծագս. ըստ և արեւելեանն միկնորդութիւ կղզեաց որ ի հնդկաստան ասեալ և ամերիկոյ, և ըստ արեւմտեանն՝ միկնորդութիւ կրճնեալտիոյ։ Այս ևս ըստ կրօցիոսի մարթացան անցանել և ի հարաւային ցամաքէն ըստ նեղուցն մագելհանեան. որոյ լայնութիւն չէ ինչ առաւել քան զերկու կիլ զերիս վարստահս. նոյնպէս և այլ զանազան ձանապարհօք։ Սակայն Թէպետ և այս ամենք չլինէր, միեթ չէր մարթ Թէ յետ այսչափ գարուց յոլովակի պատահել իցէ այն, որ պատահեցաւ ալեքնոսի սանքէլեան. որ ի սասանիկ իւն ալեկոծուէ յաւերիկոյ վարեցաւ յամերիկա։ Ալ յամ բըշմ օրինակս ասել կրօցիոս մարթէր ի մէջ մատուցանել։

Ալ այս յայտ է Թէ քնակիչք նորոյ Ցի զծագումն իւրեանց ունին յասիացւոց, և յեւրոպացւոց. բայց առաւել հաւաստի երեւի Թէ միայն յասիացւոց. զի Թուիւալ զնգլիմացիս, որք են մասնաւոր ժողովուրդ

վուրդ ամ երօք օտար յայլոց ամերիկացւոց , յայլ
ամ ազգս և ժողովրդս առ հնոր երևի զարմանա-
լի իմն համառօտիւն՝ ոչ միայն ի տեսիլ երեսաց՝ ի
դիս՝ և ի կազմակերպուել մարմնոց , այլև յատոր-
ական հոգւոց . ոչ թէ այլն ի նոյն զարմի էին .
ունին նմանուել և ըստ բերս և վայրենի ժողովրդոց .
որք են ի սփիւռս հիւսիսային կողմանց ասեմ .
բայց գրեթէ ոչ ոք ի նոցանէ ըստ ազգապ բնակելոց
ի հիւսիսային ծագս եւրոպիոյ . յորմէ յայտնի երևի
թէ յասիացւոց իջանեն նոքա : Համաձայն է այս ա-
սէ ռոպէրտսոն և աւանդուեաց մեջսիքացւոց՝ որ վե-
ցազգեան խրճանց . զի աւանդեն թէ նախահարքն
իւրեանց եկեն ի հեռաւոր Ծագ՝ ի հիւսիսոյ արևե-
լից մեջսիքոյի . ցուցանեն և զանազան կայանս ,
յորս զառաջինն զտեղի կայան . և յորոց յառաջ
խաղացին ի խորին գաւառս :

Հաւանական երևի թէ ի նոյն հիւսիսական կող-
մանց ասեմ անցին յամերիկայ և զանազան տեսա՛ք
վայրենի չորքոտանեաց և թռչնոց՝ որք լինին ի ցըր-
տային գաւառս . կամ ցամաքաս , (եթէ ենեղադ-
ցեցի , թէ ի հնումն միացեալ էր ամերիկայ լին-
մերուսն ցամաքի .) և կամ ըստ լոր , որ չէ լինչ ընդեմ-
մի՝ զի անասունք թէպէտ մեծամեծք , և յալեան-
դաէք , սակայն առաւել յաջողակ են ի լեզ քան
զնորդիկ . որպէս տեսանեմք ի մեծամեծ արջառս ,
յերիվարս , եզն : Իսկ երդ՝ զի նեղուցն որ անջըր-
պետէ զասիա յամերիկայ չէ այնչափ լինչ լայն . այն
զի գոտանին անդ և կղզիք յոլովք . որք առաւել
գիւրացուցանեն զանցս նոցա ի միջէ անցանել յայլ . մինչև հասանիլ յամերիկայ .
և այս (ըստ քալմայ ի մէկին ուր գրոց . գլ . ըստ .) կամ
ի խնդիր կերակրոյ , կամ փախուցեալ յերկասց որ-
սորդաց , և կամ այլ ինչ դիպուածով : Իսկ զի այ-
լոց անասնոց , որք ի չէ բնային գաւառս լինին՝ մարթի
է ասել թէ ի մարդկանէ տարան անդր սկսան
գիպուածով : Ի յամերիկա ոչ գտանէին նախ քան
զնոսանէն անդ եւրոպացւոց պիտանացու ընտա-
նի անասունք . ոչ արջառ , երիվար , ոչխար , ևն .
յորմէ երևի թէ առաջին նախահարք ամերիկացւոց՝
չէին առեալ զիարձ պիտանութեն այնց անասնոց .
նմին իրի չէզև նոյ փոյթ առնիլ ըստ ընբեանց յանաս-
նոց անտի . և ընդ հակառակն գտանին անդ անաս-
նունք ինչ՝ չորքոտանիք և թռչունք՝ տեսակաւ տար-
բերք յանասնոց մերոյս կիսագնդոյ . յորմէ չէ պարտ

'ի մահ գնել Թէ չէն նոքա յՕհ ասակ մերձ, այլ անդ գոյացեալ. վը ղն այն տարբերուն ոչ Թոռն լե նել գոյացական, այլ պատահական եւեթ. պատճառ եալ 'ի դրից երկրին, 'ի հանգամանաց օդոյն, և 'ի սննդենէ. զոր յայտնի Ճշմարտ և փոքն. զի ա հա արջառք երկիւղք ոչխարք և շունք, եւն, զորս տանէն անդ եւրոպացիք, յերկրորդ ծննդեան այն չափ փոփոխին ոչ միայն ըստ արտաքին տեսլեան, (լե նելով փոքր վատ և գծուծ.) այլև ըստ ներքին որա կուէց. մինչև երեւել այլասեռակ 'ի մերոց ասակ. և այս փոփոխութիւն առաւելապէս երեւի 'ի շունս, որք յատկնուն ծննդեան անդ խոպան համրա նան. ոչ և 'ի կուլնէս. որով Թոռին այլ տեսակ անասնոյ։

Ասէլ վը այսր մտին և անյայտ խնդրոյ՝ այսչափ ինչ շատ համարեալ, վը այժմեան բնակչաց ասելն է, Թէ առ համեմատութիւն շարժակ տարածուէ երկրոյ, բնակիչք նորա սակաւ են. զորս յերկիր դասս բաժանէ պիլինկ. ըստ 'ի բուն ամերիկացիս. 'ի հասարկիս. կամ 'ի սեաւ ափրիկեցիս՝ անդ փոխադրեալս յափրիկոյ. և յեւրոպացիս. ընդ որոց գասին և ծնեալքն յեւրոպացւոց, և յամերիկացւոյ, կամ յափրիկեցւոյ։ Բուն ամերիկացիք Թէպէտ և յառաջագոյն իսկ չէին այնչափ յոգնաԹիւ. բայց զկնի ա փրելոյ եւրոպացւոց զանազան կողմանց ամերիկոյ, և առաւել նուաճելոյն. կէս մի 'ի սպանչ ընդ մ ահան և ըստ եւրոպացիս, և կէս մի 'ի ծանրակիր գործառնութեանց և 'ի գժնդակ աշխատութեց, յոր ծա ւայեցուցանէին զնոս եւրոպացիք։ Վայ վրիպին ծառնագիրք, որք տարապայման բազմացուցանեն զնոս. քղի 44 ազգք և ժողովուրդք բարակվայոյ, դուզուանայ, և ուրակվայոյ, որք են առաւել քազմամարդ նահանգք ամերիկոյ՝ հաշիւ հասանեն 'ի Թիւ 300 հազարաց. եԹէ նոյնչափ դիցուք և 'ի տրասիլիա, 'ի քիլի, 'ի բերու, 'ի կուլանա, 'ի ցմաքն, և յերկիրն մակերևոյթն, որ յայտ է Թէ չէ բազմամարդ. Թիւ համարէն բնիկ ամերիկացւոյ 'ի հարաւային ամերիկայ հաշիւ հասանէ ցմիլիոն մի և կէս. և փոքր մի աւելի։ Դիտելի Թէ նոյն չափ իցեն և 'ի հիւսիսային մասին. զի ոչ Թոռն լինել առաւել բազմամարդ քան զհարաւայինն. բայց Թիւ բնիկ ամերիկացւոց լինի երեք միլիոն. և փոքր մի աւելի։

Իսկ խառնիկք՝ կամ սեաւ ափրիկեցիք՝ զորս սկսան ասդ

ռանիլ անդր Եւրոպացիք, յորժամ նոճազէցան բը-
նիկ ամերիկացիք ի մշակել զերկիր, և ի գործել
ի մեռաղս, ի սկզբան ոչ և յաւարտ անյիշալ գա-
րուն՝ առաւել բազմաթիւ էին · զի ըստ հաւա-
նական հաշուի ունին՝ յանցեալ դարու միւնչև ցայժմ
երեւի հաւանական՝ թէ տարան անդր յափրիկոյ իւ-
րեւ վեց միլիոն խափչիկք · այլ այժմ գուցէ հազիւ
կիսով չափ գտանին · քանզ գալով եղկելացն գրա-
ւալ ի խոստ աշխատանս, և ոչ կարելով ամուս-
նանալ, օր ըստ նոճաղին · և սպառեալ էին արդ-
եօք միւնչև ցայժմ, եթէ ոչ ընուէն զտեղն պակա-
սելոց, անդադար նորս տանելով յափրիկոյ · Ա-
մի այժմ ըստ պիշինակայ գտանին անդ իբրեւ 3 միլիոն,
և 450 հազար խափչիկք · իսկ Եւրոպացիք (Թուէլ
ըստ նմ և զծնեալս ի խառն սերնդոյ) առաւել են ·
զի ըստ նորին պիշինակայ Թիւ նոցա հասանէ 6414678 ։
Ա՚ւդ՝ միացուցեալ ղգումար երից ազգացս, Թիւ
հանդիպեն բնակչաց նորոյ Տի՝ լինի ըստ այսմ պղե-
սակի պիշինակայ ։

Եւրոպացիք, և խառնեալք · ·	6414678 ։
Ափրիկեցիք · · · · · · ·	3450000 ։
Բնիկ ամերիկացիք · · · · ·	3577000 ։
Գումր բոլորեցուն	13441678 ։

Յայսմանէ՝ ըստ ասից պիշինակայ մարթի ք տեսանել,
Թէ որպէս հեռի է ի ճշմարտէ սուտիւ, ի ը-
նդունել 150 միլիոն բնակիչս յամերիկայ · սակայն ի
վերջին ամս յայսոսիկ բազք յոյժ ի մերս կիսագնաց՝
և մեռեալ յեւրոպայ անցին յամերիկայ · որով յայս
ի Թէ այժմուս առաւելեալ են անդ յոյժ յոյժ բը-
նակիչք, ըստ 20 կամ 30 ամաց յառաջ ։

Ը · ԳԼԽԱՒՈՐ ԼԻՐԻՒ, ԳԻՊ, Ե ԼԻՀ ԱՄԵՐԻԿՈՅ ։

Այս նորագիւտ Ծ բարձր է և լեռնային · ուր ըստ
ասից ոմանց՝ երեւի Թէ բնուէն առա-
ւել լիաձեռն գործեաց, քան ի մերս կիսագնաց ։
Գլխաւոր լերինք ամերիկոյ են այսոքիկ ։
ԱՂԷՂՍԵԱՆ ԼԻՐԻՒ, որք կոչին և ԱՂԱՆԻԱՆ այլև
Կապոպակ լերինք · են գօսիք մեծամեծ լերանց ի
հիւսիսային մասին ամերիկոյ · յարեւմտեան կողմն
ծիք հասանգաց միացեալ ։
ՔՈՐԴԻԼԵՐԱՆ լերինք բարձրաբերձք ի հարաւային մա-
սին ամերիկոյ, որք ի հարաւոյ երկայնեալ ձգին ըստ հիւ-

Հիւսիս՝ մինչև՝ ի մէջքերն։

ԱՇՆԱՓԱՆ ԼԵՐԻՆ։ Կոն գօտիք մեծամեծ լերանց՝ ի հարաւային ամերիկայ՝ սկսա՝ ի հասարակածէն ըստ ցայկէդ շողով արեգական. սակայն գլուխք նոցա միշտ ձիւնազից են և սառնապատ՝ վասն երկնաստափ վերամբարձութեան. որոց բարձրագոյն կէտն կոչեցեալ Ընկ պօրաց, կամ Քիմպօրաց՝ որ անկանի՝ ի գլխագոնահասն դի բերդացի՝ է իբրև 22 հազր սահնաչափ բարձր, կամ ըստ այլ չափու 3220 ձողաչափ, որ առնէ առաւել քան զչորս մղոն. և է բարձրագոյնն՝ ի մէջ չափեալ լերանց Ծի։ Բայց ձգտիւքէ չէ յայտ բարձր լինելն լերանց ամերիկայ՝ քան զկերինս մերոյս կիսագնահ. զի բարձրաբերձ լերինք ասիոյ՝ զոր օրինակ է մասիս լեառն, լերինք սորոսի, լերինք կովկասու, լերինք Թաւրաւրոց, լերինք գիսկեգայ, Ալեպոյին, և. չեն չափեալ, ոչ չափեցին քնաքեալք զլերինս ամերիկայ։

Յայսց՝ և յայլոց անհամար լերանց ամերիկայ բղխեն բազում գետք մեծամեծք և մանուանք. յորոց գլխաւորքն են այսոքիկ։

ՍԷ ԼԵՐԵՆԷԱՆ։ Ի գետ մեծ՝ ի հիւսիսային արևելեան կողմն ամերիկայ՝ ի նոր գաղղիա, կամ՝ ի քանատա. յորմէ հասեալ է հիւսիս և է արևելս, գնայ անկանի՝ ի ծովն է բերան լայն իբրև 60 մղոն։

ՄԻՍԻՍԻՊԻ։ Ի նոյնպէս՝ ի հիւսիսային կողմն ամերիկայ. որ հասեալ է հարաւ մինչս իբրև 2000. մղոնաւք՝ ի ծոցն մէքսիքոնի։

ՄԱԳԱՓԱՆ, կամ ԳՆԵՓ ԱՇՆԱՓԱՆԷՑ։ Ի՝ ի հարաւային ամերիկայ. որ յարևմտից ընթացեալ յարևելս, և զայլ անշիւք գետս յինքն ընկալեալ, գնայ մտանէ՝ ի ծովն է հասարակածիւ։

ԵԱՓԷՑ. որ կոչի և ԲՐԱՉԱՓԱՆ յանուն ցեղասեռի ուրուք վայրենի ժողովրդեան, որ յատակագոյն առաւելին գետով բնակեր. և է գետ մեծ՝ ի վերայնիսկ. որ հասեալ՝ ի հիւսիսոյ արևելից՝ է արևմտեան հարաւ, գնայ անկանի յովկիանոս անդր՝ ընդ բերան եօթն փարախս լայնատեղիս։ Մարթի է է այս գետ նաւել մեծամեծ նաւուց մինչև ՝ի ՀՕ մղոնաւ՝ ի ներքս ի ցամաքն. և անդր ևս հնար էր յաջել, եթէ չէին խափան բարձրաբերձ սահանք հասեալք ընդ մեծամեծ ժայռս, որք ցանեալ կրծեալ կան՝ ի ձոր գետոյն իբրև 6. 7. մղոնաւ տարածութիւ։

ԳՐԱՆԴ. ՔՈԼՈՐԱԴՈ։ Երկու գետք երևելիք՝ ի նոր մէքսիքոն։

Որոնցոյ · կամ Գետ ՝ըր փըռնկոսի : Ի ՝ի պատմ-
ւեա · որ ՝ի հարաւոյ ընձեացեալ ը հիւսիս՝ գաս-
նայ յարեւելս · և հարաւստ մի տարածութ ը հոսեալ
ը այն՝ գնայ անկանի ՝ի ծովն :

Բայց : Ի նոյնպէս գետ մեծ ՝ի հարաւային ա-
մերիկա · որ բղխեալ ՝ի բերու , և հոսեալ ՝ի հիւ-
սիսոյ ընդ հարաւ՝ գառնայ յարեւելս · և մտանի ՝ի
ծով ը բերանն՝ որոյ լայնութին առաւել է քան 240
մղոն :

Ահա ամ գետք են ՝ի թիւս մեծագոյն գետոց ծի-
որք և բնչ մինաւ հեռի ՝ի ծովէ՝ այնպէս և այն-
պէս ընթանալով ծաւալին , մինչև այնուհետև ոչ
գետք , այլ մի մի բազուկք կի ծոցք ծովու երևին ·
զորս ձոխագոյն ևս ունելով սատրագրել ՝ի մտանա-
ւոր սատրագրութիս գաւառաց՝ ը որս անցանեն :
Բայց ՝ի գետոյն հրաշալի գետոց սահ , են այլև
անհամար գետք յամերիկա մեծամեծք և մանուք ·
զորս յիւրաքանչիւր տեղիս ունելով նշանակել :
Լինք մեծամեծք նոյնպէս բնչ են յամերիկայ · մա-
նաւանդ ՝ի հիւսիսային կողմանս · որոց գլխաւորքն
են ոք : Լիմ վերին · որ մեծ է քան զայլս · զի տա-
րածութի նր առաւել է քան 500 փարսախ : Հարս-
լիմ · Մէթիան · Օնտարիօ · Էրիս · լիմ Ուիսիքի-
նայ · լիմ Միսսաւինայ · լիմ Միսսիսիպպոյ · լիմ Ար-
կանսաս · լիմ Բիւկոթաֆոյոց : Ահա ամ լիմք կի ծո-
վակք են ՝ի հիւսիսակողմն : Նոյնպէս նշանաւոր են
լիմն Մէսսիսիպի · և լիմքն կոչեցեալ Քիսթայ ·
Նիսթաւինայ · Մարտոյոս · Բաբինայ · Գերոյես · Ի-
րիեփոա ՝ի բերու · և Մերինայ · Թող զայլս որք չեն
այնչափ ինչ մեծ :

Ը · Ծովէ , երևելի Նեղոսէ , և Հրուանդանէ ամե-
րիկոյ :

Ամառաւրած ծովք որք ասին և անուն պատուեն
զամերիկայ՝ ը հանրապէս կոչին ծով հիւսի-
սային , և ծով հարաւային · կի խաղաղական : Հիւ-
սիսայինն , որ անդրադարձ զերբոպիա և զափրիկէ
յամերիկայ , առ ափրիկէիս անուանակալ կոչի ծով՝
կի Ատլանտեան · յադկանդեան լերանց ան-
ակ՝ որք են յափրիկէ · ևսկ առ ամերիկայիս զանա-
զան անուանց վիճակի · ը անուանց ցամաքաց և
կղզեաց առ որովք պատէ · ոմն ը մէջ կրէնլան-
տիոյ և երկրի հիւսիսային բևեռի՝ Պարոյ (որ է
երբ

իբր ծով անկատար) Պաքիֆինայ. ՚ի մէջ երկրին լապրատոյ, և արեւելեան ցամաքի՝ պարոյր Հոպսոնի. Ընդ մէջ երկուց ցամաք կղզեաց. ՚ի խաղտանայ, և ՚ի քաղրիտայի, և առ ցամաքաւ նոր մէքսիքոնի՝ ծով Մեխսիկոյ։ իսկ այն մասն որ պատէ զանդիլեան կղզեաց՝ կոչի Հրէիեղեցոս Հնդիւնեան։ Առ պրասիլիաւ. մինչև ՚ի բերան բլատայ գետոյն՝ ծով Պեռնիկոյ։ Եւ անտի մինչև ՚ի նեղուցն՝ որ բաժանէ զամերիկայ յերկրէ հրոյ՝ ծով Մաիելանեան։ իսկ անտի և անդր՝ ծով Հանդիսին, կիմ Հարաւային ընկերի. ուր նաւք չհանս ղերեզին յիշ խաղալ անդր ՚ի 60, և 70 աստիճան լայնութ. արդեւելակք ՚ի միջասահ Թանձրամած բջոց, և յանդուծանելի սառուցից. Թէպէտ ՚ի կողմն հիւսիսային բեւեռի խաղացն մինչ ՚ի 77, և 80, աստիճան, զորմէ տեղեակ ՚ի ես. հասոր։

Իսկ ծովն հարաւային կիմ խաղողական ձգել տարածի ՚ի մէջ ասիոյ և ամերիկոյ. առ որով նոյնպէս զինչ առնանա ՚ի դէպատար գաւառաց. զոր օրինակ ծով Բիլոյ. կիմ Բիլեայ. և Բերուայ՝ առ քիլի և բերու նահանգաք։ Առ պարանոցաւն բանամոյ՝ ծով Բանամայ. յարեւմտեան կողմն քալիֆորնիայ՝ ծոյ Բալիֆորնիայ։ Իսկ ծոյն, որ ի ՚ի մէջ քալիֆորնիայ, և հին և նոր մէքսիքոնի, կոչի ծով Կորտէ. զի ունի զնմանութիւն ինչ ՚ի կարմիր ծովուն. կիմ մինդ ՚ի ագրիական ծովու։ Այս ծով հարաւային՝ առաւել ՚ի արձակ է ՚ի զհիւսիսայինն. և ՚ի զանազան տեղիս սփռեալ կան ՚ի նմա կղզիք մեծամեծք և մանունք. մինդ մօտ յերկոսին արեւադարձս։ Իսկ առ չքնաղակաւ արջային կիմ հիւսիսային բեւեռի՝ աւարտի ՚ի նեղուցն, որ բաժանէ զամերիկայ յասիոյ. ոչ ՚ի վերջին ժամս ձգելոյ տեցաւ. ՚ի որ հռչակաւորն քուկ գտուն գործեաց առնել ճանչ յերեսոյնա՝ այլ ոչ կարաց արգելեալ ՚ի սառուցից՝ որք ձգեալ երևին մինչև ՚ի բեւեռն։ Նեղուցք ամերիկոյ են այսորիկ. Նեղուց Մաիելանոյ. յայս անուն անուանեալ ՚ի մակելանոսէ նաւապետէ փորտուքալացւոյ՝ որ յիշ ՚ի զամանն չքնաղատեաց զբոլոր գտուն երկրի ծովագնաց ճանչորդութ. անցեալ ՚ի այս նեղուց՝ որ բաժանէ զհարաւային ծայր ամերիկոյ ՚ի բիշմ մեծամեծ կղզեաց. որք միանգամայն կոչին երկիր հրոյ։ Ընկ ՚ի բազմանգամ հին նեղուց այնչափ երկայն և այնչափ վտանգաւոր՝ որչափ այս. զի երկայնութ նր է իբր 380 մղոն. ՚ի

լի են ՚ի նմա ժայռք , և կղզիք . և ընթացք ջուրց
նր պէսպէս և անկանոն : Բերան նր ՚ի հրուանդա-
նէն կուսանաց , մինչ ՚ի հրուանդանն քարտղայ՝ ե
երթև 30 մղոն . այլ յետոյ դնայ անձկանալով՝ այն-
պէս՝ զի ՚ի տեղիս տեղիս հազիւ 2 մղոնաչափ լայնանա-
լ ունի : Ջայս ներուց ունիմք ըզ արձակագրին առաքա-
դրել ՚ի Հնդս մակեդոնական երկրի :

Նեղուց Մայիոյ : Էր նեղ անցք ըզ մէջ կղզեաց գնդին
իշխանութեանց և երկրին հրոյ՝ մօտ առ նեղուցն
մակեդոնական . և ունի զանուն յառաջնոյ գոտւոյ
երկրի : Իսկ այլ երեւելի նեղուցք՝ են ՚ի հիւսիսա-
կողմն . ոմն նեղուցն Գալեղոյի կոչեաց . որ անկ ցամաք
կղզւոյ նոր երկրի , յերկրէն լայրատորոյ . Նեղուց
Տաւիոյ , որ է ըզ մէջ կրկնլանաիոյ , և եաման
կղզւոյն :

Նեղուց Պաֆֆինոյ . որ գնդին եամէս կղզի բաժանէ
՚ի քուսմպէալանատոյ , որ է ըզ մէջ լայրատորոյ և
բարերատու կղզեաց : Բայց առաւել հռչակաւոր է
նեղուց Պէհրինոյ , կամ Ալեհանէան . և կամ Հիւսիսային .
անկ ցամաք ըզ մէջ ասիոյ և ամերիկոյ . որոյ գիրք ՚ի
նորոմն Հդբրատեցաւ ՚ի ձեռն Ճոնաթոդուէ նորոգ
նաւարկողաց՝ մինդ-քուզոյ . յորում գտանին բազ-
մութ կղզեաց :

Հրուանդանք ամերիկոյ են այսոքիկ . Հրուանդան
Հրէից , ՚ի հարաւային ծագ ամերիկոյ , երբ առ 56
աստիճանաւ հարաւային լայնութ . յայս անուն կո-
չեցաւ ՚ի նաւաստիէ , որ նախ էանց առ նովաւ .
հրուանդան Սբ Հռոմոյ յարեւելեան ծագ պրասիլոյ .
հրուան՚՚ Գաբրէլ , ՚ի ցամաքակղզին խաքոանոյ .
հրուան՚՚ Սբ Ալեքսանդր , և խաւէ ՚ի քուսպա կղզին .
հրուան՚՚ Մարթիրոսոյ , ՚ի ֆիլորիտա . հրուանդ՚՚ Պէհրանի .
՚ի Թեքրական կղզին . Հրուանդանք Ռոպերտ , Ռոյալ ,
և Վլարդ . են երեք հրուան՚՚ ՚ի մեծ կղզին նոր
երկրի . հրու՚՚ Վալհինկամ . և հր՚՚ Էդվոբէրդի ՚ի սա-
ղոյրն հռուասոնեան . հր՚՚ ֆառվէլ ՚ի կրկնլանահիս :
Սբ են առաւել նշանաւոր ծովեզերեայ հրուան-
դանք ՚ի կողմն հիւսիսային ծովոյ :

Իսկ ՚ի խաղաղական ծովու երեւելի հրուանդանք
են այսոքիկ : հր՚՚ Ալհոնոյ . յարեւմտեան կողմն
ծին ամերիկոնեաց : հր՚՚ Քորինդոյ . հր՚՚ Սբ Ղուկոյ
՚ի քալիֆորնիա : Եւ ՚ի հիւսիսակողմն քալիֆորնի-
ոյ . հր՚՚ Ցըռ-ե . հր՚՚ Մէնդոսինոյ , հր՚՚ Սպիրաւ . են :
զորս վերագրեալն յիշատակեացուք ՚ի տեղիս իւր-
եանց :

Ի. Օր ամերիկայ։

Որ կիր բաժինն ամերիկայ առ համեմատութիւն երկիր մասանց մերոյս կիսագնդոյ ըստ ամ պիս առաւել ցուրտ է քան մեզ։ Ընդ երկիրն և մասն ինչ նորա աքցիոյ՝ և քանատայի՝ են ի նմին լայնութ ըստ Ծին գաղղիոյ. սակայն այնչափ սաստիկ է անդ ցուրտն ի ձմեռան, մինչ գրեթէ ամ ազգք թռչնոց ի բաց միայն յայլ գաւառս, առ չսոհա ղոյ անհնարին ստանամանեաց. Նմանպէս գաւառն եաքիմացոց, որ է մասն լատրատորայ. և գաւառք անկեալք ի հարաւակողմն պարսրին հնուստանի. Թէպէտ զնոյն լայնութ ունին, կիր նոյնպէս հեռի են ի հիւսիսային բեւեռ. որչափ մեծն բրիտանիա, ըստ ինկլիզեանս ի յերբոպիա, սակայն առ ստահատուցոյց ստանամանեաց, և ոչ իսկ եւրոպացւոցն հարաւարութեք կարողացաւ մեծանալ անդր գիշակուռքն, ուր ահա գաշտք ինկլիզեանցի քաղ մկակեալ են։ Եւ զի միանգամայն ստացից ըստ ամ անոլիս նորոյ Ծի հանեմատութ մերոց Ծաց միջտ առաւել է ցրտութեան. ահա և ըստ այրեցած գօտեաւ, ուր ի մերումն կիսագնդի բոցակէզ շոգ արեգական և զհով երկրի առնուն, ամերիկա գրեթէ միշտ անօդ ամպով հովանաւորեալ, որ խափանէ զուղղաձիգ բերումն հառագայթից արեգական՝ զնէ օդ քաղցր և բարեխառն։

Իսկ պնդութ այսր անհատատարութեք՝ առաջին կարծիք գնել զսակաւութ ցամաքին ամերիկոյ, ըստ զնոյն կիսագնդոյն. զի զամերիկայիճ չորսպատեալ կայ խորին անդունդ լայնածաւալ ովկիանոսի, և բազմութ ջրից և մեծամեծ գետոց յորդեալ ի նմ. արդ ի ջուրն ոչ կարելով ուժգին անդրադառնալ ճառագայթից արեգական՝ ոչ ի ցամաքն, հնձալ տաղացուցանէ զօդն ի նմ, ըստ ցամաքի. զորմէ հնխապոյն տեսցես ի ս. հա։ Լինի՝ բարձրութ լերանց եր. որք ըստ սակաւ նպատակն ի զովացումն օդոց. զի խափանեն զառաւելս արեգական ներգործել յերկիր, և անդրադարձութեք չնուացնել օդ։

Ձայն սակս զօդ բարեխառն գօտեաց ամերիկայի, ոչ և զոյրեցած գօտոյն ցրտացուցանել հողմն արևելեան. որ թէպէտ գայ ի ծովածոցէն գաւառաց ափերի

ափրիկոյ, բայց անցեալ ը լայնածաւալ ծովին ափ
լանգհան՝ առ սակաւ սակաւ ցրտանայ. և հասեալ
՝ի ծովեզերս կուչանայ և պրասիլիոյ՝ որք են ա
ռաւել սեւթագին նահանդք ամերիկոյ, զովացու
ցանէ և բարեխառն գործէ զնոսա՝ առ հասմնատուբ
հանդիպակաց նահանդաց ափրիկոյ. անտի չատաղ
խաղացեալ հողմոյն իսաորնակի՝ ը ցամաքն ամերիկ
կոյ, անցանէ ը անտառս մեծամեծս, և ը լինճս և
ձահիճս բռնի, և ը ծովանման գետս. և հուսկ յե
տոյ ը բարձրակատար ձիւնապատս անտեսան լերինս
որք՝ի հիւսիսոյ միւզտոի ձգին ը հարաւ՝ և ևս ցրտա
նայ. ուստի և զովացուցանէ զտուպ գաւառացն,
որք են յայնկոյս այնց լերանց՝ի ներքոյ այրե
ցած գաւտոյ։

Ա՛րդ սակս այսոքիւ չատհասանէ անտառաց, լճից,
և գիհին տեղեաց պատճառելոյ՝ի զեղմանէ ջուրց
գետոց, այլև առ խոպանանէ երկրին. օդ նորոյ ծի
գրնեմէ չատ գաւառս առաւել խոնաւ էր չատաչա
գոյն, (Թանձր ադանգաղատած՝ լի նեխեալ գոլորշ
եօք. ուստի և ախտակար կենաց, մինդ օտարաց.
վայ սպանիացիք, որք՝ի սկզբանն գնացին անդ,
անհան՝ի զանազան ախտս մահաբերս. ոմն և նա
ինքն մեծն քոլոմպոս. յորմէ բոլոր մեռան։ Իսկ որք
գարձան կեւբոպիա, էին ծիւրեալ և ծնգեալ ետք
չրկիսր հիւանդութէ զբօեալ. բայց չետ բազմա
նալոյ անդ եւրոպացւոց, և չետ մշակելոյ զերկիր
նոր՝ի բոլոր տեղիս, յորս չատաչագոյն յոսի էր օդն,
այժմ բարի է. որով և այն տեղիք, մինդ ծովե
զերեայք՝ եղեն չարմար քնակարան և օտարաց։

Է. Նախնի ի այծհան հանգամանք երկրին ամերիկոյ, և բիբլիա նր։

Լերկիրն ամերիկոյ կիր նորոյ ծի ը հանդարտեւս
խօսելով՝ ը բնուե իւրում պարարտ է և յոյր
Թի. սակայն մինչև էին մտեալ անդ եւրոպացիք,
անմսան գոլով՝ի ժրաջան մշակութէ ձեռին մար
դոյ, կայր ինայր անգործ և անգարման. ուստի
և բովանդակ անտառացեալ և խոպանացեալ՝ լցեալ
գիհէ աւելորդաք. և զուրկ՝ի հարիւրորաց ընկե
րուե քաղաքական կենաց։ Գնեալք նր զնգեալ ար
տաքս՝ի ձորոց իւրանց, հեգնեալ ծածկեին
զբզի լայնարձակ արգաւանդ դաշտավայրս, և ձա
հիճս

հինձ ժահահոտս գործէին ՚ի նմ • յորոց և օդն ապականէր , և չէր ոք որ խորհէր դարմանս ինչ դառնալոյ այնմ • և զի միանգամայն ասացից՝ բո վանդակ նոր Ցն էր անապատ անչէն , ախրատես սիլ և ահարկու երբ բնաւին անմարդի : Եւ չեն ինչ զարմանք • զի Թէպէտ ունէր բնակիչս , այլ բիրս էին նոքա և վայրագ • անգործ և վայրենի կեանս վարէին զօրէն անասնոց • չատացեալ այն ուխիկ , զոր երկիրն ինքնին մատակարարէր նմ ՚ի դարման կենաց • որք էին փոքր ինչ մայիլ , որ և տեսակ ինչ մարացորէնոյ • գազաւով • զինչն ար մատք , և պէսպէս վայրենի պտուղք • այլև ձուկն : Ոչ գոյր անդ՝ ոչ ՚ի վերոյ ասացաք , ոչ արջառ , ոչ երիվար , ոչ էշ , ոչ ոչխար , ոչ խոզ , և ոչ ընտանի հաւ կամ սագ , և ոչ այլ ինչ տեսակ պիտանացու անասնոց , ոչ և ոչ խակ չորն • իսկ վայրենի գա զանք Թէպէտ գտանէին անդ , զոր օրինակ վագր , վարազ , արջ , գայլ , աղուէս , եղջերու , և այլ մանաւանդ տեսակք ինչ վայրենի անասնոց , զորս կոչեն փումայ , յակուար , Թափիւր , ռոեբուք և այլն : Բայց առ հասարակաւ անքաւ անտառաց նոր , և լերանց , և մեծամեծ անչէն անապատից , յորս անարգել կարէին բազմանալ յանդուստս , զերծ գոլով ՚ի զինուց որսորդաց սակաւ էին յոյժ • և քանակաւ մարմնոյ փոքր , անզօր , և երկչոտ • պղերգ և սակաւածին , ՚ի ջհամառեակս որք առ մեզ են :

Պատճառ այսորիկ՝ ըստ ոտպէրդսոնի Թուէի լինել յոռւէ օդոյն , և տկարութիւն բուսոց • և այլևս պատճառք գոլանիք , որք և այժմ ներգործեն յամ աղս ընտանի անասնոց , զորս ասեին անդ եւրո պացիք • զի ՚ի ծնունդս իւրեանց մեծապէս այլ այլին • իբր զի ոչ ևս առնին ՚ի նոյնչափ մեծուէ ոյն առ մեզ , և հազիւ երբէք պարարտանան • և միս նմ չէ այնպէս հիւթեղ , և փափկահամ • և մինչև յայժմ չկան հնար սերունդ առնուլ անդ ուղտուց : Ջնոյն էր տեսանել և ՚ի մարդիկ • զի տկար էին մարմնով , և սակաւածին յոյժ • յոյն սակս չեն այնչափ դարուց ոչ բազմացան : Եւ ըստ հիւէին՝ նոյն պատճառք , յի խոնաւուէ օդոյն էն , որք երևէին խա փանիչք առման և մենդեան և զօրուէ մարդկան և չորքոտանի անասնոց , նպաստաւորէին ՚ի բազմա նալ ջնասակար հրաշալի և առաջաբամբոմն զին նոց • և ժամակաց • զոր օրինակ են օձ , խիժ , գորտն , մո-

մարդկ աստղի ազգի Ճանճ, մրջիւն, և ջրջիկն են. որք առաւել յամախասէր են յամերիկայ ք յայլ մասունս Ցե։ Իսկեր, որ ունին և այժմ ազգի ազգ դի Թռչունս. յորս են որք գեղեցիկ են, խոյաձագամուկ և երփներանգ, բայց անձայն. և են որք անզարդ են և ախրագոյն, այլ քաղցրաձայն։ Սոյն տրամաբանելսուն ձրից բնութ երևի և ի զինէն տեսակս ծաղկանց ոչ միայն յամերիկայ, այլև առ մեզ ի են որոց գեղեցկութին հիացուցանէ զմարդ, այլ զրկ են յանուշահոտուէ. և են՝ որք Թէպետ չեն այնչափ գեղազեղ, բայց անուշահոտ յոյժ. որք և յայտնաբարբառ զարարչին իւրեանց զկատարելութին քարոզեն. յայտ արարէշ Թէ լուսոյն հանճարէն կատարելագոյ ի նա միայն գոյանի, որոց հաղորդս առնէ և զարարածս իւր. զոմանս յաւէտ, և զոմանս նուազ։ Ի մէջ Թռչնոց առաւել յամախասէր են յամերիկա Թութակք. և այն Թռչունք՝ որք ի յարգի են սակս գեղեցկուէ փետրոց։

Այլ առաւել պատուական բերք ամերիկոյ էին ոչխարք աշնեա փայտք պիտանացուք ի զինէն արհեստակերաս և ի ներկս. այլև գազաւ, վանիլիա, որդան կարմիր, և առաւել ք զմամոսկի, և արծաթ, որք և եղեն պճնազ չարժիչք եւրոպացւոց գունդագունդ դիմելոյ յայն նոր Ց. այլ այս ամ քեալ կայր, և իբր ի խոս երկրի Թագեալ. զի յարգ նց և պիտանուէ անծանօթ էր բնակչաց նր, մինչև էին հասեալ անդր եւրոպացիք։ Ահա յայսպիսի վիճակի էր երկիր նորոյ Ցե, յորժամ հասին անդր եւրոպացիք։

Իսկ այժմ կարի լիմն փոխոխեալ է զառաջին ախտադին ասելի իւր, որչափ ինչ կարէ փոխել մարդկայինն մշակուէ. Թէպետ ոչ բովանդակ ըստ ամ ասիս։ Քանզի մեծ մասն նր՝ մնդ ի խորին կողմանս՝ դեռ քեալ կայ անգործ. և գրեթէ ի նախնի պայմանի իւրում. այլ ի ծովեզերեայ կողմանս, և ի ներքս ևս ի ցամաքն ցոր վայր հասին ոտք եւրոպացւոց, գտանին բժմ քաղաք, աւան, և գեօղս, և շարժակ անդաստանք քաջ մշակեալք, և ծառատունկք պտղաբեր ծառոց, և պարտէզք. որք բնբեն գրեթէ զամ բերս մերոց Ցաց. Թող զնա խոյիշատակեալ սեփհական բերս նր. որք այժմ լաւ եւ պտղաբերն ի ձեռն ժրոյնն և ձարտար մշակութեն եւրոպացւոց. յորոց անբաւ գանձս չահին նոքա։ Քանզի բարձեալ բերեն նոքա անտի յեւրոպիա

պիա որդան կարմիր մեծագին. զնէն տեսակս պատճառական փայտից ի պէտս ներկարարաց՝ և հիւանդից. որք չունեն յայնցանէ ոչ մեծ ճարտարագործ կերտուածս. շաքար բազում. վանիլիա՝ այնչափ յաճախեալ կերտուածս. ազգի ազգի պատճառական արմատս, և հաւանս, և բոյս ի պէտս դեղորէից. թմզ գոսկի, և զարծաթ, և զայլ զանազան իրս. զորոց վերատեսն ունիմ խօսիլ առաջի պատրուակ գաւառացն՝ յորս լինին։ Այլ կամեցեալ համառօտիւ առաջի առնել զրովանդակութիւն գանձուց, զոր եւրոպացիք՝ որք աւրէն յամի բիկայ հանեն անտի, ի գիտել համարիմ կարգել սատանօր զայնմանէ ոչինչսակ։

Գանձք զոր հանեն ոսպանիացիք ի զանազան գաւառաց հիւսիսային և հարաւային ամերիկայ՝ յորս փերէն։

		դահեկան
ի գաւառաց մեքսիքոնի,		
եւ նուհնգիսան Հիւյտ խաչն.	ոսկի	315135.
	արծաթ	8589930.
ի բերուայ եւ լիմա.	ոսկի	1094284.
	արծաթ	2486874.
ի կուայրայ, ի բարակ վայայ, ի գուադումանայ, և ի քիլեայ եւ բարեօք կոչեցեալ գաւառն.		
	ոսկի	214262.
	արծաթ	1032609.
ի լամաքէն եւ կարթագինէ.	ոսկի	1004518.
	արծաթ	1702174.
ի հոնտուրասայ.	ոսկի	3725.
	արծաթ	67744.
ի քուպաէ, և ի մեքսիքո նէ եւ հաւանայ.	ոսկի	656066.
	արծաթ	263940.
ի քարաքքայ, որ է ի ցիքէն.	ոսկի	5203.
	արծաթ	27600.
ի սէ գոմինիկոսէ, և ի հարուստ նուհնգասէ.	ոսկի	52.
	արծաթ	31752.
ի քամբէչայ, ի քուամանայ, և ի մարաքայպայ.		9056.
Բոլանդակուն		16914464.

Ցայս գումար յաւելուլ պարտ է և զայն ևս, զոր իբր գաղանի և փախուցանելով բերեն անտի. որով նախընթաց գումարն ամն ամի հասանէ ց 18 միլիոն դահեկան: Իսկ եթէ ՚ի հաշիւ արկցուք, ոչ և արժան իսկ է՝ զդէն պատճառական իրաց, զոր ՚ի սպանիականն ամերիկայ բարձեալ բերեն յԵւրոպա պիտ, հաւանական է՝ ասել պիշինկ, թէ բոլոր գումարն հասանէ գրեթէ ցհարիւր միլիոն դահեկան: Իսկ այլ ազգք եւրոպացիք թէպէտ ոչ հանեն նոյնչափ, բայց և նոցայն բաշխ է յոյժ. զի ըստ օրինաւոր, կամ չհին, ՚ի բաց հանեալ զնաւ ծախս՝ է ըստ առաջիկայ հաշուի:

	Ֆրանկ:
Դանիք	3500000.
Հոլանտացիք	12000000.
Անգղիացիք ՚ի կղզեաց Եւրեանց .	33000000.
Գաղղիացիք	12000000.
Բովանդակուն	60500000,

Ընդդէմ:

Պրասիլիա .	ոսկի	9000000.
	ակուն	4000000.
Հիւսիսային ամերիկա .		6400000.
Բովանդակուն .		19400000.

Ահա ըստ հաշուին պիշինկայ զոր ՚ի տուգադիր մատանից եհան, ամի ամի այնչափ և առաւել արդիւնս մատակարարել եւրոպիոյ ամերիկա. վասն զի պիշինկ՝ եթէ եւրոպիա հոգոսանէր զբովս ոսկւոյ և արծաթոյ բերուածս, պրասիլիոյ, և մեքսիքոնի, ՚ի սուղ ժամկն ՚ի մեծ չքաւորուն անկանէր առաւել հարստացոյն ազգ ՚ի ներ: Այս գար գեւաս հեռի է. բայց ըստ ընթացից մարդկային իրաց՝ ոչ կարէ չհանդիպիլ. որում ահա 13 նշանագք եառուն օրինակ անգղիոյ:

Ը. Բաբ ՚Ե սվերբիէ բնիկ ամերիկացւոց. ըստ այնմ վիճակի՝ յորում գտին զնոս եւրոպացիք:

Յորժամ հասին եւրոպացիք յամերիկայ՝ ոչ երբեք կրկին բովանդակ խոպան էր և անգործ, նոյնպես և բնակիչք ներ կորդ՝ և վայրագ, և իբր ՚ի տղայական վիճ

վիճակի մէջ կայրին քրիստեական կենաց, և ի սկզբնա-
կան միաժամուռ, և աղաւոռէ : Անկախ կին և
ինքնագլուխ. առ որս հազիւ երևէր նուազ նշմա-
րանք ինչ կամ սկզբնաւորութեան քրիստեական միուռ, և
կանոնաւոր ընկերուռ. բաց յերկուց աղգաց՝ որք
ի մէջ սիրէին, և ի բերու, որք առ փոքր մի զար-
գացեալ էին ի քրիստեական կեանս, և ունէին զթա-
դաւորութիւն, և քրիստեական կառավարուռ : Յայսմ վայ-
րի ունիմք աւուրագրել զհանդիսանսն ամենիակացոյց
ընդհանրացն և առ հասկ. և ոչ բաս մանուաւոր
յատկուեց և գործոց իւրաքանչիւր ժողովրդոց և
ազգաց :

Աջդ յառաջնում նուազակի իրրև տեսին եւրոպա-
յիք զքնակիչս այնր նորոյ Ծի՝ լցան հիացմամբ.
մինչև ոմանց ի կարծիս անկանիլ, թէ այլ ինչ զարմ
մարդկան իցեն նոքա, օտար ի մարդկանէ հնոյ աշ-
խարհի : Գոյն մարմնոյ նոցա էր թուխ գեղնախառն,
կամ մթին պինձագոյն. բայց ոչ միագոյ յամենին.
այլ յատկէտ և նուազ, ըստ յատկէտ և նուազ բարձ-
րուռ, և ցածուռիւ վայրաց, յորս բնակէին. զի
բնակիչք բարձրագոյն նահանգաց առաւել գեղ-
ցիկ էին, ք զբնակիչս ծովեզերեայ ցածուն և գի-
շին տեղեաց. երեսք նոցա բոլորակ, և տեսիլ գի-
մացն հեզասմբոյր. միանդամայն և կորդ և ա-
պուշ. ձակատն նեղ. ծայրք ականջաց հեռի ի
ծնօտից. չրթունքն թանձր. ունքք նուրբ և ի կախ.
և ոմանց ևս տափարակ. աչքն սեաւ. կամ ի գոյն
շագանակի, և փոքրիկ, այլ հեռաւոտս. վարսք գլխոյ
ամենևին սեաւ թանձր և ձակղ և կնճռեալ. իսկ
այլ եամ մասունք մարմնոյ բոլորովին անմազ և լերկ.
ղն և մօրուս իսկ ոչ ունեն. այլ միայն յորժամ ծե-
րանան սակաւ ինչ ազուամազ բուսանի ի ծնօտս.
բայց ոչ երբեք ի կզակն. ոտք նոցա փոքր են. և եամ
անգամք մարմնոյն բարեկազմ. և բոլոր մարմինն
բարեշարժ և վայելչագիր. զոր կամեցեալ գնդից
կացուցանել՝ յիմարաբար պէսպէս դասնովք ա-
ռաւել ոգեղացուցանեն. զի զբոլոր մարմինն խոյ-
տամանուկ ներկեն :

Ըստ ուժոյ մարմնոյ՝ տկար էին յոյժ. մինչև ընդ
դուռնալեայ աչխատանօք վիշտկի ձնչել և խոպա-
լուծանիլ. ոչ փորձիւ տեսաւ ի սկզբան անդ ի
տակաչէն զնոս ապանիկացոյց ի գործ. բայց այս
տկարուռ նոցա ոչ է միօրինակ ըստ եամ տեղիս. զի
ոմ երկիրն ինքնին մատակարարէր զուարճն կե-

Նոյ, անդ առաւել սկար էին և Թոյլ՝ խոկ ուր
ձինորսութ հայեհայեէին զդարման կենաց, առա-
ւել ուժեղ էին և զբաւոր յորմէ յայս է թէ պահա-
սարեալ նց ոչ էր լոկ յոսուէ օդոյն՝ և հանգս-
մանք երկրին, այլև հնձղորդ գաւառկուէն. յոր-
մէ Թուլանան և սկարանան ջնջք մարմնոյ. ոչ
յեհնէն՝ աշխատութ հասատասին և անդին, և ներ-
քին ոգեքն զարնոան և կորովանան : Սանք զայս
սկարուէ ասն և ներքին խառնուածոց նց. որոյ
յայտնի նշան է սակն՝ երկուէ մարմնոյ, պահանջել
ի պահասուէ այրական կորովուէ. և և անզօր և
անհամուէ կերակրոց նց, որք և զալ խոկ ոչ ձա-
նաչեն. քայց ուռկերասան զայս ոչ ընգունի. զի
ահա ասէ՝ ի մերս կխասգուհնա գասանին ժողովուրդք
վայրենիք, որք ըն նոցին օրինակի սարդ և անհա-
մուէ կերակրովք անանին. սակայն Թաւ էն մար-
մնով, և ուժեղ. այլ Թէպետ այսպէս անզոր և
սկար էին նախ, քայլ Թէ Թև էին և արագըն-

Նոյ :

Կարի սակաւակեր էին. զի ոչ պահանն սպանիա-
նիք, համարնական ժուժկալուէ նց բազմեք գերա-
զանցիլ ըն զինզորդեան ծոմս խոտակրօն անասո-
ոուս որոց. ըն որ աբանչանային սպանիացիք. ոչ ըն
հկան՝ և ամերիկացիք հիմնային ըն անյագ որկո-
րութուէ սպանիացուց. ուսկսալ զի միայ առաւ կե-
րակուր միոյ սպանիացւոյ բաւական էր ասան կի
երկոասան ամերիկացուց ցյագ. ուսոսկ և երկն
չէին Թէ գուցէ յետ վզնզկի սպասելոյ զրերս
երկրի խրնանց, այնուհետև ձեռն արկցեն ո-
ոսկ և զինեալան : Ձայս նոմանգ յօժարուէ նց ոս
կերակուր, բոլիք ի մասնաւորաց հասասասկցին, Թէ
նք ունէն զրանական ինչ սկարուէ ի ներքին խառ-
նուած մարմնոյ իւրմանց. յոր չահելոլ պարս է
և զանգործ կեանս և զդասարկուէ. վն զի յայտնի
ասնաս, զի ի նահանգս յորս պարսանգիլ էին
ի խիսս աշխատուէս, սխորժակ նց ասս կերա-
կուր ըն չէր ըն չհասս յսխորժակաց եւրոպացւոց :
Եալ առաւել զարմացման արժանի այն է, զի կիրք
յանկուէ և սիրոյ սանկնէն անգոր Թոյլ և իրը չնչ-
եալ երևէր ի նն. վն և անգգայ էին ասս հրա-
պոյրս գեղոյ և սիրոյ. ոչ երբեք երևէր ի նն բոլ-
րոք սիրոյ ասս սարասեր. այլ արհամարհանօք
հայէին ի նն, իրը յայլասեռակ անասուն. այն զի՝
և երևոասորոց յորս առաւել ապարասան է այս

կերբք , ՚ի բիւմ առնեմա հրապուրիչս ՚ի ցանկութիւն , ցուրտ և անկիր երևեցուցանէին զանձինս . մինչև նոցին իսկ սրբարկրօն և առաքինասէր քարոզչայ եւրոպացւոց զարմանալ ըստ այնչափ ժուժկալութիւն նոցն . զոր նոյնպս բազք ՚ի բնակչին եմասասիրեայց ընծայեն անդրօք և տկար խառնուածոց նոցն , Թշուառ կենաց , անզօր և սակաւ կերակրոց . յոր ՚ի դէպ է յարել և զպահասուն բարոյական պատճառս . զի չուենին օրինակս հրապուրիչս . առ որս և տարասերք ոչ գիտեն զնեռնել պչրանս ՚ի պատարել զերխտասարգս :

Ոչ գոյր առ ամերիկացիս ագեղ , կամ խեղ . և կամ զուրկ ՚ի զգայրնաց լինչ . այլ գրեթէ ամենեքեան բարեկազմ էին և վայելչադէմ մարմնով . ոյգ և ՚ի վերոյ ասացեալ . անթերի ունելով զամ մասունս մարմնոյ : Եթէ զարմանալին այն է , զի տեսիլ դիմաց նոցն՝ և գոյն և ձև մարմնոյ առհասարակ այնչափ նման էին , մինչև ՚ի տեսանել ուրուք զմի յամերիկացւոց անտի , կարէր ասել Թէ ետես զնոսին . Թէպս և գառաւաւ և աչիարհասեւ էին ՚ի միմեանց . և ազգաւ զիարդ : Յորժամ քո լսեսդ և այլք զկնի նոր հասին ՚ի գաւառս ամերիկ , գոյ , որք են ըստ այրեկած գօտեաւս , կարծէին տեսանել անդ սեաւազրեմ ազինս , ոյգ յափրկիկ ըստ նովին գծիս . բայց տեսին , զի գոյն բնակչայ և այնց ասթմադին կոյս մանց հազիս զանազանէր ըստ մ Թուս ՚ի գունոյ բնակչաց բարեխառն կողմանց . զոյս նմանեսցեմ ամերիկացւոց ոչ մի՝ կի երկու ամանք անդնչաք վկայեն , այլ բիմ արք երևելիք և արժանահաւատք . որք ըստ երկար ժամս եղեն անդ , և յածախ ըստ ընդ զանազան նահանգս հեռաւորս . և բազմախոյզ հետազօտութիւն նկատեցին զնոսա հանգամանս բնակչաց նոր : Ամանք ՚ի մասնաւորագոյ քննելով զայնս բարեկազմութիւն և կատարելութիւն մարմնոյ ամերիկացւոց , ասեն Թէ ծնողք նոր գոլով ընկճել և ծռել ՚ի խնամս ՚ի տաժանակիր կենաց , որպիսին առողջ ծնանին , և քաջ կազմակերպեալ : Եթէ ևս Թէ մարմին մարդկային մերկ և արձակ անգամն յատկին ասոց , լաւ ևս պահէ զընական ձև իւր . և բոլոր անդամք նոր առանձին գնատուածագոյն դիպս և չափակցուն . ըստ յորժամ խանձարրատպատ պարատիզին . ոչք խանձեն նեղ զաճումն և խանգարեն զընական ձև նոր : Սակայն ունիք , ըստ որս և ռուսերգատն Թէպտ հաւանին ըստ այս պնդութ , բայց ոչ համարին բաւական առ այսպիսի յայտնի կատարելոյն , որ հարկ է համ

ամէն բիւրեան ազանց. այլ ասէն՝ Թէ էն և այլ Թագաւորն պարտք. ունին և կարծես, Թէ ամէն բիւրեանք վարելով վայրենի և Թափառական կեանս, գժուարին է նոցա, մանգ Թէ անհնարին իմամ տալ նոքա նորածին տղայոց ոսկի արժան է. վայ որք ունին զգոյն արամագրուն ինչ, ոչ կարեն տեսանել այնպիսի տառապանաց, ուսան և մեռանին. երբեմն ևս ծնօղքն իսկ սպանանին, կամ անխնամ լքանեն, յորժամ տեսանեն զի սակաւ էն, կամ խեղ կամ պակասաւոր. անարժան համարեալով այնպիսի աշխատութեանց սնուցանել զայնպիսի անպիտանս. որովհետև քաղաքացիքն միանգամ կենդանի. և զայս կարծես ի բերանոյ անտի հաստատեն, զի ի գեհենի որ դատին երբոյացիք, կամ որք են ընդ ձորուքն նոցա, յորս առնեն նոքա զկանոնաւոր զգուշութիւն ի վերնոյ բնակչաց, և ըստ սոսկալի պատժոյ արգելեալ են ամէնիսեանց չմխել ձեռս ի զաւակս իբրեանց, զոր անդին բիւրեմ ագռնաձք, հաւիք, խուլք են. բայց զոյս մարթի ի բնծայել և անկարգութեանց նոցա. որք խառնակելով ըստ այնոց ազգաց, լցան զանազան մոլութիւնք: Հայաստեայքն ոչ ապէս առաստաղեալ յածէին ի մերում վերնոյ բնակչաց ամէնիսիկ հիւանդ նախատացեալ չափակցեալ մարմնոյ նոցա, և նմանապէս միմեանց. զի համբաւէին, Թէ բնակիչք գեհենոյ ոմանց են Թզուկք 3 ոտնաչափ բարձրութիւն. այլոց ընդհակառակն հսկայք յաղթանդամք. և Թէ գոյանի անդ ազգ մի միականի. ասոյլ ազգ մի անգլուխ. որոց աչքն և բերան են ի լանջս նոցա. և այսմ ամենի միաձուլեալ հատատային գիւրահատանք. բայց այժմ այն ամենի հրեշք և չիճաղք չգոյան, և ի մեզ ասացօնս անկան. յորժամ գրուճանք արժանահաւատ Ջանապարհորդաց վասն ամէնիսիցուց ի լոյս ևկին:

Ամէնիսիցիք Թէպէտ այսպէս տկար էին մարմնով, այլ խորշոմել գէպ նոցա սուր խորին զատանալեաց՝ յուցանէր լինել նոցա երկայնակեաց. բայց մեզ հնար ձգելոյ գիտել զԹիս ամաց կենաց նոցա. զի ոչ գիտէին նոքա Թուոլել զամս. նոյնպես ամենայն ուրեք երևէին լինել զերծ ի բազմաւեսակ հիւանդութեց, որք յաճախել են ի մէջ քրիստեանց. որոց և անուանքն անծանօթ էին առ նոսա: Եւ այս Թուոլ լինել ի պարզ և անխառն կերակրոց նոցա, յորոց Թէ փոքր մի գիտակէին կանոնաւորել զանձինս, ապաքէն առաւել քաղաքացի լինէին. բայց զրկի ամենևին անասնոցն

պնան և ոչ դիտեն յառաջատես լինել վէ ապագային , երբեմն առ՝ ի չդոյէ կերակրոյ՝ անուշադրեալ տուժայ- տին . և երբեմն՝ ի գոտանել զառաւօտն անյագ որ- կորտուեալ վտանգին . որով բղխէ և այժմ ի ծաղ- կել հասակի բառնին՝ ի կենաց : Գլխաւոր սխալք և հիւանդուն ամերիկացւոց՝ են Թոքացաւեալն, չնչար- գելուն և կապացաւեալն պահանջել՝ ի տարժանաւոր եղանակէ կենաց , և յանբարեխառնուէ ցրտոյ և տա- ճոյ-յորոց ոչ դիտեն պաշտպանել զանձինս : Ասի Թէ սխալն երբախտգական , այն է՝ քաղչկ ոչ-ազգա- յամերիկացւոց ծնալեցուա յեւրոպիա . վնյ երևի Թէ և այն սխալ գոանէր առ նոն ։

Կերակուր վայրենի ամերիկացւոց՝ որք՝ ի գաշտա- վայրս և՝ ի գետեզերս բնակիչն , էին արմատք՝ ղորս երկիրն ինքնին բերէ. վայրի պտուղք , հաւք , և ուղք . այլև մողէս , գորան , և այլ ազգի ազգի զի- ուռնք , և ժժմակք . և՝ ի ձկնս ինչ ձուէն . զորի սակ Թէ՝ ի մանաւանդ Ձկնս ինչ այնպէս առատանան զնոն տեսանէք ձկանց՝ ի գետս , ՝ի ձահիճս , և՝ ի լիճս հարաւային ամերիկոյ, զի առանց ինչ արհեստի կամ գործեաց մարթ է և ձեռօք ըմբռնել : Իսկ որք ցրուեալ կային՝ ի մեծամեծ անտառս , նոքք առա- ւել տարժանէին՝ ի խնդիր կերակրոյ . զի սովո- րական կերակուր նոցա՝ ի վայրենի պտղոց , և որս վայրի . զորս որսային նետիւք . առ որ պիտի ասկառուել , քաջութիւն արուի , աչալրջութիւն , այլև արա- գաձեռնութիւն՝ ի գտանել զանազան հնարս . վնյ հարկ քաղցուն զայս ամ կատարելոյս վաղու և սկսա- ուսուցանել նոցա , որով և ոչ տակաւ սնանկացան յա- ռաջին ապրուէ . որոց ապա տեսեալ, զի լոկ որսոր- դութեամբ վայրենի երկոց և ձկանց՝ չէր բաւական՝ ի դարման կենաց , ձեռնարկին՝ ի ցկակել զերկիր , ՝ի հարաւայինն ամերիկայ՝ ի բարեխառն տեղիս սկակէին մայիզ , որ է տեսակ մի մնրացորենոյ . և գնանիքք , որ առնէ՝ ի մեծութիւ Թփոյ . և բերէ տա- ճաս նման գազարի՝ ք հատուածի . զոր չորացու- ցեալ լսան՝ ի փոշի . և գործեն անտի նկանակ . որ Թէպէտ անհամ է քանզ , այլ ուտի փխկ հացի . ա- սեն Թէ հիւծ այնր արմատոյ՝ է Թոյն մնասակար . յայն սակս բղմ զգուշութիւ մղեն զհիւծ նր . և քաջ չորացուցանեն . զի մի մնասցէ ինչ խոնաւութիւն՝ ի նմ՝ . գոտանի անդ և այլ տեսակ մի մանիոքի ան- մատն՝ ի Թխնաւոր հիւծոյ . զոր առանց լսելոյ , խորովեալ՝ ի մէջ ջերմ մոխրոյ՝ ուտեն : Իսկ՝ ի

կղզիս՝ ուր սակաւ էին չարքոտանի անասունք, գաղանն բնակաց նոցա ըստ ձմկա ինչ էին Թռչունք վայրենիք. յայլ ձմկս մոկէս, գորան, և այլ տեսակ տեսս զազրալի սողունք, իսկ ի մանաւանդ եզանակս ինչ կրծայ, խաչափառ, և այլ խեցեմորթք. այլև ձուկն, և մանիքք, զոր և նոքա ճաշակէին, ոչ բնակիչք ցամաքին ամերիկոյ: Ահա այսոքիկ էին գլխաւոր գաղանիք կենաց նոցա. բայց քան զի չէր հնար միշտ գտանել զայնս ըստ բաւականին, նմին իրի սովաստիկ ատեսք վտանգէր զնոս. զի երկրագործուքն կերակրիւ համարէն ազգի մարդկան անձանօթ էր նոցա. բաց ի տեղեաց ինչ յորս զաղտս ինչ բռնացեալ գտանէին. զոր երկիրն ինքեանն բերէր: Ան զի Թեպետ և ծանուցեալ էր, սակայն չունէին նոցա ընտանի անասունս, և ոչ երկաթի գործիս, այսանդ որով դժուարին է, և գրեթէ անհնարին մշակուել անդաստանայս. ուր և նոքօք իսկ բազում աշխատութեաց, և քրտանց ոչ էաք են ի մաքրել և ի կակղել զկորդ և զխոպանացեալ երկիր. և զի սակաւք, և ունիմք ասել՝ ամերիկացիք անհնարին խորչէին յաշխատութէ. նորին վն չէն ինչ զարմանք, զի և առաւել կիրթքն ի նոցնէ այնչափ սահ-

հաւ յառաջագէմ լեալ էին յերկրագործութէ:

իսկ սովորական ըմպելի նոցա էր ջուր. բայց ունէին և զըմպելի ինչ արբեցուցիչ կազմեալ ի զանազան արմատոց. զոր յորժամ գտանէին անյագաբար ըմպէին. զի կարի անձնատուր էին յարբեցութէն. յոյր սահս գոլն և այլ զանազան հնարս առ ի արբեցնել. զի ի տեղիս տեղիս զծուխ ծխախոտոյ մանաւանդ ի՛ն գործեալ ձգէին ը ընդունս. որ երեալ ի գլուխն ցնորէր զիտան. յայլ տեղիս զերծմանիս անձանօթ անկոց ինչ խառն ը ծովային խեցեայ լոսեալ ի փոչի, ձգէին ի վեր ը ընդունս. որ այնչափ զօրէղ և ազդու, մինչև պատճառել զնոսա

լագարուիլ. և զայս ամ առնէին և այժմ:

Սոյն այս վայրենի ազնիք ամերիկոյ՝ որք ի բարեխառն և ի չքեղմ գետս բնակէին, բնաւին մերկ չէշէին. և փեկ զգեստուց ստեպ օծանէին զրոլոր մարմին իւրեանց հարստով անասնոց. յոր խառնէին և մածուցիկ խէժս. որ և քաջ պատապարեր զմարմին նոցա ի դէմ խոնաւուէ, և ի տապոյ տօթոյն. այլև ի հարուածոց թիւնաւորս սողնոց յատկապէս յամերիկայ. զի սոցունքն զբնական հակակրութէն ունէին առ հոտ այնր խիժոյ. ուստի և ոչ մերձենան

'ի նոյն . և երբեմն սկսեալ նեբկս խառնակալ 'ի խիժն , պնսակաւորելին զբոլոր մարմին իւրեանց ։

Աբդ՝ Թէպէտ ամենեին մերկ էին 'ի զգեստուց , բայց ոչ նոյնպէս 'ի զարդուց . զի բաղմագիսի յօրինեալին զնոսա . և փետրովք Թռչնոց զարդարէին . խակ զակաւնջաց , զընդգաց , երբեմն ևս զշրմանց՝ կախելին կոտորակս ոսկւոյ , և ծովային խեցիս , և շղթայիւն քարինս . բայց այսու ոչ չատացեալ , կամ միշտ առաւել վայելուչ կիմ մէնք ահարիւս երևիլ , խանդարէին զնոսկան ձև գլխոյ իւրեանց . զի 'ի ծնանիլ մանկանց՝ մինչդեռ փափուկ և դիւրակոր էր ոսկր գլխոյ նոցա , ոմանք սեղմելով տափարա- կէին զգագաթն նոցա . այլք ը հկուին՝ ջանային կո- կոնաձև կիմ սրածայր գործել . խակ կէսք քառա- կուսի . որով բշմանգամ վտանգէին գկեանս եսմէ- լի տղայոց 'ի ջանալն այնպիսի տարադէպ տարա- գոյ ձևացուցանել զգլուխ նոցա ։

Սք ոմն 'ի զգեստուց , նոյնպս և 'ի տանց զուրկ էին . զի ջունէին ուրեք գհատատուն բնակարան . այլ 'ի տունէլեան խոյս տային ը հովանեաւ վար- դատուր ծառոց 'ի տօթագին շրջոյ արեգական . խակ 'ի գիշերի կազմէին հիւղս յոտատոց ծառոց , և անդ ապանէին . յանձրևային ժամս մտանէին 'ի խորչս և 'ի փապարս լերանց , և 'ի փորոքս ծառոց . և չառք ևս կապէին խուրձ եղեգան . և բացեալ զմի ծայր խրձոյն , անցուցանէին զայն 'ի գլուխս ձա- գարաձև . որով իբր ը յարիւս պաշտպանեալ լի- նէին յանձրևոյ . բայց էին և այլ բշմ ազգք և ժո- ղովուրդք ոչ միայն 'ի կրատային կողմանս , այլև 'ի բարեխառն ասղիս , որք գործով առ փորր մի հրա- հանդեալ 'ի քաղաքական կեանս՝ զդեկեալ շրջէին . ունէին բնակարանս Թէպէտ ապատակերս . սր հանդերձ ընտանեօք իւրեանց բնակէին ։ Խակ կանք տանց նշ սակաւ էր յոյժ և յոտի . ոմանք գտեալ էին զարհեստ կազմելոյ խեցեղէն անօթս . զոր չ- բացուցանէին յարեւս . և ուրեք փորէին գնաւտրս կարծր փայտից 'ի ձև սանի . և լցեալ 'ի նմ ջուր եռացուցանէին՝ արկեալ 'ի նմ քարինս արտաշնկաց եաղս ։ Խակ անկողին նշ էր մերկ գետին , կամ մորթ անասնոց , զոր որսային . այլև խոշորանիւթ ցեխս , կիմ չուխայ ։ Զկնք նշ էին մահակք 'ի կարծր փայտից . տէգք 'ի փայտ , որք 'ի ծայրս ունէին ագուցեալ սրածայր ոսկր անասնոց՝ կիմ վէմ գայ լախտ . ապեղն . և նետ . և պարսատիկ ։ Ընկէին և բիրտ

և բիրտ և անձև դառնան, զորս քանզի կոչեն. և չինէին զայն 'ի բնոյ ծառոց. այլ ամաօրեայ ժամս ծախէին 'ի հատանել զծառ քարեղէն գործօքք. և զամն քանի մի 'ի փորել զայն կամչ, և 'ի ձևացուցանել նաւակ. ուստի և բազմ անգամ սկսանէր փալ փայտն, մինչ և էր յաւարտ հասուցեալ նոցա զնաւն:

Ահա ըստ մասին մարմնոյ՝ կերպարոյ՝ և զգեստուց՝ և տանց՝ այսպիսի էին վայրենի ամերիկացիք. խակ ըստ կարողութեց հոգւոյ՝ մեռք ըստ մտաց՝ և ըստ բանական բաղձանաց, տարտամ էին, ապուշ, և թմրիլ. և բազմովին յարտաքին զգայուն մասանեալ ըստ ապայոց, կիմ անասնոց. վայ բազմ ազգք էին յամերիկայ՝ ոչ և այժմ են, որք 'ի բարբառ իւրեանց չունին բառս 'ի նշանակել զայլ ինչ, բայց միայն զայն զոր տեսանեն. ուստի բառքս՝ ձիկ, տարի, ամիս, միջոց, ևն. որք սովորական են և առ ամենեսին խուժադուժ ազնս մերոց Ծաց, առ նոս անծանօթ էին. ոչ և պարզ Թուխական անուանիք. զի բազմ ցեղք են անդ՝ ոչ համատացիք, պատահիլացիք՝ որք 'ի Թուխին ոչ կարեն յիմբել առաւել քան զերիս. խակ այլք հասանեն ցոստս, հիմ դբսան և եւթ. և յորժամ կամիցեն բացատրել զառաւել ինչ Թիւ, զերս դչիայ ցուցանէին: Պատահելացուց լեզու մինչև ցայժմ 'ի Թուխին առաւել քան զերիս, 'ի կիր առնու զԹուխան անուանս լեզուին փոդուկալաց: Եւ ոչ միայն ամերիկացիք, այլ որ առաւել զարմանալին է՝ եւ բոպացիք զորս կոչեն քրէօլս, իբր ծնեալքն յամերիկա յեւրոպացի ծնողաց՝ ըստ հանրապետ խոսելով լինին ախար, ապուշ, զանցառու, անյարմար յուսումն. մեռք 'ի ք. և 'ի է ազգի. վասն մինչև ցայժմ ոչ ոք ծաղկեցաւ գիտութ 'ի համալսարանս ամերիկոյ. ոչ ոք գտաւ հեղինակ գրոց ինչ 'ի Հնդարանի անգ ըստն մարկոսի 'ի լինս, որ երևելին է քան զայլս. ոչ ոք 'ի նոցանէ զբնական պատմութէ երկրին՝ կենդանեաց, զանկոց, զհանքաց, և զոդոյ ամերկոյ. այլ գրօքք ոյացիկ՝ են բնաբանք ծնեալք յեւրոպիա. յորժամ կասին կարգեցաւ դաստատուն ասողաբաշխուն 'ի բերու, զոչ ոք եդիտ անգ յարմար յանկնգրուն բանից իւրոց. ըստ ձակ խոսի վտ ապայ հեղինակն գրոց՝ որոյ խորագիր է. քննութիւն փիլիսոփայական յոյժս ամերիկացւոց. հա. ը. Թղթ. 182. և 'ի հետևեալս: Բայց անգրկեն գարձուցեալ զբանս մեր 'ի բնիկ ամերիկացիս՝ մեռք առ նոսս

նախ, այնչափ ապուշ էին մտօք՝ զի առ այն զոր ուշ
նէին առաքել աշաց, և որում՝ ի նմին ժամու պէտս
ունէին, անխորհուրդ յարձակէին։ Իսկ զոր ոչ
տեսանէին, կիմ թէպէտ և տեսանէին՝ բայց առ ժամն
այն չտնէին պէտս զայնմանէ, թէ և յետոյ հաճ
կատար լինելոց էր, արհամարհէին էրը անպիտան.
զի բնաւ ոչ խորհէին ինչ վն ապագային. այլ ամ
խորհուրդ և ուշ նշ առ ներկայն ամփփեալ էր։
՝ի մերձենալ էրկիցն՝ յորժամ ծանրանային՝ ի՛նչ,
չնք ինչ չ՞՝ և որում փախանակին զանկողինս
իւրեանց. բայց յառաւօտս՝ ի սթափիլ՝ ի՛նչ,
՝ի բաց ընկենուին, էրը ոչ ևս պիտանացու. յա
ւարտ ձմեռան՝ (յորժ՝ զնաւտ ելթէ ցրտուէ, զոր
կրէլ են չև էին մոռացեալ), փոյթ առնէին պատ
րաստել փայտս՝ ի չինել խրճիթ պատսպարական՝ ի
պատսպարուելն անձանց՝ ի ցրտոյ. այլ՝ ի հաս
տանիլ ամառան՝ խոպան մոռանային, մինչև՝ ի դառ
նալ անդրէն ցրտուելն և տեսիլ զնս վերստին.
խորհուրդ առնուլ վն բնակարանի. յայն տակս
միշտ անպատրաստ գտանէին՝ ի ձմեռան ոչ միայն
՝ պատշաճ բնակարանի, այլ նաև՝ կերակրոց.
զի չէր ինչ փոյթ նշ բնաւ յամառան ամբարել պա
րէնս վն անպտուղ ձմեռան. ուստի և միշտ ագէտք
մահուն վտանգեր զնս՝ ի հնձղորդ փորձոյ առ
ոչ ուսանէին յառաջագոյն լինել, զի մի վերջ
ոչն՝ ի նոյն թշուառուն անկցին։

Ծոյլ էին և հեզդ ամենեին. և անհնարինս խորհէին
յաշխատուն. և եթէ բռնուի քաղցու, կիմ այլ ինչ
թշուառուելն ոչ չարժէր զնս՝ ի գործ, զաւուրս
ազգին անցուցանէին ընկողմանեալ՝ ի գետնի՝ ի վր
մարմոյ՝ անշարժ և ընդարմացեալ. ուստիք զայս
անդամ ամբառնալոյ՝ ի գետնոյ. կիմ զմի միայն բառ
յօդելոյ. քզի գոտորկուն յաշխատանաց. և յա
գուրդ օրոշային՝ կորնեալ երջանկուն համարեալ
էր առ նս. նմին իրի յորժամ գտանէին կերակուր
շատ, այնուհետև կային անհոգ և անդրաշ. զի ամ
բաղձանք նշ լինացեալ էին. քզի միայ նշ ապուշ
գոլով, և իբր թմրեալ՝ ի մարմնի, ոչ կարէր խոր
հիլ ինչ բարձրագոյն, կիմ հոգալ վն ապագային։
Եւ զի միանգամայն ասացից, ոչ ինչ չէ հատ էին՝ ի
աղայոց, որք չևևս ունին զանակառուն. վն չէ
անմիտ մանկանց անձնատուր էին՝ ի աղայական խաղս
և՝ ի հրճուանս մինչ՝ ի ծերուն. բայց միանգամայն
և կասկածոտ, ուստի և նենգաւոր, և խաբանկ,
և

և ոխակալ ։ Կոյնպէս մարդիկ կին, որ և այժմ մարդիկ են յոյժ ի պարս և ի կաքաւս. զի Թէպէտ յայլ ժամս՝ յորժամ ոչ են գրաւեալ ի գործ, զբրն ոչ ջոյն կան լուծեալ և ընդմեցեալ, և անբարբառ ոմն առասցաք, այլ երբէք ելանեն ի խաղ, նոյնժամայն երթեալ ի քնոյ սթափեալ ջերմանան, դոբեն տաքուք, և աղաղակեն զբրէն մարդեգնելոց. բայց պարք և կաքաւք ոչ են առ նմն երբ լուկ դուարձասիք, այլ մի ի գլխաւոր գործոց նոց. զի գրեթէ զամ ծանրակշիռ գործս իւրեանց կաքաւելով ախտ նեն. ուստի և ունին զանազան եղանակս կաքաւմանց յատկացեալ առ իւրաքանչիւր գործ. զոր օրինակ այլ է կաքաւն պտրզի. այլ ի ծառուցանել, ղյառուն գից իւրեանց, կամ զբարեբարուել և գհաստուն նոց. այլ ուրախուել. և այլ ագոյ. այլ ի բժշկուել հիւանդաց. և այլ վն հանդիսական ոճից են։ Եւ այսպէս յոմի բերս էին նք, և ախմարք. միայն դոյր առ նմն գոյն ինչ ծանօթմուն ամբանական ընկերուց, և պարբանգուն. Թէպէտ և ոչ յամենեսեան միասն ։ ի կողմանս՝ ուր նոքազուն էր կերակրոյ, սովորաբար այր իւրաքանչիւր մի մի կին առնոյր. իսկ ի Ջերմագոյն և յարգաստանդ գառաւասն պերկոս, կամ զերիս. ուրեք ուրեք զկոյս ամուսնուն անչուծանելի պահէին ի բոլոր կեանս. իսկ յայլ տեղիս առ ամ Թէպէտ պոռնկ լուծանէին հարճակ. գնոց առնուին զկանոյս, ոչ երբէք գրամս տալով փոխարէն. զի ոչ դոյր առ նմն կիրառուելն գրամոց. այլ մանուկին ի ծառայուն ծնողաց աղջկանն, կամ երիտասին յորս վն նց, և կամ օգնէին նց ի գործս, և կամ ընծայս ինչ տարեկիին նց. ուստի ունէին զկանայս ոչ իբրև ընկեր լծակից, այլ իբրև զդերիս, կամ գրաստ բեռնաբարձ. զոմ բեռն աշխատուեց ի վր նց բառնալով. իսկ ինքեանք զօրն աղջոյն ի գառաւկուռէ վառնէին։ Այս սովորուկ կայ մնայ առ նմն և այժմ. և ուրեք ուրեք այս եղկելի դերութիւն կանանց այնչափ ծանր է և գժնդակ, մինչև բնմբ ի կանանց առ մուկ կան մայրենի գորովից, սպանանէն զդստերս իւրեանց ի տղայուն. զի մի և նքյայն անտանելի դերուն մատնեցին. Թէբև այս հնդզորդ տաճանմունք, և գժնդակ առաստպանք զոր կրեն կանայք ամերիկացւոց, նոքն պատճառ տակաւածին լինելոյ նց. յոր մարթ է յաւելուլ և զգծուարուն անգիտան, տակս Թափառական կենաց նց, և առ կարօտս Թէ կերակրոյ. զի ոչ ա-

ուցաք, ոչ դիտեն ամբարիշտ մարդիկս պարկեշտ վշտ մարդն ոչ կարէ պատրաստել՝ ի անուանել զերկիր որդի, մինչև առաջինն ոչ ժամանակաց յայն հասանէ, զի ինքնին կարասցէ գտանել իւր կերակուր. ուստի ընդհանրական սովորութիւն է կանանց ամբարկոյ՝ ըստ քանի ինչ ամս դիւրացանել զգաւակս։ Եւ այս իսկ է պատճառն, զի ոչ՝ ի վեր անդ յիշատակեցաք, զակար՝ զինէզ և զպակասաւոր զաւակս անիծեալ լքանէն. նոյնպես յորժամ երիտրեակս ծնանին, զմինն սպանանեն. այս անագորոյն սովորութիւն այնչափս արմատացեալ է ի մէջ խուժադուժ ամբարկացուց, զի և այժմ ժողովուրդ բերեալ՝ որք առհամեմատութիւն այլոց վայրենի ազանց ամբարկոյ, զգրոց է այժմ բան մեր, բազմաք հրահանգեալ են և կիրթ, և կրօնիւ քրիստոնէայ, յորժամ երիտրեակ ծնանին ի միում ատն, զմին սպանանեն նման քարադուշակ համարեալ զայն։ Նոյնպես յորժամ ծնանի նոյ զաւակ ոտեղ կի խեղ, ոչ տանին զնա ի միրուն. և ոչ իսկ յօժարին ի անուանել զնա, մինչ կարասցին խուսել ի բնութենէ սպանելոցդ, եթէ որոց ութուքն կան նաեմաձեալ։ Եթէ դէպ լինի մեռանիլ մոր, որ ունիցի զաւակ դիւրցիկ, ըստ մերն Թաղեն ի միասին ազգաւակին. զի հայրն ոչ ևս կարէ անուանել զնա։

Այդ՝ Թէպէտ հարկ խառնէ վայրենի կենցաղայս սպեսի եղեռնական ոճիրս վարել զնա, սակայն ասի Թէ գոլի բազմ ունին առ զաւակս ցորչափ տակաւին և անօգնական. բայց իբրև ժամանեն ի հասակ՝ յորում ինքնին կարեն գտանել կերակուր, այնուհետև ի բաց Թողուն զնա ամենևին ազատս և ինքնագլուխս. ոչ խրատեն զնա. ոչ սաստեն նմա երբեք և ոչ պատժեն. այլ իբրև օտարս ունին զնա։ Նոյնպէս և որդիք ոչինչ հպատակութեան երբեք ցուցանեն ծնողաց իւրեանց կամ սէր որդիական՝ այլ միշտ քամահանօք վարին ընդ նոսա. և բազմ անգամ այնպէս լսին, մինչև զան հարկանել զնա. և Թէպէտ ի միասին բնակին ի միում հիւղ, այլ են իբրև օտարք ականք ըստ պատահման ժողովելոցք. ոչ ինչ փոյթ ունելով զմիմեանց։

Ի. Ա ԳԼՈՒԽ ՎԵՐԻՆ:

Ա գլուխ բնիկ ամերիկացիք՝ յանհամար ազգս և 'ի ժողովուրդս բաժանեալ են անկախ 'ի միմեանց, բայց բնակիք 'ի նոյն լեզու ունին. Թէ ոչ ըստ հնման, գեթ ըստ արմատին. քանի 'ի բազում նշանաց երևին առեղնեալ 'ի նոյն արմատոյ. վկայ սոյն Թուրի ձեռն այնպէս բազմաթիւ՝ արմատական կամ գլխաւոր բարբառք ամերիկոյ: 'Ի հիւսիսայինն ա մերիկա մի 'ի գլխաւոր լեզուաց է Ալգոնկենն. որ ըստ շրջման պատմելոց Ճանճորդաց երևի լինել գլխաւն օտար 'ի լեզուէն իրոքուացոց, և ալկոնքինացոց. յայս լեզու խօսին 'ի բոլոր լուսիսա, և ըստ բռնադատ ազատարձն, որ է ըստ մէջ սահմանաց մեք սիքոնի և քանատայ՝ մինչև ցարևելաքեան կիմ ալ լեկանեան լերինս. ուր գտանին ազգք բազք և զանազանք 'ի միմեանց:

Լեզու Մէնոֆոնի՝ է մի յառաւել ազնուական՝ ճոխ՝ և ըստ ձակ լեզուաց նորոյ Յի. որ տարածեալ է ըստ բռնադատ նոր մեքսիքոն՝ և ըստ հինն, որ այժմ նոր սպանիա կոչի. Թուրի Թէ և լեզուն Քալիֆոռնիոյ ունի ազգակցուն ինչ ըստ այսմ մեքսիքոնեան լեզուի:

Լոյնդա և հարաւայինն ամերիկա ունի իւր սեփական արմատական կի՝ մայր լեզուս. յորոց գլխաւորն է լեզուն Բէրուայ, որով խօսին 'ի բռնադատ բերու, և 'ի նահանգս՝ որք կախեալ կան ընդ նմա: Բայց ըստ անհամար ժողովրդոց՝ որք սփռեալ կան 'ի քիլիզոն, և 'ի ցամաքն յայնկոյս հասարակածին, և 'ի բուն բերու, անհնարս տարբերութիւք մեծ են, և այնպէս հեռացեալ 'ի միմեանց՝ մինչև ոչ իմանալ զբարբառ իրենց. սակայն յայտնապէս երևի՝ Թէ այն ամ բարբառք 'ի միոյ արմատոյ ելեալ են: Բայ յայտնի՝ է միւս ևս ըստ հանուր լեզու 'ի բերու, որ կոչի Ինքասայ. քանի պատմի Թէ յառաջ քան զժամանել անդր Եւրոպացոց, ազգ մի ամերիկոյ՝ որ բնակէր առ դիզիգագա Լիճ, նուաճեալ ընդ իւրև զամենայնիվ ժողովուրդս, հիմնեաց զերու Թէ մի մեծ կոչեցեալ ինքասայ. ուստի և ժողովրդք նուաճեալք ըստ նոքօք՝ ուսան զլեզու նոյ, որով երկու գլխաւոր բարբառք հասատուցան 'ինձեն Յի. մի բերուայն, որով խօսի սոսկական ժողովուրդն. և երկիր ինքասայ, զոր վարեն

յարքունիս. որ և նախապատիւ է քո պերճութեան. զի առաւել ձոխ է և վայելուչ քո զգեստ։

Ահա՛ ես Քաւիթոյ, կամ Քաւոյդայ, ծառայելոյ է ի ցամաքին, և ի բովանդակ կուսանաց սպասաւորաց և հալածատացս. այլև ի բոլոր անդիմելեան կղզիս. բայց ի բնիկ ժողովրդոց ոչ ելք այժմ և ոչ մի. զի խաղաղ չգացուցին զնա եւրոպացիք։ Այսպէս և ընդունի Թոռնեցոյն չէ ինչ ընտիր ասպածեալ. զի ի համարէն պրասիլիա ի նոյն բարբառ խօսին անհամար ժողովուրդք. իսկ ի գուգաւորման, ի բարբարվայ, յուրակվայ, և ի նահանգն կոչեցեալ բարեօք խօսին ի լեզու Կաթաճոլոց, որ այլ է ի բարբառոյ պրասիլիոյ։ Աւաւ քիչի, կամ արաւքանա ունի իւր աւետական լեզու, որ է մի ի վեց լեզուացն լեզուաց Նորոյ Ծի. և Նովին լեզուաւ խօսին ի քիչի, յարաւքանա, և ի քիլէյէ. և գուցէ մինչև ցհարաւայինն ծայր ամերիկոյ. վասն թէպէտ առաւել բերս է և խոշաժաղուժ բարբառ բամբասանաց, բազահոնեանց, և բաւիերեանց բնակեալ երկրին հոյլ, սակայն ոչ գնի ածանցեալ ի լեզուէն քիչեայ։ Ապա՛ սակաւ ինչ վն լեզուաց ամերիկոյ. զորոց չէ մարթ սահմանաւքար ինչ հաստատել, համեմատելով ընդ լեզուաց ամերիկոյ աշխարհաց. վն զի որք զառաջինն գոհն զգացեն, յարարին ինչ փոյթ քաջ մտադիր լինել յայդուեցեալ լեզուաց նր. վն զոր ինչ գրեն զնդէ չիտէն. յորմէ չէ մարթ որոշակի ինչ առնուլ և ասել։

Ժ. ՀԱՒԵՒԻ, պաշտօնէ, և գիտուն ամերիկոյ։

(1. Ծանօթութիւն՝ նախնեաց ամերիկոյ։)

Պահինք զանձին զգացողացս ծառայութիւն ինչ վն այսր հատուցանելոյ. բայց գտանելիք ինչ ինչ ի գիրս նախնեն խնամատարաց ազգիս՝ որք ցուցանեն մեզ ունելին կեղակարծ ինչ գամ գուշակողական կարծիս զանձն։ Վկայեն ի տիմէոն՝ և ի կրիտիաս կոչեցեալ գիրսն յիշատակէ զկղզի ինչ Հաւանդ անուանեալ, մեծ քան զասիա և զափրիկէ միանգամայն, հանդէպ վհաղնեան կամ Հերակլեան արձանացս, յոր սեպհական նեղուցին. ուր դեռ բազմանալ բնակչաց, և ծագանալ հզօր. որոց ծագաւորք ընդ երթև նաւածանց զեւրոպիա մինչև ցկարթագինա, և ցափրիկեան, այն է՝ գոպտանայ ծովն. այլև զափրիկէ՝ մինչև ցեգիպտոս. բայց ասա սակաւ միայնակ յաղթեցին նմ. որք մարդ և

և կալան զկղզի նր. այլ մինդեւս անգ էին, ահա
'ի յանկարծահաս սարսափելի սաստուէ երկրի, և
'ի լինացեալ հոհակաց ծովու, անդնդասոյզ եղև
բովանդակ այն լայնատարած կղզի հանդերձ բնակ-
չօքն. վիշ չէ մարթ ասել նաւարկել ընդ այն տեղի
յաղնգեանն ովկիանոս, սակս յորդութեն սղմոյ
որ 'ի ծովայատակ անդր գտանի ուրեք ուրեք դի-
զացեալ: Եթե 'ի տիմեան գիրս յարի զկնի, Թէ յայն
կոյս այնր ագաթագեան կղզւոյ գտանի անասահման
ցամաք. ուր եմ ինչ, զոր օրինակ գետք՝ անասունք՝
մարդիկ՝ ծառք՝ և բոյսք, չափազանց են և նորանը-
ման. և Թէ անաւ անդր է բնիկ ծով: Ջայս ագ-
լանդեանն կղզի՝ բնիկ 'ի կարգ այլոց պղտառնեան
ինքնատեղծ ցնորից գտանէ. իսկ այլք ոմանք զե-
րանելեալս, կիմ զքանարեան կղզեաց համեան. ընդ
որս և գիտզորոս սեկիլեացի. որ (գիրք Ե. գլ.
ԺԹ.) ասէ, Թէ գոյ կղզի մեծ յարեմտեան յով-
կիանոսի բազմելեայ նաւարկութ զատուցեալ յափ-
րիկոյ. որ այնչափ արգաւանդ է և զոհարձանի, ո-
րոգեալ 'ի զանազան ակամակիա աղբերաց, և 'ի
գետոց, և օդ նր բարեշունչ, մինչև ասել զնա բը-
նակարան դից, քան Թէ մարդկան:

Բայց Թողեալ զայսպիսի անորոշ բանս, բերցուք
'ի միջ զառաւել որոշեալ կարծիս, կիմ զգուշակու-
Թիս այլոց ոմանց նախնեաց վն համառաւած ցօղ
մարթի որ յայնկոյս ովկիանոսի: Հին աւանդութի
է ասել չէլտարիոս. (զոր Եղիանոս գիրք Գ. զանա-
զան. գլ. ԺԷ յիշատակէ, առնէ 'ի Թէոպոմպոսէ.)
Թէ յանկանել երբեմն զբանիւք սիկենոսի ընդ ար-
քային մարաց, ասաց նմա. "Լերուսիա՝ ասիա՝ և
"սափրիկէ՝ կղզիք են յամ կոլմանց չըջապատակալք
"'ի ծովու. իսկ ցամաք (միաստանի) այն միայն է,
"որ կայ արտաքոյ այսր Ծի": Ահա սա անաս-
բանիւս և երբ ականատես հաստատէ զինել այլոյ
համառաւած միաստանի ցամաքի արտաքոյ այսր
ծանուցեալ Ծի. որում չէ մարթ այլուրեք լինել,
Թէ ոչ յայնկոյս ովկիանոսի: Ջնոյն ցուցանէ և
արիստոտէլ. բայց ոչ երբ անտարակոյս Ճշմարտու-
Թի, այլ միայն ոմն հաւանական կարծիք. զի ասէ
'ի գիրս Ծի. (գլ. Է.) "Ամ բնակեալ երկիր է
"մի կղզի չըջապատեալ 'ի ծովու, որ ազլանդեան
"կոչի. այլ հաւանական է, Թէ են և այլք բազ-
"հեռի 'ի սմանէ յայնկոյս ծովու 'ի հակակաց կողմն.
"ոմանք մեծագոյնք քան զերբո զայս, և ոմանք
"փոքր.

• մարդասիրեալ • այլ ամենեքեան բաց ի ամենէ՝ անձ
• տնաբ ի մէնջ *։ Ուրով ցուցանել թէ անհատա-
տալն համարի թէ հակակայ մասն գնասց երկրի բո-
վանդակ ծածկեալ էցէ ի ծովուս։ Զոյնպես և մա-
նիկնս յայտնապէս ասանդէ, թէ դց երկիր մեծ
յարևմտեան կողմն ափիկայ անկըսատեալ ի մերս
ցամաքէ ի ձեռն ծովուս • որոյ մեղմուղդք հակոտն
եայ են մեզ։ Զորմէ անհեքայ յայտնագոյն ք ըս-
ղատամս գնդիսոսի, կամ դոգոնայ գնդ՝ մարգա-
բէանայ, թէ յատագայ ժամս հանդերձել է էյայս
գալ՝ ի մեղեան ողբերգուն իւր ասելով ոտանա-
ւոր բանիս։

* Ցանցանել գարուց՝ ապագայ ամաց •
• խղճացին կապանք՝ ծովուն կոհակաց •
• յայտնեսցէ դէմին՝ նոր երկիր ազգաց •
• ոչ լիցի Թուլս՝ առաջս աշխարհաց *։

Զոր ահա զինի ժէ գարուց և եղք իբրացն ձշմար-
տեցին։

Ա յս և այլ սոցին նման բանք նախնեաց՝ Թեպէտ
ի վերին երեսս երկնի իբր անառարակելս սուտգուշ
Թէ ասացեալ, բայց ըստ ոմանց են լոկ մարդկային
տրամաբանուեք կեղակարծ գուշակուեք • հիմնեալք
ի բաղարադիր ձև հողագնացոյս • յորմէ բնական տը-
րամաբանուեք հետևեցուցանելին, Թէ ոչ աստ
նոյնպէս և ի հակառակ կողմն մարեի է լինել ցա-
մաքի և բնակուեք մարդկան ինձա։ Ա յն զի՝ ընդ
ձեռնարկուն հաւանական համարիմ, Թէ գոյք առնն
և առանդուեքն ինչ զոյնանեն ի նախնին նահապե-
ստց • որք ի սկզբանն կամ ըստ բերման դիպուածոց,
և կամ խորհրդով անկան անդ • յորոց ոմանք վերս
ոլին գարձ արարեալ ոյսր, զոմանցին մն այնր ծի։
ի սոյն միտս է և ներհուն յակոբոս բերդգնիոս
առ ձէլարիոսի • զի ի մէնջ զբան եղանոսի, ա-
սէ։ * Ա ռասպելական են այսոքիկ, և չատասպե-
լաց սակի գրէ զձերոսկան զոյս երկիր մերս
(եղանոս) և ապոլոդորոս առ սոփոքոնի։ (գիրք
է • Թղթ • 207 •) և յիրաւի՝ սակայն ոչ ինչ երկ-
ուանալ Թէ նախնիք հաւատացին, կամ գիտացին
ինչ գն ամերիկոյ • այլ ըստ ասօսս, և իբր ըստ միւսս •
ըստ մասին ի հին աւանդուէ՝ յեգիպտացւոց, և
ի կարևեդոնացւոց, և ըստ մասին ի փոքրասիա-
նուէ՝ զձևոյ և զդրկից գնոյ երկրի • յորմէ մակա-
բերելին լինել յայս ոլորս երկրի՝ և այլոց ցա-
մաքաց բաց յասիոյ • յարևելից, և յհերովպիոյ *։

Ալլադի գրէ ռօպէրտ վիկօնտ Տափիր Թաքսորին գաղղիոյ, մինդ վր չինաց • զի յՅացղյն զոր տպագրեաց յամին 1756։ ի ե. Տպագրյ հատուածած ասէ • Թէ նախնիք ունէին տեղեկութիւն ինչ զամերիկոյ • և յայն ատեն կուլենցոս ասնան նոյնպէս Տափիր Թաքսորին գաղղիոյ, զամերիկա ՝ի ժ Թագաւորութեան բաժանեալ ը ժ որդւոց նէփտունոյ՝ եւ փոյագրել։ ՝Ա յս ամ (ասէ) Թէպէտ կարծեաք միայն եւ բնեէին հատուածել, սակայն գիրք սինէացւոց ցուցանեն հաստատութ, Թէ ծանօթ էր այս միւս ցամաք 40 ամօք զնէն գաղատան քան • զոր զարգին այր ումն հմուտ սրևելեան լեզուաց՝ ունի ՝ի լոյս ընծայել։

Արդ՝ ՝ի վերոգրեալոցս երևի՝ Թէ կարծիք նախնեաց յունաց և հռոմայեցւոց չունէին զրայայայա ծանօթութիւն վր այսր նոր Տի • այլ միայն ը ազօտ ինչ կարծիս • որ ը պղինձոսի, (գիրք ը • գլ • 65 •) ընդ բիմ Ժամս բիմ հակառակութիւն կրեաց ՝ի մէջ իմաստնոց և ռամկաց ՝ի պատճառս հակառակեաց • զոր ռամիկք պատրեալք յերևակայութէ, համարեին գլխի՝ի վայր ջրջիլ • նոյնպէս և ՝ի մէջ քրիստոնէից համարեալ էր հերձուածական ինքնատեղծ առասպելք հակառակ ոք գրոց, ուսան և մոլորական • զոր վրկ բացէ՝ի լաց հերքէին ոք հարք • յորս ե բնեզլի և սրճն օգոստինոս՝ որ (գիրք Ժը • քաղաքին էոյ • գլ • ը •) հեգնելով ասէ • ՝Ւսկ զայն՝ զոր ա • ռաւելքեն, Թէ գտանին հակոտնեայք՝ ոյ մարդիկ ՝ի հակառակ կողմն երկրի, ուր ծագէ արեգակն՝ յորժամ մեզ մտանէ, կոխեալ ղհակակայս • շաւիղս ոտից մերոց, ոչինչ իւիք հաւատալ որ • ժան է • Քանզի ոչ կերէ ՝ի պատմական ծանօթութէ • ուսեալ հատուածեն զայն, այլ իբր տրամադրեալ • յով գուշակեն • իբր զի գոլով երկրի արձակ ՝ի մէջ կորնթեաց երկնից, զնոյն տեղի ունի ՚ի ըս • տորին և մէջնի • և յայտնեալ կարծեն Թէ միւսոյ կողման երկրի՝ որ է ՝ի ներքոյ, զոյէ մարթի զուրկ լինել ՝ի քնակեաց • և ոչ ՝ի միտ առնուն՝ զի Թէ պէտ և գնատկաձև և բոլորաձև հատորեացն ՚ծ, կի պատճառաւ իւիք հաւատացին, սակայն ոչ գՀետ գայ, Թէ և յայնմ կողման գերծ կեղ երկիր ՝ի կուտակուէ ջուր • Եւ ևս Թէպէտ և գերծ լցէ, բայց ոչ վազվազակի հարկ է լինել անդ • մարդկան • • • • • Եւ կարի անտեղի է ասել, Թէ ոմանք ՝ի մարդկանէ, աստուած ը անչափութէ • ով

ոչ հանաւ անցեալ, մարթացան նաւել և հասա-
նել անդ. զի և անդ ի միջոկ անաւ առաջնոյ
մարդոյ ազգ մարդկան աերեացի: Ի վերջին
մանուկ սասի բանից՝ յայտնի երևի, թէ յայն սակս
հերքէը նը վկայեն զայս կարծիս, զի անկարելի հա-
մարէը մարդոյ՝ սասի անդր անցանել. վըյ եթէ էիր
նեին և անդ մարդիկ, հարկ էր ասել, թէ յայլմ
սկիզբն կալան նը, և ոչ յադամայ. և այս յայտնի
հակառակի նը գրոց. որ սկզբնահայր համբերն ազ-
գի մարդկան զնէ զագամ զմարդն առաջին:
Նոյնպէս և լսականահոս պատրեալ յերեսակայու-
թէ, հեգնելով մերժէ զկարծիս որ վը հակառնէից.
յասէն նը. (գիրք ը. գլ. իդ.) Աղեգպ է
հաւատալ, թէ եցեն մարդիկ՝ որոց հեաք ոտից
վերագոյն եցեն քան զգլուխս. կի որը առ մեզ
անհնաւ տարածեալ կան, անդ չըջիւն կախեցեն.
և թէ բոյոր և ծառը իվայը կոցս առնիցեն. ևն:
և յարե զինն. Սկիզբն այսր մեղրութէն փիլիսո-
փայից եղև, զի բոլորաձև համարեին զնն: Ի
բանից սասի երևի՝ թէ լսականահոս անտեղեակ
էր աստղաբաշխութէն և Տագրութէն:
Վը սորին պատճառի կարծի և զսքարիայ պատգն
ի Ջդարուն՝ գրեալ Թուղթ առ վրնիփակիոս երէց
(Թուղթ. Ժ.) Թիւր և ամբարիշտ կոչելով զվար-
գապետութէն վիրգիլիոսի ուրումն երկրայս, որ ու-
սուցանէր լինել այլոյ Ցե: Սակայն Ջդիւ քննեալ
պատն Թղթոցն, այլ գրուն երևի այն. զի ուսու-
ցանէր նա, Թէ կայցէ այլ Ցե, և այլ մարդիկ ի
ներքոյ երկրի. և այլ արեգակն, և լուսին:
Ակ յս եզանակ բանից ցուցանէ, Թէ վիրգիլիոս գը-
նէր զՑե մի ամենեին որպէսալ ի մերմէս, յորում
իցեն այլ ևս սակաւ մարդիկ. և ունիցին զայլ արե-
գակն, և զայլ լուսին. որ կարի տարբեր է ի գը-
րութէն հակառնէից:
Ըստ նմին օրինակի և մերս գաւիթ անյաղթ ի գիրս
սահմանաց, (յառաջաբան. երես 4.) ընդ երկրայ-
սկանս գասէ զայս խնդիր ասելով. Ամենք երկ-
բայարար ունին զգոյութիւն, ոմն անասող երկինի,
և հակառնէայքն զքզի յերկրայս եկք վը այսո-
ցիկ՝ եթէ են, և եթէ ոչ: Նոյնպէս և անանիա
չերահացին ընդերբեալ զդանդաղն բանս նախնի
մեռեալ որ վը հակառնէից, զառաջինն մի-
տեցաւ ի կարծիս ախոռիկ, որք սկզբնէն Թէ գը-
տանին հակառնէայք. ոմն ինքն իսկ ասէ. Ես հա-
մ. ես

ւ ւանկալ էի ընդդիմատուն լինել՝ զի զհակառ-
նայս ընդդիմատուն և ներքոյաբնակս կոչէ ։ այլ
յետոյ փոխեաց զկարծիս իւր, հիմեալ զայն հիմն
ոչ դրոյ։ ուր չիք ինչ յիշատակուն վն հակառնէից ։
Այլ այս կարծիք եկաց մեզ անծանօթ ընդ յոյնս
դարս ։ մինչև յարեաւ երեսփն քրոնիոս, որ ան-
խորտակելի արուեստ յայտնէ ամի հի կոհակաց անդին
դամարս համատարած ովկիանոս, Հնմարտաց գրա-
շակուն սեռիքայ ։ զոր ընդ ոտիւ ոչ ոք ոտնակոխ
ցածին առասպելական կարծեցեալ ։ զորոյ զեղանակ
գիւտի յիրկայդ պատմեսցուք ։

(2. Պոփոխ էւէց Վասնզիակ համառօտակ զպատմուի-
թիւնսն ընդ. գիւտի ամերիկոյ, կարևոր է նախ
դէպ աչխարհի ։) Նշանակել զհանգամանս քրոնոմե-
սի, որ եղև առաջին դարձ նէր ։ և
զպատճառս՝ յորոց յորդորեցաւ նա ՚ի ինդիր այնր
անծանօթ Ծի ։ Ադդ՝ քրիստափոր քոլոմպոս ըն հա-
ւանական հաշուի կուզիլիմոսի առոլեդաւորի ծնաւ
իբր ՚ի 1447։ ՚ի սէդովա վիճակի, ՚ի լեռնակողմն
Նահանգին փիաչենցայի, ՚ի սահմանս ենուէ Հենո-
վայի ։ զոլով արդաւամբ և ուսումնասէր՝ ՚ի տուղ
Ժամին ուսաւ ՚ի համալսարանի բավիայ զաչխարհա-
գրութիւն, զաստղաբաչխնուն, զերկրաչափուն, և զայլ
հնաւարկուն ։ առ որ անդամուն ՚ի տղայական
տեղոյ յօժարեալ էր յոյժ ։ վկայ ՚ի հասակի 14 ամաց
եմուտ ՚ի հաւ Հենովացւոց ։ և հաւարկեալ ընդ նո
զամս բիմս, ըստ մեկնս միջերկրական ծովուն,
այլև ըստ ովկիանոսն հիւսիսային՝ մինչև ցիսլանտիա,
և անդր մաս ՚ի բևեռն հիւսիսային, Էանց ապա
առ փորտուքալ ։ ջգի ըստ այն Ժամս հաչակաւոր էին
նէք ՚ի հաւարկութիւնէ, և ՚ի գիւտ զանազան կղզեաց
յովկիանոս անդր ատլանդեան, և նորոց Ծաց յա-
րևմտեան ծովեզերս ափրիկոյ ։ և յածեալ ըստ նոսա
յամ նորագիւտ առեղս, միանգամայն և ըստ իւրում
եւանգելիստ և հետաքրքր բարուց քննեալ յարաժամ
զաչխարհագրութիւնս և զաչխարհացոյցս հնոց և նո-
ցոց, և զամ հանդիպանն նորանոր առիթս, վաճառ բար-
ւոքեր սերտ նէր ՚ի գիւտ նորոց երկրի ։ Էր զի պայ-
ման Ժամս ՚ի ինդիր էին փորտուքալը գտանել անցս
ըստ ովկիանոս առ արևելեան հնդիկս, սակս ՚ի ձեռս
բերելոյ զբազմաչահ վաճառս այնր Ծի՝ որք ՚ի նմին
Ժամի էին ՚ի ձեռս վենետկացւոց, նմին իրի միչտ

ը

Ը հարաւ գիմեին, ակնուանելով ժամանել 'ի Ծայրն
ափրիկոյ. և ապա դառնալով յարևելս, հասանել
'ի բազմահարուստ յայն Ե. որոյ համբաւ 'ի վաղուց
ըսկսեալ էր զեւրոպիա։

Ա յս խորհուրդ և փոյթ նոցա զարթուցին զքոյրսն
սյոս 'ի ինդիր առաւել համառօտ անցից յարևելեան
հնդիկս. Քանզի սեասեալբ՝ զի Ճնդիկ զոր կաչիք էին
նոքա՝ երկար էր յոյժ, և բազմավաստակ. զորոյ չհաս
էին արարիչք և ոչ գտասնեցորդ մասն ըստ այնչափ ժամս.
վայ բիշ ինամով քննեալ նոր ընդերկար ժամ զիար
ծիս և զգուշակուիս նախնեաց որ վն հակառակից,
և զրանագան գիտութիս և զիարձս նոր նաւորդաց
համեմատեալ ըստ բանից նոցա, հաւանեցոյց՝ Թէ ցա
մաքաք եւրոպիոյ, ասեյ, և ափրիկոյ էին փոքր ինչ
մասունք այսր հողագնասյ. որոյ բազորակ ձև ծա
նուցեալ էր յայնժամ. ուստի և իբր անտարակոյս
համարէր՝ Թէ գտանի ցամաք երկիր և 'ի հակակոյ
կողմն նր. զի ածեալ զմտաւ զբարութիւն և զիմաս
տութիւն արարչագործն Ծիս, թնաս անհատատալի
Թուէր նմա՝ Թէ այնչափ տարածուն երկրի ծածկ
կեալ կայցէ յանդուստ ջուրց ովկիանոսի։ Եթէ ա
ռաւել հաստատեցաս յայս կարծիս 'ի նոր գիտու
զուենց և 'ի նշանաց, որք առնվին Ճիկաւ պատա
հեցան նաւորդաց ոմանց. որոց նաւարկիլ յարև
մտեան կողմն ըստ բերման վարեցան 'ի հզոյց առա
ւել յանդուգնս, քան զոր վայր սովոր էին նաւել.
և տեսին յերկուս ծովս խոտս կիսադալարիս գալ

յարևմտեան կողմանց։

Յայսպիսեաց ասաի և յայլոց սոցին նման պատ
ճառաց՝ և 'ի նշանաց, հաստատուաց քոլոմպոս 'ի
միտս իւր, Թէ գտանի և այլ ցամաք երկիր յայն
կոյս արևմտեան ովկիանոսի 'ի հակառակ կողմն հա
րաւային մերոյ. իսկ 'ի բոլորգիր ձևոյ երկրի,
և 'ի չափոյ մեծութեն նր՝ որ ծանօթ էր և 'ի նմին
Ճիկի. (զի զչարիսն չըչապատ գիծն, որ այժմ՝
նոյնպէս և յայնժամ բաժանէին 'ի յ60 աստիճանս,
և զասպիճանս 'ի 60 մղոնս Յագրիակոս,) խոս
տովերբը Թէ այն կարծեցեալ ցամաքք կիս էն, կի
դէմ մեծաւոր յոյժ արևելեան հնդկաց Ծի. զի
նախնիք՝ զորոց զգիս ունէր 'ի ձեռն, գնեին զոյն
ըստ չափակ տարածեալ յարևելս կոյս առաւել քան
որչափ է իրք. և Թէ կղզիք նորոդ գտեալք յա
րևմտեան կողմն ափրիկոյ յաղթադեան ովկիանոսի՝
չէն կարի ինչ հեռի յանծաւոթի ցամաքէ անտի. վայ
'ի

'ի վէր էած, [illegible] առաւել մեծաւորը և յաջողակ անցս 'ի հեռաւոր կողմանս աշխարհից՝ նաւելով ուղիղ ընդ արեւմուտս, քան [illegible] հարաւ չջնջապահելով զգուշանգամ ափերիկ։ Ջայս ամ երկար և ձգդիմ քնուլ կշռեալ, հասատաւեալ 'ի միտս 'ի գործ դնել զնորհուրդ իւր։ Բայց ըստ իւրում զգուշաւոր և խոհական բարուց՝ կարևոր վարիաւ նախ խորհրդակից և ըստ պատուոյ հմատցելոց յՕսգրական դիտուելոն. յորոց միջն ըստ այն ժամս երևելի էր ոսկոս ոմն բժիշկ Ջիօրկնցցի. որում 'ի 1474 ծանոյց զնորհուրդ իւր. նա հաւանեալ այսմ, ինքն ևս ևս նիմ ծանօթանալ ընդ. և քաջալերել իսախտաւեալս զնա ձեռն 'ի գործ արկանել 'ի պարծանս հայրենեաց իւրոց, և յօգուտ Ջի, մանգ եւ բոլոյիոյ։

(3. Ֆլորանտացիք [illegible] էն օգնեալ 'ի գիւտ աշխարհի։)

Բայց քանզի առ կատարումն այսր մեծի և բազմարդիւն գործոյ պէտս ունէր ձեռնտուութեան միոյ ուրուք 'ի ծովելիցեալ պետուննց եւրոպիոյ, առ 'ի մատակարարել նմա նաւս և նաւորդս, զնոս և ծախս վն ճանչն. ըզի ինքն զայս ամ հայթհայթել չէր ձեռնհաս, վըչ 'ի դէպ վարկաւ դիմել 'ի Ջինուա 'ի հայրենիս իւր. և զարքունս վատահոգ իւրոց նմա ընծայել. զի Ֆէրդինա 'ի վաղուց հետացեալ էր ամաւ, բայց ընդարձակ սէր հայրենեաց ոչ էր չէջեալ 'ի նմա. այլ ճանաչելիք ըստ այն ժամս ախարհեալ էին 'ի զանազան պետմունս. ուստի և չէջեալ էր 'ինն եռանդն նաւարկութեն. միանգամայն և անծանօթ էին քաջ հմտութեց քարտզոսի. զի 'ի մտանիւնե իւրում մեկ նեալ էր ասեն. Նորին ազգաց մերձեցին զաւաքարկութեն նր իբրև ցնորս եղարտց։ Ասի թէ ասեն էանց առ վէնեակեցիս. բայց նը գլխովին անձնատուր լինելով 'ի բազմաշահ առևտուրս վաճառաց յամ երևելի նաւատեղիսոս մերկրկեայ ծովու, ոչ մատուցին ունկն բանից նր. այն զի և թէ արդարև ճշմարիտ է, թէ քարտզոս յայտնեաց զնորհուրդ իւր վէնեակեցոց, նը տատուել գան գործէին խոհանել զնա, քան թէ ձեռնտու լինել նմա. վը զի ըստ այն ժամս պատուական վաճառք սրևելեան հնդկաց, առ որ խորհէր քարտզոս գտա նել կարճով ճանապարհ, գայն հատոքէին բռնադակ 'ի ձեռս վէնեակեցոց ըստ այլ ճանչն, և 'ինն

ցա-

ցանկ սիրէին յամ տեղիս եւ բոպիոյ, արդ՝ եթէ յաջողէը խորհուրդ քոլմպոսի, յայս է թէ խափանէր այսպիսի բազմարդիւն չահավաճառ նիւ. ոչ և իրօք խափանեցաւ, յորժամ փորդուքալ՝ անգղիացիք՝ և այլք բացին ճանապարհ առ հրճանգանաւ բարկացուոյ յարեւելեան հնդիկս։

Արդ՝ քաչն քոլմպոս տեսեալ՝ եթէ և անդ չիզեն լաճալ բանք նր, դարձ արար անդրէն ի փորդուքալ՝ ուր ծանուցեալ էր բարեյաւուէն անձին նր, և քաչ հմտութիւ յԱգրաբական գիտութիւն, և յարուճեստ նաւարկութեն. ոչ և երջայր նր անուճանի էր առ փորդուքալս սակս ընտիր ընտիր Յացոյց գնատակաց և պատկերաց ծովու՝ զոր յօրիներ անդ։ Ծանոյց գնորհուրդ իւր ը. յովհաննու արքայի փորդուքալաց. իսկ նա բջմ մարգահրութիւ ցուցեալ նմա, լուճաւ քաղցրութիւ բանից նր. և գթնուել առաջարկուճ նր յանձն արար դեկտի որդիքսյ՝ եպսի չիուդայ. և երկուց հրէից՝ որք էին խորհրդատուք և ուղղիչք նաւարկուճց փորդուքալաց. այլ քանզի մինչ ցայնժամ նը միտ խորհուրդ տային դիմել ը հարաւ՝ քերելով զծովեզերքք սիրկոյ, առ ի դառանել անցս յՀն արեւելեան հնդկաց, գլխովին հակառակ այնմ՝ զոր քոլմպոս ընծայեցուցանէր նյ իբր առաւել համառօտ և առաւել ապահով, ձեյ գժուճարին իմն էր նյ հաւանուել ընծայել քա նից քոլմպոսի. ապա թէ ոչ՝ բռնագատէին խոստանել զնա տեղեկագոյն քան զանձինս։ Յայն սակս նախ ոչ սկսաք խորանանկ հարցաքննութ քաչ նացին որսալ ի բերանոյ նր զնմ հանգամանս զոր բազմաժամանակեայ հետազօտութ խորհեալ էր ի այնր նորագիւտ հանապարհորդուճ. և ապա զնացան ոմանք պատճանք յապագոյն ժամ զվերջին պնակի բանից նր. և յայնմ վայրէ հաւանեցուցին արքայի, գաղտ ի քոլմպոսէ առաքել նաւ մի ընդ արեւմուտս ը ծանօթուեցն, զոր գողացան ի նմ։ Ա՛յլ խորանանկ խորհուրդ իւրմանց գարձաւ ի նախասին նոցա. քզի նաւասկան զոր կացուցին յայն գործ՝ գոլով ագէտ ոք և վատասիրտ, իբրև տեսին կարի հեռացեալ էր ի փորդուքալայ, զոր հրաբեալ ի գժուճարութենէ՝ գարձաւ վաղվաղակի անդրէն ի վերսին. հռչակելով թէ ցնորք երեցան նմա

ԵՒՆ ԽՈՐՀՐԴՔ ԵՒ ԲԱՆՔ ՔՈԼՈՒՃՈՍԻ։

Իբրև ծանեաւ քոլմպոս զայսպիսի խորանանկ խաբեութիւ նյ, զայրացեալ ի սրտի իւրում, վաղվաղակի

զակիւ և մեհենեցաւ անտի. և գնաց ՚ի սպանիա ընդ
հովր իւրում ՚ի 1484. բայց երկուցեալ Թէ գու-
ցէ և անդ ոչ լինիցի լսելի բանք իւր, մի՛ զի փեր-
գինանաս ալբայ՝ որ ընդ այն ժամս Թագաւորէր ՚ի
քաստիլիա և յարեակոնա, կամաճառս ունէր, և
ցուրտ և գանգատ ՚ի ձեռնարկել ՚ի մեծամեծ գոր-
ծառնուլս. իսկ եղկսաբեթ դշխոյն՝ Թէպէտ արիա-
գոյն էր և յորդորմամբ առ մեծամեծս, բայց կար-
ևաւ կայր զարքայէ. և երկդ՝ զի ընդ այն ժամս
պատմ մեհենն սպանիացիք ՚ի կառնասս ընդդէմ մուղ-
րեաց. և գուն գործէին խաղաղ սարտպիր առ-
նել զնո ՚ի սպանիոյ. վասն միտսէ էր մատուցեալ
առ Թէրն, զարդուղիակաս զիզբայր իւր՝ որում
հաղորդեալ էր զնորհաւրդս իւր ամ պարագայիւք,
առաքեաց յանդգնս խօսել ընդ Հերիկոսի. որ էր
զգօնամիտ և հարուստ. իսկ ինքն գնաց ՚ի գորտո-
վայ. զի անդ էին յայնժամ արքունիք սպանիացոց.
և ՚ի ձեռն հանճարեղ զգուշաւորս և խոհեմամիտ գը-
նացից իւրոց, և առաքինի քաղաքավարուն, սաս-
ցաւ իւր բարեկամս՝ զոմանս ՚ի ներքինն իշխանաց ար-
քային. և միմնորդութ նոյ այսպէս ինչ շահեցաւ, զի
Թէրն և Թագուհին Թէպէտ գլխովին պատասխանի
՚ի գործ պնդմի, սակայն հրաման եառուն փերդի-
նանտոսի հալաձրայ խոստովանահօր Թագուհուն
Ժողովել զդիւսաւոր Տագիրս երկրին. և քննել ըզ-
բանս քոլոմպոսի: Ա՛յլ առ նովին ժամս սակաւ
ներհուն իմաստութիւք գտանէին ՚ի սպանիա. յորոց
սակի էին և այն կարծեցեալ իմաստուն փիլիսոփայք
ընտրեալք ՚ի քննել զառաջարկութ քոլոմպոսի. որք
և զառաջին գրութ նոր յորոյ վերայ հիմնեալ էր գիտու-
թիւն գործն՝ ոչ իմացան. զգոն և ինքն յուշ ածեալ
զանցս՝ զոր կրեաց ՚ի փորտուգալ, երկնչէր գնա՛
հանդուգնանս գործոյն բացայայտ առաջի գնել նոյ.
վասն զի էին ընդ այն հինգ՝ տղայական մեծ Թէ ազ-
գական տարակուսանօք տխուր առնելոյ զառաջ
պետն քոլոմպոս, հուսկ յետոյ պիտի եառուն նմա՛
Թէ ցորչափ ՚ի վեր կայ պատմ կառնասոյն, չէ մարթ
արքայի յայլ գործ բազմաժամ ձեռն արկանել, այլ
յաւարտել յաջողութիւն պատմին՝ ոմն անուանէին,
յայնժամ լաւ ևս քննեցին իրքն, և որոշեցին:
Ա՛յս պիտի գլխովին յուսակտուր արար զքոլոմպոս
գտանել օգնուն յարքայէն. վասն զի տրամադիր մեկ-
նեալ ՚ի քաղաքացէ, գնաց ՚ի ալվիլիա. և անդ մա-
տուցեալ առ զանազան մեծամեծ իշխանս սպանիաց

ուց, յորդոր մատուցանէր նմ ձեռնտու լինել նմ յայն գործ. այլ ոչ ոք լուաւ նմա։ Ասի՝ Թէ կըրնաց յայնժամ և առ Թագրն գաղղիոյ՝ բայց ոչինչ յոյս ընկալաւ և անտի. զի գաղղիացիք ի նմին ժամանակի էին պատերազմ ի գործ պատրաստել։ Ապա հաստատուեաց զմիտս իւր երթալ յանգլիա՝ ուր յառաջագոյն առաքեալ էր զեղբայր իւր. ակնունելով Թէ գուցէ անդ գոցէ զաչխոյեն ինչ. բայց մինչև մեկնեալ էր ՚ի սպանիոյ՝ գնաց անդրէն ՚ի գորաւոյ յողջոյն որդւոյ իւրոյ, որ էր ՚ի վանս Ֆրանչիսկեանց ՚ի կրթուել ածպաշտաւն, և յուսմունս գիտաւն. իսկ առաջնորդ այնր վանաց՝ անուանեալ յովհաննէս փերեզ մարկենեան այր առաքինաւոր և խնամասուն, մտերիմ բարեկամ քոլոմպոսի, և մեծարուս յաչս Թագուհւոյն եղեալ Թէ, ըստ մեծամեծաց աղաչեաց զքոլոմպոս յապաղել զդնալ իւր. քանզի ցաւ մեծ էր նմա կորուսանել սպանիոյ զայր այնպիսի, որով խնամասուն յաւելցուի իսկ յոյսն էր նմա. և ինքն ըստ բժշկի ուրուք՝ որ քաջառարժ էր յերկրագիտութեան արուեստս, մասդիւր քննել զառաջարկուն քոլոմպոսի, հաւանեցաւ նմա միտրան ըստ բժշկին. և վասնզի գրեաց առ Թագուհին, որ յայնժամ էր ՚ի գետոյն սանդա Ֆէ ոսկս պաշարման կառաւատոյն. աղաչէ զնա քննել վերստին զայն բան ծանրակշիռ. իսկ Թագուհին հրաման զայն յովհաննէս անգ ՚ի սանդա Ֆէ. զոր գնացեալ և ցուցել Թագուհւոյն զնաւատոտ ի բանից քոլոմպոսի, հրաման ետ Թագուհին կոչել զքոլոմպոս անդրէն յարքունիս արժանաւոր մեծարանօք. առնել նմա և պարգեւս յարքունուստ ՚ի պետս Հնդկի։

Բայց և յայս նուագ ՚ի գերս եղ ահնկալուն յաղջողուն քոլոմպոսի. զքոլ Թեսկա Թագուհին պատուով ընկալաւ զնա, և գովեաց զեռանդն և զխորհուրդ նր, յորմէ և բարեկամք քոլոմպոսի՝ (յորս դլխաւոր էին աղնուքն քուինսանլեան. և լուռ ելիկս նր հրեշտակի. երկոքին ևս արքունի պաշտօնատարք,) քաջալերել մեծադոյն վստահուբ քան զառաջինն՝ պաշտպան լինել նմ, և գովելն և հաստատել զխորհուրդ նր, սակայն փերդինանդոս արքայն տատանէին ընդհակառակ կայր յատաչին կամս իւր. ունելով զխորհուրդ քոլոմպոսի իբր ինչ հնարագէտ ցնորս. վնաս առ ունայնացուցանելոյ զնմանս կատարեալ գոց նր, խորամանկ հնարագիտութ կարգեաց յայսմ

Երկիր քննութեան զամանս ի նշոյլ, որք յառաջնումն անգ ի գերեւ հանին զառաջարկութիւն նր։ Բայց քաղմանգոս ոչինչ զանդիտաւալ ի նշոյլ, դարձեալ և այս անգամ նուիրն վառանուր՝ և հաստատուն յոյսով բարեյաջողուն՝ որով յառաջնումն, եդ առաջի զնորհարդ իւր. և ապա խնդրեաց պատրաստել նաւս քանի մի. և զինքն կացուցանել ծովակալ խլեան. և փոխարքայ բովանդակ ծովուց և ցամաքաց՝ զորս դասնիցէ. և ևս ասէ նմա տասնորդս ի շահուց՝ որք յառաջ դայցեն յայնցանէ. զայս ամ խնդրեաց մշանչենագործ, և ժառանգութիւ յորգւոց յորդիս. եսկ եթէ վախճանցի ի յոյսոյ իւրմէ, ոչինչ վարձ ասցի նմա փիսկ աշխատութեաց նորոց։ Ա՛յս խնդիրք քաղմանգոսի առարապայման Թուխեցան յայս նշոյ, ըստ որոց խօսէր. ուսաի և անխոհեմութիւ մեծ և աղայամտութիւ՝ այսպիսի մեծամեծ խլեանութիւս տալ առն օտարականի. և այնչափ ծանր առնել, սակս կեզակարծ՝ մէնդ Թէ ըստնայն խոստման նր. ըստ այս առերևոյթ զգուշաւոր և խոհեմական խորհուրդ նշոյ, սրաի մոգ հաստեցաւ արդեայն. վայ և Թագուհին զի մի իրրև Թեղեւսմիա գիւրաւ հաւան եսէրեսցի, վոյնպիսի կարճեաց զամ զոյց՝ զոր սկսեալ էր առնել ի նպատս քաղմանգոսի։ Ա՛յս ձախողակ երեք հրաց կարեվէր խոցեցին զսիրտ քաղմանգոսի առաւել քան զառաջինան, սակս ի գերեւ հրանելոյ մեծի յուսոյն՝ զոր եւս նիմ Թագուհին այս անգամ. վայ լի Թախծութիւք եղեալ յարբունեաց, եդ ի մոխ գնեալ յանգղնա երը ի վերջին ապատէն իւր։

(4. Սպանիա պայ օ այսու ձախաւ անձնատուր եղե օգնութիւն տալով սպանիացւոց կռանատա քրիզ. և պոխ։) վերդինանդոս և եղիսաբեթ մանին յաղթանակաւ, և ժառանգեցին զերիքն. սպառատուռ ջնջելով ի սպանիոյ զարուն մոգպեաց. յայնժամ հայրենասէր արնգոս քոլին տանիլեան, և լուդովիկոս ոգր հրեշտակի, հաստատիմ պաշտպանիք քաղմանգոսի՝ ժամ քաջագէպ գաւառ զան յաղթուն, և զամ ձիկն անձանց ի կիր արկեալ, բազմապատիկ զօրաւոր պատճառօք փարատեցին զամ տարակոյս և վերկիւղ ի սրտէ Թագուհւոյն. և հաստեցուցին նմ տալ կատարումն խնդրոց քաղմանգոսի ի ծաւալումն քրիստոսական հաւատոց, և ի միանձնաւոր պարծանս

Թադաւորութեն քաղցրկեաց : Ընդ հաղուհին այրա-
սիրաց՝ ըստ իւրում մեծագործ և առաւտաձեռն բա-
րուոյն՝ առ Յովհաննէսէ Հայոց արքունի գահակից, որ առ-
նովին ժամու նոճաղեալ էր յոյժ ՚ի պատուս բազմամ-
եայ պատմից, յայտ արար ՚ի զնան իւր՝ գնել ՚ի
գրաւ զնան ինչ ՚ի պատուական գոհարս անանց իւ-
րոց, առ ՚ի գտանել գրամս բաւական առ հանդերձ-
եանս այնր Ճնորհորդուեն. յայնժամ յուզ գովիկոս ՚ի
հրեշտակի էն ինդուէ ետ ասել, Թէ չէ հարկ նմ զայն
առնել. զի ես յինոցս ասէ մատակարարելոյ որչափ
ինչ պէտք լինէն. ուստի և ըստ հրամանի Թագուհւոյն
վճռեցին յետս կոչեցաւ քաղմայս, որ էր հասեալ ՚ի
Նաւահանգիստն փինասոյ, առ ՚ի անցանել անտի
յանգրիա. և անյապաղ կատարեցաւ գաշնագրուեն
ըստ ինդրոյ քաղմայսի. որում առորագրեաց Թա-
գուհին եղեսաբեթ. քաղմայս կացուցաւ Ծովակալ
իշխան, և փոխարքայ ապանիացւոց՝ ամ Ծովուց և
ցամաքաց զորս գոյր. հանդերձ այլեւս իշխանու-
Թիբ, մանկենաբար և ժառանգութիբ յորդւոց
յորդիս :

Ա յս ամ գործոցն ի կատարեցան ՚ի 1492. յայտ-
բերի 7. որով ուր ուրեմն յետ ուենտամեան տա-
ռապանաց, զոր կրեաց ՚ի ապանիա երիցունամիտն
վեհանձն և կորովի քաղմայս, եհաս փափաքա-
նայ իւրոյ ՚ի ձեռն մեծագործ Թագուհւոյն եղե-
սաբեթի. որոյ պանծալի քաջութեն յաւէժարար յի-
շատակեցի. և Թէպէտ ՚ի հրովարտակի անդ՝ որ
առաջ քաղմայսի յիշատակի և անուն փերդինան-
դոսի արքային, այլ պիտակաբար, և լուկ սակս
սովորութեն. քանզ նա ըստ որում Թիբր արտակոյ՝
շունի ինչ մասնակցուեն յայնմ մեծագործուեն, ոչ
ինչ օժանդակելով առ այն. զի զամ ծախս արար
քաղաքիա ևեթ ՚ի վայ՝ և առաքին գիւտ և առա-
ջնումն այնր նորոյ Ցնի եղև յանուն քաղաքիոյ. ուս-
ուի առ կենդանութեն եղեսաբեթի արժանաւոր
գնեցին՝ գրեթէ ոչ ուսիք եղև հրամանն՝ բաց ՚ի քա-
գուիացւոց բնակուեն հաստատել ՚ի նոր Ցնի անդ.
սակայն ՚ի վեր այսր ամի Թիբրն երբև միասեան հա-
մարեն սպանիոյ, վարեր զդերագոյն արուն ՚ի վեր
նր. երբեմն առանց յիշելոյ և զանուն Թագուհ-
այն քաղաքիոյ :

Յետ այսորիկ փոյթ կալաւ Թագուհին, զի փոխ-
Թով պատրաստեսցին ամ հանդերձանք Ճնդկի.
բայց մինչև եր մեկնեալ քաղմայսի ՚ի կռանատապ,

Հռոմն նիմ վկայական գիրս արքունի կնքով դրոշ-
մեալ. յորում հրամայակէին զնա ամ արքունեց ձի՝
իբրև փոխարքայ Թագաւորութեն սպանիացւոց.
միանգամայն և խստիւ պատուիրէին նմ չմերձե-
նալ Լաւելա՝ իբրև 100 փարասանգ, զոր գաւառ
էին փորձուքարք յարևմտեան ծովեզերս ափրիկոյ.
այս պատուէրը Թուի առեալ լոկ առ երեսս, և
առ ի հաձեցուցանել զարքային փորձուքարաց.
քանի ձնդհ՝ ըստ որ ունէր գիմել քաղմամոս, հեռի էր
յոյժ ի ձնդհէ փորձուքարաց. իբր զի նորայն էր
ուղիղ ընդ արևմուտս, իսկ սոցայս ընդ հարաւ՝ և ընդ
արևելս. վայ չկայր ինչ կասկած պատահիլ նոյ մի-
անոյ: Զայս պատուէրս առեալ քաղմամոսն, գնաց
վայելակի ի գործոտա. և անդ ի կարգի եղեալ ըղ-
ճուն իւր, գնաց ի նաւահանգիստն բալսոսայ. որ
է ընդ փորր ի նահանգն անտագուսիա. զոր յայն
սակս ընտրեալ, զի քնահիչք նր վարժեալ էին
յարհեաս նաւարկութեն առաւել ընդ զայլ սպանիա-
ցիս. մերձ յայն տեղի բնակեր և հանայիլեկեալ
հոյնն յովհաննէս վերեզ մարկենեան՝ հաւատարիմ
բարեկամ քաղմամոսի. որ գրեթէ զնմ նաւավարս
բալսոսայ վառեալ էր երթալ զհետ քաղմամոսի.
վայ ի հասանել նր անգր, եդիտ իւր ժղիդ պատ-
րաստական. յորս դլխաւորք էին երիք եղբարք ի
պինզոնեան տոհմէ՝ հարուստք և քաջավարժք ի
նաւարկութիս. որք ոչինչ զանգիտեցին ուղեկից լի-
նել քաղմամոսի յայնմ անծանօթ ճնդհորդութե. առ-
եալ ընդ ինքեանց և զմանն ինչ յընդեց իբրեանց:
Էր թէպէտ փոքր թագուհւոյն մեծ էր, բայց պատ-
րաստութիք ճնդհի որք առեան քաղմամոսի՝ անհա-
մեմատ էր այնմ մեծի փութոյ. զի 3 նաւք և եւթ
առեան նիմ. յորոց 2 փոքր էին և անզօր. զաւաչինն՝
որ փոքր մի մեծագոյն էր՝ յոր եռուտ ինքն քաղմ-
մոս, անուանեալ սբ Մարիամ. ի պատիս սբ
ծծամնոյն. զոր նա յիմ կեանս իւր ջերմ եռանդ-
իւք պատուէսայ. զեկիդն կոչեալ փինգա. և կա-
ցուցն նիմ նաւապետս զնորանիսս ալփոնսոս պինզոն-
եան. և նաւուղիչ՝ դիբրանչիսկոս պինզոնեան զկրտա-
սերն յերից եղբարց. իսկ երիցն՝ զոր կոչեալ նի-
նա, կարգեաց նաւապետ զվինկենեոս յովհաննէս
պինզոնեան. յոյն երիս նաւս էին արք 90 և եւթ.
յորս բաց ի նաւավարաց, և յայլոց ամանց՝ որք
ինքնայօժար ուղեկից եղեն նմ առ ի հանգիսելզ
բարեբախտութե իմիք, էին և ամենք յարքունեացն

ելիսաբեթի Թագուհւոյն, զորս նա ինքն եւս օգնա-
կանս քոլոմպոսի. իսկ պաշար կերակրոց ըստ տէ լա-
հարքեայ՝ էր վն միոյ ամի. և ըստ կուլէյմոսի ռա-
պերդացւոյն՝ վն երկուց ամաց։ Ապա ասէ ինչ վն
պաՀանջ՝ յորոց յորդորեցաւ քոլոմպոս ի ինդիր լի-
նել նորոյ ՅԵի. և վն գԺոՀարուեց և տատապա-
նաց ի գտանել օԺանդակուԹս առ կատարումն խոր-
Հրդոյ իւրոյ. արդ Համառօտեսցուք պատմուԹ
ՅանապարՀորդուԹեանն նորա յաբևմտեան կոյս միջև հա-
սանել յայն նոր աշխարՀ։

(5. ԹՈՒՂԹ ՔՈԼՈՄԲՈՍԻ ԱՌԱՔԵԼ ԶՆԱՒԿԻ ԿԱՋ-
ՈՒԹԻՆ ՎՈԼՈՂ-ԱՆ։)

Որպէս ասեմ Հանդերձանք ՅՆաւկի կազ-
մուԹեան վոլոդ միայ պատրաստեցան, քոլոմպոս
ըստ իւրում գովանի ՅԱծպարտուԹեանն
միջև էր խարխոխ վերացու-
ցեալ, կարևոր վարկաւ նախ Հանգիստ տուր մաղ-
Թանօք ինդրել զՔՆուԹիւն յայն։ և զպաշտպանուԹիւն
ամենօրհնեալ ՅԱծածնէն վն առաջիկայ անծանօԹ և
գԺոՀարին ՅՆաւկոյն ուԹ, որոյ առաջագիր նպա-
տակ էր ծառայուԹիւն քրիստոսի հաւատոց առ անծա-
նօԹ ազինս. վասն ի միասին ըստ Համարէն ուղիղսոց
իւրոց գնաց Թափօրաւ ի վանս ռապիտայ. և անդ
խառնակեալ ամենեցուն, և ընկալեալ զամենասքի
խորհուրդ ՀաղորդուԹեանն, դարձան ի նաւս իւր-
եանց. և ի վաղիւ անդր ի 3 օգոստոս՝ որ էր օր
ուրբաԹաՔ ի 1492. ելին ի նաւահանգստէ անտի
բաղտայ. նաւեալ ըստ արևմտեան, ի 11 Հորին ամ-
սոյ Հասին Հանդիպ մեծի քանարևան կղզւոյ. բայց
չետ միոյ աւուր ելանելոյ նմա ի ՅՆաւկ, բեկաւ
ղեկն փինդայի. որ ոչ սակաւ զարհուրեցոյց զՀու-
ԺանՔն, Համարելով զայն իբր նախագուշակ ձախող-
ական ելից. ելեալ անտի ի 1 բեպտ, ի 4 ամսոյն
արկին խարիսխ ի կամերա կղզին. որ ե մի յա-
ռաւել արևմտեան կղզեացն քանարիոյ. և անդ
նորոգեալ և ամրացուցեալ զնաւս՝ օրՔ սկսեալ
էին խարխալիլ, և առեալ զեմ ինչ՝ որոյ սկիզբ
ունէին, փութացան վաղվաղակի մեկնիլ անտի.
ՔՀզի լուր ՀՀաս անգ քոլոմպոսի, ԹէՔ արքայն փոր-
Գուգալաց գԺամինեալ սակս դաշնագրուԹեն զոր ա-
ռար նա ընդ սպանիացւոց, արձակեաց զկնի նՔ երիս
նաւս սպառազինեալս ի խափանել զնա յընԹացից։
Ի ԵՀԲի՝ որ էր 7 օր ամսոյն, դարձուցեալ զընԹ-
ացս ուղիղ ըստ արևմտեան, և Հարուստ մի Հեռա-
ցեալ մինչև անՔրայԹ լինել քանարեան կղզեաց

յա-

յաչոց առաւէ, բշխէ ի նաւորդաց առեալ զանձինս յանծանօթ յանդնդախոր ծովու յայնպիսի փոքրիկ և յանզօր նաւս, երկեան լքան. մինչև արտասուէլ և ոմանց, և յոգւոց հանել: Իսկ քաջն քրիստոս բշխ յաւազդիր բանիւք քաջալերէր զնոս և զօրացուցանէր չվհատիլ վշխկի. և Թէոփէս 17 փարասխաս հեռացեալ էին ի քաղաքեան կղզեաց, բայց բոլորովին ոչ յայտնեաց նոյ այնչափ. որպէս և ի բովանդակ ընթացս այնր ձնորհուրդութէ միշտ Թագաւն սահէր ի նոյնէ զման ինչ ընթացից իւրոցանչիւր աւուր. նոմազ ցուցանելով նոյ, զի որ ասի ինչ իրօք յաւաչադէմ խաղային. զի մի վատասիրտք վհատացին, առատանելով զանձինս հեռացեալ ի տոպանիոյ:

Ի 14 նորին ամսոյ՝ գոլով հեռացեալ ի քաղաքեան կղզեաց աւաւել զ 100 փարասխաս, եաես քոլոմպոս զի սլաքն կազմեսցէ՝ միով ասպիճանաւ խոտորեր ըստ հիւսիսային արեւմուտս. և ի վաղիւ անդր անցեալ խոտորումն այն՝ և կէս ասպիճանաւ. քանզի յայլ աւուրս մեծագոյն այլայլեր. ըստ այն նորանշան երեսցի, որ այժմ հասարակ է յոյժ՝ այլ յայնժամ դեռ անծանօթ, խռովեցաւ յոյժ քոլոմպոս. քանզի ընդ իւր լցան արհատրօք, մինչև յոտասհասել և ի կնոց: Սակայն հանճարեղն քոլոմպոս որ քաջ գիտեր պատրաստակել զնեղբին կիրս հոգւոյն, ոչինչ նշան երկիւղի ցուցեալ առ արտաքս, իսկայն հնարեաց զայնմն ինն այնր այլայլուեն. որ Թէոփէս փարասեաց զերկիւղ խռովանին, և զաղթարեցոյց զբերմնիչին նոցա, այլ ոչ նոյնպէս և զնոսն. բայց վատահայեալ ի խնամս նոյ, քաջալերէր յառաջ վարեր գնաւս, մինչ զ արեւմուտս ուղղէր. մինչև հասին ի վայրն՝ ուր արեւադարձիս խեցգետնի. ուր զաւուրս ինչ տարոյն ընդ հոգին անայլայլելի յարեւելից յարեւմուտս. սովին մեծ բնակ հողմով ի 10 աւուրս հասին ձանասարկ բշխ:

Ի 16, և ի 17 նոյն ամսոյ՝ գոլով հեռացեալ ի քաղաքեան կղզեաց աւաւել զ 300 փարասխաք, ահ այն կինն բշխ յերկար ջուրց ընդարձակ տարածուէր, որոց դոյն էր դեղնախառն կանաչ. և Թէոփէն նորոգ հասեալ ի կղզւոյ ինչ կիր ի ժայռէ. յորմէ դրձէ խռովեցաւ խաժամուժն. դրձէ սիաւ քրիստիանին ընդդէմ քոլոմպոսի. երկուցեալ Թէ գուցէ ժայռ ինչ վտանգաւոր կիր երկայնա-

ձիպ ցամաք՝ ծածկեալ կայցէ ընդ ծոր. իսկ քոլոմ պատ զոհարեւուն ձէ յորդորեր զնոյն և խրախուսեր ջերմնչիլ բնաւ՝ այլ մինդ ուրախ լինել, զի այն կնիւն նշան է մօտաւոր ցամաքի. ՚ի սեպտ 18. 19. տեսին և Թռչունս ձախրել ՚ի վր նաւուց իւրեանց. իսկ ՚ի 21 լուսան զձայն երկոց երից փոքրկի Թըռչ նոց ջուրջ զնաւս իւրեանց յայգուէն մինչև ցերեկ կոյ. յորմէ քաջալերեալ ոդի առին ակնունելով Թէ չեն հեռի ՚ի ցամաքէ. զի գեռ ոչ գիտէին, Թէ Թռչունք բէմ անգամ առաւել քան զերկերիւր փարսախ հեռանան ՚ի ցամաքէ. ոմն փոքրիւ տեսաւ բէմ անգամ ոչ աւս միայն, այլ և ՚ի կողմանս ափերկոյ. ուստի յայտ խաբեցաւ և քոլոմպոս, զի և ինքն ևս կարծէր զերկեր. մինդ զի ՚ի նմին աւուր տեսին վերստին բարդս բարդս դալար խոտոյ հղդախառն ծածանիլ յերեսս ծովու։ Ապա ՚ի հետեւեալ երից աւուրս շնչեաց անձն հատ հողմն արևելեան հարաւային. որ յանհնարինս տագնապեցոյց զքոլոմպոս. բայց նա ըն իւրում ընթերցս վհհանձն նուէ պատրաստեալ զաւգնեալ պրտի, զոհարեաս գեմ ցուցանէր զանձն ընկերաց իւրոց՝ Թէ ըր յաջողակ հողմոյ վինձակեալ. զայս արուեստս ըն այն ձնորհ հորդուն ողջոյն ՚ի կիր արկանէր Թէ զեղծափ զբացուցիչ վատասրտաց. որք օր ըստ օրէ ևս ըն զևս վհատեալ քանէին. իսկ ՚ի 23 նորին ամսոյ յարուաս հողմն յաջողակ հիւսիսային արևելեան. որով անդրէն ուղեկաց քոլոմպոս զընթացս ըստ որ կամեր։

Ա՛յլ յետ աւուրց ինչ տեսեալ խաժամուժ ամբոխին, զի ահա անցին երեք եօթնեակք՝ յորմէ հետէ Թափառին յանծանօթ վայրս հանապարհ ոչ կիանոս, և չերևին ուրեք նշմարանք ինչ այնր մոտ ցամաքին Ճին քոլոմպոս, և ոչ իսկ յոյս երբեք տեսանելոյ զայն, զի ահա՝ և այն գոյնչացեալ յոյսն՝ զոր ընկալան ՚ի Թռչելոյ հաւուց, և ՚ի գալար խոտոց ծածանելոց յերեսս ծովու, ընդունայնացաւ. միանգամայն և զմոտաւ ածեալ՝ Թէ որչափ առաւել յառաջագէմ լինէին ըստ արևմուտս, այնչափ առաւել գժանալանայր գործնէ՚ ՚ի սիտձոս հնազդրդեան հողմին՝ որ միօրինակ շնչէր միշտ ըստ արևմուտս, սկսան վերստին քրթմնջել. զառաջինն ատէտք և վատասրտք. ապա առ ասկաս ասկաս ծառաչեցաս քրթմնջելեան յերեսին նաւս և. մինչև ամենեցուն առ հարկ խոռվիլ և ամբոխիլ. և այնուհետև այլ ինչ ոչ լինէր լսել ՚ի բերանոյ նոցա,

բայց

քայց եթէ վաղվաղակի դարձուցանել զնաւս յերա-
պիա · ըստ որ ասէին չունի ինչ դժկամակիլ Թագու-
հին · զի լիով կատարեցաք զպարտս մեր · նաւարկ
եաւ հանդերձ այսչափ վտանգօք յայնչափ հեռա-
ւոր վայրս , ուր ոչ ոք յառաջ ըստ զմեզ եհաս երբ-
եք · և ունիք ի յանդգնութենէդ ասէին՝ առ վա-
զադոյն զերծանելոյ ի բռնակալութէն առնս օտարա-
ւոյ, ընկենուլ արժան է զնա ի ծով. և ի գառնալն ի
ապահիա , ասել Թէ ի զննել նը զաստեղս , անկաս
ի ծով: Իսկ մեծախորհուրդն և արիւն քաղմպոս
Յայս ամ Թշուառութիս , որք միանգամայն պատեալ
պաշարեցին զնա , Թէպէտ տագնապեր ի սրտի՝
այլ առ արտաքս զուարթ ցուցանէր զանձն և ու-
րախ ըստ յառաջադիմելն զոր արարեալ էր · այլև
վտահ և քաջայոյս ի յաջողակ ելս · միանգամայն
և կեղծելով չխնայել զմեքենայութիւն նշ , գուն գոր-
ծէր խաղաղել զնա · մերթ քաղցրութէբ և սղոքա-
կան բանիւք , մերթ խոստմամբ մեծամեծ բարեաց
և մերթ ահագուժմամբ և սպառնալեօք Թագուհ-
ւոյն :

Եւ մինչև էին քաղաքացիքն խաղաղացեալ , ի 25
աւուր · ըստ երկիս՝ փինդոն սկսաւ սաղարկիլ · եւ
ՀՀ , եւ ՀՀ · զքն իբրև 20 փարսախաչք հեռի ըստ արև-
ելեան հարաւ՝ երևեցաւ մ Թագին ինչ , որ Թռչէր
կղզի · այս ձայն փինդոնի՝ որ եկն խորհրդով և
հնարագիտութէբ քաղմպոսի , անդէն վզգեցին խաղա-
ղասցաց զամբոխն · և զորը և զարտաւնչ նշ փոխ-
նոյ ի ցնծալից գոհաբանութէ ձայ , վէր հաստեա-
նելոյ զնա յայն վայր անվնաս · և քաղմպոս ուղղեաց
զնաւն յայն կողմն զդիշերն ողջոյն · այլ ի լուսա-
նալ առաւօտու սեսին զի երևեալն այն էր ամպ ,
և ոչ կղզի · որով և վրիպեցան ի յուսոյ , բայց ոչ
այնչափ ինչ սիքոխեցան · քզի նշանք մօտաւորու-
թէրկրի յաճախեցին անդէն , զոր օրինակ Թռչէյք
ցանաչան ցամաքային Թռչնոյ , բազմութէ ձկանց ,
և այլայլութէ կողմնացոյց ալեաց , և տեղատուքէք
եւկուց մանաւանդ աստեղաց՝ զորս պահապանս կո-
չէն · որք ի գիշերի ըստ արևմտեան երևէին · իսկ
յայգանալ առաւօտու՝ ըստ արևելեան հիւսիս · և
այլ ևս ինչ ինչ , զորս քաղմպոս ըստ իւրում սովորա-
կան հնարից՝ միշտ ի յաջողուէ մեկներ · միանգա-
մայն և բնմ զուարթութէբ անդադար քաջալերէր
զնա և առաջնորդացուցանէր :

Իսկ ի 1 աւուր հոկտ , նաւապետք երից նաւուց

Թուական զիարսախս՝ զոր արաբք էին մինչև ցայն ժամ, մին ասէր Թէ 500 փարսախոք հեռացեալ են ի քանարեան կղզեաց. եկեղն պնդէր Թէ 634. և երրդն Թէ 650. իսկ քոլոմպոս գիտէր սահմանս, զի արաբեալ էին աւելի քան 780 փարսախս. այլ զի մի ահաբեկ լինին նոքա յերկայնութէ ճանապհին, ասէր Թէ ըստ իւրում հաշուի արաբեալ էին 584 փարսախս։ Ընդ այն եօթնեակի ոլորտին յամ օր նոքանոր նշանք, և երեսունիք մօտաւորութէ երկրի ըստաջ լինէին նոցա։ Ի 7 այնր ամսոյ ի ծագել արեգական համարեցան տեսանել երկիր. և փոքրագոյն նաւն՝ որ յառաջ էր քան զայլսն, արձակեալ միանգամ հրացէն. եցոյց և այլ նշանս ցնծութեան. բայց փոքր մի յետոյ տեսին զի վերատին խաբեցան. քանզի կարծեցեալ երկիրն այն էր ամպ. որ առ սակաւ սակաւ փարատեալ խաղաղ չքացաւ։ Եւ այնուհետև դրձէ նորոգեցաւ տրտունջն. դրձէ զօրացաւ ապստամ՝ ողբ և հեծութ առաւել քան զեղեալսն. զի և երեք եղբարքն փինզոնեանք՝ որք մինչև ցայն ժամ միշտ կողմանն քոլոմպոսի պատասխանի լինէին, յայնմհետ առ յետս դառնային. եթէ անցեն ի կողմն արեւմտեան։ և ժողովէր ի վեր սակս այնր տագնապին զքոլոմպոս նոյն հեծութն զարձուցանել զնաւս յետդարձ. իսկ արքին քոլոմպոս տեսեալ զամ ամբոխն ի վերջին յուսահատութեան եկեալ, և չտեղով այնուհետև յոյս՝ Թէ բանք ոտքակարք կիմ ապստամբանք, և խոստանէր մեծ մեծ բարեաց ապդեացն ինչ ի լինի, փոխեաց զառաջնոյն արհաւիրս, որ առաջ չահանելոյ ոչ ևս ապդէր ինչ ի նմա. զվերացն զկիրս նշ, և արգար գտեալ զինդիր նշ. բայց խնդրեաց ի նշնէ այլևս երթս աւուրս անաւ նմ. յորս եթէ ոչ յայտնեացն երկիր, հանդիսիւ խոստացաւ անձնասուր լինիլ կամաց նշ. ը այս պայմանագրութէ հաւանեցան ամենեքեան։ բայց միանգամայն երդուան, զի Թէ ի լրանալ երից աւուրց՝ ոչ տեսցեն զերկիր, նոյն ժամայն դարձուցեն զնաւս իւրեանց յետդարձ։ Ա յս խոստումն քոլոմպոսի Թերևս ամանց անխտհեմ երևեցաւ. բայց էր այնպէս. ը զի նա ի զնշն նշանաց գրե Թէ յայտնի դուարկէր Թէ մերձ է ցիը։ ի նմին աւուր ընկեց քոլոմպոս զգուշանն ի ծով, և եհան զայն ապուռա՝ որ էր նշան մօտաւորութէ ցամաքի. երեք Թռչնոց առաւ յայտնեցին. յորս բաց ի ծովայնոց՝ էին և ցամաքայինք, որք զնուրբ իւր-

իւրեանց ուղիէն յարևմուտս, և զձայն երգոց լը-
սելի առնէին նմա. իսկ ի հեռաւոր երկու աւուրս
տեսին և այլ յայտնագոյն նշանս, յորոց և յիմանն
վաստատիլ քաջալերեցան. Նաւավարքն նաւուն քո-
լոմբոսի տեսին ձուկն մի մեծ կանաչագոյն՝ որ էր
յայնց տեսակաց, զոր սովորաբար ոչ կարի հեռա-
նան ի ցամաքէ. զոր փիւղայլն տեսին յերկաս ջուրց
ծովու Թարմ հզէգն նորոգ հատեալ. կայան և մանն
ինչ գերանի արուեստագործ. և բարդս բարդս խո-
տոց՝ զոր երևէին նորոգ կորզեալ յեզերաց գետոց.
իսկ զոր նմանայն որսացան ի ծովէ ոտ մի փշոց
հանդերձ Թարմ պտղովք. օդն սկսաւ լինել առա-
ւել բարեխառն և քաղցրաշունչ. ամեք շուրջ զա-
րեգականէ ի մուտս նր միգապատ երևէին. հով-
մունք սկսան անդադար փոփոխիլ. որ ըստ քոլոմբո-
սի նշան էր Թէ ի ցամաքէ շնչէն: Ապա եմ նշանք
այնպէս ապահովացուցին զքոլոմբոս մեծ լինել
ցամաքի, զի զինի հսկից հանդիսաւոր աղօթից՝
հրամայեաց ամփոփել զամ առագաստս, բայ ի
միոյ որ էր ի հասարին կողմն և փոքր ըստ զայլս. և
նաւուց գալ հասուցիլ մօտ միմեանց, զի մի ցան-
կարծական փլուզմն ինչ հոգմոյ հեռացուսցէ զնոս. և
ապա ի վր պարգևայ՝ զոր հրամայեալ էր Թագու-
հին առ այնմ՝ որ նախ տեսցէ զերկիրն, խոստա-
ցեալ և ինքն յատկացուլ զվերարկուս մի ի հասիվէկէ։

(6. Գիշերնոյն) Այս եմ պատրաստուեցեալ քոլոմբոսի
աշխարհ։) ուն տեալ սաստիկն քաջալերեին սըր-
տիւ։ Բայց միանգամայն կային ի
ծիանու խորհրդոց, երկուցեալ Թէ գուցէ և այս
անգամ խաբեսցէ զնոս քոլոմբոս. վասն յայնմ գիշե-
րի, որ էր ի հոկտ. 11 ոչ ոք ինձէ կախեալ զաչս.
այլ ամենքեան կային ի վր տախտակամածին եմ
ուշագրութ սլուցեալք յայն կողմն, ուր յուսային տես-
անել զերկիր։ Եւ 2 ժամուս յԱ ի գիշեր-
եայ կալաւ քոլոմբոսի ի վր նոմանսանի նաւուն՝
եաս լոյս. և վղղակի կոչեաց ի ծածուկ զգնաւոս՝
կուտերեզեան հանգերձապետ Թագուհւոյն. ո-
րոմ նոյնպէս Թուեցաւ. ապա կոչեցին և զնաւո-
րիկոս սալկաստան. որ ի սկզբան անգ ոչ կարաց
ստժամայն նշմարել. այլ ետ տակաւուց երևեցան
տեսին զայն լոյս շարժիլ տեղւոջէ ի տեղի իբրև ի
մարդոյ տարեալ. ապա 2 ժամուս գնին մեք գիշե-
րոյ, նաւավարքն փիւղայի ազաղակեցին մեծաձայն։

Երկիր, Երկիր. եռաւն և այլ նշանս. վճռ զի տեսին զերեզման տանաքի, յորմէ հազիւ 2 փարասանգ հեռի էին։ Աւաջինն՝ որ եռես զայն՝ կոչէր Հադրիկոս արքանայ. և համարէր առնուլ զնոսա տացեալ աւետչայն. այլ վրիպեցաւ 'ի յոտոյն. քանզի վկայութիւն պետրոսի՝ և Հադրիկոսի սպասաւորեան՝ հաստատեցաւ, թէ առաջին տեսօղ այնր նորոյ երկրի՝ եղև մեծն քրոմնոս. մին և վնասեցաւ զի պարգեւք Թագաւորին նմա տացին. որ էր 10 հիր ծանրակշիռ։ կոչեցեալ գրամ. որ 'ի բոլոր կեանս իւր ամի ամի վճարեցաւ նմա 'ի սպանդանոցաց սիմլիոյ։

Ընդ 'ի վաղիւ անդր 'ի լուսանալ առաւօտուն, ա հա տեսին յանդիման իւրեանց իբրև 2 փարասխոգ հեռի ըստ հիւսիսակոյսին՝ կղզի երկայն իբրև 20 փարասախ հարթայատակ և դալարագեղ. ուստի՝ 'ի բազմ ականակիտ գետակաց. և նոյնժամայն լերնսին նաւս միանդամայն ցնծալից արտասուիւք ըստ կան երգիլ միաբան զայն օրհներգուեն։ Ջորեք ամ գովաբանեմք ևն 'ի գոնալուն մեզ. ապա ամենեքեան անկեալ առ ոտս քրոմնոսի, խնդրեին ներել ինքեանց։ և չսկսել զանցեալ նախատինս և զվիշտս զոր եռաւն նմ. և ունէին զնա այնուհետև գերագոյն քան զամ դիւցազունս որք եղեն յԱֆրիկէ։ Իսկ քրոմնոս ըստ իւրումն վսեմական վեհանձնութեանն՝ և անչափաբար բարեյոյս՝ ոչինչ նշան գժգունեաւ ցուցեալ, այլ ըստ կիճին՝ ամ քաղցրութիւն դիրկս արկեալ զնոսա, հրամայեաց վրկիլիէ ևմուգանել 'ի ծով զամ կոյկս երեցուեց նաւուց. յետնումն եմուտ ինքն, և այլք ոմանք 'ի գլխաւորաց նաւու իւրոյ. իսկ յայլս մնին հրճնաւորք այլոց երկուց նաւուց հանեցեալ դերձ տարածք իւրեանց. և պարզեալ զդրօշս, յորս 'ի մի կողմն էր նշան սիլ խաչին, իսկ 'ի միւսն ըստ ի. տառք, ունելով Թագ 'ի վէր. 'ի պատիւ փեսի դինադոսի սպանիացւոց արքայի. և փողոք և Թմբկօք՝ և այլով զինուորական Հանդիսիւ՝ վարկին զնաւակս 'ի կղզի անդր. ուր իբրև մերձ եղեն, տեսին 'ի ծովեզերս խուռն բազմութիւն մերկ մարդկան յատկեալ և 'ի հիացումն ըմբռնեալ ըստ այն նոր բանին հանդէս տպանիացւոց։

Եւ քրոմնոս 'ի ցամաք չքէզ հանդերձիւ և տուաբամերկ. և նախ ինքն յերբուդացաւ զոտս 'ի դետին այնր նորոյ Ծի. յետոյ եղեն և այլք զնին նմ. և ամենեքեան ծունր եդեալ համբուրէին զերկիր, զոր այնչափ տառապանօք խնդրեցին՝ և ուր ոսկին

ուրեմն գաին. և վերստին ներումն հայցելով 'ի քոյոմպոսէ, երդմամբ խոստացան նմ հաւատարմութիւն և հնազանդութիւն իբրև մեծի ծովակալ իշխանի և փոխարքայի ասպանիացւոց։

Այսպս անդ յամին ծովու կանդնեցին խաչ, և ամենքեան անկեալ երկիրպագին նմ. գոհացեալ զայսպիսակս սքանդամ անելոցս հասուցանելոյ զնա 'ի ցանկացեալն վայր. յետ այսորիկ քոյոմպոս հանդիսիս կալաւ զորուբ, և զծաւանդուսի կղզւոյն յանուն արքային քադիլիոյ։ Իսկ բնակիչք տեղւոյն՝ որք մինչև ցայն վայր կային անդ սչուցեալ հիացմամբ ը գործոցն՝ զոր առնէին ասպանիացիք, իբրև տեսին զի սկսան նոքա գրել՝ յաւետուրն զորուբ կղզւոյն, նոյնժամայն ամենեքեան 'ի փախուստ դարձան. կարծելով՝ ոմն յետոյ պատմեցին, թէ վհատակ արկանէն 'ի վէր եբրեանց. բայց քոյոմպոս ետ ունել զոմանս 'ի նոցանէ, և բազմ մարդասիրութիւն և քաղցրութիւն փաղաքշեալ զնոսա, և պարգեւս եւս տուեալ նոցա, արձակեաց երթալ զկնի ընկերաց իւրեանց։ Եւ ահա յետ սակաւուց, դարձան անդրէն ը այլոց. որք և փութով ընտելացան ը սպանիացւոյս. զարմանային ը զգեստս նոցա, ը սպիտակուն մարմնոյ, ը երկայն մօրուս, և ը զէնս. զի էին երբեք տեսեալ երկաթի զէնս, և ոչ իսկ գիտէին բնաւ թէ զի՞նչ իցէ երկաթ. վայ տեսեալ զսրնկան սուսերացն ասպանիացւոց, ոմանք 'ի նոցէ կալան ձեռամբ զբերան սրոյն՝ և վիրաւորեցան ձեռք նոցա. ը որ յապուշ մնացին. թերևս կենդանի ինչ կարծելով զայն. այլ առաւել զարմացուցին զնա նոքա սպանիացւոց. զորս 'ի սկզբան անդ՝ յորժամ տեսին ընձեանաւ 'ի ծովու, կենդանիս կարծէին. վայ իբրև ընտելացան ը ասպանիացիս, գնային մերձ նային առ նա ոմանք ը լող՝ այլք փոքրիկ և բիրտ անձև նաւակօք՝ զոր փայտէ կոչէին. որք էին կռնկաղջք ծառոց խոռոչացեալ 'ի միջի, ոմանք փոքր ևս միոյ մարդոյ և ելի, և ոմանք մեծագոյն. բայց առհասարկ դիւրաթաւալք 'ի ծովու. սակայն ինքեանք քաջակազմ էին 'ի լեզ, նմին իբրև աներկիւղ նաւէին նոքօք։

Այք ամենեքեան մերկ էին. դիրք մարմնոյ նց միջահասակ և վայելուչ. գոյն թուխ նման խակ հումի ձիթապտղոյ, կամ մթագոյն սընձոյ. վարսք գլխոյ թաւ և գանգուր. ոմանց կախեալ զձիւնամիք. խակ այլոցն հաւաքեալ հիւսիք, և կապեալ ըզ-

գլխով. ամենեքին անմօռուս էին, ոմն և այլ ամ
մասունք մարմնոյ գլխովին լերկ. գերք նոյ բարե
տեսիլ և զուարթ. և բոլոր մարմինք նկարեալ
գունագոյն փայլուն երանգօք։ Իսկ ըստ բարուց բերա
և վայրենի. և ամենևին պարզամիտ և գիւրահաս
ման. ամ ընդն ընծայիք՝ զոր ոչխին նոյ ապանիացիք,
զոր օրինակ բեկորք հայելեաց, կաւեղէն անօթք
նկարեալք, մեծ յոյժ երեւէին յոչս նոյ. մինդ բո
ժոժք՝ զորս կապկեին ի պարանոցս և ի վիզ սրու
նից. և ոտայտաբար հրճուէին ձայնիւ նոյ. իսկ ինք
եանք փոխարէն ոչխին ապանիացւոց Թուխթակս
ամերկիկ. և մանաւանդ տկտակ բամբակի։ Ի նմին
աւուր ըստ երեկս գարձաւ քոլոմպոս՝ և ամ արք իւր
անդրէն ի նաւս իւրեանց. ըստ որս չոքան բիլբ և
ի բնակաց անտի կղզւոյն. և զնոյն նշանակ և
հարց նոյ քոլոմպոս զանուն կղզւոյ ետրեանց. և նոք
ասացին նմա, Թէ կոչի Կոանահանի. որք ոչ ապրէին
շարժմամբ ձեռաց՝ և այլովք նշանակ ծանուցին նմա,
Թէ կան անդ և այլ բիլմ կղզիք. և Թէ բնակիչք նոցա
կոչին Լուկայոս, յորմէ պատուս առին աշխարհագիրք
լուբքեան. կամ զուկայեան կոչել զամ կղզիս՝ որք
են ի հիւսիսակողմն և յարեւմուտս մեծ անդիլ
լեան կղզեաց, և ասարանն ի նեղուցն պահամայ.
ոմն մարթի և տեսանել Յօացոյնն նորոյ Ծի, կամ
ամերիկոյ։ Իսկ քոլոմպոս կոչեաց զայս կղզի Սան
սալվադոր. որ Թրգմանի Սբ Փրկիչ. Բայց այս անուն
յետոյ խափանեցաւ. վասն այժմեան աշխարհագիրք
կոչեն զնա հին անուամբն. ցի Կոանահանի. կամ
Կուանահանի. որ առաւել քան 3000 մղոնաւ հեռի է
ի կոմերքայ. որ է մի ի քանաքեան կղզեաց։
Իսկ ի վաղիւ անդր եկին դէպ ի ծովեզն բազ
մուն ի բնակաց անտի կղզւոյն. բերեալ Թուխթակս
և բամբակ. զոր ոչխին ապանիացւոց փոխանակ
վերոդրեալ ընչին իրաց. և չերեկր յայս նոյ մեծ
ընչ տալ 9-10 օխայ բամբակ փոխ բեկորի միոյ
ապակւոյ, կամ տակառ ինչ ուրուանիկ։ Տեսեալ ապա
նոյացոյն՝ զի նոքա կրէին ի ծայր ըմբնգայ իւր
եանց Թիլեզեղն ոսկի, որ և էր գլխաւոր նոյատակ
ապանիացւոց՝ յոյր սակս զայնչափ ձնդհ հատին,
փոյթ կալան տեղեկանալ ի նմ Թէ ուստի ելլա
նէ այն հանք. իսկ նոք նշանայի ցուցին նմ գհարաւ.
և ծանուցին եւս՝ Թէ ի կողմանս յայնոսիկ գտա
նին բիլմ մեծամեծ կղզիք։ Վասն փութացաւ քոլոմ
պոս վերկրի եւանել ի խնդիր այնց կղզեաց. բայց

նախ կարևոր վարկաւ զինել զբղկակայ եղբայ այսր կղզւոյ · ուր թէպէտ եաեաս՝ զի գրեթէ ամ ինչնոր էր · զոր օրինակ բանջարք · ծիրանի · ծառք · և հող երկրի Թուէր արգաւանդ · այլ ոչ եաեաս հետս ինչ ոսկւոյ՝ զոր խնդրէր · և առեալ ընդ իւր արս եօթն ի բնակչաց սահ կղզւոյս · կամելով ուսուցանել նոյ զբարբառ քաղդիացւոյ՝ ի լինել նմա Թարգման ի կողմանն յայնոսիկ՝ եղ ի Ռհոդ : Իսկս անդ զինքն կղզիս գալարագեղս և մարդաբնակս · բայց յերկրս և ի Թէ մերձեցաւ · որք առաւել ընդարձակ էին · և եդ նոյ անուանս՝ առաջինոյն Յունդէ · ար անբեր և աղքատ երևեցաւ նմա · և կիպրն գեղեցկագոյնս · որոյ բնակիչք առաւել բիւրել և զգեցական Թուէեցան · և կանայք նոյ չէին մերկ բոլորովին · այլ ուշ նէին սփածանեալս ածեալ զմիջոցք · ուսին անդ և փորկի շուրս համբոյ · իսկ երդիկն Կղնասպէ · զոր բնակիչք նր Սաոմոթ կոչէին : Եւ ուր և երթայր հարցանէր զնա ոսկւոյ · և միշտ զհարաւ ցուցանէին նմա · յայն սակս գարձոյց զնաւս ընդ արևելեան հարաւ · և անց զընդմէմ մանր կղզեաց · զորս կոչեաց Կուէս սաոոյ · զի ծովայատակն չէր այնչափ խոր անտանելի :

Ի 28 Հոկտեմբ ընդ երեկս՝ եաեաս երկիր ընդարձակ · և ի նմ լերինս · և բլուրս · և անտառս · և գետս մեծամեծս · մոյ ոչ կարծէր զայն կղզի · այլ միայն մանի ցամաք · զոր բնակիչք սան սալմադորայ կոչէին Քոպա · իսկ բազմագոյն եդ նմ · նաեն յանկանոն · եմուտ նաւուք իւրովք ի նեղոյս ընդ լայնածաւալ բերան գետոյ՝ զոր կոչեաց Տրէս · և եաեաս յերկրս նր բազմութիւն մարդկան · այլ ի մերձենալ նր յայն գետոյն՝ ամենեքեան փախեան · մինչև չինալ անդ և ոչ միոյ ուրուք ի նոցանէ : Եւ զգի ունէր միալ անդ աւուրս ինչ ի նորոգել զնաւս, առաքեաց յիւրոց անտի արս երկուս՝ որոց եաո ուղեկից և զերկուս ի բնակչաց սան ասալմադոայ երթալ լրտեսել զերկիրն · տուեալ նոյ ժամ վեց աւուրց : Իսկ նոքա մտալ ի նեղոյն կողմանս կղզւոյն՝ իբրև 22 փարսախաս, գտին գեղ մի · ուր էին բնակիչք իբրև հազարք, մերկ բոլորովին արք և կանայք · այլ հեգք, և քաղցրաբարբոք · որք և բզմ ցնծուբք գիմէին ընդառաջ սպանիացւոց · գիրկս արկանէին զնոքօք, համբուրէին զոտս նոյ, և գնէին առաջի նոյ կերակուր ազգս ինչ արմատոց՝ որք բերէին զնմ չաղանակի, ըստ քէսասանէի · և զմ երեք մեծա-

ըհին զնո իբրև սրա երկնաքաղաքացիս, և սրա
հին զնո կալ մեալ սուրբս ինչ առ նո։ Տեսին ի
խրհելս նց նսաեալն պատեալս ոսկի Թիմզամի.
հարցին զնա Թէ ուր գտանի այն հանք. խոկ նոքա
ձեռամբ ցուցեալ զարևելս, ասացին ի պոհիսլ,
և ի քուպանաքան. ուստի փութացան գառնալ և
սրատամբ զայն քաղաքացոսի. Ը սրոց ուղեկից եղեն
և սրք երեք ի գիս գահանայ անտի։

Ա յլ քաղաքացոս ոչ կիսերով զբարբառ երկրին, ի
լսել զանունս Քրիստոսի որով նք իմանային զմէ
Ջին կողմանս քուպայի, զի նոքա ի բարբառ նոցա
մէջ, կամ միմին նշանակէ. ոմն յետոյ ծանեաւ.
հանդերձեալ Թէ զքաղաքացոյ մեծագանձ Թիրուէ
փոսին, և Թէ չիցէ հեռի անտի։ Ուստի առեալ Ը
իբր զմանս և ի բնակեալ ասոի քուպայի, եմուա
ի նոա. և նաւեալ առ եզերբք կղզոյս՝ զինեալ ծանր
նաւս զմեծ մասն ծովեզերեայց նր. բայց ոչ եգիտս
ի նմ ոսկի բաւական ի յատուրդ ցանկալեաց արանց
իւրոց, և ակնկալուէ սրքուեանցն ապահով։ Զար-
մանային սրարզամիս քաւսոցիք, զի այնչափ անձ
գանձք և եռանդեամբ հետամուտ լինէին սպանիս-
ցիք ի խնդիր այնր դեղնադոյն նիւթոյ, որ յայս
իւրեանց իրբ առ ոչինչ համարեալ էր. և նշանա-
ցին՝ և բարբառով ցուցանէին նց՝ Թէ այն մեռած
գառանի առաս յարևելս ի հայիւթի կղզին. որ 18
մղոնաս հեռի է ի քաւսոյիչ. վեց գարձոյց քոլոմ
սաս զդնացս ի ր յայն կողմն. և ի դեհս" 6. եհան
ի կղզի անդր. զոր կոչեաց Սպանիա. Ը փոքրիկ
սպանիա. զի առի Թէ կարի նման է քաղիլեոյ։
Ա յս անուն և եթ գրեԹէ պահեցաս մինչև գայսօր
յայմ անուանց, զոր եդ քոլոմսոս գանազան տեղ-
ացոց։ Բայց այժմ սակաւաբար կոչի սէ գամինի-
կոս, ոմն եգաք և մեք ի մերում Տագուցի։

Խոկ բնակիչք կղզոյն՝ զառաջինն իբրև տեսին զքս
սպանիացիս, առ հասարակ ի փախուստս դիմեցին, և
Թաքեան յանտառս. բայց սրք քոլոմսոսի կալան
զկին մի, և ածին առ նա. որում բազում քաղցրու-
և մարդասիրուԹիւն ցուցեալ, զդեղսն նմ հանդերձս
վայելուչս և շղթայիս նա. եառն նմ ի սրդև քս-
ժաժս, և ուղարկս, և այլ այսպիսի ընչիս իբր. և նոյն
խոկ նաւավարքս քոլոմսոսի որք կալան գնա, սնդրէն
դարձուցին ի տեղին՝ ուր բնակեալ էին։ Ա յս կին
եղև հայր մեծ հանգրվանաց իւրոց՝ ինչնակամ լի-
նել որս սպանիացոց. զի տեսեալ նց զկինն պա-

Հուժաղարդ, և զանազան չքնաղապէղ պարգեւս ընկալեալ, և լռեալ զքաղցրութիւն և զմարդասիրութիւն սպանիացւոց, մերժէցին զամ երկիսդ. և ի վաղիւ անդր բազմեալ ի նիզէ եկին ի նաւահանգիստ անդր. Ը որս էր և կիւնն և այլ նր Ը նմ։ Ա Ը օրինակի բնակչաց այլոց կղզեաց՝ մերկ. էին բոլորովին. այլ առեալ սպիտակ Ը զնն. գծագրեալ գնոյն նշ ոգեղ, բայց բարեաք քաղցր՝ պարզամիտ՝ դիւրահաւան՝ և երկչոտ. որք և հիացմամբ մեծաւ հայէին Ը սպանիացիս, երկնայինս և չնաշխարհիկս համարելով զնն. և քանզի ցանկային մեծապէս այնոցիկ երաց սպանիացւոց, վասն որոյ դունդ դունդ գային առ նոսա, և բերէին հաստ և թխխրուն ոսկւոյ, թուխակս, և բամբակ. և փոխանակէին Ը ուլունիկ՝ Ը բուժոժիկ՝ Ը ասղանց՝ և Ը այլոց սոցին նման ընչիս երաց. զորս իւրեանս առնուին, ցնծային խայտալով տղայաբար իբր մեծի և բազմահաս առևտրուն հանդիպեալ. և բազում կաս կածանաք և աղաչելով մատուցանէին սպանիացւոց զոսկի. երկուցեալ թէ ի բաց մերժեսցին ի նոր ցանկ. որպէս մի ոմն տոնեալ միով ձեռամբ զոսկւոյն ինչ ոսկւոց, որ կշռէր 36 մխալ, և միւսովն առեալ բուժոժ մի, փախեաւ վազեկի. երկուցեալ թէ գուցէ սպանիացիսն զդնացեալ ի բաց առցէ ի նմանէ զբուժոժն։ Ա ինչպէս մեկնեալ էին անտի սպանիացիք, եկին ի տեսութիւն նոյ մի ոմն յիշխանաց անտի կղզւոյն, զոր նր Ը քաղքէ կոչեն. ունելով Ը իւր արս 200. և ինքն էր նաեալ ի գահաւորակ, զոր բարձեալ ունէին արք չորք. որ երբեմն մերձենալս առ սպանիացիս, մի ոմն յամենիսեանց անտի՝ որք էին Ը քոլոմպոսի, գնաց Ը առաջի նր. և ասաց նմ վն սպանիացւոց, Թէ յերկինց են իջեալ. և էր նա պատանեակ, այլ ծանրաբարդ զոմարթադէմ. և քաղցրախօս. եմուտ ի նաւն քոլոմպոսի. որում քոլոմպոս եդ առաջի քաղցրեղէնիս. յորոց Ճաշակեաց փոքր մի. բայց յրմպելեալ ոչ ինչ Ճաշակեալ, այլ միայն ի շրթունսն մերձեցուցեալ. ապա մի ոմն ի բնակչաց անտի առն սալվադորացւոյ՝ որ սկսեալ էր ուսանիլ զի՛նս սպանիացւոց՝ և թարգմանել, ասաց ցքաղքէնն վն քոլոմպոսի՝ Թէ է նա սպարապետ մեծի արքային քադիլհոյ և լիոնի, որք են մեծագոյն աթոռք Ե՛ի. բայց նա հաստատեալ ունելով ի մեի ոքան առաջնայն՝ Թէ երկնաքաղաքացիք են նոքա, ոչ հաւատայց բանից սր.

մը. ապա տուեալ քոլոմպոսի ոսկի բազում, և ընկալեալ ՚ի նմանէ փոխարէն պարգեւս գոհացեալ, մեկնեցաւ անտի հաճեալ և ուրախ։ Ահա ոչ են՝ ասէ ան լա հարբ, զորս սպանիացիք արժանի վարկան ՚ի ջնջել յերկրէ։

Իսկ քոլոմպոս ՚ի զօրուելոյ հետամտեաց զինեալ ՚ի գոհանալ զբոլոս ոսկւոյ. գուն զորեկ տեղեկացաւ՝ նաև ՚ի բնակչաց անտի զտեղին. և նոքա ամենեքեան ցուցանէին նմա զգետ մի լեռնային յարևելեան կողմն կղզւոյն, ոչ այնպէս ինչ հեռի ՚ի ծովէ. զոր Ընդ կոչէին։ Իբրև լուաւ քոլոմպոս զայն անուն, կարծելով թէ իցէ նոյն ընդ Ջինքանս անուանն՝ որով մարկոս պողոս վենետկեցի՝ և այլք ոմանք կոչէին զձիափան՝ կիմ գաղտն, նոյնժամայն եղ ՚ի ձնոյն. և փութով երթայ ՚ի նաւահանգիստ մի պատուական։ Ընդ ՚ի գեհա՛՛ 21 պատգամաւորսն հասին առ նա ՚ի կատաբահանարեայ. (որ էր որուն յետոյ ծանեաւ քոլոմպոս՝ էր մի ՚ի հնդից իշխանաց կիմ ինքնակալ՝ որք իշխէին ՚ի վէր այլեայլ կողմանց կղզւոյն)։ և ՚ի դիմաց նոր ընծայեալ քոլոմպոսի գիմակ օտար բակերով՝ այլ մեծագին, զի ականջք ունէր բերանն և լեզուն էին կռեալ ՚ի մաքուր ոսկւոյ. և գօսի յոյս մատնաչափ լայնութ, զարգարեալ սպիտակափայլ մարգարտաձև մանր ոսկերօք ձևան, հրաւիրեցին զնա առ Թագաւոր իւրեանց. որոյ բնակարանն մերձ էր ՚ի նաւահանգիստն՝ կոչեցեալ այժմ Գրանտան։ Եւ ինքն ինքնին՝ Ջայս գօսի չիշէ և ոչ պերդուան. այլ ասէ թէ պարգեւեաց վերոգրեալ քաղքէնեան քայց զոմանս խնամուն խորհրդով՝ նախ առաքեաց զոմանս յարանց իւրոց. որք իբրև գարձան և ցուցին նմա զպարգեւս՝ զոր էտ նոցա կուսաքահանայրն, և պատմեցին զմեծարանս՝ զոր արար նոցա, եղ նոյնժամայն և ինքն երթալ յայցելութիւն նմա. զի հոգին յաջողակ էր, և ծովն խաղաղ. այլ ՚ի նմին գիշերի գոլով քոլոմպոսի սաստիկ ծանրացեալ ՚ի քնոյ, զի երկու աւուրք էին յոյժ հետ բնաւ չէր կարողացեալ զայս առ բազմապատիկ կարևոր զբաղանաց, դնաց փոքր մի ինչ է. յանձն արարեալ սաստիկ հրամանաւ ՚ի նաւուղղն զգեհ նաւուն։ Բայց քանզի և նոքա պէտս ունէին քնոյ, անխոր հուրդ մոքք հաւատացին զգեհկապարանքն անհմուտ երթատարգի ուրուք. և նաւն վարեալ ՚ի բանտէ հասանաց ջուրց, ընդհարաւ ՚ի ժայռ մի. վնասեցաւ և խրեցաւ յատակուտս. և բացաւ դոգ նաւն

ւուն մեռ ի յատակն. բայց չէզև ինչ վնաս մրդկին, կի կորուստ ընդից. քանզի բաց ի նաւավարայ միւս նաւուն ինքն իսկ կուաքանահարին՝ ոյոյ բնաւ կուեձէ չեր հեռի ի տեղոջէ անտի, երբև լուծաւ զայն ձախող պատահար, փութացաւ վրդկել և եհաս յօգնուձէ սպանիացւոց հանդերձ բազմաթուիս արամբք. և վերծոյց զնա ինչ որ գոյր ի նաւն. որ և անկեզծ մտօք մխիթարէր և սիրտեր զարտասուս. և արտասուեօք խոստովանէր զանձն որպէս սխալ ոմն վնասու. իբր զի ի պատճառս այցելուձէ նր եկ քաղաքս ի Ճնդիս յայնմ գիշերի։ Ապրին աղագաւ յնմ բարեձեց զոր ունէր, լնաձուն ընծայէր նմ փոխարէն վնասուց. նոյնպս և արք նր, և համբրէն բնակիչք կղզւոյն, որք տեսին զայն սպէտ, չքմարթիւ ցաւակից լինէին նց. և երբ լինէր նց ոսկի՝ որչափ ինչ ունէին. ընկալեալ ի նցէ բաժուժս, և ուղուձս, և այլ այսպիսի գուզնաբերայ իրս։

Յետ այսորիկ տեսեալ քաղաքացոյն զանկզծուձէ այ, և զայնչափ մարդասիրուձ և գնաւատարժանուձ, այլև զերկուս բարս, ուսոտի և ակնուձնեղով առանց մեծի գժուարուձէ ի ձեռս բերել զսակաւիս կղզւոյն, խորհեցաւ Թոդուզ անդ զտնանս յարատևց իւրոց առ ի ուսանիլ զնոցա նց, և շատ ևս խնդալ զբարս նց, և զինեալ զհանգամանս երկրին. և այս խորհուրդ նր հաձեցան և ընկերք իւր. և չինաց այնուհետև այլ ինչ, բայց միայն հաձեցուցանել և գկուաքանահարի տեղոյն. բայց և այն դիւրաւ յաջողեցաւ նմ ի ձեռն պարգեւաց և խոստմանց օգնական լինելոց նմ ի վանել զթշնամիս նց. զոր նք քարայեալս կոչէին. զի պատմեալ էր նա քաղաքացոց, թէ ի մերձակայ կղզիս են ժողովք գազանաբարոյք, որք սակս արշաւեն ի գաւառս իւր. և ժողովք իւր թեզմա բազմաթիւ ք զնս, ոչ իշխէ դիմակալ լինել նց, այլ առ հնարի փախուցեալ թաքչին յանտառս. այլ և ի տեսանելն զառաջինն զբազպանացիս մերձենալ յերկիր իւրեանց, զնոյն արարին. այլ վերադունգ ասացաք։ Այժ՝ ընկալեալ քաղաքացոյն զհաւանուձէնր, վրդկեն ձեռնամուխ եղև ի չինել փոքրիկ ամրոց՝ ի փայտից խորտակեալ նաւուս իւրոց. որ և ի տասն աւուր կատարեցաւ. և հոչակաց դնա նավահանգ. որ Թագդամնի ծնուցանդ. զի ի Գիլիա՝ 25. յորում աւուր կիրի ամն ծնանդեան քրի, և հաս անդ. եղ ի նմ և հրաշէնս.

ի գօհս. և եւս սկզբէ չուրջանակի խրամ խորացա-
ռակ, յոր միամտութիւն սրսի սչխատ եղև և պարչ
զամիա ժողովուրդ երկրին. ոչ գիտեալով եղկելեացն՝
ոմն ասէ թէ լա հարբ, եթէ քրատամբ խրեանց հիմն
արկանեն գերուն և եգիման սղգի խրեանց։

Եւ յայնմ պահու գուն գործեալ քոլոմպոս քաղք-
րութիւն և փայիայանոք, և առաւաձեռնութիւ պար-
գեաց եւս աձեցուցանել զսէր նոյ առ սպանիա-
ցիս. բայց միանգամայն կարեւոր վարկաւ ցուցա-
նել նոյ և զիմորձ ինչ զորութիւն սպանիացւոց՝ ի պատ-
ճէն զայնոսիկ՝ որք յանդգնին դիմակալ լինել նմ.
վիշ հրամայեաց արանց իւրոց առնել սրահաղուիս
առաչի բազմամբոխ ժողովրդեան. որոց տեսեալ
զշոգին սուսերոյ՝ լցան սարսափմամբ. զի չէր նոյ
տեսեալ սուր կամ երկաթ բնաւ. ձգեն զինք իւրեանց
էնին եզեդնեայ նետք. ունելով՝ ի ծայրս փուշ, կամ
սրածայր ոսկր ձկան, և փայտեայ չամփուր, և նիզ-
ակ. ապա եւս արձակել և հրապնդն, որոյ ահեղա-
ձայն թնդմբիւնն տապաստ էարկ յերկիր զամենեսեան,
որք էին անդ. նաև զնոյն իսկ կռաքահանարի. զոր
քոլոմպոս աձապարեցոյց յարոյց՝ ի գետնոյ. ապա կա-
մեցեալ ցուցանել նոցա և զներգործել այնր նո-
րագործ զինուց, հրամայեաց արձակել երկաթի
գնուակն մի՝ ի մեացուածս խորտակէ նաւուն. և
գնուակն անցեալ ընդ տախտակս, գնաց անկաւ՝ ի
ծովն։ Ապա ահեղ սեսարան եղեւ արհաւրօք զամե-
նեսեան. և հաստատեցին՝ ի միտս իւրեանց, թէ
արդարև ընդ դէմ ընդ աստուածոց էակք են. որք զորուամ և
զքանեթս երկնից՝ ի ձեռս ունին. ուստի և ոչք՝ ի
մահկանացուաց կարող է ընդդէմ կալ սոցա. ապա քնա-
րեաց քոլոմպոս յիւրոց անտի արս 38, զորս եղեռ-
անդ կարգէ՝ ի վէր նոյ հրամայեալ զգեկոս արանոյ
սեպուհ գործուածոց. և եւս նոցա պատուիրէ, թէ
զիարդ ունին կալ մնալ անդէն, և վարիլ ընդ քնակ-
չաց կղզւոյն։

Եւ յամին 1493. ի յունվ՝ 4 եղ անտի նաւատն նո-
նոյն, զի զայն միայն ունէր. ընդ փինգան յառաջա-
գոյն իսկ գաղտագնաց մեկնեալ էր՝ ի նմէ. որոյ վա
տագնապէր յոյժ. եգեալ՝ ի մտի թէ նա աձապարէ
նախ ընդ զնաքն հասանել յիւրոսիա, և յափշտակել զըր-
ոյանակ իւր, առ յոլով թագուհւոյն ասէ նորագիւտ
ծին. նորին աղագաւ և ինքն փութայր, թէ հնար
ինչ ինչ ինչ հասանել փինգային. Բայց՝ ի սկզբան անդ
ասղեաց զգնացս իւր ընդ արևելս՝ ի զննել զծովե-
ղեր

զերեայ կողմանս սորին կղզւոյ ։ Իսկ 'ի յունիս 6 եհաս փինդայլն . և նաւասցեա նորա՝ որ է սինդոն անուն, ոտայօդ պաշտանաւք ջանայր արգելցուցանել զանձն հինի հոլմոց տալով զմինկիլն իւր . իսկ քանզի մոլեցեալ յայտնի տեսանէր զտուն բանիցն նոր, սակայն ոչ պատժեաց զնա, և ոչ իսկ կշտամբեաց, զի չէր ժամանակ այնմ. այլ ըստ հինին՝ եցոյց զանձն ուրախ ըստ դիւտ նր . ոմն և իրաք իսկ ուրախ եղև յոյժ . զի զերծաւ 'ի տագնապողական հոգւոյ ։

(7. Գործ Հալմով՝ 'ի պատիս։) Աւրդ տեսեալ զոլմպոսի՝ զի արք իւր տաղտկացեալ էին 'ի ձնհղոր գոլէ և յօտարուէ, և կամեցեալ ինա հայրենիս իւրեանց . այն զի և նաւք իւր օր ըստ օրէ խարխալէին, ուստի վտանգ էր նմ այլեւս յաղագել 'ի կողմանս յայնոսիկ, հատուատեաց զինոս գառնալ յերբոպիա . ուստեր 'ի նաւի իւրում զոմանս 'ի բնակչաց կղզեացն զորս եգիտ . և ոսկի ոչ սակաւ . և տգի տգի ծառուհս նորատեսակս . և այլ պէսպէս իրս՝ զոր տանէր յերբոպիա իբր պատ և առհասարակ՝ նորագիւտ Ցին . Եւ 'ի նմին ամի 1493. 'ի յունիս՝ 16 գարձոյց զընթացս ընդ արեւելեան հիւսիս . 'ի Հանդատարհին տեսաւ զերգի կղզիս, բայց զանց արար զնոքօք . զի փութայր զառաջիկայ երկայնաձիգ ճնդհն վճարել . զոր յաջողուէ արար մինչև 'ի փետրվ 12 իբր 500 փարսախս յառաջ խաղացեալ .

Այլ առա յարեաւ հողմն գԺնդակ և երկրաւ, և ալեկոծուն զարհուրելի. մինչ մերձ 'ի խորտակիլ նաւուն՝ ամէնն ողբմագին ձայնիւ, և գառն արտասուօք գոչէին առ ած . և ուխտս դնէին խնդրելով օգնուել յանհնակալ արարչէն. բայց ոչինչ մեղմանայր բռնութ հողմոյն . և այնուհետեւ յուսահատեալ 'ի կենաց սպասէին ժամ 'ի ժամ ծովակուր լինել միանգամայն : Իսկ արին քաղաքացոց տեսեալ զաւաչիկայ վտանգն աննահանջելի, ոչ այնպէս ինչ ցաւեր ըստ մահ անձին . զի ոմն ասէր ինքն՝ կեանքն է պարգև ած 'ի փոխ առեալ . զոր ժէ կանուխ, և ժէ անագան՝ պարտ է միանգամ հատուցանել նմ . այլ մեծագոյն կսկիծ իւր այն էր . զի ըստ կենաց իւրոց տեսանէր կորնչիլ միանգամայն և ծանօթանէն նորոյ Ցին, զոր այնչափ տառապանաւք խնդրեաց և եգիտ . և ինքեան ինաչ յաշխարհն վտանգունն միշտ իբր յանդուգն և խաղեալ համբաւեալ . վայ յայնմ մնհնչուկ ժամու

մու անխռով և անպիտի ուներով զտորհուրդ իւր, խորհեցաւ Թեոդուլ չՅԵՒ զինչատակ գիւտի նորոյ ՅԻ. ուստի մտել 'ի սենեակ իւր գրեաց 'ի մագաղաթի համառօտիւ զպատմուիճն հնոյ, զիւտ կղզեացն և զանուանն նոյ, և զբերս, և զնանգամանս բնակչաց նոյ. և պատել 'ի մոմապատ պատաուս, եդ 'ի փորբիկ տակառ. զոր խնամով խցել յոմն կողմանց՝ ընկէց 'ի ծով. ակնուանելով՝ Թէ գուցէ ըստ պատահման անկցի 'ի ձեռս ուրուք, և ծանցէ 'ի մշակութեաւոր յիշատակ չՅԻ. յետ այ եանդեղոյ նոր զայն նաւեակ կոհակաց ծովու, 'ի բաց բերեալ զԹուեցեայս ոսկեայ ոսկեայ զիջուս հոգւոյն և հանդարտեցաւ ծովն, և եղև ուրախալի մեծ ամին. բայց քոլոմպոս հոգայր միշտ նաւուն փինգային՝ որ 'ի սկսանիլն հոգւոյն անհրևութեացաւ. զոր և կարծէր ծովակուռը լեալ. բայց ապա եաեւս և գնաց ևս զերծել: Եւ 'ի 15 ամսոյն ըստ երեկս երևեցաւ երկիր ըստ արևմտեան հիւսիս. և առ ժամայն ըստ այն կողմն ուղղեաց քոլոմպոս զնաւ իւր. զորմէ ոմանք ասէին Թէ էր մասեկայ կղզին. այլք Թէ ժայռն՝ կամ սեպուհն չինԹասպէ, որ մտ է 'ի լնոպոն. բայց յետոյ ծանեան՝ զի էր ոչ մարիամ անուանեալ կղզի, մին յայզորեան կղզեաց. ուր հաս սին 'ի 18 նոյնի ամսոյ. բայց և ամդ ոչ սակաս նեղուեաւ և տագնապս կրեաց քոլոմպոս 'ի բդեշխէն փորդուքալաց՝ ըստ որոց աւրուԹէ էր կղզին. զի կաւաւ նա զարս քոլոմպոսի ոչք բոկոտն և միով շապկաւ և ելեր, (ըստ ուխտին զոր ուխտեցին ոչ յալեկոծուել անգ.) եւեալ 'ի ցամաք գնացին յուխտ 'ի մատուռն մի նորին կղզւոյ: Եւ ուրուբեան զերծեալ անտի, ելին 'ի ճանգ. և նաւեալ յարեւելս յաջողուԹԻՒՆ 'ի մարտի 2. գՇԲ վանեցեալ նաւն քոլոմպոսի 'ի սատակաւոյնչ մըրկէն. մինչև հազիւ յետ երկօրեայ ալեկոծուԹ՝ մտանել նր 'ի գաւակ գետն լիսպոնայի ականջ. զի խիԹամ ը ԹԷ գուցէ և անդ կրեսցէ ընդխնամս ինչ 'ի փորդուքալաց. բայց ը հիւնին դիպաւ. զի Թիգրն և մեծամեծք նր բզմի մեծարանօք ընկալան զնա:

Ասպա 'ի 13 ամսոյն եւեալ 'ի լիսպոնայէ, և յայլ գաւակ հոգմոյ դիպել, 'ի 15 յաւուր ուրբաԹու ընդ հասարակ աւուրբ 'ի 1493, եւուռ 'ի նաւահանգիստն քալոսայ. ուստի 7 ամսոք և 11 աւուրբք յԸ նոյն ուէս յաւուր ուրբաԹու մեկնել էր երԹալ 'ի գիւտ նորոյ աշխարհի: Հնչեաց համբոյն սպանիա ը ըս-

երջանիկ գարձի քաղցրութեան։ զի Ժողովուրդն ոչ սպասէը հրամանի Թագաւորին՝ սկսան ոմն ոմն ընծաս կատարել նախ անդ ի բաղս, ուր նոյն օրին փառկեցան կրպակք, սկսան հնչեցուցանել զանգակք ամ եկեղեցեաց, և ժղղուդք ամ կողմանց խառնեալ ընթացք դիմէին ի տեսիլ քաղցրութեան, և արարանց նոքա Տէր, զորս ը ետ ունէը։ այլ քաղցրութեան փութացաւ հասանիլ վզնակի ի պարչէլլոնա յամ գիման լինել արքային, և դշխոյին մեծի։ զի անդ էին յայնժամ արքունիք սպանիացւոց, և ը ետ ամ տեսիլ ը որ անցանէք, հնչէին ձայնք յաղթականաց։ Իբրև մօտ եղև ի պարչէլլոնա, համբրէն իշխանք և պատուականք արքունեաց՝ մեծաշուք հանդիսիւ դնացին ը առաջ քաղցրութեան։ ունելով զինի իբրև անց զանհամար բազմաւ ժղղուդեան։ և ազգըն տուէը նմ ի դիմաց ինքնակալացն, նովին հանդիսիւ ածին զնա ը իբրոց ամերիկայեցոց ը քաղն մինչև առ ինքնակալն, որք արտաքոյ արքունի ապարանից՝ ը մեծաշուք քնաղապատն խորանաւ յարքայական հանդերձս բաղմեալ, ունելով առաջ և անաջ զբազմութիւն չքնաղազարդ իշխանաց, մեծամեծ գալատեան քաղցրութեան։

Իբրև եկն եհաս անդր քաղցրութեան, վզղեցաւ անկեր առ աստ ինքնակալացն երկիրպագանել նմ, և համբուրել զձեռս նմ, փերդինանդոս յարոյց զնա ի գետնոյ. և հրամայեաց նմ բազմիլ յաթոռն՝ որ պատրաստեր էր մնր. և պատուել զանցս ձեռնհարդութիւն իբրոյ։ Իսկ նա ը ետ իբրեմ վսեմական պերճախօսութիւն այնպիսի եղանակաւ խօսելոցս, մինչև ապշեցուցանել զամենեսին։ Ապա մեծահանդէս թանկանութիւն ի ձայն ընծուն՝ և ի հնչումն ազգի ազգի նուագարանաց՝ երդեցին յարքունի մատուռն պերճն գոհաբանութիւն, Ջբեզ Աստ գովաբանեմք. ի գոհութիւն այ, սակս յայտնութեան նորոյ Տէր։ Ձեռն այսր մեծ խաչուր՝ յարժամ երևէր Թագն ի տրնկիկ, միշտ ունէր Յաղթ զարքայորդին, իսկ ի ձախմէ գթորմ տուս. և իշխանաքն ներ պարտնահակէք ի նախայինն եաւ հրամարանի վերահին հանատաւեցան. և ոչ այլազգ միայն, այլև տուէաւ նմ և հանգիստ տալ նր՝ երևելի ատենական պետութեանն։ Ապա մեծաշուք փառք առն օտարականի ոչ սակաւ ազդեցին ի սիրտ ոմանց ի հինհարդաց քաղցրութեան, որք իբրև գտին ժամ դիպոյ, յայտնեցին զիրեն դատնեաւ, զոր միշտ ունէին ի սրտի։ Ապա յայտ

ինչ վն առաջնոյ գիւտի նորոյ Ցի. բայց ՝քոյ գիտութիւք, զի ըղձալի է ընթերցասիրեայ գիտել և զայլ Ճնորհորդութիւս քոյոցմանէ, և զպատահան անցս որք անցին ըՀ նա մինչև ՝ի վախճան կենաց նր, վն կայ բնաւր համարիմք զայն ևմ՝ համառօտել յառաջիկայդ։

(8. ԸՀ ՃՆՇԿՈՐԴՈՒՆ Լ՝ երջան փերգինանդոս և գԸՀխոյն եղեսաբեթ լուԹԸ ՝ի քոլոմպոսէ դՀանգամանս այնր նորոյ գտի և բնակչաց նր, և տեսեալ զառհասատչեայս հարստուԸ նր, ՝ի փափաք վառեցան տարածել և անդ զարՇուԸ իւրեանց. առ ՝ի գլոյս աւետարանին քՀի ծաւալԸ և ՝ի մէջ խաւժադուժ վայրենի ազնոյ այնր Ցի. և ըՀարձակԸ զնկեզեցի ՀՀ. միանգամայն և առ ՝ի ձեռս բերելոյ զոսկեհանս երկրին, զորոյ ըՀնշանս եռես քոլոմպոս։ ՎՀՀ ընկալեալ կոնդակ ՝ի Ջ ապեքսանդրէ Հյերպոկէն հռովմայ՝ որով Հնորհէր նոցա իրաւունս օրինօք ախրելոյ ՝ի նոր Ցի անդ, վպղնկի հանդերձեցին նաւս 17. և մանն ՝ի նն ոգիք 1500. յորս էին և ազնուկինք յոլովք, և քՀնչք առաքեալք ՝ի քարոզուՀ աւետարանին քՀի. որոց խառնեալ պատուիրեին պատն հռովմայ և Թագուհին՝ հակիՀ արՀնուԸ, զի մի՛ բնաւ բանսԹիւն ինչ գործեսցի ազատուԸ բնակչաց երկրին ՝ի պՀՇնաս հաւատոյ և սիրապատուԸ. այլ յամի քաղցրութիՀ դնալ ըՀնր. և զի մեծ մասն նՀ ոյք մտին ՝ինաւս՝ հանդերձեալ էին անդ ՇնալՀ բնակուԹիՀ, որոյն ազագաս բաց ՝ի զի նաՀ՝ բարձին և զայլ ևմ ինչ, որ հարկաւոր էր ՝ի հաստատուԸ անդ բնակուԹ. ոՀ զնՀն գործեսք ՝ի մէջ կՀ զերկիր, ՝ի պՀզեՀ զՇնաղ, ՝ի զանՀ և ՝ի ձուլՀ զոսկի և զարծաԹի, որք էին գլխաւոր նպատակք նՀ. պՀտպՀէս կահս և կարասիս տան, և ընտանի անասունս, և ազգի ազգի սերմանս, այլև զնՀն որ հեռաւորս։ Եւ այսպէս ՝ի 1493. ՝ի սեպտ 25. եՀ քոլոմպոս ըՀ նաւահանգիստ իւրոյ ՝ի Ծոցոյն քաՀհիայ. և յայս նոՀմագ ուղղԸ զընՀթացս ըՀ հարաւ՝ առաւելՀ քան յառաջնում ՃնՀհորդուԸ, եգիտ զանազան կղզիս ՝ի վաղիկալանտ. զկուստաուբա. զանդիկով. զՀը յովհաննէս, որ և հարուստ նաւահանգիստ կոչի, ՝ի պՀՇնաս պատուՀական նաւահանգստի իւրոյ. և զանց արարեալ առ նոքօք, ՝ի հոկտեմբ 27. եՀնա ՝ի Ցր դոմինիկոս. զոր արգէն յԸՀնում նոՀմագի գտեալ էր, և հիմնեալ ՝ի նմ ամրոց, ոՀ ՝ի վեր անդր յիշատակեցաք։

Զա-

Ջարմանք կալաւ զնա. զի ՚ի 38 արանց անտի՝ զոր
եհոդ ՚ի նավիգադ ամրոցն՝ ոչոք երևեցաւ. և յոր-
ժամ եղ ՚ի ցամաքի, եառեալ և զամրոցն քանդեալ
էր ՚ի հրկիզուածէ, և զղէնս խորտակեալ, և զամ-
կահս ցիր և ցան սփռեալ. և ՚ի յուզէլն զբլակաց
վայրս, դարձ ուրեք եօթն կիսէթն դիւցուն. որք
թուէին իբր միով ամսով յիջ թագէր. զորս ՚ի զգես-
տուցն և ՚ի ծանեան եթէ սպանիացիք էին. Ա՛ր ինչ եւս
՚ի յոյղ այսոցիկ պատահէր էին սպանիացիք, եհաս
անդր եղբայրն քաղիբայ կուսաբանահարեայ բազմութ
արանց, և ցաւագնելով պատմեաց քոլմպոսի, թէ
արքն զոր եհոդ նա անդ, յետ մեկնելոյ նր անտի,
մտացեալ զամ պատուհասս նր, և անասանել տես-
մանաց իշխանի իւրմանց, սկսան ասպատակ սփռել
ըստ ամ տեղիս կղզւոյն, և առաւել ՚ի սահմանս մե-
պատվոյ, կողոպտել և հարստահարել զբնակիչս.
յափշտակել զսակն և զկանայս նց. և յանգիման
սպաց նց գործել գազր պղծութիւս, և այլ բիւր չարիս.
մինչև շարժել զցասումն քաղիբէին կիպատվոյ. որոյ
յարուցեալ ՚ի վր նց բազմութ արանց՝ կուտորեաց
զնս, և հրկէզ արար զամրոցն. և թէ եղբայր իւր
կուսաբանահարի անագան ուրեմն իրազեկ լեալ այսմ,
եկ ըստ էմ կիպատվացւոց ՚ի հանել զվրէժ սպանեալ-
ոց դաշնակցաց իւրոց. և թէպտ յաղթեաց նց,
բայց և ինքն ընկալաւ վերս ՚ի նց. յորմէ չհաս
ի ողջացեալ. նմին իրի ոչ կարաց անձամբ գալ յոյ-
Ջայն: Ա՛յս պատմեալ ոչ եբարձ ՚ի մտաց քոլմպոս
սի և ընկերաց նր զկատաղած. զոր կալան ՚ի զնդն
նշանաց, թէ նա ինքն կուսաբանահարի գործել իցէ
զայն ոճիր. սակայն խոհեմմտիան քոլմպոս փնտիկ
մտաբերելոյ ՚ի վրէժխնդրուէ արևան հայրենակցաց
իւրոց՝ առ որ դրդռեին զնա ընկերք իւր, փութացաւ
առաւել լինքն յանկուցանել զկուսաբանահարի. և
հաստատեալ զաբարեկամուէ ըստ նմ. ուստի գնաց յոյ-
Ջայն նմ, զի հրաւիրեալ էսկ էր ՚ի նմէ. և բազմ մեծաս
բանաք ընկալաւ զնա կուսաբանահարի. որ յետ ան
բաւիր առնելոյ զանձն սակս չկարելոյ ըստ ժիկնն
յօգնել հասանել սպանեալոցն՝ և մխիթարելոյ
զքոլմպոս վն այնր ձախող դիպուածոց, մատոյց
նմ ՚ի պարգև հարիւր ոսկեհատս Թիւրքունս, և
պահ ոսկի, և երիս հանրէյս, ըր Թէսալնէս ոսկոյ.
կշիռ բոլորիցուն էր իրրև 90 կիմ 100 օխայ: ետկ
քոլմպոս ետ նմ փոխարէն զնդին ընդն իրս. զոր
ոչինչ սպակի անօթս. փոքրիկ հայելիս ևն. ը

որս

որս և փորձիկ պատկեր մի ձեռամբն . զոր ձեռամբ
իւրով կախեաց զպարանոցն նր . և անդրէն նորոգ-
եաց զդաշնադրութիւնն ընդ նմա .

Յետ այսորիկ հիմնեաց քրիստոնէութիւն ի տափարակ և յար-
դատնդ դաշտավայրի՝ մերձ յընդարձակ ծով ինչ
ծովու . և եռ նմ անուն Կղէաբէն . ի սպասիւ բա-
րերարին իւրոյ մեծի Թագաւորին սպանիոյ . այս
նշխ առաջին քրիստոնեացեաց յամենիսկայ , Թէպա
յեսոյ սակս յոռւոն օդոյն ի բաց կացաւ , և փակ նր
չինեցաւ նր զդումնիկոս քրիստոսէ յայլուս լաւագոյն վայ-
րի . կառոյց և ամրոցս ի զնէն տեղիս , յորոց մի էր և
փոքրիկ ամրոցն ի ոչինս չկարաւոյ ոակիաբեր . զոր
և կոչեաց նր Թեոմաս ի յանգիտնութէն անհատանն
արանց՝ որք ոչ հաւատային , Թէ գոտանին բովք
ոակւոյ ի չհաբաւ . ոնց պատմէր ոմիտաս՝ զոր առաք-
եալ էր քրիստոս ի զնենլ զերկիրն , մինչև ոչ տես-
ցէն աչօք : Եթող յամրոցի անդ սէրն Թոմայի արս
հն. կարգեալ նց հրամանատար զսկաւրս մարգա-
րետեան . և ինքն եւ ի խնդիր այլոց տեղեաց . եգիտ
զնամակաբս կղէն , բայց ոչ եւ անդ ի ցանաք . և
առ քուսպայիւ բոլ մանր կղզիս մեռ առ միմեանս .
զորս կոչեաց Պարթեղ եռփոհաոյ : Ա՛ղեաց բոլ պարզ-
մունս ընդ դէմ բնակչաց սպանիոյա կղզւոյն . որք ոչ
եւս կարէին յոլով տանիլ հարստահարութենչ սպանիացւոց ,
յարեան ընդդէմ նց . այլ միշտ ի պարտութիւն մատ-
նեցան , մերկ գոլով և անպէն : Կրկաց և անբաս
վիշտս և տառապանս յընթացս և ի հատուպարանդ
արանց անտի սպանիացւոց . ոչ միայն ի խաժամուժ
ամբոխէն , այլ և յազատաց . սակս ծիլեցուցանել
լոյս և զնս ի գործ շինուած քրիստոնէից , և ամրոցաց . յո-
գուած և ինքն միշտ առաջին շինէր . և վն խոտիս
պատճառէր զպատասխս . ոնց կարևոր իսկ էր առ
յատաղոյժսն մեծի գործատունեն : Կարին ապա-
գա . ի Թշնամութիւն և յատելութիւն գրգռեալ ընդդէմ
նր , երբև դարձան ի սպանիա՝ յանձնախնդիր ամբաս-
տանութիւս զբոլոմպոսէ առ Թագաւորն և Թագուհին .
եթէ անիրաւեալ հալածեալ իշխանութէր իւրով ,
զրկնակալն վարէ զնրուն ոչ միայն ի վր ամերիկ
կացոյց՝ զորս անհնայաբար խոշտանգիկ ևկոտորէ
ընդդէմ յայանի հրամանաց Թագուհւոյն , այլև ի վր
բնիկ սպանիացւոց . զորոց դիմադրութիւն առ ոչինչ համա-
րելով , չարաչար ծիլեցուցանէ զնս ի գործ անարդ
և ծանր . յորմէ բոլք հիւանդացեալ մեռանին . և
Թէ ոչ հայի յօգուտ Թագաւորութէն , այլ յանի գան

գոր-

գործէ անձին դանձել, և ինքնագլուխ թիքրել, նմին իբր ծանր ծանր հարկս արկանել ի վր եղելի ամեն բնիկացոց. և թէ սուտ է հանճառն, զոր ծաւալեաց ի սպանիա վն առաւտուբեր ոսկեհանոյց քուպայն. որով խաբէր զսպանիացիս տանի անդր ի կոռուտա ի տավէ, յաշխատուէ, և ի յոռուէ օգոյն։

Այս և այլ այսպիսի բարուրք յօդելիք զքաղմնոսէ, գիւրաւ լսելի եղեն յաղքունիս սպանիոյ, ուր բղխէին նոր թշնամիք. զի խիստ թուէր նոցա զայր օտարական տեսանել այնպէս իշխանութիւն պերձացուցիչ յաղքունեաց սպանիոյ. վայ թէ ագարակ նց առաքեցաւ յաղքայէ քննիչ գնացից քաղմնոսի յոմհանն նէս ակռաւտաս անարգ սպասաւոր աղքունի պաշտան. սա փաքացէ նորոգ իշխանութեն՝ որում բնաւ ակն ոչ ունէր հառանիլ երբէք, իբրև ժամանակաց ի սպանիոլա, բերտ և լրբնի ամբարտաւանութիւն սկսաւ վարիլ ընդ քաղմնոսի. և փենակ ի խնդիր լինել ըզ ի սուտ գնէ զշնորհաւն իրացն, գուն գործէր զի ամբաստանութիւքն յառնախոսցին՝ և յանցանքն ծանրացին գրգռելով զինքնամիս նր։ Զայս ամ տեսեալ քաղմնոսի, հաստատաց զիւրս գառնալ ի սպանիա. և ինքնին ասէ համար առաքի ինքնակալաց՝ ձամի զոր գործեաց, և զոր ինչ եգիտ մինչև յայնժամ. զի ոչ վստահանայր զգաստ իւր յահռնատուս առնել առաստան։ Ըստ թզղեալ իւր փոխանորդ յեղիսաբեթ քղքի զեղբայր իւր ի 1496. ի մարտի 10. եւ ի Ջնոյն ընդ յովհաննու ակռաւտասի, որ էր յայլոմ նաւի. և ի յունիսի 11. եհաս ի սպանիա. յանդիման եղեւ ինքնակալաց. որք բոլոր մեր գաստրուբք և պատուով ընկալան զնա, ոչ ինչ յիշատակէ վն ամբաստանուէցն. այլ գովէին զնա և շնորհս առնէին նմ սակս ծերյուեցն զոր արար. զի ինքն իակ պատմեաց զամ ձշմարտուբ զոր ինչ գործեաց յամերիկա. և զգիւտ զնէն կղզեաց, և ոս, կեհանացն քուպայի. և վն արդասեաց երկրին. ոսկ և ասկին՝ և մարգարիտն՝ և բամբակ՝ և այլ զինն իբք. և արքն ամերիկացիք՝ զորս էած ընդ իւր, վկայէին ձշմարտուբ բանից նր, որով զամենի հարան և ամ՝ի բերան եղեն ամ թշնամիք նր։

(9. ի ձնոյ պատրաստի ի ս. լմոյոն։) Եհատ այսր ամի ինդրեաց քաղմ սյոս յինքնակալացն ումէն նաւս. 2 ի տանիլ պարէնս և զինս բնակ ցաց եղկաբերի քաղաքի. և 6 վր իւր

ևբր առ՝ի յառաջ խաղալ՝ի գիւտ այլոց տեղեաց ։ որում վազվզակի հաւանեցան երկոքին ևս ։ և ՔՂԻ կամէր քոլոմպոս հիմնել՝ի սպանիոլա՝ քաղաք ամ իրաք կանոնաւորեալ ։ և լինել նախագաղափար այլոց ՔՂԵՑ՝ որք առ յապայն հիմնեցին ։ հնգերեաց և ընկալաւ լինքնակալաց արս 300 ։ ՚ի 40 հեծելազրս ։ 100 հետևակս ։ 60 նաւավարս ։ 20 ոսկեգործս ։ 50 մշակս ։ 20 արհեստաւորս զանազան արհեստից ։ յորս յաւել 30 կանայս ։ նոյնպես և բուժիչս ։ և վիրաբուժս ։ և գեղագործս ՚ի հանապազ զգաստ հիւանդութեց կղզւոյն՝ յորմէ բղխէ ՚ի ապա նիպտոց մեռան ։ և ՚ի դառնալ ղկարևոր գործոն նոցն ։ սՑ ամենեցուն յաղբունաւոսս կարգեցաւ օր ըՀ օրէ Թուական ։ և ինքն քոլոմպոս ընկալաւ հրաման լինքնակալաց առնուլ այլևս 500 անձինս ևւրով ծախիւք ։ և ևս հրաման ետուն ամենեցուն ՝ զի որք կամիցին երթալ բնակուԹ յամերիկա ՝ կարող լինին մնանել ՚ի նաւս քոլոմպոսի առանց վճարել յոչ ինչ վարձս նաւուց ։ և այլ ոչ ևսպէս ազատաւ ևս խոստացան նոցա ։ Ա՛ ինչև ցատս ասէ ոէ լա հարբ ամ կարգաւորուԹիւք խմաստուԹեաՀ խորհեցան ։ այլ ՔՂԻ երկնչէր քոլոմպոս ՝ ԹէՀ սակաւք գտցին՝ որք ինքնին յօժարութեամբ երթալ յամերիկա ՝ ևան զի համաձևալ էր ՚ի բոլոր ազանխա ԹէՀ օգ նՐ յոռի և մահաբեր՝ երկիրն անարդաւաւոր՝ և համբ բաւ ոսկեհանգոյն ստւտ ՝ յայն սակս հաւանեցոյց արքայն՝ զի դատապարտեալքն ՚ի բանտ տացին նմ՝ տանիլ զնո յամերիկա ։ նոյնպես և այնուհետև փոխ ՚ի մահ կամ ՚ի մշանջենաւոր բանտարկուԹ դատապարտելոյ ՝ տարագրեցան մշանջենաւոր յամերիկա ՝ բաց ՚ի մեծամեծ քրէական յանցաւորաց՝ առ ՚ի գործել ՚ի մետալս ՝ և յայլ երս ։ ոմանք ընդ երկար և ոմանք սուղ ՝ ըստ յաւէտ և նուազ ծանրաւոր յանցանաց ։ և ապա ազատեցին և լինցին ՚ի կարգս քաղաքացւոց ։ Յայսմ ասէ ոէ լա հարբ մեծամասն վերպատեաս քոլոմպոս ՚ի խոհեմամՏ ։ ՔՂԻ զինչ յոյս ընուԹ կայցէ յայնպիսի խառնադնաց անօրինաց ։ զորս ծծային և մարդկային օրէնք հրմ յեն բառնալ յՀ՚ի երբ ժամանակաս մարդկային ՔՂքական կեանց ։ իսկ քոլոմպոս կամեցեալ հիմնել ՔՂ ամ կանոնաւոր կարգաւորուԹ՝ ՚ի լինել տարացոյց այլ ՔՂՑ ՝ զայսպիսի ՔՂքացիս ընտրէ ։ զորոց զՀաշակ դառնալոՑ փոխ ամ անկարգուԹ ։ զորոց զՀաշակ դառնալոՑ փոխ ։

Թվ ինքնին Հաշակեաց ։

Ա.Ր.Դ՝ ի 1498. ի մայիսի 30 և ի Նոեմբր 6 նա-
ւուբ. քանզի վերկու նաւս հանդերձ նախարակօք
միով տեառ յառաջ արձակեալ էր յամերիկայ. և
ուղղէր զդնացս ըստ հարաւակողմն քանարեան կըղզ-
եաց. յօդուսա՚՚ ։ դիպաւ մեծի կղզւոյ հանդիպել
ծոցոյն փարիոյ, ոչ կարի ինչ հեռի ի բերանոյ օ-
րինակ գետոյ. և եդ նմա անուն Եղերդութիւն. երկ-
րորդ անուն եդեալ ի բռնակալսն որ մինչև ցայսօր
պահի. և նաւեալ առ ծովեղերքըք կուսմանայ և փա-
րիոյ, եդիտ և զբուն ցամաքն հարաւային մասին
նորոյ Ծի։ Եվ անդ ի ցամաք. և այնչափ դիպեցին
զոմարձալն և արդաւանդ երևեցան նմա վայրքն,
մինչև անկանիլ ի կարծիս, թէ անդ անկեաց ած
զդրախտն եդեմական։ Ի նոյն ծոց՝ որ կոչի ծոց
մարգարտաբեր, եդիտ և զկղզին մարգարիտայ. և
զդստակն. ապա զկնի առաջ քան զինչ յետ բազում
դիմի առաւտանաց՝ զոր կրեաց ի հիւանդութենէ.
և ի սաստկանալ արանց խըրոց՝ եհաս ի սպանիա-
յս։ Բայց և անդ ոչ եդիտ դէթ դոյզն ինչ հան-
դիպաս. որում կարի պէտս ունէր առհս տարուն
խրոյ. Քանզի ոսկեաս, զոր ինքն կացուցեալ էր
պահապան կարգի և խաղալուքն անդ ի սպանիա-
յս, ընկեալ յարեաւս ընդեմ նր. և զհետ իւր ձըղ-
նաց զրկեմ ի սպանիացւոց. յորս յարեցան և չա-
րագործք սպանիոյ, որք խորհրդով նորա հանան ի
բանտից. և ածան անդր ի շինուքեն նոր քաղաքն։
Իակ քոլոմպոս վտարաներ խորհրդով՝ թէ զեւրդ-
մարթացն զայս հրգէհ չկիզուցանել. Քանզի պատճառ
ընդեմ ելանել նմ չէր մարթ. զի յայսմն տեսա-
նէր եթէ յետին կործանումն բերէ նոր բնակուե-
սպանիացւոց յայնմ օտար Ծի. զի որ կողմն և յալ-
Թական ելանէր, երկոցունց զօրուն տկարանայր.
և Թշնամիք նմ ամերիկացիք զօրացեալ քաջալերէին
ի վանել զնո խաղաղ յերկրէ նոցա։ Վայ տեա-
ել եթէ կիք այլ հնար զկիզուցանել զդաշնա-
ցեալ սրամտուն նմ՝ բայց միայն քաղցրութ՝ և զի-
Ջանելով կանաց նմ, հրաման եա քարող կարդալ,
Թէ շնորհն զկատարեալ Թողուն եմի՝ որոց դա-
նան անդրէն ի հնազանդութենէ. և որք կամոգին
էին առ հայրենիս խրեանց, եառ նմ հրաման ազա-
տաբար դառնալ անդր. իսկ զոլոտանոս կացոյց
անգրէն յառաջին պատուոն իւր. յագեցոյց և զա-
գահուն նր. Նոյնպէս և զայլս պէսպէս հնարագի-
տուն ի հնազանդութենէ ամբոխաց. և այնպես յետ

գառնալիցո առառաւանաց՝ ուր ուրեմն խաղաղացոյց զհառաչեալս։

Ապա իբրև փոքր մի հանգիստ էառ, գրեաց ՚ի ըսպանիա զպատմուճան այսր երրորդ Ձնդհորդուեն իւրոյ. ըստ նմին և զանցս ապատամբութեանն՝ զոր առաքեաց ըստ ոմանց նաւուց իւրոց. նոյնպէս և առլուա նոս և կուսակիցք նր՝ գրեցին քառագովուն զանձանց. ըստ նմին և բըմ ամբաստանուիս զքոլոմպոս՝ և զերկուց եղբարց նր, զոր հաստատէին և նորոգ դարձեալքն յամերիկոյ, զի էին ՚ի կուսակցաց անտի առլուանոսի. մեծաձայն բողոք բարձեալ առ ինքնակալս ըգեմ բռնակալուեց և անիրաւութեանց քոլոմպեանց։ Ասի թէ և ոմանք յարքունի պատուոյ՝ օրք ՚ի սկզբանէ ոխային ընդ մեծուն քոլոմպոսի, ՚ի ծածուկ ապատկացուցանէին զամբաստանուիս նր. վայ բողոք նոյ փութով լսելի եղեն փերդինանտոսի. բայց թագուհին՝ որ փոքր ՚ի շատէ զփորձ առեալ էր զուր զրպարտուեց նր, զառաջինն պատրաստեր նմա. այլ իբրև էառն զբեք հարիւր ամերիկացիս գերեալ, և առաքեալ ՚ի սպանիա. (թէպէտև ըստ ետ լա հարբեայ՝ ըգեմ հրամանաց քոլոմպոսի գերեցան), լի եղև սրամտութեբ. քզի ոչինչ այնպէս խոտիս պատուհբեալ էր քոլոմպոսի, ոչ չառնել բռնուել ինչ ըգեմ ազատութեբ եղկելեացն այնոցիկ։ Վայ ՚ի յայտնի նշանաց անտի՝ և ՚ի հաստատակաց բարբառոյ՝ օրք ըգեմ քոլոմպոսի բողոքէին, անկաւ և ինքն ՚ի կասկածանս զնոսանէ. և միաբանեալ ըստ ալբայի՝ հաւանութբ երկոցունց գիրանչիսկոս պովատիլլայ բերդապալ իշխանն քալաթրավայի առաքեցին ՚ի սպանիոլա կատարել իշխանութբ քննիչ և դատաւոր գործոց քոլոմպոսի. տուեալ նմա իշխանութբ՝ զի թէ գտցէ Ձմարիտ զամբաստանութիս, ինքն լիցի փոխարքայ. և գերազոյն հրամանատար համօրէն կղզեաց, և ցամաքի սպանիականն ամերիկոյ։ Ահա սակն իսկ իշխանութբ իրաւարարին՝ անկաւ կործանեցաւ առ հարկ խրատուն. զի անհնարին է նոյն իսկ անմեղին՝ անդատապարտ եւանել յատենէ գատաւորին, որ կորսեալ կարծեցեալ յանցաւորին՝ ունի մեծանալ։

Արդ՝ սա ինքն ֆիրանչիսկոս պովատիլլա ՚ի 1500. օգոստ 24 հասեալ ՚ի նր գամինիկոս ՔՂՔ. որ էր յայնժամ գլխաւոր տեղն սպանիացոց ՚ի սպանիա կղզի փակ եղեսաբեթ ՔՂՔ՝ զոր ՚ի պատճառս յոռւրք

առնէ օգոյն ՚ի բաց Թոյնն, ոյր և ՚ի վեր անդր նշա-
նակեցաք. վասնզի սկսաւ վարիլ ը քոլոմպոսի
իբր ը առուգիէ յանեցաւորի, և արդէն գաստապար-
տելոյ օրինաւոր գատաստանաւ. տիրեաց տան նր.
զի ՚ի նմին Ժամի ոչ գտաւ անդ. էառ զամ Թուղթս
և զգրուճածս նր. յափտակեաց և զամ կարասիս
նր և վերկեցաւ. և զոսկի և զարծաթ՝ որք գտան
առ նմ ը պատրաստակաւ վճարելոյ զկարգս գործա-
վարաց. և զնոյնպէս զինուորաց զորս առնէին Թէ
զսկսեալ էր քոլոմպոս. էառ և զարիսդն բռնութ, և
զարքունի չսեմարանն. ետ ազատուել կալանաւորաց՝
զորս քոլոմպոսի արկէը էր ՚ի բանտ վ զնոյն չարա-
գործուեց. Թուլացոյց վերատանակ կառավարուէ.
Հնարհնէը պետիս ազատուիս Ժղիդեան առ ՚ի յինքն
յանկուցանել զնա. հրաման ետ առնելոցն, որք
արատնչ ինչ առնէին զքոլոմպոսէ և զերգարց նր՝
համարձակ առալի առնել նմ. յորոց բզմ ք յարգս-
տատեաց անահ էին և ՚ի բանակ վերծելոց. և զամ
ամբաստանուի Թէպէտ անհաւատիս և անյարիրս,
առանց իրաւացի քննուէ ընդնէր և հաստատեր:
Ապա ետ կոչել և զքոլոմպոս որ էր անդ, ասէ
առալի իւր զհամար ամ գործոց իւրոց. այլ առանց
լսելոյ նմ, և առանց իսկ Թոյլ տալոյ նմ գէթ
անգամ մի երևիլ առալի նր, հրաման ետ շղթայս
կապ ածել զնա ՚ի նաւս. զնոյն արար և երկուց եղ-
բարց նր գեհոսի և բարդուղիմէոսի. զի ը սէ լս
հարբեալ գիտէր, եթէ գնբաւ ունին նոքա ցրկել
զայն ահեղայն անյարիր ամբաստանուԹիս՝ որք ը
մեծի մասին յածէին զնաց նոցա, քան Թէ զդո-
ծոց. իբր Թէ ինքնագլուխ կամին տիրել: Եւ ՚ի
վ ամ անիրաւուեց՝ առ ՚ի յոգուրդ գազանային
անգԹուե իւրոյ՝ յաւել մնա ևս, զի ոչ եդ զնա ՚ի
մ նաւ, այլ յերկիս զնչն նաւս. զի մ գէթ առ-
ուբ միմանց կարասցեն առ փոքր մ մեզմել ըզ-
գառնուԹն տատապանաց իւրեանց: Ապաքեաց ը
նա և զդատաւկնիք գլխատարուԹն նց. զոր կալ-
մեաց յանիրաւ ամբաստանուեց անահ. և զի մ զո-
րևսկացն ՚ի չար կամաց իւրոյ՝ գիտելով եթէ ար-
գարուԹն նց կորուստ էր ինքեան, պատուէր ետ
ալփոնսոսի վէլլէոսի նաւապետի՝ ելանել ՚ի նաւս
հանգիստն քաահչայ. և զերեսին կալանաւորս՝ և
զդատաւկնիք նց տալ ՚ի ձեռս երկնին պայատասայ, և
հանապազորս կոմեցայ կերմանեալ ազգականի իւ-
րում՝ երկուց հին Թշնամեաց քոլոմպոսանց:

Յայսմ վայրի հերետից պատմաբան սպանիայեն նա-
խանձայոյզ և հոգը ջատագով համազգեաց իւրոց,
քռնադատէ՝ ի քնական աղեւից, բռնաւոր կոչէ
պղծասիրեալս, և զգնացս իւր ընդ քոլոմպեանց՝ անա-
գրոյն և գարմելի. այլ ես ոչ այնպէս զարմանամ
ընդ այսպիսի տարագիր և գժնդակ գործս պղտասիրե-
լոյ, զի այն սեփական է յաչալկոտաց և ախտացե-
լոց գահախրուճ ախտիւ. այլ յաւէտ զարհուրանամ
ընդ գերապանծ վիհանձնուէն և ընդ արքական հարե-
ւրուէն քոլոմպոսի. որ ի գերազոյն պատուոյ և ի մե-
ծուէ՝ յանկարծակի ինն ի յերուն անարգուէն և ի
թշուառուէն հասուցէ յանիրաւէ, մինչև նոցին խակ,
որք բազմ երախտիս գտեալ էին ի նմ՝ ատելս
նենգ. և ուր գտնիցէ պղտասիրեալսդ պատկառեալ
ի վիհանձնուէ առնս մեծի՝ ոչ իշխեցին մերձենալ
յոտնակոպս արկանել զաս ընդ. մի յընտանի ծա-
ռոյից ընդ լսելիսն յանդգնուցէ յառաջ մատուցեալ,
կատարեաց զպատուն նոյ, կապեալ զոքն իւր. տա-
կայն քոլոմպոս ոչինչ խորհեցաւ, կամ գործեաց ա-
նարժան վիհանձնուէ իւրոյ. այլ տարաւ ամի ա-
րիական հարեւրուէ: Եւ յորժամ ալիմոսաս վէլլեոս
հատապետն՝ որում յանձն էր քոլոմպոս ի հեռանալ
նաւուն ի սպանիոլայէ, մատուցեալ բազում ակ
նածուէ կամէր լուծանել զնա ի չղթայից, ոչ
եաւ Թոյլ. այլ ասաց նմ վշտագին սրտիւ. " Ոչ ա-
պաքէն կրեմ զայսոսիկ ըստ հրամանի ինքնակա-
լաց իմոյ. Թող զի անպէն գնա նոքա հնազանդ
և այսմ. ոմն և այլոց հրամանաց նոյ. նոյ կամք
կապեցայ. նոքա արձակեսցեն զնա ի կապանացս:
Եւ ասէ Թէ զմա աւուրս կենաց իւրոց միշտ ընդ իւր
ունէր զչղթայն զայնոսիկ ուր և երթայր. և ի մե-
ռանիլ իւրում կտակաւ աւանդեաց, գնել՝ ի միասին
ընդ մարմնոյ իւրում՝ ի գերեզմանի, ի յիշատակ երթե-
ւսպատուէն զոր հատուցանիցէ նմ՝ որոյ ծառայեն նոքա:
Աւրդարև ցաւագին էր տեսանել զայրն բազմե-
րախտ, որոյ համբաւ մեծագործուէն լցեալ էր գե-
րութիւն, ի ծանրացեալ ոտիս՝ ծանրացեալ չղթայիւք զո-
րէն գերեցաց հանել յերկրէ անտի առ որ ինքն իւրով
ձգամբ բազմավիշտ տաժանմամբ եւցաց ճանապարհ
այլոց:

Իբրև հասին նաւքն ի սպանիա ի նաւահանգիստն
քադիզ, մի ոմն ի նաւավարաց անտի անդրէպատ մատ-
դին կոչեցեալ՝ բարեկամ քոլոմպոսի՝ եւ թագնաբար
ի նաւէն, և փութացաւ հասուցանել ինքնակալաց

զերը

զգիր նէր, յորչափ զսէր նոցա ոչ ելոյց։ Յորժամ առին նոքա զգիրն՝ զարմացան յոյժ ըստ այնչափ վաղ հասանիլ նմա. միանգամայն լի եղեն սրամտութեամբ, ասէին անօրէնն գործոցն պատասխանի, որ էանց զկոտորած խլեալ նուէրն՝ որ առեալ էր նմա. վղջիկն հրեշտակ արձակեցեալ լուծանել զնա՝ ի չղթայից, և տալ 1000 արծաթ, որ առեալ է ք զինգ քսակ զնոչ, զի պատրաստեսցեն զանձինս ըստ արժանեաց խլեանուէ խրեանց վայելչական ջոկ մանել՝ ի կրանաւս. ըզի անդէն յայնժամ արքունիք ապահով։ Իշն ոմանք՝ ոչ ըստ սէն, թէ զայս եմ փղջիկ առ քոլոմպեանս ցուցին նոքա՝ ի պատրաստակել զանկարդ և զյանդուգն դատաստան իրեանց զքոլոմպոսէ. և՝ ի ցուցանել նմա թէ այն եմ անիրաւութիւք ընդդէմ կամաց նոցա գործեցան. ըզի քաջ տեսանէին, եթէ ոչ եմ ուժի տագտանել զնոսա ոչ այսպիսի հատուցման բազմապատիկ ծանրութեաց առ նոսա. որ զնորուն նոցա չքեղացոյց և ըստձակեաց մինչև յայնկոյս համատարած ովկիանոս։ Այլ զնոքա և իշխ, իբրև յանդիման եղեալ քոլոմպոս խնդակալաց, երկոքին ևս բիշմ պատուհասիւրեալ և դիմով ընկալան. կարեկից եղեն վըշտացեալ նոցա, և մխիթարեցին զնա, և քաջալերեցին։

Այլ ըզի քոլոմպոս առաւել վատահ էր առ Թագուհին՝ ը առ Թէրն, ինդրեաց խոսել ընդ առանձինն. եգ ծունր առաջի նոր, և հարուստ մի ոսկոյ ձեռնս անարբառ, առ դառնուն սրտին ոչ կարելով և ոչ բառ մի յօգնել. իբրև յարոյց զնա Թագուհին, ոկսաւ նա վսեմական առեներանուր ցուցանել զանձողոզն և զուղղուն կնոյ իւրոց յամ գործս. և զանկեզծ հաճանձն, և զիոյզ՝ ի ծառայուն նոցա. և զնեղբին վկայուն սրտի իւրոց, որ ոչնչ սոգացաւ նէր զանձն յանցուցել յիմիք կամաւորացս ընդդէմ Թագաւորացն հրամանաց նոցա. այլ Թէ մեղայ ինչ ասէ, անգիտութ եղև այն. առաջի արար նմ և զարհամարհել Թշնամեաց իւրոց, քաջայայտ ցուցմամբ հաւատոյ, Թէ զնորդ եմ իրօք ծառայ նոր հնարին։ Իսկ Թագուհին՝ ի փղջկէ զնոյն՝ ոչ կարաց առ ժամ մի տալ նմա պատ. ապա սեմատեալ զանձն, խոսել ոկսաւ առ նա։ Տես ասէ, քանիմ ցաւ է ինձ ը Թշնամանս, որ արարեալ քեզ. այլ արարքին զի մոռացիս զայն. ըմ անտեղեակ ծանրութեանց, զոր արարեր ինձ. ոչ կասեցից՝ ի հատուցանելոյ քեզ. Ձանձրեմ զքեզնամբս քո, խնդրեմս եմ մեզ

նայից նշ, որով հնարեն կորուսանել զքեզ. զնմ
ինձ համարեալքեր. չէին ինձ կամք այսմ այսպս լինել
լոյ. ակամայ միաեցայ յայս գործս, սակս Տիրոջ
Քրիստոսիդ զքեն, զի ամենեքեան քեզ հակառակ բո-
դբեքեին, և չքո ոք որ բարի վկայէր վա՛ քո. բայց
ոչ Թողից անպատիժ զայսպսի յանդգնուի պղտասիլ
լոյ. ցուցից նմ, թէ զինչ էցէ անցանել զնշան
նուբեն՝ որ տեառնէ նմ. զի եղիցի օրինակ և առ յա-
պագ եկեղց. սակայն ոչ կարեմ խոստանալ առ այժմ
գարձուցանել քեզ զնշանուբեն փոխարքայի. զի
ամբքն գառնացել են ընդեմ քեզ. հարկ է տալ նշ
ժամ, զի մեզմասցին։ Աւրէ առ այժմ չտասցիր ծռ
վասալ իշխանուբեդ, զոր ունիս ամ լրումբ ոմ յա
ռաջ, զի չէզնն ինձ կամք բառնալ զայն ի քէն. իսկ
գիւրան Թող զի արասցէ Ժամն. և դու վստահ լեր
յիս։ Ջայս և զայլ ասելն նման բանս բզմին խօսե
ցաւ իմաստուն Թագուհին առ քոլոմպոս, որով ո՛չ
սակաւ մխիթարեցաւ. բայց յայս նր Թէոլի մնաց։

(10. Ի ՁՆԱՆ Յետ այսր ամ Թէոդէս Ծանուաւ պատրոնէն էր քոլոմպոս ի բանից Թագուհւոյն, զոր Նման։) Թէ փոխարքայուբեն իշխանուբեն հե ռացուցանի ի նմանէ, սակայն վատա հայեալ ի սէր Թագուհւոյն և յանմեղուբ անձին և ի հանգիսական հրովարտակն՝ որով յիշեալ ազգ անտի կացուցաւ մեծանշանաբար յայն պաշտօն, ոչ կասեցաւ ի հետամուտ լինելոյ այնմ. այլ իբրև տեսաւ զի վխակ պղտասիլլոյ, զոր սակս անօրէնն գնացից իւրոց ընդեմ քոլոմպոսի, և վը անկարգ կառավարուբ իւրոյ ընկերցն յիշխանուբ, և զնի կողայս ազանոս առաջս զնուբօրական կարգին աջքանդարայի՝ կացուցին փոխարքայ ամբրիկոյ, հա տաւ ի յուսոյ. վըյ ոչ եւս պնդեցաւ գՀետ. և Թէ պէտ կարեվեր խոցեցաւ յայնմանէ, զի եռաս Թէ չև ևս է բարձեալ ի սրտից ինքնակալաց ձախողակ կասկածն գնմանէ, սակայն ըզ իւրում անյիշաչար և աշխատասէր բարուբից՝ ոչ կամեցաւ նահանջիլ ի Տառապուբէ նոցին. և ի հակադիտեալ վախճանէ՝ զոր ի սկզբանէ եդ ի մտի. յո գտանել անցս ի նոր Ծէ կիմ յարևմտից առ արևելեան հնդիկս. ուր ըզ այն Ժամս հասին փօրտուգալք. և անբաս դանձիւք և բազմաշահ վաճառաւք դարձեալ էին ի լիսաբն։ Վայ Թէպէտ անցեալ էր քոլոմպոս զայն առն ամենից, և բազմադիմի աշխատուբ և վշտաց և

և հեռանդուբ կալիոնեալ և վաճառալ, սակայն ինդ-
բնաց յինքնակալաց, և ընկալաւ 'ինոցանէ ջորս
փոքրիկ նաւս. և առեալ ըբ իւր զարգուղիմեան
զկղզայր իւր, և զիերդինանոս կրտաւր որդի իւր
ժդ ամաց, 'ի 1502 'ի մայիսի 9. և 'ի Ջնդին. և-
հասեալ 'ի քանաւեան կղզին, կամէր դեալ ուղիղ նա-
եւ 'ի ցամաքն ամերիկոյ. այլ տեսեալ զի մեծաս
գոյն նաւ իւր ախոր էր և անբաւական առ այն
ձնդին, խորհեցաւ գնալ նախ 'ի սպանիոլա. զի թէ
հնար իցէ փոխանակեսցէ զայն ըբ միոյ 'ի նաւուց
ովանոսի փոխարքային. որ նորոգ հասել էր անդ
բազմաթիւ նաւուց. այլ ովանոս ոչ միայն չհաձե-
ցաւ ըբ այն փոխանակուել, այլև մնանել անգամ
'ի նաւահանդիստն սպանիոլայի՝ ջոտ նմ հրամանի.
պատճառելով թէ գոցե յերևիլ նր անդր՝ վերս-
այն բորբոքեսցի խռովութիւն. զի դեռ անդ էին պո-
վաւիլա, և ռոլանոս, և այլ գլխաւոր թշնա-
միք նր։

Ա՜յս այն կղզի է, զոր նա ինքն քաղաքացոյց և
և կառոյց 'ինձ' զառաջին քաղաք սպանիացւոց, և
զինձն ամրացս. ուր և վարեաց զչերդիդոյն իշխա-
նութիւն երբեք փոխարքայ ինքնակալաց սպանիոյ. խոկ
այժմ վաղր անսն իբրև այլ օտարականն. ոչ թէ
չունէր ինչ մնան 'ինձ'։ Ա՜յլ դու ակն յայտ վայ-
լի զպատնէշի անյիշատակութիւն նր, և զհատատարմութ-
առ թագաւորութիւն սպանիացւոց. զի իբրև եհաս
անդ՝ հասս 18 նաւս ըբ ռոպերտանի, կամ 32, ըբ
ակ լա հարբեայ, կազմեալ պատրաստեալ լի անբաս
գանձիբք առ 'ի դառնալ 'ի սպանիս. խորհուրդ եղ
ովանոսի չարձակել զինն 'ինձ' նաւատհանդստեն անտի
այլ ևս առաջս լինել. քզի տեսանէր 'ի պէսպէս
նշանաց՝ որոց ինքն քաշափորձ էր, թէ մտս 'ի վր
կայ չատնել մրրկի սաստիկ. այլ ովանոսո արհա-
մարհել զսորհուրդ նր, հրաման եղև վրնկին ելս-
նել նաւուց. և ահա միւսանգ էին հեռացեալ 'ի
կղզւոյն, 'ի նմին գիշերի չարեաց մրրկի զարհու-
րելի. որոյ նման հազիւ երբեք երևել 'ի կողմանս
չորեքեակ. և 'ի 18 նաւուց անտի՝ երկու կիմ երեք
եևեթ ապրեցան. խոկ եթէ հաւատասցուք ահ լա
հարբեայ՝ յերեսուն և երկուց՝ միոսանիք միայն
զերծան. խոկ այլք առ հարկ ծովակաբ եղեն հան-
գերձ արամբք որ 'ինձ, յորոց ոչ ոք զերծաւ. ը
որս և պովաւիլա, և ռոլոսանոս սիմէնէս, և ան-
ասինոս գորկէ, և այլք անհաշիւ թշնամիք և գլուխք

Հալածչացն քոլոմպոսի. և ամ՛ գանձք՝ որք էին իբրև 10 միլիոնի։ Ադ կօրեաւ և նորանչան հասոր մի ոսկւոյ միաձոյլ. որոյ կշիռ էր 3600 սբուա (կամ ռիալի) ոսկւոյ. բայց էին՝ ինձ և փոքրիկ երանգ ինչ՝ քարի. զոր զինեալ քաջ ոսկեգործաց, գասաւցին՝ Թէ՝ ի հալիլ և՝ ի զտիլ զայն քանակ ոսկւոյ՝ ի քարանց անտի, հանիւս 300 սբուա պակասեցի. իսկ մնացեալն բովանդակ էր մաքուր ոսկի զոր եգիտ՝ ի սպանիոլա մի սին՝ ի գերեզաց սպանիացւոց. որ մինչ նստեալ ուսէր առ ափն հայեալ գեաղն, ըստ պատահման եհար գաւազանաւ զգետին. և դիպուած գաւազանն կարծր ինչ նիւթոյ, զորով պեղեալ, ետես զի էր ոսկի միաձոյլ. ձայն եբարձ առ խնդուքն. և վազելի դիմեցին անդր սպանիացիք. յապուշ կրթիլ ըստ այնպսի մեծաքանակ միաստուած ոսկւոյ. և առ անպայման ուրախանալ զինքն խոզ մի. և խորտիլ եգին ամբողջ՝ ի վր այնր ոսկւոյ փեակ սկսեալ. և բարկիլ չուրջանակի, ուստի՝ ինքն և պարծեցին ասելով, Թէ և ոչ արքայն քաղելոյ յայնպիսի մեծագին անօթոյ ուսէ։ Ահա և այս սակաւադիւտ նշանաւոր գործ բնաւ կորեաւ՝ ի յատակ ծովու սակս չանայալոյ քոլոմպոսի։

Իսկ այն երիք նաւք, որք՝ ի մէջ այլոց առաւել սակարագոյնք էին՝ զերծան՝ ի նաւաբեկուէ, յորոց՝ ի միում բարձեալ կային ինչք քոլոմպոսի՝ զորս յափշտակէ էր պղծասիրայ, անվնաս հասին՝ ի սպանիա. և եռուն զդոյժ կորստեան այնչափ մարգկան և գանձուց։ Սովաւ (առն պատմիչք) երկինք ցուցին զվրէժխնդրուէն անիրաւուեցն եղեալ ըստ տարաժարուց առն մեծի, և այնչափ հղկելի ամերկացաւց, զորս խոչանդէին՝ ի հաւաքուելն այնց գանձուց, որք էին պատրաստ անիրաւուեցն և անգթուեցն. իսկ խուժանն սպանիացւոց՝ որք առնէին զայն աղէտ գառնուեր, ասէին Թէ քոլոմպոս մոգուեր արհեստիւ յարոյց զայն ահարկու մրրիկ՝ ի հանել զվրէժ՝ ի Թշնամեաց իւրոց։

Յետ անցանելոյ մրրկին, առեալ քոլոմպոս որ կայր ամբացեալ յանդրոյն խորչ ինչ սպանիոլայ ընտանացուն ալանտոսի՝ որ ոչինչ իւրք կամի օգնել նմ՝ փութացաւ ելանել անտի՝ ի խնդիր նաւատգնեաց՝ զպարանոցն բանալոյ, առ՝ ի անցանել անտի՝ ի Ծովն խաղաղական. վայ դիմեալ՝ ի ցամաքն ամերիկ կոյ՝ յետ բազմադիմի տառապանաց և վտանգաց, անցեալ առ ծովեզերեայք իւքադանայ, եգիտ զինա

նիա կղզի. որ կոչի և կուանայա. ոչ այնչափ ինչ հեռի ի ծովեզերէն հնդուստանայ. և անտի քերեւ լով առ ցամաքաւ ամերիկոյ, եգիտ զՀրոմանդանն կոչեցեալ Կաղեաս ա պէօս ցի գոհունդ ցոյ. և զգեղեցկեայ նաւահանգիստան, և զծովեզերեայ ցամաքն վերակացոյց. բայց ոչ զկարծեցեալ նեղուցն, որում հետամուտ էր: Եւ անդ ի ցամաքէ. և տեսեալ զվայելչութիւն և զարդաւանդութիւն վայրացն, խորհեցաւ բնակուիլ հիմնել անդ առ ափիւք գետով ի գաւառն քաբակվայ. այլ առ ստուհակուն և չարուշ արանց իւրոց՝ հալածեցին զնա բնակիչք տեղւոյն. և յերանել անտի՝ յարեան հողմունք դժգոյն գալէ. և մին ի նաւուց իւրոց քայքայեցաւ. և զկղզին կամովին ի բաց եթող ստիպ անպիտանուն. բայց ձգեաւ ինչ ինաս մրդկին կիմ ընդից. և ինքն հանդերձ հաճերէն արամբք՝ երկու մնացեալ նաւուք՝ որք նոյնպէս խարխալել էին, բզմի և անհնարին տաժանմամբ և վտանգաւք՝ հասին ի Ճամայկա կղզի, ուր նաւքն նոտան ի ցամաք:

Տեսեալ քոլոմպոսի թէ չիք հնար նմ՝ ի կղզւոյ անտի ելանել, բայց եթէ նաւս ընկալցի յօդնութիւն ի տալ նիոլայէ. ձգոյ նաւք իւր այնոցս քայքայել էին, զի չէր մարթ նորոգել զնա. և զի սպանիոլա իբրև 80 կիմ 90 միտաս հեռի է ի Ճամայկայ կղզւոյն, վարանէր ի միտս, թէ գնարդ մարթասցի հասուցանել անդ լուր վն թշուառութեան իւրոյ. ապա դիմեաց առ բնակիչս կղզւոյն իբր ի մի միայն ապատան. գնոյ էաւ ինեղէ երկու քանօեա. որք ոմն և այլոք ասացաք՝ էին բունք ծառոց հրով խոռոչացեալք. և ի ձև բերան և ուրուականնաւակաց գործեալք. որով բնակիչք կղզւոյն սովոր էին միայն ի գետս ծովու նաւել, կամ ի մերձ ընդ ի միւսն անցանել. յայն ուրուկն նաւս մտին մինուճար սպանիայն, և փեչքի ձեռնոտացի երկու աղուռականք, և հաւատարիմ բարեկամք քոլոմպոսի. առեալ զնոսա ինքն և զմանսն ի բնակչաց կղզւոյն ի վարել զիմաս. և յետ ոտն աւուրց ընդ բազմապատիկ վտանգս և տաժանմունս անցեալ, յորմէ մեռան ոմանք ի բնակչաց կղզւոյն որք էին ընդ նմ, հասին ի սպանիոլա: Այլ ովանոռս առ չարաճախճախ յաչսաց նոց՝ զոր կրեր ի սրտի ընդէմ քոլոմպոսի, հաղիւ յետ ուշիմանական թախանձանաց Թոյլ ետ մեռնել զոյ գնել նաւ մի. բայց ընդ ձանազան պատրուակօք յամեցոյց զնա անդ այլևս ամիսս ինչ. մինչև գարձ

ցի հաքռապար, զոր առաքէր էր ի Ճամպիքա ի լրտե-
սել զվիճակ քրիստեսի՝ և ասացեալ որ ընդ նմա:
Ընդ այս Ժակ բովանդակ՝ պէսպէս վիշաք և նեղու-
թիւնք անհնարինք պատահեցին զքրիստեսս ի Ճամպիքա,
մինչև քիչ անգամ՝ ի գրուանս մահու հասանիլ ներ.
Քանզի ահսէր ասացաք նէր՝ զի մինուիլ և փէչքի յամե-
ցին, անկան ի զանազան կասկածանս՝ Թէ գուցէ
հորեան նէք յայնմ ամսի ծովէս, որ գրեթէ չար
յուզէկոծուէ կայ. կամ Թէ ովանաս՝ զոր գիսէին
Թշնամի քրիստեսի, որ և յառաջնում նուճապի չես
նիմ մուտ ի սպանիոլա, ոչինչ հոգայ ազատուիլ զնո
ի Թշնամուէն անտի, ի վերջին յուսահատուիլ ան-
կան, եթէ յոյսարուէ վայրի անդ՝ կայ մնայ նէ ա-
ռապանօք վախճանիլ զկեանս. մինդ զի սեռանէին
ևս Թէ բնակիչք կղզոյն սկսան դժկամակութ մա-
տակարարել նէ զկարևոր պարկս. և երկնչէին
Թէ գուցէ ի չամէլ և ևս, խոպան զնացին: Ընդ
յայսիսի վշտացեալ խորհրդոց յուզէլ խռով-
եալ, ի 1504. ի յունվ՝ 2. բզիլ միաբանեցան խոս-
կամեցին ըզ առաջնորդութ բարեաց երկուց եղ-
բարց. և յայնմ ապատուիլ ի քրիստեսէ, որ
անկեալ կայր յայնժամ ի մանչնս սխալս ոտն-
ցատուն ըմբռնիլ, սակն զնացան քանօթս՝ զոր նա
գնոյ առել էր ի բնակաց կղզոյն, և դիմեցին
յարևելեան կողմն կղզոյն. կամելով նաւել անտի
ի սպանիոլա. այլ քզի ծովն խռովել էր, իբրև
փոքր մի հեռացան ի կղզոյն, ուրիք ծովս սկսան
զնանիլ ի նաւակս նէ. և Թէպէտ առ ի Թևեթևա
ցուցանել զնո ընկերցին ի ծով ոչ միայն զպահա-
պանեալս խրեանց, այլև զսառասուիլ ամերիկացիս՝
զորս առել էին ի վարել զՊիսակս նաւակաց, սա-
կայն առ ոչինչ օգտեցան. վէմ բռնդուեցան գտա-
նել յիսուս. և զկնի առուբս ինչ՝ դէզ եկէք և երդո-
անգամ զնոյն փորձեցին, այլ ոչ յաջողե-
ցան: Մինչդեռ նք յայսպիսի Թևակոխուէս սաղ-
ժանէին, միանգամայն և ասպատակէին անդ յա-
րևելեան կողմանս կղզոյն, քրիստեսս և այլքն որք
առ նէմ մնացին՝ բաց յայլոց բազմադիմի ատոց-
պանաց, սկսան վտանգիլ և ի սուէ. քզի բնակիչք
կղզոյն տեսէլ, զի երկարեն նք անդ. ուստի և
երկուցիլ, Թէ գուցէ ապստամբացին զսակաւս սպա-
նիոլեան Թրեանց. զի սոքա բնակիչք սպանիոլայի, նոյն-
պէս և նք չունէին սակրաւս գործելոյ զերկիր
և բզի մեծաց համարելոյ. միանգամայն և ասպատ-
կա-

կացէք ՚ի սպանիցաւոց սակս անաստուածք ապստամբ
բացն այնոցիկ, որք ուր և հասանէին, կողոպտէին
զառատապէշ բնակիչս կղզւոյն. նոքին ազագաւ խոր-
չէին և ՚ի բոլոմպոսէ, որ չար ինչ ոչ արար նոցա. և
ոչ տային նմա, և ընկերացա նոր՝ պարէնս, զի կամ
՚ի տուլն կորիցեն. և կիմ սակաւիկս մնալով անաւ։
Յայսմանէ մեծի անձկութենէ դոլով բոլոմպոսի,
խորհեցաւ նոքագնացս հնարս, առ ՚ի անդրէն մե-
ծացուցանել զսպանիացիս ՚ի միոս բնակչաց կղզւ-
ւոյն. քանզի մեծ էր յատուկ հանդերձել էր խաւարել
լուսնին բոլորովին. ազգ արար դէմս առնոցա մեր-
ձակայ տեղեացդ գալ առ ինքն. զի ունի մեծ ինչ և
կարևոր ծանուցանել նոցա ՚ի փրկուել անձանց նոցա.
իբրև եկին ժողովեցան բազմաւք ՚ի բնակչաց տեղ-
ւոյն, նախ սկսաւ կշտամբել զխոտխոտական և
զկեղծաւորական բարս նոցա, և զանգիտել, սակս նա
հանջելոյ զձեր և զօգնութէն, զոր փոքր մի յառաջ
ցուցանէին նմա, և ընկերացաց խրոց. ապա ահեղ
բարբառով գոչակեաց նոցա, Թէ պատուհաս սաս-
տիկ հուպ ՚ի հուպ հանգերձել է գալ յերկինից
՚ի վր նց. քզի մեք ասէ ծնեալ եմք մեծի հոգւոյ՝
կիմ նշ, որ բնակէ է յերկինս ՚ի վեր, և է արա-
րիչ և կառավար Տի. արդ նա ցասուցեալ է յոյժ
՚ի վր ձեր սակս զանարժոյ ձերոց զարհուրս կերակուր
մեզ ծնդկոյս խրոց՝ վայ փսխմով ունի հեզուլ զյա-
սումն իւր ՚ի վր ձեր. և ՚ի նշան այսմ՝ փոքր միս
ևս տեսջիք արիւնաթոյր չաւազումնէ պղտոին.
և ահա զինի ժամուց ինչ սկսաւ խաւարել լու-
սինն. և առ սակաւ սակաւ բոլորովին խաւար-
եալ. զոր իբրև տեսին, ամենեքեան ահիւ մեծաւ
ըմբռնեցին, սկսան առ հասի գոչել մեծաձայն. և հայ-
ձեալ տագնապալ ընթանային և բերէին նմա պա-
րենս առատս. և անկեալ առ ոտս նր երդմնեցու-
ցանէին զնա, և աղաչէին միշտորդել առ մեծ ձեն
երկնից, զի անցուցեալ ՚ի նոցանէ զցասումն իւր. իսկ
բոլոմպոս առ առաւել հաստատեալ ՚ի միոս նց
զնոսա իւր, նախ անդ ՚ի միջի նց լուեալ փոքր մի
ցուցանելով աղօթս առնել վր նց. ապա ասէ ցոսո
եալ մեկնաբանել ՚ի նոցէ առ առաւել երանդիւ
աղաչելոյ զնա. և յորժամ սկսաւ լուսաւորիլ լու-
սինն, էլ առ նս զսքաթի գիմք՝ աւետիս ետ նց
և ասաց. ահա լուաւ ձեր աղաչանաց խնդց, և ան-
ցոյց զբարկութիւն իւր ՚ի ձէնջ այս անգամ. վր զի

երաշխաւոր եղէ առ Նա վասն ձեր, Թէ այսուհետև ոչ ևս զլսացիք կերակրել զնաւասյս նոր. և յայնմ օրէ ոչ միայն առաւաւտից կերակրէին զնոս, այլ և զգեստիցն չզրկեցեալ ինչ ընդեմ հանդերձից նոցն։

Յետ այսորիկ գնաց նոր առաքեալն սկսան դրօք գրել ի միջ արանց՝ որք էին առ քաղաքապետն երեքեան նմ՝ բերնարդոս, վիլլաթօրա, և զամբրա. որք առ դարձ գնելոյն չարխ ունէին գործել քաղաքին՝ և եղբօր՝ և որդւոյ նր, Թէ չէր նահանջել գնոս յանկարծահաս ուրախութէ ազատուեն ի սուտանէն ընտ էաքսորեալ գալ ի կղզի անդր. ասէն այս էս քաղաք էր մի ի դէպ Թշնամեաց քաղաքապետն. զոր ողանաոս փոխարքայ սպանիոլայի առաքեաց փոքր նաւաւ միով ոչ առ ի ազատել զնոս, այլ ի լրտեսել զպայման վիճակի նոյ. որոյ եկեալ ընկեց խարխս հարուստ մի հեռի ի կղզւոյն. զի այնպէս պատուիրել էր նմ ողանաոս. և լինէր միայն մնալ մատեաւ ի ծովեզրն կղզւոյն. և կոչել զքաղաքացիսն միմեանս, ետ նմ զԹուղթն գրել յողանաոս առաջ անտի կերծաւորական բանիւք. և փոքրիկ առակաւոր միով գրեալ, և խոյր մի. և առեալ զգիր պղնձոյ ի քաղաքապետէ, վազվազակի մեկնեցաւ անտի. իբրև տեսին զպանիոլացիսն զնոսա փութանակի անհրեաւթացաւ էաքսորեալ, յոյժ ուրախացեալ զոր ընկալան ի գալստենէ նոր՝ փոխեցաւ ի յիւրեանս յուսահատութէն. կարծեցաւ ասել Թէ ողանաոս Թշնամի քաղաքացոյ կամի Թողուլ զնա և զընկերս նր անդ կորնչիլ. նոյնպէս և քաղաքացոյ կարծէր ևս զնոսա ի դառն Թշնամանաց՝ զոր ողանաոս յուսէր ի վեր տատապանաց իւրոց կերծաւորական գործոն. և անարդ ընծայիւն, և առաքմամբ որերիմ Թշնամանն իւրոյ՝ զոր ըստ արքունի հրամանին պարտ էր առաքել ի սպանիոլ ըստ առջեաննոյն՝ որոյ լեալ էր ընկեր սպատամբութ. սակայն ըստ իւրում վերհանձ նուէ մերժել յանձնէ զնմ տրամանէ, զուարթ գնմ քաջալերել մխիթարեաց զնոսա. յոյսագիր բանիւք ուսոխ տալով նոյ, Թէ մինուկ և փեքի անվտանգ հասին ի սպանիոլա. և Թէ ըստ ուղնէն հասանիլ անդ հանդերձ նաւուք. զոյս ասաց՝ ոչ եթէ զի ունէր տոյգ ըստ ինչ, այլ գուշակեալ ի գալստենէ էաքսորեալ. և Թէ էաքսորեալ հրաբերեաց գնա ի նաւ ձգր. այլ զի փոքր էր նաւն՝ և ոչ կարէր բառնալ զամենեսեան, յոյն սակս ասէ և ես հրաժարեցի մնանել ի նմ. լաւ համարելով

ըլ հաւատարիմ ընկերացդ իմոց չարչարիլ, ըլ Թո-
ղուլ զձեզ. և իմ՝ ի հանգստեան վայելել դէմ առ
Ձմկ մի։ Ասէ՝ Թէպէտ ոչ ի բանից սասի քոյոյ
պոսի մխիթարել զկնան՝ ի սրտմտութէ, և անգրէն
սիրով միացան ըլ նմ, բայց բորեանք և ապստամբ
ընկերակիցք նոյ՝ որք գեռ՝ ի բացեայ էին՝ ի խոհե
քոլմոգոս, մերժել զամ խոստմունս՝ զոր արար
նոյ քոլմոգոս՝ ի ձեռն հրեշտակութեց՝ և յաւելեալ
՝ի մոլեգնութէ, դիմեցին՝ ի մարտ ընդդէմ քոլոմ
սեանց։

Իսկ քոլոմոգոսի գոլով սահաւորի՝ ի մահճի՝ ի պատճառս
ոտնատուէ սխոսին, առաքեաց ընդդէմ նոյ զերդայր
իւր զբարդուղիմէոս 50 արամբք. պատուէր տուե
եալ նմ խօսիլ առ նոս քաղցրութէ. և խոստանալ
ներումն յամի՝ որոց դառնան անդրէն՝ ի հնազան
դութէ։ Այլ իբրև մտա եղեն միմեանց, ընկերքն
էտուն նմ Ձմկ՝ ի խօսիլ զպանս իւր, այլ գաղա
նաբար յարձակեցան՝ ի մարտ. յառաջնումն անգ
անկան որք վեց՝ ի կողմանէ ապստամբաց. զոր իբրև
հասս երէցն բորա՝ կատաղեալ դիմեաց՝ ի վր բար
գուղիմեայ. եհատ զվահան նր. և նմին վիրաւոր
եաց և զձեռն նր. այլ հորովին բարգուղիմէոս կա
լաւ և կապեաց զնա. իսկ այլոյ ընկերաց նր սեռ
եալ, զի կալանաւորեցաւ զօրագլուխ իւրեանց,
զինքնակէց փախստական եղեն. իսկ յերկդումս աւուր
եկին ամենեքեան, անկան առ ոտս քոլոմոգոսի, և
հանդիսաւոր երդմամբ խոստացան հնազանդիլ նմ
այնուհետև. և նա բազմ քաղցրութէ և հայրական
դթով ընկալաւ զնոս. բայց և սովին պայմանաւ,
զի բորա զօրագլուխ նոյ կացցէ՝ ի շղթայս. և փոխ
նր ընկալցին՝ ի զօրագլուխ ինքեանց՝ զոր ինքն կար
գեացէ։ Այն ինչ բարձաւ խաղողն և հասաս
ուեցաւ խաղաղութէ, որով փոքր մի ոգի էառ քոլոմ
սոս, ահա եկին հասին մենաեզ և փեչքի՝ նաւաւն
զոր գնոց առնէր էին՝ ի նոր գոմիսիկոս. ՝ի նմին Ձմկի
եհատ և գեկոս սոսկեգոս երկու փոքրիկ նաւուք,
զոր առաքէր էր քոլոմոգոս՝ ի փութացուցանել զփոխ
արքայն արձակել զմենաեզ և զփեչքի. և՝ ի 1504.
՝ի յունիսի 28, եղեն անտ բազմ ցնծութէք. յետ
ըլ ամ մի ոգնոյն կալոյ անդէն իբրև յաքսորս. և՝ ի
13 օգոստ՝ հասին՝ ի սպանիոլա. ուր կամեցեալ
ովանոսոի ծածկել զանցեալ ամարդուն և զանդգ
թուն իւր՝ բազմ պատուհասիւրէ ընկալաւ զքոլոմ
սոս, և զերդայր նր՝ ի տուն իւր. բայց ոչ կարաց
Թող

Թագուն ունել զառեւտրին զոր կրէր ի սրտի ընդ դէմ քաղաքացոյն. զի էառ ի ձեռաց նոր զգեստս զրաւելոյն ապստամբաց, զոր նա կասկել կամէր տանել ի տպանիա, ի քննել զնա անդ զաստատուն նաւս. և առանց ինչ իրաւացի քննուեաւ արձակեաց զնա. կամեցաւ առնել քննուել զառաստատանալ և ի վեր անցից, որք անցին ի Ճամպիքայ. տեսանել Թէ որ կոզմն էցէ յանցաւոր։ Ասա երկու անիրաւ գործողութիք ովանտոսի՝ մահու ատի խոցեցին զքաղաքացոյս. այլ լուռ եղև. զի էր ձեռնհաս առնել ինչ. վայ տալովացէք քաղաքացոյսի՝ ի հրամանի գնացին նոր, փութացաւ և եկ անաի երկու նաւուք ի սեպտ" 12. այլ կեղանէ՝ի նաւահանգստին, խոստանակեցաւ կայսեր նաւուն յորում էր ինքն. վայ դարձոյց զայն անգրէն ի որ գամնիկոս, և ինքն հանգերձ արամբք իւրով եկ ի միւս նաւն. և անցեալ ընդ բազմապատիկ մահաւէտ վտանգս, ի վերջին աւուրս գեկտ" եհաս ի տպանիա ի նաւահանգիստն սէյն զուկատաւ. ուր առեալ զդոյզ մահու գերահրաշակ Թագուհւոյն եղիսաբեթի. յորոյ վէր սուգ առ վանդակ տպանիա. որ և էր միակ իւր տպատէն յերկրի, լքեալ վհատեցաւ և հատաւ ամ յոյս նոր միաւանդամ ի ձեռս բերելոյ զիշխանութիւն իւր։ Ասկայն իւրև փոքր մի հատատաւեցաւ առողջութիւն իւր ի սեվիլիա, գնաց ընդ եղբօր իւրում՝ի սեկովիա. զի անդ էին յայնժամ արքունիք տպանիացւոց. յանդիման եղև վերդինանդոսի արքայի. և յիշեցոյց նմա զերկար և զբազմավիշտ ծառայութիւն իւր վասն Թագաւորութեան տպանիոյ. ասա խնդրեաց դարձուցանել ինքեան զիշխանութիւն իւր հանդիսական հրովարտակին Լեոնի և մեծի դհքսին։ Իսկ Թէպէտ զառաջինն կեղծել եմն մարդասիրութիւ ընկալաւ զինս. և առժամայն վերէ՝ի վերոյ բանիւք յուսացոյց. բայց ասաս երևեցոյց վղիակի զանհաստատութիւն բանից նորա. զի ետ նմա հրաժարել յիշխանութենէ և յարքունութենէ նորա. և՝ի փոխարէն՝ շնորհեաց նմա զիշխողիկ քաղաքն կոզեցել կասիան ուր քօս քեռեաս, և այլ ևս կալուածս ինչ՝ի քաստիլիա նահանգի։

Ահա այս եղև հատուցումն բազմամեան գժնդակ տառապանաց քաղաքացոյսի, զոր տուին՝ի փառս տպանիացւոց արքունի. Յետ այսորիկ հիւանդութիւն նոր վերստին զօրացաւ. յորմէ և մեռաւ՝ի վալիատոլիտ՝ի մայիսի 20. ի 1506. յաւուր համարձանաեան. տարեաց վաթսունեւ վեցից. խաղաղ և անդորր խըղճի,

ՀԻՒ, և կատարիլ ՅԱԾ պաշտաւք, զոր պահեաց զՅԱՄ աւուրս կենաց իւրոց. և մարմին ՆՈՅ տարիլ ՚ի սկ ՎԻԼԻԱ, Թաղեցաւ ՚ի վանս կեաւորեանց. ապա փո խադրեցաւ յամերիկա ՚ի սպանիոլայ կղզին, զոր նա ինքն եգիտ. և Թաղեցաւ յատագ մատուռն մեղը ևկեղեցւոյ սբյն գումիլիոսի. իսկ ՚ի պաշտօն իշխա

Նուէ ՆՈՅ յաջորդեաց դեկտ երէց որպէ ՆՈՅ։

Յայսմ վայրի կարևոր հանգամանս ըստ ին վարուց առնս մեծի՝ հանճառօտել դՀանգամանս մարմնոյ և հոգւոյ ՆՈՅ ծագիւքաղ հատաքէղ ՚ի աստուածային պատմագրաց իւրոյ ՀՒԿՒ։ Աստ՝ սա ըստ մարմնոյ բարձրահասակ էր, վայելչադէմ, և ՅԱՄ մեսամբք անդամոց համեմատ. երկայնադէմ. կորըռունդն. խաժակն և հրաշեայ. գոյն երեսաց ՆՈՅ սպիտակ. և առ փորք մի չոտագոյն. վարսք ՆՈՅ Թաւ և ջիւղ գոյն. այլ առ բազմապատիկ տաժանմանց, վաղագոյն սպիտակացան ։ Քաջառողջ էր խառնուածով, կորովի, ԹԼԹևաչարժ, արագ, փոյթ, և ջանասէր. քաղցր առ օտարս. մարդասէր առ ընտանիս. զուարթ առ բարեկամս. քազաքավարուն ՆՈՅ ախորժակն և յանկուցիչ. գնացք ՆՈՅ ծանր, այլ հեռի ՚ի փառամոլ սմբաթառաւանուէ. վեհանձն էր և երկայնամիտ. ունկ յայտ է ՚ի զանազան դիպուածոց, զորս մինչև ցայսմ համառօտեցաք. Հանճարեղ ՅԱՃարտարամիտ և հնարագիւտ. քաջասիրտ և դիմագրաւ ՅԱՄ վտանգաց. և արԹուն և ազատութ։ Յոր ԹԷպէ զԱծ մասն կենաց ՚ի ցածուն և յանշուք վիճակի անցոյց, բայց իբրև փոխեաց զպայման կենաց իւրոյ, զոյդ ըՆՈՅ իբր ՚ի բնատաս ձգեաց յանձն զԱստուածական ԻՒՆ ազնուազն. ունկ ԹԷ ՚ի նոյն խակ ծնեալ էր։ Պերձախօս էր և քաղցրաբան, բայց սակաւ խօսէր. բարբառ ՆՈՅ ահեղ և արքայավայել ՚ի հրամանս. ժուժկալ էր ՚ի կերակուրս և յըմպելիս. պարկեշտ ՚ի զգեստս. նախանձաւորդ հարկ բարւոյ, և ՅԱծային օրինաց. երկիւղած յոյ. և անապական ՚ի վարս ՅԱծապաշտուէ. և ՔԱՀԱՆԱՅՆ պաշտօնեաէր ՅԱծամօրն. սաստիկ ունէր և զինն մնակացուհի գիտուէց. զի ՚ի մանկութենէ իւրմէ ուսաւ ՚ի համալսարանն բավիոյ։

Աբդ սա ԹԷպէ այսպիսի և այսչափ գերապանծ կատարելութիւք ՅԱհասակ էր, սակայն ՔԱՀ մարդ էր հոգալանգուած՝ որում չէ հնար հասանել զԱծ լինել ՅԱմ պահասուէց, պատմաբանք՝ երկու գլխաւոր պակասուհս ասեն նմ։ Մի՝ զի գոլով վերապահ

մի

միանգամայն ՚ի սուկ նաւատորմէ յայնմիսկ ի-
խամուռն, քան զոր գերագոյն՝ զարքայականն և ևթ
Հանուէր, կրէր միշտ ՚ի սրտի զկատած իմն վե-
առաջնոյ վճռակի խրոյ. յոյր սակս առաւել զ-
զարժանն նախանձայոյզ էր ի խամուռն խրոյ։ Երկդ
զի ընտէր բարկասիրտ էր. Թէպէտ քաջ գիտէր
զսակաւ զյարձակումն սրտմտութեան։ Ոմանք սպատա-
նեն զնա և սակս անդիմադրելոյ. զի ասեն բազմ անգը-
Թուեցաւ գործակց առ ամբիկացիս. և երկոյն ունել
ինքեան իրաւունս ՚ի գերել զնոյն. Թէպէտ և նոքա չէին
մեղուցեալ նմ. բայց այս յայտնի է, զի բազմ ան-
գիմադրելոյ՝ որք առ իւրև գործեցան յամբիկացւոյ, չէր
ինչն մատնակից. մինդ Թէ բազմ այնք են, որք գոլ-
ծեցան ընդ էմ կամաց նոր ՚ի խեղ և ՚ի տապալումն ժո-
ղովրդենէն նոր։ Ապա զի արդ և իսկ՝ այս պատճառիք
չեն ինչ մեծ առ համեմատութիւն այնչափ բաւուեց
նոր. վասն նորին իսկ ապանիացի պատմագիրքն իրա-
ւունս հատարկեցան, զի այնչափ մեծագործուեց նոր
արժանակրիս փառաց հաւատացին. ովիեդոս համար-
ձակեցաւ ասել առ ընկերոջս արքայն, Թէ չէ
չափազանց ինչ հաւատալիս, եթէ կանդնեցի ոսկի
արձան քոյոմպոսի. հերերքս համեմատ զնա նահանի
դիւցազանց՝ զորս անուանապարտուն նահինեաց՝
կիսանձս արար. և նոյն իսկ փերդինանդոս արքայ՝
որ առ կենդանութիւն նր խոտորնակ ակամբ հայելր
՚ի նա, յետ մահուն ծանուցեալ զարդիւնս և զպարգ-
նր, պատուեր եւս զի ոչ միայն յիշատակ նր պատ-
ուելոյն մնասուսր փառաց, այլ և զի որդիք նր
վայելելոցն յարդիւնս գերապանծ ծառայութեց նոր
խրոխտանայ։

(11. Հմայելն գիրս ՚ի պատմութենչ ասի՝ զոր ցայս
Նոյն աշխարհն էր վայր Համառօտագոյն, առեալ ՚ի
՚ի վերնագրեն.) հատառաբեմ պատմագրաց, յայտ-
նի երևի Թէ բազմագոյն խրոխտ
Համարմունէն, և հեռագնին խոտորութենամբ
հատատուեցաւ ՚ի միտս նոր, Թէ գոանի ցանաց
երկիր յայնկոյս ագռաղեանն ովկիանոսի. զոր և
եգիտ, յետանել նր ՚ի խնդիր առաւել համառօտ
Համառարհի առ արևելեան հնդկաստան յարևմտից,
ք զոյն՝ զոր ըստ այն ՀԱմն խնդրելին փորձ քաջ
՚ի հատատուցումն, առ եզերքս սիրիկոյ քերթողի.
Այլ ամանք ՚ի պատմագրաց սպանիացոց կամեցեալ
խոպան հողագործել, կամ գէթ նոաղեցուցանել զփառս
մե-

մեծագործութիւնն նը, հրաշակերտին 'ի պատմութիւնն՝ թէ նա ոչ ևթէ լոկ իւրով ճարտարութիւնն հիմն նետ 'ի դուռնաբեայ և 'ի կերտակործ բանս նախնեաց՝ որ վն նորոյ Տէր, ձեռնամուխ եղև յայն գործ, այլ 'ի ծանօթութիւնէ զոր կառ 'ի նաւապետէ միոյ. զորմէ ոմանք ասեն թէ էր յանուանելոյ. և երթայր 'ի քաղաքն կղզիս, կամ 'ի մտերիմս։ Այլ թէ պիսպաշիացի էր, և բարձէր ոտներ դինի յանգիպիս։ Եւ կէսք թէ փորդուբաշացի էր. և չտեսաք Ճառութեան ազգաւ նաւարկեալ 'ի կուկնէա. 'ի բուռն հողմոց վարեցաւ ընդ արևմուտս՝ և եհաս 'ի Ծովեզերս անծանօթ աշխարհի. այլ 'ի գառնալ նր անտի՝ բազմ և անհնարին գժուարութիւնս տառապանս կրեաց. յորմէ մեռան ամ նաւավարք նր բաց յերից. իսկ յետ հասանելոյ մեռան և նր։ Նոյնպէս և վաճառականին՝ որ իջևանս կալաւ 'ի տան քոլոմպոսի մտերիմ բարեկամի իւրոյ, յետ աւուրց ինչ մեռաւ 'ի գժիզակ աշխատութենէ և վշտաց հանապարհին. բայց յետ քան զմեռանիլ իւր, յայտնեաց նմ զայն անծանօթ Տ, ուր եհաս ըստ բերման դիպուածոյ. և ևթող նմ զգրուճան օրագրական հնդհորդուն իւրոյ. ահա անտի ասեն տեղեկացաւ մեր այնր նորոյ Տի։

Բայց այս պատմութիւն զուրկ է յամենևին հաստատութեան պատմութենէ. իբր զի էհ յայտ ոչ անուն նաւապետին և վաճառականին. ոչ Քիմն և ոչ նաւահանգիստն՝ ուր եհաս 'ի դարձի իւրում. զի ոմանք ասեն էր 'ի փորդուբալ. այլք թէ 'ի մտաբրա կամ յաղբրեան կղզիս. նոյնպէս չէն միաբանք համաձայն թէ ուստի եկ և յո գնացեալ երթայր. և ոչ իսկ 'ի Քիմակից պատմագրաց ոք յիշատակէ զայս գիպուածն. ոչ պետռալտէս, ոչ պետրոս մարտիրոս, Քիմակիցք քոլոմպոսի, և ոչ հերերա. իսկ ովիետոս թէպէտ ասէ լուալ ինչ այսպիսի համբաւ, այլ նա 'ի կարգս այլոց առաս առասպելեաց դասէ զայն։ Սակայն են ոմանք, որք թէպէտ իբրև անստոյգ ենթադրեն զայս պատմել, բայց ասեն թէ անհնար բնի իսն երևի՝ թէ քոլոմպոս այր հանճարեղ և խոհեմամիտ, լոկ 'ի կերտակործ բանս նախնեաց հիմնել, իշխել ևթէ այնչափ տաժանանմբ թախանձել զտահագան իշխանսն առ 'ի ձեռնտու լինել նմ յայն ճնշհորդուն. անտարակոյս վստահութեամբ յատացուցանելով զնս վն գիւտի այնր կարծեցեալ Տի. և այնպէս համարձակ անխոտոր ըստ արևմուտս

դիմել, եթէ չէր առնէր զնոր ինչ առաքապէն ծա-
նօթանէն առաքէ։ Այս որ մարթի է պիտէր [illegible]
զեղև ձեռներէց յայս գործ վտահակէր լսել ի բանս
նահանեաց. այլ ոնիկը և այլ զնէն հիմունս, և նոր
նշանս, որք յիւր ժամս պատահէցան. որով առաւել
հաստատեցաւ ի կարծիս իւր վէր այնր արևմտեան
ծին. ոմն ի վեր անգր առացաւ։ Եւ ևս գլխաւոր
մահճան նէր յայս ճնոյնորդուն ոչ էր նոր Ծգտա-
նել, այլ ճնոյն հաստատ յարևմտից առ արևել-
եան հնդկաստան. զոր ըն գծագրեալ նախնեաց
առաւել մեծ համարէր եւրոպիոյ յարևմտից՝ ը
ի հարաւոյ, ը որ գիմին փորթուգալէ պատեալ
զովանդակ ափրիկէիս. և ահա յայն ասկս մինչ
ը արևմուտս ուղղէր զդնացս իւր անխոտոր։
Բաց ի սպանիացոց՝ և այլ զանազան ազգք եւրո-
պիոյ գուն գործեցին զառաջին գիւտ նորոյ ծի
գկնի ը մանին ինչ ինքեանց սեփականել։ Մանաւ-
անդ ի գերմանացի պատմագրաց՝ ասն զայն մարթինոս
ուամիճ ակնհայտ. զոր համարին պատճառ. Թեր-
եա սակս մերձաւորութեան մահանօման նէր ը անուանս
պոհեմ կամ պոհեմիա։ Կալլէսթ ոմանք որ ի բրինիկը-
դեոնա՝ ընծայեն մատոքայ միոյ յորդւոց սվէնոս
կովինեզոյ արքային հիւսիսային կալլեսի ի ժը
դարուն։ Իսկ նորվեկիացիք ասն ոմանց նաւորդաց
իւրեանց. որոց յամին 874 գտեալ զնալանտիա, և ի
982 զգրէնլանտիա, անտի յը ի խաղացին ընդ արև-
մուտս, և գտին զայլ աշխարհ։ Այս պատմեն
նորվեկիացիք՝ առաւել հիմնական է և հաստատ.
ը զերկուց առաջնոցն՝ որք գրեթէ գլխովին անչ
հինն են. սակայն յայս է ևս բանդակ յիշատակ
այնր գիւտի նորվեկիացոց՝ իսկսա անհետ եղև.
ըզի ի ժը դարս ոմն և ի նախընթաց գարս՝ ոչ
գոյր բնաւ յայս մեր կիսագունտս ծանօթանալ ինչ
վէր այնր Ծի, ոմն ցուցաք ի վեր անդ։ Վայ ը միա-
բան հաւանութեամբ երեքին Ծագրաց նախ երևելին
քրիստափոր քոլոմպոս ծանօթացոյց մեզ զայն Ծ. զոր
բազմ ստացուածք ինքրեաց, և երթս. բայց զիտաս
անուանակոչուեն Ծին այլ որ յանիշատակեաց. զի ոչ
կոչեցաւ յանուն նէր քոլոմպիա՝ ոմն արժան էր, այլ
ՀՀնդկիա. կամ ը Ճղրիտ հնդիան ՀՀնդկիա. յանուն
ամերիկոսի վեսպուչիոսի որ էր ի ֆիւրենցա քա-
ղաքին իտալիոյ. որ ի 1497 յետ երկ Ճոյնորդուե-
քոլոմպոսի յայն նոր Ծ, և յետ գտանելոյ նէր անդ
և զայլ զնէն կղզիս, և զնոսն ինչ ցամաքին, Ամերի-
յորշ

յորդորէր սկսան այնուհետև բղխիք ի մեծամեծաց ազանիոյ առաքել անդ նաւս, ընկերակցեալ ըստ ամենայն, գնաց ի կողմանս յայնոսիկ. և ջրոյ քաջ վարժ էր ի նաւորդութեան, և հմուտ ի ծովային գիտութեան, ընկերք նր ի նա յանձն արարին զկառավարութիւն նաւուն։

Եւ ի գտանիլ նմա գրեաց զպատմութիւն հնդկաց իւրոյ, և զանազանութիւն երկրին և բնակչաց, և արգասեաց նր ձոխ և պերճ բանիւք. յորում երևեցոյց զանձն իբրև առաջին գիտիչ ցամաքի այնր նորոյ ծի, և վիճակի տագնապութեանց հրապարակաց զայն։ Եւ զի էր այն նոր և անլուր՝ առաջին առտուգրութիւն գոլով այնր նորագիւտ ծի, պատճառաւորդ բանիւք յօրինել, վիճակի ծաւալեցաւ ըստ եւթանասն. զոր և անյագ փափաքմամբ ընթերնուին ըստ մեծի տեղիս։ Եւ վ՚ զի ի ճակատ պատմութեն արձանագրեցեալ կայր անուն ԱՀՆԻՓՈ. սկսան այնուհետև և զծին՝ զորոյ պատմիչ, կոչել յանուն նր ԱՀՆԻՓՈ. զի չունէր սեփական ինչ անուն, այլ սովորաբար Ուր ալեաւք կոչիւր, և արևմտեան հնդկաստան. և այնուհետև անուն առ սակաւ սակաւ էանց ի սովորութիւն. և հնդկ գործածութեաբ սեփականեցաւ նմա՝ իբրև յատուկ անուն մինչև ցայսօր։ Թէպէտ և այլ երկու նախասացեալ անուանք չէին խափանել, ոչ՝ ի վեր անդր ասացաք։

Յետ երկոցուն աշ տրիք հղին գլխաւոր գիտիչք ցամաքի այսր նորոյ ծի, հետզհետէ գտին այլ զանազան կողմանս նորին ցամաքին ամերիկոյ. զորոց յիւրմանց տեղիս մի ըստ միոջէ պատմեացուք։ և օր ըստ օրէ գնետ են գտանել. կի զնախկին գտելոց զդիս առուգիտել և որոշել մինչև յատուկս մեր. յորս առաւել երևելի հանդիպացաւ քուգ. որ ի 1778, և 79 կողմամբք հիւսիսոյ արևմտից ամերիկոյ նաւարկիւր, բայ ինչ մեզ ծանօթացոյց. և յոհանիկա մեծաս՝ որոյ և՝ առաւել խնամով նաւարկեալ գնոյն կողմամբք ի 1788, և 89, բայ յայլոց՝ առուգեաց մեզ զհնչակս ուր նեզուին, որ յանուն առաջին գտողին՝ կոչի Նեղոյ յոհանիս Քուգեան։ ըստ 49 աստիճանաւ լայնութեան. և ըստ 252 աստիճանաւ երկայնութեան։

ԺԵ ։ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՒԲԵՐԻՑ ։

ԲՆԱԿԻՉՔ ԱՒԲԵՐԻՑ ԶՔ քաղաքական ընկերութիւնէ հին բաժանեալ ոմն և այժմ բաժանեալ են ՚ի բազմապատիկ փոքրիկ հասարակութիւնս, և ժողովուրդս, կի՛ ազգս, ոմն և ՚ի վեր՝ անդր նշանակեցաք։ բայց անտենդ ազգ՝ առ նո՛ր ոչ ընդոն նշանակեմք, զոր ինչ առ մեզ։ այլ զինքերիկ ընկերութի՛ւն յորում ներկեալ ձեն ասէլն զ՚ի վերկերեալ, կի՛ զերկս հարիւր անձինս։ սակայն իւրաքանչիւր ազգ գրաեալ ունէր գաւառս ընդարձակագոյնս զ՚ի վեր՝ ծովագոյն ներդրութեց եւրոպիոյ։ ուստի և բազմօրեայ ձնհղեալ հեռի էին ՚ի միմեանց։ Վե՛ղ այսպիսի ներտաւական վայրենի ժողովրդոց, որք անաչխատ դարմանեն զկեանս, հարկ էր ունել ընդարձակ վայրս ՚ի գոհանել կերակուր բազական՝ յինքնաբոյս բերոց երկրի։ Ընդունէին սեպհական կալուածս, այլ համօրէն նահանգն հասարակաց էր բոլոր ազգին։ այս ինչ միայն պատճառ վե՛ղ ոմանց՝ ներ յորժամ ոք սահմաներ զսեղ ինչ ՚ի ջնել անդ իւր ներքին, կի՛ գարմաներ ուրեք զերս ինչ, ոչ ոք կարեր առնուլ զայն ՚ի ձեռաց նո՛ր։ զի անհնարին նահանգայցոյ էին այսպիսի իրաւանց։ բայց յորժամ ինքնին ՚ի բաց լքաներ զսեղն, յայնժամ ամ ոք կարեր առնուլ։ ոչ գոյր առ նո՛ր կալ զքաղաքական միութե, ոչ կանոնաւոր կառավարուն, և ոչ առորակարգուն միմեանց։ վե՛ղ և ոչ իշխան և սորուն, կի՛ որ և ծառայ, փարեցեալ և աղքատ, ոչ գառաստան, ոչ իրաւաբանուն։ և ոչ գառաւոր վրէժխնդիր յառաջօրեայ՝ և վարձահատոյց բարեգործեայ։ այլ ամենեքեան հաւասար։ ամենեքեան անկախ ՚ի միմեանց ինքնիշխան և ազատ, և որ գործոյ իւրոյ, և գնացից։ և ինքնագլուխ գառաւոր վրէժխնդիր զղհանայ եղելոց ինքեան կի՛ ազգատոհմի իւրոյ։ և զի միանգամայն ասացից՝ կայեն ՚ի սկզբնական ազատութե և անկախութե ։

Յորժամ խմբուին եկանէին յորս, կի՛ ՚ի մարտ ելնել դէմ թշնամեաց, որ ոք առաւել քաջագործ էր և յաջողակ և բանագէտն՝ նա լինէր գլուխ և առաջնորդ ազգոյ։ այլ ՚ի վճարել օրօրդութե կի՛ պատգի, ընդ նմին գոգարձեր և գերակատե՛ր։ և այնպէս հետև ոչ ինչ կարեր ուժեք հրամայել։ զի ամենեին ոչ կարէին առնել, ոմն և այժմ ոչ կարեն հանդուրժել,

թէ

Թէ ոք հրամայեսցէ նմ։ կամ ուղեսցէ զնա ի բանս և ի գործս. և այս՝ ոչ առ մեծամասնէ, այլ առ բրատէ. զի սովրել են ըստ բերման բնաւ գործել։ Եւ Թէպա էին ի նոր Ծի անգ ըզմ Ժողովուրդք, կամ ցեղք սփռէլք ի զնէն կողմանս, որ ըստ մէջ դաշտոց միսխրեայ, և այլն լարնեցեսան, և ի պրաս սիլնա, ի քրէլն և այլն. որք ունէին զամն գէնասաղ ի մէջ իւրեանց զար Քաղ֊ն կոչէին. որ էր իբր գլուխ տոհմիկ կամ գիւղից նմ, բայց աւագանն էր երեսէր մեռդ ի պատգի. յորում իբր ըստ գլուխ առաջնորդէր այլոց. եսկ ի Ժամս խաղալուն, Թէ պէտ պահէր զգեստակայսն ինչ ի մէջ այլոց՝ զոր Ժզիւրդն տայր նմա սակս քաջագործուն իրիք, կամ վն բանմուն տոհմի, և ազգականաց նր, այլ ոչինչ իշխանուն վարէր ի վր նմ։ Եւ այս անկախանն և ազատուն այնչափ արմատացել էր ի նմ, զի ոչինչ փոխոխուր վնհակի հնար էր խլել զայն ի սրտից նմ. վայ պատմի Թէ յորժմ ոսանկայիք տիրեցին ունանց գեղից նմ, ոչ կարելով նմ հանդուրժել կալ միալ ընդ հրամանատարուն այլոց՝ մեռդ օտարաց, բղջիք առ ատատիկ ցաւոց և գառնուն սրտի մեռան. և այլք առ յետին յուսահատուն անձամբ զանձինս սպանին։

Ա֊րդ՝ Թէպա մեծ մասն Ժողովրդոց նորոյ Ծի այսպէս բիրա էին և վայրենի, և զուրկ յամ֊ քրքաքհանուն, սակայն էին անդ և այլ ցեղք և Ժողովուրդք ի զնէն կողմանս. ոմ֊ ի ֆիլորեատ, ի քուպա կողմն, և ի ոսանկոլա, և յայլ սեղս, որք դարգացել էին և հրահանգել ի քրքահան կնանս. իշխանք նմ զորս քաղնքն կոչ֊ին, զիաւսորան֊ն վաբէին զնշխանուն, որ Ժառանգուր անցանէր ի հարց յորս. և բացարձակ արուր տիրէին ի վր Ժողովրդեան իւրեանց. բանք բերանոյ նմ էին իբր օրէնք անշրջանելիք, և իբր երկնային պատգամք։ Ա֊յն զի առ առուել նուճանելոյ պահանք Ժզիւրդն զ ձեռամբ իւրեանց, պարտէին ունել իշխանուն ի վր անձրևաց, և լուսոյ արեգական. կանոնաւորել զներգործուն Թէ նմ ոմ զնարդ պէտք Ժողովրդեն իւրեանց ինդրեր։ Ղեկտան և բնակիչք պոկոդայ, որ այժմ է ձեռ նոր կռանդայ, ոմ և մէքսիքացիք, և բերուացիք՝ ունէին օրէնս, և սանանս գաղատ տանի, և Թէրս ինքնիշխանս. որք Թագաւորէին բազ քաղաք իշխանուն Թէ, և ունէին յարքունիս իւրեանց զնշէն կարգս պաշտօնատարաց. ոչ երբէք երեսէն ի

'ի հրապարակի առանց յոգնանքի և պաշտօնակից. որք
և բազմին ըստ չափոյ 'ի դահաւորակ, բարձել առնէին
զնա պաշտօնեայք իւրեանց. և առաքի նց երթային
կարապետք. որք հորդէին զնոսին, և ծագելոյ սեռե-
ին առ. Ննդհաւ: Ցծոլոտ զաղգն նաեքեղաց' որ
առ. միսիսեցայ գեաոյ. յորում էին առմք ոմանք
հաւատացեալք առ. Նն աղնուականք. և զաղնուակա-
նոցն զայն ժառանգութիւն ունէին 'ի հարց. և էին
սեծարեալ յոյժ 'ի միջ այլոց տոսկական ժողովրդոց.
երկոպագունն 'ի նոցն եր գնալ հանդերձ ժողովըր-
դեան. զոր և համարէին գերագոյն իմն էակ. ապա-
կից և եղբայր արեգական. վից եռակաս պաշտօն
մատուցանէին նմ: Ահա այսպէս զնդեալ էին 'ի
միմեանց ազինք նորոյ Ծի. ոմանք ամենեին ապատք
ըստ վայրենի անառեսունչ անասնոց. իսկ այլք ըստ հինին'
գլխովին ըստ լծոյ նուաճեալք ըստ պայմանի գերեաց:
Ա յս գանազան ազինք ամենեքին հանապազ միմեան
անեոնէր միէին. ոչ և այժմ մէին ըստ միմեանս, ոչ
'ի տիրել միմեանց, այլ 'ի սպառել զմիմեանս սակս
անհաշտ ատելոյն, և եղանաւոր քինոյ. որ ներ-
տաբբացել է 'ինն. վից յորժամ ըմբռնէին 'ի պատգի
զոք 'ի Թշնամեաց, ըստ անգամ' առ. 'ի յայտնի
գազանային սրտմտութե, յետ ոտնկոլոյ զնս ապրի
ապրի գառն ոտնքանեաք, հանգիստ զնոսն և ուտեն
պինս նց. և զայս առնէին 'ի վրէժխնդրութի հանապա-
հաց իւրեանց անկելոյ 'ի պատգի. յայն սակս 'ի
խրախուսել զերիտասարդս 'ի մարտ ընդդէմ Թշնա-
մեաց, զայս օրինակ խօսին առ. նն. * Ասկերք ազ-
* գայնոց մերոց անկեալ դնին անէծաք, անկոխելիք նց
* արիւնահեղեալս. չե են սրբել. հոգիք նց ապա-
* կին ըստ էմ մեր, պատ և հանգուցանել զնս:
* Օն երթիցուք գիշատել զաղգն' յորմէ նք կոտո-
* րեցան. մի և նոքա նք գտարիք. բարձրացուցիք
* զակեսս. մխիթարեսցէք զհոգիս մեռելոց. ձայն
* տուք. ասացէք նց, Թէ խնդրեցին վրէժք նց:
Զայն եռանդն գէնեալ քինախնդրութե ցուցանեն
և երգք պատգին նց. զի յորժամ երթան 'ի մարտ,
երգելով ասեն: * Նշ երթեմ 'ի մարտ հանել
* զգեն վրիժոյ մահուան եղբարց իմոց. սպանից
* ընչեցից այրեցից զնշանաիս իմ. տարայց 'ի բաց
* զկալանաւորս. լսիեցից զսիրտ նց. ջրացուցից
* զձիս նց. արբից զարիւն նց. կորչեցից զգազա-
* Թըն նց, և արարից գաշխուրեան զգանկս նց
և այլն: Եթ չէր չ մարթ լինել պատգի առանց

սպանուէ ուրուք, նմին իրի միշտ նորոգի պատճառ առնլուէ և վրէժ ուց. որով և մարտ նշ ոչ առնուս վախճան, մինչև խոպան չքանալ միոյ կողման. վասկ բոլոր ցեղք ամբիկացւոց, որք երբեմն երևելի էին, ակարացան և նուազեցան. և շատք ևս այնք են, որք խոպան անհետ եղեն. կէս մի 'ի միմեանց, և կէս մի, կի՛ լաւ ևս ասացից մեծ մասն յերեսատացուց. ուստի քանի բնակ ամբրիկացիք սակաւ են այժմ ոչ և 'ի վեր անդր նշանակեցաք,

ԺԲ. Կրօն նախնի ամբրիկացւոց։

Ամբրիկացիք ընդհանրապէս խոսելով Թէպէտ սա հարկ բերան էին և վայրենի, բայց ոչ միապէս ամենեքեան. զի ոմն 'ի վերոյ ասացաք, էին 'ի նոս բոլոր ազգք և ժողովուրդք յաւէտ և նուազ հրահանգեալ 'ի քրջական և 'ի մրկական կեանս, որք ընդ այնմ քրջական հրահանգսն ունէին յաւէտ և նուազ կերպացեալ կրօնս։ Ազատեալ խուժադուժք և վայրենիք՝ որք անգործ և Թափառական կեանս վարէին, չէին առ այլ ինչ մտադիր, բայց 'ի խնդիր կերակրոյ ընդ ընտանոց. վայ ոչ երևէին 'ի նոս հետք ինչ ճշմարտութեան. և ոչ իսկ կարապատուէն. այլ չունէին բնաւ պաշտօն ինչ արտաքին, յայն սակս ոմանց Թուէնեան լինել գլխաւին անկրօն և անհաւատ. Թէպէտ այսմ գաւառին ևս լինել և գրեթէ անկարելի. քանզի բնական լոյս բանին որչափ և խաւարել իսկ, դնէ զկամ լինն գերագոյն ընդ զինքն, (Թէպէտ և անարուեստ.) զորմէ կախեալ կան այլ կամք ստորինք։ Հիւսիսաբնակ վայրենի ամերիկացիք ունէին յուռուտա, զոր Մանիտօ. կի՛ Օհտա կոչէին. և դնէին 'ի նա զբոլոր ազատեալ յամ ձախող արկածից զայնոսիկ որք յատային 'ինա։ Ջանազան ցեղք բնակեալք 'ի կղզիս դնէին զանհերձելի խին կամ ընծա անուանական՝ անհատ Թշնամի մարդկան. ուստի և սկզբնապատճառ ամ չարեաց, որք նեղին և տանջեցուցանեն զմարդիկ. և յայն սակս ձեռնտուական նէին զնա ահեղատեսիլ կերպարանօք. որում և պաշտօն մատուցանէին ոչ իբր գերագոյն ոմն բարերարի, այլ իբր անգորոյն բռնակալի, 'ի ցածուցանել զմանէգին կատաղութեան նր։ Ուստիք 'ինդիրէ ձանձրէին և զկամ բարի. այլ ոչինչ պաշտօն ընծայէին նմա. զի համարէին զնա ինքնաբուխ բարի և բարերար. որ առանց ինչ խնդրելոյ բարի առնէր ամենեցուն. վայ

զնմ

զնամ փոյթ ի բանից ուղղելին ի պաշտօն ջար ուսուցն։ Ամենք որք առաւել յառաջադէմ էին ի քրիստական կրթութեան, ընդունէին զդէրպտոյն իմն էակ և կարը զնէ արարիչ Էն։ և անօրինիչ ամ գիպուածոց զոր անուանէին Ս՝ենդ հոգի։ Բայց հոգի առելովք ոչ իմանային զանհնարին անհնարութեան գոյացուն, այլ մարմնաւոր և մարդակերպ։ բայց գերագոյն էր զմարդ։ Ս՝ք չունէին զմանաւանդ պաշտաւնեայս։ ոչ դրօշէին։ ոչ տանէին։ և ոչ պաշտօնեայս նուիրէին ի պաշտօն այնր գերագոյն էի։ վայ և գլխովին ի մուսայօնս ունէին զնա։ մինչև ճախրական ինչ պատահար ոչ զարթնուցանէր զնո գիմել առ նա։ և խնդրել զօգնուն նր։ զոր պէսպէս յիմարական աւելորդապաշտութ առնէին։ Նաեքէպք և ժողովրդ պակասագ պաշտէին զարեգական։ յոր պակասագիք յաւելուին և զլուսին։ ունէին սարսուռն կի կրակառուն։ յորս կարգէ կային պաշտօնեայք ի հսկել հնոյ ի պահպանութ հրոյ, զի մի չհչցի երբեք։ ըստ օրինակի կրակապաշտ պարսից յամ աւուրս ի ծագել արեգական պաշտօն երկրպագութ մատուցանէին նմա։ և յետնագոյ ինչ սարսուռն կատարէին հանդիսաւոր ծոնս։ յորս նաեքէպք մատուցանէին անարիւն պատարագ։ բայց պակասագիք անմատոյց ըստ զնամէն ըստ Ա՝ր՝։ Թէպէտ ամերկական պղինձ բազմք զանազան էին ի միմեանց ի պաշտամունս կրօնի, բայց զանմահութ հոգւոյն ամենեքեան միաբան ընդունէին։ այլ ընդունին և այժմ. յայն սակս ոչ ինչ երկնչին ի մահուանէ։ մինդ առաւել վայրենիք։ զի ակնուն հանդերձել երջանիկ կենաց։ ուր լինիցին զերծք յաւիտեանս ի Թշնամուէ՝ որք դառնացուցանին զամի կամս։ ոչ քաղցիցին անդ։ և ոչ ծարաւեսցին։ այլ մշտնջենաւոր յոյիսցին առատութ եամ լրոյ առանց ջանի և աշխատուէ։ Զի ըստ բիրս և նիւթական ըմբռնման իւրեանց՝ ի մտի եդէ ունին զայն իբր երկիր լիս փափկուէ։ ուր անուռաք լի են երեքք։ և գեաք առատացէ ձկամբք։ զի համարին թէ և անդ ի նոյն գործս ունին պատասխել յորս յատեան պարապէին։ վայ ի մեռանիլ նոյ, զի մի անպատրաստ մոցեն յայն նոր Ե, Թագուն ըստ նա ի միասին զաղեղն զնեաս և զայլ զէնս։ զորս ասէն ի կիր առնուին յորորդոցն և ի պերճի ըստ դեմ Թշնամեաց։ դնեն ըստ նա և զջնջոտի հանդերձս, այլև մարգոցուն, և մանիոք, և զնաշա տան, և զայլ

ոչ ինչ՝ զոր համարին կարևոր առ այն վնասակ կենցաղ։
Իսկ ի գնալ ինչ ընդ քաղաքեայ ի ընդ Թէրբի իւրեանց՝
Թաղէին կենդանւոյն և ի կանանց ներ սահմանաւորք
ինչ Թուրք, և ի սիրելեաց և ի պաշտօնէից նր։
զի փառաք և հանդիսիւք մեծք յայն ։. այս ուղեկ-
ցեալ այնպէս ի պատուի էր առ նոն, զի բոլք երբ
մյցելով անձնամատոյց լինէին առ այն. ինքնայօժար
նուիրելով զանձինս ի Թաղումն ընդ քաղաքեայ։
Լրև ևս ի զանազան տեղիս, յորս բնակիչքն առաւել
հրահանգէը էին՝ ընդունելին և զհանդերձեալ հա-
տուցումն բարեաց և չարաց, յորոյ ապացոյց՝ պատմի.
Թէ յերկրորդ դարձի քոլոմպոսի յամերիկա, յաւուր
միում մինչդեռ քոլոմպոս տեսանէր պնդրդ ի ծո-
վերս քուպայ կղզւոյն, եկն եհաս անդ մի ոմն ի
քաղաքեից կղզւոյն՝ այր ծերունի. և մատուցեալ
ետ քոլոմպոսի պատուղս լինչ ի պտղոց կղզւոյն. և
նաեալ ի գետին, սկսաւ խօսել առ նա այս-
պես։ * Պատ երկիր յայս ես՝ զոր չէիր տեսեալ երբեք
* հղոր զօրութիւն, որ զարհուրեցուցանէ զմեզ. բայց
* դիտացիր, զի մեք ճանաչեմք յայլ կեանս երկուս
* տեղիս. ուր ոմանք գնալ հոգիք մրդկան. մին է
* զարհուրելի և խաւարային տեղի չարագործաց.
* յակ երկրդն դեղեցիկ և գոհարճալի. ուր հանգ-
* չին նք որք ասա սիրեցին զիաղաղուն, և զբա-
* րեկրուն մարդկան. արդ՝ եթէ հաւատաս դու Թէ
* ունիս մեռանիլ, և եթէ հաւատաս Թէ բարիք
* և չարիք զոր արասցես, հատուցին քեզ, յաւասիկ
* Թէ ոչ արասցես ինչ չարիս այնոցիկ, որք քեզ
* ինչ ոչ վնասեցին. այն ամ զոր մինչև ցայժմ
* արարեր, չին արժանի սպառանաց. քեզ Թուրք
* Թէ կամք քո յայլ ինչ ոչ դիմին, բայց եթէ ի
* տալ փառս ։՝ Զայս բան ետ քոլոմպոս վկայեալ
Թրիմանիլ. որում և ինքն միաբորդուէ Թարգմանի
իւրոյ ետ պիսի։ * Ոչ բան եմ ասէ, զի տեսանեմ
* զձեզ Հանճարեղ գանձանուն հոգւոց. այլ ծանուցա-
* նեմ քեզ, և համբերեն բնակեալք քումդ երկրի,
Թէ Թէրբ քաղաքեայ տեղիք ձեր առաքեցին զմեզ
տեսանել՝ Թէ գտանեն յերկրի ձերում արք որք
չարիս առնեն այլոց. ոչ պատմեցաւ մի քարայի
պատճառ. զի պատուէր ունիք պատուհասել,
զայնպիսին գործ ամարգուէ. և տալ խաղաղութիւն
ամ բնակչաց կղզւոյն ։ Ընդ այս բան յարտասուս
հարաւ ծերունին քաղքէ. և բզմի անդամ եհարց մի
պանիացւոց Թէ արդեօք յերկինց ելլեն նք։

Ժէ. Բաժանումն Աշխարհիս։

Ամերիկա բնական բաժանի լերկու մեծամեծ մասունս, կիմ ցամաք կղզիս. ի հիւսիսային՝ և ի հարաւային. միացեալ ընդ միմեանս ի ձեռն ցամաք լեզուի, որ կոչի պարանոց կիմ կիրճ Բանամայ. յանուն բանաւոր ցեղի, որ է անդ. լայնութիւն այսր պարանոցի է իբրև 60 մղոն. և է լեռնային յոյժ. և լերինք նոր ստուգաժուռք. որք են մասունք քարաբլեան լերանց։ Ասի՝ թէ յանցել ձիւն ոսկեայցիք ի ստորոտ կալան հատանել զոմն պարանոց. և բանալ ի նմա ձնդհ նաւուց յովկիանոսէ հնդկաց՝ ի ծովն խաղաղական. որ ապաքէն համառօտ լիներ յոյժ, և օգտակար ի նաւարկուէ և վաճառականէ. այլ կիմ առ անկարուէ, և կիմ սակս ջրգահական ինչ վախճանի՝ ոչ միայն վերուստ ի գործ, այլև սաստիկ ստուգելոջ արգելուս, զի մի և բնաւ իշխեսցէ ոք բանս ի մէջ առնուլ ի նմանէ։

Հիւսիսային մասն ամերիկոյ ի ծ աստիճանէ հիւսիսային լայնութեէ՝ ձգի մինչև ի բևեռն արջային. կիմ յածմանօթի երկիր բևեռին. ի հիւսիսոյ արևմտից բաժանի յասիոյ միջնորդութէ նեղուցին պէհրինգ. որ է անջրպետ ի մէջ վաշկինաքոյի նոս կոչեցեալ հիւսիսային հրաբանդանի սկսելոյ, և ամերիկոյ։ Իսկ ի հիւսիսոյ արևելից՝ մերձենայ եւրոպիոյ ի ձեռն կրէնլանտիոյ, որ նեղուցաւ բաժանի յիսլանտիոյ. և ի սբիցպէրգայ։ Այնմ մասն հիւսիսային ամերիկոյ՝ անկանի ընդ բարեխառն գօտեաւ. ասկայն օդ նոր առաւել ցուրտ կ՝ ընդ եւրոպիոյ ի նմին հասարակ բարձրութէ. զորմէ ասա ի վեր անդր ի Թիէն ի։

Հարաւային ամերիկա՝ որ ընդ ձեռին բերի զնմանութէ ափրիկոյ, բայց փոքր ընդ գին, ըստ մեծի մասին անկանի ընդ այրեցած գօտեաւ. զի ի 11. կիմ 12 աստիճանէ հիւսիսային լայնութէ՝ ձգի մինչև ի 55 աստիճան հարաւային լայնութէ. և ի 343 աստիճանէ երկայնութէ, մինչև ի 296։ Յարևմտից՝ ունի զծովն խաղաղական. իսկ յարևելից՝ զովկիանոսն ատլանտեան. ի հիւսիսոյ՝ զծովն մէքսիքոյ. իսկ ի հարաւոյ՝ զծովն հարաւային։ Յարևմտեան ծո զ վերջոյ նոր բովանդակ են մեծամեծ լերինք՝ կոչ ցեալք քորտիլեանք, որք շղթայապար ձգին մինչ ի հրաբանդանն հողին. որ է վերջին ծագ հարաւային ամե-

ամբիկայ. միւս ևս գօտի լերանց ՚ի Ծովէղերեայց բնակուայ ձգին մինչև ՚ի պրասիլիա. յորոց բղխեն գետք մեծամեծք. զորս ունելոք չիւրաքանչիւր տեղիս առանգրել։ Աստ երկու գլխաւոր մասունք ամբրիկայ՝ գՁ բաժանին ՚ի զանազան Ցս. զորս ըստ բազմաժանման սկզբնական կարգեացուք յայսմ վայրի, սկսեալ ՚ի հիւսիսային մասնէ։

Ազգարդ հիւսիսային ամբրիկայ։

ա. Եսքիմոսան նահանգք հիւսէլսի.
բ. Քանատա.
գ. Նոր սկովտիա.
դ. Պոսդոյ հօտասունի և պաքֆինոյ.
ե. Լուխիա.
զ. Ֆլորիտա.
է. Մէխիկոն. կամ Նոր Իսպանիա.
ը. Նոր Գռանատա.
թ. Քալիֆօրնիա.
ժ. Ամերիկեան կղզի.

Ազգարդ հարաւային ամբրիկայ։

ա. Ցամաք.
բ. Բերու.
գ. Բրիւ.
դ. Բռազիլիա.
ե. Ամազանիք.
զ. Կոյանա.
է. Պրասիլիա.
ը. Երիւր մակելանեան։

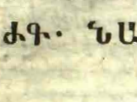
Այս ուրուագրեան աշխարհք դրեմք բաժանին յայլ և այլ նահանգս, ՚ի գաւառս, և ՚ի վիճակս, զորս յայսմ վայրի սկիզբն արարցուք մի առ մի ստորագրել ըստ կարգի նախընթաց դասուորութեան։

Ը. Շ. Խ. Ր. Ն. Ը.

ԺԳ. ՆԱՀԱՆԳԻՔ ՄԻԱՑԵԱԼԻՔ.

Ա. Աղնուն.

Այս երիքասան նահանգք յառաջագոյն էին ընդ գերագոյն ՝ռուբք անգլիացւոց. այլ ՚ի 1776, ապատամբեալ ՚ի նոցանէ, զորմէ առորև ընդարձակագոյն ունիմք խօսել, միաբանեցան ընդ միմեանս մշտնջենաւոր դաշնադրութեամբ. և հաստատեցին նոր հարկուած ազնուաձևականաց. կամ ռամկապետական ազատ և ինքնագլուխ. և անուն եդին իւրեանց Ամերիկեայ սահմանք միաբեալք, ոմն ի տեսանել ՚ի Թուղթն դաշնագրութեան նոցա 1776. ՚ի հոկտ 4. որ ՚ի Փիլատելփիա: Յայն սակս ուրոյն յայսմ վայրի առորագրեմք զնո. ոմն զայլ Թէքուրևս և զաշխարհս:

Բ. Դէպք. Տարածումն. և Թիւք բնակչաց ընդ նահանգաց միջեւ:

Նկարագրեալ ընդ մէջ 31 և 48 աստիճանաց հիւսիս. սային լայնութեամբ. ունին սահման յարևելից՝ զծովն հիւսիսային. յարևմտից՝ զղանատան վայրենի ազգին բնակեալս առ միսիսիպի գետով. մէնդ Թէ զնոյն միսիսիպի գետն. ՚ի հարաւոյ՝ զկաշուճաձև տպանիաձևոյ՝ որ ՚ի Ֆլորիտա, և ՚ի սահմանս լուսնի. իսկ ՚ի հիւսիսոյ՝ նոյնպես զծովն հիւսիսային. և զմնացեալ մասն ընդ ցամաքի վայրենի ժողովրդոց հիւսիսային կողմանց:

Տարածումն նոցա միանգամայն՝ եթէ առցուք զերկիրն բովանդակ, որ ՚ի ծովէ ձգի մինչև ցամաքն միսիսիպեայ գետոյն. և ՚ի բերանոյ ալագամահայ գետոյն որ ՚ի Ատլանտիա, մինչև ՚ի բերանն սակատաջքայ, ևս շատ ևս ևս ևս

տարածուէ Ժդ. Նահանգացն հասանէ 9160 հազար քառակուսի մղոն, որ է չափ տարածուէ Համբուրգն Հին գաղղիոյ։ Սակայն երեւի Թէ զկնի Ժմկ ինչ և ևս ընդարձակեցեալ նահանգն 'ի բազմանալ բնակչաց նոցա։ և ըստ գուշակելոյ կարծեաց պիտինկայ հասցեն մինչև ցեղերս միսիսիբայ, և դէպ ի Լլինեցւոց գետոյ. առ որոյ գտանին և այժմեա

Նոր բնակիչք՝ 'ի բնակչաց սոյն նահանգացս։

Յակ բուն բնակիչք Ժդ. նահանգացս բովանդակ դծագումն իւրեանց ունէին յիւրաքանչիւր ազգաց, որք են անգղիացիք, գերմանացիք, հելվետացիք կամ զվիցեացի, հոլանտացիք, շվէտք, և այլք։ Զաւրութիւնն գաղթականացն անգղիացւոց 'ի Ժմկ իսկ յոռվեց յոյժ զէլոց յանգղիա 'ի պատճառս հաւատոյ, խազացին 'ի կազմանս յայսոսիկ. որք գլխաւորին ամբնակ էին. և հիմնեցին զչորս գլուխ նոր քնակիչ դէտեայի. ապա կամեցեալ Թագաւորութեանն անգղիոյ բազմացուցանել անդ բնակիչս, պնդանեցուց օգուտս բոլոր դատանել անտի, որ և եգիտ իրաք, զամ մահապարտս փոխ ազատանելոյ, անդ տարագրելոր, և վաճառէր զնոս բնակչաց երկրին 'ի ծառայուէ. բայց սակայն նոյ զի այս ազգ մարդկան՝ որք միշտ պատրաստական են առ մեծամեծ չարագործութիւնս, փոխ չնուէին ինձս բոլոր գործէին, ոչ ևս գնէին զայնպիսիս. նմին իրի և անգղիացիք փոխ նոյ սկսան առաքել անդր զաղբատս, որք ոչ կարէին գարմանել զկեանս իւրեանց և ընտանեաց. յետոյ ձեռն արկին պէսպէս խաբէութեամբ զմարդիկ յայլ ազգս տրուեց եւրոպիոյ, մեծ 'ի գործածիոյ, մեծամեծս խոստանալով նոյ. որով և զրգին 'ի գիւղսկանաց անտի գերմանացւոց ածին անդր։ Բայց իբրև երազգաց եղեն այնմ սակարք իւրաքանչիւր գտաւաց, և պատժով գլխատեալ պատուէր արգելին զայն։

Այսպ և այլք անգղիացիք՝ և յայլոց ազգաց ևս ընդ Ժմկս Ժմկս ինչնակամ գնացին անդր, ուր 'ի սուղ Ժմկի բազմացել հիմնեցին Ժդ. նահանգս. յոր 'ի 1750 էին իբրև միլիոն մի բնակիչք յերբեմն անտի, Թող զսեաւ ափրիկեցիս. որոց Թիւն հասանէր գրեթէ 300 հզր. իսկ 'ի 1774 իբրև հանդէս արարաւ համբրէն բնակչաց երկրին, յիւրաքանչիւր նահանգս գտան բուն բնակք սպիտակք և այսմ աղնւատոհմ։

Մահմուդիեդ ռաներ	400000.
Նոր հեմիր	150000.
Ռոս պրընա	59678.
Քոնիքգրեդ	192000.
Նոր եորք	250000.
Նոր Ջրսի	130000.
Բենսիլվանիա և Տելավարա . .	350000.
Մերիլընա	320000.
Վիրձինիա	650000.
Քարոլինա հիւսիսային	300000.
Քարոլինա հարաւային	225000.
Ճիորճիա	30000.

Գումար բոլորիցն 3056678.

Ահա ի մէջ 24 ամաց այսչափ բազմացաւ Թիւ բնակչաց Ժէ հարիւրացս. զի ո՞չինչ դիտողութիւ Թէց փրանքլին մատենագրի ոտուգեցաւ, Թէ յայսմանէ հարիւրգամ ի քսան ամս կրկնապատկի Թիւ ժողովրդեան: Եւ չեն ինչ զարմանք, զի օդն բարի է, և երկիրն ընդարձակ և արգաւանդ. ուր կարեն դիւրաւ գտանել զարման կենաց. վիշ ի սաւղ ճմիի ունին ոչ բազմանալ յոյժ և զօրանալ, մինչև ակն ածել նոյ և մեծագոյն Թագաւորութեց. զոր այժմիս իսկ սկսան ցուցանել. մինդ զի ի ճմիի վերջին սպրդեաց յայնմ ցեղս բազում բազմանալ տարան անդր. առնել նոյ բազմ ազատութիս, կալըճածս դիւրագինս. որով Թիւ բնակչացն այժմ իբր կրկնապատիկ առաւելաւ ըստ գիրգրեալն. զի ոչ նոր հաշուի իւրեանց հասանել սահն իբր ի 6 միլիոն: Այլ Թէ ոչ իբր, և զնարդ եղիս սկիզբն բնակուցն ոչդ ցայսօրիկ, հանդերձել ոչ նշանակել յառաջին սահմանագրութիւնս իւրաքանչիւր նահանգ:

Ջ. Գ Ե Ր Ի, Պարոյր, և Հրամանդան ծիծ նահանգաց Վաշինգտոն:

Ա յսպահս, որ կոչի և Ճէորձիս: Ի գետաբեր ըստ մէջ Ալեղհենայ և արևելեան ծիրս բոլորեալ: Սահմանակ. որ բաժանէ զՀիւրձինիա ի քարոլինայ: Սահմն, Բէրի. Սար ջնջուցաց, և Ընկոնէ. այս գետք են ի քարոլինա հիւսիսային, և ի հարաւային. Եամէս. ի վիրձինիա. Բոթոմաք. ի մերիլընտ. Տելավարէ, որ անցանէ ըստ բենսիլվանիա և ըստ Ջրսի. Սասքեհոննա, որ գնայ անկանի ի պարոյրն քէսաբեակ. Հարտ.

Հաւատան. և բնակէիցէ են ի հիւսիսակողմն նկիցս։ Այս գետք ըստ մեծի մասին մեծ են և չատաղուբ. ընդ որս մարթի է նաւարկել ոչ միայն փոքր նաւակօք, այլև մեծամեծ նաւուք մինչև ի 60. և ի 80 հոգոյն՝ թէպէտ և ընթացք գետոցս ոչ են ի սակի երկայնագունից, զի հասանին ի 250էն մինչ ի 300 մղոն. բայց ձորափորք նոցն են խոր, և երկիրն ոչ այնչափ զուտ ի վայր, որով դիւրաւ լինին նաւարկելի։ Գիւղաւորք պարկիցք նոցն են պարոյր Ընկերեցիոյ. կիմ Գիւտարէացիք. մեծ է ջրոյն յորում մարթի էր ամ նաւուց ծի կալ հանդերձակ. լայնասէն բերանոյ նոր որ է ըստ մէջ հրուանդանին հնդկեայ և ջրվէայ ի վիրձինիա՝ է իբրև 20 մղոն. և ձգի ի ներքս ի ցամաքն մինչև ի բերան առաքհամայ գետոյն. մտանելով ի վիրձինիա և ի մերկլենա առաւել քան 150 մղոնաւ ընթերկայն. և իբր 15 ըստ լայն։ Պարոյր գետոյն Տիւեվարայ՝ է նոյնպէս երևելի, այլ փոքր քան զնախընթացն. բերան նոր է ըստ մէջ սարին մայեայ. և հիւսիսակողմն՝ ըստ որ մոտակ նաւուց՝ կարեն գնալ մինչև ի փիլատէլֆիա մայրաքաղաք հանդերձ ժամ նդ։ բայց ի բազմ տեղիս գետանին ի նմ խառնատեղ աւազակոյտք. վասն զի այնչափ քանչացարժան և անվտանգ արշաւ առաքինին։ Գետանին ի կողմանս յայսմանէ և այլ պարոյրք փոքրագոյնք. զորս ունիմք տեղեկատակել յառանձին առորագրուեցս նահանգացս յորս են։

Իսկ հրուանդանք երևելիք են այսոքիկ. Ձր՝՝ Էլիզաբեթին. Ձր՝՝ ատէրայ. Ձր՝՝ կարոլոսի. Ձր՝՝ գէլավարայ. Ձր՝՝ Հայեայ. և Ձր՝՝ փոպայ ի վիրձինիա։

Ը. Օր և Բէր ժամանակագրութիւն։

Վասնզի ոչ ի վերոյ նշանակեցաք ի 31 աստիճանէ հիւսիսային լայնաւէ ձգին մինչև ի 48 աստիճան, յորս սակս օդ նոցն ոչ է միօրինակ ընդ ամ տեղիս. զի ի հիւսիսային կողմանս առաւել խիստ է և ցուրտ, քան ի հարաւայինս. նոյնպէս ի ցամաքն առաւել քաղցր է և բարեխառն և առողջարար, քան ի ծովեզերեայս, և ի լճայինն և ի գետ տեղիս՝ յորս խոնաւ է և թանձր, ուստի և յոտի. Թէպէտ հաճատարգ հոգմանք մարքեն և անդ զօդն. բայց երկարաժամկեայ փոքմիւ առաւգեցաւ՝ զի ըստանալ սկս խոտելով օդ ամերիկոյ ըստ ամ տեղիս առաւել ցուրտ է՝ քան ի հաւասար լայնաւէ. զորոյ

զպտՀան 'ի վեր անգր 'ի ներածուէ առ բրիկոյ՝ նը-
շանակեցաք 'ի Թիւն ՃՀ ։

Ա յս նահանգք ըն մեծի մասին են 'ի դիւր և 'ի
դաշտային տեղիս, ունելով 'ի Թիկանց զսիսալաքեան
լերինս. որք է ուրեք՝ զի մերձենան 'ի ծովիս, և է՝
զի հեռանան. երկիրն ըհանդարտիկս խօսելով սա-
քարտ է և բերրի. այլ մեծ մասն նր սուղ ինչ ընդ
անգործ կայր. զի 'ի 160 հիր քառակուսի մղոնա-
չափ տեղեաց, հազիւ 20. 30 հիր միսն մշակել էր
առ նուազուէ բնակչին. սակայն ունէր զամ որինչ
հարկաւոր է մարդկային կենաց առատապէս. ուստի
և բազմութիւն ոչ միայն 'ի պէտս բնակչացն՝ այլ և 'ի
վաճառս։ Իսկ 'ի Ձմիւռ վերջին տրղմիս՝ յետ որոյ
հասին անգր բազմուէ եւրոպացւոց քաջ երկրա-
գործաց՝ բզմի անգործ սահմանք քաջ մշակեցան. և
բերք երկրին առատեցան։

Գլխաւոր բերք նր, են՝ որք համարնական են, և
են՝ որք յետոյ մուծման անդ յեւրոպացւոց. մի 'ի
համաբնական արգասեաց նր է Մայիզ՝ որ է տեսակ
մի մարգագուելոյ. զոր յաջ ք զժամանել անգր անգ-
ղիացւոց, վայրենի բնակիչք երկրին ուրեք ուրեք
տակաւ ինչ մշակէին. եղջեակ մշակուէ նոյ գիւրին
ևր և անաչխատ. իբր զի խոտակերին զբանձս, կիր
զկորդացել կոշտս հողոյ, և գատազանաւ արարեալ
փոսորակս 'ի նոն, արկանէին ի մի հատս յեւրաքան
չիւր փոսորակ. որք բուսեալ և աճեցեալ բերէին
ըն միոյ երկերիւր, այլև երեքհարիւր. ապա ժողով-
եալ լեսուին 'ի մէջ խոռոչացեալ քարանց և վայ-
րից, առ 'ի չգոյէ ազրեւաց. և արարիչ զանգուածս
ճրէին զայն ըն գազախաւ, կիր 'ի վր կայծականց
հրոյ. և կիր 'ի ջուր. և ուտէին փխի հացի։ Ա յս
բոյս լինի ըն ամ տեղիս. զի ցուրտ և տապն ոչինչ
ազդեսեն նմ. բայց առաւելապս 'ի պարարտ և 'ի
խոնաւ երկրի. ոմանք ասեն Թէ տերութ նր կարի
անդադարար են անասնոց. այլ ըն այլոց ոչ այնչափ
անդադարար, ք Թէ մաքրողական. անգղակայիք բազ-
մացուցին յոյժ զայս տեսակ արմտեաց 'ի կղզիսնս
յայսոսիկ. որ բաւական է ոչ միայն 'ի պէտս հա-
մբրէն բնակչաց ժ՚ն՚կ՚ն, այլև բարձեալ տանին
անտի և 'ի հարաւային ամերիկս։

Ունին և ցորեան, և զայլ ամ տեսակս արմտեաց,
որք լինին յեւրոպիա. այլև ծխախոտ պատուական.
որ է մի յառաւել բազմաշահ արգասեաց երկրին.
և կանեփ, և վուշ, և ազդի ազդի ծառս պտղա-
բերս

քերս տարեկ ցեւրոպկոյ. և տեսակ մի ծառոյ սե-
փական երկրին. զոր անունք Ազէզրօ կոչին. խակ
պղէք հարկ անուամբ ծառ պտաբէէ։ Այս ծառ ա-
սեն աշէ 'ի բարձրանէ կանգնոյ. և 'ի մարտի բա-
նան ձեղքուածք 'ի բուն նր 'ի ստորին կողմն 3. 4.
մատնաչափ խորութ, և մխեն անդ ծորակ. ըստ որ
ակաման հոսիլ հեղուկ քաղցրահամ. զոր ժողովեալ
յանօթս, և եռացուցեալ 'ի հուր' Թանձրանայ. և
'ի պաղելն ընդանայ. և լինի երբեմն չաքար կարծր
և Թափանցիկ. զոր և 'ի կիր առնուն փխկ չաքա-
րի. բայց առ 'ի գործել մի օհայ չաքար, պիտոյ է
18. 20. օհայ հիւթ. վայ առաւել մեծագին է այս
ազգ չաքարի, ք զայն՝ զոր հանեն յեղեգնից. եթէ
'ի բաղ տեղս բացեն ձեղքուածս 'ի բուն ծա-
ռոյն, առատագոյն հիւթ մատակարարէ. բայց և
վաղագոյն գօսանայ ծառն. զի փորձեալ տեսին Թէ
ոչ տանի առաւել՝ ք զի կիր ջերկու ձեղքուածս։
Գտանի անդ յաշխարհս և այլ տեսակ Թխասեռակ
ծառոյ. զոր Դամաբիսէ կոչեն. որ բուսանի 'ի խոնա-
տեղիս. մանաւանդ 'ի ծովեզերեայ գաշտս. սերմն
նր պատեր է փշէտեսակ նիւթով, որ սպիտակ է
իբրև զալևւր. զոր յատարտ աշխան ժողովեն. և ե-
ռացուցեալ 'ի ջուր, արձակէ խիժային ինն գոյա-
գոյն. որ զօրէն իւղոյ՝ ելանէ յերեսս ջրոյն. և 'ի
պաղելն ընդանայ. և առնեայ զգոյն՝ որ 'ի կանաչ
հարկանի. և յորժամ լաւ ևս զօն և մաքրի, յայն
ժամ և գոյն նր փոխի 'ի պայծառ կանաչ. այս գոյ-
ացութիւն է միջին ինչ 'ի մէջ մոմոյ և ճարպոյ. յորմէ
'ի սկզբանն՝ յորժամ հասին անդր եւրոպացիք՝ գոր-
ծէին ճրագս. բայց այժմ յետ բազմացուցանելոյ և
անդ ընտանի անասունս, յորոց հանեն ճարպ բա-
ւական, ոչ ևս 'ի կիր առնուն զոյն 'ի պէտս ճրա-
գի, բայց եթէ գուցէ ունիք 'ի մեծամեծաց. իբր
զի չէ այնպէս ծանրահոտ և լուծական, որպէս է
ճարպն. այլ գործեն նովաւ օճառ պատուական.
'ի կիր առնուն և 'ի սպեղանիս. այլ և 'ի կնքել
զոլորտագիրս փխկ սովորական կարմիր մոմոյ. որ
այն ինքն է՝ մոմ սպանիական. կիր ՀՕ.

Ունին և որթս խաղողոյ, զոր տարան անդ եւրո-
պացիք. և Թէպէտ 'ի սկզբան անդ խաղող նր քաղ-
ցուց էր և անհամ, ուստի և գինին անզօր և սակա-
ւաւոր. սակս առաւել պարարտ և հիւթեղ գոլոյ
հողոյ երկրին. որ մինչև ցայն վայր չէր երբեք մշա-
կեալ, բայց այժմ լաւ ևս պտղաբերեն. և չէք առ-

բանդա, թէ զինք ձմեռ և անդ եամ իրօք կատարել չադրծեացն մշակուե տղայոց։ Ուենին և չերասն մեռաքսաբերս. զոր չև կա են 40. 50. ամաց յոյմ հետ սկսան գաղմանել. զոր և օր ըն օրէ հինդ քաղմացուցանեն։ Ուենին և անտառս անտահանան. ուսան և փայտ առատ, մինչև ըն պիղնեակ կարօղ լինել մատակարարել փայտ բանական համօրէն գոր. ծարանաց նաւուց եւրոպիոյ 'ի ոչ կաս չինուե նա. ւուց, առանց կրելոյ ինքեանց գնուճաղուե ինչ փայ. տի. յորջ ըն զքաժանիլ ժէ նահանգաց 'ի տէրուե. անդրնոյ, զմեծ մասն նաւուց վաճառականաց անգ. ղնացուց կիմ ասա չինելին, և կիմ փայտիս սչ. այլ այժմ բնակիչք Ցիս ինքեանք չինեն նաւս, և սա. նեն վաճառականուե. յորմէ ոչ սակաս ելնաս կրէ վաճառականուե անդրնացուց։

Ուենին և զանազան բոլս երկաթոյ առատութիս. որք չեն այնչափ ինչ 'ի խորս երկրի. ուստի և դիւ. րաւ հանին. բայց ասէ Թէ սատրին է ըն զիերս. և չէ հնար այնպէս զտէլ զայն, մինչև գործել անտի պա. զուպատ. սակայն առատանին և գիւրաւրեն 'ի հանել 'ի բոլոց, որք են գրեթէ յերեսս հողոյ, ընու զոյս պակասուէ շահս։ Գտանին անդ այժմ եամ տե. սակ ը բնութեան անասնոց. ձիս արջոտ, ձի, էշ, այծ, ոչխար, խոզ, ևն. որք Թէպէտ բազմացեալ են Թը. ճով, բայց այլայլեալ յոյժ՝ ոչ միայն քանակաւ. մարմնով, այլ և ըն ուժով. զի երկիրքն եզինք՝ հնչք ևն՝ փոքր են մարմնով, անզօր և վախ ըն զիերս. Նոյնպէս և սար խաչանց ոչ սակաս ապրակնեակաւ։ Օձայս այլայլեալ կիմ յառաջեի անասնոց ընծայեն տակարուե բուսոց՝ ասե կորգուե հողոյն, որ 'ի սկզ. բանէ անտի եկաց միաց անդաբմանե և անգործ. այլև յառաջե օգոյն՝ պատճառելոյ 'ի լճից. և 'ի լայնաց ծաւալ գիշեն և ազատագոն վայրոց, և 'ի համատ փիւռ անասնոց. այլ այժմ իբրև հարուստ մի տա. րածուէ մշակեցաւ երկիրն, լինչ և ձահիճք 'ի բազ. ասղիս ցամաքեցուցան, ասէ Թէ ըն նմին և օգն լա. ւացաւ, և բոլոր երկրին զօրացան. վիշ մարդիկ և անասունք այժմ լաւ ևս կեան 'ի կողմանս յայնո. սիկ, ը յառաջագոյն։

Ե. Վաճառք ընդ նահանգս հեռաւորս։

Վաճառք Ցիս են բերք իւր, զոր մինչև ցայս ժամ յայտ հիացեալք. յորս գլխաւորքն, և ա.

րա-

առնել չահաբերը՝ են վայտ ի պետս շինուն նաւուց, և այլոց շինուածոց։ երկաթ՝ յորեան՝ և այլ առնական արմատաց։ Բայց զայս ամ՝ կը զանեն 1776 գրվեթ բովանդակ անգլիա գրաւէր։ վեղ այնպես ձեռակերտաց, զոր ամի ամի առաքեր անգլ. տոյց գինն միշտ կրկնապատիկ առաւելագոյր քի զգինն ամ իրաց, զոր այս նահանգք տային նոյ։ ոմն յոհանէս առաջնիկոյ հաշիւդ, որ արարատ ի 1768. յորում ցուցանեն գինք ձեռակերտաց առաքելոց յանգղոյ ի նդպս յայսոսիկ ը ամս հինգ։

Ցամին։	ադեղլին։	շիլ։	բէն։
1761։	1554836։	2։	3։
1762։	1510082։	17։	7։
1763։	2535429։	18։	2։
1764։	2230022։	15։	0։
1765։	2228450։	3։	8։

Ամդ զայս գումար դրամոց միանդամայն առնել, և բաժանեալ ի վր հինգ ամաց, գինք իրաց անգղոյց ասոց լիարբանչիւր ամ լինին 2072164 ադեղլին լիրե։ 7 շիլինկ։ և 4 բէնիսին։

Իսկ գինք իրաց, զոր ժ՚ք նահանգք առաքեցին յանգղնա ը այն հինգ ամս՝ են ը առաջնիկոյ հաշուի։

Ցամին։	ադեղլին։	շիլ։	բէն։
1761։	789978։	15։	0։
1762։	1145899։	3։	6։
1763։	1164844։	8։	6։
1764։	1202238։	11։	2։
1765։	1104689։	19։	11։
Գումար բոլորեցուն։	5405650։	18։	1։

Վճ գինն իրաց ամերիկացւոց լիարբանչիւր ամի՝ լինի 939334 ադեղլին լիրե։ 3 շիլինկ։ և 7½ բէնիս։ (մի ադեղլին լիրէն՝ առնի 12։ 13։ գնչ։) յայտնի է քանզայս երևի Թէ այս առաւարտիճ եղծումն էր ժ՚ք նահանգացս։ զի ոմն տեսաք գինք վաճառաց՝ զոր անգղիա առաքեր նոյ, կրկնապատիկ առաւելագոյր քան զգինս ամ իրաց իւրեանց։ յայր ասկս անկան ը բազմ տարտաղս։ զի պարտք նոյ զոր պարտուցան էին վաճառականաց անգղոյ, ի ժամին՝ յորում բաժանեցան յանդղոյացոց, անցան էր քան զ 13636363 ոսկի վճռելոյ։ որ է՝ ի կորուստ հաստատեալ էր։ ասկայն բնակիչք նահանգացս, առ՝ ի ցուցանել զհաւատարմութիւն իւրեանց, վճարեցին զայն ամ պարտս։ Ապ՝ տեսեալ նոյ՝ Թէ այնչափ բերք

երկրի իւրեանց չէն բաւական ի մնուդ անձանց իւրեանց առ պակասուէ արհեստից՝ ի մէջ իւրեանց, ամէք ինչ յոչ սկան գործել զանազան արհեստս. բայց անգրիա ամ հնարիւք գուն գործէր խափառ խափանել զամ արհեստս. միշտ նորանոր արգելս ձգէմ դնելով. և թէպէտ յեա ձերկար վիճից և հնձկուեց ի ծոյլ եռուն նց գործել զինւոթս հանդերձ ձից իւրեանց, բայց միանգամայն պէսպէս ամփոփ մունս, և կապանս եգին ի վր նց. զի ընդ ծանր պատժովք արգելին վաճառել և գնել ի միմեանց ոչ միայն զձեռագործս՝ զորս ինքեանք գործէին, այլ և զինւոթս այնց իրաց. ուսալ եթէ նահանգ ինչ ոչ ունէր խաչն, ոչ կարէր գործել ջուխայ, կամ ցիսի ի պէտս իւր. զի ոչ կարէր գնել զսոր յայլ մի նահանգէ. նոյնպէս որ չունէր զվուշ, կամ զկաշ նեի, ոչ կարէր գործել կաուս ի զգենուլ. այլ պարտական էր գնել զայն յանդղնացուց: Ալբհեռ տաւորն թէպէտ քաջամարտ յարհեստն իւրում՝ ըստ ձձնոյ բառամէնդին լռնաւայի չէր կարող գործել զարհեստ իւր, եթէ ոչ զկնի եօթնամեան աշակերտուէ. և ոչ ոք յարհեստաւորաց կարող էր առնուլ աւելի քան զերկու աշակերտս. իսկ երկաթի ձեռակերտք խստագոյն ևս արգելեալ էին. և զի մի կարասցեն բնաւ գործել երկաթի ինչ գործի, այ ձենեին արգելեալ էր նց ունել սալ դարբնաց, և տուն. այլ միայն հանել զերկաթ ի բովուց և ձուլել, բայց ոչ առնել պողպատ. և ապա հարկ էր նց տանիլ ի լռնատա ի վաճառել. զի ոչ կարէին այլուր տանիլ, կամ այլոց վաճառել. և այս ևս իբրև մասնաւոր ազատուն շնորհէր էր նց. և առ խափա նելոյ զամ առ երուէ ըստ այլոց ազգաց, արգելին ամ օտարական նաւուց մտանել ի նաւահանգիստս նց. բայց ի կայանի վտանգ նաւարեկուէ, կամ այլ տակի և արծաթի բարձել ունին: Ալս արգելք եղեալ կայր և ի նաւս նոյն իսկ անգղնացուց չյուժամ ոչ գայլն ուղիղ յանգղնոյ. նոյնպէս և իալանտա՝ որ է մասն երուէ մեծին բրիտանիոյ կամ անգլիոյ, ոչ կարէր առաքել անդ նաւս. զի ի 1766 բառալ մինգն լռնաւայի արգել նամ զայն. և թէպէտ յետոյ զկնի բազմ հնձկուեց՝ և յայտնի նշանաց ապաստամ բուէ իալանտացւոց՝ բարձաւ վճիռն բառալամինգնին, այլ անագան. վր զի ի նմին ժամի ապաստամբել ձգ նահանգացն, ոչ կարաց իալանտա վայելել յազատ տուէ, զոր այնչափ դժուարուէ ստացաւ, ըստ առ նել

նել առևտուրնս ը նո. նոյնպէս և նաւք ժէ նա-
նդաց որք դառնային կեբրոսիոյ՝ ոչ կարէին տա-
նիլ յամրկայ այլ ինչ վաճառս, քաց ի վաճառացն
անդրնոյ. միայն գինի և այլ ծայլ առնել էր նոյ բաւ-
նալ ի մատեռայէ, և յայլոսեան կղզեաց։

Ա՚րդ՝ տեսեալ բնակչաց նահանգացս, զի ը այսպէ-
սի ծանրակիր լծոյ անհնարին էր ինքեանց երբէք
հանգիստ գտանել, վնաս մերժեցին առ ոտս հարին
զօրենս զայնոսիկ. որ սովորաբար է առաջին հետև-
ուել օրինացն՝ որ է քան զամին ծանրակիրս և անե-
բաւ. և սկսան յայտնապէս առնել առևտուրս ը
ում ևիցէ. զոր չէին կարող անդրնացիք բաղորովին
խափանել. սակայն սահմանին մեծ մասն վաճառա-
կանուեց այդ՝ մնաց միայն ի ձեռս նոյ. մինչև խոպա-
ռազամարեշ, Թէոփափեցին զլուխ նոյ. զորոյ զղջարդն
յառաջիկայիդ նշանակեացուք։

Ա՚հա այսպիսի էր վճռականուն ժէ նահանգացս,
յորմէ կացին մնացին ը գերագոյն հրուբ անգ-
դնացուց. իսկ այժմ ազատ գոլով, ընտրակեցին և
օր ը օրէ ընտրակեն զառևտուրն իւրեանց օրըստ
ձեռնհասն են։

Ջ. Հ՚ԱՆԴ Ե պատմէ ՅԴ նահանգաց։

Սկսա՚ի սկզբանէ հիմնարկումն իւրեանց՝ էին ը գե-
րագոյն հրուբ մեծին բրիտանիոյ կամ անգղիոյ.
որ կառավարէր զնոս՚ի ձեռն կուսակալաց իւրոց.
այլ իբրև սկսաւ ծանրացուցանել զլուծ նոյ, ամ-
փոփելով զաղատուհս՝ զոր՚ի սկզբանէ անտի ունէ-
ին, նորանոր արգելս գնելով՚ի վր արհեստից և
վաճառականութեն նոյ՝ ոտ՚ի վերոյ նշանակեցաք,
սկսան և նորա օտարանալ յանգղնացուց, և ապա
առնել զբենս նր, յայտնապէս ըդեմ օրինաց նր
գործելով. ապա՚ի ՃՀՀ ծանր և երկարատև պատե-
րազմ՝ զոր մեր անգղիա ը գաղղիոյ, եղ հրամանն յանգ-
ղնոյ՚ի վր նահանգացս՝ ասլ մեծն ինչ պարենի զո-
րաց առաքելոյ յանգղնոյ՚ի պաշտպանուեն նոյն նա-
հանգացն. իսկ նահանգքն առ չհոռվելոյ զմիաբա-
նուեն և զիաղաղուեն կարևոր յայնպիսեաց վտան-
գաւոր ՃՀՀ, առանց ինչ դժկամակուեն հնազանդե-
ցան և այնմ՝նոր հարկագրուեն. միայն նահանգն նոր-
քայ զառաջինն ըդեմ եկաց. ոտան և պատժե-
ցաւ, զրկեն յազատուեց զոր ունէր. այլ յետոյ և
նա ը օրինակի առաջնոյ՚ի հնազանդուեն նուաստե-
ցաւ,

ցաւ, ասելէ զի չունէր ուսանէլ ։ Այս խոր
պաղատանի և միամիտ հնազանդութեի զոր իշխանք
անդրկացուց կարծելին լինել առ ակարուէ և վա-
տասրտուէ, պատճառ եղ նոցա պարարել պղծին նոր
հարկս յաւելուլ ի վր նց ի վճռուէն պղծուրտն
զոր սպարելն վճռ պղծին։ վճռ ի 1764. Հանին նոր
վճիռ. որ հաստատէր զդործածուէ դրոշմել քար-
տիղ փեսկ դրամոյ. միանգամայն և արգելոյր մի
քնաւ ի կիր արկանել զոյդ տեսակ Թղթոյ յառ
սպրակտիան գրուածս, Թէ ի դատաստանի, և Թէ
արտաքոյ գատաստանի ։ Այսմ վճռոյ ըգեմ դարձան
համարէն բնակիչք Ժդ նահանգաց. միաբանեցան և
հաստատեցին ի մէջ իւրեանց չգնել քնաւ ինչ ի
վաճառուացն անդրկոյ, մինչև ոչ բարձցի ի միջոյ այն
վճիռ. յայս գործ միաբանուէ գովանի արիւթէն
յուցին կանոյք. զի նոքա եղեն առաջինք որք ինք-
նակամ հրաժարեցին յառ զարգուց, և ի չգնել հան-
դերձից, որք գային յԱնկլիագետասայէ. քնարերցին
խոշորանիւթ յսեսիս զգենուլ զոր անդ գործէին,
քան զլեհերէն և զմեատքսեայ կերպասս անդրկաց-
ուց. յաժարամիս գնէին ի միմեանց նոյնչափ գնով
զիրար և զնոցոյս ձեռակերտս իւրեանց, քան զպա-
տճառականս անդրկացուց. իսկ հարատային նեղոք
առ նոճատուէ առուէի, սկսան զգենուլ կտաւս ի
վշոյ և ի կանեփոյ, փեսկ առուէղէն չուխայիս ։
Այս միաբանուէ շահաւոր եղև նց. զի տեսեալ
բառնամիեգին ընտասայն զի դադարեցաւ վաճառա-
կանուէն անդրկոյ ի կողմանս յայնոսիկ, զիջաւ
(Թէպէտ բոլ գժոճարուէ,) բառնալ զվճիռն որ
վր գործածուէ գրոշմել քարտիզի. բայց փեսկ նր
խորհեցաւ ծանրագոյն ևս բեռն գնել ի վր. զի
զի ի 1767 եդ մեզս ծանր ի վր առեակոյ՝ կառա-
րի՝ չայի՝ ներկոյ՝ և սոխատակ և նկարէն Թղթոյ՝
զորս յանդղնոյ առնէին անդր. այլ ասելէ բնակ-
չաց նահանգացն զի բովանդակ ծանրութեն այն ի վր
իւրեանց անկանէր, զի երկրագործ էին և անաս-
նագործանի, ուստի և ոչ կարէին ինչ ինն գործել
գայիս. կէս յայլոց սղագոյ գնել. այլ բառնագատէին
գնել յանդղնացուց ծանրագոյն գնով. նմին իրի հա-
կառակ կացին և այնմ առաւել զ նախայիշեցեալ
վճռոյն. բոլոր կալան առ Թագաւորն. բայց նա
որդրագոյց ոչ կամի Թիրուել. ասելով Թէ սրդա-
իրաւունք են Թիրուել զնել մեզս ի վր վաճառաց
իւրոյ ոռրսեթ ի ծանանէն կամ յերշանէն. ոսկայն
նոքա

նշք քաջ գիտեին եթէ պատճառք են ոյնոքիկ, զորով հնարին բառնալ զաղտասուէ նշ։ վասն որնէիցին զանձնա ոչ բառնան և ոչ հնարիցէ նշ զիջանիլ երբէք։ Ա֊յս գիմամարտութիւն նշ ի հնազանդիլ օրինաց բառամէնդին անգլիոյ՝ ոչ էր լոկ առա չափազանց ծանրութիւն նոր մաքսից։ քանզի այն մաքսք ոչ հասանէին և ոչ ի չափ 35 ։ 36 ։ փարացի առ. այլ ։ (որ առաջ ինչ էր առ համեմատութիւն այնչափ բազմութեան ժողովրդեան, որք ազատ էին յայլ ամ հարկաց ։ բայց միայն իբր 281818 ոսկի վճռեալեան պարտ այն էին ամի ամի տալ ի պէտս հաստատեալ ծառայութեց կառավարութեն նահանգապ իւրեանց ։) այլ առա նահանձախնդրութեն և պաշտպանութեն իրաւանց իւրեանց՝ հաստատեալոց այնչափ վիայէ մուրհակօք ի սկզբանէ հիմնարկութեն իւրեանց ։

Քանզի իբր երկերիս ամէ էին, յորմէ հետէ ի մէջ բազմապատիկ խռովութեց ներքին և արտաքին պատերազմաց՝ ունէին իշխանութեն ինքնին արկանել տուրս ի վէր ժողովրդեան իւրեանց ի նպաստ մերոց հաստատութեն իւրեանց, զոր հաստատէր և հանդիսական գաշնագրութեն ։ Երեքեղէս զիմարիան կամեցեալ առել, այն ետ գնին այլ ինչ, բայց միայն դաշնագրութեն և միաբանութեն արարել ընդ Թագաւորէն՝ և ոչ հաստատէ վճռիւք կիմ օրինք, սակայն ժառանգութեն երկերիցն ամաց ենթադրեր և դնա֊ւանութեն բառամէնդին ։ Իսկ ևս առ ի զերծ կացուցանել զանձինս ի հարկաց առաջ, բաց յայսց իրաւանց ընկերն ի մէջ նոքա և զայն առնելոյ գրութեն բրիտանիոյ տիրուն, ընդ որոյ ոչինչ քաղաքացի անդրնացի յոր կողմն ել և բնակեսցի՝ պարտաւոր էր տալոյ հարկանել թէրութ, բայց եթէ ինքնայօժար կամեցի տալ ինչ ։ և ի պաշտպանութեն այսց իրաւանց ազգն անգլիացւոց բազմ անգամ հեղել զարիւն և ընդդէմ յարձակողաց բազմ անգամ կռուել ընդ նմին օրինակի և նոքա, որք էին իբր երեք միլիոն ոգիք՝ յանձն առին կամակոր կորուսանել զնամ, և զկեանս իսկ դնել վճռի, քան զիջանիլ բառամէնդին՝ որ կամէր վարել զնոսա իբրև ստրուկս ։ վասն և անէրևիւթ քաջութիւն դիմադրութեն վճռոց նոր ։

Ի՞նչգէս յուզել լինէր այս խնդիր, և ակնունէր առաքին անգլիա ի հնազանդութիւն նուաճել զնա, ձեռն էարկ ի փորձ առ ի գործ գնել զվճիռս իւր ։ Բազմ ժամք էին, զի հրաժարէին ոք առնուլ գէմ՝ ի յայ յերկերուէ վճռինդ անգլոյ արևելեան հնդկաց ։

կաց. իբր զի և ջուն էր մի յերից անտի, յորոյ վէր եգեալ էր մաքս երիք փուղ իբր առ 150 ոսկւոյ. ուստի 2300 արկեզս ջրի առաքեցին ի նոր ինկել-գեղառս. որոյ բնակիչք մնալ էին ի սէր նորուն և անխնայ ի գործ ածէին. իբրև Տահն նուաճ ի նա-ւահանգիստն պոռքնայ՝ որ է գլխաւոր քաղաք մեսրիւսեաց նահանգին, բնակիչք նր զայրացեալ ոչ Թագին հանել ի ցամաք. զի ըգեմ բաղբղման իւր եանց առաքեաց ինկիզղեղառս զջուն վաճառ ի նա-ւահանգիստ իւրեանց. և Թէպէտ կուսակալ նշանին անգրկացուց ամ հնարիւք գուն գործեաց զկնու-նել զնն, այլ վայրապար. քանզի մինչ ակնուեն նա փոքր միւս ևս խաղաղացուցանել զնն, և ի հնա-զանդուել նոճառնել, ուստի և խորհէր տալ հանել ի ցամաք զջուն, ահա բնակիչք քաղաքին խուռն կազ-մել դիմեցին ի նաւս, և 342 արկեղս ջրի ընկեցին ի ծով. այս գործ յանդգնական ծանր քրեական չանցանք դատեցաւ ի բառնամէնդն լինուային. վէր կամեցեալ արժանակրնն պատուհաս գնել ի վր պոռքնայ, հրովարտակ եհան՝ որով բառնայր զամ ազատուհս նր. հրամայէր խնուլ գնաւահանգիստա նր, և արգելոյր նմ առնել վճռնուԹն։

Իբրև եհաս յամերիկա հրովարտակն այն, բնակիչք համբրն նահանգացն միաբանել ի պաշտպանուԹն պոռքնացոց, ձեռամբ գաշնի հանդիսիս այրե-ցին զհրովարտակն, և փոխարէն արգելին իւրեանց ժողովրդեն չառնել առևտուրս ընդ պոռքնացոց, մինչև ոչ ընկնացի ի միջոյ այն գատակնիք անիրաւ, և հակառակ իւրեանց ազատուե։ ի քաղաքական կուռոյ ասի ծագեցաւ պատմ զնոցա. զի կամ-ցեալ անգլոյ ահացուցանել զբնակիչս նահանգացս սկսաւ առաքել զօրս ի պոռքն. ուր ի սակաւ ժամի հասոյց 20000 զօրս և քանի մի նաւս պատմի. այլ վերկեցաւ ի յուսոյն. զի նոքա փախ անձնատուր լինելոյ ի հնազանդուԹ, զօրաժողով եղեն գունդ կազմեցին իբրև 30000 մարտակց. որոց եկիր բա-նակեցան յանդիման պոռքնայ. բայց ոչ մտեցան ի մարտ, զի ոչ կամէին ինքեանք գրգռել զպատմ։ Ա-յլ իբրև արշաւեցին անգլոյացիք ի վր լեբանկա-գն փոքրիկ քաղաքի՝ որ է ի մէսրշուսեթ նահան-գի, ուր բնակիչք երկրին ժողովեալ պահէին համ բաւս կերակրոց, յայնժամ հրեշտակք նահանգին գումարել ի ժողով ընդհանրական ի ֆիլատելֆիա, որ է այժմ մայրաքաղաք համբրն միաբանել ընդ-

վՀՀեցին յոյսդնապես տալ պատ՝ղ՝ՀՀ մեծին բրիտանիոյ իր անգլիոյ. և զայն վՀՀու հանդիսապես հրատարակեցին. քանզի բուռնամ սպասարկու զօրաց նոյ հանել զբոլոր զօրն ի բրօսբէկդ կոչեցեալ լեառն հանգչել պատրաստ, պարզեաց զդրօշ գաւառացս. որոյ ի մի կողմն գրեալ կայր ի բարբառ անգլիական՝ Լաս լիբերթես բողբեմ՝. իսկ ի միւսն՝ * Որ առաջնորդել ինձ, նա պատեհագէս է. ընդ երեսս ի լուր ամենեցուն զՀՀու ժողովեցին. և քաջալերել խրախուսեաց զնոսա արիաբար մարտնչել ի պաշտպանութիւն հաստատակաց ազատութեան. այնուհետև սաստկացաւ պատերազմ ի մէջ երկուց կողմանց. յորում է զի մի կողմն յաղթէր. և է զի՝ միւսն. բայց ի վերջոյ ամերիկացիք յաղթանակեցին։

Իսկ ժողովն հրեշտակաց ժէ հանդիպացին, տեսանել զի չիք այնուհետև հնար ամբռնել զժողովուրդն ի հաշտութիւն եթէ անգլիացւոց, ի 1776. հանդիսական վՀՀով հրատարակեցին զայս ժէ հանդիպ անկախ, և արձակել յամ կինայ մեծին բրիտանիոյ. որում միակամ հաւանութիւն ատորագրեցին համօրէն հանդիպք. որով և խոպան բաժանեցան յանդիսոյ. ապա հրեշտակս արձակեցին առ ամ թագաւորութիւն եւրոպիոյ հանապէզ զնիւքեանս անկախս. իսկ յամ թագաւորութենէ նախ առաջին գաղղիա կալաւ զկողմն նոյ. որ և ծանր զբոյր եղ ընդդէմ անգլիացւոց՝ ի պաշտպանութիւն ազատութեան ամերիկացւոց. իսկ ի 1779. եղ և սպանիա. բայց ոչ ըստ սակս պաշտպանութեան ամերիկացւոց. այլ զի չէր բնկալել բաւական հատուցումն զրկանաց և վնասուց՝ զոր կրեալ էին ժողովրդք իւր յամերիկայ ի սահմանակից անգլիացւոց. այլ և սակս անարգանաց՝ որով անգլիացիք սնարգեցին զարքայն սպանիոյ. որոյ կամեցեալ լինել միջնորդ խաղաղութեան, հրաւիրեաց յանդիսացւոց իբր կողմնակալ գաղղիոյ. և ևս ի հանել զվրէժ հին անիրաւութեանց, զոր կրէր էր յանդիսացւոց յայլ ամս ախտակ պատճառ հուսկ յետոյ միաբանեցաւ եթէ սուսս և հոլանտա. յորմէ դժնդակ պատերազմ գրգռեցաւ ի մէջ ջորից հզօր պետութեանց. այլ ի վախճանի պարտեալ անգլիացւոց, կամայ ակամայ խոստացան ի հաշտութիւն եթերից թագաւորացն և եթէ ամերիկացւոց, որ եղև ի վերայելիկ. ի 1783. և այնպէս յայտնեցաւ ամ թիւրք ընկալան զժէ հանդիպն իբր նոր հարկատու

թէ ազատ՝ անկախ՝ և ինքնագլուխ։

Է. Կառավարութիւն, և կրօն ի նահանգս դաշնից։

Քաղաքական կառավարութիւն այս ժո՛ղ նահանգաց մինչև էին Թեոմափեղ զուտ մեծին բրիտանիոյ էր զնո՛ղ գրեթէ յամ նահանգս։ Ի նոր անգղիա, ի նոր եօրք, ի Ջըրսէ, ի Քարոլինա, ի վիրձինիա, և ի Մերըլանդ էր ազնուապետական խառն ընդ ռամկապետութիւն։ ըն երկու դլխաւոր ժողովք էին ի նո՛ն. մի՝ ատարին, որ կայացուցանէին պաշտօնեայք ընտրելոք և կարգելոք ի ժողովրդենէ։ և երկրորդ վերնագոյն, որ հաստատուն յարքայէն մեծին բրիտանիոյ։ գլուխ ար էր կուսակալ իշխան ունի անդրևիայն։ նո՛ր էր գործել դայս ժողով։ և ժամանակ կանէ կայնի ամ վճիռք և սահմանադրութիւք ժողովոյն։ զորս յորժամ նա հաստատէր ընդունէին զնորս ի օրինաց, մինչև էր արքայն անդրևոյ տալոտա արարէ՝ առ որ առաքէին զմա՛։ զի ի վերջոյ ամ օրէնք ոչ զիշերն կանեալ կայնի։ վեղ կառավարութիւն այ կոչէր Թագաւորական։ Խակ կառավարութիւն մերբիշտոպ և բէնսիլվանիոյ, ունի և այլոց ունոնց նահանգաց՝ ի սկզբան էր գրեթէ բռնակալական, որ և կոչէր կառավարութիւն առանձնական, կամ սեփականեալ։ զի՝ ի սկզբան անգ յորժամ սկսան անգղիացիք երթալ՝ ի կալմնտա յայնոսիկ, և հաստատել անգ զնահանգ, ոմանք յարանցն արքունեաց անդրևոյ, որք առաքէք ընտրադոյ և հեռատեսք էին, հաստատեցին ընծայ ցոյցէ զանձինս, առանց ինչ ընդհմտե՛ դոյն ծախ, իւք՝ ի լոյնածառալ անասնատան յայնոսիկ տա՛ նային զսեփականութիւնն անկոտոր, և զնծադութ ւորական վարչին զնչխանութի՛ն։ քանի մի մարթ վայրկ էրկոց տալով ամ ամի արքային անդրևոյ։ Էին և նահանգ ինչ, որոց կառավարութին էր լոկ ռամկապետական, որք և բոլո՛ աղատութիւն ունէին։ և էին գրեթէ ինքնիշխան, զի քաղաքացիք ինչնին ընտրէին կամ իշխանութիւն զորաշնատարս իւրեանց։ հաստատէին օրէնս ըն պիտոյից, որք ոչ կախէին զհատատութէ արքային անդրևոյ և ոչ կարէր նա ապահատանել զայնոսիկ։

Այ՛ժմ այս ամ էրանակք կառավարութէ ոչ ևս ունին սեղ՝ ինն։ զի այ՛ժմ ամ նահատոք են ինքնագլուխ կառավարութէ նի՛ռ ռամկապետական։ Իւրաքանչիւր նահանգ ունի իւր սեփական ժողով կամ

առեան. որոյ առնեակաւքը ընտրեին՝ ի ժողովրդենէ. և իշխանութիւն ՝ի ձեռն նոցա ի գերագոյն յիւրում նահանգի. կարծ է հաստատել նոր օրէնս. և զառաջինս հաներացուցանել. դնել հարկս, և գաւառ զնոմ գաւառանան գերագոյն իշխանութիւն։ Եւ ըստ այս ժամ նահանգք միաբանեալ են, դաշնագիր ըստ միմեանս մնայնեցեալ՝ ի պաշտպանութիւն միմեանց, ՝ի պահպանութիւն իւրեանց ազատութեան, յօգուտ հարկից և մանաւանդ ոգոյ, պարտաւորելով զինքեանս փոփոխակի զինել ըստ ժամու և ելք բանալ որ յառնիցէ կամ՝ ի վր ամենեցուն, և կամ՝ ի վր ոմանց՝ ի նոցէ. և միաբան վարել զնոմ յարձակմանս թէ՝ ի վր ամենեցուն. և թէ՝ ի վր միոյ՝ ի նոցէ, ըստ պատրաստակամ կրծոյն, կամ իշխանութեան, կամ վճռեալոյն, և կամ վր այլ զինչ և ելք պահանջի։ Զայն սակս բազ՝ ի մանաւանդ գտանին ժողովոց իւրաքանչիւր նահանգաց. ուստի և ընդհանուր ժողովք հարկից. որ ըստ պիտոյից գումարին՝ ի ֆիլատելֆիա մայրաքաղաքն համարէն ձգ նահանգաց. ուր իւրաքանչիւր նահանգ առաքէ սահմանեալ թուոյ անդամս և՝ ի ձեռն սոցա ըստ հանրական կառավարութեան և խնամոց նահանգացն. վասն ոչ ոք՝ ի նոցէ ինքնագլուխ կարող է առաքել, կամ ընդունել դեսպան օտար թագաւոր, առնել միաբանութիւն կամ դաշինս կնքել ըստ թագի, ըստ իշխանի, կամ ըստ զինչ և իցէ պիտոյից, առանց հաւանութեան այսր ընդհանուր ժողովոյ. նոյնպէս և՝ ի մէջ իւրեանց երկու կամ եւեթ նահանգք՝ ոչ կարեն միաբանել, կամ առանձին գաշն ինչ կռել ըստ միմեանս առանց հաւանութեան նր, և առանց ներկայ եղելոյ ի պիտոյիցն անդ հաւանութեան զվաճառս և զառաջին այսր միաբանութեան։ Եւ ևս ոչ որ՝ ի նահանգաց կարող է դնել՝ ի վր ժողովրդեան իւրոց հարկս կամ կապալս, որ ուղղակի կամ անուղղակի՝ կարացեալ վնաս ինչ հասուցանել պայմանաց դաշնի, զոր առ յաւետից այսու նահանգք արարեալ են ոմանց ըստ թագի, իշխանաց, կամ պետութեց։ Այլ ինչ չեն կարող առանց մեր հաւանութեան առնել պատերազմ ըստ ումեք. բայց եթէ՝ ի յանկարծական արշաւանս թշնամեաց. յորժամ ոչ գոյ ժամ ինդրելոյ դհաւանութիւն ժողովոյն։ Եւ զի միանգամայն ասացից՝ որ միայնոյ և առնել պետ կամ իշխանութիւն. առաքել կամ ընդունել դեսպանս օտար թագաց. առնել երաշտս, յորժամ՝ ի մէջ նահանգաց յառնէ ինչ երկպառակութիւն. ի պատճառս սահմանաց, իրաւանց, կամ այլոց իրաց. և ամենեքեան պարտաւորեալ են հնազանդիլ նմա յամենայն։

ձամի. վեց այս ժողով է իբր դերագոյն հրամանատար յայսպիսի իրս ՚ի վր հաձօրէն նահանգաց ։

Իսկ ըստ կրօնից՝ ամենեքեան քրիստոնեայ են. այլ ՚ի զանձն կրօնս բաժանեալ. զի են անդ ուղղափառք, լուսաբռնականք, կաթլիկականք, բոճաքերք, և այլ ազանդաւորք. ՔՀզի ելք անդ մանաւանդ ինչ կրօն, կամ դէն՝ տալոյ օրինաք ընկալեալ և հաստատեալ. այլ թոյլ տուեալ է ամենեցուն զոյն հաւատալ, և զոյն ըստ նախնի, ըստ որ հաձի իւրաքանչիւր ոք. միայն թէ պատձառ կրօնի մի վրդովեսցէ զխաղաղ կամ զմանաւորաց խաղաղուի. և թէպէտև մեծ մասն նոցա լուսաբռնական են և կաթլիկական, սակայն ՚ի քրքեական կառավարուն ոչ ևյոյլ իրս չունին առաւելուի ինչ՝ քան զսակաւաթիւ ուղղափառս. զի և նոքա կարօղ են անխոչոր մնանել յիմ՝ պատձառաւորուիս ոչ զնո ։

Եւ թէպէտ ՚ի սկզբան անգ ամենք նահանգք խորուին առնէին ՚ի մէջ այլ և այլ ազանդից, բայց տեսեր զի ոչ սակաւ խռովուիք և վնասք ծագեն յայնմանէ, բարձին ՚ի միջոյ զոյն խոչը. ազատուի տուեալ ամենեցուն հաւատալ զոր ինչ և կամի. որով բարձան և խռովուիքն ։

Ը. Բաժանումն ձի նահանգաց ։

Վամեցին յառաջիկայդ ստորագրել զձի նահանգս, ՚ի դէպ վարիք զնոսա երթալ բաժանմանն, որ տարաւ ՚ի 1776 յընդհանուր ժողովն միաբանուեն և դաշնագրուեն նոյ. սկսեալ ՚ի հարաւոյ՝ անցցուք ՚ի հիւսիս. զայս օրինակ ։

Ա. Ճիւրձիա.	Ի. Ճերսէ.
Բ. Բաղկինա.	Յ. Նը Եօրք.
Գ. Վիրճինիա.	Լ. Երկայն կղզի.
Դ. Մ՚եարիլենդ.	Խ. Քոնէդիքոդ.
Ե. Բէնսիլվանիա.	Ծ. Ռոդ Եսլանդ.
Զ. Երէս խոսուէթ Տելաւ Էրայ.	Ձ. Մ՚եսաչուսէդս Պէյ.
	Ղ. Նը Հեմփ.

Ասա նահանգք դձի բաժանին յայլ և այլ կոմսուիս, և վիճակս. զորս հանգերձ մայրաքաղաքօք իւրեանց սկիզբն արասցուք յայսմ վայրի ստորագրել ։

Կահանգ ա. Ալեպպիա։

Ի բարբառ անգղիացւոց Ճիօրճիէ, յայս անուն անուանեցաւ ի պատիւ Ճիորճիոյ այս է՝ գեղեցկագեայ անգղիացւոց արքային՝ որ թագաւորեր ի 1733։ յորժամ հիմն արկաւ բնակուե գաղթականին ի սմին նահանգի. որ է ի տարաբախտին այլոց նահանգաց միացելոց. ունի իւր սահման ի հարաւոյ և յարեւմտից՝ զՔիւօրիտա. ի հիւսիսոյ՝ զքարոլինա հարաւային, և զքերակայիս. իսկ յարեւելից՝ զծովն հիւսիսային ի բերանոյ գետոյն սրբոյ Յովհաննու, մինչև ի բերանն սաւանահ գետոյն։ Եւ է ընդ միջ 30, և 34 աստիճանաց հիւսիսային լայնուե. երկայնուե նոր է իբրև 150 մղոն. իսկ լայնուեն պարփակէ ընդ միջ ալագամահ և սաւանահ գետոց, հաղիւ հասանէ ց 60 մղոն. և բովանդակ տարածուե նոր իբր 10000 քառակուսի մղոն աշխարհագրական։ Օդ նոր ջերմ է, բայց երկիրն ոչ այնչափ արգասաւոր։ իսկ գլխաւոր բերք նոր են լուսկ, օրիզ, սահաւինջ մեսաքս, բամբակ, և վուշ. սկսան անկիւ անգ և այլոք։

Բնակուե գաղթականաց սորին նահանգի՝ նոր է ընդ ալեզոյց նահանգաց. զի ի սկզբան անցեալ դարուս գեւ բովանդակ նահանգն էր անասպատ ամայի, համարիւք իբր սահման՝ ի միջ փլօրիտայի որ էր սպանիացւոց, և քարոլինայ՝ ուր անգղիացիք բնակէին. իսկ սկզբնաւորուե բնակուե նոր եղև զայս օրինակ։ Ամէն մի մեծատուն յոյժ յիւրկիլգեռաս ի մեռանիլ իւրում՝ եթող զամ ինչս իւր առ ի ազատել զպարտապանս անբաւականս ի վճարել, և զբանտարկեալն ի պարտատարց իւրեանց. իսկ արեւն ինկիլիզի որ ի վաղ ժամս խորհեր հիմնել բնակուե յանապատին սմա, որ հանարիւ էր իբր մասն բարոլինայ, կալաւ զայս առիթ քաջագէտ ի գործ գնել զխորհուրդ իւր. փոխագրելով անդր զամ պարտապանս ազատեալս ի բանտից վճարմանէ պարտուց. և առ սկզբն բնաւորուե այսր նորոգ բնակուե՝ բառալամիդն հանդիանաց տալ 20454 ոսկի վէնեկիական. յոր բազմ մեծատուիք ինքնակամ յանձնէին նոյնպէս, և առաւել ևս. կարգեցաւ նոյ գլուխ և առաջնորդ՝ ոկլէթօրբ որոյ գործունեայ և խոհեմամիտ. որ ի 1733 ի յունվ.

հալ

հասել անգր, կոչեաց զանկին Հիսուիա յանուն աւրացին։ Այս առաջին գաղթական էր Հարեւ անձանց ԼԷԹ. որք ղտեղի առին սուսն միմեան հետ ի ծովէ ի զօրաւոյն և արտաքոյ գաչսի առ ամին սուսանահ գետոյն. յորմէ կալաւ զանուն և բնակուել նոցա. որ այժմ է մայրաքաղաք Համբրէն նահանգին։ Ի նմին ամի Թիւ նոր բնակչաց այսոցիկ եհաս ի 720 ոգիս. յորս հինն 320 արք. 113 կանայք. 200 երիտասարդք. 83 աղջկունք. Թող զայլս. զկնի երկուց ամաց եհաս անդ և այլ գաղթական ի լեռնային կանայն սկովացոյ. ի նմին ամի հասին անդ և բազմ լուսերականք աւրհնութեամբ տարագրելք յՕհ իւրեանց ի տիմնան կրօնի. և զկնի սոցա գաղթականք զկոցկրեանց. որով ի 1739 հաւաստա մի բազմացան բնակիչք նահանգիս. այլ ի սկզբան անգ փխի և ևս բազմանալոյ, սկսան օր ըստ օրէ նուազել ի պատճառս յաճախ կառավարուց. որ էր իրր եղանակ լինի բանակալուց. զորոյ զլինան տեսանէ ինկիզեալ առոյգ, փոխանց զայն յեղանակ կառավարուց քարոզելոյն. որով ի սուղ ժամի այնչափ ազգեան բնակիչք նր, մինչև հասանիլ այժմ ց 30 հիշր ոգիս՝ և առաւել։ Իսկ կառավարուն նր՝ չկա Թօհամփլոյ զուտ անգղիոյ և ռամկապետական. որ և է ի ձեռս առնոս կալոյց ընտրելոյ ի ռամկէն. որք գումարին ի ժողով գլխական, խորհուրդ ի մէջ առնուն և ի գործ դնեն, զոր ինչ տեսանեն հարկաւոր ի պէտս հարկ բարւոյ։ Այսի ևս զծովեզերեայ մասն ինչ այսր նահանգի առին անգղիացիք. բայց երևի Թէ ոչ շեղկար պահեսցեն զայն ըստ որում իւրեանց։ Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ։

Սենէք. այսպէս կոչեն անգղիացիք. զոր այլք ընԹեռնուն Սաուանահ։ Գտազատապայր համբրէն նահանգին առ համանուն գետով ի հարաւակողմն նր ի տասնարան գաչտաւայրի, ուր ի բնմ տեղիս գտանին ձահիճք ժահաւոյզ. վնաս օդ նր չէ այնչափ ինչ ա ոդջարար» ունի բնակիչս իբրև 6000. չինուածք նր ըստ մեծի մասին անշուք են. տնք և դղեակ նր անկանոն, և անհատար։ Այս է նիստ գաւառական ժողովոյն։ Հիմնագիր նր եղև տկնէ Ներբ առաջնորդ առաջին տասնաւեիս գաղթականին անգղիոյ, որք նախ բնակեցան ի նահանգիս. յետ ջատագոյն բնակեին սոյն տեղիս ընդ վայրենի ամերիկացիք անուանեալք Եամփսաւ. վնաս չորեակայ վիճակ ձգբիս ի նոցանէ ունի զանուն։

ՀԱՐՅԻԼ։ Ի ամրոց իբր 16 մղոնաւ հեռի՝ ի ՔՂՔԻ ասամ առ ափն ոձիշ գետոյն ի հիւսիսակողմն որ. մղոնաք ինչ՝ ի վերոյ՝ ՔՂԱՆՈՒՆԻՆ գոնաւաշ ջրոյն։ ՏԷՐՏԵՒ. (Տարեն)։ Ի բնակուէ սկովտացւոց փոխադրելոց յԵլբոսիոյ՝ ի հիւսիսակողմն ալագամահ գետոյն։ Ա՝ՆԲԱ յայս տեղի գոանաի ամրոց կոչեցեալ Գ՝ԷՐԹ ԱՓՅ. որ կառուցաւ՝ ի սկզբանաւորելն սահմանաց նահանգիս ՅԵԼԲԱՆՈՑ սպանիացւոց. յաւելուած ամրելին՝ ի ՔՂՐԲԻՍՈՑ։

ՔՂԻՔՔՐԻՔԸ։ Բնակուէ սկովտացւոց՝ ի կղզին ՝ՀՐՅՆ ԱԻՄՆՒ՝ գործեալ յերկուց առաջիկ ալագամահ գետոյն։

Ա՝Ի ԱՆԴՐԷԱՆ. ՝ի բարբառ անգլ՝՝ ԱՆԴՐ ՔՆԳՐԱ։ Ի ամրոց ՝ի քաղաքն Էդինբուրգ կղզի. ՝ի հարաւակողմն ՀԻՐԼ ԱԿՐԲԷՒ։

ՀՀՆԴՈՅ ՀԱԼԼԵՆԴՈՒ. ՝ի անգլ՝՝. ՓՕՐԴ ՀԱԼԼԵՆ։ Ի ՝ի հարաւակողմն ՆԱԽՆԵՒԱՑ ամրոցի. ՝ի հիւսիսային ծագ առելիս կղզւոյն։

Ա՝Ի ԳԵՈՐԳ. ՝ի անգլ՝՝. ՍԸՆ ՀՐՅՆ։ Ամրոց սահմանագլուխ առ սահմանօք ՀԻՐԲԻՍԱՑԻ հանդէպ սէ պօղոս կոչեցեալ ամրոցի. ՝ի հանդիպակաց ծայրն բնաւոյ գետոյն սէյն յովհաննու ՝ի փոքրիկ կղզւոջ։

ԲՒՐԻՒՏՒՐԻ. (Բուրլթուրի)։ Գիւղ ՝ի հիւսիսային էզը սէվրնը կիմ սաւանահ գետոյն. ունի տասնս իբրև հարիւր. ՝ի ՆԵՐՔԻՒՂԻՑՔԵՐԱՆՑ և ԱՆՈՒԱՆԵՑ յանուն յառելոյ գլխաւորի իւրեանց։

ԷՊԼԻՆՔՏԸՐ. (ՀՀԲԻՆԲՐ. կիմ ԼԷԲԻՆԲՐ)։ Բնակուէ հիմնեալ ՝ի գերմանացի լուսերականաց տպագրելոց ՝ի սալիսպուրիայ։ Նոր ԷԻՆԲՐՔ առաւել ևս առ գետն հանդէպ նոյն քաղաքիս։

ՀՀԻՈՒՊ։ Գիւղաւոր քրիստոնեաւոր իւն կոմսուէ, բաղկացեալ ՝ի երկու զինի սէվրնը ՔՂՔԻ. առ սէ մղոնը կիմ սաւանահ գետով իբր 100 մղոնաւ հեռի ՝ի ծովէ յարևմտեան կողմն։ Առաջին հիմնագիրք սորին, եղեն սրք ոմանք եղեալք ՝ի զանազան գաղթականաց սորին նահանգի, և ընկերակիցք ՝ի հաստատել զառևտուրն մարդոյ վայրի երկոց, ըստ ընդունելոյ կիմ քերոքեանց՝ իբրեանց սահմանակից վայրենի ազգաց օրով ՝ի սկզբան անգ բզմն չահեցան, մինչև ձեռնամուխ ՝ի մշակել երկրի. որ թէ ժրաջանութ գործեցան, առաւել չահաբեր է ՔՂԶՆ ՀՀՆԱԿԱՆԱՑՆ։ ՎԱՓՆԻ. ԴՈՒՆԻ. ՔԻՆԻ. ԻՆՔ, ԻՍՓՈՒԻ. ՔՂԱՏՔ։ Են գեօգր բնիկ ամերիկացւոց յարևմտեան կողմն ՀՆԴՈՍԻՈՅ։

Ռոմանէյ։ Գլխաւոր տեղն սոցին չերաշէանց, կամ աբաշաբեանց ընդ մէջ գտանիլ, և շուշաքանդակ գեաց։ Այս նահանգ ունի ըբև և զանազան կղզիս. որք կոչին Սբ Խմն խոր. Սաբլա Հոգի. Սբ Խաչընէ. Օսապա. Վիլինկեր. և Դիպի. առ բեռանով սաւանահ գետոյն։

Նահանգ ը. Վարոլինա։

Այս նահանգ է մի յընդարձակագոյն, և յառաւել արգասաւոր փարթամ և բազմամարդ նահանգ ոց հիւսիսային ամերիկոյ. որ ի հարաւոյ՝ ունի իբ սահման զՀիորձիայն. յորմէ ը մասին բաժանի ի ձեռն սաւանահ գետոյն. ի հիւսիսոյ՝ զԼիբճինիա. յարեւելից՝ զծովն հիւսիսային. իսկ յարեւմտից՝ սահմանք ձգեն զսահմանս նր մինչև ցմիսիսիբի գետն. որով և զբոլոր գաւառն չերաշէանց ի նմանպարփակեն. իբր զի անգլիացիք ի 1729. ի վէճսամինագիր քեզբէ ը իւրեանց տրուբէ առին զնա անուամբ, այլ ոչ իրօք. վայ մեք լաւ ևս ը պիշինկայ և ը պլեց՝ զարեւմտեան սահման քարոլինոյ ձգեմք մինչև յայլ լինանեան լերինս. Թողէ՞ ի բաց զՀուն չերաշէանց զոր առանձին ունիմք ստորագրել առօրս։ Տարած ծուն նր բովանդակ առէ՞ ի միասին և զհիւսիսային քարոլինա, է իբրև 38000 քառակուսի մղոն ծագական։ Բայց բնակիչք նր առ համեմատութ այսչափ ընդարձակուած, սակաւ են. զի բան պիշինկայ համարէն սպիտակք, որք են այժմ բուն բնակիչ երկրին՝ չեն աւելի ք 525000. Թող զսեաւ գերիս. բայց և նք չեն այնչափ ինչ բազմաթիւ։

Գլխաւոր գետք նր են Սանդէ. և Բէպէ։ Սանդէ ելանէ յաբալաչեան լերանց առ սահմանօք հարաւոյ դին. և ի զգաստ անգ կոչի Բռնկէ. ապա Սանդէ. և գնայ անկանի ի ծովն հիւսիսային ի վերոյ քան զհրուանդ" քարդերկայ։ Իսկ Բէպի ելանէ ի հիւսիսային կողմանց այսր հարաւոյ, և հասի ը հարաւ։ Օդ նր քաղցր է և բարեխառն, և լաւագոյն քան զօդ Հիորձիային. բայց ուրեք ուրեք մէնգ ի ծովեզերեայ տեղիս առ յառաջանալ ընդդէն և ժահահոտ տեղեաց՝ ծանր է և վնասակար։

Իսկ երկիրն ը զանազան կողմանց՝ զանազան է. ի

հա-

հարաւային կողմանս պատրաստ է և արգաւանդահող:
այլ դեռ քանի՞գ մասն չէ է մշակել առ նուազուն
բնակաց· ի Ծովեզերեայ տեղիս՝ ըստ որս գեաք ին
հասին ի Ծոմն, լճային է և ճահճախառն· և ուրեք
ուրեք աւազուտ և գլխովին անբեր· նոյնպէս և ի
խորին կողմանս հիւսիսային մասին՝ բազ վայրք
ծածկեալ կան ոսիտատպղոյն աւազով· որք այլ ինչ
ոչ բերեն, բայց միայն վայրենի սոճի ծառս անար-
աուղս· այլ մեծ մասն երկրին՝ մընդ ի խորին կող-
մանս պատրաստ է յորժ և բերրի: Հարաւային մասն
դրեթէ աւս հարկ դիւր է և հարթաձաւալ· և դնա-
լով ըստ արեւմտից՝ առ սահուս բարձրանայ
մինչև ցստորոտս ալալաքեան, կամ ալբիկանան լե-
րանց· իսկ յայնկոյս նոյ դնայ զառ ի վայր ըստ արև-
մտից մինչև ցեզերս միսիսիպի գետոյն: Ի կողմանս
յայսոսիկ՝ ոչ և ի հիւսիսային կողմն՝ ունի ըստբակ
արօտս խոտաւէտս· յորս հազարաւոր արջառք արա-
ծին· որք ըստ աւուրսն դնան յարօտ առանց հովուի·
և ըստ երեկս ինքեանք գառնան ի բնակուխս· նոյնպէս
և խոզք որք առաւել բազմ են անդ, և մեծամեծք
և պարարտք ըստ զերծրոպիոյ, ինքեանք առանց արա-
ծողի կերակրին յանտառս: Իսկ ըստ հակառակն՝
ոչխարք և այծք սակաւ են, և վտիտ· միս նոցա ան-
համ· և սարն ձաղկ և անպիտան· յորմէ երևի թէ
օդ և բոյսք երկրին՝ չէ համապատշաճ բնաւ նոց-
ուն բազմ անգամ տարան անդր յերբոպիոյ կամ յասիոյ
պատուհական ոչխարք· և յառաջին ծնունդս վղիակին
փոխեսկան ի յոտուն:

Իսկ յարմարս սորին նահանգի առաւել առատ և
բազմաշահ բնակաց՝ է որիզ· որ դիպուածով մուծաւ
անդր· ըստզի նաւ մի բարձեալ որիզ բազմ՝ յարևելեան
հնդկաց ծէ, վարեցաւ ալեկոծութիւն ի կողմանս
յայսոսիկ, և ըստ հարեալ ի Ծովեզերս նահանգիս խոր-
ոտակեցաւ, և որիզն ղեգաւ ի Ծոմն· զոր ալիք ծո-
վուն տարեալ ընկեցին ի ցամաք· և անդ ի մերձա-
կայ տեղիս գեաղ ինքնին բուսաւ· և սերմին
ոլոռոզ· զոր տեսեալ անգղիացի բնակիչք երկրին՝
հաւաքեցին զոլոռոն· և սկսան այնուհետև և
ինքեանք սերմանել, և բազմացուցանել· տեսեալ
զառատաբեր արգիւնս· զոր և առաւել ևս առն-
ցուցանէին: Ասէ անգղիա արդեօք եդ նոյ չտանիլ
այլուր, բայց միայն յանգղիա· ուր տեսիչքին վա-
յելուչ, բայց միայն յանգղիա· ուր տեսիչքին վա-
նաւել զայն այնչափ գիւրագին, զի և գծախս հաս-
կանէն ոչ կարէին հանել, թերեւս չտիլ ինչ· այս ար-

գնէ զբազմ Ժամս եկաց ինայ 'ի վէր նմ։ այլ 'ի 1730 յետ բազմ Թախանձանաց բնակչացն բարձաւ. և այնու հետև օր ըստ օրէ բազմացուցին զարտորայս որիզոյ։ Բայց ցորեան բնաւ ոչ յառաջացաւ 'ի նահանգի սոսա. զի 'ի չորքհակաց վայրս գեաղց՝ և 'ի ծովեզերեայ կողմանս՝ մնահատուն ապականէ զհասկս նր, և անպտուղ առնէ. իսկ 'ի ներքին կողմանս յարդ բազմ բերէ, և ցորեան սակաւ. զի առ պարարտանէ երկրին ուռճացնէ ածէ յոյժ ցօղունն. այլ հասկքն փոքր են և արագ 'ի ցորենոյ յայն սակս փակ ցորենոյ առաւել փոյթ առնեն սերմանել մարացորէն, որ պղտոյ համաբնական բոյս այնր բաժնի կիմ կլիմայի՝ առատացս պտղաբերէ։ Ընդ և լեռակ, զոր հաճեն 'ի մանաւանդ ինչ անկոյ՝ որ լինի յարեւելեան հնդիկս. և 'ի վերջին Ժամս բերաս և յանդիլեան կղզիս, և 'ի նոր սպանիա, և հռուսկ յետոյ 'ի քարոզ լինս. բայց մշակութ այնր անկոյ չհաս է կատարել լաւագործել, ոչ արժան է. վասն և լեռնային նահանգիս հարկ առնորին է ք զարեւելեան հնդկացն, կիմ այլոց տեղեաց։

Ընդ և խաղ բաւ կնոյ, զոր հանեն 'ի բաւեկին ծառոյ, հերձուտեալ զրուն նր ք երկայն վերուստ 'ի վայր, ը որս հոսի խաղ Թանձրամած կիմ խեժ, այլև գաղ գիսեժ. այն է խորթան. զոր 'ի նոյն բաւեկին ծառոյ հանեն. և խեժ առնեցոյ. այնէ՝ լամոփեզը. և զանազան տեսակս պատրաստական վայրկից. և ծխախոտ՝ այն է՝ ընդունան, և ոլոան. և ն։ Իսկ վաճառականանալ նր ծաղկեալ էյոյժ ոչ միայն այժմ, այլև յառաջ մինչդեռ կախեալ կայր զանգղոյ. որոյ գլխատուր վաճառք են նախայիշատակեալ բերք նր. ը ար ազգի ազգի խեժք, որիզ, մերացորէն, լեռակ, միս աղեալ եղնի և խաղի, մերթ ընտանի և վայրի անասնոց գործել և անգործ, տախտակ, գերան, և այլ փայտ 'ի պէտս չինուածոց, և։ յորոց ոչ սակաւ չահին։

Ա՝յս նահանգ եղև առաջին տեղի բնակութ անգղիացւոց յամերիկա. ուր 'ի 1585 եհաս վաշտերաս ռալէյի. և զտեղի կալաս 'ի հիւսիսային կողմն նր 'ի ծոցն ռնոգ. այլ այս առաջին հիմնարկութ փոքր Թոյ կորեաս 'ի պէտսէս Թշնամուեցոյ. և մնացեալ սակաւ ամնիք տառապեալք. որք Թափառական շրջեցեն 'ի կողմանս յայնոսիկ. յորս չետոյ յառեալ և այլք ամնիք 'ի չորքհակաց բնակչաց հեռասացոց. որք և սկան ժողովել խաղ բաւեկնոյ, և գաղիսեժ, և խեժ առնեցոյ, և վաճառել մերձակայ բնակչաց. ապա

'ի

'ի 1633. ունէք 'ի մեծամեծաց անուն անգլիացւոց, զորս նէք (ջոյ) կոչեն, որք էին պէրքէլէյ. քլարէնտոն. ալպեմարլէ. դրավէն. աուէյ. և աստուածն քարդէբէդ. պէրքէլէյ և քոլլիթոն, ընկալեալ 'ի իւրաքանչիւր արքայէ անգլիոյ զպերճապուճուճ հարսանեացն մասին այսր նահանգի, ուր չէ էին կոխեալ ոտք եւրոպացւոց, բաժանեցին զայն 'ի մէջ իւրեանց. և հիմնեցին բնակութիւնս 'ի գետնափոր տեղիս։

Իակ զքէղբական կնավարուն երկրին վարէին ըստ օրէնսդրի իմաստասէր. այն օրէնք ըստ մասին ինչ երեւէին իսկ ճանաչական. այլ ըստ այլ մասանց ամենևին չոտի և վնասակար. վասն առ 'ի հաճոյանալ նախատացեալ իշխանացն, ետուն նմա գրելիք զանկոպար իշխանութիւն, որ չետոյ փոխեցաւ 'ի յայտնի բռնակալութիւն. ոչ միայն առ եղկելի ամերիկացիս, զոր անխնայապար կատորեցին, այլև առ բուն ժողովուրդ իւրեանց. որոց վասնակիաչ յանուանելի չծոյ սիչ, դիմեցին յաստիանն լինասայի՝ որ և եբարձ զնշխանութիւն նմա. առնել նմա փոխարէն 81818 ոսկի վճռեակեան. և այնուհետև բոլոր հարաւային մասն քարոլինայի անկաւ անմիջապես ըստ ուրուէ անգլիոյ, բայց 'ի բարգելչէդայ մինչև 'ի վերջին Ճամպ, յորում և սա ըստ այլոց նահանգաց միացեալ 'ի բաց ել 'ի ուրուէն անգլիոյ. իսկ այժմեան կառավարութիւն ներ ի ռամկապետական. ըստ եղանակին՝ զոր 'ի նեբածուն ժէ նահանգսյս նշանակեցաք։ Ըստ նահանգ ըստ հանրային բաժանի չերկու մասունս կիմ դնեմ. ցի 'ի հարաւային, և 'ի հիւսիսային. որք կացուցանեն զերկու նահանգս ինքնիշխանս, անկախս 'ի միմեանց. և երկոքին ևս բաժանին յայլ ևայլ կոմսութիւնս. զորս յառաջիկայ աստղագրութեանց։

Քարոլինա հարաւային։

Այս մասն բաժանի 'ի չորս կոմսութիւնս. որք 'ի սկզբնական տեղոյ իւրեանց կոչէին զանուն, կոչին Կառնվիլլ. Քուլբեռն. Պերքէլէ. և Գրավէն, զորոց զգեղեցիս տեղիս յայտ վայրի աստղագրութեանց։ Ճարլըսթէն. (Քարլեթով)։ Քաղաքամայր հաներկին հարաւային քարոլինայի 'ի կոմսութէն պարքլեայ կիմ պերքելեայ մերձ 'ի տեղին, ուր առնէին, և քօրեր գետք

խառնին ը միմեանս . և է քիչ տմուր գեղեցիկ . և ը խրտում համեմատութ բաղմամարդ . զի ունի քնակիչս իբրև 20 հազր. ատա է աշխոյժ գործոյն համարձակ հարաւային քարոզնեայի ։ Ասա քիչ ի վերջին պատմի բազմ անգամ պատահեցաւ . զի ի 1776 գլխոյն սպառազէս անգլիացւոց 3. 4. հազր զօրաց՝ և բաղմութ պատճառան նաւուց՝ եկիկ պատ շարեալ գնա . և ը երկար ժամս բաղնեալ գնա . այլ քնակիչք քիչին քաջութ դիմադրաւ լեալ նմ , կորագլուխ ի բաց դարձուցին զնա . զհարիւրաւորս ի զօրաց նր կոտորեց . և ի նաւուց նր գրաւեաց հազր եզ արարին . և գոհանա ի ծուխ ընկղզին . այլ առաւել արժանի յիշատակի այն է , զի այն ոմանք զինք՝ ոչ գօտ , որով քնակիչք նր հարին զզօրս անգլիացւոց՝ էին այնքիկ՝ զորս անգլիացիք ի Ժամկի քաղաքէն առին ի նաւուց գաղղիացւոց առ ծովեզերք քարոզնեայիս. արքայն անգլիացւոց ետ զայ Նոսիկ ի պարգև քիչին չարչարնայ . որք և եղեն դործիք քնակչաց նր ի խորտակել զրահակ նր . Թեբեա ի պատիժ անիրաւանէն , զի ի Ժամկի քաղաքէն զվրէժ պատժի ինդրեցին ։ Ձհատոյ ի 1779 այլ ոմն սպառազէս անգլիացի միւսանգամ պաշարեաց զքիչս զայս ցամաքային զօրօք ահեղ . այլ բնակիչք քիչին և յայս նոճագ արիաբար պաշտպանեցին անձանց . մինչև պարտասել Թշնամւոյն , սակ պեցաւ յետս դառնալ . ատա ի 1780. ի մայիսի 12. Նահապետիկ քլինդոն սպարապետն էառ զքիչս . յորում Ժամկի չև էր տահաւին անդրնա հաչտել ը

ամերիկացւոց ։

Ֆիլադելֆեան ամրոց ։ Է ի կրանիտէ կոմուածք զոր անգլ՛՛ կոչեն Տի ֆաուեդէ օվ իրնիւ . կառուցեալ ի կղզի ինչ ծովու , ուր բորգօհալ կոչեցեր գետն մտանէ ։

Պենֆիլդ . (Պենֆիլդէ) ։ Ամրոց ի նոյն վերոգրեալ կղզւոջ ։

Մոնթէ Նոր վինասոր . ը անգլ՛՛ Նէս ոսինդը ։ Են բնակիչ տեղիք ի կրճնիկ կոմսուէ ։

Սէ հելենե . ը անգլ՛՛ Սէնթ Հելինէ ։ Է կղզի երևելի ի ամին կոմսուէ . որ ը պղոց կղզեաց ձևացուցանէ անձուկ նեղուց ծովու առ բերանով էսիսգօ գետոյն ։

Սէ փետրէ . Պրնեոե . Տանֆոսթէ ։ Են կղզիք մեծ առ նախընթաց կղզին ։

Ռոդոնը (Ռոդոնը) ։ Քաղաք ի Բրօնդէն (քրնէգան) կոմ-

կամուրջ առ քամպաշ գետով. իբրև 40 ժեղնաւ հեռի ի յարեւմտեայ։

Իրմենիպպէրի. (Երմենիպոռի)։ Քաղաք ի սմին կամուրջ առ ասկեռուվ գետով։

Ճէխոնդէրի. (Եռոնդոռի)։ Քաղաք ի հարաւակող- մէն էրմագան գետոյ։

Իրիտը. (Իրիդոն)։ Ա Հարաւային էրիտը։ Են հրկու կղզիք գործեալ ի համանուն գետոյ. առա- ջինն մեծագոյն է. և ունի շուրջ զնուրբ ի ծովակոյմն այլ բիմ փոքրիկ կղզիս։

Շէնկ։ Քաղաք ի տարբերել. կիմ պէրքէլէյ կամուրջ առ սակն անգիլ գետոյն ի տորրն կողմն նր։

Տրէխդէր։ Քաղաք փոքր ի սմին կամուրջ ի հիւ- սիսակոյմն ասկէց գետոյն։

Իրիտը պըռ։ Քաղաք կառուցեալ առ ձնձղատ, որ ի յարեւմտեան հանիկ յատկուսգա քաղաք. ի հիւ- սիսակոյմն էրիտոնի։

Ո՛յուրն. (Վիւրդն)։ Քաղաք նոյնպա ի պէրքէլէյ կամուրջ առ էրիտոդ գետով։

Մ՛ուրդն. (Մուրդոն)։ Նաւահանգիստ ի կղզի ինչ գտնուիլ յէրիտոդ գետոյն։

Օրնէնդը. (Որոնդոռի)։ Է՛ն. (Ազնիա)։ Են բնակիլ տեղիք ի պէրքէլէյ կամուրջ։

Լէնի այնիա. (Լէնի Իսլանդ)։ Սուրնիան։ Պռու. և Ռոտ- ջէն։ Են մարդ և անասնոյ կղզիք ի ծովու մօտ ի յամաքն ըստ մէջ բերանոց սանդի և քարքեր գետոյ։

Ճօրճ դառն. (Ճէորճէդոն)։ Ռուբնէդոն։ (Վիլհամ- պռոն)։ Քինկ դառն. (Քինկդոն)։ Են քաղաք ի կամուրջ Լեմանի քրամվելայ. որ ըստ անգղ կոչի Քառնէ դի օվ Բրէյնէն։

Ֆիլհերիպռոն. Քռոնպռոն։ (Քիլհնպռոն)։ Սա- կաս։ Են բնակիլ տեղիք ի կամուրջ Լեմանի քրէյվելայ։

Վարդինա հիւսիսային։

Այս մասն քարտինայի բաժանի ի հինգ գլխաւոր կամուրջ. որք են Քէլերնպռն (Քլարենդոն)։ Պատ, Ազնդոռնի։ Կրան Էլէնէ։ և Ազնան։ զորոց զգլխաւոր տեղիս յիշեմք նշանակեացուք։

Նու Պըրն. (Նիւ Պէրն)։ Նիւ- պէրն։ Որ է քաղաքացի հանդերձեալ հիւսիսային քարտինայի գրեթէ գետով, մօտ ի նէվս գետն մեծ՝ որ է նաւարկելի մինչև յայս քաղք. որ թէպէտ չէ ինչ ամուր՝ ոչ այնպէս

ինչ մեծ՝ և ոչ մարգաշատ, բայց և միշակիա վա-
ճառականաց այսր մասին նահանգիս. զի չունի
վաճառատեղի, և ոչ նաւահանգիստ լաւագոյն քա-
ղայս։

Պրշլիւ։ (Պրուսիա)։ Վիլհելմոս։ Այրդէ։ Են փոք-
րիկ քղաք, և բնակիչ՝ տեղիք՝ ի կոմսուն Թեան քա-
ղենտոնի։

Բէլեմ։ (Բելհամ)։ Օնոլ։ Քարդենէդ։ Ն Բրիւնէն։
(Բրավէն)։ Են փոքրիկ վիճակք՝ ի կոմսուն քլարէն-
տոնի, որ ըմ անգլ՝ Քառնդէլ օվ Բէրբըսբէ։ սե փա-
կանէշք զանազան տեսրց։

Պրուսէլ։ Ամրոց առ Նեվս գետով՝ ի հարաւա-
կողմն։

Պանտս։ Քոլե Պանտս։ Ն Սարն Լօգոտ։ Են կղզիք՝ ի
ամին կոմսուն։

Պոթ։ Գլխաւոր քղաք համանուն կոմսուն կառուցեալ
առ բամդիքօք գետով՝ ի հիւսիսակողմն նր. որ ծնե-
ցեալ փոքր է, այլ բարեշէն. և առ համեմատու-
իւրով բազմամարդ։

Քադէլէվ։ Նահերսոտ։ Ռէսթինի։ Նահանդէտ։ Են
աւանք ըմ մէջ սուիթիք և բամդիքօք գետոց։

Մ՚ասանս։ Քինի պլասէդ։ Են բնակիչ տեղիք ըմ մէջ
բամդիքօք և ռանիօք գետոց՝ ի մասնաւոր վիճակս։

Մ՚ասամսպէդ։ Աւան և գլխաւոր տեղի հկյտկ վի-
ճակի՝ առ ափն ծովու։ Ի հիւսիսակողմն այսր վի-
ճակի՝ գետանի գաշտ ընդարձակ ամայի և լճայնի.
ըմ որ հասին չորք փոքր գետակք։

Քիւնդէտօվէր, Ն Մ՚ունդօպ։ Են երկու փոքր կղզիք՝ ի
հիւսիսակողմն ասրին ագևբայ։

Էպենդօն։ Քաղաք որ յառաջագոյն էր գլխաւոր
տեղի համօրէն հիւսիսային քարօզչնայի. այլ այժմ
ոչ և։ կառուցեալ առ ալպէմարլէ կոչեցեալ նեղուցիւ
ղոր գործէ ռանիօք գետոն։

Պէրդէն։ Քոլան։ Բէգվինան։ Բասգլերտան։ Գրաբրօ-
դոտ։ Են զանազան վիճակք՝ ի հիւսիսակողմն ալպէ-
մարլէ նեղուցին։ Աւյս նեղուց տիրացեալ խօսելով
է պարոյր, որոյ բերանն կոչեցեալ բերան ռանիակայ
և գժուարամուտ, և վտանգաւոր յոյժ՝ ի պատճառս
առագաստոյ բլրոց և ժայռից, որք գտանին առ
նովաս. վիշ բազմ գրուշեալ պէտք են անդ։

Բիւնէհաս։ Կղզի երևելի հանդիպ ցամաքին. ըմ
որում գործէ զնեղուցն կոչեցեալ Քուրդուբ։

Սաբա։ Գետ՝ ի կոմսուն կրանվիլայ. ՝ի հարաւա-
կողմն Տօմ գետոյն. որ եղանէ յարարատ լեռնէ. և
յետոյ

յետոյ գործէ զառանցք գետն. գտանի 'ի սմին կամուրջ մի եւ գետ համանուն յարեւմտեան կողմն առաջ նոյն՝ որ առաւել մօտ է լերին արարատայ։

Վաչա։ Ի բնակիչ տեզի 'ի կոմսուէ անառնայ մերձ յակուռնս կարկաչէս վտակին. որ հոսի ի հարաւայ կողմն արարատայ, և խառնի 'ի բէտի գետն։

Քաստրէ։ Գետ գեղեցիկ 'ի գեղազարդ հովտի. ի որ հոսի եռագլին վտակն, որ եկանէ 'ի արեւմտահիւսիսէ. և գնայ խառնի 'ի բէտի գետն։

Ֆաբէրէ։ Ի բնակիչ տեզի յարեւմտեան կողմն քաստրադայ, առ ստահմանօք հիւսիսային քարոլինայի. մերձ առ քոնհավայ վտակն մեծ. որ գնայ խառնի յօհիո գետ։

ՅԱՀԱՆԴ Ը. ՎԻՐՋԻՆԻԱ։

Բառ անգղ. կոչի Վըրճինիա. է մի 'ի մեծագոյն նահանգաց հիւսիսային ամերիկոյ. որ ունի իւր սահման 'ի հիւսիսոյ՝ զմերիլանտ. յարեւմտից՝ զտաւուն օհիո. 'ի հարաւոյ՝ զքարոլինա. իսկ յարեւելից՝ զովկիանոս։ Տարածուի նա է իբրև 21000 քառակուսի մղոն աշխարհագրական։ Բնակիչք նր ապետակք 650000 ոգիք. և փաքը մի նուազ սեաւ դերիք. ուստի և Թիւ հաւաքին բնակչաց նր հասանէ ցմի միլիոն. որ առ համեմատութիւ ընդարձակութեան իւրոյ սակաւ է. բայց առ այլովք նահանգօք ամերիկոյ՝ բազմամարդ։ Ունի բազմապատիկ ինքնատեղւոյն արդիւնս, վտակս, և գետս մեծամեծս և մանուանս, յորոց գլխաւորքն են չորեքին այսոքիկ. ի որս հնար է նաւել։

Եաքես. որ կոչի և Բովէտան։ Ի գետ մեծ յոյժ, զոր առորագրեցաք յընդհանուր ներածուէ անգամերիկոյ։

Էյրէ. կիմ գետ էօրէյ։ Այս գետ իբրև 40 մղոնաչափ հոսի ի հարաւոփարն 2 մղոն լայնութ. առանց խառորելոյ յայլ կիմհոսիկ, ապա բաժանի յերկուս առաջս. յորոց մինն գնայ ի հիւսիս. և կոչի Մաքդոնէլ. իսկ միւսն ի հարաւ, որ անուանի Բահանդ. որք են գետք մեծամեծք. յորս մարիճ է նաւարկել և մեծամեծ նաւուց 370. կիմ 80 մղոն անդրկայուց։

Պոէթեանոց։ Գիտա մեծ բաղկացեալ յերից վտակաց. որք կոչին Պոէթ անուն. Դոմնէդան. և Իդաճնան. եւ ելեալք ի պլնվ կիմ պլաս. այն է՝ կապուտակ լերանց. որք հարաւակ մի՝ ի վերոյ քո գիշերաբիսպուրկ քաղաք միանան, և գործեն զուաբքահանօք գետն. ըստ որ՝ սկսեալ ի պարտուբէն, զոր գործէ ի զիւանիկ իսր ի Ծովն, հնար է նաւել և մեծամեծ նաւուց իբրև 100 մղոնաւ անդ զհայցաց ի ներքոյս. մարթ էր և հաս յաուշել, եթէ չէին ըստ մէջ անկեալ սահանք միոյնաւ հետի ի գիշերիքսպուրկայ, որ խափանեն զգնացս նաւուց. բայց փոքրիկ նաւակք և քանօդք երկրին՝ կարեն անցանել ըստ այն։

Բոդովսի։ Մի ի գեղեցկագոյն գետոց հիւսիսային աշխարհիս. որ ի հիւսիսոյ արեւմտից հոսէ ըստ արեւելս, զհայ անկանի ի պարտոյն քէսաբաք ըստ բերսին՝ որոյ լայ նութիւն է իբր 10 մղոն։ Մարթ է և ըստ այս գետ նաւել մեծամեծ նաւուց մինչև 200 մղոն ի ներքոս. իսկ սահան և անդր սփռէլ կան ի նմ քարաժայռք, և քարաւազք, այնէ՝ սահանք որք խափանեն զընթացս նաւուց, և նաւակաց։ Արէ զնկրնթացս ե և զսեղ գաւուն ըստ Ծովու մինչև ցառաջին քարաւազն, և անդր ևս. զի և առ ազբսանդրիա քաղքաս բարձ բանայ գերիս, կիմ ցշորս ոտնաչափս։ Այս յորքին գետք մեծամեծք բերին զանազան տեսակս ձկանց մինդ մերսին տոտա։

Օգ սորին նահանգի ըստ հարաւոյ խօսելով քաղցր է և բարեխառն. զի և ի ձմեռան հաղիս երբէք պէաս ունին հրոյ ի ջերմնուլ. բայց փոփոխական է յայժ ի պատահաւս անդադար այլայլուլ հողմոց. որք պատճառեն ցուրտս, և տօթ. զի բազմ անգամ տօթաք գին տաճկնան յաջորդել գիշեր տատկատապոյ, մինչև առնիլ և գետոց. որ և ոչ տեսեալ ինսակ առողջուլ. յամառան յաճախեն յոյժ մրրիկք և փոթորիկք, հանդերձ փայլատակմամբ և որոտմամբ մինդ ի Ծովեզերեայ կողմանս։

Իսկ երկիր նր ըստ հարաւոյս բարի է և արգաւանդ. բայց հազիս թէ տասներդ մասն նր մշակել է. տակաւն և այն անդադրման վայրք չեն անպտուղ. զի ինքնին առանց մշակային ինամոց բերէն անհամար ազգս պտղոց, Ծառոց, բժշկական բուսոց, և Ծաղկանց։ Աշտառաք նր բաց յայլոց հնրկ Ծառոց, բերէն մուրա, մայրա, նռնձ, եղևնիս բազմատեսակս, և վեց կիմ եօթն ազգս կաղնեաց, կաղամախս Ծաղկաբերս, ակակիա, և սասքիոս. Ծառք պիտանիք ի դե-

գնդորայս, ամպեր ծաղիկ, յաստիկ, այն է՝ կապիճ. ազգի ազգի կակաչս և չուշանս. և այլ բազմաւեսակ ծաղիկս. իսկ մշակել զաչաք նոր բերին ցորեան աւասս, և առաւել՝ զի զայն մարգարէն. և ծխախոտս բազմ յոյժ. որ և է մի՝ ի դժնեաւոր վաճառաց բնակչաց նոր: Ունի և ընդարձակ արօտս արգաւանդս. և ընտանի անասունս բազմս. ոչ արջառս, և ոչխարս. բայց առ հասարակ վտիտ են և յոգի. զի Թուրի Լեհ օդ երկրին չէ ինչ նպաստաւոր եղջերաւոր անասնոց. իսկ խոզք ըստ հնդկին՝ մեծամեծ են և պարարտ յոյժ. նոյնպես և երիվարք նոր գեղեցիկ են և արագընթ. Թաց. վն զի բնակիչք երկրին ոչ համարին փոյթ առնել՝ ի կատարելագործել զանասունս նոց: Իսկ յանասունս նոր լի են զանազան տեսակք վայրի երեից. գոմէշ, գայլ, ագռաւս, սամոյր, աքիս, նապաստակ, Թոզ, զայլ պատառօղ գազանս, ոչ յոգիս, վագր, ցուլ վայրի են. այլև անհամար ազգք Թռչնոց գեղեցկափետուրք, և պատուականք՝ ի կերակուր: Կաճառին անդ և անհամար տեսակք սոզնոց, և ձանձից մեծամեծաց. որ օձք Թուհաւորք, և անթոյնք, իջք, մողեսք, և գորտք. յորս երևելի է տեսակ մի գորտան վն չափազանց մեծուն, և սաստկագային կարկաչանոց. զոր՝ ի հեռաւոր տեղւս լսել առնէ. նոյնպես և անբաւ Թիթեռունք գունագեղք ըստ օգս Թռուցիչք. և փետրաչք. այն է՝ սիրչ պեօ ձեղ. որք յամառնային գիշերս յորժամ՝ ոչ լուսաւորէ լուսինն, առ անհնարին չամախուն նչք լուսաւորեն զօդն. որք և առաւել մեծ են քան զայնս, որք առ մեզ գտանին: Ունի վիրձնիա և բոմս երկաթայ, և պղնձոյ, և կապարի. այլև ածուխս հանքային, որ՝ ի վերջին ժամս գտաւ: Ասա այսոքիկ են բերք վիրձնիայի. որք և են գլխաւոր վաճառք նոր. մնդ ծխախոտն, որ կարի շահաբեր է բնակչաց նոր:

Սկիզբն բնակուԹ անգղիացւոց յայս նահանգ՝ եղև՝ ի 1606. յորում ամի հասին անդ աւրք 500. և զաւրսն բնակուԹ իւրեանց հեռւնկեցին՝ ի տեղոջ ուր այժմ է եամէսգոռն քաղք. յորժամ հասին անդր, համարեցան հասել յերկիր արծաԹաբուղխ. քանզի առաջ ինչ ականակիս բղխեալ՝ ի փաքրիկ աւազակոյտ բլրոյ, բարձել բերեր աւազ սպիտակ փայլուն. զոր արծաԹ կարծեցին. վն անյագ բաղձանօք սկան կուտել զայն աւազ. ՝ի նմին Ժամի հասին անդր յեբռասիոյ երկու նաւք բերել նչ նպատակս. և չքՀ այնչափ պաշարել էին և մոլորել, զի զայն ևս

երկսին նաւս լցին նովին աւազով. մինչև հազիւ
Թողուլ զսակաւ տեղի ի դնել անդ զերթեալ վայրենի
երկոց, զորս փոխանակութիւն առին ի վայրենին ամերի-
կացոց: Եւ Թէպէտ յետոյ ծանեան զմերկոսին
հրեանց, բայց անգամն. քանզի ի սկզբան անդ-
գոլով նոքա բոլորովին պատաղիտ ի հաւաքումն այնր
աւազոյ, փոյթ ինչ ոչ արարին զործել զերկիր. և
պատրաստեալ ետքեանց կերակուր յանձին անապատի
անդ. վայ սակ աստիճ եհաս ի վերս նոցն. որով ի 500
արանց անտի, հազիւ արք 60 ապրեցան: Մինչդեռ
և նոքա պատրաստէին եւս անել անտի, և անցանել
ի կղզին նոր երկիրն՝ ըստ կերակուրն զոր ունէին
հազիւ բաւական էր մի ձեւ աւուրց, ահա եհաս
անդր տեղապարեւ. ունելով ըստ իւր երեսս նաւս լցեալ
գինւոյ, և նպարակաց. և գտեալ զերկիրն առեալ ի
քնակաց անտի, երկիր նորոգ հինն բնակուեալ, զոր
և կառավարեաց և ծաղկեցոյց առ ձմի մի. մինչև
և ինքն ասիպէցաւ դառնալ անդրէն յանդղիա. և
Թէպէտ յետ մեկնելոյ նր անտի առ ձմի մի նոճա-
զեցաւ յառաջագիտելն այնր նորոգ գաղթականին,
այլ յետոյ առ սակաւ սակաւ սկսաւ անգրէն բար-
գաւանել. և ի սուղ ժամի բազմացան անդ բնա-
կիչք. և սկսան ըստ ամէնս չինել չինուածս, և
գործել զերկիր, և առնել առևտուրս. մինչև
ընդ բնակուեալ դրեթէ զամենայն վիրձնիա. զի
բաց ի քաղցր յորոց մեծ մասն փոքր են յոյժ, զորս
և գետս խոր չէր արժան ասել, Թող Թէ քաղաքս,
այլ բնակուիք ցրիւ են աստ և անդ ուրեք գետուք:
Այս նահանգ ի սկզբանէ հիմնարկուեւ էր ըստ գաղ-
Թականին՝ եկաց մնաց ըստ գերագոյն տրուեալ անգ-
գիացոց մինչև ց 1776. յորում ամ հանդիսական
գաշնադրութիւն ըստ այլոց նահանգաց անջատեցաւ ի
տրուեն նց. և է այնուհետև ինքնիշխան. և կառա-
վարուի նր ռամկապետական, ոչ սասցաք ինչ ընդ-
ծուի ժք նահանգաց միացելոց. ի Թիւն ըստ:
Բնակիչք նր գրեթէ բովանդակ սերիլ են յանգղիացւոց.
ուստի և լեզու և կրօն նց է անգղիականն: Կարի
անճնաւորք են ի զինուորուի. ուստի և ամ արք
գրեալ են ի զանազան գունդս զինուորուի. որք
միանգամայն են ըստ 50000. և ի ժք ամենից մինչև
ցվեցանեսներգ ամ կենաց, յամ հարկաւորութիւն հարկ
ծառայեն ի գործ զինուորուի. սոքա յառաջագոյն
գումարեին յամին միանգամ ամ ի առնել զզինուորա-
կան կրթուիս. իսկ այժմ զինի բաժանեալ ի տրուէ
անդ-

անգղևայացաց՝ միշտ կազմ և պատրաստ կան ի պաշտպանութե նահանգի իւրեանց յերևացս Թշնամեաց. վայ Թէպէտ ջանի վիրաւինեա քաղաքս ամրապատեսա, և բերդս քաջ ապահովինեալ, սակայն հզօրագոյն է, և առաւել ապահով ի յարձակմանց Թշնամեաց՝ քան զայլ ամ նահանգս ամենայնիվ. սակս կորոզմեաց՝ զի բնակչաց իւրոց, և բազմութե զինուորաց՝ որք նահանգիս են յոյժ ազատաւէտ իւրեանց. ուստի և միշտ ականջ կալեք կրկին զգուշ անգղևայուց հանդգնեաց իւրեանց. և ապատեին գիտցեք ժամանակ՝ ի բաց Թօղեսիւղոյ զայն. ոյր և ահա արարին։ Վիրաւինեա բաժանի ի 43 կոմսուԹս, կիմ վիճակս. որք առնուն զանուն ի գլխաւոր տեղեաց իւրեանց. կիմ ի գեւտց՝ առ որովք ձգին. և կիմ ի տեառց իւրեանց։ Գլխաւորքն ինոյք են. Եմէս. Եօրս. Նիս ԹԷնէ. (Նեվ ԹԷնէ). Ձարլս ԹԷրս. (Քարլս ԹԷրս.) կոմսաւ Էնրիկոսի. ըս անգղ. Քառասդի օվ հնձոյի. Կաւսլանս. Էդուարդ. (ալպեմարլ). Լիմիչ. (սոմերսեթ). Օրնճ. (օքսֆ). Սիօքսիվնէնը. կոմսաւ կոլչեսթոյ արտային. անգղ՝ Քառասդի օվ ԹինՀ ծոյլեմ. կոմսաւ ըսգոհամտոյն, անգղ՝ Քառասդի օվ պի տոյն. Կլօսդըր. (հըլչեսդը). Որոբհամտօք. կոմսաւ գեօրգեայ արտային. անգղ. Քառասդի օվ ԹինՀ ձօրձ. Սդէֆքըր. (Սդաֆքօր). Քլչսհէս. (Քայսհաս). կոմսաւ Քրիսդոբերսոն. ՌըՀբէրըր. (Թոլչեսդեր). Լիսնէնպըրի. Պեսֆըդ. կոմսաւ էլճանոն եպիսկոպոսյ, անգղ. Քառասդի օվ Բրինս ևոըր. ՌըՀմըդընա, (Թոմսկրլնա.) Ձնդրըֆիլտ. Էմֆլէը. (ամֆլէ). Հէրէֆէս. (հալիֆաս). Սըրէ (սուրրէյ). Գըրնդէ. (պրոնվլէ). Էսէս. Նէնհամբտ. (նամսհ մընթ). կոմսաւ էլճանոհոյն անուայի, անգղ՝ Քառասդի օվ Բրինսես Հնոը Վեօրհէմդըն. (հօրնհամբտօն). Էյֆօրդ. (ոքֆօրդ). ևն. զորոց զէլճաւոր տեղիս յառաջիկայդ առորագրեացուք։

Վիլլիամսթաուն։ Մայրաքաղաք համօրէն վիրաւինեայն. և նիստ գաւառական ժողովոյն, որ Թէպէտ փոքր է, այլ գեղեցիկ. կառուցեալ երբև 50 անգպնական տնտուս հեռի ի սարէն կարծրոսի ըս արևմուտս. ըս մէջ երկուց բնական նաւահանգստից. յորոց մինն հաղորդի ըս եօրք գետոյն, իսկ միւսն ըս եաչեսոյ. որք երբև միով մղնաւ հեռի են ի քաղաքէն. որ և յայն սակս չէ այնպէս ինչ յարմարաւոր վաճառականուՀ. զի ոչ կարեն նաւք գնալ մօտ ի քաղաքն։ Ունի տունս երբև 300. յորս երևելքն են

բնակիչս եբր 2000 և եթե. մի եկեղեցի մեծ և խա-
ջաձև. և առ նովաս աշտարակ ուժեղ հիւնէն, որ է
զինարան. և այլ չինուած զոր կոչեն փամբիկովն.
որ տիրապես է մարտկոց փոքրիկ. զինեալ 10. 12
ռմբաձիգնօք. այլև գոլորց մեծ հիմնեալ՝ ի գո-
լնելմակ արքայէ. և՝ ի մարիամայ գշխոյէն հանդերձ
առաս ոսկիօք. ուր կարգեալ կան վեց դասատուք.
որք ուսուցանեն զաճապանութեն. զհամբանաբանու-
զարդարական. զբանաբանութեն. զտափաբանութեն. և
զայլ սորին ուսմունս. իսկ ուսուցիչն ըստ սահմա-
նելոյ հիմնադրաց՝ պարտին լինել հարեւր, որք ձրի
ուսանին անդ։ Փողոցք քաղաքիս կանոնաւոր են
ուղիք՝ և քարայատակ. սակայն գրեթէ միշտ փոշ-
լից են. զի աւազուտ է երկիրն. ըստ մեջ գլխաւոր
փողոցին ունի հրապարակ մեծ և գեղեցիկ. եր-
կայնութեն երկ եբր 600 գրկհաչափ. իսկ լայնութեն 100
սահնաչափ։ Ունի և կրպակս վաճառականաց և զանա-
զան արհեստաւորաց. և զայլ ամ՝ որ ինչ պէտք
են քաղաքի. ունի և զոյս մանաւանդ առաւելութեն
՝ի վր այլոց քաղաքաց այսր նահանգի. զի գերծ է՝ ի
մուննոյ, ՝ի ցեխոյ, և յայլոց զանազան նեղացու-
ցիչ հանդիպ յաճախելոց հայլ ամ քաղաքս վեր-
ձինիսյն։

Եամպոլն։ Գետ անուն՝ ի գամսք կողմն ինչ՝ ի հիւ-
սիսակողմն Եամպոլ, կամ բռնդամն գետոյն, եբր 4
մղոնաւ անդրնացուց հետև՝ ի բերանոյ նր. և 8
մղոնաւ՝ ի վերնամասդրկայ՝ ի հիւսիսակողմն նր։
Հաղիւ 70 տունս ունի. բայց և այնք գոն՝ ի մի վայր
հաւաքեբ. այլ ցրիւ ասա և անդ. բնակիչք նր
գրեթէ առհասարկ վաճառականք և նաւավարք, որք
առաւել՝ ի ծովս բնակին քան՝ ի ցամաքի. վայ և
քաղաքն ամայի՝ ի բնակչաց երևի։ Սա էր յԱզգոյն
մայրաքաղաք հանդերն վիրձինիայի. և նախ գլուա-
ցան ժողովել նր. որ յետոյ փոխադրեցաւ՝ ի վեր-
նամասդրկ. որով և խափան անչքացաւ տեղիս
այս. սակս չունելոյ ջուր բարի. զի ջուր գետոյ
նր խառնիբ է եբ ջոյ ծովու. ուստի գառն է և
աղի. և պատճառէ զանձդ. ոչ փորձիս տեսաւ։

Վաշինկթօրդ. Վիլմինկտն. և Պրոդնոյ։ Լին բնակիբ
տեղիք կամ գեօղք՝ ի կոմսութեն եամպոյ։

Եօրկ։ Գլխաւոր քաղաք համանուն կոմսութեն ան.
համանուն գետոյ. եբր 10 մղոնաւ հետև՝ ի վերնա-
մասդրկայ յարևելից. չունի ինչ արժանի յիշատա-
կաց, բայց ծխախոտ պատուհասի. գերադոյն հա-
մա-

մարել քան զայլ ամ աւուրս այս ազգ բուսոյ. որ լինի ի չորակայ վիճակի ներ. զոր կոչեն ծխախոտ քաղցր վերձնելոյն. որով բազմաշահ առևտուրս առնեն բնակիչք ներ։

Հիմդըն, (Հ՛ամբդօն)· Նոր Խոտան։ Են քնակեալ տեղիք ի նոյն ցամաք կղզի ի կոմսուէ եօրքայ։

Ի՛ֆայըրսըն· (Բամֆեյնա)։ Գետ ի Ճնդկի, որ հանի ի վիլլիամսպուրկ, ի հարաւակողմն բամուղքէդ գետոյ. որ է սահրին վտակ եօրք գետոյն. և է գլխաւոր տեղի կոմսուէն նիւբէնդայ։

Ջըրզ ա՛ֆդը· (Բարֆ էֆդը)· այս է՝ Քաղաք կարոլտան։ Քաղաքապետ գլխաւոր համանուն կոմ սուէ մօտ ի գետն եամէսայ։

Ռիչմընդ· (Ռիչմընդ)։ Լաղոլզդ ապահասուէ և գլխաւոր տեղի կոմսուէն ենրիկոսի առ հիւսիսայլին եղերբք գետոյն եամէսայ։

Ո՛ւսթըմ· (Վ՛ուսթամ)։ Գետ ի կոմսուէ կուդլանատ առ եամէս գետով ի հիւսիսակողմն առընթեր սահ մանայն ռիչմընտայ։

Ֆէյ· (Քէյ)· Ո՛ւոչ Դիւղօրհէք ի կոմսուէ Էլիզապարէ թայ· առաջինն առ հարաւարէ գետով· իսկ երկրն առ գետս։

Հէնօվըր· (Հանովէր)։ Գետ և գլխաւոր տեղի հա մանուն կոմսուէ։

Էմհիլ· (Էմհիլ)· Գլխաւոր տեղի կոմսուէն լիւիզայ՝ յարևելեան կողմն բիսանիայ գետոյն մօտ ափալաքեան լերանց. որք կոչին և կապուտակ լերինք։

Ո՛օֆըր· (Վալտէր)։ Գլխաւոր տեղի կոմսուէն օրանջ ժայ ի հիւսիսակողմն էմհիլայ ի վր գեղեցիկ բլոյ։

Բօրոօ՛բըլ· որ Թարդմանի Հաստահագինք։ Գլխաւոր տեղի արօգսիվէնիայ կոմսուէ ի հիւսիս սահողմն մադաբոնի գետոյն։

Բ՛ընճեֆ· (Բանճէֆ)։ Գետ ուր բնակին մեաց ուածք մանաւոր ինչ չեզի ամերիկայում. որք յա ռաջագոյն բազում էին, այլ այժմ սակաւ յոյժ. և յանուն գետոյն՝ որ ուռոգանէ զամհանս նոյ, կոչին բամունքացիք։ Այք ունին զփոքրիկ վիճակ երկրի. զոր ևս վճռոյ գաւառական ժողովոյն վերձնեալն ոչ ոք կարող է առնուլ ի ձեռաց իւրեանց. բայց ինքեանք են իբր գերիք անգղնայուց. որք և զդե նսան ևս սովորեալ սատրին ժողովրդեան նոյ. յորոց ոչինչ իւիք գնդնին, բայց միայն լեզուաւ։

Նիւ Խարէյ· (Նը Խարէնի)։ Գլխաւոր տեղի կոմ

կոմսուհէ գուլիելմոսի արքային. առ ամէն հանգանուն գիտաց։

Տէլըտէր. (Տէլըվարէ)։ Գիտօղ՝ ի կոմսուհէ Թագուհւոյն ըստ միջ երկուց վանականց եօրք գիտայն. ի մա՛ գաբռնայ, և բանտարկեայ։

Կլօպէր. (Կըլէպէր)։ Քաղաք և գլխաւոր տեղի հանգանուն կոմսուհէ. կառուցեալ առ եօրք գիտով՝ ի հիւսիսակողմն մօտ՝ ի բերան ՆՅ, և գրեթէ հանդէպ եօրք ՔՂՔի։

Մ ի ք ը ր ա. Աստանգիտաց պատուհական՝ ի ծովեզերս կոմսուհէ կըօսգըրայ, ՚ի հարաւակողմն կվինս կզըզայ։

Ո ա ֆ բ ա հ ա ն օ ք. Քաղաք և գլխաւոր տեղի հանգանուն կոմսուհէ առ հանգանուն գիտով՝ ի հիւսիսակողմն ներ։

Բ ո ր ը Դ ը ա ֆ օ. Գիտօղ երևելի այսր կոմսուհէ առ նովին ռաբբահանօք գիտով։

Յայսոսիկ կողմանս գտանի ընդարձակ ցամաք կղզի արգաւանդ և բազմամիրգ. գործէ՚ի ռաբբահանօք և բօզաժմանք մեծամեծ և չատախօսք գիտաց. ուր և՝ ջուք փորր կոմսուհէ. որք կոչին. Լ ե ֆ ը ր. (Լաֆուդէր)։ Զգի՝ ի հարաւային և յարևելեան կողմն ցամաքակղզւոյն մինչև ցկէտ ունիմիկայ։

Ո ր մ ը ն. (Ո ր ֆ ո ն)։ Զգի՝ ի հիւսիսակողմն նախ ընծայեն առ ափամբ ռաբբահանօք գիտաց։

Ե ր ի ւ մ ա ղ ը ւ ը ն. (Երիւմաղըլըն)։ Ի ը միջ ցամաքակղզւոյն ը վիճակիլ կէտն և ը վերոմ գէտ։

Դ ա ռ ն ա փ ը ղ ը ւ ը ն. (Դըռնափղըլըն)։ Զգի առ եզերբք բօգաժմանք գիտայն մինչ ցՍիչ նաւահանգիստն։

Լ ի ա. (Լիւա)։ Ի ա ան և գլխաւոր տեղի այսց չորից կոմսուհեց. կառուցեալ առ կրճնէն ցամաքակղզւոյն մերձ՝ ի ռաբբահանօք գիտան։

Փ ի ե ռ ե ֆ ո ւ դ ի. Քաղաք փոքր, այլ բարեշէն և բազմավաճառ. և գլխաւոր տեղի կոմսուհէ գերգիտայ արքային առ ռաբբահանօք գիտով. իբրև մղոնաւ միով հեռի՝ ի ահանաց ներ. չինեալ իբր 60 ամաք յաւուրս առ՝ ի ծաղկեցուցանել զվաճառականսն բնակաց ներքին կողմանց նահանգին. փողոցք ներ ուղղագիծ են և վայելուչ, ոչ և այլոց բաղմաց քաղաքաց վերձնիկայի։

Փ ա լ մ ո ւ ֆ. Գիւղ զաքաղաք փոքրիկ. որ ունի իբրև քսան տուներ և ալ սակաւ բնակիչս և պարտէզս շուրջ գիւղն՝ ի կոմսուհէ գերգիտայ արքային մօտ՝ ի ահանաց ռաբբահանօքայ։ Ա՛յս ահանաց նման են ահանացն նեղոսի, և համբայ գիտայն. երկայնուհ նՅ ե իբրև մղոն մի և կէս. իսկ լայնութիւն

նուէն էրբև 100 ձողաչափ. ը մէջ գնասդն է կղզի՝ ի չափ հարիւր անգոց ծառայից, իսկ յերկուց կողմանց հաւատաւր հեռաւորութ, էրբ 20 ձողաչափ մեջտեղ են 6. 7. ահաձիք միաղբք մի ը զմի բարձր. յորոց վերջինն և փոքրագոյնն՝ է մի ռանդաչափ բարձր ուղիղ գծիւ։

Ա՛էրսոտ. (Ա՛էրսոտ)։ Ի՛ր մեսաղ երկաթոյ առ ամին նոքին ռաքբանանոք դեսոյ։

Ճերմ՛ակ. (Կերմանա)։ և Դի՛-պէս՝ (Դեսպա)։ Ին երկու բնակիչ սեղիք ի կոմսուէ դէորգեսոյ ոլքայի առ ռաբիա անունայ կոչեցեալ գեսող։

Մ՛օրէսպէրդ (Մ՛որէսպորկ)։ Գյիսաւոր սեղի կոմսուէ սգեգ փերսոյ առ բողոմմոք գեսող։

Տրէ՛ֆի։ Քաղաք փոքր ի ամին կոմսուէ նորոգ չինեալ ի խորաձորի։

Ֆ՛օ՛ւնդէր. (Ֆ՛ունէսէր)։ Քաղաք փոքր ի կոմսուէ ֆէյսֆէբսոյ ի հիւսիսակողմն օքոկիան վսակին. որ խառնի ի բոգոմմոք. այս ֆ՛ղք նորոգ չինեցաւ ի դիւրացուցանել զվաճառաշահուն սորին կոմսուէ։

Մ՛ծդ վէրնէն։ (Մ՛անդ վերնան)։ Կարևոած հռչակաւոր ղօրապետին ուանչինկդրնայ (վահինկդոյ)։ 12 անպղիական մղոնաւ հեռի ի քօլչեսդրոյ. ուր նա ինքն զօրապետն ունէր դեղեցկաշէն ապարանս ի վէր բարձր բլրոյ՝ առ բողոմմոք գեսող ի դեզա ղուձարձ վայրի։ Այն այս ուանչինկդրն (վահինկդոն), ի վերջին սղոմի ըգեմ անգլիացւոց եղև սպարապետ զօրաց ամերիկացւոց ի պատերազմսն ազատուէ և անկախսէ ժէ նահանգաց միացելոց, և մեռաւ ի 1799. 78 ամաց։

Հ՛ընէսանդրիա. կամ անդր՛։ Հ՛ընէսանդրիւ։ Քաղաք բազմամարդ և փարթամ ի կոմսուէ ֆէյսֆէբսոյ. էրբև 10 մղոնաւ հեռի ի մանդ վերնէյոյ, ի միջոցի սպառէրին գործելոյ ի բոգոմմոք գեսոյ. ուր մանուկ հընդկեան վսակն. ունի գործարան նաւուց. զի խոր է անդ գեսան. ուր մարթ է և նաւս մեծամեծս արկանել ի ջուր։

Ն՛ևէս. (Նևէ վէլս)։ կամ Սբ նէվիլսոյ։ Գիւղ էրբև 34 մղոնաւ հեռի ի ֆէյեսերիքսպուրգոյ, ի Ա՛նդիկ՛ որ հանէ ի վինչեսդրր։

Ո՛սպ. (Վասդ)։ Գիւղ փոքր առ նոսին Ա՛նդիկա։

Մ՛էնդ սանանդ. անդր՛։ Տէ իրէյդ էսեյա։ Մի ի մեծամեծ սահմանաց հիւսիսային ամերիկոյ ի բոգոմմոք գեսո. որ ի կոմսանս ասեքսանդրիոյ արդեվէլ յընթացից ի միաչար ժայռից, բաժանի յերկու

կու առաջս. մին գնայ ը վերձնինա. իսկ միւսն ը մեյրիլլանա. յերկուսին ևս են երիք սահանք միմեանց գինն. բարձրուն առաջնոյն է 24. 25 ոտնաչափ ուղղաձիգ. երկրորդին 20. իսկ վերջնոյն 10. յորս գահավէժ հասն ջուր գետոյն անհնարին խոխոջիւք։ Ասյս երկու առաջք հարուստ մի վաղս առեալ, անգրէն միանան 'ի ձորագետն, ուր լայնանի ձորոյն՝ է 30 ձող. իսկ խորունն անդնդալին, զոր չեզն հնար չափել. յորժամ յորդին ջուրք նր՝ այնչափ բարձրանայ, մինչև բոլորովին ծածկել զչքակաց ժայռս. որոց բարձրութին է իբր 90. 100 ոտնաչափ. և արկանել 'ի վէր գագաթանց նոյ ծառս մեծամեծս. ոլք ձեան անգ 'ի նոճազիլ ջուրցն։

Ո՛ՆԴԻՆԴԵԸ. (Վինդեր) Գլխաւոր քաղ կոմսութ ֆիրհաերլիքսեսկ յարգասանգ և 'ի գեղազօձարձ վայրեր. ունի տունս իբր 200. բնակիչք նր սերեալեն 'ի պերնանացւոց, այն է՝ նեմցկ. ոլք վայելեն անգ յանդորրու և 'ի խորին խաղաղուն. ղերծ յամ հարատահարութ. գործեն զերկիր որ մատակարարէ նոյ առատապես զամ պէտս իւրեանց. մինչև չլինել կարօտ իմիք. ունի բերդ ամուր, զոր կառոյց քաղ սպարապետն ուաշինկդըն 'ի բարձրաւանդակի. առ 'ի նահանջել զարշաւանս չորկակոյ վայրենի ամերիկացւոց. որք յանդոյն սակս ապստամբելն 'ի կողմանս յայսոսիկ. և բազմ չարիս գործելեն. այլ յորմէ հետէ չինեցաւ քաղքս և բերդ նր, յորոյ չինուել ծախեցան 18 հիլը ոսկի, և գինի սիրելոյ բնակչաց բենսիլվանիոյ քուէանէ ամրոցին, որ այժմ կոչի բիցպուրկ, ոչ ևս իշխեցին մերձենալ 'ի սահմանս սորին կոմսութ. վայ և բնակիչք նր կան այժմ 'ի մեծի խաղաղութ։ Իբր 40 մղոնաւ հեռի 'ի քաղքէ ասի՝ գտանի սահանք չորրց. ուր իջանէ չուրն 'ի 15 ոտնաչափ բարձրութէ. և իբր 20 մղոնաւ հեռի 'ի սահանաց ասի գտանին երկու ինքնաբուղիս ջերմուկք. յորոց մին ունի զհամ պարլեղի. իսկ երկրորդն վառօդոյ. և յայլում վայրի փասար մի մեծ, և աղբիւր բժշկական. զորմէ ասեն Թէ է դեղ առողջարար էլեփանդական ախտի. որ է փաէհնիկ. վաճառուն մղոնաւ հեռի 'ի ուշինկդըրայ գտանի համար բնական 'ի մէջ երկուց լերանց. ը որով անցանէ գետ։ Գտանի և գետակ փոքր որ մտանէ 'ի խորագիտ լերին, և անդէն անյայտ լինի. վէր կոչեն զնա գետ կորուսեալ. գտանի և աղբիւր մի ծծմբային և բժշկական։ Վերատան մղոնաւ հեռի

'ի

'ի ուղևորեցայ ը արևմտեան հիւսիս 'ի լայնաձաւալ գաշտի գտանի վիճ, կիմ խոտոչ բնական. ուր 'ի տահմանաւոր ժամս մարթի է իջանել 'ի խոր իբր 100 կանգուն. իսկ յայլ ժամս այնչափ բարձրանայ 'ի նմ ջուրն, մինչև ըմնուր հեղուլ և արտաքս. զայս վիճ կոչեն ջրհոր մանկանց ածուճ և տեզատուճ. և առաւել զարմանալի այն է՝ զի չունի բնաւ հաղորդուն ը լերին, կիմ ը գնայ. եթէ ոչ գաւցէ տարերկրեայ ինչ ճնշհաւ. իմն միտնաւ հեղուի 'ի տուղորէ տասի՝ գտանին և այլ եօթն, կիմ ուղին այսպիսի ջրհորք։

Բէդլուճ. (Քափճան)։ Ը բնակիճ տեղի 'ի ամին կամ տուճ առ տահմանօք վիրճնիսայի և մկրտչըճնայ՝ առ հիւսիսային վտահաւ բորովմաք գնայն։

Պէնէրուի։ Ը բնակիճ տեղի առ լճատրնկդան գնտով։

Ը՛ճէն. (Ըճճէման)։ Տեղի առ հատանուն գնտով յարևելեան կողմն նր։

Հէբբէի. (Հաբբէի)։ Գնօղ 'ի զուճարճալի հովտի 'ի մէջ կաղուտաւի լերանց։ Ա՛յս երեք տեղիք են 'ի կոմսուճ քըլըճէրէյայ։

Ա՛ճնիպազարի։ Դւրհաւոր տեղի հատանուն կոմսուճ՝ մօտ յահուճս մէ հերին գնայ՝ առ տահմանաք կոմսուճ հիւլիֆէրայ։

Պէճֆըրա։ կոմսուճ կիմ վիճակ, որոյ բնակիչք ցրիճ բնակին ատտ և անդ. ուսոմ չիք 'ինմա ոչ քաղ և ոչ գնօղ, որ ունիցի տուճս 'ի մի վայր հատաքիճս։

Նէշ. (Նաշ)։ Դւրհաւոր տեղի կոմսուճն Ըսըրտայ (Էտվարտայ)։ մօտ 'ի պուճարլօ վտակ, որ մատնէ յարբտմադաքս գնտ։

Պ՛ըէնճմ. (Պաբէնճամ)։ առ սպատկ գնտով։ Նիճօլա։ Նէնեաճ։ առ եամճա գնտով։ Քիչըր։ Քօչէնտ։ Ա՛յս եամ բնակիճ տեղիք կիմ գնօղք են 'ի կոմսուճն քըմպըրլըճնայ։

Ըչ՛ուրը։ (Քէպէր)։ առ վարվիք գնտով։ Մ՛անօգան դուն. առ եամճա գնտով։ Պերմաբը, մօտ 'ի բերան աբբտմադաքս գնտոյն։ Ա՛յս երեք գնօղք են 'ի կոմսուճ չէսդըրմիչայ։

Ո՛ապըն. (Վապան)։ Ը գնօղ 'ի կոմսուճ Լմիլըճայ (ամիլճայ) յարևելեան կողմն պուճան առուճին։

Ճ՛ըկճըրը։ (Եճճէրան)։ Գնօղ 'ի կոմսուճն հեղիճ ճէքայ ը որ անցանիճ առանաք գնտ։

Սըճի. (Սաբճի)։ Ը կոմսուճ որոյ բնակիչք ցրիճ բնակին. վճյ չունի ոչ քաղաք, և ո՛չ գնօղս 'ի մի վայր հատաքիճս։

Բերդպահ, անգլ. Բերճուհի։ Ի գլխաւոր տեղիս կոմսուհ պրոնավիքայ առ աբբահագօս գեռով։

Պէնդիքտ. (Պանդիօդ)։ Գեօղ ի կոմսուհ տինչ վիտիայ առ աբբահագօս գեռով։

Քոպեմ. (Քոպեմ)։ Գեօղ ի կոմսուհ էակքայ՝ մերձ ի ծոց գործել յեամէս գեռոյն։

Սիրգիւտ. Ոսբէրտ. (Վրվէտ)։ Նէոբօդ։ Ի՛ն քնակէը տեղիք ի կոմսուհ կղզոյն ուսյդ (վիկդ)։

Սէ՛քս. (Սաքսիօդ)։ Կենիմէնտ. (Կանեմանտ)։ Գլխաւոր տեղիք կոմսուհ նէնեմմնայ։

Նէրքէս. (Նօրքօդ)։ Գլխաւոր քղք կոմսուհ ան նայի գլխոյն առ Ջնդրհատ, որ յէաննդոնայ հանէ առ ափն եամէս գեռոյն. ը որ փոքր մի ի վերոյ լինի անցանել ի գամբգօն քղք. զոր ի 1775 պաշարեցին անգղիացիք. այլ ոչ կարացին առնուլ։

Բ՛ըդմըլ. Գեօղ ի կոմսուհ անննայն գլխոյն առ գեռովն երկնաբեթի։

Ջէրիէրն. (Գէրիէօն)։ Գլխաւոր տեղի կոմսուհ նօրթհ՛ամդընի, առ նաւահանգստիւ որ ի պարոյրն քէսաբէաք։

Նէնդիլ. (Նանդիօն)։ Ի՛ այլ իմն տեղի նման առաջ նոյն. յարևելեան կողմն նահատացէ պարուրին։

Սիլլ. Ե Ջըրէյ. Են երկու կղզիք յարևելեան կողմն սարատանդակին չարլըսթոյ։

Դէյս. (Դաուէս)։ և Մ՛եւբ՛ն. (Մ՛ալբուռն)։ Են երկու կղզիք յովկիանոսի՝ ի կոմսուհն Է՛քօմքայ (Ա՛քօմքայ)։

Լահանդ Ը. Մ՛էրիլլանտ.

(Մ՛արիլանտ)։

Ունի իւր սահման ի հիւսիսոյ՝ զբէնսիլվանիա. յարևելից՝ զկոմսուհս, որ առ ակէլսարէ գեռով. յարևմտից՝ զօհիո ը փոքրիկ ինչ մասին. իսկ ը այլ մասին՝ ոտ և ի հարաւոյ՝ զվիրճինիա. յորմէ անկասն ի ձեան բռնվմբք մեծի գեռոյն. որ և սահման երկոցունց և ի ծովէ՝ մինչև ի լերինս։ Տարածուի նէ ջրալափառ է ի չոր ՏՏՕՕ քառակուսի մղոն աշխարհագրական։ Իրրև ի կէսն այսր գարուս Թիւ բնակչաց սը ը վեր ի վերոյ հաշուի հաշուեհա-

հասանէր ՚ի 40 հիւր սովաւրակ, և ՚ի 60 հիւր սեաւս. Ձնդհարդ որ անդրանցն յիւրեանց վերջինն պիտի, ոչ դնէ ՚ի նոսէ աւելի քան 90 հիւր սպիտակս. և 32000 սեաւ գերիս. բայց ՚ի վերջոյ ձգիւս հանդիս արաբէ բնակչաց նոր, զոսան ՚ի նոսէ 320000 սպիտակէ. որք սերեալ են յեւրոպացւոց. յորմէ յայտ է թէ բազմամարդ է յոյժ նկատմամբ ամերիկոյ այս նահանդ, ուր գժուարին է գտանել նահանդ կամ տեղ, որ ՚ի սոյնպիսի տարածութեան այսչափ բնակիչս ունիցի. յայս հաշիւ ոչ մնանեն սեաւ գերիք, որք օրէ օրէ նուազին. ոչ սպիտակէն բազմանան:

Ունի բիւր դեռս և վտակս ականակիտս. յորոց գրեթէ հասուցն է լոգալմանք գետն, որ հարուստ մի տարածութիւն ոռոգանէ զերկիրն նր. այլև ծոց մեծ յամն ծովու. որ է նաւահանգիստ ընդարձակ, անդոյն, և բաւական եմ անուանել նաւուց. զի

Էջ 140

Օգ սորին նահանգի ՚ի ծովեզերեայ տեղիս հանդէս է և Թանձր. այլ ՚ի ներքս ՚ի լեռնակողմանս մաքուր և առողջարար. ՚ի ձմեռան սառնի է ցուրտն. ոչ և ամէն յամառան. իսկ գարնանային և աշնանային եղանակք քաղցր և բերեխառն. այլ անդր նարին յահասիրէ պիծակաց, և այլոց ազգէ ազգի խայթոցաւոր և անդիպելոց ճանճից՝ ոչ սակաւ վնաս են բնակչաց:

Երկիր նր պարարտ և արգաւանդ. բերէ առատապէս ցորեան, որ ինչ հարկաւոր է մարդկային կենաց. նր ցորեան, և մրգացորեն առատ, զոր և այլոց վաճառեն. ունի և անասուս մեծամեծս, և գնդի սեաս պատճառական փայտից. յորոց զոմանս յիշատակեցաք ՚ի վերոյիկս. և վասն և կանեփ և զանազան տեսակս պտղոց և բժշկական բուսոց. այլև որթս խաղողոյ. զոր նորոգ սկսան գործանել, փոքր ինչ յառաջ քան զամ տէր 1760. և բնակիչ անասունս, որք բազմանան յոյժ. գտանին անդ և ազգի ազգի թռչունք բնականք և վայրենիք. և չորքոտանի գազանք վայրենիք: Այլ առաւել առատ և բազմաշահ բերք նորա է ծխախոտ ազնիւ. թէպէտ ոչ հասանեն ՚ի պատճառականութիւն ծխախոտոյ վերոյիշեալ, որ և է գլխաւոր վաճառք նր. յորմէ ոչ միայն բնակիչք նր շահին, այլև անդրկով՝ մինչև էին այս ժք նահանգք բաժանել ՚ի նմէ. զի ըստ հաշուոյ լսի ՚ի մաքսից ծխախոտոյ վերոյիշեալի և մշկընկուզոյ, զոր առնէին յանդղկս, ամի ամի առնոյր առաջ

առաւել քէ վերնս միլիոնս արծաթի տուգանքս վճռեսկան. որ առնէ ըռճ առաւել քէ ոզվեց միլիոն, թող զայն զոր յետոյ վաճառականք անդրկացիք չտեսին անտի. զի ինքեանք գիւրագին առնուին ի բնակաց ամերիկոյ, և մեծագին վաճառէին յեւրոպիա։ Ասէ յետոյ յայս բազմաչահ վաճառս զոր կորուսին անդրկացիք, վասնզի սկան գաղղիացիք. և երկի թէ վասնզեսցեն ըզ հարուստ մի Ժմկ, մինչև բնակիչք վիրաւնիայի և միչրկըղնտայ բացցեն և այլ ձնդհա ի ծառայել զայս վաճառ իւրեանց։

Սկիզբն բնակուեա գաղթականին անդրկացւոց յայսմ նահանգի, երկ առ ոորուբ ըռ կարծրոսի Թիքրին անդրկոյ. որոյ նորոգեալ զնիստ օրէնս ըռ ներիկոսի ընդգէմ ուղղափառաց անդրկացւոց չարաչար ձնշէր զնոս. վռ այնորիկ պալգիմօր անուն ոմն այր իշխանաց զուն՝ զոր ինքըռ լօրտ կոչեն, ուղղափառ հաւատով և ձչմարիտ ըռճսպաշտ, խորհեցաւ ինդրել իւր ապաւէն անբոյսի ի վիրաւնիա. բայց չգտաեալ և անդհանգիստ, քանզի և վիրաւնիացիք զաղանգ անդրկական եկեղեցւոյն ունէին՝ ուստի և Թշնամեալք բերէին առ ուղղափառս, եգ ի մաի հաստատել զընակութիւն իւր յանբնակ անապատին, որ ի ըռ մէջ բազմամբք և բնակելական գեաղ։ Ասէ փութով վահճանեալ զաղչատոր կեանս իւր, որդի նր եգ ի գործ զնարհուրդ նր։ Սա ի 1633 եկ յանգղոյ ըռ այլոց 200 ուղղափառաց որք առ հնրկ էին ի քաղաքացւոց անտի. բարեհաճեցաւ ազնուականք բարեպաշտք և երկիւղածք յայ. որոց հասեալ յամբիկայ, ի ձեռն քաղցր խաղաղական և արգարակոր ըռճ գնացից իւրեանց՝ այնպէս ի նոր իւրեանց յանհուսն զմբռնակայ վայրենի ամերիկայիս, մինչև ինքնայօժար դիմել նոյ յօգնուն անդրկացւոց՝ և որսի մաքք և ամ հաւատարմութեամբ աշխատիլ ի գործ նոյ։

Ասա քաղցր իրաւասէր և խնայասէն ընթացք ազ փութով բազմացոյց անդ բնակիչս. քանզի ըզնք ոչ միայն յուղղափառաց, այլև յայլոց ազանդաւորաց հալածելոց ի պատճառս կրօնի իւրեանց, անդ իբր ի խաղաղ նահանգիստ գիմէին. որում և ի սուղ Ժմկի չգին զայն վայր ամայի. այլ ոչ ևթող ըռ երկար վտիտել նոյ յայնմ անգորր խաղաղուե քրմ վճռա բռնակալ, պատրազան անդրկոյ անաւանեալ. քանզի ընկէց զպալգիմօր յիշխանութենէ, զոր վարեր ամ խնայասէր ի վր նորատունկ Ժողովրդեան իւրոյ.

բայց

բայց զինի մահուն քրոմվէլլոսի , ը կարողաս արքայ անդրէն գահակալի զնա յառաջին իշխանութէ իւր . եւ գերդ արքայ, որ Թիւրեաց փիլիպոսաբար արքային, եթաթ զիշխանութէ կառավարութէ ի տոհմին պալդիմորայ , բայց եթող ունել զմեսա երկրին՝ որպես ունէր և յառաջագոյն . ապա յորժամ սերունդք բազապատին պալդիմորայ ուրացեալ զուղղափառ հաւատս , ընկալան զաղանդ անգլիական եկեղեցւոյն , անդրէն ի ձեռս բերին զառաջին իշխանութիւնն իւրեանց . յոր ժամ էին մինչև ցդաշնադրութէ ժէ նահանգաց . իսկ յայնժամ համօքէն նահանգն միաբան հաւանութէ եթաթ ի ինէ զիշխանութէն զայն յաւէժաբար . մինչև ը ասից պիշինկայ՝ չիթոզոլ նշ և յայս երեսք վայելելոյ յարդիւնս ուրացուէ իւրեանց . և այնուհետև կառավարութէ նահանգին փոխեցաւ ի պարլ ռամկապետական . ոչ և այլոց նահանգաց : Իսկ գլխաւոր կրօն նահանգիս ի սկզբան անգ էր Հնմարիա ռղղափառական , ապա զօրացաւ աղանդն անգլիական եկեղեցւոյն , իսկ այժմ երբէք ընկեցան յիշխանութէ հաւատագրութէ սերունդք պալդիմորայ , անգրէն զօրացաւ ուղղափառութէն . այլ գտանին անդ և այլ զանազան աղանդաւորք բայց սիրով գնան ընդ միմեանս , վիշ և ոչ մի ինչ խռովութէ ծագի ի նոսա ի պատճառ կրօնի : Իսկ ի բնիկ ամերիկացւոց սրտ մասին սակաւաթիւ մնացին , որք բնակին յարևմտեան կողմն Միչրիչընայ , և հան միտն ի նահանի անտառապատութէ իւրեանց :

Ա յս նահանգ բաժանի ի 13 կոմսութիս . որք ի գլխաւոր տեղեաց , կի սեպտ իւրեանց անունն զանուն . և ի 50 ժողովրդապետութիս : Անուանք կոմսութէց են այսոքիկ : 1 Հնննա Հռոդէլ . ը անգլ . Քառանդէ օ Էննը Ե՛րընթ : 2 Կոմսութիւն գերդեթայ իշխանին. անգլ՛՛ Քառանդէ օվ Բրինս Ջօրջ : 3 Ջարլս . (փարլս) : 4 Սէ՛ մարիամ . անգլ՛՛ Սընթ Մէյրի : 5 Քառվերդ : 6 Ֆըեթերէյ : 7 Պ՛ուրիմօր . (պալտիմոր) : 8 Քը՛մպերլընդ . (Քումպերլընդ) : 9 Քընդ : 10 Հնննա դ՛էյ . անգլ . Քառանդէ օվ Տայն էն : 11 Դ՛օրսէտ . (դալսէտ) : 12 Ուսթըս . (Վըսթերդէր) : 13 Սը՛սըքս . (սոմերսէտ) : Եւ զի բնակիչք սոյ ը մեծի մասին ցրիւ բնակին իւրաքանչիւր ի կալուածի իւրում, յայն ոչ ևս առկաս ընդ և գիւղօրէք գտանին ի նմա . և որք են փոքր են և սակաւամարդ , յորոց զգլխաւորսն յաջորդիկայք նշանակեսցուք .

Հնննաբուլիս . ը անգլ . Նննըբօլիս : Գլխաւոր քաղ

Համբրէն մէյրիքընտայ. կառուցէլ 'ի ցամաք կղզի՝ դարձնէլ 'ի ակվէրն գետայ. ընտնուի սորին գետայ մօտ յայս տեղի՝ է իբրև տիղն մի, որ ղզդէ ըլ ծովուն կրէ զանգառուն և զնաւրնթացուն մինչև ցայս ջրլբ. ուր 'ի ժամի մակրնթացուէ ցերկու ոտնաչափ բարձրանայ ջուրն. և ապի ևս է. Թէպէտ իբրև 200 մղոնաւ հեռի է 'ի ծովէն։ Ա՛յս ջրլբ փոքր է, զի ունի տունս իբր 150 հևթ. յորոց ոմանք են 'ի Թրծնէլ ապեւտոյ. որք Թէպէտ մաքուր են, այլ անշուք. փողոցք նր քարայատակ, այլ առատապար և անհարթ. շէք 'ի նմ երևելի ինչ չինուած. զի և եկեղեցի նր և ապարանք իշխանին, որք են գլխաւոր շինուածք նր՝ անշէք են և ապքատակերպ. նոյնպս և դրամք նր անզօր, և վաճառաշահութեն նուազ. զի բնակիչք նր ըլ մեծի մասին վարեն զջրագործն պաշտօնեաարուեստ, վոյ սչինչ միա գնեն առևարուեստ. հաղիւ երբեք յամին գնրկու կամ գնրեսն նաւս չինեն անդ։

Լէնոքն. (Լէնոքն), կամ Լէնոքն գաւառ. (Դօվն)։ Ա՛ռանձ գետոյ. կամ չէն 'ի հարաւակողմն աննաւղելս ջրգծ։ Քրմայն էնս գաւառ։ Շէն առ Ջնջհաւ վերոգրելոյն, բայց քանի մի մղոնաւ առաւել ըլ հարաւ՝ մօտ 'ի բադնէնդ գետն։

Պրնդօղլ։ Ի բնակիլ տեղի 'ի կոմսուէ չարլսայ առ բոդուվնք գետով 'ի հիւսիսակողմն նր։

Բօդ ԷԷդէօ։ Բնակիլ տեղի 'ի հիւսիսակողմն առաջնոյն։

Սէ՛ Մ՛արիա. անգլ՛՛ Սէնդ Մէյրէա։ Յառաջագոյն էր գլխաւոր տեղի համբրէն մէյրիքընտայ. որ 'ի ջրգծ ասսի կալաւ զանուն. իսկ այժմ է տեղի անչնչ մօտ 'ի ռաբբահանեք գետն։

Պլէյզընսպէրկ. (Պլանդենսպէրկ)։ Գլխաւոր տեղի կոմսուէ ֆրէտերիքսբ յարևելեան կողմն էդէլբն պրանք գետոյն։

Ոսվոբն. (Վասթան)։ Բնակիլ տեղի 'ի սմին կոմսուէ առ ռաբբահանեք գետով 'ի հիւսիսակողմն նր։

Պօլէնտր. (Պալէնտր)։ Գլխաւոր տեղի համանուն կոմսուէ 'ի վերին կողմն ոուշք գետոյն. ոչ կարի ինչ հեռի 'ի քէսոբէկք պտրուբկն։

Նէ՛ գասն. (Նէվգոլն)։ Բնակիլ տեղի 'ի կոմսուէ պօլդմբրայ առ բադաբագօ գետով 'ի հիւսիսակողմն նր։

Ճօֆֆբ։ (Էոֆֆթ)։ Բնակիլ տեղի 'ի սմին կոմսուէ իբրև 10 մղոնաւ հեռի 'ի պօլդմբրայ.

Բարձր։ Նոյնիսկ յայսմ կամուրջ առ սուգվիհան գետով յարևմտեան կողմն ներ, մերձ ի բերան՝ ըստ որ մտանէ ի պարոյրն քեսաբէաք։

Ձէ՛ոդէզ։ (Քէոդէզ)։ Տեղի ի կամուրջ քենդայ ի հիւսիսակողմն համանուն գետոյն։

Ճըրմ գառն։ (Դռն)։ Իբրև 10 մղոնաւ հեռի յաւաջնայն ի հիւսիսակողմն ներ, ի նոյն ձնհովի՝ որ հանէ ի նէվքասդէլ և ի ֆիլտաելֆիա։

Ջաբլը գառն։ (Քաբլէս դռն)։ Ճէն առ նախատացէը ձնհովաւ ի մէջ սահմանաց սորին կամուրջ, և տեղաւարայ։

Նէոդէնէմ։ (Նեոդէնիկոմ)։ Տեղի ի սմին կամուրջ յարևմտեան կողմն էլք գետոյն. ի բերան այսր գետոյ ի 1777 հով սպարապետ անգղիացւոց հանգերձ զօրօք եկ առ ի արշաւել ի բենտիլվանիա. որ նախ հաս զաբլը գառն, ապա զնէվքասդէլ և զֆիլտաելֆիա։

Օփֆըդ։ Քաղաք փոքր, և գլխաւոր տեղի կամուրջ սմնայն գլխոյն առ քօղգմանք գետով ի հիւսիսակողմն ներ։

Քռնչոն գառն։ (Քէնեդոն)։ Բնակիչք տեղւոյ ոչ կարի ինչ հեռի ի քեսաբէաք պատրաստին։

Սըմըրսէտ։ (Սոմերսեդ)։ Քաղաքք փոքր, և գլխաւոր տեղի համանուն կամուրջ առ քոգմանքէ լայնաձոր գետով յարևմտեան կողմն ներ։

ՅԱՀԱՆԳ Ե. ՊԵՆՍԻԼՎԱՆԻԱ։

(ՊԵՆՍԻԼՎԱՆԻԱ)։

Յարևելից՝ ունի զՆիրսէյ և զնոր եորք. յարևմտից՝ և ի հիւս՝ զքանասաս, և զՅն իրոքուացւոց և զօհիո. ի հարաւոյ՝ սահմանք նր ուղիղ գծիւ որոշեալ են ի մէրիլընտայ։ Ամէնազգն երկայնուէ նր և լայնուէ գրեթէ հաւասարապէս են սմենեքին. որք և հասանեն իբրև ի 200 մղոն. իսկ բոլոր սարաձուէ երեսաց երկրի նր՝ է իբրև 24000 քառակուսի մղոն. բայց բնակիչք նր առ համեմատութ այսպիսի շրջակ տարածուէ սակաւ են. զի ասի թէ թիւ նց հազիւ հասանի ց 3500000. վիճ գեռ բազմ տեղիք նր կան մնան անբնակ և անգործ։

Ունի

Ունի բազմ գեաս մեծամեծս և մանուանս ականակիտս։ առուղջարարս, և ձկնաբեբս. զի ըստ մեծի մասին հոսին ընդ ձորափորս առաջուստս, կամ խոչունս. որոց դէմս ասելն են Տէրեավար և Սուսվէհան. և Ըռուիլ-քիլ. որք մեծ են և չատաջուր, ուստի և նաւարկելի։

Օդ նոր քաղցր է, բարեխառն, և առողջ. իսկ եղանակքն պէսպէս, գրեթէ ոչ առ միով. ձմեռն սկսանի 'ի դեկտ" կամ 'ի սկիզբն յունվ". և ձգի մինչև 'ի մարտ. յորում հազիւ երբեք երեւի անդ մանուշակ կամ ոստ, այլ գրեթէ միշտ պարզ է. ցրտուէնն սաստիկ չափաւոր է, բայց երբեմն 'ի միում աւեթ դիշերի 'իյանկարծական շնչելոյ հիւսիսային հողմոյ որք գան 'ի լերանց, և 'ի լճիցն քաղաստայ՝ լինի սաստիկ յոյժ, մինչև սառիլ և մեծամեծ գետոց. իսկ գարունն սկսանի յապրիլի. 'ի սկզբան անդ յաճախեն քաղցր անձրեւք. և օդն աստիճանաբար ջերմանայ մինչև ցյունիս. ապա սկսանի տօթն. զոր հարաւային արեւմտեան հողմունք ոչ սակաւ բարձրանեն. այլ միանգամայն պաճուճեն և տարափս սաստիկս, որք մեծապես վնասին արտորեցոյ նոյ.

իսկ աշունն սովորաբար անձրեւային է։

Երկիր նոր ընդհանրապէս խոտելով՝ արգաւանդ է և բերրի. զի սակ թէ ընդ միոյ բերէ 25. և 30. վայ բնակիչք նոր ունին առատապէս զնոմ՝ որ ինչ հարկաւոր է մերձեցին կենցաղ. գրեթէ զնոմ սեռակս արմտեաց, և առաւելապէս հաճար և մարգարէն. և ազգի ազգի պտուղս բանջարս և պտուղս, վարդ և կանեփ առատ. ունի և մեծամեծ անտառս, և բազմատեսակ փայտս պատուականս, և թռչունս, և գոլորտանի անասունս ընտանիս և վայրենիս.

այլև բոլս երկաթոյ առատաբերս։

Ընդ ինքն այսր ամի ծաղկեալ են 'ի ամին և զանազան արհեստք, առաւել ընդ յայլ ամ նահանգս. զի դորս ծեն անդ անքան առնապատս պատուականս. յորոց զոյգ մի 4, 5 զրչի վաճառի. գլխարկս եւրոպացւոց. այն է՝ շափայ՝ լաւագոյնս ընդ զոր չինեն յեւրոպիա. կտաւս պատուականս՝ զոր գործեն եղանամոյկք. այլև տաւիղեղէն կերպասս և ցխախ՝ բայց խոտորագնեալ. զի այս արհեստս չեն ևս է կատարելագործեալ. և առատանան 'ի սկզբան նաւուց. իսկ կատարեալ. օրալայ, այն է՝ նիշատայ. ձրագս 'ի մոմոյ, և 'ի ձարպոյ կէտ ձկան. որ է ֆալկանօս. օձառ, իւղ սպանան. կանեղէն անօթս. եւն։

Ասյա ամ արուեստակերտք, ըստ որս և բնական բերք երկրին, որ երկաթ, կանեփ, վուշ, տախտակք, և մեծամեծ գերանք ի կայն նաուց՝ այլև մորթի ընտանի և վայրենի անասնոց՝ են գլխաւոր վաճառք նր։ Այլ վաճառականաւն նր ծաղկեալ է յոյժ, և ընդարձակ տարածեալ մինդ այժմ զինի բաժանման իւրոյ ի տրուճ անգլոյ։ զի բաց յառաւրուեցդ զոր առնէ ըստ չջնակայ Ծս և նահանգս, անհամեմատ առաւել է այն, զոր առնէ ըստ եւրոպացիս ըստ հընդկիս և ըստ ափրիկեցիս։ Յորժմ ըստ տրուբ էր անգլիացոց՝ առաքեր յանգլիա երկաթ, վուշ, կանեփ, կաշի, իւղ կոստատի, գերանս ի պէտս կայմից են. և փոխարէն ըստնէր անտի կտաւս խալանոց և հնդկայինս, շալ, սալաթի, տաբ, աղդի աղդի ներքատս պատոճականս և բնհինդս և այլ այսպիսիս, որք յաւէտս ի փափկուշ են և ի խենեշուն՝ քան ի կարևոր պէտս կենաց։ Ասյա վաճառք զոր անգլիա մատակարարէր մեզ, բազմեք առաւելոյր ըստ զոր ունք առաքէին անդ. որով բովանդակ գումարք նհինդիս յանգլիա տուէին՝ ի 1723 անդրնդիս ոչ առաքեր ի բնհնդկանիս վաճառս առաւել ըստ 230000 գաղ. ղիական լիրեի. (որ այժմ առնէ իբրև 23 փարայ). եսկ ի վերջին ամ յիսէ ըստ զմատանիլել նց՝ ի տրուճ նց, առաքեր 10 միլիոնի. զոր ծանր եր նց՝ յաստակեց անհնարին՝ վճարել. Թեպետ և մերկանային յամ գումոց, զոր բազմահոգ առևտրութ առանային տպրտատ։ Ասյմ այժմ վերծեալք ի բռնուել, ոչ սակաւ ծաղկեցուցին զվաճառականուն իւրեանց. զի Թէ յիսէ քան զգաճառուն՝ վաճառք զոր առաքէին արտաքս, ոչ հաշուէին աւելն ըստ 25000 սակաւս, այժմ կրկնապատկէ են և եռապատկէ. և Թէ նաուց օտարաց զոր ըստնէր ըստ այն ժամս՝ հնգ ամեր ց 400 ամի ամի. նոյնչափ էին և իւրեն՝ զորս առաքեր. իսկ այժմ բիւմք առաւել են իւր նաուք զորս առաքէ, ըստ զորս ըստնի. զի ունելով առաւաւնս զմ՝ որ ինչ հարկաւոր են ի չինուել նաուց, ի սուղ ժամի հանէ նաւս բիւմս։

Բնակիչք նհինդիս առ հնդիկ խօսելով՝ քաջատունդ են բարեսեսիլ ամէնայն և գործունեայ, չափաւոր ի ծախս, բայց միանգամայն սկերն զդիրդ և զիսփ կատուն կեանս. քզն և նք որք օրինաւոր սխալառութ հայհոյհայհոյեն զդարմանն կենաց, ունին միշտ ի սեզանի իւրեանց հաց, միս, գարեջուր, զոր պիս կոչեն, և օղի առատապես հանել ի շաքարէ.

ֆակ այլք՝ ոչ միայն մեծասուքք, այլև որք միջասակ
ման են ընկնաք՝ ըմկեն գինի ապանոյ և գաղտնոյ, և
այլ սեպական ոգելից մեծագին ըմկելիս ։ Ոչ գոյ
սեասանել առ նո մուրկի աղքատս քչքչելը և կիսա-
մերկս, ոմն յայլ տեղիս ։ զի որք ծննդեամբ կամ ՚ի
ձախող ինչ գիպոմածոյ աղքատք լինեն, ոմն և որքք
և այլոքք՝ ՚ի հասարակաց գանձէ վայելչապես գոր-
ծանին, վայ ամբն բարեզգեստ չըլինի ։ Հիւրընկա-
լուին կարի ՚ի յորգի է առնո ։ Ընտանին գիւրա
ոչ ներ օտարս ։ այլ ներ ընտանի բարեկամս առատու-
սահաձելով ը մեկնիլ նոյ ։ ք ը գալ և ներկանիլ
առ նո ։ Հարկապահանջս ևս կամ որք չափազանչք
ոչ նեղեն զնո և ոչ վրդովեն զիասղասական կեանս
նոյ ։ և վն այսպիսի հանգիստ և անխռով կենաց
առաւել ազնն և բարձրանան անդ յաջորդական սերընդ-
գեամբ ։ ք յայլ եամ տեղիս ։ Եորդաւոր օրինք ևին
տան ընկալ ՚ի նէնդիզ տան ։ որ զանիշատակուն աղքեան
ը այլոց յանցանաց արձակու ը ծանր պատժով ։
քայց միանգամին դնէ այնպիսի ևին պայման, որով
քանայ ձնդրկ անպատիժ գործելոյ զոյն եղեան ։
քանզի երիտասարդ ոք հարեն ՚ի աեր աղջկան ։ և
ծնօղք նր ոչ կամիցին ասել զնա նմ, եթէ փախուսցէ
զնա ՚ի տանէ ծնողացն՝ հնծեն յերիվար երկոցուն ՚ի
միասին՝ աղջկն յառաջոյ ինքն յետակատ ։ և կայցէ
առաջի գաւառապետին տեղի, յայտնեսցէ աղջկն
Թէ սիրեցեալն իւր յափշտակել է զինքն, երիտա-
սարդն արձակի անպատիժ ։ և կարէ օրինօք առ-
նուլ զնա յիւր կնուն ։

Սկիզբն բնակուէ գաղթականին անդրկացուոյ յայս
նահանգ ։ եղիւ զայս օրինակ ։ գաւրկեցմս բնակեան
սրդի ծովակալ եչմանի միտմ անդրկացուցոյ՝ ընկալէլ
զաղատիք քոմպաբեսանց ։ ոչ ևս կարէր խաղալ ը
ձեալ յանգղիա ։ կի վարել զպաշտօն ինչ քղքական ։
քզի այն ազատիք գաղթելի էր անդրկացուցոյ ։ վն
խորհեցաւ փոխադրիլ յամերիկայ ։ և զի հայր նր
տոմէսալ էր ՚ի փոխ երեսելի գաւմար դրամոյ տրուէ
անդրկոյ ՚ի Ձակի հասարակաց լինչ հարկապարուէ,
սա ինդրեաց փակ այնց տալ նմ զգաւառս մի յանն
բրնակ վայրաց անտի հիւսիսային ամերիկոյ ։ և ընդ
կալաւ հանդիսական մուրհակաւ տրուէն ժամնջե-
նաբար զոյն տան երկրի, որ ՚ի սեբլանաբե գեռոյն
Ձգի ը սրևմտեաս մինչև ՚ի լերինս ։ եգեալ ՚ի մոկ
բնակեցուցանել անդ զաղանդակիցս դրամաբերս
եանս ։ Եւ Թէպէտ ամենեքին որք էին ՚ի նոյն
աղան-

ալանգոյ՝ ինդրկին երթալ ը նմ, բայց նա չէառ յանձն. կի թէ ոչ կարաց զամենեսին տանիլ, այլ զերկու հաղարս և եօթ տաճէը իւր, ի 1681 եղ յանգլոյ. և յայնժամ ետես յամերիկայ ի գաւառս իւր, չհամարեցաւ բառնական զիրաւունս որում ընկալէ յանգլոյ առ ի օրինաց ժառանգել զայն երկիր. քանզի քաջ գիտեր, թէ անգղնաբանչիւն ինչ որում ի վեր նր. վայ կամցէը ը չարիդ արդարուե գնալ, զի եր բնուե արդարակորով և խաղաղասէր, եթ դինս վայրենի ամերիկացոց բուն բնակչայ երկրին. զի ը ամ իրաւանց՝ նք էին ուարք նր իրրև առաջին ստացողք. և ստացաւ զերկիրն, ի վր արդարուե հիմեալ զնրուե իւր. որ առաւել հաստատուն է և անվտանգ ք զբռնութեն. յորոյ վր հիմեան գրեթէ այլ ամ բնակուիք գաղթականաց եւրոպացոց յամերիկայ. և այնուհետեւ շրջակայ ամերիկացիք անբակ սիրով կապէցան ը նր. զոր և միշտ պահէցին. որով և այս նորաստուածն գաղթական՝ ի սուղ ժամի այնչափ աճեցաւ, մինչև զարմանալ ամ ազգաց: Եւ չեն ինչ զարմանք. զի ամ իրօք ի խորին խաղաղուե վայելէին, չունելով ուսուեք պատերազմ. զի և կառավարուե նց քաղցր էր և խաղաղական. որ գրեթէ միաոեականն էր. զի առհմն բնիեան իրր օրինաւոր ժառնգ երկրին սիրէը նմ. բայց ը իրաց ինչ կանեէը զդեբուգոն տրուէ անգղնոյ. ասկայն միշտ եկաց միաց ազատ յայլբունի հարկաց և ի կապալաց մինչև ի վերջին պատերազմ. յորում բազմ դժուարուե ստացաւ ի նամանէ անգղիա օգնուի դրամով. և զօրօք ի պաշտպանուէ առհմնաց նահանգացս այսոցիկ. սակայն առյաւոյ վր ստոց և հարկաց եղև և սա մի յառաջնոց պատի ոչք Թօթափուեցին զլուծ անգղնոյ, և եղեն ինքնատէրք. և այնուհետեւ որ կառավարուէ ևս փոխեցաւ ի ռամպուեուէ.

ոճ և այլոց նահանգաց։

Ա յս նահանգ չունի մանաւանդ ինչ կրօն հարկ օրինօք ընկալէլ և հաստատէլ. այլ Թողէ ի խղճմտոց ամենեցուն, հաւատալ զոր ուղիղ և ճշմարիտ համարի. վայ դատանին անգ ուղղափառք, լուսաւորականք, կաղվինականք, և այլ պետպետս աղանգաւորք. ոչք միասին ունին իրաւունս ի քաղաքական կառավարուե. քանզի շատ է առ այն լինել քրիստոնեայ. հրէայք ևս գտանին անգ և են արտաքոյ իրաւանց, և առելի ամէն. բայց ոչինչ հալածանս կրեն. և Թէպէտ այսպէս ազանդք են ի ամէն նահանգի,

սակայն մեծ մասն բնակչաց նոր ունին զաղանդ քրիստոսաբերեանց. որք են արք պարզամիտք ոգեկոչք և խաղաղասէրք։ Գաւանին անդ և այլ մասնաւոր հերետիկոսք տումբերեան անուանեալք, որք առաւելել պարզամիտ են, և ոգեկոչ և հեզաբարոյք՝ քան զքրիստոսբերեանս. այք սակաւաւոր են. և այլն՝ ի մի ձեղք կիմ՝ ի գեօղ հաւաքել բնակին յանդին անապատի. զաղտագնել չկարեց ազէտ և՝ ի ժողովրդոց. և՝ ի ձեղբի անդ՝ արք և կանայք՝ ի զանազան ժամս քնակին մեկուսի՝ ի միմեանց. և ոչ երբէք ակառանին զմիմեանս, բայց միայն՝ ի տաճարս. ուր ժողովին միայն սակս հաղիկ իրողաց. զմիմ իւրեանց ծանանն չկարեն, չլսեն, և՝ իքուն. երկու անդամ՝ ի տեղեկի, և նոյնպէս՝ ի գիշերի պարտադան են կանխել չաղօթս. այլն ըզքրիստոսբերանց ունին իշխանութիւն քարոզելոյ ժողովրդեան, չորիամ զգան չանձինս ազդումն ինչ ընկալել. և բանք նոյ սովորաբար են՝ ի մէր խոնարհութեան, հեզութեան, անչինչաբարութեան, ժուժկալութեան, և այլոց առաքինութեանց։ Իսկ զգոնչութիւն պահելն զոր չաթաթոս հրամարեալ չամ մարմնաւոր գործոց առաւել քան զնրեայս. ըստնին զգաժոյս և զարգայութեան. բայց ոչ զաւանութեան պատժոց դաւանապարտելոց. նոյնպս և զսկզբնական մեղս ոչ ընդունին. զոր և լսել անդամ զարհուրին երբ՝ ի հայհոյել ըզեմ անաստուածն ողորմութեան նոյ. և զի միանգամայն աստուած, զմմաստնոս հաւատոյ, որք ցոյանն զարդարու ին նոյ՝ բացէ՝ ի բաց հերքին, երբ թշնամանագիրս նոյ, և աղաչիչս ներքին խոստովանութեան. քզի երեք թէ ոք զարդարուն ոչ համարին բարի և առաքինութ. վայ և անարժան նոյ. որով զնոճ կիսամանեայ ինն համարին, չի միայն ողորմած և բարերար, այլ ոչ նոյնպս և արդար, որ հաստատանէ ըս իւրաքանչիւր գործոց։ Այլ ասեն զմիրառել մանկանց, այլ միայն՝ ի չափ հասկոյց. և ոչ իսկ համարին զոյն պարտական հարկաւոր առ փրկութ. քզի կարծեն թէ հոգիք քրիստոնէից՝ ի հանդերձել՝ ի աշխատին՝ ի դարձուցանել զհոգիս այնոցիկ, որք չանհաւատութ մեռան. ոչ համարին օրինաւոր դաւանիսել բնաւ ըս ումեք, կիմ չաս նոյ վն զնոչ և իսկ պնծնի. վայ երեք ոք կողոպտել զնա չըմնչոյ, կիմ հարստահարել և խաւել, կիմ չարչարել, բնաւ ոչ տրտնչէն. և ոչ իսկ նչան ինչ չաստանն ցուցանեն. այլ ասմի հեզութ և խաղաղական կամք ատնին. զի անդորրութ սրտի երբ վերջին երջանկ

կուշե համարէշ և առ նմա. զոր ոչինչ իւիք կամին
վնասել։

Ցայնմ ատեն նոյն և երկայն պատմուհան սպիտակ. ի
ձմեռան առաւելչէն, իսկ յամառատն ի կատաղ. և
շատիկ խոշորանիւթ. և զանկատան. և ինքեանք ի
դշուխս. ահա այս են ամ հանդերձք և զարդք նոյն։
Իսկ կերակուր նոյն են լոկ բանջարք, և արմտիք և
պտուղք. այլ ոչ միս. ոչ իբր թէ արդելիլ համարին
զայն ձեռայն պատուիրանաւ, այլ զի ասեն թէ միսն
ոչ է համաձայնական կերակուր մարդոյ, այլ շաղղակեր
գազանաց։ Ոչ ամուսնանան ամենեքեան, այլ ամենք
միայն. և որ ամուսնանայ՝ մեկին ի խմբէ այլոց
հանդերձ կնաւն. և չինէ իւր տուն առանձինն
յանապատ վայրի. որում և հնարկուշ նոյն ձեռնտու
լինի ի հիմնել իւր նոր տուն. ուր այր և կին ի
միասին բնակին մինչև ի մահ և գործեն. բայց
զղուշակս նոյն առնու հնարկուշն, և անուշանէ ի
քղքի՝ ի հմրկց գանձէ. իսկ ինչք ամուսնացելոց
ի մեռանիլ իւրեանց՝ գնան ի գանձ անդր հասարա-
կուշ։ Արդ Թէպէտ յայսչափ բազմաշան ազանդս
բաժանիլ են բնակիչք նահանգիս, սակայն ի վեր
այսր ձեռ ի խորին խառնուշե վայելչին. քղի սկզբով
գնան ընդ միմեանս. և ոչք գատափակեն զընկերս իւր
ի պատճառս հաւասարոյ։

Այս նահանգ բաժանի յութին կոմսուհս, որք ի
գլխաւոր տեղեաց, և ի տեղոյ իւրեանց՝ ունին
գոնուն. և են այսոքիկ. Քիլսուէքիա. Ձէ՞ոէզ.
(Քէոդէր). Լինէ՞ոէզ. (Լանոսոդէր). Եօ՛ր. Պըր՛ո.
(Պէր՛ո). Պըս՛ո. (Պոս՛ո). Նօրճինկդըն. (Նօրճանճ
ոօն). Շասանօե. զորոց զգլխաւոր տեղիս յիրջ
հայդ նշանակեացուք։ Յորս յաւելցուք զինն և
զդաւառն գուքարորացոց. և զերիս կոմսուհս
տեղեավարայ. որք կացուցանին զառանձին իւն նա
հանգ, բայց ի ներքոյ բենսիլվանիոյ իբրև գաւառ
նորա։

Քիլսուէքիա. անդշ՛ Քոյլսուէքիէ։ Սկզբաքղք հա-
ստիրն բենսիլվանիոյ. առանց պարսպաց որպիսի
են և այլ ամ քաղաքք ամերիկոյ. աշնուն ընհանուր
ժողովոյն ժք նահանգաց միացելոց. գեղեցիկ բա-
նիչն բազմահարդ և բազմահնաւ. կառուցեալ ի
լեզու ինչ հողոյ քանի ինչ մղոնաւ հեռի ի տեղւոջէ,
ուր շուխլքիլ վտակ խառնի ի տեղւոյնէր (տեղա-
վար), որ ընդ մէջ քղքին անցանէ։ Ունի առնս իբր
3000. և բնակիչս աւելի ք 20000. փողոցք նորա

ուղիզ են, մեքուր և վայելուչ. ունելով յերկուց կողմանց մայթս. ՚ի զարդարեալս սալայատակ վե հետե գնացողաց. և ՚ի միջի ձնհղ կառաց. ՚ի գիշերի լուսաւորին զամարտզ. և պահպանին ՚ի գիշերա պահ պահակաց. ոչք խմբովին չջլին ՚ի նո առ ՚ի տապահովուն քաղաքին։ Ջանազան տաձարք, և ժողո վառեղիք են ՚ի նմ, ըստ զանազան աղանդաւորաց. զի հետևօղք անգղիական աղանդոյ ունին անդ երկու տաձարս. քառաբերանք երկու ժողովրդանոցս. կրկին բերիցականք նոյնպէս երկու ժողովրդանոցս. կրկնա կնունք՝ մի. նոյնպէս և լուսերեակնք, և կալվինա կանք անգղիացիք ունին սեփական ժողովատեղիս. ոմն և չվեացք. և հոլանտացի կալվինականք. այլ և մորավիացիք. նաև սակաւաթիւ ուղղափառք ունին անդ փոքրիկ եկեղեցի, կամ մատուռն վայելուչ. բայց չինուածք այնց տաձարաց փոքր են և անշուք։ Սակայն գտանին ՚ի քաղաքն սուտ և մեծաչէն և վայելուչ չինուածք. յորս երևելի են առարանք քաղաքին մեծ և երևելի. ուր գտանի ընդհանուր ժողովն ժէ հանգուցից. ոմն և գտատունի ժողով այսր հարանգիս. են ՚ի նմ բազմ սենեակք մեծամեծք, և սրահք. և երկու գրատունք. մին ի այսր հարանգելն, իսկ երկրորդն Մեմասեան հաստատեալ ի թվ 35 ամաց յետ ՚ի 60 ընկերից. ՚ի սմին գրատան որ հիմ նեցաւ ՚ի 1742. բայց ՚ի գրեանց գտանին և զանա զան հորանչան իրք. որ մերթ օձի 12 ոտնաչափ, զոր սպան սուրբնամ՚՚ի կուսանս. բազմ զգեստ ՚ի մերթոյ կենդանեաց սպանելոց ՚ի հիւսիսային հնդկաց։ Ցաց պարանան անգ գոյ միւս ևս գրատուն. յորում՚ են բազմ ընտիր գրեանք. բայց մեծ մասն են ՚ի բարբառս օտարս, անծանօթս բնակչաց քաղաքին. ունի և գեղեցիկ առևելանոց վո յեմարաց՝ և վո հիւանդաց. և դարոց մի մեծ. և մարակոյ վառեալ հրապնուք ՚ի հարաւային ծագ քաղաքին, մօտ ՚ի գետ անդր։ Տունք քաղաքիս Թանկագին են. մինչև տեղի ինչ 100 ոսկի յերկայն. և 30 ՚ի լայն՝ Թէ եղեկ ՚ի յարմար գիրս, վաճառի մինչև 2000 ոսկւոյ։ Ունի և տպարան, և գործարանս զանազան արհեստաւորաց. և կրպակս վաճառականաց. և վաճառականս բազմս. քանզի ծաղկեալ է յոյժ անդ վաճառականութիւն սակս բազմայարմար գրից ներ. ուր նաւք մեծամեծք ըստ գետն ուելուչք կարեն մտանել ՚ի մէջ քաղաքին, և հասանիլ մինչև ՚ի դռունս վաճառականաց անվտանգ յամ ժամի. բայց ՚ի ձմեռ ձմեռ.

Ամերիկային առուտրից, որ ունէ ը վերց, կիմ եօթն եօթնեակս. 'իվը այնը գեաղ՝ որոյ լայնուն հան դէպ քիքին առաւել է ը զմի մղան, ունի գործա բան նաւուց. ուր ամի ամի սովորաբար չինեն 25 նաւս՝ վոյ միշտ լի են նաւք 'ի գետ անդր ներ։ 'Ի 1777 նաւահանգիստն անդրկացաւ, ունենալով առաջ նորդ զհով սպարապետ անգղիացի՝ մտեալ 'ի սա բոյլն քեսապէաք, եհան միջն 'ի գետակն էլք. անդ եղեալ զորացն 'ի գետաք, մարին 'ի բնակելանիս, և առին զքիլաակէքիս քաղաք անպարսիսք. այլ յետոյ սահպեցան մեհնիլ անտի։

Ճե՛ր՚ը դաւն. (Ճերդեան դէն)։ Քաղաք փոքր 'ի հիւսիսային արևմտեան կողմն քիլաակէքեայ երբ 2 մղոնաւ հեռի 'ի նմէ. ունի տունս երբ 500. և բնակիչս բնիս առ համեմատութ մեծաւէ քաղաքին. որք գործեն զանազան ձեռակերտս 'ի վոյդ. և մեծագ պատուական առհասարակս. և այլ պէսպէս գործածս։

Տը՛ւն. (Տէրվն)։ Քաղաք փոքր 'ի սմին կոմսուէ՝ 'ի հարաւակողմն քիլաակէքեայ. առ ձնձղհաւն, որ հեռի 'ինեվքաղբէ. ունի տունս երբեմն 400. և է բազմամարդ ը իւրաքանչիւր համեմատութ, և բազմավաճառս։

Ըչ՚ուէր. (Քէնդէր)։ Գիւղաւոր գիւղաքաղաք հայ մանուն կոմսուէ 'ի հարաւակողմն սրտհեայ 'ի նոյն ձնձղհի մաս 'ի գետան ակլուէր։

Քո՚նէօթ. Գետ 'ի սմին կոմսուէ առ երկ սահմանայ բնեակլանիս, և երից կոմսուէց ակլուէրայ։

Նի՛ւ դաւն. (Նիւ դէն)։ Գիւղաքաղաք փոքր 'ի սմին կոմսուէ մաս առ ակլըուէր գետան. ունի տունս երբ 30. 40 աւեր։

Պրնըէլ. Գիւղաքաղաք բարեշէն սորին կոմսուէ առ նովին գետով հանդէպ սրտրաէնագործն քաղաքի. որ է 'ի կոմսուէն Հրսի, կիմ երսի. ունի տունս երբ 150. և սաղրիս բնչմն։

Լէ՚նէսթը. (Լենոսթէր)։ Գիւղաւոր քաղաք հայ մանուն կոմսուէ առ քանէդոհայ դետով յարև մրտեան կողմն ներ. ունի տունս երբ 500. և է մի 'ի լաւագոյն և ծաղկեալ քաղաքացն բնչնիլվանիայ, զկնի քիլաակէքեայ քաղաքին։

Ռ՚նգթն՚. (Ռնոպինի)։ Քաղաքագիւղ փոքր 'ի սմին կոմսուէ առ շուխլքիլ գետով առ սահմանօք կոմ առէ պրըքսայ. գիրք ներ պատուական է, և ազա հով 'ի լծնամաց. վոյ ը հանուս ժողովն ժէ նա

հանգոյց ասա փոխադրեաց զանձոռ իւր, յորժամ զորք անգրկացուց սերեցին ֆիլատելֆեայ։

Իւ՛ֆրէտ. (Էւֆռատ)։ Գետաքաղաքի առ մերձերը, եան ազանդաւորաց. որք մեհենացեալ յայնոյ ժողովրդոց բնակին ի քաղաքի ասա առանձինն, իբր 50 մղոնաւ հեռի ՚ի ֆիլատելֆեայ։

Իօ՛րք. (Եօրք)։ Գլխաւոր գիւղաքաղաք համանուն կոմսուեւ յարեւելեան կողմն կոտորած գետոյն. իբր 16. կամ 18 մղոնաւ հեռի ՚ի լինքեսթրըայ. ունի տուն իբր 200. բայց չէ այնչափ ինչ բազմամարդ։

Շէֆիլտաուն. (Շէֆիլտաուն)։ Ի բնակիչ սեղի ՚ի սմին կոմսութեի ՚ի մէջ զուարճալի և արգաւանդ հովտի։

Լաւքն. և Լէդեւուէն. (Լէդեւէդօն)։ Ին երկու ամրոցք սահմանագլուխք այսր նահանգի, ընդեմ արեւմտեան սերմանեան վայրենի ամերիկացւոց։

Քաւլայ. (Քաւլէն)։ Բնակիչ սեղի ՚ի կոմսուեւ Լօրքայ ՚ի հարաւակողմն քանէստովանեդ գետոյն։

Ալմրոց Հալիֆաքսայ. Հալիդէր. Վիլհամ. Հինրի. և Ջոնոքին։ Ին գլխաւոր սեղիք կոմսուեւ պրըքսայ։

Քաուտր. (Քուրնիա). և Նօրի Վալկ։ Ին գլխաւոր սեղիք կոմսուեւ պրըքսայ։ Տ՛ըրհամ. (Տուրհամ). փոքր գետ ՚ի ինդիան կոմսուեւ։

Բինիվէնիա. անգլ՛ (Պէնէլվ)։ Գետ ՚ի կոմսուեւ նորին հեմդընայ առ արեւմտեան վտակս սուսքվեհան գետոյն ՚ի հիւսիսային կողմն նը։

Ի՛որքն. (Եաւրք)։ Նահաւրէն. անգլ՛. (Նեվէրէն)։ Տինթաուրի. Ալեան. Նօրէս. Հարիւրծն ևն։ Ին գետք և ամրոցք, և բնակիչ սեղիք ՚ի կոմսուեն նորին հեմդընայ։

Պլաւթոյ. Ֆոռնի դոնի. Ռոյհոռնի. Եէսթաֆեն. Մոռհաուէդ. Վիրնի։ Ին գլխաւոր շինք և գետք կոմ սուեւ շաւանոհայոյ։

Հէմդոն կռանվիլլայ. Քռենդոռն։ Ին երկու ամրոցք ՚ի սահմանս շաւանեացոց. առաջինն առ հիւսիսային սահմանօք երկրի նը։ իսկ երկրորդն ը մէջ երկուց վտակաց սուսքվեհան գետոյն։

Շաուանեղի։ Ին ժղիտք խաղաղասէրք ը կառավարուեր բէնսիլվանիոյ. որոց բնակութեն ձգի ՚ի հիւսիսակողմն կոմսուեն նորին ը մէջ արեւմտեան և արեւելեան վտակաց սուսքվեհան գետոյն. ուր են և այլ գեղք մեծամեծք, յորս երեսելի է իւնիատա գետն, առ որով ՚ի հիւսիսակողմն ձգեր տարածին երկինք մեծամեծք։

ԳԱՒԱՌ ԳՈՒԱՏԱՊՐՈՅՏՈՅ։

ԱՅս գաւառ է՝ ի հիւսիսային կողմն բէնհիլվանիոյ. և ձգէ տարածի ասոի և անոի սուսքվէհան գաւառն՝ ի կողմն ականց ներ. ունի իւր սահման յարևելից՝ զնոր Եօրք. յորմէ բաժանի՝ ի ձեռն լիւ բանց անսահման անուանելոց. ՝ի հիւսիսոյ՝ զգաւառն ունուատակուց. իսկ յարևմտից՝ և ՝ի հարաւոյ՝ զգաւառն չաւանեցւոց։ Բնակիչք ներ գաշնագիր են և հպատակ ներուք բէնհիլվանիոյ. ուստի և իւր սահման նորին համարիլք։ Իսկ գլխաւոր տեղիք ներ են այսոքիկ։

ԴՈՒՖՓԱՐԻՆ։ Ամրոց և շէն գլխաւոր այսր գաւառի առ սուսքվէհան գետով՝ ի ստորին կողմն ներ։

ԴԷՎԱՆԱՓԱՓՕՆ. ՍԷՆԷՅՆ. ՀԱՆՆԷՅՆ. ՕՓՈՇԷՐՕՆ. ԴՈՒՖՓՕՖԻՆ. ՇՈՒՐԱՇ. ՈՒՆՅՈՒ. ԴՈՒՖԻՓՕՆ ևն։ Են գեօղք, և բնակուիք դուքարորացւոց առ սուսքվէհան գետով։

ՀԱՀԱՆԳ Ը. ՅՐԵՔ ԿՈՄՈՒԻՔ, ՏԷԼՈՒ ԷՐԱՅ. (ՏԷԼԱՎԱՐԱՅ)։

ԱՅնուհանդերձ ասքս ՝նէ՝ ՀՒԱՒ. (՝ՆՀՀԱՍՏԱՆ). ՔՆԴ, և Ս՛ՆԴՏՓՕ. (ՍԱՒԱՆՏՕՒ), կոչեցեալք և ստորին կոմունիք, որք կազմեցանեն հահանգ մի առանձինն. ունելով իւր սահման յարևմտից՝ զՅԷրիլըճնա. յորմէ բաժանի ուղիղ գծիւ. որ յարևելից եկեալ գետոյն քերելով առ չարչս գաւառաձ՝ անցանէ մինչև յայն կուռնս վիգամոգ գետոյն. և անտի այլով ուղիղ գծիւ գնայ մինչև ՝ի սարն սուտ. կիմ ցիկերվիլը կոչի. որով ՝ի հարաւոյ բաժանի ՝ի մէյրիլըճնայ։ Հասանէ գալ տարածուի ներ օդայափուէ, և նուազ քան զ 1000 մղոն քառակուսի։ Բնակիչք ներ իբրև 25 հազր, որք են ՝ի հաշիւ բնակչաց բէնհիլվանիոյ, զոր եդաք ՝ի վերոյ։ Գլխաւոր գեօ ներ են Տէլ՛ուէր, որ հասի ընդ արևելեան կողմն ներ. և է մի ՝ի մեծամեծ գեօղացն ամերիկոյ. լայնուի քերանոյ ներ առ որով ՝ի միոյ կոզմանէ է սարն մնդեայ, իսկ ՝ի միւսոյ սարն հիլըբենայ, և իբրև 10 մղոն. որ ՝ի մերձնալ ՝ի

ծուղն և ևս ընտանի. և ձևացուցանէ պարոյրը ընտանի յոյժ, կոչեցեալ պարոյր Տիլըուէքայ. բայց առաւել և անուն պատուոյ 'ի նմանատակոյտ խաղողաց, որք վտանգեն զնաւս։ Երկիրն նոր ու հնարկ գաշտային է. զի 'ի նմ բնաւ ոչ լեառն, և ոչ խոր ըմբոր. այլ է ստուարակ գաշտ միատաւանի արգաւանդ և քաջ մշակել. իսկ բնդ նոր նայն են, որ ինչ բնակել, վանիլ, և մերկութեապէս՝ իբրոյ սահմանակից հնահաս գայ։ Յառաջագոյն էր սա ընտրութեամբ հոյանաւարտոց, այլ 'ի գաշնադրութեն պրեսպայի առաւել անդրկացուց. ապա վաճառեցաւ գքսին Լօրթայ. որ էր խիստ և քէնախնդիր. և եղ 'ի նմ հզօրագոյն կառավարուն զմեծ իրօք նման կառավարուն բէնախնդիրն։ Սակայն երեք կոմսութիքն միշտ կացուցին զառաձնին ի նմ խիստ։ և Թէպէտ նոյն բղեշխ երկիցս ունց, բայց իւրաքանչիւրն ունէր իւր սեփական զէնական ժողով, առեալ գառաջնոյն, և առեալ նահալս. իսկ այժմ յետ բաժանելոյ և այսց երից կոմսութեց յանգլոյ, ըստ իրաց ինչ փոխոխեալ կառավարուն նց. զի մերժեցին զբղեշխն, և փոխ նր կացուցին զգաւառական ժողով իւրեանց, որոյ ժողովականք ընտրին 'ի ժողովրդենէ. վասն այժմ կառավարուն նց է ռամկավարական, ոչ ևս այլոց նահանգաց. իսկ գլխաւոր տեղիք երից կոմսութեց են հետագայքդ։

Նէ-ֆ'էօլ. (Նէվէրք)։ Գլխաւոր քաղաք համանուն գաւառին առ ածելուէր գետով, փոքր և անուշ. ունի տուն իբր 100 և ևս. և բնակիչս համեմատ քանիոյ նր. չիք 'ի նմ երևելի ինչ շինուած. զի և եկեղեցին անգլուացուց, և ժողովատեղիք երիցական և քոճաքերան հերետիկոսաց՝ փոքր են և աղքատականք. ոչ ևս առաքանիք քաղաքին, ուր գտանիցէ գաւառական ժողովն, և վաճառանոցն. զորս և յիշատակել իսկ անդամ չէ արժան։

Ո՛յլիէնէրն. (Վիլիէնէօն)։ Սէ գէօրթ. անգլ՛՛ (Սէն Ջօրջ. Էվ՛էօրն դոռն)։ (Էվէօրէն դռն)։ Են գէօղք 'ի կոմսուէ նիւբեռալոյ։

Տօվըր. (Տօվէր)։ Քաղաքագիօղ գլխաւոր կոմսուէ քէնդայ առ եռնէկս գետով։

Ա՛լտըբր. (Ալտէնպուրի)։ Գիւղ 'ի սմին կոմսուէ։ Բայց յերկուց առուի չիք այլ ինչ նշանաւոր գիւղ 'ի սմին կոմսուէ. զի բնակիչք նր ըստ մեծի մասին գրիւ քահանին յագարակս. իւրաքանչիւրքդ 'ի կալոճածս իւր։

Լէխ։ (Լէվ)։ Գլխաւոր գիւղաքաղաք կոմսուե սըսկեքսայ կառուցել առ ափրուբիւ տէլըուէրայ։ Յարևմտեան կողմն բերանոյ պրօատ գետոյն՝ մօտ ի սարն հիլրբէն։

Կահանգ Ի. Ալբոսի. (Ալբսէյ)։

Ի ընարձակ ցամաք կղզի չրջապատուած ըստ մասին՝ ի ծովէ. և ըստ այլոց մասանց՝ ի տէլըուէր և՝ ի հուատսան գետոց. սահմանք ուր չև են որոշեալ ճշդիւ. ի հարաւակողմն ակառնի՝ ի սարէն մայն. որ է առ սրարուբիւ տէլըուէրայ. բայց ի վէր հիւսիսային սահմանաց՝ գետ վէճ է՝ ի մէջ բնակչաց ուր, և նոր հօրքայ. սակայն լայնագոյ խօսելով՝ ունի իւր սահման յարևմտից՝ զբէնսիլվանիա. ի հարաւոյ, և մասամբ իմն յարևելից՝ զծովն, և մասամբ իմն զնոր հօրք. իսկ ի հիւսիսոյ՝ նոյնպէս զնոյ հօրքն. երկայնուն ուր ի բաց Թողել զայն մասն յորոյ վէր է խոգիր ի մէջ բնակչաց երկուց նահանգաց՝ է իբր 180 մղոն ուղիղ գծիւ. իսկ լայնուն 60 և ևթ. և բոլոր սարածուն իբր 5000 քառակուսի մղոն աշխարհագրական։ Թիւ բնակչաց ուր ըստ վերջին հաշուի են, որ սրարուաւ ի 1766 հրամանաւ ընդհանուր ժողովոյն, եհաս ց 130000. բայց այժմ առաւել ևս. և օրըստօրէ առաւելուն. մինդ զինի բաժանման ուր ի տուրուն անդղնացուց։

Գլխաւոր գետք ուր են Տէլուէր. և Հուտսան. որք հոսին սասի և անսի առ սահմանօք ուր. բայ ի սոցանէ ունի և ի նեղբին կողմանս իւր զանազան գետս մեծամեծս և մանուանս. յորս երևելի են Մասիկոս. Բաբէդօն. յորում գասանի սահանք կիճ քարավազ երևելի ի 15. կիճ 16 ոտնաչափ բարձրուեն հոսել։ իբր 9 մղոնաւ ի վերոյ ըստ զարուանվին գիւղաքաղաք։ Բասայէփ. սա ևս ունի երկու քառասուն յորոյ մինն, որ իբր 20 մղոնաւ հեռի է ի նեվարք քաղաքէ ի հիւսիսակողմն, նշանաւոր է ի քարավազ ամերիկոյ. զի ջուրն ելեալ ի խոր ան դընդոց կիճ ի յորձանուտէ որ ուրեք ուրեք լայնանայ 2 ոտնաչափ, և ուրեք ուրեք 12 ոտնաչափ, անհնարին բնութեամբ միազանգուած իջանէ ի 70 ոտնաչափ բարձրուէ։ և ցնծալոյ նոր գործեն կիսին ծխածանան

դեղեցկիա. և զմայլեցուցչիա. պատմի Թէ 'ի գետնաշարժուէ ինչ 'ի գոյ եղ այս յորձանուտս։ Երեւելի է և Աղբեւս գետ նը։

Բարեխառնուէ տժոյ նը գրեթէ նոյնպա է, ոչ քէնեվլեանից. իսկ երկիրն պարարտ և բարեբեր. ունի ցորեան, և այլ արմտիս առատ. և առատաբեր զեամ մարացուրեն. և գինի պտուղս և բանջարս. վուշ և կանեփ. սրօտս խոտաւէտս. և անասունս բազս ընտանիս և վայրենիս. այլև բազս երկանեղոյ։ Սակայն 'ի վեր այսր ամի աղքատ է 'ի գրամց. քանզ վաճառականուէ նը 'ի սկզբանէ անտի հնմնարհուէ ոչ երբեք ծաղկեցաւ. և ոչ ձգեցաւ արտաքոյ ամբոխոյ. բայց այժմ զինէ զերծանելոյ նը 'ի լծոյ անգղեացւոց, հնար է նմ զարձակել զառևտուրն իւր և զ օտար ազգս. զի և գիրք տեղւոյ նը քաջ ջայարմար է. այն զի' ունի զանազան պատուճականն և անբոյիճ նաւահանգիստս, և փայտ բազմ 'ի պէտս շինուէ նաւուց. և զայլ ամ, որ ինչ հարկաւոր է առ հանդերձանս նաւուց։

Բնակիչք նը իբր 'ի բազմն են բարեբարոյք հաւատարիմք առատասիրաք հիւրասէրք առատ և զ գոահմանակիցս իւրեանց զբնեվլեանեայս. ցրիմ բնակին իւրաքանչիւր յարգարակի իւրում բացատ 'ի միմեանց, և ժրաջան են 'ի մշակուէ երկրի իւրեանց. սակայն և այնպէս զ այժմս հանգամանաց, չէ մաքթի ասել զինչիգս զայս ծաղկիլ և բարգաւաճ, Թէպէտ և մարդատար իցէ և բարւոք մշակիլ. վն զի ոչ 'ի վերոյ նշնկեցաք, վաճառականուէ նը չէ դեռ ևս տարածել արտաքոյ ամբոխոյ, վն չէ այն չափ ինչ փարթամ, և միշտ կարօտ իւրոց սահմանակցաց. բայց առատուէ արգասեաց իւրոց զ մասին լցուցանէ զայն կարօտուէն։ 'ի վերջին պտղոյն յորժամ անթառամեալ յանդղոյ, ոչ սակաւ ծախս արտաքս պահելոյ յատկին գտանդ. մի հինգ զինուորագրս զինեալոց զ բոլոր ժամն պտղոյն, զ աւազնորդս զ շինելոցդ բայ սպարապետի. որ էրն պարծանք իւրոց հայրենեաց վն հայրենեաւք նախանձուն՝ և իմաստուն կառավարուէ յընթերցս բոլոր պտղոյն։ Արհեստք և գործուէք չև ևս են ծաղկեալ ոչ արժան է 'ի սմին նշնդիպ. և Թէպէտ գանձի անդ հարկ ուսումնասեան 'ի դաստիարակուէ պատանեկաց, այլ մինչև ցարդ ոչ երեւեցոյց երեւելի պատուղ ինչ, սա հայն հնար է Թէ յետ այսորիկ ծաղկեսցի, ոչ և արդէն սիսեալ է։

Ա. ա.

Առաջին հիմնադիրը բնակուէ Եւրոպացւոց Կայ-
նահանգ եղեն շրկէաք ի 1639. այլ չունելով ինչ
օգնութ ի հայրենեաց իւրեանց ի պահել և յաձե-
ցուցանել զայն նոր գաղթական, ստիպեցան ինքեան-
կամ անձնատուր լինել հոլանտացւոց. որք միացուցին
և զայս նահանգ ընդ նոր Ամստերդամ։ Իսկ գուբեռ-
նօրքայ իրրև էառ զիշխանէ երկուց նահանգացս,
բաժանեաց զնոսա ի միմեանց. և զնոր Ջրսէ (երսէյ)
էտ երկուց սերեալոց իւրոց քարէրեմայ, և պեր-
քելայայ. սոքա ամէն զնահանգն, վաճառեցին ոմանց
վաճառականաց ընդ Անգղիոյ մեծամեծ կալուածս.
զորս նոքա դարձեալ մասն մասն արարեալ վաճառե-
ցին այլոց։

Ամ ոչ ուրեք յաջողեալ երկուց նահապետական
իշխանաց, բնակիչք նահանգիս առ փոքր փոքր աճե-
ցան. զի ի նախնի շրկէաս և հոլանտացիս յատկապէս
քաջասիրեանք. և սակաւ ոմանք յանգղիական եկե-
ղեցւոյն. և բազմաթիւ երիցական հերետիկոսք.
բայց անկարգ կառավարուէն երկրին ընդ հարուստ
մի ժամ նահանգ էարկ աճման այսր նորատունկ
գաղթականին. զի ի սկիզբն այսր գարուս՝ հազիւ
16 հազար բնակիչք գտանէին ի համօրէն նահան-
գին։ Իսկ ի 1702 յորժամ երկու նախանացեալ տոհմք
արկին զնահանգս զայս ընդ գերագոյն տիրապետ անգղիաց-
ւոց՝ ի սուղ ժամու այնչափ բազմացան բնակիչք
նոր, զի ի կէսն անցեալ գարուս՝ գոն ի 50 հնդ
տպիտակք եւրոպացիք, և 30 հնդ սեաւք. իսկ ի
1766, թիւ համօրէն բնակչաց նոր եհաս ց 130000.
ոչ և ի վերոյ նշանակեցաք. որք և կացին միացեալ
ընդ գերագոյն տիրապետ անգղիոյ, մինչև ց 1776. յորում
ամի միաբանեալ ընդ այլոց նահանգաց, հանդիսական
վճռով բաժանեցան ի տիրոջէ նոյ։ Ուր ի վերջին
տասնամի զորք անգղիացւոց, ընդ առաջնորդութ հով
ապարապետի, առնէր զնոր եօրք, մտին և ի նահ-
ման սորին նահանգի. ուր ընդ ամ մի ազգային հասուն
մարտ պատմի ընդեմ բնակչաց նոր. մինչև ի 1777
հասեալ ուսումնական (վահինկդոնի) քաջ սպարապ-
պետի ամերիկացւոց, եհան զնոսա անտի. սակայն և
յետ այնորիկ ոչ սակաւ վիշտս կրեցաց ի զորաց
անգղիացւոց. որք ի նոր եօրքայ սահմ արշաւէին
ի սահմանս նոր. բայց բնակիչք նոր միշտ քաջութ ընդ
ցին զնոսա։ Իսկ այժմ չունի ինչ երկիւղ ի զորաց
անտի անգղիացւոց, որք էին ի նոր եօրք. քանզի
ասի թէ ի 1780 մեծ մասն նոցա ի հարաւային
կո-

կողմն, ըր ՚ի սահմանս Հեսրհայ. ուր էր մասն ինչ ազգաց նոց ՚ի սուանահ քաղաքի. բայց երեւի, թէ ոչ կան անդէն առաւել ՚ի պաշտպանութենէ կղզեայ անգլիացւոց՝ քան յառաջ միանդամ ՚ի ձեռս բերել զայ զամաքային նահանգս սահմանի։

Իսկ կառավարութիւն սորին նահանգի յանձգոյն էր ի իւրաց ինչ իբրեւ միապետական. իսկ այժմ պարզ ռամկապետական ։ Ըստ մասին կրօնի, բնակիչք նր ՚ի զանազան դաւս բաժանեալ են, ոմն ասացաք ի բնակչացն բռնակալելոյ. բայց անգլիական եկեղեցին, որ գոն գործէ ի համ տեղիս իւրոյ հրամէ զաղանդ իւր ծաւալել և հաստատել, հաստատեալ էր յանգղիա զվիաբանութիւն իւն ՚ի ծաւալումն սորան, գոյ իւրոյ. յորոց յանձգան զբաժանութեան նահանգիս ՚ի հրամէն նոց, առաքեաց վեց քարոզիչս և աստ ՚ի քարոզել զաղանդ իւր ։

Ահա նահանգ յառաջ ք զամն 1702. էր բաժանեալ յերկու գաւառս. ՚ի յարեւմտեան, և յարեւելեան. այլ զկնի անկանելոյ ի հրամէն անգղիոյ, անգրէն միացուցաւ. վիշ այժմ հանգրէն նշխնգն բաժանի ՚ի ժա կոմսութիւս, որոց գլխաւորքն են այսոքիկ։ Պէրկինդրէն. (Պոռլինկթօն). Սելէմ. (Սալեմ). Քըմպերլընդ. (Քոմպերլանդ). Սթ Մայք. անդվ՚ Քէյթ օվ Մէյ. Մ՚ընթըն. (Մանմութ). Մ՚Քըլենթօ. Էսեքս. Պըրճէն. (Պէրճէն). զորոց գլխաւոր տեղիս յառաջիկայդ նշանակեացուք ։

Պէրկինդրէն. (Պոռլինկթօն)։ Քաղաք փոքր, այլ բարեշէն ՚ի համանուն կոմսութիւն յանգղիան պրինգըլ քղքի որ ՚ի բէնսիլվանիա. ունի տունս իբրեւ 200. և բնակիչս համեմատ չափոյ մեծութեան նր. յառաջագոյն էր գլխաւոր քղք արեւմտեան Հրըսթոյ. ոչ և այժմ է նիստ գաւառական ժողովոյն, ՚ի միասին ի ամսոյ քղքին. զի միանդամ ասս գումարի. և միւսանգամ անդ ։ Ազաքին հիմնարկուն նր եղև ՚ի 1688. ունի չինուածս վայելուչս յոր երեւելի են ապարանք քաղաքին. ուր գումարի գաւառական ժողովն. և երկու կամարկք ՚ի վր գետոյն. յորոց միոն կոչի կամարկք լոնտոյոյ. իսկ միւսն եօթոյ։

Դէլենդէն. (Դըլենդօ)։ Քաղաք փոքր կառուցեալ առ ձորհաղ, որ ՚ի ֆիլատելֆիոյ հանէ յամերոյ քաղաք. ՚ի վր սէլըուրը գետոյն յարեւելեան կողմն նր. ունի տունս իբրեւ 100. և երիս տաճարս. մի անգլիական եկեղեցւոյ. մի քուաքերաց. և միւս երկցականաց. և բնակարան մի մեծ 300 ղնինոց արուց ։

Բրիճ

Բրինձ տուն ։ (Բրինձտուն) ։ Վիճակարանք փոքր ։ քարեշէն ։ ուր երիցական հերձակուսք ունին գարոյ մեծ քաւահան 70 ուսանողաց առ ի բնակիլ անդ , որ և կոչի Նաստաս հաւլ ։

Բրինձ տուն ։ (Բրինձտուն) ։ Աւան հանդիպ առաջ նայն , անկրակաս ի միջի ունելով զվանակ բարիգծն գետոյն ։ և երկոքին են ի ձնձղինն որ ի Քիլսահիլ Քիոյ հանիկ յամպոյ քաղաք ։

Պըրպէնս տուն ։ (Պուրպէնտուն) ։ Հաւլինն տուն ։ են երկու աւանք ի կոմսուն պըրպինկըմոյ ։

Իւնէքն ըբն ուխտուբն ։ (Ունէօն) ։ առ բարիգծաւս ։

Ձէյնամէյքըբ ։ (Քանձէվքիբ) , և Օփքըբ ։ են գետոյք յարևմտեան ձըրսի ։

Մաուն հօլ ։ (Մունի օլ) ։ և Լ՛յրսօն ։ (Հ՛յրսէն) ։ Աւանք առ անքուս գետով ։

Սէնմ ։ (Սէնմ) ։ Գվիաւոր քաղաք համանուն կոմսուն առ սէհմամ գետով յորմէ առնու զանուն , մօտ ի տէլըուէր ։ Ունի իբր 120 ազգատունս ։ և մի յարմարաւոր դրից նը և ծագկիլ վաճառականուն և ի վայելուչ շինուածոց՝ համարիլ է իբր զի ի լաւագոյն քաղաքայ արևմտեան ձըրսիայ ։

Ոսպէրէ ։ (Վօսպորի) ։ Գետոյ ի սմին կոմսուն առ վտակաւ , որ մօտ յայս տեղի խառնի ի տէլըուէր ։

Սէմյուբ ։ (Սէնէբս) ։ և Կէօրէբ ։ (Կէօկտէբ) ։ Երկու աւանք ի սմին կոմսուն յարևելեան եզերս տէլըուէր գետոյն հանդիպ Քիլսահէքիոյ քաղաքին և չքնաղ վիճակ նը ։

Կէնէլ ։ (Կէնէվ) ։ Գվիաւոր գետափաղաք կոմսուն քրնըբրլընսայ , փոքր՝ այլ բարեշէն՝ առ քոհանոյն գետակաւ , որ է խոր և նաւարկելի ։ և գործէ զնաւահանգիստն պուտմպոյայ ի պարոյրն տէլըուէր ։

Քիւյրքիւբ ։ (Քույրքիւպ) ։ Աւան ի սմին կոմսուն առ հարաւային եզերբք նախասացեալ գոհանոյն գետոյն ։ Յայս երկու աւանս մօտաւորս միմեանց գտանին իբրև 100 ազգատունք կիր գերդաստանաք ։

Քօփօլ ։ (Քօսկալ) ։ Գվիաւոր տեղի փոքրիկ կոմսուն , որ կոչի քօքս , յտնուն հիմնադրի Խրոյ ։ և է ի կոմսուն սարին մայեայ , յորում չիք բնաւ ոչ չէն , և ոչ գետոյ ։ զի մեծ մասն նր անապատ է , և բնակիչքն ցրիւ բնակին ։

Տօնդէրբըբ ։ Բնակուք առ քերաձավ գետոյն մասրիք սխոսի ։ որ գործէ շարժակ ծոց ի պարոյրն տէլըուէր , և է ի կոմսուն սարին մայեայ ։

ՄՒՒԼԷՐ։ (Միւլէր)։ Գիւղաւոր գիւղաքաղաք կոմսուէ մինչեւ ի ծովն՝ յորում բնակին 100 գերդաստանք։

ՍԷՆԹԻՄՈՒ։ (Սանթիմօ)։ որ թարգմանի կարճ ասացս։ Ի սար կամ լեռնս հոդոյ յայս անուն անուանեցեալ ոմն ձևոյն. զի բերէ զնմանութի կարծի. ի միոյ կողմանէ ունի ի պաշտպանութի իւր մեծ խաղխազ աւազակոյտ, և ի միջն նեղուց 6 գրկաչափ լայնութի։ Նոյնպս և ի հիւսիսակողմն ունի այլ խաղխազ մեծագոյն քան զառաջինն. որ կոչի խաղխազ արևելեան. և է եռանկիւնի, տարածեալ ի միջ նեղուցին, որ է ըստ միջ երկայն կողմանցն՝ և ցամաքին հերսիոյ. Թողեալ երկուց կողմանց երկու պատուական նեղուցս. ուր միշտ գոյանի ջուր իբր 6 գրկաչափ խորութի. վայ է քաջայարմար տեղի նաւուց, առ ի եղանել անոյ ի ցամաք. ոչ և արարին բազմանգամ զօրք անդրկացուց ի վերջին պատերին։

ԷՄԱՅՈՒ։ կամ Բէրիէմայ։ (Ամայ)։ Գիւղաքաղաք, զոր մարթի է ասել գլխաւոր տեղի ոչ միայն կոմսուէ միւսոցքսայ, այլև համարձն հերսիոյ. այսպս անուանեալ յանուն յակովբայ արուեստոյ կոմսին բերթայ, միոյ ի նախնի իշխանաց տեղոյս. և ի սարէն էմայայ. առ որով կառուցեալ կայ ի քաջայարմար վայրի. վայ զի նաւք կարեն մտանել մինչև ի հրապարակ անդր նր. սակայն ի վեր այսր քան չէ մարթի կոչել զնս բազմավաճառ և ծաղկեալ ի պատճառս մեծագոյն քաղաքաց բնիս իւրմանէից, և նոր եօթնայ. որք զամ առևտրուս յինքեանս ձգեն։ Ունի տուն իբր 100. և բնակարան պատուական վայ 300 զինուորաց. առ նուազ սովորաբար կառակուղ իշխանն, յորժամ անդրկացք տիրէին նա հանդիպ. ոչ և այժմ առ գումարի գաւառական ժողովն համարէն նահանգին, բայց փոփոխ ընդ արբունկդրնայ, ոչ առաջաք անդ։

ՊԷՆՆԷՓ։ (Պէննէվ)։ Գիւղաքաղաք փոքր ի կոմսուէ միալսէքսայ ի ձախասարսին՝ որ յամպոյայ հանի ի ֆիլատէլֆիա. առ ստորին գետեզերբ բարբիդօն գետոյ. 8. 9 մղոնաւ հեռի ի բերինս գաւառայ, ունի տուն իբր 100 ևէթ. և բնակիչս չափաւորս իբրամ համեմատութե. և բնակարան կամ ձմերանոց 300 զինուորաց։ Ամօ ի ջրի գետոյն բովք պղնձոյ առատաբեր. որ է առհմին դրէնքայ. անուանեն է տեղիս այս ի պատճառս պղնձոյ, որք եղեն առ նովաս ի 1777 ի միջ ամերիկայոց և անգլիացւոց։

Սբ՝ՏՐՈՒԲԻ. (Ս-ԹԸԹԷ)։ Աւան՝ ի սմին կոմսուէ ոչ այնչափ ինչ հեռի՝ ի նահանջմանց գիւղաքաղաքէն առ նովին եզերբ բարիգօն գետոյն. այլ առաւել ընդ արեւմուտս։

Ո-ՊԱՐԻՏ. (Վ-ՊԱՐԻՏՔ)։ Գիւղաքաղաք փոքր՝ ի սմին կոմսուէ առ վտակաւն որ մտանի՝ ի ՆԵՂՈՒՑԻՆ Ճըրսխայ. ունի գերդաստանս իբր 120։

ԵՂԻՍԱԲԻՒՆ. անգղ՝ ԷՂԻՍԱՊԻՒՆ դառն. կամ (ԵՂԻՍԱԲԻՒՆ-ԴԷՆ)։ Գիւղաւոր գիւղաքաղաք կոմսուէ Էսէքսայ. հաւուրցէ 3 մղոնաւ հեռի՝ ի ծովէ, առ ձորակաւ՝ որ մտանի՝ ի պարոյրն նէվարք։ Ունի տունս իբր 300 բարեչինս. և իբր 250 գերդաստանս. զուրկ է գիւղաքաղաքս յամրոցէ, ոչ ևն և այլ գիւղաքաղաք Ճըրսխայ։

ՆԷՒՇԷՀ. (ՆԵՎՇԷՀ)։ Գիւղաքաղաք՝ ի սմին կոմսուէ. յորում գտանին իբր 150 գերդաստանք. բայց տունք նոցա ցրիւ են առ և անդ՝ ի միջոցի իբր 2 մղոնաչափ երկայնութեամբ. ունի և եկեղեցի շինեալ ընդ ձեռամբ նախնեաց մերոց. և առ նովաւ աշտարակ, կամ զանգակատուն. որ հազիւ ուրեք տեսանի՝ ի հիւսիսային ամբիկիա. այլև հնոյ շինուածս ինչ, բայց անշուք։ Գտանի՝ ի մերձակայ վայրի և պարոյր յայս անուն. որ ունի զհաղորդութիւն ընդ եօթնոյն։

ՊԱՐՏԻԶ. (ՊԵՐՃԷՆ)։ Գիւղաւոր քաղաք համանուն կոմսուէ առ արեւմտեան եզերբք հոսատան գետոյն. այս քաղաք է մի յառաջին բնակութեանց Ճըրսխայ։

ՀԱՒՒՆՔ. (ՀԱՒԻՆԱՔ)։ Գիւղաքաղաք փոքր՝ ի սմին կոմսուէ՝ առ հանդուն գետով. որ մտանի՝ ի պարոյրն նէվարք։

ԴՈՒՔԱՆ. (ԴՈՒՔԱՆ)։ Գիւղաքաղաք առ արեւմտեան եզերբք հոսատան գետոյն հանդէպ քիւնկարիճ գիւղաքաղաքի, որ ի նոյն եօթնոյ։

ՀԱՀԱՆԴ ԸՍՏ ՀՈՐՔ ԵՕԹՆՈՅՆ ԱՐԵՒԵԼՔԱՅ ԿՈՂՄԱՆ ԱՐԵՒԵԼՔԻՒ ԵՕԹՆՈՅ։

Ունի իւր սահմանակցեալ՝ զոր ինքնիշխանաբար կայ բնակուիլ՝ ընդ մասին ՁՐՔԱՍ, և ընդ մասին ՁՔԱՆԱՍ. ի հարաւոյ՝ զՕՍՆԻ. իսկ ի հիւսիսոյ՝ զուշտարէն զանազան ցեղից վայրենի ամբիկացոց. և է ընդ

40. և 44. տասիհազարաց հիւսիսային լայնութիւն։ Երկայնութիւն ունի է իբր 200 մղոն. իսկ լայնութիւն իբր 60. և բոլոր տարածութիւն օդապատուհէ 120000 քառակուսի մղոն Ցագրաիական. իսկ Թիւ բնակչաց ունի 2500000։

Ունի բազմ գետս մեծամեծս և մանուանս. որոց գլխաւորն է Հոտսոն. ի՛ մեծագոյն գետոց հիւսիսային ամերիկոյ. ըստ որ մարթի է փոքր նաւուց նաւել ի ներքս ի կամուրջն 150 մղոն միջև. յորմանէ գիւղս քաղաք. ուստի ի յորդանի իջեալ 10 մղոն, ջուր գնացս գործէ սահան 60 ոտնաչափ բարձրութիւն. և ի բուռն հոսանաց նոր, բարձրանայ յերկիրն առ ի՛ն Քաշոգի, ուր և անտանի ըստ օրոմ ծխածան գնդեցիկ. որ փոխ զդիրս ըստ ուստիներոյ և հեռանալոյ առ առնոզին. առ ալղանի գիւղաքաղաք, հնուսոն գետ հաղորդի ընդ այլոց գետոց մեծամեծաց. որպիսի է մոհավքս գետն, որ անգանէ ընդ արեւարշ ճ ազգաց ամերիկացւոց. ընդ այս գետ սակաւ ինչ փոխադրութիւն ընդ ցամաք՝ լինի նաւել մինչև ի լիճն օնդարօ. և ի միւս կողմանէ ի լիճն շամպլէյն, որ ուղիղ հանի ի գետն ռիշլն լորենտիոսի։ Գիտաք նաշանդիս բերեն զանազան տեսակս ձկանց առատս. մանաւանդ Սթուրիան է ի մերսին ձուկն, որ գոռալի բազում յոյժ ի հնուսոն գետ. բերեն և պէսպէս ազգս ջրային խեցեմորթաց բնմս յոյժ. մինչև ձկնորսաց եօրքայ շահիլ ամի ամի 20000 ոսկի։

Օդ նոր բարեխառն է. բայց առաւել ցուրտ, քան լմէ ջերմ. իսկ երկիրն պարարտ և բազմաբերուն. և լճակաւ մեծ մասն նոր գեռ կայ մնայ անդործ, սակայն միակէզ մասն նոր այնչափ առատաբեր է, զի ոչ միայն բնակիչք նոր ունին զնմ պետս իւրեանց լնուլ, այլև անդաստս վաճառեն և այլոց։ Ընդ գլխաւոր բերք նոր են գրեթէ նմ ազգք արմատաց տարեբեր յեւրոպիոյ. և առաւել զնմ մարացորեն. ազգի ազգի պտուղք բանջարք և արմատք, և բայք բժշկականք ծառոցք և անծառոցք մեղ. փայտք հասարակք՝ և սակաւագիւտք ի պէտս շինմանց և մասնաւոր ձեռակերտաց. վուշ և կանեփ բազմ։ Ընտի և հաս. և ջորքոտանի անասունս ընտանիս և վայրենիս բազմատեսակս. և ընդարձակ արօտս խոտաւէտս. և անտառս մեծամեծս.

և բազս երկրածոյ առատաբերս։

Պէդ և վաճառականունի նոր ծաղկել ի յոյժ. և տալ բանել ցհեռաւոր տեղիս. իսկ գլխաւոր վաճառք նոր

Նր են ցորեան. աշխար. մանաւանդ մարտպրենոյ, և հաճարի. չափ աչեր որ ամի ամի կարէ հասանել՝ ի 80000 տակառս. խոզինի ապխտիչ. մորթը ընտանի և վայրի անասնոց. մեղր. տախտակ. երիվարք, և ոչխարք. պանիր. կտիւ. զորս տանին՝ ի կղզիս ծոցոյն Մէքսիքանի, և վաճառեն տպանիացւոց. այլ և սերմն կատաւոի, որ է մի՝ ի չտհաթեր վաճառատ նր. զի՝ ի 1755 ՝ի մէջ երից ամաց առաքեաց յիտ. քանաս 12528 փոքրիկ տակառս սերման կատաւոի։ Ա֊ռ֊ջ՝ Թէպէտ այդպէս ծաղկեալ էր վաճառատահուն նր, սակայն ՝ի վեր այսր ամի չքաւոր էր յոյժ ՝ի դրամոց. քանի զոր չահէր յայլոց ազգաց, զտուանդսին անդրնիս գրաւէր. ոչ միայն զոսկի և զարծաթ, այլև զանազան պատուական իրս՝ օրը յայլոց տեղեաց գային սատ. ունի զրամական սիյն Թուիմայն, և սուրինամայ. զպատուական փայտս նիգատրակնոյ. ղևլակ. և զայլ զանազան բերս. զի ըստ ձիչտ հաշուոյ ոմանց առաւել քան 200000 ոսկի գայ հետևան ամի ամի վճարելին անգղիացւոց՝ ի գին պէսպէս արհեստակերտ իրաց, որոց պէտս ունէին յայսմանէ սահմանել բնակչաց երկրին՝ սկսան և ինքեանք գործել զանազան արհեստակերտս՝ որոց առաւել պէտս ունէին. ըստ առաջնումն կերպասս. Թէպէտ խոշորանիւթս. տպակի և երկաթի գործս. զի երկաթ բնչ ունէին. գլխարկս եւրոպացւոց. այն ՝ի չափազանց. և այլ իրս. և Թէպէտ անգիտացիք ամ իրաք չանահնար լինէին խափանել զնս, բայց ոչ կարացին։ Խակ յետ բաժանելոյ ՝ի ամերուէ նոյ, մասնին և զայլ կարևոր արհեստս. զորս և օր ըստ օրէ կատարելագործեն։ այլ առ ՝ի վճարել ըստ պարտս եւրեանց որ էր իբր 600000 ոսկի, եդին առուրս և հարկս։

Բնակիչք այսր նահանգի ըստ բնածին հանդգնութեան՝ գրեթէ նման են բնիկ վանիացւոց. ժուժկալք, զգուշաւորք ՝ի ծախս, ժրաջանք և աշխատասէրք. բայց գողով հետաքրքրին ՝ի զանազան աղգաց լերուանց և յայտնդոց, չէ մարթ նշանակել զընդհանրական իմն ծանօթութիւն զնոցա հանդգնութեանց նոյ։ Ա֊ռ֊ջ֊ես և գպրութիւնք գեռ ՝ի խնդրի են յայսմ նահանգի. և Թէպէտ բազում անգ գպրոց կիմ ուսուցչաբան, ըստ սարաքոս ուսուցիչ բանի ձերսեալ, և հաստատեցաւ նոր ընկերութ ՝ի կազմել հասարակաց գրատուն, սակայն ոչ երեւեցաւ մինչև յայժմ երեւելի ինչ բարեաւաճութիւն. բայց

հնար

հնար է թէ յետ այսորիկ առ առիւծ առիւծ պայծառացի. գոլով այժմ նահանգս ինքնիշխան ազատ ի խիստ ընդ օտարաց։

Ալ յոյ նահանգ նախ առաջին ի 1606 գառ յերիկոսէ հուսատնէ ծննդեամբ անգլիացւոյ, այն է ընկէր լիզ. որ յետ բազմաշխատ ճգամբ ի խնդիր լինելոյ գտանել ի հիւսիսակողմն ամերիկոյ անցս յայնկոյս՝ ի ծովն արեմտեան, վերխել ի յուսոյ գարձ արարբ ընդ հարաւ՝ քերելով առ ցամաքաւ. ակնկալութեամբ գտանելոյ երկիր շահաբեր ընկերութեան վաճառականաց նոց նշանաւացւոց արեւելեան հնդկաց՝ յորմէ առաքել իսկ էր, ի փոխարինել ծախուց նոյ վն այսր անօգուտ ճանապարհորդութեան իւրոյ. և հասեալ ի կողմանս յայսոսիկ, եմուտ ի ներքս ընդ գետն մեծ. որ այժմ յանուն նր կոչի գետ հուսատնի. և գինել զհանգամանս երկրին, գարձաւ յամդրուսամ, և ծանոյց հնդկապետութեան նոյ զարգաւանդութիւն երկրին. ապա ի 1610 առաքեցին ի կողմանս յայնոսիկ գաղ Թակոն Ժողովրդեան հիմնել անդ բնակութիւն. և ըստ առելն կոչեցին Նոր պէվա։ Իսկ անգլիացիք գժկամակեալ ընդ այն, գսուն գողծեցին ամ հնարիւք առնուլ զայն ի ձեռաց հոլանտացւոց. ընդ յայտնութեամբ թէ անգլիացւոց՝ պնդեր ունել իրաւունս ի վր առեղեանն. իբր զի հուսատն գանչ նր անգլիացի էր. այլ հոլանտացիք ոչ մատուցին ունկն բանից նր, առ ոչինչ գրելով զայն ծիծաղական պատճառս։

Իսկ ի 1664. ընդ կարծրս ձեռնամուխ եղև բռնութեամբ զնուաց առնուլ զերկիրն, յորոյ վր ոչ ինքն, և ոչ հոլանտացիք ընդ իրաւանց՝ կարէին ունել զիրուն։ Այդ սա առանց ծանուցանելոյ հոլանտացւոց զիւր պատմ ընդ նմ, հրամայեաց իւրոց նաւուց հարկանել զնաւս, և զանգիս հոլանտացւոց յամ կողմանս ծովու և գտնին. և յանկարծակի նաւահանգիստն անգլիացւոց 3000 արամբք եմուտ ի նոր պէվկա. և ասս զնա առանց պատգի. այս անիրաւ յափշտակութեան անգլիացւոց հաստատեցաւ ի գաղնագրութեամբ անգ պրետայի. իսկ ի 1664 գառքան հօրքայ ընկալեալ զերկիրն ի պարգև յերկօրէ իւրմէ անգլիացւոց արքայէ, կոչեաց զնա Նոր եօրկ. յանուն գաւառին հօրքայ որ յանգղիա։ Ապա ի 1673 գարձեալ ակրեցին նմ հոլանտացիք. այլ ի հեռանալ գաղնագրաւեալ սահմանացն անգլիոյն գարձուցանել անգլիացւոց՝ ընդ որոց ճրուէ եկայ մնաց մինչև յայս վերջին անձնառութիւն։

Կա-

կառավարուն սորին նահանգի՝ ի սկզբան անդ՝ յոր ժամ էանց՝ ի ձեռս գբսին հօրքայ, էր իբր միապետական. մանաւանդ Թէ բռնաւորական. զի էս իւրոց փոխանորդաց զանկոսալ իշխանութեն՝ ի վր Ժողովրգեան. յորոց տաղտկացեալ նոցա, ոլք էին հզ. բանաւոցիք և յայլ գանազան ազգաց եկեալք անդր՝ ի տանճանակիս նոր Եռկիրգեռայէ, այն ինչ յապալ տարեմուտն մեսաբերեին, եկին ետս առ նն պատգամ յանգլիայ՝ ի 1683. որ տայր նոցա զազատուն անգլիական Ժողովրգեան. և իշխանուն ընտրել յինքեանց տանճնակալս՝ ի կարգաւորել զկառավարուն երկրին։ Զետ այնուհետև եղեն և այլ ոչխարս փոխուցեալ՝ ի կառավարուն մինչև ց 1691. յորում տանճանեցյաւ նոր եղանակ կառավարութեն. որ եկաց մնաց մինչև ցվերջին բաժանուն նոր հօրքայ՝ ի տրուէն անդրիոյ. և Թեպետ՝ ի 1776 գլխաւոր քաղք նր առաւ՝ ի զօրաց անգլուացոց, սակայն հանդերձ Ժողովուրդն մնացեալ մասին նահանգիս միշտ քաղաքական պատասպարեաց զանկախուն իւր և զինքնիշխանուն. որոց կառավարուն յետ այնհետև փոխեցաւ՝ ի ռամկական։

Իսկ կրօն սորին նահանգի զանազան է. ոմն առաջաւք և վերայոց նահանգաց. զի՝ ի Ժողովրգենէ նր ոմանք ունին զաղանդ անգլիական. ոմանք են երիցսկանք. ոմանք քուաքերեանք. այլք յայլոց ազանգոց. գոյանին անդ և հնմարիա ուղղափառք՝ Թէպետ սակաւք. և այլն ունին եկեղեցիս, և Ժողովուրգս ակիսկանս։

Ա՛յս նահանգ բաժանի՝ ի տասն կոմսուհս. յորոց գլխաւորքն են այսոքիկ. Նիւ Եօրք, որ է Նոր Եօրք. Փրինսթոն. (Ըրինսթան). Ո՛ւսթ գուտն. (Վեսթ ֆէնտեր). Օ՛րենճ գուտն. (Օրանճ). Ըսեքս. (Ո՛ւսքսեր). Ե՛ստկեն. (Հաստկան). Քինկս. զորոց զգլխաւոր տեղիս յառաջնկայդ նշանակեցոք. յաւելեալ զինի և զտասորագրուն երկրին կղզոյն, և գլխաւոր տեղեաց նր։

Նոր Եօրք. անգլ՝ Նիւ Եօրք։ Գլխաւոր քաղաք համանուն երկին նահանգին. և նիստ գաւառական Ժողովոյ նր. պարտպատատ. որ հարիւր ութիք տեսանի՝ ի հիւսիսային ամերիկոյ. գեղեցիկ, և ըստ իւրում համեմատուն բազմամարդ. կառուցեալ՝ ի վր կղզոյ, որ կոչի Մանհատան. կիս Մանհաթան. որոյ երկայնուն է իբր 10 մղոն. գործեալ՝ ի ջուրց հուսոնի։ Ունի տունս իբրև 3000. և բնակիչս աւելի քան 17000. իբր

կայ

կայնուէ քաղաքին է առաւել քէ ըլլուն մի. և լայնուէին կէս մղոն. փողոցք նոր քարայատակ են և մեքուր, այլ ըլ մեծի մասին նեղ. բայ յորից կամ ի ընդից. յորոց գլխաւորն կոչի պրօթվայ. ուր հանդիպ առնց ատաւ և անոյ տնկիէ կան ծառք միա շարք. որք յամառան հովանի առնուն ասնց, և զբաւարձալի գործեն զիմոզոցն. այլ օգ նոր յոյն է. և չունի ջուր բարի. զոր ի հեռուստ բռնագատին բերել. զանազան եկեղեցիք կամ աղօթատեղիք են ի նմ, ըլ զանազան ազանդաւորաց. զի ազանդաւորք անդրանկան եկեղեցւոյն ունին երկու քարաշէն մեծամեծ եկեղեցիս. յորոց մինն կոչի Սբ Էդուարդ. իսկ երկրորդն՝ որ է նորաշէնն՝ Սբ Գէորգ. հոյանատ զի կալվինականք՝ երկու. իսկ գաղղիացի կալվինականք, գերմանացի լուտերականք, հրէից կանք քէ բանիք, կրկնականունք, և մորավիացիք, ունին անդ եկեղեցիս մի մի եկեղեցի. նոյնպէս և հրէից մի սինագոկայ։ Ես ի նմ է և գպրոց երեւելի կոչեցեալ գպրոց արքայի. և հրիք մեծամեծ անկեղանոցք. մի ի նոցանք ի քաղաքն սահմանէլ ի գարման 60 աղքատաց. և հրկու արուարձայ. յորոց մինն է վն նաւահարաց հիւանդաց, կամ վիրաւորելոց. իսկ միւսն վն ըմբռնելոց ի ժանտախտէ։

Ասյա ամ հարկ չինեմ ածք հրեւելի են, ոչ և ձմեռոցն զինեմորաց ընդարձակ և մեծաշէն. և բանան հարկ. և գործարանն, ուր արգելիէ պահին տուհակք. և ծառայեցուցանին ի գործ հարկ. և ապարանք քաղաքապետին որ է ըլ մէջ քաղաքին. անդ է և մարտկոց բաւական 94 հրացինուց. և առ նովաւ բնակարան զօրաց վն հրկուց դնդից. բայ ի մարտկոցէ ատոն, ունի և այլ ամրոց քառակուսի պատուճական բաւական 60 հրացինուց։ Ասյա քաղաք ի 1776 առաւ յանդգնացաւոց. և ըզմ մեսաս հրկաց ի հրկիզուէն։

Ռուէնա. (Ռուէնա)։ Գլխաւոր քաղաք Համանուն կոմսուէ, փոքր՝ այլ բարեշէն. բնակիչք նոր են հռանատացիք և գաղղիացիք. այս կոմսուէ ի մի կողմ բավանդակիւոր կոչի Աշոպէն խոպա. ի կողմ պրօվէնս։ Երկայնուէնի նոր է իբրև 18 մղոն. իսկ լայնուէն ի միջական տեղօք իբր 7. որ ըհանդրագէս խաթիրով ընծայեն է և առապար. բայց ի հարաւակողմն ոտնի հարուստ մի տարածուէ երկրի գաշտայինն և արգաւանդ։

Ռուէթ գառն. (Վէոթ էէպեր)։ Գլխաւոր քաղաք հա-

համանուն կոմսուհ ,ինքը՝ այլ բարեշէն, կառուցէլ մեռ 'ի Ծովէզերս · որք ձեռացանէն զնեղուցին հյուհցնել Հեղկատ · որ անկլուխտ զերկայն կղզին 'ի ցամաքէ : Ա՛երձ յայս տեղի գտանի և այլ կղզի յարևելեան կողմն անուանեալ Սէրէդոփէ :

Ի՛նչ գտաս · (Ինչ գեղեր) : Քաղաք գեղեցիկ 'ի հիւսիսակողմն նախընթաց քաղաքիդ , 'ի Ճանապարհի՝ որ 'ի նոր եօրքայ ընդ քինկապրիճ , կամ ընդ կամուրջ ալբունի , հանել 'ի մերձակայ քոնէ քո գտուդ նահանգն ։

Քինկապրիճ · որ Թարգմանի՝ կամուրջ ափսեի : Է տեղի 'ի կոմսուհ վեցգէգեցերայ · բայց մասնք նը ցրիւ են ատա և անդ տարանկատ 'ի մէ մասնց · ըստ այս տեղի և ևթ մորթի է ցամաքաւ երթալ 'ի նոր եօրք քաղաք , զի չէք անդ այլ ճանապրհ : Ասյս տեղի անուանի է 'ի պատմուհս վերջին պատերազմի անգլիացւոց ընդ ամերիկացւոց · ասկս պատերազմաց՝ որք եղեն անդ 'ի մէջ երկուց կողմանց : Պէնքէրս (Պէնքէօր) : Քաղաք 'ի սմին կոմսուհ առ գեղեցիկ առուիբ , որ մտանէ 'ի ծովն մեռ 'ի ներքան մինանքայ 'ի քոնէ զգիքուդ նահանգի ։

Քօրդլէնա · (Քոռդլենա) : Քաղաք առ հիւսիսային եզերբք հուատանի , ըստ մէջ պարտերին հովերգուածոյ և բէաքոքիլ գետոյն ։

Նիւ-Օռլէս · (Նիվ-օռլես) : Քաղաք փոքր կառուցեալ 'ի բարձրաւանդակի յարևելեան կողմն վէգգէկս գերայ , իբր 4 մղոնաւ հեռի 'ի նմանէ ։

Օլենճ դաուն · (Օռանճ դաուն) : Գեղաւոր քաղաք հանուն կոմսուհ յարևմտեան եզերս դօրանճակոյ լճին ։

Ռօչէսթէր · Աւան 'ի հարաւակողմն նախընթաց քաղաքիդ · իբր 4 մղոնաւ հեռի 'ի նմանէ ։

Հէնկէրդօն · Հավերդեռն · Քաղաք առ միով 'ի վտակաց հուատանի գետոյ, փոքր մի 'ի վայր ըստ գնդօրգէնտա քաղաք , որ է առ հանդիպակաց եզերբ նորին գետոյ ։

Քինկապռան · որ Թարգմանի Քաղաք Ք֊երի : Քաղաք փոքր , այլ բազմամարդ , և գլխաւոր տեղի կոմսուհ ուղղերայ առ աւին էսոբսա գետոյ · առնք նր ըստ 100 մեծի մասին ցրուէլ են ատա և անդ · միայն 100 մի հաւաքէլ կան 'ի միասին · որք և կացուցանէն զպէտս ուր մանն քաղաքին · բնակիչք նր հոլանտացիք են և անգղիացիք ։

Բլէդո դաուն · (Բլեդոուն) : Քաղաք փոքրիկ առ վտա-

վտակաւն, որ հոսի 'ի հիւսիսակողմն. և դնայ մտանէ 'ի հուտսոն դէտ մտ 'ի քենկս գառւն։

Բաւէսէլ։ Ովհնաէլ։ Են երկու փոքրիկ քաղաք առ հուտսոն գետով։

Էլ'ղենի. (Ազպան)։ Գլխաւոր քաղաք հանւնուն կոմսուէ առ արևմտեան եղերբք հուտսոն գետոյն. 170 մղոնաւ հեռի 'ի նոր եօրքայ, և իբրև 10 մղոն նաւ քնդ հարաւ սահանայ հուտսոն գետոյ. ուր ջուրն իջանէ 'ի 60 ոտնաչափ բարձրութէ, ըղձմէ ոեւս 'ի վեր անդր. ունի տունս իբր 350. չինեալ 'ի թրծեալ աղիւսոյ, ըստ սովորական ձևոյ հռանոաց ւոց։ Ասա է ոեծոս ժողովոյն, ուր ժողովին քաղաքապետք նահանգին նոր եօրքայ, և գլխաւոր ջերդապետք չորկայ բնիկ ամերիկացւոց՝ որք դաշնակից են, և հնազանդէլ սորին նահանգի. կարի ծաղկեալ է 'ի քաղաքի ոտա առևտրուն մորթոյ վայրենի անասնոց՝ զնի չինելոյ անգղիացւոց զամրոցն օսեկայ առ ծնգարօ լճին, յարգելուլ զամիրկացիս տանիլ զնորթս որսոյ իւրեանց 'ի մոնրէալ. ուսոն այնուհետև բռնագատեն ասա բերել, և գիւրագին վաճառել բնակչաց սր։

Շինէպաի։ Քաղաք փոքր 'ի սմին կոմսուէ առ մոյ հավքս գետոյ, իբրև 16 մղոնաւ հեռի յարևմտեան յարեմտեան հիւսիս. ոուտնք նր են 'ի թրծեալ աղիւսոյ, գեղեցիկ բարեկարգէլ. ուսան և փողոցք նր վայելուչք. հոլանտացիք ունին անդ եկեղեցի. և առ նովաս զանգակատուն, և 'ի նմ ժամացոյց հնչեցս. որ ուր ուրեմն ոեւսանի 'ի հիւսիսային ամերիկայ։ Շրջակայ երկիր սորին պարարտ է յոյժ և բազմաբերուն. որ առանց պարարտացուցիչ աղբոյ՝ զոր չունին սակրուէ բնակիչք նր արկանել, բերէ առաջ տատչս ցորեան. և այլ ազգի ազգի արմտիս առ ըստ ամէ։ Այս քաղաք ունի իրաւունս առաքելոյ հրեշտակ մի 'ի դիմաց իւրոց 'ի ժողովն դաւսան։

Հընդէր. (Հանդեր)։ Ամրոց առ արևելեան եղերբ շոհարի վտակին. որ հոսեր ըստ հիւսիս, դնայ խառնի 'ի մնհալքս գետն ոչ այնչափ ինչ հեռի յատրոցն աստի։

Ճէրմն դառն. (Ճերմանդուն)։ Բնակեալ տեղի յարևելեան կողմն նահասացեալ գետոյն։

Պէդլեմ դրիւ. (Բեթղեհեմ դրէ)։ և Սօ ֆէլ. (Սավ ֆէլ)։ Են երկու բնակեալ տեղիք յարևմտեան եղերս հուտսոն գետոյն։

Լիւնդսէյ. (Լանկաստրլ)։ կամ (Լանկեսթրլ)։ Քա-

զաբ փոքր Նոյնպէս յարևմտեան կողմն հուսատան գետոյն :

Սմլղերէ. (Սալխոտրէ) : Քաղաք փոքր առ քացքիր գետով, յարքունի Ձնդէի. որ ի նոր Եօրքայ հանէ յարևելեան քաղաք :

Քափնոպոտ : Գետ փոքր առ նովին Ճանապարհաւ :

Սբատոկա : Քաղաք բարեշէն յարևմտեան կողմն հուսատանի. և ի հարաւ ֆիլատելֆիոյ, որ եղանէ ի սարադոկա անուանեալ լճէն: Այս տեղի հնչակաւոր է յոյժ սակս մեծի յաղթուԹեան՝ զոր արարին ասա ի 1777 ի հոկտ" բնակիչք գաւառացս Բըգեմ զօրաց անգլիացւոց. որոց առաջնորդեր պուրկոյն սպարապետեան, որ գերեցաւ անդ հանդերձ հանճրէն ազգակիցք իւրովք :

Էմբրդ. (Էմպէրդ). կամ Նիւբէրէն. (Նիւօլօն). և կամ Լիսբէս. (Լիսխոս) : Ամրոց կառուցեալ առ հուսատան գետով, ի հիւսիսակողմն նահայիւատակ եալ տեղեաց, սահմանադլուխ առ քանաստայիճ. առ որով բազմ մրցմունք գործեցան ի վերջին պատերազմի ի մէջ զօրաց անգլիացւոց և ամերիկացւոց :

Հարդեն և Մ՚Կէր : Են երկու ամրոցք ի հիւսիսակողմն սարադոկայ լճին :

Պ՚ոնդ. (Վինսէ) : Ամրոց առ հուսատան գետով. ի հարաւակողմն նորին սարադոկայ լճին :

Քինգ՚ստոն. և Լիվինգսթն : Են երկու փոքրիկ քաղաքք մօտ ի հուսատան գետն յարևելեան կողմն :

Լիվինգսթն : Ի մերձ ի տեղին, ուր համանուն վըտակն խառնի ի հուսատան :

Էնդրեմ. (Ընդրեմ) : Քաղաք փոքր առ լճակնկագն վտակաւ. մերձ ի սահմանս քոնէքդիքուդայ, և մասսաչուսէթսոյ :

Մօրիսթնէր. (Մորիսանիա) : Գիւղ և դպրեվանք առ ղն կոմսուԹե քինկսոյ յանդիման նիւ գաուհայ. ուր է յերկայն կղզին :

Ֆիլիբ : Գետ ի սմին կոմսուԹեան առ հուսատան գետով :

ՙԱՀԱՆԴ ԺԹ. ԼԵՐԿԱՅԻՆ ԿՂԶԻ։

Այս կղզի կոչեցաւ երկայն. իսկ ՚ի բարբառ անգղիացւոց՝ Լէնկ այլանի. որ ինչպէս նշանակէ, ՚ի ձեռն ՝ի. զի ձգի ըստ երկայն յարեւմտից յարեւելս. յորմէ կոչի և Կղզի Նասաւայ. որ թէպէտ յառաջին ժամս ՚ի սովորութենէ էր, այլ այժմ գլխովին խափանեալ է այս անուն։ Ունի իւր իրր սահմանակից ՚ի հիւսիսոյ արեւմտից՝ զանթեան կղզի. ուր կառուցեալ կայ նոր եօթք քաղաք. յարեւմտից՝ զկղզին հրուանդանէ կայ նոր եօթք քաղաք. յարեւելից և ՚ի հարաւոյ՝ է չորստասեալ յովիկիառակ. իսկ ՚ի հիւսիսոյ՝ գծովակերպս քանիք գետեղուածս։ Երկայնութիւն ներ է իրր 120 մղոն. իսկ լայնութիւն յընթացակադոյն տեղիս 18 և ևթ. և է իրր մասն հարիւրերորդ նոր եօթքայ. բաժանեալ ՚ի չորեքետասան հրուանդանէ, որոյ երկայնութիւնն է իրր 100 մղոն. իսկ լայնութիւն 12. ունի պատուհասական և անթոյթ նաւահանգիստս յիմն կողմանս իւր։

Օդ կղզւոյս բարեխառն է. և երկիրն պտղատու և բերրի. բերկ ցորեան. և այլ ազգի ազգի արմտիս և պտուղս և բանջարս. և ակնապէս բոյս բժշկականս. և վուշ և կանեփ. գոլով՝ անդ՝ վարուձկ՝ են. ունի և անասունս ընտանիս և վայրենիս. և ոտանաւէլ քան զամ՝ երիվարս ընտիրս. վայ զորք նոր առհաւի ձիաւոր են. նովին երիվարօք ամի ամի երկիցս առնեն հանդիսաւոր ձիընթացս ՚ի լայնածաւալ դաշտին սալիսպուրեայ, որ է ըստ մէջ կղզւոյն. ուր ընթանան ՚ի գնեն հասցրէն ասպնջականք նոր անգղիայ և նոր եօթքայ։ Իսկ դրնաւոր վաճառք նր են մարդիք ընտանի և վայրենի անասնոց. Ծիսիսոտ պատուական ոչինչ ըստ նմա ՚ի ծիսախոտոյ մեշրիկընտոյ. երիվարք ընտիրք. ոչխարք մեծ. ցորեան. և այլ զանազան տեսակք արմտեաց։ Իսկ ինչն առնու յայլոց, շաքար, բամբակ, լեզակ, և պէսպէս ձեռակերտս. զի արհեստաւոր չեն ևս են ծախիլ ՚ի նմ, ոչ ծրժան էր։ Այս կղզի ևս ըստ նոր եօթքայ բաժանեցաւ ՚ի հրուանդէն անգղիացւոց. այլ ՚ի 1776 զորք անգղիացւոց անդրէն առին զնա, յաջորդակ իմն դիպուածով վանեալ անտի զգօրս ամերիկացւոց, որք կային ՚ի պահպանութեան ներ։ և գտին անդ զիարեւոր պա-

պարէնս կերակրոց՝ և զայլ ամէն ինչ՝ որոց պէտս ունէին առատապէս . զոր չէր մարթի ակնարկել նոցա զայլուրբ գտանել : Բաժանի ասս կերկուս մեծամեծ կոմսուձս . որք կոչին Կոմսութ Սեբաստիոյ . (Սեբաստիա) . և Կոմսութ Նափոկեայ . առաջինն գրաւէ զրովանդակ արեւելեան կողմն կղզւոյն , և զայլ բոլոր փոքր չորս կայ կղզեաս . Յորժամ գաւառ այս կղզի , յայս կողմն նոր գոյր ժողովուրդ բազմաթիւ բուն բնակ նոր . յորոց այժմ ոսկաւոք երեւին . և դրեթէ ամենեքեան ինքնակամ ծառային անդգիացոց . որք ըզ մեծն մասին են յայսմանէ երկրացանաց . իսկ երկրորդ կոմսութիւն ունի զարեւմտեան մասն կղզւոյն , որ առաջ եւս գերեզիկ է և արգաւանդ . ըզ զառաջինն , ուր մեծամեծք նոր եօթեայ ունին ամարանոցս , և սովոր են յամառան երթալ անդր ի զբօսանս : Իսկ գլխաւոր տեղիք երկուց կոմսուձցս են հետագայքդ :

Սեբաստ . (Սեբաստիա) : Ասան գլխաւոր հանդուն կոմսուձ , կառուցեալ յերդ ծովածոցդ , որ է ըստ մէջ երկուց արեւելեան ծայրից կղզւոյն , որք կոչին Օրդեր . և ակն ծնդրպայ : Ներս յայս տեղի գտանի Վանիկ գետն . որ սիրալիս ոչ է գետ , այլ ջրանցք երկայնաձիգ աղի ջրոյ :

Սամսուն հէմդըն . (Սոպ համբրն) . ի Հարաւային հէմդըն : Քաղաք փոքրիկ ի ստորին ծովեզերք կղզւոյն յարեւելեան կողմն երկայնաձիգ ընդ կոչեցեալ Թիեռն ինլեյ : Խոր հէմդըն . (Լոպ համբրն) . ի Հիւսիսային հէմդըն . Քաղաք փոքրիկ յարեւելեան կողմն առաջնոյն ի ստորին հարաւային ծովեզերս կղզւոյն :

Սամսոպ օլա . (Սոպհօլա) . և Օրդըզը Բօնա . (Օրդընը Բօնա) : Երկու գիւղօրեք ի ամէն կոմսուձ ի հիւսիսային ծովեզերս կղզւոյն :

Սէրգըն . (Սարկէր) : Ի կղզի երեւելի ի ծոցն , որ է մէջ երկուց բազկաց երկայն կղզւոյն՝ յարեւելեան կողմն :

Կարգներդ այլնպա . (Կարգներս խալնա) . և Ֆիլբըս : Են երկու կղզիք առ երկայն կղզեաւ :

Պրմպըլնպա . (Պրմբլնա) : Ասան և գլխաւոր տեղի կոմսուձ Թագուհւոյն մօտ նոր եօթեայ , և բերտ գետոյն :

Ֆնէր (Ֆներ) գետ : Ասան մօտ առաջնոյն ի հարաւակողմն :

Նէս գառան . (Նէնէրն) . որ Թարգմանի Նոր փապաղ : Ի քաղաք փոքր ի հիւսիսային կողմն կղզւոյն առ ահսկմանօք վէսպէսեանց :

Հնդկաստանէն ։ (Հնդկաստան) ։ Սիրի գառան ։ Հինաբեր ։ Ոտքերէդ ։ Կերկինքի ։ (Կրակէնքի) ։ Պահել ։ Փրկչին ։ Վիրաւորուն ։ և Սեղմալեր ։ Լեռ աւանք և գեղօք ի կամուրջ Թադուհւոյն ։

Կամեցեալ այսու հետև սուրբգրել և զայլ չորեսին նահանգս յերեքասան նահանգացն ժողովոց ։ որք են Քրիստիանոպոլ ։ (Ուօք նէլանք) ։ Մէնշէսթէր ։ Նիւ հէմփր ։ կարևոր է նախ տալ գաղ ինչ ծանօթութիւն զնոր Ինկլիզեռւայէ ։ յորում պարունակին այս չորեքին նահանգք իբր գաւառք նր ։

Նոր Ինկլիզեռւա ։

Յորում պարունակին չեփեփայ լուր նահանգք ։

Նոր Ինկլիզեռւա ։ ի բարբառ անգղիացւոց Նիւ Ինկլանք առացեալ, ի սկզբան անգ անհաճեալ Վիրգինիա հիւսիսային ։ այլ յետոյ խափանեցաւ այն անուն ։ ուստի այժմ սովորաբար Նոր Ինկլանդա կոչի ։ և է ի ծայրն ժէ նահանգաց միացելոց ի հիւսիսային արևելեան կողմն յայնկոյս 42 աստիճանի հիւսիսային լայնութեան ։ Ունի երկի դեռս մինչ ծովեծս, և մանուռնս ։ օդ նր բարեխառն է ։ բայց առաւել ցուրտ քան թէ ջերմ ։ և երկիրն արգաւանդ, և առատաբեր ։ և բերք նր այնպէս ։ զորս ունիք յիշատակել յիւրաքանչիւր նահանգս ։ ոչ և զդեղատուր դեռս նր ։

Սկիզբն բնակութե անգղիացւոց յայս կողմն ամերիկոյ՝ եղև զայս օրինակ ։ երիցական հերետիկոսք անգղիացիք փախուցեալ յերեսաց հալածանաց, զոր կրէին ի հայրենիս իւրեանց ի պատճառս կրօնի, դիմացին ի հոլանտայ ։ և ի 1621 գնոյ առեալ զայս մասն ամերիկոյ յընկերուէ վաճառականաց անգղիացւոց՝ փոխադրեցան անգր 41 աղդատոհմիք և անձինք 120 ։ և հիմնեցին ինքեանց բնակութե ի տեղւոջ ուր է այժմ բրլիմութ քաղաքն ի Տամուռնի կոմսուէ, ի մերձիւսեռ նահանգի ։ Այս նոր գաղթական կիսով չափ կորեաւ ։ և ծերն կորնչեին այլ դեռք, եթէ չքնաղ վայրենի ամերիկացիք չէին հասեալ նոցա յօգնութե ։ ի 1630 ի զօրանալ հալածանաց

նաց յանգչիս, բայց ի զանազան աղանդաւորաց գանգատունդ լսելեցին անդր. որով այնչափ բազմացան, զի հարկ եղև բաժանիլ նոցա'' զանազան ժղլիգս. յորոց գլխաւոր եղև Ժողովուրդս պուսդունի. նք ընկերաբար կացին մնացին խաղաղութիւն ի միմեանս առանց մասնաւոր ինչ եղանակի քաղաքական կառավարուե. իբր ոչ երեք զի չունէին իշխանութիւն ժամանելոյ ի մէջ իւրեանց զեղանակ ինն կառավարուե, քանզ առնել էր նոցա առ այն իշխանութիւն ի ներուե անգլոյ՝ այլ զի գոլով բաժանել ի զանազան ժղլիգս և յաղանգս, ոչ համաձայնէին ընդ միմեանս ի վր պետութե իրաց. ապա իբրև առաւել ևս բազմացաւ Թիւ նոցա, տեսին զի կարևոր էր ունել օրէնս ինչ, և ըստ այնմ վարել. վայ յօրինեցին մատեան մի օրինաց, կոչ խառնուրդ ինն խնամատուն և յիմարական կարգադրութեց. յորոց ոչ սակաւ ինչ ծագեցին ի կառավարութիւնե իւրեանց. այլ յետոյ իբրև կատարելապես զարգացան չորեքին նախայիշատակեալ նահանգք, ուղղեցին գրեթէ զնմ։ Այսչափ ինչ վր նոր ինկիզեռալի առհնրկ. արգ ակիզըն արաացուք սատրագրել մի առ մի զինիկ ընթերն նահանգս, որք պարունակին ի սմ։

՝Լահանդ Շ. Վանկզիքուդ։

Ունէ սա ի մեծամեծացն ի միացել նահանգս. զի երկայնուե նր յարևմտից յարևելս՝ չէ ինչ աւելի ք 90 մղոն. իսկ լայնուին ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ՝ իբր 60 աւելի. յորոր տարածուե երկրի նր օդաչափութե 3500 քառակուսի մղոն Ծագրական. սակայն առ համեմատութե տարածութե իւրոյ՝ բազմամարդ է. զի Թիւ բնակաց նր առաւել է ք 192000. որք օր ըստ օրէ և ևս բազմանան. բայց ընդ պերճեալ ոչ երբեք հասցեն ի մեծ ինչ բազմութե. քանզ երկիր նր Թէպէտ արգաւանդ է յոյժ, բայց այնչափ Ձմեռ պարփակեալ ի չորեակս նահանգաց, զի և ոչ Թզատամի մի տեղի կարող է ստանալ արտադոյ սահմանաց իւրոց, առ և ևս տարածելոյ բնակեաց նր։ Գլխաւոր գեաք նր են հետագալքք։ Քենեդիկուդ։ Է գետ մեծ. յորմէ և նահանգն ունի զանուն. որ իջնէ ի սահմանաց անտի քանատայի, և նոր հէմ

վերայ, հասի ընդ մեջ այսր նահանգիդ իբր 200 մղոնաւ. ընդ որ մարթի է և նաւարկել իբր 40 մղոնաչափ. յորմէ ոչ ասացի և անտի են անհամար առուակ, և բևեռինի ծառք մեծամեծք. վայ նահանգս այս ունի անթառ խիճ առատ. իւղ բևեռինոյ. և փայտ ոչ միայն ի պէտս հնոյն չինուածոց, այլև հուռց։ Դ՚ոչխ. կայ Դ՚ոխճի։ Ընդ նոյնպէս գետ մեծ և շատ ջուր. որ ելանէ ի ծագային մեսրիսեանդայ. և ընդ նաւարկելի իբրև 20 մղոնաչափ ի բերանոյն՝ ընդ որ զգալոյն ի ծովն, մինչև ի նորվիք։

Աէրտֆօրդ։ Ընդ նոյնպէս գետ երիւղի, այլ փոքր քան զերկու առաջինն։

Օգ նոր բարի է. իսկ երկիրն ուրեք ուրեք լեռնային, մինդ ընդ մեկ բլայնին. զի լերինք նոր են բլուրք. այլ ընդհանրապէս իսօսլով՝ արդաւանդ յոյժ, և քաջ մշակիլ. ուսան ունի զամ որ ինչ հարկաւոր է կեանս մարդկան. եղջդի ազգի արմսիս. մինդ մարդ ցորեն. իսկ ցորեան սակաւ լինի անդ՝ ի պատճառս յամեհելոյ միգի որ եղծանէ զհասկս նոր։ Ընդ և զանազան պտուղս ծառոց և պարտիզաց, տարեկիր յեւրոպոյ. և պէտսէս բոյսս, և բանջարս պատրաստականս՝ ի կերակուր. և բնաւանի անասունս. և բուռս պղնձոյ՝ կապարի՝ և երկաթոյ՝ և այլոց հանքոց. սակայն բաց ի բուռս երկաթոյ՝ այլք մինչև ցվերջին ժամս Թոզան անգործ, առ ի չգոյէ բաւականաւոր բնակչաց ի պէտս ծախուց գործ ձարայ. և վն պէտսէս ամիսիմանց և արգելմանց, զոր ոչ ուրեքիցն անգլոյս դնէր ի վր վաճառականաւոր և երկաթորոյ բնակչաց. բայց այսուհետև՝ զմինչ զերծանելոյ նց ի լծոյ անգլիացւոց՝ ունին ձեռնտու ելս լինել և ի բուռս պղնձոյ և կապարի՝ յորոց բնմս չահեցան։

Ա՚ս նշխդ բաժանի ի վեց կոմսուհս, որք են Ֆէյրֆիլտ։ (Ֆայրֆիլտ)։ Նէ՚ս ընդէն։ (Նեվհաւեն)։ Լիւ Ֆիլտ։ Հարքըպ։ (Հարբըֆօրդ)։ Ո՚ւինճմ։ (Վինճհամ)։ Ե՚ս նէ՚ս ընդէն։ (Նեվ լոնտօն)։ Ծրագ զգլխաւոր տեղիս յառաջիկայդ նշանակեացուք։

Ֆէյրֆիլտ։ (Ֆայրֆիլտ)։ Գլխաւոր քաղաք համանուն կոմսուհ. և մի ի լաւագոյն քաղաքաց նր կառուցեալ ընդ մեջ երկուց գետոց, որք կոչին Ֆէյրֆիլտ Գլուխ. և Հ՚ոչէսէ. ոչ այնչափ ինչ հեռի ի ծովէ։ Լաւ է բազմամարդ, և բարւոյն. և շրջակայ վիճակ նր քաղ մշակել և բազմաբերքուն։

Սուսէքսէտ։ (Սուսէքսէտ)։ Քաղաք կառուցեալ յա-

յարեւմտեան եղերս համանուն գետոյ, ոչ այնչափ ինչ հեռի ի ծովէ. ի վիճակի սորին քաղաքի ի հիւսիսակողմն՝ գտանի Ժողովրդապետուն կամ գեօղ Ի-
դեն կոչեցեալ։

Ո-ՒՃՔԻԼԻ. (Ո-ՒՃՔԻԼԻ) ։ Քաղաք առ ստամնաբն ևօքբայ։ Նէ-գետն։ (Նէվշէ)։ Քաղաք առ վտա-
կաւ՝ որ մտանէ ի Սգրիդ ֆըրատ գետ։ Տէնիզլի։ (Տանդըրլի)։ Քաղաք յարեւմտեան կողմն նահանգա-
ցին, առ այլով վտակաւ գնացոյն։

Նէ- ՔԷՐՔԻԼԻ. (Նէվշէհիր)։ Քաղաք մերձ ի Լերինս՝ ուրք բաժանեն զիսահանգս ղայա ի նորս եար-
քայ. յարեւմտեան կողմն սգրիդ ֆըրատ գետոյն, և ի հիւսիսային եղեր սահմանաց նահանգին։

Ս-ՊՈՒՀԻՐ. Նօրկոյ. Ո-ՒՊՒԼԻ։ (Ո-ՒՊՒԼԻ)։ Կն երկոք Ժողովրդապետունք, կամ գեօղք սփիւռք ի սմին կոմսութ։

Նէ- ՀԷՅՔԷ. (Նէվհաքէ)։ Գիւղաւոր քղաք համանուն կոմսուն. կառուցեալ առ պարսրիւք կամ նաւահանգստաիճ, որ կոչի Նէ- ՀԷՅՔԷ հարպէր։

ՄՐՔԷԶԻ. Քաղաք ի սմին կոմսութ առ միջերթս գրիչք կոչեցեալ գետով. մտ ի ծովն յարեւելեան կողմն սգրիդ ֆըրատ գետոյն։

ՊԷՆԴԻԿԻ. Քաղաք մերձ ի ծովն, առ համանուն գետով։

Տ-ՈՒՀԱՆ։ Քաղաք ի հիւսիսակողմն վարդէնս գետոյն։

Ո-ՒՆԻՔԻ. (Վանիքի)։ Քաղաք մտ ի վարդէնս գետն։

ՏԷՐՍԻ. Քղաք առ արեւելեան եղերբք սգրիդ ֆըրատ գետոյն. հանդէպ Նիս գաւառի, որ ի կոմսութ ֆէյրմֆիլոսոյ։

ԿԻՒՔԻՒԶ. Վարչերպ-ուի։ Կն երկու Ժողովրդապետունք ի սմին կոմսութ։

ԼՅՒ ՔԻՒ. Գիւղաւոր քաղաք համանուն կոմսութ. կառուցեալ մտ ի լերինս, ուրք միացեալ ձգին ընդ միմեանս ի հարաւոյ ընդ հիւսիս։

Ո-ՒՊԱԼԻ. (Վըպրուշ)։ Քաղաք առ արեւելեան եղերբք շերտանի վտակի, որ ելանէ ի գաւառէ ասոմ, և գնայ խառնի ի սգրիդ ֆըրատ գետ ի վերոյ յերրորդ քաղաքի ի կոմսութ նիս հիւսիսոյ։

Նէ- (Նէվ) ԴՔԷԶԻ. Քաղաք ի սմին կոմսութ. յարեւելեան կողմն սգրիդ ֆըրատ գետոյն. որ կոչի և ՎԷՐԴԷՆՀԱՓ. և Հասապտնի։

ՔՒՆԴ։ Քաղաք փոքր ի հիւսիսային կողմն նախնի-

Թաց քաղաքի ընդ մէջ սպրդիքըտ , և չհօբանկ գետոց ։

Քօ՛ր՝նօ՛ւբ։ (Քօրնվալ)։ Քղաք ը մէջ սորին կոմսուե։ յարևելեն կողմն սպրդիքըտ գետոյն ։

Տ՛ուր։ (Տուէր)։ Քաղաք փոքր առ առհմանօք նոր հօրքայ՝ մերձ՝ ի Լէրինա, որք բաժանեն զքոնէքդիքուդ գետոյն ։

Շէրէն։ Քաղաք փոքր՝ ի հիւսիսակողմն նախընթաց քաղաքի։ մօտ՝ ի նահատասցէ Լէրինա ։ ը մէջ երկուց վտակաց սպրդիքըտ գետոյն։ յորոց միւնն մօտ առ՝ քղքաւն անցանէ յարևմտից։ իսկ միւսն յարևելից՝ երբ 5 մղոնաւ հեռի՝ ի քղքէն ։

Ա՛ւստէր։ (Աւսթոպուրի)։ որ կոչի և Վէսթփոթ ։ Քաղաք՝ ի մէջ սահմանաց քոնէքդիքուդայ, մերձ շիւսեգայ, և նոր հօրքայ՝ ի հնդկին՝ որ՝ ի կոմսուէ ֆէյրֆիլտայ հանէ մինչև՝ ի մէսըչիւսէդ նահանգ ։ Ի հարաւակողմն սորին քղքի ոչ այնչափ ինչ հեռի՝ երկու սահանք գտանին՝ ի սպրդիքըտ գետն։

Վօր ֆօլկ ։ Քառասն ։ Քօլչեսթոր ։ Հարէլանփ ։ Պարֆ համպէյ ։ Վինչէսթըր ։ Կօսհամ ։ Դօրչիսթըր ։ Են ժողովարտաւորք , կամ գեօղք՝ ի կոմսուէ լինչիքլատայ ։

Հարֆըքըփ ։ (Հարդֆօրթ)։ Գլխաւոր քղքն համանուն կոմսուէ, առ քոնէքդիքուդ գետով ։ երբ 30 մղոնաւ հեռի՝ ի բերանոյ նր ։ իսկ՝ ի հարաւոյ ունի զհամանուն գետն ։ Ածյս քղքն է մի յերևելի քաղաքաց համօրէն նահանգին ը բազմամարդուէ , վաճառական է , և ը արհեստից ։

Վալէնթէյն ։ (Վալենթրոն)։ Քաղաք՝ յարևելեան կողմն քոնէքդիքուդ գետոյն՝ ի զոճարձալի վայրի՝ յանդիման կուիս վտակին ։

Մ՛իդլտաուն ։ (Միդլթաուն)։ Մի՝ ի մեծագոյն և՝ ի բազմամարդ քղքէց այսր կոմսուէ ։ կառուցեալ՝ ի մէջ միւս և միջոցաուն առուոյց ։ յարևմտեան կողմն քոնէքդիքուդայ ։

Հէրմ։ (Հարմ)։ Քաղաք առ արևմտեան ձկերոյք քոնէքդիքուդ գետոյն ։ ունելով՝ ի հարաւոյ զմիջ առուս ։

Ո՛ւինձոր ։ (Վինթսր)։ Քաղաք երևելի՝ ի սմին կոմ սուէ ։ կառուցեալ ը մէջ ֆարմինկտն, քոնէքդիքուդ, և հէյտն գետոց ։ Ի վիճակի սորին քղքի գետեզերք քոնէքդիքուդ գետոյն զարդարեալ են բնակուբք , ուր գտանին և չուխմայնք ։

Ա՛ֆֆոլէյ ։ (Սիմպոպոլէյ)։ Է տեղի նշանաւոր առիս

բա-

բովուց , որք գտանին ի մերձակայ լերինս , առ սահմանօք լիշքիլա կոմառէ , և մեսրչեսէգ նահանգի ։

Ֆարիկէրտ ։ Քաղաք առ հարաւային եզերքը համառէն գետոյ ։ Ներ- էնկլպէրէ ։ (Նեվկասլէ) ։ Քաղաք յարևմտեան կողմն սահմնոյն ։

Ո՜ճբրիքս ։ (Վէնեբքիս) ։ Քաղաք կառուցեալ ի մէջ բուսիս և քոնէքտիքուդ գետոց ։ մեծ յայս քաղաք ի հարաւակողմն գտանի կղզի կոչեցեալ Պոճ քիլէր ի մէջ քոնէքտիքուդ ձորափորոյն ։

Ո՜յլինկէրտ ։ (Վիլլինկֆօն) ։ Քղաք փոքր առ սահմանօք այսր կոմառէ և վինահամայ ։ Ասսի եւանէ գամէս , կիմ գամիճի գետոն ։ որ նախ կոչի վիլլի մանգ ։ ապա վինահամ ։ յետոյ շագուքէք ։ և հուսկ յետոյ՝ զկնի լինքն ընդունելոյ և գայլ զանազան վտակս՝ և ընթանալոյ , անուանի Կոճէ ։

Սօմքրս ։ Քաղաք փոքր առ սահմանօք մեսրչեսէգ նահանգի ։

Ո՜ռնքմ ։ (Վինճհամ) ։ Գլխաւոր քղաք համանուն կոմառէ ։ և մի յերեսից քղքց համօրէն նահանգին , կառուցեալ ի մէջ երից գետոց ։ յո վինահամայ , պէս վերայ , և մանչոսակայ ։

Մէնքֆիլդ ։ (Մանճֆիլտ) ։ Քաղաք ի մէջ երկուց վտակաց գետոյն , որք կոչին վիլլմանդ ։

Ն՛ւքէտ ։ (Ա՛ճֆօրտ) ։ Քաղաք փոքր ի մէջ մանչոսակ , և պիկոլաք փոքր գետոց ։

Բնինֆիլդ ։ (Բանհիլտ) ։ Քաղաք առ նօթուէմի վտակ ։

Քինինկէմ ։ (Քիւլինկէս) ։ Քաղաք յարևելեան կողմն նօթուէմի վտակին ։

Քինդերսըրդ ։ (Քանդերպորդ) ։ Վերմոնտոզ են փոքր քիչ քաղաքք ի կոմառէ ուշնորմայ ։

Նէ- էսթրն ։ (Նիւ Յօրք) ։ Գլխաւոր քաղաք համանուն կոմառէն ։ և մի յերեսից քաղաքաց համօրէն նահանգին ։ կառուցեալ առ արևմտեան եզերքը գետոյն , մօտ ի բերանն՝ ըստ որ մտանէ ի ծովն ։

Սթապլթ ։ Գիւղաքաղաք մօտ ի ծովն ։ Կրծէն ։ Քաղաք յ մղոնաւ հեռի ինքնին ընդարձայ ։ Սթօնինկթն ։ Քաղաք և նաւահանգիստ ։ Նօրիչ ։ Քաղաք ի հիւսիսային ծագ կոմառէն նիւ ընդարձայ ։

Ի սմին կոմառէ են և Բրէնտըն ։ Լայ ։ (Լէնճ) ։ Տէթ այլընտ ։ (Տիւ Խոլանտ ։) որք են կղզեակք ։

Մ՛ետըսն ։ (Մ՛ոտօսն) ։ որ նոյնպէս է կղզեակ ։

Նահանգ ԺԸ. Ասօտ այլընտ.

(Ասոտե խալանտ).

Նահանգիս Հարաւ կը Ասոտ կոչի. և ի վաղ դարուն նահանգաց՝ ի ԺԸ ՆԻԴս միացեալ. քան զի բոլոր տարածուի երկուց երկրի՝ է իբր 1500 քառակուսի մղոն աշխարհագրական. և թիւ հաւատարեալ բնակչաց 59678. ուստի սա հաւասարուի տարածուն իւրոյ և այլոց նահանգաց, քաղաքարդ է. զի բաժանեալ լինի ըստ տարածուն երկրի՝ սա իւրաքանչիւր քառակուսի մղոն անկանի 40 մարդ. որ սահման ուրեք գտանի այլ նահանգս։

Օդ նր Թուխ լաւագոյն քան համօրէն հիւսիսային ամերիկոյ. ի ձմեռան տաւտիկ է ցուրտն. բայց ոչ նոյնպէս՝ ոյր յայլ նահանգս նոր ինկիրգեալոյն. խակ առաջն քաղցր է և բարեխառն. զի գաստակուճ տապոյ բարեխառնեն քաղցրաշունչ հովմանք ընդալք ի ծովէ։

Երկիր նր Թէպէտ քարուտ է, այլ ընտանեաց տունկ բարի և արգաւանդ. տակաւն երկիրգործ ծուխն գեռ անհատաւոր է. և մեծ մասն երկրի նր Թողեալ կայ անգործ յարօտ անասնոց. ուր արածին անդեալք արջառոց, հօտք խոշանց, հօրանք այծից, և երամակք ձիոց. որ յազմանգամ են և ուժեղ, ոյք և արջառք նր մեծ են մարմնով քան այլոց նահանգաց. և կոպիկ և պանիր նր գերագոյն տնտեսական յոյժ։ Ունի ձուկն առատ և ազնիւ ի գետոց և ի ծովէ. և գետակս արմնիս. բայց առաւել քան զամ մայիզ. և գետոյն ծառոց և գարեկ զարդ. անտառս մեծամեծս. այլև ծառս տակաւ պիւտս. յորոց մի է և ծառն զոր լինակոս Բալասամ կոչէ. կամ կէֆալանդս արմտեան. ի գալարն տատոց նր գործեն ըմպելի գարեհական. այլև ակաղկիս վայրենի. բայց ոչ բերէ ծառս և Թուփս ծաղկաբերս անուշահոտս, որք գտանին ի հարաւային նահանգս. յորոց զամենս յիշատակեցաք ի վերնագիրս։

Գլխաւոր վաճառք նր են երիվարք, կոպէ, պանիր, արմնիկք, բայց սակաւ. միս աղէր, և այլ պարէնք կեր-

կերակրոց, և ձրագ ի ձարպոյ ձկանց. և էն։ Այլ այս ամ սակաւ ինչ կ առ համեմատութ այնց՝ զորս բնակիչք նր առնուն ի քանկերդիքուդայ, և յայլոց աւերիկեան նհնգայց. և ասելն յայլև այլ նաւահանգիստս եւրոպիոյ, ասէոյ, և սիրելիդ։ և անտի բարձեալ զնգն իբս, ոմն յեւրոպիոյ պակտես արշիտտա կերաս, յասիոյ շոքար, և ազդի ազդի հասեան, իսկ յափրկոյ գերիս, վաճառեն յաւերկեայ ի զանազանահանգս եւրոպեանց. որով և բզմեն շահին. և այս իսկ կ պատճառն՝ զի երկրագործութին չկ այնպէս ինչ բարգաւածել առ նն. քանզի առաւել անձհատաւր են ի վաճառականութ, քան ի մշակութ երկրի։ Նոյնպս և ի զգրուեց անհատակ են. վնք առ նն հնրկց գալոյց կիմ վարժարան ի գաստիարակութ պատանեկայ, վնկ ընհանրապս խոսելով բիրս են և անհրահանգ. և բան բուսոյ բարուց խոտոռիկաց և ամարգի. սակայն այժմ վայելչալք ի խաղաղութ՝ ոչ միայն զուռմունս գիտուեց չհանան ծաղկեցուցանել՝ ոմն արդէն սկսել են կառուցանել հնրկց գրատուն, այլև զընաբոյս խծաբարոյութ եւրոպեանց ուսնլով օրինակ զբնակիչս։

գիւղ և գոյք տատմանակից բնակիչս։

Կառավարութ նց է պարզ ռամկապետական ոչ միայն այժմ, այլև յընջադին, յորժամ կախել կայր ընթոյ ինչ զգեստագոյն ոտքն անգլոյ. զի ոմն այժմ նոյնպս և յայնժմ ունէին գաւառական ժողով, որ էր գերագոյն խշան երկրին. և այլ զանազան մանր նատար տեսանս. և զնմ տեսնհակալս և զգաստութս ժողովրդն ընտրէր. և ընտհանից փոխանակ։ Այլ ոմանք յանդգնացեր ձնագնորդաց ոչ սակաւ առգտանս կուտեն ի վնր կառավարութ, և կառավարչաց նց. ուխտս իրաւանց և արդարութ, կաշառակերծս, ակնառուս, և անիրաւս կոչելով զնս. առ որս յիսմարութ է տալն ակնառնիլ իրաւանց և արդարութ. այլ որ բանագոյն է՝ նա է միշտ յաղթական, ուստի և ամ կառավարութ նց յուսի և անիրաւ. սակայն ալիքնկ զայս, և զայլ պակտես յուսի առորագրութիս նց, ընծայել ներտաղրացեալ առելութ, զոր կրեն անգդեցեալք ընդմ նց. քանզի գրեթէ ի սկզբանէ անտի հիմնարկութ իւրեանց՝ ոչ երբէք ընծայ ոմի հպատակեցան անգդեցուց. այլ միշտ ընծայատացան և ընդմ կացեն պակտես վճռոց նց, և արգելանաց, զոր առնէին ի վնր ամերիկեացոց. և ի վերջին ապստամբուն անդ՝ նր եղեն

առաւել ջերմագոյն ՚ի գրգռել զայլս յապաստամբուէ յանդգնացուց, և ՚ի միաբանուէ ըմբռնեան։ Յայս նահանդ չիք մանաւանդ ինչ կրօն հաստարակաց օրինօք ընկալեալ և հաստատեալ. այլ Թոյլ տուեալ է ամէն գՀետ երթալ այնմ, ըստ որ Հաճի. ուստի զանազան տղանդաւորք գտանին անդ. որ անգլխականք, երէց, ցակաւք, կրկնակնուէք, մորավեացի լուսաբանականք, հրեայք են. բայց ուղղափառ կարծեմ Թէ ոչ գտանի՚ կամ յոյժ սակաւ. սակայն և ոչ մի ինչ խառնուէթի ծագէ ՚ի նա ՚ի պատճառս կրօնի. զի խաղաղութ և սիրով գնան ըստ միմեանս. և ամէն միապէս և անխափր կարեն մտանել ՚ի քաղաքական պաշտօնս տարուընս։

Ընդ նահանդ բաժանի ՚ի չորս կոմսուիս. որք ՚ի ՚էլհաւոր քաղաքաց իւրեանց կալեալ զանուն՝ կոչին Նէ- Բօդ· Պէ՚ռդէլ· Փուէթիէռ· և Բիւկո· զորոց զչլհաւոր տեղիս յառաջիկայդ առորագրեացուք։

Նէ- Բօդ· (Նէվէօդ)։ ԳՀաւոր քաղաք Համբերն Նահանգին. կառուցեալ ՚ի ձոտ գետն (ոստ խոյանաս) կղզի. զոր իրաւամբ կոչեն գրեթէ նոր ինկնկղզեացի. սակս զի զայսանդ ուէ հոլոյ նր, և քաղցրուէ օդոյ. որոյ երկայնուէն է իբր 12 մղոն. և լայնուէն 6։ Իսկ քաղաքն չէ այնչափ ինչ մեծ. ունի տունս իբր 1000. որք իբ մեծ մասին փայտաշէնք են. և իբր 7000 բնակիչս, և զանազան տաՀարս և առեթաւորեալս իբ զանազան ապրանաւորաց. ոչ անգլիացւոց, հրեայականաց, քՀնաքերանց, հրկնակնուէք հերետիկոսաց, մորավեացւոց, և՚ այլ ոտ հնրկ փայտաշէն են և անշուք. բայ ՚ի սինակոգայէ հրեից՝ որ է քարաշէն. ոտ որով ունին և գարոյ վճ մանկանց իւրեանց. յամ չինուՀածս քաղաքին երեւելի է տունն խորհրդոյ քաղաքին. մեծագործ չինեալ ՚ի Թզնեղ ազնւոյ. յորում սկսեալ են պատուել ցանել հնրկ գրատուն. նոյնպս երեւելի է և Ժողովատեղին տղանդաւորաց, որք անուանեալ կոչին Հաւատ ուրուդէլ։ կամ Քառասնից։ Հանդէպ քաղաքին է փոքր կղզի. յորում կառուցեալ կայ բերդ եօԹնանկիւնի. և ոտ նավատ երկու մարտկոցք. մի ՚ի վերոյ՝ և միւս ևս ստորև քաղ զինեալք ռմբոս պատուհանաւք, և այլովք զինուք։ Ունի և նաւահանգիստ մեծ ստուերական. և ՚ի մէջս նր՝ աշտարակ մեծաչէն. որ ՚ի գիշերի լուսանէն լապտերս յառաջնորդուէ նաւուց։

Փէրդոռ։ Ի ՀՀք փոքր ՚ի հիւսիսային եղջ ոտս կըղ-

կղզւոյն. հանդէպ հօրէլերին, մօտ 'ի պրիսդըլ քաղաք։

ՄԻՒՌԸՏԸ. (ՄԻՒՈՒԷՏՕՆ)։ Աբան 'ի մէջն անդ ոտա կղզւոյն։

ԴԻՎԷՐՏՕՆ. ՖԱՒԼԱՆԴ. ԼԱՒՏԼԻ. ՔԱՄԲԷՏՕՆ։ Կին աւանք սորին կոմսուէ 'ի ցամաքն, յարեւելեան կողմն ոտա կղզւոյն։

ՔՕՇՆԻՒԸԸ. ԲՐՈՒՔՆԻՕ. ՀՕՔ. ՐՈՒՇԸՆՕ. (ԲՈՒԻՆԼԷ)։ Ի խոհեմուէ, յոյս, համբերուէ։ Են կղզիք 'ի պատրոյն նաւրոկանահեգայ։

ՊՐՒՔՍԷԼ. Գլխաւոր քաղք համանուն կոմսուէ. և մի 'ի լաւագոյն քաղցց նահանգին. կառուցեալ 'ի վր լեզուէի ինչ հողոյ, որ ի մեծուէ և ի բազմամարդուէ չէ ինչ ընտա 'ի նմա բարդ քաղք։ Մօտ յոյս տեղի ի հօր լեռան առ պարտուիւ նաւրոկանահեգայ։

ՊԷՐԻՆԳԸՕ. (ՊԱՐԻՆԳՕՆ)։ Կղզի փոքր 'ի սմին կոմսուէ. յարեւելեան կղզեաց բազմերս գեաոյն, իբրև 7 մղոնաւ 'ի հիւսիսոյ պրիսդըլայ։

ՈՒՀՕՈՑՕ. կամ ՍԻՒՓՕՓ. Կղզի փոքր առ հիւսիսային կզեաց դէն միլ գեաոյն. 4 մղոնաւ հեռի յարեւելից 'ի բրովիճնցս քաղաքէ. 'ի Ճանապարհի որ հանէ 'ի պուտտան։

ԷՆԻՒՏԸԸ. (ՀԷՆԻԷՊՏՈՒԻ)։ Քաղաք 'ի նոյն Ճանապարհի առ սահմանաց սորին նահանգի, և մեսըչիւսէգայ։

ՈՒՆՒՄ. (ՈՒՈՒՆԼՄ)։ Քաղաք առ համանուն փոքրիկ վտակաւ, որ գնայ խառնի 'ի գիդհըվիդ գետ։ Պարսէլ. (ՊԷՐՍԷԼ)։ Քաղաք առ գիդհըվիդ գետով. 'ի հարաւակողմն նահանգացն ըստ մէջ ռէյնըմ և միւս վտակաց։

ՏՈՒՏԸՆ. (ՏԻՒՏՕՆ). ՓԻՒԹՈՒՆ. (ՓԻՒԷՆԸՆ). Տունդըմ։ Են փոքրիկ քաղաքք այսր կոմսուէ, յարեւելեան կողմանս նր։

ԲՐՈՒՔՆԻՕ. կամ ԲՐՈՒՔՆԻՒՆ։ Ի գլխաւոր քաղաք համանուն կոմսուէ, և երկրորդ երեւելի տեղի հասնէրն նահանգին գինի նոր բօրդայ. կառուցեալ 'ի մէջ նաւթվիաղոք, և բանդուդեգ գետոց։ Այս քաղաք՝ ոչ և համբրն կոմսուէ նր, սակայն ունի 'ի բուռնգերոսէ վիլհամայ Ժողովրդապետէ բրովնհաւսեան ազանդաւորաց 'ի մեսըչիւսեգս նահանգի. որպ տարագրեալ անան սակս մոլար վգիոյն և քաջոզջուէ, խոյս եան 'ի կողմանս յայսոսիկ գՀԷտ բազմաթիւ աշակերտաւոր եւրոց. որք նախ ք գինքն եկել

Եկեղ. էին ատա. և հիմնեաց նոր բնակուեղ. զոր կոչեաց Փրովինեցիա. որ Թրգմանի՝ Նախախնամեղ. իբր Թէ նախախնամեալն ից պարգեւեաց նմ զայս տեղի. Եկեաց նա ատա ամս 40. և ատացաւ անուն մեծ՝ ի մէջ ժողովրդեան Լեռոյ. մինչև յանձնարարեալ ոմանց մեծամեծաց անգլիացւոց, առանալ նր յիշխանաց մեսրիսեգայ յորոց աքսորիլ էր, հրամայեալ իշխանացն Լեռոյ զայլընտ նահանգին. և լինել մի յառաջնակալաց նր։

Ոսկէ. (Ոսկի)։ Քաղաք ի ամին կոմսուէ առ նառարարանդ պարսից բիւ՛ ի հարաւակողմն փոքր ինչ յայտ։

Սիսիքիւ. Կամ՝ Շիրուանդ. Շիրուանդէ. Գանձակ։ Են փոքրիկ քաղաքք յայտ կոմսուէ։

Գինդիկ։ Կամ քաղաք հանդիսոն կոմսուէ. բաժանեալ լերկու մասունս, կիր՝ ի քղքս, որք կոչին Նոր գինդիկ. և Սուր գինդիկ. յորոց մինն է՝ ի կողմն նահարարանդ պարսից բին. իսկ միւսն՝ ի կողմն Ծովու. յարևմտից նահանգսն իւրեցայ։

Ոխմանք. (Ախտերիկ). Ի՛ խորոց. Ըմբաստ. (Ոխերիս). Կիւնիկ. (Կինիկ)։ Են քաղաքք յայտ կոմսուէ։

Սուր. (Սալ)։ և Պարապ։ Են երկու պատճառական նահանգիսաք Ծովու յայտ կոմսուէ։

Լահանգ ԺԲ. Մեսրիսեգաց Պ՚ի.

(Մասսաքուսեգաց Պայ։)

Տերապես կոչի պարոյր Մեսրիսեգայ առ՝ ի զանազանուել Մայիկ և Սակատահօք գետոյ, որք յետոյ միացան ընդ մեսրիսեգայ. և յայն սակս ոմանք կոմսուեցս կոչին զնս. բայց սիրացաս խոսեցուլ՝ են երկու մեծամեծ գետք առանձնականք արտաքոյ մեսրիսեգայ. Թեպէտ միացեալ ընդ նմ. վասն լաւ եւս վարկաք ընդ սկիզնիցայ՝ նախ առորագրել առանձնակի զպարոյրն մեսրիսեգայ, ապա և զայն երկու գետս յարիլ զնին։

Ասդ՝ Մեսրիսեգ առանձնակի, որ անհամեմատապար լաւագոյն է և գեղեցկի և զուարճալի քան զայլ եամ նահանգս ամենայնի անդրկուեցոց միասանից։

լոյս, ունի իւր սահման յարեւմտից՝ գետը Եօրք, և դուռս այլընտ. ի հարաւոյ՝ մասամբ լիճն զծուին, և մասամբ լիճն զքոնէքդիքուդ, և դուռս այլընտ. յարեւելից՝ նոյնպս զծուին հիւսիսային. իսկ ի հիւսիս սոյ գետը հեռիւը։ Երկայնութիւն նր յարեւմտից յարեւելս՝ է իբր 150 մղոն. իսկ լայնութիւն ի հիւսիսոյ ի հարաւ՝ 90. և բոլոր տարածութիւն երկրի նր օդաչափութ 7500 քառակուսի մղոն Ծագրական. իսկ Թիւ հանգիստն բնակչաց նր՝ հասանէ ց 4000000. վիշ առ համեմատութիւ տարածութ իւրոյ առաւել բազմամարդ է քան զայլ նահանգս, և քան զոսմ այլընտ. զի բաժանիլ ինն ի տարածութիւն երկրի նր, առ իւրաքանչիւր քառակուսի մղոն անկանի 54 բնակիչ։

Ունի բազմազանութիւն մեծամեծս, և մանուածս. որք առաջանին ի բնէ նր, և արդեամբ դործեն. և ծովակս ձկնաշատս. և մեծամեծ հատ անգիտաց. և ծագս ծովու անբոյիս, ի դիւրութիւն նաւարկութ և վաճառականութ իւրոյ։ Օդ նր նոյնպս է, ոյր ոսմ այլընտ. իսկ երկիրն ի մեծի մասին դաշտային և արդեամբ, ընդաւէր դետղեզ բլրովք, և սակաւ լերամբք. ունի զանազան ազգս արմտից, և առաւել քան զամ մթերացուն. այլ բնիկ ցորեան ոսկւոյ. գարի. այլև վուշ և կանեփ. երկաթ և փայտ բազմ. կաւպր և ձիւթ որք կարեւոր են ի պէտս չինուած նաւուց. ուստի անդադար չինին անդ հատս, և վաճառեն այլոց. ունի և բնաւանիս անտառունս. դր արջառ, ձի, եզն. այլ ոչնոր ոսկաւ. և որք ինն՝ փոքր են մարմնով, և ոսր նոյ կարծր և անպիտան ի գործ ոսոպյանկուած. զի ասի Թէ առ սահմանաւ և երկայնաձեռնան, ոչ կարին բազմապատկիլ, և չաւ ևս անանիլ և աճել. Թէպէտ ունին արտաս խոտաւէտս և շարձախս։

Ի վերջին Յունս՝ յայս նահանգ ծագկեցան և զանազան արհեստք. ուստի գործեն անդ օձառ. պէտիկս երկաթի գործիս. և առաւել քան զամ գէմարկս եւրոպացոյ; այն է՝ շափայ. մկնեն և իւղ ի զանազան սերմանց. ջանացին գործել և առաւելգին ձեռագործս. այլ մինչև յայժմ ոչ յաջողեցաւ նոյ կատարելագործել. ոչ առ անհմտութ արհեստին, այլ առ չուռեն տուժին. որ ոյ առայաք՝ կարծր է և կարճ. Թէպէտ և խոյնք սորին հանգիպի՝ ոյ և արտաք նր՝ շատագոյն են քան այլոց առաւել հարաւայնի նահանգաց։ Ամէն պակասութ վաղուց ևս իրա-

իրագէտ են բնակիչք անդրայս. զոր և բիւմ անգամ
ջանահնար եղեն դարմանել բիւմբրինակ եղանակաւ
բերելով յեւրոպիոյ և յասիոյ խաչենս ընտիրս. այլ
ոչ երեւի՝ սակս երկարատեւ և ձիւնալից ձմեռան,
որ ոչ սակաւ խափանէ զառաւելն և զնուազդ խաչանց։

դեռ ոչ հասին վախճանի իւրեանց ։

Վաճառականաւքն՝ որ ծադկէր էր յոյժ, և ճիկս
յորս յերկարաձեւեցաւ վերջին պարտիմ, մեծամեծ
հնաոս կրեաց. զոր չէ և կարաց յառաջին ջոփ
անգր բերել. ի մէր այսր՝ հարկ եղև նմ պահել
յոսկին 7 հինգ կանոնաւոր զինուորս և այն բաւական
դակ ժամն ոտրզվին, որ բամէր ասպառեաց զինչս
նր. կորոյս և մասնաւոր ձնդհն ինչ առևտրեան և
շրջակայ գաղթականաց. և յաւելան ի վերն տուրք
և հարկապահանջուիք ջոփազանգք, զոր Թոռի Թէ
մինչև ցայժմ չէ ևս է վճարէ և բոլորին ։

Հանգամանք բնաւորեալ բարուց բնակչաց նահանգիս
և վաճառական քաղաքականաւք մասին՝ չեն ինչ և հատ
յայնոց քաջակիրթ հրահանգել ազանց. մեծամեծք
նոյ և ազնուագոյնք իւրք ի բիւմ քաղքս են և համ
բոյր. միանգամ ի վեհանձն առաջնորդս և հիւրընկալս. իսկ սաորին ժողովրդն չուտափոյթ հեռանդ
նոտ արիասիրտ յանձնապատասխան մէնդ Թէ յանդուգն. չէմ ի սէր հայրենեաց առաւել քան զայլ
ամբիկացիս. անհոգամեալ և ծանրաբարձ օրինօք.
ոտրզվոյ զգեմ միասնաւոր, գոլով ի բնէ ինքնաշարժ ի սէր հերկսիոյ. և միագամայն ասացիս,
վեհանձնութեն քաջասրտութեն ինքնահաւանութեն և
անկեղծութեն է իւրք հերկոյ կնիք բարուց նոց ։

Կառավարեն նր մինչդեռ կախել կայր զորութէ
անգլոյ, և իրաց ինչ դրեթէ միապետական էր.
զի ունէր իւր բդեշխ մի գերագոյն իշխանութէ, և
միւս ևս փոխանորդ նր, կացուցեալք յարքայէն անգլոյ. իսկ զայլ առորագոյն գառաւորս՝ նր կացուցանէին. բայց այժմ և սորայս կառավարեն ի համ
կառավարեան, ոչ այլոցն։ Իսկ գլխաւոր կրօնն է
մահմետական. որ սակաւ զանազանի յազանգոյ երիցս
կանացս. յիջգոյն սասանիկ նախանձախնդիր կեան
ազանգոյ իւրեանց. և չայլն Թոյլ բնաւ այլոց
ազանգաւորաց ունել հրապարակական աղօթատեղիս, և կատարել զպաշտամունս իւրեանց. յոյր
սակս բերէք աքսորեցան սասի. ոչ և նախայիշատակ
եղ բռնէրոս վիլլիամս, որ անցեալ ի ոսս այլընտ
նաց

նահանգ, հիմնեաց զբոլիւնեցա քաղաք. բայց յետոյ Թուլացաւ այն խստութիւն. ուստի այժմ զանազան աղանդաւորք դառնին անդ. և առաւելացաւ անգղիականք։

Ա՛յս նահանգ 'ի բէմ կոմսուհիս բաժանի. յորոց գլխաւորքն են այսոքիկ. Սէֆըտ. (Սաֆֆօրդ). Մ՚էքլեֆս. Էսհէտ. Վըրքշըր. Հէրֆըրդ. (Համբըրհէրդ). Բէրխոմըր. Պարքշըրզըն. Նանթուիչէդ. են. որք 'ի գլխաւոր քաղաքաց իւրենց անուանին. զորս յաջորդիկայդ նշանակեսցուք, հիմ այլովք փոքրիկ քաղաքօք։

Պո՛ստըն. (Պոսդոն)։ Գլխաւոր քաղաք ոչ միայն կոմսութեան սըֆըքըսյ, այլև բոլոր նահանգին. և մի 'ի նախնապատիւ մայրաքաղաց համարին ժողովրդոց միացելոց. մեծ, գեղեցիկ, մարդաշատ, բազմավաճառ և փարթամ. կառուցեալ 'ի ցամաք կղզւոջ որ ևս ըստ ցամաքի 'ի ձեռն նեղ պարանոցի, որոյ երկայնութիւն է իբրև կէս մղոն 'ի ծոց մեծաչէն շարձակ և անքոյթ նաւահանգստի՝ քաջ պատսպարելոյ 'ի ծովակոծից կուսէ 'ի ձեռն բազմապարիկ կղզեաց։ Երկայնութիւն քաղաքին է իբրև 2 մղոն. իսկ լայնութիւն փոքր մի պակաս 'ի մին մղոնէ. ունի տունս առաւել քան 5000 բարեշէնս, և իբր 30000 բնակիչս. փողոցք նր լայն են, քարայատակ մաքուր և գեղեցկադէմ. մէնդ մեծ փողոցն արժանի հոչակաւոյ քաղաքի. բաց 'ի սմանց՝ ունի և բէմ հնոյ կից ընծաձայ մեծաշէնս. յորս երեսփի են երիք եկեղեցիք. մէնդ եկեղեցին կոչեցեալ մատուռն սրբոյն. ապարանք քէդ քաղետեան. Ժողովատեղին վաճառականաց. առ որով կան բէմ կրպակք գրավաճառաց. տունն խորհրդոյ քէդ քին. հնոյիկ շաբմարան. և տեղին պատժոց առահակաց. ունի և երկու մեծաշէն գործարանս. մի վն ոսկերչանիկաց, և միւս ևս վն այլոց արհեստից. և հինգ տպարանս, որ սակաւագիւտ է յամերիկայ. և գործարան մեծ նաւուց առ մեծի պատրիճ նաւահանգստի իւրոյ, ուր անդադար շինին նաւս մեծամեծս և մանուսն. ոչ միայն 'ի պէտս բնակչաց քաղքիս, այլև 'ի վաճառել այլոց. քանզի ունին առատութիւն ցամբ, որ ինչ հարկաւոր է 'ի շինուել և 'ի պատրաստել նաւուց. իր փայտ՝ կանեփ 'ի պէտս առաստանաց և առագաստից՝ երկաթ՝ նաւթ. և ն։ Ունի և երես բերդս. մի 'ի կղզի ինչ իրրև 3 մղոնաւ հեռի 'ի քէդքին, առ մուտս նաւահանգստի իւրոյ. որ է բերդ ամուր, կոչեցեալ ամրոց գուլիէլմոսի.

մասի. և վինեալ 100 ռմբագինսք. որք այնոցիկ դասակարգել կան, զի յիմ կողմանց կարեն հաս. կանել զնաւս. և այլևս երկու մարտկոցս առ քա. ղաքաս, ասամ և անսի ծոցոյն. վայ եթէ նաւք թշնամեաց ըլ բերան պատահիցեն խիք մարթասցին զերծանել յինչոյն, անկանին ի ձեռ երկուց այլոց։ Իսկ նաւատանգիստ ներ ըսաքակ է յոյժ. բաւական մինչև 500 նաւուց. և անբոյթ ի հողմոյ և ի թշնամեաց. ունելով շարքանակի զվերոյիշեալ մարտկոցս և բազմապատիկ մանր կղզիս, և մի միայն մուտս ըլ ձեղ այդց կղզեաց, ձեղ ըլ որ հազիւս երբք նաւք առ միմեանս կարեն մտանել. բայց են ի նմ նշանք որք ցուցանեն զուշիվ և զանվտանգ ճանապարհն. ի վի կողմն նաւատանգստին ծանիւք վառնակաւին քարքինչնել կայ ամբարտակ առուստ և երկայնաձիգ. ոմ զի վառնաք առանց պէտս ունելոյ նաւակաց, անմիջանս ի նաւուց հանցին ի ցամաք, և գիցին ի համբարանոցս վառնաց որք կառուցել կան անդ ի հիւսիսակողմեան ի մուտս նաւատանգստին՝ ունի և աշտարակ բարձր վի գիշերային լուսաւորուե. յատաջնորդել նաւուց։ Իսկ զի միանգամայն առաջիցէ՝ ունի զնմ գիւրուել առ նաւարկուել և առ վառնաւականուել. և ել քաջ պատապարեալ յերեսաց թշնամեաց ըլ ծով և ըլ ցամաք. վայ ոմ երիկ ունի առ ընել յիւս ժամիկ յառաւել նշանաւոր մայրաքաղաքաց աշխարհի։

Ասյս քաղք սկիզբն կալաւ ի բնակաց չարլագինոյ. որք ի 1630 անցեալ յայս ցամաք կղզի, հիմն արկին նմ։ Յինչառակ այսր քաղքի պատահացն առ յառաջ ժամս սակս լինելոյ ներ սկզբնապատճառ անկասուն, և քաղքական ազգասուն և ինքնիշխանուն հանդերձ ժողովրդովք նահանգաց միացելոց. անեղիկեալ քաջաբար սրտմտոյ հնել զամ սպառնալս անդրկացոյց. և թէպէտ կամ ձեռ սպառնական անդրկացոյ՝ բայց ոչ նուազ եղեն նուաձեալ զնս բռնութ զնուց, այլ ի թուսչնկրծոյ (վառնիկրծոյ) քաջ սպառազէնս ամերիկացոյց՝ սակս կառուցուելոյ ներ ամրոցաց ի ձեռն նոցա։ և ի 1776 ի դիմել միանգամ զօրաց անգլիացոյ ի վր նր, գրձ վանեցան անտի ի ձեռն հրազինոց, և ոմբարտակաց. և այնուհետև ոչ ևս իշխեցին գիմել ոչ միայն ի վր քաղքս, այլ և ոչ ի վր այլոց ծովեզերեայ տեղեաց հանդերձն նահանգին միաբերան դայ։ Բայ ի քաղքս, են և այլ ևս երբք վինակք պատճէն կոչեցեալք. զորոց առաջ

Ռոճպաէրէ • Ռոճպաոբէ : Է՝ քրդ փոքր՝ ի հարաւակ
կողմն պոագրնայ, ՝ի ցամաքն առ ափն պարսկի ՝ներ •
ջիք ՝ի նմ՝ նշանաւոր ինչ • բայց գպրոց մեծ հասա-
րակաց ՝ի վարժուն մանկանց յուսմանէն գիտութեց :
Տօրնաուբէ • Տօրէնպէրէ : Քրդք նշանաւոր, և երկրորդ
գնին պոագրնայ, ՝ի կոմսուէ սըճըքբայ • կառուցեալ
մեբձ ՝ի ծովն, յարևմտեան կողմն Գոճանա կղզւոյն :
Ձաքէ ջրոս առեղնակալս ՝ի գաւառին Ժաղրնի • և
ամի ամի ունի երկու ասեղաձառս • մի ՝ի մարտի •
և միւս ևս ՝ի հոկտեմբերի :
Մէնէբ • Քրդք փոքր ՝ի ափին կոմսուէ ՝ի հարաւակ
կողմն առաջնոյն • և փոքր մի առաւել ՝ի ներքս ՝ի
ցամաքն • յարքունի Ճանապարհին՝ որ հանէ ՝ի բրնի-
մուէ :
Պէնէդէր • (Պէռնէդէ) : Քրդք փոքր յարևելեան կողմն
նախընթաց քրդից • առ նովին ձնհղաւ, որ ՝ի պատ-
դընայ հանէ ՝ի բրնիմուէ • ունելով ՝ի հարաւոյ ափակըմ
գետն :
Ո՞ՙնբր • (Վէյ՞ռ) : Քրդք փոքր առ համանուն
գետով ՝ի հարաւակողմն նաւահանգստակին պոագրնայ :
Հիւնէյ • (Հիւնէյ) : Քրդք առ վայ գետով մեծ ՝ի
բերան ՝ներ, յեզր նաւահանգստի պոագրնայ :
Քօճասաէդ Հարոյ : Քրդք և նաւահանգիստ առ
եզր հիւսիսային ծովու • այլ մեստ ՝ներ վանդակաւոր
և սակս բազմ ժայռից, որք գտանին անդ ՝ի ծովն :
Աէօղըն • (Աէռնէօն) : Քրդք փոքր յարևելեան կողմն
նաբռնակեդ գետոյն • 4 մղոնաւ հեռի ՝ի միջոռնայ ՝ի
հարաւոյ :
Ո՞ալբօլ • (Վալբօլ) : Քրդք առ նաբռնակեդ գետով,
՝ի ձնհղաւարկի՝ որ ՝ի պոագրնայ հանէ ՝ի փրովէ
ատնցա :
Ռէնդըմ • (Վլընդամ) : Քրդք փոքր ՝ի նախատացեալ
ձնհղի ՝ի միջ ականց Աէօջ, և Աինէ գետոց • 7 մղոնաւ
հեռի ՝ի ռաալբօլայ յարևմտից • և 9 մղոնաւ ՝ի
պրնագօլայ, որ ՝ի ռուս այլընտ :
Պէլինկեմ • (Պէլէնկեմ) • Մէռնէ • (Մէռնէյ) •
Մ՞էռքիւթ • Տ՞էդմ • (Տէռաքամ) • Ղէդըմ • (Ղէդամ) :
Են փոքրիկ քրդք յայսմ կոմսուէ սրճըքբայ :
Քէյռ՞ռլէ՞ • (Քռ՞ռլէ՞) : Գլխաւոր քաղաք կոմսուէ
միայնակեայ, գեղեցիկ և բարեչէն • որ յառաջագոյն
կոչէր Նէռէն • (Նէռէն) • այլ յետոյ փոխէ՞ զա-
նուն իւր կոչեցաւ քէյռ՞ռլէ՞ • կառուցեալ հիւսի-
սային եզերեայ ջրոյ գետոյն • 7 մղոնաւ հեռի ՝ի
պոագրնայ ՝ի հարաւոյ արևմտից • ունի բազմ դեղե-
ցիկ

ցիկ տունս. և այլ հիւրից չինուածս մեծաչէնս. և համալսարան երևելի հաստատեալ ՚ի 1650. և Ճոխա յուցեալ առատ առձկօք. յորում գտանի և գրատուն մեծ և ապարան։

Ջարլըբէն. (Քարլէպէդ)։ Քղաք երևելի ՚ի կոմսուԹ միալեռեայ՝ ըստ մեծուԹ ոչնչէ ըՀասս ՚ի քէչմարէչ Ձայ. բայց առաւել բազմամարդ և փարթամ քան զնա. կառուցեալ ՚ի մէջ միագիք՝ և չարս՝ գետոց. յորոց վերկինս այս գետ բաժանէ զնա ՚ի պռոգբնայ. ոմն գամիչի գետն յանդղնա անչափ զյոնարա ՚ի սուԹվաբայ. ունի ՚ի վէր գետոյն Ծաս, կիս կա մարջ չարժական առ ՚ի անցանել յայնկոյս. և այլ կամարջ անչարժ. որ մէնդ ՚ի ձմեռան է պիտանաւ ցուս յորժամ սառի գետն. քղի յամառան սովորաբար չարժական կամրջան անցանեն. ունի բէմ չինուածս բարեշէնս. և վանաւանոց ըՀարձակ և վայելուչ. և փողոցս գեղեցիկս և կանոնաւորս։

Ձէնէ. (Քէնէս)։ Քղաք փոքր ՚ի սմին կոմսուԹ, կառուցեալ մօտ ՚ի պարոյրն պռոգբնայ. 10 մղոնաւ հեռի ՚ի պռոգբն քաղաքէ. առ Ճնդհէ՝ որ անտի հանէ ՚ի սալէմ. և յարևմտեան կողմն պրիՀս գետոյն. որ զկոմսուԹիւն Հասէքսայ բաժանէ ՚ի միաշ սէքսայ։

Մօլսէն. (Մալսէն)։ Քղաք փոքր առ համանուն վտակաւ՝ որ երանէ ՚ի լճէն սպանկհամայ, և գնայ խառնի ՚ի միագիք գետ։

Մէրֆըպ. Քղաք փոքր յարևմտեան կողմն մալաբնայ, իբրև 5 մղոնաւ հեռի ՚ի նմանէ։

Ռամըմ. (Վալմա)։ Քաղաք ՚ի Ճնդհի՝ որ ՚ի պռոգբնայ հանէ ՚ի սբրինճֆիլա քղաք մօտ ՚ի չարլս գետ. և 10 մղոնաւ հեռի ՚ի պռոգբնայ։

Վէսթօն. Քաղաք փոքր ՚ի մէջ սգոնի և սուսպաւրի վտակաց։

Շէրպուրն. Նորթ. և Հօլէնճօն. Կըն երիք փոքրիկ քղաքք յարևմտեան կողմն չարլս գետոյն. ըստ մէջ կոմսուԹ՝ վօրչեսթերայ, և սբֆըլքայ։

Մարլպորոյ. Քաղաք փոքր առ ստկմանօք վօրչեսթերայ, քանի մի մղոնաւ ՚ի Հարաւակողմն սրբուհի Ճնդհին, որ ՚ի պռոգբնայ հանէ ՚ի սբրինճֆիլա քաղաք։

Քօնէօրթ. կամ **Քօնէօրթ.** Կ՚ըն քղաք երևելի առ արև. ելեան եզերբ պիլգնքայ գետոյն. ուր մտանեն քօրքօրտ, և սուսպաւրի, և այլ վտակք փոքրա դոյնք։ Ասյս քաղաք է մի ՚ի տէրեսոյ՝ յորս ղրկք անկ-

անդղնացւոց սկիզբն տարարին մարտի ը բնակչաց մեծաշխատութեամբ։

Լէսքինէրտէն։ Քաղաք փոքր ի մէջ քսիքօրտիայ, և մէօֆըրտայ իբր 14 մղոնաւ հեռի ի պոսդընայ. այս քաղք անուանի է սակս անդէն զառաջինն արշաւելոյ զօրաց անդղնացւոց. և գրգռելոյ պատերազմ ընդեմ բնակաց մեծաշխատութեամբ։

Վէպոն։ Քաղաք փոքր իբր 6 մղոնաւ հեռի ի լէյքսինկտընայ։

Ռէնկինկ. (Ռէնէրինկ)։ Քաղաք գեղեցիկ և բազմամարդ ըստ իւրում համեմատութեան. կառուցեալ առ գետով. յորոյ վր ունի պարիս ցորենոյ և այլոց արմտեաց, և հատանելոյ տախտակս։

Պիւնէրիա. Վէնինկտօն. Կըրօն. Վէսթֆօրդ. Դոնինկթօն. Տրոտոդ. Դինվոսթրի. Սթոնէյ, ևն։ են աւանք ի կոմսութեան միտլսէքսայ։

Սալիմ։ Գիւղաւոր քաղք կոմսութեան Էսսէքսայ. բարեշէն բազմամարդ և բազմավաճառ. և ի լաւագոյն քաղցն մեծաշխատութեամբ. կառուցեալ մերձ ի ծովն ի ցամաք կղզի. որ ձևացուցանի երկուս նաւահանգիստս. յորոց մին կոչի ամառնային, իսկ միւսն ձմեռնային. իբր 30 մղոնաւ հեռի ի պոսդընայ. ունի բազմ շինուածս հարկաց և մասնաւորաց գեղեցիկս և բարեչէնս. յորս երևելի է եկեղեցին որ է ի լաւագոյն շինուածոց համօրէն կոմսութեան։ Ի քաղքէ աստ առ ձկի մի զօրացաւ յոյժ ազանդն մաքրողականաց, որք և սահմանեցին մասնաւոր տաճարս ի հալածելոյ, և ի պատժելոյ բազարձակ իշխանութեամբ զայլ ամենեսեան օրս, յորս և բազմ անգթութիւնս գործեցին։ Ասյս քաղք անուանի է սակս չինելոյ իբրոյ բազմօդաւորիկ նաւս մեծամեծս և մանուանս ի պէտս վաճառականութեան և ձկնորսութեան. և վայ ծովկիզ վաճառականութեանն իբրոյ՝ զոր առնէր ըստ անգլիական կղզեաց յատուկ ևս ջ գործանիլ իւր ի տէրութիւնն անդղնացւոց։ Յորժամ հրամանաւ բանալամեղծին ընտրելոյ իցաւ նաւահանգիստն պոսդընայ ի պատճառ ապստամբութեան իբրոյ, և զրկեցաւ քաղքն յամենայն առաւութենէ իբրոյ, կամէ սպարապետ անգղնացոց կամեցաւ փոխադրել զառեւտուրն գտնանաց, զմաքսանոցն, և զայլ ամ իշխանութիւն պոսդընայ՝ յայս քաղաք. այլ բնակիչք նր ոչ առին յանձն. գիտացեալ եհ իմն համարեալով ինեստոք պոսդընացւոց մեծանալ։

Մարլնհեադ։ Քաղաք փոքր ի լերան ինչ հողոյ. ի հան-

Հանգիստակաց կողմն հարաւային նաւահանգստի սա-
լեմայ ։

ԼԱՆ ։ Բառաք փոքր առ ձորակաւ որ մտանէ 'ի
պարտէզն Նահանգայ • 'ի հարաւակողմն մարալէզ
հեառայ ։

ՊԵՐՃԵՆԻ ։ Բառաք փոքր 'ի հիւսիսակողմն սալեմայ •
'ի Ձնդհի՝ որ հանի 'ի բօրդամէճ գլխաւոր քա-
ղաք Նոր Հէմշէրայ ։

ԿԱՐԱՔԵՐԷ ։ Բառաք փոքր կառուցեալ 'ի կիրճն՝ որ
զսարսն կոչեցեալ անիայի միացուցանէ զ ցամաքի ։
'ի հարաւակողմն սորին տեղոյ է սարն անիայի
հարտօր • որ կոչի նաև Նաւահանգիստ սորին ան-
նայի • իսկ 'ի հիւսիսակողմն այլ պարտէզ փոքրիկ ։

ՊԱՆՀԱՄ ։ Բառաք փոքր յարևելեան կողմն արքունի
Ձնդհի՝ որ 'ի սալէմայ հանի 'ի բօրդամէճ • մեծ
յոյս առեալ գառանի լինի՝ որ կոչի Պանհամ բնդ ։

ԻՔՎԻՒ ։ Բառաք երևելի 'ի սմին կոմառէ հասկացայ
առ հիւսիսային եզերքը հռմանուն գեղեցիկ գե-
տոյ • որ 'ի ծովու գործէ պարտէզ երկայնաձիգ • և
հաղորդի զ մերձմանգ գետոյ • միշտորդութիւն լոյն
ջրանցից՝ որ յարևմտից շրջապատեն զնոյն անուա
նեալ Բրամզ • զոր է՝ կատար • որ է զ մէջ բերանոյ
մերձմանք և իրավիք գետոյ ։

ԼՂՆՊՎԷ ։ Բառաք փոքր մերձ առ քաղքօք առուն
'ի հիւսիսակողմն մերձմանգայ ։

ՀԱՒԵՐՀԻ ։ Բառաք փոքր առ հիւսիսային եզերքը
մերձմանգ գետոյն • մօտ առ սահանս սորին գետոյ
միջերկրեալս ասացեալ ։

ՍԵՒԽՊԵՐԻ ։ Բառաք նոյնպէս առ հիւսիսային ե-
զերքս մերձմանգայ • որոյ լայնատին առ սովին քա-
զաքաւ՝ է իրր կէս մղոն ։

'ԱՒՒ (ՆԱՒ) պարի ։ Բառաք փոքր • այլ գեղեցիկ •
ոչ կարի ինչ հեռի 'ի բերանոյ մերձմանգայ • ըստ որ
պէտքն 'ի ծովին • ուր որպան՝ սպասելոյն կի մերձին
ձուկն բազմ ։

ՎԷՐՔԵՐԷ ։ Գլխաւոր քաղաք հռմանուն կոմառէ •
իրր 55 մղոնաւ հեռի 'ի պոտղտնայ • յարբունի
Ձնդհի՝ որ հանի 'ի սրբինկիֆլա ։

ԼԻՔՔԵՐԷ ։ Բառաք փոքր 'ի սմին կոմառէ 'ի հիւսի-
սակողմն արքունի Ձնդհի • 'ի մէջ երկուց վտակաց
քեզհնանա գետոյն • որք յետոյ գործեն գՔրէհնչ
գետն ։

ՕՓՓԷՐ ։ Բառաք փոքր յարևելեան կողմն Քրէհնչ
գետոյն ։

Ա֊ռ֊ր֊ծ֊ն։ Քաղաք փոքր ի հին սիսակոմին մօտ՝ Ջ֊ր֊ծ֊ն գետոյն. և յարեւմտից պլաքս գոնայ. իբր 10 մղն. նաև հետի յօթս֊ք֊ր֊ս֊ա յարևելից։

Տ֊ո֊լ֊ա֊ս֊։ Ո֊ն֊ա֊գ֊ր֊ի֊ծ֊ն֊։ Մ֊ե֊ն֊ա֊ծ֊ն֊։ Ո֊ռ֊ո֊գ֊ա֊ն֊ա֊ց֊։ կիմ Օ֊ռ֊ո֊գ֊ա֊ն֊ա֊ց֊։ Վ֊ե֊ր֊ա֊ց֊ո֊ր֊ո֊ւ֊կ֊։ Տ֊ո֊ռ֊ա֊կ֊ն֊։ Վ֊ե֊ր֊ե֊ր֊ն֊։ Կ֊ո֊ր֊ք֊։ Պ֊ր֊օ֊փ֊ե֊ա֊ց֊։ Պ֊ր֊ա֊ն֊ց֊ե֊ր֊ք֊։ Ե֊ռ֊ա֊ք֊ա֊ն֊։ Վ֊ե֊ր֊ա֊վ֊ա֊ն֊։ Ն֊օ֊ր֊ք֊ Վ֊ե֊ր֊։ Ն֊օ֊ր֊ք֊ Ե֊ռ֊ա֊ք֊։ Ին֊ն փոքրիկ քաղաք և ամրոց, կիմ գետոյն և մատուռ մի վճակ ի կոմսէն վերչ֊ա֊գ֊ր֊ա֊ց֊։ Ն֊օ֊ր֊ք ա֊մ֊ր֊ո֊ց֊։ Դ֊ի֊վ֊ա֊ն֊ա֊ց֊ քաղաք կոմսէն հեռի իբրև յարևմտեան կողմն քոնէգ֊ի֊ք֊ր֊ե֊ա֊ց֊։

Ա֊ր֊ք֊ի֊ն֊գ֊ի֊ք֊ե֊ա֊ց֊։ Քաղաք ի սմին կոմսէն քառ֊ա֊ն֊ի֊ա֊ց֊ յերկուս մասունս ի ձեռն քոնէգ֊ի֊ք֊ր֊ե֊ա֊ց գետոյն որոյ Հարահոդմեան մասն կոչի Վ֊ե֊ռ֊՝ իբ արևմտեան ա֊ր֊ք֊ի֊ն֊գ֊ի֊ք֊ե֊ա֊ց֊։ իսկ աջակողմեանն՝ Ի֊ս֊տ՝ իբ արևելեան ա֊ր֊ք֊ի֊ն֊գ֊ի֊ք֊ե֊ա֊ց֊։ Քոնէգ֊ի֊ք֊ր֊ե֊ա֊ց գետոն նաւարկելի է մինչ յայս քաղաք. ուստի կարի դիւրացուցանէ զվաճառականութիւն հասարակին նահանգին. և առ եզերբը նր սկսեալ ի քաղաքէ առաջի մինչև ցեղբս առնմանայ կոմսէն հեռիբայ՝ կառուցեալ կան տունք ի բնակութի, և չանմարանք վաճառատուն իբր անընդհատ ի միմեանց. 10 մղոնաւ ի վեր ի հին սիսակոմին այսր քաղաքի՝ են սահանք քոնէգ֊ի֊ք֊ր֊ե֊ա֊ց֊ գետոյ, տարածեալք իբր 3 մղոնաչափ։

Հ֊ա֊ք֊ե֊ն֊։ Քաղաք փոքր առ քոնէգ֊ի֊ք֊ր֊ե֊ա֊ց գետով։ Հ֊ա֊ք֊ի֊ն֊։ Քաղաք առ միլ գետով։ Ա֊ռ֊ն֊ի֊ք֊ե֊ր֊ն֊ա֊ց֊։ Քաղաք առ արևելեան եզերբը քոնէգ֊ի֊ք֊ր֊ե֊ա֊ց գետոյ։ Տ֊ե֊ր֊ք֊ի֊ն֊։ Քաղաք առ արևմտեան եզերբը նորին քոնէգ֊ի֊ք֊ր֊ե֊ա֊ց գետոյ։ Ն֊օ֊ր֊ք֊ի֊ն֊։ Քաղաք առ միլեր վաճառաւ։

Շ֊ի֊ք֊ք֊ի֊ն֊։ Քաղաք առ արևմտեան եզերբը հռուտ դօնկք գետոյ, իբրև 9 մղոն ի հիւսիսակողմն սիսիալոյ քաղաքի որ ի կոմսէն Լ֊ի֊շ֊ք֊ե֊ա֊ց֊, ի հանդիպ քոնէգ֊ի֊ք֊ր֊ե֊ա֊ց֊։

Ա֊մ֊ր֊ո֊ց֊ե֊ա֊ն֊։ կիմ Հ֊օ֊ս֊ե֊ն֊։ Ի ամրոց սահմանագլուխ՝ կառուցեալ առ սահմանաք Ա֊ք֊ր֊շ֊ի֊ւ֊ե֊ա֊ց֊, նոր հօրքայ, և նոր հիւսիրայ մօտ յակունս հօսաք գրիք գետոյն, ի տարուց արևելից սիլքեր լիբրն։

Բ֊ե֊լ֊ա֊մ֊։ Ամրոց առ սահմանաք Ա֊ք֊ր֊շ֊ի֊ւ֊ե֊ա֊ց֊, և նոր հիւսիրայ՝ ունելով առելի արևելից զսիկը.

Ք֊ի֊լ֊ա֊ գետն։

Ք֊օ֊լ֊ա֊ն֊։ և Շ֊ի֊լ֊ի֊։ Ին երկու ամրոցք. առաջինն առ հարձ գետով յարևելից. իսկ երկրորդն յարևելեան կողմն երևելի վաճկին, որ ի ջանկ ի վիճակն հին արտաքոյ։

ՌՈՒԲԻՈ։ Ամրոց կառուցեալ ի վիճակին պոպրնայ ի մէջ Նօրթ, չիրըլ, և ահէրֆիէլա գետոց։ Բայց գիտել արժան է. զի բաց ի պոպրըն մայրաքաղաքէ նահանգիս, գոյանին և այլ երեք փոքրիկ վիճակք պոպրըն անուանեալք. յորոց երկուքն ձգին ի հիւսիսակողմն այսր կոմսուէ, և ոռոգանին ի ահէրֆիէլա, Նօրթ, և կրկէն գետոց. իսկ երկրորդն ձգի ընդ մէջ երկուց վտակաց հիւսադմնիք գետոյ, ի հարաւակողմն նէվ ֆրամլինկամ վիճակի։

ՇԷՓՏՈՒ։ Ամրոց կառուցեալ ի վր հիւսիսային եզր քոնէքդիքըտ գետոյն՝ մերձ ի տեղին ուր ֆալս վտակն իառնի ի նմ։

ԲԷԴԷԼԱ։ Քաղաք փոքր մեռ յակունս արեւելեան վտակի սֆիլդ գետոյ։

ԱՒՖՓԻԼԴ. Լինֆիլդ. Վէսթֆիլդ. Քինգսթէյ. Քօլդ սփրինգ. Կրենվիլ։. Բելմոմ. Կասթլթաունէնդ. Քանթ թռուպսբրի. Պլանֆօրդ. Լանվիլլ. Ֆրանքֆորթ. Փալքիճ։ Են նշանաւոր տեղիք կոմսուէ հիւսիսոյ։

ԲԻՒՄՈՒՏ։ Գիւղաւոր քաղաք համանուն կոմսուէ. բարեշէն, և ըստ իւրում համեմատութեան բազմամարդ. կառուցեալ առ պարուրիճ՝ որ ի նմէ առնու զանուն իբր 40 մղոնաւ հեռի ի պոպրընայ. ունի գերդաստան 1000. և համարին բնակիչս 6000. չքնաղայ տեսլեան ներ ընդ ինչ արգաւանդ։ Աստ գիւղաքաղաք է մի յառաջնոց անտի, որք նախ հիմնեցան ի նոր Ինգլիզհոռոմ։

ՏՈՓՓԱՓՐԻ։ Քաղաք փոքր ի հիւսիսակողմն բլրի մուրթայ առ առուիճ, որ ի հարաւոյ մասանէ ի պարոյին բլիմուրթայ։

ՀԱՆԻՒՓՏ. Վարնհամ. Ռոչեսթր. Բլէմֆըտ. Ֆալէֆաւ։ Են փոքրիկ քաղաքք, և աւանք ի կոմսուէ բլիմուրթայ։

ՊԱՐՈՒՊԱՊԼԷ։ Գիւղաւոր քաղաք համանուն կոմսուէ ի հարաւային արտաքին եզերս ցամաք կղզւոյ, առ փոքրիկ առուիճ, որ մտեալ ի ծովն գործէ անդ նաւահանգիստ փոքր։

ԼՅՈՒՆԲՈՒ։ Քաղաք փոքր ի հիւսիսակողմն առաջնոյն, ի հիւսիսային եզերս ցամաք կղզւոյ. մեռ ի պարոյին պարնադալէ։

ԱՆՆԱՓՈԼԻՍ։ Քաղաք փոքր առ ափն պարուրին պարնադալէյ, յարեւելից համանուն գետոյ. ունի նաւահանգիստ, այլ փոքր և ստիւաջուր. ուստի և անբաւական մեծամեծ նաւուց։

Ֆալմութ։ Քաղաք փոքր յարեւմտեան կողմն ցամաք կղզւոյն, առ հարաւային եզերքը, մօտ ի պարոյր տաւոնական. ունի տունս իբր 300 աւեր. որք և բոլոր վառեալ կրեցին ի վերջին պատերազմի անդ անգլիացւոց ըստ բնակեալ այսր նահանգի։

Հարվէյ. Լաուսոն. Սեվէր. Սբրինգ. և Գևլինկապ։ Են փոքրիկ քաղաքք յայսմ կոմսութիւն միջակ ի պատրոյն պարնագաւլեայ։

Սանգր. Հիւսիս։ Են խաղաղաբար առաջարկուքը, որք ձգին ի հիւսիսոյ ըստ հարաւ ի սարէն կոտայ առ ցամաք կղզեաւ պարնագաւլեայ։ Գտանի անդ ի ծովակ և խաղաղ աւազակոյտ կոչեցեալ Քլապ առնովին ցամաք կղզեաւ տարածեալ ի հիւսիսոյ արեւմտից յարևելեան հարաւ. բաժանեալ ի ցամաքէ ի ձեռն նեղուցի։

Նաչան։ Մեծագոյն կղզի ի մէջ կղզեացն՝ որք կոչին Կղզիք եղիսաբեթի։

Դինգէբո. Սլոթոմո. Քոռդրիհանդ։ Են փոքրագոյն կղզիք ի կղզւոյ եղիսաբեթի. ի հարաւոյ արեւմտից նախընթաց կղզւոյն նաչաւնայ։

Քաթաթ. որ կոչի և Տուէյս ֆոդէ. այլև Մարիա Վինեարթ։ Ե կղզի յարեւմտեան կողմն ցամաք կղզւոյն պարնագաւլայ. երկայնութիւն նր է 20 մղոն. իսկ լայնութիւն 10. բնակիչքն բովանդակ ձկնորսք. որք ղգարեան կենաց հայթհայթէն առաւել ի ծովէ, քէ ի ցամաքէ։ Առ սովին կղզեաւ գտանին և այլ բազմ մանր կղզիք. որք միանգամայն կացուցանեն զկոմսուն առանձինն, կոչեցեալ Մարիա Վինեարթ. յանուն գլխաւոր կղզւոյն։

Նանթուքէթ։ Գլխաւոր կղզի համանուն կոմսուէ, յարևելեան կողմն նախընթաց քաթաթիք կղզւոյն։ Երկայնաւէ նր է 12 մղոն. իսկ լայնաւէն 5 աւեր. գլխաւոր տեղի նր կոչի Շէրպուրն, որ է գեօղ ծովեզերեայ փոքր և անշուք. և բնակիչք նր բովանդակ ձկնորսք. ունի շուրջ դիւրև և այլ բազմ փոքրիկ կղզիս. ըստ որոց կացուցանէ զառանձին կոմսութիւն. որ յանուն նր կոչի Կոմսուէ նանթուքէթայ։

Նանթուքէթ չուլս. որ Թրգմանի ժայռք նանթուքէթայ։ Ե խաղաղ մեծ ի ծովու՝ ձգէ ի հիւսիսոյ ըստ հարաւ՝ 30 մղոն երկայն, և 20 ըստ լայն։

Աւելորդ ինչ ինձ առանձնական մեջբերեալ նալ հանգին շատ լեզու. արդ առորագրեսցուք և զայն։ Ե զԱխաթաւէ. զոր ունէք յաշխարհագրոյց կոչեն կոմսութիւնս մեջբերեալ. ուստի և ի նմ

գնեն • բայց սիրասիրտ խօսելով են երկու մեծաւ մեծ գործք, թէպէտ միացեալք ըլ մեչըլեսեգայ, այլ արտաքոյ են ի բուն սահմանաց նը • յայնպիսի պիչինկ զերկոսին ի միասին՝ կոչէ Աւտաբին մաան մեչըլեսեգայ • ուստի և արտաքոյ նը գասէ • որպէս և մեր զհետ գնացել, յայսմ վայրկ սառ-
բագրեցուք զերկոսին։

Մային։

Աոչի և կոմոռէ էօրէյ • յանուն գլխաւոր քաղաքի իւրոյ • երբեմն ևս Գաոաա չամպայն • ունի իւր սահման յարևմտից և ի հիւսիսոյ՝ զնոր հեմ շիր • յարևելից՝ զսակատաոք • իսկ ի հարաւոյ՝ ըզ-
ծուլու. և է ոտոգէ՝ ի բաղում գետոց մեծամեծաց և ի մանուանց • յորոց գլխաւորք են Սաւօ • և Ա՛ՏՏօ-
քեսօհն • ի՛ Սախաոա • ունի խրաւունս առաքել երիս առենակալս ի գաւառական ժողովն մեր-
ձեւեգայ ։ իսկ գլխաւոր տեղիք նը են հետա-
գայք ։

Էօրէ ։ Ի գլխաւոր քաղաք համանուն կոմոռէ ևհա-
մարէն գաւառին • բարեչէն՝ և ըլ իւրում համանա-
ուն բաղամիոգ • իբր 10 մղոնաւ հեռի ի հիւսի-
սոյ ի բօրդամոռի գլխաւոր քաղաքէ նոր հէմչիրայ • առ ափն Հօրք գետոյն, որ անգ մոանէ ի ծուլու, և
գործէ նաւահանգիստ ։

Քիդգէբի ։ Քաղաք փոքր իբրև 5 մղոնաւ հեռի յհօրքայ ի հարաւոյ՝ շրջապատեալ երկու առուիւք ։
Վէլգոբե ։ Քաղաք փոքր ի հիւսիսակողմն հօրքայ իբր 15 մղոնաւ հեռի ի նմանէ • գտանի անդ ի ծո-
վեզր պարոյր համանուն ըլ մէջ բորբոս • և նիս-
տուք • կիր պալտեատ սարաւանդակաց • այլ ոչ է անբոյնի յարևելեան հողմոց • յայս ծոց մտանեն քէն-
նէհաւնք, մովսուր, մէկանիքիլ, եօսիւշ և նիւտուք
գետք ։

Ֆիւէյբաոան ։ Ամրոց կառուցեալ ի հարաւակողմն մովսուր գետոյ, ի պահպանուել սահմանաց գաւա-
ռին, յերբեսայ ասպատակաւորաց վայրենի ամերի-
կացւոց ։

Պիգիֆբօր ։ Քաղաք փոքր ծովեզերեայ ի պարոյրն տալբօ • ուր ունի նաւահանգիստ պատճառական կո-
չեցեալ Վիգեբէ հարոյց ։

Ֆոմոռն ։ Քաղաք երևելի բարեչէն մերձ ի բերան
ոգ.

սդրուավադէր գեառյն, որ մտանէ 'ի պարոյրն քաքոյ. որ է ըէ մէջ սարին եղեսաբեթի, և կէ սարին մէրրիքսնէկայ։ Ջայս քաղաք 'ի 1775 հրկէզ արարին զօրք անդղնացուց։

Եաբմոր։ Քաղաք փոքր առ ափն ռոյալա գետոյն, որ մտանէ 'ի պարոյրն հառասկէքեփ։

Ճոյճ փօէր, յիր Հնդ. գերդեայ։ Ամրոց կառուցեալ առ հարաւային եզերբք սահատաք գետոյն. ՚ի մէջ նաև հեռի 'ի եարմութայ։

՚Նէ ֆոփօ. ՚Նէ ևլոպէր. ՚Նէ ֆորքն. ՚Նէ ֆորք Լէհէպ. Կոհոմպոքն։ Են ամրոցք 'ի զանազան տեղիս կառուցեալք, առ սահմանօք գաւառիս 'ի նայ հանդիպել զարշաւանս հիւսիսային վայրենի ամբոխացուց. որք երբեմն յարձակին 'ի կալսածս գաւառիս։ ՚Նօֆլամ. Ռիմբէք. Գոփ. Վէսդէն։ Են այլ ևս ամրոցք սորին գաւառի կառուցեալք նոյնպէս ըէ գէմ ամբոխացուց։

Սակապօփ։

Գաւառ և կոմսութիւն ըէարճակ՝ ձգի յարևելեան կողմն նախընթաց գաւառին. յորմէ անջատի 'ի ձեռն սահատաք գետոյն, որ հոսանէ 'ի նոր հէմպշիրայ. այս գաւառս 'ի 1634 շնորհեցաւ 'ի ըէ կաղոլոսէ աքքայէ անդղնացուց, եղբօր իւրում դքսին եօրքայ. և նա միացոյց ըէ նոր եօրքայ. յորմէ և առ Ճակ մի կոչեցաւ Կոմսէ եօրքայ. ապա յէլանէ նոր 'ի թագաւորուէ անդղնոյ զինէ մահու եղբօր իւրոյ, ըէ նմին և գաւառս այս միացուցաւ անմիջապէս ըէ Թագուէ անդղնացուց. յետոյ առ Ճակ մի գաղթեցեալք տիրեցին նմի, որք բնակէին յաքատա, և 'ի նոր ակովտա. այլ 'ի 1713 'ի դաշնագրուԹենն ուդրէքայ՝ 'ի հրաժարիլ 'ի տրուԹէնն աքատոյ, ըէ նմին և զսահատաք գարձուցին անդրէն անգղնացուց։

Յետ այնորիկ առէջ անգղնացուց և զայլ ևս չորք կոյ տեղիս, յորս տիրէին գաղթացեալք, զաքատա՝ զոր նոր սկովտա կոչէցին, արարին մասնաւոր իշխանուէ, կախեալ անմիջապէս գերագոյն. խոհ զսահատաք միացուցին ըէ մեսրչիւսէդայ. և Թէպէտ յետ այնորիկ առ Ճակ մի բաժանեցաւ, և եզև իրրև առանձնական գաւառ և իշխանուէ, այլ 'ի 1732 անդրէն միացաւ. և կայ մնայ այնպէս մինչև

ցայսօր։ Ա՛յս գաւառս դէռ ըլ մեծի մասին անբնակ է. և երկիրը նը անառատալից. ուստի գլխաւոր բնիկը նը են փայտք ի պէտս շինուձ նաւուց. և սակաւ բնակիչ տեղիս ունի. յորոց գլխաւորքն են հետա-

գայքդ։

ԲԷՆԻԱՓԱՐ. Ե ՍԲ էլուէ։ Են երկու երևելի ամրոցք կառուցեալք մօտ ի բերան բէնոպաքօդ մեծի գետոյն. որ կազմէ ի ջուրց երից լճից, ի հիւսիսոյ արևելից հոսէլ ըլ արևմտեան հարաւ մտնա իբր 130, մտանէ ի ծովն, և գործէ անդ պարոյր շուրջ ձակ. անուանէլ պարոյր բէնոպաքօդայ, 21 մղոն լայնութ. ուր գտանին և բազմ մանր կղզիք։

Ճ՛ուրճ դաուն. (Ճ՛ուրճ դաւն)։ Գլխաւոր քաղք գաւառն է, կառուցեալ առ համանուն պարսրիւք։ Հ՛ՀՀրդ ՔԷպէրէնոսի. ի հարաւակողմն պրոտա պարսրի։ ՍԲ գետք։ Ամրոց յարևելեան կողմն համանուն գետոյն։ ՍԲ խուէ։ Ամրոց ի բասսամաքաւիա կղզի։

Ա՛ահանգ ժԷ. Ա՛որ Հ՛ՀՀրը։

(Համբասիրկ)։

Ի մի ի մեծագոյն նահանգացոյց ինկլիզհոռայի, և նահանգաց միագլոյց հիւսիսային ամերիկոյ. որ ունի իւր սահման ի հիւսիսոյ զքանատա. յարևելից՝ զմային և զսակատաք. յարևմտից՝ ըլ մտնի դ՛ՀՀն երջացուց. և ըլ մտնի զնոր եօրք. իսկ ի հարաւոյ՝ զՔՀՀրնէսէդ. Երկայնուէ նը ի հարաւոյ ըլ հիւսիս է իբր 150 մղոն. իսկ լայնուէն 90. և բոլոր տարածուէ երկրի նը օգտափուէ հասանէ ց 14000 քառակուսի մղոն աշխարհագրական։ Ա՛ակ բնակիչք նը առ համեմատուէ այնչափ շատ ձակուէ նը սակաւ են. զի Թիւ նց հասանէ ց 150000. զորս բաժանեալ ըլ բոլոր երկիր նը, հազիւ 11 անձինք անկանին առ մի քառակուսի մղոն. յորմէ յայտ է Թէ դէռ մեծ մասն նը անբնակ է և անգործ։ Բնչմ գետս ունի մեծամեծս, և մանուսն. որոց գլխաւորքն են Փ՛ունէդիտոդ. որ երկանէ ի սահմանաց քանատայի. և Ա՛ԷրիՀ՛ա. որ երկանէ ի վինիբիսահոդէդ լճէն, և հոսին ըլ մէջ հանհանդինի ի հիւսիսոյ ըլ հարաւ, ի հիւսիսային կողմն ունի

զանազան գօտիս լերանց • բայց չեն այնչափ լինչ բարձունք ։

Օդ ՝ի՛ թէպէտ ընդարատիս խօսելով առողջ է, այլ ցրտաւատուց, ձմեռն երկայն, և ամառն հնձօտ ։ Երկիրն պէսպէս, մերթ լճային, մերթ լեռնային • ուրեք ուրեք արդաւանդ, և ուրեք ուրեք անբեր • լերք ՝ի նոյն են, որ ինչ այլոց նահանգաց նոր ինկելոցն առաջ, մանաւանդ մերձլիսէդայ • ոմն և վաճառք • յորս գլխաւորք են զանազան տեսակք ձկանց տախտակաձք և ալեաձք • ընտանի անասունք • փայտ ՝ի պէտս շինուածոց • և ամէնքն նաւք • յորոց ասի թէ յառաջ քան զվերջին պատերազմն՝ յամին չինէին մինչև 200, և վաճառէին • ոմն և երկայնաձիգ գետանս մի կայմիկ նաւուց ՝ի սպիտակ սոճւոյ • որք երբեմն հասանէին ց 40 կանգուն երկայնութիւն • զորս հատանէին ՝ի ձմեռնան, յորժամ ձիւնառատ է երկիրն • մի զի յայլ ժամս անհնարին է տանիլ զայնսակիկ մինչև ՝ի ծովն, այլ ոչ նոյնպէս ՝ի ձմեռնան • յորում ձիւնն ընդարմացած հարթել զառատաբեր երկրին, ըստ որ դիւրաւ մարթի է քարշ տանիլ զայնոսիկ անմիտս • լծեալ բազմ ամբոխ ջորեաց ՝ի մեղ ասէ ՝ի սիրելեան անդ ժողովարան չարժին ՝ի տեղ տեղի, բայց յետ միանգամայն չարժելոյ, այնուհետեւ ոչ դադարին մինչև ցամին ծովու ։

Կրօն ոմանց նահանգի՝ է խաչեաւորդ նոին ՝ի զանազան ազանդոց • ոմն այլոց նահանգաց նոր ինկելոցն առաջ ։ Քաղքեան բաժանումն երկրին այլ ազգէ • զի ոչ բաժանի ըստ օրինակի նոյ ՝ի կոմսուհս, այլ միայն ՝ի տեղերսկի վիճակս • սակայն սկզբնկ զբազմադակ նահանգին բաժանեն Յագրեան բաժանմանէ յերիս ընդանուր մասունս • յո յարեւելեան, ՝ի մինչեն, և յարեւմտեան, այլ քզի բնակիչք նոր ըստ մեծի մասին ցլուծ բնակին յայգարակս իւրեանց, յայնս սակս սակաւ քրիստ և գիտիք միաբանութեամբ գտանին ՝ինչ: յորոց զգլխաւորս յատկութիւնս նշանակեցուք. ըստ նոսին և զանուանս ամանց վիճակաց, և գիւղոց նոր ։

Բօրդօ՝ : Գլխաւոր քզի համարին նահանգին, կառուցեալ առ հարաւային եզերբք բնաբադարձայ գետոյ • որ առ բերանով իւրով, ըստ որ մտանէ ՝ի ծովն՝ գործէ ծոց մեծ և անբոյսի • որ և է նաւահանգիստ քզքին, կոչեցեալ բնաբադարձայ հարտօր ։ Խակ քզքն փոքր է • և չինուածք նր գրեթէ բովանդակ փայտակերտ և անշուք • ունի ամրոց ՝ի պաշտպանութ-

ԹԵ իւր · զոր ՚ի սկզբան վերջին պտղովի՝ բնակիչք նահանգին սանդխոք ՚ի վեր ելեալ առին յանկարծակի · և զզօրս անդվնասացոց զոր կային ՚ի պահպանութե , կալեալ անդ բանտարգել արարին :

Վիտելիոս : Աւան յարեւելեան կողմն բօրդամուրեայ · մօտ ՚ի լճակ կիսոն ծովեզերեայ :

Համբօն : Քաղաք առ հնարակաց ձնհովտաւ՝ որ ՚ի բօրթամուրեայ հանիւ ՚ի պոտղոն ՔՂԸ · ՚ի հարաւային եզեր համանուն գետոյ :

Բէննիգօճ : Ամրոց կառուցեալ յարեւմտեան եզեր մերբիմաք գետոյն · յոր (մերձ յայս տեղի) մտանէ բէննիքուզ վտակն :

Քանդերպուրի : Ամրոց առ վինիբիսիօքէդ լճիւ մտա ՚ի տեղին՝ ուստի ելանէ ՚ի լճէ անտի վտակ մի մերբիմաք գետոյն :

Լէվես : Ամրոց կառուցեալ յարեւմտեան եզերս ոսպիրքայ լճին · յորմէ ելանէ վտակ մեծ համանուն լճին · և գնայ խառնի ՚ի սաւքօ գետ · որ ուռգաղնէ ղգետառն մայնայ :

Այլքիպ : Քաղաք փոքր առ հարաւային եզերբք մերբիմաք գետոյ · առ բերանաւ առուոյ նորա :

Թռուպօն · Սանգիւն · Զօմբեն · Հօլքենիս · Ճիմանդոն · Պարնոդեպ · Քիւնճ վօպ · Նիւս փոքրիմ · Սՙիպ պուլտառն · Վիպեր դառն · Ռօլիպերը · Պառոնինդօն : Են վիճակք , և աւանք արեւելեան հիւիւքայ :

Շանոպս : Ամրոց կառուցեալ առ արեւելեան եզերբք քոնէքդիքուդ գետոյն · մերձ ՚ի սահմանս մէսըշիւսէդայ :

Սէվքէնս : Ամրոց ՚ի վիճակի չարլըսդովայ առ արեւելեան եզերբք քոնէքդիքուդայ , ըստ մէջ պուքինհամայ · վալըռոլէայ , և լէմբսթեըրայ :

Տռունպուպլէ : Քաղաք առ սահմանօք մէսըշիւսէդայ ըստ մէջ մերբիմաք , և սալմոն գետոյ :

Ռոսվիօրտ : Ամրոց առ արեւմտեան եզերբք մերբիմաք գետոյն , ՚ի վիճակի բէննիգօպայ :

Լանկսթըր · Լէյման · Քիւնէլ · Քրանհոնէ · Պաւ · Լանպաք · Լինհօլն · Հաւերհիլ · Պոռնինդըրի · Բէլբինի · Վաքէն · և ն :

Լին վիճակք , և աւանք , և քաղՔք՝ միջին հիւիւքայ :

Պէննինկթօն : Վիճակ՝ և ՔՂՔ առ սահմանօք նոր եօրքայ · որ անուանի և սակս գիպուճածոյն՝ որ պատահեցաւ առ նովաս ՚ի վերջին պտղովի ՚ի մէջ բնակչաց երկրին և զօրաց անգվնասացոց , որոց առաջնորդեր պուրկոյն սպարապետ : Սոյն այս սպարապետ ան-

անխորհուրդ մտաք մտէք ՚ի նենգըքին կողմանս նահանջ գիս ՚ի քաղաապ , և ՚ի հուատոն գիան , իբրև եհաս մօտ յայս տեղի , և եռաս զի պահասեցաս պարէն զօրաց իւրոց՝ որոշեաց խումբ մի 1500 զօրաց , առ ՚ի գիմել ՚ի վեր պէնինկիօն քաջի . և առնուլ զաճմարանս նոր . յայնժամ մի ոմն ազարջ անուն՝ ՚ի սատրին զօրապետաց անտի ամբրիկացւոց՝ ընդէմ հրամանի սպարապետի իւրոյ չիւղրոյ , առեալ ՚ի իւր խումբ ՚ի բնակչաց տեղւոյն , և 300 զօրականս քաջ ձկակիրս , գիմեաց ՚ի վեր նախասացեալ հասուածոյ զօրաց անգղնացւոց . և երկիցս ՚ի գիմի հարին նոցա , գրեթէ խոպան կոտորեաց զնոս . յորմէ և պատրկոյն սպարապետս սոխակեցաւ կորագլուխ յետս գառնալ . բայց ՚ի հետագայ պատգմի և ինքն ձերբակալ եղև :

Հինոփէս : Ի ամրոց կառուցէ ՚ի վիճակին կոճիլա՝ ՚ի ծորոցի յարևմտեան կողմն քոնէքդիքուտոյ , յանդիման շանաքա ամրոցին :

Տոմիդ : Ամրոց մեծ ՚ի դուռն վիճակաւոնի գետոյն . որ գնայ խառնի ՚ի քոնէքդիքուտ գետս :

Բուինալ . Սիամիքոփ . Կոմպերլանդ . Հաւնիքափս . Վօքքօփ . Տրոմբէր . Մոբլպօրոի . Փոուհամ . Նէնիքանէ . Սոմերսեթ . Կլաբրենտոնի . Շաֆթոսբրի . Ահրնինկըհամ . Սոնսկերլանդ . Սերտրօն . Սոնթկոմէրի . Մոնէսնիեր . Վինհալ . Ռոտպերդ . Տօրներ . Բոուէր . Տանսի . Շարվին . Ահնդվէր . Շամարեապ . Եմ : Են քղքեր , աւաներ , և գեօղք սրևմտեան հնդկերայ : Ոմանք ՚ի ժէ նահանգաց սասի , ոմն ձերբակիս . քարտղինա . վիրձինիա . բենսիլվանիա . և նոր եօրք , ունին զանազան կարճաձև և սրաստքոյ սահմանաց իւրեանց յարևմտեան կողմն՝ յայնկոյս ապալաչեան լերանց . զորս սպիտնկ կոչ Ալեձիք անդրալեռնական գաւառս միացեալս , ՚ի զուրկ բազմնան բնակիչք նոցա , նոյնպէս օրինօրէն ՚ի ծարաւկին զսահմանս իւրեանց ՚ի սրևմտեան յԱն վայրենի ամբրիկացւոց . ուր ոչ նին զանազան ամրոցս , քղքս , և գեօղս . յորոց զմանս սասկն նշանակեացուք :

Պալհասոր պեղէ ՚ի նոր եօրկայ :

Պալէ . որ կոչի և Շալէն . Ի ամրոց մեծ ՚ի լերանն օնոտագայ՝ ՚ի հարաւային սրևելեան կողմն նր . սա բերանով օնոնտագ գետոյն . որ մտանէ ՚ի

նոյն լիճ. շինեալ 1720 ՚ի բռնակալէն Բաղիշէն նոր ճորքայ, հաւանութ իրաքանչիւր ՚ի սահմանս Ծինոյ. և է այժմ վաճառատեղի մեծ ազգաց վայրենի ամբողջ ինակիչոց ՚ի նեղքին կողմանս երկրին. որք յաւուրս տօնավաճառի, որ ամի ամի լինի առ սկսեալ ՚ի մայիսի մինչև ցաւարտ յունիսի, անդ ժողովին զմօրթս վայրենի անասնոց. զորս արտան յանտառս իւրեանց, և վաճառեն բնակչաց նոր հօրքայ. և դնեն ՚ի նոցանէ գնամ ինչ, որոց պէտս ունին :

Սապլիս : Ի ամրոց կառուցեալ առ ափն լճին ծնառ քայ. յարևմտեան կողմն օսմկայ, ՚ի ծոցն իրանտ կապայ :

Պղնաւոր պեղիւ Բէնսիլվանիոյ :

Պրէնէ. կամ Բիբոպուրկ : Ի ամրոց լինել ՚ի 1754. ՚ի գվենսի մարքիզէ գաղղիացւոյ առ ափն գետակի գեռուին, որ սովորաբար կոչի օհիո. իբր 232 մղոնաւ հեռի յարևմտից ՚ի ֆիլատելֆիայ քաղաքէ. զոր ՚ի 1760 առին անգղիացիք. և փոխեալ գանուն նը, կոչեցին բիդսպուրկ. զոր յետոյ և եւս ամրացուցին և զարձակեցին :

Լէյ դը : Ի կալուածս բէնսիլվանիացւոց յարևմտեան կողմն գետակի, կամ օհիո գետոյն, հիմնեալ իբր 32 ամաց յառաջ :

Բէնէպոլն : Կալուածս նոյնպէս բէնսիլվանիացւոց առ սահմանօք նահանգի նը՝ յարևմտից արևմտեան վտակին սէկվահոյ գետոյն. որ հոսի յարևմտից ափամերձեան լերանց. իբր 200 մղոնաւ հեռի ՚ի փիլատելֆիայ քաղաք :

Պէնհէլօ. և Շէնանդ. կամ Շէնէնկ : Են երկու կալուածք բէնսիլվանիացւոց ՚ի գետառիմ միջոցի վայրենի ամբողջ ինակիչոց. իբր 70 մղոնաւ հեռի ՚ի միմեանց :

Գօբշտ : Ամրոց կառուցեալ մօտ յակունս պղպէ գետոյն. որ առ վենանիօ ամրոցաւ մտանէ ՚ի գետն գեղեցիկ :

Ցամաք կղզի : Ի ամրոց շինեալ ՚ի գաղղիացւոց ՚ի 1753 ՚ի ստորին կողմն լճին էրիօի, կամ օսվեկայ :

Ոլվինգ : Ի առաջին կալուածք և բնակութիւն. զոր հիմնեցին բէնսիլվանիացիք առ գեղեցիկ գետով :

Գոսթոսոլէն : Ի գլխաւոր տեղի համբրէն վեց աղ-

աղգաց վայրենի ամբրիկացւոց մօտ առ պիվեր գետն . ուր նստեն բդեշխ ի կողմանէ բէհսիլվանիայ-ւոյ . առ ի զսպել զամբրիկացիս . և օգնել նոյ-ցամբ պէտս իւրեանց :

Հնդիք : Ի կոմսուհի յայնկոյս ախալաքեան , կիս ալ-լեհականաց լերանց , առ եզերբք մհղհկալը գետոյն . որ թ աշխարհացուցին միջբերայ անկանի ընդ բէն-սիլվանիաիճ . յայսմ կոմսուհի գտանի գաշտ ընդար-ձակ , նշանաւոր ի պատճառս գժնդակ մարտին , որ եղև անդ ի միջ բնիկ ամերիկացւոց , և եւրո-պացւոց : Ի սահմանս այսր կոմսուհւոյն գտանի և ամրոց և գեօղ կոչեցեալ Ֆրասէ :

Բիւռվիլլանի կիս վաղագ մարգարիթայ : Ի քեղք , կիս լաւ և ասէլ գեօղ , շինեալ ի 1748 :

Վիրճ Վահանդասան : ի քեղք սպիտակ կանանց : Ի սահման ընդ միջ լեհ գաւիայ , և բնիկ ամերիկացւոց :

Էրվերդօ . և Սահդոսք : Են երկու ամրոցք ի կողմանս յայսոսիկ :

Գալահաւոր գեղիւ Վաթալինայ . և Ալէդճէյ :

Գալենեսկ . Կրան գեղիւք . Գահաստ . Գոսիլեր : Են բնակեալ ահեղիք . կիս կալուածոք յաշխարհին քիրոկացւոց . ընդ միջ ախալաքեան լերանց , և հո-կակեքը , կիս կալլամաքս գետոյն :

Կալուածք յաթոմդեան կողմն Ա էրճինեայ :

Կալուածք պատկանեալք առ վիրճինիա՝ ձգին ընդ լայնածաւալ ընտրեալ երկիրն՝ ընդ որ հոսի օհիօ գետն ի բերանոյ Քանհավայ կոչեցեալ վտակի նոր մինչև ցմիսիսիպի . և յերկրէն քերոքեցւոց մինչ-չև ցբիթսպիւրկացիս , և ցմիամիս և իրոքէզ գետս : Ընդգծացիք վաճեալ զգաղթականս ի քսանաւոյ , և զրնիկ վայրենի բնակիչս այսր երկրի տարագրեալ ի հանառարած անտառս , սկսան առ օհիօ գետով հիմնել նոր գաղթական , անուանեալ Գալլիական օհիոյ : Բառւոլմէնդն անգլիոյ փոխի կալաւ նպաս-տել այսմ գործառնութեան . սահմանելով երեսնի գու-մարս գրամոց ի բազմացուցանել անդ բնակիչս , կացուցանել իշխանս , և պաշտպանել յերեսաց Թշնամեաց : Այս գաղթական ուժիք գրաւել զը-

վանդակ հեռախոսային մասն երկրին , զոր գաղղիացիք Լոխխա կոչեցին , այլ խառնուրեն անկէ՛ի մէջ գաղղիականաց , մեծով յոյս անդրնիացուց պահպանել զկալուածս զայս այնչափ հեռի՛ի ծովէ և մեզ՛ի նմանէ միաբանէլս , և մանաւանդ՛ի վերինիա , որոյ քնակիչք սիրեալ կան ընդ երկայն առ օհիօ գետով , և առ մեծագոյն վտակօք նր . և սիրեն համբերեն ամրոցաց և քնակաւոր տեղեաց այսր ընդ արձակ երկիր , այլ անբնաւնք տեղեացն անծանօթ են :

ՈՐԽԱՐԱՐ.

ԿԱՆԱՏԱՑ։

ա. Դիբք, Տարածութ, և Բնակիչք։

Կած և լայնածաւալ Ց՝ի հիւսիսային կողմն ամերիկոյ. որ՝ի բերանոյ գետոյն սրկն լորենտիոսի ձգէ տարածի մինչև ցակատն Ղր, և անդր ևս ընդ արևմուտս անկողար տարածութիք ընդ մեծամեծ և անտպատ անտառս. և ընդ լայնարձակ անապատս. ուր բնակին զանազան ցեղք վայրենի ամերիկացւոց. որք ոչ սահմանս գիտեն որոշել, և ոչ գաւառս կոպարտիակս. այլ Թափառական կեանս վարելով ատ և անդ յածին, ուր առատս գոյն վայրենի որս գտանեն։ Ցայն սակս արև. մտեան սահմանք այսր Ցի՝ անորոշ են և անծանօթ, ոչ և հիւսիսայինքն. զի Թէպէտ ընդհանրապէս ձրգեալ սահն մինչև՝ի պարոյրն հուդսոնի, այլ չիք ո. րոշել կոպար բաժանիչ նց՝ի միմեանց. կի գէթ անծանօթ է եւրոպացւոց. միայն արևելեան և հա. րաւային սահմանք նր որոշեալ են և ծանօթ. յարև. ելից ձգէ մինչև ցպատեխա, կի ցհոր սկովատիա. իսկ՝ի հարաւոյ՝ ընդ մասին՝ի լուսիսա. և ընդ մա. սին՝ի նոր եօրք. և՝ի նոր հէմպիր։

Կոյնպէս ջափ տարածուն նր անծանօթ է, ոչ և Թիւ բնակչաց. միդեղ ներքին կողմանց՝ ուր չև ևս եհաս ոք յՁէս մերմ։ Բայց երևի Թէ առ հասարակաւ ընդ լայնարձակ ունի երկրին, բնակիչք նր սակաւ են. քանի՝ լայնարձակ Ցի ադ, ուր եւ. րոպացիք հիմնեցին բնակուն, (զոր և մարթի էր կոչել քանատա առանձնական. որ և է առաւել մարդաշատ տեղի այսր Ցի,) ՝ի ծագկել Ժամի Թիւ հաւորէն եւրոպացւոց ոչ հասանէր ՝ի 100000. իսկ բնիկ ամերիկացիք ոչք առ նոքօք, կի խառն ընդ նմ բնակէին, բայց աղատ էին, և անկախ՝ի նոյնէ, հա. դիւ էին 16000. քանի՝ առաւել սակաւաւորք էին ՝ի ներքին կողմանս անտառալից, ուր Թափառա. կան կեանս վարելով նոյ՝ ընդարձակ տեղեաց պէտս ունէին, առ՝ի գոյանել գարման անձանց. զի ոչ գործեն վչխիկ, և ոչ արհեստս, այլ ըստահան

այնուհիկ՝ զոր երկիրն ինքնին մատակարարէ նմա. և որսորդութիւն : Ասէ զինչ ուրեմն խօսիլ առաջի ամենայնի :

Ը. ԳԼԽԻ, Ա ԼՃԻ ՔԱՌԱՊԱՅ :

Ուրեմն անհամար գետս մեծամեծս յորս երևելի է ՝ի Լրենդոս որ ելիէ ՝ի պանդան լճից՝ և հանէ յարևմտից յարևելս, մտանէ ՝ի ծովն հիւսիսային, ըստ բերան մեծ՝ որոյ լայնութիւն չէ ինչ նուազ քան զ100 մղոն. առնէ ՝ի հրուանդանէ բոսիերը որ ՝ի կապիտանիա, մինչև ցլեառն եօթն երկրին լաորթատարայ. Նաև 300 մղոնս ՝ի վերկոյս ըստ գերան իւր՝ ձորոփոր ևս ունի տափարան 12, 15 մղոն լայնութեամբ. ՝ի միում գրելիճ ՝ի մէջ գետոյ 30 ի վա լայնութեամբ և խորութեամբ ըստ այսպիսի երկայնութեամբ որ մօրթի է նաւել մեծամեծ նաւուց մինչև ցհեռաւոր տեղիս :

Նիագարա : Ելանէ ՝ի լճէն երիս. և յետ ընթանալոյ մղոնս 42 ըստ երկիրն իրորացոց, յանդիման ՝ի լճէն օձագրեայ : Այս գետ հոլանիկ է վասն խորոց տափանայ՝ որ 12 մղոնս ՝ի վերոյ ըստ գերան իւր՝ անկանի բովանդակ միանգամայն 156 տասնապատիկ ՝ի բարձանէ՝ ունելով լայնութեամբ նուազ քան զքարորդ փարսախի. և վասն այսչափ լայնատարած զանդրնացոյ ջուրց ըստ այսչափ բարձրութեան՝ հանարի մեծագոյն ՝ի մէջ ամ տափանաց, զորս կարացին չափել հետազնիք. ջուրն ըստնաձև ամբառնալ անդէն. ՝ի մէջն անդ տափանաց հարկանելոյ ՝ի կղզի ինչ նեղ և երկայն՝ ըստ երկուս հերձանի. և հոսեալ ՝ի բարձանց ՝ի յատակն, անդրէն ըստնոնալ յօգս հարուածս բարձրութեամբ. և առ վերայ ոչ ինչ ելանէ բայց միայն զկոհակս յանդիման. որոյ գոլորշիք և նուրբ ցնդութիւնք յանհնարին բազմութենէ անտի անդրադարձ վերելից ջուրցն պատճառեն զհնարիորդեան մէգ բարձրացեալ մինչև յամպս. որ երեի 15 մղոնս ՝ի հեռաստանէ. ուր ՝ի ծագել շառաւիղացոյ հանդիպացոյ արեգական՝ ձևանայ ծիածան գեղեցիկ. կարկաչումն նոր ջրոյն զայն որոտալոյ. որ ՝ի ընդել հրաշ լսելի լինի ՝ի հեռաստանէ մինչև 15 փարսախաչափ. յետ անկման ջրոյ գործէ յորձանուտս սահպինս, և ձգէ ՝ի խորս առաւել քան 600 ոտնաչափ՝ զայնքան որ անկանին ՝ի գետն. նաև կղզեղանիս՝ որք անծանօթ վտանգին՝ ոչինչ լուզուին անցանել կողմանէ ՝ի կողմ ՝ի գիւտ հարակից. և մինչև ՝ի ժայռն մեծ 6 մղ.

մինչ հեռաւորութիւն արագ անհնարին զընթացս իւր . ուր չէ մարթ նաւարկել :

Յակ գլխաւոր լճիցք են հետագայքդ : Լիճ Վերին : Կոչեցաւ այսպէս՝ զի է ի վերոյ ի հիւսիսակողմն այլոց ջրից գլխաւոր լճիկ, և մեծ իւր զնա . երկայնութիւն նր առաւել է իւ 250 մղոն . իսկ լայնութիւն առելի իւ 160 . չորեքտասան իւր 1200 . բայմ գնաւք մեծաւ մեծիւ մասնին ի նա . և ինքն ունի կրկին հատոր դուն . մի ի հիւսիս՝ ըստ որոտորման հոսմանի ի ձեռն նեղութեանցի և որոտմանց գետոց . և երից կին ջրից լճիցդ՝ որք կոչին Լիճ անգաստ . Լիճ Վիներիա . և Լիճ ասիպվասմանա , կին երկոքինացուց . և երիդ՝ յարեւելեան հարաւ ըստ լճին հոսցեալ ի ձեռն լայն նաւթակ ծոցոյ . յորում գտանի սահանք մեծ կոչեցեալ Սիր մարիամ : Ունի և զանազան կղզիս ի միջի . որոց գլխաւորքն կոչին Ավրհամեան կղզի . և Փիլեպոսեան կղզի : Ընդ սովին լճիւ բնակին զանազան ցեղք բնիկ ամբրկիացոց , զորոց սակաւ ժամանակս կալան հետոտացիք քաղաքայ :

Լիճ Հոբոթ : Որ զկնի վերոգրելոյն մեծ է իւ զայլս . ի չորեքտասան հր առաւել է իւ 800 մղոն , և ունի հարաւոյդ ըստ երկուց լճից՝ որ ըստ վերնոյն՝ և ըստ լճին միջիկանայ ի ձեռն այլևայլ ծոցոյ . ըստ որսաւ անկը նարին գահավիժ հոսմանն ջրոյ , չէ հնար նաւել փոքրիկ նաւակաց : Յայս լիճ գտանի կղզի անուանեալ Մանիտուալին . որ մեծ է իւ զամ կղզիս այլոց լճից : Լիճ Փիլիանայ : Ի ի սահմանին կողմն երկուց նախասացեալ լճից . ունի հարաւոյդ ըստ հոբոթի ի ձեռն ծոցոյ՝ ըստ որ ջուր նր գնանի ի նմ . ձև նր է իբր և ռանկիւնի . չորեքտասան առաւել իւ զ 600 մղոն . թող զի հան ծոցն մեծ կրճէ ըստ նմ յարևմտից . որ իբր 60 մղոնս ձգի ի ներքս ըստ ցամաքն : Ասի լիճ այդ և երկու նախընթացքն յար ի խառնուրդ են՝ ուստի և գժուարին է նաւարկել ի նմ . սակս սոսկալի շուրջ մրրկուցց հողմոց , որք հնչեղ շնչեն ի նմ . և վտ յորդեանգն և անկանոն ահմանն և նուազուածնց , կին տեղատուն և մակընթացուն : Ընդ ևս ձկունք ի ստորութիւն տեսան ի սմ և այլ երկու հնդգործք ընթացք հիւկիք միանց , անկանք ի չարժմանէ անտի տեղատուէ և մակընթացուն . մի՝ ի հոբոթ նե ի միջիկան , և միւս ևս ըստ հիւկին՝ ի միջիկանայ ի հոբոթ . որ է բնական ընթացք նր . այդ վերին լճին ի նոյն հոբոթ : Ընդ այլին ընթացք , ըստ որ ի հոբոթնե անցանէ ի միջիկան՝ առաւել քաղցրացեալ երևի .

Երևի ։ յորժամ հողին չնչէ ՚ի հակակայ կողմանէ՝ յո ՚ի հրեայ ։ վ՚ը զի ասեանին յայնժամ մեծամեծ հա ւորք սառուցից անհնարին արընթաց գնացիք ՚ի հուրսնէ անցանել ՚ի միւսկիան ։

Բ՚ղմք կարծեն , Թէ այս լճ ունի զառորերկրեայ հաղորդուն եւ վերին լճին ։ զի սահեն Թէ ջուրն որ ելանէ անտի , և անցանէ ՚ի հուրսն՝ սակաւ ինչ է առ համեմատութ 40 մեծամեծ դեւտց , որք անդադար վերուն ՚ի նմ ։ այն զի և ծոցն որով հաղորդի եւ հուրսնի՝ ծանծաղ է , և լի ժայռիւք և սահանօք ։ որք ոչ սակաւ արգելուն զընթացս ջրոյն ։ վ՚ը եԹէ ջուրք ներ չունէին և զայլ առորերկրեայ անցս , անհնարին էր նց միշտ հաւասարակիւռ մնալ , զոյն կարծիս հաստատեան և երկու հոսիայիչատակ եալ սրընթաց հոսանք ։ որք յայտնապես ցուցանեն ունել ուրիք առորերկրեայ անցս ։ այլև սանդա նման ծակոտիկն ժայռք մեծ սահանաց սլլոն մարիա մու եւ որս մարթի է հոսել ջուրց , և բանալ գետնատիպ ձեռնարհ յայլ կողմն ։ Սակայն եւ այժմեան քնաքննից , Թէպէտ և չունէր այլ անցս , բայց և այնպէս մարթի էր ջուրց ներ մնալ միշտ հաւասարակիւռ ։ ՚ի ձեռն անբաւ գողորշեաց , յորս լուծանին ջուրք ներ ։ զի որչափ առաւել շաքաճակ է և լայնատառալ ծովակ լինի կիմ լճիՀ , այնչափ առաւել ջուրք սպառանին ՚ի նմ ՚ի ձեռն գողորշեաց ։ որք և բաւական են միանչիւռ պահել զծովակն ։ Թէպէտ և մեծամեծ գետս յինքն ընկալցէ ։

Եդիտ , որ կոչի և Լիճ Օվնէյ ։ ի ՚ի հարաւակողմն լճին հասանի ։ եւ որում հաղորդի ՚ի ձեռն նեղուցին միսիսակվեայ ։ դիրք ներ է երկայնաձև ։ տասըհնգ յարևմտից յարևելս իբր 250 մղոն եւ երկայն ։ են ՚ինմ քանի մի կղզիք մանունք ։ և երկու ցամաք կղզիք ՚ի հիւսիսակողմն՝ անուանեալք կէտ ֆէլոյ ։ և կէտ ֆէդ ։

Օնեղբիւ ։ կիմ Լիճ Օնոդայ ։ այլև Վռանտաղոի ։ ի յարևելեան կողմն հասանի ։ և փորր ինչ զայլս ։ ՚ի սմ զեղանին ջուրք երկայ՝ եւ ձորտիր լի ժայռիւք ։ որք գործեն զնմն քարաւազ նեակարայ ։ և բնմ գետք մեծամեծք ։ և ՚ի նմ եւանէ հռչակաւոր գետն սրկն լորենտիոսի ։ որ մինչև ՚ի կղզին մոնրեալ՝ քաԹարագուի կոչի յանուն լճին ուստի ելանէ ։ կիմ գետ իրրացուց ։ երիք մեծամեծ ծոցք գտանին ՚ի նմ ։ յորոց գլխաւորն է ծոց քաԹարագուեայ ։ կիմ ամրացին փրոնԹենեքայ ։ ունի և կղզիս ։

Գ. Օր, և Բերդ Գանգայ։

Այս ճ ընդհանրապէս առեալ ցրտային է յոյժ. թէպէտ չէ ինչ առաւել հիւսիսային քան զդաղղիա եւրոպիա. սակայն կլինատական առաւել սաստիկ է ասա ցուբան քան ի դաղղիա, կամ յանդլիա, որ առաւել հիւսիսային է։ Եւ պատճառն՝ ոմն յընդհանուր ներածուն անդ նշանակեցաք, է բարձրուն երկրի նր. յամենայն կողմանց բարձրաբերձ լերանց. և անապատ անտառաց. և բազմապատիկ գետոց մեծամեծաց և լճից. որք ընդ ցրտուն՝ պատճառեն և զնոսայսուէ յօդս. արգելուլով զշուաւելոյս արեգականն ձգիլ ի գետինն, և անդրադարձուլ չկարացնել զօդն, և տիօսրել զթանձրամած չոգիս. վիշ յայնպիսի անտառամոլ տեղիս թանձր է օդն. դանդաղ և վնասակար։

Իսկ բերք այսր ճի սակաւ են. քզի երկիր նր ի սկզբանէ անսի լինելոլոլ եւրոյ՝ կայ միայ մինչև ցայսօր յընկնամ վճակի անդ եւրոյ՝ անպտուղ և անդաստան ի մարդկային ճարտարուէ. ուսան և խոտան և անտառամոլ. վը զի բնակիչք նր վայրենի կեանս վարելով, ոչ երբէք առնն զփորձ բազմարդեան երկրագործուէ. այլ ցօրէն անասնոց շատացան այնուհիկ՝ զոր երկիրն ինքնին բերէ. և որ առաւել մասավարժք գոան ի նմ, յաւելին և զորս երեց։ Ամ հայն հիւսիսային և արեւելեան կողմանք՝ առ փոքր ի շատէ են յեւրոպեանց. որք չևևս են երկերիւր ամք զի հասին անդր։ Վիշ ունին նք անդ զնմ տեսակս արմտեաց, որք լինին յեւրոպիա. զի երկիրն պարարտ է և բազմաբերուն. ունի ճարակ գաշտավայրս ջրարբուխս և խոտաւէտս, և ընտանի անասունս, ձի արջառ ոչխար ևն, որք տարան յեւրոպիոյ՝ և բազմացան անդէն. բայց միանգամայն և փոխոխեցան ի յոտուէ քան Թէ ի լտուէ։

Ունի քանատա և ազգի ազգի բոյս, և բանջարս պատուական ի կերակուր՝ և ի գեղօրայս՝ այլև ի ներկս. յորս նշանաւոր է ճինանին անուանեալ բոյն մեծարգի առ չինս. զոր կրեալ սակաւ գնեն ի քօրքաք և ի Թաճարաստանայ. եգիտ զսա ի քանատա ի 1720 լաֆիքսո կրօնաւոր յեզան. որ տարեալ ի քաճդոն չինաց, վաճառեցաւ մեծագին. յայսմանէ սկսաւ բարձրանալ գին նր և ի քանատա։

տա. զի զոր փորը մի չքնջ 20, 30 փշրի վաճառէին, յետոյ սկսան վաճառել մինչև ըստ 4 և ըստ 5 եալտըզ ոսկւոյ. ուստի ի 1752 հանին ի բքանատայէ իբր 650 քսակ ի բուստ ատաւ. այլ անցագ ազատուելոյ քանատացւոց՝ փուխտով կորոյս զայս բազմարդիւն վաճառատեղին. զգի տեսնէլ հողագործաց քանատայ՝ զանհնարին փոյթ և զհնոյ վաճառականաց իբրեանց ի գնել զայն բոյս պատուհական, առ ի տանիլ ի չին, առ որս և էթ ի յարբի էր, սկսան և ինքեանք կանխել. և չքնջ զզատուշատուր Ճմին Ժողովէլ. զի փեկ Ժողովէլոյ ի սեպտեմ՝ որ էր բուն Ճմի, և ի հովանաւորութեան ազգի առ ատեան ատեան չորացուցանելոյ, Ժողովէլին ի մայիսի. և ի փոան չորացուցանելին. որով բոյսն խաղատ կոչուանէր զզօրուն իբր. վն այսր խաբէութէ խաղատարհամարհեցաւ առ չինս Ճին սէնին քանատայ. և գադարեցաւ այնուհետև այս վաճառատեղի քանատացւոց. զգի ոչ ատացաք՝ միայն չինք են առ որս մեծարգի է այս բոյս։

Ունի քանատա և փայտ բիլմ՝ ի սիտս չինուէ նաւուց, և այլոց չինուածոց. և բոլս ի լերինս ազգի ազգի հրաչալելեաց. զր արծաթոյ, սպիձոյ, կապարի. այլև ածուխ հանքային. և առաւել քան զամ՝ բոլս երկաթոյ ի զանազան տեղիս. այլ բոլ վանդակք լքեալ կան անգործ. բայ ի միոյ անտի բոլոց երկաթոյ՝ որ է մա ի զգի երկոց գետոց. որ և առաւել առատաբեր է զգայլս. և երկաթ նր լաւագոյն. և թէպէտ ի 1739 հանց անդր յետ բուխոյ երկաթագործ ոմն քաչհմուտ ի գործ բոլոց, որ և բմմա աշխատ եղև ի կատարելագործել, և ի ծաղկեցուցանել զերկաթագործուելին, սակայն տակաւին նահանգս այս ոչ եհաս յայն աստիճան՝ զի արասցէ զերևելի առևտուրն երկաթոյ զր արտաքնոց. և զր առից ոմանց՝ երևի թէ ոչ հասցէ, մինչև ոչ թօշտափեսցէ ի պարանոցէ ըղլուծ անգղնացոյ։ Այլ առաւել գլխաւոր բերք և վաճառք չահուէսք այսր են զանազան ատեանք վայրի երկոց, որք յաճախ են յոյժ յանուատուր. զր եղջերու, այծեամն, և այծեմիկ, որ նման է այծեման, այլ փոքր զր ընս. գայլ, արջուկս թաւամորթ յոյժ և պատուհական, կուզ, սպիտակ աքիս, կզնաքիս, մուկն անասուային, ջրասկ, բաթարինէ, բեչկ մկոյ, գայլ ծովային. են. յորոց գառնուէլ ձկապիւտս յայսմ վայրի առտրագրութեանց։

Կուզ՝

Կուղ. է կենդանի քառոտանի նման կատուի, որոյ երիք տեսակք գտանին յայսմ Հնդ. առաջինն է Հարկ, զոր ռամկօրէն սահար կոչեն. առաւել յատկական քէ զայլ տեսակս. երկրորդն կոչի Վյուն. իսկ երրորդն 'ի բարբառ գաղղիացւոց կոչի Փէռան. ըստ գարշահոտ. վասն զի յորժամ հալածի յորսորդաց, արձակէ մեզ գարշահոտ յոյժ : Մորթ սր առաւել Թաւ է, և առաւել սեագոյն և փայլուն և քնքուշ, քան որոց գտանին յայլ աշխարհս յԵւրոպիա, կամ յասիա :

Սպիտակ Աքիս. այն է՝ Քաքուտ. է կենդանի ինչ նուրբ մարմնով նման աքիսի, ըստ սամսարի. այլ կարճ քան զնա. աչք նր բոցափայլ. կազմուածք դեմսոյն վայելուչ. թեթեւաշարժ. որ 'ի բլրեթել ասան աներեւութանայ յաչսս տեսուչ. ձեռն Թաս. և 'ի ծայրն սեաւ փայլուն. իսկ հերք մարմնոյն յատուկան փոքր ինչ շիկագոյն հարկանի. այլ 'ի ձմեռան փոխի 'ի սպիտակ երբեմն ընդհուպ. որ և 'ի յարդն է յոյժ և Թանկագին :

Կընաքիս. այն է՝ Ջէրտէվոյ. կենդանի գազանաբարոյ և քաջ որսորդ, որ սովորաբար Թուշնովք կերակրի. մարմնով երկայն իբր ոսնաչափ և կէս. մարմնի նր շիկագոյն, որ ըստ ինչ բերէ զնմա նուէ սամսարի. այլ կարի ոտորին է քան զայն. զի սամկրն է առաւել մեծագոյն գնդեցիկ և փայլուն : Մուկն անտառային. է երկատեսակ՝ որք կրկնապատիկ մեծ են քան զշարիկ մկունս. ի տեսակն հասարակ անուանեալ կոչի մուկն անտառային. գոյն նր գորշ, և երբեմն սպիտակ փայլուն. էգք նր ունին 'ի ներքոյ որովայնի պարկ. զոր բանան և փակեն ըստ պիտոյից. և յորժամ հալածին յորսորդաց՝ ղկորիւնս 'ի նմին պարփակեն, և նոքօք հանդերձ փախչին : Իսկ երկրորդ տեսակն կոչի Մուկն մըշկային. վասն զի 'ի պարկս ամրձեաց ունին զմուշկ. զորոց ասի՝ Թէ ըստ բարուց բազմաց նմանին բէկնի մկոյ, մանաւանդ Թէ Թուշին լինել տեսակ ինչ նր : Ջրշուն. է կենդանի պատառոտ. որ ըստ երաց բերէ զնմանութիւն ջանաւարին չան. սովաթաքար 'ի լճային տեղիս գտանի, մաս 'ի գիսաս, և 'ի լիճս. լողայ 'ի ջուրս. միանդամայն ջրկի և 'ի ցամաքի. յայն սակս 'ի դասս երկակենցալ կենդանեաց կարդի. բայց պիշինկ ոչ ըստուկի Թէ իցէ սիրապէս երկակենցալ. վասն զի ասէ պէտս ունի տուրիստուն օդոյ գրեթէ ոչինչ ըստ յայլոց ցամաքային կեն-

գան.

գանեաց ։ Գոտանի և յեւթոպիա , և յասխա , և կար-
ծեմ Թէ նաև յափրիկէ . բայց ամերիկայինն լաւա-
գոյն են . զի մերթ սէգ առաւել սեաւ են և գեղե-
ցիկ ։

Քաւթարինէ . է գազան ժանտ ՚ի չափ մեծուԹէ
հարկ գայլոյ . սրատես յոյժ և գիշատանաձ , որ վայ-
բերնի որսովք կերակրի . որոց զչէտ պնդի մինչ ՚ի
գազաթունս բարձրաբերձ ծառոց . մերթ նր Թաւա
և փափուկ . երանդաւ գորշ սպիտակագոյն և խայ-
տաբղէտ . սեաւ խայտուցս ունելով՝ մանաւանդ
արուք . իսկ միս նց սպիտակ փափուկ և համեղ ։
Բնչի մկոյ . կենդանի երկակենցաղ 3 . 4 ոտնաչափ
երկայն , և աւուրս ըս նմին համեմատուի . բայց
ըս ոմանց փոր նր մեծ է առ համեմատուի մեծուե
մարմնոյն , և ոտքն կարճ . առաջինքն նման են ոտից
շան , բաժանեալ ՚ի մատունս . իսկ յետինքն սագի .
զի մատունքն կցեալ են ըս միմեանս մանկին մկոյ .
որովք լուզայ ՚ի ջուրս . ոտս նր սպիտակ ձըկ-
նաձև և լերկ , ունելով ՚ի վր Թեփս . Թէպէտ ըս
ոմանց չեն Թեփք՝ այլ նիւթ ձևացեալք իբրև զԹեփս
ձկանց՝ իսկ յագրոմէնի ունի երկու բուշտս , կի
պարկս , յոր գոյ հիւԹ պարարտ և ձիւԹային և
հոտաւոր յոյժ , պիտանի ՚ի գեղագործս . ունի և չորս
ատամունս սայրատուրս և հատուս . որովք հատա-
նէ և կործանէ ջնաւս՝ որք են գլխատուր գործիք
նր . ոտ և տուան ՚ի քարշել զանազան իրս , և ՚ի
ծեփել ։ Ա յս տեսակ բեչկի մկոյ՝ ընկերական՝ և
իբր ԹԷ ասել՝ ըզգեան կենանս վարէ . զի միտ ըն-
կերայնոյ կի երամավէն չըլլի . և բնմէ ՚ի միասին
բնակին , և ՚ի միասին գործեն սքանչելի գործս . զի
երբեմն ըս լսոնաւն գետոց և առուոց Թուռմս կա-
ռուցանեն , վարսէ ցիցս ՚ի զանազան կարգս . և
զմիջոց նց լցնէ հողով . այլ առաւել սքանչելի է
բնակարան կի բոյն նց , որ լաւ ևս է քան զառուն
ոդգենդացւոց սպիրկոյ . և այլոց ոմանց վայրենի
ժողովրդոց . զոր միյն չինեն յերկիր գետոց և լճից ,
և կրկնարկի . զի ՚ի յորդել գետոց և լճից՝ և ՚ի
մտանել ջրոյն ՚ի սաստիկ յարկս , ունկնին սեղմ ա-
պաւինի ՚ի վերնայարկ անդր . բարձրանէ որմոց ոմանց
նց՝ է յաւէտ և նուազ . իսկ Թանձրուեն սովորա-
բար 2 ոտնաչափ . և են ՚ի գերանաց . նկարոյ և ար-
ուեստոյ ծեփել մանուածոյ ըմն զանգուածով , որ ան-
Թափանցելի է ՚ի ջուրս . և գեղեցիկ տղարկեալ և
հարմարեալ տափարակ տաշմէ իւրեանց , է զոր գրե-

թէ և գործիք որմնադրաց ոչ կարէ լաւ ևս հարկ թէլ. առաստաղն է կամարաձև. և քանզ ծեփեալ նեբջոյ և արտաքոյ. երիս դրունս ունի. մի 'ի ցամաքակղզի՝ և միւս ևս 'ի կղզին ջրոյ. մին է սովորական դուռն տան՝ ըստ որ ելանեն 'ի ինդիր կերակրոյ և յայլ պէտս, իսկ երկրորդն է վն փախ. չէլոյ՝ յորժամ հալածին 'ի թշնամեաց. ունին և մի մի պատուհանս, պաշտպանէ փոքր ինչ տախտակս. զոր առ 'ի շէղ ամրացուցանեն առ պատուհանիւք. թողէ ծերպ ինչ առ 'ի մտանել ըստ սահիւք յորժամ պէտս ունիցին. իսկ 'ի ներքս 'ի տան անդ՝ ունին տախտ ըստ սեղ. չինէ յոստոց երկնի ծառոյ. և յիւրաքանչիւր տան բնակին երբեմն 15. 16. որք և են երբ գերդաստան. սակայն չիք բնաւ 'ի տան անդ. պատերազմ ինչ. սովորական կերակուր նոցա են կերպիք, և Թարմ ոսոք ծառոց, զոր համարին 'ի չտեմարանս. քղի ամ առն ունի իւր սեփական չտեմարան։ Զանազան եղանակս որսան զնա. կամ վարելով 'ի ցամաք երամովին. կամ լարելով որդ գայթս 'ի տեղիս՝ ուր սովորաբար երթան 'ի ինդիր կերակրոյ. կամ հարկանելով հրազինուք կամ սեղաւ՝ կամ որսածայր մեհենաց, ոչ առնեն վայրենի ամբրիկաբիք։ Ահա տեսակ կենդանւոյ լինի 'ի հիւսիսային կողմանս ամբրիկոյ. սկսեալ 'ի 37 աստիճանէ՝ մինչև ց 63՝ հիւսիսային լայնութենէ. այլ մարթի նոյն այնչափ գեղեցիկ է՝ որչափ առաւել մատչին 'ի հիւսիս. որոց աշնամուխ և յարդ կախիլ կայ զգուշով. զի որք առաւել թխագոյն են, առաւել 'ի յարդէ են։ Ի և այլ տեսակ բեղի մէկոյ, որ ոչ է երբեմն կախեցեալ. այլ պարզ ցամաքային և առանձնաբնակ. առաւել յաճախիլ հեւրոպիա, ըստ յամերիկա. այլ մարթի նոր չէ այնչափ լաւ. յայն սակս և որ սորդք չեն նմ հետամուտ։

Գայլ ծովային, կամ ծովագայլ. կենդանի ինչ քառատանէ, զոր սովորաբար գտանեն 'ի կարգս նորանշան ձկանց. այլ ըստ ոտանց վերինն յայտ. քղի սա 'ի ցամաքի ծնանի, և 'ի ցամաքի բնակի բազմ անդամ. զոր յայն սակս մարթի էր լաւ ևս կարգել 'ի դասս երկակենդանւոյ կենդանեաց։ Գլուխս նր նման է տափակուածս լայնաբերան չան. ոտքն կարճ յոյժ, մինդ լեռնիքն. որք չեն իսկ նմ այնչափ պիտանացու 'ի քայլել. զի թոյլ են, և երբ առիսխել. մարթին պինդ և կարծր. իսկ հետք մարթոյն առ փոքր մի ձաղկահեր, այլ ոլորկ յոյժ. 'ի ծնանիլն է սպիտակ

չէկ · այլ կուտ փոխն 'ի կարմիր և 'ի սեաւ ։ Երիկք սեաւիկ են · ունիք մեծ 'ի չափ մեծամեծ որթուց կիճ կովուց · իսկ այլք փոքրագոյնք · որք և առաւել արագաշարժ են, և առաւել աչալուրջ և զգաստ 'ի փախչիլ 'ի ձեռաց որսորդաց · զորս գիւրին է ըմբռնել ոչ միայն 'ի ցանցէն, այլ ոչ կարեն արագ փախչիլ · (զի ասք ՝ն՝ չեն այնչափ յարմարաւոր առ ընթացս՝ ՝ք թէչ 'ի վեղ), այլև 'ի ծովու · 'ի ձեռն ուռկանի ։ Բնիկ ամերիկացիք բազմ անգամ կեն գանուզն ըմբռնել 'ի փոքրագոյն սեաւակաց անտի՝ այնչափ ընտելացուցանեն զնս, մինչև զօրեն չանց չզօրել ը նո ։ Ջմերթ ոչ 'ի դանագան կրս 'ի գործածեն · ՝ր պատել արկեզս վո՛ Ճնդհորդուեց · չնիլ պարկս մեծամեծս և մանուկս հոյնպս վո՛ Ճնդհորդուեց · այլև ոսնգալս և կօշկս · ՝ք զի յորժամ լաս գործի և կակղացուցանի՝ սակաւ ինչ ը հատ է 'ի սեկէ, որ է Սահաման · իսկ 'ի մոյ ՝ր և 'ի Ճարպոյ՝ մեղն իւղ մոքուր և անմրուր · որոյ օգտանեն զպնակ և կակղացուցանեն ։

Ահա այսոքիկ են գլխաւոր բերք և վաճառք քանաքայ · որ ցորչափ էր ը ձեռամբ գաղղիացւոց՝ բոլոր գակ վաճառականուն ՝ր ՝ՀՀարիւր երկու փոքր նաւուք, զոր առաքէր յանդիլլեան կղզիս յորոց ոսնոյր օշի, խունիկ, չաքար էն, բարձէլ կինն կիճ 'ի տան նաւակս · իսկ 'ի գաղղեոյ ամի ամի գային աստ իբր 30 նաւք, որք միանգամայն բարձէլ բերէին իբր 9 հզր տակառս վաճառաց · 'ի Ճիկս վերջին պատճի՝ յորժամ առաւել ծաղկէլ կր առևտուրն քանաքայ, գին իրաց իւրոց որք եզանէին, եհաս ց՝ միլիոն, 300 հզր վենետկան լիրէի, (որոյ վին առնիք այժմ 11 · 12 փրչ) · ը այսմ աղիւսակի ։

Մուշտակ	լիր ·	2,400,000 ·
Բուէի մշկոյ		1,600,000 ·
Իւղ ծովային գայլոյ . .		500,000 ·
Արմանիք և աշիւր . . .		500,000 ·
Փայտ յատ սեաւակ . . .		300,000 ·
Գումՙ լիր ·		5,300,000 ·

Այլ այս գումար չէր բաւական 'ի վճարել զգին իրաց, որք ամի ամի գնային անդր 'ի գաղղեոյ · վասն զնակիչք ՝ր միշտ ծանրացել կային պարտեօք առ գաղղիացիս · ոմ այժմ առ անգլեացիս ։

ՀՀ ·

Ք. Գիւղ, և պէսպէս անդ Քանապայ.

(Գիւտ այսր Ծի՝ ի զանազան պատմագրաց հաւաքելով, այսպէս գտանեմք դիպիլ. Նախ առաջին՝ ի 1504 գալն Ձիմորսք պրեդոնացիք. որք յալէկոծուէ անկան անդ. ՝ի 1508 գրձէ եգիտ նահապետն Թոմաս օպէր տիէփէ. ՝ի 1525 եկ անդր ի դիպման սակս պակասուե պաշարաց՝ յոհաննէս վերբռազգան ֆիօրէնցացի. զոր առաքէ էր ի քրանչիսկոս արքայն գաղղիոյ՝ ի գտանել չաւիղ՝ ի հիւսիսային ՝ի հրեայն Ծովէն. Վերրազանն կոչեաց զայս երկիր՝ նոր ֆրանսա. ՝ի պատիւ արքային և ազգին. բայց վայրենի բնակչաց կալէ զնա, տպանին և կերան. ֆրանչիսկոս արքայն առաքեաց ապա անդր զյակոբ քարտիէ ՚ի ծաղկեան. որ ՝ի 1554 նաւարկէ ի չաւիղ ընթացից վերրազանն՝ ևմուտ ՝ի գետն որ լորէնտիոս. Կանչ նաև անդր ի զիղքն դվիսիէք որ ՝ինէ. և եգիտ զմեծ մասն քանաապայ. աստրագրեաց զամ տեղիս՝ զոր ետես, որ մինչև յայժմ յաճի ՝ի ձեռս նաւավարաց. և արարէ սուգ ինչ առնարուեն ի վայրենի բնակչաց փիկուէ երաց, գարձաւ ՝ի գաղղիա ձանձրացեալ յոյժ ՚ի ծով ասի. (մատթիոսէ զնուա որ ՝ի գետն որ լորէնտիոս՝ դնէ ՝ի 1525):

Ձեզ այնորիկ ի ամն ինչ ոչ ևս փոյթ կալան գաղղիացիք առաքել անդ նաւս. բայց նորմանտիացիք, պիքարդիացիք, և գաղղիացի բրիտանացիք կամ պրեդոնացիք, յաճախէին ՚ի ծովեզերս նոր երկրի. կամ երկրին լայրատորայ յորս մերկուցցո անուանեալ ձկան. ապա ՚ի 1598 կամ ի այլոց ՚ի 1603. անդրէն ձեռնամուխ եղեն գաղղիացիք առաքնորդութ ՚ի հիմնել բնակուեն ՚ի քանատա. բայց մինչև հիմնեցին անդ գՀատատաուն բնակուեն, բազմ գաղթականք առաքէին ՚ի գաղղիոյ կորեան զկնի միմեանց. Հուսկ յետոյ սամուել չամպլէյն մտէ առաւել ՚ի խորս ի գետն որոյ լորէնտիոսի, ՚ի 1608 Կարկ գնիին գերեսաւոր բնակուե այսր Ծի. զոր և կոչեաց Քանապա. կամ Կոչ քեպեկա. որք գաղղիա : Ուր ի այն ժամս բնակէին զանազան փոքրիկ ազգք և ժղդք. որք ջունելով ուրեք գՀատատաս բնակուե, Թափառական կեանս վարէին ի Հանահատած Ծն. կաղմուէ դիմաց նոցա էր գաշան, այլ չէին ձառագէմքան գոյն մարմնոց նոցա մթին կարմիր, և աղուեզի յոտից մինչև ցգլուխս. զի սովորուէ ունէին միշտ

•ծաւ

ծանել զմարմին իւրեանց ՚ի պաշտպանուել ՚ի հա-
րուածոց թիւնաւոր զեռնոց, որք յառաջանէ՛ն անդ
ը՛ամ անգամ։ ոչ յարաժամ մարտ ընդեմ միմեանց
մղէին յեղջանէլ, և ՚ի ջնջել զմիմեանս. յորս առա-
ւել բարձրանիւ, և ամ՚ն ահարկու, էին իրոքացիք.
որք յորժամ հասին անդր գաղղիացիք, էին ՚ի մարտ
ակ ընդեմ ալկոքինացւոց։

Յորժ՚ամ տեսին ալկոքինացիք և հուրռնեցիք՝ և այլ
փոքրիկ ժողովք գաղղիացիս, լցան խնդութ՚ե. հա-
մարելով զնո՛ա առաքե՛ր յերկնից յօգնութի՛ն ինքեանց
առ ՚ի ընդեմ կալ իրոքացւոց. և խնդրել զվրէժ
այնչափ չարեաց, զոր յարաժամ կրէին ՚ի նոցէ. նմին
իրի սրան մուրք ամ՚ն դիմէին օգնել գաղղիացւոց
՚ի հինել բնակուն ժողովրդեան, զոր ը՛ իւր տարե՛ր
էր չամ՚իլել. իսկ գաղղիացիք կալե՛ր զկռլին այնց
տար ժողովրդոց, որք այնպիսի սէր և վստահուե
ցուցին առ նո՛ա, միշտ առնելոցանե՛ին զվշտամանին
և զերկպառակութի՛ն, առ ՚ի առաւել տալահոլացու-
ցանել զկռլս իւրեանց յօտար աշխարհի անդ. և
սկսան այնուհետև առ փոքր փոքր բազմանալ անդ
և յառաջագէմ լինել բայց կարի դանդաղ. ՚ջնջ ՚ի
1626 դե՛ա երեք փոքրիկ դե՛օղս ունէին անդ գաղ-
ղիացիք չորքսունսաներե՛ա ցցովք. յորոց մեծագոյնն
չունէր աւելի ք՛ 50 բնակիչս։

Տեսեր Թագաւորութե՛ գաղղիոյ՝ զի այս նոր բնակուե
ը՛ այնչափ ամն ոչ յառաջացաւ ոմ՛ց ցանկալի, երբարձ
զընկերութի՛ն վաճառականաց, որ ՚ի սկզբան անդ
ընկալե՛ր էր ևշխանութ՚ե ՚ի Թագրէն բազմացուցանել
բնակիչս և ծաղկեցուցանել անդ զվաճառականութի՛.
և փիսկ նո՛ր կացոյց այլ ընկերութե՛ 700 արանց. որում
էա՛ ՚ի պարգև զերկու նաւս, և սկսապէս ազա-
տութի՛ս. յորոց մի՛ էր և այս, զի բնակիչք քանատայ
կարող լինին գործել զնո՛ա արհեստս. և ձեռակերտք
նո՛ց մանցին ազատաբար առանց մաքսից ը՛ համօրէն
գաղղիա. իսկ ընկերութի՛ն յիւրն կողմանէ խոստաց-
եալ էր ՚ի 1628 որ էր ը՛ ամ՚ հաստատութե՛ իւրոյ,
աճել ՚ի քանատա 200 և առաւել արհեստաւորս
զնաղան պիտանացու արհեստից. և մինչև ց 1643
հասուցանել անդ բնակիչս իբր 16000. այլ ոչ կա-
րաց ՚ի գլուխ առնիլ զնոստուածս իւր. մի՛ սակս
նուազութե՛ դրամոց. որ ե՛ իբր հինն այսր մեծի գոր-
ծառնութե՛. և երկդ՝ զի ը՛ այն ժամս ՚ի դրդռիլ
պատերազմի ՚ի մէջ գաղղիացւոց և անգլիացւոց ՚ի պատ-
ճառս իրաց ինչ գլխաւոր պաշտօնատրաց երկոցունց

թա-

Թէքուռէց • ի բիւլուայ գաղղիացւոյ, և պուբլին կամայ անգղիացւոյ, առին անգղիացիք զառաջինն Նաւս, զորս այս նոր ընկերուէն առաքեաց ի քանատա. ը նմին ի 1629 ամերիկին և գետին քանատայ։ Ամս ի 1631 • ի դաշնադրուէն ազգն գերմանոսի, որ է քրիք այեայ գաւառի գաղղիոյ, ը նոյ սէն ժէրմէ սասացէ, գարձուցին անգղէն զքանատա առ գաղղիացիս • բայց նախասացէ ընկերուէին անբաւական գոլով ի կատարել զիսատուսին իւր, սակս ծանրուէ ծախուց՝ որք խնդրէին առ այն, եղիք ևթող անհնամ զբնակիչս քանատայ • որք յայնկոյս լեռին Թշոճառուէ հասին, զի լոկ որք ողորմուէ քարոզացք գաղղիացւոց՝ որք երբեմն երբեմն երթային անդ ի քաղաքոզուէն, գարմանէին զկենան իւրեանց • Թող զհանապազորդ արշաւանս իրոքացւոց, յորոց անդաւ վնասս կրէին • զի ի սկզբանէ անտի Թշնամացան ազ ը գէմ գաղղիացւոց ։ Նոյնպես մնացին նոքա յայնմ Թշոճառուէ մինչև յ 1662 • յորում ամի առաքեցան անդր ի գաղղիոյ 400 զինուորք • ը որոց միաբանել գաղղիացւոց քանատայ, ոչ միայն քաջութ գիմագրաւ եղեն իրոքացւոց, այլև այնչափ ի նեղ ածին զնոս, մինչև բանադառնեցան խնդրել զհաշտուէն • որ եղև ի 1668։ Ջայս ամ պարտ է գնել սկիզբն բարգաւաձումն այսր նորոգ բնակուէ • զի մեծ մասն զօրաց և զօրաւորաց առաքելոյ ի գաղղիոյ անդ հասանս տէրն զինակուէ իւրեանց • յորդորէք ի բիմ ազա առեց և չնորհաց՝ զոր պարգևէր Թէքուռէն գաղղիոյ այնոցիկ, որք անդ բնակէին • որով և ի սուղ ժամի բազմացան անդ գաղղիացիք և զօրացան • և զայս չզլակայ աղնիս զսպել նոճառնեցւոյն ը երկար ժամ։

Ամս երբև առին անգղիացիք ի ձեռաց հոլանտացւոց գնոր պէլկա, զոր և կոչեցին նոր եօրք, սկսան վերսանին գրգռել զհին Թշնամուէ իրոքացւոց, և այլոց ոմանց մերձակայ ժողովրդոց ը գէմ գաղղիացւոց • առէք նոյ վառօմս, հրացանս, և այլ զէնս, և զմեծ մասն առևտրուէ մերկոց վայրկ երէից՝ զոր ամերիկացիք առնէին ը գաղղիացւոց, ի նոր եօրք ձգեցին • և զի միանգամայն սասցիչ՝ ամ իրոք գուն գործէին ջնջել իսպառ անտի զգաղղիացիս • իսկ կուսակալ իշխանն գաղղիացի սէրօնվիլ անուն՝ ունելով յայնժամ ի քանատա 11249 բնակիչս, յորոց երգ մասն կարող էր զէն վերացուցանել, նաև ի նմին ժամի ընկալաւ օգնուէ յեւրոպիոյ, և այլ

պարզեալ ՚ի վեր ամբրիկացւոց և անգղիացւոց ՚ի սանձել զյանդուգն ապստամբասէրն Նէ ։

Ա յս մարտ՝ յորում գրեթէ միտս յապշեալ գոյան գաղղիացիք, Թէպէտ բազմ արեան Հատոյնէսք, եր. կարեցաւ և օր ըստ օրէ ևս ՚ի վեր ատտակացաւ • զգի ՚ի նմին Ժամի գործէր բորբոքեցաւ գԺնդակ պատղամ ՚ի մէջ գաղղիացւոց և անգղիացւոց ըստ ամ տեղիս, ուսկ իջուցանէլոյ անգղիացւոց զիր յակոբոս արքայ Իւրեանց յաճռոց • մինչ ՚ի 1690 նաւահանգիստն անգ. գիացւոց նախ առաջին նմուտ ՚ի գետն նոյն լորենց տոսի • և գիմեաց ՚ի վեր գլխաւոր զգօքն քանասայ • այլ յանպատրաստից քաջուէ բնակչաց՝ ստիպեցան յետս գառնալ • զգի ցամաքային զօրք՝ որոց ՚ի սկզբան գալ ՚ինքեանց յօդնուէն ՚ի նոր եօթեայ ՚ի քենտիլլանիոյ և ՚ի նոր ինկիլդէռռայէ, ոչ կարացին ՚ի դէպ ժամու հասանիլ • սակս ՚ի բաց մեկնելոյ ՚ի նշէ ամբրիկացւոց՝ իւրեանց գաշնակցաց • ապա զինի անբաւ կոտորածի յերկուց կողմանց՝ գաշնագրուէին բնակիլքայ վաճառ էտ այնմ երկարատև գԺնդակ մարտի յետոյ ևս յամերիկա • և խաղաղացաւ քանասա մինչև ց 1759 ։ Ա յլ ՚ի նմին ամի գրձէ բորբոքեցաւ, գրձէ վառեցաւ պատղամ սաստիկ ՚ի մէջ երկուց թագաւորաց • և մերոսին նաւահանգիստն անգղիացւոց 8 պատրաստական նաւուք եմուտ ՚ի գետն նոյն լորենց տոսի • և ընկէց խարխս առ կղզեաւն օրլէանայ • և ՚ի սեպտեմ 12 զկնի 7 եօթնեկաց, յորս դիմակալ եղեն նմ գաղղիացիք, եղեն ՚ի ցից իբրև 3 մղոնս հեռի ՚ի գլխաւորքղաքէ քանասայ 6000 զօրք քաջակիրթք • որոց վերջ ապստամբեալ գաղղիացւոց ՚ի դիմի հարաւ իբր 2 հղրօք • այլ յաւուրն մեծ բազմանն անդ անկաւ ինքն, և զօրք նր ցրուեցան • Թողեալ զքղաքն յաւար անգղիացւոց • որոց մեռաւ ասլիեցին նմ ՚ի 17 սեպտ ։

Իսկ գաղղիացւոց վերնոյն զօրաժողով լեալ ՚ի մանրակալ, արանց իբր 10 հզրաց, դիմեցին ՚ի գուճէպէք՝ որ էր ՚ի ձեռս անգղիացւոց • խորհելով ՚ի ձմեռնամիջի անդ յորում չունէին ակն անգղիացիք Թէ ելցեն նք ՚ի մարտ, յանպատրաստ ՚ի վեր հասանիլ, և առնուլ զքղքն • զոր անտարակոյս ՚ի գլուխ առնէին, եթէ անակնկալ գիպուածով իւիք չէին իրագիկ լեալ անգղիացիք գարտանց նց • որով և նահրացաւ խարհարդ գաղղիացւոց • և զբղ պեցան ՚ի ֆլուռոյ • զի Թէպէտ հարին յայնժամ յանգղիացւոց իբր 2000 • բայց և յինքեանց բազմ անկան •

և զի չունէին այլևս զօրս ՝ի լինուլ զանգի անկելոց, (որ անդրկացուց անդադար հատանէին օգնուիք յամ կոզմանց) ; յայն սակս ստիպեցան խնդրել զհաշտութիւն. անձնատուր լինելով անդրկացուց :

Այս վերջին դաշնագրութիւն եղև ՝ի 1763 . զոր հաստատաց մեծն բրիտանիա . և այնուհետև կոյս միայ քանասպ ը ՝ի ձեռն նր : Այլ ը ասից տիկնկոյ, անդլիա ՝ի տանալն զայս գաւառս, կորոյս՝ ը թէ չահեկաբ ինչ. ոչ ը հնձէն՝ գազղիա ՝ի կորուստն նէն չահեկաբ գանձ բնչ. ը զի ՝ի սկզբանէ հիմնարկումն իւրոյ ոչ երբեք եղև չահեկան Թէքրուէ նր . այլ մեծագ վնասուց պճռև, սակս անբաւ ծախուց՝ զոր ամ ամ առնէր ՝ի պահպանուէ նր . որք և օրինաւոր այնչափ առաւելեան, զի ՝ի վերջին դաշնագրութեան անդ՝ գաւառ Թէքրուէին գազղիոյ պարտապան իբր 52 միլիոն զուարչի ՝ի պճռիս ծախուց այսր նահանգի . և Թէպէտ զինի երկար և ձիւս քննութ պարտուցն՝ բնչ ը պարտաւորեցան ՝ի հատուցմն . որով գրեթէ կիսով չափ նուազեցաբ այն գումար. սակայն կէսն միայ չգրիտ պարտք. որ և այն չ ինչ փոքր . Թող զկորուստն անհամար մարդկան . զպնդնպս և անդրկան առնել ծախս անբաւս , դէթ յորչափ սահպեցի պահել անդ զօրս բնչ մն ՝ի պաշտպանուէ երկրին . մինդ այժմ զինի բաժանելոյ ինամ ւշ նահանգաց՝ զի մի և ը զնոյն պատոյնն :

Ը . Կառավարուէ . և Կրօն Քանասպ :

Զանազան ը զգաստական կառավարութիւն քանասպ ը բնչ մ անգամ այլայլեցաբ . և երբեմն ՝ի հիմանց փոխեցաբ . ՝ի սկզբան անդ ամ իշխանուէ քաղաքական և զինուորական առնան ՝ի ձեռս միոյ կուսակալի , որ և էր միանգամայն փոխարքայ . այս անկոպար իշխանուէն եկաբ միաց ՝ի ձեռս կուսակալաց մինչև ց 1663 . յորում ամ կացուցաբ ՝ի գլխաւոր քաղքն քանասպ՝ նոր առեան դատաւորաց ՝ի գատաւ և ՝ի սահմանել զամ վէճս և զդատս բնակչաց երկրին . իսկ օրէնք տուեան նց՝ սահմանադրութիւնքն փարեզ քաղքի հանդերձ սակաւ ինչ փոփոխուէ՝ ը վէճակի երկրին . տուքք և հաք՝ զոր պարտապան էին բնակիչք տուզ ՝ի ծախս պահպանուէ ամրոցաց և զինուորուէց՝ սակաւ ինչ էին . նոյնպս և մաքսք սակաւ . բաց յիրաց ինչ յորոց վր եդեալ էին ծանր ծանր մաքսս յԵլանէն և ՝ի մտանելն : Այս իբրև անկաբ քա-

նաւտա 'ի ձեռս անդրկովկասեայ, դրձէ փոխանակեաց կառավարութեան նը, և կարգեցաւ ըստ եղանակի կառավարութեան ժը նահանգին միջակեցոյ։ այլ 'ի 1774 կայսերեցեալ անդրկովկասեայ խզել և բառնալ 'ի միջոյ զայդ չորս և վիճականս, որք կարէին չորեքին միացուցանել զբանաւոցիս ըստ ժը նիդս, անդրկեն հիմնովին փոփոխեցին զկառավարութեան նը, և արարին բոլորովին զինուորական։ ըստ որ քրիմիչիան մեծ ճապեցաւ 'ի ժողովրդեան։ բայց չէր ինչ փոյթ անգ ընծայեց։ քեզի ուներով նոյ անդ առումար գունդս զօրաց, չուտուն նոյ մայր գլուխ ամբառնալ։ զոր նուաճեալ պահեն ըստ իւրեանց տէրութեան միջև ցոյսօք։

Սակայն այս չորեքին է, զի և քանաւոցիք չեն ինչ նուազ նախանձախնդիր ազատուելոյ իւրեանց, քան պնակիչք ժը նիդս։ որք և 'ի բուժմ պարագայս ցուցին զնեբրին չորեքուն իւրեանց 'ի չարել առնոյ։ ոյք և նոքք 'ի չորեքան մի բանիւ դաշնագրեան իւրեանց՝ թողին տէրն զի վն քանաւոյ։ զի չորս Ճմկոյ չորեքան ոչ լինիցի ինչ նոյ ծանր վտանգ և վնաս 'ի չորկոյ 'ի նոյն դաշնագրեալ ըստ նո, չորեցին։ Թէ պէտ առ այժմ անբաւական են ոյոմ, սակս չունելոյ քաւական զօրուն։ և առ ապագայսն 'ի նոյնէ։ առնելով 'ի միջի իւրեանց անչքնեայ ըստ ձակ անապատս, և ծովակս և դեռս մեծամեծս։ որով դժուարին է ըստ նիլ կամ առ օգնուն միմեանց։ Բայց ո գիտէ Թէ երբէք ոչ չորեքոյն այս նոյ։

Բնակիչք քանաւոյ որք հեթանոս են կրօնիւ, պաշտեն զգի ինչ անուանեալ առաջին և նախահարեալ։ նայնպէս և զարեգակն։ որոց երկոցուն ևս զոհս մատուցանեն։ իսկ որք քրիստոնեայ են՝ առ ոչ ոք ապաստան ունին։ ոչ միայն նոքա որք 'ի գաղթոյ գնացին անդր, այլև չորեքին 'ի բնիկ վայրեն ամենեքին։ զորս ժրայնն տիրակալն 'ի կարգի չինեաց դարձուցին 'ի բն։ ուր և հիմնեցին բժմ եկեղեցիս 'ի քաղաս և 'ի գեօղս։ Այլ այժմ զնոյն անկանելոյ քանաւոյ 'ի ձեռս անդրկովկասեայ, սկսան և անդ ծաւալիլ ազանդն լատինական։ վն զի նոյն ազատաւոյ ամ ապօնգատուրոյ ունիլ հրապարակական աղօթատեղիս։ և համարձակ կատարել զպաշտամունս իւրեանց։

ԺԴ. Քանաքեռի Քանաքեռ :

Ամբրևն ծն բաժանի յերկուս. ընհանրական մաս սունս. ին ի տորին և ի վերին. այլ այս բաժանումն առ ոչինչ օգուտ կ ծագրուե. զի ջուրն որոշել սահմանս : Սակայն կամենալ պահել զկարգ ինչ ի տորագրուե ծխս, և նշանաւոր տեղեաց նր, կարևոր գտաեցաք ը պիտնկայ գնել երեսաց այսմ բաժանման. յաւելնել ի նմ առանձին յօդուած. յորում տորագրեացուք զվիճակս և զիւրաքանչիւր ժողովրդոց ամբրևցուց. որք թեպետ են յծին քանաքայ, այլ անկախ են և ինքնիշխան. վնյ և հացուցանեն զանազան հատարկուածս և տուրս :

ՅՕԴ ԸՆ. Ատրին քանաքցի :

Այս մասն ձգի յարևելեան կողմն և ը հիւսիս. և ոլորապրկ համաստաձգ շարժակաւն երկրի, որ ի միոյ կողմանէ ձգի ի մնրկալայ մինչև ի նոր ակռվոխս. իսկ ի միւս կողմանէ մինչև ցերկիրն լաստրատոյց. ունայն և ոլորապակ զմեծագոյն մասն քանաքայ. յորում ը ոմանց կարելի է թէ գտցին իբր 90000 բնակիչք ցրուեալք ի գաւառս, և միայնակք ի տակաւ ջրդս և ի գեօղս առ գետով սքղն լորնն սխոյ : Բնակիչք գաւառաց ոչ առնեն վաճառականուե. այլ գործանեն անասունս, և գործեն գերկիրս՝ որք և ը մեծի մասին ազգատ են. զի ա առնել հարուստքն ի նցնէ ջուրն ինչ առելի, բայց ելեթ իբր 20 ոչխարս. որոց սար մեծարգի է անգ. և 10. 12 կով. յորոց գործեն պանիր և կոգի. և 5. 6 եզն ի հերկել գերկիր. այս եամ կենդանիքս փոքր են մարմնով. ը զմերս. այլ միս նցն համեղ : Խակ գլխաւոր տեղիք այսր մասին են հետագրեալքս :

Գ-ոյ-ե-ի-. (Գ-ոյ-ե-ի-) : Գլխաւոր ջրդ համօրեն քաղաքացս մեծագնէն ամենր և բազմամարդ առ համեմատութ այլոց ջրդց այնց կողմանց. եղեալ ինա, այլև տեղ. կուսակալ իշխանի երկրին. հիմնել ի 1608 ի սամուէլ չաւիչեան գաղթականաց առ հիւսիսային եզերբրգ գետոյն սքղն լորնանոսի, մերձ ի տեղին ուր խառնի ընդ գետն սքղն լորնանոսի : Անուն

Քղքիս կոչեցաւ գուհպիք, որ ՚ի բառբառ բնիկ ամերիկացոց նշանակէ ամիսփիլ անձկանաչ. վ՚ն զի ձորափոր գետոյն սիրն լորենախոսի՝ որ փոքր մի ՚ի վայրկեան ՚ք զայս ՚քղ՝ է իբր 12 մղոն լայնութ, առ ՚քղքաւս ամիսփիլ և անձկանայ ՚ի մի միայն ժամն. սակայն սակաւին այնչափ ընարձակ է, և խորաչատակ, զի բաւական է տանիլ 100 նաւս պատմի. ուր գոյ և նաւահանգիստ պատուական և ապահով յանդիման ՚քղքին. մի միայն նաւահանգիստ հանդիպի ՚ի մէջ Ծի, որ այսչափ տարածից գոլով ՚ի ծովէ գրեթէ 330 մղոն հեռաւորութ, է այսչափ ընարձակ ՚ի մէջ քաղցր ջուրց։

՚Խոկզան անդ յորժամ հիմնեցաւ ՚քղքս, ջուրք գետոյս ՚ի ՚ժամս մակընթացուն հասանէին մինչև ՚ի սոյն անդամանդի մօտ ՚ի ՚քղքն. ոչ փորձիւ սակաւ. այլ ի ժոյզ այնչափ հոսեալոց, մինչև թողուլ ընարձակ ցամաք երկիր ՚ի մէջ գետոյն և ՚քղքին. ուր և չինեցաւ արուարձան առ առս սեղայիւղ ժայռի, 48 ոտնաչափ բարձր. յորոյ վր կառուցին հայ բուն ՚քղքն. որ յայն սակս կոչի վերին ՚քղք. իսկ նորաչէն արուարձանն՝ ուր բնակին ըս մեծ ՚ի մասին վաճառականք, սակս գիւրաւն վաճառականաց՝ կոչի ստորին. որով այժմ ՚քղքս այս բաժանի ՚ի վերին և ՚ի ստորին. և Թիւ բնակչաց նց աւելի ՚ք 10000. յերկոսին ևս գոտանին բղմ երկեղեք մեծաշէնք, և մեհաստանք կրօնաւորաց, և կուսանաց. և այլ զանազան շինուածք մեծք. յորս երեւելի են ապարանք կուսակալ իշխանին. ուր գումարին գեղին ժողովք, յորժամ քահանայ էր ՚ի ձեռս գաղլնացոց. եպարանն՝ մի ՚ի գլխաւոր շինուածոց. իսկ ամենանիստ եկեղեցի նր թէպէտ մեծ է, այլ ձև նր անվայելուչ. որոյ գլխաւոր զարդ է զանգակատունն բարձր և գեղեցիկ՝ կառուցեալ ՚ի վայելուչ գիրս, վըյ և ՚ի հեռուստ երեւի. եկեղեցին յետանց մեծ և գեղեցիկ. ոչ և բնակարան նց. առ որով և գարոց փոքր, և պարտէզ գեղեցիկ. բնակարանն առաջնոց եէմոյ կարգին բովանդակ ՚ի կտիածոյ քարանց. յորոյ շինուեն ասի ծախէք 80000 ոսկի. երեւելի է և շինուած մեծի գարոցի գղերց, որ երկիցս հրկէզ եղև, այլ անդրէն շինեցաւ. և այլ ևս յորով շինուածք հիւրից և մատնաւորաց։ Ունէին և զանազան ամրոցս ՚ի ՚քղքն և արուարձս. յորս երկու են երեւելիք. մին է կառուցեալ ՚ի գլուխ ժայռաւոր բլրոյ իբր 40 ոտնաչափ բարձր ՚ք ՚քղքին.

այլ ձև նր անկանոն. իսկ երկդն կառուցել ի սարն կոչեցեալ անդամանդ. բայց չև ևս է կատարեալ։ Ասյա տար է ժայռ մեծ իբր 400 քայլ բարձր. որ յայս ամուն կոչեցաւ, զի դասանին ի նմ բիմ սակունք պատշաճականք, որք գրեթէ չեն ինչ ընդհատ յանդամանդէ. բայց միայն զի ջուրն զնոյն պնդուն և զկարծրուն։

Բայ ի վերին և ի սարին քղքէ։ գոյ անդ և այլ արուարձան յայն կոյս վերին քղքի առ գետով սկիզն կարողսի. որոյ եղերք հարուստ մի տարածուբ զարդարեալ են զանազան չինուածովք զբօսանաց, և պարտիզօք և գիւղօրեիւք ընդնթացից նր, որ ընդհատնայ ընդ գաւա լայնացեալ։ Ասյա քղք ի 1759 առին անգլիացիք ի ձեռաց գաղղիացւոց. ի 1776 զերք ժդ նահանգաց առաջնորդուբ երկուց տպարտպետաց արտղոսի և մենդկոմերայ յարձակեցան առնուլ զքղքս, այլ ոչ յաջողեցաւ նդ. քղի վանեցին զնս անգլիացիք. յայնմ մարտի անկաւ և մենդկոմեր. իսկ արնոլա հանդերձ զօրքն առխրեցաւ եղանել ի քաղաքսդ։

Մանրեա։ Քաղաք երևելի բարեբեր ամուր և լսուբ հանճարաւոր բաղմամարդ. կառուցել ի կղզի ինչ զոր գործէ գետն սկզն լորենա՝ յարգաւանդ վայրի ի ներքոյ գուէպեքայ իբրև 60 փարսախաւ հեռի, և է պարսպատատ. ունի չորքանակի իրամ անջուր, որ պատէ զքաղքս՝ բայ ի գետոյն կողմանէ. և բերդ ամուր՝ որ հայի յամ փողոցս քղքին ի ծայրէ ի ծայր։ Դիրք քղքին երկայնաձև. բաժանի ի վերին և ի սարին, ի դրիս երկրին՝ որ սկսել ի գետոյն սկզն լորենահոսի առ ծակաւ ոսկաւ բարձրանայ. վաճառականք նր ի մեծ մասին բնակին ի սարին քղքն. սակս առաւել մօտաւոր լինելոյ գետոյն։ Թիւ բնակչաց նր է իբրև 5000. փողոցքն լայն և գեղեցիկ. և չինուածքն վայելուչ։ Ունի բիմ չինուածս մեծաշէնս և գեղեցիկս. յորս երևելի են եկեղեցին Ժդ ազգ տպատանական, մեծ և ամրակուռ չինեալ ի կոփածոյ քարանց. մինասանն ֆրանչիսկեան կրօնաւորաց ընարձակ. յորում բնակին բազմութ միանձանց. եկեղեցին և մենաստանն յարեանց. տպարանք գաւառական ևս նին. բնակարանք զօրապետաց. անկեղծանոց մի հնդկ. և գպրոցն՝ որ առ Ժդ ազգ տպատանական եկեղեցեաւ։ Ընդինգ և արտաքոյ առ եղերք գետոյն սկզն լորենա՝ որ ի վերին կողմն քղքին՝ կոչի գետ սկզն տպարտակ,

գտանին վայելչակերտ առունք, և այլ չինուածք. յորս երեւելի են ապարանք ետն քաղաքին, և հնար. հայց անկեալոց մեծ՝ կոչեցեալ Եղբարց չարենից ։ Յանուն հիմնադրի նորա ։ Ընդ որում գործակից եղեն այլն գործ բարեպաշտուն և այլք ոմանք բարեպաշտոց. Թէպէտ ոչ միանգ ՚ի կատարումն գործոյն, զոր նա ինքն չարեն միայնակ լսացոյց ։

Յայս ձեղք ամի ամի լինի ժողովածոյ երեւելի ՚ի մայիսի, որ երբեմն ձգի ընդ ամիս երիս. ուր ժողովին խուռն բազմանդ բնիկ ամբիխացուոց. ոչք բերել մերթս զանազան վայրի երկոց՝ վաճառելն երթալոյ անդ և ՚ի նմանէ գնեն օրն, առ որ մերձ են. ծխահատս. հրահանդս. այն է՝ չափաթս. վառօթ. կաթսայս. տապար. կուռ. չուխայ խոշորահիւթ, ևն. ՚ի ժամս այնոր ժողովածոյն՝ սովորութիւն ունին պէսպէս հանդէս առնել. և ՚ի զանազան տեղիս կացուցանեն պահապանս. և ինքն իսկ կուսակալ եշխանն ամ ղդուշութ հսկէ. զի մի ՚ի մէջ այնչափ բազմութեան այնմայր խառնիճաղթ վայրենի ազգաց խռովութիւնք ինչ ծագեսցեն. սակայն այս ամ զգուշութիք չեն բաւական. ձեղ այն վայրենի ամբիխացիք յորժամ աբբենան, երեւեցուցանեն զվայրենութիւն իւրեանց, և զամ չարիս հանդարտակ գործեն. այս ժողովածոյս ոչ է այնչափ ծաղկեալ, որչափ էր յառաջագոյն. ձեղ բիմ ցեղք ամբիխացուոց երթան ՚ի նոր եօթք. և յալտանիս։ Առաջին հիմնարկուն ձեղիս էգև ՚ի 1640. յորում սակաւ ոմանք գաղթականիք բնակեցին ՚ի յայդ քաղաքիս խրձիթս. և առնէին առևտուրս ընդ ամբիխացուոց գնելով ՚ի նոցանէ մերթս վայրի և բրդոց ։ Ի սկզբան անդ բիմ նեղութիս հատուցանէին այդ չքջակայ ամբիխացիք. յայն սակս պատուիրէ փայտակերտ կանոնիցն չուրջ զընակութիւն իւրեանց. զայս երբեմն բազմացան բնակիչք նր, մինչ պատանին՝ հատուցին պարիսպս ամուրս՝ բարձր երբ 15 ոտնաչափ. ՚ի 1760 առին անգլիացիք զձեղ ձեռս՝ ՚ի ձեռաց գաղղիացուոց՝ զինչ տիրեցին գուռիպէայ. որով և կալան զհանդերձն քահանայ. զայս ՚ի 1775 արտոյս ապարապետ զօրաց ժէ. նահանգացն՝ էառ զառանց ինչ ընդհատարձուն. այլ երբեմն պարտեցաւ առ գուռիպէքեաւ, խոյս եառ ՚ի ձեղիս առեղ. ուր և կալան զհանդերձն քահանայ ։

Իսկ կղզին մանրկալայ, որ յայս անուն կոչեցաւ ՚ի բարձր լեռնէ՝ որ է երբ ՚ի մէջն նր, և կոչի Մոնթ-ֆոյ, ըստ լեռան արբունի. (յորմէ և ձեղքն յեռոյ կա-

կաթա. զանուն. զի յառաջ վիրկ մարիկ կոչէր. ֆ գեօղ մարխամա.)։ է երկայն իւր 10 փարսախ և լայն 4. օդ ներ քաղցր է և բարի. երկիրն արգասաւոր և առատաբեր։ Ա. սալին կղզեաւ գոսանին և այլ բազմ փոքրիկ կղզիք ի դէսն սէյն լորենա" անունք քնակիչք, և այլք անբնակիք. որք զուարճալի են անասրան ընծայեն աչաց։

Եգեր գեօղ. էր ջրեք առ հիւսիսային եզերբք գեօղին սէյն լորենա" իւր 10 մղոնաւ հեռի ի գեղեցկեայ հիմնէ ի 1618. յառաջադոյն առաւել բազմամարդ էր և ծաղկեալ քան այժմ՝ ի պատճառս մեծի առևտրոյ մոլթոց վայրի երէոց, որ լինէր անդ. իսկ այժմ ի նուազել առևտրոյն, նուազեցան և բնակիչք ներ. զի այժմ հազիւ 1500 բնակիչ ունի։

Դաստաւսաք. Քաղաք առ հիւսիսային եզերբք սակաւինայ գեօղին ի վերին կողմն ներ. փարթամ և բազմաճաշակ. ուր կարի յաճախեն վայրենի ամերիկացիք ի շրջակայ տեղեաց, որք բերեն մորթս սկանսկա վայրի երէոց. զորս փոխանակեն ընդ չուխայի, կապուց, և զանազան երկաթի և պղնձի անօթոց և գործեաց։

Ռէյնի. Ամրոց կառուցեալ մօտ ի բերան հասանուն գետոյ. ընդ որ ջուր շանիլկ լճին խառնի ի գետն սէյն լորենի"։

Սէն լոթ. ֆ Սէ լոթովիկոս։ Ազան առ հարաւային եզերբք գետոյն սէյն լորենա" յանդիման կղզոյն մոնրեալայ, ի գաշն կոչեցեալ մագդալենեայ։

Կոռնելիսոն. Մ՚որէր Վիլ. Լեհեվիլլ. Սէ լոթերսոս։ Են աւանք և գեօղք ի կողմն աւազին սէյն լուգովիկոսի։

Սէ յովհաննես. Էր ամրոց յարևմտեան կողմն ամրոցին շամպլեայ. զոր արնոլտ ազարաւակա զօրաց ժէք նահանգաց յեղանիզ իւրում ի քանաստայ՝ այրեաց և հիմնայատակ արար։

Գրան ֆոռն. կիմ ՀՀրոց Բէրսէ. որ և կոչի ՀՀրոց ֆէրէ բիկոսի։ Էր առ շամպլէյ լճին ի հարաւակողմն ներ, կառուցեալ ի գաղղիացւոց ի պատճառս մոխ ներ ի կողմանէ նոր ենկլիզհառայի և նոր եօրքայ։

Դէվոնպերթս. կիմ ՀՀրոց փարէլլեն։ Շինեցաւ ի գաղղիացւոց ի 1756 յանձառակ նէղոյգին, որով շամպլէյ և լճէն գեօրգեայ հաղորդին ընդ միմեանս։ Այս ամրոց է գուռն և բանալի քանաստայ. զորմէ ամենք ասեն լինիլ անառիկ՝ գոլով յամ կողմանց քաջ ամրացուցեալ ի բնութէ և յարհեստ. այլ Թէպէտ հզօր և

չինուած ՝ եր, բայց դիրք սեղանին անյարմար. ունէր լով զիւրև բարձրաւանդակ բլուրս. յորոց մարթ է հարկանել զամրոցն. ՝ի 1758 զրաք անգլիացւոց իբր 4000՝ առաջնորդութ ապէրքրոմբիայ սպարապետի ՝Լյարձակիլ ՝ի վր այսր բերդի, հարան ՝ի 3500 ընտիր և քաջահիրթ զօրաց գաղղիացւոց, որք կային ՝ի պաշտպանուլ բերդին. այլ յետոյ ամէներթն սպառապետ անգլիացւոց էառ զնա ՝ի գաղղիացւոց: Ապա ՝ի բաժանել ժՁ նահանգաց ՝ի միութ անգլիացւոց ՝ի սկզբան մարտի՝ որ վր այնր բաժանման, 300 զրաք հաստնիրք ՝ի զօրաց անտի նոր ինկիլ. դէռևսյն առաջնորդութ էագռնայ և ալլնայ զօրապարաց ՝ի 1775 յապրիլի 25 յանկարծակի ՝ի վր հասեր, 80 ՝ի նոցէ գիշերայն անցին զդէտուլն, և ելեալ ըստ նախապարիսպ բերդին ՝ի ծագել արշալուսոյ գտան ՝ի մէջ բերդին. մինչդէռ բերդապահ լշխանն էր ՝ի քուն քաղցրութ. զոր և կալանաւորեցին, և առանց պատգմի առին զբերդն. և թէպէտ ՝ի 1776 գրէր տիրեցին նմ անգլիացիք, այլ փութով վանեցան անտի ՝ի զօրաց դաշնակից գունդն. և բերդն և այլ շրջակայ ամրոցք՝ դարձան անգլեն ՝ի ձեռս նոցն. յորս Թուի ևս տիրեն նոքս մինչև ցայսօր:

Ձ Գետ: Ամրոց հզօր առ լճիս որ կոչի Ս Խոր հորդ. այլև Լիմ գետեզեայ, որ ռմ վերագոյնդ առաջաք՝ հաղորդի ը լճին չամիչէյայ ՝ի ձեռն նեղուցի, յորում կառուցեալ կայ դիրքանոբարկո: Ընկալ ՝ի քնակեալ անգլիացւոց նոր հօքայ, և նոր ինկիլ դէռևսյն. որ և էր իբր նախապարիսպ անգլիացւոց. յորժամ քանաւտ էր ՝ի ձեռս գաղղիացւոց: Ապա գումարէին զրաք անգլիացւոց. յորժմ կամէին արշաւել ՝ի քանաւտս ընդմ գաղղիացւոց. ՝ի 1756 գունդ մի 5000 զրաց գաղղիացւոց, և իբր 2000 քնիկ ամերիկացիք, առին զբերդս և քանդեցին. այլ ՝ի հետագայ ամին անգլեն նանց ՝ի ձեռս բնակ չաց անգղիական գունդ. որք Թէպէտ չինեցին զաւե բնակս նր, այլ ոչ ևս եհաս յինչն ամրուն իւր:

Ձանձիւ. և Վիւլիամ հնեբի: Են այլ երկու երևելի ամրոցք կուսակցիք առ ափն Ս խորհուրդ կոչեցեալ ընդն. և նախատարիսպք քանաւտ և ամերիկեան դաշնագիր նահանգաց:

Շամպլէյն. Պռնիսան. Վաբնբրի. Ս ռուբիւնիս. Սէն ֆրենվիճ. Իոր նոտահանգիստ. Կատահանգիստ Բրէմլայ. Լոբէտ. Գրէնբի նոտահանգիստ. Հնդկաբար Ս յոլ Յմ. Մոլտայ. Սիւլէր. Ան: Են գետք, և բնակ հիճ

կին՝ ահեղիք առ գետով սիյն լորենոյսի՝ ի հիւսիսա-
կողմն նր :

Կօփքրօյ • Պլեօռոբ • Կէբ լէվէյ • Վիւլէին • Լօլինին •
Պլեօռնոբ • ՍԲ Բովմոս • ՍԲ Իգնափոս • Վինչէօբ • Փօբ-
դեօւբ • ՍԲ հոռոս • ՍԲ աննա • Որիոս • Են : Են գեօղք
առ գետով սիյն լորենոյ՝ ի հարաւակողմն նր :

Քուհերբ : Եւան առ հարաւային եզերբք գետոյ
սիյն լորենոյ՝ առ բերանով սիղնս գետոյն յարևմտից
հասանուն ամրոցին :

ՍԲ Քրանչիսկոս • Վանանոփ • Սաբն ոօշ • Սարդինան :
Են գեօղք հեռաւորք՝ ի գետոյն սիյն լորենոյ՝ յորս
պատկին և բնիկ ամբրիկացիք • այլ ազատ են և
անկախ յեւբոպացւոց :

Օրլեան : Կղզի շարձակ յարևելեան կողմն գուհպէհ-
քայ՝ ի մէջ գետոյն սիյն լորենոյ՝ որ անդ սկսանի
շարձակիլ յոյժ :

Քոսթրես • Հաբ • Կանալ կղզի • Կոմիր կղզի • Օբրամանէ •
ՍՒևլերաչ • ՍԲ Բառնաբաս • Ոչխեր • Քաաս • Են : Են
կղզիք՝ ի ծոցն գետոյն սիյն լորենոյ՝ :

Ալնդիսոդէ : Կղզի մեծ երկայն իբր 70 մղոն • և լայն
իբր 20 մղաբ՝ ի բերան գետոյն սիյն լորենոյ՝ անբեր
և անբնակ : Առ սովին կղզեաւ՝ ի հիւսիսակողմն
գտանին և այլ բազմ մանր կղզիք • որք ևս մեծի մասին
անբեր են և անբնակ :

Յօդ ԺԲ • Ի երկրին քանատա :

Զգի յարևմտեան կողմն՝ ի նախայիշատակեալ լճէդ
մինչև ցակունս միսսիսիբի գետոյն : Բնակիչք
նր սակաւ յոյժ • զի ևս հաւանական հաշուին հազիւ
հասանին՝ ի 8 • 9 հազար : Ընդարպագիք որք՝ ի սա՝
չեն այնչափ ինչ մտադիր՝ ի մշակուն երկրի • այլ
առաւել յառևտուրս մորթոյ վայրենի երկոյ • զոր
գնեն՝ ի բնիկ վայրենի ամբրիկացւոց • ևս որոյ խառն
բնակին սիրով և խաղաղութ • բայց բնակուն նոցա ևս
մեծի մասին ցրուեալ են առ և առ ևս լայնածաւալ
տարածուն երկրին • վիշ սակաւ տեղիք են՝ ի նոսա,
յորս գոցին սակաւաթիւ բնակիչք ոմանք՝ ի մի վայր
հաւաքեալ • որոց գլխաւորքն են հետևեալքդ :

Ֆրընչեսոփ • ևս բնիկ ամբրիկացւոց Քաթաբաոսի :
Ամրոց յարևմտեան կողմն գետոյ՝ իբր 100

փարաւսաւ հեռի 'ի նմ. և ՚ի միմիւ 'ի բերանոյ՝ ըստ որ ելանէ գեան սիրէ լրութիւն՚՚ 'ի լշէն ծնաւթոյ. որ կոչի և լիճ Քրոնդիսքոյ. կառուցել՚ 'ի Համանուն կոմսէ գաղղիացւոյ առ 'ի նահանջել զաւրաւսիս իրաքացւոց, և ունել տեղի ապաստանի 'ի ներքին կողմանս երկրին՝ յորժամ պէտք լինին պաշտ մըրել 'ի կողմանս յայնոսիկ ։ 'ի սկզբան անդ չէր այնչափ ինչ հզօր. գոլով շրջապատել լոկ կաւէղէն լծմամբ, և փայտակերտ պատնէշօք. այլ յետոյ չինեցան անդ ամրակուռ պարիսպք, և մարտկոցք, և այլ ամրութիք բազմադակ յորձաքար վիմաց, զի քար բնաւ գոյանի առ սմին լշէն ծնաւթոյ. ձև նոր քաղաքաւսի, և բոլոր շրջապատի փոքր ինչ պակաս քառ զմի մղոն, այլ դիրքն վայելուչ յոյժ ։ Ունի և նաւահանգիստ պատշաճական, և պայ՝ որք հարկաւոր են առ մարդ կային բնակուել. զի և շրջակայ երկիրն նոր արգաւանդ է և բազմաբերութեան. որ բաց յերաց անտի, որք սեփական են երկրին, բերէ առատապէս զամ արմատս և պտուղս, զոր մուծին անդ հեռաստանէ. այս միայն է նոր պակասութի զի գեան սիրէն լրութեան՚՚ որ ի առաւել դիւրին և ապահով ճանապարհ՝ հաղորդութեան նոցին ընդ մանրէպարս, և ընդ գուշեհեքս, 'ի բազմ տեղիս խափանել է 'ի ժայռից և 'ի մեծամեծ սահանաց, որք արգելուն զընթացս նաւուց. վնաս գժուարին է նմ օգնութիս ունել 'ի ժամի հարկաւորութեան. զի առ 'ի գնալ անդ՝ հարկ է անցանել ընդ անտառս և ընդ անջէն անապատս. ուր վտանգ մեծ է անկանել 'ի ձեռս իրաքացւոց. որք բնակին 'ի կողմանսն յայնոսիկ առատ և անուն գետոյն սիրէն լրութեան՚՚ ։

Ձկնկ 'ի 1689 'ի բաց լքեին գաղղիացիք զայս ամրոց. քանզարիւղով զամրութիս նոր, զոր ոչ կարացին կործանել. այլ զինի սակաւուց անգրէն գարձան անդր, և չինեցին զոր առերեակ էին. և պահէցին մինչ ց 1759. յորում ամի անգղիացւոց մուծ զիւրեանս գամ քանդեցին զամրութիս նոր ։

Միւէլլէ Հաճինաւ։ Կղզի փոքր 'ի լճէն հռոբանի. որ ունի և համանուն գեղ փոքրիկ. ուր առ ժամ մի լինէին բազմ առևտրութիք մարթոց վայրենի երեց, զի էր այս կղզի անգր զանազան ցեղից վայրենի ամբրիկացւոց. որք առ սակաւ սակաւ կազան ձնդհ 'ի ծոցն հռոանոյի ըստ գեան պրպռոնայ, որով և նոքա զերծաւ առևտրութիւն. Թէպէտ գիրք նոր կարի յարմարապաւոր է վաճառականութեան. գոլով 'ի մէջ երից մեծաւ մեծ լճից, ըստ միքէկանայ՝ հռոբոնի՝ և վերին լճին ։

Դաբնեզօ : Ամրոց առ ափն լճին Ծաւարայ յարեւմտեան կողմն ՝ի վերին եզերս :

Նախաբա , կամ Տէնավէլ : Ամրոց առ բերանով գետոյն որով երթէ և ծագարիս լիճք հաղորդին ընդ միմեանս , ՝ի հիւսիսակողմն մեծ սահանաց՝ որ ՝ի 1759 առին անգլիացիք : ՝Ի հրոց ամրոցիս է հնագոյն կաւոր սահանակարկաչ որ ստորագրեցաւ ՝ի նահանգիս :

Փօնդարդէ : Ամրոց առ արեւմտեան եզերբք գետոյն՝ որոյ հոսել ՝ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ , ՝ի լճէն հոսելոյ ՝ի լճէն երթալ . և յինքն ընկալել վտակս մեծամեծս , իբր ՝ի կէսն գնացից ետրոց գործել զայլ լիճ , որ առ համեմատութեամբ այլոց հինգ մեծամեծ լճից փոքր է . և կոչի Լիճ սէյն քլարայի :

Օրշաբա : Ամրոց կաւուցեալ յարեւելեան հարաւային կողմն փլեան (այս է՝ գարշահոտ) պարսրոյն , հնչելոյ ընդ լճէն միբիկան . մեծ ՝ի բերան գետոյ՝ որ մտանէ յայն պարոյր : Ոչ կարի ինչ հեռի յամրոցէ առաւ գոյ գեղ մի կոչեցեալ Ս-Վրէաս կամ Սբ փրանչիսկոս սուվերէս . ուր միանձունք յոտանք քարոզելոյն գաւառական . և գարձուցին զընակիչս նր ՝ի քրիստոնեութեան . Սբ էջմիածին : Ամրոց և տեղի քարոզութեան յոտանց ՝ի հիւսիսոյ մեծի գաշտի՝ որ ձգի ընդ մեջ պարսրոյն ասկվինամ՝ որ ՝ի լճէն հոսելոյն , և ընդ մեջ միբիկան լճին հանդիպ մաքիլլի մտնիտադ կոչ ոյն :

Մինճիկ : Ամրոց չինել յանգիացոց յարբասնի կղզին, որ ՝ի լճէն վերին :

Քամանէպիկ . որ կոչի և Ամրոց Եղեռ փեռոյ . Ի ամրոց կաւուցեալ ՝ի հիւսիսային արեւմտեան կողմն արքունի կղզոյն առ հիւսիսային եզերբք լճին վերնոյ :

Լաթ Բերէ : Ամրոց ՝ի հիւսիսակողմն լճին վերնոյ առ բերանով պակովակաքէ գետոյն , որ մտանէ ՝ի նոյն լիճ . չինեալ ՝ի յուլիայ առ ՝ի արգելուլ զթլանալեայս ինձանել ՝ի պարոյրն հնաստանի :

Ջայո : Ի ամրոց առ ստորին եզերբք իրտացւոյ , կամ գետաքիացւոյ գետոյն . չինել ՝ի գաղղիացւոց առեալ քանատայ . այլ այժմ պարիսկի ՝ի տահմանս անգղիականն լուսիայի , կամ ՝ի գլուխն օհիո գետոյ :

Մէհմէտ : Ամրոց չինել ՝ի 1750 ՝ի գաղղիացւոց , յորժամ տիրէին քանատայ . կաւուցել ՝ի վր համանուն գետոյ՝ որ ոռոգանէ զգաւառն օհիո :

Սբ յովնէ : Ամրոց կաւուցել ՝ի հարաւային կողմն հանանուն գետոյ՝ որ մտանէ ՝ի լճէն միբիկան :

Էֆ տէր : Ամրոց կաւուցել առ արեւմտեան եզերբք միս-

միասիրեի գետոյն. որոյ սահմանք կոչեցեալ սքիր անուանի՝ իբր 50 մղիս հեռի է յամրոցէն ասաի՝ ի հիւսիսոյ արևմտից։

Սանգոպէ։ Ամրոց չինեալ՝ ի գաղղիացւոց՝ ի 1751՝ ի հարաւակողմն էրիս լճին։

Ջամա կէպ։ Ամրոց փոքրկի չինեալ նոյնպես՝ ի գալղիացւոց՝ ի 1753՝ ի նոյն կողմն նորին լճի։ Իբրև առին անգլիացիք զքանաանս, զայս երիս վերջին ամրոցս չէնքերանս գրաւեցին բէնիզլանիացիք. պնդելով թէ են՝ ի մէջ սահմանաց իւրեանց. և յիրաւի՝ ից զնոսա տարածեցին զսահմանս իւրեանց մինչև ցնոյն երիս լճեն. ոը և բոլ՝ ժիւ չինէ էին զքանաանսի ամրոցն՝ ի կղզեակ ինչ առ ափն նորին լճի, սը և բոլ՝ առ և տրուհս առնէին ըստ բնիկ ամերիկացւոց. գնեալ՝ ի նոցէ մորթս զանազան վայրի երկաց։

ՅՕԴ Ը. Օ՝անազան աղգք վայրենի ամերիկացւոց բնակեալք ի քանաանս։

Օանազան բնիկ աղգք և ժողովուրդք գտանին՝ ի քանաանս սփռեալք ըստ անսահման վայրս ըստ մէջ գետոյն սքիր լօրէնտեանի, պատուրին հուռոնի, օհիօ գետին, և միսսիսիպի գետոյն. որը առաւել բազմաթիւ են քէ զերծրոպացիս՝ որը չետոյ մտին ընդդէ. և կալան զերևելի մասն երկրի նոյ. զի լոկ առ սահմանօք նոցին եւրոպացւոց գտանի առելն ըստ զ16000. յորոց բազմ դարձան՝ ի քէ. քան՝ ի ներքին կողմանս առաւել են յոյժ. սակայն ըստ կարծ, եաց ոմանց ոչ հասանին զ100000. բայց այս կարծիք ամենևին սխալական է. զի ոչ ոք թուհեաց զնա, և ոչ իսկ հնար է թուհել. զի ոչ բնակիչն քէ հաւաքեալ՝ ի գետս կի՝ ի բազս, այլ ցրիւ ատ և անդ հեռի՝ ի միմեանց։ Ըստ առաւել վայրենի են և ոչ զմանաւք՝ ըստ զայլ ազինս ամերիկոյ. զորս եւրոպացիք ոչ կամեցան, կի՝ ոչ կարացին տպատուել և գերել. այլ չատացան վանել զնա յայնկոյս ափոյսքեան լերանց, նահանջելով զաբշատանս նց, և զորս պերելով զպատրաստանուել նց, առ՝ ի կեալ ըստ բնիկեանց խաղաղութ. վինչ ըստ ոչ կորուսին զընտրեալ քա-

քաջուձի և զարիուձի խրեանց , ըստ օրինակի այլոց հիւսիսաբնակ ամբրկիացւոց . որք գերեալք ըստ ծանրաբեռն լծով սպանիացւոց՝ այնպէս նոսհաճեցան և նկուն եղեն , մինչև մերձենալ ի մուտս ձմեռոյ ։ Այնոհանիք գլխաւոր ազգաց քրկի ամբրկիացւոց քնակելոց ի քաջատաս , և ի նոր գաղղիա , են հետաքրքրդ ։

Իրոքուիզ ։

Ա ահանդն իրոքացւոց զառաջինն ձգիլ տարածէր ի միջ չամիչէյ՝ և փրանգինէք կիլ ֆրօնտեզնաք լճիկ , և ի միջ գետոցն որոյ լորենիասի ի հիւսիսոյ , և մոհաուքայ ի հարաւոյ . այլ յետոյ ի ձեռն հնոյզարդ պատմից ըստձակեցին զահմանս իւրեանց յոյժ յոյժ ։ Այ ի միջ համօրինակզգաց հիւսիսային ամբրկիացւոց առաւել բազմանիւ են և հզօր . քաջ պատմական և ահարկու անցն . որք և միշտ մարտ դժնդակ ռազմին ըստ իրեանց սահմանակից ժղդոց՝ յերծանել և ի տպատել զնն . ոչ և ի նմին ժամուն՝ յորում գաղղիացիք հասին ի քանատտա , էին ի պատրաստի ըստ նմ . զորոց զկողմն կալան գաղղիացիք ըստ իմ իրոքացւոց . յորմէ սկսեալ անտի անդադար ըստ ընթացս գաղղիացւոց , և ըստ երկար ժամ վիշտս բզմին հասուցին նոցա ։ Բաժանին ի զանազան գաւառս . յորոց իւրաքանչիւրն ունի մի մի մեծ գետ , որ 30 փարսախաս տարածեալ ի միմեանց . որք ըստ մեծի մասին չինեալ կան առ գետով սըկն լորենիասի , և առ ծագարիս լճիկ՝ ծոր զոյլ փոքրիկ գետս . յորոց ոմանք դարձան ի քէն ի ձեռն փոյթեռանդն քարոզուն հարց միաբանուն յոն ի ֆիկին՝ յորում քահանայ էր ի ձեռս գաղղիացւոց . ամ գաւառք ինոյն բարբառ խօսին . և միացեալ են ըստ միմեանս իրր ի մի ժողովրդապետական հասարակաւ գրեթէ ըստ նմանութ զոլոյ. երաց ։ Իսկ գաւառքն են հետագայքդ ։

ՀԱՒՆԷՅԷ ։ Բնակին ի միջ գետոյն հուատոնի , և լճին ծագարիոյ . գլխաւոր գետ նոյ կոչի ՀԱՒՆԷ . յորմէ և գետն և բնակիչք եր կալան զանուն , որ և է առ վտակաւ գետոյն հուատոնի ։

ՈՒՆԷՊՈՆԷՅ ։ Բնակին յարեւմտից ակնեցւոց և շորջ զնոյնս լճոյս . առ որով է և գլխաւոր գետ նոյ ։

ՔԱՒՈՒՆԷՅԷ ։ Այ բնակին ըստ միջ սահմանաց բնակ-

սիլվանիոյ, և լշանցն օնգարիոյ և երիոյ։ Իսկ գլխաւոր գետոյ նոյ կոչի Վաճակվաքէ։

Ղանանգալաքէ։ Բնակիչն առ ափն գետոյն սէյն լոբենահան ի լշէն օնգարիոյ մինչև ի մեռիալ գետ. որև յայն սակս կոչի գետ իրրբացոց։

Գօնէթաս։ Գլխաւոր գետ հանահունն ցեղն մօտ ի խաւնհումն ոտկարոնն ի գետան սէյն լոբենահասի։

Կանէխ. և Գօնօշէ։ Են երկու մեծամեծ գետք հիւսիսային իրրբացոց։

Գէնոպոտա. Գենիալէն. Կանտոտ. Սէսին. Կանտսէ. Գինդէ։ Են գետք իրրբացոց չորք գլխաւոր օնգաբիոյ ի հիւսիսակողմն նը։

Հուրոնեցիք։

Այ սիրասէր կոչին Ենդուշէ։ Իսկ հուրոնեցի կոչի հուրոն անուանդ առեալ նոյ ի գաղղիացւոց սակս գժնեռակիզ գլխացն։ Ասի Թէ ի նախնեաւն բազմ էին յոյժ առաւել քան զայլ ամ ազգս հիւսիսաբնակ ամերիկացոց, և ահարկու ամին. զի զանազան ցեղք միացել էին ի մի մարմին, ըստ որս և իրրբացցիք և ալգոնքինացիք. այլ իբրև բաժանեցան ի միմեանց, և ի գրգռիլ մահաբեր պատճի ի մէջ իրրբացոց և սկ, նուազել ցան յոյժ. և կորուսին զանձ մանն երկրի իւրեանց, զոսարեալք միշտ առաւել ըստ արևմուտս ի կոմմանս լշին հուրոնի՝ ուր պարարտ է երկիրն. ուստի և բերէր առատապէս զհմ ինչ, Թէպէ լինէր մշակել. այլ հուրոնեցիք անտրժան հայ մարին քաջաբեր իւրեանց ձեռն արկանել զհանուկ. վի գլխաւոր գործ նոյ է որսորդել վայրի երկոց, և ձկնորսել. որով հաղիւ գտանէն բաւական զարմանն կենաց յայնպիսի Ծի, ուր և բիւրաւոր բնակիչք կարող էին գտանել առատապէս զհմ ինչ հարկաւոր է մարդկային կենաց, Թէպէ ճրագան էին ի մշակութ երկրի։ Այլ ի սակզբանէ անտի միշտ խաղաղասէր և սիրով գնացին ըստ գաղղիացւոց. և դաշնակից եղեն նոյ ցորչափ եկաց միաց քանատա ի ձեռն նոյ. և բնիկք ի նոցէ դարձան ի քո ի ձեռն հարցն մեռանց. որոց գլխաւոր սեղիք են հետագայդ։

Փոնեվոպոլ։ Գնօղ ի հիւսիսոյ սմրոցին փոնդ շարդրեայ առ արևմուտս եզերբք գետոյն՝ որով հաղորդին ըստ միմեանս հուրոն և երիս լիճք. և ի հարաւոյ լշին սէյն քղմոյսի։

Ոչ ֆալա։ Գետոյ ի հակակայ եղեր նորին ծայրոյ յանդիման ամրացին փոխադարձելոյ • քանակիչք նոր կոչին ուղամացիք • որք են մանաւանդ ինչ ցեղ հունդունեցւոց • որոց գլխաւոր տեղի է առաւել ի հիւսիս մօտ յակունս գետացին գետոյն • որ հոսի ընդ արեւմուտեան հարաւ • և գնայ մինանչ ի միախառնիլս նեղուցն։

Սիրիամ հարաւոյ։ Երդ գետոյ, և տեղի քարտուղարն յանուանէ ի մէջ լճիկ գտանդօ, և հունդուն • այլ այժմ խոպան աւերել է։

Բնդոն։ Գետոյ առ լճաս հարաւոյն, որ այժմ աւերակ է։

Հ Լճանդենացիք։

Սիք և յառաջագոյն բազմահիւ էին • այլ այժմ նուազել յոյժ ի հնազգրդ հարճածոց իւրոցանց։ Զառաջինն բնակէին ի հիւսիսակողմն մեծի գետոյն ուղամացւոց, որ խառնի ի գետն սիկն լորենահոսի ի վերոյ մանրէալոյ • ի ժամս գժնդակ մարտին, զոր մղէին սիք ընդ իւրոցանց, ոմանք ի ցեղոյ նոր խոյս եառնն ի հիւսիսակողմն • և անցեալ ընդ լիճն, զտեղի կալան յընդարձակ գաւառակսն առուգելոյ ի բոլոր լճէ, և ի գետոյ • իսկ անուանք այնց ցեղից են հետեւեալքդ։

Քոմանդոմանիացիք։ Բնակին չորիւք գլխովք սկսեալ ի հարաւ • մինչեւ ոսկանեայ • ոսկանիսացւոյ • սկիկոնայ, և սիկն սկաւրոսի։

Նեդոպանիացիք։ Բնակին չորիւք գլխիւ ընդ քաւսաւառ սուն համանուն գետոյ։

Բնեգոմանոսացիք։ Բնակին ի հիւսիսակողմն լճին սիկն յովհանու։

Լ Էռանացիք։

Յայս հերկ անուն կոչեցան ի գաղթականացւոց ոմանք ցեղք, և ժողովուրդք վայրենի ամերիկացւոց • որք բնակին ի հիւսիսային կողմանս գուէպեքայ քղքին • յորոց գերիս հետագայիդ ևս ի լիաստաղն Տագիրք։

Քնեգոնդիացիք։ Որք բնակին առ հերկրիք սակիքնայ գետոյն։

Դարձուսապնեչէ ։ Բնակին յԸարձակ վայրի անդ որ ձգի ՚ի հիւսիսակողմն գետոյն սըկն լորենախոսի ՚ի վերոյ գառատաւոյ ։

Փախչենապնեչէ ։ Են ժղիդ բազմաթիւ բնակեալ ՚ի մի ՚ի Ներկրեայ վայրս ՚ի հիւսիսակողմն նախընթաց ժողովոց ։

Մ՚ԷԽԱՒՆԵՉԷ ։

Մ՚ք բնակին ՚ի հիւսիսային և յարևմտեան կողմանս լճին հուրոնի ։ որք բազմաք յԸ նուաձեցան յիւրոցաչուց ։ և այնուհետև միացան ընդ նմա դաշնադրութ ։ Մերձ առ սոսա գոյր յԸքադոյն և այլ ժղիդ մի կոչեցեալ ՚Նդիւնդէնդէչէ ։ այլ խստաց ՚ի ՚ընչեցան ՚ն՚ք յիւրոցաչուց ։ Գչխաւոր տեղիք միսկ սակաւացուց են երիս։ հետապայդ ։

Մ՚էխաուչէս ։ Գետ և գլխաւոր տեղի այսր ժողովրդեան առ Դորդու գետով յԸր լճին հուրոնի ։

ԼԶՓՈՒԱ ։ Ի այլ գետ այսր ժղիդեան մերձ ՚ի բերան գետոյ՝ որ կոչի գետ կաքաւոցայ առ ափն նայ խաստացԸ լճին հուրոնի ։

՚ԱՐՈՔԱՒԵՉԷ ։

Ա՚իքարիակեցիք բնակին ըմ մՋ լճին միքիհանա. և հուրոնի ։ ՚ի բարձր՚ այլ տափարակ վայրի, յորում բՂմ գետք հոսին յարևելից ըմ արևմտեա և մտանեն ՚ի լճէն միքիհան ։ յորս գլխաւորն կոչի ՄէնՅ գետ ։ Ա՚ք և են յԸհանուր գաշնադրութ վայրենի ամերիկացւոց՝ որ կոչի Դաշնադրութ Վեց ազգաց ։ յորս սա է եօթնեքդն ։ խակ միսկսակվեցիք՝ ուԹԷրդ ։ Գչխաւոր տեղիք սՂ են հետագայդ ։

Սի ՚էգնապիս ։ Ի գետ և տեղի քարտուղութ հարց յԸեանց յանդիման միքիլլիմաքինաքայ , մտ ՚ի հատուած ամրոյն՝ զոր ՚ի վեր անդր նշանակեցաք ։

Փաթոտապահ ։ Գետ ՚ի հարաւակողմն միքիհան լճին ՚ի գաւառին միամոցւոց ահմանակցաց նիքարիակեցւոց ։

Իլլինեցի։

Տերապես կոչին Հնդիվնան, որ ի բարբառ նոյ նշանակէ վայելչագիր. իբր զի ընդհանրապէս խօսելով բարձրահասակ են և վայելչագիր մարմնով. մի են ի բազմամարդ ժողովրդոցն քանասայ. որք բնակին առ գետով որ յանուն նոյ կոչի գետ իլլի. նեղուց մեծ և շառաչուր, ի գետոյն տարակուս ի միմեանց յընթարձակ և ի ճանճախառն դաշտավայրի. և ուրեք ուրեք մեծ ի մեծամեծ անտառս, և ի բլուրս ընդ մեծի մասին տարածեալ գաղարագեղս՝ յորս մտեան և ի հարաւային կողմն քանասայ։ Գետոյդ սոյ մեծ են. և խրճիթքն բարեչէն. սովորաբար երկայնաձև. քանզ ծածկել կինելնիւ. ընդ որ ոչ ջուր ոչ ձիւն և ոչ խակ հողմն անցանէ. ամ խրճիթ ունի 5. 6 վառարան, ընդ օճախս. և իւրաքանչիւր վառարան ունի նոյնպէս 5. 6 գերդաստան, որք ի միասին բնակին ընդ խաղաղութեան։ Խակ մեծագոյն գետոյդ նոյ ունին 400 մինչև 500 առուն, կամ գերդաստան. սոքա գործեն զերկիր, արտաքոյ սովորեալ այլոց ազգաց. և ժողովեն զարմոխս ի գետնափոր չաեմարանս ի պէտս ձմերան. յորում ոչ առգնական ի սովս ընդ այլոց վայրենի ազգաց. որք չունին բնաւ փոյթ ինչ ընդ ապագային։ Աւրեն և զորսորդութիւնս՝ ոչ ինչ ընդ հաս յայլոց ազգաց։ Խակ ընդ բարուց քաղցր են և համբոյր. բայց խորամանկ նենգաւոր և վրիժառու. և կարի նախանձայոյզ ի վր կանանց իւրեանց. ընդ որ ի նոցէ գարձան ի քո ի ձեռն անխոնջ քարոզուցէ հարց յիւրեանց. խառն ընդ սուտ բնակին և միամտեցեալք, ի տեղւոջն՝ որ կոչի Փորքա. ուր երկրորդին մեծամեծ գետք, ընդ որս ելանէ նեղուցդն, և գետաքիւրացուց խառնին ի միմեանս։ Որքր ինչ հեռի ի յաչսդ ոգոյն՝ է ձայն մեծ բարձր և բոլորաձև. յորոյ վերայ է գետոյ, անուանեալ Մեխա ամրոյ. և իբրև չ մղոնաւ ի վայր ի միւս կողմանէ՝ գտանի և այլ գետ նման առաջնոյն՝ կոչեցեալ Ձայա. բայց ի հեռուստ բերէ զնմանութիւն ամպակուտ բերդի. որ ի նախնումն էր շրջապատեալ փայտակերտ պատնէշօք. յորմէ երևի թէ էին երբեմն ամրոյ, և տեղի ապաստանի էլլինեցւոց, կամ միամեցւոց. Ընդ ատս Ձայոյն է կղզի մեծ ի գետ ածր, որ ունի շուրջանակի և այլ բազմ մանր կղզիս արդաւանդս և զուարճալիս. ի մեծագոյն կղզի անդր բնա-

բնակի մի՛ ի գլխաւոր ցեղապետաց ազգին՝ ի մեծ և ի բազմամարդ գեղջ, որ և է իբր գլխաւոր տեղի նոյ ։

Ա՛խաջիւթ ։

Ա՛խաջիւթ, կամ ոմն սովոր են կոչել զնո գաղղիացիք Ա՛խոփ, են ազգ մեծ ի մէջ այլոց բնակչացն քանաստայ. որք բնակին ի հրուց մինչեան ՀՆին ։ Սէք յառաջագոյն կարող էին հանել 4000 և մինչև 5000 զօրս պատրաստանաւս. բայց այժմ նուազել են յոյժ. և գրեթէ եղծեալ ի բազմապատիկ պատճառս, զոր ցուցին ըստ իւրաքանչիւրոյ, որոց գլխաւոր գեղջ ուր նստի ցեղապետն կոչի Քիւռլոն. որ է գեղ անհնի ։

Լ՛ըհատ. կամ Լ՛ըհացիւթ ։

Ի նախնեացն էին ժողովուրդք մեծ և հզօր բնակեալ առ ՀՆաւ որ ի նոցանէ կալաւ զանուն. անուանել Լ՛ըհատ կամ զոր պահէ մինչև ցայսօր. Թէպէտ այժմ սովորաբար կոչի ԼՀՕ ալէկայ. այլ մեծ յոյն Ձամպ՛ յորս գաղղիացիք հանին ի քանաստա, բնակք ջինջ արարին զնո իւրաքանչիւր. մինչև չհնալ և ոչ իսկ հետց նոյ բաց յանուանէ. որ աւանդութիւն պահեցաւ մինչև ցայսօր։ Գտանին ի կոչնանս յայսոսիկ զանազան ժողովուրդք. որ Մասսագէտք. որք կոչին և Հրապէտ. բնակեալք ի հիւսիսակողմն ԼՀՆեաց. գլխաւոր գեղ նոյ է մեծ ի լճէն գիմ գնալ, որ հասի ի պարոյրն փիւան։ Ո՛գոխեցիք, բնակին ի հիւսիսակողմն մաքուրգացւոց. գլխաւոր գեղջ նոյ կոչին Օ՛ղուրա. և Մա՛սսագէտ. որք են ի հարաւոյ պարսուրին փիւան. փորք մի ի վերոյ ՀՆեցող մաքուրգացւոց։ Սա՛սոփ. կամ Սա՛ին. բնակին ի ցինք կողմն, որ ՀՆ մէջ միջնեան ՀՆին, և փիւան պարսուրին. ուր յոմանք հիմնեցին գեղ անուանեալ Սէ՛ փրանչ՛սա սալէրնա. և զքաղմս ի վայրենի ժղիգոյ անտի գարձուցին ի քո։ Լոկ գլխաւոր տեղի այդ կոչի Մա՛խոտոփնա. որ է յարևմտեան եզր միջնեան ՀՆին. մնա ի բերան Մ՛էլտաբի գետոյն. որ ի նոյն լճ մտանէ։ Գ՛ափ՛ափոփ. են ժղիգ փորք, կամ ցեղ գվիքափուսայ՝ որք բնակին ի գեղջ առ ոտքս կոչեցեալ վռանայ. որ մտանէ ի միասխերի գետս։ Ի հարաւակողմն այդ են լերինք արջուց. որք ձգեալ տարածին ի հիւսիսոյ արևելից ընդ արևմտեան հատ յառ մինչև ցեղերս միասխերայ։

ԱՇ.

Ը. Շ. ԽՐ. Գ.

ՆՈՐ ՍԿՈՎՏԻԱ.

Յայս ամսեան կոչն սիրասիրտ Շաբաթակ ցամաք կղզին, զոր գաղղիացիք՝ (որք նախ ջ զայլս յեւրոպացւոց հասին անդր), կոչեցին Ազեքսիա. որում իրբև տիրեցին անգլիացիք, փոխեցին զանուն նր՝ ի Նոր Սկովքիա. բայց նոր սկավառնին այժմ ընդարձակագոյն ևս տարածի քան զցամաքկղզին ապատիոյ. ունելով իւր ոստեան յարեւմտից՝ զքանասա. ի հիւսիսոյ՝ զդետն սիրն լաբրեսոսի. ի հարաւոյ՝ զնոր ինկլիզեռա. իսկ յարեւելից՝ չորստասներ ի յովկիանոսէ, կամ ի հիւսիսային ծովէ: Բովանդակ տարածուն նր հասանէ ց 30000 քառակուսի մղոն Ծագրական. ուստի և մեծ է ջ գնաճարէն նոր ինկլիզեռայն. սակայն բնակիչք նր սակաւ են յոյժ. զի թ տասնից ոմանց գոլոյ հարիւր 8000 բնակիչ ունիցի ի համարէն ընդարձակուն իւրում. ուր նոր ինկլիզեռայն ունի աւելի ջ ց 80000. վիշ՝ ի մէջ եմ նշնդաց հիւսիսայինն ամերիկոյ՝ սա առաւել անմարդի է և անգործ և անգաղտն: Ունի բլուր գետս մեծամեծս և մանուսն, և լիճս, և ծովակս. և դիրք նր յոյնոցակ և անբոյթ ապատն նաւուց. որք գան յանդիմեան կղզեաց, ունելով բլուր ծոցս պատսարկանս. և նահանգիստս մեծաց մեծս շատաջուրս ապահովս և յարգարկս յեւրեմուս նաւուց զինչ և իցէ հոգմով. և Թէպէտ ի ծովակերս նր գտանին փոքրիկ խաղաղաց առ հարկ չոլապատեղք, այլ ոչինչ խափանեն զնուս և զելս նաւուց, քանի մի փաղանգաց հեռի գոլով ի ցամաքէ. գտանի անդ և մերկուցցս անուանեալ ձուկն առատ:

Ասյս նահանգ Թէպէտ ջ բաղխեսան գտեսաւ անկանի ի հաւատոյ լոյնսեն ջ գաղղիոյ, ջ իրր ջ 45 տասնհինգեսս հիւսիսային լայնսեն, սակայն ձմեռն երկայն է անդ և սառնամանիքն անհանգուրժելի. որք և երկարին ջ ամիս 7 և առաւել. այսմ սառնից ցրտեն խակ և խակ յաջորդեն սոյն ամառնային նոյնիսկ սառակ, ոչ ցօրեան ի ձմեռան. կամ գէթ բնակչացն այնպես Թուի. որք ի սառակ ցրտեն անվիճելիս անցանեն ի ջերմուն ամառան. բայց

սակաւաւոր է. զի հազիւ [illegible] ակաւնի ամառն զոյգ
[illegible] նիւ ակաւնին և հնձղօրդ մառախուղք թանձրա-
մածք. չիք անգ գարուն և աշուն. որք յայլ տեղիս
են առաւել քաղցր բարեխառն և զուարճալի եղա-
նակք քաղաք տարբոյն. այլ կիր ցուրտ, կիր տօթ.
բայց միշտ առաւել է ցուրտն։

Երկիր նր [illegible] մեծի մասին է փուշտ գիշին և մամ
ուռապատ. ուսաի և բոյսք գալարիք բուսանալք 'ի
մամուռս' ազազուն և անզօր. և արմտիքն սեր-
մանեալք' վայրենի և անպիտան. սակայն ոչ եթէ
բովանդակ երկիր նր այսպէս յօսի է. քզի 'ի զանա-
զան կողմանս ունի և արդաւանդ տեղիս ոչնչ [illegible]
հաս 'ինոր լինկլզեւռայէ. որք բերեն ցորեան,
մերացորեն, գարի, հաճար, ևն. բայց ոչ այնպէս
լաւ, և ոչ այնչափ առատ։ Ունի և արօտս [illegible]
ձախս և խոտաւէտս. յորս մինչդեռ գաղղիացիք
բնակէին' առատ արածէին բազմութիւն բնասնի տեառնոց.
[illegible] արջառուց, խաչանց, երիվարաց. ևն. այլ գլխա-
ւոր բերք այսր [illegible] են զանազան տեսակք պատուճա-
կան փայտից 'ի պէտս չինուածոց. քզի երևելի
մասն երկրի նր 'ի մեծամեծ անտառաց է գրաւել։
Աչս նահանգ է առաջին տեղի' ուր գաղղիացիք
հիմնեցին բնակութիւն յամերիկա. որք հասին անդր
'ի 1604. չորս ամբ յառաջ [illegible] զընտանացն գաղթա-
կանի նոյ 'ի քանատա, և ընտրեցին տեղի բնակու-
թեան նոցա 'ի քեբեկ. որ այժմ կոչի պարոյր գաղ-
ղիացւոց. կիր փոխանակ. քզի այս տեղի բաց 'ի
մեսաւոր գոլոյ վայրենի ազգաց' որք բերկրին նոր
բոյս պատուճական մրգեղս պէսպէս վայրի երկոյ,
ունի և նաւահանգիստ ազանչելի բուսական հիր
մեծամեծ նաւուց. զի [illegible] [illegible] խորութ [illegible]
հասանէ [illegible]. 6 գրկաչափ. իսկ 'ի մուտս իւր' երբ
18 գրկաչափ. յորմէ և կոչեցին Նաւահանգիստ ար-
քայական։ Յորժամ գաղղիացիք հասին յաքսանիս,
կիր 'ինոր սկովտիա, գտին անգ բնակիչ 'ի սիրուս
նահանգին բոլոր փորրիկ ազգս, և Ժողովս, որք միով
հնչիւն անուամբ կոչէին Հաճենաւէյէ. և [illegible]
քաջ պատրաստեալք էին ոչնչ [illegible] յայլոց վայրենի
հիւսիսային ամերիկացւոց, որք գաղմանեն զկեանս
իւրեանց 'ի ձեռն որսորդութ, այլ առաւել ընտելա-
կան էին [illegible] զնո. յոր սակս քաջալեր [illegible]
գաղղիացւոց' գիւրաւ մուտ գտին առ նոսա. և [illegible]
հօրն այ առ փոքր փոքր գանեին գործուցին յան-
գիտաս հաւատս քրի. յոր և առ սակաւ սակաւ
այն

այնչափ եռանդիւ յարեցան, մինչև այնուհետև անշուշտ Հաշտելի Թշնամի յղանալ՝ ի սիրտս իւրեանց առնուին, որք արտաքոյ էին յողջախոհ հաւատոց. և յաւէտ առ անդրիսկիս՝ որք բնակեալէին՝ ի նոր ինկիզեռնայ՝ և բազմացեալ՝ ի նմ. յորոց ոչ միայն խորչէին, և չաճնէին բնաւ առնաւարուիլ ընդ նոսա, այլ յառաջագոյն սովոր էին առնել այլև յայտնի Թշնամի ցուցեալ զանձինս, ասպատակէին՝ ի սահմանս նոցա, և եղծանէին զկալուածս նոցա, և վիլաս բզմի հասուցանէին նոցա. զօրավիգն ունելով՝ ինքեանց զգաղտնեացս. որք ընդ բզմ ժամս եղեն հարուածք անդրնացոց նոր ինկիզեռնայի։

Այս հնոյզորդ մարտ պատճի առաւել սաստկացաւ, յորժամ առնէաքեցիք կացուցին ինքեանց ապարատս զՍանքարաթէ անուն գաղղիացին. որոյ առնալ կին՝ ի նոցէ, բնակեր՝ ի միջ նոցա. և յամի հաւատարիք զանձն գնացից և սովսրուեց նոցա. իսկ անգղիացիք նոր ինկիզեռնայի ամ իրօք չանահնար լինէին պարգևօք որոյալ զնոն, կի պղտիւ կատարել յանտառս իւրեանց՝ ուր յաճախէին միշտ. այլ երբև ուսանէր, զի ինչ ոչ օգտեցան, յայնժամ զամ ցաստուն իւրեանց գարձուցին՝ ի գաղղիացիս աջսահոյ, իբր՝ ի սկզբնապատճառս ամ չարեաց և ընդատուց իւրեանց. վայ՝ ի գրգռիլ պղտի յերբոպիա՝ ի միջ անգղիացոց և գաղղիացւոց, անգղիացիք նոր ինկիզեռնայի բազմաձեռն գնդաւ գաղանաբար յարձակեցան մանն յաջսահս. առին զնաւահանգիստն արքայական զգխաւոր տեղի գաղղիացւոց. որ դեռ ևս եր ասան փորր և անզօր, շրջապատեալ լոկ փայտակերտ պատնէշօք, և հետի՝ ի քանաւոյ, յորմէ ոչ ժամանեաց շնունիլ օգնուն. այլ՝ ի հաշոլ անգրէն երկուց Թշրուեց, աջսահս անդրէն գարձուցաս գաղղիացւոց։

Ապա՝ ի բորբոքիլ միւսանգամ պղտի՝ ի միջ անգղիացոց և գաղղիացւոց վն յօրդուն Թշրուեւ սպանիոյ, անգղիացիք առին զաջսահս. և հաստատեցան՝ ի ժողովուն՝ ի՝ իշեալ գաշնագրութեւ, որ եղև՝ ի միջ երկուց Թշրուեց. և այնուհետև կայ մնայ աջսահս ընդ տիրանալ անգղիացոց. որք յորժամ տիրեցին նմ, բզմ ազատուս չնորհեցին գաղղիացւոց բնակչաց երկրին. բայց յայլոց՝ չնորհեցին նոցա առնուլ զեն ընդէմ հանդիպելոց իւրենց գաղղիացւոց, յորժամ դեռ լինի անգղիացւոց առնել պղտի ընդ նոսա. և յայսմանէ գաղղիացիք աջսահոյ՝ կոչեցան չեզոք. յորոց

'ի նմին Ժամի գտանէին 'ի գլխաւոր քղքի անգ. 1300. իսկ այլք ցրիւ բնակէին ատա և անդ 'ի նահանդն անդ. և եւս այնչ տուրք կամ հարկ կամ կապալ երթին 'ի վեր նոյ, և ոչ գտաւաղ անդրկացի. այլ Թոյլ եառն նոյ կալ ժամ ազատ և անկախ. և ինքնին վարել զհաւատարմն իւրեանց ըստ պաշտպանութեան գրոյ։

Իսկ գլխաւոր գործ նոյ էր սկսուել երկրի 'ի ցամաքն վայրս առ գետոյգ և 'ի ծովեզերեայ կազմանս յորս կառուցանէին Թաղս, զի մի 'ի բարձրանալ ջուրցն ողողեսցին զանգաստանս իւրեանց. ունէին և ըստ ամի արծաթ խոստանս յորս արծաթէին չափք առաւել քան 60000 եղջերաւոր անասնոց. զոր հեղին զանազան տեղեաց ընտանի հաւուց, և բազմ երիվարս. Թէպէտ գանգատանսն իւրեանց եզամբք հերկէին. բնակարանք նոյ փայտակերտ էին, այլ բարեչէն և բազ պատուարեալ ամրութեամբ և 'ի հողոյ. իսկ կալատունք տանց չափաւորք՝ ըստ առաջոյն մերոց գլխաւոր գիւղակացոց. հերկուր նոյ էր մին. հաց. և գետնախնձոր. որ առատանայ բուսանի անդ. և այլ ոչ ոսկէս արմատք, և բանջարք. իսկ ըմպելի՝ գարեջուր, և օղի. պճանգերձս իւրեանց ինքեանք գործէին. զի ունէին վուշ, կանեփ, և սար բազմ. և գիտէին գործել կտաւս, և խոշոր չուխայս. իսկ զայլ ներս որոց պէտս ունէին, և զոր 'ի գաշտի անգ. ոչ գտանէին, բերէին յանհաւոյն և 'ի լուռնեցուց քղքսն, փոխանակելով ըստ արմատոց, ըստ անասնոց, և ըստ մարթոց վայրի երկոց. ոյս էր նոյ գլխաւոր առեւտուրն ըստ մերձակայ բնակչաց. սակաւ գրամբ չտեսին յոչ նոյ. սակայն և այն բաւական էր նոյ. զի չունէին պէտս բազմ գրամոյ. իւրաքանչիւր տան ինքնին ինամելով զամէ պիտոյս իւր. պատրաստիտ էին և անկեղծ. չունէին իշխանս և առեղնակալս. այլ ծերքն գտանէին և որոշէին զիմբր վէճս և հակառակութիւնս ծագելոյ 'ի նոսա. իսկ զայլ գլխաւոր իրս դուռն՝ որք գրով վճարէին. քննչքն կատարէին. ոմն և զիտակս նոյ հաստատէին. որոց փոխ այնց աշխատութեամբ տայր ժողովուրդն ինքնակամ իբրև ձրի պարտիս զբանեղծ ժամն հնձոյ իւրեանց. յորժամ երիտասարդ որ հասանէր 'ի չափ ամուսնանալոյ, չունէին ոմն տուն 'ի գաշտի. և մերձ առ ծովեզերեայ հերկէին և սերմանէին սահմանաւոր ինն չափ գետնոյ. և ապա համարէին պարկեշտ բաւական առն և կնոջ ըստ ամի. և անդ ածէր երիտասարդն զկին իւր,

զոր ինքն ընարեր. որ և բերեր յօժիս անուանեա. և լիներ այն նոր տուն և գերդաստան. և այսպէս ըստ ըօրէ բազմանայր Թիւր չէզոք գաղթականացեալ. որք ի 1749 հասանէին ի 18000. այլ առ Համամատուն անահմանն տարածուեր երկրին՝ իբր ասէինք ի նէ։ Վայ կամեցեալ մեծին բրիտանիոյ բազմոցուցանել անդ բնակիչս, խոստացաւ նմա նաւավարսն զբաց, և զօրաւորացոյց, արհետաւորաց, և այլոց, որք կամիցին երթալ յայրեան. և հատուցանէ անդ զընծայն երթելոյ, պարգևել կալուածս երկրին որք ըստ 10 ամաց լինցին յոյժ հարկաց. և յետ այնորիկ ամի ամի տալ յարքունիս առ մի անդամանի իբր 23. 24 փղոյ միանչնաթար, և ոչ բնաւ աւելի. խոկ թէ զբաւն խոստացաւ վճարել զծախս ձնանչին, և չինել նոյ անդ տուն. և տալ ըստ գործիս երկրագործեան և ձկնորսաց. այլև պարտիս կերակրոյ յառաջնոմամի. ի խոստմանց առաջ յորդորեալ 3750 անձանց՝ որք յեւրոպիա ի սովու մեռանէին, ի 1749 եկին ի Ճնդ երթալ յայրեան, ի գաւառն կոչեալ. ուր իբրև հասին, հաստատեցին զառաջին բնակուն իւրեանց հիմնել ի հարաւային արևելեան կողմն ազաւոյ. ի տեղոջ՝ զոր բուն բնակիչք նր Ռիդոուդս կոչէին. խոկ անգլիացիք յետոյ Հնդիգօ անուանեցին. զոյս տեղի ընտրեցին իբր յարմարագոյն յամրացուցանել, և առնել ապահով նաւահանգիստ ինքեանց յամերիկա. և հաստատեալ զձկնորսուն ի մերձակայ ծովու, ուր առատութիւն էր մերլուցց ձկան. բայց մինչև մարթացան հաստատուն և խաղաղական բնակուն հիմնել անդ, հարկ եղև նմա ըստ երկար ժամ մրցիլ ընդ միմեանս առ բուն բնակչաց երկրին. և բազմայ կորնչել յոյն միջոցաս։

Ա ինչև էին անդրանկիք առաքելք զաւրուն ըստ միաբանելոցդ գաղղիացիք կռնգիցք չեզոք՝ զմուսածեալ, Թէ ի բազմանալ անդ անդրանցուց չէր մարթ ինքեանց այնուհետև պահել զարշաւսն իւրեանց, և խաղաղական կեանս վարել, միանգամայն և խրոխտելով զվաճառ ուղղափառ հաւատոց իւրեանց, և զվնաս զոր ունէին կրել առնս ուղղափառեալ յայլագոն ազգէ անտի, սկսան փոխադրել ի քանասաս առ գաղթականս համաչխարհիկս իւրեանց. և ի տուր ժամի մեծ մասն գաղղիացւոց տքաւոյ՝ էանց ի քանասա. ուր առնան նոյ մեծամեծ կալուածք ի բնակուել և ի մշակութ, ըստ որք անգղոյշ գտան.

և

և ձայնին անգէն ակնառնելով Թերևս ի ժեծամեծ բարիս վայելել, եկեն ողջակէզ անարժան հնարաւ գիտաւէ խնամառուն աղքի՝ ոչ են անգղիացիք։ Քրկ պատրուակաւ նորոգելոյ զերդումն հաւատարմուէ, կուշեցին զամենին յարքայական նաւահանգիստ անդր։ և վայելին կալաւ զնա ածին ի նաւս, և ցրուեցին յամերիկայ ի զանազան տեղիս անգղիացւոց։ իսկ եղկելքն տեսեալ զանձինս յոյնսկսի սարսափ որսոնս խաբէութեամբ ընկանել, մեծ ման նչ մեռաւ։ առաւել ի դառնութէ սրտի՝ ջ Թէ ի՝ինեղուեց։ և այնուհետև աքաոխս կի նոր սկսուխս գրեթէ ամէյացաւ ի բնակչաց։ զի նոմազեցան յոյժ բնաւ կիչք նր։

Ա յս աշխարհ բնակիս բաժանի չերկու մեծամեծ մասունս, կի նահանգս։ յորոց մին կոչի Հիւսիս։ իսկ երկրորդն Նր սկսուխս սկրսպէս առացեք։ որք Թեպետ ջ միով կառավարուջ անկանեն, և իբր մի նահանգ համարեալ են յանգղիացւոց, որք և միով անուամբ նոր սկսուխս կոչեն զնս, սակայն մեք զհետ երթեք սկզնիկայ, ի զանազան յօդուածս առորագրեացուք զնս։ յորս յատկեք և զերդ յօդուած, առորագրեացուք զերթս նշանաւոր կղզիս։ ջ վիրգին Բիշոփս։ վիրգին սէյն յովհաննու։ և վիրգին Նոր Երկէ։ որք նոյնպս են ի ձեռս անգղիացւոց։

ՅՕԴ ԱՒ։ Ա քատիա։

Ընդարձակ ցամաք կղզի ի հարաւային արևելեան կողմն կղզեաց նոր Երկրի։ հանդէպ մասին ինչ սքատիոյ, և նոր ինկիլդեռայի։ պարանոցն որով կցի ջ ցամաքի, է լայն իբր 12 մղոն ի սկիզբ սկզբան մեղոյ մինչև ցկատրէրս։ Ունի բազմ գետս, որոց մեծագոյնն կոչի Սչենասփ։ և լիճ Բոսինեալ անուանեալ ի հարաւակողմն։ յորմէ եղանէ համանուն գետ մեծ։ և զանազան հրուանգանս։ որոց գլխաւորքն են հր՝՝ Ազաթս։ հր՝՝ Սկս ի հարաւակողմն։ և Սպէկ ի հիւսիս։ և ի ծովն ղերս իբր բազմ մեծամեծ պարոյրս, և պատուական նաւահանգիստս։ Նեղբին կողմանք ևր ամենեին անգործ են լեռնային և անտառալից։ ուր գտանին սակաւաթիւ բնիկ ամերիկացիք, անուանեալք Սուրէնեան։ որք են ցիր

ինչ միմանքեցաց, և ապհնապքեցաց նախնի բնակ-
չաց համբրէն աքսաւիոյ։ Ասյս նահանգ բաժանի
յերկու կամուրջ՝ որք ի գլխաւոր տեղեաց իւրեանց
կաչառալ զանուն՝ կոչին Հէլիֆէյս, որ է ի հարա-
ւային կողմն աքսաւիոյ։ Ազնապուիս, յարևմտեան
կողմն։ Լոնդոպրի, է ի մէջ սահ հրամանդանին՝
և հէլիֆէքսայ. որոց գլխաւոր տեղիք են հետա-
գայքդ։

Հէլիֆէյս (Հալիֆաս)։ Ի գլխաւոր քաղք հա-
մանուն կոմսուէ. և միանգամայն համբրէն նոր
ակովսիոյ՝ ի հարաւակողմն աքսաւիոյ. հիմնեալ՝ ի
1740 յանգլոսացւոց առ պարսրիճ, կիր նաւահան-
գաստիճ քէպտքօ. որ է ի մեծագոյն և յառաւել
ապահով և յարձակ նաւահանգստից՝ ոչ միայն աքս-
աւիոյ, այլև համբրէն հիւսիսային ամերիկոյ։ Ջայս
տեղի բնարեաց ոգուն մեծին բրիտանիոյ իբր միջ-
կէտ բովանդակ ծովային զօրուընէ իւրոյ՝ ի պաշտ-
պանուն ձկնորսաւէ մերոյ ցցօ ձկան, որ առատապս
գոյանի՝ ի կղզեանս յայնոսիկ. և՝ ի պատապարուն
կղզեաց իւրոց որք կոչին կղզիք չաբարի. յայն սակս
ոչ խնայեաց՝ ի ծախս առ՝ ի ծաղկեցուցանել և ամրա-
ցուցանել ոչ միայն իբր նաւահանգիստ ծովու, այլև
իբր քաղք առևտր. յորոյ վր ասի 16 ամի ամի ծախ
եաց իբր 55000 ոսկ։ սակայն՝ ի վր այսր ամ-
ոչ եհաս յայն աստիճան ամրուէ՝ յոր կարծի. ինդ
՝ի ցամաքակողմն. ուր ըստ ասելոյ ոմանց չիք այլ քան
ամրուէ, բայց միայն քանի մի մարտկոցք անխրամբ,
և անբաւականք ըստերկար դիմադրաւ լինելոյ թշնա-
մեաց. ուստի չէ լինչ գժուարին առնուլ անակ
զքաղքն։

Ի Ժամս վերջին պատերազմի անգլիացւոց ընդ Ժք նահան-
գաց դաշնակցաց՝ բնակիչք մերկրնակեզայ գիմեցին
՝ի վր առնուլ զքաղքս զայս. այլ սակաւ էին և
անզօր յոյժ. ուստի և անբաւական՝ ի պաշարել
զնս. և ըստ հինին զօրք անգլիացւոց՝ որք պահէին
զքաղքն՝ բազմ և քաջ պատրաստեալ. վիյ ոմանք գա-
ճան անտի. սակայն հաւանական երևի 16 յառաջ
միւսմ ունին նք սերել ոչ միայն հէլիֆէքսայ, այլև
բովքր նոր ակովսիոյ, եթէ նոր լինչ պատահար ոչ
վերբ՝ ի վայր չքնաղեցէ զկարգ նց, և զանկախ իշխա-
նուէն։ Ի 1763 յորուէն մեծին բրիտանիոյ հաս-
տատեաց՝ ի քաղքի սոտ ստեան ծովակալ իշխանուէ
վր բովանդակ անգլիականն ամերիկոյ. այս պատ-
նուէ առ Ժմ մի մեծագոյն ծաղկեցոյց զքաղքն. զոր

այժմ գրեթէ գլխովին ըստնայնացաւ. վը զի չունի անգլիա այլ ևիչ յատկութիւն, բայց միայն զքանաքաա. և զկղզին սրեդոնի, և այլ քանի մի անկուան տեղիս։

Սաֆֆուլկ։ Աւան կամ գեօղ 'ի հիւսիսակողմն հեղհեղ ՓԷքսայ. առ նովին պարուրիւ։

Տարմաթ։ Աւան փոքր և անշուք հանդէպ հեղհեղ ՓԷքսայ, 'ի հիւսիսոյ արևելից։

Լաւրենց դաան. և Էդվարդտաւն։ Իշն երկու փոքրիկ աւանք ծովեզերեայք ըստ մեջ նաւահանգստին կիստրայ և պարուրին մըսաքաոսպեայ յարևելեան կողմն հեղհեղ ՓԷքսայ։

Բալֆ։ Իշ բնակուն աւ. ամն ըստ արձակ պարուրի' որ կուգի կոխ խալոց. յայս անուն անուանեալ 'ի բովուց արծաթոյ. որ ասի Թէ գտանի 'ի սահմանս նոր։

Էդդըսթ, կամ Էդվարդտաւն։ Ամրոց կաուսցիլ մերձ 'ի քերան գետոյ որ խայնի 'ի հարաւակողմն բովուց։

Քոպեկիլ։ Աւան մեծ 'ի քերան մեծի գետոյ, որ մինանկ 'ի նախայիշատակել պարոյրն կոնք բովուց։

Նել. Հեվեր. Քինկինեթթ. Պէօնէթթ. Կոպեր. Փաքաերհաուզ. Դաթամաոուզ. Ազդրինիթ։ Իշն զանազան տեղիք բնակեալք, և գեօղք 'ի կոմսուԹեան հեղհեղ ՓԷքսայ։

Աշնաֆիլդ. կամ Աշնաթըլդ աբբայական։ Իշ առաջին քղզ սքաթոյ. և գլխաւոր տեղ համանուն կոմսուԹե, որ ձգի յարևմտեան կողմն. զառաջինն կուսցատ Ղաւահանգիստ աբբայական. յորժամ մարքեզն փիւանայ եհան անգր հանդերձ գաղԹականաւ գաղղիացւոց. զոր ապա իբրև առին անգղիացիք 'ի ձեռաց գաղղիացւոց' առ որուշ աննայի դշխոյի իւրեանց, կուշխին զնա Աննատօլիս 'ի պատիւ նորին դշխոյի։ Այս քղք ԹԷպէտ փոքր է, այլ գեղեցիկ և ամուր յոյժ. Քղի յառաջուն զնա անգղիացւոց քանդեցին սկին ամուռն նր. և նորոգ չինեցին ըստ կանոնաց զինուորական ՀարուստաւորուԹե լաւ և ըստ զոր էր յառաջագոյն. որ և եղև բերդ ամուր' զոր գժուարին է առնուլ. և էր իբր նախապարսպ բնակաց անգղիացւոց նոր հնդկաստանի, մինչև էին բաժանել 'ի մեծէն բրիտանիոյ։ Աստ է աթոռ հուսակալ իշխանին. որ ամենաբարձր ունի զնուրև 500 զինուորս անգղիացիս 'ի պահպանուԹ քղքին, և նաւահանգստի նր. որ է մի 'ի գեղեցիկ ապահով և պատուական նաւահանգստիցն աշխարհի. երկայնուԹ նր իբր 6 մղոն. իսկ լայնուԹն 3 'ի մէջ

ունի կղզի գեղեցիկ. կոչեցեալ Կղզի այծից. խորութիւն ջուրց ներ ոչ է նուազ քան զամ տեղիս ք 4. ֆ քարշ. կայ գրկաչափ, և յամէ կողմանց քաջ պատսպարեալ՝ ի քնարէ. և անքոյղ՝ ի հողմից. բայց երկու ինչ են որք մեծաւոր նուազեցուցանեն զպատուականութիւն ներ. մի՝ զի յաձախ լինի անդ մառախուղ թանձրացեալ. և երկի՝ զի մուտ ներ գժոխարին է և վտանգաւոր. քան որ նաւք ոչ կարեն մտանել և ոչ ելանել ի միում ժամի, այլ յայլևայլ ժամս. և յայնժամ ևս բիւր զգուշութիւն պէտք են, ասէ անհնարին արընթաց հոսանաց ջուրցն ի մակընթացութեան և տէ զատուէ։ ի ժամս պղտի գազանացուց քան գվնասունն անհայի, յորժամ քիչս էր ի ձեռս գազանացուց, այս նաւահանգիստ էր ապաւէն ծովային հինից գազանացուց՝ որք խափանէին և եղծանէին զձկնորսուն, և զարտաքին առևտրութիւն շրջակայ բնակչաց անգղիացւոց։

Փոխինդօ։ Գետոյ ապէնաքեցւոց. որք սովորաբար կոչին հնդիկք հրուանդանին աւազոյ։

Լուենպուրլ։ Գրնաւոր քրիստոնեայ կոմսուէ, փոքր և անշուք առ հեղի նաւահանգստիւ, շինեալ յանտի հարիւր գերմանացւոց. որք փոքր ի շատ հեղին ի հեղինիքսայ։ Այք որ ըստ օրէ քարգաւաճեալ յառաջագունին լինին. քանի են ժրաքան աշխատասէր, փոյթք և ջանասորք ի ծախս. որք սեփական են գերմանացւոց ազգի. ուստի և գանձեր վայրս այսր կոմսուէ, արգասաւորք և բարեբերութեան գործեն. ոչ գործեցին և զայլ տեղիս ամերիկոյ՝ ուր միանգամ հասին որք գերմանացւոց։

Շուրջ զյամանք կղզեաւ աքատիոյ՝ գտանին բիւր կղզիք գրոճեալք ի ծովու. յորոց գլխաւորն է կղզին հրուանգանին աւազոյ. անջատեալ ի ցամաքէ ի ձեռն նեղուցի, յորում են երկու անգք՝ որք կոչին արև. ելեան և արևմտեան, ըստ որս և էթէ կարեն անցանել նաւք. ապա թէ ոչ չէր մարթ նաւել շուրջ զցամաքք կղզեաւ աքատիոյ, սակս շարժակ աւազուտ տեղեացս։ Յակ այլ կղզիք կոչին՝ Կղզի էբէյոյ. Կղզի ոլնոյ. Մարլինի. Դոսոգէք. Ռօսվոյ. Ռոպէք. Սմարդս, Լիտոմոյ. Փօրտլանդ. և այլ ևս մանուանք. յորս չէք ինչ արժանի յիշատակաց։

ՅՕԴ ՔԸ. ՏԼՈՐ ՍԿՕՎՏԻԱ ԱՌԱՆՁՆԱԿԻ։

ԶԳԻ Ի ՅԱՄԱՔԷՆ ԿՈՅԱ ԱՌ. ԱԱՀՄԱՆՔԷ ՔԱՆԱՍՈՒՅ ՔԱՐՃԱԿ ՅՈՅԴ. ՈՐ ՅԻՆՔՆ ՊԱՐԱԳՐԻ Ե. ՊԿԱՍՔԷՍԻԱ ԳԱԶԱՍՆ. ՈՐՈՅ ԵՐԿԱՅՆՈՒԹԻՆ Է ԻՐՔ 100 ՄԱՆ, ԻՍԿ ԼԱՅՆՈՒԹԻՆ 60. ԼԵՌՆԱՅԻՆ Է ՅՈՅԴ Ե. ԱՆԱԱՌԱՂԻՑ. Ե. ԳՐԻԹԷ ԱՄՍԻ Ի ԲԱԿՉԱՑ. ՔՂԻ ԵՒ ԲՈՒՅԱՑՔԷ ՈԱԿԱՔ ԳԱՆԱՆ ԱՆԴԷՆ. ՆՈՅՆՊԷՍ Ե. ՄԻՔՄՔԵՑԻՔ ԲՈՒՆ ԲՆԱԿԻՉՔ ՆՐ ՀԻՆ ԻՆՉ ԲԱՂԱԹԻՒ. ՈՐՔ Ի ԼԵՐԻՆ Ե. ՅԱՆԱԱՌԱՆ ՆՐ ԹԱՓԱՌԻՆ. ԲԱՅՑ ՈՒՆԻՆ Ե. ԳԷՕՂԱ ՈՒՐՔՔ ՈՒՐՔՔ ՅԵՂԵՐԱ ԳԷՈՑ ԼՃԻՑ Ե. ԾՈՎԱ. Ե. ԳԱՐՄԱՆԻՆ ՂԻՀԱՆԱ ՈՐՍՈՐԳՈՒՔ Ե. ՀԻՆՕՐՍՈՒՔ, ՉՈՒՆԵԼՈՎ ՓՅԹ Ի ՄՂԱԿԱՆ ԵՐԿՐԻ. ՎՅ ԲՈՎԱՆԴԱԿ ԵՐԿՐԻՆ ՅՈՅ ՁԱՅ ԱՆԳՈՐԾ։ ՔԱՇՄ ՄԵԾԱՄԵԾ ԳԷՕՔ ՈՍՈՂԱՒՆՆ ՂԱՅԱ ՆԱՀԱՆԳ. ՅՈՐՈՑ ԳՂԽԱՏՈՐՔ ԵՆ ԳԻՒՂ ՍՐՆ ՅՎՀԱՆՆԱ. ՈՐ ԵՂԱՆԷ Ի ԱԱՀՄԱՆԱՑՆ ՔԱՆԱՍՈՒՅ. Ե. ՅԱՏ ԴՈՐԾԵՂՈՑ ՍՂԽԱՏՔ ԼԻՆԱ Ե. ՔԱՐԱՎԱՂԱ. ԳՆԱՑ ԱՆ. ԿԱՆԻ Ի ԾՈՑՆ ԳԱՂՂԻԱՑՄՈՑ։ ՈՒՏՈՒԻՈՒ. Ե. ՄԻՒՆԷ. ԵՐԿՈՒ ԳԷՕՔ ՄԵԾԱՄԵԾՔ, ՈՐՔ ՄՆԱՆԵՆ Ի ՊԱՐՈՅՆ ՄԻՐԱՄԻՔԵՑՄՈՑ։ ՆԵՖԻՒԻՒՆ. ՆՈՅՆՊԷՍ ԳԷՕՆ ՄԵԾ, ՈՐ ՂԵԳՈՒ Ի ՊԱՐՈՅՆ ՔԱՂՔՐ։ ՁԱՔ Ի ԱՄԻՆ ՆԱՀԱՆԳԻ ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԻՆՉ ՔՂՔ ԿԻ ԱՒԱՆ. ՈՒՂ ՄԻԱՅՆ ՈԱԿԱՒ ԻՆՉ ԳԷՕՂՔ ԱՆՆՇԱՆՔ, ՂՈՐԱ ՅՈՅՄ ՎԱՅՐԻ ՆՇԱՆԱԿԵՍՑՈՒՔ։

ՖՆԵՒԱՔ. ՄՈՓՐԷՔ. Ե. ԻՆՆԻՔ։ ԳՒՕՂՔ ԱՌ. ԵՂԲՐՔՔ ԳԷՈՑՆ, Ե. ԼՃԻՆ ՍՐՆ ՅՎՀԱՆՆԱ. Ի ԳԱՒՆԻՆ ՓԱՍՍԱՀԱՔԱՍԻՑՄՈՑ։

ՍՒ ՅՎՀԱՆՆԱ։ ԱՄՐՈՑ ՓՈՐՐԻԿ Ե. ԱՆՆՉԱՆ ԿԱՌՈՒՑԵՂ ԱՌ. ԱՐԵՄԱՆԱՆ ԵՂԲՐՔՔ ԳԷՈՑՆ ՍՐՆ ՅՎՀԱՆՆԱ. Ի ՎԵՐՈՑ ՔՂ ՂԱՆԴ ԱՀՍԱՆԱ ԱՅՍՈՐ ԳԱՒՈՑ։

ԷՆԴՕՓ. ՍԻՄՈՒՆԴՈՓ. Ե. ՄԱՒԱՆԼԱՆ։ ԳՒՕՂՔ ՄԵՐՁ Ի ԲԵՐԱՆ ՓԱՂՔՈՒՂԻԱԿ ԳԷՈՑՆ, ՈՐ ՄՆԱՆԵՂ Ի ՍԱՂՂԻԱՑՄՈՑ։

ՌԲԵՓԱՓ. ՔԵՍՈՒՆ. ՈՒՏՈՒՊՈՒՏՈՒՒ. ՓԻՊՈՒՈՒՆ։ ԼՆ ԳԷՕՂՔ ՄԻՔՄՔԵՑՄՈՑ Ի ՄՁՔ ՊԱՐՈՒՐՆ ՄԻՐԱՄԻՔԵՑՄՈՑ, Ե. ՍԱՐՆ ԴՈՒՄՆԴԻՆՅԱՅ ՀԱՆԴԷՊ ԿՂԶՈՆ ՍՐՆ ՅՎՀԱՆՆԱ։

Յօդ Ը. Կղզիք առ Նոր սկովտիաւ։

Բազմ կղզիք գտանին ի կողմանս յայսոսիկ մեծա-
մեծք և մանուկք. յորս երիք յատկապ երևելի
են. ք կղզին Բաֆաուրլան. Կղզին սէյն յովհաննու. և
Կղզին Նոր Էրլէի. որք են ի ձեռս անգլիացւոց. յայն
սակս ի գեպ վարիլք յայս Ծ Նոր սկովտիոյ գտանել
ընդ. զորս մի առ մի սատարգրեցուցաք յառաջիկայ։

Կղզի Բաֆաուրլան։

Ընդ անդի ը մէջ 47. և 45 աստ. և 36 րոպ. հիւ-
սիսային լայնութ. յարևելեան հիւսիսային կողմն
նոր սկովտիոյ և աքատիոյ, յորմէ բաժանի փորրիկ
նեղուցաւ՝ որոյ լայնութիւն է իբր 9 մղոն. և կոչի
Անդ Քանօ. ի հիւսիսոյ՝ ունի ջծոյն գետոյն
սէյն լորենտեան. ի հիւսիսոյ արևելից՝ զկղզին
նոր Էրկրի. իսկ յայլ ամ կողմանց՝ է շրջապատեալ
ի հիւսիսային ովկիանոսէ. ունելով շուրջանակի
խաղաղս և ժայռս, որք դժուարացուցանեն յոյժ
առ եզերբաք նր զնաւարկութ ծանրաբեռն նաւուց։
Երկայնութ նր է իբր 100 մղոն աշխարհագրական.
իսկ լայնութ 70. և է բաժանել յերկու մեծամեծ
ցամաք կղզիս միացեալս ընդ միմեանս փորրիկ ցամաք
կրճիճ կամ պարանոցաւ՝ որ կոչի Կիբ ֆէյն պէտրոս.
ամ նաւահանգիստք նր են յարևելեան հարաւային
կողմն. իսկ յայլ կողմանս հազիճ գտանի ծոց ինչ
ընտանի գէթ փորրիկ նաւուց։ Օդ նր խոնաւ է.
և միշտ միգապատ և ցուրտ յոյժ. ոչ այնչափ սակս
գրկի իւրոց, ք թէ ի պատճառս անհամար լճից՝
որք առաւել ք զկէսն կղզւոյն գրաւել ունին. և
ընդերկար ձնան սառուցեալ՝ ի պճնձս համատարած
ծառախիտ ջրվացիլ անտառաց. և սակս հնձղզըղ-
ամպոյ և միգի՝ որք խափանեն զնեղգործուն ճառագ-
գայթից արեգական։ Իսկ երկիրն կակուղ փուղ
գիշին և մանուպատ. յորմէ հնձղ չինեն Թանձր
գոլորշիք՝ որք պճնձեն մառախուղ. բայց ոչ միա-
ակար կենաց ոչ ասէն։ Բազմ անգամ սերմանեցին
անդ գաղղիացիք զանազան տեսակս արմտեաց, այլ

ը մեծի մասին ոչ հասին ի հունձս, սակս խոհասուն օգոյն և վաղահասման ցրտուն. ուստի չունի այլ ինչ ընթս, բայց միայն փայտ բիմ. և անտառ հանքային պատուական և առատ. որ ոչ ի կարի ի խորս երկրի, այլ ը եզերատ տարածի զերեսաք հազիս 8 ոտնաչափ խորութ ի խորագոյն տեղիս. վիշ դիւրին ի հանել զայն. սակայն ջուր փոյթ գաղ ղնացուց առնել նոցա առևտուրս. ոմն և ոչ փայ թէ բազմապատիկ անոտառաց կղզոյն. այլ գլխո վին տուն զանձինս ի ձկնորսուն ։

Ա յս կղզի երևի թէ յառաջ դհասանել անգր գաղ ղնացոց՝ ամենևին անբնակ էր ։ Սակայն բազմաք յառաջ դհիմնել նոյ անդ բնակուն, ձկնորսաք ունակք գազդնացիք բնակեալք ի կղզին նոր երկրի՝ յամա խեին անդ ի պատճառս ձկնորսութեան. ապա ի 1713 յօգոստ՝ մանն կալան գազդնացիք զկղզին. և կոչեցին զնա Կղզի Ֆիլան, որ յառջն կոչեր Հրաձգարան ազգեան. զառաջին բնակուն իւրեանց հիմնեցին ի հաւահանգիստն ատլանտեան՝ մեծ և ապահով յամ հողմոց. առ որով գտանէր յամ՝ որ ինչ հարկաւոր ի իշխնոյ քղքի. զի էր մօտ անդր անտառ մեծ. և երկիրն լաւ քան յայլ տեղիս. ձուկն առատ ի հաւահանգստին, և արտաքոյ. զոր և ընտրեցին ի լինել գլխաւոր տեղի իւրեանց ի կղզի անդր. բայց տեսեալ յետոյ զի գժուարին էր և վտան գաւոր մուտ այնր հաւահանգստի, Թողին զայն տեղի, և փոխադրեցան ի հաւահանգիստն լուսնպուրկ ։

Յամ ի 1714 գնացին անդ բնակուն բիմ ձկնորսք գազդնացիք, որք բնակէին ի կղզին նոր երկրի. յօրս յետոյ յաւելան և այլք ը Ֆիկս Ֆիկս առաքեալք ի գազդնոյ. որով ի սուղ Ֆիկի Թիւ նորագ բնակացս եհաս ցգ4000. որք բաժանէլ էին ի չորս գլխաւոր տեղիս. ը ի լուսնպուրկ. յամերոյն տէր Ֆիլան. ի հաւահանգիստն գօլօսայ. և ի ներիւգա. և յայլ զանազան ծովեզերեայ տեղիս, ուր գտա նէին յարմարաւոր տեղիք ի չորացուցանել և յատիճ տել զձուկն մերլուցցս. զի գլխաւոր և իւր մի միայն գործ նոցա էր որս այսր ձկան. զոր տղէք և տարեկան նուէն ի հնաւս. և ը մասին առաքէին յեւրոպիա. իսկ զկծագոյն մասն ի հարաւային կղզիս. ուր ամ ամ առաքէին 20. 25 նաւս. որոց կէսն բեռնի էր ձուկն. իսկ մնացեալն տախտակ, ձուկն աղամեն, և իւսկիւմիւս, իւղ ձկան, և ածուխ հան

հանքային . և փոխարէն առնուելի 'ի նոցէ շաքար ,
խաչիփ , ոլի , և այլ ազգի ազգի ըմպելիս արուեստ-
ատչինս : Եւ քանի այս ամ ոչ ծախեին 'ի կղզի անգր ,
և քանատա որ էր յայնժամ 'ի ձեռս գաղղիացւոց ,
սակաւ ինչ առնոյր յայնցանէ , յայն սակս վնաս մեծ
վաճառէին բնակչաց նոր ինկիլդեռային . և ինք-
եանք առնուին 'ի նոցէ արմտիս , պտուղս , և անաս-
նունս . զորս Թալ տուեալ էր նոցա անդրևս վաճառել
օտարաց . բայց նոքա յաւելուին և զայլ ամ ինչ , զոր և
կամէին . մանաւանդ ալևւր , և մերկուցցօ ձուկն
բշմ . որք մեծապէս արգելեալ էին նոցա վաճառել
օտարաց :

Իսկ գաղղիա սովորաբար ամի ամի առաքէր անդ-
նաւս , որք առնէին պարենս կերակրոց , ըմպելիս ,
կահս , և կարասիս տանց , հանդերձս , և զայլ ամ՝
որ ինչ հարկաւոր էր բնակչաց կղզւոյն , զոր անդ-
ոչ կարէին գտանել . և մեծագոյն նաւքն՝ առեալ 'ի
բնակչաց մերկուցցօ ձուկն , վաճառել դառնային յեւ-
րոպիա : Իսկ փոքրագոյնքն մնային անդ առ Ժամ մի .
մինչև ինքեանն որսային ձուկն բաւական նաւուց եւր-
եանց . և ապա դառնային : Երկրորդ գլուխ վա-
ճառականութիւն բնակչաց կղզւոյն՝ էր մերթ պակաս
վայրի երկոց . զոր 'ի կղզի անգր ըմբռնէին . և զոր
չայրոց տեղւոյն գնէին . բայց այս առևւտուրքն
նոյ սակաւ էր և գրեթէ ոչինչ : Ասդ՝ Թէպէտ
այսչափ ծաղկեալ էր առևւտուրքն 'ի կղզի ասա ,
սակայն մեծագոյն մասն բնակչաց նոր կայր 'ի յե-
տին տառապանս . քանզի սակաւ ոմանք մեծա-
տուն վաճառականք զնոյ փարթամութիւն երկրին
յինքեանս հաւաքէին . որ սովորական է յայ-
տեղս :

'Ի 1745 առն անգլացիք զայս կղզի 'ի ձեռաց գաղ-
ղիացւոց . այլ յետոյ 'ի դաշնագրութեանց աքվիսգրանեայ
անդրէն դարձուցին նոյ : 'Ի 1758 վերստին 'ի վր
յարձակեցան մեծաւ նաւատորմիւ . յորում էին
23 մեծ նաւք . և 18 փոքունք . և 6000 քաջակիրթ
զինուորք . առաջնորդ ունելով զոլշի սպարապետն .
որ յետոյ հարաւ 'ի ներքոյ գահակալեալ . ոչ նոյ-
նակեցաք անդ . և անգրէն տիրեցին կղզւոյն . ապա
'ի լինել հաշտութ 'ի մէջ երկուց թագուհեաց , հա-
ստատեցաւ որոշ անգլիացւոց 'ի վր կղզւոյն . որ
կայ մինչ 'ի ձեռս նոյ մինչև ցայսօր : Սակաւ բնակ-
եալ ազգս ունի այս կղզի . որոց գլխաւորքն են
հետապետք :

Լոխոպոլի ։ Գլխաւոր քաղք և նահանգիստ համբակն կղզւոյն, կառուցեալ ի ծոց երկրի ի հարաւակողմն կղզւոյն. փողոց նր լայն և կանոնաւոր. տունքն ըստ մեծի մասին քարաշէն և վարչակերտ ։ Իսկ Թիւ բնակչացն իբր 3000. որոց մեծ մասն գաղղիացիք են. շրջապատ բոլոր քաղքին իբր երկու անգլիական մղոն ։ Ունի հրապարակ մեծ մօտ ի դղեակ անդր. նեղբլին կողմն նր քառակուսի է. և բաբաննչիւրն 200 ոտնաչափ երկայն. ի հիւսիսային կողմն յորժամ գաղղիացիք տիրէին նմ, էր տունն կառավարչ իշխանին, և ակնդետ քաղքին. իսկ յայլ կողմանս կային տունք, ուր գաղղիացիք պահէին զիանցս և զմանկունս իւրեանց իբրև յապահովի ի ժամս պատերազմաց քաղքին. Նահանգիստ նր ըստ ծածկ է յոյժ և անվտանգ. ի մի կողմն ունի ծոց պատկանաւոր, ուր ի ցամաք հանեն զնաւս ինոքոգիլ. իսկ ի հանդիպակայ կողմն՝ է այլ ծոց մեծ բաւական 2000 նաւակաց ի պատրաստել և ի պահել զձուկն. ի ձմեռան՝ (որ սկսանի անդ ի սկիզբն Նոյեմ՝՝, եր բնդմին և ի կէսն հունի՝՝, և ձգի մինչև ի մայիս,) սաստիկ բռնանգակ նաւատնդիստան. և համարձակ շրջին մարդիկ ի վր իբրև ի ցամաքի ։ Ի 1745 զորք նոր ինկիղտեռային նպատաւորեալք ի զօրաց անգղիացւոց, առաջնորդ ունելով զմ. փէրէլ անուն տին վտճառական պոտդնացի, յետ երկար և խիստ պատերազմն առին զքաղքս զայս. այլ ոչ ի վերոյ ասացեալ, յետոյ ի դաշնադրուենն արվ սկրանիոյ անգղիոյն դարձուցաւ գաղղիացւոց. ապա ի 1758 բռնեցաք նաւուց և զօրաց վերատին ի վր յարձակեցան անգղիացիք, և առին զքաղքս ըստ նմին և զամրոցն կղզւոյն. և իսկոյն հիմնայատակ արարին զպատճառս կռւան և զնաւահիւն ամուրն որ. զոր ի 1720 սկսան շինել գաղղիացիք, և զայժ նիւթս կարևորս առ ամրոցի յետոյ ոչ. զոր և կոտորեցին. Ծախեալ ի շինուելն նր 37. 38 հիր քրստակ. ուստի այժմ քաղքն և գլխովին անպատասպար. զոր յայժ կողմանց կարէ առնուլ թշնամին. ըստ որ ըստ պիշենկայ եկեսցէն աւուրք՝ զի զղջասցին անգղիացիք.

Նահանգիստ գետոյ ։ Քաղք կիր առան ի հարաւային եղջ կղզւոյն՝ հանդէպ արևելեան ծայրի պատոյ. որ է երիվրորդ նշանաւոր տեղի կղզւոյն զնի լուսնոյ ։

Նեբլիգա. Հայոց փեշքինայ։ Են երիս փոքրիկ ա-
ւանք, բնակեալք ի գաղղիացւոց։

Կղզի Մագդալենայ։ Են փոքրիկ կղզիք ի հիւսիսա-
կողմն Թէքրական կղզւոյն ի ծայր մեծի խաղաղական
որ սկսանի ի սահմանագլխէն հիւսիսոյ, և ձգէլ
տարածի մինչև ի պարոյրն Ջոյային օձից ի նոր եր-
կիրն։ Խակ անուանիք կղզեացն են Էնդրէ. Լոմե.
Պ. Ֆեռնան. Կղզի Ռուեյ. առ որով որսան ծովային կով
և կղզի Քէյն պուշե. որ է ի հիւսիսոյ արևելից սա-
հմանագլխին հիւսիսոյ։

Կղզի Աբէյն յովհաննու։

Ի ի մէջ Թէքրական կղզւոյն, և ծովեզերեայց
նոր սկովխոյ. որ չէ այնչափ ինչ մեծ. զի երկ-
այնուկ նր յՐաբռակագոյն սեղան՝ է իբր 60 մղոն.
իսկ լայնուկն 20. նիստ նր ի իրաց ինչ է գերան-
գաձև։ Ընդ ի ծովեզերս նաւահանգիստ մի մեծ
և պատշաճական. և այլ բիմ ծոցս անբոյնեայ և ձա-
հաւորս նաւուց։ Օդ նր ցուրտ յոյժ. ձմեռն եր-
կայն. ձիւնն յորդ։ Իսկ երկիրն պարարտ և արգ-
պատանդ, ոստոցէ յանդհամար ականակիտ մշատհոս
ձորակաց և գետակաց. ունի ընդարձակ արօտս խո-
տաւէտս, և վայրենի ջորքոտանի անասունս, և
Թռչունս անբաւս, այլև ձուկն առատ ի ջրմակաց
ծոցս և ի ծովեզերս. նոյնպէս և բնակիչք նր բիմ
են. որք կոչին Միկմաքեղիս։ Ի 1719 գաղղիացիք
խորհուրդ կալան բնակեցուցանել յայս կղզի գաղ-
Թական յաղգէ իւրեանց. այլ ընկերութիւն որ միա-
բանեցաւ վերայսր գործոյ, մինչև եր ի գործ ադնել
զայս խորհուրդ՝ ցլուծեցաւ. ապա ի 1749 գաղղիա-
ցիք քանատայ սկսան անցանել առա. և առ սակաւ
սակաւ բազմացան ցյ154. որք ընդ մեծի մասին երկ-
րագործ էին և ձկնորսք. սկսան մշակել զկղզին՝ որ
ասայր նմ առատապէս զամ ամենայն արմտեաց. յոր-
մէ վաճառէին և բնակչաց Թէքրական կղզւոյն.
ունէին և ընտանի անասունս. ոչ
խար. ձն։

Ա յս կղզի ի սկզբանէ անուն՝ յորում հիմնեցան ի
նմ քանատացի գաղղիացիք, և սկսան մշակել զեր-
կիր նր, միշտ կռահելով կայր զԹէքրական կղզւոյն.
և ամի ամի՝ մի կամ երիս նաւք ածէին ուղիղ գային
յեւրոպիոյ ի նաւահանգիստ նր կոչեցեալ Եւյե. զի զամ

պէտս իւր ընտրեր ի լուխտուրկայ. և ինքն փո-
խարէն տայր նմ ցորեան, գարի, վարսակ, այն է՝
իւղաձի, պտուղս, արջառ, ոչխար եւն։ Ունէր ի
պահպանութեան իւր 50 զօրականս. և մանաւանդ իշ-
խան. որ նոյնպէս կանէր կայր զկոստակալէն լուխ-
պուրկայ. ոչ և նա զկոստակալէն քանասայ՝ ըս
կարգագրուեր Թէրուեր գաղղիոյ. յորժամ ասէրը ի
վր կողմանցս այսոցիկ։ Իբրև առին անգլիացիք
զայս կղզի, հանին անտի զամ գաղղիացիս. վըկ
այժմ բովանդակ կղզին գրեթէ տակաւ է ի բնակ-
չաց. քանզի և մի միայն գեղ յիշատակին անդ աշխար-
հագիրքք. զոր կոչեն Պէռէ. որ է ինէրքս ի ցա-
մաքն առ ձորակաւ՝ որ հոսի յարևելից ըս արև-
մուտս. և մտանէ ի ծովն առ առհմանօք միջա-
գետցոց։

Կղզի Նոր Երկիր։

Ընկանի ըս մեջ 47 և 52 աստիճանաց հիւսիսային
լայնութեանէ. ի հարաւոյ արևելից երկրին լապ-
րատորայ. յորմէ բաժանի նեղուցաւ՝ որ չէ այնչափ
ինչ լայն. և կոչի Նեղուց գեղեցիկ նաւուց։ Զև ներ իբր
եռանկիւնի. չորքսանան իբրև 900 մղոն. ուր ունի
բազմազանիկ պարոյրս, ծոցս մեծամեծս և մանուն,
և նաւահանգիստս պատուականս։ Օդ ներ ի հիւ-
սիսային և յարևմտեան կողմանս մաքուր է և ա-
ռողջ, ըս յարևելեանս և ի հարաւայինս՝ սակս
մեծ գոլոյ առ մեծ խաղաղն՝ որ հանապազ միգա-
պատ է. այլ ըս հանդիպակաս խստագոյ ցրտային է
յոյժ, և իբր անհնդուրժելի ի ձմեռան. ոչ այն-
չափ սակս գրկից ևրտոյ, ըս ձկ վն ցրտաշունչ հիւ-
սիսային հողմոց և լեռնացեղ սառուցից՝ որք հա-
տեղ ի սառնապատ հիւսիսային ծովէ որ առ բևե-
ռաւ, և վարեալք ի հողմոց և յընթացից ջուրց,
գիզացեալ լեռնանան յերդ կղզոյս, և ի շրջակայ
ծովս. և կցեալ այլոց համանման լեռնաձև սա-
ռուցից, գործեն ի ծովս մեծամեծ կղզիս չարժա-
կան մինչև 100. 200 և աւելի ևս գրկաչափ եր-
կայնութ. իսկ ըս բարձրութեն նմանեալ բարձրա-
բերձ լայնանիստ սառնապատ լերանց. և իբր 80
գրկաչափ ի՛ղեալ ի խորս ծովու. որք և հազիւ ի
յատկեսի և յօդոսատոսի խորսակեալ լուծանին. և
ապա

ապա փուխով անդրէն սկսանին գիշանալ. երբ բեւին և չարժին տեղւոջէ ի տեղի. վարեալք ի սաստիկ շունչ հողմոյ, և ի բուռն ընթացից ջուրց

Ծովս։

Ակերքին կողմանք կղզւոյս անծանօթ են. քզի եւ րոպացիք որք յաճախեն անդ, հազիւ մինչև ցայժմ ծանեան զծովեզերեայս նր. այլ թռուի լինել ամենեին անբնակ լեռնային և անտառամած. ոչ և ի ծովեզերս նր լի են ժայռք սեղացեալք, և ընդինք անտառալիցք, անջրսպառ ի միջի ունելով անձուկ ձորս և ծորձորս ալաղուսս և խորխորինս. մինչև ցայժմ ոչ տեսան անդ բուն բնակիչք, բաց ի սակաւ ոմանց էաքսիմացւոց. որք ի ձիկս որսոյ անցան նեն անդ. որոյ վայրի անասունս։ Առ սովին կըղզեաս է խաղխաղ մեծ և հռչակաւոր, անուանեալ Մեծ խաղխաղ նոր երկրի. որ է իբր կղզի ընդ ձակ ծածկեալ ի ջուրց ծովու. երկայնուն նր առաւել և քան 3000 մղոն. իսկ լայնուն իբր 100 և աւելի. ի միջին տեղիս այնր կողմանն որ հայի յերրոպիա, ունի տեսակ մի պարսրի, զոր կոչեն գոպկի խառըչ. ուր խորուն ջուրց կարի անհատասար է. զի ուրեք է իբր 5 գրկաչափ. և ուրեք աւելի. և ուրեք ուրեք մինչև 360. գրեթէ ոչ երբեք երևի անդ արեգակն. վր զի միշտ մառախուղ թանձրացած պատեալ կայ զնովաս. չըջակայ ծով նր յոր ի չարժման կայ. պատճառեալ յանդրադարձ բաղխմանց ալեաց ծովու, որք ընդ հարկանին ի ժայռս. բայց ի վր նր փորր մի հեռի յերեքից՝ միշտ խաղաղ է և անդորր ծովն. և խառնի միայն ի մանաւ

ւոր հողմոյ ինչ, որ ի հեռուստ չնչէ։

Ասյս խաղխաղ ոչ և կղզին նոր երկրի հռչակաւորք են վր որսոյ մերձուցից ձկան, որ առաւ է անգ յոյժ. մեծագոյնք ի ձկանց անտի են իբր 3 ոտնաչափ. իսկ հասարակքն հազիւ 2. կի մի և կէս. և են լայնակոկորդ, և շատակուլ. յորովայն նց բազմ անգամ գտան քարինք, երկաթ, այլև ապակի. զորս անմարս ի բաց փսխեն. այլ ոչ մարսեն, ոչ ոմանք համարին։ Վր որսոյ այսր ձկան ամ ամ պատաղին իբր 30 նաւք անդրնացւոց. 60 գաղղիացւոց. և 150 հոլանտացւոց. թող զնաւաւացս, և զընդնորվեկիացիս. բայց արգելեալ է սատանոր որսալ այլոց ազգաց, բաց ի գաղղիացւոց և յանգղիացւոց. և թէպէտ սպանիա ևս ունէր իրաւունս որսալոյ, այլ ի վերջին դաշնագրութէ հրաժարեցաւ յիրաւանց

անտի. Թերևս զի հաւս եմեխ չիք ինչ օգուտ նմ անտի. ի 1768 գաղղիա առաքեալ անդ 155 նաւս. Նոյնպէս և յայլ հետաքրքրութիւնս յաւէտ և եք բեմն նուաղ. բայց այժմ երևի թէ առ փոքր փոքր նուազեցուցանել զայն յառնուէ. մինդ զինի կո գուսանէլոյ նը զքանաւտա, և զայլ տեղիս՝ զոր ոչ նէր ի կողմանս յայսոսիկ. վր զի ը ձիւռ հաշուիւ տանց՝ ծախքն առաւելուն ը զօգուտն զոր գալն յայսմ առևտուրէ։

Իսկ ծախք անգրկացոց թէկուզ սակաւ են, և օգուտն բազմ. մինդ ցորչափ ը առուր իւրեանց ունէին զնոր ինկիզդեռայն. որ ամ ը ամէ անբաւ մերկուցցս ձուկն մատակարարէր նմ զիւրացն, զոր նը չեռոյ յայլ տեղիս մեծագին վաճառէին, բայց այժմ ևս այս աղբիւր չահուց նմ. այն զի և հինք ծովուն ամերիկայի ոչ սակաւ մնաւս հա ստուցանեն նաւուց նմ. վայ և առ նմ նուազեալ է յոյժ այժմ այս առևտուրդ. և երևի թէ զինի ոչ բազմ ժամ՝ որս այսր ձկան ի կողմանս յայնոսիկ բովանդակ գրաւեսցի ի ձեռս ժղ. ևնդացս մեցէ։

Ըստ և եւրոպացիք ի նմ է գնեսցին։

Ազգին նոր երկրի գտաւ ի 1497 ի գաբոտոգայ. ոչ ծննդեամբ էր վինեակեցի. այլ յետոյ եղև նաւս պետ առ անգրկացիս. բայց նա ոչ հիմնեաց անգ գնակուտ ինչ. ապա ը ժամ ժամս գնացին անդր և այլք ի զինել գտնելն, եթէ հնար էր օգուտ ինչ հանել անտի. և տեսին զառատուն մերկուցցս ձկան, և զյանախս գործածուն նր յեւրոպիա, անդ զնացիք յորքան զայլս հիմնեցին անդ գնակուտ ի 1608. յետ այնորիկ ի սակաւ ժամի բազմացան անդ և այլք. այնպէս զի չև էին անցել 40 ամք զինի առաջին հիմնարկութեն, և ահա յարևելեան ծովիս գերս կղզւոյն սկսեալ ի պարսրբ յորոյ մինչև ի սարն ասպէ էին անգ գնակեալ առաւել ը 4000 ձկնորսք եւրոպացիք. որք այժմ բաժանեալ են ի զանազան գետս, ոչ ինչ կարի բացագոյն ի միմեանց, սակս հանգամանաց երկրին. և սակս ազանձնական գործոյ եւրեանց. և առ ի ունել հա զորդութ ը միմեանս, բացեն ձնդրհ ը ծառախիտ անտառս։ Իսկ գլխաւոր տեղի ձկնն նմ՝ ոտ և հա մօրէն կղզւոյն՝ և ասանն որ զինի։

Սբ յովհաննէս։ Ասան ի հարաւային ծովեզերս կղզւոյն. ուր գտանի նաւնդիստ գերազանց բացեաց ը մեղ երկուց լերանց անջատելոց ի միմեանց նոյն քան

քարընկէց մի տարակայուէ. որ և բաւական է երբ
կերբեր նաւուց. յայս նշխինգիան յանձանէն եւրո-
պացիք. որք բարձէր տանին անդ զմեր լինչ, որոց
սակս ունին ձկնորսք բնակիչք կղզւոյն. և փոխա-
րէն առնուն ի նոցէ մերկուացցոյ ձուկն չորացուցեր։
Փչէզներ։ Ասան հիմնէր ի գաղղիացւոց առ համա-
նուն պարուրիճ ի վր ցամաք կղզւոյ՝ ի քաղաքիպ
տեկզոյ՝ ըստ որոյ մերկուացցոյ ձկան։ Հանդէպ նր
է նաւահայան ըստ ձակ երբ 5 մղոն՝ բայց չէ ան-
խոթ ի գառնաշունչ հիւսիսային արեւմտեան հով-
ից. և մնաս նր այնչափ նեղ է ի պատճառս ժայ-
ռից, զի առ մի նաւագ չէ հնար առնել, ըստ մերկ
նաւս մտանել. զոր հարկ է նաւակօք ձգել ի
ներքս։ Ի ծայրն պարուրին փչէզանաց՝ որոյ երբ
կայնուին է երբ 54 մղոն, գոյ նշխինգիան մեծ և
տպահով բաւական 150 նաւուց. առ որով մտս ի
մուտս գաղղիացիք ի 1687 չինէցին ամրոց փոքրիկ.
կացուցեալ 50 զօրականս ի պահպանուէ. այլ ի
գաշնագրութենէ անդ ուզրէքայ՝ առանն, և ամրոցն
տուաւ անգղիացւոց, յորոց ի ձեռս է մինչև ցայժմ։
Եղերդութ։ Ի առան չինէր առ պատկանաւոր նա-
ւահանգստիս ի հիւսիսակողմն համանուն պարու-
րին։ Մ՚ԽԷՀՕՆ. կամ Մ՚ԽԷՀՕՆ. և կամ ոմն կոչեն գաղ-
ղիացիք Մ՚ԽԷՀՕՆ։ Ի կղզի՝ որ ձգի ի հիւսիսոյ ընդ
հարաւ առ բերանով պարուրին բաւական. երկայ-
նուէ նր է երբ 22 մղոն. իսկ լայնուէն 3 · 4. Թիւ
բնակչաց նր որք պարապին յթրս մերկուացցոյ ձկան՝
երբ 100։ Ի հարաւոյ արեւմտից կղզւոյս գտանի
մեծ խաղխաղ՝ անուանեալ խաղխաղ այրոյ. քանի
մի ամաք յատուկ առնին անգղիացիք զայս կղզի ի ձե-
ռոյ գաղղիացւոց. ընդ նմին ևղեալս մերկուացցոյ ձկան։
Սր պէտս։ Կղզեակ փոքրիկ ի հրեայ արևելից մի-
քիշ օնէ. ի հրեկողմն ունի խաղխաղ կոչեցեալ սր
պէտրոս. որ գրաւեալ ունի գրեթէ զամն տարա-
ծուէն ովկիանոսի. որ է ընդ մէջ Թիրկին կղզւոյն՝ և
մեծի խաղխապին նոր երկրի։ Ասյս կղզի Թէսպէտ
փոքր է ընդ գիքիշօն, այլ բազմաբդ ընդ զնա. ի ունի
բնակիչս երբ 800. ընդ ի նմ փայտ. այլ տանին ի
մօտակայ փոքր միքիշօն կղզւոյն՝ ի անտառոց. ուր
գտանի մի տուն գաղղիացւոց. իսկ պահապանեն կղզւոյն
սրոյն պէտրոսի՝ է նշխինգիան նր և ծոմն. ուր ի 1768
կային 24390 քոճ ընդ մերկուացցոյ ձկան։ Ջայս առին
անգղ՚ի սրոյզի որ զրգռեցաւ ի մէջ բրիտանիոյ և
գաղղիոյ. վր դարձն գաղղիացւոց ընդ ժդ նշխինգ։

ԱՀ.

Ա. Շ. ԽԱՐԽ. Պ.

ՊԱՐՈՅՐ ՀՈՒՏՍՈՆԻ։

Հայտարարեցք ը անուամբ Պարոյրին Հուտսոն անի՝ առնուն զայն բանտական տա բածուե երկրի, որ ձգի ՚ի հիւսիսային կողմին քանասուն առ նուվին պարուրիճ ՚ի մինչև յան ծանօթ վայրս արջային շրջանակի. և մինչև ցնե դուցն տաբնասուց ՚ի որով ցամաքն հիւսիսային ամե բրիոյ՝ բաժանի յարևմտեան կրենլանտիոյ ՚ի վից պարուռնակէ և զընդարձակ ցամաք կղզին, որ ը յարևմտեան կողմին պարուրին հուտսոնի. և կոչի Երլիւբ լապրադոր։ այլև ՚նոր Բրիտանիա։ Թէպէտ ան բարձր խոսելով չունին անդ բրնատնացիք հիմնա կան իշխանուԹիւն. կամ երևելի բնակուե. ոմն և ոչ այլ ազգք եւրոպացւոց։ այլ միայն հաբնեցիք բնիկ Ժղիգ երկրին գաանին անդ. ը որս մարԹի ը գա սել և վիոդասինացիս. բայց և նը առ համեմա տուբ ը աբձակուե երկրին՝ կարի սակաւ են անդ։

ոմն և ՚ի բանտական ՅՀ պարուրին հուտսոնի։

Ա յս ը աբձակ ՅՀ անկանի ը մէջ 50. և 60 աստիճա նաց հիւսիսային լայնուԹիե, ՚ի նոյն դիրս են մոսկովք, գանիք, շվէտք, և երևելի մասն գերմա նիոյ. վից մեծագոյ վրիպի ուայնալա յատչն՝ ԹէՀ առ պարուրիճ՝ հուտսոնի ը ամիս 6 յարաժամ ուիճ ի. միշտ ՚ի վերոյ ՚ը զեզերս նը պատելով արեգա կան. և ը նոյնպէս ամիս գիշեր մշտակայ. վը զի այն վեցամսեան ուիճ և գիշեր կամ խաւար՝ սկսանի յայնկոյս արջային շրջանակի. այն պի՝ և անդ, ոմն առ պաշինառ՝ մշտակայ խաւարն ոչ ձգի ը ամիս վեց. ՚ը զի արշաղոյք առաւօտեան և երեկոյեան ՚ը երկար լուսաւորին զերկիր. մինչև հազիւ զերիս ամիս սևել խաւարին. իսկ առ պարուրիճ հուա տոնի երկայնուԹիե առՀնկեան և գիշերոյ՝ կամ լուսոյ և խաւարի՝ այնչափ ի, որչափ ՚ի մոսկովս, ՚ի գա նիս, ՚ի շվէտս. ՚ը առաւել երկայն ուիճն ի ժամ 19. 20. և մինչև 21 ½ յառաւել հիւսիսային կող մանս։ ՚ի պարոյրն հուտսոնի արեգակին, ՚ի ծագել և ՚ի մանել իբրև, գործէ շրջանակ մեծ լուսոյ. որոյ ՚ի սպառիլն՝ յաջորդէ այլ լոյս՝ զոր կոչեն ար.

շ.

չարչրա հիւսիսային. որոյ հառագայթք այնչափ պայ-
ծառ են, զի և 'ի լրման լուսնոյ ոչ չաւագանին.
Ձմեռն երկար է անդ. և առանմանելիքն անհնա-
րին. յորմէ ոչ միայն ջուրք, այլև այլ ամ տեսակք
ջերմ և ոդելից հեղանիւթոց՝ որ գինւոյ և ցքւոյ
սառին այնչափ, մինչև խորտակել զանօթս յորս
են, չինչ նիւթոյ և եղեն. այլև մեծամեծ հատորք
վիմաց առ ասահարս առանմանելոց հատանին 'ի
ժայռից լերանց: Ա յսոցիսք գործք սովորական են
'ի նահանգի սոս ըստ ձմեռն ոզջոյն. այլ առաւել
իւն զգալի և յաճախ ըստ քաղ դիտողսն ումանց 'ի
ծննդեան և 'ի լրման լուսնոյ. որոյ ազդեցուին
սոսկ լինիլ սասանիկ յայսմ նահանգի, թէպէտ և
տարածն անյայտ: 'Ի գարնան և յաշնան գրեթէ հա-
նապազ պատէ է օդն Թանձրամած միգամբ. իսկ
'ի ձմեռան լի սաստուցեալ մանկամբք: Ջերմաստիճն
սմառան հանառօտ է յոյժ. զի հազիւ ըստ վեց եօթ-
նեակս, կիս երկու սաիոս ձգի. բայց 'ըստ բաւա-
կանին չեռուցանէ զոդն. սակս ըստերկար մնալոյ
արեգական ընդերսիւք նոր. սակայն հազիւ երբեք
լինի անդ որոտումն, և փայլակ, կիս կայծակին.
Քրքի ծծմբային չոգիք սփռին հաւասարապես ըստ ամ
տեղիս. և երբեմն լուացեալ սպառին 'ի հիւսիսային
արշաւուսոյ անտի. կիղուն զկերդս ծառոց, անվնաս
թողել դիպյան: Սակս այսպիսի դժնդակ ցրտուն՝
և մշտակայ խոնաւուն օդոյն՝ երկիր այսր նահանգ
դի ամեայ է ամենևին և անբեր. զի բաց 'ի ծո-
վեզերեայ տեղեաց՝ որք ըստ մեծի մասին լճային են
և գիհին, յորս ուրեք ուրեք գտանին սակաւ ինչ
արօտք, և փոքրիկ ծառք ինչ վայրենիք և մորչք,
ձնաձեղն բոլանդակ այլ ինչ ոչ բերէ. բայց եթէ
անպիտան մամուռ Թանձր. և սակաւ Թուփս ցրիւ
սոս և անդ. և Թէպէտ բեմ անդամ սերմանեցին
անդ եւրոպացիք ազգէ ազգի արմտիս 'ի զանազան
ժամս, բայց վաղահաս ցրտուն ըստնայեալոյ զամ
չանս նոցն. սառուցանելով զսերմանիս: Ա յդ՝ Թէ-
պէտ այսչափ սասակիկ է անդ ցուրտն. սակայն գոյն
բոլ երկաթոյ և կապարի. այլև հանք ինչ նման
հանքային ածխոյ. և մարմարիոն քար. բայց կան
ոմանք անգործ. զի և չէ իսկ հնար գործել առ սասա-
կուս առանմանելոց:

Իսկ գլխաւոր և մի միայն հետաքրքրութիւն պարսրելին
հուսասին՝ են ոչ սակաս սեռակք վայրի երկոց. որք
դրեթէ առհասակ սպիտակ են. նաև այն սեռակք՝

որք

ոք յայլ տեղիս են յայլևայլ գործս. և մերթ նշ
աղիւիճ. զի Թաւ են յոյժ, մենդ ի ձմեռան. զի ի
ջերմանալ օդոյն՝ ը նմին և նք սկսանին Թևթափիլ
զսար խրձանց. յորս գոյ և այլ ինչ արժանի նկա
տելոյ. իբր զի ոչք նշ և ձեռ և ականջք՝ և այլ
ամ մասունք մարմնոյ, որք հեռի են ի սրտէ, յորս
շրջան արեան չ այնչափ ինչ ազդու, ը մեծի մա
սին կարճ են և փոքր ք զհամառատակաց՝ որք յայլ
ծս գոանին. իսկ եԹէ ոմանց փոքր մի երկայնին,
ը նմին Թաւ են յոյժ. զոր հոգացաւ նշ բնուԹին,
զի մի ի սատկուԹէ ցրտուԹ վհատացին, հեռի
գոլով ի կենսական ջերմուէ սրտի։

Եւ Թէպէտ անբեր է և ցրտատոյց այս ծ, սա
կայն ի վր այսր ամի ոչ է գլխովին անմարգի. քզի
գոանին անգ բնակիչք, Թէպէտ սակաւաԹիւք.
որք ը հանրական անուամբ Լսոխմոխ կոչին յեբր
պայծոց. ոչ նք միայն՝ որք յերկրին լսարատոր
բնակին, այլև որք առ պարսպաւք հուատոնի. և
բաժանել են ի զանազան ցեղս և ի ժղիգս։ Սք
առհարկ կարճ են հասակաւ. զի բարձրուէ նշ ոչ է
աւելի ք զչորս առնաչափ. գլուխ նշ ը նմանուէ
մանկանց՝ մեծ է առ հասի մասուք այլոց մասանց
մարմնոյ. ոտք և ԹաՓք ձեռաց՝ փոքր. ունիք սա
փարակ. բերանն բոլորաձև. ատորին մասն շրԹանց
Թանձր և առկախեալ. ուստի և գէմքն ոգեղ և
խորշոմեալ. որք բերին զնմանուէն ծերոյնաև ի բուն
երիսասարդական հասակի. և եմ մասուք մար
միոյ անմազ և լերկ բայ ի գլխոյ. իսկ գոյն նշ
Թուխ դեղնախառն, և ոչ ամենևին սեաւ. ոմք ոչ
մանք ասացին։ Բնակարան նշ՝ ուր պատսպարին ի
ձմեռան, է խրձիՓ լինել ի քարանց սառամբ ը
միմեանս մածուցեալոց. ուր չունին այլ հուր, բայց
միայն լապտեր մի մշտավառ ը ակ խրձիՓին. սա
կայն ջերմուէ ընդ նշ և արեան՝ միայն ը գոյն
բոցոյ լապտերին, այնպէս ջերմացուցանեն զխրձիՓ
նշ, մինչև լինել իբր բաղանիք ի բուն ձմեռնամիջի
անգ. կերակուր նշ է ձուկն. և մենդ չուն ծովային.
զոր եփեն գոյն բոցով լապտերին. իսկ սովորա
կան ըմպելին է իւղ կէտ ձկան. որ սատիկ ջեր
մացուցանէ զստամոքս նշ և զարիւն. և պահպանէ
յանհնարին սառնամանեաց երկրին. բայց ոչ չի
ջուցանէ զծարաւ, այլ առաւել սաստկացուցանէ.
զի ջերմ է յոյժ. վՀոյ յարաժամ պապակին ի ծա
բաւոյ։ Եւ զի մնացեալ նշ բուսնդակ է ի ձկանց,

յայն

յայն տակս բոլոր մարմին նշ գԺնդակ հոտ ձիան արձակէ. նոյնպս և քիւրան նշ ցձանձր է, պարարտ, ձիւնթայլն, և ժահահոտ. որ և քնշմ անգամ կեղե-
ան կասէ զմորթով մարմնոյ նշ ոչ զբոյ։

Աղդ Թէպէտ այսպսի յոտի է անունդ նշ, և եղա-
նակ կենաց դառն և թշուառ, սակայն ի վր այսր
ամի անպատմելի է արիւնէ նշ և քաչասրտութիւն.
որով զարհուրելի վտանգաց դխնգրաւ լինին ան-
երկիւղ, առ ի յաւէտ ցանել զրտնոցեալ քաղցն
զոր կրեն միւս. զի շնչին նաւակաբ զոր շինեն յոս-
կերաց կէտ ձկանց և պատեն մորթով, մնանեն
յանդնդախոր ծովն յորս կէտ ձկանց, ոչնչ զան-
դիտել յամէն ալեաց ծովուն և ի զարհուրելն
տատանց կիտոց, և ի չար ժանեակ ծովային շանց.
այլ համարձակ ի վր դիմեն, և սպանանեն զնս. զի
քաչաւարժ են յայնմ արհեստի։ Հանդերձ նշ է
մորթ վայրենի ինչ կենդանւոյ. որ հագիւ ծածկէ
զնան ինչ մարմնոյ նշ. իսկ մնացեալն բովանդակ
մերկ է։ Երկու գլխաւոր ախոռ ատգնապէն զնս.
մին է ցաւ աչաց. պատճառէ յանդգրգռիլ ցոլ-
մանէ Հառագայթից արեգական ի սպիտակափայլ
մնանկնեալ սառուցից և ի ձեանց. յորմէ փոխեալ
խտացս կորուսանէին զանձանելիս, եթէ ոչ միշտ
պաշտպանէին զաչս անիւցաս, զոր շինեն յերկուս
փոքրիկ և նուրբ սափակաց. առնկրով ի միջն
փշով ձկան՝ ծակ փորրիկ. և կապեն՝ ի վր աչաց.
առ ի խափանել զյորդ գխնգուման Հառագայթից
արեգական։ Երկրորդ գլխաւոր և առաւել ապա-
կանադործ ախտ նշ է այն՝ զոր Աթօրոն կոչեն.
որ Թանձրացուցանէ զարիւն, և նեխեցուցանէ, և
ուտէ և մաշէ զմարմինն. այս ախտ զօրացեալ է
յոյժ առ նշ. վն զի օգն՝ զոր շինեն, և անունդն՝
որով անանկն, և բազմադպ եղանակ կենաց նշ,
նպատակաւորի նմ և առնէցուցանէ, ուստի և կարի
փոխադրական է առ նն. և անհնարին հարմանց
գործել։ Յոր Թէպէտ յայսպսի թշուառութիւն միշն
պաշարել կան նր ի գրտասաւոյց յանբնականէն վայ-
րն անդ, սակայն կարծեմ Թէ հազիւ գտանի յոմէ
ժողովուրդ՝ որ այնպսի յարել եցե ի սեր հայրեն,
եաց իւրոց, որ էսքնմացնք. զորս ոչնչ հանդիսա
և դիւրութիւն կարող է խափանել ի ետզոլէ իւր-
եանց. զի առաւել սիրեն նք զնստուն օգոյ ձեի
իւրեանց, զառնասպատ գազանային խրախ, զժա-
հատ միս չան ծովայնոյ, և զմորթն զոր արկանեն
զան-

զանձամբ, ՚ի այլ ՚ի քաղաքական ժողովուրդ, զոր քաղց բախառն, տունս բարեչինս, կերակուրս պատուա կանս, և հանդերձս փափուկս։ Ահա այսպէս ե զօրուն առաքուն. որ զմի խատուկս մեղմ. և զդառնուն քաղցրացուցանէ. յոյն սակս իրաւամբ երկրորդ բնուն կոչեցաւ յիմաստասիրաց։

Գ. տանին յԵն աստ և սակաւ ոմանք անգղիացիք, բնակիչ ՚ի չորս փոքրիկ և անպիտան ամրոցս, որք առանն անդ առևտուրն ի չղնակայ ամերիկացւոց փոխանակուի իրաց. զի առնուն ՚ի նոցէ մորթս պէս պէս վայրի երեսց, և փոխարէն տան նոցա զանազան արհեստակերտս. զորոց զգործածութիւն ինքեանք մոռնին առ ամերիկացիս. և թէպէտ մորթք Հիս ընտրելագոյն են յայգս իւրեանց, ի զոյն՝ որք գտանին յայլ տեղիս, սակայն անգղիացիք դիւրա գին առնուն ՚ի պարզամիտ ամերիկացւոց. որք ի սահմանելոյ նոցին անգղիացւոց, պարտաւորին տալ տան բեզի մկոյ վն միոյ հրահանգից. իբ չամանի. երկու՝ վն մի կշռոյ վառօդոյ. մի՝ վն երկու կշռոյ կապարի. երկու՝ վն մի կշռոյ ուլունից. մի՝ վն վեց փոքրիկ անպիտան դանակաց. վեց՝ վն միոյ խոշորանկիւն ճնճղոյ, իբ քէպէի, զոր արկանեն զան ձամբք. մի՝ վն մի կշռոյ ծխախոտոյ. նմանպես և վն փոքրիկ հայելեաց՝ կոմպասից՝ շքոյ՝ և այլոց իրաց՝ պահանջեն մորթս յաւէտ և նուազ, ըստ առաւելուե և նուազուե իրացն։ Եւ զի բեզի մկոյն է ազնուա գոյն, և հնարկ չափ փեկուեց, վճռ ըստ նորին չամ մասուե որոշեալ է և սակ մորթոց. իբ փեկ միոյ մորթոյ բեզի մկոյ՝ 2 կոյսուն. կիբ 3 կղնաքիս։

Յայսմ առևտրուե ըստ ասելոյ ոմանց՝ անգղիացիք կրկնակի գաւաճանեն զեկեղեց ամերիկացիս. մի՝ ՚ի սակաւ գին մորթոց. և երկրորդ՝ ՚ի կշռի իրացն, և ՚ի յոռի հանդամանս նոցա. զի կշռի նոյ միշտ պա կաս է և իրքն յոռի. վճռ ինքեանք առաւել քան զչափն չահին ՚ի մորթոց անտի. որ յայտ անտի է, զի գլուխ դրամոց ընկերուե այսր վաճառաշահու թեն ՚ի սկզբան անդ էր 483000 վէնեակեան լիրե. որ յաջորդաբար եհաս ց 4761000 լիրե. և սակա սմի սմի ՚ի ձեռս բերէ իբր 50000 պատուական և մեծագին մորթս. յորոց երիք մասն վաճառի ՚ի մեծն բրիտանիա, իսկ մնացեալն անցանէ ՚ի գեր մանիս. յորմէ բերմն չահին։

Զայս նահանգ գաւաչինն եգիտ ենրիկոս հուտսոն ՚ի 1610. յորմէ և պարոյրն յանուն նր կոչեցաւ. այլն

սոյն այս քաջ հաւատիւս ՚ի խնդրելն ՚ի հիւսիսային արեւելս անցս առ հանդիպակայ ծովն հարաւային կիմ խաղաղական , եւ իս նէզուց՝ ըզ որ ակնուանէ֊ լով քանալ եւրոպիոյ Ճնդհ յասիս ըզ ամերիկայ , եմուտ ՚ի նմ· բայց կամեցեալ այլեւս յառաջ խաղալ , նաւավարք իւր ապտակացեալ յերկար Ճնդհորդուե֊ կիմ Թերեւս երկուցեալ ՚ի սառուցից սառնասաս ծո֊ վու՝ կալան զնա , և զայլ եօթն հաւատարիմ ընկերս նր , և եդին ՚ի մակոյկ փոքրիկ առանց զինուց՝ և առանց այլ ինչ պատրաստուե֊ . և մտանէին ամե֊ հի ալեաց ծովու : Ապա զառաջինն անգղնացեալ հիմնեցին բնակուե ՚ի նահանգին պարոբրին հուս֊ տանի՝ Թերադրուե և առաջնորդուե կրոսկլերայ և ռատիսոնի երկուց գազուլացոց քանատայ · որք գժկամակս ինչ կրնէ ՚ի համագգեայ իւրեանց Թշնա֊ մուե բերելին առ նոս · իսկ Թոմէնցաս գազուլոյ , ունել անգղնացոց բնակուես ՚ի հիւսիսակողմն քա֊ նատայ · քաջ նախատես գոլով եթէ յաիշտահնին նք ՚ի ձեռաց իւրեանց գաղերուե լատագոյն մոր֊ Թոց · քզի յառաջ իսկ առպատակաւոր գազուլացոյք քանատայ գտնէ էին զնահանգ պարոբրին հուտսո֊ նի · և ջրիցս և աւելի՝ հասեալ յերկիրս նորին պարոբրի , և հաստատեալ ամրուե ինչ ՚ի նմ ՚ի 1656. քաջ գիտէին եթէ ՚ի կողմանց անտի եւանեն լատա֊ գոյն , և աղնուագոյն մարթք վայրի երկոց : Վայ ՚ի 1682 որոյսիկ զսիրտ կրոսկլերայ և ռատիսոնի , առաքեցին զնոս ՚ի գուբկերայ ՚ն նաւուք սակաւա֊ Թիւ արամբք և անգրատական պատրաստուե ՚ի քան֊ դել ժամոյ անգղնացոց՝ որոյ չկնուեն ատարուել էր , և վանել զնոս անտի · բայց ոչինչ կարացին վնասել նց : Ապա տեսեալ գազուլացոց զի չեն բա֊ ւական առ ժամն ՚ի գլուխ հանել զոր խնդրեն , խորհեցան և ինքեանք հիմնել ամրոց մօտ առ անգ֊ ղնացիս · զոր և արարին ՚ի 1686 · և այնուհետեւ յարաժամ պատրաստ էր ՚ի մէջ երկուց ազգաց յայտ անշէն և անբնակելի Ծի , մինչեւ ՚ի գաշնագրուելն ուդրէքայ՝ յորում անգղնացիք՝ հաստատեցան ՚ի ժա֊ ռանգուե երկրին :

Զայս մանն ամերիկոյ՝ մարթ է բաժանել յերկուս ըստանաւ մասուն · ըզ ՚ի ցամաք՝ որ առ պարոբրիւ հաւատոյն · և ՚ի կղզիս՝ որ գտանին ՚ի պարոբրի անդ ՚ի հիւսիսակողմն · զորս յառաջիկայ երկու յօդուածս պատրաստեցուք :

Յօդ ՃԸ. Յամաք պարուրին Հուտսոնի։

Այս ցամաք ոչ՝ ի վերանգը նշանակեցաք՝ ձգի՝ ի հիւսիսակողմն քանատայ մինչև ցանծանօթ վայրս. ուր բաց ի բուն բնակաց զոյս՝ ի վերոյ առարաքեցաք, գտանին և սակաւաթիւ անգիտացեալք. որք ունին քանի մի փոքրիկ և անզօր ամրոցս կիմ վճառուիս, զոր յԱլկիպոյդ նշանակեցաք։

Նօրթ. կիմ Ազիոյ ծօրէայ։ Յառաջագոյն կոչէր Պրոպոն. կիմ Ազիոյ պրպտեալ. զի՝ ի գաղղիացւոց չիներեալ. այլ յհասյ հանց՝ ի ձեռս անգղիացւոց. և է այժմ գլխաւոր տեղի նց՝ ի կողմանս յայսոսիկ կառուցեալ՝ ի կղզի փոքրիկ. մօտ՝ ի բերան նեղուտ գետոյն, որ մտանէ՝ ի պարոյրն հուտսոնի։

Ազիոյ եկեղեցի կաչէսի։ Ամրոց կիմ վաճառատեղի, կառուցեալ՝ ի ծոց պատուական՝ ի բերանի քուրդիլ գետոյն՝ ի հիւսիսոյ արևմտից ծովքայ։

Նոր սեվէրն։ Ամրոց և վաճառատեղի՝ ի հարաւակողմն եղջերայ, առ բերանով գետոյն՝ որ մտանէ՝ ի պարոյրն հուտսոնի։

Ալպանի։ Ամրոց և վաճառատեղի առ ափն պարուրին եամէսայ, որ ձևացուցանէ զհարաւային ծոց պարուրին հուտսոնի, մօտ՝ ի բերան համանուն գետոյն, որ ելանէ՝ ի լճէն սիրն աննայի, անուանեալ Նեգրայ և Գոռիֆէռվան։

Հիւնի։ Ի փոքրիկ բնակուն, կիմ վաճառատեղի առ հովին ալպանի գետով՝ ի հարաւային կողմն նր. ոչ կարի ինչ հեռի՝ ի լճէն սիրն աննայի. յորմէ ելանէ գետն։ Ի հարաւային ծայր պարուրին եամէսայ էին և այլ երկու ամրոցք անուանեալք Ազիոյ Հուտսոն. և Մինոթիլ. որք այժմ՝ ի բաց լքեալ կան։

Սասս։ Ամրոց և վաճառատեղի կառուցեալ՝ ի կղզի գործեալ՝ ի մուտս գետոյն, որ ելանէ յասպիդեայս կոչեցեալ լճէն. առ որով յարևելեան կողմն կառուցին և գաղղիացիք ամրոց համանուն։ Ի մուտս գետն մտանեն երկու վտակք մեծամեծք. յորոց մին կոչի Մինոխիթի, ելեալ՝ ի վիտգօսի բարձրաբերձ լերանց. որք բաժանեն զբանտատս՝ ի սահմանաց պարուրին հուտսոնի. իսկ երկրդ վտակն կոչի Բէրոյէ, որ ելեալ յալիմիբլիոն լճէն հասն յարևմտից յարևելս. և

և գնայ խառնի 'ի մուսկ • որ այնուհետև ըստ ձակի յոյժ :

Սէ պէտրա : Ամրոց չինէլ 'ի գաղղիացւոց առ լճիւ • որ կոչի Լիճ անյրեայ • կիմ թուէսմամբ խօսելոյն 'ի սահմանս սիւսացւոց :

Սէ խարլաս : Ամրոց չինեալ նոյնպէս 'ի գաղղիացւոց առ լճիւ անառառաց յարևմտեան կողմն ներ • որ ունի գՀայոցդառն ըստ լճին ովիճիկնոյ :

Մաբէյաս : Ամրոց առ արևելեան եզերք օվինէ բիկոն լճին, որ հասի 'ի լիճն պորտնայ :

Հրմբոց պորտնայ : Հիմնեալ 'ի գաղղիացւոց 'ի հիւսիս սահմանն հանանուն լճի • յորմէ ելանէ գետն պորտնոն, որ ըստ առուգագոյն ալեարհայոյց պատկերայ մտանէ 'ի լիճն ափիգվակամն • և անտի ելեալ հասի՝ ըստ ոմանց ըստ արևելեան հիւսիս • իսկ ըստ այլոց՝ ըստ արևելեան հարաւ մինչև 'ի լիճն ամրոցաց • յորմէ ելանէ նեղսոն գետն • որ մտանէ 'ի պարոյրն հուտսոնի առ եօթըսուն գլխաւոր ամրոցաւ անգլեաց ւոց 'ի կողմանս յայսոսիկ :

Բէմաք • կիմ Բէմնաք : Ի ամրոց կառուցեալ առ պարսրիւճ հասեալ յարևելեան կողմն ներ յերկրին Լատրատոլայ :

Յօդ ըբ • Կղզիք պարսրին Հուտսոնի :

Բազմ կղզիք գտանին 'ի պարոյրն Հուտսոնի մեծաց մեծք և մանունք • այլ սակաւ տեղեկութիւն ունիմք զնոցանէ • յայն սակս զանուանս նոցա և զդիրս նշ յառաջիկայդ նշանակեացուք :

Պարբէն : Կղզի մեծ երկայնաձև, որ ձգէ տարածի 'ի հարաւոյ ըստ հիւսիս • սկսեալ 'ի սարէն առ Թ համեմն մինչև 'ի նեղուցն Քիրզէն առ պարսրիւճ Բէֆուլա : Մանաքելա • Տիւ • Նօրդինիա • Սալոպոլի • և Մէլլ : Են փոքրագոյն կղզիք յարևելեան կողմն պարբենայ : Բաբէբաճ : Կղզի մեծ և շատաբակ յոյժ • որոյ արև մմեան և հիւսիսային ծովեզերք դեռ անծանօթ են • Թէպէտ բազմ Տայոյքք ամբողջ ձեացուցանեն զնա, որ և ձգէ տարածի ըստ մէկ նեղուցին Հուտսոնի, և մեծի պարսրին քուամպէռլանայ • զորմէ ասեն ունել գՀայոցդառն ըստ մեծի պարսրին պաֆինայ • բայց հնարկ ճանչ մտանելոյ 'ի պարոյրն պաֆին' է նե-

Նեղուցն տասնոյ. ը մեջ կրկնատիպ և եռակի կղզոյն։

Եռակի։ Կղզի մեծ յոյժ ի պարսից սպաֆինայ յոյն կոյս արջային շրջանակի ը 70 աստիճանաւ հիւսիս սային լայնութ. բայց հիւսիսային և արեւմտեան եզերք նր չեւս են լիով ծանուցեալ։

Պարոյր պաֆինայ։ Զդէպ լայնատարած յայնկոյս արջային շրջանակի առ առհասնաջք ցամաքի հիւսիսային բեւեռի. գտեալ ի 1662 ի դերբահոլակ նաւապետէն պաֆինայ. յորմէ և կոչեալ զանուն. զի են ի նմ կէաք մեծամեծք, ուստի ի հիւսիսային կողմանս մեռ ի բեւեռն. զունի սա բնաւ հաղորդութիւն ը հարաւային կիմ խաղաղական ովկիանոսի, ոչ առ հնոր հասատատեն գրութեանք համաձայն նաւասատեաց. որք ը ժամս ժամս դիմեցին ի կողմանս յայնոսիկ ի գտանել անոյս ի ծովիս հարաւային, առ ի բանալ ճերմակիայ ձնիցն առ արեւելեան հնդկատան առաւել հանապատ, ը զոր է ձնիցն հրաշանգանին բարեյաջող. բայց միշտ ի գերեւ եղեալ ձմերկ ջնջ ընդ. զի յոմանց գտեալ զնա շրջապատել ցամաքաբաւ։ Նոյնպէս և ոչ պարոյրն հաւատանի ունի հաղորդութիւն ը արեւմտեան կիմ խաղաղական ովկիանոսի. Թէպէտ ասացելոյ ի բնական և ի քաղքական պատմութեան երկուց հնդկաց՝ զնայ բազմ պատճառք զնկնին ցուցանել. սակայն այնչափ փորձք՝ զոր բազմք բազմ ամք գամ արարին գրեթէ ը գալս երկուս, յայտնացոյց ունայնացուցանեն զպնդութիւն նր. զորս ինքն իւր ապացուցականս համարի։ Բայց ենթագրեալ առ Թէ գոյր այն կարծեցեալ նեղուցն ասնոյ ի հիւսիսային արեւմտեան կողմն պարսրին հաւատոնի, սակայն եմէ ոչ հանապազ, գէթ ը մեծ մասն տարւոյն լինէր սառուցեալ. ինչ և անօգուտ և վնասակար. քանզի հաստատուն փորձիւ տեսաք, զի յամբիկայ սառակուսէ ցրտութ առաւելու իւր 12 աստիճանաւ ը զցրտութ հնոյ աշխարհի. ի յամբիկայ ցայ ը 50 աստիճանաւ լինի այնչափ սառակուսի ցրտութ, որչափ ը 60 և 62 աստիճանաք ի մերումն կիսագնդի. ոչ ահա ի ծոցն պոթնիական և ֆինլանտեան չծի լիմանց, Թէպէտ սառնիկ է ցրտն, բայց տանելի է. և ոչ երբէք երեւեցան ինն լճանալ ցնդ սառցիւք. ուր ի պարսրյն հաւատոնի որ յոյժ առաւել հարաւային է՝ լի են հնդգ. և ցուրտն այնչափ սառնիկ, մինչև հազիւ ճնալ կենդանի մրգին և անասնոց։

ԸՇԽԱՐՏ· Ա·

ԼՈՒԻՍԻԱ·

ախխա կի՛ Լախխանա և կի՛ Լախխանա որ յերջա-
դին կուգեր ՔՒջերէա, և աշխարհ ըլ-
արձակ· որ ի հիւսիսոյ՝ ունի իւր սահ-
ման զքահառաս· յարևմտից զմիջերի-
քոն· յարևելից՝ զԴի նահանգս միացելս· իսկ ի
հարաւոյ՝ զՈւրն կի՛ զԾոցն մէքսիքոնի: Տարածուէ
նր լայնաբար խոսելով՝ և իբր անսահման· այլ
բնակիչք նր սակաւ են· և ը մէջ 30 և 45 աստի-
ճանաց հիւսիսային լայնուէ: Ունի բազմազարիկ
գետս մեծամեծս և մանուսա· յորոց գլխաւորքն
են հետադայքդ·

Մէխէէ· կի՛ Մէխէխոպէ: Ես մի՛ ի մեծագոյն գետոց
ոչ միայն ամերիկոյ՝ այլև բոլոր աշխարհի, որ ելանէ
յարևմտեան կողմանց հիւսիսային ամերիկոյ· այլ
ակն նր չհևս և գտեալ· քանի քաշագոյն ճանապարհք
հերոպեանց ոչ յառաջեցին աւելի ը 100 փարսա-
խաս՝ ի վերոյ ք գաբաւազ սքին անտառի, որ է ը
44 աստիճ՝ լայնուէ· այս գետս ը մէջ հատանելով
զլուխս հոսել՝ ի հիւսիսոյ՝ ի հրե մղոնս իբր 1200·
ը զանազան բերանս մտանէ՝ ի ծոցն մէքսիքոնի·
ձորոփոր նր լայն է յոյժ, այլ ոչ այնչափ ինչ խոր· և
ընթացքն դանդաղ· և ջուրն պղտոր և ողմոլից·
որ և բարձէ բերէ տիղմն բազմ և տերևս եղէգնից
և ոստս ծառոց և ամբողջ ծառս, և ընկենու՝ ի
ծով· այլ ալիք ծովուն անդրէն՝ ի ցամաքն վարէն
զայնոսիկ· որով օր ըստ օրէ ըարձակի ցամաքն՝ ի ծո-
վակողմն· և գիծ գետոյն երկայնի· չիք քար բնաս
՝ի ձորոփոր նր, ոչ և ոչ՝ ի գաւառս ը որս հոսի·
որ է յայտնի նշան, թէ այն տեղիք չեն կարի զառ
՝ի վայր· զոր և գանդաղ ընթացք նր ցուցանեն:
Ամ ը ամէ սկսէ՝ ի մարտի, յորում սկսանին լուս
ծանել հիւսիսոյին ձիւնք և առուոյք, յորդել աձեն
յոյժ ջուրք նր· և զերծել արտաքս 60 փարսախաս
հեռւ՝ ի ծովն յարևելից՝ և 100 յարևմտից՝ ծածկեն
զչորեքկոյս ցածուն և ողմաթիլ տեղիս· կի՛ ջնոր
ցամաքն գործեալ՝ ի ողմոյ գետոյն· ուր բուսեալ
կան շատիք եղէգանց· յորս տիղմն և եղէգունք և

ծառք

Ծագք զոյս գետն նորոգ բարձէ բերէ՝ արգելեալ գիշանէն. և առ սակաւ սակաւ բարձրանան յերկուց կողմանց գետոյ. վիշ ջուրն զերկիր արտաքս ՚ի գետոյն՝ ոչ ևս կարելով գառնալ անդրէն ՚ի գետն, ՚ի զլիանալ ներ ըստ ժամուն դադրել լնձև ևս ձախինս. և ըստ ժամուն բացել խոր ճնճղ ըստ աւազուտս՝ հոսել ՚ի ծովն։

Բերանք նոր ըստ որ զերազոյն ՚ի ծովն՝ բիմ են. որք և անդադար փոփոխեն զդիրս. և ըստ մեծի մասին ծանծաղ են և սակաւաջուր. յայն սակ գժուարին ել յոյժ նաւուց ՚ի ծովէ մտանել ՚ի գետ անդր. նոյնպես և ըստ բոլանդակ գետն՝ որ թէպէտ մեծ է և չառաջուր, սակայն վտանգաւոր է նաւարկել, սակս մեծամեծ կոնդաց և ծառոց՝ զոր բարձեալ բերէ մեծ հոսդիւ։ Յինքն ըստնի մեծամեծ վտակս. որք են Աիսուրի. որոյ երկիր ՚ի հիւսիսոյ արևմտից, և հոսէ ըստ հարաւ և ըստ արևելս, դնայ խառնի ՚ի միսխորի. այլ անկն ներ գետ անծանօթ է։

Ասոնցնէ և Հզիանաս։ Են երկու վտակք մեծամեծք որք նոյնպես յարևմտից խառնին ՚ի միսխորի։ Իսկ յարևելից՝ բաց ՚ի Քերասէնէ և օձէ երկուց մեծամեծ վտակաց՝ և այլ բիմ փոքրագոյնք խառնին ՚ի միսխորի. որ Իւլիենէ. Հիվիտասէն. Համարտապես. Վասի սէյ խան. Վասի գեղերի. են։

Օդ այսր ըստարձակ Ծի՝ պէտսէս է ըստ պէտս հեռաձիգ կողմանց իւրոց. բայց ըստ հանրապես խոսելով՝ մաքուր և առողջարար. սակայն առ համեմատութիւն մերոց աշխարհաց, գուբան է յոյժ. զի ահա ասորիքն լուխան է ՚ի նմին լայնութիւն յորում Ծն բարբարոսաց յափրիկէ. սակայն օդ ներ չէ առաւել ջերմ և բարեխառն, քանզի հարաւային գետնոյ դադրեալ. և ՚ի տեղիս՝ որք են ըստ 30 և 36 աստիճ՝ ջերմութիւն և ցրտութիւն չեն ինչ ըստ հաս ՚ի հարաւային գետնոյն գերմանիոյ. պատճառ այսր երևելի զանազանութեան, ոչ բիմ անգամ աստղագէտ՝ է բարձրանալ երկրին ամբարձրոյ. և յաճախութիւն բարձրաբերձ լերանց, և մեծամեծ անտառաց, որք խափանեն զհանդարտ ազդմունս արեգական ներգործել յերկիր. և անդրադարձութիւն լերանց ջերմացուցանել զդոն. նաև հոգմանէ՝ որք յաճախ հնչեն ՚ի հիւսիսային առնետատու լերանց, մեծապէս այլայլեն զբարեխառնութիւն օդոյն։

Երկինք ըստ մեծի մասին պարզ են. և ոչ լինին անդ անձրև. բայց միայն յորժամ հնչէ յանկարծական ինչ

մրրիկ ի ծովէ . այլ առատաձեղ ցօղն գիշերային՝ ընդ զպակասուէն անձրևոյ : Բնակիչքն ներ քաջառողջ են և ուժգին . և զերծ ի բազմաց ախտից , ոչք յայլ տեղիս յանախեն են : Նըշդնեա և երկիր նր պարարտ է և բազմաբերուն . զի ինքնին անդադրման ի մարդ կանէ՝ բերել ազդի ազդի պտուղս վայրենիս , այլ հասարդս . և զանազան բանջարս և արմատս պատուական . և անհամար ազգս մեծամեծ ծառոց . մինչև ասել ոմանց՝ թէ ոչ ուրիք ի բազում ծի գտանին ծառք այնպիսի այլատեսակք , և այնչափ բարձունք և ուռճութիք , ոմի ի լուսինս : Ունի և զ արձակ մարգս խոտաւէտս պարարտարօտս , յորս արածին անթիւ այծեմոնք և էգինք վայրենիք . նոյնպս և յանտառս ներ լի են բիւրազգի թռչնովք վայրենիք՝ և չորքոտանիք : Կ՚ի մտանել անդ՝ յետ քեզմ փոքոյ՝ զոր արարին յայլևայլ տեղիս , գտին զերկիրն քաջայարմար առ բեզմ ուտելոյս արգասեաց :

Բուն բնակիչք այսր շարձակ ծի՝ բաժանեալ են ի զանազան ցեղս , կիմ ազգս փոքունս . ոլք յինքնային առաւել բազմանիւ էին , այլ այժմ ոչ նոյնպս . զի կէս մի ի միմեանց կոտորել նոճազեցան . զգի անհաշտ թշնամի գոլով միմեանց՝ յարաճամ մարտ անդնոմէր մինն ընդ միմեանս . թէպէտ հեռի են ի միմեանց , անպատուս ընդդակս անջրպետս ի միջի ունելով . և կէս մի ի գաղզիացւոց սպառեցան . իսկ մնացեալքն այժմ ցանել ցրուիլ կան առ միսահարի գեաոյ . և առ այլովք : Բնակարանք նց են հիւղք հիւսեալք յոստոց ծառոց . իսկ կերակուրն որք վայրենիք . և ձուկն . և պտուղք երկրին . այլև մարացորէն . քզի ոչ վաղու կս սկսան գործել ղերկիր , և սերմանել մրացորէն , որ է սեփական բերք աներկիւղ : Են ցեղք՝ ոլք բոլորովին մերկ չըլինն . իսկ այլք՝ մորթս վայրի երեոց արկանեն զանձամբք . հազիս զկէս մարմնոյն ծածկելով : Ի ինչն կին հասնել անդր եւրոպացիք , գրեթէ ամ ցեղք պաշտեին զարեգական . և կառավարուն նց բռնակալ էր ի ձեռս քրմապետին՝ որ կոչէր մեծ արեգական . և պարծէր զանձնէ լինել յարեգականէ անտի . յայն ոսկս զպատկեր արեգական կրեր ի վզ լանջից . կին նր ևս զնոյն իշխանուն ունէր , զոր այն . յորժամ այն կիմ կինն մեռանէր , բեզմ ի Թիկնապահ հաց և ի սպասաւորաց նր՝ անձամբ զանձինս սպանանէին առ ի ուղեկից լինել ամ իւրեանց ի հանգերձեալ տի . այլ այժմ զկնի մնանելոյ առ նն եւրոպ

սպացաց, Թոռի Թէ սպասաւն քրմապետին՝ ոմն և սրբազական՝ խափանեցաւ։ Գալ խաւարչն յաղագս և ի ցեղից որք կան գեռևս, Թէպէտ նոճազեղք են հետագայդ։

Նապտեղի։ կամ Նապտիդոսեղի։ Այք բնակին յարևմտեան կողմն միսիպրի գետոյն. որք ի 1749 յան կարծակի իւրեր հասեալ գաղղիացւոց, որք ի գաւառի իւրեանց բնակէին, զամենեսին կոտորեցին. ոմն սասրև ուղիք չկնացին։

Ազգանունեղի։ Բնակին յարևմտեան ափանայս վտակին, մինչև յանտիկն՝ ուր այս վտակ խառնի ի միսիսիպրի գետն։

Մինոպոլի։ և Քաղոպոլիեղի։ Բնակին առ ափն կարմիր գետոյ ի հիւսիսակողմն նոգդեցւոց։

Օսակեղի։ Բնակին ի ներքին կողմն լուիսիայ, յարևմտից միսիսիպեայ առ օսակէ և միսուրի վտակք ի պատուականն և յարգաւանդ վայրն։ Օդայս ազգ կամեցեալ սպանիացւոց չնչել ի միջոյ, և տիրել երկրի նոցա, հրել ի նոր մեքսիքոնէ, մանն ի լուիսիանա. այլ վերիպել ի Հնդկի, փակ դիմելոյ առ այլ ցեղս անհաշտելի Թշնամիս օսակեցւոց, Ընդ որս կռիւն միաբանիլ, և յարձակիլ ի վր օսակեցւոց, գնացեալ ուղղ անկան ի մէջ նոցին օսակեցւոց. և զնոսա ոչ Հանուհէին զնա, յայսմհետէ նոքա զիարդ իւրեանց. իսկ նոքա ծածկել զազգ իւրեանց, առ երեսս բղխմարգասիրու ցուցին նոյ. ապա Ժողովել բազմութեամբ սպառազինելոյ, ի գիշերի միւսմ մինչդեռ ի քնոյն նոցա սակս այլաւորագ զգեստուց։

Բաղոսեղի։ Բնակին յերկոյս սահմանաց արևմտեան լուիսիայ առ սահմանաւք նոր մեքսիքոնի, յարևմտեան կողմն օսակեցւոց։

Գանդեղի։ Բնակին ի միջ բանեցւոց և օսակեցւոց առ նովին միսիսիրի գետով։

Բանդեղի. կամ Բանի։ Բնակին առ միսուրի վտակաւ. այք առաւել բազմաթիւ են, քան զայլ ազգս արևմտեան լուիսիայ։

Քադոյի։ և Գրէնեղի։ Են երկու ազգք մեծամեծք, որք բնակին յարևելեան կողմն սուրին լուիսիայ. և բաժանեալ են ի զանազան ցեղս, որք կոչին Նաչոսոլի։ Քուոմոյի. Հաւիոմոյի։ Թալաֆոյի։ Ան. որք այժմ ըստ մեծի մասին բարձեալ են ի միջոյ. կամ նոճազեղք յոյժ։

Ջայս Ց զառաջինն գոհն սպանիացիք. ասյա ի 1673

1673 գաղթացրիք քանատայ տէրէ կացէք 'ի վայրենի տէրիկացւոց՝ բնակչաց հարաւային կողմանց քանատայ, եթէ 'ի հարաւային արեւմուտս ընթանայ գետ մի մեծ, զոր ասէք 'ի կարծիս անկան, թէ գուցէ մտանէ 'ի ծոցն մէքսիքոնի, կամ 'ի ծովն խաղաղական, վայ անյապաղ ելլեն 'ի հնդիկս այնր գետոյ, ակնառնելով ընդ այն գետ բանալ ճանդրս 'ի ծովն խաղաղական. և անտի ուղիղ յարեւելեան հնդիկս. այս չու յանձն արարաք եօլիկս անուն ումնմէ, որ էր բնակիչ գուէսկեքայ. որում տուաք ընկեր հայրն մորքուէտ յանուն, որ հմուտ էր յամ ընդուս հնչախային ամերիկոյ. սք նաւեալ ընդ լճէն միքիգանայ, հասին 'ի գետան ադուէսուց. ընդ որ փոքրիկ նաւակաք նաւեցին հասին մինչև ցային նր. թէպէտ քիմ դժուարութիւն, սակս գոհավէժ սրտաւար ընթացից նր։ Ապա ելին 'ի ցամաք, յետ աւուրց ինչ մտին յովիսքոնսինկ գետան. և նաւեցին միշտ ընդ արեւմուտս, հասին 'ի միսիսիբի. և ընդ այն նաւեցին 'ի հարաւ, հասին մինչև ցագաւնաս վտակն առ 30 աստիճանաւ հիւսիսային լայնութեն, ուր բնակին ադամանցիք. անտի առ պահասեն դարձան յետս, և մտին 'ի վտակն իլլինեցւոց. որք են ժողովուրդ մեծ և բազմաթիւ. և գտին զնոս պատրաստական 'ի միաբանիլ ընդ ինքեանս։ Ձետ այսորիկ այլ ոմն գաղթացից 'ի քանատայ կողմանցն սալէ, 'ի 1682 եմուտ 'ի միսիսիբի, և նաւեցին եհաս մինչև 'ի բերան նր, որ հանէր 'ի ծոցն մէքսիքոնի, ոտ իսկ կարծէին։ 'Ի յաջողակ ելից ասաի քաջալերել Թագաւորութեն գաղղիոյ, ընդունել սալեայ յամին որ զկնի՝ չորս նաւս զանազանս ընդ մեծութեն. և արս 150. իսկ նր ելել 'ի ճնդհ, ուղղեցաք ընթացս ընդ արեւմուտս. և վրիպեցաք յընթացան, էանց կարի ընդ արեւմուտս. և փիսկ հասանէլոյ 'ի բերան միսիսիբեայ, եհաս 'ի 1685 'ի սարն և 'ի ծոցն սըյն բեռնարգոսի. եբրև 300 մղտաւ հեռի 'ի միսիսիբեայ. և հաստատուեցաք դնելով 'ի մոի, թէ գետան սըյն բեռնարգոսի՝ է մի 'ի վտակաց միսիսիբեայ՝ զոր ինդրէր, յամառեալ այնդէր ելանել 'ի ինդիր հնչակաւոր և առատապտղական բովուց սըյն վտավտակաց. այլ յայնմ ճնդհորդութ խառնուեցաք մեծ անկաւ 'ի մէջ արանց խրոց սակս զոսինդիր լինելոյ մտացածին բովուց. յորոց ոմանք ընդմ նր յարտաքին սպանին ցնս. նոյնպս և զբազմս 'ի միմեանց կոտորեցին. իսկ մնացեալքն ցանել զրոճեցան 'ի մէջ վայրենի ազգաց երկրին. եօթն անձինք և

եթէ ուր ուրեմն գտեալ զմխսխբի գեան, փոքրիկ նաւակաւ մտնէ ի նա, յայլոցուբէ դարձան անդրէն ի քաղաաս։

Այս ձախողակ երէք սալեայ՝ ետ գաղղիացւոց մոտա նալ զլուխիա ըստ ամս իբր 14. ապա ի 1699 վերս սին զարթեաւ տրուէն գաղղոյ հիմնել բնակուշ ի լուխիա. վիշ առաքեցաւ ի լոքէֆօրսայ խաէրվիլ այր ազնուական քաղաքացի երկու նաւուք. որ եմուտ նաւրջ ի միսիսիբի. և նաւէր հարուստ մի ըստ հարաւ, հիմնեաց անդ փոքրիկ բնակուշ գաղղիացւոց ի գետին նադքեցւոց. յոր զնին երկուց ամաց յաւելուած միւս ևս։ Այս երկու փոքրիկ գաղթականք գաղղիացւոցն կացին մնացին անդ ի բաց մադիմի տասուգնա ըստ ամ իբրև 16. ապա ի 1717 կացուցաւ հռչակաւոր ընկերութիւն վաճառականուշ լուխիայ ըստ առաջարկուշ լաւայ ուրումն. և այնուհետև սկան առաւել յաճախել անդ գաղղիացիք. և փոխադարձ բարեկամուքն միացեալ ըստ բնիկ ազգաց երկրին, սկսան առնել ըստ առաւուրս մարթոց վայրի երէից։ Այլ չետոյ ոչ չատացեալ գաղղիացւոց սովին առևտրուքն, ձեռնամուխ եղեն հանել վաճառել զբնիկ տեարս երկրին ի միակէտ վայրաց իւրեանց, և յինքեանս գրաւել զկալուածս նոցա. այս բանսուն վղղակի օտարացոյց զսերս ամերիկացւոց ի գաղղիացւոց. և այնչափ զայրացոյց զնոսա, մինչև ազգք որք միմնեանս թշնամիք էին միմեանց, այսբանիկ ի վրէժխնդրուն ըզեմ գաղղիացւոց, և ի կորուստ նոցա. Քղի ի 1729 համօրէն ազգք և ժողովուրդք՝ որք գտանէին ի լուխիա, դաշնադիր եղեն ըստ միմեանս, ամէն միանգամայն ի միում աւուր յարձակել յանկարծակի յամ կողմանց ի վր գաղղիացւոց, և խոպան սպառս ջնջել զնոսա ի միջոց. և զի չուէին նոքա սակաւորուն գրոյ, յայն ասկս սահմանեցին իւրաքանչիւր ցեղի ուներ այսչափ թուով գաւազանս ի կռատուն իւրեանց. և յիւրաքանչիւր աւուր մի մի այրել ի գաւազանաց անտի. որոց ի սպառիլն՝ ամէն առնէրկ դիմել ի վր գաղղիացւոց ի կոտորել զնոսա։

Զայս դաշնադրուն լսեալ կնոջ քրմապետին նադքեցւոց յորդոյ իւրմէ, զոր սատկել էր ի գաղղիացւոյ միոյ, ազգ արար երկուցս կամ չորից իշխանին գաղղիացւոց, որ իշխէր ի մերձակայ կողմանս յայնոսիկ զգուշանալ անձին, և ժողովրդեան իւրոյ. այլ նա ոչինչ համարէր զազգաբարուն կնոջն յան-

յանհոգս կայր. սակայն կինն ոչ կասեցաւ 'ի նպաստ տեղոյ գաղղիացւոց առ 'ի ապրեցուցանել զնոսա 'ի մահաբեր հարուածոց. վըշ մտել 'ի կառատունն նագքեցւոց, (զի գոլով նր կին մեծի արեգական՝ երբ և կամեր կարող էր մատանել անդ), գողացաւ անտի քանի մի գաւազանս. իսկ նագքեցիկք յորժամ տեսին, զի տպաւել էին գաւազանքն, յանկարծակի իմն յարեան 'ի վր գաղղիացւոց՝ որք էին 'ի միջի եբեանց, և առ հնրկի կոտորեցին զնոսա։ Յայնժամ այլոց գաղղիացւոց, որք էին յայլ կողմանս՝ երբ 'ի խորին քնոյ զարթեցեալ, պատրաստեցան վառեցան զինու. և զոմանս 'ի նցեղից անտի ահացուցմամբ և բռնութբ միացուցին ընդ ինքեանս. և նոքօք հանդերձ յարձակել 'ի վր նագքեցւոց՝ հարին կոտորեցին, և գրեթէ իսպառ չնչեցին զազգն զայն բազմաթիւ. յորոց սակաւ ոմանք ապրեցան փախուցեալ 'ի գետնս քիկակացւոց. ուր թէպէտ երիցս զհետ ընդեցան նց գաղղիացիք, բայց ինչ ոչ կարացին առնանել նց. զի յերկու նաւապան ևս հարան և յետս վանեցան 'ի բնակաց երկրին։ Ասա այսպէս 'ի ձեռն մանկան միոյ ընտանացաւ այնպէս գաղտնածաղծուկ դաստադրութ ամբրիկացւոց։

Յետ այսորիկ թէպէտ անդրէն սկսան գաղղիացիքն առնել զսովորական առևտուրս իւրեանց ընդ բնակչաց երկրին, բայց յետոյ տեսեալ ընկերութբ վաճառականութբ լոխիայ՝ որ յետոյ կոչեցաւ միսխր բեայ, զի բարձք առաւելուն ծախքն ընդ զօգուտն՝ զոր շահէր անտի, յետ զայմ հնարս հնարեալ 'ի ծաղկեցուցանել զայս վաճառս, 'ի 1731 ետս երբ 2 հիշր քսակս դրամ. և ընկալաւ նշանակ հրաժարելոյ իւրեանց այսր գաւառի. և այնուհետև առ սակաւ սակաւ իսպառ էբեն գաղղիացիքն զլոխիա. զոր հուսկ յետոյ Թագաւորութեն գաղղիոյ ինքնակամ եթող սպանիացւոց. որք մինչև ցայսօր տիրեն նմ. 'ի բուն ծաղկել ժամն՝ յորում տիրէին գաղղիացիքն 'ի լոխիա, ոչ երբէք գնան անդ աւելի ընդ 5000 տղամարդ. այս սակաւութիւն ժողովրդոց պատճառ կայր առ եզերբք միախբել գետոյն երբ 500 փարասախ տարածութբ. և ունէին զերկուս կամ զերիս փոքրիկ և անզօր ամրոցս. 'ի միջ սոցա էին 1200 արք զօրաւորք և ուժգնք եկեղբ 'ի քանասայ, որք վարէին զպաշտօն զինուորական. որոց Թագաւորութեն գաղղիոյ ոչ միայն ընդարձակ կալուածս երկրին անդ 'ի լոխիա, և զկարևոր սերմանիս, այլև մի

հրաշէն ՚ի Թիւ ՌԷնկ. մի սակը. մի բրիչ. մի կով ը որթու իւրում. մի աքաղաղ. վեց հաւս. և պա- ըէնս կերակրոյ վն երից ամաց։ Ամանք ՚ի պատա- նատարաց կի վաճառականաց ծախիեցուցեալ էին պ՚շխուէ երկրի յոյժ, ունելով ը ձեռամբ իւրեանց մինչև 6000 գերիս, որք գործէին զերկիր. սակայն պատուղ աշխատանաց նց սակաւ էր. զի բռնադակ բերք՝ ՚ի որջ, տախտակ, մսրացորէն, բամբակ, լեզակ, ԹիւԹիւն, և մրոնք վայրի երէից, որք ամի ամի ելանէին ՚ի լուխիայ, ոչ անցանէին ը 2000 ռուխլի. որ առ համեմատութ անբաւ ծախուցն սա- կաւ ինչ էր. յայն սակս իրաւամբ ՚ի բաց լքին զաղ- զիացիք։

Ա յս նահանգ բաժանի յերկու մեծամեծ մասունս. ՚ի յարևելեան և յարևմտեան. ունելով անջրպետ ՚ի միջի զվիսխիբի գետն, որ ՚ի հիւսիսոյ հոսի ը Տարսս։ Արևելեանն՝ է ՚ի ձեռս անդրկացւոց. զոր յերկու մասունս բաժանեն. ը ՚ի հիւսիսային և ՚ի հարաւային։ Ջհիւսիսայինն՝ կոչեն հասուածք, ի- մ գ.ւ օչխուայ. ՚ի վտակէն օչխս, որ ը միջ ներ հոսի, խառնի յայլ վտակ. և ապա նորօք հանդերձ մտանէ ՚ի միսխիբի. զոյս գաւառս յիշատակեցաք ՚ի Ճառս ստորագրութ ժ՚ղ նահանգաց միացելոց։ Իսկ զհարա- ւային մասն՝ կոչեն Քլօրխաս արևմտեան. զորմ- ոնելք խօսել ՚ի Ճառս ստորագրութ Քլօրխասայի։ Նոյնպս և արևմտեան մասն՝ որ այժմ տէրութիւն կոչի լուխիա, և է ՚ի ձեռս սպանիացւոց, բաժանի յեր- կու մասունս. ը ՚ի վերին և ՚ի ստորին. զորս յայժմ վայրի ստորագրեացուք յերկուս յօդուածս։

Յօդ ը. Ա երին լուխիա սպանիացւոց։

Գ աւառ ը ձարձակ յոյժ. որ յարևմտից՝ ունի իւր սահման զնոր մեքսիքոն միջնորդութ ը լայնար- ձակ անձանօթ անապատից. ՚ի հարաւոյ՝ զստորին սպանիականն լուխիա. յարևելից՝ զիւսն օչխուայ, որ կոչի և վերին լուխիա անգլիացւոց. և մասամբ ինչ զբանասա. իսկ հիւսիսային սահմանքն անորոշ են. որք ը պիշնկայ՝ կախել կան զիւժոց և զնա- յոտուէ սպանիացւոց. որք կարեն յառաջագէմ ընել յայն անսահման վայրս սահմանակից նոր մէք-

մեքսիքոնի 'ի հիւսիս՝ մինչև ցոր վայր հնար է մարդ գոյ բնակիլ։

Այս գաւառ ունի լերինս բազմս. յորս երևելի են միաբար բարձրաբերձ լերինք՝ որք յարևելից ձգին յարևմուտս, սկսեալ 'ի միսիսիպի գետոյն. և բաժանեալ զսկիզբն օսակայ և ագանսայ վտակաց՝ ընդ նմին բաժանեն և զսահմանն լուիսիանա 'ի վերնոյն. և Թուխ Թէ ձգեալ տարածեն մինչև ցակունս միսուրի վտակին, որ չէ ինչ փոքր ընդ միսիսիպի. յորոց բազմ գետք երանեն՝ հոսեալ ընդ հիւսիս, և ընդ հարաւ։ Օդ նոր բարեխառն է. և երկիրն արգաւանդ. ուր բազմ հանք գտանին 'ի կողմանս միսիսիպի գետոյն. յորս անհնարանն են հանքն մարամէկ, որք պիտեալս եռուն գաղղիացւոց 'ի 1719 հաստատելոյ ընկերութիւն վաճառականութեան միսիսիպեայ. յորս սակս և յարևելեան եզերս նորին գետոյ հիմնեցին երկու ամրոցս՝ կոչեցեալ Շարդր. և Դամաթ. այլ յետոյ 'ի դերև եղեալ 'ի յուսոյ խրբանց, 'ի բաց լքին զամրոցս, ընդ նոսին և զբովանդակ լուիսիանա. ոչ 'ի վերոյ նշանակեցաք։

Ըստ մեծի մասին անբնակ է և անմարդի. որոյ բնակիչք են նք, զորս 'ի վեր անդր նշանակեցաք. ք բանեցիք. գանգրկիք. բաստոքիցիք. օսակեցիք. միսուրեցիք. յորս մարթ է յաւելուլ զդինդոնացիս զնահակիս առ լհիւ՝ որ յանուն նոյ կոչի. յորմէ ելանէ գետն սէյն պէտրոսի։ Այս ամ ցեղք կարի սահմանաթիւ են և փոքր. յորոց ոմանք թափառական կեանս վարեն. և ոմանք ունին հաստատուն բնակութիւն 'ի մէջ սոյ հիմնական բնակութեան, և ոչ իսկ դիւրաս կարասցեն ունել. բայց 'ի ձեռն ժրաջան քարոզութեան գաւձուցեալ զնս 'ի քր, միացուսցեն ընդ ինքեանս. ոմք յայլ տեղիս ապրին ապանիացիք։ Յայսմ գաւառի գտանին յոտաջգոյն քանի մի ամրոցք, շինեալք 'ի գաղղիացւոց. և այլ բնակեալ տեղիք՝ որք թէպէտ այժմ աւերեալ են, սակայն չէ ինչ անգէտ յիշատակել զնս։ Ըստ այսմ կան նշանակ եալ յաշխատութեան պատկերս։

Օրլեան. կամ Բնբր օրլեանայ։ Էր ամրոց շինեալ 'ի գաղղիացւոց առ հիւսիսային եզերբ միսուրի վտակին 'ի մէջ Մ ճ և Վազոս անուանեալ ջուրց. այլ այժմ աւերակ է. յորմէ ԹՐՐ 200 մղս հեռի միսուրի խառնի 'ի միսիսիպի։

Միսսուրի։ Էր գլխաւոր տեղի միսուրացւոց հան

դէպ բերդին օրէնական յայնկոյս միաւորի վտակին. ուր կառուցեան սպանիացիք եկեղեցի ի նոր մեբսէքոնէ ի քրիստոնէից զօսակեցիս, և զիսաւորեցիս ի հինսախակողմն միսսուրիայ՝ գաւառի և այլ գեօղ ան. ուանեալ գեօղ փոքր օսակեցւոց։ Իսկ ըստ մեբ մխախբէ և մոյնկոնայ գետոց ի հիւսիսակողմն այսց գիւղ. բէից՝ գտանին լայնատարած դաշտավայրք. յորս լի են բոլորովին, կիսի վայրենի գոմէշք։

Ա ա թ ա բէ ։ Ի անուն գետոյ, և բովուց կապարի ի լերինս, առ որով հոսի գետն։ Իբր 20 մղոնաւ հեռի ի տեղւոջէ աստի ի հիւսիսակողմն՝ գտանի ի միսխախբէ գետն Դիսսէ կոչեցեալ կղզեակ, ուր գաղ. ղացիք անցեալ ըստ գետն, գտին Ճուճխ մտանել ի գետս արևմտեան բնակչաց երկրին։

Ա ի ա ։ Ի ամրոց չինեալ ի գաղղիացւոց առ արև մտեան եզերբ միսխախբի գետոյն, մերձ ի տեղին՝ ուր վտակն անտառոյ խառնի ինքն. այլ այժմ ի հիմանց քանդեալ է։

Հ ի ս յ է ։ Էր ամրոց նոյնպես չինեալ ի գաղղիացւոց առ կանաչ գետով. այլ այժմ և սա աւերակ է։ Ի հիւսիսակողմն ներ գտանին բովք հանքային ածխոյ։

Բ ա ն ի ա ս ա ս ։ Են չորք գեօղք ի գետն քանեցւոց։

Ա ղ ր ի փ ա ս ։ Է գեօղ ցեղին մահաւուց։

Ա ղ ջ ո վ է ։ Է գեօղ ցեղին այացւոց։

Օ ր դ օ ղ ա ս ։ Գեօղ օրդօղադացւոց ի գաւառն էնդան. զեցւոց. յորոց են և օրդօղադացիք։

Յօդ ըստ ։ Այորին լուսիսա

առպանիացւոց ։

Ունի իւր սահման յարևելից և ի հիւսիսոյ՝ զիւղբ բիսա արևմտեան. կիսի զատորին անգղեսիանն լուսիսա. յարևմտից՝ զմեբսէքոն. իսկ ի հարաւոյ՝ զծոյն մեբսէքոնի. Ծովեզերք ներ առ հնդիկ ծածկ. եալ են մանր չոր և ձիւնանման ապիտակ ուռազոյ. և զի ցածուն է անդ երկիրն, վիշ յաճախ ողզոյ ի ջուրց ծովու։ Ոչ երբեք խորհեցան սպանիացիք ժանդնել անդ ամրոցս ի պաշտպանուիլ երկրին. քանզի չիք անդ բնաւ ծոց, կիսի նաւահանգիստ, ըստ որ հնար իցէ նաւուց ներշնաւելոց մերձենալ ի ցամաքն. ուստի

ալ յայնմ կողմանէ ամ իրօք ասպհով է երկիրն . և
Թէպէտ առ բերանով միսխիբն գեաղն գոն բնմա
պատիկ մուտք , այլ ոմանք ասկաւաշուր են , ըս
որս փոքրկի նաւակք եւԹ կարեն անցանել . խոկ
այլք անդադար փոփոխեն զդիրս . և երբեմն խա
պան ցամաքին . և մի միայն գոյ հասուստուն , ըս
որ գրեԹէ միշտ հնար է նաւուց մտանել ՚ի գետ
անդր . բայց կառուցեալ կայ անդ ամրոց Պալխա
անուանեԹ . և 20 փարասխաւ ՚ի վերոյ՝ են այլեւս
երկու ամրոցք ասսի և անսի միսխիբն գեաղն .
որք Թէպէտ փոքր են և անշքօր , սակայն բաւական
են ՚ի խափանել զանցս նաւուց Թշնամեաց . վն
անցք որ ըս մէջ նոցա՝ նեղ է յոյժ . ըս որ չէ հնար ան
ցանել երկուց նաւուց միանգամայն , այլ մի առ մի .
ոչ խարխս արկանել , և ոչ կապել զնաւն ուրեք
՚ի ցամաք : Բայց ՚ի միսխիբն գեաղն , ունի և այլ
գետս բղմս մեծամեծս և մանունս . յորոց ոմանք
խառնին ՚ի միսխիբն , և ոմանք գնան անկանին ՚ի
ծովն : Օգ նր քաղցր է և բարեխառն . և երկիրն
արգաւանդ . այլ բնակիչք առ համեմատուԹ ըսար
ձակուԹ իւրոյ՝ սակաւք . ուր բաց ՚ի բնիկ ամերկ
կայեաց գոամին և եւրոպացիք . որոց գլխաւոր
տեղիք են հետագայքդ :

Ընդ օրհան : Գլխաւոր քաղք համօրէն լուսխայ իբր
30 փարասխաւ հեռի ՚ի ծովէ՝ առ արեւելեան եզերք
միսխիբի գեաղն . հիմնեալ ՚ի 1717 , և կատարեալ
դործեալ ՚ի 1722 . որով և եղև գլխաւոր տեղի նա
հանգին . ձև նր գեղեցիկ է յոյժ . զի փողոցք նր
բովանդակ լայն են , ուղիղ և հաւասարաչափ . և
զուգահեռական գծիւ հասանեն զմիմեանս . որով
և ձևացուցանեն 65 կղզեակս . յորոց իւրաքանչիւրն
է իբր 50 ձողաչափ . և բաժանին ՚ի 12 Թաղս : ՚ի
սկզբան անդ ամ տունք նր էին հիւղք և խրճիԹք .
այլ յետոյ ՚ի տեղի նոցա՝ ըս մեծի մասին չինեցան վայե
լուչ տունք ՚ի Թիթեղ աղիւսոյ . որք և ունին չուրքա
նակի խրամն կարևորս ՚ի ժամի բարձրանալոյ ջուրց .
առ անվնաս մնալոյ ՚ի ջուրցն հեղեղք : Դիմիք քա
զաքիս՝ կարի յաջողակ է և յարմարաւոր վաճառա
կանուԹ . քզի և նաւք մեծամեծք կարեն մերձե
նալ ՚ի քզքն . և տախտակաւ կամ գերանաւ կամուրջ
արկեալ հանել զբեռինս ՚ի քզքն անդր . միայն ՚ի
ժամս յորդուԹ ջուրցն տախիին խոչս տալ և հեռանալ
՚ի ցամաքէ . վն զի բազմաԹ փայտից և ծառոց , զոր
յայնժամ բարձեալ բերել գեաղն և արկանել յեզերս ,

հատանէին և զտոճառագոյն ծառսն նաւուց. ի կողմանս յայսոսիկ գտանին բազմ բնակութիք ցուռէից առ եզերբք միսխեբի գետոյն։ Եւ ի հարաւակողմն նոր օրէնսդայ՝ ցամաքն գնայ առ ակառ ակառ անձկանալով մինչև ի ծովն հարուստ մի տարածուիւն. ուստի և ի նոր լեզու լինի. ուր չիք այլ ինչ, բայց միայն աւազ ապիառակ. և չհանիք շարժականիք. առ որովք բազում գնեն զանազան ակառակք ջրային թռչնոց և պիծակք։ Իսկ ի հիւսիսակողմն քաղքին 10 փարասխաւ հեռի՝ գետոյն անտապաղ անբռնակք և անտառք. և ձգին մինչև ի ուէլն կոչեցեալ կիւտ հատեալ։ Յարեւելեան կողմն քաղքին գտանի լիճ, կիմ ծովակ կոչեցեալ Փոնդ ջուրէ. որ գնայ միանայ ընդ ծոցոյ սբյն լուդովիկոսի։

Ցկէս հապեալ։ Ազան երեսելի, որպ բնակիչք են մահք ժրաջանք. որք մահկին որիզ, մարացարեն. առնեն առեւտուրս փայտից ի պէտս շինուածոց։ Աւ յոյ տեղի կոչեցաւ կիտ հատեալ. վն զի տանիք ի գաղղիացոց առաջին բնակչաց անպատս՝ հատին տան առու առ բլրակ կիմ բարձրացեալ երկրաւ ընդ որ հոսէր ձորակ փոքրիկ. ապա և ի միսխեբեայ գետոյն բացին անցս առ այն առու, ընդ որ անհարթին բառնալ հասցէ ջրոյն՝ եղեալ գիւտն երկրի. և հուսկ յետոյ բոլոր գետոյ միսխեբեայ անդ փոխադրել, Համառօտեցաւ Ճշդիչ հատորդայ 14 փարասխաւ. և հին ձորոխորհ գետոյն խոպան ցամաքեցաւ. ուր ի սուղ ժամի բուսանել առնչան ծառք այնչափ մեծամեծք, մինչև յապուշ երթել ոչ ոքի անդամին ի բառանել իւրեանց։ Եւ այժմ ի նմին հին ձորոխորին միսխեբեայ հիմնեալ կայ այս նոր առան։

Վարդ էջէր։ Ի ամրոց չինեալ ի գաղղիացոց առ կարմիր գետով ի գետափն նագբեցոց, յուսով անցուցանելոյ ի լուխիս ընդ այս գետ՝ զոսկի և զարծաթ ի նոր մէքսիքանէ. այլ Թշնամանեաց բնակչայ նը, որք չունէին զհաղորդութիւն ընդ այլոց փոքրաքամ գետառաց՝ ունայնացոյց զակնկալուն նոյ. ուստի այժմ այս ամրոց ևթէ սպանիացիք չկեցեն նորոգել, գլխովին ապերակ է. և գաղղիացիք բնակիչք նր սպառեալ։

Կէս։ Էր ամրոց և բնակարան հիմնել չիսիբը վիլլայ գաղղիացոյ. օդ չքնաղայ վիճակի նր քաղցր է և բարեխառն և առողջարար. և երկիրն բարձր. վայ և զերծ ի ջուրց ոտղմանէ, և զանարձակն և ալ-

արգաւանդ • յարմար առ ամ սեւսակս արմտեաց , և գիւղք նը յայոցակ՝ ունել զՀաղորդուն ը այլոց սեղեաց , զորս խորհէին գաղղիացիք հիմնել ի լուր սիա . և Թէպէտ հեռի էր ի ծովէ , սակայն կա բէին նաւքն ը գնան հասանիլ մինչև ցանդ : Ասա կոտորեցան ի նագքեցուց 500 գաղղիացիք . ոմ ի վերոյ նշանակեցաք . և Թէպէտ յետոյ եկեղ այլոց ի գաղղիացուց անտի քաւատայ , և միացեղ ը ոմանց ցեղից երկրին՝ հարին և խափան տուտ Ջնջեցին ի գաւառէ անտի զնագքեցիս , այլ չնչին բաւական Նորոգել և հաստատել զնոր բնակուն զան . և յետ սակաւուց խապաս լքին զտեղին . ուստի և ամրոցն կայ մնայ աւերակ :

ՀՀգանաս : Ամրոց չինեղ ի քանաստացի գաղղիացուց յարեւմտեան կողմն միսիսիբեայ առ ագանայ վտա կաս , ի գեղեցիկ յարգաւանդ և ի բարեխառն վայ րի , ի գաւառն տգանացուց . ը որոց բնչմ քաղց բուբ և մեղրմօրբ վարեին . զի ի բնչմ հեաե կա ղամ նոյ ի մէջ բնիկ ամերիկացուց , սովորեալ էին կենակցիլ ը նմ . ուստի և ատ չունելով կին յաղ գե իւրեանց , առին ի կնութիւն ինքեանց զգատերս ագանացուց , և այնուհետև մշակենատոր խաղաղ զուն Թագաւորէ ի մէջ երկուց ազգաց :

Գագիա • Փանիա • Սոդվիս : Էին ամրոցք յարև մտեան կողմն միսիսիբեայ • այլ այժմ Թուխ Թէ աւերակ են :

Գէօմանոգիս : Են գաղԹական գերմանացուց , որը եկեալ կալան զբնակուն ի հիւսիսային արեւմտեան կողմն նոր օրէնսայ՝ երբ 32 մղոնաս հեռի ի նմանէ . և անհոգ աշխատասիրուբ իւրեանց չինեցին երբ հու գնօղս ազգի իւրեանց առ արեւմտեան եզերբ միսիսիբեայ . և սկսան բնչմ Ջանիւբ մշակել զերկիր . վայ բուսանդակ երկիրն յարեւմտից միսիսիբ . եայ մինչև ցմերձակայ վայրս նոր օրէնսայ՝ քաղ մշակել և ապրուստանալ Թմբուկ և իրամբ ի ջուրց միսիսիբեայ , որ սովորաբար ի գարնանային ժամս յորդել սկսի յոյժ :

ՈՐՈՇՈՒԹԻՒՆ
ՓԱՐՕՐԻՏԱՑ

ՅԱյս անուն անուանեալ յովհաննէս բօսոց Լեհեան ազանիայի առաջին գահիճ այսր Տէր. որ Թարգմանի ծաղկաւէտ. եւր ղկնի ի կիւրակէի ծաղկազարդին եհաս անգր. կնի յոյնս գեղազուարճ եւ վայելուչ գրից երկրի նոր: Բայց յառաջին ձմիս ազանիայիցն սակայն անուանի անուանէին զայն բովանդակ սարածուն երկրի՝ որ ձգէր առ եղերբք ծովայն ի սահմանսդ մեքսիքոնի՝ մինչև ի ծովն հիւսիսային. վիշ և ի հին Ծայրագոյն ըս այնմ գծագրեալ է. ուսուի և սահմանք նր գլխաւ վին անորոշ են ի նոն և փղխական: Ջի ըստն փլօրիտա ըս այժմեան քաղհմուսա Ծագրաց ունի իւր սահմանն յարեւմսից՝ զըս իսթա սպանիացւոց. յորմէ բաժանի ի ձեռն միսիսիպի գետոյն. ի հիւսիսոյ՝ զգաստանն օհիովայ, կնի զվերին լուիսիանա գետացւոց. յարեւելից՝ զովկիանոս, և մասամբ ինն գծորձիա. իսկ ի հարաւոյ՝ զծոցն մեքսիքոնի. Բնակիչք նր Թէպէտ ստ համեմատաբար ըարձակուս Թէ իւրոյ սակաս են, բայց ստ սլուզք հիւսիսային գաւառաց՝ սա ազաւէտ բազմամարդ է:

Ունի բնմ գետս մեծամեծս և մանուանս. որոց գլխաւորքն են սքս. Լաուրս. վսակ մեծ լայն և խոր. որ զինի ընթացիկ գնայ խառնի ի միսիսիքի գետն: Գետ մարթագոյնէր. որ ի հիւսիսոյ հոսի եալ ըս հարաւ. մտանէ ի լիճն փոնշարդրէայ: Փեքսկոլս. մտանէ ի ծոցն մեքսիքոնի հանդիպ Քօրպնէ կղզեցըն փաքրիկ կղզւոյն: Մոպիլ. գետ մեծ, որ յինքն ընկալեալ զՄիսսիսիպա, կնի Քաուս, զգետն քլեքսքլօսց, և զգետն գոմբոյ՝ մտանէ ի ծոց անդր մեքսիքոնի. ուր և գործէ պարոյր ըստ ձակ ի մէջ կխոնն կնի սարին մտիլլեայ, և սէլմին կնի մասսաբօ կղզւոյն: Ալաբասթրօս. գետ մեծ՝ որ ելանէ յափալաչեան լերանց ստ սահմանաք Ճիորձիայ և քարոլինայ. և ըս զանազան բերանս մտանէ ի ծոցն մեքսիքոնի յայսկոյս և յայնկոյս սարին Լուսիանայ. կնի Սէն վնսայ. ի պարոյրն սրկն յամերիկայ.

Սի Հապիկոս, կամ Սի յաւիտենից. որ յարևմտից հոսի յարևելս լերկու առաջս բաժանէ. ապա միացեալ դնայ անկանի յովկիանոս անդր : Բայց ի սոցունց են անդ և այլ գետք փոքրագոյնք՝ բայց երևելիք. որք առ հնդիկ զեղուն ի ծոյն մէջբսկիքանի. այս գետք կարի օգտակար են, ոչ միայն սակս առատուժ ձկանց զոր մատակարարեն լնակաց, այլև ոռոգէլ զերկիրն՝ արգասաւոր և բազմաբերութիւն գործեն :

Օդ այսր ՝ի քաղցր է և առողջարար և բարեխառն. առաւել ջերմ, քան թէ ցուրտ. զի չէ ինչ հեռի յարևմտից. ամենայն ատենս ամառնային ասէիցին միշտ բարեխառնի ի հովից, որք հնչեն յարևելեան կողմանց : Իսկ երկիր նր թեպետ ի ծովի զերեայս ածածուտ է և անբեր, բայց փոքր մի հեռացեալ ի ծովէ ի ցամաքակողմն, պատուական է և արգասաւորող, և յարմար ի բերել զամ ազգս արմտեաց, եթէ սերմանեսցի. ոչ փոյ. ձիշ տեսին եւրոպացիք. գրեթէ ընդ ամենայն երկիրս հնձեն զմարացորեն կամ մայիս. ուն և մանուք, յորմէ գործեն հաց. և այլ տեսակ մի ցորենոյ՝ որ նման է վարսակոյ. ի քաղցի է. որ և ինքնին բուսանի ի դիշեին տեղիս, և յերերս գետոց ընդ նմանութեամբ կինիանոյ. զոր իբրև հասանէ, բնակիչք երկրին ժողովեն և կապեն ի խրձունս. և թօթափեն ի մէջ քանօթից, կամ փոքրիկ նաւակաց և բերանց. և այն որ անկանի ի ջուրն, ի յետագայ ամի ինքնին բուսանի և աճի անդադրման ի մարդկանէ : Ընդ և կանեփ, և վուշ, և այլ բոյս մի՝ յորմէ հանեն թել ոսկեգոյնս. և գործեն նուաւ ոստայնս, նման այնմ՝ որ գայ առ մեզ յարևելեան հնդկաց. զոր և կոչեն կաւ ի խառոյ. գոտանի անգ և բոյսն՝ յորմէ գործեն լերակ. և այլ զանազան բոյսք պիտանիք ի դեղօրայս : Ընդ և ըմարձակ արօտս խոտաւէտս. և անտառս մեծամեծս. և ծառս բազմատեսակս պտղաբերս և անպտուղս. ոչ չորենի. որ բերէ պատուական չոր. զոր ուտեն թարմ, այլև չորացուցանեն ի ձմեռս ձմեռան. վայրենի կեռասենի. տեսակ մի արմաւենոյ. ազգ մի արմտի խաղողոյ ինքնաբոյս. ոչ բերէ ողկոյզս մեծամեծս. թթենի. փասլենի՝ բայց անպտուղ. դաբնի. ծառ վայրի շագանակի. մայր փայտ. նռնի. եբենոս, այն է տպասնօղ. կաղնի. հերձի՝ սպիտակ, և կարմիր :

Այլ առաւել պատուական և անուանի ծառ այսր

նա-

նահանգի՝ և ծառն անուանեալ Սոսափառ. զոր բնիկ Քլօրիտացիք Փալամա, կամ Փանամա կոչեն. որ հազիւ ածէ ի չափ բարձրութեան մարդոյ. և բազմանի ի գաշտս և ի լերինս. բայց յայնպիսի աղբիւրս, որք ոչ կարի խոնաւ են, և ոչ կարի ջուր. յորժամ չորանի մի ծառ ի ծառոց սոսի բուսեալ կան առ միմեանս ի միում վայրի, սփռեն չուքըանակի հով անոյշ՝ ինքն հասոյ կենդանոյ. իւր առաչնին. Եան բնակչին՝ զոր կազմեն անտի՝ ի անուշահոտ և ծաղկահամ. այս ծառ համարիշ ի գեղ ազդուղական ըղձմ ցաւոյ սաստիքաց. և ըղհանրապէս ըղձմ ունի ախախ պատճառելոյ ի ցրտառէ. այլև ըղձմ ելիւ փանճսական ախտին. որ ի՝ փռէնիկ։ Ունի և բազմատեսակ վայրենի չորքոտանի անասունս և թռչունս. որ երկու տեսակ առիւծոց, ընձառիւծ, յաւազ, ջրգուն, բեղմ մկոյ, կզնաքիս, ագռէս, վայրենի կատու, գայլ, արջ, այծեամն, այծենիկ, հարաստակ. Ձագար, և այլ չորքոտանիս, և բազէ, որոց, արագիլ, կռունկն, արծռէի, ազաւնի, տատրակ, Թուխմակ, սարեկ, սագ, և բազ վայրենի. և այլ ազդ ազգի Թռչունս երփնագեղս և սքանչելիս. և այժմ պատմին անդ և ընտանի անասունք տարեալ ի հրէութիոյ, որ արջառ, ոչխար, ձի, կատու, ևն։ Ունի և ածուխ հանքայնին ի բազմ տեղիս. երկաթ. և մետիկ անհատար. կամ լաւ և ասել՝ ազդ մի հանքայ, յորմէ գործեն մետիկ. զոր բնակիչք երկրին առ այլ ոչխս ոչ առնուն ի կիր, բայց միայն ի ներկել նուաղ գերեսս, և զգոյոր մազանիս ի ձիոկս պատմի, և կամ յերեսէլն ինչ և ի հանդիսաւորս ասելն։

Բայց յայսցանէ, գոլանի անդ ի բազմ տեղիս և Սոճ գործ, որ է ազդ ինչ հանքայ. և Ոլիներէ, զոր իսաւացիք օրփիմէնդօ կոչեն. որ է ոսկեգոյն Թոյն ինչ մաշտակաւ։ Իսկ ի ծալէզերեայս՝ մանաւանդ ուէս յորմէ ընդ հողմն հարաւային՝ գոլանի ազդ մի խիժոյ կամ կոյոյ, զոր սալամիացիք Քոֆէա կոչեն. որ է կարծր. այլ հարկաւոր կակղացուցիչ, օծանելոյ նուաղ գիւաւս. որ ըստ ասելոյ սալամիացւոց՝ լաւ և է ի զբնիկ կուպր. վն զի ոչ հալի ի ջերմային գաւառս ի սաստիկ տօթոյ արեգական։

Բուն բնակիչք այսր նահանգի՝ առ հասեմատութիւն այլոց հին սեռացն գաւառաց բնակ են, ոչ և ի վերոյ նշանակեցաք. որք առ հասարակ Թուխ են, բայց հարեալ ի սեռգոյն կարմիր՝ առաւել ի գեղանաստ ցեսս.

ցիս. զոր առեն պահանջել ի մանաւոր իւղոյ անոյն, որով օծանեն զմարմին իւրեանց. հերք նշ անաւ են և երկայն ցրուիլ զգլխով. յորմէ զարհուրելի են երևիլ տեսիլ դիմաց նշ. իսկ հասակ մարմնոյ նշ բա րեշարժ. ուժեղ են և քաջասիրտ և վայրենաբարոյ. այլ կենցաղակիցք, եթէ մեզմով և քաղցրութ վարես ձի ևք ըն, ոչ ըստ ամենի դիւրակիր գազանաց։ Այդպիսիք են, կամ գէթ այնպիսի են ի սկզբան անդ՝ յորժամ տանիցեն հասին անդ. զի զորս ըմբռնէին ի պատերազմի, զարս վտնուին ի պատիժ արե գական, զոր պաշտեն. և ուտէին զմիս նշ. իսկ զիանայս և զմանկունս գերի առնէին ինքեանց։ Մանուք յառաջին Ճնճղորդաց առասպելէն, Թէ ի մէջ փլոքիատցւոց գտանին բիւր արուէգք, կամ երկասեռք. ըստ որք միանգամայն են այր և կին. որոց բիլիք ի մտանելագրաց միամուխ հաւասացեալ, համարձակ ասանդէին զայն ի գիրս իւրեանց, իսր ձմարիտս. այլ յետոյ տեսաւ յայտնապէս՝ Եթէ ցնորք երևակայուն էին, և մտացածին եղեր ուաքաղք. զի այն առասպելիլ արուէգք փլոքիատայ ոչ այլ ինչ էին, եթէ ոչ՝ արք կամ գերեալք ի պարզի. որք զօրէն քեռնաբարձ գրատուց ծնչէին տեղոյ իւրեանց, կրելով զպահստ մախ զինն նշ ի ծովս պարզի, և որսորդուն. յոր գործ սովոր են նոքա ծնչեցուցանել և ղբուն կա նայս իւրեանց։

Զգեստ նշ է մարթ այծեմանի, կամ այլ ինչ անասնոյ՝ պատել զինչով. իսկ մեացել մասն մարմնոյն մերկ է. բայց սովորուն ունին ի բազուկս և ի սրունս՝ նկարել պէսպէս ձեւս անշնջելիս։ Իսկ կերակուր նշ են սակաւ մորացորեն, կամ մսիով, և մանաւանդ, և այլ տեսակ մի արմատաց, զոր ի վեր անդր յերշատակեցեալ. և պէսպէս արմատք, և պտուղք, և ձուկն սակաւ. զի չունելով ճահաւոր գործիս՝ սակաւս որսան. և միս վայրի անասնոց, այլ առաւել հաճելագնաչակ կերակուր նշ՝ է միս կովորդիլոսի. զոր յորժամ գտանեն, անյիշեալ ուտեն. բայց ըստ մեծամ առասպելիկ սովոր որով գրեթէ յորժամ տագնապին, ըստ վկայելոյ ալվարոսի նէկվեզան քա պէքայ տեվաքայ՝ սակաւին ուտել գորտունս, օձս, մողեսս, գձուս միջմանց, և զայլ զազիր զեռունս, այլև գիւղս ձկանց, և ոմանց սովոց. զոր յորացոց ցիլ լսեն ի փոչի, և այնպէս ուտեն. Քզի Թէպա երկիր նշ պարարտ է և արգաւանդ, այլ չունելով նշ

նշ՝ առաքուն Երկրագործուն, զոր ինչ ինքնին քերի Երկիրն տակաւ է և անզոր և անբաւական նշ ։ Սո վորուն ունին զտակաւ արմտիս զոր Ժողովին յա ժառան, տանիլ ամբարել 'ի մի չտեմարան հարկ ։ որ է ը պահպանուբ քրմապետի իւրեանց, զոր Փարաոդիս կի Փարաոդիս կոչին. և նա չափով բաշխէ իւրաքանչիւր տանուտերաց ը յաւէտ և նուազ բաղմուն ընտանեաց նշ. բայց այն բովան դակ չտեմարան հաղիւ ը վեց ամիս բաւական է նշ. և այն բէմ ձհատն. իսկ յայլ վեց ամիս բանա գաւին առտ անդ Թափառիլ 'ի գիւտ կերակրոյ ։ Իսկ ըմպելի նշ է ջուր. բայց առաքուն ունին հազուագիւտ և այլ տեսակ մի ըմպելւոյ 'ի քաղցնայ և յափալաքնայ խոտոց՝ հռացուցեալ ջրով. զոր ըմ պին, ոչ մեք ըմպելիք գայ. որ և ունի զօրուն լու ծանելոյ զմեզ ։

Ջկնիք նշ է ալեղն և նետ. որք 'ի ծայրս իւրեանց առաքուան ունին սրածայր ոսկր ձկան ։ Ունին տեսակ միասնական կի բռնական կառավարուն. զի ամ ցեղք փլօրիատացոց կախել կան զմիոյ գլխոյ՝ որ միանգամայն է քրմապետ նշ. զոր ոչ աստուած կոչին Փարաոդիս. կի Փարաոդիս. իսկ սպանիա ցիք հնարկ անուամբ Քաղիֆ անուանեն. 'ի պատուի ունի զնա յոյժ Ժողովուրդն ոչ միայն առ կենդա նութիւն, այլև զինի մահուան. և Թէպէտ զգամ կնուին արգելիլ է առ ֆլօրիատացիս, բայց զրամ սէտ նշ բաց 'ի միոյ օրինաւոր կնոջէ՝ կարօղ է առ նուլ բէմ կանայս ը անուամբ գերեզ. բայց որ գիք ծնեալք 'ի սընի ոչ յաջորդեն յիշխանուի հօրն. այլ միայն ծնեալքն յօրինաւոր կնոջէ ։ Պատմաբանիք սպանիացւոց բէմ չուք և մեծուն ընծայեն սա, և այլոց քաղքէից ամերիկացւոց. բայց ը Հնդարտուն չունին նը ինչ մեծուն, այլ այնպէս վայրենի և եղկելի կեանս վարեն, ոչ և հնարկ Ժողովուրդն ։ Սը և ոչ և ընակիչք լուսիսայ՝ պաշտեն զարե գաւին. և բաց 'ի քրմապետէ անտի, իւրաքանչիւր ցեղ ունի իւր մասնաւոր քուրմ. զոր կոչեն որ միանգամայն բժիշկ է իւրոյ ցեղի ։

Առաջին գտիչք այսր աշխարհի եղեն սպանիացիք. յայն սակս եթէ առաջին գիւան տոյ իւրաւունս օրինաւոր Ժառանգուն, ապա քաջայայտ է Թէ սպանիացւոց պարտ էր ունել զՖլօրիատա. և Թէ պէտ անգլիացիք պնդեն Թէ յՀԸ ը զսպանիացիս 'ի 1497 ետսա անդր սեբաստիանոս քաղոդ վէնետ կե-

ԿԻՆՔ ՆԱԻԱՊԵՏ ԹՈՂԱԿԱՒՈՐ ՄԵԾԻՆ ԲՐԻՏԱՆԻՈՅ ։ ՍԱԿԱՅՆ ՅԱՅՍՄԻՆ Է ՄԱՅՆ ԹԷԿ ՍՏՆ ԱՅՍ ՆԱԻԱՊԵՏ ԱՅԼ ԻՆՉ ՈՉ ԱՐԱՐ , ԲԱՅՑ ՄԻԱՅՆ ՔԵՐԵԼՈՎ ԱՌ ԵՂԲԸՔ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՆՇԻՂՑ ՄԻԱՑԵԼՈՑ , ՀԱՆՑ Ի ՆԻՒՍԻս ։ և ՆՈՐ ԻՆՔ ԵՐԿԻՐ ՈՉ ԵԴԻՏ ։ ԲԱՑ Ի ԿՂԶԱՑՆ ՆՈՐՈՑ ԵՐԿԻՐՔՐԻ ։ ԲԱՅՑ և ԱՆԴ ՈՉ ՀԻՄՆԵԱՑ ԲՆԱԿԱԻ ։ ՎՂՒ ԸՍ ՀԱՄՈՐԶԷՆ ԱՌՈՒԳԱՓԻՐ ՊԱՏՄԱԳՐԱՑ ԱՌԱՔԼԻՆ ԳԱՒԼ ՓԼՈՐԻԱՅԻ՝ ԵՂԵ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԲՈՆՑ ԼԷՆԱՆԵԱՆ ԱՊԱՏՆԱՑԻ Ի 1512 . ՈՐ ԵԼԱԼ Ի ՀԱՐՒԱՍՏ ՆՀԱՆԳԱՍԷ 3 ՆԱԻԱՔ՝ ՂՈՐՍ ՊԱՏՐԱՍՏԵԱՑ ԾԱԽԻՔ ԻՐՈՎՔ , ԴԻՄՔ ԵԱՑ Ի ՂՈՒԿԱՅԱՆ ԿՂԶԻս ։ և ԴԻՊԵԱԼ ՈՒՄՈՑ Ի ԿՂԶԵԱՑ ԱՆԱՀ , ՈՒՂ և ԿՂԶԵԱՑՆ ՊԱՀԱՀՈՒ , ԴԱՐՁՈՒՑ ՂՆԹԱՑԱ ԻԲՐ Ի ՀՅԱՅԻՆ ԱՐԱՄԱՏԱՍ ։ ԵՀԱՍ Ի ԾՈՎՔ ՁԵՐս ԱՅՍՐ ՆՀԱԳԻ ։ ՂՈՐ և ԱՌԱՔԱՒԱԿԱՑ ՓԼՈՐԻԱՍ ՎՃ ԱՊԱՏՃԱՒՒ՝ ՂՈՐ Ի ՎԵՐ ԱՆԴՐ ՆՇԱՆԱԿԵՑԱՔ ։ ԳՈՒՆ ԳՈՐԾԵԱՑ Ի ԶԱՆԱԶԱՆ ՏԵՂԻս ԵԼԱՆԵԼ Ի ՁԱՄԱՔ , և ՀԻՄՆԵԼ ԱՆԴ ԲՆԱԿԱՒՔ ։ ԲԱՅՑ ԳԱՂԱՆԱԲԱՐՅՈՑ ՔԱՂԱՔԱՑԻ ՓԼՈՐԻԱՑԻՔ ՀԱՄԱՀԱՒԱՔ ԴԻՄԵԼ ԸԴԿՄՆՔ , ՎՐԻՊԱԶՑՑԻՆ ՁՆԱ Ի ԼՈՒՍՈՑ ԻՐՄԲՔ ։ ՈՒԱՀ և ՆԱ ԳԱՐՁԱԱ ԱՆԴՐԷՆ Ի ՀԱՐՒԱՍՏ ՆՀԱՆԳԱՍՏ ԱՆԴՐ ԸՆԴՈՒՆ , ՈՐ ԱՅԺՄ ԿՈՉԷ ՆԱՀՈՒՑ ՓԼՈՐԻԱՅԻ ։ ՏԵՍԵԱԼ ԵԹԷ ՂՕՐՈՒԷ ԻԲՐ ՉԷՐ ԲԱԱՀԱՆ Ի ՅԱՂԹԱՀԱՐԲԼ ՁՆՈ ։ ՅԵՏ 10 ԱՄԱՑ ԴՆԱՑ ԱՆԴՐ ՎԱԿՈՒՀԱՍ ԱՅԼԱՆՈՒ ԱՊԱՀԻԱՑԻ . ԱՊԱ Ի 1527 ՊԱՏՄԻՔԼՈՍ ՆԱԻԱՐԲՏ ։ և Ի 1534 ՓԵՐԴԻՆԱՆԴՈՍ ԱՈՍՈՍ ։ ՈՐ ԵԳԻՍ և ԶՄԻԱԻԱԲՔ ԳԱՆ ։ ԱՅԼ ՈՂՈՒԱԱ ԱՆԴԵՆ Ի ՎԱՐԲԵՆԻ ԲՆԱԿՑԱՑ ԵՐԿՐԻՆ ։ ԻՆՔՆ՝ և ՄԵԾ ՄԱՍՆ ԱՐԱՒԵՑ ԻԲՐՈՑ ։ ԻՍԿ ՎԵՐՋԻՆ ՆԱԻԱՀԱՆԳԱՍ ՍՊԱՆԻԱՑՈՑ ԳՆԱՑ ԱՆԴՐ Ի 1558 ՀՐԱՄԱՒԱՒ ՎԼԱՍԻՈՍԻ ՓՈՒԱՐՔԱՅԻ ՄԿՔՍԼՔՈՆԻ ։

Ջայս ետ՛ բազմածախ ձնողորդուհա յանձն առին տպանիացիք յուսով գոանելոյ Ի ՓԼՈՐԻԱՍ բովս ոսկւոյ կի արծաթոյ . ՔՂ ըս պիշինկայ՝ ըս այն Ճիկս չունէին սովորութիւն դիմելոյ ուր ՔՐ ոչ ակնոանէին գոանել ոսկի կի արծաթ . վըյ ղինի բիմ փորձիւ սուագրոյ նդ եթէ ոսկին և արծաթն , որք գոան երբեմն առ ՓԼՈՐԻԱՑԻս , ոչ էին բնբք երկրի իւրեանց , այլ կողոպուտս նաւարեկութեանց բազմագոնձ նաւուց իւրեանց , որք Ի գառնալն յամերիկոյ յեւրոպիա , ասվորաբար անցանէին առ կղզեաքն պահամայ . ուր և բիմ անգամ նաւարեկ լինէին մաս Ի ծովէ զբերս ՓԼՈՐԻԱՅԻ Ի պատմառս գահավէժ ընթացից ջուրցն , և գՃնդակ մըրկայ՝ որք յաճախեն անդ , այնուհետև ոչս սկզբան

պէտ Փլօրիտայի. սակայն զինի Ֆռկ սկսան վերս
նին անցանել անդ տպանիացիք բնակութիւն յամերի-
կա. և ի սիւնուա ծովեզերեայց նր հիմնեցին հինգ
աքսատին գեօղս. յորս ի սկզբան անցեալ դարուն
էին երբեմն 3000 բնակիչք. որք աղքատ և եղկելի
կեանս վարէին անդէն. այլ ի 1763 յուժիմ դաշնա-
դրութիւն առաւ անդրկացոյց Ֆլօրիտա հանդերձ
մասամբ միով լուսիսային գաղղիացւոց, նէ և մեկ-
նեալ անտի, անցին ի քուպա կղզին տպանիացւոց։
Նոյնպէս այն բովանդակ շարձակ տարածութիւն
երկրի՝ որ ի միսիսիբեայ ձգի մինչև ի ծովն, կանչ
ի ձեռս անդրկացոց. որք յերկու մեծամեծ գա-
ւառս բաժանեցին զնա. զմին կոչէլով Ֆլօրիտա
արևելեան. իսկ զկնի Ֆլօրիտա արևմտեան. և
այնուհետև փառաշնդն անդրկոյ փոյթ մեծ կա-
լաւ ամ հնարիւք ծաղկեցուցանել զնոն՝ ոչ ի ծախս
և ոչ յաշխատանս խնայելով. զի ըստ պէտիկնայ՝ միայն
անդրկացին է, որ գիտէ ստակաւս ծախել, առ ի
ունել զնշմն. նա երբեմն մեյր գործակատն մնուցա-
նէ առ ժամ մի զմանկունս, առ ի յետոյ վաճառել
յարդիւնս վաստակոյ նմ։ Աքդարև՝ եթէ չէր
կանխել երկպառակութիւն, և բաժանումն ժք նահանգ,
ի սուղ ժամի գտանէր և Ֆլօրիտա երբեմն զմի յա-
ռաւել բարգաւաճ բազմութիւն և բազմամարդ
նահանգ ամերիկեան անդրկացւոց. սակս առողջա-
բար և քաղցր օդոյ նր, և արգասաւորութեան երկրին.
բայց այժմ ոչինչ յայտնուն մարթի է գուշակել վա-
յոց երկուց յաջողութեան գործ. քանզի երբի թէ
հանդերձեալ են եղանել ի ձեռաց անդրկացւոց, և
անցանել կամ ի ձեռս ժք նահանգին միացելոց, կամ
տպանիացւոց, որք չեն այնպէս ժրաջան ի ծաղկե-
ցուցանել զնահագս իւրեանց, ոչ են անդրկացիք.
վայ երբի թէ խափանեսցի կամ գէթ անպատեհս
բարգաւաճումն այսր պատճառին ծնի։ Այս ծ ոչ
ատացաք, բաժանեցաւ յանդրկացւոց յերկու մեծա-
մեծ գաւառս. ը ի Ֆլօրիտա արևելեան և ի
Ֆլօրիտա արևմտեան. ի դէպ իւրեանց կալեալ
զանուն. զորս ատորագրեացուք յերկու յաւելուածս
յօդուածս։

Յօդ. ա։ Փլորիտա արևելեան։

Պարագրէ զայն ընդարձակ տարածուն, որ 'ի սահմանաց Ատլանտեան ձովուն մինչև 'ի ծոցն մեքսիքոյի. և զովանդակ ցամաք կղզին՝ որ առ ափ. ջանգեան ովկիանոսիւ։ Երկիր ՝ն 'ի ծովեզերեայ կողմանն՝ չէ այնչափ ինչ առողջարար և ոչ արգաւանդ. խակ 'ի ներքին կողմանս լճակաւ բարի է օդն և երկիրն, այլ միայն վայրենի ամերիկացիք բնակին անդ. որոց չունելով սովորութիւն գործելոյ զերկիր. կայ ինայ անգործ և անբեր։ Խակ գլխաւոր տեղիք հիմնեալք յեւրոպացւոց յայսմ գաւառի՝ են հետագայք։

Սէ օգոստին։ Գլխաւոր քաղք համարէն Փլորիտայի. և բերդ ամուր հիմնել 'ի սպանիացւոց յարևելեան կողմն ցամաք կղզւոյն՝ առ ափն ագլանդեան ովկիանոսի յոտս բլրոյ, երբէք 47 փարսախաւ հեռի 'ի սաւանահ գլխաւոր քաղաքէ Հիսբանիայի. և 80 փարսախաւ 'ի ջրոյն պտհամայ. քաղն է փոքր, այլ բարեշէն և ամուր՝ բահանել 'ի չորս պողատայս. մերձ առ նմ է եկեղեցի և վանսատան կրօնաւորաց կարգին սբ. Օգոստինոսի. յորմէ քաղն կալաւ զանունն։ Ունի բերդ հզօր քարաշէն անուանեալ սբ. յովհաննէս. և պատսպարել 50 հրազինաւք յի գոփով. նոյնպէս և քաղքն չորսատասներ. 'ի 1586 առաքաւոնն Փրանչիսկոս գրակեան հաւ. զբերդս, և 'ի 1665 հաւատացեան տաւհս պուբաներեան յաւար եհար զքաղքն. ապա 'ի 1702 անգլիացիք միաբանեալ ընդ ամերիկացւոց քարոզչնայի՝ վերստին յարձակեցան 'ի վր առաջնորդութ մօնեայ զօրավարի. զոր յետ եռամսեայ պաշարման 'ի բաց ձգեցին. և երկրորդել 'ի սանկարծահաս զօրաց սպանիացւոց՝ անդ ձգեցին զնաւս, և զամ պաշար խրնանդ. և ինք եռանք ի ցամաք դարձան յետս. կողոպտելով և այրելով զգեղջս սպանիացւոց երբէք 300 մինուս ձնդհ մինչև 'ի Տարկսդոլ։ Եւ հուսկ յետոյ ոչ ևս թօրք սպանիոլ անգլիացւոց 'ի 1747 պաշարել զքաղքն և զբերդն, վասն զի գործեալ 'ի նմ, ընկեցել դառն արս հրացինս, այլ ոչ կարացք առնուլ. սակայն 'ի դաշնագրութ՝ որ եղև 'ի 1763, առնաւ անգլիացւոց

հանդերձ այլով մասամբ Փլորիտայի։

ՍԲ անապատիս։ Կղզի երկայնաձև յադեանգեան ովկիանոսի մօտ՝ ի ցամաք ՓՀօրիսայէ հանգիպ վերը գրեալ ՔՂԲի • որ՝ ի հիւսիսային և՝ ի հարաւային ծայրս իւր՝ գործէ երկու նշխդիւտս սահմանաչրջապատ. որոց հիւսիսայինն՝ կոչի Նասահանիկաթ տպրեալ. իսկ հարաւայինն՝ Ռոմաց։

Մասա։ Ի ամրոց առ նաւահանգստիւ քարտէսայ։

Տէնէ։ Ամրոց՝ ի հիւսիսակողմն մուտային։

ՍԲ պօղա։ Գետ մօտ՝ ի ՓՀերան գետոյն սբին յովհաննու հանդիպ ամրոցին սբին գէորգեայ, որ անկանի՝ ի Հիւրճխա։

Բիւէօլաբա և ՍԲ ՓՀրանչիսկոս խոպայոց։ Եւ երկու ամրոցք յանդիման միմեանց սահ և անտի գետոյն սբին յովհաննու։ Ը որ յայս սեղի անցանեն, առ՝ ի ցամաքաւ գնալ՝ ի սահանայ • 140 մղոնաւ հեռի՝ ի ՔՂՔի սբին օգոստինոսի։ ՚ի հարաւային արեւմտեան կողմն սբին ՓՀրանչիսկոսի փուփայ՝ գոյր գետ կոչեցեալ Ա՚ատոս • այլ այժմ աւերակ է։

ՍԲ ՓՀրանչիսկոս • ՍԲ պեդրոս • ՍԲ ՅոպՔԼեան։ Էին երկք ամրոցք առ Հնդիսաւ, որ՝ ի նը օգոստինոսէ հանի՝ ի նը մարկոս • այլ այժմ երկքեան և աւերակ են և անբնակ։

ՍԲ Մարկոս։ Ամրոց չինեալ՝ ի սպանիացւոց՝ ի բերան ինի տխալաքի գետոյն, որ մտնէ՝ ի ծոցն մէքսիքոնի, գործէ անդ պարոյր, որ ամրոցէ ասահ առնու զսնուցս. զոր՝ ի 1704 քանդեցին անդղլացիք քարոլինայի։

ՍԲ յովՔէ։ Ամրոց փոքրիկ չինեալ՝ ի սպանիացւոց՝ ի կղզի ինչ մօտ՝ ի բերան տխալաքիքօլայ գետոյն • յարևելեան կողմն գտանի սարին յաւազուտ և՝ ի հողմահար վայրէ • յարևմտեան կողմն այսր ամրոցի գտանի պարոյր փոքր, որ յանուն նը կոչի Պարոյր սբին յովհաննէսի։

Բէնաֆօլա։ Քղքի փոքրիկ և աղքատաշէն մերձ՝ ի ծոցն մէքսիքոնի, յարդասատ վայրէ • որ ունի տունս կիս խրճիթս աղքատակերտս իբր 40 • և բնակիչս սահաւասիկս • և ամրոց փոքրիկ և անդր անուանեալ ՍԲ Մարիամ կալպեան • զինեալ հրացանօք • զոր Թէյքա անդղլացիք տուր ինչ նորա դեղին, բայց տակաւին փոքր ինչ է և անզօր • նշխդիտս նը ըարձակ է յոյժ և անբոյթ յամ հողմոյ • այլ անքաւ որդուոք գտանին՝ ի նմ։ որք՝ ի տահաւ ՃԱմկէ ուտեալ մարդն դյատահաս նաւուց • մին առ՝ ի զերծանիլ յայսպիսի վնասուց, սկսան պատուէր դնուս սղնդի Թիեզամբ։

ՍԲ

ՍԲ ասա ։ Ամրոց կառուցել ՚ի ծայր համանուն կղզւոյ առ մուտս պարսրին սըզն մարիամու կալ- պեայ ։ կիմ նշխնգասին փէնապօլայի ։ Ա յս կղզի՝ ե ցամաք լճգու երկայնաձիգ ։ և ըմ մէջ ներ և ցամաքին ֆլօրիայ՝ գտանի նեղուց նոյնպս սբ ասգա կո- չեցեր, որ գնայ ասարսի ՚ի համանուն պարոյր ։ Օփն ։ Ա յավալա ։ ՍԲ յովհաննէս ։ Ա ռաքելական ։ Ե- քեալա ։ Մ ատպա ։ Էին գեօղք հինգետ ։ յեւրոպաց- ւոց ՚ի գաւառին ֆլօրիայի ափալաքեցւոց ։ որք այժմ ասերակ են ։

Քահանասպի ։ Քովէդա ։ Օփնէս ։ Օփնէն ։ Քոլլե- ցիա ։ Ա ղդպալա ։ Եաագինէս ։ Քոսսիդա ։ Օմմանի ։ Քիւա ։ Հաւլինէս ։ Սաննաս ։ Քէրապէ ։ Լիսի ։ են գեօղք քէրաքացւոց ֆլօրիայի ։ զորս հարին ձնոր- ձնացիք , և քարոլինացիք ։

Քօլի ։ Նանգասպի ։ Քոդդասպի ։ էն գեօղք քէրաքաց- ւոց ՚ի հիւսիսային և ՚ի լեռնային կողմանս արևել- եան ֆլօրիայի ։

Յօդ ։ ք ։ ֆլօրիտա արևմտեան ։

Պարագրէ բովանդակ զայն տարածուն երկրի , որ տոհմ անգղիացւոց զօրութ գաշնագրութեն որ եղև ՚ի 1763 ՚ի մէջ նոյ և գաղղիացւոց ։ որ և ունի իւր սահման յարևմտից՝ զմիսիսիբի գետն ։ յարևելից՝ զարևելեանն ֆլօրիտա ։ ՚ի հիւսիսոյ՝ դանդգիահան լոխիա ։ կիմ զգետն օհիո ։ և կիմ զարև- մտեան քարոլինա ։ Բնիկ բնակիչք նր են գրի- գացիք , ժղիրդ բաղմաթիւ ։ յորս առաւել մեծ ցեղ են քիքսգացիք ։ որք բնակին ՚ի հիւսիս ՚ի կողմանս ափալաքեան լերանց ։ Ի սմ թէպէտ ոչ գտանին բնիկ նշանաւոր տեղիք , այլ գեօղք և բնակիչ տեղիք բազմ են ։ յորոց գլխաւորքն են հետագայքդ ։

Ա ղգսա ։ ի՝ Ա ղիպամաս ։ և ի՝ Ա ղիրդ գօլօպայ ։ Շինեցաւ ՚ի գաղղիացւոց ՚ի 1715 ։ ՚ի տեղին ուր միանան երկու մեծամեծ վտակք , և գործեն զմի- լիէ գետն ։

Քօնգէ ։ Մ ոպիլէ , ի՝ ՍԲ լուդովիկոս ։ Ե ամրոց շինե- ցեալ նոյնպէս ՚ի գաղղիացւոց ՚ի 1718 ՚ի հիւսիսային եզեր պարսրին մոպիլեայ ։

Պիլօքսի նոր Ե հին ։ Ա ռաջն կիմ գեօղ հիմնեալ ՚ի գաղ- զիա-

գնացուց մերձ ի ծովն յաւազուտ և յանբեր վայրն. այլ այժմ խոպան աւերակ է։

Քաղաքն Գլխաւոր աւան քաղաքացւոց բնիկ ամբիկացւոց առ Դալէհումս գետով։

Քիւաալ։ Աշան գլխաւոր քիքաքացւոց. առ օրով անգլիացիք ունին բոլոր գաւառս և վաճառանոցս։

Ազէտոփէ։ Ի գլխաւոր աւան աղիքացւոց։ Քաղաքավ. Դոմպէէ. Քանափէրավ. Քիւտէ. Քաֆտամա. Գոխոպալէ. Օփհուլէի. Լոյափէ։ Են ցեղք ամբիկացւոց բնակելոց յարևմտեան ֆլօրիտա։

Տնէքին. Ի Մասապօ։ Ի կղզի իբերան գետոյ մոլիլեայ. ուր գաղղիացիք բնակեցուցել էին գաղթականս՝ զորս յետոյ վայրենի ամբիկացիք կոտորեցին. յայն սակս կղզին կոչեցաւ Մասապօ. որ նշանակէ կոտորած։

Յարևմտեան և ի հարաւային կողմանս այսր կղզւոյ՝ գտանին և այլ կղզիք ինչ. ոմք Քօրնէ իւ". Կապտաց իւ". Հասոց իւ". Լօլն իւղի. Կի" ոն ընդ առաջ. Էն։

Ը՞ՆԴՀԱՆՈՒՐ ԼՈՒՐ,

ՄԷՋ ՍՈՒՔՈՒՆ։

ա. Դիէդ. Տարածութ, և Թիւք բնակեաց Մէսոփոտ.

Կոչի և Նոր սպանիա. ՚ի նահանգին կոլէք Լէնա պաճա. անկանի ը մէջ 8. և 25 աստիճ՚ հիւ. սիսային լայն՚. վայ պարագիծ բովանդակ զայն մասն հիւսիսային ամերիկոյ, որ ՚ի 27 աստիճ. ձառնէ ձգել տարածի ը հարաւ. մինչև ՚ի պարանոցն փանամայ. որով միանայ ը հիւսային ամերիկոյ, ունի լոյ իւր սահման յարևմտից՝ զծովն հարաւային կի՚ խաղաղական. յարևելից՝ զայնատարած ծոցն ծո. վոյ. որ յանուն ներ կոչի ծոց մէքսիքոնի. ՚ի հիւ. սիսոյ՝ զնոր մէքսիքոն. իսկ ՚ի հարաւոյ՝ զհարաւայ. լինն ամերիկա։ Յայսմանէ յայտ է՝ Թէ տարածուի ներ ը արձակ է յոյժ յոյժ. ոլ ը հաւանական հաշուի ին ոլիչնակայ՝ բոլոր մակերևոյթ ներ չէ ինչ նուազ ՚ի 5000000 մղոնից։ Իսկ Թիւ բնակչաց ներ ը ոմանց պատմագրաց սոպանիացւոյ՝ անցանէր զ10 միլիոնիս. այլ այս Թիւ յայժ խոհական մտածողաց բացէ ՚ի բաց հերքի իբր չափազանցուի անհեթեթ, և ծը. նունդ ոտիսուի և վատասիրուի առաջնոց սիրապե. տոցաց մէքսիքոնի։ Ա՞րդարև՝ ասէ պիշնկ, որը դալափարեցին ՚ի նոյն ցայտիսի ծանօթուիս՝ ոչ դիտացին Թէ զինչ իցեն տասն միլիոն բնակիչք. որը զդարման կենցաղ իւրեանց հայթհայթելին որսոր. դուի, ձկնորսուի, արմատովք, և պտղովք, զոր երբ կիրն ինքեանն բերէ յայնպիսում լեռնային անտա. ռալից անդործ և անդարման տի. վայ ոչ երևի հաւանական Թէ նահնի բնակիչք այսր ծի եղեն առաւել յոգնաթիւ, ը զոր են այժմ. ը միլիոն մի և փոքր ինչ աւելի. միանգամայն առնէ զամ ցեղս բնակչաց նոյ. զեւրոպացիս, զբնիկ ամերիկացիս, զնապչիկս ափրիկեցիս, և զնեգրս ՚ի խառն ամուս. նուի. ը յեւրոպացւոյ և յամերիկացւոյ, կի յափ. րիկեցւոյ։ Սակայն Թէ հաւատացուք՝ ոչ և արժան իսկ է հաւատալ ոմանց նահնի պատմագրաց

պա-

սպանիացւոց, որք պատուհասալ են իբր անկեղծ և ստուգաբան, վրիպի յայսմ հաշուէն պիշինկոյ. զի միաբան հաստատեն ընդ, Թէ մեքսիքոն՝ յորժամ հասին անդ սպանիացիք՝ առաւել բազմամարդ էր, քան զայլ ամ մասունս հիւսիսային ամերիկոյ. և բնակիչք նր Թէպէտ առ համեմատութ բնակչաց մեծաց Տաց՝ բիւրաք և վայրագք էին, բայց առ այլովք ամերիկացւովք՝ բազմ զարգացեալ էին, և հրահանգիչ ի քրիստոնէից. ունէին բազմ քրիստ մեծամեծս՝ Թէպէտ աղաւաղէին. պէսպէս սովորութիս քրիստոնս, որք էին նոյ փեսկ օրինաց. խոհանս հրամանատարս՝ և հնազանդէին. և ինքնակալ միապետ ի վր ամէն. ունէին և զանազան արհեստս կարևորս առ մարդկային քրիստոնէից. քան որս և մշակուէ երկիրն. Թէպէտ անկատար և սակաւ. և Թէպէտ չունէին ընտանի անասունս չորքոտանիս, սակայն անուցանէին հնդհաւս և բազս ևն։ Ապա կեանք նոյ ոչ էր կախեալ լոկ զորսորդութէ, և զինքնաբեր արգասեաց երկրի, այլ հայմարի պիշինկ. յոյր սակս և տարապայման նոճաղեցուցանէ զԹիճ նոյ. անհնարին վարկուցեալ յայնպիսի լեռնային և անտառալից ծի այնչափ բազմութէ մարդկան ապրիլ առանց երկրագործուէ, և այլոց մարդկային նպաստից։

Վասն Թէպէտև յիրաւի չափազանց է 10 միլիոնն, սակայն ի բազմ պատմէն ապացուցանիցէ երևիլ Թէ աւելի էին ոչ միայն քան զմի միլիոն մարդկան՝ որ հասարի պիշինկ, այլև քան զերկուս, և քան զերիս. այլ յետոյ նոճաղեցան յոյժ կէս մի յանողորմ սրոյ սպանիացւոց, և ի տաժանակիր աշխատութէ յորս անխնայաբար տառապեցուցանէին զնոսա, և կէս մի յայլ պէսպէս պատահարաց՝ յորոց զոմանս ունիմք նշանակել տարև։ Վասն այժմ ըստ հաշուէին՝ որ արարաւ ի 1741. հրամանաւ փիլիպպոսի սպանիացւոց արքայի, Թիճ համարէն քանակեալ մեքսիքոնի կամ նորոյն սպանիոյ՝ ի միասին առեալ և զերկրորդայնս, որք այս երկու դարք են՝ զի անդադար յաւելանան անդ, և զայլ ամ ազգս և զգեղս, որք են ըստ երբեմն սպանիացւոց, անցանէ զերկու միլիոնիւ. որ առ համեմատութէ այնչափ ըստ ձածակ տարածուէ երկրին՝ սակաւ են. Թող զայնոսիկ՝ որք ապաստանէին յանմատոյց լերինս, վարեն անդ զինքնագլուխ և վայրենի կեանս,

հին եղանակի խրատից։

ԲՁ. Օր Մէսրոպի։

Ասա մեծի մասին անկասկած է այրեցած գոտեաւ-
սակայն օգ նոր ոչ է կարի ջերմ, այլ քաղցր
և բարեխառն. սակս հնձողդ քաղցրալուսիչ հոգմոց,
և կանոնաւոր անձրևաց. իսկ ըստ լաւուն և յոռուն՝
ակսակս է ըստ ակսակս դրից այսր համառօտիւ
ասել. զի 'ի միջին կողմանս 'ի դաշտային և 'ի լեռնային
տեղիս, ուր չեն կարի յաճախիկ ծանրաթախիծ ան-
տառք, ոմն և յարևմտեան ծովեզերս՝ բարի է և
առողջարար. բայց յարևելեան ծովեզերս՝ ուր ձգեալ
տարածին ըստ ձակ դիւր գաշտաւայրք ցամաքիք և
ձախոխոտաք, անտառամոլք և մացառախիտք,
որք և առիթ հիւղելոյ ծանկին 'ի ջուրց յանձրևային
ժամս, ջերմ է օդն յոյժ, խոնաւ, թանձր, և ինաստ
կարի կենդանի։ Ասյս արևելեան ծովեզերք համարիլ
են իբր ամենքն անմահացեալք 'ի պաշտպանութիւն մեքսիկ-
եան երկրի ապանիացւոց, յերեսաց նաւուց պղտոց
ազգաց եւրոպացւոց. վասն անդորդ և անդադրման
ծոցուն ապանիացիք զայն ըստ ձակ վայրս։

ԺԲ. Բեր Մէսրոպի։

Այս աշխարհ թէպէտ լերնային է և անտառալից,
սակայն ընդարձակ խոտելով արտաւանդ է
յոյժ և հարուստ. բերէ առատութիւն ցորեան արմտեաց և պտղոց, զոր տարան անդ ապանիացիք.
ծիրանի զայլ ազգի ազգի արմտիս և բանջարս և ար-
մատս և պտուղս համաբնակեալս նոքա. յոյզդ մի է և
բամբակն առատ. ունի և ընդարձակ արօտս խո-
տաւէտս, և ընտանի անասունս անհամարս, ոչ
արջառ, ձի, իշոյ, ոչ և խուզն. բայց սակս նոցա չէ
հնչ սլեանացուս 'ի գործ ոստայնանկութեան. զի կարճ
է և ձակղէ. լի են 'ի նոսա և զանազան տեսակք վայրի-
նի ջրբուռանեաց և թռչնոց. և սկսեալս ազգէ պատ-
մական փայտից։ Ասյլ առաւել հռչակաւոր և
բազմնչահ բերք նոր՝ են առատաբեր հանք ոսկւոյ
և արծաթոյ սփռեալք 'ի զանազան տեղիս. մեծ 'ի
գաղտաքար, 'ի նոր սլեանացիս, և 'ի նոր մեքսիկան,
այլև 'ի քենալօա, և 'ի սէնորեան լերինս, որք նորոգ-
գտան. յոյզդ անգադար հանեն ոսկի և արծաթ
անթաւ. քեղ միւս գործեն 'ի նոսա աւելի ք 40000
ամերիկացիք, ք կառավարուք իբր 4000 ապանիաց

ւոց • գտանին անդ և բիլ մ հանք պղնձոյ, երկաթոյ, և այլոց պէսպէս մետալաց, այլ ըստ մեծի մասին լքեալ կան անգործ • քանզի ունելով սպանիացւոց զպատուական ոսկեհանս և զարծաթահանս, չունին ինչ փոյթ վասն այլոց սորին մետալաց ։ Հանք ոսկւոյ՝ նոցա են, որք գտաւինն գտանեն զայնս • բայց յետ առնելոյ զտաւինն փորձն յանդիման արքունի պաշտօնատարաց սպանիացւոց, պատուական են վճարել նոցա երկրին արծաթի դահեկան մի կիր ըստ իւրաքանչիւր ոսնաչափ տեղւոյ՝ զոր պեղեն • և տալ յարքունիս զտասներդ մասն ոսկւոյ • և զինչ գերդն արծաթոյն, զոր հանեն ի հանքից անտի ։ Իսկ մնացին՝ զոր ի գործ ածեն յոսկեհանս, և ի թիւրական, որ ի սպանիոյ գնայ անդ • զոր և թանկագին գնեն • վճարելով առ մի քոճինդալ 230 • 240 ստիր • և թէպէտ բիլք բիւմ անգամ ինդրելին յարքայէ չափաւորել զայն գին, սակայն չեղեն լսելի • վայ յոլովք տեսեալ զի յետ այնչափ տաժանաւոր կիր աշխատութեց՝ ոչինչ չահեն, ի բաց թողուն զգործ

Հանքից • և այնպիսի հանք յարքունիս գնան ։ Բաց ի հարստուէ հանքից՝ ունի մէքսիքն և այլ պատուական և յարծաթոյն բերս • գրեթէ ոչինչ ըստ յոսկւոյ և յարծաթոյ • յորոց մի է որդան կարմիր • յորմէ հելանէ ազնիւ և մեծագին ներկն կարմրափայլ • ունի • զմիզ ասացեալ • ի բիւմ ժամս անձանօթ էր եւրոպացւոց, թէ զինչ իցէ տերրաձա այն պատուական ներկ • քանզի սպանիայիք Թաքուն պահէին • երկուցեալ թէ գուցէ և այլք սկսանիցեն դարմանիլ զայն գերազանց որդն յամերիկեան կիր յարևելեան հնդկային կալուածս իւրեանց • ապա ուր ուրեմն ծանեան • թէ ոչ էր բոյս ոմն կարծէին, այլ կենդանի որդն ինչ ի յափ մեծուէ մ՚ինն • այն է՝ փառաջոյ • որոյ կերակուր են տերիք նոպալ կոչեցեալ ծառոյ • որ սովորաբար բուսանի ի մէջ փշոց • իբր հինգ ոտնաչափ բարձրութ • տերիք նոր խիտ են և ձուճաձև • ծաղիկն լոյնարաց • իսկ պտուղն նման թզոյ լի կարմրագոյն հիւթիւ ։ Այս ծառ գտանի ի զանազան տեղիս • այլ ի գլուաքալա, ի քալուա, ի քեաիս, ի նոր կալեցիա • այլ ոչ է հնարկ ըստ ամ տեղիս • մէքսիքացիք չունին փոյթ ի տնկել զայն տեսակ ծառոյ • և ոչ գարմանել և բազմացուցանել զորդն, այլ չատանան հաւաքել զայն անաչխատ ուր և գտանեն • որ և յայն ատեն վայրենի կոչի • միայն օգտագործիք անխնջ վաստակին

ի

'ի գարման այսր աղնիւ որդան. և ամ Ճարտարուբ
գուն գործեն բազմացուցանել զնա. զերծանս նոյ
եդիլ 'ի փոքրիկ ծրարս խոտոց՝ կախեն զնուիրել
ծառոյն. ուր զկնի երից կամ չորից աւուրց կեն-
դանացեալ, սկսին վզմզկի ըստ ամ ոստս. ապա առ
սակաւս սակաւս գնան հատանելի յառաւել սպաս-
Թախիտս և հիւթալից տեղիս ծառոյն. և ապան անդ-
մինչև 'ի հատանիլ 'ի չափ սովորական ձևոյն իւրաքանչ-
ոչ կրծեն զտերեւս ըստ օրինակի չերամոց, այլ փոքրիկ
կիմձաս ծակեն զայնս, և ծծեն զհիւթն. 'ի սկսանիլ
կանուխուց անձրևաց՝ հատանեն զոստս ծառոց, և
հանգերձ որդամբք տանին 'ի տուն, ուր ոստքն ձևան
Թարմ և դալարի ըստ երկար, ըստ այլոց իւրային ծա-
ռոց. և սկսանին անդ որդունքն վերսանի ձևել.
ապա 'ի գադարիլ անձրևաց՝ անդրկն տանին 'ի
դաշտս, և դնեն 'ի վըր ծառոց. ուր դրձել սկսանին
բազմանալ, և ձևել. յամին երից Ժողովն զորը
դուձս. այլ վերջինն չէ այնքան ինչ լաւ. մի՝ զի
գտանին ըստ որդունս խառնել և փոքրիկ մասունք
տերևոց կորզելըք 'ի միասին ըստ որդանց. և երկդ-
զի յայնժամ նորք և հինք խառն են ըստ միմեանս, որ
ոչ ծանեալ նոճազեցուցանէ զաշնուձուն նոյ և զդէն.
և յետ հատաքերոյ զնա 'ի ծառոյն, արկանեն 'ի ջուր
ջերմ, զի սառակուցին. ապա ջրացուցանեն յարևու
կիմ 'ի փռան: Ասի Թէ մէջբերան ամի ամի հանէ
յորգանց՝ զորս առաքէ յԵւրոպիա, իւրր 2 հիւր 150
քսակ գնէշի. և գրեթէ նոյնչափ՝ յորոց առաքէ յա-
լեւեւեան հնդիկս:

Երևելի է և լեզակն մէքսիքոնի ընտիր և առատ.
նոյնպէս և վանիլիայն և գագաոնին: Վանիլիայն է
բոյս ինչ, որ զօրէն բարձրի ազատաւոտի գծատուք.
բազուկ նր նուրբ է և մորչ գեւբաթեք. այլ ջրային
և պինդ. կեղևն անօր կանաչագոյն և սաթրայեղ
ըստ բնոյն. ունելով 'ի վըր ըստ օրինոց փոքրիկ
գնոտակս իբր 6, 7 բոլոր հեռի 'ի միմեանց. յորոց
արձակին տերևք նմանք ըստ իրաց ինչ տերևոց դաբ-
նեայց. բայց առաւել երկայն են խիտ և Թանձր.
գոյն նոյ 'ի վերուն երեսս կանաչ պայծառ՝ և փայ-
լուն. իսկ 'ի ներքոյ փոքր մի դեղնագոյն. ծաղկին
սևագոյն. իսկ պտուղն է պատեան երկայն 6. 7
մատնաչափ. այլ նեղ, խորշկորշկին, ճաղատուկ,
իւղային, պաղպաղ, բայց գիւբաթեկ յոյժ. 'ի ներ-
քսուստ պատեալ է կակուղ կարմրագոյն խնկահոտ
և առ փոքր մի կծուաճահամ գոյացուբ. և 'ի միջի ունի

հիւթ սեագոյն իւղային և պալասամական. յորում լի են մանրիկ հատք սեաւք և լուսափայլք։ Ջայս պտուղ սկսանին ժողովել յաւարտ սեպտ", մինչև ցդեկտ". և չորացուցեալ՝ի հովանաւոր տեղիս, ածանեն արտաքուստ իւղով դոգոյն կամ քաղպայն, զի կակղացի և պահպանեսցի յապականուէ. զոր և՝ի կերբ արկանեն՝ի տաք ջուռ չորոլանի. որ է բմնկել ննդապար բաղադրել՝ի գաղտուկ. զոր մէքսիքացիք ուսուցին սպանիացւոց. և՝ի նոցէ ծառալեցան ք բովանդակ եւրոպիա. բայց եւրոպացիք խառնեն՝ի նմ և կինամոն՝ այն է՝ տառչին. այլև չաքար՝ի բարեխառնել զդառնուէն գաղտուկ. որ է պտուղ համանուն ծառոյ՝ գրեցեմ՝ի չափ մեծուէն նշոյ, կամ քակլայի. զոր խածեալ և լսեալ գործեն անահ զանազոճած. որ և է գլխաւոր նիւթ չորոլանի։

ՃԻ. ՎԱՃԱՌՔ ԱՐԵՒՓՆԻ։

Վաճառք վաճառք են պատուական բերդք նր. ոսկի, արծաթ, պղինձ, երկաթ, որդան կարմիր, լեզակ, կուպր, վանիլիա, պատուական փայտ կամիճեք, զնդեղ ձեռակերտք քաւփայի, եւն։ Տուրևառուն վաճառականունե նր երևելի է յոյժ և ընարձակ. զի ք ծուխ խաղաղական՝ և ք ովկիանոսն ագլանդեան՝ ձգի յարևելս և յարևմուտս. յր յարևելեան հնդիկս, և յեւրոպիա. արևելեան վաճառքն նր թեպետ նուազ է, այլ առաւել շահաբեր ք զարևմտեանն։ Յորժին Ֆիկս սպանիացիք բերուայ ունէին պատուի առաքել՝ի մէքսիքոն ամի ամի 2 մեծամեծ նաւս, այլ ք սովին պայմանաւ՝ զի գինք վաճառասցն նց մի լիցին առաւել ք երբ հնգր 60 քսակ դնշի. յետոյ և ևս նուազեցուցաւ մինչև՝ի կէսն. և՝ի 1636 խոստ խափանեցաւ ք պատրուակաւ, թէ եղծանէ զվաճառն սպանիոյ սակս յաճախուէ վաճց արեւելեան հնդկաց, զոր ասէին անդ. ապա յետ ք երկար բողոքելոյ վաճառականացն լինայի յարքունիս սպանիոյ, ուր ուրեմն թոյլ տուաւ նց գործել հաստատակ առևտուրն ք մէքսիքոյն. բայց հանդերձ բնդմ ամիսոփամբք. վնյ այժմ չէ ինչ մեծ առևտուրն բերուացոց ք մէքսիքոյն։ Ամ ամի առաքեն՝ի լքալտաովայ և՝ի կուայտպվիլայ քանի մի նաւս, որք բարձեալ անեն գաղտով, սկսպէս խոտ, գինի, ղքի, եւն, յաքսիսլ և՝ի սոնսոնագ նաւսանդխաստ հուադխոլայ, և փոխարէն առնուն կուպր, խէժ,

լեղակ, որդան կարմիր, երկաթ, և պէսպէս ձե-
ռակերտս քեսպէյի, և անկէլոսայ. յորս յարեն 'ի
ծածուկ և արևելեան վաճառս եկեղ 'ի փիլիպ-
պեան կղզեաց. զի մեքսիքացի սպանիացիք ունին
առևտուրնա և ըստ փիլիպպեան կղզեաց. որ յառաջ
չադոյն առաւել ծաղկէր էր. այլ այժմ ոչ նոյնպս։
Ա՛յլ առաւել բարգաւաճ և ծաղկէր առևտրն
մեքսիքոյն' է ըստ սպանիոյ. որ յերկու, յերբս, և
կամ 'ի չորս ամս միանգամ ըստ պահանջելոյ հարկին'
առաքէ 'ի մեքսիքոն զնաւահանդէս իւր 15. 20
նաւուց. ունելով 'ի պաշտպանութիւն երկու, կամ առնէլ
նաւս պատշաճ ըստ պարագայից ժամուն։ Ա՛յս նաւա-
հանդէս երանէ 'ի սպանիոյ 'ի յուլիսի, կամ առաւել
անդադար 'ի սկիզբն օգոստ" առ 'ի գլխոյնիսկ, 'ի վաստ-
գաւոր հիւսիսային հողմոց, որք յայլ ժամս յաճախեն
յովկիանոս անդր. և հանգիստ առնէ 'ի կղզին կոչե-
ցեալ Հարուստ նաւահանգիստ, անցանէ անտի ուղիղ
'ի Հաւանա իսկ. և բարձեալ ետանի 'ի մեքսիքոն
գնէ, իւղ, ցքի, պէսպէս ոսկեհուռն դիպակս, մե-
տաքսեայ կերպասս, ոսկի և արծաթի ժապաւէնս,
այն է՝ չերխոս, աղգի աղգի կաուս, գլխարիս եւրո-
պացւոց, որ է՝ շափկոյ, պէսպէս ականակուռ և
մարգարտայեղ զարդս, հանմեմս, և այլ զանազան
իրս բերելոյ յարևելեան հնդկաց. իսկ 'ի մեքսիքոնէ
առնու բաց 'ի դրամոյ՝ ոսկի, արծաթ, պղինձ,
որդան կարմիր, վանիլիա, փայտ կանիկեքայ, և
այլ իրս Լեհիադրնս, և դառնայ յիւրոսիա. ան-
ցանելով ըստ նեղուցն պահամայ։ Ա՛յլ ըստ մեքսից ժամուն
երկու նաւս պատշաճ խոշ՝ առաքէ սպանիա և այլ
երկու նաւս պատշաճ ապառազինեալս, որք տանին
անտի 'ի պէտս հանքից մեքսիքոյն. ըստ որոց ուղեկ-
ցին և այլ 2. 3 նաւք վաճառականաց. բայց այլ
ինչ ոչ կարեն տանիլ անդ, եթէ ոչ պատուոյ սպաս-
նոյ. նոյնպս ոչ կարեն առնուլ անտի այլ վաճառս,
այլ միայն դրամս 'ի գին իրաց իւրեանց. այս տուր
և առուն վաճառաց՝ առաւել չահեկան է եւրոպաց-
ւոց, ըստ մեքսիքացւոց։

Ա՛յլ առ 'ի ունել գծանօթութիւն ինչ բոլորական առ-
ևտրոյն մեքսիքոյն, մարթի է առնուլ զառհասատ-
չեայն 'ի քանակուէ դրամոյ՝ որք ամ ըստ ամէ հա-
նանին 'ի մեքսիքոն ՀՂՔ-ի. յընդոյն սովորաբար հա-
նանէին յամին 13. 14 միլիոն փեչայ. իսկ 'ի վերջին
ժամս յաւելուա ց 18. 19 միլիոն. որոց իբր վեցերոր-
դեան էր ոսկի դահեկան. իսկ մնացեալն արծաթի.

այսց դրամոց իբր կէսն անցանէ Յեբուսիա. վեցե-
րորդ մասն յարևելեան հնդիկս. և երկոսանեքդն
՚ի կղզիս սպանիացւոց. իսկ յարևելեան անկայս
ձնհողք անցանէ առ օտար աղգս. կիմ պարսկածի
անդ ՚ի մէջ քաջին առ նեղբին առևտրուն բնակչաց,
կիմ առ վշարուձն մաքսից ։ Վգ առևտրուն լոկ
դրամոց՝ զոր հանէ սպանիա ՚ի մէջ քաջինդ, հասանէ
ցուեձն միլիոն փեցայ. իսկ գին պատուհասան իրաց
նր ոչ է նուազ քան զկէսն. որով բոլոր առևտրուն
սպանիոյ ըստ մէջ քաջինդ հասանէ իբր ՚ի 12 միլիոն
փեցայ ։

Ե. Բարբ, և առեղծուած բնակչաց Մէխիքոյ ։

Ըստ ասացդուէ նոցին մէջ քաջացւոց, ՚ի նահանգս
այսմ մասին ամերիկոյ գտանէին ոսկւաւոյժ
ժողգք ոմանք բիրաք և վայրենիք. որք վարէին
ենթակայութիւն թագաւորական կեանս զօրէն անասնոց.
յետոյ ՚ի մտանելոյ ՚ի նոսա Քրիստոնէական Թագաւորութիւն, ժողգք ոմանք
եղեալ ՚ի հիւսիսային անծանօթ կողմանց, եկին
բնակեցան ՚ի կողմանս յայսոսիկ. և զի նք առևտիր
կիրճ էին և հրաշտդէք ՚ի քաղքին կէսոնս քաջ զայն
սկզբնական բնակիչս, սկսան հրաշտդակել և զնոս
յարուձսոս և ՚ի քաղաքանուէ։ Ապա ՚ի սկիզբն
ժգ դարուն յոյնէք ՚ի սահմանսց քաղի Քորթիզոյ, եկին
կալան զայնածառաղ դաշտ. ուր զինի 50 ամաց հիմ
նեցին քաղք առ մեծ լճիւ. և անուանեցին զնա
Մէխիքո։ Յետ այնորիկ կացին անդ ըստ ժամս
բազս ըստ նախկին եղանակի կենաց իւրեանց. յունե-
լով թէթ կիմ գերագոյն հրամանատար. այլ որք
առևտիր քաջ և հանճարեղ գտանէին ՚ինն, նք կա-
ռավարէին զնոս խաղաղուձբ. և առաջնորդէին նց ՚ի
պատգմի. սակս իբրև զօրացան և ըստ ձեռնհասին զամ-
մանս որուէ իւրեանց, առ սակաւ սակաւ գերա-
գոյն իշխանուէն հաստատեցաւ ՚ի միում ևթե. յորմէ
և սկիզբն կալաւ միապետուէն նց. վկ յորժամ
հասին սպանիացիք ՚ի մէջ քաջոն, գտին զընակիչս նր
ոչ սակաւ զարգացեալս և հրաշտդակեալս ՚ի քաղքական
կեանս ։

Քանզի բնակէին ՚ի միասին ՚ի քաղքս մեծամեծս,
լիակատար անձաւս և ազգաստակեաս. ունէին և զանա-
զան արհեստս կարեւորս քաղքին կենաց. որ ոսկեգոր-
ծանկուէ, որմնադրուէ, ոսկերչուէ, այլև ուրբա-
կան

կան ինն նկարչուն, ը որս և մշակուն երկրի, որ առուն յաճախին էր ի չորկայ գաւառն մէջքն քղքի, Թէպէտ անկատար. առ չունէր նշ դեռևս երկաթի գործիս. և ընտանի գրատան, որք կարեւոր են ի հերկագործուն. նմին իրի արդիւնք երկրագործուն նշ սակաւ էր յոյժ և անբաւական ի սկիզ իւրեանց. զոր ինքնաբեր արգասեաց երկրի լցուցանէին և ոլորգուբ. ը նմին անուշացնէին և հնդհնաւս, և բազս, և զտեսակ ինչ փոքրիկ չանց՝ և ընտանի նաստատակաց՝ ի կէրակուր ինքեանց։ Ունէին և հաշիս ժամց. որ է առաւել յայնի ցոյց յառաջադիմուն նշ ի մարդկային քղքական կեանս. զի բաժանէին զաւարին ի 18 ամիս. իսկ զամիս ի 20 աւուրս, որով 18 ամիք նշ՝ առնէին աւուրս 360. այլ քզի տեսանէին, զի յայնմ միջոցի ոչ լրա նայր ընթացք արեգական, յաւելուին ի տարին այլիս աւուրս 5. զոր կոչէին վերաթիւ, կի թա փառական, և զի այն աւուրք էին տրտաքոյ ամաց իւրեանց, յայն սակս նոճիրեաց էին տնչոյն ի խրնջայս և ի նրատխուս. յորս ոչինչ գործ ծառայական գործէին։ Ունէին և օրէնս, կի լուս ևս ասել անդիր սովորուն գրոյ. (զի դեռ ոչ դրոյր առ նո սովորուն գրոյ.) և զանազան տատիճանաց և պատուոյ հանդերձ տարակարգուբ միմեանց. զի էին ի նո իշխանք հրամանատարք, բաժանեալք յայլեայլ գաւս. որոց իւրաքանչիւր ունէր իւր մանաւոր պաշտօն և իրաւունս. որ պէսպէս օրինաց ևս անցանէր ի յաչսորդս նշ. ոմանց մշտնջենաւոր ժառանգուբ ի հօրէ յորդի, իսկ այլոցն կատեալ էր ը կենաց. զոր տային վս մանաւոր ինչ քաջագործուն. ուստի և էր անձնական. և ի վր ամին գերագոյն իշխան և հրամանատար էր ինքնակալ նշ. իւրաքանչիւր ի ացնէ գիտէր զիրաւունս իւր և զպարտսականսն. և ը իւրում ասպիճանի պահանջէր զպատիւ և զվճռարանս ի տոհական ժողովրդենէ, ոչ միայն յարտաքին երկրագուբս, և յանուանս պատուոյ, զոր տային ը իւրաքանչիւր տատիճանի, այլև ի հանդերձս և ի իշխնուճան տանց. զի արդեւ եալ էր տարին ժողովրդեան զդնուել հանդերձս նոյնաձև ը հանդերձից իշխանաց. կի չնիել տունս ը տանց նշ. նմին իրի տունք հարկ ժողովրդեան՝ էին հիւղք աղքատակերպք։

Իսկ զինքնակալն ճոճօրէն պաշտէին. մինչև չիշխել առաջն նը և իշխանաց անդամ զաչս ամբառնալ

յերկրէ. կի՛ համարձակ յերեսս նը՛ հայել. և ՚ի մոռանէն առ նա՝ բոկ ոտիւք և յեսին խոնարհութ յանդիման լինէին նմ։ անհամար պաշտօնեայք ապա սաւորէին նմ։ որոց կարգն, լուծեն, և մեծարանք, ոտ և ըարձակուն աղքտնի ապարանից, և պէս պիսուն անջրպետից սահմանելոց վո զհատան կարգի պաշտօնատարաց, հանդիսան որով սովոր էր երևել ՚ի հրապարակ, այնպիսի էին, մինչ զարմացուցանել զապահովս։ Իշխանուն նը յիջապոյն սահմանաւոր էր յոյժ. զի մեծ մասն կառավարուն էր ՚ի ձեռս աւագանւոյն. այլ մինԹԷղուսս այլ խրոխտ և ամբարտաւան՝ որ էր ինչնիրգ ինքնակալ մէքսիքացւոց, և ԹԳրէր յորժամ հասին անդ սպան իսկիք, բանագոյն գաւէշ ը զնմ՝ նախորդս իւր, յինքն գրաւեաց զնմ իրաւունս իշխանաց. և նմոյն զգարդ միապետական կի բռնական կառավարուն. ունէլով զնմանին՝ զիշխանս և զսպակասն իւր գերիսն նմին իրի բռնի՛ ը զազիկէից կի ՚ի կուսակալաց նը՛ տաղտկացէ՛ ՚ի գժնդակ ըմոյ նը՛ կամակար յարեցան ՚ի սպանեացս, ոտ սաորև ունէին ցուցանել. և ը նա ՚ի միասին ամբարձան ըդեմ ինքնակալի իւրեանց՝ ակնունելով ՚ի ձեռն սպանեացս միւսանգամ առանձ զառաջին իրաւունս իւրեանց. ԹԷպէտ յետոյ վերկեցան ՚ի յուսոյ։

Յայսմ ամէ, ոտ և յայլ պէսպէս սովորուեց մանաւանդ կառավարուն նը՛ երևի ԹԷ ոչ սակաւ զարգացեալ էին նը՛ ՚ի ը՛զբաղմունուե. բայց սակայն հայեցեալ յայլ զանազան պարագայս կէնաց նը՛, սակաւ խոհր գտանելի ը նը՛, և ը այլ բիւս և վայրենի ժողովրդս. ը՛զի ոչ ձանաչէին նը՛ զսկսանուել ընանդ գրաւառց, և ոչ երկաթի գործեաց, զորս առ մեզ ունին և յետին վայրենի ժղիզք. չունէին և գրատ, և ոչ ը՛շանուր ինչ չափ. այլ ՚ի գուշնաբեայ առևարուն իւրեանց վարէին փոխանակուե իրաց. ը՛զբ նը՛ ԹԷպէտ մեծամեծք և բազմամարդք, այլ երևէին յաւէտ բնակուն ը՛զի վայրենի ազանց նորոգ հաւաքելոց, ը՛ ԹԷ հանգրուանք հրահանգել ժողովրդեան. զի բնակաշանք նը՛ էին հեռագ սիրել ը՛ սատ և անդառանց ինչ կարգի. չինել ը՛ ՚ի հոզս և ՚ի ը՛զբարանց. և ծածկեալ ը՛ զնգամբք. ունէին լուսամուտս, այլ ՚ի գրանէ և ԹԷ առնուին զլոյս. բայց և գրունք նը՛ պինդս փոքր էին, զի առաւել ծերպս արժան ե ասել, ը՛ գրունս. ը՛ օրս զորէն գնունոց իրը սոզոս, կնկով ՚ի ներքս մտանէին. Տունք մէքսիքոյն արքայ

նիստ

նիստ ՔՂԵԼ ՆՉ, ԹԵՒՊԵՒ առ փորը մի կալ գաւ-
էին, բայց չինուծանք նչ էին ինչ ըհյատ յայլոց.
իսկ արքունն ասպարանք՝ ոչ և պալատք մեծամեծաց
պէս մեհեանք նչ, Թէպէտ մեծ էին և շարձակ.
այլ ամենևին անձև և անկերեւոյթ. և զուրկ յամ ար-
ուեստից։ Մեհեանն քաղուղային՝ որ էր գլուխ
ամ մեհենից, և նշանաւոր ուխտաւորէն մեքսիքաց-
ոց, էր իբր հոդաբլուր. կիր լեռան անձև 40 գրամ-
չափ բարձրուչ. նայնպս և մեծ մեհեանն մեքսիքոն
ՔՂԵՔ՝ ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ լուռ զանգուածի հողոյ
քառակուսի. արտաքուստ պատէր ըն մասին քա-
րամբք։ Ըստ նմին օրինակի և կարասիք տանց նչ
էին բերեալ և աղքատին. անկողինք նչ խոտ. և
վերամակք որով ծածկէին 'ի գիշերի՝ բամբակի պատ-
ուաստ. իսկ նստարանք տանց՝ պարկք լցեալ խոտով։
Կերակուր նչ հոյակ և միօրինակ. իսկ առաւել
փափուկ ըմպելին՝ էր գաւառով լռսեալ և խառնեալ
ջրով և մեղր. յորմէ եղ ջրհոլաթին յաճախակաւ լինելն
պատ։ Ձգեստք նչ անձև. այն զի 'ի բամ՝ տեղուս
խաժամուժն բոլորովին մերկ չզգէր. իսկ կանայք
զգենուին բամբակի շապիկ մի ևեթ՝ կարճ մինչև 'ի
ծունկս։

Իսկ ըստ բարուչ՝ չէին ինչ ընհյատ յայլոց վայրենի
ազգաց. վայրենամիտք գազանաբարոյք արիւնըռուչք
դրաւեչք 'ի հնոյզըդ պոռնկուհս, սակս անյագ ցանչ
կուռ արեան Թշնամեացդ. յորոց զոր միանգամ կեն-
դանւոյն բմբռնէին, չարաչար տանջանօք խողխողէին
'ի զոհ գից իւրեանց. և զոչէն գիշակեր գազանաց
ուտէին զմարմինն նչ. իսկ զմարթն արկէզ զթիկամբք.
կաքաւէին 'ի պղտոտայս. պարծելով ըստ քաջուն իւր-
եանց. զայս գծնեալ գազանուչ նչ ցուցանէին և
մանաւանդ անուանք չորից գլխաւոր խորհրդականաց
Թչգրուչ նչ. զի առաջինն կոչէր իշխան մանացու ան-
գ. երիգն՝ հառաջող մարգկան. երրդն՝ ճապաղիչ
արեան. իսկ չորրդն՝ չոհասէ խաւարային տան։
Իսկ զինք նչ էին նետք, և նիզակք փայտեղինք, և
մեհեանք, և քարինք. ըստ սովորուն այլոց վայրենի
ազգաց ամերիկոյ։

Այժ այժմ յետ անկանելոյ նչ ըստ սպանիաց-
ւոց, և ըստնելոյ զբրիստոնէական ուղղափառ
հաւատս, բարձին զայն ամ անգթուչ. մինդ նչ՝
որք խառն ըստ այլոց ազգաց բնակին. ՔՂԵ բաց 'ի
բնիկ մեքսիքացւոց՝ գտանին անդ և այլ դանազան
ազգք, որք 'ի պէսպէս գաս բաժանին։ Առաջին

և նախապատիւ գան ի երթոպացւոց, կիմ բնիկ սպանիացւոց, որք առաքին 'ի սպանիոյ՝ 'ի վարել անդ զքրիստական խնամուելս և զպաշտօնասարուելս. աքէ ոմն և այլք ամքին, որք ցանկան 'ի ձեռս իւրեանց զպաշտօնասարուել ինչ ևիէզեկիէլ, կիմ քրիստիան և զինուորական 'ի սպանիա, պարտաւանեալ են ամ հաւատալոյ ցուցանել, թէ 'ի տունի իւրեանց յորմէ իջանեն, 'ի չորս սղգս անբիծս յաջորդութէ ոչ գտաւ հերետիկոս, հրեայ, մահմետական, և ոչ գտաւապարտէ որ յատնէ սիրքենուէ. զնոյն պարտապան են ցուցանել և նորա, որք սակս վաճառականուէ գնան անդր։

Երկրորդ գան է նշ՝ որք իջանեն 'ի սերմոյ ազնիկ, որք զառաջինն սիրեցին երկրին. և որոյ զնիկ նշ գնացին անդր բնակուելք. աք կոչին Քրէօլ, կիմ բնիկ մէքսիքեան սպանիացիք. և են հնիկ ժղղի սպանիացւոց 'ի մէքսիքան. որք առաւել փարեմամ են և երեւելի 'ի մէջ այլոց. այլ նայնպս և առաւել զերծք և ազատանէ վարուք, գաւառականձնովք և գործառեացք, որք սոսկան յամ գոյն ազնաւուեցս. և արհամարհք յայլ երթոպացւոց. բայց և ինքեանք անհնարին առելուք բերին առ նոս։

Երրորդ գան է այնոցիկ՝ որք ծնեալ են յատնէ երթոպացւոց, և 'ի հնոջէ ամերիկացւոց, կիմ ափրիկեցւոց. առաջինքն կոչին Մուլատ. այն է խառնուրդք. իսկ յետինքն Մուլաթոս. ք զօրիք. որք ը ազգէրգ, առնի բազմաթիւ են. և կացուցանեն զերկնելի մասն բնակչաց նոր սպանիոյ. բայց ը ազիւնկոյ՝ ոչ հաւանեն 'ի չափ բազմանէ քրէոլաց, յորոց ան դանեալ են և արհամարհել։ Աք ժրաջան են և կիրճ յաչխատանս. որք և գործեն զամ ծանրակիր մէքենական արուեստս. յորոց խորչին բնիկ սպանիացիք, և քրէոլք. անվայել համարիլով անձանց յոյնպիսի ծառայական և անարգ արուեստս պատիլ։

Չորրորդ գան է սեամորթ ափրիկեցւոց. որք սակաւաթիւ են ք զայլս. ք զի սեանէ սպանիացւոց՝ զի բնակիչք մէքսիքոնի առաւել յաջողակ էին 'ի գործս, աշխատասէր և բազմաթիւ ք զբնակիչս այլոց սեղեաց՝ յորս յանգոյն սիրեցին, չէին նշ այնչափ ինչ փոյթ բազմացուցանել անդ զսափրնիկս. աք Թէզիա գերի են սպանիացւոց, որք և կարդեր են առնել զառաւին ծառայութիւնս նշ, սակայն առաւել հանգիստ և երջանիկ կեանս վարեն ք զնիկ մեք-

մաքսիքացիս. սիրելի են յաչս տեառըդ խրնանց և գոհանիլ 'ինձէ, որոց և հրամայեն բլմ անգամ. զի ըստ ասից առաքելոյն՝ մուագիւթ արքանեկեն զերկուսեց և հեշտասիրուե նց. զգեստ նց և եղա-նակ կենաց՝ գրեթէ չէ ինչ ըստ 'ի տեառըդ խրնանց։ Յայսպիսի գնացից սպանիացուց ըն՝ փը-քացել, գերագոյն համարին զանձինս, ը զրնիկ մաքսիքացիս. ուսուի և արհամարհեն զնս. յորմէ անհաշտելի առելուի արձանացել է 'ի մէջ նց. զոր յարաժամ տածեն սպանիացիք. և զի մի առ սա-կաւ սակաւ բարձցի 'ի միջոյ նց Թշնամութիւն, խառա-գոյն օրինօք արգելեալ են նց չառնել քնաւ զհա-զորդակցուել ինչ. կամ զաղդակցուել ը միմեանս. ուս-ոչ խաչիվիկք՝ ոչք յայլ տեղիս Թշնամի են սպանիաց-ւոց, ասա են 'ի կողմն նց ըգէմ բնակչաց երկրին։ Հինգերորդ և վերջին խոնարհագոյն գոան է բնիկ մաքսիքացւոց. ոչք Թէպէտ բլմ են ը զալլս, այլ առաւել անարդ և արհամարհ ը զամն. ոչ հար-կատու են սպանիացւոց. զի ամ ոչք 'ի 18 ամաց, մինչև 50 ամ հասակի իւրեանց՝ պարտական են տալ գլխահարկ յամին մի ոսկի գահեկան, և փոքր մի աւելի. և ծառայեն նց 'ի մշակութի երկրի, 'ի գործս հրապարակական չինուածոց, և 'ի մեռազս, որ առաւել ծանր է, և բլմ անգամ մահաբեր. սակայն ասի Թէ յօժարա-կամ ոմն զանձինս յայն գործ՝ սակս առատ վար-ձուց. գործեն և զանազան արուեստս. ուսոյն բլղէ 'ի նցէ 'ի ձեռն ժրաջան աշխատասիրութեն և ճարտարուե՝ ստացեալ ունին կալուածս երկրի, և անասունս, և այլ ստացուածս ոչ սակաւս. վայ սը այժմ առաւել հեշտ և հանգիստ կեանս վարեն ը օտար ազգէ, ը զոր վարեին նախկինք նց ը իշխանաւո-բնիկ ինքնակալաց իւրեանց. զի Թէպէտ 'ի սկզբան անդ քարաշատ հարուածեցան յատաչնոց սերտաբե-ռոցաց երկրի նց, և ը դառն գերուե նց նուա-ճեցան, այլ յետոյ յիրաւասէր արքայից սպանիոյ շնորհեցան նց զանազան ազատութիւք, զոր սպանիա-ցիք մաքսիքոնի ամ զրուե գոն գործեցին խափա-նել, և անգրէն 'ի գերուի իւրեանց նուաճել ընդ. զի յափշտակելով զերկիրս նց, կարծէին նուաճել իրա-ւունս և 'իշխ անձանց նց. այլ չեղեն ձեռնհաս։

Ճ. ԿԼՕՆ ։ Ե ԵՊԱՐԱՒ ՄԵՒՈՒՆԻ ։

Յորժամ հասին ասպանիացիք ի մէքքէդոն, համբլէն բնակիչք նը կային ընդհմաւ յահարկու և ի դժոխային ին կառապետութե ։ գլխաւոր գիք նը զորս էգին անձանց ի պատճառ, էին չածն պոզի. և անէրևոյթ չար ոգիք, զորս Վէկէնէտոպ կոչեին. յորոց յարաժամ ահիւ մեծաւ տագնապէին ։ զի այնպս հաստատեալ ունէին ի մտի, եթէ անգութ են նք ։ յարատեպ քրքնանդ իրք յահժական ինամի ազգի մարդկան ։ և ծարաւիք արեան նց ։ ուստի և սկզնապատճառ ամ չարեաց՝ որք հասանէին ինքեանց. նորին աղագաւ ձևացու ցանէին զնս գժոխագէմս և ահեղատեսիլս ։ Ա՛ն հեանք նց խստարարին և ահարիւս ։ և զարդք մեհենից նց ուրուական նմանութիք օձից, վիշապաց, ընձուց, և այլոց զարհուրելի գիւախանձ գազանաց ։ քուրմք նց դիւամուրք և կատարիք, որք ոչ երբէք գիտէին յագիլ արեամբ եղկելի ժողովրդեան ։ ծոմք նց և այլ ձգնութիք և խոչոռակութիք մարմնոյ՝ գազանակերք ։ ուստի նց գժբախայինք ։ և զի միտիպատճին ասացից ամ ծեք և խորանք և պաշտամունք՝ ահասափելիք ։

Ա՛յլ առաւել ասոկալի էին զոհք նց ։ ոչ միայն գիաներս նց՝ Եթէ ոձք խրնանց ծարաւի էին արեան մարդկան, և նոքա բերկրին և զուարճանան, յայն ատեն ոչ երբէք մատչէին առ սեղանս նց, եթէ ոչ նախ ուրագնէին զայն յորդառատ հեղմամբ մարդկային արեան ։ ուստի ամ ամի բազմ մարդազոհս նոքիրեին նց ։ Բայց ի վեր Թուլոյ նց անմիաբան են պատմագրանք ասպանիացւոց ։ զի կոմսքա ասէ Թէ յամին 20 հեղր մարդազոհս առնէին, և երբեմն առաւել ։ այլ այս չափազանցն կոմսքա առաւել անհաւատալի է, ք զ10 միլիոն բնակիչս ։ ոչ ոք ասէց պէ չնկալ եթէ ոչ ենթադրեացուք, Թէ մեքսիկացիք ոչ նախնի առասպելաց ծնանէին ի ժանեաց օձից, ի մրջմանց, և ի քարանց, ոչ կարելի ըմբռնել Թէ զնարդ հնար էր մեքսիքոնի ամի ամի այնչափ առատաձեռն զնուել զբնակիչս նր ։ և ոչ խոպան ասլայս նալ ։ առաքէն ոչ միայն մեքսիքոն՝ որ չէր այնչափ բազմամարդ, այլև մի յառաւել մարդաշատ Տեայ մերոյ՝ եթէ ամի ամի այնչափ կոտորածս գործէր ի բնակիչս նր, (Թող զայնոսիկ որք բնական օրհասիւ մեռանէին) ։ ի միտ դարս, Թէ քաղաքին, սա-

ասկայն կարի լաւն նուաճէին նը ։ Տիար կաստիլեանն պատմէ՝ Թէ անվիշտա զնին տիրելոյ ազանիացւոց մէքսիքոյն, միանձնուհ՝ ի կարգէն սկսն Ֆրանչիսկոսի խոյզ և ինդիր տարաբէ, զանն զի ամ ըլ ամէ իրը 2500 մարդազոհս առնէին ։ Խոկ բարդուղիմէոս տէլտոքասեան և Լաս Նուճագեցուցանէ, պնդելով Թէ յաճին ոչ ըշհէին աւելի քէ ըշխուն, կամ զհարիւր անձինս ։

Յայտ և յայլոց զանազան պատմուճեց, երևի Թէ հարդազոհք մէքսիքացւոց չէին միշտ նոյնպէս Թուով. այլ երբեմն առաւել, և երբեմն նուազ, ըստ պատգոյից ժամին, և ըստ յաճախելոյ առնել կալանաւորս ի պատգի. ինչ իսկ ժամուն գուշակէին գնոսաղուա ինչ չարիս յաճախելին զգոհս, ի զնջուցանել զպատուհասն գոց իւրեանց. նոյնպես զորս կենդանւոյն ըմբռնէին ի պատգի, զնոսին ի վէր սեղանոյ գոց իւրեանց. զգլուխս նոցն դնէին ի զոհասեղան առ մէհենիւք, և զսիրտս Թողուին անդ. զի այս երկու գլխաւոր մասունք էին բաժին գոցն. իսկ զմարմինս նոցն տարեալ ուտէին ցնծութիւ ի միասին ըստ ընկերաց և ըստ բարեկամաց իւրեանց. և զմորԹս՝ ոտ ի վերոյ աջացաք արկեալ զԹևկոմբք կոչուէին ըստ պատուոյս. պարծելով ըստ քաջագործուէ իւրեանց. քանզի այն ազնագործն արիներուկսն կրսն նոցն բարձել էր իսպառ ի սրտէ նոցն զնական գութ և գորով, և զսոսկումն ի մարդկային արենէ ։ Տեղին ուր զետեղէին զգլուխս, էր առաջի ուաջ գրան մէհենին՝ իրը քանըմնկեց մի հեռի. չինուածն էր քարակերտ մանծուցիկ կրով և կպրով երկայն ի ձև Թատրոնի. շուրջանակի ատիճանք նոյնպս քարաշէնք. և ըստ քարինս զետեղել կարգաւ գլուխք մարդոյ. ատիճանն Թատրոնին աւարկք ինչ համակ ի գլխոյ մարդոյ կրով մածուցեալ. նոյնպս և ըստ սրմն ի կարգս կարգս զետեղել գլուխք. ի վերոյ Թատրոնին էին գերանք աւելի քէ 60, յորս խիտ առ խիտ եդեալ կային գլուխք ։ Ասէին յամ անկինս՝ յոր վայր և ձգէր աչք մարդոյ՝ ոչ այլ ինչ տեսանէր, եթէ ոչ զգլուխս. յորոց աւելի քէ 130000 Թուէցին ազանիացիկ. առանց Թուելոյ զորս էին յաչառարակս ։ Պաշտօնեայք Թոչակաւորք կարգէր կային վն այսր՝ առ ի անդրէն հաստատել զանկեալ գլուխս, և զետեղել զնորս. և զառաջին կարգ նոյ խնամով պահել ։ Այլ ըստ նեին և այլ կեանս զնոսի մահս. վնկ յորժամ մեռանէր ինքնակալ նոյ, կամ այլ ոք յերեւելոց,

քեաց, Թագէին ըզ նմ կենդանւոյն զոմանս ի գըլ-
խաւոր պաշտօնէից ներ և ընտանեաց՝ ի սպասաւո-
րել նմ յոյն ։ Իսկ ժամ և զոյլ պէսպէս յիմարա-
կան դիմանուէրք խարանս և անուանարարուհիս նոյ-
քըն այժմ ոչ ընդունէր ոչ ինչ ի մի-
ջոյ. որոց և ոչ հետք իսկ երևին. զի փեսի դիմառ-
կասպարուհին բարեաւ ձեռն ծախի քրիստոնեա-
կան ուղղափառ հաւատն. և օրհնութիւք համակոյ սիրոյ
երդուեալ հնձին ըզ ամ տեսիս, ուր ուրիք Թագա-
ւորին սպանողքիք. որք և ամենազգաստ արհեստիք
հակին, զի մի հերձուածողական ինչ ապականք ոչ-
գիաբ մոգ յոյն ։ և փեսի դիմանուէր մի հինից
յաճախել են մեծամեծ և գեղեցկակին եկեղեցիք
ոյն, զորգարելիք վայելչապես. և վանորայք սրբակրօն
միաձայնից. և փեսի դիմական քրմաց՝ եղբարիք և
քահանայք պաշտօնեայք քրի. և զի միաձայն առաքեալ,
բարւոյ մեքենիրն և այժմ իբրև զի ի քաղաքական ոչ-
գիափառ Թագաւորութեանց եւրոպիոյ. որ և ունի մի
արքեպիսկոպոսն ի մեքենիրն մայրաքաղքի. և սոյն
եղբարիքս. որք են Հռոմէական. կամ Դիւանապետ. Կաթո-
ղիկոս. Պատրիարք ի մեքենիրն. Սինեփոս ի եւրո-
գան. Սէ յաւէ կարգիմալոյ. Քահանայ. Լեռն նեգա-
րակավոյ. Կաթողիկոսարան. Տօրանէ ի նոր պիսքոպոսի.
Սէ հոթ ի նոր մեքենիրն ։ Ա յս ամ եղբարանք
Հռոմայեցի են առաւել Թագաւորք. և ի բազանիւրն ունի
ժողովս կանոնիկոսաց ըստ սովորութեանց սպանիոյ ։

Է. ՀԱՆԴ. պապութիւն. և գիտ Մ ԷՓՓՈՒՆ ։

Ընդհանուր ներածուն անդ ամենիկին համառօտ
տեսցուք զպատմուն գիւտի նորին ի քրիստոսէ.
և յետ այնորիկ յընթացս առաքելոցն եւրոպացւոց
Տաց՝ և երևելի նշխարաց նրանակեցուք հանդուրժիմ
գիմակ, և զոյլ պէսպէս պարագայս գիւտի նոյ. այլ
զքրի պատմուն գիւտի մեքենիրն, և ուրագրուն
նոր ի սպանիացւոց երևելի է ի պատմուն նորոյ
Տի, և ոչ սակաւ հրահանգիչ, նորին ազգաւ կար-
ևոր վարկաք յայսմ վայրի փոքր մի ընդարձակագոյն
խօսիլ զայնմանէ ։

Արդ՝ իբրև հաստատեցին սպանիացիք զիրեան իբր
հանց ի սպանիոյս, կամ սքը գամինիկոս, ի կղզին
կոչեցեալ հարուստ նէհնգիտա, ի քաղաք, և յայլ
անդիլեան կղզիս, սկսան այնուհետև ոչ միայն բը-
դհիլք և կուսակալք կղզեացն այնոցիկ, այլև սրք

առհասարակ հարուստք ընդհանք՝ զօրին տապտապա-
ւորաց արշաւել մերձ յայս կողմն, և մերձ յայն
կողմն ծավիզերեցւոց ցամաքին նորոյ Ֆռն, զօրաց պա-
հպանին յատաչինս առնել էին ի քաղաքսն, և
յայլոց նահապետս. վարեալք ի փառասիրուէ, և
յանդգն ցանկութէ զտանելոյ նոքաւհոր Ֆռ. և կռ-
ւելոյ պնդաձս սակաւս և արծաթով. միանդամայն և
առ գրաւելոյ զնորգին բռնութէ ի քարուքս՝ ի լցու-
ցանել զսեղն եղկելի բնակչաց կղզեայ լուբանց.
որք օր ըստ օրէ սպառէին ի խնամ և ի տաժանակիր
գործոց. յորս առաւել ըստ ղգնուճածոյ գերիս ծնչե-
ցուցանէին զնա սպանիացիք. Յայս յառնոյ առ-
շաւանս օր ըստ օրէ նոր ծանօթութիւն առնուին զգանա-
դան տեղեաց, և զհարստութեց ամերիկոյ. զոր ի
1517 արք 110 հրամանաւ և ձեռնտուութէ վերա-
կոչեալ բդեշխին քուզպայի՝ մահն յերիս փոքրիկ
նաւս. առնէ ինքնանց առաջորդ և հրամանատար
զիրանչևսկա հերնանդեզ քորտուվացի զայրն ամենա-
հարուստ. և եկեալ ի սբ յակոբայ քուզպայի, ուղ-
ղէցին զընթացս իւրեանց ի սարն սբյն անտառի.
և զնին 21 աւուրց հասին ի սարն կանթոքայ, ի
ծագ ընդձակ ցամաք կղզւոյն լուբանայ: Անդ
եղեալ ի ցամաք՝ սեանն տունս քարաշէնս, և զբնա-
կիչս երկրին ի բամբակի հանդերձս վայելչապէս
զգեստաւորեալս. այլ փոքրով ի բաց մերկեացան
անտի. զգի քաղքէն կի խչևան տեղւոյն՝ թէպէտ
զառաջինն առերեսոյթ լինն մարդասիրութէ ընկալաւ
գնա, այլ վազնակի յայտնեցաւ զթշնամութէ իւր. արձա-
կեալ ի վեր նշ առաջաւ գումարսակի մարտից.
զորս ունէր գտանելոց ի մերձակայ անտառի անդ.
խոկ սպանիացիքն սեսեալ զի զօրսն իւրեանց չէր
բաւական առ ի զդեմ ունել այնչափ խուռն բազ-
մութէ, ածատարեցին եղևն անտի. կալեալ զերկու
կալանաւորս ի բնակչաց անտի, և սակաւ զարդս
ինչ, որ կողոպտեցին ի միոյ ի մեհենաց երկրին՝
ի փախչելն իւրեանց. ապա գիմեալ ընդ ամենս,
քերթուով միշտ առ ծովեզերք, զնին 16 աւուրց
հասին ի ծայն կամբեկեան. և կիսանել նշ անդ ի
ցամաք առնուլ ջուր. բնակիչք սեղւոյն մոլեգնա-
բար խուռնրնեցաց ի վերայարձակել, հարին սպանին
անդ առ եռեղ զ47 ոգիս ի սպանիացւոց՝ ընդ որոց
և հերնանդեզ ընկալաւ երկտասան խոցուածս
ի մարտնման անդ. խոկ մնացեալքն բերմ գժաբարեալ
զերծուցին զանձինս ի նաւս իւրեանց. և այնուհե-
հաս-

հարուածեալք և լքեալք գարձան անդրէն ՚ի քուստս ։

Ա յս ձախողակ չահատակուն սՒ՝ ոչ թէ վհատեցոյց զսիրտ սպանիացւոց քուպային, այլ առաւել ևս վառէ բորբոքեաց զնոսն եղանել ՚ի խնդիր այնր մեծագահ Ցի. զորմէ նք բղմ պերճաբանուԹ պատմէին ։ ՎՒ՝ վհատահոՀեղ բդեշխ քուպային՝ վղխեկն հանգերձեաց ծախիւք իւրովք 4 նաւս. և մտին ՚ի նն ալք 240 ինքնամաղոյք. յորս էին բղմ ալք երևելիք և ընտրեալք. կացուցեալ նՒ հրամանատար պղովհաննէս կրկյալվայ, երիտասարդ քաջակորով խոհական և ժրաջան. և ՚ի 1518 յաւրիլի 8 եղեԹ ՚ի սՒՆն յակորայ քուստային, և նաւեԹ ՚ի սարէն կաղԹոջայ ըԹ հարաւ, հասին ՚ի կղզին կողմԹակայ. որ է առ իւքաղանաւս յարևելեան կողմն նր. և անտի ՚ի փոխեմտքան ՚ի հանդիպակաց մասին իւքադանայ. և կամեցեալ առնուլ զլիկ մահու ազգակցաց իւրեանց, որք իրր միով ամաս յՒՆ կոտորեցան ՚ի բնակչաց երկրին, միանգամայն և զարհուրեցուցանել զնմ՚ չըՀակայ բնակիչս, հանին ՚ի ցամաք զնմ՚ զՀնս իւրեանց. ՚ի գիմի հարան ընդէմ բազմամարդս քաջ չասիբս բնակչաց տեղոյն. որոց ԹիկԹև յաղԹեցին, այլ բղմ դժուարուԹ. որով և ծանեան ԹէՀ մեծի զօրուՀ պէտք են, առ խոպառ նոՀաՀեալ զնն ։ ՎՒ՝ եղեԹ անտի, և ուղեԹ զդնացս ըԹ արևմտս, քերելով միշտ առ ցամաքաս, ալք նՒ ՀնՒղ ոտղեալ կային ՚ի ցամաք անգր. և տեսեԹ բղմ գեօղս, և ուռնս, և տունս քարաշէնս, զորս ՚ի Հետուստ հալմէլէն ՀզՔս զարգարեալս աշտարակօք և գմբեԹխՒք, պանչանային ՚ի միտս իւրեանց՝ զի մինչև ցայնժամ չէին տեսեԹ ՀզՔս, կմ՚ երևելի ինչ չնչՀաճ յատերիկայ. և մի ոմն ՚ի զօրականացն՝ որ աոաԹել ՚ի զգլս ուշ եգեալ հայեր ըԹ երկիրն, ասաց ըԹ պատահման՝ ով, զնմ՚ոգ նման է երկիրս այս սպանիոյ. զոր լուեԹ կրկյալվայ, վղխեկ կոչեաց զերկիրն զայն Նոր սպանիա. այս անուն պահի մինչև ցայսօր ։

Ապա հասեԹ ՚ի գաղաւաքան, եղեն ՚ի ցամաք. ուր դալով հասեԹ լուոյ յաղԹուԹ նՒ՝ զոր արարին ՚ի փոխեմտքան, քաղիքէ տեղոյն բղմ մեծարանօք ընկալաւ զնն, և պարգևս մեծագինս ընծայեալ նՒ՝ անտի անցին ՚ի կվաբասգա ըԹ արևմտս գալաքանայ. ուր մեծագոյն և յարգանօք ըԹունելուԹ գան՝ զի յԹևանել նՒ ՚ի Նաւէ՝ ժպՒԹ երկրին խնկոք անուշ։

անուշիք ընդ առաջ եղև նմ իբր երկնատաք հաց. և մատոյց նմ Տէրէր յառաւել ընտիր ընծիր և պատուական արգասեաց երկրին : Կացին անդ սպանիացիք աւուրս վեց. յորս բազմ առևտրեցին արարին ընդ նմա փոխանակութիւն. առեալ նմ սպասէս փանաքի իբրս եւթրոպիոյ, և առեալ ի նմանէ փոխարէն՝ մեծագին զարդս ոսկւոյ իբր 16000 փչռոտաց. միանդամայն և ի ձեռն նշանաց տեղեկացեալ Ծանուանն ի նմանէ, եթէ են նմ ընդ ընտրեալ մեծի ինքնակալին Մոնէզումա անուանելոյ. որ իշխէ և ի վեր այլոց բազմ մեծամեծ ՝ինդից. յորմէ կամ ընդ վաստակաւ ցանկանալ նմանէ ի տիրել երկրին : Ընտիր եղեալ գնացին ի կղզեակ մի, զոր կրէյավայ կոչեաց Կղզի ոչխի. զի անդ զառաջինն տեսին սպանիացիք զոհել զմարդիկ կամց. անտի մտանեն առ այլ փոքրիկ կղզեակ, զոր անուանեցին Սբ յովհաննէս ուրեմն. յորմէ յոյզ խաղացեալ հասանին ի փանուքոն գետն. և ի համանուն գետառն արգաւանդ և բազմաճարպ :

Ոմանք յընկերաց կրէյավայայ տեսիլն զնա հիմեալ ուրեք ի կողմանս յայնոսիկ բնակուած, ի լինել հասատուն կայան սպանիայեաց, և առ սակաւ սակաւ տիրել բոլոր գետնին, օգնեալ ընկալեալ ի սպանիոյ. այլ կրէյավայ զմտաւ ածել զբազմաճարպն երկրին, և զքաջասրտութիւն և զզօրութիւն բնակչաց նր, զորոց զիտէ առեալ էր ի փոնէմոքան, և զանբաւական կանուխ զօրուն իւրոյ, այն զի՝ և պատար նմ մտեալ էր ի սպառիլ՝ և բզկիլ ի զօրաց նր անկեալ կային յահաս հիւանդութենէ, և ոմանք ևս մեռեալ, ոչ մատոյց ունկն բանից նմ. այլ վազվզի գարձոյց ընդ նաւս ի քաղաս. ուստի 6 ամսօք յետ մեկնելն էր : Իբրև լուան սպանիացիք քաղաքին զմարտս հարստուածս երկրին, որում վկայեին և գանձք ոսկւոյ, և այլ պէսպս նորանշան իրք, զոր կրէյավայ բերեալ էր ընդ նս, վառեցան բորբոքեցան ելանել անդր. Թէ ոչ ի տիրել վազվզի տիմ բազմաճարպ Ծի, որոյ բնակիչքն բազմք գեր ի վերոյ էին քաջուածք և քաջկանուածք ընդ զամ ազգս, զորս ցոյն վայր նուաձեցնէին, դէթ ի կուռել գանձս ի ձեռն առևտրոյն. և առնել օրս մարդկան :

(1. Քրէնս ելանէ Ա. զի վէյասկուէզ բդեշխն քուէն ի նախընտրութիւն : տպագիր՝ որ առաւել ընդ զոյս վառել էր ի ստացումն այնր մեծագանձ Ծի, եւս վազվզի պատրաստաբէր նոր նաւատնդես.

դէպ • որում կայցէ հրամանատար և գէրադրձն ապարատեա զքորթէա՝ զերիտասարդ քաշասիրտ , զորաւոր խառնուածով , եռանդնոտ , աչխատասէր , և արագ ի գործս , երկայնամիտ , ազդուրբ , հանձարեղ , քաջակիրթ ի վնտռօրսական հրահանգս և խոհեմութեաղ ի զանազան փորձս , և այլ եմ կարեւոր հանդամանաց քաշ ապարատեաի ձեռնհասէ • Ծնեալ ի մեռելին փաքրկի քաղաք Էսթռէմատուրայ գետնի սպանիոյ • և ասեալ ի համալսարանի սալամանկայ • որ էրբ 15 ամաց յիւր գնացեալ էր յաներկայ ի ովնտռոսի բռնեցեալն սպանողսքն՝ կիմ սրձն գոմինիկոսի՝ ազգականի իւրոյ • և անտի անցեալ ի քուպա • ուր ի ըզմ պաշտօնատարութիա քաղաքապետանա և վնտռօրսականս գործոյն հանդիսացեալ էր : Ապ՝ երբև ընկալաւ նա զհրամանատարութիւնն նաւատնդիսին , նոյն հետայն կանգնեաց գործ առաջի սա ասելոյ • և թ իւրում եռանդնոտ և անդադար բարուց՝ փութացաւ պատրաստել զնաւերնաւ սրձր մեծի Ճնձղորգութ՝ ծանեալ զնմ ինչ իւր • որում ձեռնաւոր եղև և վէլասկոէզ , և այլք յորոց ի քուպա , գրամաք և արամբք • այլ մինչև էր նր ի գլուխ ասրել զնմ կարեւոր պատրաստութեաղ , ծանեաւ ի բարեկամաց իւրոց՝ եթէ վէլասկոէզ գրեցեալ հրապուրեալ յանաց յաշղոտաց՝ իւրոց թշնամեաց , սպրդացեալ է ընդ կացուցանել զնա յայն գերադրձն պաշտօն • և թէ խորհի ի բաց հանել զնա անտի • զոր և ինքն քորթէա տեսանէր յայտնի ի գնացս վէլասկոէզայ • որ խոստրնակ ակաւ վարել ընդ նմ • յայն սակս առանց բաւական պատրաստութեաղ վռւթացաւ էլ ի սրձն յակոբայ քուպայի ի 1518 ի նոյեմ՝ 18 • և նախ գնաց ի գռնիեգա • կիմ երրորդութ • որ էր ասան փորձ , և նաւահանգիստ ի քուպա կղզին , ի նոյն կողմն յորում էր և սրձն յակոբ • սնեալ էանց ի հաւանս • որ է ի հիւսիսային արեւելեան ծագն քուպայի : Զայս երկուս տեղիս էլից զնմերին պատրաստութեաղ զինուց և ռռձկաց , և զինուորաց իւրոց • և ըստ իւրում բարեհնտո ձգտութեաղ ի գերթէ էհան զնմ չանս վէլասկոէզայ • որ առաքեաց նախ զերբորդութեաղ , և ապա ի հաւանս պատուհէր առ կուսակալսն նց , զի զքորթէա կալանաւորս առաքեսցեն ի սրձն յակոբ : Իսկ պատրաստութիք քորթիսի առ համամատութեաղ մեծի գործոյն՝ զոր եդ ի մտի ի գլուխ առնել , դժուղ ինչ էին • զի ունէր միայն 11 նաւս ,

ոյք ըստ մեծի մասին փոքր էին. և ՚ի նոսա արս 617. յորոց 508 էին իբր զնուռբոք, և 109 նուաւելքն և արհեստաւորք. Զնուռբոքն էին բաժանեալ ՚ի 11 խումբս ըստ թուոյ նուռց, հանդերձ նոյնպէս զբաւելեաւք. յորոց 13 և եթ էին զնիեղ հրազինուք. զի ըստ այնմ ժամս գործածեալ հրազինուց՝ ոչ էր այն, որս յաճախէլ յԵրուսաղէմ՝ ամ այժմ. և 32 ամաւոր. խակ այլք սուսերաւորք էին և տիգաւորք. ունէին ըստ նմանէ և 16 երիվարս. և 10 փոքր գօմ. և 4 մեծագոյն. խակ ՚ի վեր գլխոյն եգ քորթեիս խաչ, այսպիսի վերադաւոյիւք. ՚ Երթեցուք, զինի խաչին. և սակայն նշանաւ յաղթեսցուք ՚ ամէն:

Ասէ՝ այսպիսի գործիւքեայ պատրաստուբ ՚ի 1519 ՚ի փետրվ՚ ե եղ քորթեիս ՚ի հասանայ երթալ ՚ի մարտ ընդդէմ միապետին մեքսիքոյ, որ նորոյն ապստամբոյ. որոյ արքային ըստ ձակատագրին էր ըստ ինքն մերին Թէրնանդ ապստամբոյց. և նախ՝ դիմեաց ՚ի կողմանէս կղզին. ուր գտեալ զհերանիմոս ակվիլար ապստամբեցեալ՝ զայրն հանձարեղ և ազգուրջ, որ ըստ ամն 8 եհաց կալաւաւոր առ ամբրիկայիս, և ուսաւ զբարբառ երկրին, գառ գնա ըստ ՚ի թարգմանն. և խոստաց անտի ՚ի դապաստն. ակնունելով զնոյն հնարաւոր ապստկանութեն և մեծապանս գանձիւ անդ, զոր գտեալ էր կրկեալով: Այլ ըստ հինին դիպաւ. զի բնակիչք ան գործոյն չգիտեմ վ՚ոյր պատճառ՝ գլխովին փոփոխել յաւուրն հեղաբեթ, յորմէհետէ բազմութիւ գաղանապար դիմեցին ՚ի վր ապանիացւոց. բայց անդ՚նաբին կոտորած ընկալեալ ՚ի նոցէ, միանգամայն և ահաբեկեալ ՚ի սուսկալի ձայնեմանց հրազինուց՝ և յանկնդակս հրաց ցեղ գնասկաց՝ զոր չանգիտ երկնից կարծէին. այլև յահեգտահեալ երկիւղած՝ զի չէր նոցա երբեք տեսեալ երկիւղ զնոցա ոչ ձի, զնոցա՝ ոչ ոք ՚ի նոցա չէր ուսեալ. և ընդհանուր անձնատուր եղեն քորթեիսի. յայսմ մարտի երկու ձիով անձինք անկան ՚ի ապստնեացւոց, բայց յաղթեալք վերատրեցան:

Ապա ընկալեալ քորթեիս ՚ի նոցէ պատրաս ձնդկէ, և տասն ընծայս ոսկւոյ՝ և զամենայն զդեստս, և 10 կանայս գեղս, ել անտի. և շարունակեալ ընդ դնացս ըստ արևմտեաս, մտ քերելով զգամբաբ. և հասս ՚ի փոքրիկ կղզին հոլծակ՝ ուր յայնմ ժամանակի գայն հնդիպեալ. մեծ քանակ մի ՚ի նաւակ ՚ի ամբոխիճ՝ յորս էին ել

երկու անձինք երևելիք, մերձեցաւ առ Նաւ Նէ։ տուեալ Նմա խաղաղութեամբ և բարեկամութեամբ. ապա երկոքին նոքա անկասկած և աներկիւղ եղեն ի Նաւն քրիստիան։ և զայն ակնածութեամբ մատուցեալ, խօսել սկսան առ Նա։ ի բարբառ՝ զոր ոչ իմանայր ակվիլար։ եւ որ տագնապէր քրիստիանն մեծապէս, զմտաւ ածեալ թէ գիարդ մարթասցի ի գլուխ առնել զերկրորդելն զայն մեծ եւ ապիկ՝ զորոյ ոչ իմանայր զբարբառ։ յայնժամ կին մի ի կանանց անտի գաղտաբերեալ՝ մարթեալ կոչեցեալ, որ եւ պատահման մեծ անդ գտաւ, տեսեալ զտագնապ և զչիսթումեղն ակվիլարայ, մեկնեաց նմա զվրկիկ ի լեզու գաստա քոնացւոց զբան արանցն։ և նա թարգմանեաց քրիստիան ի բարբառ սպանիացւոց։ որով և փարատեաւ ամ տագնապ նոր։ Եւ գիտաց յայնժամ քրիստիան, թէ նոքա էին հրեշտակք փիլիպոսեայ, և գնդապետեալ։ որոց մինն էր բդեաշխ կիմ կուսակալ այնր նշանին՝ որ կոչէր գլաակալայ, եւ գերագոյն տրուճթի մանեթզումային ինքնակալին մեքսիքոնի։ եւկ միւսն սպարապետ զօրաց նոր յայնմ գաւառի։ առաքեալք ի տէղեկանալ զվախճան գալստեան նոր յԱ եւրիանց։ միանգամայն և ի մատուցանել նմա նպաստս եթէ պէտս ունիցի, առ ի յոչ խաղալ զՀնդ իւր։ եւկ քրիստիան ետ պատ՝ եկիմ առ տէր քո ի առաջն առնել ինչ մի ծանրակշիռ յօգուտ ինքնակալին մերոյ, և բանալ դուռ տրուճթ նոր։ զոր ետ ինքնին յայտնեցից բդեշխին և սպարապետին՝ յորոց դուք առաքեցայք։ և ի վաղիւ անդր եւ առաւօտեան առանց սպասելոյ պինուոյ հհան քրիստիան ի ցամաք զլօրս իւր, և զիւիվարս, և զամ զինս։ որոց և բնակիչք տէղացիսն ձեռնասուն լինէին յամ գործոցուն յօժարութիւ և զոհարհուրիւ։ ոչ գիտէրով եթէ ի կորուստ անձանց և երկրի իւրեանց աշխատին։

Իսկ յաւուր երկրդի՝ եկին հասին ի բանակ անդր սպանիացւոց՝ փիլիպոսի և դէսոտիլէ յոդնաթիւ արամբք։ որոց բազմ մեծարանօք եւ առաջ ելիւ քրիստիան՝ ծանոյց նոյ, թէ գայ ինքն պատգամաւոր ի դիմաց ոն կարողսի աւագրիացւոց աքբային քասդիլիոյ՝ մեծի արևելեան ինքնակալի՝ ի ծանուցանել զհարկաւորդ մեծ և կարևոր անհրաժեշտ ինքնակալին մանեթզումայի առանց միջնորդի։ Ընդ այն բան խոստեցան յոյժ պատգամաւորքն։ զի գիտէին եթէ անհնազոյ էր ինքնակալի իւրեանց՝ գնալ սպանիոյ

նայուց մինչև ի մեքսիքոն աշխոռանիստ քաղաք
իւր. որ անգստին ի սկզբանէ ի լսել զմերձենալ
սպանիացւոց ի ծովեզերեայ սահմանս արուեստ իւ-
րոյ՝ լցաւ երկիւղիւ և կասկածանօք. վայ գուն
դարձեալն ոսկի և արծաթի արուեստակերտ ընծայ-
իւք, և այլով պէսպէս մեծագին իրօք, և խնդրէր
ողբասանօք, ի բաց դարձուցանել զբորթէս ի
խորհրդոյ իւրմէ. այլ այն պարգևք որով հնարէին
նոքա համակել զբորթէս և զընկերս նր մեկնել յՕե
իւրեանց, առաւել վառէին զանյագ ագահուն նոյ
առ ի յառաջ խաղալ, և տիրել Ծէն, որ այնպիսի
պատուական մեծագին արգասեաք Հոիացեալ էր.
վայ բորթէս ոչինչ անասցէ պատճոյ նոյ, խրոխտ և
լշխանական բարբառով պնդէր և ասէր, հարկ է
ինձ յանդիման լինել ինքնակալն Ձերում. և բերան
ի բերան խօսել ընդ նմ. Մինչդեռ նոքա խօսէին ընդ
միմեանս, ոմանք յարանց անտի փլչիադոյայ, և
դէռևս լիեայ՝ նկրտէին ձեռայցանել ի վըր սակ
ոտի բամբակի պատառուց զպատկեր նաւուց,
հրազինուց, երիվարաց, զինուորաց, և այլոց իրաց
սպանիացւոց, ի ցուցանել զայնս ինքնակալի իւր-
եանց: Ծայն իբրև ծանեաւ բորթէս, կամեցեալ
ցուցանել նմ և զզօրուն այնց զինուց, և զօրաց,
և երիվարաց, միանգամայն և ահացուցանել զնո,
հրաման ետ հարկանել զդալարափողս. և զինուոր-
քոց կարգել ի ձեռս, սոսնձել զզինուորական
կրթուն և մարտ. և ոտքն արձակել ի մեբնա-
կայ անտառս. ընդ որ նոքն առ հնարկ սոսկացեալ
զարհուրեալ եդին ի մտ՝ եթէ կարողութ նց դեր
ի վերոյ է ք զմարդոյ մահկանացուէ:

(2. Պէ՛ղ Հռիէնդս Ֆեռ այսր ասմ փխլիագոյէ և դէռևսիէ արձակեցին փոխա-
Ֆայ առ փորիս:) նակի սուրհանդակս ի մեքսիքոն
մայրաքաղաք առ մոնթեզումա ինքնակալն ծանու-
ցանել նմ զգոյեն քորթիսի, և զպատմութ այնր ասմ
զոր ուսին, ետ նոյ և քորթէս փանաքի ընծայս
ինչ տանիլ առ մոնթեզումա ի դմոց իւրոց. և
թէպէտև մեքսիքոն քաղաք իբր 180 մղոնաչափութ էր
անտի, բայց ջգի ինքնակալք մեքսիքացւոց առ
փոխմով տէրեկանալոյ նմ անցից՝ որք անցանէին
յամ սահմանս լայնարձակ աշխարհ իւրեանց, կար
գեալ էին սուրհանդակս առ նմ որքունչ ճանչա
ջափաւոր հեռաւորութ ի միմեանց, յայն սահս ի
սա-

նակաւ աւուրս հասուցան բանիք և ընծայիք քորթիքն առ ինքնակալն, և պնդի նոր առ դեսպանս իւր. որոց պատուէրն էր ասել զքորթիկս, թէ ոչ կամի քնաւ զի գոնդիք օտարոտիք մերձենային ի գլխաւոր քաղաք իւր. և ոչ իսկ զի սրբեսս յատեսցին ի տաճարս ուրուքն իւրոյ: Բայց դեսպանքն դիտելով թէ այն պնդի գլխովին հինկ էր կամաց քորթիքն, չանացան նախ քաղցրացուցանել և հաճել զնա ընծայիւք՝ որք վերսին առաքեցան յինքնակալէ իւրմանց. վասն հրամանն առաջելոյն ի նմանէ մնանել՝ ի խորան անդր քորթիկ. և սիրել՝ ի վեր փսխաթիկ զընծայն. առ որով չուրջ կացեալ քորթիկն և այլոց ոմանց՝ ի գլխաւոր պաշտօնատարացն՝ հայէին զնմա հացմամբ. զի էին նմա մեծագիւք և Հարսարագործք. յորոց բանիակի բեհեզք՝ ոչինչ ընդ ի մեռաքսեայ կերպասուց. նիւթք զանազան զոյնք բերանանեայ և թանչոյ և ծաղոյ ըստ բնական գունոյ իւրմանց յօրինեալք, երկու զոյնս ակառաձև մեծամեծ ափսեայք. մինն ի ձոյլ ոսկւոյ նշանակ արեգական, իսկ միւսն արծաթի երեսեցուցեալ լուսնի, որ ըստ կաստիլեանն բեռնարդոսի տիաղոյ՝ կշռէր աւելի քան ՏՈՈՈ դրեղանի. որ է աւելի քան զ10 հինգ հազարիկ ոսկի. իսկ ոսկի սկաւառակն անհամմատ գերազանցեր զնովսն. էին և ոսկի տոպրանիքներ, և մանեակք, և մատանիք, և այլ պեծ պեծ չքնաղահերս ոսկեղէն զարդք և հասք ան գործ մաքուր ոսկւոյ ըստ օրում գտանին ի գետս, և ի հանքս. այլև տուփք լի մարգարտօք, և ագկանիք պատուհանիօք, և ն:

Քորթիկս մեծաւ յօժարութիւն ընկալաւ զպարգևսն, խորին ակնածուն և մեծարանս ցուցեալ առ ինքնակալն. բայց առ պատգամ նոր խոստացոյնս ետ պնդի, ասելով թէ չիք հնար լինել մեկնիլ ասոնք, առանց յանդիման լինելոյ ինն ձերոյս, և բերան ի բերան խօսելոյ ընդ նմա. ապա թէ ոչ մեծ նախատինս առնէի խոնարհ մեծազօր ինքնակալի: Զարմացան մեք սեբաստիք ի տեսանելն զի այր մի օտարական այսչափ համարձակ իշխէր ընդէմ գառնալ միապետի, զոր ինքեանք ձեռօքն պաշտէին. և յորմէ թէշնամիք ևս առ հնոյ սարսէր զդողային. բայց միանգամայն երկուցեալ չահիպ զինուց սպանիացւոց, բղխի առերեսոք ազաչելոյն զքորթիկս չարժիլ ի տեղւոջէ անտի, մինչև ցդարձ սուրհանդակաց. զոր նոյն հետայն դարձեալ արձակեցին, առ ի զվերջին տիեզ առ-

առնուլ ՚ի մահէզօրմայէ : Սոյն այս մահէզօրմա
ոգի ՚ի վեր անգր ասացաք՝ էր այր սէգ խրոխտ
ամբարտաւան և ահարկու . որ դաղտագոյդ զչքնակայ
ազինս . և զմիապետութիւն մեքսիքացւոց՝ որ հաղիւ
էին ամք 130 յորմէ՜հետէ սկսեալ էր , հասոյց գրե-
թէ ՚ի ծագ մեծուէ . ընարձակեալ զսահմանս նր ՚ի
հիւսիսային ծովէ մինչև ցծովն հարաւային՝ առնելի
չ՚ 1500 մղոն յարևելից յարևմուտս . և 1200 ՚ի
հիւսիսոյ չ՚ հարաւ . և ունէր հարստուէ անբաւ .
և ժողով անհամար զօրից և քաջամարտիկ . ուստի
և առ քրիստիկ ոգիան կարօղ էր հանել բիւրաւոր
զօրս ՚ի վր սպանիացւոց յայնմ անդստատապար վայ-
րի . և խաղաղ սպառս կատարել զնոս . կիմ վանել ՚ի
սահմանոց տրուէ իւրոց : Սակայն ՚ի վր այսր ամի
՚ի լսել նր զվերջին պատերազմի , Թէպէտ՚ի սկզբ-
բան անդ մտեալ յշարայս ամբարտաւանուէ և ՚ի
կատաղուէ՝ էն եղև սրտմտութէ , գոչէր և ոտա-
նայր նայն նմանօրինակ զոհիւ զինն աստուածոց իւրոց ,
բայց երկիւղն և կասկած զոր կալաւ ՚ի սկզբանէ
անտի երևելոյ սպանիացւոց ՚ի սահմանս նր , վազվազ
շկրօցոյն զմտերգին ցասումն նր . և հասուն նմ խոր-
հուրդ տկար ՚ի մէջ առնուլ . քաղցրութէ համոզել
զսպանիացիս ելանել յերկրէ իւրմէ . այս երկիւղ
և տագնապ մահէզօրմայի , որ և չքնումն համե-
ստն առաքանուին և ժողովեան , ոչ այնչափ սպառ-
նալեր ՚ի նորանցն ահարկու զինուց սպանիաց-
ւոց , չ՚ թէ ՚ի ձախողակ իմն գուշակուէ . զի ասէ
Թէ չ՚ այն ժամս գուշակուէ ինչ յածէր ՚ի մէջ ա-
մերիկայեցոց , Թէ մօտ ՚ի վր կայ հասանիլ նց սար-
սափելի Թշնամուէն յարևելեան ահարկու ազգէ ,
որոյ հին լսելս տասպալեսցէ և յատակեսցէ զնս
իւրեանց . ուստի և ՚ի տեսանելն զսպանիացիս ,

Մ ինչդեռ սպասէր մնային անդ զարձի հրեշտա-
կին , անկաւ երկպառակուէ ՚ի մէջ սպանիացւոց .
զի որք յարէնք էին ՚ի կողմն վէլասկոէսայ , ասէին
Թէ յանդգնուէ մեծ է մինդ Թէ յիմարուէ՝ այնպէս
ան սակաւաձեռն և անօգնական դնդաւ Հակառակ
յօտար Ծի շնդէմ մեծազօր բանակ տրուէն . այլ
դառնալ պարտ է ասէին անդրէն ՚ի քուպա ՚ի
պատրաստուէ նոր նաւատանդէս , և աճեցուցանել
զպատառգինուէնն : Իսկ զօրք քորթիսի վառեալք
անյագ ցանկուէ՚ի ձեռս բերելոյ զանբաւ հարստու-
Թիս երկրին , զորոյ զառհաւատացեան տեսին ՚ի
պար .

պարգևան առաքեալս ՚ի մանկէ զուարճել, և յառաջորդեան՝ զոր առնէին անդ ընակեալք սեղբոյն, զկին պնդէին. որոց նպաստամատոյց լինէր և քաջելէս. միանդամայն գուն գործեր սկսուէս հնարիւք և մեծամեծ խոստմամբք և զայլս ՚ի նոյն վառել։ ՚Ի նմին ՃԱՒի եհաս հրեշտակն՝ որ էր նա ինքն գհետուիլէ ընծայելոյ մանկեզուարճել, զոր մաղոյ քաջելիսի. ընդ նմին ծանոյց նմ և զվերջին հրաման ինքնակալին. յր զի նոյն հետայն ՚ի բաց մեկնեցի ՚ի սահմանաց իւրոյ յորուե. և ՚ի սկզբէ քաջելիսի զբան իւր, գհետուիլէ առ ժամայն դարձուցել նմ ելիկոնա, մեկնեցաւ ՚ի բանակէ անտի հանգերձ սպառնալեօք. և այնուհետև ոչ ևս երևեցաւ ոք անդ ՚ի բնակեալ երկիրն, ոչք մինչև գայն վայր խուռն յաձախին անդ առնորուես առնել ընդ սպանիացւոց, և պարէնս կերակրոյ մատակարարել նոյ։

Յայնժամ սոսկումն պաշտբեաց զսպանիացիս, և զօրացաւ երկպառակութիւնն. իսկ քաջելէս՝ որ քաջ գիտէր զանչնջանելի վառումն իւրոյ զօրաց ՚ի տրել հարստուեց մէքսիքացւոց, զոր և ինքն պէսպէս հնարագիտուեօք անգադար բորբոքեր, կեղծեաց զանձն անսալ խնդրոյ վէլասկոէնց. ուստի և հրաման ետ պատրաստ լինել՝ զի առ վաղիւն ուշնիք ասէ ելանել ասի, և գառնալ անդրէն ՚ի քուպա. յայսմանէ խռովուէ մեծ անկաւ ՚ի բանակին. զի զօրքն միաբերաւ ապաղակէին և պնդէին ասելով, չէ արժան քաջուե քաղիլիացւոց այսպէս վղիղկի վհատիլ, և առանց պատճառի ՚ի պարտութիւն մատնիլ. այլ յՃՔ խաղալ պարտ է, և չտալ զիաւս քաջուե պլուտ. ընդ այսմիսի եռանդն նոյ քաջելէս եցոյց զզարմացումն իւր. և բազ բանիւք գովեաց զքաջուե և զվհատնձեռուե նոյ. յորմէ և վէլասկոէնց եանք յերկիւղ և յամօթոյ լուեցին. և առ այսուքս միաբանեցան ընդ նմ։ Վայ և քաջելէս վղիղկի սկսաւ ՚ի գործ դնել զնորհուրդ իւր, զի մի զօրքն պատրաստ գտեալ, փոփոխեսցին ՚ի մտաց. միանգամայն և կամեցեալ հաստատել զվհատնուե իւր, զոր բարձել էր ՚ի նմ վէլասկոէնզ բգիշեան քուպայի, գուժարեաց զգլխաւորս ՚ի զօրաց իւրոց. և հաւանեցուեցէ նոյ կացոյց առեան իշխանաց յանուն արքային քաղիլիոյ, ՚ի ընձեռ գերագոյն հրամանատար այնմ նորուք հաստատեցոյց սպանիացւոց անկախ ՚ի վէլասկոէնց, և իբրև գումարեցան նոր իշխանքն

'ի ժողով, քրիստէս ընկալեալ 'ի նշէ հրաման, գնաց յանդիման եղե նշ բոլ խոնարհուբ իբր անմիջական փոխանորդաց արքայի իւրոյ. և յետ բազմաբուեւսա և մարդելոյն աւետաբանուե իւրոյ՝ հրաժարել 'ի պաշտօնէ իւրմէ, եդ զգաւազան ապարատ պետուե իւրոյ առաջի նշ. և ինքն մեկնեցաւ յաւետնէ անտի. իսկ աւետնակալքն՝ որք յումի համահաւ էին նմ, և բոլորովին անձնատուբ ընկալեալ գհրաժարուե նր, միաբան հաւանուբ ընծայեցին գնա ոչ միայն գերագոյն ապարատէս զօրաց, այլև դլուխ այնր նորահնար ժողովոյն, 'ի վարել զայն իշխանուե յանուն Թէդրին քաղիլեոյ. մինչև նա ինքն Թէդրն յայտնեսցե գկամն իւր. զոր և վղիղկի հրաժարակեցին համարէն գնդին. որք 'ի բարբառ ցնծութե միաբան հաստատեցին զընտրուե նր. և երդուան արեամբ չափ պաշտպան լինել իշխանուե նր։ Յայնմ վայրի կուսակիցք վէլասկուէեայ՝ որք մինչև յայնժամ լուիկ կային, և երկոյ իրացն սպառակին, սկսան բոլոք բառնալ 'ի միջ ամբոխին, և ապազատկել եթէ անիրաւ է աւետանն այն. և անիրաւ ընտրուեն քրիստէսի. և յայտնի սպառատբուե յարքայէն քաղիլեոյ. իսկ քրիստէս 'ի գործ արկել գկարծելոյ գերագոյն իշխանուե իւր, նոյն ժամայն հրամայեաց եաւունել վերեսին դլեառոյս 'ինչ, և չղթայակապ ածել 'ի նաւ. յորմէ այլք ահաբեկեալ լուեցին. և խաղաղացաւ բոլոր գունդն։

Յետ այսորիկ տեսեալ քրիստիսի զզօրս անընծայանելի յօդիւ միացեալ ընդ իւր, եթող զայն բանակատեալ, զոր կոչել էր Ճմարիտ Խուչ, կամ Հաւատոյ ասան ճմարիտ խաչ. սակս յոտնեալն օգոյն, և անյարմարուե գրեց տեղւոյն. և խաղաց ընդ հիւսիս իբր 50 մղոնաւ. 'ի հնդկէն միացոյց ընդ իւր զբազկաբեկ զէմիսլայի, և քաւապետացոյց, և զհոմոնացիս Ժողովրդ ամենի բնակեալ 'ի լերինս. որք տատակացեալ 'ի գաճղատակ լծոյ մնձիզատմայի, ինքնայօժար անձնատուբ եղեն նմ. զի քրիստէս քարոզեր զանձն եկեալ առնել իրաւունս զրկելոց. և ապատել զճնշելն 'ի լծոյ բռնակալացս։ Հասեալ 'ի քուապետական առաւին ծովու, ուր այժմ է քղքն կոչեցեալ Նոր Ճմարիտ խաչ, շինեաց ամրոց փոքրիկ յօժարամիտ գործակցութե նորոգ դաշնակցաց իւրոց ամերիկացւոց. զի լինի այն ապատէն սպանիացւոց, եթէ ըստ բերման ձմռան խոզակ ինչ եկեալ գիսեսցին յայնմ շահատակութե իւրում. ապա ընկալեալ քրիստիսի անդ զնաւագոյն տե-

ղեկուզ զՀաճեցամնայ ինքնակալին մինձիզուամայի, և ծանուցեալ եթէ մեծ մասն քաղքիս կի կուսաք կալաց նր որայնն ըգեմ նր, և ինդրեին հարս ի քաց Թոթոփեկըոյ զծանր լուծ նր, հաստատեցաւ ի միաս իւր, գիւրաւ յինքն յանկուցանիլ զնս. և նոցին նիզակակցութիւ անվրէպ ի գլուխ առնիլ զնորհուրդ իւր։ Բայց ջգն ահաւնէր զի բղջիք յարանց իւրոց վատաակել յերկար աշխատութեց, ցուցանէին յօժարուել զառնալոյ անդրէն ի քուպա, այն զի իրազեկ ևս եղև, եթէ ոմանք ի կուսակցաց վէզաակոճեայ արգէն միաբանել էին գալ ի նմ մտանել ի մի ի նաւուց անտի, և փախչել գնալ ի քուպա, վըյ կամեցեալ զորթիսի փակել ըգեմ նյ զնմ եղև փախստեան, պկսպէս հնարագիտութիւ եաւ զհաւանուել նախ ոմանց գլխաւորաց, և ապա ամ զօրաց իւրոց, և ևս խոպան տպուռ քակել և կոտորել զնմ նաւս նաւահանդիսի իւրոյ իբր առ աչինչ պիտանացուս. որով և երարձ զնմ յոյս փախստեան արանց իւրոց. ուստի հարկ էր նյ այնու հետև կի յաղթել, և կի մեռանիլ։

Ձետ այնորիկ ետաւ քորթիս սպս 500 յարանց իւրոց. Թողեալ զայլս անդ ի պահպանուել ամրոցին. և 16 երիվարս, և 6 գօփ. յորս յարեցան 200 բեռ նակիրք, և 400 զինուորք ի բնակչաց երկրին. զորս ինքնին ընծայեաց նմ քաղքէն զէմիռլայի. խաղաց ի գլուխակալ գէռ բազմամարդ. և ինքն էա բնակիչք նր հզօր էին, և քաջ պատմականք, ոսկայն ոչ կարացին ըգեմ կալ փայտեղէն նետուք և նիզակօք և մահակօք իւրեանց՝ սուսերաց և հրաղէնուց սպանիչացոց, և ամենի երիվարաց նյ. որոց լուկ անուիլ կերպարանոյ ահաբեկ առնէր զնս. որք զերիվարն հանդերձ հնծէլոյին մի միայն կենդանի կարծէին իբրև զառասպելական ձիամարդս նախնեաց. վըյ յետ անհնարին հարուածս ըստնելոյ ի սպանիչացոց՝ յորոց ոչ ոք անկաւ յայն ամ մրցմանն մարտի, հաստատեցին ի միաս եթէ սպանիչքն են գերագոյն կի երկնային էակք անպարտելիք ի մարդկանէ. ուստի ի բաց եդեալ զղէնս, ինքնահամ անձնատուր եղեն նյ, և քորթիս բազի մարդասիրութ ընկալաւ զնս. և խոստացաւ պաշտպան լինել հարկուն նյ ըգեմ մնձիզուամայի. յորմէ և նք տաղտկացեալ էին սակս բռնութեց նր։

Ձետ այսր ամի հկաց քորթիս ի դլաակալս այլեւ աւուրս 20 առ ի հանգիստ տալ զօրաց իւրոց ի խնամ

խնամ աչխատուէց. և ինքն յայն աւուրս վայել կա-
լաւ լաւ և սեղկանալ վն Թէքուրէն մէքսիքոնի.
ապա առեալ ըէ իւր աթս 6000 'ի դլասկալացուց
անտի, բայց 'ի բուն ղօրաց իւրոց և յարանց զէմիս-
լոյն, չոս արար նոքօք 'ի քեալուլա. որ էր քաղաք
երևելի իբր 15 մղոնաս հեռի 'ի դլասկալայէն. հռչա-
կաւոր առ մէքսիքացիս, և նոր համարեալ 'ի նոյն.
զի էր նախաթաղաւիս աթոռ ետծոց իւրեանց՝ ուր յայն
ատեն խուռնբնեցաց դիմին ուխատուղք յամ գատա-
ռաց. և անհամար մարդազդս մատուցանէին կռաց:
Իսբև հասին անդ սպանիացիք, բնակիչք քաղաքին
առեբևոյնի իմն մարդասիրութէ և մեծատանօք բնակ-
լան զնա. տուէն նոյ օթևան էարձակ մօտ 'ի քա-
դաքամէջն. զի այնպէս պատուէր տուէալ էր նոյ
մենթէզումա: Քանզի հուսկ յետոյ զիջեալ նոր առ
խնդիրն քորթէսի, ընտնիլ զնա 'ի մայրաքաղաք
իւր, ազդ արար նմ երթալ 'ի քեալուլա. ըէ նմին
ծանոյց նմ և զպատուէրն՝ զոր տուէալ էր քեալու-
լացւոց վն առաջնական լինելոյ նմ. գուցէ կար-
ծէր՝ առ ոտոլէրդսն, թէ ոճգ իւր ոչ հանդուր-
ժեալ օտարոտի ամաչրչաց պղծել զոր օթևան
իւրեանց, պատուհասեսցին զնա. կամ նա ինքն ա-
ռաւել անվնաս մարթեացի սատակել զնա անդ ըէ
անմիջական պաշտպանութէ ետծոց իւրոց: Բայց քոր-
թէս յատաջագոյն զգուշացուցէր 'ի դլասկալացւոց,
ամենագաստ արթնութէ հակէր, և զիներ զամ գը-
նացս քեալուլացւոց. յորս սեռանէր ինչ ինչ, որք
յատելութեն զկատած նր. այլև որք երկիս 'ի դլաս-
կալացւոց՝ որք բանակեալ կային տրտոքոյ քաղաք-
քին 'ի բացի, (զի քեալուլացիք մշտնջենաւոր թշ-
նամիք նոյ ոչ ընկալան զնա 'ի քաղաք իւրեանց,)
ծպատեալ մանն առ քորթէս. և աղդ արարին նմ,
թէ քաղաքացիք զկանոյս իւրեանց գալոյ փոխագ-
րեն 'ի մերձակայ քաղաքս. և թէ 10 տղայս զոհե-
ցին 'ի մեծի մեհենին՝ որ է նոցն չարագուշակ:
'Ի նոյն աւուրս և նախայիշատակել կինն մարինա
Թարգմանն քորթէսի՝ ծանեալ յաշնէական կնոջէ
միոյ, ըէ որում արարել էր զնմերմուխ, թէ մօտ է
կորուստ սպանիացւոց. զի ամ գարնանք պատրաստ
են. և սպասէն առօրեայ գնդի արձակելոյ 'ի մոն-
թէզումայէ՝ որ չէ խակ հեռի: Ա՛յս լուր մահաց
գուշակ սոսկացոյց զքորթէս. վայ աճապարեաց
ցրել զնորհուրդ նոյ. կալաւ զանխլաբար զերիս 'ի
դլասկալ քրմաց. և իբրև սուրգեաց զերան 'ի խոշ-

տավանուէ ինձ, նոյնժամայն գաւառուրեաց գոսյա-
նիացիս և զզէմիոլացիս ի լոյնաբաղակ գաւթի անդ
օթեւանաց իւրեանց. հրամայն արձակել և դլսակա-
վացուց յոչ խոպալ մերձենալ ի քաղ անդր. և պէս-
պէս պատրուակօք կոչէր առ ինքն զիշխանս քղքին,
կապեաց ևեդ ի կալանս զնոսա. և յանկարծակի իմն
առնէր նշան, եւ ին յարձակեցան երիսքին գունդքն՝
սպանիացիք ասես, իսկ դլսակալացիք անտի, և
սկսան կոտորել գաղանաբար զբնակիչս քղքին. որք
չունելով առաջնորդ և զրպագլուխ առ անհնարին՝
երկիւղի այնպէս պաշարեցան և լուծան, մինչև ան-
կանել զինուց ի ձեռաց նոցա, և մնալ անշարժ և շար-
ժացեալ. վայ ի քաղքեցիսն սկսան հեղհեղական փողոց
արեան հասպաղօք, և լցան դիակամբք. հուր տարին
և զմեհենեօք՝ յորս հրկէզ եղեն քուրքն. և բնկէք ի
մեծամեծաց՝ որք սպասաւանէք կային ի նմա։ Ա-
սարսափելի կոտորած ձգեցաւ առաւս երկուս.
յորս մեռան ոգիք աւելի քան զվեց հազար. իսկ ի
սպանիացւոց ոչ ոք անկաւ. ապա արձակեաց քորթեէս զիշխանս զորս ունէր ի կալանս. և կտտամբէր
զնոս ասահիկ սակս գաւառանուէն՝ զոր խորհեալն
էին առնել սպանիացւոց, յայտ արար՝ թէ ներէ
չանցանաց նոցա. զի ի գլուխ եղ արդարուէն. և
պատուէր եառ նոցա կոչել անդրէն զիշխատականս.
և վերստին հաստատել զկարգ քղքին. իսկ նոքա
անյապաղ հնազանդեցան նմա. զի ունէին զնա՝ և
զամ սպանիացիս՝ իբր եակս անպարտելիս. ուստի
և ի սակաւ աւուրս անդրէն վինեցաւ քղքն. և
լցաւ բնակչօք։

(3. Վերնագիրն մեծ տառերով՝ Արշաւանք քորթեէսի յքղ քաղաքն Սեբաստիա։ Ցայդ ի մերձակայ արքայանիստ քղքն. որ իբր 60 մղոնաւ հեռի էր ի քաղաւզայէ. [illegible] եամ տեղիս [illegible] որս անցանէր՝ բազմ մեծարանօք և ընդունելութեամբ ընծայիւք. որք և արտաստաքայից աշօք պատմէին նմա զարիս, զոր հնազդ կրէին յանողորմ բռնակալէ անտի. այս արտունչ և երկպառակուէ այդ մեծապատ քաղաքաբերք զգորեցուս յառաջ խոպալ. զմտաւ ածէր եթէ գնալ-
բին և յաղթել միապետի՝ որոյ ընչանք ոչ միայն հեռաւորք, այլև մօտաւորք՝ այսպիսի երկպառակք էին, և բաժանեալք ի նմա։ Ա-
յն ինչ մերձենայաւ ի քա-

ջղքն , ահա եւ ը առաջ նիւ անհամար բազմութ եւ մեծահանդէս շքով մանեքեղումս , բազմեալ յոսկի գահաւորակ , և բարձեալ ի չորից նախասպաթէ իշխանաց · զոր իբրև եռաս քորեքես՝ ևզ վազելկ յերե վարէն , և մասոյց նիւ արժանաւոր մեծարանս ը սովորութ եւբոպացւոց · նոյնպս և մանեքեղումս՝ որ չհամարեր արժանի վիհանձնուե իւրում ակնարկել անգամ ՝ի մարդիկ , այժմ ինքեալ ՝ի գահաւորակե ընծայակաց քորեքեսի փոխարէն մեծարանս , հպեալ ձեռամբ իւրով ՝ի երկիր , և առաս համբուրելով զոյն · որ էր սովորական յարգուն առորինագունից առ վերնապետին · ը որ Ժղիդգ իւր առ հնոր կ յաղուշ կրեքեցաւ · և եգեն ՝ի միաս իւրեանց՝ եեթէ ձեզ ունիք են ապանիայիք · ուստի և Թէուրկս կոչեին զնո , որ նշանակէ ձեռագիք · զոր ոչ երբեք էանց ը միաս ուրուք ՝ինչ՝ եեթէ ինքնակալ իւրեանց՝ զոր ձեռօրէն պատեին , այնչափ խոնարհութեամբ ՝ի մարդկանէ · և նովին շքով նա ինքն մանեքեղումս էած զնո յիշխանս , զոր էս պատրաստել վս նց · որ էր ապարանք ըարձակ յոյժ ՝ի քղքի անդ · շքաշ պատել վեմագին պարտզօք և աշտարակօք · չինեալ ՝ի հօրէ նորին մանեքեղումայ : Իբրև մանեն անդ ապանիայիք ը այլոց դէսպանացւոց , փոյթ կալաս քորեքես վազելկ ապահովացուցանել զանեղին · եւս կառուցանել չադենս ՝ի վր Ճնդհաց՝ որք հանեին յապարանս անդ · և զզօրս իւր բաժանեաց ՝ի գունդս գունդս · և ՝ի դանաշան տեղիս կարգեաց գիշերապահս · ը երեկս գրեթ եկն մանեքեղումս նովին մեծահանդէս շքով յայցելուե սպանիացւոց · բերեր նց ընծայս մեծագինս · եւկ ՝ի վաղիւն քորեքես ը ումանց ՝ի գլխաւոր պաշտօնեաւրաց իւրոց գնաց յայցելուե ինքնակալին · որ բղմ պատուհասիրուբ ընկալաւ զնո ։

Արդ Թէոմս այսպիսի սպանիկանուե գոհն սպանեացիք ՝ի մէքսիքոն , սակայն յայտնի էին ՝ի մեծ տագնապի · տեսեր զանձինս փակեր ՝ի ձեռս գազանաբարոյ միապետի , որոյ լոկ ակնարկութեն կարող էր գազարել ՝ի վր նց անհամար զօրս · և ընաջինչ առնել զնո · վայ քորեքես զայդ և զքերեկ խորհէր հնարս սպահովացուցանել զանձն և գիւրան · եդ ՝ի մտի ըմբռնել զմանեքեղումս յարքունիս իւրում , և ածել զնա յիշխանս սպանիացւոց · սակն ունելով այսու ոչ միայն սպահովանալ յամ բռնութ Ժղիգեան՝ որք ձեօրէն պաշտեին զնա , այլև ը իրաց

իրաց ինչ ինչքն ձգել զգերագոյն մատակարարուել
երջոլեց քրքէն ։ և այնպս առ սակաւ սակաւ
տիրել Թգրուե նց ։ և առ ի գլուխ առնիլ զայս
խորհուրդ յանդուգն և վատնգաւոր , կալաւ առիթ
զի խոյճածն՝ զոր ասի Թէ մինչև մեկնիլ էր ի քեզ
լուլայէ՝ լուծաւ , եթէ զերք մեքսիքացւոց քանզել
են զամրոց ոք իսչին , և զէսքեքլանաց ը եօԹն ընկե
րաց ի տահ վիրաւորեալ , և զայլ ոմն ի սպանեաց
ւոց կալել կենդանի խոլխոզէ , և զգլուխ նր յեա
ջիկողմանեցոյ ի զանազան քղքս ի նշան յաղԹուե
առ ի կոչանել ամին Թէ սպանիցիք չեն անմահ ,
յղել ի մեքսիքն ։ զոր քորԹես համարեր վեալ
հրամանաւ նորին մնԹեկզումային ։ Ա յլ պիշնի ասէ
Թէ չ մարԹ հաւատաւեալ ցուցանել զայն ։ մնԹ
Թէ և դիպուճածն խոկ գլխովին երկեալ էր
ասէ ։ զոր ամ հաւանականուԹիք ցուցանին լինել
կեղծիք և պատրուակ հնարել ի քորԹիսէ ։ ը որում
ոչինչն մարդկի պատրուակել դիմ անճամբ իրա
ւանց և արդարուե զաներաւուն իւրեանց ։ Ա յլ
զնարդ և իցէ , քորԹես ի սահմանել ժամու յարա
մ սուր էր երԹալ յայցելուն մնԹեկզումային՝ գնաց
յարքունիս ։ ունելով ը իւր զչինգ գլխաւոր զրա
վարս իւր , և նայնչափ ընաԹր զօրականս ։ և այլ
եր եռուն զօրականք երԹային զկնի նց ի հետոտ
խառնիխուճն , երբ ի շնին քղքէն չորկելով ։ և փոք
րիկ խումբք պահապանաց դարանել կային ի զա
նազան տեղիս փողոցաց , որք յիկնանաց սպա
նիցւոց հանէին յարքունիս ։ խոկ այլք ի միասին ը
գլասկալացւոց կային պատրաստեալ յիկնանս անդ՝

յարձակիլ ի գործս՝ ի լսել զձայն աղաղակի ։

Ա յդ՝ եմուտ քորԹես ը զօրավարաց իւրոց առ
մնԹեկզումա ։ և իշխանական վերհանձնուբ խրախ
ուական բարբառով Թշնամանել զկնկելն ինքնակալն ,
ինդրել հրապարակական հատուցումն ինոսուց ,
և մահու սպանիցւոց ։ խոկ մնԹեկզումա՝ որ այնչ
զօրուբ իւրով սարսեցոյց զհամատարած Ն ն մեքսի
քանի , ընկճել յանկնկալ ամբառնանուէ անտի և
յոհարտ խիզախանել , անբասիր առնէք զանձն ։ և
ի վկայուե անմեղուե իւրոյ՝ հրամայեաց ածել ա
ռաջի իւր զղեկաւորս , զորոց ամբաստանեալին զօր
ծել զայն չարիս ։ որոց գլուխ ասէ Թէ էր կուաղ
Հոփոքս օրգի նորին մնԹեկզումային ։ ՓորԹես
եցոյց զանձն չատանալ նոսա ։ բայց առ բառնալոյ
ասէ զմ կասկած և ի մտաց ընկերաց իմոց , և

յա

յապացոյց Հմարիա բարեկամուէ և մաերմուէ քո առ սպանիացիս, հարկ է քեզ փոխադրել զաթոռ Թէբուէ քո յօԹևանս մեր՝ ուր մեք ամ պատուով ծառայեսցուք քեզ, ոչ վայել է մեծի ինքնակալիդ։ Ընդ այս բան սարսեցաւ մնեԹէզումա. մինչև քնաւ հասանել բարբառոյ՝ ի բերանոյ նր. ապա վերատին ոգի առեալ, մեծաւ սրամտուէն մերժեաց զնա. իսկ քարԹեփ մերթ ողբական և մերթ ահռելիկ բանիւք հնարեր զկնի գանել զնա, միանգամայն և ահացուցանել։ Ա՛յս վէՀ երկարեցաւ աւելի քէ ամս երիս. ապա վէլասահուէս լէոնիան երիսասարդ իրոյս և յանդուգն՝ յառաջ մատուցէր. զի է մեզ ասէ քնունայն ժամանակաս լինել. կամ կալցուք զգա վազելի, և կամ վարեսցուք զաւուր ի սիրա գորա. ի մահապարտ ապառնալեաց ասաի սոսկացեալ հզկնէլն մնեԹէզումայն, և ասէր եԹէ չիք նմ հնար զերծանելոյ ի ձեռաց նց, ակամայ կամքը հաւանեցաւ նց. և կոչել զդլխաւոր իշխանս իւր, ծանոյց նց զզացողոշուէն կամաց իւրոց. քէ որ սարսեցան ամենն և ըզան սրտմուէ. այլ ոչ իշխեցին քէգեմ կալ կամաց ոճն իւրեանց. և այնուամ սրտմուէ և արտաքուքը ի միասին քէ սպանիացւոց ածին զնա հանդիսիճ ի բնակարանս նց։ Իբրև լուա եղև ի քէղքն, Եթէ օտարքն ի բաց տանին զկայսր իւրեանց, բոլոր ժոլվէդն վազեաց արտաքս մոլեգին կատաղուէ ի կոտորել զսպանիացիս. այլ վզկնկի մնեԹէզումա՝ սաիսէճ ի սպանիացւոց՝ երևեցոյց ժողովրդեան զանձն զուարԹագէմ, շարժելով զձեռն՝ զի լռեսցեն. իբր Եթէ ինքնայօժար երԹայ քէ նոր. և իսկոյն դադարեցաւ աղմուկն։ Ա՛յս գործ հանդերձ ամ պարագայիւքէ հեացոյց զնա. և յերեսաւ՝ քէզի այսպիսի մեծազօր ինքնակալն ըմբռնել ի սակաւաԹիւ օտար թաց ոմանց յարքայականս քէղքէ իւրում, յարքունէ ապարանս, ի մէջ անհամար պաշտօնէից և սպասաւորաց՝ ի լոյս առնիքեան և ածիլ կալանաւոր քէ բազմաձախոն ժոլվէդեան իւրոց առանց ինչ հեղման արեան, անհնարին երևի. և եԹէ չէր Ճմարտաբար յանառարակոյս վկայէնց, կարծեմ Եթէ և ոչ յառաջ սէլս բանաստեղծիչ գառներ տեղի.

Աբդ՝ սարեր զմնեԹէզումա յիչևանս սպանիացւոց, եա նիմ քարԹեփ առանձին բնակարան քարձակ. ուր պաշտէին զնա սպասաւորքը իւր նովին չքեղ, որով սովոր էին պաշտել՝ ի քուն սրքունիս. և իշխանք և դարձակալք նր համարձակ մատնէին առնս. և զամ

իրազուեաս Թէրուէ Ծանուցանէին նմ. և նա անտի վարեր զնաւավարուէ Յէ եւրոյ. 'ինոյն աւուրս ըս հրամանի Նորին ինքնակալի՝ ածան չղթայակապ 'ի մէջս նաւուն զերդ կուռվիսորքա արքայորդին ը այլոց հինգ զօրապետաց մէքսիքացւոց. զորս ինքնակալն մատնեաց 'ի ձեռս քորթէսի քննել զնոսա, և առնել նոցա՝ որ ինչ հաճոյ իցէ յառնս եւր. քակ քորթէս քննեալ զնոսա զատաստանաւ՝ յորում դատաւորք՝ և դատաստանաւ՝ և վկայք՝ ահաւորկ ապահովիկք էին, և մէկ պէտ չէր նոցա գործել ինչ, բայց զոյն և եթ, որ վայել է հատատարիմ զօրապետաց 'ի վանել զհարբուհասարիս, և զանիրաւ յափշտակօղս երկրի իւր. եանց, սակայն դատապարտեաց զնոս յայրումն կենդանեան. և վիշտկին յափշտակէը ապահովացոց՝ յարքունի զինապանէ անտի մէքսիքոյ զամ զէնս փայտեղինս հանճարեալս յառնց բազմաց, կուտէցին 'ի մի դեղ 'ի քղքաքիչն անդ. և եգեալ 'ի վերջ զերդ դատապարտեալն, կենդանեաւն այրեցին զնա. քակ բազմաւք բնակչաց քղքին կային 'ի զնին ոչխմ առ

կալն տեսանելի չէր եւ անբարուս։

Քայց փոքր ի յետ ը զանկիլ դատապարտելոց 'ի տանջանս հրոյ, քորթէս եհրամ 'ի թեհենեակ ինքնակալին ը ոմանց զօրապետաց իւրոց. և միով զօրաքանաւ՝ որ բարձել ունէր զերկաթս, խժռոտ դիմօք առաց ցնա. Թէ դատապարտելքն որք վիշտկին ունին կրել զարժանահատ պատիժ չարեաց իւրեանց, խռովուեան եղեն, եԹէ զո հրամանաւ գործեցին զայն ոճիր. վայ հարկ է և քեզ կրել ինչ. զայս առաչել հրամանն եւս գնել զնոսա նր 'ի կռնակս. և ոչ միայն այնոցիկ նր, զարձեալ նմ Թիկունս. և գնաց հրամանաւ լուսանել զնոսա։ Յայնժամ եղիկէն ինքնակալն տեսանել զանձն յայնմ յետին Թշուառութեան, առ զաւնուած զերայր հեղոյս արտաստաց. իսկ զարհուրելաչք նր՝ որք կային առ նովաւ՝ որքա տանէ զնոսն արտաստաց Թանային զոտս նր. և ձեռամբ հալել զկոնակս, հնարէին մեղմել զնոտուին ոմից նր. իբրև կատարեցաւ անօրէն վճիռ զատապարտեալ եղիկէացն, զարձաւ քորթէս զնաւարի գիմօք, ոչ Թէ զօրի մեծի արդարուէ գործել էր, և հրամանն եւս արձակել զինուորականն։ Ա՛յս երկու անաւգուրոյն խժդժական գործոցուէք քորթէսի՝ եղեցին պատճառ նոսկան նոսկատանիք անուան նր։

Եկաց մեռելոցս յԼնկատա տապանակաց ը ամիսս վեց. ցատցանէր զանձն հաճ և հաւան. ոչ Թէ ինք-

ինքնայօժար բնակիչը անդ. լչխանաք և գործակալք
նր ըստ առաջին սովորութե աեպ այց առնէին նմ. և
զամ ինչ յանուն նր գործէին. որով արասքին տեսիլ
կառավարուե երևեր նոյն, որ ինչ յառաջն. բայց
իրօք գրեթէ գլխովին կախել կայը զբօրթիսէ՝ որ
բղմ խորամանկութե յանուն առասպել ինքնակալին
գուն գործէր օր ըստ օրէ ամրացուցանել զնրուն
սպանիացւոց յօտար երկրի անդ. և զարդ նց և
զերկիւղ աձեցուցանել ի սիրտս ժողովրդեան. ապայր
նմ հանել յիշեցուել զպաշտօնատարս՝ զորս տե
սանէր խորհուրդ և նախանձախնդիրս ազատուե. և
փեսկ նց կացուցանել զսկսաբս և զվատասիրտս.
արձակէր զամենս յարանց իւրոց ի զանազան կող
մանս Թէրսուե մէքսիքոնի ի լրտեսել զբերս երկրին,
և մինդ զսակհանս. և առնէր՝ զի մինթէզումս
տացէ նց յերեւելի անձանց մէքսիքոնի առաջնորդս
և ուղեցոյցս: Իբե ևս կամեցեալ տիրել և միջի լշին
կիմ ծովակին՝ առ որով կառուցեալ կայը մէքսիքոն.
Ջղքն՝ յատաւել ապահովուել սպանիացւոց, (ոմն
զի ևթէ դեռ լեցի զէն առնուլ մէքսիքացւոց ընդէմ
նց, և քանզել զամբարտակս, ունիցեն ի ծովակին
նաւս ի վերծանել ինն), վճռ ըստ պատրաստակաս
զբօսացուցանելոյ զինքնակալն նաւուք՝ զոր ոչ երբէք
տեսել էր նր, եւս նմ առաքել զբնմն ի ժղլիմէնէ
իւրմէ ի Ճմարիտ խաչն, բերել անտի զմանն ինչ
փայտից և կարասեաց քահել նաւուց իւրոց. և
այլոց հրամայէր հատանել և պատրաստել փայտս
ի պէտս նաւուց:

Յետ այսորիկ տեսել քորթիսի զնոտարս հպատա
կուե տառապել ինքնակալին առ ամ ակնարկուելս
իւր, ձեռն էարկ առ մեծագոյն չանդգնուե. բռնա
գտաւել զնա խոստովանիլ զանձն հնազանդ և
տորուկ արքային քաղելոյց. և ի նմ առնուլ զվաթ
արքայուե. և ամի ամի հարկս հարկանել նմ. այս
անիրաւ պահանջումն քորթիսի կարեվէր խոցեաց
զսիրտ եղկելի ինքնակալին. սակայն զինքաւ և այժմ.
Ժողովէր զմեծամեծս Թէրսուե իւրոց, արտասուա
կաուն հեկեկանաք ծանոյց նց զայն. յորմէ լցան
որսմնուե ամբն. զոր տեսեալ քորթիսի՝ առնպարտ
եաց խաղալել զնն, ասելով՝ Թէ չեն կամք արքային
քաղելոյ զսկսել զմինթէզումս ի Թէրսուեէ
իւրմէ, և ոչ փոփոխել էրս ինչ ի քաղաքին սոփո
րուելս և յօրէնս նց. որով և զկնոյց զպատուն նց,
և կատարեցաւ դաշնագրուելն հպատակուե ըստ կա

մաց սպանիացւոց . և մանթիգըմա ՚ի սոխակըդոր-
թիսի՝ ընծայեաց մեծագին պարգևս արքային քա-
դիլեոյ՝ նոր ինքնակալն եւրոմ ՚ի նշան հպատակու-
թեան . զնոյն պարոին և իշխանք նր յորդորէք յօրինակ
ոն իւրեանց : Ապա առաւել ևս համարձակեալ
քորթիսի , մեկնաւ ՚ի գործ՝ որ փոքր մեռ ևս ՚ի
յետին վտանգ կորուսեան հասուցանէր զինքն և
զիւրան . քզի յետ բռնի անգամ յորդորելոյ և սակ-
պելոյ զմանթիգըմա հրաժարիլ ՚ի կռոց , և ընդու-
նելոյ զքրիստոնէական հաւատս , տեսեալ զնա անչարժ ՚ի
կամն՝ վառեցաւ տարտպոսեան նախանձու . եւ զօրաք
իւրով ՚ի սասպելել զնուռա մեծի մեհենին . այլ
երկու հոտս զի քաջքն և բռնադակ ժողովք քրիստո-
նէից առեալ մոլեգին կատաղութեամբ ելին ընդեմ նր ՚ի
պաշտպանութիւն ածոց իւրեանց , զամէն հարեալ կաս-
ցաւ ՚ի ձեռանէրկոյ հանդարտակուռ անտի . շատ հա-
մարեալով բառնալ զմի ՚ի կռոց . և ՚ի տեղի նր կանգ-
նել զպատկերս ճեմանցն :

Բայց յայնմանէ առաւել մեծ կռիւն մեջբնքացիք
ընդեմ սպանիացւոց . և սկան այնուհետև խոր
հուրդ ՚ի մէջ առնուլ ընդ ինքնակալին և ընդ քրմաց
Թէ զինարդ մարթասցին վանել , կամ խափան սպուա
ջնջել զնոն . համարեալով զամէնին պարտաւոր ՚ի
ինդրել զվրէժ Թշնամանաց ածոց իւրեանց . զոր և
զղջմամբ կամէին ՚ի գործ դնել , բայց երկնչէին մի
ինքնակալն իւրեանց որ էր ընդ ձեռամբ սպանիաց-
ւոց : Վայ խորհեցան Թէ հնար է քաղցրութեամբ հանել
զնա անտի . կոչեաց մանթիգըմա զքորթիս , և յայտ
արար նմ զկամն ածոց , և զոյս ժողովեան՝ զի վաղ-
վաղակի մեհենացին սպանիացիք ՚ի Թիբուէն մեջբն-
քանի . քզի ահա վանձան դեռսպանուէ քո առ՝
հատարեցաւ . վայ չուներ պնձաս այլևս ինչ յա-
պաղել առ . այս անհնարին համարձակուն ման-
թիգըմայի՝ ոչ սակաւ երկիւղ ընկեց ՚ի սիրտ քոր-
թիսի . վայ ոչ ևս իշխեաց ընդեմ կալ նմ . այլ ընդ
յորդուէ եռս նմ պնի , Թէ արդեն սկայ առնել
զպատասխանի ՚ի դառնալ ՚ի հայրենիս իմ . բայց
քզի նաւքն , որով եկին առ քաղքայել էն , հարկ է
այլևս փոքր ինչ ժամ մնալ ընձ առս , մինչև շինեսցին
նորք ՚ի սէ խաչ կռեցեալ տեղին : Ջայս ասեր , քզի
ակնոնէրք յայնմ միջոցի գտանել հնարս ինչ առ ՚ի
ապահովացուցանել զանձն և զիւրան ՚ի սպառնացէ
վտանգէ . կամ ընդունել օգնուն ՚ի սպանիոյ . ուր յա-
ջորդն առաքել էր երկու նաւս հանդերձ զրմ-

գան

պանձիմ՝ և պատմուիլ ամ անցից իւրոց՝ առ արքայն քաղդէից. խնդրելով՝ ի նմանէ հաստատել զիշխա- նուէն իւր. ուստի յանուն մանկիզդուամայի վզնակի առաքեաց զոմանս՝ ի մէջբնքացուց՝ ի Ճնմարիա խաչն՝ հաստանել փայտս՝ ի սէտս շինուէն նաւուց. կացու- ցեալ՝ ի վր նց հրամանատարս և գործադիրս գոր- ծոյն զհիւսուածս սպանիացիս։

(4. Հասանէն նաւ Յայնմ ժամու լուր եհաս նմա, թէ վեցասնեայ, առ՝ ի նոր նաւաշինեցս 18 նաւուց առնել պտրնիս ։) եհաս ի Ճնմարիա խաչն. և ի նմա արք 880. յորս էին 80 հիծեալք. իսկ այլք հեռևակք, և 12 դօմք. զառաջինն լի եղև քրիստեայ խնդութբ, կարծելով թէ երկու նաւք իւր հասեալ՝ ի սպանիա, և ընկալեալ յայրբայէ զհաստա- տուէն իշխանուէն իւրոյ, նաւաշինեցեալն այն առաքե- ցաւ յօդնուել նմա՝ առ՝ի գլուխ տանել զգործն. բայց երբ ծանեաւ թէ առաքեցաւ՝ ի վէզսակոճեայ բգհշ. խնդ կու պայ՝ առ՝ի գնա ինքն՝ և զոմանս՝ ի գլխաւոր պաշտօնատարաց նր՝ կապել շղթայիւք առաքել՝ ի քուպա, և ապա տիրել երկրին յանուն նորին վէ- զսակոճեայ, պաշտպանեալ տարակուսանօք. ուս- նելով զանձն և զամ արդիւնս վաստակոց իւրոց՝ զոր բաղմաշխատ ձգամբք և բիւր վտանգօք ստացեալ էր, վզնակի՝ ի կորուսս գնալ. վարանեցեալ տագնապեալ՝ ի խորհուրդս իւր, թէ գնդարգ մարթասցի հնարս յաջողակ եղեալ զտանել։ Սպասել մերձենալոյ նաւ- վասելն՝ ի մէջբնքան, վտանգ մեծ էր նմ. Թողուլ՝ ի բաց զբնքն, և մարտիճ դիմել ընդ առաջ նր, նոյն վտանգ և մեծագոյն ևս կայր առաջի. մի՝ զի քնքն եշանէր՝ ի ձեռաց նր. և երկիդ՝ զի զոր նաւելասիլն բնմ էին, և սպառազինեալ նր ահեղ։ Ապա յետ բնմ յուզմանց խորհրդոց, հաստատուաց գմիտս գնմ, ի վր. յանձն առեալ մեռանիլ, ընդ զինաւս յաղ- թողեց զոր ցայնժամայր ստացեալ էր՝ ասլ նաւելասիլն և վէզսակոճեայ սկսեալ Թշնամեայ իւրոց. բայց զն մի երևեցուցանէ զանձն իբր սպասաւոր ընդ- դէմ Թշնամեաց իւրոց, արձակեաց՝ ի մէջբնքանէն հրեշտակս առ նաւելասիլ խօսիլ՝ ի խաղաղութիւն ընդ նմ. այլ նա՝ ի բաց մերժեաց զնա արհամարհանօք. բայց ոմանք յընկերաց նր հրաժարեցան՝ ի Թղթոց քրիստիան, և ոմանց պաշտօնատարաց նր, և յղիծացին՝ զոր առաք- եալ քրիստիան նց՝ ի ձեռն հրեշտակացն իւրոց, այլև ի համբաւոյ հարստութեանց քրիստիան՝ զոր հնարեին

հրեշտակքն, միտեցին ի կողմն քորթիսի. և ինայնէ
լավ ի հանդղայինս իբրեանց՝ չանային խափանել
զայն. և հատանեցուցանել նարեվանդի ընտիր
ղինդիր քորթիսի. այլ նարվանդ անգոնեղ զնա,
եա քարող կարգալ և հրատարակել զքորթիս և
զընկերս նր՝ ապատամբս և թշնամիս հայրենեաց։
Օգոն իբրև լըճաւ քորթիս, վճռեալ ոչ ևս յապա-
զել անդէն. եթող ի մէջբերդն արս ՅՀՐ ընտիր
մանատարուբ պետրոսի արքեպատոյ քալ զօրաց
պետի, զոր ի յարգի ունէին մէջբերցիք ի պահ-
պանուել մինդէղատեայն, և իւրոցն գանձուց և
ոչխարս հնարագիտուբ ընկալաւ խոստումն ի մեն-
թէդատեայէ կալ միաբ անգ չիճևանս սպանիացուց
խոպաղուբ ընտիր ի արքեպատոյ մինչև ցգարձն իւր. բայց
զպահն չուշին իւրոյ ոչ յայտնեաց նմի. այլ առաց
թէ բարեկամբ և քրիստոնեայք հասեալ են. ընտիր որոց
զկնի առաց ինչ խոստկուսն՝ ուղի և ինքն մեկնել ի
մէջբերդնե, և յամ սահմանաց Թիգրուսէ նր. և առնել
ընտիր իւր արս 250 թնդեաբեան զինուբք պատասխանել,
զի չտեսնեն այլ ինչ զինն՝ բայց միայն ասելոց, գա-
շեայն, և երկայնամիտ նիշխոս ընտիր առնուբ գաւառն
քինանթեայ, քաջայարմարս ի պատասխանել ան-
ձանց, չտ արար այսորիսի սակաւաձեռն գնդաս ի
զեմիոլար, որում արգելն անրեալ էր նարվանդ. և ի
ձնհղի դրձել կրկնակաց զնրնչասակուսն առ նարվանդ
գալ ի հաշտուել ընտիր նմի, այլ նա նոյնպէս մերժեաց
զնա. բայց զկնի սակաւուց յորժամ գէպ եղև քոր-
թիսի բերան ի բերան խօսիլ ընտիր գնդին նարվանդի
որսացաս ղրկեմն ի նզէ. զամենս առատաձեռն
պարգևօք, և զայլս ցուցմամբ հարստուբ զօրաց
իւրոց, որք ունէին ոսկի ապարանքանս և մանեակս,
զորս պարծանօք ցուցանէին նմի, միանգամայն և
գովէին զքաջուն զքաջագործն և զառատաձեռնուն
ապարատիսն իբրեանց. վնկ բռնադատ զորք նարե-
վանդի բաց ի սակաւուց ոմանց՝ հակամիտ էին
ի հաշտուել և ի միաբանուել ընտիր քորթիսի։
Իբրև լրացեալ եղև նարվանդ այնմ, յիմարեցաւ ի
սրամտուբ. սակ էարկ ի բնի գլխոյ քորթիսի, և
ոմանց գլխատոր պատճառատարաց նր, պարգևս մե-
ծամեծս խոստանալով նմ՝ որք բերցեն նմ զգլուխս
նց. և եղ վայելգին հանդերձ համարձն գնդաս իւրով
ընտիր քորթիսի, որ կայր բանակեալ յայնկոյս քա-
ղաքատոյ գետոյն. ուր ապահով էր ի թնդանոյն. և
կացին անդ առ գետով նր ամսի, և նր աստ
ի

Ի նմին Ժամի սկսանելոջ գիշերին եղանակին որ առ-
ջորական է ինձ ելոյ այրեցած գօտւոյ յորում գբեթէ
ղբոյն ողջոյն հնձելոջ անձրևաց տեղային. իսկ զբոյ
նարվահոլն անասնոյոջ առ այնպիսի առասպանս, մե-
ծաձայն քրթմնջելին, և նզովելին զվնասակ իւրեանց.
վայ հրամանս եաս ինձ նարվահոլ անդրէն առիսիկ ի
ղէմիոլա քոյ և հանդիսա առնուլ։ Գորթէս զնաւա-
ձանել, եթէ նոյ պատրաստել լուծել յաչխատասէց և
յանձրևաց՝ յանհոգս կային, առնապարեաց ի նմին
իսկ գիշերի ի վեր հասանել ինձ. և վճարել զդործ
պղջին. անցոյց գիշերայն զբոբս իւր ի գիան բիմ
գԺամարուքե. զի ի յանխափանել անձրևաց յորդեալ
եր յոյժ. և լուռ մեծաւ յառաջ խոպոպել, ոմանք
ի յիշատակեաս զբոյց իւրոց կալան զմին յերկուց
գիշերաթաց զբոյց նարվահոլն. որ այնչափ յանհոգս
կայր, զի երկոց և եթէ պահպանոց հաւատոց
զանձն, իսկ միւսն խուճապել գիմեաց ի բանակն,
և աղէ արար գնասանիլ քորթիսեանց։

Նարվահոլ զառաջինն ծիծաղեցաւ ըստ այն. անհնարին
համարեալ նշխել քորթիսի սակաւածեռն գնդաւ
իւրով ի մէջին գիշերի անցանել ի գետն, և յոյժ
ձակել ի վեր հզօր գնդի իւրոյ. բայց վզնակն սեծ
փեցուցեն զնա չանդն և ազգազի զբոյցն քորթիսի.
որք այնչափ չատոյ առաջնորդաւ խուժեցին ի բանակ
անդր, մինչև չծողոլ ինձ Ժամի արձակելոյ ռազմիս
բայ ի միոյ ևեթ։ Խաղնիցան երկոքին գունդք ի
միմեանս. նարվահոլ մոլեգնի զամենայն խրախուսեր
զբոբս իւր յարշաւարակէ անտի ուր ամրացել կայր.
այլ այնչափ Թանձր եր խաւար գիշերոյն՝ զի ոչ կա-
րէին տրտհել ի բարեկամս, և ի թշնամիս. և այն
ինչ ոմանք ի զբոյց քորթիսի կալել ունէին զդուռն
արտարակին նարվահոլի, մի ումն ի զինուորաց արկ
հուր յերեսս նոցա՝ որով ծածկել եր արտարակն. և
ի վառելն նարվահոլի արտաքս, այլ ումն եհար նիզա
կաւ զմի ակն նր, և ընկեց զնա յերկիր. և այլոյ ի
վր հասել կային կապկային զնա. և սկսան ազա-
ղակել Ցաղ-ի-ե յաղ-ի-ե. իսկ զբոյ նարվահոլի յեա
այլևս սուղ ինչ մրցելոյ, բռնագատեցին զբոբսդը-
լուխս իւրեանց խոսել ի հաշտուել ի քորթիսի. և
այսպէս ի ծագել լուսոյ առաւօտոյ՝ նարվահոլեանքն
ի բաց եդեալ զզինս անձնատուր եղեն քորթիսի։
Ընդ այս անակնկալ յաղթուել ուրախ եղև յոյժ
քորթէս. մինդ զի սեռանէր, թէ սակաւ արեան
Ջասպաղեօք վճարեցաւ, իբր զի երկու և եթէ անկան
ի

'ի գնդէ իւրմէ. իսկ 'ի նարվախիզանց երկու զօրա-
ապետք. և ԼՏ անձինք 'ի տոհմական զինուորաց. քոր-
թէս վարեցաւ ընդ ոչ իբր ընդ թշնամեաց, այլ իբր
ընդ համազգի հայրենակցաց. եդ նոցա առաջի կամ առա-
քել զնոսա անդրէն 'ի գործս, կամ ընտրել յիւրոց ընկե-
րակցէ, և բաժանորդ առնել զնոսա 'ի միասին ընդ
արանց իւրոց ամ հարատեւեաց զօր ակնուէր 'ի ձեռս
բերել. միանգամայն առ որպէսզի զնոսա՝ պարգեւս
բաշխէր նոցա. վճռ աւգն բաց 'ի սահմանաց ոմանց
հռոմայեցւոց նարվախիզի՝ որոն մտօք յարեցան 'ի նոս:
Ընդ այսոսիկ արտաքոյ ակնկալուն կատարեցաւ փա-
փաք քորթիխի. ընկալեալ իւր յօգնութիւն 800 զօրս
սպանիացիս, (որով թիւ բոլոր գնդին իւրոյ հնգհա-
րիւրեալ), և երիվարս, և բեղմ կահս պատրաստի, և
պարէնս կերակրոյ:

Զկնի այսր յաղթութեան գոյժ եհաս առ քորթէս, թէ
մեքսիքացիք յարեան ընդէմ սակաւաթիւ սպանիաց-
ւոց, զորս եղծող նա 'ի մեքսիքոն. զդի 'ի չուէրն
քորթիխի 'ի զէմիոլա, մեքսիքացիք եդին 'ի մահ,
թէ եհաս ժամ ազատուել ինքնակալի իւրեանց. և
զեղծանելոյ Ցնին 'ի բռնակալէն սպանիացւոց. վճռ
խնդ կալան, և միաբանիլ հաւանութիւն հաստատեցին
յառնել 'ի վր սպանիացւոց մինչդեռ զօրուն նոցա բա-
ժանեալ է. զի այնպէս դիւրաւ կարասցեն յաղթել
երկոցունց. և հանել զնոս յերկրէ իւրեանց: Ի նմին
ժամի ալվարատ որ միշտ 'ի կասկածանս էր վր այս-
պիսի վտանգի, և խորհէր յարաժամ հնարս յառնե-
ցուցանել զայրդ և զերկիւղ սպանիացւոց 'ի միաս
մեքսիքացւոց, գործեալ գործ անխոհեմ և անիւ-
րաւ. որ 'ի յետին վտանգ կորստեան հասոյց զնա-
պանիացիս. զդի 'ի հասանիլ միւսմ 'ի տաւեանն
ամենից մեքսիքացւոց՝ յորժամ դէսպատրք քղքին
սովորեալ իւրեանց ժողովել 'ի սրահ մեծի մեհենին՝
զարգարեալ 'ի զարգս մեծագինս պարէնն և կա-
բաւէնն 'ի պատիճ դիպ իւրեանց, հրապուրեալ
ալվարատայ մտամբ իմն 'ի մեծագին զարդուցն՝
և մտամբ իմն 'ի դիւրաւէ բառնալոյ 'ի միջոյ ըղ-
գվեստուրս քղքին՝ յորոց յաւէտ կասկածէր, կա-
լաս զնոսա ընդ անցս Ճնդհակ մեհենին. յարձակեցաւ
զօրօք իւրովք 'ի վր նոցն, որք անգէն էին և անկատ
կած ամենևին. և անգէն կոտորեաց զամենն. նէ
միայն սպրեցան, որք 'ի վերնայարկ անգրմ մեհենին
դարն Ճնդհ փախուստան: Ալ գործ անողոքմ՝
եւից մնչեցին կատաղութիւ ոչ միայն զքղքն ողջոյն,
այլև

այլև զչքջնակայ գլուխ սա հնարկ ։ և ըստ սմ սեղկս հնչելին ձայնք վրէժինգրաւե ոչ ինչ փոյթ առնելով այնուհետև զկինայ ինքնակալին իւրեանց՝ որ գեռ ի ձեռս էր սպանիացւոց ։ և ոչ ի վաստ անձանց հայելով այլ յամ սեղեայ զօրաժողով լեալ, գաղանաբար գիմէին ի մէքսիքան ։

(5 ։ Դաւթ ս ս ր ի ս ի ի ի

Իսկ ի նահանջել երկոցի՝ իբրև դադարեցան մեք-
սիքացիք ի պնդելոյ, զի ՌաՀելորդապատ խորտ-
նաց իբրանց չունէին սովորեալ զինի մակ արա-
գական առնել պոմպ. եւ քօրթէս արագաբա ամ զը-
բուէր. և վերատին բորբոքեցաւ մարտն ընդ գե-
չերն, և ընդ հետևեալ օրն ողջոյն. յորում ասա
Նիացիք Թէզկա անհնարին հարուածս գործեցին ի
մեքսիքացիս, մինչև ընաւ փողոցաց և հրապարակաց
քոլքերն դիակամբ ինչ, ասկայն վատակեալ ի գժըն-
դակ աշխատուէ՝ և տեսեր Թէ չիք նոյ ապաւէն,
(զի ոչ ասացաք փիսկ մեռելոյ՝ այլ անընդհատ
խուռնրնդացս յաջորդելն ի շղթակապ գերոյ), սաս-
պեցան յետս նահանջել. և յայնժամ տեսին, զի 12
անձինք անկեալ են ի գնդէ իբրանց. և իբր 60
վիրաւորեալ. յորոց մի էր և քորթէս, որ վերս
ընկալաւ ի միում ձեռին։ Յայնժամ ծանեաւ քոր-
թէս զարդիւնս անխոհեմութեանն և ամբարտաւանու-
իբրոյ անգոնեալ զմեքսիքացիս, բայց անագան.
ջելի չէր կողմանց կայր անցերծ պաշարել ի վտանգ
հորատեան. վիշ գաթձեալ ի ձեռն էառ զսովորա-
կան հնարս իւր. բանագաւեաց գմինթեզումա ի
պեհասս արբայականս երևեցուցանել զանձն ի
պարտպաց տնտի ժողովեան իւրոյ. և յորդորել զնո
ի հաշտութիւն ընդ սպանիացոց։ Իբրև տեսին նը
զինքնակալ իւրեանց, զաւաղինն՝ լուռ եղեն ամքն
և բիշ մեծարանօք խոնարհեցուցին նմ զգլուխս.
շաղք էս անկան ի վր երեսաց յերկիր. ապա անգ-
րէն բորբոքեալ պոմպուէր սկսան մոլեգնաբար
սկզբնկեց քարաձիգ լինել ի պարիսպս. յորոց
երկու սեգք խոցեցին զեզկեզլի ինքնակալն. և
քար մի հասեալ իքսեան գլխոյն՝ տապատ կարկ
զնա յերկիր։ Ջայն սեսեր մեքսիքացոց՝ հարան ի
խոնձ սակս մեծութեան ամբարշտուէ, զոր գործե-
ցին ի տէրն իբրանց. ուստի լի զղոլոբ նոյն ժա-
մայն ցիր և ցան եղեն ամքն. և դադարեցաւ
պոմպ։ Իսկ սպանիացիք առեր զտապատսեր ինքնա-
կալն, պատեցին զվերս նր. և մխիթարեին և սփո-
փեին զնա. այլ նա լցեալ դառնութ ի բաց ընկեց
զպատանս ի վիրաց իւրոց. և չէառ այնուհետև
քնաւ կերակուր. ընդորում զմահ, զ որոյն Թոքշ-
ոճառական կեանս, որ առներ զնա խաղալիկ Թշնա-
մեաց. և նախասահիք ժղիգեան իւրոյ. և այնպէս
ջարալուկ հնծմամբ վճարեր զոգին մեռանիր։

Իսկ մեքսիքացիք վրնդիկ Թշերեցուցին զքաւէթլա-

վա-

ինքեան զկորայն նորին մինթէզուանայն , զոհեցին Թշնամի սպանիացւոց . որոյ տեսեալ եթէ վնասակար է ինքեանց գուն գործել պնդաձայ ընկեր զսպանիացիս , որք այնպիսի ահեղ և ամենածախ զէնս ուներին , հրաման ետուն նել զմեծ անցս ձնոյն . հասաւ նել զամբարտակս . և խափանել զմեծ հալորգուն սպանիացւոց ընդ ցամաքն . զի անդ չկրնային երթանց մեռցին ի սովս . քանզ դիտելով նոր , եթէ չունէին նք անդ ամբարել պարէնս բաւական ընդերկար ժամ առ այնչափ բազմութեն . ընդ որս էին անդ իբր 1000 սպանիացիք . և 6000 դիւրակալացիք . խոկ քորթէս խնդրել զնորհուրդ քաւթելավաբայ , և տեսել եթէ ընդ այլ հնար փրկուն ինքեանց , բայց եթէ փախուցեամբ , հրամայեաց վոյնկն պատրաստել զմեծ նաւս . և առ ապահովագոյն զերծանելոյ ի մեռուսլատա մերձ հաբեր վասնզ անտի՝ խորհեցաւ դիմերեայն ելանել ի քղքէն . յուսալով թէ մեքսիքացիք՝ որք ըստ նեսաի խարանաց իբրանց զվնն մուից արեգական չունէին սովորուն մինչոյ զպատմ՝ ոչ պնդեսցէն ընդհետ նոյ . այլ վերսկեցաւ ի յուսոյ . ընդ այն ինչ ելեալ նոյ ի ճանդ լուսերացն , և հասեալ յատաջին հատուածն Թմբոյն կիմ ամբարտակին՝ երթև ասեալ առին կամուրջ արկանել , և ածել ի վր զերիվարս , և զդօսս , լոճան յանկարծակի չարնդն իմն և ապազակ սարսափելի անհամար բազմութե . և ահա ի քղթեթել ահան գտան պատրաստել յանձուկ կիրճ անդր ի մէջ Թշնամեաց . և նետք և քարինք և նիզակք իբր տեղատարափ յամ կողմանց հասնէին ի վր նց յամ կողմանց : խոկ սպանիացիքն Թեպէտ քաջ ջուրն պատրաստնէին անձանց , այլ գոլով խանձալ յանձուկ վայրն անդ՝ ոչ կարէին զարհուրս և ըզզէնս իւրեանց ի կիր արկանել . մինդ զերազինս . յորոց մեծ մասն՝ ոմն և ոմանք յերիվարաց նց խրեցան ի տիղմն . և պարտաւորէ ի դիմադրել լինել լոյ Թշնամեաց՝ որք իբր զյարձանս հեղեղաց հոլգան տային ի վր նց , սկսան տեղի տալ . և տէս նոյն ժամուն խանգարեցաւ կարգ նց . խառնեցան ի միասին հեծեալք և հետեւակք , Թշնամիք և բարեկամք , և զի խառար դիմերոյ կայր ի վր , ոչ կարէին տեսանել զՇնամիս ի բաբեկամաց . այլ անիրաւ սիր հարկանէին և կոտորէին զմիմեանս . խոկ քորթէս հանգերձ հաբերբ հետեւակօք՝ և հեծելազն ոմանք ձողապրեալ ի միջոյ խառնելոց , էանց ընդ երկու խրամն գնալով ի վր դիականց , որք լցեալ էին զնոքանս .

բամբ. և կարգաւորել զկրօն պաշտմի, զարճաւանդ-
քին օգնել իւրոց արանց. մինչև զկնի և նք,
և ժողովեցան առքին ի Թաքուատա։

Յայդմանայ առաւօտու՝ սեանէ քորթիսի զդուռնդ
իւր գրեթէ կիսով չափ նուաղեալ, իսկ զնուագելն
վիրաւորեցա և վհատեցա, և յուշ ածեալ զքաջ զօրա-
վարս և զզօրականս իւր, լայր առ ամենից սրտին.
զոմ ես առուգադոյն հաշուի՝ յայնմ մահճոյս
սխրաբ գնդերն կորեան ի սպանիացւոց արք իբր
600. ոմանք ի լճէ անդր ընկղմեալ. այլք ի նաւսն
կոխեալ. կնդք զինու թշնամեաց հարեալ. և ոմանք
և կենդանւոյն ըմբռնեալք. որոց ազատեցաւ ձայն
ոչ ոք՝ յորժամ ածէին զնս ի գերուն չաճոյն պա-
տերազմի, զարիս գերաներ քորթիսի և ընկերաց
նր. իսկ ի գլուսկալացւոց իւրեանց գաղնակցաց՝
անկան աւելի ք 2000։ Կորեան անգ և բազմադակ
ոմբագործք նդ, և այլ կարասիք պաշտի, և մեծ
մասն երիվարաց և դահնուց, զոր կուտեցին ի
մէջ քսիլքեն. որք և բշխ ինդճ եղեն պատճառ կորստ-
եան. զի գոլով ծանրաբեռնեալ ասլուվ և արծա-
թով՝ ոչ կարացին վազել և զերծանել. իսկ անկ-
եալքն ի մէջ քսիլքացւոց անթիւ եին։

Զեռ այսորիկ զինի սուղ ինչ հանդիստ տալոյ քոր-
թիսի ի գլուխ ինչ լերին՝ վշտահար ոսկաւաճիճ
զօրաց իւրոց, որք եին իբր 400, փութացաւ եր
ի ձնդն դիմել ի դլասկալա. և ձնդհորդել ը
լեռնայնն և ը ձախմախաւա անդն վայրս՝ առաւ-
վեց, յորս բոցակէզ չոգ արեգական՝ հնձզորդ եր
հիւղ թշնամեաց՝ որք յայմ կողմանց ի վր յարձակ-
եին, մերթ ի հեռուստ նետաձիգ լինելով, և մերթ
ի մօտոյ մրցելով, տագնապ տալ. չարքեր անա-
պատ՝ ուր հազիւ գտանէին սակաւ. ինչ վայրենի
պտուղս, և բոյսս և արմատս առ ի զբոնացեր քաղց
իւրեանց մեղմել, խոտաւի ձնդհրն, և այլ անբաւ
վիշաք՝ ի յետին վտանգ կենաց հասուցին զնս. որոց
ը ասելոյ պիշինակայ՝ ոչ ոք յայլոց ազգաց նւրուսկայ
բաց ի սպանիացւոց այնր ժամուկ կարօղ եր տոկալ։
Իսկ ի վեցերդ աւուր հասեր յոմեռմպայ, որ ե
իբր ի մէջ մեքսիքոյն և դլասկալայի, ահա գտին
անգ ի գաչտի միւմ անհամար բազմաձի մեքսի-
քացւոց վառեալ և պատրաստեալ ի մարտ. զոյն
տեսեալ զօրացն քորթիսի էյան երկիւղած. իսկ
քորթէս առ չամալոյ նդ Ձակ մտածելոյ՝ և աձելոյ
երկիւղին, յետ սուղ ինչ բանիւք իրախուսելոյ զնս,

նոյն

հոյն ժամայն գրոհ առնէը նոքօք հիձ յարձակեցաւ ի վր թշնամեացն. և յայլ և յահեակ շահատակեալ, հարկանէր կոտորէր, և ցիր և ցան արկանէր զայգ նաթիէ գումարտակն. բայց փնակ անկելոց և ցրուեալոց այլք հեղգաբար ի վր դիմէին. մինչև առ անապատաեալն բազմանէ նոյ և կատարածէ՝ փոքր միւս ևս յուսակտուր լինէին ապանիացիք։

Յայնմ վայրի զայս ի վեր ամրարձեալ քրիստիան՝ եաեա զի գայր գրօշն կայսերական չքնաղատեսէ՝ ի բազմութիւ զօրաց յուշ եղև նմա՝ զոր լուեալ էր, եթէ պատմ մեքսիքացւոց՝ և ոգիւք նոյ կանիէ կայնի զայնմ գրօշս. Վայ առէ զոմանս ի կորովի հեծեալ բազօրաց խրոց, և անցեալ ի գլուխ նոյ, որա Թահիչ ընթացիւք իսյացաւ ի բանակ անդր. ցրուէ եաց զպատնդ ազնուական զօրապետաց մեքսիքացւոց՝ որք պահէին զգրօշն, եհար զմեծ սպարապետս նոյ, և ընկէց յերկիր. և մի ոմն յընկէրսաց նր իջեալ յերկրէն անդէն սատակեաց զնա. և յափշտակեալ զգրօշն կայսերական՝ մատոյց քրիստիան։ Իրև սակն մեքսիքացիք զի անկաւ սպարապետ իւրեանց՝ և բարձաւ գրօշն, առ որ ամէն ուրեքէ ուշնէին զաչս, մահացու երկիւղիւ ընդունէր, զինքնակեց փախեան տադնապաւ ի լերինս, և ի քրիստիէ ակաո անէրը ազգի եղեն ի գաշակ անտի։ Իակ սպանիացիք գործ արարեալ յաղագս մարտին, գրեթ անդ գանձ բազմ. որ առաւելոյր յոյժ ջ զոր կորուսին ի մեքսիքան. զոր առեալ՝ եղեն վայելակի ի ձեռն, և առանց այլնէ դիմամարտուեն հասին ի գլուխս. և եաս քրիստիա հանդիստ զօրաց իւրոց ի դարմանիլ զվէրս, և ոգի առնուլ. զի էին լուծեալ վհատեալ յերկար և ի գժնդակ աշխատութենց ճանչի և պարզի։

(6. Քաղիքս գառնայ ի ձեռս իսրայէլ. և ի ձեռնադրութիւն Ալեքսանդրի պատրիարքին Երուսաղէմի։)

Իրև անցին աւուրք ինչ յորս ի մեքսիքան առնուն հակդուրկեան զօրքն, արիացան և երկայնամիտն քրիստիա մնացեալ զնմա մնայուրս վասնզի օր ևս էանց, խորհուրդ կայաւ գառնել իւր Թիւկոնա առ ի անդրէն գառնալ ի մեքսիքան. և զրահեալ գօրն ի գլուխ հանել. սկսաւ բաշխել առատապէս գրահատարաց դրամակալացւոց. և նոքօք արացաւ զնմ քաղիքիս չքնաղայ գոնց. էաս բերելոյ ի ճանապարհս նաւէն համարձակ առնկայց. և երիս կիս երիս մեծամեծ ամրաքարձիս, և այլ կանս պատերազմի, առաքեաց ի ձեռն միոյ ի հաւատարմից

զբաւարաց իւրոց չորս հատս ՚ի հատահանդիսէն
հարվանդի ՚ի Համահքա և ՚ի սպանիոլա՝ որսալ զ-
բանսա , և գնել երիվարս , և վառօդս , և այլ
զէնս ։ և դիտելով փորձիճ եթէ վայրապար էր ձեռն
արկանել յատումն մէքսիքոյին , եթէ ոչ նախ ու-
րեսցէ շրջակայ լճին ներ , յորս սակս առաքեաց հա-
տանել փայտս վր 12 հատակաց ։ և զամ մատուցա
հատուց պատրաստել անդէն այնոցա , զի մի մնա-
ցէ այլ ինչ՝ բայց եթէ զկտորան յօդել առ միմեանս ։
Այլ մինդեռ այս ամ պատրաստուէին առնել քոր-
թէս , խոտորել մեծ անկամ ՚ի մէջ արանց իւրոց ։
զի յաչ ածել նոյ զվտանգսն զոր կրեցին , խրդե-
րէին անյապաղ դառնալ ՚ի քուպա ։ սակայն քոր-
թէս պէսպէս հնարիւք յետ բերմ աշխատուեց և տա-
ւապանաց՝ ուր ուրեմն խոպոպացոյց զնոս ։ և անգրէն
միացոյց ընդ ինքեան։ Յետ այնորիկ այլևայլ դիպուա-
ծով արաքսոյ ակնկալուէ իւրոյ՝ ընկալաւ օգնական
սպանիացի զօրաց և զինուց՝ ՚ի զանազան աւերակ ։
ուր ՚ի գտուցէ՝ զորս առաքեաց վէրատուէս բռնչին
յօդնուն հարվանդի ։ կարծելով թէ նա յօդուած
յաչադէմ լինէր ։ ՚ի Համահքայ , այլև ՚ի սպանիոյ ,
քանի ՚ի նոյն աւուրս եհաս ՚ի Հնդարիա խաչն հաս
վահանիկ սպանիացւոց՝ որ բարձել ունէր գործիս
և կահս պատրաստի , զոր առ ժամայն գնեաց քորթէս ։
Յայս զանազան աւերակս՝ ընկալել քորթիսի արս
280 , և երիվարս 20 , ՚ի բաց արձակեաց յիւրմէ զ-
մանս յարանց հարվանդի ։ զի տեսանէր զնոս ակամայ
կամաք կալ առ նմ։ Վայ թիւ բռնադակ սպանիա-
նոն զօրաց իւրոց՝ եղև յայնժամ ՅՅՕ ։ և ՈՕՕՕ դաս-
կալացիք , և այլ ամբոխացիք ։ և ունէր 9 մեծա-
մեծ ռմբադործիս ։

Սակայն սակաւ աճեաւն պատրաստուէ չոչ արար քոր-
թէս ՚ի գլխակալէն ՚ի ՅՀՕ ։ ՚ի դեկտ՝ 28 ՚ի մէքսի-
քոն ։ ուսան վեց ամսոք յառաջ մաքսապուրծ Հոդոլ-
րեալ էր ։ երբև եհաս ՚ի սահմանս նոր , հասս բզմ
պատրաստուէս ընդ ամ սեպհ՝ զոր սկսեալ էր առ-
նել քուէթլավաբա ինքնակալն , և ՚ի կարձել նոր ՚ի
կնոց յախտ ծագկի՝ զոր սպանիացիք մուծին յամե-
րիկայ , լցացոյց զվէրսն կուտեմոնզին յօրդ նր ,
որ թիչրէր յայնժամ։ բայց քորթէս յաղթել ամ
խոչընդակաց , էաս զվէրվայ երկիր գլխաւոր քա-
ղաքն մէքսիքացւոց ։ որ էր առ ամն լճին
իւր 20 մղոնաս հեռի ՚ի մէքսիքոյէ ։ Զայս քաղաք ընդ-
բնաց քորթէս իւր տեղն զինուց ։ մի՝ զի մատ էր
մոյ-

մայրաքաղքին • և երկդ՝ զի գիպաւոր էր ի ձգել անդ զնաւս ի ջուր • այլ զի տասանձն նաւուց չև ևս էին պատրաստեալ. և ոչ օգնէին՝ զոր ապասէր ի ապահոյսէ՝ հասանել, հարկ եղև նմ՝ զտեղի առնուլ անդ ելք ամիս երիս • յորս հոգւոյն առնել զօրաց իւրոց յաչ և յահեակ, ևս զբաշխ քաքաւ՝ ոչք էին առ լռիբն • կայսր և զամանս ի բերդակայ գաւառսդ • զամանս բանուքն զինուց, և զամանս քաղցրութեանն և մեծամեծ խոստմանցն յինքն յանկուցեալ։

Ա՛ինչգեռ այսպիսի երկանիկ յաջողութեամբ օր ըստ օրէ յաճախէին լինէին իրք քրիստիանի, մահաբեր ապրստամբութեանն յարեաւ ի մէջ զօրաց նոր • գրգռել յաբանց անտի նաւրվարդն, ոչք ոչ երբեք ի սրտի միաց յան ըստ նմ՝ և ըստ հաւատարիմ զօրաց նոր • քանզի բազմաց առ գերծուցանելոյ զանձինս յատակչիկայ վտանգէ՝ յոր խիճայն անկանել ի գիմել ի վէր մեքենայիցն, միաբանեցան ժամադիր եղեն հանդերձ ատորագրութեամբ սպանանել զքրիստիանէ, և զամանս ի գլխաւոր պաշտօնատարացն նոր • Բայց ի նախընթաց երեկոյի աւուր պայմանելոյ՝ մի ոմն ի գաղնակցաց անոցն՝ որ ակամայ կամեք միանէ էր առ նմ՝ գաղտ ծանուցանէ զկրան քրիստիանի • ըստ որ զարհուրեալ նոր՝ նոյն ժամայն ըստ ոմանց հաւատարիմ զօրաստեացն իւրոց գնաց յօթևանս վերակիսկոպոսին, զի նա էր գլուխ ապստամբութեան. որ իբրև եառնս զքրիստիանէ, հարեալ ի խղճի չարեաց իւրոց լցաւ երկիւղիւ. եառ քրիստիանէ վերակի կապել զնա. և ձգել զնեռն Թամիզեաց ի ծոցս նոր զիմուզքն ինչ, յորում գրել կային բանք գաշնագրութեան, և անուանք միաբանելոցն, և արարեալ գնաստանական քննութ ի վէր, եառ ստաժամային կախել զնա առաջի գրան նոր • Բայց վն այլոց լռեաց • կեղծելով չդիտել, Թէ ոչք ոմանք էին • զի չէր իսկ ժամ վրէժխնդրութեան • այն զի և նք առ հեռացուցանելոյ յանձանց զնմ կասկած՝ ոչ ուժով ջոկ գոն գործէին հաճոյանալ քրիստիանի, հնազանդելով նմ ակնարկանց նր։

Ի սոյն ժամի ազդ եղև քրիստիանի, Թէ նիւթք նաւուց՝ որ տախտակք, գերանք, կայմք, առաստանք, և այլ նմ կարասիք՝ պատրաստ են • զոր քաջագէպ առնի համարել քրիստիանի ի զբաղիցուցանել ըզզօրս, զի մի առ գաւառկուռ վերստին յապստամբել. զի մտաբերեցին, առաքեաց վզնակի երկերիւք զօրականս հետ, և վերստանն հեծելս ի գլուխ կալա • և զի ոչ գոյր ըստ այն ժամս յամերիկայ գրատ

քեր

չեռնաբարձ, դլասկալացիք եւտուն 8000 բեռնա-
կիբս. որք բարձել յոտս լերանդ զայն ամ կազ-
մածս տարան ՚ի Եղեգեվքան՝ իբր 60 մղոն ձնոյն.
զի այնտեղ ե ՚ի դլասկալայէ մինչև ՚ի Թնդեվքան.
ուներով ՚ի պաշտպանուԹի հեքեանց ՚ի ձնոյն բաց
յերկիբիս զօրականաց անտի ապանիացուց, այլեւս
15000 մարտիկս ՚ի դլասկալացուց։ Յայսմ ժամի
հասին ՚ի սպանիոլայէ 200 զինաւորք, և 80 երիվարք, և 20 մեծամեծ ամբաստրծիք, և այլ զինք
պղտզի. ուստի բոլոր գունդ հետեւակացն քոր-
Թիսի՝ եհաս ցՁ18. իսկ հեծելոցն 86. Թող զդլաս-
կալացիս. ը այս ամ յաղջոտնած զոճարձակել քոր-
Թիսի, փութացոյց վղխնի կաղմել զնաւս. և ըն-
կնոտ ՚ի լճիմ անդր մեքսիբոնի. և սկիզբն առնել
պատմին։

Ա՛ր բայցոյացուն հետագայ պատմուԹիս՝ կարեւոր
է փոքր մի տարագրել դիբս, և զայլ հանգամանս
մեքսիբոն քաղաքի։ Ա՛ստ՝ մեքսիբոն ՚ի գրէ յՀնդկաց
Թնտեսբինն տոճանին, էր ՚ի լոյնարձակ դաշտա-
վայրի շրջապատեալ բարձրաբերձ լերանբք. կա-
ռուցեալ ՚ի կղզի մեծ առ ըարձակ լճիւ կիմ ծովա-
կուս, որոյ շրջատտա էր իբր 90 մղոն. ունելով յե-
զերս իւր շուրջանակի զանազան քաղաքս պատկանե
հառուցեալ. և ՚ի մի ծայր իւր զմայրաքաղաքն։ Ոչ
գոյր այլ ճանդ ցամաքուս ՚ի քաղաք անդր, բայց
միայն ը երիս ամբարտակս գործեալս ՚ի քարանց և
՚ի հողոյ, որոց լայնուԹին էր իբր 30 ոտնաչափ. իսկ
երկայնուԹին ոչ ապաս ը գրիչ տեղացն. զի արև-
մտեանն՝ էր իբր մղոն մի և կէս. հիւսիսային արև-
մտեանն՝ 3 մղոն. իսկ հարաւայինն՝ 6. որք ՚ի քա-
ղաքաց կառուցեալք ՚ի ծայրս նոյ՝ առնուին զանուն.
զի արևմտեանն՝ կոչէր ճանդ Թագուսայ. հիւսի-
սայինն՝ Թէգեվքայի. և հարաւայինն՝ քոյոքանայ.
իսկ յարեւելից՝ էր շրջապատեալ ՚ի ջուրց լճին.
եւ բաքանչիւրն ունէր ՚ի տեղիս տեղիս հատուածս
ը մէջ, ը որս ելանէին ջուրք. և ՚ի վր կամուրջս
փայտակերտս ծածկեալս հողով. որով բավանդակ
ճանդն ամբարտակացն՝ էր միօրինակ շարունակել.
որք և էին իբր ամուր բերդք քաղաքին։ Իսկ քա-
ղաքն մեծ էր և ըարձակ. Թէպէտ պիշինկ դնէ
զշրջապատս նր 7 մղոն աւելի, այլ զանազան պարա-
գայք պատմուԹեց տպանիացւոյ՝ ցուցանեն լեռ-
ըարձակագոյն յոյժ. էին ՚ի նմ բազմ մեհեանք մե-
ծամեծք, և տպարանք ըարձակք, բայց չինուածք

նոյ բիւրս և անարուեստս ևանչուք և միայարկ. իսկ քնակարանք Տերկ ժղիգեան էին կաւակերտս և փայտակերտ ծածկեալ տերևովք եղեգանց՝ ոչինչ ընհատ յատքատակերտ հիւղից այլոց ամերկացուց. ուներ ի տեղիս տեղիս մեծամեծ հրապարակս, յորս մշտանս. որոց միոն՝ որ էր գլխաւոր վաճառատեղի քաղաքին, ասի թէ այնպէս ընարձակ էր, մինչև 40. 50 հիր անձանց կալ ի նմ և առևտրանոցք լինել: Իսկ զթիւ բնակչաց նոր՝ ոմանք չափազանց բազմացուցանեն. այլ ըստ հաշուի առաւել առաքանան պատմագրաց սպանիացւոց՝ է 60000. բայց ի Ժամի պաշարման սպանիացւոց, ասի թէ գոան ի նմ իբր երկերիւր հազարք ժողովուրդք ի շրջակայ գեղց և քաղաքաց ի պաշտպանութիւնի արքայանիստ մայրաքաղաքի իւրեանց. գիտելով եթէ ինչ կալ իսաւ կայր վնասակ Թէրտուն իւրեանց: Ա յսպէս ինչ վն մեքսիքան քաղաքի. արդ գարձցուք անդրէն ի կարգ պատմութեան:

Յորժամ ընկենգան նաւքն ի լիճ անդր, քորթէս բազմանեալ զօրս յերիս առաջս, կազմեաց գերեսին ամրարտական. և սիրեալ ի ձեռն նաւուց իւրոց մերձ ի շինն, ուր զանհամար քանութիս մեքսիքացւոց ընկղմեալ ի ջուր էին բազմութիւն մարդկան, յորոց զդուշանգս յերից կողմանց քաղաքին. բայց զի կամէին զգուշանգս ինքնակալն զամ զօրուն մեքսիքեան հայսերուէ՝ անդ հաւաքել ուներ, անպարտեալն քաջութեամբ գիմադրաբար լինէր սպանիացւոց. յայն սակս ըստ ամս մի ողջոյն երկարեցաւ պաշարումն. յորում երկոքին կողմանք ըստ ջուր և ըստ ցամաք՝ մերձենային կատաղութեամբ. և բազք անկան ի սպանիացւոց. և շատ ևս վնասուեցան. իսկ Թիւ անկելոց ի մեքսիքացւոց անհնարին անհամար էին: Ապա տեսեալ քորթիսէ՝ զի զօրք իւր առ ընկերօք տարժանեալ աշխատեալ էին սկսանէին Թուլանալ և լուծանիլ, զի մի իսպառ վհատեսցին, և ընհատցի պատճառ հրամանի զօրավարացն երիցուց գնդից յօր իսպառ. և ինքն առնէր զառաջնորդսն երդմին, երկեքեան միանգամայն գոռոզ առնեալ յարձակեցան ի վր քաղաքին. քանզեցին խորտակեցին զպատնէշս մի զկնի միոյ. անցին ընդ խրամս և ընդ հատուածս ամրարտակացն. մտին կալան զմասն ինչ քաղաքին: Ա յլ յայսմ մեծի չիսնձոնէ ոչ մոռացաւ քորթէս յիշատակ լինել, պատրաստել ճնշոյ փախստեան, եթէ դէպ

ելեալ զօրաց Իւրոց ահարանալ Ըդեմ յոգնախուռն մարտակաց մէբսիքացւոց. վիշ հրաման եւս ալվարեմայ զօրավարի՝ ընդ զիարօնս և զիօրան ամրաքաղակաց և ջրմղաց. բայց նա անդրադարձ համարեալ անձին՝ զայն գործ կարևոր, անգոնութիւ զզաուռիչ նիր՝ գիմեաց և ինքն ի մարտ։

Իբրև ծանեաւ կուսակալին զայն անհնարին վիճակ սպանիացւոց, հրաման եւս զօրաց Իւրոց յետս դառնալ, և առնլ տալ սպանիացւոց յիչ մինչ. և ինքն ինմին պահու արձակեաց զայլ խումբս ընտիր ընտիր մարտակաց պէսպէս ձևիւնաւ ը Ջօր և ը ցամաք ի մեծ հատուած անդր ամբարտակին՝ ուր նիչ զանցս ձիհիչին ըդեմ սպանիացւոց. ապա եւս նշան քրմաց մեծի մհչհնին հարկանել զմեծ Թմբ բուկն նուիրեալ չածոյն պաղպի. Իբրև լուան մեք. սիքացիք զայն ձայն սգալի և մռնչոտ՝ առ հնրկ վերջին մոլեգնութիւ յարիւտակիալ, խուռնրնթաց դիմեցին ի վր սպանիացւոց. և ոչ կարելով նոքա զդեմ առնել այնպիսի բուռն յարձակման գալանաց, նալ ամբոխի, սկսան յետս յետս ընկրկիլ. զոտա Չինն հատատուն ունելով զկարգ Իւրեանց. այլ ի սահիկել Թշնամւոյն, և ի սատականալ արհաբաց, անկաւ չիսթնուն ի նոր. և առ հապճեպ տագնապի ի հասանիլ ի մեծ հատուած անդր ամբարտալին՝ գահավիժեցան ի նմ խառն ի խուռն սպանիացիք և գլսակալացիք, հնծեալք և ոտանաւորք. խակ մէբսիքացիք յետ կողմանց ի վր հասնէր, հարին զնո զարաչար. անգ ըմբռնեցաւ և քորթէչ, մինչդեռ տատապէր սպրեցուցանիլ զմանս ի զօրաց Իւրոց, որք անկեալ էին ի ջուր. այլ ազատեցին զնա երկու մանք ի զօրավարաց Իւրոց. բայց ինքնանիք մեռան անգ, և քորթէչ ընկալաւ վէրս

վտանգաւորս։

Յայնմ ահաւոր մարտի՝ կորեան ի սպանիացւոց արք աւելի ք 60. Թմբ զբտաւուն, որք կնն դանդոյն ըմբռնեցան, և ածան յաղթանակաւ ի մեծ մհհանն. ուր զկնի գժնդակ տանջանաց՝ զոհեցան չածոյն պաղպի. որոց աղեաւալի դոչիւն ազաչակի ի տանջանն՝ մորմոքէր զսիրտս, և գեղջոյ զաղս քորթիսի և ամ զօրաց նր. զի չէին իսկ հեռի ի մեծ տաճարէ անտի. այն զի յայնպիսի դիրս կային, ուստի կարելի և աչքի տեսանել. ոչ վկայէ զանձնէ տիաղ, Թէ հուս զնոմ տանջանս ընկերաց Իւրոց ի զոհէչն զնո մէբսիքացւոց։

Յետ այսպիսի մեծի յաղթուԹ՚ ասն ցնծուԹ՚ կա-
ատարեին մեքսիայիք. առաքեցին զդեսպս զոհ-
լոյն ՚ի շրջակայ գեաս, քարոզելով ը՚ամ տեղս.
Թէ ոՀն պատրի հաշտեցաւ ը՚ինքեանս արեամբ
Թշնամեաց, որք զոհեցան նմ. և Թէ լու-
սինն յայս աթար, Թէ յետ ուԹն աւուրց՝ բնաջինջ
լինիցին սպանիայիք։ Ա՚յս կանխատեսուԹիւն գրգռէր
բորբոքեաց ը՚զեմ սպանիացւոց ոչ միայն զՀնձնա-
միս, այլև զդաշնակիցս. մինչև դրդուԹեցուցանել
և զդեսակալացիս. քզի և նոքա զնոյն ՀնծՀն պատրեին.
և համարէին զանձինս պարտապանս Հնազանդիլ
հրամանաց նր. վայ սակաւամիՀ հարուածեալ
գոնդ սպանիացւոց՝ գտաւ պաշարեալ ՚ի մէջ Թշ-
նամեաց զբրկ յաւ օգնուԹ. և Թէպէտ բազմ ան-
խոտա եղև քրիստ ՚ի վանել զնոսան երկիւղ ՚ի
դաշնաւորաց իւրոց, այլ նոքա ոչ անսային նմ. ա-
ւաւել հաւատալով քրիստ. ապա կամեցեալ քրի-
Թիան փորձիՀ ցուցանել նմ զաւուրն դուխակուԹեան,
ը՚ստ որում ուԹն աւուրս Հոտ դուխ պատրի. ունելով
զնաւս իւր առաջի իւր պատՀէր, որք ՚ի բացեայ
պատՀէին զՀնձնամիս. ուստի և զորք իւր կային յա-
պահովի։ Իբրև կատարեցաւ օրն պայմանեալ, և
չար ինչ ոչ պատահեցաւ սպանիացւոց, յայնժամ ոչ
միայն դեսակալացիքն՝ այլև այլ զանազան ցեղք զա-
մենի Հարին սակս դիւրաՀաւանուԹ իւրեանց, և
գին ՚ի միտս Թէ ՀնձՀն խաբեալ են զմեքսիքացիս.
և ոչ կամին երբեք պատրաստել նմ. վայ առ Հարկ
յարեցան ՚ի սպանիացիս. և այնպէս յանկարծակի
գտաւ քորԹէս ՚ի դլուխ 150 Հզր ամերիկացւոց.
որք աւուրբ ինչ յետ խորՀրդին ՚ի նմ իբր յատեանս
ՀնծՀն իւրեանց։

(7. Քրիստոս առնու զպատգՀն իրախուսանէ զքորԹի-
պէտեան, և վկայ սր՝ գտաւորեաց զզօրս, և զոյն
ծրբեն պրտէ։) ամ ամբոխ ը՚կարգի. և եՀ անդ-
բեն ՚ի վէմ քաղաքին. ոչ յանդգնա-
բար միջամուխ լինելով՝ այլ առ սա-
կաւ սակաւ և ամ զդուշուԹ յետգետ մեր զզօրս.
և ամերիկացիք դաշնակիցք իւր՝ անդադար կարկա-
տէին զնոսն զդաւաժառՀածս ամբարտակաց. իբրև
ամրէին միով մասին քաղաքի, նոյն ժամայն քան-
դէին զնմ չինուածս նր. և յաւերական անդ զտե-
ղի առնուին. ապա գրՀզ նովին զդուշուԹ յետ հա-
զային. և որչափ ոՀք յետգետն լինէին, նոյնչափ

մեքսիքացիք յետս ը կրունկն ընկրկէին . մինչև առնագաւեցան հաւաքիլ ամիսոիկիլ յանձկագոյն կապար . ուր յետ կողմանց պաշարեալ զնո սպանիացոց , անխոնջ մարտնչէին արտաքուստ ըգէմ նց , և ոչ սակաւ հարուածս գործէին յայնչափ բազմութեն միջէ . ը նմին և սուն ի ներքս սկաւ կոտորել զնո . յորմէ անկաւ ի նո և սիտ տարափոխիկ և մահաբեր :

Իսկ կուաթիմոզին ինքնակալն Թէսկիս տեսանէր զքաղաք իւր յայս վերջին ազգս Թշնամուն հասանել , սակայն ի վր այսր նմի մերժէր արհամարհանօք զպայմանս խաղաղութեն՝ զոր առաջագրէր նմ քորթէս . և կամէր մինչև զյետին շունչ կենաց իւրոց մարտնչել ընդէմ պաշտպանացոց ի պաշտպանութեն քաղաքին և Թէքուճ իւրոյ : Այլ մեծամեծք մեքսիացւոց կամեցեալ ապրեցուցանել զինքնակալ իւրեանց , հաւանեցուցին նմ խոյս տալ անտի . զի պահանջիք արդէն սկրիլ էին երից մասանց քաղաքին , և մեռ էին առնուլ և զաղբրարդն զայն , սբ կայր ամրացեալ կուաթիմոզին , և եամ ժղիդիւբ . և առ գտանելոյ նր դիպողսն փախստեան , չանային նք զբաղեցուցանել զքորթէս բանադնաց լինելով ը նմ վր հաշտուէ : Այլ քորթէս որ յամ գործողսն իւր արհետն էր , առ չբմտանելոյ յոյսանս Թշնամոյն՝ յանձն արար գնաւս անտուելոյ քաղ զբրապետի իւրում , պատուիրելով նմ եամ զդուռնբ գնել զարժանսն Թշնամոյն . իսկ ասն տուալոյ սեանաւ ի լիճ անգր քանօթս ինչ նց առաքարս բեռնաւորեալս ամբոխիճ անձնաբին արագութբ ընթանալ ը լիճն , անդէն վղվղիկ ազդ առ քար զնետ գնդիլ նց . և կարզնս հոլկուէին հրամանատար Թէթե ագոյն նաւս սպանիացւոց , նոյն ժամայն եհաս ի վր նց . և այն ինչ պատրաստեր հրացանս արձակել ի վր սասկնոյն ի քանօթիկս անտի , Թիավարք նր ի բաց եդեալ զԹիակս , և եամ ամբոխն որ եր ի նմին՝ ընկճեալ զվնես , ձայն բարձին առ հնգկ , և արագասրաչից աղերսանօք սպասէին չառնել զյն ջար . զի սատ է կայսրն սահեին : Ջայն լսելով հոլկուէիցն , աճապարեաց եմուտ ը սպանիացւոց ի քանօթ անգր . և կուաթիմոզին յաջոյ մատուցեալ խոժոռ դիմաք ասաց ցնս . « Ահա , ես կապանաւոր քս եմ . բայց սպասեմ չառնել ինչ , Թշնամանս դշնոյին , և որգաց նր » : Իսկ հոլկուէին կալաւ զնս և էած առ քորթէս . որում իբրև յանդ

դիմանն եղև, ասէ ցնա. * Ես արարի զայն, որ վայել
էր միայեւոի. պաշտպանեցի Ժողովրդեան իմոյ
մինչև ի վախճան. այսուհետև ոչ այլինչ մնաց
ինձ, բայց եթէ մեռանիլ. զայս ասացէ՛ ձգեաց
զձեռն ի սուրն, զոր քորթիէս ունէր ածէ զմի.
չոմ. ած. ասէ զայս սուր և վարսեա՛ի սիրա իմ.
և բարձ չինէն զկեանս, որ ոչ էս ե ինձ պիտա
նացու. *։ Իբրև լուս եղև ի ջուք անդր Թէ ըմբռ
նեցաւ ինքնակալն, առ Ժամայն ասէին ի բաց եդին
զղէնս. և քորթիէս եմռւս էառ և զայն մաճ քա
զաքին, որ գեռ կայր միայր անվթար։ Եւ այսպես
յետ 75 աւուրց պաշարման՝ մատնեցաւ բռնադատ
քաջքն ի ձեռս սպանիացւոց ի 13 օգոստ՝՝ ի 1521։
Իբրև կալան սպանիացիք զմեծահամբաւ քաղքն,
անյագ տենչանօք ընթացան յաւար. ակնուռնելով
անթաւ հարստուհիս գտանել, ի գանձն ինքնակալին
և ի մեհեանս կռոց, և ի տունս մեծամեծաց.
այլ վրիպեցան ի յոյսոյ. քանզի ըստ ասելոյ
քորթիէի՝ բռնադատ ոսկին և արծաթն որ գտաւ
անդ՝ հաղիւ հասանէր ց 120000 մարկիլ. կամ
զուտաչ. վասն զի ասի Թէ կուաթիմոզին տեսեալ
զմերձենալ վախճանի Թագաւորութեան իւրոյ, հրա
ման ետ ընկենուլ ի լճէն զնոր գանձս կուտէր ի
նախնեաց իւրոց։ Այլ քրիստոնեիան մեծ ծագեցաւ ի
մէջ զրաց սպանիացւոց. ոմանք տրանջէին ըդեմ
քորթիէի, և նոր մտերիմ զրաւուխտաց. կասկածելով
Թէ նա ի ծածուկ յանիրաւակիր իցեն զառաւել մեծա
գին լրս. այլ ըդեմ կուաթիմոզայ, սնդեղով Թէ
Թագուցէ ունի զգանձս իւր. ասա տեսէ՛ քոր
թիէի Թէ ոչ փաստաբ, ոչ աղաչանք, և ոչ խոստմունք
կարէին ցածուցանել զդաժանացեալ սրտմտուն նո
ա. կատաղի ցանկուէ գանձուց, բռնադատեցաւ
բերել ի գործ անադորոյն։ Քանզի զկնի բազմ հարց
մորքննուեց և բռնադատուեց, յորս կուաթիմոզին
միշտ աներկիւղ համարձակուէր խոստման եղև, Թէ
չիք իւր Թագուցեալ ինչ, հրաման ետ մերկ տարածել
զնա ի միասին ընդ միւսոյ հաւատարիմ իշխանի նր ի
վր երկաթի հրացեղ կասկարայի. և այն ինչ սկսա
նէին ձևնձերիլ Թիկունք նոյ, իշխանն ընկէնէր ի
տատուէ ցաւոց դարձոյց զաչս կողոպտագին հայեց
մամբ առ տր իւր. երբ հրաման խնդրելով ի նմ
յայտնէր զայն, զոր ինքն գիտէր. իսկ քաջասիրտ
ինքնակալն՝ որ անվհատելի արիւբ ասէր զայս
գմոգակ տանջանաց, հայհոյել ի ինա տեսուր գմոք

ասէ . * Տեսանէս զի չեմ ես ընկողմանեալ ՚ի վէ
, ծալականց * ։ ՚Ի բանից ասոի զասելն Թէ սկսարէ քոր
Թիսի , հրաման ես բառնալ զնա ՚ի տանջանաց
անտի . իսկ եղկելի իշխանն պատկառէլ ՚ի յանդի
մանուէ ՚ին իւրոյ , լուռ եղև և հնազանդեցաւ նմ
մինչև ՚ի յետին չունչ կենաց իւրոց ։ Աստ՝ Թէպէտ
ապրեցոյց քորԹէս զատառապէլ ինքնակալն ՚ի տան
ջանաց ասոի՝ կէզծէլ կի (ըստ ասից պիշինակ) սուտ
գԹուէ , բայց յետոյ ոչ ինչ ըշտատ անագորոյն օր
հասուս զատէցոյց գնա ՚ի կենաց . ըզի զինի երից
ամաց ՚ի տարածէլ նր զարշուէ տղանիացւոց ըստ
նազան գատառս մէքսիքեան կայսերուէ , ՚ի Թևեմ
ինչ կասկածանաց պատճառս առէլ . իբր Թէ կուսաԹի
մոլին խորհելով Թագաւէլ գլուծ տղանիացւոց , գրդուէ
զժողովդն զէն առնուլ ընդէմ նց , առանց հաւաստի
ցուցման՝ հրաման ես կախել գնա զփայտէ՝ ՚ի միասին
ըստ քաղաքէից ԹագՀուէյի և Թաքուպայ ։ Եւ այսպա
՚ի վերջ հասեր խաղաղ ՚ի ձեռն կայսերուէն
մէքսիքացւոց . ոչ այնչափ առ քաջալէ տղանիացւոց ,
քէ Թէ առ երկպառակուէ և տղտրտմուէ կուսա
կալաց և ժողովեան , պատճառել ՚ի բռնակալ կառա
վարուէ ինքնակալաց . որոց պատուին ոչ և ՚ի վեր
անդր նշանակեցաք , էին ամէ իբր 130 յորմէ հետէ
հաստատեցաւ . և նոտան 11 ինքնակալք . յորոց մոն
Թեզումա և կուաԹիմոզին բռնագոյնք ըստ ոմ
խորդս իւրեանց՝ մինչև խայտառակուէ բարձան ՚ի
միջոյ ձեռամէ տղանիացւոց , և բովանդակ երկիր
պատուէ իւրեանց անկաւ ՚ի ձեռս նց ։

Աստ կամեցեալ քորԹիսէ անգ ՚ի նախնի կայսե
րական քաղաքի հաստատել զգլխաւոր աԹոռ պա
Թէ տղանիացւոց , ձեռն էարկ շինել անգրկին գբա
զաքն . նշանակեաց զտեղիս վն եկեղեցեաց հրապա
րակաց անկէլանոցաց և վն այլոց հնրկաց շինուա
ծոց . որոշեաց զբնակուէնս տղանիացւոց ՚ի բնակու
Թէ ամերիկացւոց ՚ի ձեռն խրամոյ . և ևս խոստա
ցաւ ետոյն՝ որք կամիցին գալ բնակել ՚ի նոր քաղաք
անդր , պարգևել կալուածս երկրի , և պէսպէս
արտատուիս . ապատեաց զսկԹիսիաքոս տղարտպետ
ամերիկացի տուէլ նմ Թագ կի արուարձան ոմնցն .
և կացոյց զնա գլուխ համօրէն ամերիկացւոց բնա
կելոց ՚ի քաղաքի անդ . զայլ Թագ մի պարգևեաց
միոյ յորգւոց մտելիզոտմայի ինքնակալին . որոյ
ընկալել զբրիստոնէական հաւա , և մկրտել ՚ի քր ,
անուանեցաւ պետրոս ։ Նոյնպէս և այլոց մի ծառ

ծառ

ծաց մեքսիքացւոց եւս զանազան թաղս , առ որաց
լայ՝ և ամրացուցանէլոյ զնորաբեմ սպանիացւոց յօ
տար երկրի անդ. իսկ զտարարանս կառոյց ՚ի վր
հիմանց արբունի տարարանիկ ինքնակալաց մեքսի
քացւոց. որով և վղխկիւ սկսաւ քաղաքն անդրէն
շինուիլ առնուլ. և առ սակաւ սակաւ այնպէս
բարգաւաճեալ Ճոխացաւ բնակչօք , մեծակառոյց
շինուածովք և հարուստութիւ , մինչև գերազանցել
այժմ զնմ քաղաքօք հիւսիսային և հարաւային ա
մերիկոյ. ոչ տեսցի ՚ի տարագրուեն նր զոր ունիմք
առնել տարև :

Ցետ այսր եմի մինդեռ քորթէս անխոնջ և ան
պարտելի աշխատութ գուն գործէր օր ըստ օրէ և
ևս ըարձակել զնորութիւն սպանիացւոց ՚ի կողմանս
յայսոսիկ , զոյժ գնաց մի զինի միայ ըստ իւրև Ճոխա
Ճելով , սկսեալ ՚ի լճէն մեքսիքոյն՝ մինչև ցծագ
ծոցայն հանուրաւայ , և ցիւրքն փանամայ , յաձա
խեին գնմ ամբաստանութիք ՚ի սպանիա . նա զա
ւաչիեն իւրով ամենարանեւս հնարագիտութիք և
ցուցամբ բազմապատիկ արդեանց իւրոց՝ ոչ միայն
արգարացաւ առաջի կարօղսն կայսեր , որ թիւրերէր
՚ի սպանիա , այլև կարգեցաւ ՚ի նմ հանրապետ
բգեշխ ՚ի նորն սպանիա . սակայն յետոյ վերստին
զօրացեալ ամբաստանուեցն ՚ի չարաչիս յաչաղկա
ւաց , և ետ վատառիք նր ՚ի մոռացօնս անկեալք ,
ընկերացաւ յիշեհանուէ բգեշխուէ . և մեռաւ ՚ի սպա
նիա ՚ի 1547. ՚ի գեկտ 2. ՚ի 62 ամի կենաց իւրոց :
Ցետ այնորիկ սպանիացիք և ևս ըարձակեցին ըզ
սահմանս մեքսիքեան ուրուե իւրեանց և ըստ հիւսի
սակողմն. Ճոճաձիլով զոյժ ազգս և զժդիդս , որք
կային ՚ի սփիւռս անսահման տարածուեն յայն կոյս
արևադարձին խեղդեանի . և հիմնեցին անդ զա
նազան նահանգս ըարձակս յոյժ . որ զնոր պիսքա
լիա , զնոր Նաւառռա , զքալիֆօրնիա , և հուսկ
յետոյ զնոր մեքսիքան . զոր միացուցին ըստ մեքսի
քանի : Վայ կամեցեալ զայժմեան ինքնակալութիք
մեքսիքոյն հասկանալ ըստ մեքսիքոյն հասկանալ ըստ առաջնոյն , յաւէտ մարթի
է ասել զայն Նորոգ հիմնեալ , ըստ ասացեալ . քզնի
ըսկ այն ժամն՝ որ ձգի ըստ հիւսիսակողմն յայնկոյս
արևադարձին , երկոյս անգամ մեծագոյն է ըստ զոր
ունէին նախնի ինքնակալք մեքսիքոյն . սակայն բզմի
վայրք ըարձակք ՚ի ներքին կողմանս երկրին՝ դեռ
անծանօթ են սպանիացւոց . ուր զանազան ցեղք
քնիկ աւերիկացւոց փախուցեալք ՚ի սրոյ նոյ , կան

ամրացեալ յանուառս և ՚ի ծոցս լերանց • և քաջաբե պատուականն զանձինս ։

Ը• Կառավարեալ Մէսրիանէ • Տարեկան հարկ ՚ի քերել ոսկանիոյ ՚ի Մէսրիանէ • և Բագանաոն Մէսրիանէ ։

Յայսմ է յասացելոցս ՚ի վերոյ, Թէ արուեին մեքսէքենի ՚ի սկզբան անդ՝ էր իբր հարկուն ինչ ամ կապետական • յորում ոչ գոյր ոք առանձին հրամանատար • այլ յորժամ պիտոյ լինէր՝ ժողովն կացուցանէր զոք, զոր առաւել քաջ և հանճարեղ ատանէր, կառավար և առաջնորդ ՚ի պատերզմի • իսկ արտաքոյ պատերզմի՝ ոչինչ իշխանուէն վարէր ՚ի վէր նոյ • վասն որոյ էին ազատք ըստ այլոց անհրամանդատ ամենիւցուստ ։ Այսպա ՚ի զօրանալ նոյ, և յերարձակել զամենատրուն իւրեանց, առ սակաւ սակաւ մի ոմն կարաւզբերագոյն իշխանուէն ՚ի վէր այլոց • որով և կառավարուն նոյ փոխեցաւ ՚ի միապետուէն • բայց ՚ի սկզբան անդ իշխանաւէն միապետի նոյ՝ սահմանաւոր էր յոյժ • զի մեծ ման իշխանուէն էր ՚ի ձեռս ասպատանոյն • զոր ասանոյ հատանուէն նոյ ինչ ոչ կարէր առնել միապետն • այլ ՚ի Թիգրէզ մանէզոմայն, յահրակ եայ զամ երաւունս նոյ • և եմոյծ զարգ միապետական կիր բռնական կառավարուէն • որ և պատճառ ետ բազմաց քաղքէից կիր կառակալոյց՝ ապատամբ բէլոյ ՚ի նմա, և յարելոյ ՚ի ասանիայիս • որք օգնուէր նոյ կալան զբովանդակ ինքնակալուէն մեքսիքոյն ։ Այր նոր կառավարուն հատատուեցին ՚ի նմ • որ պահի մինչև ցայսօր • զի կացուցին անդ զմի ոմն գլխաւոր իշխան իբր փոխանորդ արքային սպանիոյ • որ և յոյն սակս կոչի փոխարքայ • սովորաբար կացուցանէի յայս պաշտօն մի ոմն ՚ի նախատոհմէ ազնուականիցդ սպանիոյ • իշխանուէն նոր ընտրական է յոյժ • զի կարող է հատատուել օրէնս • և առնել զանազան կարգադրուն ՚ի բարգաւաճուէն և ՚ի պահպանուէն տէրն • դատուէլ և վճարել զնմ գալս և զվէրս ծագելս ՚ի մեջ ժողովեան • բայց ՚ի դիպուածոյ ինչ, որք պահել են առ ինքեանս հնդկաց՝ որ ՚ի սպանիա • Պարտ նոր ձգի ընդ ոմն հինդ • իսկ տարեկան թոշակ նոր յարբունուատ՝ է 100 հազր փեզս • բայց այն սակաւ ինչ է առ համեմատաբէ անդրատպրգևաց՝ զոր տան նմ կուսակալք և քաղքապետք և այլ եմ պաշտօնատարք, առ ՚ի ձեռս բերելոյ զինչուն զայնոսիկ ։

նոսիկ. վըղ փոխարքային Թէպէտ և չկրէ ընչաքաղց, ըլ այն հինգ ամս իշխանուե իւրոյ, առանց ինչ դժուարուե կարօղ է կուտել իւր 4 հազր 500 քսակ ոզնի: Բայց ի փոխարքային են անդ և գլխաւոր դատաւորք և առեղնակալք՝ որք կացուցանեն զերիս գլխաւոր առեանս. յորս բաժանեալ է բովանդակ մէսիհան աշրուէ սպանիացւոց. և են Առեանն մէսիհան քղզի: Առեանն կիատալաքատայ. և Առեանն կարգիմիլայ: Զատեանն մէսիհանի՝ որ է առաջին և նախադասեալ, կացուցանեն վեց գատաւորք, մի գործակալ արքայի, և երկու նախադահք. որք ըլ փոխարքային դատեն զամ դատս քղքանս և քրէականս. և Թէպէտ նք իբր ի բլիս համախոհ են փոխարքային, սակայն ունին իշխանուե ընդդիմանալ գործոց և կառավարուե նց. յորժամ առեանն Թէ ըլդեմ օրինաց են. նոյնպս և այլ երկու առեանք ունին սահմանեալ Թոհմով դատաւորս և առեղնակալս: Զկնի այ են կուսակալք, որք իշխեն միոյ միոյ գաւի. բերդակալք, քղքապետք, և այլ սպորին իշխանք և պաշտօնատարք. նք աւելի են բուն սպանիացիք, առաքիչք ի սպանիոյ. բայց գտանին անդ ի զանազան տեղս և բնիկ ամերիկացի քաղքացիք. ոչ եւթէ իշխակալք ի սերնդոց նախնի քաղքացիից, այլ կացուցիչք ի սպանիացւոց ի մէջ այնց ցեղից՝ որք առաւելապէս ձեռնտու և օգնական եղեն նց ի սկզբան անդ. սք իշխեն ի վր փոքրիկ վիճակ այ ազգի իւրեանց՝ ըլ աշրուէ սպանիացւոց. Ժողովեն զնարիս ի ժզիգենի իւրեանց ի տալ սպանիացւոց. հակեն՝ զի մի որ ի բնակչաց վիճակի իւրեանց ի բաց մեկնեսցի ամաի. բայց ունին և զանազան սպառնալս շնորհեալս նց յարքայից սպանիոյ. և իշխանուե նց է ճնշելենական. որ և ժառանգուբ անցանէ ի հօրէ յորդի. որք և ի միասին ըլ ժզիգենան իւրեանց են քրիստոնեայ ուղղադաւան:

Մուսք և հասք Թագաւորութեն սպանիոյ ի մէքսիքոնէ՝ են ի տասանորդաց ոսկի հանքաց. և ի հինգ դերդաց արծաթահանքաց. ի ծանեալքեան մաքսից կարգելոց ի վր վաճառաց եւրոպիոյ և ասիոյ. ի գլխահարկաց. զի ոչ ասացաք ի վեր անդր, ամ ամերիկացիք ի 18 ամաց մինչև 50 ամ հասակի իւրեանց՝ պարտապան են տալ գլխահարկ՝ մի ոսկի գահեկան. խակ սպանիացիք Թէպէտ ոչ ասն գլխահարկս, բայց անսանձելի մաքս վճարեն վր վաճառաց՝ զոր տանին անդ յեւրոպիոյ, մինչև 33 ըլ հարիւր

իւրոյ. Թող զայլ զանազան հարկս և կապալս, որք պէսպէս պատճառանօք եդան՝ ի վեր ժղղեցան։ Զորմէ յայտ է՝ թէ գումար տարեկան մուկ Թիւռէ սպասնիոյ՝ ի Մէքսիքոնէ՝ մեծ է յոյժ. սակայն յանբաւ գրամոց անտի՝ հազիւ շն չէր քսակ ոչ՝ի ամէ ամի ժողովէ՝ ի գանձն արքային. իսկ մնացեալն բովանդակ ծախէ՝ ի Թոլակ կուսակալաց, ՚ի զբաղեալոց, զօրավարաց, և այլոց զանազան պաշտօնատարաց. զի ոչ՝ ի վերոյ ասացաք, լոկ փոխարքայն յամէն ունի իւր Թոլակ 100000 փեզոյ. իսկ վեց առենակալքն ոչ և գործակալն արքային՝ 12000 իւրաքանչիւրն. նոյնպէս և այլք իւրաքանչիւր ըստ իւրում աստիճանի. Թող զայն զոր խոհէն անտի անհնայաբար։

Ա. յս համառօտագրած ՚ն ըստ բաժանման՝ զոր արարին ՚ի նմ սպանիացիք, նախ բաժանի առ Հնդիկ յերիս գլխաւոր առեանս, կամ նահանգս. որք են Մէքսիքան Պէսիքան Թալափ. Մէքսիքան Վալափարայ. և Մէքսիքան Կէրէթարայ. և երեքին ոչ գրեալ յայլեալսն գաւառս բաժանին. զորս ակնարկ արասցուք յիջիկայդ սակս բագրել յերիս յօդուածս. յորս յիւրում յաւելցուք զնոր մէքսիքան. զբալիֆորնիա. և զայլ ևս հիւսիսային տեղիս։

Յօդ ա. Առեան կամ նահանգ Մէքսիքոնի։

Ա յս նահանգ է կեդրոն և գլուխ համօրէն մեքսիքան Թիւռէ. արգաւանդ, բազմամարդ, և փարթամ. և բաժանի յութն գաւառս. որք են Մէքսիքան. Մէխիքան. Պուլպուլա. Կուանաճուա. Պուպլան. Իսթափան. Փանուքս. Կոր Լէան. զորս ի առ ի յաւելիկայդ ստորագրեացուք։

Մէքսիքան։

Մէքսիքան գաւառն առանձնակի՝ ունի իւր սահմանս յարևելից՝ զԼասպալաս. յարևմտից՝ զՔօսիան, և զսոլթեպեքլա. ՚ի հարաւոյ՝ զՕուխ հապաւային. իսկ ՚ի հիւսիսոյ զԿուատէքա։ Ունի երկ-

կու մեծամեծ գեաս, և զանազան լեզու, յորս մինն յաւէտ երևելի է. զի է ըստ ձայիկ յոյժ, և բաժան եալ յերկուս. անջրպետ ըլ մէջ ունելով զայրս ժայռից, առ որով կառուցել կայ և մեքենքեն քաղաքն։ Իսկ երկիրն նոր լեռնային է, այլ արդաւանդ և քաջ մշակել. որոյ գլխաւոր տեղիք են հետա-

գայքդ։

Մէսրոպ։ Ի գլխաւոր մայրաքաղաք համօրէն մեր նիւրեան աշխարհիս ասացեալ. արքեպիսկոպոսն՝ և աթոռ փոխարքայի և գլխաւոր տաճարին կառուցել առ մեծի լճիւ, որ 'ինմէ առնու զանուն. չորեքտասան 'ի լերուց. ուստի և չունի հաղորդութիւն ըլ ցամաքի, բայց եթէ ըլ երիս ամբարտաւան ոյք էր և 'ի նախնումն։ Եւ է սա քաղաք մեծ գեղեցիկ և բազմամարդ. ըլ զայլ ամ քաղաս ամերիկոյ, և ըլ ոմանց մի յառաւել բազմագանձ և 'ի բազմավաճառ. քաղցր ոչխարհի։ այլ անտարբեր և անպատասխան. փիլ պարսպաց ունելով զչորեքակոյ լերինն, և զամբարտակս։ Շինուածք նր բովանդակ քարաշէն են, կի 'ի Թրծել պատուական աղիւսոյ. բայց չեն այնչափ ինչ բարձր. սակս յաճախ գետնաշարժուն. փողոցքն լայն և գեղեցիկ. իսկ Թիւ բնակչացն իբր 50 հազր. յորոց հազիւ հինգերդ մասն՝ ըլ իբր 10000 ոգի. տակ են. իսկ այլք առ հնդի սեաւք կի Թուխք յաւէտ և նուազ, ըլ գունոյ ծնոզաց իւրեանց. զի են 'ի հասն ամուսնութէ, ըլ յառնէ եւրոպացւոյ, և 'ի կնոջէ ամերիկացւոյ կի ախրիկեցւոյ։ Բղմ են մեծատունք յոյժ քաղքի. յորս ասի Թէ գտանին իբր 15 հազարք, որք ունին կառս մեծամեծս և չքնաղակերտս. զի ոչ ինայեն բնաւ 'ի ծախս վճռարդուց կառաց, և զգեստուց, և այլ ամ իրաց՝ որք յաւէտ զարտաքին շուք և զիտաւորութիւն. ինդ կանայք մեծուհիք՝ որոց հանդէս յերանելի արտաքս, չքեղուն մեծագին զգեստուց, և յամենիսեւթիւն ականակուռ և մարդարտայեռ զարդուց, ապրիշումանէ զեստսոյս։ Ցիսուն եկեղեցիք են 'ի սմին քաղքի, գրեթէ առ հնդի մեծաշէնք, և փարթամաբեզո անդուգականք. զի յամ կողմանս նր շող. ջոլէ փայլեն ոսկի և արծաթ. և ականք մեծագինք. և պատուական մարմարիոնք. նոյնպես եկեղեցականք նր առ հնդի փարթամ են յոյժ, այլ ոչ նոյնպես և իմաստունք։ Իսկ գլխաւոր չինուածք, և առաւել նշանաւոր տեղիք այսր քաղքի՝ են հետա-

գայքդ։

Մեծ հրապարակն կամ վաճառանոցն՝ շրջակայ և գեղեցիկ. զարդարել երևելի շինուածովք. ի մի կողմն նոր են վայելուչ կրպակք բազմահարուստաց ազգի ազգի մետաքսեայ կերպասաց. որոց առաջի վաճառեն բանջարս ծաղկիս և պտուղս. հանդիպ սոյն ի միւս կողմն են ապարանք փոխարկչաց մեծամեծս և շքեղակերտ յոյժ. որ ի միասին շրջապատեալ ներսոյ գրաւեն զբավանդակ երկայնութեն հրապարակին. այս ապարանք են մարքեզացն ահեղ վաճառականաց ի սերնդոց քոլոմբիսի. զոր եռաւն ի վարձու փոխարկչային շրջան 4000 փեշայի. ի ծագ ապարանիցդ է հարկ բանսարկաց քաղաքին և ամրակուռ. և մեռ առ նովաւ փողոցն շրջակայ կոչեցեալ Աղչեմի. զի անդ են մեծագահանձ կրպակք վաճառականց և ոսկերգործաց. յորոց ոչ սակաւ, մի կրպակին արժէ այնպիսի, որ չափ բազանգակ կրպակք միանգամայն մոյ ի մեծագոյն մայրաքաղքն Եւրոպիոյ. նոյնպէս և փողոցն սոյն օգտակարեսին՝ փարթամ է յոյժ. ոչ և փողոցն կոչեցեալ դաղուքա, զարդարել մեծակազմ շինուածովք. ուր գտանին ամ ազգ երկաթի պղոց. պատեայ և պղնձի ձեռակերտաց։ Երևելի է և փողոցն արծուոյ. ունելով առանձ և անտի վայելուչ շինուածս. և յանկեան միում արծուոյն մեծ կափիճ ի քարէ. զորմէ ասեն թէ էր կուռք նախնի մեջ ազգացոյց. բայց պիշինկ ասէ, թէ առաւել հաւանական երևի՝ լինել գործ անվարժ քարահատից ապանիացւոյ. և եդեալ անդ յաւաշնաց տերապետաց զաց ի նշան ե կարողսի կայսեր. որ ե այն ժամս Թէքրէլ միանգամայն և ի սպանիա։

Ունի անդ և բազմ վաճառատունս կրօնաւորաց զինչ կարգաց և ճեանց, Ֆրանչիսկեանց, և այլոց. ոչ և կուսանաց. այլև համալսարան. և առեան քինուէ հաւատոյ. երևելի է և մայր եկեղեցին սկսեալ ի քոլոմբիսէ, և աւարտեալ ի սեբաստիանոսէ ոամիրեզոյ։ Այս քաղաք ամ իրօք պատուական է և բարեշէն. բայց զայս ինքս ևես ունի, զի ի յամանակէ անդրևայ՝ և յորդահոսից ուղևից ի ևշխկակոյ լերանց, բարձրանան լինջք և ողողանեն զքաղքն. ուստ ի գարնան ամ մեծի վնասս, ի 1604 հրամանաւ արքային սպանիոյ սկսան բանալ խրամ մեծ առ լինջս. զի ի յորդել ջուրց նոցա՝ ե այն հոսեացին. բայց այս գործ կարևոր առ անդորուեն սպանիացւոյ՝ մնաց անկատար։

Լիճն մեքսիքոյի քաժանեալ է յերկու լիճս, մին քաղցր՝

քաղցր՝ և միւսն աղի . անջրպետ ունելով ՚ի միջի
նորա ժայռից ՚ի պատուար լեռն կամ Թումբ : Ջաղցր
լիճն բարձրագոյն է քան զաղին . և վինի բեմ անգամ
յորժամ առատանայ, զերծու յաղին , և անտի ծա-
ւալի ՚ի քեզ անդր յանհնարին վնաս չինուածոց .
Ջուրք քաղցր լճին յարաժամ խաղալ են և անդորր .
ուր աղի լճին յամ մրրկայից հողմոց խառնի և մե-
ծամեծ ալիս յարուցանի . առաջինն բերէ ձուկն
առատ , իսկ երկրդն զուրկ է ամենևին ՚ի ձկանց .
չքնաղատես նշ անհատասար է և Թիւրաթեք, իսկ լայ-
նութիւն երկոցուն միանգամայն իբր 75 մղոն : Ծագումն
այսոցիկ երկուց լճից՝ դեռ ևս անյայտ է . բայց
անտարակոյս է ունել սշ երիտ զանազան ստոր-
երկրեայ ահուանս . և Ջրոյ քաղցր լճին իբր բարձ-
րագունի ՚ի բարձրագոյն ականէ բղխել , զոր չէ
մարթ այլուր խնդրել , բայց ՚ի հարաւային արև-
մտեան լերինս , որք բարձրագոյն են և առաւել
մեռաւոր : Իսկ զանազանել հանդ Ջուրց նշ՝ ըստ
կարծեաց ոմանց պատճառ ՚ի ստորերկրեայ անցից՝ ըստ
որս անցանեն մինչև իցեն ժամանել ՚ի լիճս : Ա-
յլ առաւել՝ զստորերկրեայ Ջուրս՝ ուղիք և հեղղք
յորդեալք ՚ի չքնաղ լերանց՝ առատացուցանեն
ղայսոսիկ լիճս, որք և բեմ անգամ հեղիլ ծածկեցին
զչքնաղ գեօղս և զքէնս մեքսիքայեցոց . ոչ բաւել
ըզեմ՝ ահաւոր բռնութ հոսանաց Թմբոյ և ամբար-
տակաց , զոր բազմաշատ ստուարանօք չինել էին
նք : Ա յս մեծամեծ վնասք զարհուրցին զազգանիա-
ցիս բանալ զնախայիշեակեալ խրամն առ տալոյ անցս
յաւելիլ Ջուրց լճից . այլ չէ եռեմ առ ստորադոյ-
մանն ծախուց , ՚ի առ հեղղուն կիմառ անհատասար-
մեռթիւ Թողուլ անկատար : ՚ի 1629 պատահեալ
Թմբոյ կիմ ամբարտակին որ անջրպետէ զերկու
լիճս ՚ի միմեանց , ծածկեցաւ ՚ի Ջուրց մեքսիքան
քղքին . այսպիսի վնասք ոտիպ պատահէն անդ , ե
զի՝ յաւէտ , և ե զի՝ նուազ ապահանարարք :
Հնչեփուլ : Քղքն ծովերերեայ . և գլխաւոր նաւա-
հանդիստ և վաճառատեղի մեքսիքոյի՝ իբրև 210
մղոն հեռի ՚ի նմանէ յարևմտեան հարաւային կողմն :
Քղքն փոքր է . և բնակիչք նր սակաւ յոյժ առ յո-
ւսէ օգոյն , այլ նախնդիստ նր համարեալ է լաւա-
գոյն զնմ նախնդիստս , որք գտանին ՚ի խաղա-
ղական ովկիանոսի . զի է ընդարձակ , ուր կարին
կալ հարիւրեակս նաւք՝ առանց վնասելոյ միմեանց .
մուտ նր քաղ պաշտպանէ ՚ի ձեռն ցածուն կղզւոյ՝

որոյ երկայնութիւն է իբրև 1 մղոն և կէս. իսկ լայնութիւն 500 քայլ. ուստի և առաջաւ և անվտանգ կարեն նաւք մտանել և ելանել։ Յորժամ նաւք մանիլային հասանեն ասա, մեծ ասղնավաճառք լինին ի քաղքի. և բազումք վաճառականաց ժողովին. այլ յաւարտիլ ասղնավաճառին՝ գրեթէ ամայանայ քաղքն ի բնակչաց։ Իբրև 3 մղոն հեռի ասուի յարևելեան կողմն՝ է նահիճիան մարգէզայ մեծ և պատուական. ուր սովորաբար խարիսխ արկանեն նաւքն եկեալք ի բերելոյ առնել առևտուրս արգելեալ վաճառաց։

Գաբէրեաց. Դուռն. և Փոխոխ։ Կան երեք աւանք ի հիւսիսակողմն մեքսիքոնի։

Մէքլան։ Ասան առ արևմ գաւառիայ գեղոյն. որ է մի յերկուց գլխաւոր գեղոց գետնի մեքսիքոնի. որ յարևելից հասեալ ընդ արևմտս մտանէ ի ծոցն մեքսիքոնի։

Գուէնապա. և Զումպանկօ։ Կան երկու աւանք ի հարաւակողմն մեքսիքոնի առ ծննդեան աքսիոլքայ։

Ա Է ւ ա ւ ա ն ։

Ի մի յընտրագոյն գետց նահանգին կամ ասին մեքսիքոնի. որ ունի իւր սահման ի հիւսիսոյ՝ զնոր պիսքալիա. յարևմտից՝ զնոր կալիցիա. յարևելից՝ զվատկեա, և զմեքսիքոն. իսկ ի հարաւոյ՝ զծովն խաղաղական. ընդ մէջն զնացագոլոր գետն։ Այդ ներ բարի է և առատ. և երկիրն արգասաւոր. որ բաց ի հնարկ արմտեաց և պտղոց՝ բերէ և այլ ազգի ազգի պատուական բերս. ոչ գայգոյնի. վանիլիա, խնչարչնպէ, տեսակ մի պատուական արմատոյ, զոր յանուն գետնին մեքսիքոնի կոչեն. ազգի ազգի խէժս, և բալասամս անուշահոտս, և ամպէր։ Անդն և բուս ոսկւոյ. արծաթոյ. պղնձոյ, և այլոց մետաղաց. և ընտանի անասունս. յորս նշանաւոր են երիվարքն ներ ընտիրքն և պատուականք ի հնծեալ և ի լծել ի կառս. գտանին անդ և վայրենի գազանք. ոչ սղէնք, տեսակ մի առիւծոյ, վայրենի ջուխք, ինձք, եղն։ Բնակիչք ներ ընտիք ամերիկացիք քաջավարժ են յամ արշեւատս. այլ յաւէտ ի գործել մետաքսեայ կերպասս, և այլ ձեռագործս մետաքսեայս։ Այս գետ ի նահանգն

եր

էր առանձին ինքնիշխան Թէլուէ. այլ յառնուլ ապանիացւոց զինքսիքան, փութով սիրեցին և նմ. և աթարին զնա գէմ մէքսիքոնի՝ և Թէմ ետուն՝ որ ունի իբր երկերիս բնակիչ տեղիս. ոչ քզբս, ա. ւանս, և գետս. որոց գլխաւորքն են հետապայքդ։

Մ է ս օ ք ան ։ Գլխաւոր ջրգ համօքին գետին. եղեալ նիստ, մեծաչէն և գեղեցիկ, այլ անպատասպար. կառուցեալ առ մեծ և ձկնալից մետ յարև. մանան եզերս մեծի լճին. յարեմտեան կողմն մէք. սիքոնի իբր 120 մղս. հեռի ի նմանէ։ Ընդ բլուր մեծաչէն ապատանս. յորս բնակին մեծաւորք ամենք ապանիացիք, տեղերք բովուց արծաթոյ կամքս. սիպայ. այլ ի մէջ ամ չինուածոց նոր երևելի և մարդ եկեղեցին մեծակառոյց և փարթամ։

Մ օ ր յ ։ և Պ օ է ք է ա ն ։ Լճն երկու առանձ կամ գետոյք ի ծովեզերս խաղաղական ծովու։

Զ ե լ ի մ ։ Ո ր ի մ ։ Բ ա ս է լ ք օ ։ Մ ա լ ա ն կ ա ։ Մ ա լ յ ա ։ Զ ա մ օ ա ։ Լ ի ա ն ։ Մ ի ք ա յ է լ ։ Մ ի ք ը ս ի ա ս խ ա ղ ա ղ ե ։ Մ ի ք ը ս ի ա ն կ ա ք ա ղ ե ։ Լ ի ն առաւել նշանաւոր տեղք սորին գաւառի։

Զ ա կ ա ք ա ղ ա ։ Լ ք ղք ծովեզերեայ, և գլխաւոր տեղն հանանուն վիճակի. զոր ամենք իբր առանձին գէմ դնեն արտաքոյ մէքսիքանայ։

Փ է ն ի ա ն ։ Բղջ կամ աւան ի մէջ զակադուբայ և ագուխուբայի ի ցամաքակողմն։ Ի կողմանս յայսոսիկ առ ծովեզերեայ սահմանօք առանձնական մէքսիքանի՝ գտանի նշանաւոր սարն կոչեցեալ Կէռ Բ ք ա ր ա ն ի խաղաղական ծովն։

Յայնկոյս մէքսիքայ ի կողմն նոր սիսքալիոյ՝ էին ի հնումն զնչն ազգք վայրենիք՝ լեզուաւ և սովորութիւ տարբերք ի միմեանց, որք միով անուամբ կոչէին Ք ի ք ի մ է գ ք, առեալ յորտորդուէ նոյ. զի բաց ի յոմանց՝ ոչ մնակին զերկիր. այլ որտորդուքն տարէին ի լերինս և յանառաւս թափառէին իբրև զանասունս բացօթեայք, առանց կրօնի և առանց կառավարութե. մերկ գնային, ամենք միայն զանձամբ արկանէին զմերթ կենդանեաց զորս որսային. ուստի սակաւ արշաւէին ի մօտակայ տահմանս սպանիացւոց և յանցաւորս՝ ի յափշտակել անդ զոր ինս, որոց միս՝ հաճելի կերակուր էր առ նոսն. նաև կամաւք նոցա ի միս սլին արշաւէին, պնգեղ զնաքածին մանկտնս յոռոգ ծառոց, ինքեանք իբրև զարս առպատուհէին առա և անդ. գոլով քաջ աղեղնաւորք. և փախչէին յանմա-

մասոյց լերինս և յայրս ։ Բայց մեծ մասն սգ կո-
տորեցան 'ի սպանիայեցոց 'ի մարտի ։ Մնացեալքն առ-
ասիա սակաւ ետճառեցան ըզ յորուբն նոյ ։ ընկա-
լան զուղղափառ հաւատս , և ընտրելացան 'ի քա-
ղաքական օրինս ։

Դ ԼԱՒՏԱԼԱ ։

Թարգմանի երկիր հացաւէտ . յայս անուն ան-
ուանեցաւ գետն վն առատուէ մարացորէնոյ
կիմ մայիսի՝ զոր բերէ ։ Մանր յԱտգրաց կոչեն զնա
Լօս Անհելս . յանուն գլխաւոր քղքի նր . բայց
սովորաբար պահի առաջին անունն , որ է շարձակ
յոյժ . զի 'ի ծոցոյն մէքսիքոնի հգէ տասնեմի մինչև
'ի ծովն խաղաղական ։ Լուսոյ և ուշի իւր սահման
յարևելից՝ զծոյն մէքսիքոնի . 'ի հարաւոյ՝ և մա-
սամբ ինն յարևմտից՝ զծովն խաղաղական . 'ի հա-
րաւոյ արևելից՝ զիվաքաքա . իսկ յարևմտից՝ ըզ-
մէքսիքոն առանձնակ , և մասամբ ինն զիանուքս ։
Երկայնուէ նր 'ի միոյ ծովէ մինչև 'ի միւսն՝ է իբր
300 մղոն . իսկ լայնուէն յշարձակագոյն տեղոջ՝
իբր 240 ։ Գլխաւոր գետ նր կոչի Ջանհալ . որ բղխ
անդամ 'ի յորդել ջուրց նր հեղուլ ըզքղքակայ վայրս
Օգ նր՝ և երկիր՝ և բերբ՝ գրեթէ նոյն են , որ
ինչ առանձնական մէքսիքոնի ։ Յարևմտեան կողմն
նր ձգին միապօսի բլուրք քաջ մակևալք իբր 5ի
մղս ընդերկայն . նայնպս 'ի հիւսիսային սահմանս նր՝
գոտեկի միս ևս գօտի լերանց . ուր յաճախեն մրջ-
իւնք և հողմունք սաստկագունք , և հեղեղք զան-
նալ գետոյն՝ յանհնարին վնաս բնակչաց ։ Ա յս գետ
առաւել բազմահարգ է անշուշտ ընդ այլ սմ գետս
մէքսիքեան նահանգի . և բնակիչք նր՝ որոց թիւ
հասանէ տասն ցյ00 հգի , նուանգնոյք աչալուրջք
և աշխատասէրք , և վերադոյնք ընդ այլ բնիկ ամե-
րիկացիս մէքսիքոնի . 'ի զգեստս՝ և 'ի սովորոյթս՝
ոմն և 'ի լեզուն՝ նմանեալք սպանիացոց . զի հա-
զիւ երբեք խօսին յայլ լեզու , բայց 'ի լեզուէն սպա-
նիացոց ։ 'Ի նախնումն կացուցանէին զմամուտսդ
հերկափայտսն . էին անհաշտ թշնամի ինքնակալսն
մէքսիքոնի . յայն սակս դիւրաւ յարեցան 'ի քոր-
թէս . և եղեն նմ հաւատարիմ գաշնակից և նր
զօակակից յամ մրցմանսն մինչև 'ի վախճան . ոչ յոչ-
խատանս , և ոչ 'ի կեանս իսկ գլխովին խնայելով .

ոյզ տեսաք ՚ի վերոյ. որով և կարողացաւ քորթիչս սիրել մեծագոյն ինքնակալութեն մեքսիքոյն. ապա թէ ոչ զոյզք նր, և ուժգնք, և հրացանք, և սուսերք, սակաւ ինչ զօրէին յարձակիլ ընդ նմա։ Վճիռ ըն հնդրոյ քորթիսի և կարգոյս կայսրն արքայ սպանիոյ ազատս արար զնա ՚ի գլխահարկաց. ուստի մինչև յայժմ ոչ ոսկի նք գրամս թագրին. այլ միայն սակաւ ինչ մեղիք։ Իսկ գլխաւոր տեղիք գնին են հետեւեալքդ ։

Լօս Հնդիեաս։ Գլխաւոր քաղք համբրին գաւառին. հնդանիսա, և աճող գաւառակաւ իշխանին. գեղեցիկ բարեշէն և բազմամարդ. կառուցեալ ՚ի ղամարձալի վայրի առ ափն գետոյ՝ որ մտանէ ՚ի ծովն խաղաղական։ Բնակիչք նր ըն մեծի մասին ամերիկացիք են, և սակաւ սպանիացիք. այլ թէ նք՝ և թէ ոք՝ փարթամ են յոյժ և քաջասիրտ։ Բազմ մեծաշէն և գեղեցիկ շինուածս ունի. յորս երեւելի է մայր եկեղեցին փարթամ. ոյր և մեծ հրապարակ քաղքին վայելուչ շինուածովք շրջապատեալ։ Լաւնի և գործարան ոսկւոյ ականց. որոյ կերպասք ՚ի յարդի են յոյժ. և միւս ևս գործարան ապակւոյ, որ է մի միայն ՚ի համբրէն նորն սպանիս. այլև փողերանոց, յր զարմանան. ուր հասանեն ղկէսն դրամոց նոր սպանիոյ. իսկ զայլ կէսն՝ հասանեն ՚ի մեքսիքոն քաղք։ Յովհան նէս փալաֆօքս, զոր սքն եկեղեցին հռովմէական կարգեաց ՚ի դաս երանելեաց, եղև եպս սորին քրքի. որոյ վեճք ըն յոհան կրօնաւորաց՝ հռչակաւոր են ըն բանսիզակ եւրոպիա։ Հին գլխաբոյս մայրաքաղք գոհա՝ զոր 1698 եռս ՀԷՄԷլլ, էր գետ փոքր ունելով ժպէրդպեռնին եկեղեցի. ուր ցուցանեն զպատակեր նաւուն, զոր հած քորթէս ՚ի Հնմարիա խաչն։

Ընդ Ճշմարիտ խաչ։ Ի նաւահանգիստ, և գլխաւոր վաճառատեղի մեքսիքոնի. ամեր բազմամարդ և բազմավաճառ. կառուցեալ առ ծովով մեքսիքոնի։ Լաւնի նաւահանգիստ պատուհական և ապահով ՚ի հովից, և քանզ ամրացուցեալ ըէմ թշնամեաց. ՚ի բերան մտից իւրոց՝ ունի ամրոց հզօր, անուանեալ Սբ յովհաննէս ուլլուայ ՚ի վր փոքրիկ կղզւոյ. ՚ի հարաւակողմն մեծի խաղաղի։ Աստ գայ նաւահանգիստն սպանիոյ, և Թափէ զամ բեռինս իւր. յայն սակս կարի ծանրէ է վաճառականուն ՚ի քրքի աստ։

Հին Ճմբիա խալ։ Էր սա քրիք փոքր հիմնեալ ՚ի քարթիսէ. ուր եւ նա զառաքինին ՚ի ցամաք ՚ի գիսէնն ՚ի մէքսիքոն, իբր 15 · 16 մղի հեռի ՚ինոր Ճմբիա խաչին. այլ այժմ անբնակ է. քղի սպանիացիք նախկին բնակիչք նր անցին ՚ի նոր Ճմբիա խաչն։ Տօմ (կամ գէր) Կարլոս։ Աւան կառուցեալ առ ափն հասարակական ծովու ՚ի հարաւոյ արեւելից ագա-փուլքայ։

Եայափալան. Փխապալ. Քօջոգվա. ԱՂԲԵՒԻԱ. ԱՂՓԱ-ՏԻՆԱ. Դաւթա։ Են առաւել նշանաւոր տեղիք դէս-քալա դաւառի։

ԱՂՓԱՏԱՓԱ։

Պաւառ շարժակ. որ ՚ի ծոցոյն մէքսիքոնի ձգի ՚ի հիւսիս մինչև ՚ի ծովին խաղաղական. ունի լով իւր սահման ՚ի հիւսիսոյ արեւմտից՝ զդաւառս լա. իսկ ՚ի հարաւոյ արեւելից՝ զբեափա, և զգա-ատաքան։ Իշրկայնուն նր առ խաղաղական ծովու՝ ե իբր 280 մղոն. առ ծոցոյնն մէքսիքոնի՝ 150. առ սահմանաք գլաքալայի՝ 360. իսկ առ քեափաու՝ 150։ Օդ նր բարի է. և երկիրն թէպէտ լեռնային, այլ արգ ասաւոր յոյժ. բերէ առատապէս ազգի ազգի արմտիս և պատուղս. և այլ զանազան բերս. ինր շաքար, բամբակ, մեղր, մոմ, մեսպաս ազնիւ և առատ, որդան կարմիր, խիլարշէնակ, գոգաւոյն. և առաւել ՚ի գլխաւ վանիլիա. որ ոչ ուրեք լինի այնպէս առատ և ազնիւ։ Ունի և առատաբեր բովս ոսկւոյ, արծաթոյ, կապարի, և այլ հանքս, և արջասող. և ամ գեաք նր ՚ի լերանց, բարձեալ բերեն խառն ընդ աւազոյ հատս ոսկւոյ. և զի միանգամայն ասացից, լի է և բարգաւաճ ամ բարեաք. վասն եթէ բնակիչք նր ժրաջան էին և աշխատասէր, արդարև ՚ի բովանդակ ամերիկայ ոչ գոյր ժողովուրդ փարթամ իբրև զնոսա։ Այլ ընդ հակառակն՝ ծոյլ են ամենեին և դատարկասուն, ոչ միայն սպասնիացիք, այլև բնիկ ամերիկացիք. որք յամի ջհետ երթեալ մնալոցն տեսցե իւրեանց՝ ոչ գործեն զերկիր. չառացեալ զառօրեայ պէտս հայթհայթել սակաւ ակաւիկ, զբր կանոչք նց հատցեն ՚ի գետոց։ Ասի թէ դէռ այս ՚ի նախնեաւն առաւել բազմամարդ էր, և ունէր 450 աւանս, և գեօղս մե-

մեծամեծս և մանուկս. այլ այժմ բնակիչք ևր սա-
կաւ են. իսկ գլխաւոր տեղիք են հետագայքդ։
Կնախագա ։ Ի գլխաւոր քրիք համարին գան-
ին. և պիսկոպոսանիստ, և աթոռ կուսակալ իշխանի ևր.
ոչ այնչափ ինչ մեծ. այլ ըստ իւրում համեմատուե
բազմամարդ և բազմավաճառ. կառուցիլ ի գեղե-
ցիկ և յարգաւանդ հովտի առ ձնդկս՝ որ ի քա-
փայէ հանիլ ի կովդմնայս. իբր 280 մղ. հեռի ի
մերձակրնեն։ Բնակիչք ևր խառն են. ի տանիա-
նից, և բնիկ ամերիկացիք. որք առնին երևելի
վճռականս ի հիւսիսային և ի հարաւային ծովս։
Ընդեր բազմ եկեղեցիս և վանորայս արանց և կա-
նանց. յորս երևելի է մայր եկեղեցին մեծաձին և
գեղեցիկ։ Կուսանիք վանացն սէրն կատարեալ՝ չինեն
գիշոյն ինչ անուշահոտ, որ ի յարգի է յոյժ ոչ միայն
ի բոլոր մերձակրեն, այլև ի բերրս, և ի սպանիա
եւս. նոյնպս անուանի է և չքաղաքն՝ զոր չինեն
կուսանիք սորին քրիքն։ Ի չքնաղակազ հովտի գտանին
բազմ գեօղք, և վանորայք, և եկեղեցիք վայելուչք։
Ի 1801 ի հունս 6 գիշին մերձ գիշերոյն՝ եղև սաս-
տիկ սոսափումն երկրի, որ գրգռեցոյց զբնիկն
ոգիսն. զանգակատունիք եկեղեցեաց և ծխնելոյզք
տանց առ հասիկ կործանեցան. իսկ այլ չինուածք
ևր եկեղեցիք, վանորայք, և հասիկ առնիք՝ ոմանք
առանձնեցան, և ոմանք անկորոգիչն խարխլեցան.
զնդի սոսկալի չարժումն այն յարաձգեցաւ աւուրս
15. յորս էր զի երկիրս և էր զի երկինս յաւուրն
կրկներ յաւելա և նուազ սասակուր, որով չնայ
բնաւ անգ չինուած ինչ հաստատուն. յորմէ լսել ար-
հաւրօք բնակչացն և խուճապել ի մեծան գիշերոյ,
ոչ գիտեին թէ ուր և զինչդ փախուցիլ ապրե-
ցուցցեն զանձինս։ Ըստ ոմն ի բարձրադոյն մեր-
ձակայ լերանց կուչցիլ հրաբուղխ, (զի ըստ ոմն
Ջոյն ձիւնապատ էր և մինչդամայ.) ի բուռն սա-
սանելէ անտի ի բաց հասիլ, անկաս ի վերջ ապա-
րելի միտս, և Թագուաց կենդանւոյն զրազմանիլ
եղկելի ամերիկացւոց՝ որք անդ բնակեին. և ի
տեղւոջն ուսան հասուս, բացաս բերան հնոցի մե-
ծի՝ որ ցոյսոր արձակել հուր մեծադոյց, և քարինս
մինչդամայն. իսկ Թիմ մեռելոց և անողջանալի
վիրաւորելոց, եղեն անհամար։

ԱՆԻՆԿՎԼԻԱ։ Ի քրիք փոքր. զոր ոմանք նոյն համա-
րին ըստ նախընթաց քրիքիդ. այլ կակիճ Տագիր զա-
նազանէ զսա. և ասէ՝ Թէ փոքր է. և ունի բնա-

կիշա երբ հղի լինի . ոչք կէս մի սպանիացիք են, և կէս մի բնիկ ամերիկացիք։

ՍԲ պէտրոս։ Ի փոքրիկ հաւանգիստ առ խաղաղական ծովու։

Դէտօնդէնիգ։ Քրիք փոքր առ ոստս հրաբուղխ լինի մօտ ի համանուն ծոց ինչ խաղաղական ծովու. քուզ հաչախաւոր նաւասիան ազգ առնի նաւորդաց, յանցանելն ընդ այս տեղի՝ մօտ քերել առ ցամաքաւ որչափ հնար է, առ ի զդուշանալ ի հիւսիսային հողմոց, որք ընդեն ի լերանց, և ածեն ի կորուստ։

ՀԱՎԱՐԱԳ։ ՍԲ ԽԱՉԻՔՈՍ։ Քայհուա։ Լեն այլ նը շանաւոր տեղիք այսր գաւառի։

Պապագոն։

Ունի իւր սահման յարեւմտից՝ զիվաքսաքա. յարեւելից՝ զիւքաքան. ի հիւսիսոյ՝ զծոցն մեքսիքեան. առ որով ձգի ընդ երկայն իւր 120 մղոնաւ յարեւելից յարեւմուտս. այլ լայնութիւն ոչ սակաւ է։ Ունի զանազան գետս. որոյ գլխաւորն կոչի գետ պատքան, յորմէ և գաւառն կալաւ զանուն. որ է գետ մեծ. առ որով բազմաթիւ կան խիտ առ խիտ ծառք կոչեցեալ ծառ կաղամբոյ. որք սովորաբար ուղիղ են և բարձր երբեմն մինչև 100 ոտնաչափ. և ծառք բամբակաթերք մեծամեծք յոյժ՝ զոր ոչ ուրիք է տեսանել յԵՒրոպա։ Օդ նորա խնամ լծանձր և ջերմակաթ կենաց. ի պատճառս յաճախ անձրեւից. քանզի ընդ ամիսս լինն գրեթէ անընդհատ անձրեւք անդ. իսկ յամենանն փետրվարի, մարտի, և ապրիլի՝ յորս տիրէ սաստիկ սաստիկ, անհնարինս յաճախեն յոգս սկծակք, մժեղք, գառեղիք, և այլ ազգի ազգի հնձանք խայթոցաւորք և ջերմակարք։ Եւ ի սկզբանէ սեպտեմբերի մինչև ցառաջս մարտի՝ յաճախեն ի ծովեզերս նը հիւսիսային հողմունք սաստկաշունչք և մրրկալիցք, վտանգաւորք յոյժ նաւորդաց։ Երկիր նը ընդ մեծի մասին գերբ է, գեղեղն, ձախճախուտ, և ընդարձակ. վէմ և ոչ այնչափ ինչ արգաւաւոր. սակայն բերէ մարգորեն, կամ մոլիզ առաջ. և ընդ հողմ գոգալի։ Ունի և ընտանի անասունս բազմս. յորոց յոլովս չհնին սպանիացիք. այլև անտառս մեծամեծս, ուր գտանին ծառք պատճառականք. ի մայրք, և վայս ալրասլեան, և պէսպէս տեսակք վայ.

վայրենի գազանաց · որ առիւծ, լինձ, վարազն, այծ
հաուն, եւն ։ Բնակիչք սորին գաւառի սակաւ են,
սրոց գլխաւոր տեղիք են երկու հեռաւորագոյք ։
Դաստակն · ի սպանիացւոց կոչեցեալ Մ է ր փ է ռ ի ա
յաղթութ · սակս յաղթութեան որ արար քրիստ ի ա ն ի հա
առնել իբրեւ ի անդ ։ Ի գլխաւոր քղաք գաւառին,
որ Թէպէտ չէ այնչափ ինչ մեծ, այլ բարեչէն և
բազմամարդ · կառուցեալ ի կղզի ինչ երկայն իբր
36 մղոն · այլ նեղ, գործեալ ի կրկնաշղայ գետոյն,
որ մերձ ի ծովն բաժանի յերկուս առաջս · և անդ
կամուրջ զկղզին ի ցամաքէն ։ Այս սովին կղզեաւ են
շարժական դաշտք խոտաւէտք · ուր արածեն զբազմութիւն
ընտանի անասնոց ։
Գ է օ գ հ է մ ա ն ։ Ի աւան մեծ առ գետաբերան գետոյ ։

Ի ս պ ա ն ի ա ն ։

Ընդարձակ ցամաք կղզի չրջապատեալ ի հիւսիսոյ
և յարեւմտից ի ծոցոյն Մէքսիքոյի · ի հարաւոյ
ի ծոցոյն Հոնտուրասոյ · ի հիւսիսոյ արեւմտից ի
քամբեկեան պարսպէն · իսկ ի ցամաքակողմն ու
նի իբր սահման զդաշտաքղքն · և զգաւառն կոչեցեալ
Ճմարիտ խաղաղութիւն, որ ի կիսադիմեալ նահանգին ·
լսեցեալ պարտասցին կի կրկին որով միանայ ընդ
ցամաքին, է իբրև 40 փարսախ սակաւ գեռս ու
նի, այլ չհասոյս բնիմ յոյժ · ի բնիմ նշանաց երեւի
Թէ այս ցամաք կղզի բովանդակ ծածկեալ էր ի
ջուրց ծովու · վասն զի ուր ուրեք փորեն զերկիր,
գտանեն յատակս ծակոտս, և ծերպս, և խոռոչս ։
Օդ նը Թէպէտ չերմ է յամառան, (որ սկսանի
յապրիլի · և սեպտեմբերի ·) այլ ի ձմեռան
քաղցր և բարեխառն և առողջարար · մինչ յայն
լեռնային կողմանս, որ ձգի ի սալամանքայ ընդ արև
մուտս, մինչև յարևելեան սահմանս · ուր բնակիչքն
սովորաբար երկայնակեաց են · Հարաւային կողմանք
նոյն չերանց գլխովին անպտուղ են · և բնակիչքն
սակաւ, առ պահասումն չորոյ · այլ հիւսիսայինքն
բազմամարդ են · զի առ յաճախմամբ քաղցրաջուրց
հոսմոյ քաղցր է անդ օդն, և երկիրն արգաւանդ
և բարեբեր մշակիւք · Ընդ չորքոտանի անասունս
բազմ յոյժ՝ ընտանիս և վայրենիս, և ազգի ազգի
Թռչունս, և մամ, և մեղր · ի ծովեզերս նր գտանին
անթիւ պատուականք · այլ չունի բոլոր ասկոյ կամ
ալ-

արծաթոյ. կի՛ գէթ մինչև ցայժմ ոչ յայտնեցաւ. վասն սակաւ սպանիացիք գաւառին յայսմ գաւառի. զի անդ առաւել յաճախեն նոքա, ուր առաւուտն է հանքայս. ուստի բնակիչք որ գրեթէ բովանդակ ազերիկացիք են հնազանդեալք, կի՛ սորուկք սպասնեցուց. որք ծառայեցուցանեն զնա՛ ի գործել աղ ի պարոյրն քամբեկեան. և՛ ի գարմանել զանասունս նոյ, և յայլ գործս ծառայութիւն։

Գրեն ոմանք ի պատմագրաց սպանիացւոց, թէ յորժամ հասին նոքա ցայս գաւառս, գտին ի մէջ բազնակայ նոր նշան քրիստոնէութեան. ջուրս զտեսակ ինչ մկրտութեան, այլ եթէ չիցէ առասպելական պատմութիւն, այն մկրտութիւն ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ լոկ լուացումն առանց ինչ ձևոյ բանի, որ հնարիկ է և այլոց ազգաց բազմից. մինդ թէ գոդ ամ նախնիք կրօնից Տի։ Ոմանք ևս գրեցին, թէ գաւան ի մէջ բնակչաց սորին գաւառի, որք սպրեցան ամն երիք հարիւր. բայց ի հատառաչ այսմ՝ ի վերջին գարս մեր, յորս ոչ լսեմք ի վերին Տի մերում սպրեալ ուրուք առաւել քան զամս 170. կի՛ 200, մեծի վկայութեն կարօտիմք։ Ի պարոյրն քամբեկեայ, և հնաւտաբաստ՝ յաճախեն անդ պնակիք ի հաստանել փայտս ի պէտս նաւերոյ. որ կարի շահաբեր է նոցա. այս ազատաւն ընծայեցաւ նոյ ի գաշնադրութէ՝ որ եղև ի 1763։ Լաւ գլխաւոր տեղիք գաւառիս են հետևեալք։

Մէրիա։ Գլխաւոր քաղք հանորէն գաւառին, եպիսկոպոսանիստ. և ամէնուն գաւառակաց իշխանի նոր. կառուցեալ ի հիւսիսային ծովեզերս խզգանայ։ Քահբեիւ. կի՛ ԱՀ քրանէսոյս ամբեկեան։ Քաղք բաբերին, և բարձանգրդ. կառուցեալ առ շարձակ պարուրիճ որ ի նմին առնու զանուն. չինօճածքն քարաշէն են, և վայելչակերպ. Ունի նահանգիս մեծ, այլ ոչ այնպէս ինչ խոր, և բերդ հզօր, զոր երկիցս առին անգղիացիք ի 1659 և ի 1678. այլ յետոյ անգրէն դարձաւ ի ձեռս սպանիացւոց։ Յաղին Ճակս էր վաճառատեղի փայտի ներկոյ. զոր անգղիացիք Լօկվուա կոչեն. բայց յորմէ հետէ որ ուժաւ ազատաւն անգղիացւոց ի հատանել զայն տեսակ փայտի ուր և կամիցին, նուազեցաւ միջոցաւս այս շահաշատուն քաղքիս։ Այ՛ժմ գործեն ի նմին գաւառս, և այլ զնոսն ձեռագործս քամբակեայս։

Գոտոլէս. և գեօղ Մոյս։ Են երկու քաղքք կառուցեալք առ ամն հադափս գետոյ. ի մէջ նոցա են գե-

պեցիկ Հնդիկք ծառոց գազաւոյ՝ ասեն և անոնք գեռոյն, ուր գասնի և ապրք մի սպիտակ գազաւոյ՝ որ չիք այլոյր։ Մեծուելն և արտաքին գոյն փեշնիցց նր՝ նման են հասարակ գազաւոյ, բայց մէջն կի պատուն է սպիտակ. որ լռսեալ փոխ յալ իւր սպիտակ իբրև գիւն. իսկ չոքոլանն զոր գործն անտի, կոչի փրփրացեալ, կի փրփրատեսակ. դորմ ասեն Թէ պատուհասական է յոյժ, և յանախնէ առ սպանիացիս։ Իսկ 'ի ծովեզերս չրջակայ վիճակ կի քրիստս՝ գասնի ապրք մի խիժի առատ յոյժ 'ի հատորս հատորս, այլ ոչ գիտեն Թէ ուսանի գոյ. զոր փիսկ հնարկ կարող 'ի կիր արկանեն 'ի ծեփել նաւս գիտուս։ Ասի Թէ գասնի անդ և կենդանի ինչ, զոր կոչեն Հերգ. քզի այնպէս յամրաչափ է, մինչև առ բանուել հարուածոց հազիւ քայլս ինչ առնել զօրն ոտնջոյն։

Վալապուէրա. կի Վալեպուէրա։ Քղքի կառուցեալ յաբեւելեան ծովեզերս իւթադանայ հանդէպ քօղումել կղզւոյն։

Վալմանիա։ Քղքի փոքր, այլ բարգաւաճ և ծաղկեալ, կառուցեալ առ գետովն՝ որ կոչի գետ մեծ. 'ի հիւսիսակողմն նր։

Դամասա։ Աւան առ մեծ լճիւ, որ հոսի 'ի ծովն մտ 'ի հարաւային բերան մեծ գետոյն։

Սամաքիտրա. Զկիդոս. Սամոտրէն. և Պաբոյր տէ դոմինկոյ։ Են աւանք և գիւղք այսր գաւառի։

Գոնոսոծն. կի Կիլասդէա։

Այս գաւառ ունի իւր սահման 'ի հիւսիսոյ՝ զոր լճէն. և զմասն ինչ կիսատաքսարայ. յարեւելից՝ զծոյն մեքսիքոյն. 'ի հարաւոյ՝ զմեքսիքոն առանձնակ. և մասամբ լինն զդլասքալա. իսկ յարեւմտից՝ նոյնպէս զմասն ինչ կիսատաքսարայ։ Երկայնութիւն նր է իբրև 165 մղ՝. նոյնչափ գրեթէ և լայնութիւն. և է ուղիզ 'ի նեզբոյ արեւադարձին խեղդեանն. վիղ կէս մի անկանի իբ բարեխառն գօտեաւ, և կէս մի իբ այրեցածիբ։ Օդ նր բարի է. իսկ երկիրն իբ արգասաւորուն պէսպէս. քզի հարաւային մասն մտ 'ի սահմանս մեքսիքոյն՝ պատատ է և արգասաւոր. ուր գասնին և բազք ոսկւոյ. այլև ազահանք. իսկ հիւսիսայինն՝ ազաղուն ամուլ և անբեր։ Կորլեկս էաւ զգաւառս զայս զկնի սրբե-

ղոյ մեքսիքոն քղքի. բայց բշխմ տառապեցաւ յառ նուէն ինա. նոյնպէս և ի միակէն. որոյ գլխաւոր տեղիք են հետապնդք։

Փանոփօն։ Գլխաւոր քղքի այսր գաւառի, հոխոկ պատանիսա, և աճառ գաւառակալ իշխանի ներ. հիմ նեալ ի 1520 ի քրիստիսէ, և անուանեալ Սբ սպէ փանոս նաւահանգոսի, առ համանուն գետով իբր 51 մղոնաւ հեռի ի ծովէ. և 186 ի մեքսիքոնի։ Ունի իբր 500 տունս կիսի գերդաստանս. տունք ներ քարաշէն են, այլ ծածկեալ տերեւով արմաւենեաց. իսկ գետն է մեծ և ջրառատ. ըստ որ կարեն նաւարկել և նաւք մեծամեծք. բայց առ մուտս նաւահանգստի ներ՝ ծանծաղ է ջուրն, ըստ որ չեն մարթի անցանել ծանրաբեռն նաւուց. որ և մեծաւոր նաւս զերծուցանել զառևտրուն քղքին։

Սբ յակոբ խրոյ։ Քղքի փոքր առ փանուքոն գետով ի գնդկոկ և ի զոհարձալի վայրի։

Հրվատիքան. Դոմինիքո. Դոմատլիխա. Դանսոսէ. Դանլոտոն. Փոխիփվն։ Եկն աւանք և գիւղք երեսք այսր գաւառի։

Ոտ ԼԵՌՆ։

Լ ադաւորուն նոր լեռնի ձգի ի հիւսիսային ա. րեւմտեան կողմն փանուքոնի, ի սահմանս լուխ սկայ, և նոր մեքսիքոնի։ Գլխաւոր գետ ներ կոչի Պրավօ. այլ և գետ հիւսիսոյ. որ ի հիւսիսոյ հոսել ըստ հարաւ, մտանէ ի ծոցն մեքսիքոնի։ Երկիր ներ լեռնային, ուստի և ոչ այնչափ ինչ արգաւանդ. ի լերինս ներ դտանին հանք. այլ գրեթէ խոպառ անդրծ թողել կան, առ ի չգոյէ գործավարաց. ջրղի մեծ մասն գետառին բոլորովին անբնակ է. նաև սպանիացիք տակաւ են անդ. որոյ գլխաւոր տեղիք են երեք հետապնդք։

Բեյրդ սբ յովհաննես. կամ Սբ յովհաննէս։ Ի ամրոց և աւան առ պրավօ գետով։

Քահոփպա։ Աւան ի հարաւային կողմն դաշտին։

Սբ Բեռնարդոս։ Ի ամրոց և պարսպր համանուն առ սահմանօք լուխսոյ,

ՅՕԴ ՔԵ ։ ՅԱՐԵԱՆ ԿԻՍ ՆԱՀԱՆԴ ԱՎԱՏԱԼԱՔԱՍԱՐԱՅ ։

Այս նահանգ՝ զոր սպանիացիք Էքսիմն անուանեն Թագաւորութիւն նոր կալիկեայի, պարագրէ զՀիւսիսային կողմն մէքսիքոյի, կիմնոր սպանիոյ. և ունի իւր սահման՝ ի հարաւոյ և յարեւելից՝ զնահանգն մէքսիքոյի. ՝ի հիւսիսոյ՝ զնոր մէքսիքոն. իսկ յարեւմտից՝ զծովն Հարաւային, կիմ զովկիանոսն խաղաղական. զծովն կարմիր, կիմ զծոցն քալիֆորնիայի. առ որով տարածի քե երկայն իւր 600 մղոն. իսկ քե լայն ՝ի ցամաքակողմն իւր 500. բայց հիւսիսային ծայր նր նեղ է յոյժ. և քե փոքր ինչ մասին՝ անկանի քե այրեցած գօտեաւ. իսկ մեծ մասն նր՝ է ՝ի նէքրոյ բարեխառն գօտւոյ. ուստի և օդ նր ոչ սէջ ոչս է, բայց յամ հողմանս քաղցր բարեխառն առողջ. վիյ և բնակիչք նր սովորաբար երկայնակեաց են. և վերջ ՝ի զանազան ախտից, որք յաճախ են յայլ տեղիս.

Երկիր նր քե մեծի մասին լեռնային է և անտառալից, մանդ ՝ի ծովեզերեայ տեղիս. վիյ ՝ի ծովէ եւ իւր իւր անքէհան իմն անտառ. սակայն ՝ի նէքրոյն կողմանս ունի շարձակ վայրս մշակելս. որք այն չափ բերրի են և արգաւանդ, մինչև յարմտեաց եւ բոլիոյ բերել քե միոյ՝ հարիւր. իսկ յամերիկեան արմտեաց՝ երկերիւր, և աւելի. ամ քանչարք արմատք և պտուղք եւ բոլիոյ քաչ պտղաբերեն. ունի և հզօրնաշաքար առատ. որդան կարմիր. մեղու անհայիտց. և արտաս խոտաբեր անասունս ընտանեաց և վայրենիս. ազգի ազգի փայտս պատուական և այլ առաւել քե գնմ գերազանցն բերք նր են բոլոր ոսկւոյ, և արծաթոյ, կապարի, և պղնձոյ, բշխի և պատառաքերք ։ Ի վերջին ժամս բացաւ ոսկեհանք ՝ի գաւառն չինալոայ, և սոնորայ, 42 մղոն քե երկայն՝ գրեթէ առ երեսօք երկրի՝ այնչափ առատաբեր, զի ՝ի բաղոր Տի ոչ լսի գտանիլ զուգահան այնմ. յորմէ անբաւ գանձս հանեն սպանիացիք, և տանին ՝ի փոքերանոցն մէքսիքոյի. ոչ ընդ ծով, (որ գիւրին էր յոյժ, երկուցեալ ՝ի վտանգէ նա-

Նահապետական, այլև ի հնումն ատենից) այլ ըստ ցանկալի բազմ ծախիք և անթաւալ աշխատութիւք բարձեալ ի վեր քարոզ եղեր 1000 մինուճար ձնորհաւ. խոկ ի ծոցս վիշապս քաղքենական գտանի մարգարիտս, որ յաւուրսն ապագայն առաւել առատս էր, այլ այժմ ոչ նոյնպէս:

Բնակիչք նահանգիս են սարուկք ազանիայոց բայց երբեմն ըմբռստացեալ յառնեն ընդդէմ նոյ, յորժամ չեն հաճախոհ իւրեանց քաղքենից: Այք ըստ բնածին բարուց, փառասէրք են անապարճք և հեզք ի գործս. որք ոչ երբէք մեծին զեւոս ի գործ, եթէ ոչ ասցի նոյ վարձ բազմ. զգեստ նոյ ե չուխի և վերարկու բամբակի. և առնապանք նոյնպէս ի բամբակոյ. անկողինք նոյ փափաք լոկ, զոր ինքեանք գործեն. կրեն մանեակս ի պարանոցս ի կանայսն գոյն քարանց. և ապարանչանս ի դաստակս, և ի սրունս. սովորական զբաղմունք նոյ ե կտաւել և խաղալ ի ձայն շէփորայի. առաւել համեղ կերակուր նոյ ե միս ձիոյ. և մարացորեն կի մսոյն. խոկ ըմպելին՝ գինի արմատոյ, և չաքարով: Ամ գեղ և հնարկութիւն նոյ՝ ունի իւր սեփական քաղքէն կացուցեալ ի ազանիայոց. որոյ իշխանութիւն ժառանգաբար անցանէ ի հօրէ յորդի. բայց ըստ նմա են և երկու իշխանք ազանիայիք. որոց պաշտօնն ձգի ընդհանի հինգ. և երեքին ոք ի միասին կառավարեն զգեօղս և գնորհուեաս նոյ:

Ահա նահանգ բաժանի յեօթն գաւառս. որք են Նոր Կալիէա. Քաւլիսթօ. Քինամերան. Զափոնիա. Նոր պիսթալիա. Քոալիսկան. և Զինալօա. զորս յաջորդակայ առաջագրեսցուք:

Նոր Կալիէա:

Կոչի և Վիսթալիսթա առանձինակ, ունի իւր սահմանս յարևելից և ի հարաւոյ զիջօսքան. ի հիւսիսոյ զքաւլիսքօն. և յարևմտից ըստ մասին զովկիանոս: Երկայնութիւն նոր է իբրև 150 մղոն. նոյնչափ գրեթէ և լայնութիւն. և թէպէտ ըստ այլեցուն գօտեաւ անկանի, այլ օդ նոյ բարեխառն է և առողջ. խոկ երկիրն արգաւանդ. թէպէտ ի ծովեզերեայ տեղիս լեռնային: Գլխաւոր տեղիքն են հետագայքս:

Ինքնալիսթա. կամ Կոստալիսթա: Ի գլխաւոր քաղ-

ոչ միայն նոր կալենդիոյ, այլև համօրէն նշդին. եպիսկոպոսանիստ՝ որոյ նիշան է ը արքեպիսկ. սիրոնն. և անուն առնեն կամ ժողովոյ բոլոր նա. հապին. մեծ բարեշէն և բազմամարդ. կառուցեալ առ պատնայոս կամ էպվիքոսն գեաղ. յերարձակ գաշտավայրի՝ որ շրջապատեալ է ի լերանց. և ոռոդեալ ի բազմապատիկ անտառիս ձորակաց։ Բիւմ եպիսկոպոսին եկեղեցիք և վանորայք արանց և կանանց պատին յայսմ քղքի. յորս յաւէտ երևելի է մայր եկեղեցին մեծաշէն և մեծածախ։ Ի հարաւակողմն սորին քղքի՝ է լիճ մեծ կոչեցեալ Քաֆալա. որոյ շրջապատն է իբր 120 մղոն։

Դռնիլ։ Ի սուան մեծ առ միով ի վտակաց պատնայոս գեաղոյն։

Սիրդիվիճագն։ Քղքէ ծովեզերեայ կառուցեալ առ բերանով նահանացեալ պատնայոս գեաղոյն. որ է մի ի գլխաւոր գեաղոց նոր սպանիոյ. և գործէ առ սովին քղքաւ նաւահանգիստ պատուական և ընդարձակ։

Վասպուրական։

Զգի ի հարաւային եզերս այսր նահանգի. և է շրջապատեալ ի հարաւոյ և յարևմտից՝ ի խաղաղական ովկիանոսէ. յարևելից՝ ունի իւր սահման զվատաստարատա առանձնակ, և զմեքսոպատն. իսկ ի հիւսիսոյ՝ զքամեգլան. յորմէ բաժանի անձուկ կրճիճ, որ գնի արտաքս ի ծովն։ Տարածումն նր ոչ ուրեք անցանէ զ150 մղոնաւ։ Երկիր նր այդպէս անդ է. որ բաց յարմարեաց՝ ունի և արծաթահանքս. այլ ընտանի անասունս սակաւս։ Ի գաւառէ ասոր եզանէ իւղն, զոր սպանիացիք կոչեն իւղ գժոխային թղոյ. որ բաց յայլոց զօրութենց՝ զոր ընծայեն նմա, լուծանէ զուռայցս. ցրուէ զխիճս որովայնի. օծա նելով արտաքուստ զորովայնն. կամ կաթիլս մի երկուս ի բաժակի գինւոյ. օգտակար է և երկունից գլխոյ, այլև խլուէ։ Մեծ մասն բնակ. ջաց այսր ՃՀոի՝ են բնիկ ամերիկացիք. որք առաջէր քղքին են և հրամանատարք, և լաւ կամ վարին ՃՀ զբնակիչս այլոց գաւա. գասանին անդ և յորովք ծնեալք՝ յառնէ սպանիացւոյ, և ի հինոյէ ամերիկացւոյ. որք ը մեծի մասին փարեամ են. այլ բուն սպանիացիք սակաւք։ Իսկ գլխաւոր տէրք նոյ են հետապնդ.

Քաւչարան։ Գլխաւոր քրիստոնէական տաճարն է, ուր կը գտնուի գլխաւոր աթոռը Հայոց Կաթողիկոսին։

Քաւչարանագլուխ։ Գլխաւոր քահանայ մը, որ կը վերակացուէ քաւչարանի մը։

Քաւչարանական։ Որ կը պատկանի քաւչարանի մը։

Քաւչարանապետ։ Գլխաւոր քահանայ մը, որ կը վերակացուէ քաւչարանի մը։

Քաւչարանատուն։ Տուն մը, ուր կը բնակին քաւչարանի մը քահանայքը։

Քաւչարանի։ Որ կը պատկանի քաւչարանի մը։

Քաւչարանք։ Քաւչարանի մը քահանայքը։

Քաւիչ։ Որ կը քաւէ։

Քաւութիւն։ Ի Հին Կտակարանի մէջ՝ զոհ մը, որ կը մատուցանուէր Աստուծոյ՝ մեղքերու թողութիւն խնդրելու համար։ Ի Նոր Կտակարանի մէջ՝ Յիսուս Քրիստոսի մահը, որով մարդիկ կը ստանան մեղքերու թողութիւն։

Քաւութեան։ Որ կը պատկանի քաւութեան մը։

Քաւութեան տօն։ Հրեաներու տօն մը, որ կը տօնուէր Եհովայի առջեւ մեղքերու թողութիւն խնդրելու համար։

Քաւութիւն։ Տե՛ս Քաւչարան

Օ ա ս ա պ է ա ա ։

Ռանի իւր սահման՝ ի հիւսիսոյ՝ զնոգ պիսքալիա. յարեւելից՝ զփանուբ. ։ ի հարաւոյ՝ զվալաք սարա. և մասամբ իւն զբեսարեդեան. իսկ յարեւմտից՝ զքուլիսքան. մասամբ իւն և սա անկանի ընդ բարեխառն գօտեաւ. իսկ ընդ այլ մասին ընդ այրեցօ ծիւ։ Երկայնութիւնն իւր է իրր 300 մղոն. իսկ լայնութիւն 135։ Աբեմանեան կողմն նր է գլխաւորն անջրդի և անբեր. և եթէ չիւն անդ հանգ, որք համարեն զնա առաւել առատաբեր ընդ զայլս՝ որք են յամերիկա, կարծեմ թէ բնակիչն անբնակ լինէր։ Իսկ արեւելեան մասն ընդ հիւսիսի՝ արգաւանդ է յոյժ և բերրի. վայ և է մի յառաւել բազմամարդ գաւառաց այսր նա հանգի. որ և ունի բիւր քղաքս, և գեօղս մեծաս մեծս, որոց գլխաւորքն են հետագայքդ։

Ջ ա ս ա պ է ա ա ։ Գլխաւոր քղաքն գտանին և աթոռ գաւառիս եպիսկոպոսի նր. կառուցեալ ընդ արեւադարձիճ խեցգետնի. իրր 120 մղնէ հեռի ի կիսատաքսարայ. և 240 ի մեքսիքոնէ։ Սպանիացիք պահեն առ սր վերաբար իրր հազար զօրականս. առ ի նոճառնել ունել 800 գերդաստանս ամերիկացւոց գերեալս, զորս ծառայեցուցանեն ի մետաղս, և յայլ գործս ծառայուե։

Տ ա ր ա ն ։ Քղաք փոքր՝ այլ եպիսկոպոսական. կառուցեալ առ ոտս լերանց, ուստ առ արծաթահանքս սքին մարգնոսի. և առ ձորն սքի փրկչին. իրր 400 մղոնաւ հեռի ի մեքսիքոնէ. ուր ալփոնսոս փաքեքեան հաճ գաղթական սպանիացւոց հրամանաւ Ֆրանչիսկոսի խուսաւոյ. և յայսս տեղիս կոչեաց զնա ի յիշատակ հանանուն քղքին որ ի սպանիա։ Օգ սորին քաղաքի բարի է. և շրջակայ երկիրն ոտգիշ ի բիւր պտղոց և ձորակաց. ուստի և արգաւանդ։ Բովք սքին զուսկայ մեռ են նոյն։

Կ ա պ է ա ն ա ։ Քղաք փոքր ի հիւսիսակողմն տուրանկայ. հիմնեալ ի ֆրանչիսկոսեան փաքեքեան առ կուսակալութեան իսպանի ի ձոր ինչ արգաւանդ և բազմամարդ, որ ի քղաքէ աստի առնու զանուն։

Ս ա ֆ ո ն ա ։ Քղաք սպանիացւոց, և արծաթահանք առատաբեր յոյժ, իրր 60 մղոնաւ հեռի ի զաքատեկասայ։

Ս ա ք ո ս ։ Այ նոյնպէս բնակուկ սպանիացւոց, և արծաթահանք առ սահմանօք նոր պիսքալիոյ։

Քհեռաս. Սէ գաբրիել. Սանդրէդէ. Սանկեա. Լվափէ. Տաֆէ. և Բառռաս։ Էն քանակուձք սպանիացւոց. և եւևէլէ հանք յայսմ գաւառի։

ՅՈՐ ՊԻՍՊԱԼԻԱ։

Ի հիւսիսոյ՝ ունի սահման զնոր Մէքսիքոն. յարեւմտից՝ զչինալօա. և զնոր Նաւառռա. ՚ի հարաւոյ՝ զղաքադէքաս. խակ յարեւելից՝ զնոր Լէոն. և զտիպաքերիա։ Յայս գաւառ՝ ոչ և ՚ի զաքադէքաս՝ զաւաչինն եհաս Ֆրանչիսկոս իսպառա. զոր ՚ի 1554 առաքեաց լուդովիկոս վերատես փոխարքայն. առէնէ նմ առաս ոչսար Ճնդհվ։ զինս և առաձար դաշնագ զօրաց. նա զաւաչինն եհաս ՚ի զաքադէքաս. և մի առ մի նուաճեցաւ անդ զրիմ քաղքէս զանազան ցեղից վայրենի ամերիկացւոց. գաւառ անդ սպանիացւոց զրիմ հանքս ոսկւոյ և արծաթոյ, դիմեցին ՚ի լերինս զաքադէքասաց ՚ի խըն դիր այլոց. և առ սակաւ սակաւ մտին ՚ի գաւառան ոսոգէն ՚ի սալինէս կամ սալինէս գետոյն, զոր կոչեցին նոր պիսքաշիա. և քաղցրութէ և մարդասիրութէ ոգացին զսիրտս բնակչաց երկրին, հիմնեցին անդ նոր քնակուտ անուանեն Նօվոյն գէ պէօս. ցր անուն ՚ի։ Բայց Ժողովուրդք երկրին ոչ նուաճեցան ընդ լծով սպանիացւոց, եթէ ոչ ՚ի Ժամս փոխարքային մարքէզի մանրիպվայ. առ որով անձնատուր եղեն նմ և քրիստոնեցան և կվաթաքիացիք՝ Ժողովուրդք ամենից և ահարկուք նախնի ինքնակալաց մէքսիքոյի. և անտի մինչև ցայժմ այս ամ ազգք են ընդ տիրութէ սպանիացւոց. որք բաժանեցին զնա ՚ի 104 ցեղս, կամ գնօզս։ խակ գլխաւոր տեղիք գտեալ են հետևեալքդ։

Ղօմայէ գէ պէօ. կամ Ձհոն ու։ Գլխաւոր քաղք համարէն նոր պիսքաշիոյ. և եւևէլէ յայժ ՚ի սպառնացան բավուց իւրոց. կառուցեալ ՚ի Ֆրանչիսկոսէ իսպառայ. որ և կացուցաս գտեալ իշխան այսր գտեալ յաջորդէն սպանիոյ ՚ի վարձ աշխատանաց իւրոց։ Այս կամեցեալ օրսափ ինչ մարթի և ծանիցուսանել զայս գաւառ, եւ՝ ՚ի պարզև բնակաց նր ամերիկացւոց և սպանիացւոց զբովս արծաթոյ ավինովայ, զոր գնոյ առնէ էր. վայ ՚ի սուզ Ժամին բաղմանցն անդ բնակիչք. որք և ամ ջանիւք գործ ձէին ՚ի մեռուցս նր. ոսսոն արքայն սպանիոյ առ նոյր

նոյը ամի ամի հասս բշմն լօկ ՝ի հինգերդաց հան֊
քացն ։

Սբ ֆիլիպպոս ։ Ազան առ առլինէս գնաով ՝ի հա֊
րաւային կողմն նր ։

Բառաբաչ ։ Քօռաֆէ ։ Սիքռինիֆէ ։ Սբ խաչ ։ Սբ էջնա֊
գիոս ։ Կլինոֆա ։ Մայաֆիլ ։ Են ուանք և գլխաւոր
գեօղք այսր գաւառի ։

Վ ա ղ ա խ ա տ ն ։

Ովղեզկոյ գաւառ շարժակ ։ որ ունի իւր
սահմանն ՝ի հիւսիսոյ՝ զհինալօա ։ յարևելից՝
զղաքադէքսա ։ ՝ի հարաւոյ՝ զկուռատալքսարա ։ իսկ
յարևմտից՝ է շրջապատեալ ՝ի խաղաղական ովկիա֊
նոսէ ։ Երկայնուն նր 200 մղոն ձգեալ առ ծովե֊
զերբ ։ իսկ լայնուն իւր 100 ։ Գլխաւոր գետ նր
կոչի Սալ ։ որ է մի յերեսելի գետոցն մէքսիքոնի ։
որոյ մակաբ ՝ի ծովն՝ գործէ անգամնօր մեծ ինչ
պարոյր և նաւհնեխատ պատուական , այլ մնաս նր
դժուարին ։ Երկիրք նր արգաւանդ է ։ բերէ զամ
տեսակս արմտեաց և պտղոց առատ ։ ունի և բուռ
ածամոյ առատաբերս ։ Զայս գաւառ եգիտ և
կալաբ Նուինոս կուռմանոյ ՝ի 1533 ։ և ասի թէ
յորժամ սպանիացիք հասին անդր , տունք կի հիւղք
բնակչաց նր էին օտարաւոր ինն ձեռով չինեալ , և լի
օձիւք ։ որք յորժամ մերձենային որք ՝ի տուն անգր ,
յամ կոշանոյ չնչին ըզեմ նր ։ Իրրև կալան սպա֊
նիացիք զգեղս զայս ։ ՝ի զանազան տեղիս հիմնեցին
բնակութիս ։ որոց գլխաւորքն են հետագայքդ ։

Ռուխատն ։ Գլխաւոր քաղք գաւառին կառուցեալ
առ սալ գետով ։ և ամենօր գաւառակալ իշխանի
նր ։ որ յանգագոյն նստիր ՝ի քաղաքն կոչեցեալ Սբ
Ֆէյէլ ։

Սբ Ֆէյէլ ։ Էր քաղք հիմնեալ ՝ի նուիկնոսէ կուռմանոյ
առ գետով զոր նա ինքն կուռման կոչեալ Մոռէնէս ,
ըր կանանց , ՝ի պատճառս բազմութ կանանց ։ զորս
տեսին սպանիացիք յեզերս նր յորժամ հասին անդ ։
Բապտէս ։ Բենեդիտոս ։ Զանօրի ։ և Լոխա ։ Են այլ
նշանաւոր տեղիք այսր գաւառի ։

Կուախալա ։ Էր կղզի երկայն իւր 70 մղոն հանդիպ
ծովէ բերձեալ քուլհաքանայ ։

Ջինալօա ։

Ջգե 'ի հիւսիսային արեւմտեան կողմն քուլիա քանայ. ունի իւր սահման յարեւելից՝ ղզլ քադէքաա և զնոր պիքալիա. 'ի հիւսիսոյ՝ զնոր նաւառոա. իսկ յարեւմտից զկարմիր ծովն, կիմ ղծոցն քալիֆօրնիայ ։ Ունի բիմ գեաս. օգ նր ը մեծ մասին պարզ է, բարեխառն և առողջ. երկիրն լեռնային. այլ ը հանդարտ խօսելով արգաւանդ և բերրի. ունի և բիմ հանքս ոսկւոյ և արծաթոյ ։ Ջայս գաւառ եգիտ նախայիշատակեալ նուհնօռ կուսման. որոյ 'ի 1552 ելեալ 'ի քուլիաքանայ հիմ արամիք իւրով, և ձնդհօրդէը իբր 150 մղոն ը հիւսիս, եհաս 'ի բէդադէան գեա. եգիտ անդ սակաւ բնակիչս, որք զգեցեալ էին զմարթ հղկերբւի. և էին բարձրահասակ և բարեդիս մարմնով, այլ թխագոյն. քաջ պատերազմակից. զէնք նոցն էին նետ գեղեալ, նիզակ, մահակ, և վահան. և ասէ թէ մարդակեր էին, և պաշտէին զարեգական. այլ զոհս ինչ չնաս ոչ մատուցանէին նմ։ Անցեալ կուսմանայ հանդերձ գնդաւն իւրով զբէդադէան գեասվ, յետ այլեա 150 մղոնաչափ ձնդհօրդուէ՝ եհաս 'ի չինալօա. ուր եգիտ աւելի ը 25 գեօղս բազմամարդս. և 'ի պոճձա անձրեւայ՝ կոպին ապահացիք աւ նմ աւուրս 42. յորս բնակիչք տեղւոյն կերակր բերին զնա որսով իւրեանց. առատ ձանձրացեալ 'ի նոցանէ, թողին զնա՝ և աւ հնրկ փախեան և թաքեան 'ի լերինս և յանտառս ։ Իսկ կուսման չզնեց ը բովանդակ գեան, եհաս մինչև 'ի հասզիմի գետն. և անցեալ ը այն, զնաց մինչ թէթև ինչ մրցմանց ը բնակչաց երկրին, գարձաւ յետս ։ Յետոյ վերստին դարձեալ անդր ասպանիացիք. և բիմ աշխատ եղեն 'ի նուաճել զբնակիչս նր. որք են յաղթանդամք ազգով և քաջ պատերազմակիք. և 'ի 1554 սկսան հիմ նել անդ բնակութիւն. որոց գլխաւորքն են հետեւեալք ։

Ջինալօա ։ Գլխաւոր քղաք գաւառին. հիմնել կիր լաւ ևս ասել՝ նորոգել 'ի 1554 'ի փրանչիսկոսէ խոպաս, որ հած անդր և բնակեցոյց զաղթականս սպանիացւոց. որք այժմ մեռեալ են 'ի բնօրհ մեռելոց. յորս ծառայեցուցանեն զնակիչս երկրին ։

Սբ Գէօյէլ. Քամալօա. Քէօրէ. Գհվէվէօ. Պաօա. Ո-

Ռութվէ • Հինոհոռա : Են նշանաւոր տեղիք այսը գետի, զորս յիշատակեն աշխարհագիրք :

Յօդ Ը. Ուտեան կամ նահանգ Վարդիմալայ •

Ուտեան կամ նահանգ՝ սարահարթ բովանդակ զայն մասն նորոյն սպանիոյ կամ մէքսիքոնի, որ ի նահանգէ մէքսիքոնի ձգի ընդ արեւելեան հարաւ մինչեւ ի կիրճն փանամայ, և տարիճոյ • յո մինչեւ ի սահմանս հարաւային ամերիկոյ : Երկայնութիւն նոր տարածեալ առ խաղաղական ովկիանոսաւ է իբր 900 մղոն • իսկ լայնութիւն յընդարձակագոյն տեղիս 420 • և բաժանի յերկիս գաւառս • որք են • Վարդիմալա • Ուեհոթան • Քեոխա • Ճիմալիա խաղաղեկ • Հոնդուրաս • Նիկարագուա • Քոստառիկա • և Վերակրուզ • զորս յառաջ քիւիդ մի առ մի ստորագրեցաք :

Վարդիմալա կամ Վարդիմալա առանձնայն :

Ի բարբառ բնակչաց երկրին՝ Գվատեմալա ասացեալ, ձգի յերկիր խաղաղական ովկիանոսի • և ունի երկ սահման ի հիւսիսոյ՝ զվերաքոպա • որ է ի նահանգին մէքսիքոնի • ի հարաւոյ՝ զնիքարակուայ • իսկ ի հիւսիսոյ արեւելից՝ զքեափա • զհնդկարիա խաղաղեկ կոչեցեալ գաւառն, և զմահն ինչ հնձառատ բաստ : Ունի բազմ գետս մեծամեծս և մանուսն • յորոց յոմանս գաւառի բազմուն կոկորդիլոսաց : Օդ նոր ընդարձակ խոսկովմ յոյն է և հնաստակաց • զի խոնաւ է յոյժ • Թանձր, և տօթագին հողմունքն • ուժգին հիւսիսայինք և հարաւայինք՝ խիստ են և մերկասից • այլ տօթոցաբար ոչ տեւեն աւելի քան 15 • 20 աւուրս • նոյնպս և անձրեւք նոր յորդք և ջաղք • Թէպէտ ոչ այնչափ յամախեն : Երկիր նոր լեռնային է • բայց ունի և բազմ հովիտս, և գաշտս արդաւանդս յոյժ • որք բերեն մայիզ, կամ մաքացորեն առատ, և ցորեան, և այլ ազգի ազգի արմտիս, և պտուղս պատուական, և բամբակ • ունի և գազաւոլ առատ • և մեղր, և մոմ, և բալասան ազնիւ, և անասունս

ընտանիս, և վայրինիս. առ սատանիկ խոնաւուն յաձախեն անդ օձք, իժք, կարիճք, և որդունք մեծամեծք, թաւք և թիւնաւորք. որոց լոկ ձայն փուսն բերմ անգամ մահաբեր է. նոցունց յաձախեն անդ և ագռի ագռի ճանճք խայթոցաւորք. յան-

հնարին վնաս բնակաց։

Գտանին անդ լինջք ծծմբայինք, որոց ջուրք բուրեն ջեռնոյ հոտ ծծմբոյ. և ասի թէ ջրհակայ արուոք նոցա զարարատացուցանեն զերիվարս վտիտս և անզօրս։ Բնակիչք այսր գաւառի բերու են, այլ քաջ որսորդք. սովորական զբաղում նոցա են վարսիք կարճ մինչև ի ծունկս. և շապիկ, և վերարկու մի սառէի կիր կոստւի. գրեթէ նոյնպս զգեստաւորին և կանայք նոցա. և թէպէտ ունին զմանաւուր լեզու, այլ սովորաբար խօսին ի բարբառ մեջբնքայցոց. և ըստ պանազան ցեղից իւրեանց բաժանեալ են ի զանազան դասս. որոց յիւրաքանչիւրն գոանին 300. 400 գերդաստանք, որք ունին մանաւանդ դաստաւորս ազանիացիս. իսկ ոմանք ի դիւղորէից ընտրեալ և ունել քաղքեաս յազգէ իւրեանց. որք գոտեն զնոմ գաստաւորսն նոցա, բայ ի գաստաստանէ գլխաւորսուէ. զի այն պահէլ է առ մեծագոյն գաստաւորս։

Իսկ գլխաւոր տեղիք նոր են հետագայքդ։

Ալբերդիմա. կիր կոպրիայս։ Գլխաւոր քաղաք ոչ միայն համանուն մանաւուր գաւառի, այլ և բովանդակ նահանգին. եղանակիս, և ամառ գաւառս հալ առնեն կիր Ժողովայն յորում են երեք նախապաշտք. վեց խորհրդականք. և գործակալ արքային ազանիոյ. կառուցեալ է ի հովտի շրջապատելոյ ի բարձրաբերձ լերանց. յորոց միոնն հնոզ վառի, և արձակէ ըստ ամարկու, և բռնելիս որսառաձայնս, և ուղիս հրեղէնս ծծմբահոտս. և երբեմն անհնարինս բորբոքել, ցնդե ի վեր մեխիր յորդառատ, և քարինս ածիւնացնել. ուստի բովանդակ լեառն գոլով ծածկեալ մոխրով, և այնպիսի ածիւնացեալ քարամբ, զարմհարելի լինի տեսիլ բնծայիւ աչաց։ Յառաջ ք զամն ինչ առաւել ք զբովորականն բորբոքել, բայցառ ըստձակ և անդնդախոր արատառուած ի գլուխս լերին. յորմէ ցնդեցաս մեխիր այնչափ, մինչև ընուել զամ տունս քրիստեան և զքրիստեայ վայրս նր. ը մեխրոյ և քարինք արձակեցան, այլ ի ներսոց ան յայնկոյս լերին հոսեցին. ոչք եբեխն մինչև ցայսօր ի զարմացումն աեսողաց. ապա թէ ոչ՝ եթէ ի կողմն քաղաքին անկէ էին, մեծամեծ

քանդ-

քանգմանա և սպանուլ գործել էին ։ Քրչն է մեծ գեղեցիկ մարգասատ և բազմավաճառ. ունի գեր. գասանաս իբր 5000. և բիւմ չինոճածս երևելիս և գեղեցիկս. այլ մի միայն ժամիգասեւտական եկեղեցի. որ է նոյն իսկ մայր եկեղեցի Քրչին. իսկ այլ եկեղեցիք են ի ձեռս կրօնաւորաց. զի վեց մենաստանք են ի սմին քրչի. չորք արանց. և երկու կուսանաց. ի գամինիկեանց, ի ֆրանչիսկեանց, կրօնաւորաց որք կոչին վարձուց, և օգոստինեանց. յաջակողմն և յձեռնէ ունէին անդ վանս. երիք առաչինքն մեծ են, յորս սովորաբար բնակին հարիւր միանձունք. այլ ի մէջ ամենն յաւէտ հռչակաւոր է մենաստանն և եկեղեցին գամինիկեանց, փարթամ և մեծաշէն. ի զարգս եկեղեցւոյ նոր երևելի է արձամի կանթեղն մեծ և ծանրակիւռ. և արծաթեայ ձոյլ արձանեայ պատկեր յոմանց ի չափ հասակի մարդոյ. առաչին որոյ հինգ վառեալ կան 12 կանթեղք. իսկ ի մէջ վանացն են մեծամեծ պատկերք. և բուրաստանք ծաղկանց և պտղոց, զարգարեալ շատրճանօք. և ի միւսում յայնցանէ է լճակ 250 քայլ երկայն, բովանդակ սալայատակ. և շրջապատեալ ցանդուն որմով ։ Իսկ մենաստանք կուսանաց՝ կոչին անարատ յղութ. և ոչին կատարեալ. երկոքին ևս մեծամեծք և փարթամք. այլ առաչինն առաւել է. յորում ասի լինել բնակիլն իբր հազար անձինք ։ Ծաղկել է վաճառականուն սարին Քրչի. ուր յաճախեն վաճառականքն ոչ միայն ի շրջակայ գաւառաց, այլև ի սպանիոյ, և ի բերքուայ ք ծով և ք ցամաք ։ Պարենիք կերակրոց գերազգին են յայսմ քրչի. զի շատ ինչ առատապէս գտանի անդ. վայ գերբաւ կարեն ապրիլ անդ և ազբատք ։

Ս ա ֆ ֆ ե ի է ։ կամ Ս ի ֆ ֆ ա ն Ս ա ֆ ֆ ե ի է ա յ ։ Ծովեզերեայ քրչ փոքր. որ ունի նաւահանգիստ առ բերանով գետոյ ։

Ս ֆ ֆ ա ֆ ս ։ Քրչ ծովեզերեայ, կառուցեալ առ ափն խաղաղական ովկիանոսի ի հիւսիսոյ արևմտից կողք գիմելոյ։ Առաւ ապահովագոյն է ի նմ. իսկ այլ բնակիչք նր ամերիկացիք են ։ Ամենք յաշխարհս հագեալ զայս քրչ գնեն իբր գլխաւոր տեղի մասնաւոր գաւառի, արտաքոյ գաւառին կվարդ իմալոյ։

Ս ի ֆ է լ ի ։ Քրչ փոքր առ գետով. որ իբր 12 մղիւնէ հեռի՝ գնայ անկանի ի ծովն խաղաղական. ի հիւսիսային նր են մեծամեծ լերինք առատաժուռք և քարաժայռք. անուանեալք Քեանգալեան լերինք ։

յոր կան ամրացեալ ցեղք ինչ վայրենի ամերիկացոց։

ՎԱՀԱՆ։

Պատառ միջերկրեայ ՚ի ներքս ՚ի ցամաքն. որ ունի իւր սահման ՚ի հիւսիսոյ՝ զդաշտաքարն. ՚ի հինսկոյ արեւմտից՝ զնաքադան. ՚ի հարաւոյ՝ զվարդիմալա առանձնակ. իսկ յարեւելից՝ զշամբիա խաղազունն։ Երկայնութիւն նր յարեւելից յարեւմուտս՝ է իբր 225 մղոն. իսկ լայնութիւն յընդարձակագոյն տեղիս՝ իբր 300։ Գլխաւոր դիտ նր նոյնպէս կոչի քեաիտ. որ է մեծ քաղաքաւան և նաւարկելի. որ ի[ւ]խալ ՚ի հիւսիսոյ՝ անցանէ ընդ պատուհասնոյ. և ապա գնայ անկանի ՚ի ծովն գաղտագնայ. այս դիտ ոչ միայն զերկիրն արդասաւոր գործէ, այլև զվաճառականութիւն պատուական գործէ. զի ընդ նմա ընդարձակ գաւառին ընդ այլոց չընչակոյ գաղտաւոյ դիւրացուցանէ յոյժ։ Երկիր նր արդաւանդ է և բերրի, զի երկրագործութիւն առաւել ծաղկեալ է քան, ընդ այլ տեղիս ՚ի կողմանս յայսոսիկ. ունի ցորեան, և այլ սպղդի սպղդի արմտիս պատուական քանիարս տեսակս յիւրոցանէ. և գազօ, բամբակ, մեծաքան, որգան կարմիր վայրենի, մեղր, մոմ, բազմատեսակ ծառս մեծամեծս պիտանիս ՚ի շինուածս. ընդ թեղջ, սոսի, մայրս, նռնիս, կաղնիս են. զանազան ծառս խիժաբերս, խիժս ինկահոտս, բալասանս պատուականս, և զմոմ սեւագոյն քան զանառնոց. ընդ արջառ, ոչխար, այծ, խոզ. այլ յանէա անտառին են երիվարք նր, զորս տանին մինչև ՚ի մէջտեղն. թէպէտ իբր 500 մղոնաւ հեռի է տեսի. գտանին անդ և վայրենի անասունք. ընդ առիւծ, ինձ, արջէն, վարազն, Հապար, են. սպղդի սպղդի թռչունք գեղեցկափետուրք. նոյնպէս և օձք մեծամեծք յոյժ մինչև 20 ոտնաչափ երկայնութիւն. և այլ սպղդի սպղդի սողունք։

Բնակիչք ընդ առ համեմատութիւն այլոց ամերիկացոց, առաւել քաղաքակիրթ են և հրահանգեալ. եղանգ գործ արհեստից և ժրաջանք. ի[ւ]ր ՚ի գլխաւոր գործառնութեանց նոցա է կրթումն զինուորական ընդ ջուր և ընդ ցամաք. շինեն նաւակս ՚ի գետս, և փայտակերտ ամրոցս ՚ի ցամաքին, և եզեալ գնդիցդեմ միմեանց մարտնչին իբրև ոստիք. առնելով զմեմ փորձ պնդչի. ծաղկեալ են առ նմա և արհեստք առաւել ընդ

յայլ գաւառաց մերոց։ զի բայց յայլոց արուեստ առնուցուց, գաւանին անդ նկարիչք, երաժիշտք, և այլ այսպիսի արհեստաւորք, առ որս առաւել ևս՝

Ձար խնդրի։

Ի՞նչ թէպէտ այսչափ զանազան արդեամբք ձեռայեալ է այս գաւառս, սակայն յաչս սպանիացւոց արհամարհ է, և անպիտան համարեալ՝ զայլ ամ գաւառս, զոր ունին ի մէջ ծովուն. առ ի՞նչ ինձ հանիցէ. և զայն ոչ ածեն զմտաւ, եթէ արդեւնիք երկրի՝ և ժրջանն աշխատասիրութ բնակչաց՝ ընդ զսակասուլ հանիցէն։ վայ սակաւ բնակուիք սպանիացւոց գաւանին ի գաւառի սմա. որոյ գլխաւոր տեղիք են հետագայքդ։

Քնեֆա. կամ Քաղաք սպոնն։ Գլխաւոր քաղաք գաւառին՝ եղեալ ընդ ամենայնիս կառուցեալ յԱրաբացւոյ և ի զբաղարձակ և ի զբաղաւորեալ շրջապատել դաստարակ բլրոյք. Ընդ ակեզեցիս, և մեհեանսանս դիզեցիկս. յորս երևելի է մայր եկեղեցին. այլ ոչ այնչափ ինչ բազմամարդ և ոչ փարթամ։ Ընդ ուսումնականք քաղքիս յատակ եղեն, եթէ աղքատ են և հպարտ. ոչ լսին անդ այլ անուանք, եթէ ոչ քորթիսի, վերաբերեալ, մեհեդոյ, և այլոց երևելի առնիվ ապանիոյ, առաջին սիրասէր տղայ մեբեքեան Էն. որոյ պատճառ ոչ միայն արք՝ այլև կանայք. որոց այնչափ է փափկասիրութ, մինչև ասեն բերել յեկեղեցին զբարձրաթռ. զի ոչ կարենք ասեն երկար տակալ, առանց զօրացուցանելոյ զսասանեալս մեր։ Ընդ թէպէտ էին ոք գովանի նոր հանձայտ զուբ պատճոյ տանին այ՝ բայց ասկասուլ եղև տղատնաչէօք, այլև յայտնի նեղվիւք, բառնալ զայն անկարդ և գայթակղական տարօրուն, այլ ոչ կարաց. յոյր սակս ասի թէ կորոյս և զկենաս իւր։

Քնեֆա հեռի՝ ։ Ի՞նչ քաղք մեծ է զայլ ամ քաղս գաւառին. կառուցեալ ի ձոր մեծ մեա ի գագաթան գետոն երբ 30 մղոնաւ հեռի ի նահանջեմայ քաղքէ. Բնակիչք նր բազանդակ ամերիկացիք են. Քղի բարդուղիմեոս առեալ քաղաս առաջին էին այսր գաւառի՝ բազում կալեալ առ ալբեայն ապանիոյ, սակս անգթութեց զոր դործէին ի կռմանս յայսոսիկ ազանիացիք, ընկալան յարքայէ բիմ ազատուիս ի ամերիկացւոց. յորոյ միւն է, լինել նոյ զերծ ի գերութէ. ուստի և նք չինէցին զքղքս զայս, որ ի խուռ ձեռն բարգաւանել ձոխացաս բազմութ բնակչաց. զի ի չքնաղայ կողմանց ամենեքեան անդր գիմեցին, և փարթամ

մացուցին. վայ չէք ձեզ ուր այնչափ թշնամ մեծատուն ամբարիշտք գոցին օրշափ ասա. որք և են ձեզ բա- հանք և կրթեցք ոչինչ ընդտա՛ի սպանիացուց. և ունին՛ի քեզ անդ բնմ եկեղեցիս մեծաշէնս, և մեհատանս կրօնասրաց ։ ՚ի մերձակայ վայրս սորին ձեզ՝ են ընարձակ անդաստանք չաքարաբեր եղէ- գանց. և մեծամեծ դրծատունք ։

Փալնգիվ ։ Քաղաք փոքր առ սահմանօք գաւառին գողտրաքոյիայ, առ ափն գալի գետոյն ։

Կէնիկէնաթ ։ Քղքի փոքր առ արևմտեան վտակաւ սուսախաչայ գետոյն ։

Ն՚ղմբիա խաղաղաբե ։

Այս գաւառ՚ի բարբառ սպանիացւոց Վէրա Քրուց կոչեցեալ, ունի իւր սահմանն յարևմտից՝ ըղ- քեամս ։ ՚ի հարաւոյ՝ գնկարդ խմբա ։ յարևելից՝ գՀռնատուբան, և գծոցն համանուն ։ կայ՚ի հիւսիսոյ՝ գյամաք կոչին իւթագանայ ։ Երկայնուի նր է իբր 144 մղոն ։ խոր լայնուին իբր 84 ։ Օդ նր լ կիս ասին՝ բարի է և առողջ ։ իսկ լ միացեալ մասին՝ յոմի սակս կարի խանուտուի ։ յաճախեն անգ գետ- նաշարժուիք, օրոտմունք, և տեղիք յորդք գրե- թէ անընդհատ լ ամիս ինն ։ Երկիր նր լճնային է ։ ուստի արմտիս սակաւ բերէ ։ այլ դվնասուց բերք նր են գազաւ, հմեմք, բամբակ, ասր, մեղր, և մայր ծառք ։ իսկ գվնասուց սեղիք նր են հետապատգ ։

Քաման ։ որ կոչի և Ճ՚ղմբիա խաղաղաբե ։ Գվնասուց քղք գաւառին առ ափն գետոյ՝ որ մտանէ՚ի ծոցն քաղցր կոչեցեալ ։

Գրէնօվնէ. կամ Սէ ՚ր՚նօվնէ ։ Ի՚ քղք փոքր առ գվ- տով՝ որ ընդնայէս գնայ անկանի՚ի ծոցն քաղցր ։

Ջափա ։ Քաղաք փոքր ՚ի ծայր նորին քաղցր ծոցոյ ։

Սէ էնդինանդոս օմայ ։ Ի՚ ամրոց մերձ՚ի ծովն յան- բեր և յապառաժուտ վայրի. չհնէ՚ի սպանիացւոց ՚ի մերձակայ Ճիկս ՚ի պաշտպանուէ ծովեզերեայց այսր գաւառի, յերեսաց եւրոպիական թշնամեաց իբրեանց ։

Հնութիւն ։ կոչն և Վիճակագիրք ։

Ունի իւր սահման՝ ի հարաւոյ՝ զնիքարակիվա և զվարդենեաց· յարեւմտից՝ զՀմայեակ խաչն· իսկ՝ ի հիւսիսոյ և յարեւելից՝ է չորքսարեակ՝ ի ծոցոյն մեքսիքանի· որ յայսմ վայրի՝ ի գլուխ աստ առնէ զանուն՝ կոչն ծոց հնութեաց։ Երկայնութիւն նր յարեւելից յարեմուտս ձգէ առ ծոցով մեքսիքանի՝ է երկայն 39° մղոն· իսկ լայնութիւն՝ ի տեղիս տեղիս իւր 180։ Օդ նր ընդհանրապէս խոսելով բարի է· և երկիրն վեհային։ և ընդ ամէն կերակուր նր հովիտք ընդարձակք, և ձորք խորինք· որք յատկապարարք առանց յառաջանել ջուրց գետոց նր· քզի՝ ի տեսա՛ և հնա՛ ՝ի յորդիլ գետոց, բնակիչք երկրին՝ ի ձեռն խրամոց ածեն զջուր նոյ յառաջանել զարտասյա իւրեանց· որով պարարտացել երկրին՝ բերէ առատապէս ազգի ազգի արմտիս, և բամբակ, և այլ բերս· ունի և մեղր, մոմ, բոլս ոսկւոյ և արծաթոյ, արտաս խոտաւէտս, անասունս ընտանիս և վայրենիս, այլև այգիս· որք յամին երկիցս պտղաբերեն· քզի՝ ի կիթել զառաջին պտուղն, դարձեալ ողագանեն զայգիս՝ և որիքն վերստին արձակեն ողկոյզս· որք՝ ի մէջն կի՛ յատարա գեկտեմբեր հասանեն։

Ցամաք երանէ և հռչակաւոր փայտն պատուհական և մեծագին՝ անուանեալ Քամբեչեան· իսկ՝ Քամ՛ ֆէձիս· որ միշտ երև պատճառ հակառակութեան՝ ի մէջ սպանիացւոց և անգլիացւոց։ Քանզի այս ծառ պատուհական՝ լինի՝ ի մէջ սահմանաց սորին գաւառ՝ ի յընդարձակ գիւղ և ընդարձակ գաչտավայրի՝ առ ծոցով հնութեաց։ ուստի և՝ ի մէջ սահմանաց սպանիացւոց տրուեր։ այլ փայտատեսք անգլիացւոց եկեալք՝ ի ձեռամեքայ կղզւոյն, սկսան հատանել զծառսն։ զառաջինն՝ ի ծոցն քամբեչեան։ բայց տեղացեալք անտի՝ ի սպանիացւոց, անցին՝ ի ծոցն հնութեաց։ և ընդունէք զնոսա սիրելեցին երկրին։ զի էին իբր 1500։ և կացուցին անդ զնատաւոր հատարակուն։ ունելով՝ ի մէջ իւրեանց և Թագաւոր։ և կան բռնացել անդ մինչև ցայսօր, որք և օր ըստ օրէ յաճելեան։ վասն զի ամ հատավարք՝ որք՝ ի պատճառս պարտուց ոչ ևս կարեն ինալ՝ ի ձեռամեքա, փախուցել առաստան լինին՝ ի ծոցն հնութեաց

թասայ , և միանան ընդ նմա · ուր ՚ի տուղ ՃՄԿ ՚ի վայելից անտի չահին բնչմ ինչ ։ Ասյա գնա յընդ զոնիսել նմ ապահեցուց՝ բազմամարդ էր յոյժ · այլ այժմ ոչ նայիցս · որպ գնասաւոր տեղիք են հե-

տագայիք ։

Վարդապետիք ։ Գնասաւոր քրիստոնեայ գտաւոյ · եղիցես նման , և առաքելական սիրոյ գտաւոյ իշխանին , և այլոց արքունի պաշտօնեայից · ուր և բերին զմեծ մատաղ , որք կանգնեն ՚ի գտաւոյ տաճ ՚ի հաստել և ՚ի ձուլել · կառուցաւ ՚ի գեղեցիկ չարչարանդ և ՚ի զարմանալի հովան · ուր արածեն բազմութիւն արջառոց և խոյանց ։ ՚ի 1558 ամս փոխադրեցաւ աթոռն եպիսկոպոսական ՚ի գրուքսիլը

քրիստոնեից ։

Գրուքսիլն ։ Յառաջագոյն էր գնասաւոր քրիստոնեից տեղեաց , այլ այժմ ոչ կա · չինել ՚ի սպանիացոց յամսոր վայրի ընդ մէջ երկուց սահմանիկ և ձիոնալից գետոց , իբրև 3 մղոն հեռի ՚ի ծովէ · ունի նահանգիստ մեծ և պատուական և անքոյթ յամ հողմից ՚ի ծոցն հնոտուրաս առ բնութեամբ երկուց գետոց , անուանեալ նահանգիստ սրբոյ գիպեսաց , կի՛ հիլեսաց · և ՚ի ծովակողմանէ պարիսպ ամուր · առ որ չէ հնար մատչել , բայց եթէ ընդ մի միայն ճանապարհ գահավէժ և ապառաժոտ · և առ նովաւ բերդ ՚ի վր բլրոյ · իսկ յիակոյս քրիստոնեայքն են բարձ բարերաւ լերինք · ՚ի 1576 առին անգղիացիք զոյս քրիստոնեայս · այլ ոչ կարացին պահել · ապա ՚ի 1596 վերստին յարձակեցան ՚ի վր · բայց ընդունայն եղեն ամ ջանք և հնարք նոցն · քանզի բնակիչք քրիստոնեայքն ՚ի գնասաւոր Ժամուս ծանուցին զյաղթութիւն նոցն , կալան զանձնուկ

կիրճ ճանապհին , որ հանէ ՚ի քաղաք անդր ։

Գնասաւ ։ ՚ի բարբառ ասպանիացոց կոչի ս փիս ։ Ի առն առ ոտս լերանց ՚ի վր սեպացեալ Ժայռի · ուստի և ամուր առաւել ՚ի բնական դրից սեղանն՝ քրիստոնէական ամրութեց · իբր 90 մինաւ յարկ մատս վալտաղնասայ · չինեալ ՚ի 1530 ՚ի նահապետէ գաբրիելէ ռոյասայ յատակողուն ոսկեհանքաց , որք դտանեն յայս շրջակայ տեղիս · և քանի ՚ի սկզբան անդ չէր այնչափ ինչ ամուր , առ ՚ի դիմադրաւ լինել հնդկաց արշաւանաց վայրենի ժողովրդեան , յորս սակս ՚ի բաց Թողաւ · ապա զինի վեց տարուց վերստին նորոգեցաւ ՚ի կոնսալվոսէ ազգատոհմէ · Բնակիչք սորին քրիստոնեայքն մեծի մասին պարապին ՚ի գործ մշակութեան երկրի բազմ աշխատութիւք և տաժանմամբ՝

տակ

սակս կարի կարծրանէ երկրին ։ Երիվարք և ջորիք այսր վիճակի ընթեր են և անոնցանի ։

Սէ գեղջ օլանդայ ։ Աշան առ կուհուա անուանեն մեծ գետով, որ գնայ անհայի 'ի սպարսըն հանաու, բաւայ որ 'ի ծոցն մեքսիքայի յարեւմտից հասնիցէ զրուբրիլլոնի ։

Մանդօ ։ և Նապօ ։ են այլ երկու նշանաւոր աւանք այսր գաւառի ։

Ոչինչան մոսիքայոյ ։ Կղզեառ աւանագիտ մեքսիքայոյ ։ որք են ժողովք ինչ վայրենիք ազգաց ամուցեալք 'ի լճակային գիմնարտամայոյ վայրս առ սարիճ գոհանէ ոյ ։ Սէ մանուշակի տանէրուէ բերին առ սպանիացիս ։ զի յիւրաքանչիւրէ 'ի նոցանէ զորս գործեցին 'ի նախինիս նոցա անչնչի արմատացեալ է 'ի սերտս նոցա ։ զոր հայր աւանդէ որդւոյ ։ զի մի երբէք անձհատուսը լծցին օրինաց և կրօնի սպանիոլաց ։ վնոյ կան ինան 'ի նահանի կատարաստուէ իւրեանց ։ սակայն անդրկացիք իւրեանց սովորական հնարագիտուէ մոնին 'ի սահմանս նոցա ։ ոչ միայն 'ի հատանել գինայս քամբեկիան ։ այլև 'ի հիմնել անդ բնակուիս ։ ուր ունին այժմ քանի մի փոքրիկ գիւղս ։ յորս սակս վէճ է 'ի միջ երկուց թիգրուէց օսմանիացւոց և անգղիացւոց ։ զի սպանիացիք պընդնին՝ թէ գաւառն մոքիգացւոց է իբրուէ իւրեանց ։ զի է մոսն հնամուրասայ ։ իսկ անգղիացիք ընդհակառակն՝ հաստատին թէ սպանիացիք ոչ երբէք տիրեցին գաւառին մոքիգացւոց ։ ուստի և է սպառ ։ վնոյ ուսանց անիրաւելոյ առ սպանիացիս ։ խարեալ են ինքեանք հիմնել անդ բնակուիս ։ այն զի և զօրուէ գաղնագրուէն՝ որ 'ի 1763 , ունին նէ իրաւունս 'ի վնոյ այնր գաւառի ։

Ոսդիլա ։ Խոսրան ։ և Խավնայա ։ կիմ կոյանայա ։ են երեք կղզիք մեծաւիճք 'ի ծոցն հնամուրասայ , պատկանելք 'ի գաւառն նէ ։

Ալխալիվա ։

Այս գաւառ ունի իւր սահման յարեւմտից՝ զփոքրիկ մասին զկալարդիմայս ։ 'ի հիւսիսոյ՝ զհնամուրասա ։ 'ի հարաւոյ՝ զբոգատաքիքա ։ իսկ այլ արեւմտեան և արեւելեան մասունք նէ՝ են չբնաւորեալ 'ի խաղաղական ովկիանոսէ ։ և 'ի ծոցոյն մեքսիքայի ։ Օդ նէ յամառան ոսթիագին է յոյժ ։ իսկ

'ի ձմեռան անձրևայնն և մրրկալիր։ Երկիրն ար-
գաւանդաւոր բերրի և զուարձալի. մինչև կոչիլ
նոյ՝ պարտէզ նոր տանելոյ. ունի կանեփ, վուշ,
ռոյտ և ալիւր, բամբակ պատուական, բալասան,
եզիպնաշխարհաբար, պղպեղ երկայն, լոյծ ամպեր, պէս
պէս խնձոր, անուռուտ մեծամեծ, որք բերեն ազդի
ազդի փայտս պատուականս և պիտանիս 'ի ներկ
և 'ի շինուածս. ծառս խնկահոտս, բիւմատնակ
ծառկիս անուշահոտս և գունագեղս, և չորքոտանիք
անասունս ընտանիս և վայրենիս, Թուրանս գե-
նիկափեռուբս, մանաւանդ Թուրիմիս, որք առ
կարի յանձնորէն բիւմ ինասս դործեն յանդաս-
տանս։ Աղյ ոչխար սակաւ ունի. ոչ և ցորեան և
այլ արմտիք՝ հնձազ են անդ. բայց զպակասուիմ
նոյ և այլոց երկաց՝ ձեզ կեցեն, ընդ առաւելուիմ
պատուականն ոսկեհանք, և արծաթահանք առա-
տաբերք. մինչ նաև յատաղս գնասոց գտանին մանր
բիւկ հասք մարգարտ ոսկւոյ։

Ընդ մէջ գաւառիս գտանի լիճ մեծ, որոյ չրջա-
պատն է 35։ մղոն. կրկ զոկզատուն և զմակրնեծա-
յուն ըստ օրինակի ծովու, և ունի բիւմ կղզիս, և
ձուկն առատ, բայց կոկորդիլոսք որք յաճախեն
յնչերս նր, պատահեն զնա. յարեմտեան կողմն
սակաւ մերձ եք հեռի է 'ի խաղաղական ովկիանո-
սէ. ուր և հոսի 'ի հիւսիսակողմն նաւատնդատին
սոյն յաշխարհս ըստ ջրանցք լայն՝ որ յանուն նիկոլ
բահվայոյ կոչի։ Աղյ զարմանք այս են. զի Թէպէտ
ոչ առացաք՝ կրկ զոկզատուն և զմակրնեծացուիմ
զօրէն ծովու, սակայն ջուր նր քաղցր է, և ըմպե-
լի. և նա 'ի միւսմ 'ի կղզեաց՝ որ է ըստ մէջ նր՝ գը-
տանի հրաբուղխ երևելի՝ որ հնոյզ վառի։ Իսկ
գլխաւոր տեղիք գաւառիս են հետագայքդ։

Նախճաւան։ Քաղաք յորմէ գաւառն առնու զանուն.
հաստուցեալ մերձ 'ի բերան փարգիսս գետոյն, որ
գնայ մտանէ 'ի փափակոյս կոչեցեալ ծովն։

Երևան։ Քաղաք երևելի մեծ բարեչէն և բազմամարդ.
և այժմ գլխաւս համարեալ համօրէն գեառին, զի անդ
նստի գաւառակալ իշխանն, և այլ աքսորեալ պաշ-
տօնատարքդ. ոչ և եղեն նիքարակվայոյ. կառուց
եալ առ վերոյհշատակեալ լճիմ յատազատ և յան-
տառամատ վայրի, իբր 36 մղոնաւ հեռի 'ի խաղա-
ղական ովկիանոսէ. ունի քանի մի եկեղեցիս, և
մենաստանս կրօնաւորաց, յորս երևելի է մայր և
հկեղեցին։ Իբր 9 մղոնաւ հեռի 'ի քաղքէ 'ի հիւսի-
սա-

սակողին լշինն՝ է լեառն բարձր սրածայր . և՝ ի միջի նր վիհ անդնդախոր . ուսոյ հնազդ եւանէ ծուխ ծխմբամած . և երբեմն արձակին սուսկ բարձիք ծծմբայինք . պատմի թէ արք ոմանք միամիտք և ոչ էտք՝ ի նահինն սպանիալոց անտի՝ որք զառաջինն տեսին՝ կարծելով թէ՝ ի լեառն յայն հալեալ եռան մետաղք պատճառականք , որք յոյլ տեղիս գտանին ընդ ոգեշէջ , իջուցին ի վիհ անդր չղթայիւք դոյլ երկաթի՝ ի հանել անտի մետաղ հալել , իբրև ջուր՝ ի ջրհորոյ . և ոչ ետ առ սասակուե տեսեր իրեալ հրոյն , լուծեալ հալեցաւ դոյլն՝ և չղթայն ընդ նմա :

Կասպատ : Քղաք փոքր առ ափն լշինն նիքարակ վայոց , յարևմտեան կողմն նր , ընդ միջ լճանն և նիքարակավայոց :

Էրտուդ : Քղաք փոքր առ նովին լշիճ յարևելեան կողմն նր , ի վր փոքրիկ գետոյ որ ի նոյն լճէ իջանէ :

Կոյտ սեխվիա : Քղաք ի նեղջին կողմն դաւնին , մօտ ի գետ մի մեծ , որ իջանէ ի Ծոցն մեքսիքոնի ի ներքոյ սուտ սարին :

Սէ կարելա : Ամրոց կառուցեալ ի բերան գետոյն սէյն յովհանու , որ իջանէ ի լշէ անտի նիքարակ վայոց , առ ի խափանել զմուտ ի նմ նաւուց թշնամեաց :

Սէ գեայէ : Ի բնակուն սպանիացւոց առ ափն խաղաղական ովկիանոսի , առ սահմանօք կվադիմալայ , և Ճմարիտ խաղաղուե :

Ազմոթալ : Աւան և փոքր նաւահանգիստ ի խաղաղական ովկիանոս անդր ի հարաւակողմն սէ մէքսիկոյ :

Գուադալաբեխա : Ի քղաք փոքր ի սարոյն Ֆիսոսկայ , կիմ անդափաղօյ որ է մի ի մեծագոյն սարոցն որք գտանին ի Ծոյն խաղաղական :

Ուկալիյօ : Աւան և նաւահանգիստ անուանեալ Բառնեսխան :

Դուկնոսպալոս . և Քարթոս : Լին աւանք նշանաւորք ի հիւսիսակողմն լշէն քաղաքի մեհ առ գետս :

Ա՛օտաուէյա ։

Ա՛ոտաուէյա Հարաւոյ Ծովեզերք ։ Ը՛ն վաֆերայ յայս անուն անուանեցաւ ՚ի սպանիացւոց Ը՛ն կատակ ։ իբր զի Ը՛ն բովանդակ նոր սպանիա՝ զնոր աշխարհս անբերս և աղքատ իբրև զայս ։ իսկ այլք ոմանք ՚ի նորագոյն Ճապրայ հաստատեն, Թէ յայս անուն կոչեցաւ ՚ի պատճառս առատութեան հանդից իւրոց ։ որք կոչին Ճանք Փիսինկալայ ։ զորս նա խադասեն սպանիացիք վարսական հանդից ։ Ա՛յս գաւառ անկանի յարեւելեան հարաւային կողմն Նիքարակվայայ, և վերակվայայ ։ և Ճդեալ սորա ծի ՚ի Ծոցոյն Մեքսիքոյի, մինչև ՚ի Ծովն Հարաւային, յարեւելից յարեւմուտս իբր 260 մղոն ։ Բնիկք նր սակաւ են, զի երկիրն ամուլ է և անբերք ։ ՚ի տեղիս սակաւս ուր բաւագոյն է հոն՝ լինին գաղտնի պատուականք ։ ՚ի հարաւային կի՛ ՚ի խոզպատկան ովկիանոսի ունի Ծոց մեծ ու ոլորտակ սարիճ, անուանեալ Ծոց սալինասայ ։ Նոյնպես և ՚ի Ծոցն Մեքսիքոյի՝ ունի երկու պարտզս, յորոց մինն որ է առաւել Ը՛ն արեւմուտս, կոչի յանուն Մ՚էն Ը՛ն բանիսթ։ իսկ երկրդն՝ որ է առ սահմանաւ վերոյիշեալ՝ յանուն Քաբէրսօ ։ Գիւղաքաղք տեղիք գաւառին են հետեւեալք ։

Քաբէրսօ ։ կի՛ Կաբէրսո ։ Գիւղաքաղ քրիստոնեից համօրէն գաւառին ։ և ամէնն գաւառակալ իշխանին ։ և այլոց արբունի պաշտօնատարաց, որք յիշխողն նստեր և ենդ ։ իբր 80 մղոնաւ հեռի ՚ի հիւսիսային ծովէ ։ և իբր 75 ՚ի հարաւային ովկիանոսէ ։ և յերկոսին ծովսն ևս ունի մի մի նաւահանգիստս քաղաքիկս ։ ՚ի նախնւոյն առաւել ծաղկէր քան զայս՝ ջ այժմ. բայց և զարգիս գոյանին ՚ի նմ բազմ վաճառականք մեծատունք ։ որք առնեն երևելի վճռկինուն Ը՛ն փառաւոյն, Ը՛ն գեղեցիկ նաւաշինգործս, Ը՛ն հաւանայն, և Ը՛ն այլոց սեղեաց ։

Մ՚Ը դոմինիս ։ Քրիստոս փրկիչ առ սալինէս Ծոցով յովկիանոսն խաղաղական ՚ի հիւսիսակողմն սպիտակ սարին ։

Նիւօվոս ։ Ը՛ն ՚ի հիւսիսակողմն նահանգիդ քաղաքէն ՚ի ձմերկին կողմն սալինէս Ծոցոյ ։

Պուէրտօ ։ կի՛ Մ՚Ը ըրնպուէռտօ ։ Քրիստոս փրկիչ առ երևելի գետակ յորում ունի նաւահանգիստ պատ-

ոճական, ՚ի հիւսիսոյ արեւմտից սարին պորուքայ առ սահմանօք վէրակայայ ։

Մ Ե Ր Ե Ք Ա Ն ։ Ի ասան ոչ կարի ինչ հեռի ՚ի ծոցոյ մէքսէքրանի ։

Ա Ղ Ա Կ Ա Ն ։

Ոյս գաւառս ունի ՚ի մասնեղագրոյ ստանիցոյ ուղղ գնեն ՚ի հարաւային ամբրիկոյ, միացուցանելով ընդ նահանգն ցառաքեն ։ Իսկ ոյլք սահմանագրին զնա իբրև զի ՚ի գետոյ նահանգին կվանդիմալան ։ որոյ և մեք զհետ գնասցեմք, ասա գասեցոյք ։ որ գաւառ ՚ի բրիտանոփերէ քալամպոսէ, և կոչոյ հնորհեցաւ նմ ընդ անուամբ դբսուէ ։ զոր վասլեն ժառանգք նոր մինչև ցայսօր ։ Երկիր նր առ հասարակ լեռնային է և անտառալից ։ և ամենևին անբեր ։ բայց ունի բերմ հանքս ոսկւոյ, և յոլովագոյն և այծամոյ ։ նաև ՚ի ձորսփորս գետոց նորա գտանի մանրամասն ոսկի խառն ընդ աւազոյ ։ Սակայն բնակիչք նր սակաւ են ։ որոց գլխաւոր անուանք են երկու հետագայքդ ։

Ս Ե յ ա ն ։ Գլխաւոր քաղք գետակին փոքր և անշուք ։ կառուցեալ ՚ի կողմն հարաւային ծովուն ։ յորմէ կոչի երեսն հրուանգանին՝ որ ձեացուցանէ ծոց ինչ ։ յորում գտանին ձկունք ։ Գվինեայս, և այլ փոքրագոյն կողմք ։

Ս Ե պ ո ւ ս ։ Քաղք փոքր ։ կի՛ առան ծովեզերեայ յաջ երեսեանն կողմն սարին պորուքայ ։

Ա Հ

Ը՞ՆԹԱՑՔ՝

ՆՈՐ ՄԵԿՍԻԿՈՆ՝

Յայս անուն անուանեցաւ յանտունիոսէ եպիկիւ-
ռէ, որ զառաջինն եգիտ զնա։ Է ոչգ մէնգ (Թէ
Ն շարժակ յոյժ։ և ունի իւր ոչխարիկից յարեւե-
լից՝ զոր իսիա։ 'ի հարաւոյ՝ զհին մէքսիքոն, կամ
զնոր սպանիա։ 'ի հիւսիսոյ՝ զանծանօթ երկիրն, զոր
ամանք նոր ալպիան կոչեն։ իսկ յարեւմտից՝ զծովը
խաղաղական և զկարմիր ծովը, որ յայս անուն կո-
չեցաւ սակս նմանութեան, զոր ունի ը բնիկ կարմիր
ծովուն։ զի ոչ նա զարտաքին բաժանէ յարիւրիկից,
նոյնպէ և սա բաժանէ զքաղիֆօրնիա 'ի հիւսիսային
ցամաքէ ամերիկից։ բայց միայն զի սա մեծագոյն
է, և բերան նր առաւել ընդարձակ։ Ցարմ սարա-
ծուէ Ն ինս չէ յայս որոշակի, բայց մարթի է անաս-
կանից ասել (Թէ չէ ինչ նոմազ քան զքուանդակ
նորն սպանիա, կամ զհին մէքսիքան։ Ընկեր բաղում
գնաց մեծամեծս և մանուանս։ յորոց երեւելիքն են
Պրէշ։ որ կոչի և Գնէա հիւսոյս։ մի 'ի մեծագոյն
գետոց հիւսիսային ամերիկից։ որ ելանէ 'ի հիւսի-
սային անծանօթ վայրից։ և յետ ընթացից աւելի
ը հազար մղոնս 'ի հիւսիսոյ ը արեւելեան հարաւ,
գնայ անկանի 'ի ծոցն մէքսիքոնի, առ ծովիզերեայ
առհմանաք Թագաւորութեն նոր լէոնի։ Գուզման։
նոյնպէս մեծ ը գայլ ամ գետս նոր մէքսիքոնի։ որ
ժառանգ 'ի կարմիր ծովն ը հիւսիսային ծայր նր։
Այս լայնարձակ Ն անկանի ը բարեխառն գօտեաւ,
ուստի օգ նր ը հանդարտս իսկզբնէ բարեխառն է
լաւ և առողջարար։ իսկ երկիրն ը մասին լեռնայ-
ին, և ը մասին դիւր հարթածաւալ, բայց արգա-
ւանդ գրեթէ ը ամ տեղիս։ բերէ զամ տեսակ արմը-
տեաց, պտղոց, և ծառոց եւրոպիոյ։ Թմղ զգիա
հատանելական նիւ, ոչ և հին մէքսիքոնի։ այլ առա-
ւել պատուական բերք նր, որք և յարդի և ցան-
կալի առնեն զայս Ն յայս ազանիացւոց, Են առա-
տաբեր ոսկեհանք և արծաթահանք յատկապէս 'ի
զանազան տեղիս։

Յայտնեցաւ 'ի 1553։ 'ի ձեռն անտունիոսի եսպիկիւ-
սի, որ Ծնաւ 'ի քրտուվա սպանիոյ, և կեաց եկել
քնաւ

քանակ ցաւ ՚ի մեքսիքոն, կամ ՚ի նոր սպանիա. և էր այր մեծատուն յոյժ։ Այլ՝ լուեալ նը, թէ ՚ի հիւանդանոցին կողմն գտանին ազգաք բազմք, և նք հասուստք, եգ ՚ի մոռ ելանել ՚ի խնդիր նց. վշտ վազելն եղ ՚ի ձնդրս. ՚ի չինալոայ անցեալ ՚ի նորն նաւատառայ, անտ ՚ի փխերբիա, եհաս ՚ի քաղաքատուռ գետն. ուր սպանիացիք հիմնեցին զքզքն սկզն բարգաւանեմաց, և անտի 50 երիվարօք և բազմ ջրհաք, յորս բարձեալ էր պարէնուս կերակրոյ և զենս, ուռնլալ ընդ յորդանիւ գերիս, դնեցաց ընդ հիւսիս. և նոքա սկսեցաւ ազգին կռնքացոյց. ոչք անչնորհեցին նմ յՅն Սոսմանեցւոց, կամ վտանգաւորութեցոյց. ընդ որ ձնդհարձակ առուրս 15, եհաս առ ափն գետոյն հիւսիսոյ, կամ պրազոյն, և զբջակայ Ցն կռեաց նոր մեքսիքոն. յերկրս գետոյն էին անասունք կարասնոյ ծառոց. և 10. 12 գեօղք, յորս էին իրը 10 հիր բնակիչք։ Կացեալ անդ ետեղեալ ընդ արանց խորոց աւուրս չորս, անցին ՚ի գետառն գիվիլայոյց. ուր գտին 16 գեօղս. անդ զտեղի կալաւ, ոչ ևս կամեցով յոչ խռոլալ ընդ հիւսիս, առ ՚ի չդնելոյ զբազմանգակ գունդ իւր ՚ի վտանգ կորուսեան. և խուզէ մի զօրաց առաքեաց ՚ի խնդիր բազմանձաւ գունդն, զորոց հետքաւելին լինել յարևելեան կողմն ՚ի նմանի ժամի և ինքն էանց ՚ի գետառն քուէ իրեցոյց. ուր եգիա 15 հիր ոգիս բնակեալս ՚ի 5 աւանս. և խռոլացեալ ընդ հիւսիս, եհաս ՚ի գետառն քուէնամեցւոց. ուր եղեալ նոյնպէս 5 մեծամեծ աւանս. որոց գլխաւորն կոչէր Կիս, կամ Զիս. իսկ Թիզ բնակէաց նց իրը 20 հիր. զոր զարձեալ ընդ արևմուտս, և գիս աւան մի մեծ Հզօմ անուն ՚ի վրայ ժայռի կառուցեալ. և անտի յիս 240 մղոնաչափ Հանապարհորդեալ, եհաս ՚ի գետառն չկոլա. զոր բնակիչք ներ Չօռնայ կոչէին։ Էզիս անգ ՚ի զնդն տեղիս խաչ բշմս, զոր կանգնեաց Ֆրանչիսկոս վասկուէս. որ յԱզ ընդ զինն եհաս անդ. ուր և հիմնեաց բնակուճ փոքրիկ զաղեմականին սպանիացւոց. յորոց որք եղեալ ևեթ կենդանի գտան յոչնժամ. անգ զտեղի էառ ետեղեալ. և ոչ էանց յԱզ։ Այլ զինն ներ փոխարքայք հնոյ մեքսիքոյն՝ յոր գերին զամ կռզմանս այսր նորոյ Ցի. և ամրեցին նմ կէս մի բանալ զնոցա, և կէս մի քարտղուալ աւետարանին. և ՚ի զնէն տեղիս հիմնեցին քաղաքս, աւանս, և ամրոցս։ Իսկ այժմ բաց ՚ի սպանիացւոց՝ որք չեն այնչափ ինչ բազմաթիւ, գտանին առանձին և այլ զանազան ազգք և

և ժղջոգք, որք գրեցեալ առ հնոյն քաղցր էն, թա-
քեցարուց, և հրահանգեալ. հեթանոսք նոյ էն որք
վայրենիք, և ձանձն և պատուք երկրի, զոր ին-
քեանք մշակեն. ոչխին իբրեանց սեփական քաղ-
քէս, որք կառավարեն զնա. իսկ գենիք կառապետ
էն. ոմանք պատճեն զարեգական. այլք ոչխին քաղ-
ցեալիեն զրօնելոց. իսկ այլք ոմանք չունին բնաւ
ինչ պատճան. սակայն բոլորք ի նոյէ գրեալ են ի քրիս-
տոնէական հաւատս. և օրէնս զառնան։ Ա-
յս
Ե բաժանի ի հինգ. որք էն Նոր Գէորգեան առաջնակ.
ՀԱՂԹԱԿԱ. Նոր Նաւասարա. Փիլիպոս. և Ձիզոլա.
զորս յորդիկայդ առորագրեցաք։

Նոր Գէորգեան առաջնակ։

Պատգրէ գհիւսիսային կողմն Տփղ, ունելով իւր
սահման ի հարաւոյ՝ զափաքերիա. յարևելից՝
զլուխա. իսկ յարևմտից և ի հիւսիսոյ սահմանք
նր ձգին ընդ անծանօթ երկիրն. և է տուգիլ ի հիւ-
սիսային կամ պրաքս գետոյն, որ ի հիւսիսոյ հոսի
ընդ հարաւ։ Բնակիչք նր բաժանեալ են ի դանազան
ցեղս, և յերկու գլխաւոր ազգս, որք կոչին Քուրդ
լուցք. և Քուշնամիկք՝ որք առնչակ քրիստոնեայ
են. և բնակին ի բդմ գետոյն և յատանս առ պրաքս
գետով. որոց գլխաւորքն են հետագայքդ։

Ս՝ հաւաք։ Գլխաւոր քաղք համարին նոր մեքսիքո
նի. նշանախաս, և աթոռ գաւառակալ իշխանին.
բարեշէն բազմամարդ և փարթամ՝ կառուցեալ յա-
րևելեան կողմն գետոյն հիւսիսոյ իբրև 9 մղոնաւ
հեռի ի նմանէ։ Ոմանք յՕագրաց զայս քաղք կոչեն Ս՝
հաւաք իշխանապետ. այլք Նոր Գէորգեան։

Ս՝ հերնիմս։ Ազան առ նովին գետով ի հիւսիսա-
կողմն նախորնհոց քաղաք։

Ս՝ դեկս. Ս՝ յովնէփ. Ս՝ աննայ. Ս՝ երիսպաբս. Ս՝
Լիկնագիս. Ս՝ փաւղէ. Փոքր ովկիա։ Են աւանք և
գիւղք նշանաւորք այսր գաւառի. որոց բնակիչք
են բնիկ ամերիկացիք քրիստոնեայք առ հնոյն։

ՀԱՂԹԱԿԱ։

Պարսէ գհարաւային կողմն այսր Տիր. և ունի
իւր սահման յարևմտից՝ զնոր Նաւասարա. յա-
րևելից՝ զլուխա. ի հիւսիսոյ, զնոր մեքսիքան ա-
ռանձնակ։ իսկ ի հարաւոյ՝ զմիջոյնն նոր լէոնի։

Բնակիչք նր՝ ի սպանիացւոց կոչեցան Ափաքեցիք. որք յԱլքագոյն բնակէին առ եզերբք սալառօ գետոյն. և բնակք՝ ի նդնէ գաբանն՝ ի քո՛ղոս սուրբ նշացիք բնակեցուցին առ ափն գետոյն Հիւսիսոյ. իսկ Շնացեալ ցեղքն բնակէին՝ ի նախնի կայանս իւրեանց. ուր վարէն ազատ և ինքնիշխան կեանս, անդ կային՝ ի սպանիացւոց, և գետ կան՝ ի հին կառապատառէ իւրեանց. և Թէոդէս՝ ի 1768 սպանիացիք յաւրուցին պոռմ ընդմ նդ, այլ սակաւ ինչ շահեցան։ Ազիք՝ ի սմ նշանաւոր ինչ քաղք. այլ միայն փոքրիկ աւանք և գեօղք մծո առ միմեանս, առաւել և անաւ սրաձո գետոյն. որոց գլխաւորքն են այսոքիկ. Վերթաթուռն. Ցղոն. ՍԲ փղնսպոռք. ՍԲ գեորգ. ՍԲ պօղոս. Կնոփեւոէն. Սօմա. Մ՝արին. փո. Դոէիէն. ՍԲ յովհաննէս. և՝ն։

Ընդ հասարակաց։

Զդի առ կարմիր Ծովու. և ունի իւր սահմանն՝ ի հիւսիսոյ՝ զիմերիա. յարևելից՝ զափաքեցիս. և զնոր պիսքաչիա. ի հարաւոյ՝ զկիսաչօա. իսկ յարևմտից՝ զկարմիր Ծովն. կիմ զծոյն քաղքիցոր Նիոյ։ Երկիր նր ըստ մեծի մասին լեռնային է, այլ սրգաւանդ. իսկ բնակիչք նր են բնիկ ամերիկացիք. և են քրիստոնեայք. և բնակին՝ ի զնզն աւանս և գեօղս, որոց գլխաւորքն են հետագայիդ։

Ուեաւ երայէսոյ։ Աւան կառուցեալ առ սահմանօք քնաչօայի։

ՍԲ խալ։ Աւան առ երևելի գետով յափն կարմիր Ծովուն։

Պիչնօ։ Աւան առ կարմիր Ծովու. ուր ունի նաւահանգիստ պատուական՝ ի բերան մեծի գետոյ՝ որ իջանէ՝ ի սահմանայ նոր պիսքաչիոյ.

Բերր էանոսայ։ Ի ամրոց կառուցեալ՝ ի միջ սահմանաց նոր նաւատեայ, և ափսքերիայ։

Աւլ գիւղօրիք նր են Բիօխրօ. փիչոին. ՍԲ հրեպոպ. Ցղոն. ՍԲ իննս. Քռոխարի. Ընդրոս. Դոբչիմ. ՍԲ յովհէ. Մ՝ատթէն. Պապենոպ. ՍԲ մարիննոս. ՍԲ սուիր. և՝ն։

Գիմերիա։

Երկիր ընդարձակ յոյժ, ոռոգեալ՝ ի քոլորատոս գետոյն. բազմամարդ, և քաջ մշակաւ՝ մինդ՝ ի գետ

պետ ելեալ քոլորատասան. և՝ ի մի բռնակայ վայրս կաղ միս ծավուն. ուր զանազան ազգք և ժղղոցք բնակին. յորոց սմանք են իբրու սպանիացւոց, իսկ այլք ազատ են և ինքնիշխան։ Հպատակաք սպանիացւոց են փափակեցիք. նիզոդացիք. զոփեցիք. յորս ի 1768 յաւելան Ակրացիք. Փլագեցիք. Սկուս փափեցիք. որոց դլխաւոր տեղիք են Հետապլեզ։

Սբ Բարթողիմէոս։ Կղզի, կիմ աւան ունի, և դլխաւոր տեղն սպանիացւոց՝ ի փիմերիա, կառուցեալ առ քոլորատաս դետով՝ ի սաորին կողմն նր։

Սբ Յովհաննէս այր ած. և Սբ Փետռէիա։ Են երկու նոր բնակութիք, կիմ աւանք՝ ի մէջս քոլորատաս դեմոյն, ի ծայրն կարմիր ծովու։

Սբ Դիմիտրէոս։ Աւան առ քոլորատաս դետով. ոչ հարի ինչ հետի՝ ի նոյն կարմիր ծովէ։

Ակոլա։

Զդի՝ ի հիւսիսակողմն այլոց նահայիստատակիչ գաւառաց. օգ նր ցուրտ է. և երկիրն լի մեծի մասին գիւր, այլ անբեր. ոչ այնչափ առ յոտոյթե հողոյն, ք՝ թե առ սաստիկ ցրտառէ. յորմէ չերթ նր ոչ ժամանակն հասուննանալ. վիշ բաց՝ ի մայիսէ, և այլոց վայրենի ինչ պտղոց, չունի այլ ինչ արմենս և պտուղս. նաև բանդանին, որ հարի է յամերիկայ, ասա ոչ հասանի սակս վաղաժամն ցրտութե։ Նոյնպես գուրկ է և չրնաչեի անասնոց. այլ փոխ նոյ գտանին անդ զանազան տեսակք վայրենի երկոց. որ ինձ. առիծ ամերիկեան. արջ. վագրոյն. եղջերուք մեծամեծք. և այծք վայրենիք։ Ջայս գաւառ եգիտ Ջիրանչիսկոս վասկուէս՝ ի 1540. առ գետեզնուէն՝ ի մէքսիքոն՝ անառնի մեռոպեան. և պատմէ՝ թէ եգիտ՝ ինձ բնակիչս յոգնաթիւս. որք զգենուին իբրու տարտղու մէքսիքացւոց. և ասէ՝ թէ յորժի առին սպանիացիք զդլխաւոր աւան նոյ, ոչ գտին անդ մանիուն, ոչ կանայս, և ոչ ծերս, բաց՝ ի միոյ կնի յերկուց, որք կային՝ ի պահպանուել հիւանդոյ, և ունոյ զառամեալ ծերոյ. գուցե փախուցին զնա յայլ անբոյթ տեղիս. զի մի անկցին՝ ի բերան սրոյ սպանիացւոց. կիմ զի մի լսեցին ինքեանց խոչընդոտան՝ ի պատմի։ Իսկ բնակիչ տեղիք նոյ, ծանուցեալք յՕագրուհա՝ են նր. Սբ Հաւաք էննալասայ. Լեյզա. Գոնիֆոնի. Հինափոլի. և այլ գեօղք անհնչեք։

Ը. Շ. ԽՐԻՍՏՈՍԻ
ՔԱՂԱՔՕՐՆԻԱՆ

Երակղի կիմ ցամաք կղզի շարձակ, որ ձգէ ի հարաւոյ արեւելից ընդ արեւմտեան հիւսիս, ի սարէն սիրն գուկայոր է ընդ արեւելս դարձիւ խեղդեանի՝ մինչև ի 32 աստիճան հիւսիսային լայնուէ, ուր աւարտի կարմիր ծովն. բայց առ հարաւային կիմ խաղաղական ովկիանոսիւ՝ ձգի հեռագոյն, մինչև ցսահման սար սիրն սեբաստիանոսի, և անդր ևս։ Եւ ի սոյն արեւմտեան ծովեզերս իւր՝ ունի զանազան պարսպրս, նաւահանգիստս, և կղզիս. յորոց ծանօթագոյնքն ահետ ընդ սարէն սիրն գուկայ՝ դնալով ընդ արեւելեան հիւսիս, են այսոքիկ։ Պարոյր սիրն Մագելանեայ. Պարոյր սիրն Մարիանեայ. Նաւահանգիստ աննոպնայ. Կղզի սիրն աննոյի. Սար սիրն օփոպինեի. Կղզի սիրն լիմայ. Նեղուց սիրն վաւաւեայ. ընդ մէջ ոմանց մանր կղզեաց և ծովեզերեայց ցամաքին. Սար յղնի. Ծաղ կիմ սար մանդերայ կիմ մանդենեայ. Սար յիւնապար. Նաւահանգիստ կիմ Պարոյր Բինոայ. Սար պինպունոյ. Սար ապիպակ սիրն սեբաստիանոսի. Ընդ ակաւնի գօտի լերանց, որք ձգին ընդ արեւելս. և դնան միանան ընդ ժայռից, յորոց ելանէ քաղցրատաս գետն։ Նոյնպէս և յարեւելեան ծովեզերս նր՝ ի կարմիր ծովու գտանին զանազան ծովք. նաւահանգիստք, և կղզիք, բայց չեն այնչափ ինչ ծանօթք։

Օդ քաղքիօրնիոյ ոչ ընդ այլևայլ գրից տեղեացն. ի ծովեզերս նր տաստիկ է օրն, և հաղիւ երբեք անձրևէ. իսկ ի ներքս ի ցամաքն՝ յաճախ անձրևէ, տօրն բարեխառն, և օդն առողջարար. յանձրևային ժամս հեղեղատաք ի քանիս անձրևք. և ի գագաթիլ անձրևաց՝ սկսանին յորդառատ ցօղք գիշերային, որք արդասաւորեն գործեն գերկիր. իսկ յայրիլն ի մայիսի և ի յունիսի ի միաս սին ընդ ցօղոյ ինչ տեսակ ինչ մանանայի կիմ գաղպէ, որ թանձրացեալ պիգանայ ի վեր տերևոց եղեգանց. յորոց յետոյ ժողովին. և է պատուական յոյժ, սպիտակ և քաղցր իբր զշաքար. որ և այս է մի ի նշանաց պատուականութեան օդոյ նր. ոչ և այն՝

զոր հաստատեն սովանիացիք, եթէ ըստ սմա հինգ, յորս կային անդ յանհնարին աշխատանս, և ՚ի հա-
նապազորդ վիշտս, ոչ ոք ՚ի նոցէ կրեալ ինչ հիւան-
դութիւն. բայ ՚ի միոյ կի՛ յերկուց՝ որք կորեան ՚ի
անկարգուեէ ևբրեանց։

Այս ծ ըստանրապէս առեալ արգաւանդ է և բեր-
բի. ունի լայնարձակ դաշտավայրս, և հովիտս գե-
զազուարձս, և արօտս խոտաւէտս ոտոգեալս ՚ի գա-
նաան գետոց, և յակամակիս վտակաց. ունի 14
ազգս արմտեաց, և պէսպէս արմատս, և բանջարս
՚ի կերակուր բնակչաց իւրոց. և ազգի ազգի պտուղս
ընտանիս և վայրենիս, ոմն և վասունկ, և մեղրա-
պտղ պատուհական յոյժ. և բազմաեւակ ծառս
սակաւագիւտս. յորս նշանաւոր է ծառն կոչեցեալ
՚ի բարբառ իտալացւոց Փալս սանդս. որ Թրգմանի
այն ձուղ. որ բերէ պտուղ բշմ. ըստ նմին և խունկ
անուշահոտ։ ՚ի տեղիս տեղիս յամին երիցս հնձին
և կթեն զպտուղս սակս բարեխառնուեէ և քաղցրու-
թեան։ Բայց յազգի ազգի վայրենի անասնոց՝ որք
գտանին և յայլ տեղիս, ունի երկու առանձին անաս-
նոց, որք անծանօթ են յեւրոպիա. զորս կոչեն խոյս.
մի զի ըստ իրաց ինչ բերին զնմանութեէ խոյոց։ Ա-
նասքին առանին մեծ է իբրև զիիաձեայ կի՛ զերկեմեան
որթ. գլուխն նման է եղջերուի. բայց եղջերքն
են ըստ եղջերաց խոյոց. մորթի և ձեռ նր պիսակ են
և խայտաբղետ. և տունն մանր առաւել քան զեղ-
ջերուին. իսկ կձղակք ոտից՝ մեծ բոլորակ և բա-
ժանեալ ըստ եղանց. և միս նոյ պատուհական ՚ի կեր-
կուր։ Իսկ երկդ առանչքն նմանին յոյժ մերոց
խոյոց. բայց միայն զի մեծ են ՚ք գնն. ասր նոյ
երկայն է ներսիսեալ և փափուկ, քաշադէպ ՚ի գործ
սաուէհղէն կերպասուց։ Ունի և պէսպէս Թռչունս
ընտանիս և վայրենիս, և ձուկն առատ ՚ի ծովէ և
՚ի գետոց։ Աչք առաւել մեծագին և պատուհական
բերք նր՝ է մարգարիտ ազնիւ, որ գտանի յեզերս
կարմիր ծովուն, առաւել առատ ՚ք ՚ի բաւն կարմիր
ծովին, և ՚ի ծոցն պարսից։ Բայց հանք ինչ մինչև
յայժմ ոչ գտաս անդ. սակայն կարի հաւանական
երևի, թէ լերինք նր չեցեն զուրկք ՚ի հանքաց. որք
են ըստ նովին գծիւ լայնուեէ, յորում բազմահարուածս
լերինք չինաշխոյ և սոնորայ։

Բազմամարդ է մեծագ ՚ի հիւսիսային կողմանս. թէև
սակս գեօղք նր փոքր են. յորոց մեծագոյնքն չունին
քառս կամ հիւղս աւելի ՚ք ՅՐ. զի մեծ մասն բնակ-

ջոցներ՝ յամառան պաշտպանեն զանձինս՝ ի բռոյակէզ ջուղայ սրբագական եւ հովանաւոր մեծամեծ բազմասաւ զարիւ ծառայ. իսկ ի ձմեռան բնակին՝ ի խորափոսս և՝ ի փայտարս երկրի՝ ի միասին զբրին գազանայ։ Ամք ամենեցին մերկ չորին. բայց ուշին մանուկս՝ ի պարանոցս. և առաջանան՝ ի գառատակս և՝ ի սրունս՝ ի ծոլայնին խեղեցաց. իսկ կանայք ուշին ածել զմեջ սիսաձանելի գործել՝ ի տերևոյ եղեգանց, որ հասանէ մինչև՝ ի ծունկս. իսկ եթ այլ մասանց մարմ նոյ մերկ են։ Զկնիք նոցա են նետ, աղեղն, սէր, և բիր, զրոս միջա՝ ի ձեռին կրեն, ոչ միայն՝ ի պատճառս որսորդութ, այլև՝ ի պատպանել անձանց՝ ի թշնամեաց. քանի ամ ցեղք մահուսաւ թշնամի են միմեանց՝ ուսան և ոչ երբեք գադարին՝ ի պատմէ։ Առ անին գործ արանց և կանանց՝ է նիւթել առեակ ինչ խոտոյ, յորմէ շինեն զամ ձեռակերտս՝ ի պէտս խոբեանց. ար ուռկանս, զարդս, պատատուս, մինչ նաև կանայք՝ ի ոչխաս ազգաբին խահարանի խոբեանց։ Խակ ըստ բարուց՝ ասի Թէ եռանդնոտ են, ազատասէր, ներքոմամբ, և հպատակ քրիստոնէական ուսմանց. ուսան և բնմէ գարձել են, և գառնան անգադար՝ ի քրիստոնեական կանոնս հաստատ։ Յորժամ հասին անդ ասպնեցիք, ոչ գտին՝ ի նա հաստատել զիւանական ինչ քրիստոն կառավարութ. և ոչ զպաշտօն ինչ կանոնաւոր. զի Թէպէտ պաշտեին զնոսան, ոչ և այժմ իսկ պաշտեն, որք չև են գարձել՝ ի քր, այլ արտաքին ինչ պատան ոչ մատուցանեն նմ. բայց միայն ասի Թէ զիւրս իւրեանց հատատնեն, և ոտն քրմաց. յորոց նոքա չինեն յոտնաթուս։

Զայս ես զառաջինն գտին երկու նաւք առաքեցք՝ ի քարթէսն յետ տիրելոյ նոր հին մեքսիքոյն. այլ մինն անդ առ ափն նր խորտակեցաւ. և յասմին որ զինն՝ քորթէս ինքնին եռաստ՝ ի նաւ, և եհաս՝ ի բերան գետոյն սիրն պետրոսի և սիրն պողոսի, ուր է նաւահանգիստն սքր խաչի. ուր և՝ ի նախնի թագ ամի խորտակեցաւ մին յերկուց նախատատեալ նաւուց. անտի նաւեցք ըստ կարմիր ծովն, քեսբելով առ ցամաքաւ, կորոյս զնաւ իւր՝ ի ծովեզերս քուբլնա քանայ. և յետ բնմ տատապանաց ուր ուրեմն եհաս՝ ի տեղին, ուսան եղեալն էր. ՝ի 1539 վերատին սրտակեցաւ Ֆրանչիսկոս ուշոյայ երկոքումբք նաւ ուք առ՝ ի յինչ խաղալ՝ ի գիւտ այնր նորոյ երկրի. արդ՝ նաւեցք ոչ ըստ կարմիր ծովն, և հասեք առ 30

ասուհան լայնուէ, սեսին զգամաք երկիր յերկուց կողմանց. և նաւէք յառաւել անձկադին կողին ծոյոյն իբր 150 մղոնաւ, սկսան գառնել զընթ ծովուն սպիտակ. անտի և ևս յԸՀ խաղացէք ուշելով միշտ 'ի ձեռն ղարն ծովացափ, նաւերկին մինչև հասին 'ի 5 գրկաչափ խորուէ 'ի ծովու, ուր պղտոր էր ջուրն, և տղմալից։ Յակ նաւասլեան և նաւուղին երկաւ 'ի մեծագոյն կայմն նաւուն, զերկիրն սեսին յամ կողմանց, որոյ ծովեզերք ցած էին յոյժ, հաղիւ առ փոքր մի բարձրացեալ ջ զմակերևոյթ ծովու. մոյ սեսէք նոց Թէ չէ հնար և ևս յԸՀագնին լինել յարեմտից, գարձան յետս։

Յաւր ինչ զկնի այսր Ճնդհորդուէ՝ կրօնաւոր ոմն 'ի կարգէ սրբոյն Ֆրանչիսկոսի՝ կոչեցեալ մարկոս Նիզայէ, 'ի միասին ջ միւսմ սեսու ափրիկեցւոյ, գնաց ցամաքաւ 'ի գառանել և զայլ անծանօթ սեղիս նոր մէքսիքոնի. 'ի գառնալն իւրում բազմ մեծաբանուէ պատմէր զՀարաւուէց՝ զոր եգիտ. յորմէ փոխարքային անառնի Մենոզեան յորդորէ 'ի սիրել զայնմ երկրի, առաքեաց զվանկոս կորոնատոս հանգերձ առաւել դնդաւ ջ ցամաք. և զերնանդոս ալարսոն ջ ծով. պատուէր տուէ նմ յԸՀ խաղալ ջ ծով, ցոր վայր կարելի է։ Վասկոս կորոնատոս սակաւ ինչ եգիտ յայնցանէ, զոր պատմեաց նախայիշեակէ կրօնաւորն. իսկ ալարսոն հասեալ 'ի ծանծաղ տեղին, ուր զկայ էառ ուղղայ, էանց ջ այն, և եհաս 'ի բերան սրընթաց և խորագոյնագետոյ՝ զոր կոչեալ Պօնա էյա. ջ որ նաւեաց աւելի ջ 240 մղոնս. սակայն ոչ եգիտ զոր ինդրեր։ Ասպա զկնի երկուց ամաց նոյն փոխարքայն առաքեաց գյովհաննէս հռոդրիկոս քաղրիլլոս երկու նաւուք. որոյ նաւէք ջ ծովն հարաւային՝ եհաս մինչև 'ի 44 աստիճան լայնուէ. և առ առաջիկ սառնամանեաց՝ ոչ կարէցաւ և ևս յԸՀագնէմ լինել, ասիսեցաւ դառնալ անդրէն 'ի մէքսիքոն ուսան էլևալն էր։ Զետ այսորիկ գրձէ 'ի 1611, 1636, և 1675, գիմեցին սպանիացիք 'ի կողմանս յայնոսիկ. բայց զայլ ինչ ոչ արարին յայն ամ Ճնդհորդուէս, եթէ ոչ գառանել զանապան նաւահանգիստս, ասես, ծոցս, և գետս, առ եգերբք քալիֆոռնիոյ, և դնել անուանս նց. ապա 'ի 1683 մարքէզն լակոնեայ փոխարքայ մէքսիքոնի, պատուէրէ ընկալէլ յարքայէն սպանիոյ զննայել, քնաւ յիրս ինչ առ 'ի ծաւալել զբրիտանիական հնւս 'ի մէջ բարբարոս ազանց քնա-

քնակելոց ՚ի հիւսիսակողմն մեքսիքոնի, առաքեաց 2 նաւս ըստ հրամանաւորաց ան իզնդոռոսի առոնդոսի. որոյ հասեալ ՚ի ծովէզր քալիֆօրնիոյ՝ չինեաց անդ ամրոց և եկեղեցի. և առաքեաց ինդրել երկուաթա ՚ի սոնորայ գաւառի, առ ՚ի սակաւ սակաւ սերել երկրին. Հուսկ յետոյ ՚ի 1690 կրօնաւորք յանկանք հասեալ ցամաքաւ առ վայրերնի ալընս՝ հերքեցին և փճացուցին բնակիչս ՚ի նոր նահանգս, և ՚ի փխիբիսա, ապանիացիք կալան յոյս հաստատուն թէ միշնորդութ նոյ ծաւալեսցի ՚ի հոլիանա յոյիոսիկ կրօնն քրիստոնէական. ըստ նմին և մարմնաւոր արուեստիւ իւրեանց։

Աչիարհագիրք առ հնոյ մինչև ցայնժամ անտարակոյս համարէին, թէ քալիֆօրնիա ծանօցեալ ՚ի բազմաց ճնդհնոյց, բայց անկատար ծանօթութ, իցէ կղզի՝ անչափ ՚ի ցամաքէ. վայ և այնպս նկարէին զնա յօցոյցս. սակայն յետոյ հայրն ֆրանչիսկոս գնաց ՚ի միաբանութ յիսուսեանց՝ որ ՚ի նոր մեքսիքոնի գնաց ցամաքաւ ՚ի քալիֆօրնիա բազմ անգամ, ՚ի 1698 էն մինչև ց 1701, քննեալ ինամով զամ աեղիս ըստ որս էանց, հաւաստեաւ եղոյց, եթէ քալիֆօրնիա կղեր է ըստ ցամաք. այլ ամենք ասէ պիշինկ կալեալ զինջէն ճնդհ, հաստատուն՝ թէ ցամաք կիրճեն կիմ պարանոցն՝ որով միանայ քալիֆօրնիա ըստ ցամաքի, ծածկի ՚ի ջուրց ՚ի մակընթանալ կիմ յաճել ծովուն. և թէպէտ կարելի է թէ երեւելի մասն ինչ նոր ծածկեսցի. բայց գժուարին երեւի, թէ բովանդակն ծածկեսցի, որոյ լայնուն առաւել է քան 240 մղոն. այն պ՝ չդիտեմ ասէ պիշինկ թէ յինչ վկայուէ հաստատեալ իցէ այս կարծիք։ Այլ զիարդ և իցէ, այժմ գրեմք ամ իրօք յայտնի է, եթէ քալիֆօրնիա է ըստրձակ ցամաք կղզի. ուր սպանիացիք ունին քանի մի բնակուեիս. որք են հետագայքդ։

Լուէր։ Ամրոց չինեալ ՚ի սպանիացւոց ՚ի1703 ՚ի ծոցցամաք կղզւոյն, ՚ի սերդոլ՝ զոր բնակիչք երկրին քօէրօ կոչեն, ՚ի վիճակի սքչն գիանեսիսան. և ան՝ ուանեցին զնա սիրուհի լորէզօ. ՚ի պատիւ տանն ծածանօրն, որ ՚ի լորէզօ աւանի իգալիոյ։ Այս ամրոց չինեցաւ ՚ի պատուիրան սպանիացւոց. և ուինգ քարոզչաց յետեան միաբանեալ թէ ՚ի Ճամի հարիւրտասնեւ։

Սար սբ զուիյ. կիմ Սբ յովնէ սարն սբն զուիյ։ Ի բնակուե սպանիացւոց մեռ ՚ի սարն սբն զուիյ. որ ուղղակի անկանի ըստ արեւադարձիւ խեցգետնի։

ՍԲ յակոբ ։ Բնակուբ սպանիացւոց ՚ի քերթած գեաղին սէյն Թովմայի. որ է գլխաւոր գետ քալիֆորնիայ. և հոսէ ընդ արեւմուտս, գնայ անկանի ՚ի ծովն հա-
րաւային։

Կլաֆալաֆա. ՍԲ յովհաննէս. Լօ բէյէս։ Են այլ գետք և բնակուբք սպանիացւոց ՚ի քալիֆօրնիա ։

՚ի հիւսիսակողմն քալիֆօրնիոյ՝ ՚ի վերոյ քան զսարն ՀՆուռենոյ՝ ոմանք յԱգրաց գնեն զնոր Հռոմ. զոր սակն գտեալ ՚ի 1578 ֆրանչիսկոսի արագայ հռչակաւոր նաւապետի անգլիացւոց. և ՚ինձ կո-
չեցեալ նոր ալպիոն։ Ոմանք և յարեւմտեան կողմն քանասայ, և ականց միսիսիբեայ գետոյն՝ ընդ 43 աստիճանաւ ՚ի հիւսիսակողմն ՀՆուռենոյ, գծագրեն յաչխարհագրայ պատկերս ծոց շարձակ. զոր կոչեն ծով արեւմտեան. և համարին թէ զերան նէր, որով հաղորդի ընդ հարաւային ովկիանոսի, եգիտ մար-
սինաս ակվիլար սպանիացի ։ Իսկ կուլբերմս սէլիւ զինիկ աեղն գտեալ Ցն, ուր հասին սպանիացիք յամսեաս երէց ՚ի նոր Մէքսիքոնէ, հաւանական կար-
ծեաք գնէ ՚ի հարաւակողմն այնր ծոցոյ ։ Այլ այս ծով, ոչ և հաղորդուն նէր ընդ ովկիանոսի, և գտեալ վերայ Ցն, և քնակիչք նէր երկայնագլուխք, և նաւք, որոց խէլք, (քիխէլք) ոսկեզօծ էին, և աղ-
ջամազօնք, են անհիմն առեղծուածք մնալոց. վ զի ընդ վկայելոյ նոցին իսկ սպանիացւոց, չիք դեռևս քաջայայտ և որոշ ծանօթուն զվայրացն, որ յայն կողս սարին Հնուռենոյ. ուր անհնարին սառնա-
մանիք տիրեն ։

ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԻՍՈՒՍ ԱՆԴՐԱՆԿՈՂԻՆ ԿՂԶԻՈՑ ԱՐՔԻՊԵՂԱՊԵՏ ԳՈՍ ԱՆԴՐԱՆԻԱՆ։

Ես յոգնաթիւ կղզիք մեծամեծք և մանուկք՝ յարեւելեան կողմն ամբրկոյ ՚ի սփիւռս համատարած ծոցոյն մեքսիքոնի և հիւսիսային ծովս. որոց բազմութիւն և տարածութիւն համեմատ ոչ տեսաս մինչև ցայժմ չգիտեմ ըստ մեզ հարաւային և հիւսիսային ամբրկոյ ՚ի ներքոյ այրեցած գօտւոյ, միայնոյ տարածեալք ՚ի հարաւոյ ըստ հիւսիս մուտս. զի սկսեալ ՚ի գագաթս կղզւոյն՝ որ մօտ է ՚ի հարաւայինն ամբրկոյ, ձգին ըստ հիւսիս մինչև ցանդիկօա, և ցոլարպատս, և անոի գառնան ըստ արեւմուտս, և ըստ արեւմտեան հիւսիս։ Առալ ջինքն, որք են յարեւելեան կողմն՝ կոչին Կղզիք հողմոյ. կամ հողմբէրք. սակս հնչղորգեան արեւելեան հողմոյ, որք շնչեն ՚ի կողմանց անոի նշ. այլև փոքր անբիւրեան կղզիք. զի սա համեմատութիւն այլոց՝ փոքր են. կոչին նաև Գաբլեզ։ Իսկ երկիր կարդ կղզեացն՝ կղզիք կոշիան հողմոյ. և Մեծ անբիւրեան կղզիք. զի սքն մեծագոյն են ըստ զառաջինան։ Ասյս ամ կղզիք ունին անջրպետս ՚ի միջի իւրեանց հեղուցս սքսպէս ըստ լայնութեան և ըստ խորութեան. զի լայնութ ունին ՚ի 18 մղոն. ունին 45. և ունին մինչև 60. իսկ խորութիւն ՚ի 20 կանգնոյ մինչև ՚ի 150։

Ասյլ բայ ՚ի յերկկարգեան կղզեացս՝ գտանին ՚ի կողմանս յայսոսիկ և այլ արշաւելագոյսք, կամ խառնիք կղզեաց. ոմն երկու փոքրիկ խառնիք, մի՝ առ կռատ նագոյ կղզեաւ. և միւս ևս առ կղզեաւն սքյն վինչէնդոսի։ Ես այլ երկու խառնիք. անուանեալք Գրենատինէս. և Պերմուդեան, յայն կոյս արեւադարձին խնդգեանի ըստ բարեխառն գօտեաւ։ Ասյս կղզիք. մանաւանդ առաջինքն՝ երեւին հասեալք ՚ի միաս տանի ցամաքէն ամբրկոյ ՚ի ձեռն գեանաշարժուն. կամ բռնութ ալեաց ջուրց ծովու. ոմն ցուցան նեն զանազան նշանք։

Երկու եղանակք են յանդիլեան կղզիս ըստ ոմն ոդ

ջան • ի չոր և անձրևային • բայց յերկոսին ևս առ
ատիկ է անդ ասէին • զոր Թէպէտ հնդզորդ հողին
արևելեան առ փոքր մի բարեխառնէ , այլ ոչ ըս
բաւականին • որ սկսանի իբր յիններդ ժամու ա
ւուր • և դնոյ սասականալով ըս չափու էլից արե
գական մինչև ցօր հասարակ • և ապա անդրէն մեղ
մանայ ի խոնարհիլ արեգական • իսկ այլ հոգմունք
ոչինչ զուգացանեն զըդն • այլ մէնդ տատապա
ջանեն • յորս առաւել սասատիկ է և մրրկալից
հողմն արևմտեան • որ բազմ անգամ յարմատոց ի
բաց խլէ զծառս մեծամեծս : Հարաւային և հիւ
սիսային հոգմունք ոչ ասրեան ընչեն ի կղզիս յայ
տատիկ : Յաձախ են անձրևք յորդք և ջարկք • որք
պատճառեն յօդս զմոնաւուրն սասատիկ և ախտաբեր ,
ոչ միայն մարդկային կենաց , այլև անկենդան կ
բաց • զի զամ ինչ փտեցուցեալ ապականեն : ի մե
ռանիլ մրդոյ՝ հարկ է փսրթանակի թաղել զնա •
զգի ըս աւանդել հողւոյն , խակոյն ակսանի ըսծա
նել և ձեխիլ • ծոյնեալ և միս անասնոց՝ պատրաս
եալ ի կերակուր մարդկան , և պատուղք հասեալք
միմ ոչ ազաք կորզեալ ի ծառոց , առ օրին գնան ի
փսուռ • հայն բորբոսի , զոր ջրացուցանեն՝ առ
ի պահել յապականուիլ • հարկ գնին ի փոքր ժամ
փոխ ի ըբացախս • երկամեայ ցառաւօտ մինչև ցերե
կոյ ժամկահար լինի • ծոյնեալ և այլ եամ ինչ եղծել
ապականի առ ըմանձր և յոյժ խոնաւուն է : Վայ հարկ
է զամ փայթ և զդուշանալ ի մէջ առնուլ ի պահպա
նել զսերմանս յապականուիլ մինչև արկցին յերկիր ,
կամ սերմանեսցին :

Ի սկզբան անդ՝ յորժամ գասն այս կղզիք , ցոր
եանն՝ զոր առանձին անդր յերբոյոյ ի կերակուր
ևբրայացոց , ոչք չէին սովորել առ կերակուրս
երկրին , ի սակաւ ժամի փսուռ ապականէր • ապա
խորհեցան ապանիացիք առնիլ հանդերձ հատիան •
որով համարձին առաւել ըերկար պահպանիլ ցորե
նոյ ի փսուռ • որ արդարև յաջողեցաւ • բայց ըն
նդին և գին ցորենոյն աճեցաւ յոյժ յոյժ • ուստի
և փոխամ վախճան էառ այս ազգ վճռականեցեալ
զգի բնակիչք երկրին դժկամակել ընդ այնպիսի ծանր
գնով առնուլ • յետ այնորիկ վճռկանք այլոց ազգաց
կամեցեալ դարմանել երկուց ընտանեացն ևս , յն արագ
ապականուէր , և ծանր գնոյն , սկսան առնիլ անդ
ալիւր • ապայն և սկ վերսկեցան ի յուսոյ • զգի
թէպէն , որ էր խառն ըս ալեր՝ խոնաւացեալ , համրերք
զըս

զբոլոր ալիւրն, և վաղագոյն ևս տապաներ. ՚ի զանազան փորձոյ ասել ուր ուրեմն ուսանել վաճառականացդ, զոյր ձեռնհաս կալան. զի հանել զԹեփն. ընուին զալիւրն մաքուր ՚ի փոքրիկ տաշառս. և խոնել պնդկեին յոյժ, մինչև բոլոր ալեր լինել իբր միաձոյլ զանգուած. և զբերան տակառացն քաշ խյել գնեին ՚ի ներս։ Ասյս փորձ բարւոք յաջողեցաւ. Քզի ալիւրն այսպէս պատրաստեալ, յետ վեց ամսոց, այլև գինի միոյ ամի՝ դառն միշտ անեղծ ամենևին և անապական։

Ասյս կղզիք դրեթէ առ հնրկ լեռնային են. և երկեր նոցա կաւուտ և կարծր. որք յորժամ հասին անգր եւրոպացիք, կային անգործ և անգարման գլխովին. և ծածկէր բովանդակ մեծամեծ և անմատչելի անտառովք. յորս գտանէին ազգի ազգի ծառք մեծամեծ ուղղաբերձք. արմատ նոցն ոչ էր այնպէս ՚ի խորս, ոչ սովոր է լինել յայլ տեղիս. այլ տարածել զերեսաք երկրի յաւէտ և նուազ, ըստ համեմատուն մեծուն և բարձրուն ծառոյն։ Ծառք բուսեալք ՚ի վր բարձրաբերձ լերանց և ժայռից՝ կարծր էին, և կեղև նոցն ողորկ, և տարբացեալ ըստ փայտի ծառոյն. յորս հազիւ ներգործէր երկաթ. յայն սակս սովորաբար հրով հատանէին զայնոսիկ. որպիսի են՝ ծառն կոչեցեալ փայտ երկաթի. քորպար. աքայա. պորթնա։ Այլ առաւել նշանաւոր ծառ անդիւլեան կղզեաց՝ էր աքօմա կոչեցեալ ծառն. որ հասել և ընկեցել ՚ի գետին՝ քարանայ։

Երեւելի է միանգամայն և օդատակր՝ և ծառն խիժ ժաբեր. զի բաց ՚ի պատուական խիժոյ զոր բերէ, սպիտանի էր բուն նր ՚ի չինել անօթ քանօթս, կամ հատակս միաստուանիս. որով բնակիչք կղզեացն նաւ ելին ՚ի շրջակայ եզերս կղզեաց իւրեանց յորս ձրձանց. այս սեռակ ծառոյ՝ սովորաբար բարձրանայ 345, 50 ոտնաչափ. իսկ տրամագիծ նր՝ լինի իբր 5 ոտնաչափ։ Գտանէին անդ և զանազան արմատք, ի պատուական վայրենիք ինքնաբոյսք, որք և էին սովորական կերակուր բնակչաց երկրին. յորոց ոմանք էր և գինոս կոչեցեալ պատուղն բուսեալ ՚ի հովտաձորս և ՚ի զով տեղիս. փայտ ծառոյ նր է փուղձ և սանդալին. և սովորական բարձրուն նր 7 ոտնաչափ. յորժմ պատուղն հասանէ, ըստ նմին և ծառն գօսանայ. բայց նախ քան զկործանիլ չերիչեր, այլ շառաւիղ ելանէ յարմատոց նր. որ զինն միոյ ամի բերէ պատուղ. ապա և այն չորանայ, և այլ գինի նր

ՆՐ բուսանի։ ԱՅԼ առաւել չհասանէր բերք այսց կղզեաց, էին պէսպէս բոյսք բժշկականք. որք կի արտաքուստ եդեալ՝ի վր ախտացեալ մասին մարմնոյ, կի կերեալ, կի ծխելով, և կի ելիլ, և զջուր նր ըմպել՝ բժշկէին գեմ ախտս սեփհականս այնց տեղեաց։ Ոչ գոյին՝ի կղզիս յայնասիկ բնաւ ընասնի անասունք, ոչ չորքոտանիք, և ոչ հաւք. նոյնպէս և վայրենիք սակաւ էին. բայ՝ի Թռուխակաց, որք ըստ կղզիս յաճախեալ էին առաւել քան զայլ Թռչունս։

Իսկ նախնի բնակիչք այսց կղզեաց՝ էին զանազան ազգք և ժողովուրդք բերաք և վայրագք. յորս առաւել նշանաւոր էին Քաւխ. կի Քաւախ, բնաւ կիչք փոքր անդիւլեան կղզեաց. որք համարեին զանձինս սկիզբն ունել՝ի կուսական. և լինել յազգէ կալիպեցւոց։ Էին միջահասակ մարմնով, առոյգք, քաջալանջք, գազանաբարոյք, և քաջամարտիկք. սրունք ոտից նց Թանձր, և մկանունքն ատամբ. աչքն սեաւ և մեծ, և առ փոքր մի ցըցուեալ արտաքս. իսկ կերպագրուն դիմաց նց չէր այնպէս ինչ տգեղ. այլ ինքեանք պատճառաւ և նա գեղեցկացուցանէլոյ, կամովին խանդարէին ըզ ատելի կերպարանաց իւրեանց. սովորաբար մերկ շրջէին. բայց փակ զգեստուց ներկէին զմարմին յոտից մինչև ցգլուխս կարմրագոյն հատով։ Իսկ քնակիչք մեծ անդիւլեան կղզեաց ըստ հակառակն այ, էին տկար, երկչոտ, անխարգամ, և անհնարին պարզամիտ. զոր առանց ինչ դժուարուե ըստ լծով իւրեանց նուաճեցին սպանիացիք։ Ձայս ամ ազգաց և ժողովրդոց ոչ միայ և ոչ մի. քանի՝ի սիրել սպառ ներացուց երկրի նց, առ փոքր փոքր խոպան ջընջեցին զնա. և՝ի տեղի նց յաջորդեցին եւրոպացիք յայլմէայլ ազգաց, որք ըստ ժամս ժամս սիրելցին այնց կղզեաց. քանի այժմ գրեթէ ամ ծովեզերեայ տրուէք եւրոպիոյ՝ ունին ըստ տրուբ իւրեանց զանազան կղզիս յանդիւլեան կղզեաց անտի։

Սպանիացիք որք նախ հասին անդր, ունին զմեծագոյն և գլաւեսս արբանեակ կղզիս։ ՝ի՝ զՔուպա. զՀարուսա Նաւահանդիստն. և զմեծ մասն կղզւոյն աջն գոմինիկոսի, և զայլ փոքրագոյնս։ Անգղիացիք զՅամայիքա, զոր առին՝ի ձեռաց սպանիացւոց. զԱնդիկա. զՄոնթսերատ. զՍուբ վինչենդ. զՊարպատա. և զայլ աննշանս։ Ի վերջին ժամս առին՝ի գաղղիացւոց և զՍուբ լուչիա. այլ կորուսին ըզ։

զկառնատպա. և զՅոմինիկա. զորս ՚ի 1779 առին ՚ի նոցէ դաղթացիք։ Ջկնի առին անգղիացիք ՚ի սպանիացւոց զկղզին Սբ երորդաւ։ Գաղթացիք այժմ բաց ՚ի Մարգինիքայ, Վաստալուբայ, և Մաբիկալանդ կղզեաց, և այլոց փոքրագունից, ունին և զկառնատպա. և զՅոմինիկա։ Հոլանտացիք ունին զհուրբաքաօ. զՍբ եւստաքէոս. զՍապա. և զՍբ մարտինոս։ Իսկ դանիք ունին քանի մի տեղիս ՚ի Սբ յովհաննէս, և ՚ի Սբ Թովմաս։ Ջայս եմ կղզիս, ըստ նոսին և զայլ փոքրագոյնս մի առ մի տօորագրեաց ըստ յատաջկայդ. բաժանեալ ՚ի զանազան յօդուածս ըստ իւրաքանչիւր տրուեց՝ որք լչևեն ՚ի նմ, սկիզբն արարեալ ՚ի սպանիացւոց յատաջին տիրապետաց նոցա։

Յօդ ա. Կղզիք սպանիացւոց։

Յատաջագոյն միայն սպանիացիք վարչին զտրուէ յանդիլլեան կղզիս. զորս եգիտ ՚ի 1492 գերազհռչակն քրիստափոր քոլոմպոս. ոյք ըստ հանուր ներքին ծուռն անդ նշանակեցաք։ Այլ յետ այնորիկ հասին անդ և այլ ազգք յեւրոպիոյ. և սկսեցին բազմաց ՚ի կղզեացն. քան սպանիացիք երբեմն կոխեցին ՚ի բազմահարուստ ցամաքն ամերիկոյ, չարաբին այլ նուհետև փոյթ ինչ զկղզեաց նոր. սակայն սակաւին մեծագոյնքն յայնցանէ՝ և առաւել արգասաւորքն՝ են ըստ նոյ տրուեր, ոյք ասացաք. ըստ Քոպա. Հաբոսա Նատահանգիսա. մեծ մասն աբյն Դոմինիկան. որք են ՚ի մեծ անդիլլեանց. իսկ ՚ի փոքր անդիլլեանց, Մարգարիտա. զորս յիջևկայդ առտրագրեացուք։

Վրաստա։

Ի մի ՚ի մեծամեծ կղզեաց Ցն. և մեծ ըստ զայլ ամ անդիլլեան կղզիս. տարածեալ յարևելից յարևմուտս. ունի ՚ի հիւսիսոյ զՔիլօրիտա, և զուկայան կղզիս. ՚ի հարաւոյ արևելից՝ զՍբ Դոմինիկոս. ՚ի հարաւոյ՝ զՏամաիքա. և զՀարաւային ցամաքն ամերիկոյ. իսկ յարևմտից՝ զԾոյն Միքայէլ։ Երկայնութիւն նր է իբր 720 մղոն. իսկ լայնութիւն

Նուէին յԵրաբակապոյն տեղիս 120. և յանձկապոյն վայրս 36. իսկ բովանդակ տարածումն՝ 50000 քառակուսի հին Ճարտարան. և է անմիջապէս առ բնադարձիւ խոցգետնի յեղերս այրեցած գօտւոյ։ Օդ նը քաղցր է և բարեխառն, այլ ի բազմ տեղիս գէշ և թանձր. իսկ երկիրն ոչ ապէս. արևմտեան կողմն նը դիւր է և գաշտային, և քաղցրագոյն ի մշակութէ. իսկ արևելեանն ը հիւծին՝ գլխովին լեռնային ապառաժուտ և անառատութենէ. յանառատ նը քաց յայլոց տզդի տզդի ծառոց՝ պատանին մայրը մծամեծք յոյժ. և այլ զանազան ծառք պիտանիք ի չինուած. այլև անուշահոտք։ Գտանին անդ և վայրենի ցուլք սերեալք յարջառոց՝ զորս ապանիսացնք ի սկզբան անդ տարան պոր. և ապա անկրնաման ի նոցանէ վայրենացան. իսկ այժմ որան գնան անաւ ապրիկեցնք գերիք ապանիացոց լուկ մի մոլ Թոյնդ. որ է մի ի գլխաւոր վնասուածց կղզւոյս. իսկ զմին՝ որ Թէշտ պատուական է ի կիպրոսու, ի քաց ընկենուն. ոչ և զմիս այլոց վայրենի երկոց։ Ունի այժմ և ընտանի անասունս չորքոտանիս. ոչ երիվար, ջորի, արջառ, և ոչխար. այլև հաւս ընտանիս, և վայրենիս, և կրնայս, որոց սոսկ ասեն Թէ է ազդուական դէպ ընդդէմ բորտուէի։ Ունի և հանքս գոյնասող վիմի, և հանքս զոնսէր յերկրէ. և հանքս աղի առ ամին ծովու, ուր գործեն աղ բազմ. և ձուկն առատ ի ծովէ և ի գետոց. և ծխախոտ պատուական. որ է երկրդ գլուխ վճռոյ նը. ոչ և աղնիւ փայտ քամբեկեան բերէ ի քամբեկեան ծոցոյ, և ի հնդատրապայ. զոր ասաի բարձ եալ՝ տանին յեւրոպիա։

Զայս կղզի գտաւ ինն եգիտ քոլոմպոս ի 1492 ի հոկտ. 28. բայց ոչ կալաւ անդ կալուածս. և ոչ հիմնեաց բնակութիւն. այլ վերադարձեալ գնաց ի նոյն ինքն, և ի ձեռն արանց եւրոպ, հանց անտի ի սէ գոմինիկոս ի ինդիս ոսկեհանքաց. և ապա գարձաւ անդրէն ի սպանիա։ Ճեռայ ի 1511 առաքեցաւ անդր յարքայէն սպանիոյ յովհաննէս վեղասկէս ամբարտաւան, անգութ, և քնաքաղց, 500 հեռեակօք, և 80 հեծելովք. և հասեալ ի քուպա, եղ ի ցամաք յարևելեան կողմն նը. ի գետւին յորում տերէր հաճուէյ անուն քաղաքէ. ծնեալ ի սէ գոմինիկոս. և սաս փախուցեալ յահէ սպանիացոց. այլ տեսեալ նը Թէ և սաս չիք հնար ևս գերծանիլ յամենածախ սրոյ սպանիացոց, ընտրեաց

քա-

քաջուբէ ի մարտի մեռանիլ, քէ իւրովի մահանիլ զանձն
ի գերեզման նշ։ վիշ ժողովէ զարս իւր, եգ նշ ա-
ռաջի զվերահաս վտանգ կորստեան իւրեանց. և
մինչև էր մխեալ ի մարտ, հաւանեցոյց նշ ընկե-
նուլ ի ծով զամ ոսկի զոր ուներն։ զի կարծէր նա,
Թէ այն հանգ զոր այնչափ անցագ տեղեաւք, մեղ
Թէ մանգնաբար խնդրէին սպանիացիք, իցէ ոչն
նշ։ վիշ զնաւս ածէր, Թէ ի չգտանելն նշ զայն
չ՚ի անգ ի պաշտել, ոչ ևս այնպիսի եւանդեամբ
ոգիգէին զհետ ի տերել նմ։ Ապ վերիպեցաւ ի
յուսոյ։ Քզի հասել սպանիացւոց ի կղզի անգր,
դաշնաւքաբ յարձակեցան ի վր, զրուէեցին զբանակ
նր։ և կալել զնա, դատապարտեցին յայրումն կեն-
դանւոյն։ արդ մինչդեռ կապել կայր ի ձող եզեր-
լին հաՀաւել, և դահիճքն պատրաստէին զփայտ և
զհուր, մի ոմն ի՚նքնէնյոց անտի սպանիացւոց՝ որ ըն երբ-
կայ կացել՚ի կողմանս յայնոսիկ, ուսել էր զերգու-
երկրին, մատուցել առ նա, յորդորէր զնա ընդունել
զմկրտուէ, և լինել քրիստոնեայ. և զառաջիկայ
տանջանս և զմահ յանձն առնուլ կամակար ի պա-
ատիժ մեզաց ևբրոց. որով ասէ, ընդ մեռանիլն քո ու-
զիղ երթալա յարքայսուն։ զորոյ զգերեզկուէն և զեր-
կանկուէն բնչ բանիւք նկարագրեր նմ առաջի։
Ասէ ցնա քազիբէն. յարքայսուն անդ՝ զորմէ գու
խօսիս, գտանին և սպանիացիք. պնի ևս քեզնյն.
այո՝ բայց միայն նընք որք բարի են. իսկ քազիբէն
չի գտանուէ ասէ ցնա, բարեգոյն նշ է չարագոյն.
Թոյլ տուր ինձ վզնգիլ մեռանիլ, և չտեսանել և
ևս զերեսս նշ. և այնպես կենդանւոյն հրկեզ եղև
եղկելին։

Եւ այնուհետև չունելով սպանիացւոց զոր գիմս
մարտ, առանց այլ ինչ պնգմի տիրեցին համօրէն
կղզւոյն. զի բնակիչք նր ահաբեկէ՚ի սարսափելի
զինուց նշ և յերկնպաց, բազմութիւն անճատուր
եղեն նշ. իսկ սպանիացիք վարեալք յապաշտան
ցանկուէ ագահուէ, ոչ Թողին անգ քնանալ և բոնա-
կալուել, զոր ոչ ի գործ արկեն՚ի վր եղկելեացն.
վիշ առ զերծանելոյ նշ յայնպիսի գժոխային գե-
րուէ, խոյս տային և Թաքչէին յանտառս և՚ի ծոր-
ձորս լերանց. այլ սպանիացիք զհետ պնդեէ նշ,
որսային զնս երբև զվայրենի գազանս. և արկեալ
յոտնակապս զոտս նշ, յանխնայ ծառայեցուցանէին
՚ի խիստ և՚ի գժնդակ գործս. և զի բնուէ սակաւ
էին նընք, և անկիրթ յաշխատանս, յայն սակս ընդ
ծանր

Ծանրութ աչխատուէց ընկնէլ մեռանիլին. զոմանս ինքեանք սպանիցիք սպանանիլին էրը անպիտանս ի գործ, առ չկերակրելոյ զնս վայրապար. բիլմ անգամ կա առ. գոչղնաքեակ ինչ չանցանաց, կի ի տեսանիլ զնս դանդաղս ի գործ, չափոտակիլ ի մալեգին սրտմտուիլ, հարկանիլին և անդէն սպանանիլն զնս։ Եւ այսպէս չետ ոչ բիլմ ժամկ սպառ սպուռս ջնիլոցին ի միջոյ զբուն քանիչս քեսպրի. որք բազմաթիւ էին, այլ ոչ 5 միլիոն, ոյզ դնէ ասէ լաս քազաս ևզս սպանիացի. որ անդ գտաւ առ նոսին ժամկք. ջգի էթէ և զարբօտանիս, և ըզ թռչունս, որք չայնժամ գտանիլին ի քուպա, ի կարգ մարդկան գասեցցուք, ոչ հասանին ի 5 միլիոն. այն զի և անհնարին էր այնչափ բազմութիւ մարդկան առանց երկրագործութիւ և առանց այլ ինչ արուեստի, լոկ ինքնաբեր անդր և ասիաս արգասեօք երկրի սորիլ։ Ա՚յլ չէ պարտ ինչ զարմանալ ըստ այսպիսի անագորոյն խճգժական դնացս սպանիացւոց ըստ տառապիլ քուպացիս. ջգի այլ գրին պատմիչք սպանիացւոց, նա ինքն վկայակուսէզ էր այր անողորմ և անգութ. և որք նր ըստ մեծի մասին գազանաբարոյք և արեանարբուք. և միանգամայն տասից՝ յետին գիրս սինչքեար ժղիգեան սպանիացւոց. որք իբրև հասին չամերիկայ, ի բաց ձգիլ զնմ սանձ և զնիազանգութիւ, գործէին անսպատիճ զնմ՝ զոր ինչ կամէին. որով և սպառուցին զբուն բնակիչս նոցն. և այնուհետև սպանիացիք օր ըստ օրէ բազմացան անդէն. որոց գլխաւոր տեղիք են հետագայքդ ։

Հաւանա ։ Գլխաւոր քրիք քուպայ կղզւոյն ի հիւսիս սայնն արևելեան եզերս նր ի գեղագոմարձ դաշտի, ի բերան ծոցոյն մէքսիքանի. ի հիւսիսոյ ունելով զծովիս. իսկ չայլ կողմանց շրջապատիլ չերկուց վտակաց լաճիսայ գետոյն։ Շինեալ ի 1512 ի չյաջորդոյ վեգասկոեայ. և զառաջինն անուանեալ Նուէնգիսա քարէննասայ. ապա փոխադրել չայն տեղի՝ ուր այժմ է, և ըստ ձակել զնն չինոնա. Ծովք, կոչեցաւ Սի փրնոպոլս հաւանայի, կի սոսկ Հաւանա ։ Ի քրիք մեծ բարեչէն բազմամարդ և բազմավաճառս, ի սկիզբն անցել գարու՝ թիւ բնակչաց նր հասանէր ց 26 հազար. այլ ասի՝ թէ այժմ այս թիւ նուազել է. չինոնածք նր բովանդակ քարաչէն են և գեղեցիկ. այլ ոչ այնչափ ինչ բարձր ։ Ունի 11 եկեղեցիս, և մենաստանս արանց և կանանց,

նանց, փարթամ և մեծաշէնս. յորս երեւելի է մեհեանն և եկեզեցին կուսանաց սրբոյն քրիստափոր. ուր աւելի քան զհարիւր հաստատուն բնակին. ունի և երկու մեծամեծ անկեղանոցս վայելուչս, և այլ պատահական շինուածս հատարակաց և մասնաւոր. տօնօրաբար ամս նահ եղեալ սրբոյն յակոբայ. այլ ունի իւր սեփական ապարանս, և ոչ սեհեռազնեան եկեզեցի, զի հնգիսիս նը՛ է մի ի լուսաւորչին հեռագոյից հանգրուանն ամերիկոյ, շարժական անքոյթ և ապահով յամէ հողմոց. ուր կարեն անապրիլ կամ հազար մեծամեծ նաւք միանգամայն. բերան նը՛ է նեղուց անձուկ իբր կէս մղոն երկայն. որ ունի ի պաշտպանուն իւր չորս բերդս ամուրս ի զանազան տեղիս, քաջ ապահովեալս. այլ մինչեւ ցայսդին քաջ ամրացուցեալ քաքս այս, առին զնա ի 1536 հինգ գազրիացւոց. բայց քաղ ը՛ այն ժամս դեռ փոքր էր և աննշան, նմին իրի սակաւ գրամաք անդրէն յինքեանս ընկրկեցին զնա ապահիացիք. յորոց գինի առ ինչ ժամս առին անգղիացիք. և ի նոցանէ գազրիացիք. և ապա գրձէ էանց ի ձեռս սպանիացւոց. որք ը՛ բշմ ժամս չունէին ինչ փոյթ ամրացուցանել զնա: Այլ իբրև թագաւորեաց ի սպանիա Ֆիլիպպոս առաջին, այնուհետեւ յաւելան ամրութիւնք հասանոյ. սակայն ի վ՛ր այսր ամի ի 1762 առին անգղիացիք զքաքն. ը՛ նմին և 12 պիոնիական նաւս. այլ ի գաշնագրութիւնն որ ի 1763, անդրէն դարձուցին ի ձեռս սպանիացւոց. որք և ևս յաւելին զամրութիւնս նը՛. և առաքար դունդ մի զօրաց կարգեցին ի հնդկաստանի պահպանութիւն քաքին և նահանգին նը՛:

ՍԲ յակոբ: Գլխաւոր քաքք քուպա կղզւոյն. եղեալ նախ, (Թէպէտ եղեալ նը՛ սովորաբար նահ ի հաւանս.) և աճեալ գլխաւոր առեալ նը՛. շինել ի վերակոչեալ՝ որ յայս կղզի հաստատեաց զաճեալ կառավարութիւնն. ի հարաւային արեւմտեան կողմն կղզւոյն իբրև 6 մղոն հեռի ի ծովէ, ի ծագ պարսպին՝ ուր ունի նշանդիսիս պատահական և տապահով յամ հողմոց, չքնաղատեսիլ ի բլշմ մասն կղզեացս: Յատակագիծն ծաղկեալ էր յոյժ վարձանօք սրբին քաքի. այլ այժմ դրեթէ բոլորովին փոխադրեալ է ի հաւանս. վասն Թէպէտ ը՛ կարգի իրաւանց առաքին է սա ի կղզւոյն անգր. այլ ը՛ երին անչքացեալ յոյժ. Թէպէտ ի վերջին ժամս և ևս յաւելան ամրութիւնք նը՛:

ՍԲ Խալ։ Աւան իբրև 60 մղոնաւ հեռի 'ի հաւա-
նայ յարևելեան կողմն Նիր։

ՍԲ Հագի։ Աւան 'ի հարաւային ծովեզերս այսր
կղզւոյ։

ՍԲ Յուլիանոս։ Աւան 'ի հարաւոյ արևելից նախըն-
թաց աւանին։

Մանփանիլա։ Աւան նոյնպէս 'ի հարաւոյ արևելից
սկզբն յուլիանոսի։

Սիվիլիա, կամ Սիվիլլա։ Քաղաք փոքր, կամ աւան 'ի
հիւսիսոյ արևմտից սկզբն յակոբայ. բաժանեալ յիր-
կու մասունս. որոց մինն կոչի Հին Սիվիլիա. և ե-
առ համանուն պարսպիւք. իսկ երկրորդն՝ Նոր Սիվիլիա.
կառուցեալ 'ի պարսպին դարձվինայ։

Փինոս։ Ի կղզի իբր 60 մղոն ընդ երկայն. և 25 ընդ
լայն. մեծ 'ի քաղաք 'ի հարաւակողմն Նիր. 'ի մէջ
քաղաքին ծոցոյ, և սարբին քորբիենդայ։

Ոստրովա Նաւահանգիստ։

Այս կղզի անկանի ընդ 18 աստիճանաւ հիւսիսային
լայնութեանէ։ Երկայնութիւնն իր յարևելից յարևմուտս՝
է 140 մղոն. իսկ լայնութեան 'ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ՝
50։ Օգն իր ջերմ է յոյժ, բայց միանգամայն և խո-
նաւ. մինդ 'ի յունիսի. 'ի յուլիսի, և յօգոստ՝, 'ի
յաճախել յորդ անձրևաց, ուստի և ինառակար
կենդանեաց։ Իբրև 'ի կէսն ամառան և 'ի սկիզբն հնձոյ՝
առկայ ընդեն անդ տապախառն հողմունք. բայց սո-
վորաբար յուլիսի ժամ աւուր մինչև ցչորդ ժամ
երեկոյի՝ ընդ հողմն ինչ մեղմ քաղցր և զովացու-
ցիչ, և 'ի գադարիլ այնր հողմոյ, սիրկ առ առ
սիկ։

Երկիր նր ընդ մասին լեռնային է և անառատալից. և
ընդ մասին գետք դաշտային. առատիկ 'ի բազմատա-
սիկ գետակաց. ուստի և արգաւանդ. այլ սակա-
ւուրեք մշակեալ առ նուազագոյն բնակչաց. զի 'ի բո-
լոր կղզին հազիւ գտանին 1500 սպանիացիք, և
ծնեալք 'ի հասն սերնդոց. ցի յառնէ սպանիացւոյ,
և 'ի կնոջէ սևերիկացւոյ. և իբր 3000 խաչիկք
սփռիկեցիք. զորս գնեալ սպանիացւոց՝ ծառայեցու-
ցանեն 'ի մշակութիւն երկրի։ Սովորական կերակուր
համարին բնակչացն է մայիզ, կամ մարացորեն. փա-
գագ, (ցի տեսակ ինչ հերս հերմաւիի), և քաղաք.
որք են սեփհական բերք սևերիկայ։ Բերկ և շաքար,
և

և ծխախոտ, և գագաւոր, այլ տակաւ, որք և քնահաճ ցայ ներ չէն բաւական։ Ունի և զանազան տեսակս վայրենի անասնոց, որոնցմէ յայնց՝ զորս ի սկզբանն տարան անդր ապանիացիք. ուստի այժմ գլխաւոր վաճառք այսր կղզւոյ են մորթք նոցա, այլ և ջորիք. որք թէպէտ փոքր են, այլ ուժեղք և արագընթացք. բայց այս ամ տակաւ ինչ են. վիզ թիքրուէն ապանիոյ չունի ինչ օգուտ ի կղզւոյ աստի, այլ մենդիլնս. քանի ամի ամի ծախէ առնէլ ք 50000 փեցա ի թռչուկ 200 գնհուորաց, (զորս կարպէլ է անդր ի պահպանուկ.) և եկեղեցականաց կղզւոյն։ Սակայն ի վեր այսր ամի բազմ զգուշութիւ պահէ զնա, տակս պատուական և յաջողակ գրիչ իւրոց. առ ի հանդիսատ առնուլ անդ նաւահանդստի իւրեանց, որ ի սպանիոյ նաւէ ի մէքսիքոն. քանի է ի մէջ անթիւ լեան կղզեաց. և ի առաջին կալոնած սպանիացւոց՝ որ ի առաջ լինի, որոց ի սպանիոյ նաւեն ի մէքսիքոն։

Ընդ կղզի գտաւ ի քոլոմպոսէ ի 1493. այլ չերև ինչ փոյթ սպանիացւոց տիրել նմ մինչև ցամն 1509. յորում ամի եղեալ ի կղզւոյն սիրն դոմինիկոսի՝ ի առաջնորդութիւ լեռնեանն փոնսայ, յուսով գտանել անդ ոսկեհանքս առատաբերս, մինչ կալան զկղզին առանց ինչ մարտի պատճի։ Քանի ընակիչք ներ լուեալ գնմ անցս, զոր անցուցին սպանիացիք ի բռնաճակիչս սյնոց կղզեաց, որք գխմամարա գտան նոյ, կամովին արկին զանձինս ի ծով նոյ։

Այք ի սկզբան անդ այնոյ ունէին ի մոմ։ Եթէ ապա նիստիք անհոգելի են և անմահ. վիզ թէպէտ անհր նարինս առաւապէին ի խոտ ծիւրեթէ նոյ, այլ ոչ իշխէին բնաւ գլուխ ամառնալ, և թօխափել ընծանրաբեան լուծ նոյ ի պարանոցէ իւրեանց. ապա մի ոմն ի քաղիքէից կղզւոյն՝ արայս անուն, ունէր լուր ի սան իւրում օձագայեակ զերիասարդ մի սպանիացի սալսեատս կոչեցեալ, կամեցաւ զփորձ առնուլ ի վէր նոր, և ստուգել զչնարաւորն իսկն. վիզ յորժամ եղ նա ի ձնհղ երթալ ի տեղի իւր, եւ նմ ուղեկից և առիկորդ ձնհղի զոմանս յարանց իւրոց. պատուէր առեալ նոյ, զի յանցուցանել զնրիասարդն է գետ մի, է որ հարկ էր անցանել, ընկճացեն զնա ի ջուր. և չնահատեն թէ հնար ինչ իցէ հեղձուցանել զնա անդ. ապարին և նէ այնոր. զի նա որ բարձեալ ունէր զերիասարդն յուս իւր անցուցանել է գետն, իբրև եհաս ի մէջն, ընկէց զնա

զնա ՚ի դէտ անդր . և ՚ի վեր հասեալ այլոց ընկերաց
նր , կալան զերդևելի սպանիացին ՚ի քուր անդր այն
չափ , մինչև աւուրն զի ոչ ևս առնէր չարժուն ինչ .
ապա հանեալ ՚ի ցամաք , անկանէին առաջի նր , և
խնդրէին նևրել ինքեանց վն այնր գիպուածոյ . զի
գէտ ևս կասկածէին , Թէ գուցէ չնչէ մեռեալ . և
կացեալ անդ աւուրս երիս . կեցնելով զանձինս սուգ
առնուլ ՚ի վր նր , երբն աւուրն զի գն նր ակաս
նեխել և քայքայել , ծանեան փոքիւ եմէ մեռա
նին և սպանիացիք ։

Ա յս լուր վաղվաղ ծաւալեցաւ առ ամ՚ ցեղս կղզւոյն .
և նոյն ժամայն զէն առեալ յամ կղզւոյն գնեցին
՚ի վր սպանիացւոց ՚ի ջնջել զնս յերկրէ երբանց .
այլ փոխանէ լհնեան գումարեալ զզօրս իւր , և օդ
նուն ևս ընկալել ՚ի նր գումնիկատ , մղեցաւքար
յարձակեցաւ ՚ի վր նց . և եհար զնս ՚ի հարուածս
սասանիս . սակայն և նք սպանին զբազմս ՚ի սպա
նիացւոց . այլ աւուրն յետոյ զի սպանիացիք օր ըստ օրէ
յաւելուին , և զօրն ամէն գաշանաց սասպասա
կեին յամ կղզւոյն , սպարափելի կառուցածս
գործելովն եդին ՚ի մահ Թէ մեռեալք նց զնին ա
ւուրց ինչ անդրէն յառանն ՚ի կեանս առաւել գա
զանագոյնք քան զառաջինն . վայ յուսահատեալ այնու
հետև միանգամ ՚ի ձեռս բերելոյ զսաքին ազա
տուն երբանց , գարձան և անդրէն խռնարհեցու
ցին զպարանոցս ըստ լծոյ նց . Թակ սպանիացիք ա
ռաւել յաստուածել սակս այսր ապստամբելն նց ,
այնպէս ծանրացուցին զբեռն ծառայութ ՚ի վր նց
կեցնելոյն , մինչև ՚ի սուղ ժամի խոպան անհնս առնել
յերկրէ զնեբուծդս նց . որք ըստ սովորական չափ
զանցնէ պատմագրաց սպանիացւոց առաւել էին
քան 600000. Թակ այժմ ընակիչք նր չեն այնպէս ինչ
բազմաթիւ . որք են բնիկ սպանիացիք . և ՚ի խառն
սերնդոյ ծնեալ . որոց գլխաւոր սեպհ և քաղաքն՝
որ զնին ։

Հարսպ նաահանգիստ ։ Ի գլխաւոր քաղք համարէն
կղզւոյն . եղեալ հա , և սեծոս կուսակալ իշխանի
նր . փոքր , և ոչ այնպէս ինչ բազմամարդ , այլ գե
զեցիկ և ամուր . կառուցեալ ՚ի հիւսիսային կողմն
կղզւոյն , ՚ի կղզի ինչ փոքրիկ միացեալ ընդ մեծի կղզ
ւոյն ՚ի ձեռն ամբարտակի . ունի նաւահանգիստ մեծ
և պատսպարան . ուր կարեն կալ անբոյնի նաւք որ
չափ և մեծ իցեն . այլ և բերդ ՚ի վր . ՚ի 1595 ՚ի քան
չիսկոս տրպէչ հրամիզ տրար ՚ի նաւահանգստի տան

զեամ

զնոմ նաւս սպանիացւոց • այլ ոչ կարաց առնուլ
զքեզն • ապա զինն եբրից ամաց կոմսն քառապետլան-
տայ հաւ. զբազուր կղզին • ուր մեռան 400 զինուորք
ի զբօսայ նր յախտակ հիւանդութ • յորմէ սպիտացաւ
ի բաց Թողուլ զկղզին • այլ յետևանել անտի, եբաթե
70 ամբաղծիս իր գօմ, և անհամար գրամս, և
այլ ասարս • ի 1615 հոլանտացիք առաքեցին մեծ
նաւահանգիստ ի վեր այսր կղզոյ • որ հաւ զքեզքն,
և աւար եհար • այլ ոչ կարաց ակրել բերդի նր •
վեղ սպիտացաւ ի բաց Թողուլ և զքեզքն։

ԱՔ Դ•ՈՒՆԵԼՈՒ • ԻՍ՝ • ՍԱՆ ՅՕՀԱՆԷՍ •

Այս կղզի զառաջինն ի քենակէսդ ի բրտց անուանեալ
կոչեբր Հայնրի • ապա ի սպանիացւոց կոչեցաւ
Սպանիոլա • իր փոքր սպանիա • և հուսկ յետոյ ԱՔ Դ•
ՈՒՆԵԼՈՒ • յանուն գլխաւոր Քրդի իբրոյ • անկանի ընդ
միջ քառասնից, Հնամանիքայ, և հարաւ-արևմտեան
տին, յորմէ բաժանի անձաւկ նեղուցս • Երկայնուե-
նր յարևելից յարևմուտս՝ է իբր 400 մղոն • իսկ լայ-
նուին ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ՝ 120• ուստի և զինի
քառապայ մեծ է ընդ այլ եամ անդրկլեան կղզիս • Ա-
նր բնակ գնաս, և վտակս, որք առուգանեն զերկիր
նր • որոց գլխաւորն է Օ•ՏՕ• որ ընկնալ ի լերանց
խառն ընդ աւազոյ բարձեալ բերբ և մանրիկ հատս
ոսկւոյ: Օգ նր սովորական է, այլ բարեխառնի ի
կանոնաւոր հոմից, որք հանապազ շնչեն անտանր •
անձրևք չորբք յաճախեն յաստատն, Թէպետ ոչ միա-
ջեւս ընդ ամ տեղիս • որպէսզանգ է և բերբի առաւել
քան զայլ չորևակոյ կղզիս • և գլխաւոր բերբ նր են շա-
քար, լերկակ, բամբակ, գազաւոլ, խունկ, ազդի
ազդի հաճից, և պտուղք պտուղաբանք • որ ա-
նանաս, պանտակ, որք են մանաւանդ պտուղք ոչ-
փանանք ընդունելն նահանգաց • լիմոն, կիտրոն,
նարինջ, արմաւ, ծերան ագնիւ, այլև խաղող, և
մեղր, և մոմ • ունի և հանգս ոսկւոյ, և արծաթոյ,
և պղնձոյ, և այլոց իրաց • յորոց ի սկզբան անդ
բնչ ևս շահեցան սպանիացիք • այլ այժմ դրեթէ բո-
լորովին լքեալ կան անդրծ • ուստ չունելոյ սպանիաց-
ւոց բանական գերիս ի ծառայեցուցանել զնս ի
գործ մետաղոյ • զորս և կանան ծածկել յայլոց
ազգաց եւրոպիոյ • ունի և անտառս մեծամեծս, և
ազդի ազդի ծառս ի պէտս ներկոյ և շինուածոց •
յորս գտանին և մանաւանդ ծառք անծանօթք յԵս
մեր •

մեր. յորոց մի ի և ծառն կաղամախոյ. զոր անգլիա-
ցիք կոչեն Քապալէերնէ. իսկ գաղղիացիք Փաբուդէ.
որ ի ծառ առաւար և բարձր յոյժ. տերևք նր մե-
ծամեծք լայն և երկայն, որք միայն ի գագաթան
բուսանին. և ի հատանել զայնոսիկ, ընդ նմին և
ծառն անվթար գօսանայ. փայտ նր անփուտ. և ա-
սի Թէ այնչափ կարծր է, մինչև և երկաթի բեւ-
ռոց բդմ դժուարութիւ մխել ի նմ. վայ սովորաբար
զգագաթան նր հատանեն, զի ի բունն դժուարաւ
ներգործել տապար. այս ծառ չունի այլ ինչ նմա-
նութիւ ի կաղամախոյ, բայց միայն ի հասն, և ի փափ-
կութենէ ոմանց ի տերևոց նր, որք չհաս են բացեալ և
ծառագեալ. այլ ի մէջն այլոց տերևոց ամփոփել.
պատմէ հայրն լապատա, Թէ յորժամ հատանի գլուխ
ծառոյս, ի բուն նր գոյանան որդունք մեծամեծք.
զոր ուտեն իբր փափուկ կերակուր: Ունի և ըն-
տանի անասունս. ոչ արջառ, ոչխար, բայց առա-
ւել երիվարս պատուականս, զորս տանին յամ չորք
Քահոյ կղզիս. այլև խոզս ընտանիս և վայրենիս. ա-
րեալ յընտանի խոզից անտի, զորս ի սկզբան անդ
տարան անդր սպանիացիք, և արձակեալ յանտառս՝
վայրենացան:

Ջայս կղզի եգիտ քոլոմպոս ի 1492. ուր և հիմ-
նեաց ամրոց փոքրիկ, զոր կոչեաց Նավափոյտ. ապա
ի քանդել բնակաց կղզւոյն զայն ամրոց, յերկրորդ
գարձի իւրոյ յամերիկայ ի 1493, հիմնեաց զեղիւա-
բեմ քաղաքն մերձ յընարձակ ծոց ինչ ծովու, և այլ
բդմ փոքրիկ ամրոցս ի զանազան տեղիս. մրեաց
բդմ պահմանս ընդեմ բնակչաց նր. մինչև ուր ա-
րեան վերևելն մասն նց ընդ ծով սպանիացւոց նոճա-
ձաց. յետոյ և այլք առ սակաւ սակաւ քոլոմբոսին
մատնեցան ի գերութիւն սպանիացւոց. որոց անգթու-
թեանն ընդ վկայէլոյ ականատես պատմագրաց սպանիաց-
ւոց՝ խռովեցաւոց՝ և այլոց ազգաց՝ յայն ասելոյն
եհաս, մինչև եղկելի բնակչաց կղզւոյն առ յետին
յուսահատուել անձամբ զանձինս սպանանել. քանզ
ոմանք կախէին զանձինս զծառոց. այլք ի վիհս խո-
րինս գահավէժ լինէին. կէսք ի ծով և ի գետս
հեղձնուին. և այլք այլով օրինակաւ կարձէին ի
կենաց. կամակար ընծրևլով զմահ, քանզի գերեաց ընդ
այնպիսի անողորմ ձեռամբ քանակալաց. վայ ընդ ինչ
գաւանանք այնպէս փութով սպառեալոյ նց. քանի ոչ
էանց ազգ մի, զի յերկու միլիոն ժողովրդենէ (ըստ
սովորական չափաբանութեանց սպանիացւոց), չհասց և

ոչ մի։ Ապա յորժամ սպանիացիք ոչ ևս գտանէին
ի կղզի անդր գերիս ի ծառայեցուցանել զնոսա ի մե-
տալս, ի հնակուռ երկրի, և ի ժողովել ոսկեփոշի
ի ձորագետից, տալոցական ի կղզւոյդ անտի. ևս
առաւել յորժամ յայտնեցաւ բազմահարուստ ևն
մեքսիքոնի. որով բացաւ առաջի նոցա դաշտ ընարձակ
ի շնուել զառաքսան ցանկումն ագահութեան. ի-
ւիկ սկսան գումդագումդ գիմել անդր. որով և կըղ-
զին սկզբն գումիկոսի նուաղեցաւ յոյժ ի բնակչաց։
Ապա ի 1630 գաղղիացիք ոմանք և անգլիացիք
տարագրեալք ի կղզւոյն սկզբն քրիստափորաս, եկին
տպաստան եղեն ի սկզբն գումիկոս. և ընտրեցին զը-
հիւսիսային և զհարաւային ծովեզերսն. զորս գտին
անբնակ լքեալ ի սպանիացւոց. և կամեցեալ նոքա ունել
տեղի ինչ ապահով, առ ի ապաստանիլ անդ ի հալա-
ծել զնա սպանիացւոց, անկան ի դարդուխ կղզին որ
մտա է առ կղզին սկզբն գումիկոսի ի հիւսիսակողմն
նր. և վանեալ անտի զնոսն սպանիացիս որք պահէին զը-
կղզին, ամրացան անդ. և սկսան անկել ծխախոտ. և
երթալ յորս վայրերի ցլոցս ի սկզբն գումիկոս. և
առապահակել ի ծովս. որով ի սուղ ժամի առացան
փարթամանալ և զօրուել բաւական ի պաշտպանել նո-
րատունկ հնարկուէն իւրեանց։ Իսկ սպանիացիք գըր-
գռեալք ի նեղութենէ և ի չնասուց՝ զոր հնոք սոցա
հասուցանէին նաւուց և վաճառականուէ իւրեանց,
խորհեցան լսապատ ջնջել զնոս. վասն նաւապետին նա-
ւահանգիստն սպանիացւոց յորժամ մեծ մասն գաղ-
ղիացւոց և անգլացւոց էին արտաքոյ դարդուխ
կղզւոյն, դէս մի երթալ յաստղատունկ ի ծովս, և
դէս մի յորս վայրենի ցլոցս. յանկարծակի յարձա-
կեցաւ ի կղզի անդր. և կոտորեաց զամենն որք
կային անդ։

Իբրև զարձան նոքա ի կղզի անդր, և տեսին զկոտորած
արանց իւրեանց, վհատգտան և ծանուցեալ եղեն
սպանիացիք սպառազինեցին դունդ մի 500 զինուո-
րաց, առ ի միւսանգամ յարձակիլ ի վր, խորհե-
ցան և ինքեանք առնել պատրաստուէն առ իւրեանց
հարկաց փրկուէն։ Ընտրեցին ի դլուխ զանգղիացի ոմն
վիլլիս անուն. և առաքնորդութ նր մտին անդրկին
ի ժառանգութէ կղզւոյն. և ի 1638 յամս ևս ամիս
ցուցին զանձինս. բայց յետոյ տեսեալ գաղղիացւոց
զի վիլլիս առաւել քան զարժանն նպաստէր համալ-
գեաց իւրոց, և զինքեանս իբրև տարեսկս ունէր,
խնդրեցին ի փոխնայ կուսակալէ գաղղիացւոյ փոքր
ան-

անդիլլեան կղզեաց օգնուէ. և նա առաքէց նոյ 40 զօրականս գաղղիացիս. որոց եկեալ և միացեալ ընդ այլոց հնդկաց 'ի ծովեզերս սկզբն գոմինիկոսի, անցին 'ի գորգուէ կղզին. և միաբան ընդ նմա' որք էին 'ի կղզի անդր, պատուհասեցին անդղնացւոց նոցին ժամանին 'ի քաց մեկնիլ անտի. ընդ այսպիսի յանկարծահաս պատգամ շտապեցին անդղնացւոց, և սեանէն զի չէին բաւական զդէմ ունել նմա, էլեն վազվզիւ անտի. և ոչ ևս գարձան անդր երբէք. բայց սպանիացիք չետուն Թոյլ գաղղիացւոց խաղաղութիւն ժառանգել զկղզին. զի երիցս հալածեցեալն զնա անտի. նոյնպս և նոքա երիցս գարձան անդրէն 'ի ժառանգուէ: Իսկ 'ի 1659 հաստատեցաւ արուեստ գաղղիացւոց 'ի վեր գորգուէ կղզոյն. և զինի սակաւուց անցին և 'ի սբեն գոմինիկոս, և առ փոքր փոքր սիրեցին երևելի մասին նոր յարևելեան կողմն:

Իսկ Թագաւորն նոցա կամեցեալ ծաղկեցուցանել զոյս նոր կալուած, կոչեցոյց կուսակալ գորգուեայ և սբեն գոմինիկոսի զգնդերան ազգաս գաղղիացի, զոյրն Ռոհան բարեբարոյ և խնամատուն կառավար. որոյ կայեալ ընդ բազմաց ազգաց գաղղիացւոց, և քաջ ծանուցեալ զբարս և զվարուց նոցա, այնպիսի խնամատուր վարեաց զնշխանութիւն իւր, մինչև զսիրտս ամէն յիւրեանց յանկուցանել. և 'ի տուղ Ժամի բազմացուցանել 1500 բնակիչս 'ի սբեն գոմինիկոս. ուր 'ի 1665 Թիւ գաղղիացւոց հաղիւ հասանէր ց 400: Յետ այնորիկ կարգ և քղքենան կառավարութիւն երկրին լաւ ևս բարեկարգել, և բնակչաց նոր օր ըստ օրէ ևս ընդ զես բազմացել, 'ի 1764 Թիւ բնակչաց նոր 'ի գաղղիացւոց, և 'ի հասն ամս անցեալ ծնեալոց, և սեանորեայ գերեաց՝ եհաս ց 230000. որք և հիմնեցին զնոսն ընդ քով, տաճան, և ամրոցս անդ 'ի սբեն գոմինիկոս: Իսկ արևմտեան մեծագոյն մասն կղզոյն ևկաց ձեռաց 'ի ձեռս սպանիացւոց մինչև ցայսօր. բայց բնակիչք նոր օրըստ օրէ նուազեցան. մինչև 'ի 1717 հաղիւ գտան 'ի նմ 18400 բնակիչք սպանիացիք՝ սեաւք՝ և 'ի հասն ամս անցեալ ծնեալք. որք ըստ մեծ մասին գաւարակ և անդործ կեանս վարեն. կերակուր նոցա են արմաւք, և ինքնաբեր պտուղք երկրի. և բնակարանքն հիւղք աղբատաւէրս. իսկ գլխաւոր վաճառք են մորթիք և այլ ինչ իրք սակաւագնիք: Յայսմ վայրի նախ զդլխաւոր տեղիս սպանիացւոց առաջադրեցուք, և ապա զդաղղիացւոցն, զոր ունին 'ի սբեն գոմինիկոս:

Գ՝ԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂՔԻ ՍՊԱՆԻԱՑՈՑ։

Ա՝ՔԻ ԴՄԻՆԻԿՈՍ։ Գ՝լխաւոր քաղք համարէն կալՀածոց սպանիացւոց՝ ի սմէն դմինիկոս · արքեպիսկոպոս. որ ունի զ՝ իւրև վեց եպիսկոպոս · և աԹոռ հանրական կուսակալ իշխանի սպանիական ամբիկոյ , և գլխաւոր արքայական սեաՀն , և գաստառորաց · շինել ՚ի բարձրադիմակաց քաղաքսակ յերգբրկ գերազանցին քրիստոսատորի քաղաքացոյ · ՚ի հարաւային կողմն կղզոյն , առ գրամբ Հայեայ՝ կի՛ եղիսաբեԹ գեղջն , յ՝ԼարձակՀ դաշտավայրի մօտ ՚ի ծովէն · Քաղքն է գեղեցիկ մեծաշէն · ձևՀր քաղաքաւոր · փողոցքն ուղիղ · տունք նր՝ զ՝ մեծի մասին քարաշէնք · չինեալք զ՝ տէզորուն սպանիացւոց · ունի ՚ի միջի հրապարակ ՀարձակՀ և գեղեցիկ , եօԹն մեհեանս արտաքոյ · և երկու կանանց · եկեղեցիս մեծաշէնս և գեղեցիկս · յորս երեւելի է արքեպիսկոպոսն մայր եկեղեցին · գրեԹե վն լատին լեզուի · և անկեալսդ մեծ , որոյ տարեկան մուտք է իբր 78 քսակ ղ՝ՀՀ · փողերանոց , այն է՝ տարապիսանայ · նՀՀդիստ մեծ և ապահով , և քաղ պաշտպանել՝ ամրակուռ ամրոցովք , և ՚ի ծայր մտից իւրոց՝ բաց յերկուց ամրոցաց՝ ունի և բոլորաձև աշտարակ բարձր · ուստի ՚ի ծովակողմն ամբոխ է յոյժ · իսկ ՚ի ցամաքակողմն ջուրի այլ ինչ ամրոսի , բայց միայն լոկ պարիսպ առանց խրամոց : Այս քաղք յատկապէս ծագկել էր յոյժ · և բարձրաՀաս բնակիչք , և վաՃառականուք և հարստուԹ · այլ առել զնս տրագեայ ստաԹսին , և կալել զ՝ ամս մի , հրձիգ արար զմի մասն նր · ինայեալ միւսոյ մասին սակս 60000 փեչակաց , զոր ետուն նմ՝ սպանիացիք · ապա այնուհետև օր զ՝ օրէ անդ քացաւ · բնակիչք նր՝ սակաւացան · և վաՃառականուքն նուազ գնալ յոյժ · մինդ զկնի հաստատելոյ սպանիացւոց զվաՃառականուն իւրեանց ՚ի նաւահանգիստն հաւանայ , ՚ի քուպայ կղզին :

Ա՝խառ ՀՀ · Քաղք ծովէ՝ բերեայ , և վաՃառաՀանի ՚ի հիւսիսակողմն կղզոյն · ուր յամախն նաւք անգ գնացւոց՝ որք գնեն և վաՃառեն արգելել վաճառս , փախուցել ՚ի մաքսից :

Ս՝ՔԻ ՅԱԿՈԲ ԱՊՈՍՏՈՂՈՍ։ Ի՝ քաղք եպիսկոպոսական · որոյ եպան է ընդ արքեպիսկ՝ սբ դմինիկոսի առ մանչեներէս գեղով , յ՝ԼարձակՀ դաշտավայրի ՚ի հիւսիսային ծո-

վիզերս • ուր ունի նահգիտա , անուանեալ նահգիտա փլագայ՝ այլ մեսա նոր գԺողարին է , ասկս բաղմանե Ժայռից՝ որք գտանին առ նովաս։

Վկիա • կամ Վկիա արծաթան։ Քաղաք փոքրիկ՝ կամ աւան անշուք յարեւելեան կողմն նախորնեայց Քղքի՝ ի միջի տարած գաշտավայրի • որոյ երկայնուին է իբր 240 մղոն • իսկ լայնուին 30 • և է արգաւանդ պտղաբեր տարօրս ոռոգեալ ի բազմապատիկ գետակաց • այլ առ հեղգուԹեամբ բնակչացն մեծ մասն նոր կայ միայ անգործ • զոր Թէ մշակէին ոչ արԺան էր , անբաւ գանձս կուտէին։

Քըպան։ Աւան փոքր յարեւելեան կողմն վէկայ՝ ի հարաւոյ համանուն գետոյ • որ մտանէ՝ ի պարսյն սամանայ։

Պայա , և Փլագայ։ Լճն երկու աւազք յարեւելեան կողմն վերմէյս վտակին • որ գնայ խառնի՝ ի գետն Եղնսաբեթի , առ որով կառուցեալ կայ սէ գոմինէ կօս Քղք։

Պայալանա • Սեյոս • Խալէյ։ Լճն աւազք՝ ի նեղքին կողմանս կղզւոյն Ը արեւելս։

Ազատա։ Աւան յարեւմտեան կողմն սէյն գոմինէ կօսի , իբր 68 մղոնաւ հեռի՝ ի նմանէ։

Սամանա։ Յոյցոյցս ինչ գծագրեալ կայ իբր կատարել կղզի անլսատ՝ ի կղզւոյն սէյն գոմինէկօսի • ասէին աշխարհագիրք միաբան հաստատեն , Թէ է ցամաք կղզի կցեալ Ը կղզւոյն սէյն գոմինէկօսի յաբեմից՝ ի ձեռն ցած և ոլմատա լեղճի հողոյ • Ը այսմ գծագրին կայ յաշխարհացոյցն ոչ լրիւսկ։ Երկայնուին նոր է իբր 48 մղոն • իսկ լայնուին 15 • երկիրն է լեռնային , այլ արգաւանդ։ Յինջագոյն գաղԹական ինչ գաղղիացւոց սէյն գոմինէկոսի բնակեցան՝ ինքն • այլ ոչ սակաւ , եԹէ կարի հեռի են յայլ բնակուԹենց և կալաճածոց իւրեանց , զոր ունէին՝ ի սէյն գոմինէկոս , ոչ սակաւ և անպատուական՝ ի Թշնամեացն , ինքնակամ՝ ի բաց մեկնեցան անտի • և այժմ է՝ ի ձեռս սպանիացւոց • այլ անբնակ՝ ի մարդկանէ։ Այս ցամաքակղզի Ը կղզւոյն սէյն գոմինէկոսի՝ ձեռնոցանէ պարսյր մեծ՝ ի միջ սարին սամանայ , և սարին ոլմատէլի • զոր ոմանք յաշխարհագրաց վերպատկառ նոյնպս սար սամանայ կոչեն • յորում լի են Ժայռք և փոքրիկ կղզեակք • վայ՝ ինաուէլ Ը այն , առ զերծանելոյ՝ ի վտանգէ՝ պարսս է ձգիլ Ը սրեմ մուտս։

Այս ոմն կղզւոյս սէյն գոմինէկոսի՝ ի սպանիոյ ԺԷ ոց

ւոց էանց՝ ի ձեռս գաղղիացւոց՝ ի ՃԻՄԿ վերջին խառ-
վեաւ. քանզի գաղղիացիք 40 հիւր զօրօք գիմեցին՝ ի
սպանիա. և զղնձին տեսիլս ըստ երեւելի իւրեանց գրա-
ւեցին. բայց զկնի՝ ի 1795 ի յունւսի 22 դաշն խա-
ղաղութեան արարեալ՝ ի պասլիէա, զամ տեսիլս գրաւելոյ
՝ի սպանիա, անդրէն առ սպանիացիս դարձուցին.
և փեակ այնց՝ առին զքաղաք զայն մասն կղզւոյն արեւ
գումիկիսոյ, որ կայ ըստ երեւելի սպանիացւոց. զոր
մինչև յայս վայր առորագրեցաք. զամ՝ քեզ և ըզ-
նէդիսաս. հնձ ամ զնեաք ամրութիւք և պատրաստ
սպազմի՝ որ կայր յայնժամ՝ ի նմ. ձի է առնանել՝ ի
ի համար նոյն դաշնադրութեան։ Յետ անցանելոյ՝ ի
ձեռս գաղղիացւոց՝ ի 1802 ապստամբեցան սեռք
որ՝ ի նմ. բզմ կոտորածս առնելով. և ետրուին գաղ-
ղիացւոց բզմ նաւս պատրաստ առաքելով լի զօրօք հա-
զիւ կարաց նուաճել զնա։

Պ՝ԼՅՈՒՍՈՐ ՊԵՂՒ ԳԱՂՂԻԱՑՈՑ՝ Ի ԱՖՆ ՊՈՒՆԻՆԻՈՍ։

Գաղղիացիք սերեն յարեւելեան ծովեզերս իբր 540
մղոն տարածութիւն. բայց ի ցամաքակոյսն տակաւ
կալոլճածս ունէին առեալ ըստ առաջին վճռակի. որ
թէպէտ առ համեմատութիւն կալոլճածոց սպանիացւոց՝
գոյն ինչ էր, սակայն ըստ բաղմամարզութեան, և ըստ տա-
ւարէր պատուհասական արգասեաց նր, և ըստ ծախիկ
վաճառականութեան՝ առ ժրայեան աշխատասիրութ
բնակչաց նր, բազիք դէրազանցէ զնովսւս. զի բաց
յայլոց յարմարեաց և ի պաղոց, և յայլոց հասարակ
արգասեաց, ունի շաքար առատ. լինակ. գազաւոլ.
խոհվէ. բամբակ. և մորթս բնասնի և վայրենի
անասնոց. յորոց ամ ամի բզմ յոյժ ստանէին ի գաղ-
զիս, նախ ըստ զծագրիլ խոտոլոտ իւրեանց. որ ահա
՝ի 1767, 347 նաւք գաղղիացւոց բարձին ասեք։

Շաքար անմաքուր, լիւրէ . . .	72718781.
Շաքար մաքուր	51562013.
Լինակ	1769562.
Գազաւոլ	150000.
Խոհվէ	12197977.
Բամբակ	2965920.
Մորթ, բեռն. ըստ թայ . . .	8470.
Օղի, փոքր տակառ	4108.
Ածխի շաքարի, տակառ . . .	21104.

Իսկ յետ այնր թուաբանին յայտնի է, թէ այս ամ

քերք առաւելիլ են. մինդ խոհվին, որ եռապատ
ակի առաւելաւ ք յայնժամ։
Երևելի է և վաճառականուին՝ զոր առնեն ընդ ը
ապանիացւոց բնակեաց կղզւոյն սիցի գոմինիկոսի.
որոց մասակարարեն զամ պէտս հանդերձից. և ի
նոցէ փոխարէն առնուն երիվարս, արջառս, այլև
ապուխտս եղջիւր, և խոզի. և մորթս. և բաց յայնց
ցանէ իբր 1550 քսակ պղպէղ, զոր Թիքուսին ապանիոյ
ամի ամի առաքեր անդ ի Թոլոսկ արքունի պատճառ
տարաց, եկեղեցականաց, և զերաց ելելոց ի սբեն
գոմինիկոս. վասն կղզի չերևելոյ ինչ չհասարք Թա
գաւորութ ապանիոյ առ հեղգուն բնակեաց նր. իսկ
ը հինին գաղղիացւոց է չհասոյ յոյժ. Թէպէտ
ոչ առատաք, առ հասին մատուք կալօշառոց ապա
նիացւոց՝ այս կալօշառ փոքր է. զոր բաժանել են
յերիս մասունս. ը յարևմտից, ի հարաւ, և ի
հիւսիս. յորս ունին 9 ը քղաք, 28 աւան, և գեօղս
բազս. որոց գլխաւորքն են հետագայքդ։
Ղատանգինոպ էչխան։ Գլխաւոր ը քղք, և աթոռ
գերագոյն և հանրական տաճարի կղզւոյն, կառուցեալ
առ սիմն ծովու յարևմտեան մասին նորա, երկայն
իբր 1200 ձոզաչափ. և լայն իբրև 500. բաժա
նեալ ի 29 փողոցս։ Գիրք նր քաջայարմար է վա
ճառականաց. այլ ամենևին անյարմար յամրացու
ցանել զնա ընդ Թշնամեաց. առ որ հնար է յար
ձակիլ յամ կողմանց. և ևս զի չունի ջուր բարի,
զոր ի հեռաստ բանագաւսին բերել։
Էչխան։ Քղքի յարևմտեան մասին իբր 1 մղոն հեռի
ի ծովէ, յանձուկ այլ յարգաւանդ դաշտի. անբոյնի
ի յարձակմանէ հաւուց Թշնամեաց. ունի տունս
իբր 317. և 15 փողոցս լայնս և բարեկարգս. բայց
չունի պարիսպս, և ոչ ամրոցս։
Փոքր ի ինչ. Էր սա ի սկզբանն գլխաւոր ը քղք գաղ
ղիացւոց ի կղզին սիցի գոմինիկոսի. և աթոռ գե
րագոյն տաճարի նր. բարեչէն բազմամարդ և բազ
մավաճառ. ի պատճառս մեծ և պատուական նաւահան
գստի նր. ուր նաւքն ապահով են յամ հողմից. այլ
յեսոյ յայսկոսիկ օգոյ նր ի պատուհանէ ապա
բեդ գետոյն, յորմէ գործեցան ձահինք ժահոյից,
յորս այժմ ծաւալի գետն, մեծ մասն բնակեաց նր
ի բաց մեկնեցաւ անտի. մինդ զկնի փոխադրելոյ
ձգանն տաճարին ի լեհոկանս. վայ այժմ ոչ այլ ինչ
է, բայց եթէ աւան, կամ գեղ անուրջ և աննշան։
Ա՞ր մարիս։ Քղքն նոյնպէս յարևմտեան մասին ի մեծ
պա-

պարտքին չվճարած բլլոց. յո-
րոց հատանէն քարինս ի պէտս շինուածոց։ Դիրք
քաղքին է երկայն, այլ նեղ. ունի տունս իբր 154
բովանդակ քարաշէնս. յատաջագոյն ուներ շուրջա-
նակի է հողաբլուր պատնէշ, այլ այժմ ոչ ևս. վա-
ճառականուտ նր ծագկեալ է, մինդ զինի աւերելոյ
նախայիշատակէն փոքր կոավէ քաղքին։

Մ ագանս. այն է՝ Տէրեկի։ Ի փոքրիկ կալճած
գաղղիացւոց յարևմտեան մասին կղզւոյն. ուր հա-
զիւ գտանին 50 եւրոպացիք, որք կարող են զին
առնուլ. ոսկայն նաստին անդ յանհագս ի Թշնամեաց.
զի ունին զինշն գետնափոր տեղիս. յորս իւյարձակիլ
ի վեր նց ծովային հնից՝ փախուցեալ Թաքչին։

Մ էնծանս, կամ Եբեփս։ Ի աւան ի վեր բլլոյ. գե-
ղեցիկ բազմամարդ և բազմավաճառ. վոր զի հինք
գաղղիացւոց որք ասպատակէն առ Ջհամանիքայ կըղ-
զեաւ, սոսա բերեն զամ աւար իւրեանց։

Մ էծ Խալ. Դրաստրպատ. Ազուսոյ. Մ իէպանս.
Պոքիան. ևն։ Կին նշանաւոր աւանք յարևմտեան
մասին կղզւոյն սէյն դոմինիկոսի։

Կ ռանվէ։ Ի կղզի ի հիւսիսոյ արևմտից լեռնականայ՝
լեռնային և անբեր, և ձևացուցանէ զբերան ընդ
արձակ պարտւբին։

Լ ագվէ, կամ Լագվիէ։ Քաղք փոքր. և մի ի հնագոյն
բնակիչ տեղեաց գաղղիացւոց ի կողմանս յայսոսիկ,
կառուցեալ ի հարաւային կողմն կղզւոյն. ունի տունս
իբր 50 և ևթ. և պարսպր և նշխիքսա պատուճա-
կան. ուր ի ժամս պատգի գաղղիացւոց ընդ անգղիաց-
ւոց՝ գնան մանկունն բազմ նաւք հալանոցաց, ևկեալք
ի քաղաքսան կղզւոյն. և բերեալ անտի պարկնս կե-
րակրոյ։

Սէ լուվիս. կամ Սան լուիզ։ Քաղք փոքր կամ մե-
ծոց ի հարաւային մասին կղզւոյն. շինեալ ի սկիզբն
անցեալ դարու ի ծագ պարսպին յանբեր վայրի։
Ջուրն ի պէտս ըմպելոյ գայ ի քաղ անդր ի հե-
ռուստ ընդ ջրմուղ պատուճանի. զոր հրկայք ոմանք
անդէն բնակիչք եռուն շինել. և պահեն իւրեանց
նախնիք ի սէտս հնարից օգտի։

Քաւթիւլեն. զոր այլք Քոյնս կոչեն։ Քաղք նոյնպէս ի
հարաւային մասին կղզւոյն. կառուցեալ ի ծագ նա-
ւահանգստին յաղուցաղին և ձախճախուտ վայրի, շրջ-
ջապատեալ ինիսիր և ժահահոտ լճից, որք ապա-
կանեն զօդն. յոյր սակս վաղու ևս արգելօք ի բաց
լքեալ կայր քաղքս ի բնակչաց իւրոց, ևթէ չուներ

շուրջանակի գաչտ ընդարձակ · որոյ երկայնութիւնն է իբր 18 մղոն · իսկ լայնութիւն 12· առաջիկ ընդ ամ ա-ղիս , և արգաւանդագոյզ քաղաքամբք ի մշակութիւն շաքարատերեւ եղեգան : Վայ բնակ ի վաճառականաց ոչինչ հայեցեալ ի յոտն ի օգոյն , գնացիկ բնակեցան ի քաղքի անդ սակս չահասիրութեան · ուսում և ունի տունս աւելի ք 280· և ամրոց պատուական · իսկ նաւահանգիստ նր Թէկէս յատի է և վտանգաւոր , սակայն ոչ կարի ինչ հեռի ի նմանէ գտանի պարսպ պատուական և նաւահանգիստ ընդարձակ և ապահով ի հոմանց · բաւական բազմաց պիղծական նաւուց · յոյն սակս և սա է մի ի ինչանաւոր վաճառատեղեաց գաղղիացւոց ի կողմանս յայսոսիկ :

ԱՂՏԱՒ ԲԱՐԴ : Էր աւան, և մի ի գլխաւոր վաճառատեղեաց զկնի քաղքիլենի հարաւային ծովեզերեայց կղզւոյն սէյն դոմինիկոսի , բայց նաւահանգիստ նր փոքր է · և անբաւական մեծամեծ նաւուց · սակայն ի չրջակայ վիճակի նր լերագ բազմ գործեն :

Կղզի ԽՐԴ : Էր կղզի ոչ այնչափ ինչ մեծ , և ոչ նշանաւոր յարեւելեան կողմն ապաքու ծայրին : Ի հիւսիսակողմն նր գտանին և այլ փոքր կղզիք աննշանք :

Սբ ԳԱԼԱՏԱՑԻ · կամ լոկ Սբ · Էր քաղք գեղեցիկ բազմամարդ և բազմավաճառական գաւառացիք ի ծագ ընդարձակ և արգաւանդ գաչտի , որոյ երկայնութիւնն է իբրև 60 մղոն · իսկ լայնութիւն 12· ի հիւսիսային մասին կղզւոյն սէյն դոմինիկոսի : Ունի տունս 810· և փողոցս 29· որք բաժանեն զքաղքն ի 226 կղզեակս · և թէպէտ նմանապէս փողոցք ուղիք են յոյժ , այլ նեղ և ոչ-ընդարձակ · վասն զի են քարայատակ · և ջուրք որք յերկուց կողմանց ինքանեն , չունելով համարձակ անցս · ի փողոցս անդ հատաքին և լճանան : Ունի և քանի մի հրապարակս · յորս երեւելի են հրապարակքն կոչեցեալ սիրուհոյն , և քլուկինայ · և երկու երեւելի անկիւնացս վն հիմնադաց և աղբատաց գաղղիացւոց · ի բնակ Ժամս սակաւ են չինել անդ եկեղեցի մեծ , այլ չհաս է կատարել : Կաւահանգիստ նր մեծ է և յաղոզակ , պատապարելի յամէ հողմոց · մուտ և ելք նր գիւրին և համառօտ · զի յերեսին դոյզն ինչ հողմակ , վազվզի ի խորս ծովու գտանին նաւքն · նոյնպես օգ նր բարի և առողջարար : Ագաչին սկզբ · նաւորաց քաղքս եղև ի կողին անուն կալվինակաց · որ նախ չինեաց անդ աւան · յետ այնորիկ սկզբան և այլք չինել բնակուհս , որով ի աւուր Ժամի չինչ նկատ անդ քաղք փոքրիկ · զոր ի 1695 չինչ 25 տ-

մաց

մաց հիմարիս ու թե՛ նր՝ անդ գիտացիք և սպանիացիք հրձիգ արարեալ խոպան յամենն գարձուցին. այլ ապա վերադան չկենացաւ. յորժամ բնակիչք նր խաչ չի, և նր քրիստոփորի, երկուց փոքրիկ կղզեաց գաղղիացւոց ի փոքր անդիլեան կղզիս, ասա փոխադրեցան :

Գիտէ՞ս : Էր ձկնձ փոքր ի ցամաքակողմն. այլ մեծ սոյ բնակիչք նր փոխագրեցան առաւել մօտ ի ծովն. ուր և չինեցաւ նոր ձկնձ որ կոչի Ս. Պետրոս. որ է ձկնձ փոքր ոչ այնչափ ինչ հեռի ի ծովէ. ունի առնս իբր 70 և 80. և նաւահանգիստ ընդարձակ. որոյ մուտն է երկայն իբր 1500 ձող. և լայն 100. վասնզի անկանուն այսր ձկնձի չէ այնչափ ինչ ծագիկ. այլ բերէր արգասանդաւն երկրի նր, և գիւրաւ ի և յարմարաւոր նաւահանգստեան :

Այ՝ Նիւղյոյ՝, կամ Ս. Էդուարդ՝ նիւղյոյն : Ասան կառուցեալ ի Թերակղզի, որ Թէշտ փոքր է և անձուկ, այլ Թէրուէնի գաղղիացւոց գուն գործեաց ամ հնարիւք ծագիկացուցանել զվանկնուն սր. յորոմ սակս բազմ աքսորեալք, և գերմանացիք ասա փոխագրեցան, այլ ձգձ հնար. զի մեծ մասն նց մեռաւ անդ ի սուղ ձմեռի :

Խաղաղ Նաւահանգիստ : Ի ասան փոքր. և նաւահանգիստ անձնան ի հիւսիսային մասին կղզւոյն սրոյն գոմինիկոսի :

Սէ ընդվիլ՝ : Մարիտ. կամ Նաւահանգիստ Մարիտոյ. Լիմէն. Հաւ. փոր անէ. Մօր ասէ. Գոս փոռ. Եաֆէլ. Ան : Են ասանք և բնակութիք գաղղիացւոց ի հիւսիսային մասին կղզւոյն սրոյն գոմինիկոսի :

Դոմինիկոս : Կղզի փոքր հանդէպ խաղաղ նաւահանգստին, և սրոյն լուդովիկոսի մօտ ի ծովզերս սրոյն գոմինիկոսի. օգ նր բարի է, և երկիրն արգասաւոր. բերէ ծխախոտ, և այլ ազգի ազգի բերս առատ. զոր մշակեն անդ գաղղիացիք : Ասյս կղզի երկու անուանէն կոչեն գաղղիացւոց ի կղզեանս յայսոսիկ. ոմն ի վեր անդր նշանակեցաք. և ասասի անցին ի կղզին սրոյն գոմինիկոսի. բնակ անգամ առաւ ի սպանիացւոց, այլ միշտ գերձ ի իւրաց լքաւ. ուստի և ելից մնաց ի ձեռս գաղղիացւոց մինչև յայսօր :

Ասյսպէս ինչ վն գլխաւոր տեղեաց գաղղիացւոց ի կղզին սրոյն գոմինիկոսի. արդ գարձցուք անդրէն ի սաորագրել և զայլ կղզիս սպանիացւոց :

Վրաստանի. Մարգարեթա. և Լերդերդոնե։

Վրաստանի կղզին գտաւ ի քրոմպոսէ ի 1498. և ի սկզբան կոչեցաւ Կղզի Մարգարէի. կամ Մարգարեթե. ապա պատառական մարգարտի, որ գտանէր ի շրջակայ ծովեզերս նր. այլ քրոմպոս չէ հիմնեաց անդ բնակուի ապանիացւոց, առա յամս 11 ամաց, ել ի 1509, յորդորեալ ապանիացւոց ի պատառական մարգարտաց սորին կղզւոյ, գնացին անդր. առեալ զ ինքեանս զամանս ի վայրենի ամերիկացւոց ի լուքայեան կղզեաց, զորս տեսին անյարմար գործել ի մետալս, այլ քաշավարժս մըտանել ի խոր ծովու. և կայեալ անդ ապանիացւոց, մինչև ապատեցին զմարգարիտն ի շրջակայ ծովեզերեայց կղզւոյն, կառուցէ գանձս բազմս, փոխադրեցան ի մարգարիտա կղզին. ուր գտին նոյնպէս մարգարիտ առատ և պատառական. բայց փութով տպատեցաւ և անգ, ոչ ի քրոմպոկա։ Ի նոյն ժամս անցին և ի կղզին երրորդ։ Ասաի այս երիս կղզիք ել մարգարիտա, և կղզին երրորդ եղեն ի ձեռս ապանիացւոց. Թէպէտ Քաշտորացին ապա նոյ ասաւ, կի ոչինչ օգուտ ետուն ի նմանէ, սակայն պահէր զնո մինչև ցայժմ. իսկ ի 1802 զորուէ դաշնագրութեան՝ որ եղև ի լիւնեվիլլ և ի ամիէնս, կղզին երրորդ ետ անգլիացւոց։ Բնակիչք նոցա գրեթէ բովանդակ են սերել ի խառն ամերիկացւոյ և ի կնոջէ ամերիկացւոյ. որք ձկնորսութէ և պտղովք երկրին գարմանին ըզհետս. անուշանեն և ընտանի անասունս, այլ առ հասարակ վտիտ են, և միս նոցա անհամ. զորս գտաք վաճառեն գաղղիացւոց բնակչաց մերձակայ կղզեաց. և փոխարէն առնուն ի նոցանէ ասուեղէն հագուստս, սակաւ մի գործս, ել պիւբլիւնդիւկ, կտաւս, մետաքսեայ առնտպանս, ապխտած գլխարկս հագուստիոյ, ել շափկայ, և այլ զանազան իրս ի սկսաս հանդերձից։ Ընտանի անասունք վայրենացեալք բազմացել են յոյժ յերկսին կղզիս էս, և լցել զանտառս նոցա. զորս հրացանիւ որսան, և զմիս նոցա ապխտեալ վաճառեն։ Բնակիչք այսց երկուց կղզեաց հաշիւ հասանեն ի 2000. որք ի ժամս պատերազմի պարտապան են տալ արս 200։

ՅՕԴ ԸՆԴ ԱՆԳԼԻԱՑՈՑ։

Սկիզբն բնակուեր գաղղիացւոց յանդիլեան արքի պէզագան եղեւ ի ծովային հինից նոցա. որք զառաջինն գնացեալ որջացան ի կոզմանս յայնոսիկ լերկ առակ յարմարական գրից տեղւոյն առ ի ասպատակել ի ծովեզերս սպանեալացւոց. և աւար հարկանել զաղամագանձ նաւս նոցա. ապա առ փոքր փոքր ընկան մշակել զերկիր, և ի զանազան կղզիս չինել ինքեանց հաստատուն բնակուս. յորս յիւոյ յարեցան և այլք բազք ի գաղթականաց գաղղիացւոց որ ի հիւսիսային կոզմանս ամերիկոյ։ Սոքա ընկալ երկար ժամս կեցին առանց օրինաց. և առանց հաստատուն և կանոնաւոր կառավարուեր. այլ յեասոյ թագաւորեալն գաղղոյ զմտաւ ածեալ զօգուտն՝ զոր ունէր քաղել ի նոր կալուածոց անտի, եառ նոցա օրէնս, և սահմանագրեալ քրքսականս. և կացոյց ի վր նոցա զանազան գաւառս և կուսակալս. և ի վր ամին զՀանրապետն կուսակալն մարդինիքա կղզւոյն. և նովին եղանակաւ կառավարէ մինչև ցայժմ զամ կղզիս, զորս ունի յանդիլեան արշխակագան. որք են Մարդինիքս. Կվադալուպա. Մարիկալանդ. Սէբ բարթողիմէոս. Սաւրբ. Տեխերապա. Սէբ խաչ. և մասն ինչ կղզեաց Սէյն մարթինոսի. և Սէյն թոմինիկոսի. յաւագոյն և Սէ լուչիա. զոր ի 1779 առին ի նոցանէ անգղիացիք. բայց փեսկ նոր առին և գաղղիացիք ի նմին ամի յանգղիացւոց զհռանագա, և զտոմինիկա։

ՄԱՐԴԻՆԻՔԱ։

Զկնաւոր կղզի գաղղիացւոց ի մէջ փոքր անդիլեան կղզեաց, անկեալ ընդ 15 աստիճ՝ հիւսիսային։ Երկայնաւրէն նր է իբր 58 մղոն. իսկ բոլոր շրջատուան 135. ի բաց Թողեալ զշրջանդունս և զաբա՝ որք ի բովանդակ 6 այլև 9 մղոնաւ երկայնեալ ձգին ի ծովն։ Երկիրք նր ընդ մեծի մասին լեռնային է. և ի տեղիս տեղիս սփռեալ կան բլուրք ձադարաձիք. և ի մէջ նոցա երիք բարձրաբերձ լերինք ապառաժուտք. յորոց ի միում՝ որ բարձր է քան զայլս, երևին հեռք պատառման ի սորերկրեայ հրոյ՝ որ և է անատառալից և հնձզ միգապատ. ուս-

ան և օգ նը գՀՀ և յոռ. և հողն ամենևին անբեր, ուր այլ երկու լերինք ը ամ տեղիս քաջ մշակեալ են. յերից լերանց ասի մինդ յառաչոյն՝ բղխեն զանազան աղբիւրք, որք ոռոգանեն զդաշտս, և ըղձ հովիտս, և արգաստաւորս գործեն զնոսա։ Խաղ դլիսաւոր բերք նր են չաքար, խաղող, դաւազ, բամբակ, ծխախոտ, պտանէ, մանեզք, փադադէ, փայտ. ունի և ընտանի անասունս. որ երկնաւոր, արջառ, ոչխար, ջորի, և էշ։

Առաջին հիմնադիր գաղղիացւոց յայս կղզի՝ եղև տէ նամպուք անուն ոմն գաղղիացի կռնասկալ կղզւոյն սկզբն քրիստոփորէ. որոյ անցեալ անդր ի կղզւոյ անտի 100 արամբք, զտեղի էառ ի հարաւային և յարևմտեան ծովեզերս նր. իսկ քարայիւք բնիկ բնակիչք նր՝ խոյս եառուն ի մէս կողմն կղզւոյն. և կացին միացին առ Ֆիմ մի խաղաղութ ը գաղղիացւոց։ Ա՚յժ իբրև տեսին զի օր ը օրէ բազմանային նք, միաբանեցան ը վայրենի ազգաց բնակչաց այլոց մերձակայ կղզեաց. գիմեցին ի վր գաղղիացւոց, հանել զնս ի կղզւոյ իւրեանց. այլ պարտէ՚ի գաղղիացւոց, խոյս եառուն անդրէն ի կայանս իւրեանց. և բանագաւեցան խնդրել զհաշտութ, զկնի սակաւուց վերատին նորոգեցին պատմ. ոչ կարելով տալ նիւ զանազան արգելմանց և կապանաց, զորս գաղղիացիք եդեն ի վր նց. այլ յայս նոճագ խոտոռ խորամահեցան. և որք սպրեցան՝ եկեն ի կղզւոյ անտի, ոչ ևս դառնալով անդր. որ եղև ի 1658։ Յետ ամ կնեալց նոցա, գաղղիացիք օր ը օրէ բազմացան ի կղզի անդր. և սկսան մշակել ի նմ բամբակ, լեզակ, դաւազ, և բազում, որ ե բերք ինչ սեփհական այնր կղզւոյ, և ծխախոտ, ապա և խաղող, զոր ի սուզ Ֆիմի բազմացուցին յոյժ. զի այսօր առատագոյն և առատել չահասէ բերք նր՝ ե խաղողն։ Իշ այսմ ը ամս 78 այս կղզի անչափ բազմաւանձ ձնհասցաւ բնակչօք արդասերք և հարստութ, զի ի 1736 թիւ բնակչաց նր եհան 84000. յորմէ 72000 էին ծնունդք ի խառն ամուսնուէ. և սեռք ազատք, և գերիք. իսկ 12000 գաղղիացիք։ Իշ բերք նց հանելոյ արտաքս՝ հասին առաւել քան ութն միլիոն ղ՚ չի, ուր ամ ամի հասանէին 200 հազ գաղղիացւոց. 14. 15 առաքեզք ի գաղղիոյ. 30 ի քահանայէ. և 10. 12 ի մարգարիտս կղզւոյն. Թող զնաւս անդղնացւոց, և հոլանտացւոց, որք գաղտագողի հասանէին անդր. այլև զամանաւոր նաւարկուիս կղզւոյն առ հիւսիս

այլին

սային քնակիչք գաղղիացւոց. և 'ի գալուստս սպա-
նիացւոց. և յայլ կղզիս յոր գրաւէք կային 130 հա-
զարք բանականք 'ի բառնալ 20 կի 60 տակառս, ա-
ռաջորդելոք 600 նաւավարաց եւրոպացւոց, և
1500 գերեաց որք քաջալաժք էին 'ի նաւարկուիս։
Բայց այս բարգաւաճ վաճառականութիւն մարդկե-
քայն՝ ոչ միաց ընդ երկար. քանի 'ի 1740 սկսաւ նուա-
զել. իսկ 'ի 1762 յառնուլ անգլիացւոց զայս կղզի.
և 'ի խնուլ զնո՛ն ձնձղհս առաջին յայոցութենէ նր.
գրեթէ խափան չինչաւ։ Եւ թէպէտ 'ի գարձուցա-
նել անդրէն զկղզին, գուն գործեցին գաղղիացիքն
վերսին ծաղկեցուցանել զվաճառականութիւն նր.
բայց ոչ երբեք հասուցին, և ոչ իսկ հասուցեն յա-
ռաջին բարգաւաճութիւն իւր. թէպէտ բնակիչք նր
մինչ թէ այժմ առաւել են՝ ք յայնժամ. զի 'ի 1770
թիւ բնակչաց նր հասանէր ց85260. որք մինչև ցայժմ
երեւի թէ եւս յաւելան. և բաժանին 'ի 28 ժողովր-
դեսուս, կամ բնակեալ տեղիս, որոց գլխաւորքն
են հետագայքդ։

ՀՂՓՈՅ ԱՓՍԱՆ։ Ի գլխաւոր քաղք համարէն կղզւոյն.
և աթոռ հանրական կուսակալի գաղղիական ան-
դիլեան կղզեաց. կառուցեալ 'ի հարաւային ծովե-
զերս կղզւոյն 'ի բերան շարձակ պարսպի ուր ունի
նաւահանգիստ մեծ. որ յաջակողմն պատուական էր յայժ
և յաջողակ, այլ այժմ ոչ նոյնպէս. քանի կամեցեալ
դաղղիացւոց հափանել զմեզ ան գրկուցոց 'ի նա-
ւահանգիստ անդր, բայց այն է՝ թէքնէ նա-
ւուց ընկղմելն անդ. զորս գժուարին է հանել.
և բայց ծախուց պէտք են 'ի պեղել զաւազն կուա-
եալ զնաւսք։ Հին ամրոցք այսր քաղքի՝ անկանոն են
և անզօր. զոր չէ իսկ հնար ամրացուցանել 'ի պատ-
ճառս անյարմար գրկից քաղքին. որ է շրջապատեալ
'ի ջրից լերանց. յորոց մերթ է թշնամանին հար-
կանել զքաղքն. բայց 'ի վերջին ժամս 'ի միում 'ի բարձ
բարդոյն լերանց՝ շինեցին բերդ ամուր ոչ միայն 'ի
պաշտպանութիւն քաղքին, այլև բոլոր կղզւոյն. ուստի
մարթի է ասել, թէ մարդկինքս այժմ է ք բաւա-
կանին ամրացուցեալ։

ՀՂՓՈՅ ԵՒՆ ԳՆԳՈՍ։ Ունի և ամրոց բազմամարդ
և բարեշէն, կառուցեալ յարևմտեան ծովեզերս
կղզւոյն 'ի բերան գետոյն՝ որ յաջ Ռոքսելբր կոչե-
իսկ այժմ գետ ամրոցի սիէն պետրոսի. և թէպէտ
անպարիսպ է, բայց 'ի ծովեզերս իւր ունի զինչն
մարտկոցս, և բերդ 'ի պաշտպանութիւն։

Էրէրէ՞ : Աման երևելի՛ հիւսիսային ծովեզերա կղզւոյն առ ծոցով ծովու. ուր ունի նաւահանգիստ պատ ահական. և առ նովաւ բերդ ամուր՛ի պաշտպանու

Թէ նէր ։

Տիամանդ. ԱՀՌԱՔ փառէդ. ԱՀՌԱՔ սալէ գէօյն. Դրտա ղատ. Լաֆէդէն. Քաղդէդ. Փէդր. Մ՚էյ անէ. Մ՚տիւօդ. Սէ մարիամ. ևն : Իչն առանք և ժողովրդա պետուէք մարդիկներէսյ կղզւոյն ։

ԱՂԱՓԱԼԷՏԻԱ. կամ ԱՂԱՓԷԼՈՒԹԻԱ ։

Աղզի Թիւրքերէք և անձև ըլ 16 ասաիէ՚ հիւս՚ լայնութէ. շրջապատ նէր իրր 240 մղոն. և է բաժանէլ յերկու կղզիս. անջրպետ՛ի միչի ունի լով զրաղուկ մի ծովու երկայն իրրև 6 մղոն. և լայն՛ի 15 գրկաչափէ մինչև 40, այլ խորութ նէր սա կաս է. ըլ որ չէ հնար մեծամեծ և ծանրաբեռն նաւուց անցանէլ. զայս նեղուց ոմանք յաչիարհագրացս գետ ազի կոչեն : Արևմտեան մասն, կամ արևմտեան կղզին՝ սերտագոյն կոչի կվատալուբա. իսկ արևելեանն՝ բարձր կամ մեծ երկիր : Առաջինն՛ի միջին կողմն լեռնային է. և լերկնէր ապառաժուտք, և անբերք ամենևին. և ըլ միչ նէր լեռան բարձրլայրէ Ջրվիպատարանուշանէլ յորմէ՛ը զինչն ծերպա ձրանէ հնագ ծուխ (թանձր սևամած և կայծակնա փառն. ՛ի լերանցն անտի բղխեն ձորակք ականակիտք և առուք քարաւք. որք ոռոգանեն զհովիտս և ըղ գաշտս. և մեղմեն զտապ ասթիոյն : Իսկ արևելեան կղզին Թէրա չէ այնպէս ապառաժուտ, այլ զուրկ է՛ի լերոյ. և երկիր նր չէ ինչ արգասաւոր, և ոչ օգ նր բարի, ոչ բոն կվատալուբայ. որոյ գլխաւոր բերք են չաքար. լիմոն. գաղամով. բամբակ. ծխախոտ. խաղող. մրգոց բերն. մանուք. փագադէ. և փայտ բնմ Ոչնիվ ընտանի անասունս. ոչ երիվար, ջորի, եզ, արջառ, ոչխար, այծ, և ազդի ազդի հաւս ընտանիս և վայրենիս ։

Աչս կղզի՛ի վաղուց ծանօթ էր սպանիացւոց. բայց չէին էին հիմնել՛ի նմ բնակութ, յորժամ երկու ազնուականք գաղղիացիք Լոլինէ և Տիւփլէ. ախ անուանեալք, եկել՛ի ախէփայ 500 արամբք հասին՛ի կվատալուբա՛ի 1635՛ի յունիսի 28. և զի սպառել էր պաշար նոյ, դիմեցին առ նահանի բնակ կիս կղզւոյն ըստնել՛ի նոյնէ կերակուր, մինչև հաս

ցի նշ յԵւբոպիոյ կիմ յայլոց մերձակայ կղզեաց՝ օգ-
նուի բուսական։ Այլ յետոյ ի յերկարել կարօ-
աուէ գաղղիացւոց, և ի պահանջել նշ ի բնակչաց
կղզւոյն առաւել քան զոր կարող էին նք մատա-
կարարել նշ, ձանձրացան երկոքին կողմանք. գաղ-
ղիացիք ի խնդրել, և ամերիկացիք ի տալ. վէճ
բորբոքեցաւ ընդ մէջ նշ. ամերիկացիք ոչ կա-
րէին դադարեցուցանել զդէմ ունել հզօր գաղղիացւոց, խոյս
եառն ի միւս կղզին ի մեծ երկիրն. անտի առեալ
առին յարձակեցին ի կալաւորութիւն, և հրձիգ արա-
րին ապականեցին զանգաստանս և զծառաստանիս
գաղղիացւոց։ Այս հնձզորգ մրցմունք և ապակա-
նագործութիւնք ամերիկացւոց ի յետին թշնամանեցին
հասուցին զդաղղիացիս. մինչև փոքր միւս ևս ի
սակաւ և ի գժնդակ առաւնութեան խոտոր կորնչէին,
թէ չէին աճապարէին առնել հաշտութիւն ընդ ամերի-
կացւոց. սակայն և այնպես ոչ գտին հանգիստ գաղ-
ղիացիք յայս կղզի. քանզի հինգ եւրոպացւոց այլոց
մերձակայ կղզեաց յաճախ արշաւէին ի սահմանս
նշ. և յափշտակէին զանասունս և զգերիս այլև
զնուճս նշ. որով բազմ անգամ ի յետին վտանգ
կորստեան հասուցին զնս։ Ի 1700 թիւ համարէն
բնակչաց նր հաղիւ հասանէր ց10875. յորոց 3825
էին սպիտակք. 325 բնիկ ամերիկացիք. և սեաւք.
և ի խառն ամուսնութիւնս ծնեալք. և 6725 գերիք.
որոց մեծ մասն քարայիւղք էին. յետ այնորիկ ընդ
ամս 55 և ևս յաւելան բնակիչք նր. նոյնպես և բերք
երկրին առ ժրաջան մշակութիւն բնակչաց առնոյս.
սրով և բազմ առևտուրս առնէին. զի ի 1755 թիւ
բնակչաց նր հասանէր ց23783։ Յայսմ վիճակի էր
կալաւորութիւնն յամի 1759 առին զնս անգլիացիք.
և կալան ընդ ամս չորս. բայց այն չէզոք ինչ ընտա
նի, այլ յօգուտ. քանզի ինդոյն չորս ամս յաւելան
ի վր առաջնոց մշակաց աւելի ընդ 18 հզր գերիք
ի մշակել զկղզին. որ ի 1763 անդրէն գարձուցաւ
ի ձեռս գաղղիացւոց. ապա ի 1767 հանգէս արա-
րին բնակչաց նր, գոան ի նմ 85000 ոգիք. նոյնպես
անասունք նշ, և այլ ամ բերք երկրին առաւելեալ
էին։ Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ։
Կլեոպատրա, կամ Կլեոպատրա։ Գլխաւոր քաղք կղզ-
ւոյս՝ և աթոռ կուսակալ իշխանի ի հարաւային
ծագ կղզւոյն. ունի բերդ ամուր, այլ ոչ հնձգիտ.
Գոլթ գէլպիդան։ Ազան յարևմտեան ծովեզերս
կղզւոյն։

ՍԲ պետրոս • ՄԷՆ ՀԱՅՈՑ • ՍԲ ԱՆՆԱ, ԱՆ ։ ԵՆ ամրոցք և տեղիք յայս կղզի ։

Ա՝ԱԲԻՆԱՆԴ •

Այս կղզի է՛ի հարաւոյ արեւելից կվատալուբայ • ձև նր գրեթէ քառակուսակ • և միջին տրամագիծն 15 մղոն • իսկ բոլոր չրջուածան 170 • և է ոտգիրէ՛ի ընդէն գետոց • երկիր նր արգաւանդ է և բազմաբերզուն • և բերքն չքաղաւ, դաղաւ, խաղող, բամբակ, որք են գլխաւոր վաճառք նր • Թմղ զարմանիս, և զազգի ազգի պտուղս, և զայլ բերս ։ Այս կղզի գտաւ՛ի սպանիացւոց՛ի սկզբան անդ յորժամ հասին յամերիկայ • այլ ոչ մնին՛ի նա • ապա՛ի 1648 հասեալ անդր գաղղիացւոց, և հաստատիլ զբան բնակիչս նր, կալան զկղզին • և սկսան մշակել զերկիր նր • և հիմնեցին անդ բնակուճս ինչ, որոց գլխաւորն այժմ՝ է աւանն որ զկնի ։

Դասպ պրոնի ։ Ի աւան կառուցեալ յարևմտեան ծովակերս կղզւոյն • ունի փոքրիկ դղեակ առ բնբանով գետոյ ։

ՀԱՅրդ Դոսոյ ։ Ի ամրոց փոքր և անշքան ։

ՍԲ ԲԱՐԹՈՂԻՈՍ •

Կղզի փոքրիկ ոչ կարի ինչ հեռի՛ի կղզւոյն սկզբն վինչենցիոսի • լեռնային և ըստ մեծի մասին անբեր • զոր՛ի 1648 կալան արք 50 ՛ի գաղղիացւոց • քայց՛ի 1654 իսպառ սպառ կատարեցին զնա զոբք քարայիպաց, յարձակեալք՛ի կղզեաց սբոյն վինչենցիոսի և առմինիկայի ։ Ապա զինի ամաց ինչ անցին անդ այլք ոմանք՛ի գաղղիացւոց • որք՛ի 1753 հաստիճ հասանէին յ170 ոգիս • և ունէին 54 գերբա • մշակէին սակաւ ինչ գաղաւ • այլ զինի վերջին գաղարտեն Թիւ սպիտակաց չաւելաւ յ400 • իսկ սեամորթ գերեաց 500 • նոյնպէս և մշակուն երկրին ծաղկեցաւ • և բերքն առաւելան ։ Զնք՛ի նմ նշանաւոր ինչ աւան • այլ միայն քանի մի փոքրիկ բնակուճք ցրիւ • և նշխենիս մի պատուական ։

ՅՕԲԴ. ԿԻՍ ԿՂԶԻ ՍԷՐՈՑ։

Լսեր երեք փոքրիկ կղզիք Էթրև 9 մղնե հեռի՛ Է կամ տասնեակ մը հեռաւորութեան վրայ Ռէունիոն կղզւոյն հարաւակողմը։ Անոնց ամենէն մեծը 3 քառակուսի մղոն տարածութիւն ունի։ Անոնց ամենէն հեռաւորը կոչուի Ռոդրիկ։ Ասոնք ամէնքն ալ հրաբխային կազմութիւն ունին։ Ռոդրիկ կղզին 1691 թուականին Հոլանտացիներէն յայտնաբերուեցաւ, որոնք անոր անունը տուին։ Ասոնք ալ 1715 թուականին Ֆրանսացիներէն գրաւուեցան։ Ֆրանսացիք ասոնց վրայ ոչ մէկ բնակիչ գտան։ Ասոնց վրայ ամէն տեսակ ծառեր կան։ Ասոնց մէջ ամենէն կարեւորը Ռոդրիկ կղզին է։ Ասոնց վրայ ամէն տեսակ ծառեր կան։ Ասոնց մէջ ամենէն կարեւորը Ռոդրիկ կղզին է։

ՏԷՍԻՔ ԵՐԿՐԱՅԻՆ։

Ռոդրիկ կղզեակ։ Ռոդրիկ Էթէ Ժայռ յարեւելեան կողմն կիսաստուերայ։ որ գրեթէ այլ ինչ ոչ երբէք, բայց միայն բամբակ, զոր բերէ աշխատանքը դարմանելն անդ գաղթականիք։ որոյ՝ չէ յայտ Էթէ երբ մարդ եւ բնակեցան յայս կղզի։ սակայն ամէն միաբանին, Էթէ նորոգ գնացին ինքն անդ։ Եւ հիմնեցին բնակուիս։ Լայնութ եւ Սէ խոչ կոչեցին կղզին, է փոքր եւ աննշան։

ԿԱՆԱՐԴ։

Կանարդ ըստ 12 ասոնց հիւս՛ լայնութեամբ։ երկայնութեամբ ներ է երբ 30 մղ։ իսկ լայնութեան չափ կազդին տեղով 21։ Եւ բոլոր չորքասան երբ 66։ Ի չորսակայ ծովեզերս իւր ունի բազմ փոքրիկ ծոցս, եւ պատուական նաւահանգիստս, յորոց ոմանք քանի ամրացուցեալ են, այլ ի մէջ ամ նաւահանգստից մին է առաւել մեծ քաղաքական բաւական 60 պատզամական նաւուց։ Եւ այնպէս անբոյթ եւ ապահով ի հողմից, զի մարթի է նաւուց կալ ի նմ անվտանգ առանց խարիսխ արկանելոյ։ արեւելեան ծովեզերք ներ ապահով են ի հողմից։ Նոյնպէս եւ բոլոր կղզին վերծ է ի մրրկալից հողմից եւ ի փոթորկաց։ Օդ ներ բարի է։ Եւ երկիրն լի մեծի մասին լեռնային, այլ արգաւանդ։ ի ծովեզերեայ կողմանս ի մէջ լերանց ունի պատուական հովիտս արգաւանդս ոռոգեալս ի գեղեցիկ գետոց։ որոց մեծ ման եւ լանէ ի լճէ՝

որ է ՚ի գագաթան բարձր լերին ՚ի մէջն կղզւոյն ։ Գլխաւոր բերդքն են խահվէ, շաքար, գագաւ, բամբակ · ունի և ընտանի անասունս · արջառ, ոչխար, երիվար · ջորի, և էշ · և ծառս պտղաբերս և անպտուղս ՚ի սէտս չինուածոց · յորս նշանաւոր է ծառն, զոր կոչեն Լաւին · բուն ՚ի երկայն · և փակ ոստոց բերէ տերեւս մեծամեծս երկայնականթիս, որք բերեն զնմանութիւն բազմաձեւ հովհարի՝ ՚ի հէլիտակէ · և նորօք ծածկեն զտունս · գոնեայ անդ և տեսակ ինչ կրեսայի, որոյ միս՝ չէ ինչ ընդհատ ՚ի մսոյ ոչխարէ · ունի և ազահանս ։ Իսկ Թիւմ բնակեալ ՚ի 1748 համաձեռ յ13428 · յորոց 1262 էին սպիտակք, կամ եւրոպացիք · 175 տեառք ազատք · և 11991 գերիք՝ որք մշակէին զերկիր ։

Յայս կղզի յեւրոպացւոց զառաջինն գաղղիացիք բնակեցան · որոց հաւել անգր ՚ի 1651 ընդ փարիսեւոյ տայ առն մեծատան, և տուեալ փոքրիկ տակառաւորի, և այլ ընդեղն իրս իշխանին վայրենի ամերիկայեաց բնիկ բնակեալ նոր, համարեցան այնուհետև գուշնաբեալ գնով դնեալ զառաջադէմ կղզին հանգերձ բնակչօք · և սկսան վարել անդ իբր Թիւրս, մնդ Թէ բռնակալս · և տո տակաւ տակաւ խոպան ընկղմով ՚ի միջոյ գնահանի բնակիչս նոր, ինքեանք ժառանգեցին զերկիրն ։ Լաւագին ոստոյտ կղզւոյս, եզև վերոյասացեալն փարիսեւս · որ զնոյն սպառելոյ զամ ինչս իւր, ՚ի 1657 վաճառեաց զկղզին ընդ նմին և գամ նաւս, և զգենս, և զգերիս ՚ի փարէզ կոմսին կերլսլաքայ իբր 112 քսակաց գրչի ։ Իսկ կոմսն ոստոքեաց անդ կառավար՝ զայր մի անհիս և գազանաբարոյ · յորմէ վզգնկի ՚ի բաց կացին գլխաւորք ՚ի բնակչաց անտի կղզւոյն · իսկ այլք ոչ կամ կարէլով տանիլ անդադրոյն բռնակալութիւն նր, հրաւիրեալ սպանին զնա · ապա ՚ի 1664 կոմսն վաճառեաց զկղզին ընկերութ գաղղիացի վճռկնաց արհմտան հնդկաց իբր 130 քսակաց գրչի · Թէպա չէին ՚ի նմ աւելի քան 150 հիակք, և այլ ևս 500 ոգիք, որք գոան ՚ի կղզի անգր՝ յորժամ նա ինքն գնեաց զայն ։ Իսկ ՚ի 1674 ընկերութին վաճառակնց սակրէցաս տալ զկղզին ՚ի ձեռս Թիւրին գաղղոյ ։ Այս ամ փոփոխութիք ոչ սակաւ չամբոցին զարգացուել կղզւոյն · զոր ապա առին անդրդիացիք · և ՚ի գաշնագրութեն որ ՚ի 1763, հաստատեցան ՚ի Ժընեգուէ կղզւոյն · որ ընդ հրուշ նգ բարգաւառեալ Ճոխացաւ բնակչօք և արգասեօք ։

Սէ ը-գ-Լիւս ։ Նաւահանգիստ՝ ամրոց՝ և գնաց-

աւր քաղաք կղզւոյն • կառուցեալ յարեւմտեան կողմն նր , ըստ մերձ ընթացակ ծոցոյ • ուր կարեն կալ հզր նաւք ապահով և անվտանգ ՝ի հողմոց ։ Ընդ մուտս այսր նշխիգամի են երկու լերինք գոյզն հեռի ՝ի միմեանց • յորոց ՝ի միում ձգիրթապետ ոմն գազղիացի կառոյց ամրոց հզօր • ՝ի պատուսանուելոյ նշխիգաւն • առ որով գոյ և այլ ամրոց , բայց փոքր առաջն • նոյնպես և եկեղեցի քրիստոնէից որ է ՝ի միայն փոքր և աղքատն , ոչ և այլ չինուածք նր անդրօք ։ Հանդիպ կղզւոյս յարեւելեան կողմն գոյանի խոտոմբ փոքր կղզեակ • որք կոչին Կառաբինեան կղզիք • որոց չորսատասան ՝ի 9 մղոնաց հասանէ ցՀ4 մղոն ։ Օդ նոյ բարի է , և երկիրն արդաւանդաւոր , այլ առ ՝ի չգոյէ ՝ինն ինքնաբուխ ջրոյ , անբնակ են բաց ՝ի միոյն՝ որ կոչի Քաբէաւ • ուր զառաջինն բնակեցան Հնդոյք ամանք գաղղիացիք • որոց գործ էր որսալ կրիայս • միանդամայն ՝ի պարապուց Ժամս գործէին զերկիր ։ Չկնի Ժամց բռնմանցաւ Թիւնոյ • վ բռնք ՝ի բնակչաց կիսատասնեակ կղզւոյն՝ սեանէր զի զբռնմանէն վատասկ իւրեանց եղծանէին յաշխատելոյ մասնաւոր ինն սեանակ ապահանագործ մրջմանց , եկեն առ • ուր ՝ի սուզ Ժամի առացան 1200 գերես , որոց քրտնաժամակ աշխատութեամ ամի ամի հանէին բամբակ 500 հզր գաղղիական լերէն ։ ՝ի վերջին Ժամս ոչան և չայլ ոմանս ՝ի կղզեաց առան ՝ի մշակել եղէգն նաշաքար • որ քան չայողեցաւ նոյն , մինդ ՝ի Պետրոյ կաչեցեալ կղզին , որ մեծ է քան զայլս , և 6 մղ և եւթ հեռի ՝ի կղզւոյ սէյն վինչէնցիոսի ։

Տոմինիկա ։

Պատահեաց կոչեցաւ ՝ի ապահիացւոց , որ ՝ի մեզ Քսաթարմանի կոչեալ • զի յաւուր կիրակէի գտին զնա • որ է ըստ մերմ կիսատասնեբայ և մարգինիքայ խոր 45 մղոնաւ հեռի լերկոցանէց ։ Երկայնութիւն նր է խորհ 39 մղոն • նոյնպէս և լայնութիւն չբարձակագոյն սեղաւոյ • և բոլոր չորսատասան խոր 105 մղոն ։ Օդ նոյ բարի է , և երկիրն լեռնային • բայց ՝ի տեղիս սեղաւ ունի և գաշտս և հովիտս ոտոգելս ՝ի պատուաստական գետոց և ՝ի ձորակաց • ուստի և արդաւանդ են • որք բերեն ազգէ ազգի արմտիս սեփհականս ամերիկոյ • ոչ մանաւանդ , քաղաւա , պանանէ , փոդոգէ , կալաբաք , բամբակ և ն • ունի և վայտ բիմ ՝ի պէտս շինի

չինոճածոց, և ընտանի անասունս, այլև չաքար, և խաղվեղ. զոր 'ի վերջին Ժամս մուծին անդ գաղղիացիք։ Ղաճնի բնակիչք կղզւոյս էին քաղայիսք. որք կալան զարուեղ նք մինչև 'ի սկիզբն անցեալ դարուս. զնոքա մասին անդր գաղղիացիք, և կալան զնոսա ինչ կղզւոյն, զոր 'ի բաց լքեալ էին քաղայիսք. ապա առ փոքր փոքր սկսեցին բոլոր կղզւոյն. որ 'ի 1763 ետանց 'ի ձեռս անգղիացւոց. բայց չէ այնչափ ինչ չահաբեր նոցա, չունելով գրեթէ այլ ինչ բերս, բաց 'ի չաքարէ, որ և այն չամին հասանէ ցչ կիճ 3 հիլր առ. կառ. ասկայն յայլ կողմանէ ոչ սակաւ նպաստաւոր է նոցա. գոլով անջրպետ 'ի մէջ երկուց գաղղիական կղզեաց կիսատալուբայ և մարդինիքայ։ Ասի Թէ 'ի 1779 անգրէն առաւ 'ի գաղղիացւոց, այլ չգիտեմք Թէ ճշմարտութիւն 'ի ձեռս նոցա յայսմ վերջին պարզմի. յորում բռնմց տեղեաց նոցա յարևելեան և յարևմտեան հնդիկս սերեցին անգղիացիք։

Յօդ Ե. Կղզիք անգղիացւոց։

Անգղիացիք ունին զնոսին կղզիս յարևմտակողման Անդիլլեան. որոց Թիւ տասնածուեն և դրեք յայտնացուցանեն, Թէ նոքա խորհրդով ընտրեցին զտեղեաւքն նշանաւոր չահեկան և քաղցրայրմար տեղիս առ վաճառականուն. և են նոքա. Ճեմայիկա. Անդրէ կօ. Սէ Էրնոպոէր. Նևիս. Մոնփըրրատ. Գաբրպոտ. Սէ Վինչինթիոս. այլև Սէ Լուչիա. զոր 'ի 1779 առին 'ի գաղղիացւոց, առ առաւել մեծ լինելոյ նոցա. յաղագաչն և կառնադա, և տոմինիկա. այլ զնոսին առին գաղղիացիքն։ Ցայս ամ կղզիս գտանին 230000 գերիք ափրիկեցիք. և 20900 անգղիացիք։ Ցայսմ ամի 'ի 1802 գաղնագրութեանն որ եղև 'ի ամիէնս, առ էալ հղև նոցա և Սէ Էրրոտրե կղզին, զոր ամօք լինչ յոչ զնուած առեալ էր նոցա 'ի ձեռաց սպանիացւոց։ Այս կղզի Էրրոտրե գոլով բարեբեր, և դրիւք յարմար յոչ նաւուց, ոչ կամեցաւ տրուել անգղիացւոց 'ի բաց Թողուլ։ Կառավարուել կղզեաց անգղիացւոց է ըստ եղանակի կառավարուեն անգղիոյ. զի ունին կուսակալ գերագոյն կիսի փոխարքայ, որ չան դիման առնէ զնգրէն. և ընտանուր ժողով կիսի առեալ փեսկ փառավանդին անգղիոյ. որոյ է հաստել օրէնս։

կանոնաւորել զՏարկա և զմաքսս, և գաւառել զկու-
սակալս և զայլ ամ պաշտօնատարս. իսկ գործա-
գրութիւն է՝ ի ձեռս գերագոյն կուսակալին։ Բայց
օրինք նշ պարտին լինել ամ իրաք համաձայն օրինաց
անգղիոյ. յայն սակս ամ կուսակալք յերանել եւր-
եանց յանգղիոյ, երդնուն առաջի Թագրին՝ չծաղուել
բնաւ հաստատել ինչ, որ ի՛ւիք իրաք հին հիմ
նական օրինաց անգղիոյ։ Ա՛յս կղզիք անգղիացւոց
առաւելապէս սկսան ծաղկիլ՝ ի սկիզբն անցելէ դա-
րու. զոր յառաջիկայդ մի առ մի առտրագրեսցուք։

Ն՛ԷԱՄԽԻԱ. Ն՛ԷԱՄՄԽԻԱ. ԿԻՄ Ն՛ՈՄԽԻԱ։

Կղզի՛ ուր է գլխաւոր տեղի անգղիացւոց՝ ի մէջ
անգլիական կղզեաց. որ և է յարեւմտեան կողմն
սէյն գամինիկոսի. և՝ ի հարաւոյ քաղաքի։ Դիրք
ներ ձոճաձև. և մեծ քէ զայլ ամ անգլիան կղզեա
զինի փոքրագոյն աեղիս է 170 մղոն. իսկ յանձկա-
գոյն վայրս 60։ Ընդ բեմ փոքրիկ գետս և վտակս.
բայց ջուր նշ ոչ է ըմպելի. զի է ծծմբային ժանտա-
համ և ժահահոտ, ուստի և ինաւտակար. յորմէ յայտ-
նի երևի, թէ՝ ի լերինն՝ յորոց բղխեն. գաւառին
հանք ծծմբոյ. զոր ցուցանեն և սակս գեանաշարժ
ժուէնք՝ որք լինին աստ։ Օդ ներ բարի է և առող-
ջարար. այլ ընդհանրապա խօսելով՝ աօթագին. մեծ-
ըն առաւօտն մինչև ցուէնթբորդ ժամ աւուր. զի՝ ի
նմին ժամու սովաթաթար սկսանին շնչել քաղցր և
զովացուցիչ արևելեան հողմք զառաջինն մեղմ, ապա
փոքր փոքր ածեն մինչև ցօր հասարակ. յետոյ վերս-
տին զնշանեին, և խաւսա գադաբին՝ ի 3 և երբեմն
՝ի 5 ժամու զինի միջօրէի. իսկ՝ ի 8 ժամու երեկոյին՝
սկսանի շնչել հողմն լինչ՝ ի ցամաքէ, որ՝ ի ծովու
հալիճ հասանէ ց 12 մղոն. և գնայ առելով մինչ
ց 12 ժամ. և գադաբէ՝ ի 5 ժամու զինի միջ գիշե-
րոյ. և ոչ ևս գառնայ մինչև ցհետասպայ երեկոյ։
Երկու եղանակք են անդ յօրս սեբտեմբերի զարմանս.
բայց ոչ են կանոնաւոր և միօրինակ, այլ սեպագէս
ըստ սեպագիս գրոց կղզւոյն. ՝ի մայիսի հոկտեմբերի՝,, ոմն
և յունիս՝՝ յաճախեն անձրևք. որք երբեմն աւուրս
15 անընդհատ հոսին, մինչև հեղեղել զպատուարսն,
և ծածկել զհասարակաց ճանապհս. իսկ՝ ի յուլիսի.
օգոստ՝՝ և սեպտ՝՝ սակս լինին զարհուրելի մրրիկք.
մին-

մինչև կործանել զառնա, և խորտակել զնաւս 'ի նաւահանգիստս. ըստ որոց զուգընթաց լինին երբեմն և սարսափելի գետնաշարժուիք՝ որք մեծամեծ քանդ-

մունս գործեն։

Երկիրը ներ ըստ մեծի մասին լեռնային է. մինդ 'ի ներքին կողմանս. և լերինք ներ ապառաժուտք. վայ աւելն ըստ երրդ մասն կղզւոյն է անբնակ և անգործ. բայց 'ի ծովեզերեայս ունի և դաշտս մեծատարածս. յորոց ոմանք արգաւանդ են յոյժ. մինդ 'ի հիւսիսային կողմանս՝ ուր հող երկրին սեպագոյն է. և ուրեք ուրեք կաւախառն. գոյանի անդ և տեսակ մի սպիտակ կաւոյ, որ ջերմ է յոյժ և պարարտացուցիչ. և յայն սակս սփռեն զայն յանդաստանս փխկ աղբոյ 'ի պարարտացուցանել զերկիր։ Գինիս ներ բերք կղզւոյս են չաքար, կոճապղպեղ, խահվէ, լեզակ. գաւառով, ծխախոտ, այլ յոռի. զոր միայն սեաւ սփրիկներէ 'ի կիր առնուն. բամբակ, և ազդի ազգի պատուական փայտս, և պտուղս. որ կիտրոն, լեմոն, նարինջ, նռնեաս, անանաս, սեխ, մելոպապոպ, և այլ պէսպէս պտուղս. յորոց ոմանք անծանօթ են մեզ. ունի և մսիվ կամ մորացորեն. զնէն սեսակս ոչեաս, արմտաս, և բանջարս, բայց չէք անդ ցորեան, գարի, հաճար, և այլ այսպիսի պիտանացուս

արմտիք յաճախեալք առ մեզ։

Իսկ գլխաւոր վաճառք յոյս ետ արգասեաց կղզւոյն՝ են չաքար, բամբակ, կոճապղպեղ, այն է զէնճֆիլ. փայտ 'ի ոչխաս ներկոյ, խահվէ, և գագաւել. և առաւել ըստ ամ լեզակ. այլ այժմ վաճառականուն լեզակին նուազելէ է յոյժ. ըստ ծանրացոյց յոյժ անգրկաս զմնաքս և զկառսէլ 'ի վեր նէ. ոչ և 'ի վեր խահվէին. որով և գին նոյ բարձրացաւ յոյժ 'ի ձեռամնէքս. վայ սեռեալ անգրկացի վճռականաց զի առաւել գնբրագին գնէին զայն 'ի կղզին սէյն գռ մինիկոյ 'ի գաղղեացւոց, ոչք հինգ անգրկոյ՝ թէ թեւացուցին զգնին նոյ, ոչ ևս գնէին 'ի ձեռամնէքսէ. ուստի և ձեռամնէքացիք գրեթէ գլխովին 'ի բաց թողին զվճռկուն նոյ. մինդ լեզակի. և թէպէտ յոյ ծանեալ անգրկաս զվճռկային՝ զոր արաբ, և գուն գործեաց ուղղել զայն, խոստանալով պարգեւս որոց բառնան լեզակ 'ի նաւահանգստից ձեռամնէքայ, այլ անագան։ Ասի թէ գին ետ իրաց՝ ոչք ամի ամի եւանէն 'ի ձեռամնէքայէ, հասանէ իբր 3765000 ղրչ։ Իսկ թէ բնակչաց կղզւոյս հասանէ 3110000. յորոց 20 հնգր սպիտակք են, կիմ եւրոպացիք. և 90 հնգր

գե- ն

գերիք սեաւ տիրիկեցիք. և ոք ամենին բաժանեալ
են ՚ի քանի մի փոքրիկ ջոկս և ասես։
Ձայս կողմն եգիտ քոլոմպոս ՚ի 1494. ապա ուրեմն
ամօք զնի ՚ի չորրորդ ճանհորդութենէ իւրմէ վերադառն
անկաւ անդր հարկէ զերծիլ ինքն և ամ ոչ իւր
՚ինաւաբեկուիչ. և եկաց անդ ըստ ամ մի ողջոյն.
պէսպէս վիշս և տառապանս կրելով ՚ի պահանջէ
կերակրոյ՝ զոր գժոհարաւ մատակարարէին նմ բնա-
կիչք կղզոյն, և ՚ի տատամսահարէ ոգւոյն իւրոյ.
ապա ուր ուրեմն հասանել երից նաւուց, զոր նա ինքն
քոլոմպոս էտ բերել ՚ի սէրն դոմինիկոսի. և անտի,
և դարձեալ անդրէն ՚ի սպանիա ամ պոմկոյք ՚ի վեր
անդր ՚ի չորրորդ ճանհորդութենէ նր։ Ջկնի ամոյ ինչ
գնհաս սրդի նորին քոլոմպոսի էամ ՚ի ճեամայկա
գաղթական սպանիացւոց. և բնակեցոյց զնս անդ.
իսկ ՚ի 1509. առաքեաց անդր ՚ի սէրն դոմինիկոսէ
այլևս 70 սպանիացիս ըստ հրամանատարութեան յովհան-
նու էսկիվիմալ. յորս յետոյ յաջեան և այլք բազմք
գիմեալք անդր առ ՚ի որսալ զընակիչս նր և վա-
ճառել ՚ի գերութիւն այլոց սպանիացւոց ՚ի ծառայե-
ցուցանել զնս ՚ի մեռտոս, զոր ՚ի ճեամայկա աչ գոյր
մեռտոյ ոսկւոյ և արծաթոյ որով ՚ի սուղ ձկի իսպան.
ջնջէցին զներքնդս նախնի բնակչաց ճեամայկայ.
և ինքեանք կալան զկղզի նոյ. բայց առ սակաւուս
և առ այլ պէսպէս տառապանաց նուազեցան և ինք
եանք. մինչև չհաւատ ուրուք ՚ի նոցէ յայլ տեղիս կղզե-
ւոյն, բայց միայն ՚ի սէրն յակոբ վէկայի. որոյ բնա-
կիչք գլխովին մատնեալ զանձինս ՚ի ծուլութիւն և ՚ի
դատարկութիւն, չառանային ապրիլ յաւելուածով աղ-
գասեաց երկրին՝ զոր այլոն մշակել գերեալ իւրե-
եանց. և վաճառէին նաւուց՝ որք անցանէին առ
ծովեզերեքք իւրեանց։

՚ի 1655 առին անգլիացիք զայս կղզի. յորում գտան
յայնժամ 1500 գերիք սեաւք. և գրեթէ նոյնչափ
սպանիացիք. և բազմացուցին անդ բնակիչս. շի-
նեցին և. ՃԸ. այլ. ՚ի 1692 հզև անդ սարսափելի
գետնաշարժութիւն, որոյ նման հազիւ երբեք լսելի եղև
յՅԹ. յորմէ կործանեցաւ գրեթէ բովանդակ քաղ-
աքն ալբուհեր նաւահանգստի. և կորեան ՚ի կղզի անդր
՚ի նմին աւուր աւելի քան 30000 ոգիք. յետ այսր
թիչոմառուն՝ յաւելաւ ՚ի վր միւս ևս. քանի անհաւ
՚ի մէջ անգղիացւոց ախտ սարսափելի, և կոտորեաց
զնոն մեռն նոյ. յայնժամ գաղղիացիք սկսան ունենալով
հեշտաւս զերութեանց ոճրագործ նոսաձել զկղզին. դէ-
մէ

մեղին՝ ի վեր որք 300. այլ վերակացան՝ ի յուսոյ. զի
սահաւաճիճ անգղացիք այնպիսի հարուածս ածին
զնոքօք, մինչև՝ ի 300 արանց անտի՝ հազիւ 18 անձանց
մնալուստ Ղազարիկ։

Ի 1694 գրէձ յարձակեցան գաղղիացիք ի վեր կղզւոյն
երիք պատճառաւ նաւուք, և իբր 1500 զօրականաք
ը առաջնորդուէ կուսակալն գաղղիացւոց սէյն դո-
մինիկոսի. և յետ անհնարին կռոտութեան և քան-
մաստ գործելոյ ի կղզին անդր, մեկնեցան անտի.
բայց և ինքեանք կորուսին անդ աւելի ք զհետն
զօրաց իւրեանց, իսկ անգղիացիք կամէին առնուլ
զվերէժ վնասուս իւրեանց՝ միաբանեցան ը սպանիա-
ւոց, և արշաւէլ ի սէն դամինիկոս ի սահմանս
գաղղիացւոց, քանզեցին բէմ ամրոցս. և սպանին
աւելի ք 300 անձինս. և իբր երկերիւրս գերի
վարեցին ի Ջամաիկայ. ուր դրէձ ի վեր գիմեցին
գաղղիացիք, և ոչ սակաւ կոտորածս գործեցին յանգ-
լիացիս։ Ապա Ժողովն Ջամաիկայ առնէ զհնդա-
զորդ վիշտս՝ զոր հատուցանէին նոյ գաղղիացիք,
արարին վճիռ. յորում սահմանեցին (թէ ամ խափ-
չիկք, որք ցուցանեն զնահատ՝ ի պաշտպանել զկըղ-
զին յերեսաց գաղղիացւոց, լինցին ազատ ի գերու։
Ի 1703 գրէձ անկաւ սխտ տարափակ ի Ջամ-
մաիկա. և կոտորած մեծ գործեաց ի բնակիչս նր.
և ի սկիզբն հետագայ ամին հրկեզ եղև քաղքն՝ որ
քսանի նաւահանգիստ կոչեցեալ բովանդակ մինչև ի
հիմունս։ Ի 1718 ի մէջ 8. և 9 ժամու երեկոյին
եղ մրրիկ զարհուրելի. որ տեւեաց մինչև ի 12 ժամ
առաւօտեան, և անթառ ինասս գործեաց ի նաւս
և յանդասանս կղզւոյն։ Եղև միւս ևս մրրիկ սար-
սափելի ոչինչ ընհատ յառաջնոյ գեհենաբաժանել, որ
եղև ի 1692. միով աւուրբ յոչ բարձրացաւ ծովն
յոյժ. և մրրիկն սկսաւ խառն ընդ անձրևոյ. և
տեւեաց զօրն ողջոյն. պարիսպք պալատին նահա-
հանգստին կործանեցան. և տունք քաղքին աւելի
ք կիսով չափ քանդեցան. նաւք՝ ի մէջ նաւահան-
գստոյց հարան ը միմեանս և խորտակեցան. և զի
միանգամայն ասպղով՝ ի բովանդակ կղզին անհնարին
քանդմանք գործեցան։

Մինչդեռ Ջամաիկա հիծէր ի նեղըդոյ այսպիսի
դառն հարուածոց, խափչիկք ասպատակք որք ի
բէմ Ջամկ կային ամրացեալ յանմատչելի լերինս,
շինեցին ամբոյ ի վեր կատուտակ կոչեցեալ ապատա-
ժուտ լերին. և անտի ատեպ յարձակէլ՝ բէմ ընտս
դոլ

գործէին անգղիացւոց. և Թէպէտ բիւր անգամ գումեզք զօրաց առաքեցան ընդ դէմ նոյն յանգղիացւոց, այլ նք միշտ յաղթօղ գտան յիմն մրցմանն. այնպէս էր զօրուն նոյ, զի 'ի 1736 համօրէն անգղիացիք բռնադատեցան ընծայս իմն կալ միշտ պատրաստական զէն 'ի ձեռին. երկուցեալ Թէ խափշիկք ապստամբք ամբոխեն բոլոր կղզւոյն։ Սկիզբն ապստամբութեանն սոյ եղև 'ի Ժամս, յորում սպանիացիք սակեցան տալ զձեռնահաս անգղիացւոց. զի 'ի նմին Ժամի խափշիկք գերիք սպանիացւոց, խոյս տուեալ փախեան 'ի լերինս. և սկսան անդ գործել զերկիր, սերմանել մսոյզ և գազաւ. և մինչև եկեն հասանել սերմանիք իւրեանց, առեալ ինչ անկին 'ի լերանց անտի, և արշաւեին 'ի կալուածս անգղիացւոց գտանել կերակուր. իսկ անգղիացիք ներգէ 'ի հնձողութ արշաւանաց և յափշտակութեց նոյ՝ սկսան հալածել զնոս. և զման ինչ նոյ նուաճեցին ընդ ձեռամբ իւրեանց. իսկ այլք փախուցեալ ամրացան յամուրս լերանց. և քանզի սպառսպառեցին անձանց. ոչ երբեք պարապէր յանգղիացւոց. ապա յայն անմատչելի որջս իւրեանց օրըստօրէ բազմացեալ, (քանզի բիւրք 'ի գերեզաց խողխողել զանասունս իւրեանց՝ առ նմա գնային), սկսան այնուհետև յայտնի ոյժգնաբ 'ի գիմի հարկանել անգղիացւոց. և զարհուրեցին սպասկանուեաս գործել 'ի կալուածս նոյ. 'ի 1736 սեանէր անգղիացւոց զի զանրիքն օրըստօրէ յաճախեն, հաստատեցին միաբան ամ զօրուբ եւանել 'ի վր նոյ, և խոպան ջնջել զնս. երկարեցաւ սիրդ ամիս իմն, և Թէպէտ քանզի ցին անգղիացիք զբազբն և զամենայն զոր խափշիկք հառուցին 'ի վր կազմատակ լերին, այլ ոչ կարացին նուաճել զնս։

Վշյ 'ի 1738 փրկչանոյ կուսակալն Ճեամպէյ ընտրեցաւ խոսիլ 'ի խաղաղութ ընդ սեամորթ ապստամբսն. հնօրհելով նոյ զանկախութ, և երկիր 'ի հնակել. և ազատուն ընտրելոյ ինքեանց գլուխս 'ի հոգել իւրեանց, բայց զմատակարարութէն իշխանութ ընկալցեին 'ի ձեռանէ կուսակալին. և ըստ նր հրահանգեցին վարեցին. ընկալան խափշիկք զայս պայմանադրութ. և եղև խաղաղութ 'ի մէջ նոյ. 'ի նմին Ժամի յաւելին անգղիացիք միւս ևս գաշնադրութ. ըստ զի մի՛ ևս պատսպարեսցին 'ի նոյնէ փախստական խափշիկք, ընդ պայմանաւ՝ զի վճարեսցի սահմանեալ գումարդրամոյ վն իւրքնչիւր փախստէի, այնմ՝ որ ծառուսցէ. կամ անդրէն գարձուսցէ զնս 'ի կալուածս ուսոյ

ուսաի փախեան. զայս ևս գայն ընկալան սիրուկեցիկք, այլ ոչ պահեցին. և վերսին սիան ասպատակել ՚ի կալուածս անգղիացոց: Իսկ ՚ի 1760 յորժամ բորբոքել վառեր պոռտ սասոիկ ՚ի վէջ անգ. ղիացւոց և գաղղիացւոց, ամ սեամորթ գերիք ոյք գտանէին ՚ի Ճեամպլա, դարձ միաբանել ժամագիր եղեն միանգամայն յառնել ՚ի վր տերոց իւրեանց, և իսպառ կոտորել զնոս. այլ ոմանք յոչ ը զդայմանել Ժմին աՃապարել յայտնեցին զիշեամանի իւրեանց. հրճիպ արարին զնոսկուես տերոց իւրեանց. և զին տան ըգեմ նոյ: Յայսմանէ զարթուցեալ անգղիացւոց, ամբն միսբան յարձակեցան ՚ի վր գերեաց իւրեանց ապստամբելոց. որոց տեսեալ զն ոչ կարէին զգեմ ունել ահեղ զօրուե անգղիացւոց, փախեան ՚ի լերինս. և անտի սեպ յարձակէլ, կոտորէին զբիմս յանգղիացւոց. և եղծանէին զանգատանան և զկալուածս նոյ. յայնժամ անգղիացիք ՚ի յետին յուսահատուե հասեալ, սիսկցան գրաւմվք օգնել ինգրել ինքեանց ՚ի լեռնաբնակ ազգս սեամորթ սիրուկեցւոց. իստանալով նոյ սահմանաւոր գումար գրամոց վր իւրաքանչիւր գերւոյ զոր տանէին. իսկ նոքք հրապուրեալ ՚ի խոստմանէ անտի անգղիացւոց, ոչ ինայեցին յարիւն հատուցանել իւրեանց, զբիմս ՚ի նոցէ սպանանելով. և Թէպէտ այսու ևս Ճակ մի հանդիման ՚ի հնդկաստան հայրենասահարուէ նոյ, այլ նոքք փուլոյ անդրէն զօրացան: Յայնժամ անգղիացիք վերստին ժողովել զզօրս իւրեանց, յորս յաւելան և նաւավարք բզիք, սիսկցին զնոս յամ կողմանս կղզւոյն յորս ապստամբացան. յորոց զբիմս կոտորեցին, և զոմանս գերեցին. բայց շատք ևս ՚ի նոցանէ ամրացան ՚ի լերինս և յանառս. իսկ ՚ի գերելոց անտի զոմանս սրով սպանին, զոմանս այրեցին. իսկ զորս համարէին սկզբնապատճառս այնր ապստամբուե, կենդանւոյն կախեցին. ուր առ սակաս սակաս կենդանաւորով լեալ ՚ի բոցակէզ Ճառագայթից արեգական ըստ այրեցան գոտեաւ՝ կորեան գառնամաշ: Ապա և անգղիացիք այնուհետև առ փոքր մի ոգի առին. սակայն սակաւքն կան միայն յերկիրսն. և ամենազգաստ արթնութե աչքն ՚ի վր նոյ, զի մի վերստին ապստամբութե ինչ յարուցանեն. և յիրաւի՝ ջոկ Թիւ նոյ հասանէ գրեթէ ՚ի 90000. և կարող են յաւուր միում ՚ի գոտանէ զդիպողուե խորտակել զշղթայս. և այնչափ բռնանալ, մինչև այնուհետև անեսաՃանելի լինել. զի գրեթէ առ հարկ են

են գազանամիսք վայրենաբարոյք։ Իսկ զօրք անգ-
ղիացւոց՝ որք կան ի պահպանութիւն ձեռնախթայ կըղզ-
ւոյն՝ սովորաբար են 3000. բաժանեալ յիսնի գունդս.
և ըստ օրինաց կղզւոյն ամէն այր ի 16 ամաց մինչև 60
ամն պարտապան է գրիլ ի զինուորութիւն. սակայն
այս ամէն զօրք, միացեալք ընդ այնց, զորս ի Ճամա պահ-
կարօղ էր անդրէն առաքել, չէին բաւական ի պահ-
պանել կղզւոյն յերեսաց ներքին և արտաքին թշնա-
մեաց՝ որք միշտ սպառնան նմա։ Ի բոլոր ձեռնախթա
ունին անդրմացիք վեց ամրոցս. և քանի մի քաղաք.

զորս յառաջիկայդ նշանակեսցուք։

ՍԷ յակոբ. կամ Սէնթ-Ջէյմս։ Ի գլխաւոր քաղք կըղզ-
ւոյն. մեծ բազմամարդ և գեղեցիկ իբր 7 մղոնաւ
հեռի յարքունի նաւահանգստէ. յառաջագոյն աստ
նստէր մեծ կուսակալն անդրմացի. ուր և հաստա-
տուն կայր երեսելի ժողով. այլ յետոյ փոխադրեցաւ

ի քինկսթոն։

Քինկսթոն։ Քաղք ի հիւսիսակողմն արքունի նաւա-
հանգստին. իբր 5 մղոնաւ հեռի ի ինմէ ըստ ջուր.
իսկ ըստ ցամաք՝ ոչինչ պակաս ի 15 մղոնաց. և ի հա-
մարեալ այժմ իբր գլխաւոր քաղաք կղզւոյն. կամ
գէթ իբր առաւել նշանաւոր և երեսելի տեղի նր.
ուր մեծ մասն նաւուց ձեռնախթայ՝ գնան ի բառնալ
բեռինս. չինէր ի 1692 ըստ գաղափարի լինելոյ զո-
բաւեաի զինի կործանելոյ արքունի նաւահանգըս-
տին ի սահմիկ իւին գետնաշարժուէ։ Ի սա քաղք
գեղեցիկ, բազմամարդ ըստ իւրում համեմատուէ, և
բազմավաճառ. ունի տունս աւելի քան 1200, որք օր ըստ
օրէ առաւելուն. բաժանեալ ի փոքրիկ քառանկիւնս
ի ձեռն ըստ ուղղափիճ և կանոնաւոր պողոտայից.
երկայնուն ներ է իբր 1 մղոն. իսկ լայնուն իբրև
500 քայլ։ Ի ինէ մի եկեղեցի անգլիացւոց. և
երիս սինակոկս հրէից. և փոքրիկ ժողովարանաց
դաւաճերեան ազանդաւորաց։ Ասա քաղք է գլխաւոր
վաճառատեղի կղզւոյն. և աճեալ երեսելի վաճառա-
կանաց ներ. որոց նաւք աստ գան ի բառնալ և ի
թափել զբեռինս իւրեանց. ուստի ի պարզոյն՝ որ
է հանդէպ ներ՝ սովորաբար գտանին երկերիւր՝ այլև
մինչև չերեք հարիւր նաւք. որք չեն այնչափ ինչ
անքոյճ ի հողմոց, սակս ցածուէ ցամաք կղզւոյն՝
որ է պատապարան պարուրելոյ։

ՀՂՓՈՒՆ նաւահանգիստ։ Ընդ ի հանիւսէն գլխաւոր
քաղք կղզւոյն, և նաւահանգիստ ներ, բարեչէն բազ-
մամարդ և բազմավաճառ. կառուցեալ ի ծայր անձուկ

լեզ-

լեզուի հաղոյ՝ որ երկայնել ձգի ի ծուլն. և ձեռ-
ցուցանէ զնան չորքսաման շարձակ հատանգուած։
ուր կարեն գնալու և ապահովութա խարխոխ ար-
կանել հազար նաւք և աւելի միանգամայն. և այն
չափ խոր է՝ որ նաւք մեծամեծք և ծանրաբեռնիք
կարեն մերձենալ մինչև յեզերս, և բառնալ կի թա-
փել զբեռինս սակաւ աշխատութիւ։ Ի այսց գնբուեց
նախնի անգղիացիք բնակիչք կղզւոյս ընտրեցին զայս
տեղի՝ առաւել քան զայլս, ի հիմնել անդ զգիւղաւոր
քաղք կղզւոյն. Թէպետ երկիրն է աւազուտ, ան-
բեր, և գուրկ ի բարեհամ ջրոյ. որ և ի սուզ Ջիմի
եղև քաղք երևելի. ի 1692 ունէր տուն 2000 բա-
րեչէնս. զորս այնպես Թանկապին ասէին ի վարձու,
որ ի չօնարս մայրաքաղք անգղիացւոց. այլ ի հնին
ամի ի յունիսի 9 եղև անդ դէտնաշարժուն զար-
հուրելի. որ սասանեցոյց զկղզին ի ծայրէ ի ծայր.
և գերեզման մեռելոց քաղքիս ընկղզոյ ի խորս ծածկեալ
ըստ չորս 8 քայլ բարձրութ։ Յետ այսր սարսափելի
դիպուածոյ անգրէն չշինեցաւ քաղքն. այլ 10 ամաց
զկնի յահագին ինն հրկիզուէ բովանդակ յահռչն
դարձաւ. բայց գրեթէ վերստին շինեցաւ. և ահա ի
1722 եղ մրրիկ սոսկալի, և ապառ ապուռ կործան-
եաց զքաղաքն, և զչորսկայ պարիսպս նր. որք
բարձր էին և Թանդր։ Յայսց ահագին դիպուած-
ոց՝ որք Թուեցան յայնպարբառ քարոզել Թէ
տեղիս այս կարգելէ է յաւէր և յաստկանուն, չարժ-
եալ բնակեաց նր՝ զմաքսանոցն և զհնդկ գործա-
նուէս վաճառ մեծի ժողովոյն՝ յայլ տեղի փոխագ-
նեցին. և արգելչին զի մի ևս լինիլ անդ տնտեսատուն։
Աղբոյ գուսիէլմոյ. Աղբոյ մարտապ. Աղբոյ նատանան
գոլին անգղիոյ. Աղբոյ գինկոդանոյ։ Լին ամրոցք անգ-
ղիացւոց ի գնդին տեղիս Հնդկաստանեայ կղզւոյն։

Սի կոտրինե. Սի գորնեյս. Քլաբերտան. Վինե. Սի
էդվոսերե. Վինտմիլեան. Սի աննայ. Սի բոմպա. Սի
անդրեա. Սի յովհաննէս. Հանովէր. Սի գեորգ. Սի
յակոբ. Սի մարիամ. և Փորթլանդ։ Են գնդին նշանաւոր
տեղիք անգղիացւոց ի Հնդկաստանեայ կղզին։

Պաթեպտա։

Ան ի փոքրագոյն կղզեաց փորր անգղիանց. զի
երկայնաւն նր է իբր 24 մղոն. խոկ լայնու-
12 և երե. այլ ի ներսոյ համեմատաւե բազմամարդ

է և ամուր, քաջ պաշտպանել՝ ի բնուէ և յարկեա-
սէ։ Օդ ներ ջերմ է. և երկիրն բարի և վայելչա-
տեսիլ. ունելով և լճակս մեծագոյնս բերոյց զարգա-
բերոյց ոչխարաց պետաց բուսով. պտղաբեր և ան-
պտուղ ծառովք. զի գտանի անդ նարինջ, կիտրոն,
լեմոն, արմաւ, թուզ, թամրհինդի, պանտէհ, գա-
դաւ, գոգռ, հալուճէ, մազաղաթ, և այլ պտուղք
սեփականք ամերիկայի. ունի և շաքար առատ՝ որ
է գլխաւոր վաճառ նոր, ոչ և օղի։ Այս կղզի է
մի յառաւել քաղաքավաճառ կղզեաց անգղիացւոց՝ ի
մէջ անդիլեան կղզեաց. ձգի գրեթէ ամ՝նաւ անգ-
ղիացւոց՝ որք գնեն և վաճառեն սեամորէ գերիս
ափրիկեցիս՝ ի գառնալն յափրիկէ, սատ զաեղի առ-
նուն. և ըստ մեծի մասին սատ վաճառեն ղգերիս իւր-
եանց խմբովին վաճառականաց կղզեոյս, զորս նոքա ապա
ման ման վաճառեն սատ, և յայլ կղզիս անգղիաց-
ւոց. երբեմն և գաղտ վաճառեն և ի կղզիս սպա-
նիացւոց և գաղղիացւոց. սովորական գին միոյ գեր-
ւոյ ափրիկեցւոյ՝ է իբր 400 գիշ. և փոքր ի յաւելու
կիմ՝ նուազ. ըստ ազգաց և ըստ ցեղից նոցա. այլ ոչ առնեն
զիարեալն ըստ հասակ, և ըստ այր, և ըստ կին։ Ի կղզի
սատ գտանին ուրեք ուրեք փառաւոր և անճաւք մե-
ծամեծք՝ բաւականք մինչև 300 մարդկան. ուր երբ-
եմն լինին ապատան գերիք ապատամարտք և փա-
խստականք. բայց հատարին՝ թէ այն փախստիք եղեն
բնակարանք նախին բնակչաց կղզւոյն։

Այս կղզի՝ է առաջին ի փոքր անգլիեան կղզեա-
ցըստ գտին եւրոպացիք. և յայն սակս ոմանք կոչ-
ցին զնա մայր ժողովրդոց շաքարի. զի սատ նախ
սկսան մշակել զեղէգն շաքարաբեր. ապա ի 1629
ոմանք յանգղիացւոց եղեալ ի կղզւոյ ներն քրիստա-
փորի՝ եկին բնակեցան ի նմ. զոր գտին անտառա-
ւոյց և խոպանացեալ և անբնակ ի մարդկանէ. այլ
ի սուղ ժամի այնչափ բազմացան ի նմ բնակիչք,
և այնպէս ծաղկեցաւ վաճառականուէն նոր, զի ի
1676 էին ի նմ 100 հազր ոգիք, և աւելի. որք և
ունէին 400 նաւս մեծամեծս։ Այլ յետ այնորիկ
սա սակաւ սակաւ նուազեցան բնակիչք, և այլ
ոմ յայնոցիկք՝ ի պատճառս ապատամարտիցն զեր-
եաց՝ որք յարեան ընդեմ տէրերանց. և սակս
տարափոխիկ պատճառաց պատճառեցոյ յանկարդ եկեաց
նոցա. և չատք ևս հրեշ անտի, գնացին յայլ կղզիս,
և ի հիւսիսային ցամաքն ամերիկայ. սակայն և
այնպէս այժմ է մի յառաւել բազմաճարդ ազգիւ-

լեան կղզեաց անգղնացուց. զի կարող է հանել 5000 զինուորս քաջամարտիկս. և է քաջ ամրացուցեալ յամէ կողմանց, ուրեք ուրեք ի բնութէ ունելով շուրջանակի բարաժայռս անմատոյցս. իսկ յայլ կողմանս՝ յորս մարթի է մերձենալ նաւուց Թշնամեաց, ունի ամրոցս ամբակուռս, և վառելիս զինուք և զրօք. ուստի և ի ձմեռս պահպի կարող է դիմադրաւ լինել Թշնամեացս։ Այս կղզի բաժանի ի ԱԱ ժղիդգեւտուիս կամ վիճակս. որք են ՍԲ լուիս. ՍԲ անդրէաս. ՍԲ պետրոս. ՍԲ յովհէ. ՍԲ քոլմա. ՍԲ յաքոբ. ՍԲ փժայէլ. ՍԲ գեորգ. ՍԲ էլիզպեթ. ՍԲ յովհաննէս. և Քն։ Իսկ գլխաւոր տեղիք կղզւոյն են։ Պրիճ դաուն։ Գլխաւոր քաղաք կղզւոյն է. և ածուռ կուսակալն Ներ և գլխաւոր սաներն՝ կառուցեալ ի վիճակի սրբոյն միքայէլի ի ձորն սրբոյն գեորգեայ ի ներքին կողմն մեծի պարսպին քարշիսլեայ. որ բաւական է 500 մեծամեծ նաւուց. գեղեցիկ ամուր և մարդաշատ ըստ իւրում համեմատութեան. ունի տունս իբր 1200 ըստ մեծի մասին չինեալ ի Թրծեալ տախտաղ, բարձր և գեղեցիկ. փողոցք նր լայն են. յորս երևելի է շուկայն, այն է՝ պէզեսթէնն. նման շուկայից Լօնդրայի՝ ուր տունքն Թանկագին են ոչ ի լծնտա։ Ղոյնպէս և եկեղեցի Ներ մեծ է և երևելի, ոչինչ ետ ի մայր եկեղեցեացն եւրոպիոյ. ունի երգեհոն պատուական. և զանգակատուն բարձր և գեղեցիկ. այլև հորիզ պանդոկս մեծամեծս. և 5 ամրոցս շուրջ զնա բև. յարեւելեան կողմն են երկու, կոչեցեալք Ազիզդ աբեյն աննայի. և փոքր ամրդ. վառելիք հրազինոյք, ուր են շուկմարաքիք վաճառօդդ, և պարեղնից կերակրոյ, քաջ պահպանեալք ի զօրաց. իսկ յարեմտեան կողմն՝ երիք. որք կոչին Ազիզդ յովհէյ. քաջագէն կառուցեալ առ նաւահանգստիւ, մեծ ի տեղին՝ ուր նաւք հանեն զրենս. Վէլլոպէ. վառելիք հրազինոյ. և Կրոփամ։ Ի մէջ երկուց յեռանցս գտանին այլև երիք մարդ կոցք. ունի և նաւահանգիստ մեծ և պատուական։ Ի վերջին ժամս սահմանեցան ի քաղաքի սոս նաւակք Թշնամեաքն սուրհանդակաց. որք յամոյ ամի տանին և բերին Թուղթս յամերիկոյ յեւրոպիոյ և յեւրոպիոյ յամերիկայ։

Հանդիսաւոր։ Քաղաք փոքր և գլխաւոր տեղի վիճակին սրբոյն յակովբայ. կառուցեալ առ ափն ծովու. և պաշտպանեալ ի բոլոր ամրոցաց. յորս երևելի են

Գվինս Քօրտ. և Քլարէնդօն։

Սենեկապետ։ Քաղաք երևելի զեղեցիկ և բազմամարդ ամրացուցեալ բազմ պատուհասական ամրոցովք. որոց գլխաւորքն են Տրեմպոլ. Գագօնոբ. և Օրանդ։

ԱՆԴՐԻՈՄ. ԿԱՄ ԱՆԴՐՈՎ.

Աղգն ի հիւսիսային կողմն կվատաստրեայ. և ի դրեթէ բոլորաձև. մինչև տրամագիծ նր իբր 18 մղոն. իսկ բոլորը շրջապատն իբր 180. և ըստ իւրում համեմատութե բազմամարդ. զի Թիւ բնակչաց նր հասանէ ց34000. որք են ազխատակք, կամ եւթե պացիք. և սեաւ ափրիկեցիք։ Ունի չորքհնանկի վէց մեծամեծ նաւահանգիստս. որք են Աստահանգինոք հինգ կղզեաց. այսպէս անուանեալ ի հինգ փոքրիկ կղզեաց, որք են մօտ առ նմի։ Աստահանգինոք սիգն յովհաննու. ի հիւսիսակողմն առաջնոյն. և ի իւր կրկին նաւահանգիստ, և լաւագոյն ք ղայլս, ուստի և քաջ պաշտպանեալ ամրոցօք։ Աստահանգինոք նաւաստեայ. և ըստքակ պարտիք յարևելեան ծագ կղզւոյն, այլ հիւսիսային կողմն նր լի և ժայռիւք։ Ծոց վէլաֆեայ. ծ մղոնաւ հեռի ի նախընթացեայ նաւահանգստէ։ Աստահանգինոք անգղիական. և Աստահանգինոք ֆռանսեայ։ Աստ նաւահանգիստք մեծ են և պատուհասական, այլ գրեթէ յամէ կողմանց շրջապատեալք են ի ժայռից. նմին իրի վտանգաւոր է մերձենալ առ կղզին մեծ այնոցիկ՝ որք անտեղեակ են անցից, որ ի մէջ նց։ Ի հիւսիսակողմն կղզւոյն ձգին ի ծովու ը երկայն ժայռք արիաղնեալ ը մինմեանս, միշտ իրը 2 մղոնաւ հեռի յերջոյ կղզւոյն. բայց են ի նմ տեղիք և գոգք, ը որս ի ձեռն հմուտ առաջնորդի մարթի է ապահովապէս անցանել։ Օդ սորին կղզւոյ չերմ է, առաւել ք ի պարպատս կղզւոյն. և յաճախեն ի նմ մրրիկք հնձասակաւք։

Իսկ երկիրն առաջուստ մայրատախիտ անտառամած և անջրդի. զի ի բազմութիւն կղզւոյն հարիւր ուրեք գտանի աղբիւր ինքնաբուղխ. բերք նր նոյն են, որ ինչ այլոց փոքր անդ ինչ անկատար. բայց չաքար նր ի սկզբանն սեաւ էր և յոռի. ուստի և արհամարհէր յանդգնի. բայց այժմ գինի ուսանելոյ բնակչաց նր զարհեստ զանէոյ, չէ ինչ ընդհատ յայլոց չաքարից. ունի և ծխախոտ, այլ սակաւ. զի բնակիչք նր չուն այնչափ ինչ փոյթ ի յաճախելոյ

խել զայն բոյս. իսկ ՚ի մէջ մացառաց և փշոց՝ բուսանի և կինամոն վայրենի. գառնին անդ և սկսպկս չորքոտանի անասուոք, և թռչունք ընտանիք և վայրենիք, յորս նշանաւոր է ագռ մի սեաւ եզանց։

Անգղիացիք պնդեն, թէ այս կղզի գտաւչինն ԳԸոտա ՚ի 1623 յաւուրս Թովմայէ մանկրաւ. բայց գաղղիացիք հաստատեն, թէ առաջին քնակիչք այսր կղզւոյ՝ եղեն յաղգէ խրիստոնեայ. որք ՚ի 1629 տապագրեալք ՚ի կղզւոյ սէյն քրիստափորի, անցին յայս կղզի, զոր գտին բոլորովին դատարկ ՚ի բնակչաց, այլ ոչ մնացին անդ ըստ երկար առ պատճառս ջրոյ. ապա ՚ի 1636 գնացեալ բնակեցան անդ քանիմի տունք անգղիացւոց. և ՚ի 1666 արբայն անգղիացւոց պարգևեաց զայս կղզի գուլիելմոսի լօրտ վիլուղպեայ փարհամայ. որ փոխադրեաց անդ գաղթական. ՚ի նմին ամի եղեն գաղղիացիք յայս կղզի և ապրեցին նմա. այլ յետոյ անգրէն դարձաւ ՚ի ձեռս անգղիացւոց. ՚ի 1707 եղև անդ փոթորիկ սոսկալի, որ ածեաւ յիատա դարձեաց. ՚ի 1710 ժողովեաց կղզւոյն արար վճիռ, յորում հրաման ետ ժոլիգեան սպանանել զկուսակալն սակս բռնանալոյ նր և հարստահարելոյ զժողովն. զոր և նոքա անյապաղ կատարեցին. և զդէն նր մերկ և կրճատեալ ընկեցին ՚ի փողոցն անդ. իսկ անգղիա ոչինչ նման տեսանել թե եցոյց ը այն գործ ժոլիգեան. ՚ի 1736 երբ ապստիկացիք ՚ի սերնդոց քարայիսաց՝ միաբանեցան շրդեմ կուսակալին սպանանել զնա. ուստի եւքն վատօգ ՚ի ներքոյ սրահի, ուր առնէր խնջոյս պատուոյ մեծամեծաց. բայց վաղ ՚ի յայտ եկեալ գաւազանեն, խափանեցաւ ձնասն. և երեքին նոքա ՚ի տան մտանեցան. յետ այսր դիպուածոյ չնք այլ ինչ նշանաւոր անցք ՚ի պատմութիս այսր կղզւոյ. որոյ գլխաւոր տեղիք են հետագայքդ։

Ֆալմութ։ Քաղաք անպարսպեալ, այլ պաշտպանեալ կրկին ամրոցովք, և գլխաւոր տեղի կղզւոյն, որ թէպէտ փոքր է, այլ բարեշէն և մարգաշատ ը խնբոյմ հանապատ։

Լէոնարդ։ Ն աւան փոքր կառուցեալ ՚ի հարաւակողմն պարսպին հինգ կղզեաց։

Եոպն գառան։ Ն նշանաւոր քաղաք առ համանուն նաւահանգստաւէ ՚ի հիւսիսակողմն կղզւոյն։

Ֆիւէնս. ՍԲ պեղբս. Ղսկաս. Քօլ Մարդին. Վիլլուղպեայ։ Են նշանաւոր տեղիք այսր կղզւոյ։

ԱԲ ։ ԵՐԵՍՓԱՓՈՐ ։

Երևելի է յաբևմտեան հիւսիսային կողմն անդիկայ · երկայն լերը 60 մղոն · օդ ներ ջերմ՝ այլ բարի · եւ երկիրն ի միջին կողմանս գրաւեալ ի բարձրաբերձ ապառաժուս անբեր և անմատոյց լերանց · յորս գոանին վիմք և խոտոջք զարհուրելիք · ծծումբ և ազբիւրք ջերմ ջուց , յորս սակս մի ի լերանց ներ կոչի Ջուջատրա · ըստ ծծմբային : Ամէն շրջակայ վայրքն սկսեալ ի ծովէ հարուստ մի տա՛ ծածուբ՝ դիւթ են , գեղեցիկ յոյժ և զուարճալի · և առ փոքր փոքր գնան բարձրանալով մինչև ցաոոյոսս լերանց , բայց անհնար լայնութ · ը որում փեղկ լերանց յատէա և նուազ տարածին , կիմ ծովը ընդմանէ ի ցամաքն : Իսկ որ տարածութեին՝ զոր մաթի է մշակել մինչ ցգահավէժ լերինս՝ է բաժանեալ ի զանազան աստիճանս · և ի մէջ ևց գնան ճանապհք լայնք և ուղղաձիգք որչափ ներբե երկիրն : Ամենայնի յայնց ճանապհաց հաղորդութե սկսանի երթել 100 քայլեաւ հեռի ի ծովէ · եկեղն 3 կիմ 4 հարիւր քայլեաւ առաւել բարձր է · նոյնպ և երդն և ջրերն մի ք զմի բարձր են · յորմէ հայեցիլ ի վայր , տեսիլ գեղեցիկ և զուարճալի ընծայեցուցանի աչաց · զի տեսանին անդաստանք գալարագեղք , գաշտք պարարտաբոյս , ծառաստունկք զուարճալիք , և բնակութք սփռիլք սաս և անդ : Եւ Թէպէտ հող երկրին աւազախառն է , այլ արգաւանդ և բերրի · բերե ազգի ազգի արմաիս , պտուղս , և բանջարս · և առատութ ը զմ՝ ցաքար :

Ջայս կղզի զառաջինն եգիտ քոլոմպոս ի 1493 · և կոչեաց զնա Հիւբ անուն , այլ ոչ հիմնեաց ի նմ բնակութ · ի 1625 հասին անգր գաղղիացիք և անգղիացիք ի միում ժամի · և հիմնեցին բնակութիս յայլ և այլ կողմանս կղզոյն · և հաստատեցին ի մէջ իւրեանց մշանջենաւոր գաշնագրութ ի պատասանել միմեանց չերեսաց սպանիացւոց · սակայն զինի առաց ինչ հանին զնս անտի սպանիացիք · այլ անդրէն գարձան երկոքեան ևս · և չաւ ևս ամենայն ը զառաջինն : Յետ այնորիկ յարեաւ երկպառակութ ի մէջ երկուց ազգացն , որ աւարտեցաւ ի սկզմ ձեռնադիր , սկսեալ յետագայ ի մէջ գաղղիոյ և անգղիոյ ի 1666 , և կղզին սկզն քրիս-

տափորն եղև տեսարան արիւնահեղ պատմաց Ը 50 և. ասելն ամն. յորս բազմ անգամ հանին տարագրե-ցին զմիմեանս ի կղզւոյ անտի. հուսկ յետոյ ի 1702 հսպառ արտաքսեցան գաղղիացիք, և ի դաշ-նագրութեն ուրիքեայ հաստատեցաւ ետրութիւն անգ-լիացւոց ի վր կղզւոյն։ Ելին յայնժամ ի կղզւոյ անտի 667 գաղղիացիք արք և կանայք մեծ և փոքր, 29 խոփչիկք ազատք, 659 գերիք, 157 երիվարք. 265 արջառք։ Ահա այսչափ էին ի նմին ժամի ժո-ղովուրդք, և անասունք գաղղիացւոց յայս կղզի. որ այնուհետև կայ միայ ի ձեռս անգլիացւոց մինչև ցայսօր. որոց գլխաւոր տեղիք են հետա-գայքդ։

Պաղէտոռէ, էմ Պասսաղէտոռա։ Քաղաք և ամրոց, և գլխաւոր տեղի կղզւոյն. ամուր և բազմամարդ ի հարաւային ծովեզերս նր ձգեալ ընդերկայն առ ափն գետոյ։

Դրինիդէ։ Ն քաղաք փոքր կառուցեալ ի ծագն ան-ուանեալ ծայր փալմէդայ։

Շարլըֆօրտ. Սէ բաղնա. փարիզ. Պրէմօշհէլլ. Քրէ-վերսայլիւ. Սանթ ֆօրա. Սէ աննա. Ծայր աստղաց. Քաթրէնռոռ. Սէ յովհաննէս. Խաչ գէ. Սէ մարիա. Քայենն։ Են բնակեալ տեղիք և ժողովրդավարութիւնք առաւել նշանաւորք այսր կղզւոյ։

Ա՛ՆՔԷՐԱՊՕ։

Կղզի փոքր. չորքասան նր երբ 27 մղոն. իսկ երբ կիրն առասպար, և լի առատաժուռս անկզբն և անբեր լերամբք. բայց ի մէջ նց գտանին ձորք. և հովիտք զուարճալիք և արգաւանդք։ Ջառա-չինն գետս ի սպանիացւոց. որք և անուանեցին զնա մանֆէրրատօ յանուն լերին՝ որ ի քաղաքնեա սակս նմանութե՛ զոր ունէր ընդ նմ. այլ ոչ հիմնեցին ի նմ բնակութի. ապա ի 1632 հասեալ անդր անգ-լիացւոց, հանին անտի զքարայիսպս զնահանի բնա-կիչս նր. և ինքեանք կալան զկղզին. որ և կայ մնայ ի ձեռս նց մինչև ցայսօր։ Ընդ ըստ իւրում համեմա-տութե բազմամարդ է. զի են ի նմ երբ 10 հզր գե-րիք ափրիկեցիք՝ որք միակեն զերկիր. և բազմ անգ-լիացիք՝ որոց գլխաւոր վաճառ է չաքար։ Ընդ-երբք կղզւոյն անյարմար է առ վաճառականութե-զի. զի չորքակայ ծովեզերք նր վտանգաւոր են և գժուա-

բանաստոյց. չունելով ուրիք յաջողակ ինչ նաւաց հանգիստ:

՝ԼԵՎՈՆ. ԿԻՄ ՝ԼԵՎՈՆ:

Տիրապէս խօսելով է լեառն բարձրագագաթի ՝ի մէջ ծովու. բայց կղզիանք ներ ոչ են զառ ՝ի Թաւ գահավէժ, այլ մեզմով ընդհեն զառ ՝ի վայր մինչև ցծովի զերս. և են արգաւանդ և բերրի և քաջ մշակեալ գրեթէ մինչև ցգլուխ անդր լերին. ուռ գեալ ՝ի բազմապատիկ գեղակաց և ձորակաց. որք Թէպէտ յաւելուն զարգասաւորումն երկրին, բայց միանգամայն բիւր ինասս գործեն ՝ի ձիկս անձրևաց. յորս յորդիչ ջուրց նոյ և գահավէժ հոսեր ՝ի բարձանց, ձգեն զնոսի ընդ հողոյ և զերս երկրին: Ջայս կղզի կալան անգղիացիք ՝ի 1628. և ՝ի սուզ ձիկ բազմացան ՝ի նմ բնակիչք յոյժ. զի ՝ի 1689 էին ՝ի նմ 10 հիր անգղիացիք, և 20 հիր խոխլիկք ափրիկեցիք, որք առ համեմատուբ սպասծուբ կղզւոյն բիւր են. ՔՀի բոլոր չորքսասան ներ չէ ինչ աւելի ընդ 18 մղոն: Այլ Թէ առաւել բարեկարգեալ էր սա և կանոնաւորեալ ընդ զոյլ ամ կղզիս անգղիացւոց. և այնպիսի համակամուի խաղաղուբ սէր և ապահովու էր ՝ի մէջ բնակչաց ներ, քան զոր մեծագոյն չիք ուրիք տեսանել յԱՀի. այլ ՝ի 1689 այս ամ վայելուբք ներ և յաջողուբք սկսան անչքանալ. նախ ՝ի սարսափելի ինն ժանտախտ. յորմէ կորեան կիսով չափ բնակիչք ներ. ապա զկնի 17 ամաց գաղղիացիք քանգեցին զնա, և յափշտակեցին անտի 3000 կամ 4000 գերիս. յամին որ զկնի՝ փոթորիկ ինն զարհուրելի գրեթէ խափան աւերեաց զնա: Սակայն յետ այսչափ գժնդակ արկածից՝ վերստին չինեցաւ. Թէպետ ոչ ըստ որումէր յառաջագոյն. զի և այժմ գտանին ՝ի նմա իբր 8 հիր գերիք, որք մշակեն զերկիր. և անգղիացիք բնդ, որոց գլխաւոր վաճառ է չաքար, զոր տանին յանգղիա:

ԱՔ ՎԻՆՃԵՆՈՒՈ:

Այս կղզի անկանի ՝ի հարաւային կողմն կղզւոյն սէյն լուչիայ. և է լեռնային և անտառալից. յորում երկու ազգք կամ ցեղք քարայիպաց բնակին.

ֆ Կարմիրք , և Սեաւք ։ Կարմիրք են բան քնակք անդիլեան կղզեաց · իսկ սեաւք են խառնիք յարեւմտեան կողմանց · որոց սկիզբն ոչ է յայտնի ։ Ասեն ասեն , Թէ հաւ մի լն ափրիկեցի գերեօք հարաւ ՚ի ցամաք մեռ ՚ի կղզին սպան վինչենցիոսի · և գերիք զերծնիք ՚ի նաւահանգստէ , փախեան ՚ի կղզի անդր · զորս քնակիչք նր մարդասիրուբ քնկալան , ուսնելով զնո իբր եղբարս ։ Ապա ոմանք , Թէ այն առաջին խափչիկք՝էին գերիք եւրոպացոց փախուցեալք անդր յայլոց կղզեաց ։ Եւ ոմն ՚ի նոսին պատմադրաց անդիլեան կղզեաց առէ՝ Թէ սերունդ սուս քաղխոց ակնզն կալաս յափրիկեցի խափչից առեալ , զորս քարայիսք յափշտակեցին ՚ի սպանիացոց յառաջին պատմունս եւրոպացոց շրդմ ամերիկացոց · և խնայեալ կենաց նց՝ ածէին զնո ՚ի տնկոս իւրեանց և ազատէին · տուէր նց ՚ի կնուն զդստերս իւրեանց · որով եղև ազգակցուԹի ՚ի միջ երկուց աղգաց · և ՚ի նոցանէ ծնան սեաւ քարայիսք · որք պահէցին տասուել զգոյն հարց իւրեանց , ՚ի զվիջական սեռն մարց · ուստի և ամ իրօք նոսին են բնական սեաւորԹ ափրիկեցւոց ։ Աւր յաղԹանգամ են · ուժգեղ քաջասիրս և յանդուգն · և ՚ի հիւԹին կարծիր քարայիսք կարճահասակք և փոքրոգի · որք առ Ժամ մի սիրով և խաղաղուԹի դնային ՚ի միմեանս · այլ սպա անկաս երկպառակուի ՚ի միջ նց · և անց ոմն բորբոքեցաս մեռանելոց պատմ ՚ի դմմիանց ։ ՚Ի նմին Ժամի գաղԹիացիք մարդ ինչքայ կղզոյն ելին ունել զայս կղզի · այլ ոչ կարեցին յաղԹել բնակչաց նր , ասիպեցան գաւառալ յիտս · ասիպան քարայիսք ԹէպԹէպ սպանին զոմանս ՚ի գաղԹիացւոց , բայց և յինքեանց անկան բազք · վայ երկուցեալ խնդրեցին հաշտուել ՚ի նմանէ · և հրամէ իրեցին գնալ բնակիլ ՚ի միոսին , երդմամբ խոստանալով նմ անվնաս բարեկամուԹ , և անայլայլուԹի միակամուԹ · ընկալան գաղԹիացիք զայս առաջադրուԹ նց · և ՚ի 1510 ՚ի մարդինիքայ կղզոյն անցեն ՚ի սբն վինչենցիոս · և դրնեալ ՚ի կարմիր քարայիսաց զերկիրն , ձեռնաուկուԹ նց հիմնեցին ինքեանց անդ բնակուԹիս ։

Յորժամ գաղԹիացիք մնին յայս կղզի , ունելով ընդ ինքեանս զսեաւ գերիս ՚ի մահիկ զերկիրն , սեաւ քարայիսք երկուցեալ Թէ գուցէ և ինքեանք ՚ի նոյն գերուԹիւն մատնեսցին՝ յորում սեաւնկիին մատնեալ զհամանմանս իւրեանց , խոյս եաուն յանտառս · և անդ կամեցեալ մշտնջենաբար ապաստանիլ ՚ի սերունդս իւր

իւրեանց զնշան անջնջելի ապաւէն և անկասուէ, ի ծնանիլ որդւոց իւրեանց Հնչեալ աստիարակէին զնահատ նոյ, առ ի զանազանիլ նոյ ի սեաւ սիրէ կեցւոց. և այսպէս հետագայ ծնունդ նոյ՝ կացոյց զմտաւոր ազգ և ժրիկ լայնաձակատ բարձրահասակ ուժեղ քաջասիրտ և գազանաբարոյ. որք ապա համարձակեցան մերձենալ ի ծովեզերս, և շինել անդ բնակուէն։ Եւ կամեցեալ և նոյ ունել մասն ի գնոց երկրի՝ զոր կարմիր քարայիւք վառուեցին գաղղիացւոց, յայնմանէ ծագեցաւ պղպմ սատիկ ի մէջ երկուց ազգաց. յորում պարտեցան կարմիր քարայիւք. և բռնադատեցան մեկնիլ ի կղզւոյ անտի. ի՛մ նոճաձիլ ընդ ձեռամբ սեաւ քարայիւքաց։ Իբրև սիրեցին նք բոլոր կղզւոյն, բռնագատեցին զգաղղիացիս վերստին գնալ զերկիրն յինքեանց, զոր գնեալ էին ի կարմիր քարայիւքաց. ըստ որ հետանեցան գաղղիացիք. առ ի զերծուցանել զկալօճաձս իւրեանց ի քանդմանէ և յոչնչանալոյ նոյ։ Ապ՝ կացեալ անդ գաղղիացւոց ամս իբր 20, բազմացան և հասին 3800 անձինս. որք ունէին 3000 գերս ի հնակել զերկիր իւրեանց. ապա ի դաշնագրեն որ եղև ի 1763 ի մէջ երկուց Թագաւորաց, էանց այս կղզի ի ձեռս անգղիացւոց. որք իբրև սիրեցին նոքա, եբեմ ամ իրաւանց և լուսոյ բանի՝ զրկեցին զնոսա գաղղիացիս ի արուեստ կալօճաձոյ իւրեանց. զոր գնոց առեալ էին երկիցս ի բուն բնակաց կղզւոյն. և հրամայեաց փառաւորեալն վն բովանդակ երկրի՝ որկոյր ի վաճառս։

Ա՛յս բռնաւէն ցրուհաց զգնահիս կղզւոյն սկզն վնջ չնոցիսն. զի մեծ մասն բնակաց նր անցին ի նոր մարտին, ի մարիկաւանդ, ի կմասալուա, և ի մարգինիքա. և չատք էս ի սկզն լուսիս, ուր նոքա սկսեալ էին գաղղիացիք բնականալ, և ձրի բաշխէին զերկիրն, որոց յանձն առնուին մշակել. և սակաւ ոմանք մնացին անդ ըստ լծով անգղիացւոց. և գրձ գնեցին ի նոցանէ զերկուս ահ, զոր գնեալ էին նախ ի կարմիր ապա ի սեաւ քարայիւքաց. և քրտամբք իւրեանց մաքրել և շինել էին. նոյնպս և սեաւ քարայիւք տարագրեցան ի ծովեզերեայ գաւառային տեղեաց անգրկն ի լերինս. յառաջին բնակարան իւրեանց։

Գլուխ ։

Ի՝ հարաւային ծայր անդիլեան կղզեաց ը ։։ ՚ մաւիճ՚՚ հիւս՚՚ լայնութ ։ ոտ ՝ն ը գնդն դրնց երկրին՝ պէսպս է ։ ի՛ յարեւմտեան կողմանս՝ յառնէ է և ՚ձգասակար կինոց ։ խակ յայլ տեղիս՝ բարի և առողջ ։ այլ սօվագին ՚ամ ուրեք ։ Երկիր ՝ն դիւր է և դաշտային ։ չունի լերինս մեծամեծս և ապառաժս և անբերս , այլ է տեսանել յայլ անդիլեան կղզիս ։ ա՛լ միայն բլուրս դալարագեղս և քաջայարմարս ՚ի ՚ճակուն ։ յորոց բղխեն անհամար աղբիւրք ա՛նանկիւթք , որք ոռոգանեն զերկիր ։ ոմանք միայն՝ ՚ք գործեն գետս ։ յորոց վ՚ր հառուցել կան աղորիք ՚ի պէտս ջրելոյ և մաքրելոյ ջուրս ։ Յայս և յայլ լառւեաց կղզւոյս յորդորել՝ փլէսնկացի հոլանտացւոյ ՚ի 1632 , երկերիս ՚ինչնէ եկին յայս կղզի ՚ի հիմ նել բնակուճ ՚ի ՚նմ ։ բայց բնակիչք չորկայ կղզեաց միացեալ ը սպանիացւոց բնակելոց ՚ի կղզին երրորդ գուճ , հանին և սպանին զնս ։ սակաւք ոմանք աղբեցան փախուցեալք ՚ի լերինս ։ բայց յետոյ և նոքս մեծնեցան ՚ի կղզւոյ անտի ։ Նկայ ՚ամս անբնակ ամս 20 ։ մինչև ՚ի 1654 այլ Ժղէյդ հոլանտացւոց եհաս անդր ։ բայց զնոքս 12 ամաց և նոքս տարագ բեցան անտի ։ զոր ապա կալան գաղղիացիք , այլ անդրէն գարձուցին հոլանտացւոց ։ որք դ՚՚նչ բնակիւ ցուցին անդ նոր գաղթականս ։

Ապա ՚ի 1677 յորում Թիւ հոլանտացւոց բնակելոց ՚ի կղզի ասա՝ հասանէր ց1200 , գաղղիացիք յեա կրկնեկին ծանր պատմագ անդրէն տիրեցին կղզւոյն ։ քանդեցին զամրուճս նր ։ հրձիգ արարին զբնուճսն և զծառատունկս և զանդաստանս ։ և այլսւր փոխագրեցին զնակիչս նր ։ և ՚ի գաշնադրուճն որ յետ այնր պատմի՝ որուճ գաղղիացւոց հաստատեցան ՚ի ՚ր կղզւոյն ։ Բայց Թագաւորուճն գաղղիոյ տեսեալ համարեալ ինքեան զայս կղզի , սակս կարի հեռաւորութեան յայլոց կալճածոց իւրեանց , ՚ի դաշնադրուճն եղելոյ ՚ի 1763՝ առանց ինչ գժրճարուճ եհաս զայն անգղիացւոց ։ որք ՚ի սկզբան բնակեցան յաբեմտեան կողմն կղզւոյն ։ ուր առ յառաջէ օդոյն մեռան բազմք յանգղիացւոց , և առաւել ՚ի գերեզմանս իւրեանց ։ մինչև ուր ուրեմն զգաստացեալ ՚ի յայտնի ՚ճաստուճ անտի , անցին յայլ կողմն կղզւոյն ։ և գա-

գա-

դարեցաւ Հարուածն։ Եւ այնուհետեւ կայ միայ կղզին 'ի ձեռս անգղիացւոց. բայց մինչեւ ցայսօր չէք 'ինձ ՔՂՔ կամ աւան երեւելի արժանի յիշատակաց։

ԱՔ ԼՈՒՃԻՈ։

Անկանի 'ի Հարաւակողմն մարդնիկայ կղզւոյն. որ յառաջին ժամս Համարեալ էր իբր ամենևին անբեր. այլ փորձն եցոյց, Թէ երկիր ներ ոչ ի յոռի. զի բերէ այժմ շաքար առատ, խահվէ, գաւազան, բամբակ, և այլ պէսպէս արգասիս. ունի և վայրս պարարտաբոյս և ընտանի անասունս բազմս. ՔՂ արջառ, ոչխար, այծ, ձի, էշ. Ջոյս կղզի 'ի 1639 կալան անգղիացիք առանց ինչ դիմամարտութեան. այլ զնոսին սակաւուց իսպառ կոտորեցին զնոս վայրենի բնակիչք նոր. 'ի 1650 գաղղիացիք առաքեցին անդր արս 50. կարդեալ նոյն իշխան և առաջնորդ զրուսէլան, որ մեռաւ յետ ջրից ամաց. Թողեալ զսակաւաթիւ ժողովուրդ իւր 'ի յեանին անկարգութեան. 'ի 1664 և 'ի 1666 անգղիացիք իսպառ աւերեցին զնոսըզնոն. Հանեալ անտի զբնակիչս նոր. այլ գաղղիացիք անդրէն յինքեանս ընկրկեցին. և 'ի գաղնագրութեն ուգրիքայ Հաստատեցան 'ի ժառանգութեն նոր. սակայն 'ի 1779 վերստին աւրն անգղիացիք. և անդ Հաստատեցին զնոյանս նաւահանգիստ խրեանց. առ առաւել մեծ լինելոյ գաղղիացւոց, և դիտելոյ զգնացս նոցա։

ԱՔ ԽԱԼ։

Այս կղզի անկանի 'ի Հարաւոյ արեւելից Հարուստ Նաւահանգստին [ք] մէջ 17 և 18 աստիճ" հիւս" լայնութ։ Երկայնուն նոր ի իբր 27 մղոն. խոր լայնութն 9, և ուրիք ուրիք մինչեւ 12։ Երկիր նոր չէ այնչափ ինչ բերրի. ուստի և բերք նոր բայ 'ի յոյքարէ սակաւ են։ 'ի 1643 Հոլանտացիք 'ի միտսին [ք] անգղիացւոց կալան զայս կղզի. այլ փութով անկաւ երկպառակութեն 'ի մէջ նոցն. յորմէ դրգռեցաւ պատերազմ սաստիկ. յորում 'ի պարտուէ մատնեալ Հոլանտացւոց, տարաբրեցան անտի. և կղզին մնայ 'ի ձեռս անգղիացւոց. բայց և նոքա 'ի 1650 վանեցան 'ի սպանիացւոց. ապա գաղղիացիք եկեալ 'ի

կղզւոյ սքանչ քրիստափորի, վանեցին զպատիճսիս. բայց յետ չքնաւեալ ի կղզի անդր և հաստատեալ անդ բնակաւել, տրկին հուր յանտառս նոր. որք սկզբեցան ել ընդ մուտս, և ծածկեաց զբերս երկրի մախիր Թանձրամած և պատրատացուցիչ երկրի. առ այս ժամն ի կղզին. և սկսան մշակել. որ ի սուղ ժամի եղև պտղաբեր յոյժ. և բնակիչք նր ի սկզբան անդ բազմացան։ Այլ ապա զնին ամայ ինչ սկսան օր ըստ օրէ նուազել. ի 1696 ամացիչքն եւս փախատեցան ի սքան գաղթիկիս. և կղզին մնաց անբնակ. զոր ի 1733 վաճառեցին գաղղիացիք անդրէնացւոց. և ե մինչև յայսօր ի ձեռս նց։ Գլխաւոր տեղի նր կոչի Բլէսիսխանգապ. որ ե առան բարիչքն, և նահանգիստ պատուական. առ որով կառուցեալ հայ և ամրոց ի պաշտպանել նաւահանգստի նր։

Յօդ Ե. Կղզիք Հոլանտացւոց։

Հոլանտացիք զնին ԹօԹաւիեցւոյ ի պարանոցէ եւրոպեցոց կղզւոյ. և լինելոյ ընդհարձան, գունդ գործեցին ամ Հարիւք մերձենալ առ կալշաձս նր, և ծծել զպարարատուն նր. զոր և ի գլուխ տարան ոչ միայն յասիա և յափրիկէ, այլ և յամերիկայ. զի և անդ առացան քանի մի փոքր կղզիս յանդիլեան կղզեաց. որք են Քուրաչաօ. Սէ Եսթաթէոս. Սոպա. և Սէ Մարթին. զորս յառաջիկայդ առտղագրեսցուք։

Քուրաչաօ։

Ասա է ի ծովեզերս վինեզուելայ՝ որ ի հարաւային ամերիկայ. և սիրական խօսելով է ժայռ անբերս. երկայնաւն նր իբր 30 մղոն. իսկ լայնութեն 12. երկերքն լեռնային և տատուաժոտս. վայ սակաւ են ընդ նր։ Բայց գերքն է պատուական և քաղաքայրիսր առ վաճառաշահուն ընդ ցամաքին տպանիացւոց. ուր ընդհ ամ արգելմանց տպանիացւոց՝ ոչ գադարին հոլանտացիք առնել գաղտագողի առևտուրս. յոյն սակս ընդմ նախանձայուզութ պահեն զայս կղզի։ Ընկեր նաւահանգիստ մեծ և պատուա-

հան

կան յոյժ և անբոյլի, բայց մնաս նր գժոժաբին և վտանգաւոր. վայ ի մտանել նաւուց ի բերան նր, պարսին քիւրէ առ եզերբք. և ունել ի ձեռին աղասան պատրաստական, առ ի ընկենուլ ի ցամաք առ ամրոցա. քզի ի մնաս անդ չիք տեղի՝ ուր հնար իցէ խարխոն ընկենուլ. բայց յորժամ միանգամ մտանեն ի ներքս, այնուհետև դադարին ամ վտանգք։ Ցայս կղզի ի 1527 տիրեցին սպանիացիք. յորոց ի 1634 առին հրամանաւք. և է ի ձեռս նոցա մինչև ցայսօր։ Ցնկայգոյն յամախէին ի նաւահան պիտ նր նաւք սպանիացւոց ի քարգակինոյ, և ի գեղեցիկ նաւահանգստէ. և գնեին ի հոլանտացւոց ափրիկեցի գերիս 1000 այլ և 1500 առ մի ծըռճագ. Թող զքէմ վաճառս ևրոպիոյ. այլ այս վաճառ ի վերջին ժամս անկաւ ի ձեռս անգղիացւոց՝ որք են ի ձեռամէջս. սակայն հոլանտացիք սակաւ ևս յամախեն առնել առևտուրս ի մէ անգլիական կղզիս. առաքելով յերբոպիոյ անդադար նաւս մեծամեծս քաջ սպառազինեալս՝ և լիս բեռամբ. որք ի գարձի իւրեանց չահին քիմս։

Քոռթաօ, կամ Կուրասաւ։ Ի քէզ և գլխաւոր տեղի կղզւոյն բարեչէն և առևտր. հառուցեալ ի ցամաքն կոյս իբր 9 մղոնաւ հեռի ի ծովէ. ունի բերդ պատուհական ձևիւ և կանոնաց. և միշտ ինամով պահեալ և պաշտպանեալ։ Ի 1673 ելին գաղղիացիք իբր 600 զօրականօք առնուլ զայս ամրոց ի ձեռն մատնեալ բերդակալ իշխանին հոլանտացւոց. այլ չէ՛ք գժամանեալ նմ անդր, ի չայս ևին մատնուելին. և մատնիչն ընկալեալ զարժանահատ պատիժ մահու, փիճ նր կարդացաւ այլ ոք հաւատարիմ. վայ հասեալ անդր գաղղիացւոց՝ և այլազգ գտեալ ներսն՝ քզոր կարծէին, սակիպեան կորագլուխ դառնալ անդրէն առանց զնորձ ինչ փորձելոյ. ապա զկնի հինգ ամաց լուռ ովկիոս ժէ. արքայ գաղղիացւոց՝ առաքեաց զնոցա զծովակալ իշխանն 30 նաւօք առնուլ զայս բերդ. այլ ի գերև եղեն ամ պատրաստութիւք արքայի. քզի հպարտ ևս անխմաուած և առ յանդգնեալ՝ ի ցամաքն տալեսալ նաւոյց գնաւս. և առեալ զոր ինչ մոռթացաւ գերծուցանել ի նաւաքեհուէ անտի, աճեծահար գարձաւ ի պրեսդ ի գաղղիա. յետ այնորիկ քուրաչաօ ոչ ևս կրեաց պատմ ինչ յումեքէ։ Ա՛ս սովին կղզեաւս են այլ ևս երկու կըղզիք տասի և անտի՝ ի չարևելից և չարևմտից՝ անբնակեալք Հնդիա, և ի ամանց Հնդոց, և Պը-

նայն

Նայիէ • որք նոյնպէս են ըէ իշխանութիւն հոլանտացւոց ։

Աբ Եասպէրոս ։

Ի լեառն մեծ ձագարաձև բարձրացեալ յովկիա-
նոս անդր յարևմտեան կողմն սիրն մարաինոսի • գրեթէ ըէ 17 ասմէ՛՝ հիւս՛՝ լայնութեամբ • շրջապատ նր է իբր 15 մղոն ևեթ ։ Օգն բարի է և առողջ • այլ յաճախեն անդ որոտումունք զարհուրելիք՝ գետնաշարժութիւնք՝ և փոթորիկք սարսափելիք՝ որք սովորաբար լինին յօգոստ՛՝ կամ՛՝ սեպտ՛՝. և թէպէտ անդամ կործանեն զտունս, խորտակեն զծառս և զնաւս՝ ի նաւահանգստի անդ • սակ թէպէտ անձրևն՝ որ յաճախէ քան զայն փոթորիկս՝ դառն է և աղի ։ Գետք լերինն թէպէտ սրածայր երևի՝ ի հեռուստ, այլ իրօք ոչ է այնպս • զի՝ ի գագաթան նր է սարտհարթ գաշտավայր • կամ հովիտ ըստակ անտառալից, որ և է սպասէն զինչն վայրկ երեց • իսկ չորքսապատ լանջակողմանք նր թէպէտ քարուտ են, այլ մշակեալ գրեթէ ըէ ամ տեղիս • և բերեն շատ և ծխախոտ • որք են դլխաւոր բերք և վաճառք կղզւոյն • ունի և խոզ և այծ և ոչխար տեսակս բնաւին հաւուց, ոչ միայն ի սլիտս բնակչաց խրոց, այլև ի տալ օտարաց ։ Այլ մեծագոյն պակասութիւն այսր կղզւոյ այն է, զի է անջրդի ամենևին • չունեցեալ բնաւ աղբիւր ինքնաբուղխ կամ գետ • վասն բնակչաց նր զգիտս խրեանց ընուն՝ ի ջրոյ անձրևաց • բայց առաւել՝ ի ջրոյ՝ զոր բերեն ի կղզւոյ սիրն քրիստասփորի • առ որ ահմանեալ է նաւ՝ որ անդադար երթայ և գայ՝ ի բերել ջուր • ասպ թէ ոչ՝ բնակիչք նր բշմ անգամ վտանգեին ի ծարաւոյ ։ Իսկ թիւ բնակչաց նր են 500 ոսպիտակք կամ եւրոպացիք, և երբեմն 1000. յորժամ հոլանտացիք անտի անդնդին՝ ի ձմիս սպանդի գաղղիացւոց ըէ անդ վճացւոց ։ Ասի թէ ամենք՝ ի գաղղիացւոց տարագրելոց՝ ի կղզւոյ սիրն քրիստասփորի՝ ի 1629 եկին բնակեցան ի սմ • այլ զինն սակաւուց երևին մեկնեցան զի ոչ գտին անգ ջուր բարի, բաց յանձրևային ջուրց • բայց չէ յայտ որոշակի սակ, յորում մեկնեցան նք անտի ։ Այլ այս սայդ է • զի՝ ի 1639 եկին՝ ի նմ բնակել հոլանտացիք, զոր հանին անգրնացիք • յետոյ սիրեցին նմ գաղղիացիք • զոր զինի դաշնադրութեն՝ յետդվիկտ

կոս Ժէ արբայ գաղղիացւոց ինքնակամ՝ չնորհեաց հոլանտացւոց իւրոց գաշնաւորաց։ իսկ ի 1689 անգ-ղիեն առին ի նէնեէ գաղղիացիք։ և ի նէնեէ անգղիացիք։ իսկ հուսկ յետոյ ի գաշնագրութեն ռիսվիքայ՝ տաճառ հոլանտացւոց։ և անտի մինչև ցայսօր կայ մնայ ի ձեռս նոցա։

Սապա։

Փոքրիկ կղզի կայ Ժայռ յարեմտեան կողմն կղզւոյ սէյն եւստաչէոսի։ օդ նր բարի է մաքուր և առողջ, բայց երկիրն քարուտ։ որ է իբր մի միայն Ժայռ բարձրացեալ։ յորոյ ի գագաթան գառնի սահաւ ինչ հող պատուական և պարարտ յոյժ։ որ առ յաճախուեն անձրևաց բերէ ազգի ազգի բանջարս համեղս, յորս նշանաւոր է կաղամբն։ Բնակիչք նր են իբր 50 տունք եւրոպացիք։ և 150 զերիք ափրիկեցիք։ որք մշակեն, և նիւթեն բամբակ։ և գործեն անտի սանապան, զորս յետոյ վաճառեն քնակ-չաց այլոց կղզեաց։

Ալ Տաքինոս։

Այս կղզի անկանի յարեւելեան կողմն սապայ կղզւոյն, և ի հարաւոյ անկիւնայի՝ ընդ 17 սաաիճ՝ հիւս՝ լայնուէ։ չորքսաան նր է իբր 48 մղոն։ Օդ նր բարի է և առողջարար, բայց երկիրն լեռնային։ և լերինք նր սպառաժուռք։ որք այլ ինչ ոչ բերեն, բայց միայն մացառս, և թուփս անպիտանս։ Նոյնպէս և գաշք նր և հովիտք աւազուտ են և ոչ բնութեան բերք։ զորս ժրաչան մշակուէ քնակչաց և անձրևք որք ոչ այնչափ ինչ յաճախեն անդ, գործեն ընդ իրաց ինչ արգասաւորս։ որոյ գլխաւոր բերք են պատուական և արմաւիք սեւշիսանք ամերիկոյ։ ի վերջին ժամս քնակիչք նր սկսան մշակել և ճահճէ։ ուստի և քնանալի անասունս, որ արջառ ոչխար ձի և այծ, այլ սակաւ։ ի 1638 դաղղիացիք և հոլանտացիք միաին ի միասին յայս կղզի, և հիմնեցին սնդ քնակուս։ որք միշտ սերով և խաղաղութ էկեն ընդ միմեանս։ մինչև ի վերջ եկել սպանիացւոց հանին վանեցին զնոն անտի։ և ինքեանք քնակեցան ի նմ։ այլ պատճառ տապալման ի կղզւոյն սակս անպիտանութեան նր։

Ներ, և բնակեալ Ծախուց՝ զոր առնէին ի վեր Ներ. Քանզի յամին առաւել քան 4000 հնդր զուշ Ծախէին ի պետս կղզւոյն՝ և բնակեալց Ներ. վայ ի 1648 քահդէլ և եղ-ծէլ զամ, զոր ինչ ոչ կարէին բառնալ և տանիլ ըն-ինքեանց, եղեն մեկնեցան անտի։

Յայնժամ գաղղիացիք և հոլանտացիք վերստին դար-ձան անդր. չինեցին ինքեանց բնակուխս. և միաբան հաւանութեամբ ոչ երբէք դրդուէլ զնացաղուտի և զանդորրուէ որ ըստ միմեանս. զոր և ոչ խախտէին և պահպանէին ազգի իւրեանց այլազ-ևեցին երբէք մինչև ցամն 1757. յորում դաւ կոչ-ցեալ առաջատարն անգլիացի՝ տարագրեաց ան-տի զգաղղիացիս. այլ փութով դարձան անդրէն. ուր կան մեան նովին սկզբնական խաղաղութ ըստ հո-վանաւորաց մինչև ցայսօր, ունելով բահանէ՝ ի մէջ իւրեանց զկղզին. և թէպէտ բաժին գաղղիացւոց մեծ է, սակայն հոլանտացիք փոխարէն ունին զնա-ւահանգիստն, որ մի միայն գոյանի անդ. և լիճ մի մեծ, ուստի հանեն աղ բնմ. և ևս ունին գործա-րանս շաքարի. յորս միշտ ծառայեցուցանեն մինչև ցերիս հազար գերիս։

ՅՕԴ Է. ԿՂԶԻՔ ԴԱՆԵԱՑ. ԿԻՔ ՏԱՆԻՄԱՌ-ՔԱՅԻ։

Գանիք ևս ունին երիս փոքրիկ կղզիս ի մէջ ան-դիլեան կղզեաց. յորս գոյանին իբր 30000 գերիք աքը և կանեպ՝ մեծ և փոքր, կարգեալք ի մշակութիւն երկրի. իսկ գլխաւոր բերք նոցն են փոքր ինչ խաղող, կոճապղպեղ այն է՝ զինձիվիլ, փայտ ազնիւ պիտանի առ այլևայլ իրս. բամբակ, և շա-քար. բայց այս ամ իրք սակաւ են. յայն սակս չորք նաւք և եօթ կարգիչ են վեր առևտրուեց այսց կղզ-եաց. որք կոչին Սբ Լովմա. Սբ Յովհաննէս. և Բ-րա-պես. զորս յառաջիկայդ նշանակեացուք համառօտիւ։

ՍԲ ԼՈՎՄԱ։

Ի վերջին փոքր անգլիական կղզեաց յարևմտից, ոչ կարի ինչ հեռի ի կղզւոյն՝ որ կոչի Հարուստ նաւահանգիստ. ուր ի 1671 հասեալ գանեաց, գոլն զնա

զինա անբնակ ամենևին. և 'ի սկսանելն հիմնել անդ բնակութիւն, 'ի սկզբանն հակառակ կացին նոցա անդ. զի ոչ ոք ոչ ունէր իրաւունս 'ի վեր ներ. քանզի ամենք յայգեդէ իւրեանց թափառականք հասեալ անդր, սկսեալ էին երբեմն մշակել զերկիր ներ. սակայն յետոյ թագաւորութեանն անգլիոյ հրամայեաց լուել. և գանիք տիրեցին կղզւոյն. որ կայ մեայ մինչև ցայսօր 'ի ձեռս նոցա։ Զաւաքինն սկսան մշակել անդ. եղէգն շաքարարեր, և գրաւեցին 15 միջոցաւոր ասպարիզս երկրի ընդ երկայն, և 7 ընդ լայն. ուստի և գրեալ խաւար վաճառ ներ 'ի սկզբան անդ՝ ոչ և այժմ էր շաքար։ Ունի նաև հնդիկեան պատուական յոյժ, յայլոց անբոյրոք և մեծ, քան զն 50 մեծամեծ նաւուց. որք մինն լրի ծովային հինգ գաղղիացւոց և անգղիացւոց, որք կամէին խոյս տալ 'ի վճարելոյ զսահմանեալ տուրս մի ասպրաց իւրեանց, յայս նախնիսա լինէին ապստամբ. և 'ի ձիս պղտեալ հինգ իւրաքանչիւր ազգաց՝ սաս իրր յանզնազան նահնդիսա խոյս տալն յերեսաց թշնամեաց. և վաճառէին զնաւսն և զբիստոսուտ իւրեանց. մնայ 'ի սկզբանն այս կղզի էր իրր հասարակաց վաճառեղի. յորմէ յամ'օր առաքէին փոքրիկ նաւակս լի ազգի ազգի պատուական բերամբք առնել զոդուն առևտրութեան 'ի ծովեզերս ասպանիոլոց. և զառնային անտի ոսկւով և արծաթով, և այլովք մեծագին իրօք։ Սակայն 'ի վեր այսր ձմի գանիք սակաւ օգուտս ունէին 'ի կղզւոյ սաս իւրեանց. զի զամ փարթամութեանն այնք օտարք ազգք յափշտակէին. և յորժամ հարստահարէին, խոյս տային անտի հանդերձ փարթամութեամբք, զոր անդ առացան։ Մի միայն նաև ամի ամի առաքէին գանիք յայս կղզի. և Թէպա 'ի վերջին ամս առ փոքր մի յաւելաւ մշակուն ներ, նոյնպ և Թիւ բնակչացն, սակայն առևտուրն չէ այնչափ ինչ շահաբեր նոցա։

Մի յովհաննէս. և Կրթագէս։

Առաջինն է կղզի փոքրիկ, մօտ առ կղզին սէյն Թովմայի. զոր 'ի 1719 կալեալ գաղեաց ազգն մշակել։ Իսկ երկիրն չէ ինչ հեռի 'ի հարուստ նահանգիստ կոչեցեալ կղզւոյն. շրջապատ ներ է իրր 24 կամ 30 մղոն. իսկ երկիրն Թէպէտ լեռնային է, այլ լերինք ներ՝ ոչ և հովիտք և դաշտք արգաւանդ են և բերրի. և քաջ առատել 'ի բազմապատիկ ազ-

բե

բերաց. ջունի նաւահանգիստ. բայց ծովեզերք նէ ըստ մեզին հետուր են և քաղցրաբոյս խարխիս արհանէլոյ նաւուց 'ի նմ։ Յայս կղզի յեւրոպացւոց՝ զառաջինն ապահայիկք բնակեցան, 'ի հարուստս նահանգաւոր անցեալ անգր. այլ յետոյ եղեն անտի, Թոդեալ անբնակ զկղզին. յոր յաւարտ ԺԶ գարուս մտին անգղիացիք. այլ ապահայիկք 'ի վր հասեալ նոցա, կոտորեցին զամ արս անգղիացւոց. իսկ զկանայս նոցա և զմանկունս և զգերիս՝ վարեցին 'ի հարուստս նահանգիսն. ապա 'ի 1717 դանիք գուն գոր ծեցին հիմնել անդ բնակուն, և անբեալ կղզւոյն. բայց անգղիացիք չետուն Թոյլ նոցա. այլ ինքեանք վերստին առաքեցին անգր զօրակոչ ոմանս 'ի տիրել կղզւոյն. բայց և նոքա եղեն Հարակ սրոյ ապահայցւոց։ Վայ այժմ գրեթէ գլխովին անբնակ է այս կղզի. և ոչ ոք յեւրոպացւոց իշխէ նմա։

Յող Ը. Լուքայեան կամ Ղուկայեան կղզիք։

Այս կղզիք են, յորս նախ առաջին եհաս քրոմպոս 'ի գիտել եւրոպ 'ի ինդիր նորոյ Ծի. և են իբր 500. այլ ըստ մեծի մասին են ժայռք բարձրացեալք յերեսս ջուրց 'ի ափեւռս ծովու. որք յարեւմտեան հիւսիսակողմն ձգին մօտ 'ի ֆլօրիտա. յորմէ բաժանեն նեղուցաւն պահամայ. իսկ 'ի միւս կողմանէ միայն ձգին ըստ երկայն գրեթէ մինչև յարեւելեան ծագ քուպա կղզւոյն։ Իշ անդ սկսանին այլ խումբք փոքրիկ կղզեաց՝ առատ անդ ցրուեալք, որք կոչին։ Ֆայէթեան, կամ Լուցայէ։ 'Ի բնչմս յայսց կղզեաց յորժամ հասին ապահայիկք 'ի կողմանս յայսոսիկ, գտան բնակիչք վայրենիք. այլ յետոյ խափան ջնջեցան 'ի միջոյ կէս մի յանողորմ սրոյ նոցին ապահայցւոց, և կէս մի 'ի մեռաւալ սէրն գովինիկան. վայ 'ի 1672 յորժամ ոմանք սակաւաթիւ անգղիացիք եղեն 'ի փրօվիդենցա կղզին, որ է մի 'ի գլխաւոր լուքայեան կղզեաց, գտին զնա բովանդակ ոմանչ և անբնակ. և հիմնեցին անդ բնակուն. այլ զկնի 7 կամ 8 ամաց, կոտորեցին զնոն ապահայիկք. 'ի 1690 գարձան անդր այլ անգղիացիք. որք հաղիւ թէ 163 տունս չինել եւն

էին անդ, և ահա ՚ի 1703 գաղղիացիք և անգլիացիք միաբանեալ. եղծին ապականեցին զամ կալուածս և զառանձինս նոցա, և յափշտակեցին զգերիս նոցա։ Յետ այնորիկ այն կղզիք եղեն որձաք հինից և ծովային առաքից. որք վիշտս անտանելիս հասուցանէին նաւուց անգլիացւոց. վասն ՚ի 1719 ամ գէորգ արքայ նոցա առաքեաց նաւս, և զամ լուծցեան կղզիս ըստ որում կան ասեն անգլիացւոց նուաճեաց. ըստ որում կան ասեն մինչև ցայսօր. որք գեռևս անգործ են և անգործման. քանզ բնակիչք նոցա փշտս ապատակուեն էին հնտանուտս. յայն սակս չեղև նոցա փոյթ մշակել զերկիր. վասն առ այժմ այս կղզիք չեն ինչ օգուտս տրուեն անգլիացւոց. բայց կարելի է Թէ յետոյ լինիցին սակս քաղցարմամբ դրկից իւրեանց. որոց գլխաւորքն են հետեւեալքդ։

ՓՐՕՎԻՔԵՆՍ։ Է ՚ի ինչնանաւոր լուծցեան կղզեաց յարեւմտեան հարաւային կողմն կիսագէս կղզւոյն. ունի բնակիչս իբր 1500։

ՊԱՀԱՄԱ։ Է ՚ի հիւսիսային ծագ լուծցեան կղզեաց, հանդէպ Փլորիտայի, ըստ որում գործէ զինքզին որ յանուն իւր կոչի Նեղոյց պահամայ։

ԼՈՒՅԷՆ, կամ Լուկանէպս։ Կղզի յարեւելեան հարաւային կողմն նախընթաց կղզւոյ։

ԿԻՒԱՏԷՈ, կամ ԱՂԷՔՍԱՏԷՐ։ Է ՚ի հարաւակողմն լուծցեան կղզւոյն։

ԿՂԶԻ ԵՒՆ ԱՆՏԻՆ։ Են չորք կղզիք յարեւմտեան կողմն փրովիտենսայի։

ԿԱՏԱՆԱՆԻ։ Սկսա է առաջին կղզւոյն, ուր եհաս քրիստոս ՚ի 1492 յիւրանէ իւրում ՚ի ինդիս նորոյ Ծիր. զոր և կոչեաց սէր փրկիչ. իբր զի ՚ի հաստանիլ անգլ փրկեցաւ ՚ի զանազան դժնդակ վտանգաց։

ԵՐԻՑ ԻՒՂԻ։ Ձգի ՚ի հարաւակողմն նախընթաց կղզւոյ։

ԽՈՒԱ • ԽՈՒԱՆԻՔ • ՄԱՅԱԿԱՆԱ • ՍԱՆԱՆԱ • ՔԱՅԻՔԵՆԱՔ։
Են այլ ինչնաւոր կղզիք ՚ի մէջ լուծցեան կղզեաց։

ՅՕԴ Է. ՊԵՐՄՈՒԴԵԱՆ ԿՂԶԻՔ։

Են ըստ մեծի կղզեաց իբր 900 միանաւ հեռի յանդիւլեան կղզեաց. զոր եղեալ ՚ի 1527 յովհաննէս պերմուդէս սպանիացի. և կոչեաց զնա յիւր անուն.

անուն. բայց ինքն ոչ կոխեաց և ոչ ի մի յայնցանէ. որք և կացին ժուռկեն անապատ և անբնակ մինչև ց1612. յորում ամի գնացեալ բնակեցան ի նմա 72 անդ. վիսակք. յետոյ յաւելան ի նմա և այլք յանգիլեան կղզեաց, և ի հիւսիսային կողմանց ամերիկոյ. որով 20 կամ 30 ամք յոչ թիւ համօրէն բնակեաց նոցա հասանէր ց5000. իսկ այժմ Թուի Թէ առաւել են, բայց առնարկ աղբատ. ջանեն ինչ հաղորդեալ ըստ արտաքնոց, բայց միայն յորժամ նաւ ինչ ի բնակեաց հիւսիսային կողմանց անցանէ ըստ հարաւ, մնանէ երբեմն ի մի ի կղզեաց անտի հանգիստ առնուլ։ Ձիք ինձ գեա՛ և ոչ աղբիւր ինքնաբուղխ. ուստի բնակիչք նր ի ջուրց անձրեւոյ ընուն զպէտս իւրեանց. նոյնպս և երկիր նց չէ այնչափ ինչ արգաւանդ. որոց գլխաւոր բերք են ծխախոտ, և պէտսիս արմատք, և պտուղք պատուականք. չունեն անդ և նաւս ի մանաւանդ ինչ գժուարափոխ փայտէ, զոր գաղղիացիք աբայու կոչեն. ուստի և նաւք նց ի յարգի են ոչ միայն ընդ ըստ երկար տեւեն, այլև ընդ արագընթաց են։ ի 1765 գլխաւորք ի բնակեաց կղզեացս այսոցիկ՝ միաբանեալ սահմանեցին ընկերուել ինչ հաւաքել ի մի զոմ գիրս տնտեսական. սահմանել գործս ուժգին և քաջառողջ արանց և կանանց ըստ իւրաքանչիւր կարի և վիճակի. վարձատրել զնոսա որք մեծանային գոր արհեստ ինչ, կամ զվինն կատարեալ բերատպրծեն. տալ օրըստօրէ թոշակս իւրաքանչիւր գործաւորի, որ չետ քառասնամեայ հնազգրդ աշխատութենց՝ կեցեալ պարկեշտ վարուք չնչին հաւաքել ինչս բաւական ի գարման ծերուեն իւրոյ. և հաստատեալ ամ բնակեաց պէրմուտեան կղզեաց, որք կրկնել և կարատահարեալ իցեն ի կառավարչաց։

Ժողովքն այս կղզիք բաժանեալ են ի 9 հատուած. անուանեալ Սանթիս. Սուամբտըն. Համիլտըն. Սէ գեորգ. Քուէնս. Էն. վերջին երկոքին են ասեալ հիւսիսայինք, յորս գտանին զինչն գրեալք։

Յօդ ը. Աղրեան կղզիք։

Այսոսիկ կղզիս, որ և գՄատերա և գիօրդ անագս կոչեցեալ կղզին՝ ալիշնի գնն յիւրոպիա ի ատրագրուեն փորդուբալ Ցի. եթէ զի աղբեանք հա-

Համարեալ են գէթ փորդուքալայ. իսկ մատերային բաց ի լինելոյ ըստ նմ յորում, նաև տեսեաւ մեզ եւ նոքա։ Այլ մեք զհետ երթիմք այլոց՝ զմատերային և զիօրդանանդօ եդաք յափրիկէ ի կարգս այլոց չրջալ կայ կղզեաց նր. ոչ գնեն այլք առ հնրկ. իսկ զաղրեանս ասա իբր ի համապատաշաճ տեղւոջ. զի յաւէտ յամերիկա անկանի քան յեւրոպա. որ և գասաւ գրելոյ ի նոյն ձակի, յորում ամերիկա։

Ասդ՝ կոչեցան նք Ազորեանք՝ի փորդուքալայ, որք եղեն առաջին գտօղք նմ սակս բնմահոյլ բազմից և ցնոց՝ որ ի բարբառս իտալացւոց Ազօրօս ասի, զորս տեսին յորժամ հասին անդր. Թէպէտև բնմք պնդեն, Թէ այն գիշակեր Թռչունք՝ որք այժմ գտանին անդ, չեն բազէ կամ ցին, այլ այլ իմն տեսակ Թռչնոյ, զոր փորդուքալք Պիդաֆրէս կոչեն. որք և այնչափ յանդուգն են և ինասասարար, մինչև բռնադատիլ գեղակամաց միւս ի պատրաստի ունել զնրաղչնս ի պահել զնաւս եւրեանց. վնյ ի սկզբան անդ՝ եկեն սահմանեալ պարգեք առ որս եւրաքանչիւր այնց գիշախանճ Թռչնոյ։

Այս կղզիք կոչին և Ֆիլհարբան կամ Ֆիլհարնեան կղզիք. եթէ զի ըստ ոմանց՝ յառ ք զփորդուքալս, կամ ըստ ասելոյ հնինն կարծեաց՝ գրելոյ ի նոյն ձակի՝ յորում փորդուքալք գտին զայսոսիկ կղզիս, հասին անդր և Ֆիլհարբացիք. և կոչեցին զնոս Ֆիլհարբան կղզիս։ Եւ ևս ի բարբառս փորդուքալաց կոչեցան Իլհա Թերէնչէրա. որ Թարգմանի կղզիք երորդաց կանք. յանուն Թերչիլիրայ կղզոյն՝ որ գտաւորք է ի մէջ այլոց. որք և ինն են. և կոչին ՍՔ Ֆայիալ. ՍՔ Գէսայէ. Թերչէյրա. ՍՔ գեորգ. Լաստրնսա. Փալեալ. Փլօ. Փլորէս. և Քօսվզ. Համօրէն ըստ ասելոյ փորդուքալաց. զորս յիչիկայք ստորագրեացք։

ա. ՍՔ Ֆայիալ։ Այս կղզի 750 մղոնաւ հեռի է ի սորէն սկզբն վինչնգետոի որ յաչխարհս. գտաւ ի 1432. յօդոստս 5. ի գանդալվեալ վչնոսէ. որ և եդ նմ անուն ըստ մարիամ՝ի պատիճ անի վերափոխման ձածմանն։ Երկայնութեն սորին կղզւոյ է 12 մղոն. նոյնպէս և լայնութեն։ Ի հարաւոյ արևմտից ունի հաւահանգիստ ի Ծոց ինչ Ծովու. պատասպարեալ քաշնի մի ամրոցիւք։ Կչնաւոր տեղի նր կոչի Փօրթօ. ըստ հաւահանգիստ. են ի նմ քանի մի գեօղք. երկու մենաստանք կրօնաւորաց. այլև Ժղկգապետական եկեղեցիք։

բ. ՍՔ Ֆայիալ։ ըստ նմ Սանտ Գիլիս։ Ի յարեւելեան կողմն

կողմն տղորեան կղզեաց՝ ուսաւ և է նախկին կղզի, որ ըստ առաջ լինի՝ ի գնալն՝ ի լեսպոնայ՝ որ 636 մղոնաւ հեռի է յէֆիսոքէզ սարէ ։ Գրաւաւ՝ ի 1441 ՝ի մայիսի 8, ՝ի Նոյն գոնդաղլեայ վէզիռոսէ ։ և քանզի՝ ի նմին աւուր կորէին գոյն երեսան սկսին միքայէլի հրեշտակապետի, յանուն նր կոչեցին զկղզին ։ երկայնուի նր է 72 մղոն, իսկ լայնուին 8։ Ունայ կղզի առաւել բազմամարդ է քան զայլ ամ մերձակայ կղզիս ։ զի ունի 10918 տուն ։ յորս են իբրև 51500 բնակիչք ։ Թուզ ՚ի 1393 եկեղեցական անձինս ։ ՚ի ղբինոյ զկրօնաւորս և զհնաւորս կանայս ։ Եւ Թէպէտ չև ևս է ըստ ամ տեղիս մշակիչ՝ ոչ մարթի էր, սակայն բերէ մարգարէն և կորեակ և գինի առատ, և այլ ևս արմտիս և ոչխարիս պտուղս և վուշ ։ Ունի քղք մի, 5 աւանս, և 22 գեօղս ։

Փօնթա փելլոպս ։ որ Թարգմանի Ծայր ոչխարայ ։ Ի գլխաւոր տեղի սորին կղզւոյ ։ որ յառաջ անուն 1445 մինչև ցամն 1499՝ գեօղ էր ։ յորում ամի Էմմա նուհէլ արքայ փորգուքալայ աւան անուանեաց զնա ։ ապա ՚ի 1546 քղք կոչեցաւ ՚ի ձ յոհաննու փորգուքալայց արքայէ ։ Եւ է ՚ի տափարակ տեղւոջ ։ ունի նաւահանգիստ մեծ ։ այլ ոչ այնչափ ապահով ՚ի հողմոյ ։ և առ նովաւ մարակոյ ։ և տունս իբրև 1879։ զերիս ժողովրդապետական եկեղեցիս ։ և եօթն մենաստանս ։ անդ է աթոռ գլխաւոր իշխանի կղզւոյն, և առեան գաւառի, և մաքսատունն ։

Վիլլա ֆռանքա ։ Ի աւան հին ըստ զամ աւանս սորին հղոյ ։ և կոչեցաւ ֆռանքա ։ այն է՝ ազատ ։ վն զի ՚ի սկզբան անդ ոչ մարթ և ոչ այլ լինչ հարկս վճարեր ։ Ունի նաւահանգիստ պատշճական և քաղ ամրացուցիչ ։ և իբրև 813 գերդաստանս և 2 ժողովրդապետական եկեղեցիս ։ Հանդէպ նաւահանգստի նր է կղզի, որոյ չրջապատն է իբրև 4 մղոնաչափ ։

Ռոդոսէբոս ։ Ի աւան ՚ի հիւսիսակողմն կղզւոյն, առ ըստ ձախ ծոցով ծովու յոտս լերին ։ զոր ՚ի 1507 եմ մենուէլ արքայն անուանեաց աւան ։ ունի տունս 1424 ։ և երկու ժողովրդապետական եկեղեցիս ։ և երկու մենաստանս ։

Ֆ ։ Թէրէնիոս ։ որ Թարգմանի՝ երդ ։ Ցայս անուն կոչեցաւ կղզիս այս, իբր զի երդրդ է կարգաւ ՚ի գիւտ ազորեան կղզեաց ։ բայց չէ յայտ, Թէ յորում ամի գտաւ ։ սակայն սոպտ է՝ Թէ կամ ՚ի 1444 և կամ ՚ի 1450 ։ Երկայնուի նր է 52 մղոն ։ իսկ լայնուին 24 ։ որ 735 մղոնաւ հեռի է ՚ի լիսպոնայ ։ և 66 մղոնաւ

'ի կղզւոյն ծիրն միջակէտի։ Յամին 1760 և 1761 եղեն 'ի նմ' գետնաշարժութիւք սաստիկք. ըստ նմին և սար- սափելի հրաբուխիք. որք գործեցին վտակս հրե- ղենս։ Եւ է արդաւանդ. բերէ ցորեան, մարացո- ւբեղն, և գարի առատ, և պէսպէս պտուղս. բայց պէնի սակաւ և յոսի. որ ըստ ասելոյ անձից՝ չէ առ այլ ինչ պիտանացու, բայց եթէ հանել անտի օղն։ Ունի և ընտանի անասունս բազմս. ոչ արջառ ոչխար այծ խոզ և հաւս ընտանիս և վայրենիս։ Գէշաւոր վաճառք նոր են օղն ալիւր և կտաւ, զոր տանին 'ի պրտասիլեա. և անտի բառնեն բերեն չաքար որիզ փայտ պրտասիլեայ, իւղ կէտ ձկանց են։ Իսկ գէշաւոր անդն նոր է քղքդ որ զկնի։

ՀԱՅԿ։ Քղքն 'ի հարաւային ծայր կղզւոյն առ ծոցով ծովու. որ և է նոր նաւահանգիստ պատճառական և ապահով, փակեալ ըստ միջ երկուց լերանց հողոյ. յորոց մին հայի յարևմուտս, իսկ միւսն յարևելս. միով մղոնաւ հեռի են 'ի միմեանց. և երկոքին ևս երկու մղոնաւ հեռի են 'ի քղքէն. յորս են երկու ամրոցք սասի և անտի նաւահանգստին 'ի պաշտպա- նեն նոր և քղքին։ Ասյս քղքս է եռանիստ, միանդ գամայն և աշխոյժ գէշաւոր իշխանին հառնչէն ազգք- եան կղզեաց. և է բազմամարդ և բարեշէն. փողոցք նր լայն են և երկայն քարսյատակ և մաքուր. ունի 6 ժղովգաղեռատական եկեղեցիս, հանդերձ մայր եկե- ղեցեաւ. 8 մենաստանս. և քանի մի անկիւնոցս։ Անդ է գէշաւոր տաճարն գոտական հառնչէն ինն կըղ- զեացն ևս։ Ցայս քղքս է դժուարի իմն սովորուն, հնկի սովորուն քղքդ եւ բուսկոյ. զի 'ի փողոցս նր ոչ երևին կառքք, եթէ ոչ ոտիկք, և դիւղականք. բայց և նոքս այնպես սքօղնէ և ծածկեալ չորին, ոչ սովորուն է 'ի քղքս պրուն օտարանց. նոյնպէս յորժ- ամ պատահական ոք գնայ 'ի տուն ուրուք, կանչէ տանն ոչ երևին նմ։

Գ. ՍԲ գետք, ըստ նց՝ Սանդ եօրնե։ Ասյս կղզի երկն 32 մղոնաւ հեռի է 'ի նախայիշատակեալ Թերչէլերա կղզւոյն. երկայնուն նր է իբրև 44 մղոն, իսկ լայ- նուն 6 եւթ առանց սրանկիւն ծայրից նր. 'ի հիւսիսակողմն ունի ժայռ բարձրացիլ. իսկ միւս- կողն գրեթէ առ հարկ է վերամբարձ գաշտ ուս- փարակ. 'ի հարաւակողմն ունի նաւահանգիստ փոք- րիկ։ Ասի, թէ այս կղզի գոյաւ յատուր ոմնի սրկն գէորգայ. և յայն սակս եդաւ նմ անուն՝ սր գէորգ։ Հարաւային կողմն նր բազմամարդ է. զի են 'ի նմ

երեք փոքրիկ աւանք, որոց գլխաւորն կոչի Վխտ-
փե վէտա, և այլ ևս չորս գեօղք, իսկ հիւսիսային-
ս՚ն նոյնպէս. զի երկիր նր կարծր է խոժոռ և ա-
պառաժուտ. ուստի և անյարմար ՚ի մշակութիւն.
բայց սակայն և անդ գտանի փոքրիկ աւան։

Ե. Կաթոլիկոս, որ Թարգմանի վայելուչ։ Յայս անուն
կոչեցաւ սակս վայելուչ և արգասաւորուն իւրոյ։
Ահա կղզի ձգի ըստ երկայն յարևմտից ըստ արևելս.
երկայնութիւն նր է 12 մղոն. իսկ լայնութիւն 8. չէ յայս-
մէ յորում ամի գաւաս, սակայն Թուի թէ անմիջապէս
գիւղի գիւտի կղզւոյն սկզբնադէորգայ. և է բնմամարգ.
օդ նր բարի և առողջարար, և երկիրն պարարտ
ջարբի և քաջ մշակեալ, ուստի և բերնաւոր։

Գլխաւոր տեղիք նր են երկու աւանք։

Ա՚ Խաչ։ Գլխաւոր աւան նորին ՚ի վր ծայղ ծո-
վու. որ և է նաւահանգիստ նր. և կոչի Կաղէպա.
ունի ամրոց ՚ի պաշտպանութիւն իւր։ ՚Ի սմին աւանի
են երկու եկեղեցիք. և անկեանցք։

Փասչէ։ Աւան փոքրիկ, և եկիք նաւահանգիստ
այսր կղզւոյ։

Ը. Ֆայեալ։ Ի կղզի երկայն 36 մղոն. և լայն 12։ Ունի
յայս Թէ ոչք եղեն առաջին գտիչք նր. բայց ըստ ա-
ժամանց՝ Թուի Թէ նաւավարք Թէրչէյերա կղզւոյն,
կամ սէյն գեօրգայ, և կամ կոստիոզայ կղզւոյն։ Ուր
է այգաւանդ՝ այլ գինի ոչ ունի. վասն գինին որ
յածի յանուն նր՝ ոչ էլանէ անտի, այլ ՚ի փիքօ
կղզւոյն, որ 12 մղոնաւ հեռի է աստի։ Գլխաւոր
տեղի սորին կղզւոյ է Հաւրդա, աւան փոքր յարևմտ-
եան կողմն նր։ Ունի նաւահանգիստ պատուա-
կան և ապահով ՚ի հողմոց. և առ նովաւ ամրոց
հզօր։ ՚Ի հարաւակողմն այսր նաւահանգստի՝ է
մլուկ ևս նաւահանգիստ Փորտօֆին անուանեալ՝ որ
անձուկ կրճիճ անջատի յատակոյնն՝ այս աւան ունի
մի ժողովրդապետական եկեղեցի. և 4 մենաստանս։
Իսկ ՚ի համարէն կղզին են 10 ժողովրդապետութիք։
Ունի իւր սեփական լիման և տաճան գումանի.
այլ կախէ զաւունն Թէրչէյերայ։

Է. Փէօ։ Ի մի ՚ի մեծագոյն սպրտեան կղզեաց.
երկայնութիւն նր է 64 մղոն. իսկ լայնութիւն 20 և ա-
ռաւել՝ որ ՚ի հեռուստ երևի սակս բարձրակատար
լերին որ ՚ինէ, յորմէ և կղզին առնու զիւիքս անուն-
որ է իբրև սեպուհ. բարձրանայ այնր լերին հռչակա-
ւոր է յոյժ առ Ծադիրս։

Ահա կղզի յարևելից բաժանի ՚ի կղզւոյն սէյն գեօր-

գայ նեղուցաւ՝ որոյ լայնուքին ուրեք է 8 մղոն. և ուրեք հասանէ ց 12։ Երկու նաւահանգիստս ունի. մին՝ որ է գլխաւոր, է առ Լաֆկնո անուն աւա- նաւ. իսկ երկրն՝ որ կոչի ՍԲ Տաղտաղենացի, է յան- դիման Հոդդա աւանին. որ փոքր է և անբաւական մեծամեծ նաւուց։ Ձէ մարթի որոշակի նշանակել գաւն՝ յորում գտաւ, և ոչ գանուածանակոյսքին նր։ Երկիր նր քարուտ է և անջրդի, ուստի և անբեր. զի բաց՝ ի գինւոյ գրեթէ այլ ինչ ոչ բերէ. բայց գինի նր ազնիւ յոյժ, որ և է գլխաւոր վաճառ նր. այլ և մայր փայտ, և այլ ազդի ազգի փայտս ազ- նիւս։ Յանջգոյն ատկպ լինէին աստ գեանաչարժ ժուռք. այլ՝ ի 1672 ՚ի պատառիլ միոյ՝ ՚ի լերանց նր՝ յորմէ եղ բոց և գետ հրեղէն գանգատամած, այնուհետև ոչ ևս եղև անդ ատատնուէ երկրի. յորմէ երևի թէ սպառեալ է նիւթն, որ պատճառէր գՀուր ատորերկրեայ։ Ունի իւր գաւառակալ իշ- խան. բայց կախեալ զիշխանէն Թէրչէյերա։ Գլխա- ւոր տեղի կղզւոյս կոչի Վ֊ի֊ա փա լ֊ի֊ն֊ա. ՚ի հարաւ- այնի կողմն կղզւոյն։

Ը. Ֆլօրէս։ Ի մի յաջորդան կղզեացց՝ որոյ երկայ- նուքին է 40 մղոն. իսկ լայնուքին 12. չէ յայտ ՃՄ գիւտի նր։ Երկու աւանս ունի. յորոց մին ՍԲ նաւ կոչ. իսկ միւսն Լաֆկնո. յորում են իբրև 300 տուէք. բաց ՚ի սոցանէ ունի և 12 փոքրիկ գեօղս։ Թ. Քօ֊լ֊ը. որ Թարգմանի ագռաւ։ Ա֊յս կղզի ձգի ՚ի հիւսիսակողմն Ֆլօրէս կղզւոյն. յորմէ անջատի նե- ղուցաւ՝ որոյ լայնուքին է իբրև մղոն մի։ Բոլոր շրջապատ կղզւոյս է 12 մղոն համր. ունի երկու փոքրիկ նաւահանգիստս, և աւան կամ գեօղ փոք- րիկ։ Շրջակայ եղերք նր գրեթէ առ հասարկ են ժայռք մեծամեծք։

Ա֊յս երկու կղզիք Թէպէտ չեն ՚ի կարի արգաւ- աւորաց ատուի, բայց և ոչ կարի անբեր. ՚քղի բե- րեն ցորեան, և այլ արմտիս, և գինի բաւական սակաւաթիւ բնակչաց իւրեանց. ունին և ընտանի անասուն, և փայտ բազմ ՚ի պէտս հրոյ. որ և է գլխաւոր վաճառ նց. մեղք մայր ծառք, որք աճեն ՚ի բարձրուրէ և ՚ի ստուերուրէ յոյժ յոյժ։

Ա Շ Խ Ա Ր Հ· Ի Ւ·

Ց Ա Մ Ա Ք·

Ի ինչէ ցաւտ առորագրեցաք զՀ Ցս հիւսիսային ամբրիկոյ · յետ այսորիկ առորագրեցուք զնացեջը Ցս հարաւային ամբրիկոյ · և զնահանգս և զգաւառս նորուն , յորս տիրեն զանազան ազգք եւրոպացւոց · ոմն սպանիացիք , փորթուգալք , գաղղիացիք , անգղիացիք , և հոլանտացիք · այլ մեծագոյն և լաւագոյն մասն է ի Հռս սպանիացւոց : Իսկ զնեջքին հողմանս երկրին՝ յորս չէ ևս հասին ոտք եւրոպեանց գրաւեջ ունին բազն վայրենի բնակիչք ամբրիկոյ և բազակոնք ազատք · որք որջանեջ կան ի Հռս և ի ծորձսրս լերանց և յանտառս , և քաջ զօրեք պաշտպանեն ազատուեն իւրեանց ընդդէմ եւրոպացւոց · այլև վտանգ մեծ կայ առաջի , Թէ յաւուր միում միաբանեալ՝ հանցեն զեւրոպացիս ի սահմանաց իւրեանց , դեՀ ի ներքին կողմանց · մեք զի այժմ ոչ ևս են անգէն և անկիրթ ի մարտս · այլ ուսան ի կիր արկանեջ զերիվարս , վարեջ զաւար , և զհրազենս · վայ ոչ գոյ յաւուրս այսոցհետե , Թէ խաւսք մի եւրոպացի զօրաց կարօղ լիցի նուաճել զայնպիսի բազմաջիջ ամբրիկացւոց · ոմն մինչև ցայժմ արար : Այժ զայնէ առնիւ ունիմք ընդ.

Ձակագոյնս խոսիլ :

Աւդ այս առաջին Ց հարաւային ամբրիկոյ՝ գտաւ նախ ի քրոմպոսէ ի 1498 յերդ Քհնհորդուածէ եւրոպա՝ ի նոր Ց · և զի էր միաւսանի ցամաք երկիր լայնարձակ ծաւալեալ , և ոչ կղզի , որպիսի էին սեռիք զորս մինչև ցայն վայր գտեալ էր նր , յայն սակս կոչեցաւ Ընդհանուր անուանմամբ Ցմայ , կի Ցմայ երկիր · ապա անուանեցաւ և Քասթիլիա ասէաց , կի ոսկեբեր · այլ և Նոր կաստիլա , կի նախաստեղծ Նի Նոր կաստիլա · որ կցեալ է ընդ նոր սպանիոյ ի ձեռն պարանոցին բանամայ : Ունի իւր սահման ի հարաւոյ՝ զՇն ամագուներաց և զբերու · յարևելից՝ ըմասին զկաստիլա հոլանտացւոց , և ըմասին զծուխ հիւսիսային · յարևմտից՝ զծուխ հարաւայ-

ին

ին կի զովկիանոս խաղաղական. իսկ ի հիւսիսոյ՝ զծոցն մէքսիքոնի, կի զարշիպելագոսն անգլիական։ Երկայնուն իւր է 1200 մղոն. իսկ լայնուն յերաբաձակողմն տեղիս 750. բոլոր տարածութիւն մակերեսոյթին իւր առաւել է քան 750000 քառակուսի մղոն Տագրական։ Այլ բնակիչք նր առ հասարակաւ անչափ տարածութիւն իւրոյ՝ սակաւ են, և իբր ոչ ինչ. որք կան ի սպանիացիք են, բնակեալք առափն ծովու և առ գետեզերս. և կան ի քիւղ ազգիկացիք գաղք ի քրիստոնէական ուղղափառ հաւատս, որք բնակին ի նեռքին կողմանս երկրին. այլ սակաւաթիւ են. ուստի և մեծ մասն երկրին է անառատ անբնակ լեռնային և անտառամոլ։

Բղխի դետս ունի. յորոց գլխաւորքն են գք. Օրէնոյ։ Գետ մեծ, որ ելանէ ի կողմանց հասարակածին. և հոսեալ ընդ լայնածաւալ և երկայնաձիգ հովիտ, յինքն հաւաքէ զամ ջուրս՝ որք հոսին ի շրջակայ լերանց. և ապա գնայ անհանի յովկիանոս անդր առ սահմանօք կոչեալի հոլանտացւոց ընդ 9 լերառնս, յորոց մինն միայն է բաւական մեծամեծ նաւուց. գոլով լայն և խոր ընդ պիտակըլոյն։ Գետ Տագրաղենայ. կի Գետ ձեռ։ Աձեցիք ի բաղում վտակաց և ձորակաց՝ որք ելանեն ի լերանց փոփայանայ, և հոսեալ ի հարաւոյ ընդ հիւսիս, գնայ մտանիք ի ծոցն մէքսիքոնի։ Կախ։ Ի նոյնպէս գետ մեծ, որ ելանէ ի լերանց փոփայանայ. և հոսեալ ի հարաւոյ ընդ հիւսիս, զեղանի ի ծոցն մէքսիքոնի։

Օդ նր ջերմ է յոյժ. զգի բուսնդակապն ընդ այրեցած գոտեաւս անկանի. բայց տապ նր ոչ սակաւ մեղմանայ ի հնձղղրդ հողմոց՝ որք շնչեն ի կողմանն յայնոսիկ։ Իսկ երկիր նր ընդ մեծի մասին լեռնային, այլ արգաւանդ ձոխ ոսկեով և այլովք պէսպէս պղինձ և մեծագին արգասեօք. և է բազմանդակ ընդ ոռւբ սպանիացւոց. որք ախրեցին նմ առ սակաւ սակաւ, և ոչ միանգամայն. ոմն ախրեցին մէքսիքոնի, և բերուայ զգի ի սկզբան՝ ոմանք ի սպանիացւոց բնակիչք առ ծոցով մէքսիքոնի, խնամ կազմէ արշաւէին ի սահմանս այսր ծի. և ախրէ փոքրիկ վիճակաց ոմանց՝ գերեին զանազ կիչս նց. և սպրէ վաճառէին ի կղզիս իւրեանց։ Այսպ իբրև հնչեցաւ լուր առաւաւթեր ոսկեհանք քաց նր՝ սկսան այնուհետև սպանիացիք գունդ գունդ յամ կողմանց գիմել անդր. և մանրա գծիդակ

մեզ ը բնակաց նը . բայց ձգի խումբք նց ը մ-
ծի մասին սակաւաթիւ էին , և առաջնորդքն կմ
զօրագլուխք անփորձ և անվարժ ՚ի պատերմ՝ յայն
սակս բազմ անգամ յաղթեցան յամերիկացւոց . մինդ
յորժամ առանց երիվարաց և առանց ամբագործ-
ից մարտնչէին . սկիզն ՚ի վերջոյ յաղթեցին նց
սպանիացիք . և կալան զերկիր նց : Բայց ոմանք
ցեղք ոչք առաւել զօրաւորք էին , ոչ հանդուրժէը
սարսափելի անթիւն զոր գործէին ՚ի նմ սպա-
նիացիք , խոյս եառուն ՚ի ներքին կողմանս երկրին ,
և ամրացան յանմատոյց լերինս . անհաղորդելի առ-
ւմէ կրելով ՚ի սրտի ՚ի ձգիմ սպանիացւոց . զոր
ժանիքնեաւորին առանդելով հարը որդւոց . որք և
բազմ անգամ յարձակէը ՚ի լերանց անտի՝ ոչ սակաւ
չիաստ գործեն նց : Իսկ որք մնացին անդր նոհաճ
եալք ՚ի ծառայուէ սպանիացւոց , առ փորը փորը
դարձան ՚ի քո :

Ը յ ՚ի սկզբան անդ ը բազմ ամ եկաց մնաց ը
իշխանութ բդեշխին բէրուայ . այլ ՚ի 1713 արբայն
սպանիոյ կացոյց նմ սեփական փոխարքայ անկախ
՚ի բդեշխէն բէրուայ . և այնուհետև եղև և սա մի
՚ի գլխաւոր նոց սպանիացւոց յամերիկայ . որ և
բաժանի ՚ի 11 գաւառս , որք են Բառամա , կիմ Յա-
մայ առանիւալի . կարթագինէ . Սի հաւա անթիւոյ .
Սի մալիա . Գնի հաւոյ . Վինեզուէլա . Գարափա .
Քառամա . Փարիա . Նոր կաստիլա առանիւալի . և
Փէյան :

Բառամա . կիմ Յամայ առանիւալի :

Ունի իւր սահման յարևմտից՝ զվերակվյ և զով-
կիանոսն հարաւային . ՚ի հիւսիսոյ՝ զծոցն մեք-
սիքոյ . յարևելից՝ զնոր կռանագա և զնը մար-
ծա . իսկ ՚ի հարաւոյ՝ զփէյան : Լեռնային է
յոյժ ը եմ աերկիս . և լերինք նը մեծամեծք տալ
ոսժուոք և անբերք . որք են մասն քօրտիլեան
լերանց . գոլանին ՚ի նմ բովք ոսկւոյ ՚ի զանազան
տեղիս , այլ լքեալ կան անգործ . քզի սպանիացիք
բնակիչք նը՝ եառն զանձինս յոր մարդարտաց .
որ առատ գտանի ՚ի ծոցն բանամայ . յորմէ առա-
ւել ջահին , (և այն՝ ոսկւոյ ազնուագոյն ,) ՚ի
հանքաց . առ որս ազնատուէին և ծախք յոլովք
ինդրին : Իսկ գլխաւոր տեղիք նը են հետագայքդ :

Բա-

Բանամ։ Քաղաք չինէլ 'ի համանուն պարանոցի 'ի 1521 'ի Ժամս փետրուարեայ աւուիլայ։ զոր 'ի 1670 է առ յովհաննէս մարկան փիլիպուգիէր ի հրոսակ անգղիացի, և աւար տարէլ հրձիգ արար զքէլէն ողջոյն։ ապա բնակիչք նր վերսաին չինեցին յայլ տեղւոջ՝ ուր կայ այժմ։ տունք նր 'ի սկզբան անդ բովանդակ փայտաշէն էին և միայարկ։ որք 'ի 1737 գրձէլ առ հնդկ հրդեհակէզ եղեն։ յետոյ անդրէն չինեցաւ ըստ մեծի մասին քարակերտ։ Եւ է այժմ քաղաք մեծ բարեշէն բազմամարդ և եղեալ նիստ։ չորսատասներ քարաշէն պարսպաբ։ և պաշտպանեալ բազմաթիւ զօրաց։ փողոցք նր լայն են և ուղիղ։ եկեղեցիք քարաշէնք։ զի բաց 'ի մայր եկեղեցւոյն՝ են անդ և այլ եկեղեցիք և մենաստանք զանազան կարգաց։ և մենաստան մի կուսանաց, և անկեալանոց։ յատակագոյն և չինեալք ունէին անգվանս։ ունի նաւահանգիստ պատուական և ապահով 'ի հողմոյ՝ գործէլ 'ի զանազան կղզեաց։ այլ երբեմն 6։ 7 մղս հեռի 'ի քղքէն։ 'ի ծովեղերս սորին կարի երևելի է և կանոնաւոր՝ տեղատուէն և մակընթացուն ծովու։ զի ծովեղերք նր որք փորը մի զառ 'ի վայր են 'ի Ժամս տեղատուէ հարուստ մի տարածութ ցամաքին։ Այս քաղաք է մի երևելի վաճառատեղեաց սպանիացւոց։ քղի նաւք լիմայի և կուսյագվիլայ՝ ասս Թափին զբերնս։ և տասն ըստ մասին գրատուք և ըստ մասին նաւաիոք ըստ քակրէ գետն՝ տանին 'ի գեղեցիկ նաւահանգիստն։ յայն աւուրս բնակիչք քղքիս բզմս չահին։ տուէ եալ 'ի վարձս զառնս իւրեանց և զգրատուս և զնաւակս։

Փորթոպէլօ։ որ է Գնեղոյի նաւահանգիստ։ Քաղաք բազմավաճառ, և հաւահանգիստ պատուական առ ծովով մեքսիքոնի։ կառուցեալ ըստ զառ 'ի վայր լերինն, որ չորսատակ զնաւահանգիստն։ ունի երիս մեծամեծ հրապարակս, և 3։ 4 եկեղեցիս։ յորոց 'ի միում՝ որ է գլխաւոր եկեղեցի քաղաքին, նստի աթոռակալ եպսին բանաւոր։ իսկ այլ եկեղեցիք են 'ի ձեռս միանձանց։ Վերիք նր կարի յարմարաւոր է առ առևտրականս վաճառաց։ վասն ամի ամի երևելի ծովավաճառք լինին 'ի նմ, յորժամ վաճառք բերուսյ հասանին անգր։ որ և է իբր գլխաւոր վաճառատեղի նոր սպանիոյ և բերուսյ։ Նաւահանգիստ նր զոր եգիտ քոլոմպոս 'ի 1502, մեծ է և պատսպարական և քաշ պաշտպանել։ զի երիք բերդք կառու-

առուցկէ կան առ նովաւ. մի՛ ի հիւսիսակողմն մակից նը. և կոչի Բէէր սէյն էէլիպպոսի դոպոդերէան. կամ Երւսէի Բէէր. երկդն՛ ի հարաւակողմն՝ որ մեծ է և առաւ ք զառաջինն. և կոչի Սէ յոյէ պարձանաց. իսկ երկրդն՝ Բէէր հէյն հէբռնէսի. կառուցեալ՛ ի վր լերնոյն ինչ հողոյ՝ որ ձգի արտաքս՛ ի նաւա հանգիստ անգր։ ի մէջ լերանց՝ որք շուրջ պատեն զայս նաւահանգիստ, երևելի է լեառն՝ զոր ասա նիացիք գլխարկ կոչեն, որ բարձր է ք զայլս. և գլուխ նր միշտ ծածկէ գոլորշեօք և ամպովք. որք յորժամ խտանան և իջանեն՛ ի վայր ք զառաջա կան չափ իւրեանց, նշան է մօտակայ հողմոց ամե նայնպայ և անձրևաց. այս փոփոխութիք յաճախ են անդ, և իբր վայրկենականք. զի՛ ինձին աւուր բուի անգամ յորդահոս անձրևք իջանեն, և դիզէ պարզին երկինք. ապա նոյնժամայն անդրէն գուսաբնին ամպք, և հոսեն ջաղցս հիւծ զարհամբերլի փայլա տակմամբք և որոտմամբք. որք՛ ի շրջակայ անտա ռաց և՛ ի մեծամեծ քարանձաւաց (որք են՛ ի լե րինս՝) անդրէն հնչեցեալ արձագանգաւ, երկարին և սաստկանան յոյժ. Թող զաղբատափերլի գոչիւն անթիւ կապկաց յամ տեսակաց՝ որք լի են յան տառուն անդ։

Ա յս հնձզորդ փոփոխութիք օդոց՝ ոչինչ բնաւ գործոցանէ զսաստկութ տապոյ. ուստի օդ նր ծանր է յոտի և ի հասակաւր կենաց։ յայն սակս բնա կիչք քաղաքիս սակաւ են. որք ըստ մեծի մասին են անամրթ ափրիկեցիք, և ամերիկացիք՛ ի խառն ամուսնութ ծնեալք. ք զի բուն տպանիացիք և այլ եւրոպացիք չունին անդ հաստատուն բնակութի։ Պարենիք կերակրոց սակաւ են անդ և թանկագին. մ նդ՛ ի ժամս ուշանալոյ. ջուր նր քաղի է, այլ կարի թեթև և դիւրանց. ուստի և տկարա յուցիչ ջաց և մանրամեղից մարմնոյ։ Կի են անդ օձք մեծամեծք և այլ գեւոնք. այլ առաւել ք զնմ ուտան գորաք ինասակաւք և նեզացուցիչք յոյժ. որոց հնձզորդ տարտակալի կարկաչիւն, որ յամ կոգմանց քաղաքին՝ և՛ ի շրջակայ անտառաց և՛ ի քարանձաւաց լսելի լինին, անտանելի են. յոր ժամ՛ ի գիշերի անձրևիկ առաւել ք զառոտրանին, ՛ի հեռևել առաւօտու լի են ուտան գորաք գար շելիք՛ ի փորոց և՛ ի հրապարակս քաղաքին. մինչև չէ մարթ քայլ մի առնել առանց ճնշելոյ զնո ոտիւք. և խայտռճաձա թռուռնաւորս և ինասակարա

ընդունելոյ 'ի նոցէ • 'ի շրջակայ անտառս գոռանին և ինձէ յոլովք • ոչք բազմ անգամ գիշերային մոռանին 'ի քաղաքն, և յախշտակին դանատունս, երբեմն եւս մանկունս, թէ գողեն։

Գնեաց սրճոյ։ Էր քաղաք փոքրիկ և անպարիսպ կայուցեալ առ սահմանօք բանամայ գետին և վերակայեալ յարևմտեան ծովէ վերս ծոցոյն կիր պարսրին բանամայի։

Կաղի արտանի։ Էր կղզի 'ի նոյն պարոյր հանդիպ ծոցոյն սրկին միքայելի։ 'Ի սոյն ծոց գանանին և այլ բազմ կղզիք • որոց գլխաւորքն են ոք։ Կաւչերիա • Դեղմ • Քոռթե • Քավուլա • Օրօգե • Ութանա • Կոռա • Դաղոր • Դաղոյե • Պայս • Փորիա • Մախոյե • Փաչիա • Քանդարօրա • Քաֆիրա • ևն։

Բներդ ֆայրայ • և խալ յալնանա • Բներդ և սահման առ քարկի գետով, կառուցեալ 'ի պաշտպանութիւն բերանոյ նոր։ Այս գետ մեծ է և նաւարկելի բազմ մղոնս • որ և կարի գիւրացուցանէ անցուցանել զվաճառս 'ի հիւսիսային ովկիանոսէ 'ի հարաւայինն։ Հանդիպ բերդին քարկրայ է մաքսանոցն ուր առնուն մաքս 'ի վաճառաց՝ զոր տանին ընդ գետն։

Քիֆօ։ Աւան յարևելեան կողմն բանամայ, առ հասմանուն գետով։

Սուսափերօ։ Աւան ընդ միջ միվիլ և գագվիաօ գետոց։

Սիֆ մաքիա։ Աւան առ գագվիաօ գետով 'ի ստոր բին կողմն նոր • որ կոչի և ոք մաքիամ՝ յանուն աւանին։

Պագվերօն • Քաֆիրա • Փնանէմ։ Են երիք գետոք յայսմ գաւառի։

Պարտաճկան • իտ". Պարտաճկան։

Անկ իւր սահման յարևելից՝ զոք մարթա • 'ի հարաւոյ՝ զոր հասանս անտիրոջայ • իսկ յայլ կողմանց՝ ի շրջապատել 'ի ծոցոյ սիարիենայ և մեք սկսանի։ Օգ նոր սօթագին է • ամպրոպք օրոտմունք մրրիկք և անձրևք յորդք գրեթէ անընդհատ են • սակայն ասի թէ բնակիչք նոր սովորաբար երկայնակեաց են • սովորական ախտ նոցա է տենդ սաստկասոլոր • այն է հիւանդայ • և տեսակ մի բորոյ՝ զոր կոչեն ախտ ալքատ զազարու։ Իսկ երկիրն թէ

պէտ լեռնային է և անտառալից, սակայն արդաւանդ է. ունի որիզ առատ յոյժ, և մայիս. այլ ցորեան գարի և այլ արմտիք յաճախեալք առ մեզ՝ անծանօթի են անդէն. ունի և ծառս բամբակաբեր ընտանիս և վայրենիս. յորմէ գործեն կտաւս և այլ պէսպէս ձեռակերտս ի պէտս բնակչաց. այլ առաւել առատ և շահեկան բերք նր՝ են գաղաւղ աղնիւ և լաւ ի զբարաքբայն. և եղէգն շաքարաբեր. որ այնչափ արագ բուսանի և առնէ, զի յամին երկիցս հատանին. գտանին անդ և ազգէ ազգի ծառք պատուական պտղատուք և անպտուղք, ոմանք ջերմ սեռականք արմատիւնեաց, յորոց գործեն և գինի զօրեղ. զի թէպէտ գտանի անդ խաղող տարեաւք որևիցե բերթիոյ, այլ սակաւ և յոռի. գողանիւն այն է՝ զըզըլճըքն. նարինջենի, ոմն և սեխ, և վարունկ, և այլ պտուղք անծանօթք առ մեզ։

Իսկ ի մէջ անպտուղ ծառոց գլխաւորքն են ողնիազ, այն է՝ ապանօզ կարծր իբր զերկաթ. մայր միայա. քառակ ծառ մեծ, յորմէ գործեն քանօթս կիմ նաւակս ի պէտս ձկնորսուն, և ի տանիլ բեռինս ի գետս. մարիա՝ է ծառ ազնիւ, որ բերէ խէժ պատուական և մեծագին, զոր կոչեն իւղ մարիայի. այլև բալասան գօղուայ, յանուն գօղջ գեղջն՝ ուր առաւել յաճախ գտանի. պէյուքօ կիմ պինովուտ, բերէ պտուղ դառնահամ կոչեցեալ հապիլա կիմ պէտն, որ է պատուական դեղմաւի ընդդէմ հարուածոց խիզ և օձից։ Լինի և անտառին ընտանիս և վայրենիս. արջառ, խոզ, եղջերու, և վարազ, ինձ բազմ յոյժ, աղուէս, ճագար, այլև ազգի ազգի հաւս ընտանիս և վայրենիս. բայց նշանաւոր են չղջկունք որ մեծամեծք և անհամարք, որք գիշերային մռնչալ ի տունս, (քանզ առ սաստ կուշ ոսթոյն բնակիչք նր թողուն բացեալ զուռս տանուտս,) եթէ գտանեն զոք անծածկոյթ, և ի խոր քուն ընկղմեալ, խածանելով բանան զերակ արեան, յորմէ բազմ անգամ վտանգի կեանքն։ Խոզ գլխաւոր տեղիք նր են հետապտղդ։

Ապրգիւնկ. Իս՝՝ Քարտաճէնա։ Ի գլխաւոր քաղաք հանթքէն գէնին. եւպանիա, մեծ բարեչէն պարսպատպատ և բազմավաճառ. կառուցեալ ի կղզի աւազուտ առ ափն ծովու։ Լինի բերդ ամուր անառնաեալ Սէ զաբ. և արուարձանս մեծամեծս. փողոցք նր ոմն և արուարձանեայց՝ լայն են, ուղիղ միօրինակ և քարայատակ. իսկ տունքն ըս մեծի մաս

ին քարաչինք այլ միայարկ. նոյնպէս և եկեղեցիք
նր և մեհեաստանք առ հնդկ քարաչէն են և վայելչա-
կերտ. զի զանազան կարգք կրօնաւորացդ գտանին
անդ. ոմն օգոստինեանք, Քրանչիսկեանք, դոմինիկ-
եանք, միանձունք անուանեալք վարձուց, յատա-
ջագոյն և յետեանք ունէին անդ վանս. են անդ և եր-
կու մեհեաստանք կուսանաց, ըստ կարգին սքեմն քա-
սոյ, և սքեմն Թէրէզիայի։

Իսկ բնակիչք քաղաքին ըստ մեծի մասին իջանեն 'ի
զանազան ցեղից ամերիկացւոց. ղորս ապանիացիք
'ի սկզբան անդ ըստ իւրեանց տիրուն նուաճեցին։
Կատահանգիստ կիմ պարոյր ներ ըստ ձարձակ է յոյժ։
զի երբեմն 6. 7 մղոնաւ ձգէ տարածի 'ի հարաւոյ
ըստ հիւսիս. և է ապահով յամ հողմից. բայց միայն
մուտ նր առ փոքր մի դժուարին է սակս աւազուտ
տեղեաց՝ որք գտանին առ նովաս. բերէ զանազան
տեսակս ձկանց առատս, ըստ որս և գայլ ծովային.
այս նաւահանգստիս ապանիացւոց 'ի հարաւային ամե-
րիկս. ուր ամի ամի լինին երեւելի ասղամաքս՝
յորժամ նաւք սպանիոյ հասանին անդ. զի ժողովին
անդ բազմութիք մեծամեծ վաճառականաց 'ի սքե-
հաւատոյն, 'ի փոփայանոյ, և 'ի գվիդոնիկ. որք բե-
րեն ոսկի արծաթ և ականս պատուականս. և նո-
քօք գնեն այլեայլ վաճառս. այս ծագիկ և բար-
գաւաճ առևտուրն տևէ ցորչափ անդ մնան նաւք.
այլ 'ի մեկնիլ անտի նաւուց՝ ըստ նմին դադարին և
տուրեւառք վաճառաց, բայց ոչ իսպառ. քզի և
յայլ ժամս լինին անդ երթևեկիք փոքրիկ նաւուց
'ի կղզեսն երրորդութիք, 'ի սքեն դոմինիկոսէ, որք
բերեն ծխախոտ և շաքար. և բարձեալ տանին գա-
գաւով որիշ և այլ զանազան իրս՝ որք ոչ գտանին
յայն կղզիս. նոյնպէս և կարգագիրք առաքէ նա-
ւակս 'ի նիգարակվայ, 'ի Նշմարիտ խաչն, 'ի հոն-
տուրաս, և յայլ տեղիս. բայց առաւելապէս 'ի գե-
ղեցիկ նաւահանգիստն, 'ի քեագվէ, և 'ի ներ մար-
ըստ. իսկ գլխաւոր և առաւել շահեկան վաճառք
կարգագիրեայ՝ է մարգարիտն. ուստի և գրեթէ
ամէն մասն բնակչաց ներ յայլ ինչ ոչ պարապին, ե-
թէ ոչ յընտրել և 'ի ծակիլ զմարգարիտ, և 'ի շա-
րել 'ի թելս։

'ի 1544 առին գաղղիացիք զայս քաղաք. յորոց 'ի
1585 հան Քրանչիսկոս տրագէ անդրնացի. այլ
յետոյ անգրէն գարձեալ 'ի ձեռս ապանիացւոց բնա-

կելոց աստ և 'ի չորկայ տեղիս. որք եաուն անգ-
ղնացուց 120000 փեշա. բայ յատարէն զոր առին,
առ 'ի զերծուցանել զքրիստոնեայս 'ի հրկիզումէ՝ զոր
ապառնային անգղնացիք. յայնմ մարտի կորոյս ապա-
հա 230 ռազմագործիս, որք գտան 'ի բերդ անգր
քաղաքին. ապա 'ի 1695 դրժել առին գաղղիացիք
զքաղաքն, և աւար բազմ հանին անտի. այլ չհասց
անգրէն գարձաւ 'ի ձեռս սպանիացւոց. իսկ 'ի
1741 վերստին 'ի վր յարձակեցան անգղնացիք. այլ
փոխարքային հաճանգիս կորուվին սեբաստիանոս էս-
լավեան քաջուէ պաշտպանել 'ի քաղ վանեաց զին 'ի
զաղաւրանել անտի, զորմն 'ինչպէ կոտորեալ. և այ-
նուհետև ոչ ևս իշխեցին անգղնացիք յառնել 'ի վր։

Տ Ի Օ Ք Ս. Զ Ի Ն Ա. Գ Ե Ն Ա Վ Ի Ա Ք Ս. Մ Ա Ք Ե Ք Ս ։ Են աւանք
և այլ նշանաւոր տեղիք այսր գետի ։

ԱՅ հաւաք անգիտից. և ԱՅ մարդ ։

Առաջինն ունի սահման 'ի հիւսիսոյ՝ զկարգագինէ.
յարևմտից՝ զբանտամ. 'ի հարաւոյ՝ զիօփայան.
իսկ յարևելից՝ զնոր կառնագա։ Գլխաւոր գետք
նր են Քաւա. որ 'ի հարաւոյ հոսի ը հիւսիս, և
մտանէ 'ի ծոցն մէքսիքոնի. և Ա Ղ Ր Ա Տ Ա. որ նոյն
պէս է գետ մեծ։ Երկիր նր արգաւանդ. իսկ
քնակիչք են 'ի զանազան ցեղից ամերիկայեց. որք
կոչին Օ ր ո ք ե ց ի ։ Գ ո վ ա զ ի ։ Ա ր ե ա գ ի ։ և այլք.
որոց գլխաւոր տեղիք են հետագայքդ ։

ԱՅ հաւաք անգիտից։ Գլխաւոր քաղաք գաւառին.
բարեշէն և բազմամարդ ը հարաւ համեմատաւէ.
կառուցեալ առ քարքար վտակաւ, որ գնայ խառնի 'ի
գետն մագդալենեայ։ 'Ի քաղաքի աստ է գլխաւոր
տաճար գաւին, և ամեն կուսակալ իշխանին։

Ջ ե ֆ ր ա ս ։ Քաղաք փոքր առ ափունս գետով։
Կ ա ր ի ե ր ե ն. կիմ Քարթաւ. Ա Ղ Ն Ե Ր Ա. Կ ո լ Ի Ա Ե Ա. Կ ո ա ղ
Ն Ի Մ Ա և Գ ա ր ա մ ա ն դ ա ։ Են նշանաւոր տեղիք գաւին։
Երկրորդ գաւառն ունի իւր սահման 'ի հիւսիսոյ՝
զմիկիանոսն հիւսիսային. յարևելից՝ զդաւառն
կոչեցեալ գետ հաքայ. 'ի հարաւոյ՝ զնոր կառնա
գա. իսկ յարևմտից՝ զկարգագինէ. և լեռնային
յոյժ է զայլ ևս գաւառս հարաւային ամերիկայ.
գտանին անդ հանք ոսկւոյ և պատուական քա-
րանց։ Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ ։

ԱՅ մարդ ։ Գլխաւոր քաղք գետին ծովեզերեայ և
եղաւա-

եղջանիստ. այլ փոքր անշուք և անպատասպար։ Դվնեբիճ։ Աբան առ մագդալենեայ գեառվ։ Ուէյե. Ն Ռամալամէքին։ են երկու աւանագեօղք. մին մերձ յակունս, իսկ միւսն առ բերանով չէսա. բէ գեառյն, որ մնանէ 'ի գետն մագդալենեայ։ Օյանա։ Է քաղք փոքր 'ի ներքին կողմանս Հեռին։

Պ՝նեպ հոփայ. և Վ՝ենեցուելա։

Առաջինն յարևմտից՝ ունի զինք մարթա. յարևելից՝ զվենեցուելա. 'ի հարաւոյ՝ նոյնպէս զինք մարթա. իսկ 'ի հիւսիսոյ՝ զովկիանոսն հիւսիսային. կիր ղծոյն մէքսիքոյն. և է փոքր ի զոյգ գետս. զորոնք նշանաւոր տեղիս, բայց 'ի հետագայ քաղաքէդ։ Պ՝նեպ հոփայ։ Գլխաւոր տեղի գետաւոին, զոր սպանիացիք 'ի նախնումն կոչէին Մ՝նը պէտրոհի յեան. յորոյ կոչեցին Տիտոհի էնչաքաբ. կառուցեալ առափն համանուն գետոյ 'ի վէր փոքրիկ բլրոյ, իսկ 'ի մէնէ հեռի 'ի ծովէ, և 240 'ի կարգագինոյ. ունի տունս իբր 200 աւեղ. և նաւահանգիստ պատշաճական. ուր նաւք սպանիացւոց եկեալք յիւրաքանչիւր նախ խարիսխս արկանեն. և անտի արձակեն սուբ. կանդակս 'ի ծանուցանել այլոց քնակչաց զգալուստս իւրեանց։ Յայսոսիկ ծովեզերս են երկու հրուանդանք երևելիք կոչեցեալք Վ՝ելա. Ն Քոզվնպոտա։ Իսկ Վ՝ենեցուելա է մի յիշարժակ գեաղցն հարաւային ամերիկոյ. որ ունի յարևմտից՝ զինք մարթա և ըղգետն հաքայ. յարևելից՝ զքարաքքաս. 'ի հարաւոյ՝ զնոր կռանադա. իսկ 'ի հիւսիսոյ՝ զծոյն մէքսիքոյ. նի կիմ զարշիպելագոսն անդիլեան. ունի գետս բազումս յորոց գլխաւորն կոչի Ո՝նոքս. որ է գետ մեծ և ձկնալից։ Երկիրք նոր արգաւանդ է, բերէ արմոխս առատս զոր յամին երկիցս հնձեն. ունի և դաշտս պարարտաբուսս, յորս արածեն բազմութիւն ընտանի անասնոց արջառոց և խաշանց՝ յորոց գործեն պանիր բազմ. զոր տանին յայլ և այլ տեղիս. ոչ և պէտութիս ձեռակերտս բանիակեայս։ Զայս գեաղ գտաւ Քոլոմբոս առաջին եգիպտ և կայաւ ալիսոնոս օյէտա 'ի 1499. և կոչեաց զնա Վ՝ենեցուելա. իբր Թէ փոքրիկ վ՝ենեսիկ. սակս նմանուե ինչ՝ զոր ունի ընդ շրջակայ լճին վ՝ենեսկոյ. 'ի 1528 առնին վ՝ելզեր. եայ յաւիտեսոյ ՝ քաղաք ընկալեալ 'ի պարգեա 'ի ե կարոլոս կայսերէ (որ միանգամայն էր Թագր սպան.

Նիայ,) զգաւառս զայս, առաքեաց անդր զգերմա-
նացիս. որք գային զնա բազմամարդ յոյժ. բայց
քզի ոչ գնացին անդր առ՝ի գանձս ժողովել. և
ոչ առ՝ի հիմնել քնակուն, և չինուիս գսրճեալ՝ի
նիմ. յայն սակս յետին անգթութիւն վարեցան ընդ քնակ-
չաց. զանհամարս՝ի նոցն կոտորելով, յորմէ գրե-
թէ ամայացաւ երկիրն. այլ յետոյ անդրէն յաձա-
խեցին անդ քնակիչք. որոց գլխաւոր տեղիք են։
Վէնեդ-Էլա. որ կոչի և Քօբօ։ Էր գլխաւոր քաղք գա-
ւառիս եղիսաներս բարեչէն և բազմամարդ ընդ իւ-
րում համեմատութեան. կառուցեալ առ ափն ծովու՝ի
միջի բերանոյ մարաքայսյս լճին, և սարին սիյն ո-
մանոսի. յորժամ սպանիացիք հասին յայս գետ, գտին
առան մեծ ամերիկացւոց, որք քնակէին՝ի խրճիթս
կառուցեալս՝ի վէր ցցից՝ի միջի ջուրց. և հաղորդէին
ընդ միմեանս փայտակերտ կամրջօք. յայն սակս զնոսա
կոչեցաց զայս տեղի վենեդյուէլա, այ փոքր վենեսիկ.

Թէպէտ չէր ինչ նման վենեսիկ քաղքի։

Մարթայաց. կամ Մարթայա։ Քաղք փոքր, այլ գեղե-
ցիկ բազմամարդ բազմավաճառ և փարթամ. կա-
ռուցեալ առ համանուն լճիւ կամ ծովով 18 մղիս հեռի
՝ի բերանոյ նր, և 73 ՝ի վենեդուէլայ. շինուածք
նր գեղեցիկ են և վայելչակերտ. Թիւ քնակաց նր
ելբև 4000. ունի մի միայն ժղղիգաւէտական եկե-
ղեցի, չորս մենաստանս կրօնաւորաց, անկէլանոց,
և նաւահանգիստ մեծ՝ի բերան լճին. ուր չինեն
նաւս վն բազոր ամերիկոյ, այլև վն սպանիացւոց.
զի տեղիս այս կարի յարմարաւոր է՝ի չինուել նա-
ւուց. ուստի և է պատճառական վճռուելոյ. զի բա-
զոր վաճառք շրջակայ տեղեաց յայս տեղի ժողովին.
և աստի սփռին յայլևայլ տեղիս. իսկ գլխաւոր վա-
ճառք այսր քաղքի բաց յայլոց իրաց՝ է ծխախոտ և
դաղտով աղնիւք ընդ այլոց տեղեաց ամերիկոյ։

Մարթայաց լճին՝ է ծոց երկայն իսր 208 մղոն. և
լայն ուրեք ուրեք 50. ձգի՝ի հարաւայն հիւսիս մին-
չև յակիանոսն հիւսիսային. մուտ նր է քաղ պաշտ-
պանեալ ունելով՝ի ծովեզերս բազում ամրոցս։ Ի
մակընթաննալն ծովու՝ ջուրք նր մտանեն՝ի լիճ անգ-
ընդ բղխմ միտս. վիր և դառնացուցանեն զջուր նր.
Թէպէտ և բղխմ գեղք մտանեն՝ի նիմ. բերկ զնշն
տեսակս ձկանց առատս և մեծամեծս։

Գրաֆնելլէ։ Գիւղ փոքր առ գետով՝ որ մտանէ՝ի
մարաքայսյս լիճն։

Պարպասոս։ Ձառն՝ի բերան գետոյն գրուքովլլանի։

Մէ

Մնջիկա ։ Քրիստոսի նշանաւոր ի միջ լերանց, առ դէտսն որ հռոմէ ըն հիւս՝ գնայ մտանէ ի մարաքեայսն լիճն ։ Ճիթուէտաբ ։ կամ Ճիթուէնեռաա ։ Տեղի ամուր ըն քնա կան գրից խորց ։ զոր և յայն սակս կոչեցին յայս անուն վի ունելոյ զնմանու ի ինչ ըն Ճիսլիդեռուայի սպանիոյ ։

Վարինն ։ Աւան ի միջ լերանց ։ ուր լինի ծխախոտ պատուական յոյժ ։

Սի էէւէոպս ։ Կէոէդս ։ և Քրիստոնեայ ։ Են այլ նշանաւոր տեղիք այսր գաւառի ։

Պաթսիդա ։ և Պռոմանա ։

Պաթսիդա յարևմտից՝ ունի զվէնէցուէլա ։ ի հրոյ զնոր կառուածս ։ յարևելից՝ զքուամանա ։ իսկ ի հիւսիսոյ՝ զովկիանոսն հիւսիսային ։ գեաքնր ըն մեծի մասին հոսին ըն հարաւ ։ և գնան մտանեն յովկիանոս անգր ։ մինն միայն որ մեծ է ըն գայլս՝ դնայ ըն հիւսիս ։ և անկանի ի ծոցն հիւսիսային ։ երկիրն բարի է և արգաւանդ ։ գլխաւոր բերքն է գազգաւղ ազնիւ հռչակեալ ըն եամ տեղիս ։ Իսկ գլխաւոր տեղիք են ։ Քաթսիդա ։ կամ Սի յակոբ վէնն ։ Էր գլխաւոր քաղք գաւառին կառուցեալ ի ցամաքն փոքր մի ի բացեայ ի ծովէն ։ այլ ի ծովակողմն է քաղ ամրացեալ ։ ուր նեղուլ ամրոցա կառուցեալ ի վէր չորակայ բարձանց և հովտաց ։ հոլանտացիք յաձախեն յայս քաղք ։ առ նեղուլ անդր զեմ տեսակս եւրոպեան վաճառաց ։ Պաթսիվէնիդս ։ Աւան կառուցեալ առ պոտվերս վտակաւ ։ որ զինի գործելոյ լիճ՝ գնայ խառնի ի փորդոկեզա գետ ։ Են ի գէմս և այլ գիւղորէք Վալէնիա ։ Սի յարուս ։ Դոմոյս ։ Կվէնարէ ։ Քալապէզ ։ Սի ոափոյէ ։ Սի սէբաստիանոս ըզբաան ։ Իսկ Քռոմանա կոչի և Նոր Աղնպուռնա ։ ունի իւր սահմանս յարևմտից՝ զքարաքքաս ։ յարևելից՝ զփարիա ։ ի հարաւոյ՝ զուռնան սպանիացւոց ։ իսկ ի հիւսիսոյ՝ զծովն հիւսիսային ։ Ունայ գաւառս փոքր ևս քան զայլս ։ և ի ծովակողմն կուսէ չորչոտաոե ի լերանց ։ որք ձգին կիսաբոլոր ի սալինայ սարէն մինչև ցսահմանս քարաքքայ ։ Երկիր նր ոռոգեալ ի գնէն գետոց՝ է արգաւանդ գրեթէ ըն եամ տեղիս ։ բայց ըն մեծի մասին լքեալ կայ անգործ ։ զի բնակիչք նր սակաւ են ։ Ունի նշանաւոր ինչ տեղի բայ ի քղքէն ։ Քռոմանա ։ կամ Քռոմանա ։ Գլխաւոր քղք գաւառիս

շինեալ ՚ի սպանիացւոց ՚ի 1520. ունի քերդ ամուր առ մուտս նաւահանգստի իւրոյ. կոչեցեալ Աղիւոց ֆէյն յանբոյ. անդղիացիք կղզեաց կառավարչի և գաղափօի՝ բայց առևտրականս առնեն ՚ի քեզ առատ, և ՚ի շրջակայ տեղիս նոր գաղտ ՚ի սպանիացւոց ։

Փարիս. և Լոր կառավարս առանձինակ ։

Բաս քղքական կուիտուե անկանի Փարիս ՚ի ներքոյ քօմնային կիմ նոր անուանելոյ. և ձգի յարևելեան կողմն նոր. յորմէ բաժանի միագահի բարձրաբերձ լերամբք, որք սկսանին ՚ի սարէն սալինայ՝ և գնան մինչև ցակոտնս մանուփերու գետոյն. որ ինքանէ ՚ի լերանց ասաւ. իսկ փարիս գաւառն գնայ մինչև ցօրինոք գետն. ցսահմանս կուլյանայի սպանիացւոց ։

Ունին անդ սպանիացիք երևելի ինչ տեղի ։ Իսկ երկդիւրեան ընդարձակ է յոյժ, որ պարփակէ զերրդ մասն ցամաքին. և ունի իւր սահման յարևմտից՝ զոր հատան փոփայանայ. ՚ի հիւսիսոյ՝ զսէ մարլեա, զկարդաթինէ, զվէնէցուէլա, զքուամանա, զքարաքաս, զփարիս, և զկուլյանա սպանիացւոց. ՚ի հարաւոյ՝ զծն ամազոնհաց. և զմասն ինչ փոփայանայ. իսկ յարևելից՝ զկուլյանա, և զմասն ինչ ամազոնհաց ծն ։ Գլխաւոր գետք նր են Օրինոք. Մագդաղինա. Կավկար. Մեդա. և Քագիւբէ ։ Իսկ երկիր նր լեռնային է և անտառալից. և ըստ մեծի մասին անմարդի և անգործ ։ Այս գետ չև ևս բոլորովին նուաճեալ ըստ հրամանի սպանիացւոց. քղքի գաւառին ՚ի նմ զինչ ցեղք վայրենի ամերիկացւոց՝ ազատք և ինքնագլուխք՝ անհաշտ ՚ի շնամիք նոյ. որք և մինչև ցայժմ կան ուեան ՚ի նահանի կռապաշտութ. իսկ այլք՝ ընդ որք բնակին առ օրինոք գետով առ հարաւ քրիստոնեայ են. լուսաւորիչք ՚ի ձեռն ժրաջան քարոզուց յիսուսեան ։ սահման սոյ որոշի ՚ի բնակութ սպանիացւոց, որ պարագրէ զնոր կառավարչի, ՚ի ձեռն ընդարձակ ամայի անապատի՝ որ ՚ի միոյ ծայրէ գետին ձգի մինչև ցմիւսն ։ Իսկ դէպ հատուր տեղիք նր են հետագայքդ ։

Սք հաւտ Պ։ էօրդդ։ Գլխաւոր քղք ոչ միայն կառնագա գետին, այլև համօրէն ցամաքին. արքեպիսկոպոսի և աթոռ փոխարքայի և գերագոյն ատենի նր. բարեշէն և բազմամարդ. իբր 180 փարսախաւ հեռի ՚ի պարտէրն պօնավէնտուրայի յարևելից. առ փա-

փաթի կոչեցեր ձորակաւ, որ մտանէ ի գետն մաղ-
դալենայ ։ Ի 1610 ։ ձ փիլիպպոս արքայն ապանիոյ
հիմնեաց սաս համալսարան ։ են անդ և զնկէն մե-
նաստանք և եկեղեցիք՝ յորս երևելի է մայր եկե-
ղեցին ։ Ի շքջակայ վիճակի քղքիս՝ գտանին տակե-
հանք առատաբերք ։ և ի հիւսիսակողմն քաղաքին՝
յայն կոյս փաթի ձորակին յարևելից մատդալենայ
գետոյն՝ գտանի լեառն հրաբուղխ ։

Փամլոնա ։ Քղքէ փոքր ի մէջ լերանց ։ մծմ յակունս
զուլէ գետոյն ։

Վէլէդ և Մարիվէդա ։ Են երկու փոքրիկ քղքք կա-
ռուցեալք ի վր երկուց վտակաց մագդալենայ գե-
տոյն ։

Քաֆիզանէյօ ։ Մոռօ ։ Դոռնիա ։ Փաստօ ։ Սբ յակոբ ։
Վէրթխոռոն ։ Սբ յովհաննէս էհաեռայ ։ Քոյոյէս ։ Կեյնէս ։
Քաիլոն ։ Սբ փաչէրնո ։ Սբ ԻգնաթԻոս ։ Են աւանք
և գեօղք այսր գաւառի ։

Սբ յուլիմ ։ Սբ ՌնբէԼիս ։ Սբ փաչէրնո ։ Սբ ԻգնաՀ
փնո ։ Սբ պրէս ։ Սբ յուէնէ մոֆոյեան ։ Տիրուհի հրեշտա-
կաց ։ Են գլխաւոր ուղիք աստիճանակոյց բնակիչոց
առ օրինօք գետոյ ։ զոր յետոյ գարձուցին ի քո ։

Վօֆայան ։

Ի գաւառ ըստրմակ, որ ունի ի հարաւոյ զգվէ-
գան ։ ի հարաւոյ արևելից՝ զնոր կաստագոս ։ ի
հիւսիսոյ՝ զսէ հաւատ անտիրոյ ։ յարևմտից՝ զծովիս
հարաւային ։ իսկ արևելեան սահմանք նր չեն ծա-
նուցեալ որոշակի ։ Օգ նր բարեխառն ։ Թէպա մծմ
է ի գիծն հասարակած ։ զի լեռնային գոլով, ուղ-
գաձիգ չառաւիղք արեգական ոչ այնչափ սաստիկ
ներգործեն ի նմ ։ ձամֆոս են անդ մրբրիկք սաստկա-
շունչք ։ որոտմունք զարհուրելիք ։ անձրևք յորդք ։
և երբեմն ևս կարկտաւորժունք ։ Երկիր նր ուրբք
ուրբք արգաւանդ ։ բերէ զնկն արմտիս և պատուա
ռեփական իւրում բաժնի կիմ կլիմայի ։ ունի և արօտս
խոտաբեհս ։ և անասունս բազմս ընտանիս և վայ-
ըենիս ։ յորոց հարուստ մի առաքէ ի գվիդոն ։ ունի
և ոսկի առատ հատանել ըստղոյ և ըստաղոյ ։ զոր
լուացամբ որոշեն ի հողոյ և յայլ նիւթոց ։ յայս
գործ կարդեալ կան երբ 8000 հատիկնիք ։ որք ոչ եր-
բեք գործեն ի գետնափոր մետալս ։ ապա թէ ոչ
ասէին մեռանիլին առ սաստիկ խոնաւուէ և յոտուէ
օդոյն ։

օդոյն։ ա՛ք յամ՛ օր պարտապան են տալ տեսոց իւր-
քանց զահմանել ինն ջափ ոսկւոյ։ իսկ եթէ աւելն
ինչ հատաքեսցին, այն է իւրեանց, ը՛ ընհանուր սո-
վորէ փոխայնայ։ նոյնպա և այն՝ զոր ժողովեն
յատւրս կիւրակէից և տնէից սպանիացոց։ ՚ք զի
յայն աւուրս պատա են ՚ի գործոց տեսոց իւրեանց։
վայ ոչ կիրակրէն ՚ի նոքէ, այլ պարտապան են ինք-
եանք հայթհայթել զկերակուր իւրեանց յայն ա-
ւուրսն։ որք միանգամ ՚ի սգնէ փոյթ են և ուշա-
սասկ, փութով՝ կի անագան հատաքեն ոսկի բա-
ւական ՚ի փրկանս տնձանց։ և այնուհետև լինին
ազատք իբրև զմի ՚ի սպանիացոց։

Յայս գաւառս հասեն սպանիացիք ՚ի 1536, և սիրե-
ցին նի՛ս։ զոր ՚ի սկզբան անդ անքեր համարեալ,
ոչ այնչափ յաձախէին անդ։ այլ իբրև ՚ի յայս եկին
առատաբեր ոսկեհանք ներ, այնուհետև յամ՛ կոչմանց
սկսան գիմել անդր։ ուստի այժմ է մի ՚ի բազմա-
վաճառ գաւառացն ցամաքին, և գլխաւոր վաճառք
ներ են մխ ոսկեալ և ապխռեալ, ծխախոտ, ճարպ
խոզի, բամբակ, և գնեշն ձեռակերտիւք, այլև ընտանի
անասունք։ ից արջառ չորի և ոչխար, զոր առաքի
՚ի գվինդոն։ և փոխարէն առնու անտի չոխա, և
այլ իրս։ Իսկ գլխաւոր տեղիք ներ են հետագայքդ։
Փօխայն։ Գլխաւոր քղք համարէն գուէնն, մեծ
բազմամարդ բազմավաճառ, եպսկանիսո և աթոռ
կուսակալ իշխանի և գլխաւոր առեւնի ներ։ և մի ՚ի
հնագոյն քղքացս ցամաքին։ կառուցեալ յիւրաքանչ և
՚ի զոնճարձարն գաշտի։ փողոցք ներ լայն են ուղիղ և
դիւբ։ Թէպա չեն ը՛ ամ՛ տեղւս քարայատակ։ տունք
ներ յարհւոյ, ոմանք կրկնայարկք, այլ մեծ մասն է
միայարկ։ Թիմ բնակչաց ներ ասի Թէ հասանէ ց 25
հզր։ որք են ՚ի գնշէն ազգաց, ը՛ սպանիացիք, սեաւ
ափրիկեցիք, բնիկ ամերիկացիք, և այլ խառնուրդք
յայսոց երից ազգաց։ Ամերիկացիք սակաւ են ՚ի
քղքիս, քղի մեծ մասն նց ոտքեր կայ ՚ի գեօղս և
յագարակս ուր բնակմամբ են։ իսկ սեաւքն առաւել
են յայժ՛ ՚ի քղքիս ը՛ ՚ի գեօղսուրս հաղիւ երևին ոմանք։
Բաց ՚ի մայր եկեղեցւոյն որ է միանգամայն և ժո-
ղովրդապետական, ունի և զանազան մենաստանս
երեւելիս արանց և կանանց։ Թէպա Թիմ կրօնաւո-
րաց սակաւ են, բայց կուսանաքն բազմաթիմ։ զի ՚ի
միում մենաստանի աւելն ը՛ 50 ուխտաւորք գտանին։
Թիմ զաղանեայս։ ուսաւ ասի Թէ ՚ի մենաստանն
աւետման իբր 400 են, ը՛ ուխտեա՛ ը՛ աղախնայս՝
և ը՛

և ը աղջկունս՝ որք ը գաւաթարակուչ կուսանացն։ Ի փոքրիկ լեռնէ որ է յարևելեան կողմն ՔՂՔԻՆ, զոր Էմ կոչեն, (զի բերէ զնմանութիւն Էմէ տաւրն լաթինացւոց,) ելանէ գետփոքր այլ սրընթաց՝ յորոյ վր՝ չինեալ կան երկու կամուրջք. մի փայտեայ՝ և միւս ևս քարաշէն. ասի թէ ջուր այնր գետոյ է բժշկական և առողջարար. զոր կարծեն ոմանք սուանալ նր՝ ի պէսպէս խոտոց և արմատոց ը որս անցանէ։ Ինդն լեռնէ բղխէ և այլ աղբիւր պատուական յոյժ. որ ՔՂԻ է բաւական բոլոր ՔՂՔԻՆ, յայն սակս առաւերկրեայ ջրմղօք ածի՝ ի մեհեանսն և ելէ. և ի տունս ոմանց գլխաւորաց ՔՂՔԻՆ։ Ել այնչափ ինչ հեռի՝ ի ՔՂՔԻ ասի անցանէ քարքար գետն մեծ խոր և սրընթաց ՄԵՆԴ՝ ԷՂՆԻԽԻ, ՅՈՒԼԻՍԻ, և ՅՈ

գուստոսի։

Պնակվենդբա։ ՔՂՔ փոքր և անշուք, և նաւահանգիստ կառուցել՝ ի ծագ պարուրի հարաւային ովկիանոսի. ուր սակաւ ոմանք ապանիացիք բնակին առ՝ ի առնուլ զվաճառս, զորս բերեն ատ՝ ի նոր ապանիոյ. և առաքել՝ ի փոխան և յայլ ՔՂՔ այսր գետի։ Նաւահանգիստ նր պատուական. այլ դժուարին է գտանել զմուտ նր առանց առաջնորդի։ ՔԱԼԻ։ ՔՂՔ փոքր այլ բարեշէն առ քաղաք գետով. ի ՀՆՈՂԻ՝ որ ի սր հարաւոյ պօկոդդայ հանէ ի նաւահանգիստն պօնավենդուբայ։

ՓԱՊՈ։ ՔՂՔ փոքր առ ահմանօք գվիդոնի։

ՊԱՐԳԱՓԱՈ. ՔԱՓՓԱՈՓՈ. ԴԻՄՆԱՈ. ՓՈՊՈՄՈՅՈ. ՍԲ ԴԵԼՈՈ։ Են այլ նշանաւոր տեղիք փոխայանայ։

Ա Շ Խ Ա Ր Հ· ԺԲ·

Բ Ե Բ Ո Ւ·

ա · Դէպք· Տարածութ՝ Դէպք· և Օդ Բէրուայ ։

Երուս է մի յԱրաբական Ծոց հարաւային ամբ՝ րևկոյ· զի ՚ի 2 աստիճանէ հիւսիսային լայ՝ նուԹիւ ձգեալ տարածի մինչև ց27 աստիճ՝ հարաւ՚՚ լայն՝՝· ք՝ ը 29 աստիճանս · վիշ տարածուի՝ նր՝ ի հիւսիսոյ ը հարաւ՝ է 1740 մղոն Ծագրական · զի 29 աստիճանք նոյնպէս մղոնս առնեն · իսկ յարևմտից յարևելս՝ ուրեք 100 · և ուրեք ուրեք մինչև ց 350 · և բովանդակ մակերևոյթ նր՝ չէ ինչ նուազ՝ ի 400000 քառակուսի Ծագրական մղոնաց · ք՝ ի բր կրկին ը ղհամբրէն սպանիա : Բայց բնակիչք նր՝ առ համեմատութ՝ անսահման տարածուած երկրին՝ սակաւ են · զի ը Ջուտագոյն և տուժագոյն հաշուի՝ Թիւ նց հազիւ հասանէ ցմիլիոն մի, առնէ՝ ի միասին զոգա՝ նիսկս, զբնիկ բէդուացիս, և զսաւմորէն ափրի՝ կեցիս, և զնեգրս՝ ի խառն ամուսնութ՝ : Ունի գետս և վտակս մեծամեծս և մանուանս՝ որոց գլխաւորքն են նք· Մ իբա · Գուադա · Ռ՚ոմա · Ղաֆան · Ռ՚ոբրայի · Տիգրէս · Փասիպա · որք առ հնոյն դասին ՚ի գետն ամազոնենից : Ռ՚ամայա · Փէա · Գէպ աչ · նք մասնին ՚ի Ծովն խաղաղական : Փէրնէ · Էնէ · Հ՚էոբմա · որք ը բղմ մղոնս հասնի՚ ՚ի հարաւոյ ը հիւսիս , գնան խառնին ՚ի գետն ամազոնենից : Օդ բէրուայ ը բնական դրից իւրոց մինդ այնր մասին՝ որ անմիջապ անկանի ՚ի ներքոյ հասարակածին, ունէը լինել տօթագոյն յոյժ յոյժ · բայց չէ այնպէս · զի ը Ջանդրացս խօսելով՝ բարեխառն է և քաղցր , սակս բարձր և լեռնային լինելոյ երկրին · չէք բնաւ ձմեռն ՚ի նոյնքան հեռի հասնի · իսկ ՚ի հարաւային կողմանս հազիւ երկարի ը ամիսս երկուս · բայց և այն մեղմ է և քաղցր · երկինք ը մեծի մասին ծածկեալ են ամպովք և գոլորշեօք · վիշ չառաւիղք արեգական ոչ այնչափ ատակի ներգործեն յերկիր · ՚ի վերին բերրս յաճախ են անձրևք յորդք · այլ ՚ի ստորինն ը հինն՝ հազիւ երբէք անձրևէ · ոչ և փայլատակումնք և որոտմունք ուր ուրեմն լինին անդէն ։

բայց

բայց երկրաշարժուն ալեպ սոսանեցուցանէն ըզ-
ձորս և զհովիտս բերրայ. և մեծամեծ քանդումներս
գործեն. յորժամ հանգերձել է լինել երեւելի գեա-
նաշաժուն, յառաջէ քան զայն շարժուն իմն զարհուրելի
յօդս, նման այնմ՝ որ լինի՝ ի ձախս յորդահոս անձ-
բեաց. որ երեմն պատճառիլ՝ ի բուռն վերելից չերմ
գոլորշեաց. որք ընդեղն և շարժեն զդէն. յորմէ Թուխք
Թուշնոց խանգարին. զի կորուսանէ զդօրս ի իւրեանց՝
իբր կոյր զկուրացն Թափառին, և ընդհարկանին՝ ի
ծառս և՝ ի տուներս. և ջորթոտանիք առ հնդիկ զդողանի
հարկանին. մարդիկ երեսաց՝ ի քաղց և՝ ի ընչից՝ դի-
մեն՝ ի դաշտս, զի մի ընդ աւերակաց չինուածոց կո-
րնչեն. ոմն պատահի երբեմն։

ԸՆԴ. ԼԵՌՆԱՅՆ ԲԵՐՐԱՅ։

Բերրա լեռնային է յոյժ. զի ընդ նա անցանեն հռչա-
կաւոր քարաւիլեան լերինք բարձրաբերձք. որք
ի մանէլեանան երկրէ անդր հասեալ և մինչ ծովն ձգին
մինչև՝ ի մէջբերան. անցնէ ընդ սպրանոյն բանտայ։
Գիւ ՔՓոն՝ ի ընդ հա. դր. երկրին զգաւ բարձրանէ ա-
ռաւել բարձրագոյն լերանց գվիգանն՝ որ է՝ ի բերրա.
գնե յայս ալիւսակ։

Լերինք.	Ձող.
Քօքա թաղ	2570.
Քաեմակե օքեա։ Ընդ հնդկիս	3030.
Բիլինկա։ Հրաբուղխ յամին 1539. 1574. և 1660	2430.
Ազդիանա։ Իբր 15 մղոնաւ հեռի՝ ի հնդիկէն, հրաբուղխ՝ ի 1590	3020.
Սինաղօկա. Հրաբուղխ՝ ի 1660	2570.
Իլլինիտա։ Հրաբուղխ կործեալ	2717.
Քօքօ Բաչի։ Հրաբուղխ՝ ի 1533. 1742. և 1744	2950.
Զինգօրայ. Հրաբուղխ, որոյ սկիզբն անյայտ. և է բարձրագոյնն՝ ի մէջ չափել լերանց Ծի	3220.
Քարիսվի ասաս։ Հրաբուղխ սասանեալ. ՝ի 1698.	2450.
Պօնիկաչի։ Հրաբուղխ՝ ի 1641	2620.
Իլատան։ Մի՝ ի լերանցն որք կոչին Քօիք լանէա	2730.
Սանիկայ. Հրաբուղխ՝ ի 1728. որ մինչև յայժմ բորբոքի	2680.

Զբարձրուէ լերանցս այսոցիկ չափեցին աստեղաբաշխք որք գնացին անդ հրամանաւ Թէոդոսի գաղղիոյ ի գնել զձև հողագնդոյս. որք և ըստ մեծի մասին են հրաբուղխք, ոմանք չնչիէք. ոմն բաց ի պոմպէիոյ յայտ առնեն և սեացիէ վիւվ նշ, և որպիսուէ հողոյն. զի ի բշմ լերինս երևին մեխիր սփռեալ, և քարինք հալեալք ըստ նմանուէ կղկղանաց երկաթոյ. և ոմանք ասկաւեին բորբոքեալ. ոմանք ևս երբեմն բորբոքին, և երբեմն չնչանին. ոմն յայտ առնէ վերոդեալ աղիւսակդ. իսկ ոմանք հանապազ ծուխս արձակեն։

Գագաթունք սոյ ամենայն ոչ ազդէ հրոյն զօրուէ, հանապազ ծածկեալ կան ձեամբք զանի ողջոյն ըստ բարձրաբերձ լերանց հայաստաներայց, և այլոց կողմանց ասիոյ։ Ուսան զայսոսիկ լերինս հարաւային ամերիկոյ ընդ հասարակ առնէ չորիւր մասամբ բարձր դնէ պիւֆֆոն քզ ղերինս եւրոպիոյ։

Զմարմին իւրաքանչիւր այսոցիկ բարձրաբերձ լերանց մարդ է ի չորս մասունս բաժանել. առաջին մասն ցամաքեալ է ի միտս ձիւնապատ. անտի իբր 100՝կմ 150 ձոզաչափ ի վայր՝ ոչ այլ ինչ սեասանի, եթէ ոչ առատապար մերկ և աւազ չոր. ապա սկսանին երևիլ մամռուք պատել զառապարիւք. յետոյ մացառք և թուփք դալարիք և խոնաւք. մինչև ցայս վայր ըստ ձիւն ի ձմեռն՝ այլ իբր առօրեայ, և երբեմն ըստ ամօրեայ ժամ. իսկ անտի ի վայր՝ է հասապարակ հող. և բերէ ազգ ինչ սիզոյ՝ որ բարձրանայ իբր 2 ոտնաչափ։ Բաց ի միագոյն քօրանէեան լերանց, են և այլ բազմապատիկ լերինք ցորուէիք ի միջոցս այսր նահանգի։ Զօրք, և ըստ ձակ հովիտք՝ որք անջրպետեն զլերինս ի միմեանց, ուրէք ուրէք արգաւանդ են և խոտաւէտ. և ուրէք ուրէք աւազուտ և անբեր. ոմն ծովեզերեայ կողմանք ի դրօսքսիէնի մինչև ցլեմս առաւել ըստ զլերկերիս մերն ամենեին անբեր է։

Ճ. Բէէ, և Վաճառականութիւն Բէէոյ։

Ի նախնումն՝ մինչև էին ապահովութիւք մեծաւ ի բէէոյ, բէէք երկրի նր սակաւ էին. ըստ զի բէէոյս այլ ինչ արմատս ոչ գիտէին, բաց ի մայիզէ՝ որ է սովորական բէէք ամերիկոյ. իսկ ըստվէլ նշ յայնժամ ոմն և այժմ՝ է քիչս. զոր չնան ի մայիզէ. եդեալ զայն ի չորս աւուրս ինչ ի սաստկանալ, մինչև ըն-

ընձիւղ արձակեսցէ. ապա հանեալ չորացուցանէն չարիւռ. յետոյ առ փոքր մի խարահէղ լսանն յարիւբ. և զանգիլ դնեն վերսանն ի չրջուր. անդ խմորն և թեմուեցուցանէ զշուրն, որպ ի զտիլն և ի պարզիլն՝ լինի նշ ըմպելի արբեցուցիչ զբրէն գինւոյ. այլ չէ մարթի պահել զայն առաւել երկար, ք զարուռս ուրեմն. ապա թէ ոչ քացախի. այժմ գուտնի անդ և գինի. ք զի ապանիացիք տարան անդր որթս յիւրեանսիոյ. որք ի սուղ Ժամի առնեն զ բազմացան յոյժ. ուստի ի գրուքսէլեան, յԼիբա, ի բիաբօ, և ի մոզվէգա. ոմն և այլ ամ պատուէր եւրոպիոյ, և ցորեան գարի և այլ արմտիք. այլև եղէգն շաքարաբեր, որ ի սուղ Ժամի ծաւալեցաւ ք զանազան տեղիս բէրուայ. չաքար նր ազնիւ է յոյժ, մինչև ք ասելոյ ոմանց՝ չիք ուրէք լաւագոյն քան զայն. նոյնպս բազմացել են անդ և ամ առաւել ընտանի անասնոց մերոց։

Ասէ բաց ի նորամուտ անասնոց ասել, գոանեին ի բէրուս և այլ անասունք ինչ սեփականք նմ. ք Լամա, որ է չորքոտանի բարձր 4 ռանաչափ. և երկայն 5. 6. հնձ ձեռուին. գլուխ նր վայելուչ է. այլն մեծ. դէմքն երկայն. չրմունքն Թանձր. վերին տատմունքն չեն հատանող. ոտքն կճղակաբաշխ ք եզանց. այլ կուտաս ունին մագիլս, որ նպաստաւ նշ էլանել ք ժայռատոր լպրծիւն լերինս. էգք նշ երկու առինս և եթ ունին. և առ մի նուագ մի միայն, կմ առ առաւել՝ երկու կորիւնս և եթ ծնանին։ Զկնի երից ամաց սկսանին ծնանիլ, և պահեն զծննդական ժրուքն մինչև ց 12 ամս. ի լինել 15 ամաց՝ զառամին տկարանան և սատկին. զսուս վարսն բէրուացիք փեսկ գրաստուց, բառնալով ի վր նշ բեռինս. չամ բաքայլ են, այլ չարուռնակեն զդնացս, առնելով չաւուրն 12. 13 մղոն. նաև չայնպիսի քարուս և գժաձարագնաց տեղիս, ուր այլ գրաստք ոչ կարեն գնալ. ոմն ի ջանել ի խոռոչս և ի խրամս, և ելանել ք գահավէժ ապառաժուտ լերինս, ուր և մարդիկ տկարանան ելանել. յորժամ զտեղի առնուն առ ի հանդչիլ, ի գուռս ի չանեն ք նմանուէ ուղտուց. և ք նշ ելանեն, յորժամ սուլէ վարիչ նշ. եթէ գիտէ ի վր նշ բեռն ծանր ք զսին, ոչ ևս ելանեն ի գեռնոյ. և ոչինչ հարուճած կարէ բնաւ չարժել զնոն, մինչև երբեմն առ սրամտուեն ինքնահարուճած սատկին հարկանելով զգլուխս ք գետին ասս և անդ, ք ելանել. ոչ խածանեն զչարուճածօղս, և ոչ աքացեն հար-

Հարկանեն, այլ միայն Թջանեն ըլ երեւա. ար երկու տեսակք են. ի ընտանի և վայրենի. վայրենիքն առաւել զօրեղ են և արագընթաց. և կոչին Կոճ Նապօ. երամովին չղջին յանտառս, և փախչին 'ի մարդկանէ. ձգի չեն գալան գիշատիճ։

Փոքօ։ Ի այլ տեսակ չորքոտանեաց նման լամայի, այլ փոքր ըլ գնա. զոր նոյնպես փակ գրատուս վարբեն. ար եւս երկոտ տեսակք են. ի ընտանի և վայրենի. վայրենիքն Վիկնա կոչին. սոր նոյ շիկագոյն է, և առաւել երկայն թաւ և պատռէական ըլ կուանաքօսաց. այնչափ երկչոտ են, զի առ ահի ինքնաման լինին 'ի ձեռս որսորդաց. զոր դիտելով որսորդաց՝ վարեն զնոս յանձուկ վայրս. և առ ձառնապարհաւն ըլ որ հնար է նոյ ելանել և փախչել կապեն լարս, զորմէ կախեն կոպերուս չոխայի կամ կաուոյ. որոց չարժեալ 'ի հոմնոյ՝ այնչափ զարհուրեցուցանեն զնոս, զի առ սասանիկ երկիւղին 'ի մի վայր խառնին և ճնան անշարժ. մինչև եկեալ որսորդաց անաչխատ ըմբռնեն և սպանանեն զնոս. բայց ե Թէ գայլ յերեսս նոյ կուանաքօս՝ նա ոչինչ երկնչեալ 'ի խրտվիլակաց անտի, համարձակ անցանէ ըլ լարն և փախչի. և վիկոնայքն եւս զինեն նոր. միս այ յօղի է, վայ լոկ վո աստէ և մորթոյ իւրեանց որ. ման զնոս. բայց միսն լամայի և կուանաքօսի՝ բարի է 'ի կերակուր. զոր ուտեն անդ, ոչ մեք զարհառս։ Ահռ առաւել շահեկան բեւրք բերուստ՝ են հանք ոսկւոյ, արծաթոյ, պղնձոյ, անակի, և այլոց՝ որք հրդեհակատար են ըլ եմ Ծ. բայց առաւել ք զգլխ առատ է անդ արծաթին որ գտանի և յատաղտոս, և 'ի մէջ ժայռից լերանց, և 'ի բիմ տեղիս գրեթէ ցերեսօք երկրի։ Ա յսպիսի էր հանքն ուքանգայոյ գտեալ 'ի 1713. որ էր իբրև կէսկ ձոյլ արծաթոյ. 'ի ակզբան անդ պատրաստեցաւ բիմ միլիոնս. բայց յետոյ 'ի սակաւ ժամէ սպառեցաւ. և այլ բիմ բովք Թէպէտ առատաբերք՝ Թողան անգործ. վո զի ոչ ընուին զանբաւ ծախսիս։ Քիչ մնացին զոր 'ի գործ ածեն 'ի բովս 'ի ցուցեալ զոսկին յարծաթոյ, և յայլ նիւթոց՝ ե Թագաւորական, որ գնայ անդ 'ի սպառ նիոյ՝ և գին նոր ք զպակս բարձրացեալ է. և Թէպէտ գտանին և 'ի բէրու բիմ մեծագոյք մնացին, այլ արքունի հրամանաւ ցցեալ են առհարկ՝ բայ 'ի միայն։ և 'ի վր այնորիկ եդեալ զնոյն կապանք. նոյնպես և բովք գվիգունի քուզքունի և արեգվիբայ՝ Թողան 'ի բայ վր նոյն պատճառի։

Բովք

Բովք լայքաքոդայ գաեէ՚ի 1660 մաս՝ի փանս քաղաքն՝ ի սկզբան անդ այնչափ առատաբեր էր, զի ուրեք ուրեք մրձաք հատանէին զարծաթն. և առ անչափ առատուէ՝ որ նր յամսէ սալչէաս Թոյլ ետ ամ սպանիացւոց անխոչիր գործել՚ի նմ. վնկ յետ կոչմանդ գիտէին անգր. բայց յետոյ ծագեցաւ՝ի մէջ նդ մարտ անհոմէր մինչև կոտորել զմիմեանս. այս ամիր առէձաց և սալչէանի զմահ. քրդ փոխ արքայն բերուայ ետ կախել զնա զփայտե. իբր սկզբնապատճառ և գրգռիչ այնր քրդական մարտի. զնի մահու նր արձակեցին ջուր՝ի մեսաղ անգր, և մնաց անգործ մինչև ց1740. յորժամ դէկոս քայէնացի միաբանեցաւ ը այլոց ոմանց մեծատանց առ՝ի հանել՚ի բազմահարուածս բովս անտի գրուբն. զոր հազիւ զնի 15 ամաց կարացին՝ի գլուխ տալ նել. ուստի այժմ ասի Թէ հանեն անտի արծաթ գրեթէ նոյնչափ, որչափ յիջևոյն հանէին ։ Այժ բովք բոդոսեայ այժմ առաւել հարուստ համարեն ը զայլս. որ գտաւ՚ի 1545. և ասի Թէ անտի մինչև ցայսօր ամի ամի ոտպաբերէ արծաթ 2 միլիոն վենետկեան ոսկւոյ. և ը այսմ հաշուի մինչև ց1788 էլ անտի արծաթ 486 միլիոնի ոսկւոյ. Ջայս պարտ է իմանալ միայն վը այնր արծաթոյ՝ որոյ հինգերդ մասն տուաւ յարքունիս. Թող զայն, զոր տեարք և գործաւորքն խորեն անտի. որ կարելի է Թէ հասաւ նէ ցերդ մասն, և աւելի ևս. այլ այժմ ասի Թէ ոչ ևս է նոյնիսկ առատաբեր ։

Պատմի Թէ գործաւորք մեսաղացն բերուայ առ՝ի պատուարել զանձինս՝ի Թիւնաւոր գողոշկաց ընդ գերաց բովուց, ուստեն տերև ինչ փոքրիկ ծառոյ կոչ Թփոյ, որ կոչի քօքա. և է նման մրտենւոյ. որ և յաձախ բուսանի՝ի շրջակայ վայրս քուաքունի. ասի Թէ զօրացուցանէ զստամոքսն. և զոհարթացուցանէ զղպիս. և այնպէս զկնանուն ։

Վաճառականունն բերուայ ը սոպնիոյ յատկագոյն ծաղկէզ էր յոյժ. այլ զնի կորուսանելոյ սպանիացւոց զձեռնասկայ կղզին, մեծագ նոճազեցաւ. ասկս յանձ խելոյ նաւուց անգրկացւոց՝ի ծովեզերս սպանիական ամերիկոյ. և՝ի պոռնս մեծամեծ յնաստաց, զոր գործեաց՝ի 1673 ֆիլիպոսԹիէր մորկան անգրկացի յամերիկա՝ի սահմանս սպանիացւոց. զբնմ նաւահանգիստսն ևր և զքզբս ասար հարել և քանդել. յորմէ առ Ժմ մի գրեթէ լուեաց երթևեկն նաւուց սպանիացւոց. և Թէպս՝ի վերջին Ժմս դուն գոր-

ծեղին սպանիացիք անդրէն նորոգել զվաճառակա-
նութիւնն ի բերանց ընդ բերուայ, բայց չհաս ի
չափն առաջին։ Այսօր բերուայ հանեն զվաճառս
իւրեանց ի նաւահանգիստն բանամայ։ զոր սպա անտի
անցուցանեն ի գեղեցիկ նաւահանգիստն՝ որ ի ծոցն
մէքսիքեան։ ուր ամի ամի հասանէ նաւահանգիստն սպա-
նիոյ։ և ասանկ անդ պէտքս վաճառս ի պէտս բե-
րուացոյց։ Իսկ ինքն բառնայ անտի քինա, տար վի-
կտնայի, գազատով, ոսկի, և արծաթ։ բայց այժմ
այս վաճառք նուազել են այնպէս, զի արքունի հասք
ոսկւոյ և արծաթոյ ամ յամէ ոչ երբեք առաւելուն
քան 4000275 արծաթի տուգամբ վճնկակոյ որ այժմ
առնէ զնշ 9 1435000։ ի դրամոց աստի սակաւ, կիմ
ոչինչ հասանէ ի գանձն արքունի։ վն զի գրեթէ
բովանդակ ծախք ի վարձ զնդի եկեղեցական և ծա-
կան պաշտօնատարաց, և զինուորաց կարգելոց ի
պահպանուն բերուայ։

Ջ. Բարք և սովորութիւնք նախնի բերուացոյց։

Բերուացիք ըստ բնածին բարուց էին պարզամիտք
ամենեւին, հեզ և հնար, տկար, փոքրոգի, երկ-
չոտ և գլխովին անկիրթք ի ոտիզմի։ վնկ այնպէս
փութով և առանց մեծ ինչ դժուարութեան նուաճե-
ցին զնոսա սպանիացիք. և կալան զհամառարած և
զրաղմագանձ ծնդ։ Իսկ ըստ ժամանոյ նման էին քա-
րայրակաց. անմորուս, և գերկ բոլորովին. բայց հերք
գլխոյ նոցա թաւ երկայն ճաղկ և սեաւ. որք ի գաշ-
տային տեղիս բնակէին՝ թաւս էին գոնէով, և իբր
հինգ չարեաւս. բայց լերնադաշնակքն սպիտակ, սա-
կաւ ինչ ըստ ի մէնջ. մէնդ յոյնց՝ որք ի լերանց-
ին կողմանս բնակէին ի մերումս ծխ։ Աներակուր նոցա
էր մսոյզ, և պէտս բոյոք և արմատք, զորս եփել
ուտէին. բայց զմիս և զձուկն բնաւեւն հում ուտէին
զօրէն գազանաց։ Ջգեստս մեծամեծաց էր բամբա-
կի շապիկ, և վերարկու ի վր. իսկ խառնիճաղանձն
դրեթէ բոլորովին մերկ չկրէր. և գունագոյն ներ-
կէին զմաշին իւրեանց. ունէին և պէտս զարդս
ոսկւոյ և արծաթոյ։

Տունք նոցա էին հիւղք աղքատաւորաբար ծածկեալ յար-
դիւ, առանց լուսամտի. զի ի դրանէ ներս առ-
նուին զլոյս. սակայն կարասիք և զարդք նոցա ըստ մե-
ծի մասին արծաթիք էին և յոսկւոյ. քանզ կարի ա-
ռատուն էր անդ ոսկւոյ և արծաթոյ։ Ըստ ջղքա-

կան կենաց առաւել զարգացել էին և հրահանգել, ք զալ ամբիկացիս · որոմ ակիզին արար մանք· քափալք առալին ինքնակալ նշ · ոչ ունելք ասել առուրև · ը մեծի մասին ի միասին բնակելին հաւա քեալ ի գեղս և յաւանս · իսկ այլք ցրուելք առա և անգ · ունելին թէր կի կայսր ինքնակալ, որ նըս աեր ի քուսկոն ք գլ արքայական · և իշխանս առ բահարգեալս նի, և օրէնս կի սովորութիս ք գլքա կանս և հոգևորս, ը օրոց վարչին գկեանս իւրեանց, յորոց զսանս նշանակելոցուք առուրև · ունելին և զա նագան արուեստս · երկրագործըն կարևոր ընկե բան կենաց մարդկան կատարելագոյն էր առ նի, ք յայլ տեղիս ամբիկոյ · և թէպետ չունելին արօր, և ոչ երկաթի բահ և բրիչ, սակայն լոկ փայտիճ ղոր կարծրացուցանելին առ հրով քաշ կակղելին ըզ հողն, յոր ոչ արք ևթէ, այլև կանայք ի միասին ը նի աշխատելին · և առ յարգի և պատուական ընծայե ցուցանելոյ ժողովրդեան զայս արհեստ սկիսանի, նոյն իսկ ինքնակալք, և որդիք նր ձեռօք իւրեանց մա կելին զանգ մի մերձ ի քուսկոն ք գլ · ունելին և ծա նօթուն իրն թէպետ անկատար՝ զձարտարապետուե սրուեսակ · ոչ երևի ի տաճարս արեգական, յա պարանս ինքնակալաց, յամրոցս, և յայլ հնոլկ շին ուածս մեծամեծս և ամրակուռս · զորս ստորագրեն զանազան պատմագրաք ասդնիացւոց · զի ատեղակք բազմոց յայնցանէ կան մինչև ցայսօր։

Ջարմանալի են մեծուն վիճակ՝ զոր ի կիր արկին ի շինուածս յայնոսիկ · զի ակռագս չափեաց զնի յայնցանէ և ասէ, Թէ երկայնուն նր էր 30 ռանա չուի · իսկ լայնուն 18. և Թանձրուն 6. իսկ վէմք առնոցն քուսկոնի՝ ը ասէլոյ նր մեծագոյն ևս էին · այլ առաւել հիանալին այն է, զի զայնպիսի մեծա հասոր վէմս առնուելն, ոչ գիարդ գտանէին գոյա ցել ի բնուէ · ուստի էին անձկալ և խորասքորոք · սակայն առանց երկաթի գործեաց, լոկ շիեելով քա րամբ՝ անպատմելի երկայնատուԹիբ յարմարելին ը միմեանս · և առանց կրոյ և շաղախոյ զօգեին ի վր միմեանց · բայց ջղի չունելին անէիս, կի այլ մեքե նայս առ ի վեր հանելոյ զայնոսիկ, յայն սակս այն մեծամեծ շինուածք նշ ցած էին · զի բարձրուն նշ չէր ինչ աւելի ք 12 ռանաչափս։ Ցամուրչք նշ էին ի պարանոց հիւսելոյ ի մերչ ուռեաց, և ի կնիս նոյ · զոր արկանէին խոտորնակի ի վր յորձանաց և դևոց զսգահեռական ի միմեանց · և հաստատէին

յերկուց կողմանց. յետոյ կապչին զանս պինդ ընդ միմեանս հիւսեալով ընդ նոսա այլ նրբագոյն պարանս. որով լինէր իբր հիւսուածք ուռկանի. ընդ որ մարդիկ ևս էին անցանէին. զի էր անբաւական ծանրաբեռն գրաստուց. զայս սեաւակ կամրջայ պահէին և ըստ պանիայիք մինչև յայսօր, սեսեալ եմք գժուարին էր կանգնել քարաչէն կամ փայտակերտ կամուրջ՝ ի վէր սրընթաց գետոց և յորձանացն բերութեայ, այլ առուել ընդդէմ, և առաւել հաստատուն և ամուր կուռ գործեն, ընդ զոր առնէին նախնիքն բերութեայք, մինչև ոչ միայն մարդկան. այլ և բեռնաւոր գրաստուց անցանել ընդ այնս։

Գիտէին գործել և զոսկի, և զարծաթ, և զայլ հրահալելիս, զորս հալէին և ստէին ի վառարանս չինեալս ի բարձրաւանդակ տեղիս. ուր փիկ փքոց՝ որ դեռ անծանօթ էր առ նոսն, փչումն հովմոց արձակեալ ոգւոյ. և չինէին յայնպիսեկ պէսպէս առնօթս և զարդս ի ձեռն պինդ գործեաց. ընդ գեաէին նոքա զարուեստս կարծրացուցանելոյ զպղինձ գրելիս իբր զերկաթ. զոր ըստ ասելոյ ոմանց՝ գիւտէին և նախնիքն մեր. այլ այժմ անծանօթ է առ մեզ. թէպէտ և առ բերուացիս գործածուին այսպիսի պղինձի գործեաց ոչ էր հնարք. զորս ի կիր առնուին միայն ի գործս նաւելիս, և փափուկս։ Գտան՝ ի քուսկոն և ի գվիդոն ի տաճարս սրեգական՝ անօթք, և ուրուական ինչ նմանութիք չորքոտանեաց և սողոց ի ձոյլ ոսկւոյ. յորոց յոլովք պահէլ կային ի գանձս գվիդոնի. այլ ի 1740 սպանիացիք ձուլեցին զոյնս. և հատին գրամս առ ի թիկունս հաստանելոյ կարդագիրեաց, զոր պաշարէլ էին անգլիացիք. զի ի բոլոր բերրս ոչ գտաս որ ի տպանիացոց, որ կրնալ ոսկւոյ գներ գնել զոմանս յայնցանէ, ի պահել առ իւրեանց նախնի որպիսուե բերուացուց։ Այս ամ յուցանէ, թէ բերուացիք թէպէտ առ հասմեմատութիք այլոց վայրենի ամերիկացւոց զարգացեալ էին ի քաղաքական կեանս և յարուեստս, բայց դեռ անկատար էին յոյժ. և իբր ի տղայոցէ հասակի մարդկային քաղաքական կենաց. ոչ գոյր առ նոն գործածութիք գրոյ, և ոչ տուբեռուել վաճառաց, ոչ գիր, և ոչ նշանագիրք, կամ գէթ ուրուական նմանութիք ինչ անակնել զիրս. ոչ թուանշանք, չ ռահիմ. այլ փիկ թուանշանի՝ ունէին հանգոյց պարեալս ի դունագոյն լարս. զորս փուխ փոս կոչէին. որք առ այլ ինչ չէին պիտանացուս. ևթէ

Թէ ոչ ՚ի Թուէլէ և առնել զՀաշիճ. զնոյն դոյնք ցուցանէին զնոյն առարկայս. իսկ ի բարքաշնչէր հանդոյց՝ զորոշէլ ինն Թիւ. բայց ՚ի քէն այն գունագոյն լարք և հանգոյցք՝ զՈարդ և այլայլեալ և դասաւորել, լինէին, ոչ բացայայտէին զկերպ, կամ զգործս դուխս ինչ, և գՀամ, նմին իրի չէր հնար նոքօք առաջի առնել զնահանջ պատմուհս և զՀամագրուհս. վայ Համագրուն ինքնակալաց բէրուացւոց՝ և ամ պատմուհք նոյ՝ զոկ յաւանդուհս հիմնեալ էին, և ոչ ՚ի լարս և ՚ի հանգոյցս յայնոսիկ. ոչ գրեցին ամենք ՚ի պատմագրաց սպանիացւոց։

Ը. ԱՀՆՈՓ, պաշտօնէ, և գիտուն Բէրուայ։

Յաս աւանդուհէց նախնի բէրուացւոց՝ յորոց աչն պատմաբանք սպանիացւոց, Թագաւորուհ Թին բէրուայ իրը 400 ամաց յառաջ քան զՏատանիկ անդր սպանիացւոց ակահ էր. բայց այս աւանդուհ անատոդ է ամենեին. ինդ Թէ և վիխտական. զոր ցուցանէ բոլէրդոսն ՚ի բանիկ երկուց առաւել և լեալն և արժանահաւատ պատմագրաց բէրուայ. յոր ակոսգոյն, և առաւել կարկիպատ վեկայ ծնեալ ՚ի մնրկ բէրուացւոյ, որ էր ՚ի Թէրրական զարմէ, և ՚ի հօրէ սպանիացւոյ. զի ըստ չէին աւելի քան 240 ամաց, յորս Թագաւորեցին ժբ ինքնակալք. զորս բէրուացիք Խաչ կոչէին. որոց վերջին եղև կուսաստ քափաք. որ մեռաւ իրը ՚ի 1527։ Ասի Թէ յիջ ըստ զսկսանիկ միապետութեն բէրուայ՝ ընակիչք նր սակաւ էին, և վայրագ ամենեին, բաժանեալք ՚ի մինչն ցեղս. զորոց յարհեստից և յամ մարգկային գործոց. վարէին կեանս զորէն անասնոց մերկ Թափառելով ՚ի ըներինս և յանտառս, որք ծածկեալ ունէին զերկիրն. ապա երևեցաւ առ գիշերքա քան լՀիճ ՚ի քօլլաս գաւառի այր մի մանրք քափաք անուանեալ, հանդերձ կնաւ իւրով. որ կոչէր մամա օքէլօ. կամ օքօլօ հուաքօ. երկոքին վհհափառ տեսլեամբ, և վայելուչ զգեստաւորեալ. ըստ պիչինկայ ծնեալք ՚ի սմին ձեւոյ. բայց բոպէրդոսն ասէ Թէ աւանդուհնիք բէրուացւոց ոչ ցուցանեն Թէ ուսան էին նք։ Սկսան քարոզել վայրենի ժողովոց բէրուայ, Թէ ինքեանք են որդիք արեգական՝ զոր պաշտէին բէրուացիք. որոյ կարեկցեալ ասէին ըստ եղկելի գաղանական կեանս ձեր, առաքեաց զմեզ ՚ի ժողովել զձեզ և ՚ի հրաշանդել ՚ի քրքական կեանս

և ուսուցանել ձեզ լինել բարի և երջանիկ։
Բիշք՝ ի վայրենի ժողովրդոց անտի ընկալեալ զանո
նց իբր երկնաւոր պատգամս, դնացին զնա նց՝ ի
քուսկոն. ուր զոեղի առեալ, սկսան շինել հիւղս.
որ եղև առաջին քղք և տեղի միաբան բնակուե բե
բուացւոց. մանքօ կրթեալ զարս՝ ի հողագործութեի
և յայլ կարևոր արհեստս. իսկ կին նր մամա ուսոյց
կանանց նրբեթել և ոստայնանկել. յետ ուսուցանե
լոյ նց զայնս, որ նախ առաջին կարևոր են մարդ
կային կենաց, ետ կերակուր՝ զհեստ՝ և յարկ բնա
կուե, սահմանեաց և զեղանակ պաշտաման արեգա
կան. կառոյց ոտաձարս, և հրամայեաց մատուցանել
նմ նուէրս յարդեանց երկրի, երբեմն և զոմ չըն
չաւորաց ոմանց. այլ ոչ երբէք մարդազոհս. արար
և զնչէն օրէնս քղքականս. որոչեաց զծաղովուրդն
՝ի գնչէն գաս. կացոյց՝ ի վր նց տասնապետս և հա
րիւրապետս. և ինքն կոյսս զդերագոյն ոորուն՝ ի
վր ամէն, ոչ միայն իբր Թիր Ծակալ, այլև իբր գը
լուխ կրօնի և քհնյպետ. իսկ ժողովրդն միամուռ և
սրտի մաքր ընկալաս զպատուհէրս նր իբր երկնա
ւոր պատգամաւորի և որդւոյ նյ. խորին խնի ակն
ածուե հնազանդելով նմ ակնարկուեց նր։

Ասա ըզ այսմ օրինակի հիմնեցաս ինքնակալութեին
բերդայ. ՝ի սկզբան անդ տարածուե նր փոքր եր.
զի սահմանն ոորուե մանքօ քափաքայ ոչ ձգէր աւե
լի, քե 8 փարսախս՝ ի քուսկոնե. այլ յետոյ յաջորդք
նր ըզարձակեցին յոյժ. զի ՝ի հիւսիսակողմն հասու
ցին զսահմանն նր մինչև ցանքաստայա դետն, որ ան
ցանէ ըզ հասարակածիկ. իսկ ՝ի հարաւոյ՝ մինչև
ցբնկի. յետ մանքօ քափաքայ Թիբրեաց որդի նր
ակքարորթա. տայս լբօկօ խափանկի. յետոյ մայեթա
քափաք. որ ըզարձակեաց զսահմանս ոորուե իբրոյ,
եւնէ՝ ի ձորոյ քօլաստայ, և անցեալ զՀիւսիսակողման
լերինս, կալաւ զբովանդակ ձորն քուսկոնի. զկնի
նր Թիբրեաց քափաք իւխանկու. որում յաջորդեաց
մամա քակուա. տայս եահաւր հուտքակ իւխայակե
որդի նր. այր քօլ պոզմեղ. որ յինքն նոհատեաց
ղըզմա ՝ի չըշնակայ ժողովրդոց։

Ցետ նր Թիբրեցին միմանց զկնի վերաքաշին, փա
չիաբուդէք, և քոյան. սա մեծացոյց զքուսկոն քղք.
և սկսաւ շինել տեսակ մի ամրոցի, զոր կատարեաց
յաջորդ նր գուփաք իւխանկի. որ կալաւ զքսկու,
և զգիւղսն ՁՀուս. սկսաւ շինել զՀռոմկաւոր ար
քունի ձնորհն ձգել ըզ երկայն ըզ բովանդակ տարա

ծուխ ՝ որուն խօրոց . և կարգաց ՝ ինձ առ ուրիշ դակս ՝ ի զինչն տեղիս իբր կէս մղոնաւ հեռի ՝ ի միջոցս . ոչ հեռի ընծանային . տանէին երբեմն և գՀնդհորդս բարձել յուս խրեանց : Յետ նէ պայազատեաց զՀՆ՝ կոստյանտ կի՛ հռաձա քափաք այր հանձարեղ և խոհական . որ բիւմ չնուէս արար ՝ ի բերու . առ սովաւ կատարեցաւ նախայիշատակել արքունի ՀՆդհն 1500 մղոն ձգել ՝ ի ծագ ՝ ի ծագ ը բոլոր ՝ որուն բերրուայ . և անցնէր ը լերինս և ը առաջար դժուարագնաց տեղիս՝ հորդերը և չնեղ ո ՝ ի բերրուացոց տաճանակիր անհնարին աշխատութ . բայց այժմ դրեթէ խաղաս քանդել ը և եղծեալ ՝ ի պնձոս պեսպես քղքման տղմվաց տպանիացոց ը միմեանս . առ սորին ՝ որուն չնեցաւ միւս ևս ձաղատարշ ՝ ի տափարակ վայրս առ ծովեզերքը . որ ՝ ի քուսիտնէ հաներ ՝ ի գվիդոն . և անցանէր ը ձաղիձս և ը աւազուտս . լայնուն նէր էր 40 ոռնաչափ . և յերկուց կողմանց հիմեեալ կայր ՝ ի վր ամրակուռ որմոց . երեսին մինչև տասը ՝ ի ջուր ամրակուռ

Հանատարհայ :

Սա չնեաց և տաճարս արեգական . և հնգկէ չտեմարանս . ամրացոյց զբոլոր ՝ ՝ որուն խրոյ . կա, առջեալ ՝ ի տեղիս տեղիս ամրոցս . էառ և զբովանդակ Թագաւորուն գվիդոնի . և անդ փոխագրեաց ՝ ի քուսիտնէ զաթոռ Թիգրուէ խրոյ . այլ հինէ նախնի և հիմնական օրինաց բերրուայ՝ (որ այգեբոյր Թիգրական զարմի առնել ամուսնութի ապատքոյ ազքայական ասէմի , զի մի պղծեացի արիւնն ազքայական , սրբազան համարել առ նա .) էառ իբր երկգ հին զդուստր ազքային գվիդոնի . յորմէ ծնաւ նմա որդի , անուանեալ ագաթալիա կի մեծահռաչ փա . և ՝ ի մեռանիլ իբրամ ՝ ի 1529 , կացոյց զնա իբր յաջորդ ՝ ի Թիգրուէ գվիդոնի . իսկ զնացեալ մանն ՝ որուէ բերրուայ՝ էառ հռաձաքարայ անդրանիկ որդ

էայ իբրոյ ծնեալ ՝ ի Թագաւորմ մերէ :

Իբ այսպէս զվիահեծան ինքնակալուէն բերրուայ յերկուս բաժանեաց . յորմէ լցաւ խռովութիք տխմարին ՝ ՝ որ մինչև ցայն վայր ՝ ի խորին խաղաղուէ վայելեալ էր ՝ ի սկզբանէ հիմնարկութի իւրոյ : Քանզի հռաձաքար իբր օրինաւոր յաջորդ Թիգրուէի , ազքարար եղբօր իբրամ՝ ի բաց կալ ՝ ի ՝ որուէ գվիդոնի . և ցալ ՝ ի հնազանդուէ նմ՝. իսկ ագաթալիա յինքն յանկուցեալ զընտիր ընտրս զօրաց՝ որոյ հայր իբր էառ զնգրուէ գվիդոնի , և վատասպրել ՝ ինձ , ար-

համարհեաց զպատգամն հուսաբարայ. յայսմանէ մարտ անհուէր գրգռեցաւ ի մէջ երկուց եղբարց. զառաջինն սկարացաւ ադամալխա. զոր կալաւ հուսաբար, և եդ ի դիպահոլ, այլ նա փախուցիչ անտի դարձաւ ի գվիդոն. և գտեալ անդր իւր օգնական գունդ ստուար, գիմեաց անդրկին ի մարտ, յայլեհաց հուսաբարայ. կալաւ զնա և պահեաց ի կալանս կենդանի առ Ժմկ մի. առ գիւրագոյն հասանելոյ զնչխանուհի իւր՝ յանուն նր հանելով հրամանս և կառավարելով զՆն. և զի գիտէր նա զանզգրուհի իրաւանց իւրոց ի Թէգրուհ, ուստի և երկուցեալ Թէ գուցէ ժղովրդն ի իվր յարուցէ ի բաց հանցէ զնա ի Թէգրուհէ, գուն գործեաց պատպահս հնարիւք սպառ սպառս Ջնջել զորբատան առհին արքայական. և որս կորոյս և վերկնչին հուսաբար. և ինքն պայազատաց զղօղոր Ն։

ի սմին Ժմկի հասին անդր սպանիացիք, և տիրեցին երկրին և այմ օրինի. չղջէր համբաւ ի մէջ սպանիացւոց բնակելոց ի բանամա և ի մարիէն, Թէ գտանին բազմահարուստ գնձք յարեւելեան հարաւային կողմն բանամայ. զորոց յիշագոյն առացին եր զաղօտ ինչ նշանս նուիրեալ պալատս. որ եգիտ և զմեծ ովկիանոսն հարաւային. և զի ի այն Ժմկս իւրէք սպանիացւոց վառեալ բորբոքեալ եր յոյժ ի գիւտ նորոյ երկրի, և ի սաստկութիւն գանձուց, որոց ղհոգմ առնէ էին ի մէջբերան և յայլ տեղիս, յայն ատկս բէմք յարանց սուսկակամայ ելին ի ինդիր այնց գնաց. այլ զի չունէին բաւականութիւն առ այնպիսի գործ ստրժանելի, և ոչ քաջահմուտ և երկայնամիտ առաջնորդս, այն ինչ փոքր մի նաւէին ընդ աչս ելանէր և ընդ հարաւ չերեկոյ միտս առ ծովեզերեայն, զոր սպանիացիք յամաք կոչեցին, կի երկիր հաստատուն, (ուր այլ ինչ ոչ տեսանէին, բայց միայն գետս լեռնային անտառամած անբնակս և անառողջս,) գառնային անդրէն ի բանամա. ստելով զՀամբաւս այնց բազմագանձ գաւառաց։

(1. Բնդ այն Ժմկս գտանէր անդր ի նե ի խորհրդ բանասարդ ոմն անուանեալ Ֆրանչիսկոս թիզզարոս. ազգէկորդի քաջատոհմիկ սերոյ հոյ ազգի և ի նոճատա կնոջէ. և կացուցաս արածել զհօտս. այլ քաջակորով պատանին ի բաց Թողէր զայն գործ

անարգ, իբր անարժան անձին խրատ, գրեցաւ ՚ի զինուորուն. և յետ ծառայելոյ զամս ինչ յհասալիս ՚ի գործ զինուորուն, էանց յամէրիկայ. ուր եցոյց բիւր գործս քաջութ. և ՚ի զինն գործառնեալ գե բազմից հանգիսացաւ։ Զի Թէպէտ ագէտ էր ՚ի գրոց, որ և ընթեռնուլ անդամ ոչ գիտէր, զի ՚ի տղայուն իւրում չառուն զնա յուսումն գրոց, սակայն ճոխացեալ էր բազմատարիկ ճրիւք՝ հոգւով և մարմնով. զի էր յառաջատես՝ ճարտար ՚ի հնարս՝ և լըջամիտ ՚ի խելամուտս լինել խորհրդոց այլոց՝ երկայնամիտ և տեւող յաչխատանս՝ ազիսատիրտ և երանաւոտ. և զի միանգամայն ատացիչ՝ ամ իւրոք քաջայարմար առ մեծամեծ գործառնութիւնս յօգուտ իւրէ. Թէպէտ և առ գումէթ ընկերին՝ զկնի եցոյց գործով. սա բարեկամացաւ ՚ի բանտին ըստ դեկտէ ալմակրոսի, որ նոյնպէս էր ՚ի նուաստ առմէ. և ՚ի տղայուն իւրում՝ ՚ի գաչոի անեալ. այլ ըստ կատարելոյն հոգւոյն և մարմնոյն չէր ինչ ըստատ ՚ի բիւզանդասէ։

Ըստ առ ոչինչ համարիմ զձախողակ պատմիչս և համբաւս զոր տարածէին ՚ի բանտին այն Թէթէամիս և անհմուտ նաւորդք, միաբանեցան եղանել ՚ի խըզդիր բազմագանձ Ծին. Ընդհորդեալ ըստ ովկիանոսն հարաւային. բայց ըզկի երկաբին և չունէին դրամս բաւական առ այնպիսի մեծ գործ, յայտնէցին զնոյն իւրեանց փափագինդասի տէրութեան քհնյն սպա նիացոյ. որ էր մեծաւուն յոյժ. և նա միաբանեցաւ ըստ նմ. ապա ՚ի միասին խնդ ապաթէ, զբիզզաբոս կացուցին ապարատիս և առաջնորդ զօրուին. զարմկրոս անուս ՚ի խնամել զամ պէտս զինուց և պարենից. և տանիլ ուր զնարդ պիտոյ լինէր. իսկ տէրութային յանձն եղև մատակարարել զկարեւոր գրաս. և նոսեէ ՚ի բանտին խորհրդածել ըստ բդեշխին՝ առ ինդասա այսր մեծի գործառնութէ. այս դաշնադրեալ հաստատեցաւ երդմամբ ՚ի վր պատուհական մարմնոյ և արեան նոն. զի տէրութեան մատոյց պատարագ, և զիր նշխարն բաժանեալ յերիս մասունս, զմինն ինքն ճաշակեաց. իսկ զայլ երկուսն ետ երկոցունց նոյ։ * Յիս այսոյս (ասէ բռաքերդասն) * յանուն արքային խաղաղութ հաստատեցաւ գաշ * նագրութէն միաբանութէն. որոյ առաջագիր նպատակ էր աւարառուն և կոտորած *։

Ապա ՚ի 1525 ՚ի մայ՝ 14 էլ բիզզարոս ՚ի բանտին՝ զի միայն նաւս. և 112 արամբք. և եմուտ յովկիա-

նոս անգր հաբաւոյին. բայց քզի ը այն ժամս գնա անտեղեակ էին սպանիացիք եղանակաց օգոյն հաբաւոյին ովկիանոսի, վասն յանյարմար ժամի եղեալ բիզարոս ՚ի Ճնդկ, յետ կրկնոյ գաւառս 70 ան բաւ տառապանս և վտանգս յոլիկոծուիլ ծովուս, ՚ի բոցակէզ ջերմուէ ը հասարակածիւ, ՚ի կարօտս կերակրոյ, ՚ի հիւանդութեանց պատճառելոց յաշխատութէ, և ՚ի յոռւէ օգոյ, ՚ի պղրպմաց զոր մղէին ՚ի զնդն ծովեզերեայ տեղիս ցամաքին ամերիկոյ, և մնաց ՚ի նահինգետս քուանայ հանդէպ կղզեաց մարգարտաց. սկիզբնէլոլ ը ուսնել ՚ի բանտայիցն նահատակ պարենից և զգեստ. քզի նուաղեալ էր զգեզ նէ. տուղ ինչ զինն եհատ և ալմակրոս. Ճնդկրգեալ ը նոյն Ճնդկ ը որ բիզարոս. և կրէր գրեթէ զնոյն վիշտս ՚ի ծովու և ՚ի ցամաքի ՚ի մաքառանցն ամերիկացւոց. յորում կորոյս և զմի աչեայ եբարոյ խոսկէ ՚ի նետէ. և Թէպէտ տեսանէին զայս եբերանց նզաճալեալս յոյժ. զի ՚ի 112 արանց բիզարոսի՝ և ՚ի 72 արանց ալմակրոսի՝ մեռան ոգիք 130, սակայն գտնիաբեայ նոցա եին բազմագնդ Ծէին՝ զոր տեսանէր էր ալմակրոս, որ յԱզգէնին եղև մինչև ցգետն սէյն յովհաննու ՚ի գաւառին փոխայանայ, չեռնոյ Թոյլ ձեռնհասի լինել ՚ի սկսեալ գործոյ անտի. վայ բիզարոս մեայ անգր. խոկ ալմակրոս գարձաւ ՚ի բանամեայ զօրաժողով լինել ՚ի ընդ զՀերին զօրավն եզբանց. որ և յետ բնչ աչխատուեց հազիւ կարաց ժողովել աւս 80. քզի լուծեր սպանիայոց զձախողսակ անցս նոյ, ոչ յօժարէին յարել ՚ի նա։

Ալբ՝ ընկալեալ սոյ զայլայլսի սակաւ առեան օգնութէ, գնաց եղեն ՚ի Ճնդկ. և զինի անբաւ ձախողութեանց և Թշուառութեանց զոր կրեցին գրեթէ ոչինչ ըհասս յաւարէն Ճնդկորդաւ, մանն ինչ զօրուն եհաս ՚ի խորն սէյն Թովմայի առ եզերբ գվիզոնի. և յառաջ խաղացեալ մինչև ՚ի գաւառսն ը հարաւս կողմն գետոյն զմբահաց, տեսին զերկիրն պարարտս և յուռթի, և բնակիչս զգեցեալ բամբակի հանդերձս, և զարդարեալ ոսկով և արծաթի զարգուսք, լցան ինդուէ. կարծելով Թէ այն իսկ հասեալ եղեն բազմագանձ. և եկեալ պատմեցին զիրան բիզաբոսի և ալմակրոսի հնդէ չախոցանեցը. և յորդորէին զնա դիմել ՚ի վր, վարեալ ՚ի ցանկուէ հարստուեց զոր տեսին. բայց նէ տեսեալ զնուազագոյն ապրանս եբերանց, որք և առ գմինդակ աչխատուեց և հիւանդութեց ակարացեալ էին յոյժ, ոչ իշխեցին յայն գործ

գործ վաճառաւոր ձեռն արկանել. այլ խոյս տուն
ի կալլոս կղզին. և բիզդարոս մնաց անդ հանդերձ
մասամբ ինչ զօրաց. իսկ ալմակրոս գարձ արար ի
բանամա որսալ օգնականս ի սպանիացւոց։

Բայց բդեաշխն բանամայ առեալ զլուր ազխից և
Թշնամաւուեց նմ, և կորսեան այնչափ արանց, ոչ
միայն ձեռազ զլուխ երթալ ալմակրոսի, այլև
պատուէր եա բիզդարոսի վաճելի դառնալ անդրէն
ի բանամա. և մի ևս պնդել զհետ մնոսի յուսոյ.
բիզդարոս ոչինչ անասց հրամանի բդեշխին. Թէպա
չմնացին առ նմա յարանց իւրոց, եթէ ոչ արք 13
եւԹ. իսկ այլք վհատեալք ի սարսափելի Թշնա-
մուէ՝ զօր կրեալ էին, Թողին զնա և դարձան ի
բանամա, ոչինչ անասցեր մեծամեծ խոտանեցեր.
իսկ նա նովին սակաւաթիւ խմբիւ, էանց ի կորկո-
նա կղզի անբնակ իբր յատաղով տեղի ապատանի.
և մնայր անդ շուրջ օգնուիս զօրաց և պարենից
ի բանամայէ ի ձեռն ալմակրոսի և տէրդ քայի.
ակնառելով Թէ նք հաւանեցաւցին և բդեշխին,

ՈՂ և ԼԶև։

Քիչ յետ հանապազորդ և շերեկար Թախանձանաց՝
ուներով ի կալլն իւրեանց և զբոլոր ժլիգն՝ որք մե-
ծամասն ազազակէին ընդդէմ բդեշխին, եթէ զարս
քաջակորով՝ որք մն հայրենեաց եդին զանձինս ի
կլիս, առանց ինչ յանցանաց Թողու ի վտանգ կոր-
ուեան յանդէն և յանբեր կղզի անդր, ուր ուրեմն
հաւանեցուցին նմ առաքել փոքրիկ նաւս մի բիզդա-
րոսի. բայց զի մի իւիք իրք երևեսցի նպատակ
նմ առ նոր իւն ճնդհորդուէ, չտա Թոյլ ուժք բը-
նաւ մտանել ի նաւս անդր, բայ յոմանց նաւավա-
րաց։ Եչտա նաւն զկնի մնալոյ բիզդարոսի և արանց
իւրոց յանտառամբ յանբեր յամայի և յօձալից կղզի
անդր՝ ամիսս հինգ. որք առ գժոխալին յոյուէ օ-
դոյն՝ և առ ի չգոյէ կերակրոյ՝ ի յեմին յուսահա-
տուէ հասել էին. մինչ հաստատել զմիմս մտանել
զանձինս ամէնի ալեաց ահիմանու, Ջ այլ ևս յա-
պաղել յայնմ մնայարեր վայրի. այլ իբրև տեսին
զնաւն, նոյնհետայն իբրև ի մեռելութէ ի կենդա-
նուէ փոխեցան. և մոռացեալ զնմ տառապանս՝ անդ-
րէն վառեցաւ յոյս նմ յուջադէնն լինել։ Վայ փնկ
դարձ առնելոյ ի բանամա, յոյր սակս բդեշխն ա-
ռաքեաց զայն նաւս, խոշտանգին զնոք աբանեչեան հա-
րաւ. և յաւուր քառերորդի զկնի մեկնելոյ նմ ի
կորկոնայէ, տեսին և զծուխս բնչուայ ի 1526.

և հասեալ ՚ի Ծոյն կուսայագվէլայ եկեն ՚ի ցանաք . և դիմեալ ՚ի ներքս , հասին ՚ի գումարեղ . որ է իբր 3 աւանձանաք հեռի ՚ի հարկածէն ՚ի հարաւակողմն . ուսեալ զերկիրն քաջ մշակել , և զնակիսս նր հրաշ հանդիպեալս ՚ի քրիստեան կեանս , և վայելչապէ զգեստաւորելս , լցան հիացմամբ . այլ առաւել հիացեալ զնո միանդամայն և վառեալ բորբոքեաց զաչահոսել նոցա առաւել ոսկի և արծաթի զարգարուց և սպասուց , զոր տեսին ՚ի նմա և ՚ի մեհեանս նմ . և չկրկնաւ ՚ի մի անգ ՚ի լրանալ զերկիրն , պահելով զգեստաւորեալ համ ուրեք ըստ բնակչաց երկրին , փոյթ կալ քաջ թիզարոս ՚ի ձեռս բերել զամս կռչեցեալ կնն դանին . զոր բերուացեալ վն պրաատուց վարչին . և անօթս նիւ ոսկւոյ և արծաթոյ , և զայլ ձեռս կերոս . Էառ և զերկուս պատանիս , որոց ունէր ՚ի մտի ուսուցանել զլեզու սպանիացւոց , ՚ի լինել նմ Թարգման . և գարձաւ նոքօք անդրէն ՚ի բանակս .

ուսան 3 անօք յառաջ մեկնել էր ։

Բայց սեսնէր թիզարոսի և ընկերաց նր , զի ոչ պատմուճան զհարսուսէ երկրին , և ոչ հաւասար առհասարակ զոր բերել էր , կարօղ եղեն յօժարեցուցանել զգեղչին բանակաց տալ նմ զնուռս , առ ՚ի գալոյն ածել զերկիրն , պատճառելով զնուռաղուցն պատանեացւոց բնակչաց բանակաց , երկրին դաշնակից ՚ի քրիստեան հաւատոյ ՚ի առաքելոյն զբիզարոս ՚ի սպանիա ծանուցանել զերան կարօղսն կայսեր , և խնդրել ՚ի նմ զնորին թիզարոսի զգեստագոյն գգեստուն , անկաս ՚ի գգեստեն բանակաց . զնոսա նորդուն գգեստի զնո ալմակրսն . և զնացուն ՚ի ամէրոգայն , յերկրին զոր ունէին սահման զնո թագաւորեցն սպանեացւոց ։ Խակ թիզարոս հասեալ ՚ի սպանիա , և ցուցեալ զլատաւա իւր կարօղսն , ոչինչ փոյթ կալաւ զնո ընկերաց իւրոց . այլ սկսաւ ՚ի փառասիրուե գնոն դործեաց զնա ՚ի գրադոյն իշխանութեն անձին սեփականել . ուսան և կացուցաւ գերագոյն գգեստի ՚ի փոխարէն . և հանրական ընդպատերազմ զօրաց . և աջնջանաք բոլոր երկրին , զոր կալցի . այլ զնի ինդիր սեւուգեացին չէր խոչընդոտն ինչ իւրոց իշխանութեց , ընկալաւ զնո նր զնացուն . խակ զնո ալմակրսն խնդրեաց զհրամանատարութեն ամրոցի ինչ , զոր ունէր ՚ի մտի կանդնել ՚ի գումարեղ : Զայն իբրև գիտաց ալմակրս լցաւ գառնութ սակս անհատատարմութեն թիզարոսի . զնայ կամէր հրաժարել ՚ի նմ , և առնել նոր ընկերակցութ ՚ի իսախանել

նել զյառաջադիմութիւն նր. այլ բիզզարոսի սեպհական զվնասն մեծ, որ ունէր ծագիլ անտի, խրով գերզգօն խոհականութիւն զնջոյց վնասիցն զսաստումն ալմակբոսի. զի ինքնակամ հրաժարեցաւ յիշխանութենէ ա-ռաւելութեան. և խոստացաւ առնել, զի նմ տացեն այն հինգ ամ անկախութիւն. և առնուլ անդրէն միա-ցան ընդ միմեանս, բարձեալ զկռիւն ի միջոյ։

(2. Հաւատն էն բոլոր։) Ի բրև հաշտեցաւ ալմակբոս ընդ բիզզարոսի, դիմեալ երիցսանն միանգամայն նորոգելոյն զդաշնագրութիւն. և բիզզարոս ի 1530 եղ. ի Ճնուար 3 փոքրիկ նաւուք, 185 արամբք և 37 երիվարօք. իսկ ալմակբոս մընաց ի բանտին ոմ յԱլէն ի պատրաստել այլևս զօրս և արձակել զկնի նր. բիզզարոս յետ 13 աւուրց Ճնուհորդւոյն եհաս ի գետաքո. բայց բանտն հոլմոյ և յորձանաց ծովու վարեաց զնա ի հիւսիսս, կողմն իբր 300 մղոնաւ հեռի ի դաւմպեզայ ուր դեմ եգեալ էր երթալ. վայ ի ծոցն սպեն մասթեհսի սակեցաւ հանել զզօրս իւր ի ցամաք. անտի դիմեցին ընդարաւ վիշտս անհնարինս կրել ի Ճանապարհի. ի սովէ ի ջժնդակ աշխատութենէ և ի պեսպես հիւանդութենէ. մինչև փոքր միւս ևս ի բաց ի-մոլուլ զնա զօրականացն. այլ իբրև հասին ի գետաքուէ, մուսայան զնմ վիրաւոր. սեպհական զգաւառն բազմամարդ և փարթամ, ուստի և անյագաբար յարձակեալ ի գլխաւոր չէնս երկրին՝ յափշտակեցին անօթս, և զարդս ոսկւոյ և արծաթոյ աւերեն ընդ 30000 փեսոսաց. և այլ ևս աւար բազմ յոյժ. յորմէ վնասէն զմանն ինչ առաքեաց բիզզարոս առ ալմակբոս իբր առհաւատչեայ հարստուն երկրին. և ընդմանն ինչ ի նիգարակվա առ քաղաքորով արս ոմանս, առ օրսալոյ պէտ։ Եւ ինքն յայնմ վայրէ յառաջ խաղայր առ ծովեզերեայք, ընդ ամ սեպհս բռնանալով ի վր եկեղեցի քնակեաց. յորոց ոմանք խոյս առեալ փախչէին ի նեղբերն կողմն Ծին. իսկ այլք առ երկիս ի ինքնին անճնաւորս լինէին նմ. Եհաս և ընդ-փոխնա կղզին՝ որ է ի ծոցն կուայագվէլոյ, բայց ոչ նովին գիւրութ. զի քնակիչք նր գազանաբարոյք էին, և ոչ հեզահամբոյրք և փոքրոգի, ընդ որ նակեաց ցամաքի. զոր հարիւր զինի վեցամեան պատերազմի կարօղ եղև նուաճել. անտի էանց ի դաւմպէզ. ուր հասին նմ յոգնութիւն ի նիգարակվայոյ արք 30 առաջնորդեալք յերկուց կողմանց զօրապետաց.

տայ. և հիշէ նոքօք յիշէ խաղացեալ եհաս ի գեհեն բնեբայ. և հիմնեաց անդ զառաջին բնակուճ սպա- նիացւոց ի բերու. զոր կուչաց ոչ միջայիէ բնե- բայ։ Ի նմին ժամի յուղէր պատմ առաքել ի մէջ երկուց եղբարց, ՚ի հուսարքայ, և ադատալնիայ ի պատճառս Թէքրեան իշխանուհւոյ, ոմն ի վեր անդր յիշ- չատակեցաք. զոր ժամ քաշադէպ համարեալ բիզան- բոսի առ ի գլուխս հանել զնորոնդրդ իւր, ոչ ևս մնաց զի օդնուճ հասցի նմ ի բանակայէ. այլ շուտ համարեալով զանակաւաթիւ զօրս զոր ունէր ընդ իւր, որք էին 62 հեծեալք, և 100 հետևակք, (քանզի զայլս եթող ի պահպանութիւն նորակերտ ամրոցին աբյն միջայիէլի,) դիմեաց ի նեղքեին կողմն երկրին ի քաջասանեցեաց. զնոքա փոքրիկ առ սրով կոյր բա- նակեալ ադատալնիա բարձմանութիւն զօրաց։

Ընդ ամ անգլիս ընդ որ անցանէր քարտղէր զանձն հրեշտակ խաղաղութեան առաքել ի չգոր ինքնակալին քաղաքիւղայ. ընդ սակաւ հետևորդ խառնեալ ասպնիայ- ւոց՝ որով տերեցին ամերիկայ. վայ ոչ ոք ի ընակեալ երկրին իշխէր ընդդէմ յաստնէ նոյ. այլ ամենեքեան ընդ մարդասիրութիւն և մեծարանօք ասպնջական լի- նէին նմ. ունելով զնոր իբր երկնաւոր հակս. նաև նոյն իսկ ադատալնիա կորով ծանեալ զգալուստ նոյ, մինչդեռ հետևորդն էին հրեշտակա աբձակեաց ընդ առաջ նոյ կրկին անգամ հանդերձ մեծագին պար- գևօք խօսել ի խաղաղութիւն ընդ նմ. խոստանալով տալ նմ խաղաղական մուտ ի քաջասանեցեաց։ Կորով և հաս անդ բիզանդիոս, եմուտ խաղաղութիւն ի քղքն. և կալաւ ինձանս յընդարձակ ապարանս շրջապատեալ ամրակուռ հողաբլուր պատուարաւ. և առաքեաց պերնանդոս սոսոս, և զերկայր իւր գլխերդինանդոս ի բանակին ադատալնիայ, որ 3 միւնս հետև էր ի քղքէն. յայտ առնել նմ զնաղաղական գործս իւր- և տալ հրաման ինքեան զի յանդիման լինցի նմ. և ընդան ի բերան խօսելով յայտ արարաց նմ զիմաս- չան գալստեան իւրոյ. իսկ ինքնակալն ադատալնի- փա բիզ մեծարանօք և մարդասիրութիւ ընկալեալ գհրեշտակն նր, խոստացաւ ի վաղիւն ինքեին եր- թալ յայցելութիւն նմ. յայնմ վայրկ բիզանդոս և այլք իւր ծարաւիք գանձուց և անբաւ Հռոմեց, զոր հրեշտակք նր տեսին ի բանակ անդր, խոյհելով զգոսամբ ածել զադատալնիա, ըստ օրինակի քորթիսի, որ կալաւ զնինեթգզամա զինքնակալն մէքսիքոնի. բաժանեաց զհեծելազրն կերպ փոքրկի գունդս,

ը հրամանատարութ ելիյ քաջ ղօրագլուխայ՝ յորոց
մի էր եղբայր նր. կարգեալ ի զնէն տեղս. եսկ
զհետեւակս դասաւորեաց ի մի դաշտ. առնէ ի նմանէ
արս 20 յիւր թիկնապահս. նոյնպէս և զերկու մեծա-
մեծ ամիրագործս, և զայլ հրաշէնս եւս պատրաս-
տել. պատուիրելով նոյ զի ի տալ նր զնշան, նոյն
հետայն ետքն յարձակեսցին ի տեղւոջէ իւրեանց։
ի վաղիւ անդր եկն եհաս ադաթաքէխա մեծաձանձ
գնս չքով. բազմիւ յոսկիակուռս գահոյս, և բարձեալ
ի վր ուսոց մարդիմ և նեղբին սիրելեայց իւրոց.
առնելով առաջի իւր արս 400 ի հորդիւ ձնորհ. և
զնոսին անհամար բազմութիւն իշխանաւորաց և սոսկա-
կանաց. ը արս էին և զնոսին խուռնիւք երթեղոյակ և
հոգաւորք. որք ը պատմելոյ ասպանիացւոց էին
աւելի ք 30 հզր։ Իբրև եմուտ ադաթաքէխա յիշ-
ջևանս ասպանիացւոց, վրնկեհեսիս վալվերսի քինի
զօրուքին բիզդարոսի եր ըառաջ նր, ունելով ի միում
ձեռին խաչ, և ի միւսն աւետարան. և սկսաւ քա-
րոզել նոմ երկրպագիլ բանիւք զքրիստոնէական
հաւատոյ. խոսելով վմ արարչութ Այի և մեղաց նո-
խաօրն. վմ մարդեղութ բանին նյ և յարչաւանաց
և մահուան և յարութ նր. վմ ը ենհանութ իշխանութ
հռովմայ հայրապետին. և վմ պարգևելոյ նր զբոլոր
ամբրխիս արքային քաղդիլոյ. ապա սկսաւ առել
պել զնա ը ենութիլ զքրիստոնէական կրօնս. Ճանաչել
զնբարգոյն իշխանութ հռովմայ հայրապետին. և
հնազանդել արքային քաղդիլոյ. և խոսանայր նոմ
զի եթէ զայս ամ արասցէ, այնու հետև արքայն քաղ-
դիլոյ եղելոցի միջս պաշտպան ետրութ նր, և ասցէ
նոմ հնազդրդել ի թագաւորութ իւրում. ապա թէ
ոչ՝ զնեանն կործանումն ապառնայր նոմ. զայս ամ

Թարգմանաբ խոսեցաբ առ նա։

Իսկ ադաթաքէխա սակաւ, կամ ոչինչ խմայեալ յեր-
կարաձիգ բանից անտի աբեղային, եհարց ցնա՝ թէ
ուսա՞ ուսել էր նր զայն օտարաբուր բանս. պիտի
եմ աբեղայն՝ ի մանանէ ասաի. և մատոյց նոմ զա-
ւետարանն. զոր սնձկանօք առեալ ադաթաքէխայ,
զի չէր նր երբէք տեսել գիրս. և փոքր մի չղջելով
զնոցանէն մերձեցոյց յականն, տեսանել թէ խո-
սիցի՞ ինչ նոմ. ապա ասէ՝ այս ոչ խոսի ինչ. և զայլ
բացմամբ ընկէզ զայն ի դետին. Յայնժամ աբեղայն
լի ցասմամբ սկսաւ գոչել մեծաձայն, * ի զէն ըն-

* Թագաւորութ մվ քրիստոնեայք ի զէն ընթացաբութ
ի զի արշաւարկեցաբ բանն նյ. առ ասս կոխեցաբ
ւ աւե

ի ասեռատանն • առէք զվրէժ յամբարիշտ չանց առ ի տի *։ Կոյնժամայն ետ նշան բիւղարոս զօրաց իւրոց դիմել ՚ի մարտ՝ զորս հաղիւ զսպեալ էր ցայն վայր • հարան փողք, և զօրքն յիւրաքանչիւր տեղեաց յարձակեալ խոյացեալ ՚ի մէջ յոդնախուռն ամբոխին, սկսան կոտորել զնոս անխնայաբար • իսկ եղկելի բէրուսացիք զարհուրեալ չէաբերէ ՚ի գազանային կատաղուէ նոցն, յամենածախս հրաշինուց և յամենի երիվարաց, զի չէր նոցա տեսել երբէք երիվար, զպաշտեցան երկիւղիւ • ոչ փախչել գիտէին, և ոչ ընդեմ յառնել թշնամեաց, կիսպաշտանեալ անձանց • այլ զօրէն խաշանց խռնէալ ՚ի մի վայր ձագանակ լինէին անողորմ սրոյ, և հրաշինուց սպանիչացն, և կոխան երիվարաց նոցա • իսկ մեծամեծք և ազնուականք մեռանէին զվտանգ անձանց, խուռն ընթացք դիմէին առ ինքնակալ իւրեանց • և շուրջ պատէին զնովաւ, զի մի վտանգ ինչ հասցէ պատուական անձին նոր • յայնմ վայրի գազանաբար յարձակեալ բիւղարոսի ընդ ոմանց յանդգնագոյն զնոսա ոչ օրոց իւրոց, պատառեաց զխոսմն • և հասեալ առ գահոյս արքային կալաւ զնա, և ընկէց ՚ի վայր ՚ի գահոյից անտի • և տարեալ յիկնանս իւրեանց եդ զնա անդ ՚ի կալանս։

Իբրև տեսին բէրուսացիք զի ըմբռնեցաւ ինքնակալ իւրեանց, մեծաւ ոգենռաւ առ հարկ ՚ի փախուստ ձեռնէին • և սպանիչացիք ըստ մեծի զէնս զնոսա, յանխնայս կոտորէին զնոս • այս անագորոյն կոտորած երկարեաց մինչև ցմուտ գիշերոյ • մեռան յայնմ աւուր յեղկելի բէրուսացւոց անթի աւելի քան չորեք հազարք • իսկ ՚ի սպանիչացւոց ոչ ոք անկաւ • և ոչ իսկ բնաւ խոցեցաւ ոք բաց ՚ի բիղարոսէ, որոյ մի ձեռն փոքր մի վիրաւորեցաւ • բայց և այն՝ ոչ ՚ի բէրուսացւոց, այլ ՚ի մոյ ՚ի զօրականաց նոր մինչ աշխատ լինէր սրինել զնիզակն։

Պատմեն կոմարա, և պէնզոնի, թէ մինչդեռ սպանէնայիք կոտորէին զեղկելի բէրուսացիս, վազվզուկ աւերակաց սկզբնապատճառն այսր եղեռնական սպրդոյծէ, անդադար խրախուսէր, և գրգռէր զզօրս սպանիչացւոց, մեծաձայն գոչելով, * Ծայրիւ սրոյ • խոցեցէք զնոս ով քաղցելիացիք, և մի հարկանէք • բերանսն, զի մի բերեսցին տուրք ձեր *• եթէ արդարև Հնձարիս ինչ և այս, ապաքէն մոլեդնուէ աւերչիս անցոյց զկատաղուէ ամենի գազանաց։

Ցետս այսր անողորմ կոտորածի դարձան սպանիչացիք

յօթևանս իւրեանց խնդրեալ էրը գովանի ինչ գործ քաջուձե գործել։ Եւ բիզաբոս ածել առաջի իւր զառաւտիւ ինքնակալն։ և բարեկամ ձեռնադրուիլ նմի, քանզի վախճարել զնա։ բայց նա լի էր գառնութի։ առեալ զանձն յանկարծակի իմն մահուընէ ի գերեզմանոցէրս բանակաւոց։ խոստացաւ ընծայ զնեհանին յօրում փակել կայր, (որ էր երկայն 12 մանաւատ։ և լայն 16) ոսկի հարծանեի ահաւոյք ցաւագնաց հասակ մարդացափ բարձրուն, և յանձն առնուլ գնմ պատմանադրութիւն զոր պահանջեացեն ի նմանէ, եթէ տացեն նմ ազատուն։ հաւանեցաւ ը այն բիզաբոս։ և ազատալխա վղինկի հրեշտակս արձակեաց ի քաղաքն ի գվիգոն և յայլ տեղիս, ուր մըխիթէր կայր առատագոյն գանձ ոսկւոյ և արծաթոյ։ ժղղդբ բէրուայ՝ որք կաթոգին էին առ ինքնակալ իւրեանց, բերմ յօժարութիւն փութային ի կոչումն հրամանի նր։ և ախսան բերել և կուտել անդ ի քաքաստաղ քա զոսկի և զարծաթ։

Ընդ այն ժամս ը ի 1532 ետհաս ալմակրոս բազմութի զօրաց։ ը որ ուրախ եղև յոյժ բիզաբոս։ բայց առաւտեալ ինքնակալն լցաւ մահաբեր կասկածանօք։ տեսանէ զի Թշնամիքն օրըստօրէ բազմանային յՀի իւրում։ Մխանգամանսն ի նմին ժամի աղդ եղև նմ, եթէ ոմանք ի սպանիացւոց հասել ի քրտական, գնացին յայցելուն հուսալքայալ եղբօր իւրոյ ի կալանս, ուր ինքն եգեալ պահէր զնա։ և եթէ նա առաջի առբարել նց զնշաւանս իւր, խոստացաւ տալ նց գառնբ բիւմ, եթէ ձեռնտու լինին նմա ի ձեռս բերել զքրիստրեն իւր։ Այս լսեր արհաւրօք զեղեալին ազատալխա։ գիտեալ զանյագ ցանկուն ոսկւոյ սպանիացւոց։ մկր առ ապահովացուցանելոյ զնեհանս իւր՝ առաքեաց վղինկի, և սպան զնա ի ծածուկ։ բայց ինչ ոչ օգնեաց նմ այն։

(3։ Մահ ազատալխա։ Յայնմ վայրի ածէին բէրուացիք էիվա ինֆնալին, զնստատակել գանձն ի քաքաստանքա։ որոյ մեծ մասն հաւաքեալ էր։ և խոստանայր ազատալխա, թէ և ձեացեալն փութով եկեսցէ։ իսկ կարօտ և ընդարձակ զօրք սպանիացւոց, տեսեալ զայնպիսի կուտակ ոսկւոյ, այնպէս բորբոքէլ վառեցան վաղագոյն ի ձեռս բերել զայն, զի չզնոզացուցին լցանել բոլոր գաշնագրեալ գանձուն, այլ փութացուցին վղինկի բաժանել։ յօրմէ ետին հարստացան։ և մինչ եղ-

կելլեն ադատալիփա ակն ունէր մերձհնալոյ ազատուե
լ դաշնագրուն, բիզդարտա և ալմակրտա և այլք
խորհուրդ առնէին ժուժացուցանել զմահ նր. բայց
առ պատրուակելոյ զկենդանական բռնաւորուն իւր
եանց, խորհեցան դատաստանական օրինօք քննել,
և դատապարտել զնա ։

Վճիռ առեան կազմեցին, յորում գահագլուխ բազ
մեցան բիզդարտա և ալմակրտա, և այլք ոմանք յընտ
երոց նոյ նասան դատաւորք և դատախազք, և փաս
տաբանք իբր ի կողմանէ ադատալիփայ. ամէն ոտա
նիստիւք և ծարաւիք արեան նր. քննեցան յանցանք
նր, կազմեցաւ մուրհակ անբասականութեց նր. որոյ
գլխաւորքն ահա այսոքիկ են ։ Ադատալիփա աղջ
կորգի՝ ընկէց յաթոռոյ զօրինաւոր ժառանգն, և
յափշտակեաց զարքայական իշխանութիւն ։ Թէ սպան
զիպքայր իւր զշնմարիտ արքայն ։ Թէ կռապաշտ է ։
Թէ ոչ միայն Թոյլ եւս, այլև հրամայեաց զոհել ըզ
մարդ արեգական ։ Թէ ունի հարձս բազմս ։ Թէ ի
ժամէ բանաւարկուե իւրոյ սկսաւ ել եր, և յիւր տեղ
ծախել զարքունի գանձս. որք ըստ իրաւանց անկ էին
ինքեանց՝ իբր օրինաւոր տիրապետողաց երկրին ։
Եւ Թէ զրգռեալ է ժողովուրդ իւր զնոն առնուլ
ընդեմ սպանողացդ ։ Ապա միաբան հաւանութ դա
տաւորեցին զնա զի կենդանւոյն սպրեսցի. եւ վաղ
վաղուց արեզայն՝ ի լրումն եամ քաշաւորձուէց իւրոյ
իբր օրինազեա ծնողաբան՝ հաստատեաց զդատաւճիռն
եղեռնական իւրով սեռազգրութ ։

Իբրև գիտաց Թշուառական արքայն զվճիռ մահու
իւրոյ, յոնորեցաւ ի մտաց. լայր և անկանէր ա
ռաջի բիզդարտոսի, և ազաչէր զնա առաքել զնա ի
սպանիա. զի անդ գտանցի յարքայէ նշ. բայց ոչ
անկաւ բնաւին գութ յանագորոյն սիրտ բիզդարտոս
այլ հրամայեաց՝ զի վղղկի սպանցի. յայնմ վերջին
գառն ժամու մատուցեալ վաղվաղակի յորդորէր զկե
կելլեն շուռնել զմիտսուն. որոյ փոխարէն խոստա
նայր մեզմել զտանջանս. իսկ տառապեալ արքայն
յերկիւղ մահու բմբռնեալ, եղոյզ հաւանիլ նմ. և նա
անխորհուրդ մտաք վղղկի մկրտեաց զնա. որ և ոչ՝
Թէ գոյր արդեօք այլ ած բաց յարեգակնէ գիտէր
բնաւ, Թող Թէ զմարգարէն բանին, և զայլ հար
կաւորս առ սէր խորհուրդ մկրտուե. ուստի և փեակ
այրելոյ, կանեցին զնա զնեայսկ ։

Յետ մահու ադատալիփայ ազատաղեղ Խանգարեցան
ամ կարգք բերդեայ. լցաւ Ծն խառնուբ. քզն բզմբ
յիշ

յիշխանաց և 'ի զօրավարաց՝ իբր 'ի կապանաց լուծ ձեզ 'ի գլուխս դնել զօրաժողով լինէին, և ինքնիշխանութիւն տիրէին. և այնուհետև ոչ ևս ինքնակամ անձնատուր լինէին սպանիացւոց ոճրագործն, այլ բուռն պնդիւք գիմագրաւ լինէին նոցա. յորս բազմ անգամ ոչ սակաւ հարհճամս ածին զնոսքօք. առին 'ի նոցանէ և երկիւղս, և սուսերս, և զրահս, այլև հրազէնս, և սկսան այնուհետև նոքօք մարտնչել։ Ընդ այն ժամս սպասամբեցաւ 'ի սպանիացւոց և մանաւանդ քաջիք, զոր բնակիչք քուսկոյի Թիբերացոյն փիկ հուսաբարայ հօր իւրոյ. բայց կայր նոճաձիղ ձեռամբ սպանիացւոց. սա խարէութիւ եւեալ 'ի քուսկոյենէ արքայանիստ քաղքէ 'ի պատճառս ոճախաղ բուռն խրթիք, զոր կատարէին բերուացիք 'ի տեղւոջ ուրեք, ոչ կարի ինչ հեռի 'ի քուսկոյենէ, ժողովեաց վշխկի երկերիւր հազար զօրականս. որովք և առ ձմի մի գողացոյց զսպանիացիս. այլ ըստ այն ժամս առնէր սպանիացւոց՝ որք գտանէին 'ի զնդին կողմանս ամէնեքին, զնոսա հարսաուռն բերուայ, գուռնդաց գունդ գիմէին անգր յետ կողմանց. և հասեալ մինոցանց յօգնութիւն, յետս բզմ պնդմամբ նոճաձիղին զնոսա բերուացիս. և կալան զայն ըստ ձախակ Թիբերուն։

Ասէ յետս այնորիկ անհաս գժնդակ երկպառակութիւն և մարտ քաղքացոյն 'ի մէջ բնիզզարոսի և ալմակրոսի 'ի պնդմամբ գահագլխուռնե և տիրապետուռնե տեսչաց ոմանց. և Թոզոլ զբերուացիս, սկսան ըստ միմեանս մարտնչիլ. զառաջինն զօրացաւ կոյսն ալմակրոսի. այլ յետոյ զնոսի պետութ անցոյց և նենգաւոր դաշնագրութեց բնիզզարոսի՝ պատեցաւ ալմակրոս. և յետ երկար բանաւարկութե՝ 'ի 1538 հրամանաւ բնիզզարոսի հեղձուցաւ 'ի բանտի. և ապա հրապարակ կաւ հասաւ գլուխ նոր. որ էր 75 ամաց 'ի լինս քաղաքի, զոր նա իւրն հիմնեաց։ Իսկ բնիզզարոս իբր հանրական առաջնորդ այնր ըստ ձախակ Թիբերուն, միայնակ կալաւ զհրամանատարութե նր. բայց ոչ յետս բազմոց ինչ և ինքն չարաչար օրհասիւ վճարեաց զկեանս. քանզի կուսակիցք ալմակրոսի ոչ ևս կարելով հանդուրժել անիրաւութեց և զրկանաց՝ զոր առնէր նոցա և 'ի յետնին Թիբերացոյն ապստամբեցան հասեալ էին, միանգամայն և առ 'ի հանել զքէն վրիժոս ան իրենց, խորհէին սպանանել զնա. յորոց սրբ 18 միաբանեալ՝ առնելով 'ի գլուխ զՏեբաստա, 'ի 1541 'ի յունիսի 26 յաւուր կիրակէի զնին Ճաշուն առ սերաստրկ մահ Յայտարանս բնիզզարոսի՝ հարին ի ան-

անդէն ապաներն զնա. ըստ նմին և զայլս ոմանս, որք կային առ նովաս. և նոյնհետայն ընծայեցէ արուեստս ունելով 'ի ձեռս զարհուրանաշաւս սուսերս, հրաւ տարակեցին ըստ քրգն զնոյ բռնակալին. և կացու ցին ըստնաւոր բգեշխ բերուայ զորդի ալմակրսոյ երր օրինաւոր յաջորդ հօր իւրոյ. յորմէ և առաւել տասակացաւ երկպառակուհեն. քրգն առէ նր զայն հանրական իշխանուհի, սկսաւ բռնանալ 'ի վր ժո ղովրդեան. յակիւսակեաց զգանձն արքունի. երարձ զառանձնս գառաստանաց զնարգեալս յինքգոյն. տա բագրեաց զինշամիս հօր իւրոյ. և այլ բիւր բռնուհս արար։

Յայսմ ձմրի եհաս 'ի բերրս քրիստոփանոս վաքա ան քաստրս՝ այր մեծարս օրենագէտ և արքունի խոր հրդական առաքէ 'ի սպանիոյ ըստնաւոր իշխանուհ 'ի բառնալ զերկպառակուհեն, որոյ համբաւ յինքեմ իսկ հասել էր 'ի սպանիա. և 'ի բարեկարգել զնա ռաւարարքեն երկրին. այլև 'ի յաջորդել յինանուս բգեշխուհ, եթէ ոչ գոցէ կենդանի զբիզարոս, արդ հասել նր 'ի բերրս, վզիզկի յարեցան 'ի նա կուսակիցք բիզզարոսի. և տեսեալ եթէ չէր հնար այլազգ զերան վհարել, եթէ ոչ՝ պատերազմաւ, յոյն սակս յատաջ խազաց 'ի քափտս. որ իւր 200 մշտնա հեռի էր 'ի քրուսկոնէ, ուր գտանէր յայնժամ փոքրն ալմակրոս հանդերձ բանակաւ իւրով. անդ 'ի 1542 'ի սեպ" 16 'ի դիմի հարան միմեանց. յաղթող գտաւ ակքասգրս. ձեռնակալ արար զալմակրոս. և հրաւ

մայեաց հրապարակաւ գլխատել զնա։

Մինչդեռ այս գործէր 'ի բերրս, խորհուրդ առ նուին 'ի սպանիա վն բարեկարգելոյ զքգքական կառավարուհ ըստ ամենս ամերիկայ, յորս սիրելին սպանիացիք. նմին իւրմ առաքեցաւ 'ի բերրս պլասքոս նուհնեզ վեյայ իբր փոխարքայ հանդերձ նոր օրի նագրութիք. 'ի 1544 եհաս 'ի լիմա ըստ պլեզոյ ստորա կարգել խորհրդականաց. և անդ հաստատեաց զա թոռ գերագոյն տունն համարհն սպանիական բե րուայ։ Այլ փակ բառնալոյ նր գիտաւուն, ա ռաւել ևս բորբոքեաց 'ի ձեռն անխոհեմ և բռնա կան գնացից նորոյ. քրգն կամեցեալ համբուրել 'ի գործ դնել զարքունի պատուէրս, զորոյ ժղչիդն սպանիական շարժեաց յատելուհ ըստդէմ իւր. որք միաբան ազերսանօք կոչեցին զինաւոլոս բիզզարոս, զկղզայր մեծին բիզզարոսի, որ 'ի նմին ժմրի գը տառէր 'ի բլուդա. լինել ինքեանց գլուխ և պաշտ

պան

պան ընդէմ պատերազմին. նաև խորհրդականք նո՛ր ոչ հաւանէին ընդ խիստ և բռնական գնացս նո՛ր. յորմէ յայտնաւոր տեսանէին օր ըստ օրէ մեծամեծ չարեաց ծագիլ. վա՛յ յայմ իրողութիւն ընդէմ դառնայիս նմա՛. և միշտ դուն գործէին՝ ինչպատա ժողովրդեան. տալին ազատուի կալանաւորաց, և իրաւացուցանէին ըզբողոք նոցա։

Եպա նեղին ընդհանարտուի այնչափ զօրացաւ, մինչև փոխել ի յայտնի թշնամուն. զի միաբանեալ առնեսկայաց, բանտարգել արարին զիսորհրդային նախ ի տան իւրում. ապա տարագրեցին զնա ի կղզի մի անբնակ, մինչև գացեն դիպողուն գարձուցանելոյ զնա անդրէն ի սպանիա. և ինչպէսք կալան զերազոյն առաջնորդուն յամ իրողութեց՝ ի ամին ՃՄիէ եհաս կոնստալա անդ ի լիմա զօրու ծանուռ. զոր առեսկալքն յանուն Թագաւորին սպանին կացուցին հանրական բդեշխ բերուայ. և նա եմուտ ի քղքն արքայավայել շքով առնուզ զժառանգուն իշխանուէ իւրոյ. այլ փոխարքային պլատրոս նուիրեց ազատուն գանել յաջորդանաց գնաց՝ ի դէմ պէդ. և անդ բացեալ դրօշ արքունի, զոյնկոյն յարեցան՝ ի նա բազմեալ ի գլխաւորաց և՝ ի սուսկականաց ազանիացւոց. որք նեղել և վշտացել էին ի բռնական և ի ժանտ գնացից կոնսալվոսի բերզարոսի. և նոքօք հանդերձ չոս արար պլատրոս խաղաց ի գվիդոն՝ ուր կայր բերզարոս հանդերձ բազմամարդ զօրօք. և անդ առ գվիդոնիէ ի ՌՏԽՁ. ի յունվ 19 ի դիմի հարեալ միմեանց, տկարացաւ կողմն պլատրոսի. և ընդ նահանջիէ զօրաց իւրոց՝ անկաւ և ինքն յայնմ մարտի. զորոյ զդէմն ետ բերզարոս հատանել, և ցցել ի վեր հրապարակական կախաղանի գվիդոն քղքի. և ինքն եմուտ ի քղք անդր մեծաշուք յաղթանակաւ. և բռնակալեաց զերծուն բերուայ։

(4. կապոյտ ամսեան) յորժամ լուր այդր ազատեալն ի սպանիա, ազատամարտ եհաս ի սպանիա, մեծ մասն խորհրդականաց ազբանեացն սպանիոյ՝ կամէին նոյն հետայն հրատարակել զիսիշատուս ազատամարտ ընդէմ Թիքրոնէ սպանիոյ, և իսոնէ պատուհասել զնա յօրինակ այլոց։ Բայց տեսանէ զի բիմ գժուարութիւք, և վտանգ մեծամեծք ի առաջ լինէին այսմ, խորհեան քաղցրութ բռանալ զիսուովուէն. և զինքեանս։

տեսլեան մեղմով և զկնճռոտ կամսոյ նշ՝ ամբիծ ի խաղաղասէր և ի հնազանդութեան արքային. յայն սակս ընտրեցին առաքել անդր հրեշտակ խաղաղութեան զկերտս տէրտէրական քննել պատուականաց և խորհրդականաց ոչխարաց քրիստոսի, զոյն առաքինազարդ հովուապետութեան հանձարեղ և զգուշաւոր. որ մեծաւ չափ երբեք վարել քղքական ինչ պատուհասարութեան, սակայն ի գլուխ տարել էր երբեմն բիւր յաղողութիւն զգաժողովրին և զծանրակշիռ իրողսն. և ոչ զի վաղեմական շքով և իշխանութեամբ երթիցէ նա անգր ժառանգաւ նոր եղեալ և այլ աւագաւ, և զորք յօգնականութեան. քանզ նա ոչ ինչ յայնցանէ էառ յանձն և ոչ իսկ թոշակ գրամոց վճռ պաշտօնատարութեան իւրոյ, զի մի ծանրացեալ տրթմութեան գանձուց. և այսպէս յամէ որ ինչ ի գիւրութեան և ի շքեղութեան և ի փառս անձին իւրոյ հայէր, քանզ ի քաց հրաժարեցաւ. քանզ ոչ նոյնպէս և յայնց՝ զորս կարեւոր տեսանէր ի կատարումն տպաւորութեան յոր ընտրեցաւ. վճռ հնգրեաց զընծանութ և զանկոտար իշխանութեամբ յամ իւրս. և ի վր ամ կարգի անձանց. քզի յայնի տեսանէր նա ԹԷ ամ ջանք իւր անգործ լինէին, եթէ իշխանութեամբ իւր ամփոփեալ լինէր լոկ առ մատնաւորս իւրս. զի չէր հնար յամ պիտոյս գիմել ի տպանիս յայնչափ հեռաւորական ՃԷ. խորհրդականքն ոչ իշխեցին ընտրել նմ զպետական պատուոյն. քայց կոչեալս կայսր՝ որ քանզ խելամուտ էր բարելաւութեամբ նր, առանց ինչ կասկածանաց ընտրեցաց նմ լիով զամ։

Ընդ՝ի ՇԽԶ ի մայիսի 26 եղ ի Հռոմ իբրև առաքական քննիչ սահմանաձիւք պաշտօնեից երթալ նր ուխտել զսահմիկս իմն տպատուհանել առանց գրամոյ և առանց զորաց. և հասեալ ի քղքն կոչեցեալ անուն ՀՅ, և անտի ի բանաձև, յերկոսին տեղիս էս բիւր մեծարանօք ընկալան զնա կուսակալք և քղքացիք, առաջալ զնոսարհ կերպարանս նր, և պշնահամբոյր և զհաղագարար գնացս, որ յայնոսիկ բարբառ քարոզէր և ասէր. չեմ ես առաքեալ սպառազօր վրէժխնդրութեան, այլ միջնորդ խաղաղարար ի քաղքացւոյն և զառնելս ի զառնալ զօրէնս՝ որք խաւարեցուցին զսիրտ Ժողովրդեան, ի ներել անցեալ յանցանաց, ի հաստատել զի բոսին զկարգ և զպատգարութ ի կառավարութ, և ն. այս բանիք ՀՀմոյեցին իրօք ի մեծն խաղաղարար գնացից նր, զի ի պաշտօնատարացն բիւզանդիոսի ձգեցին ի հնազանդ

գումն։

գուէ կապայի։ բայց ոչ նոյնպէս և զբիզարոս, որ էր յայնժամ՝ի լիմա։ Քզի երբէք լուեալ նա զհատանել կապայի՝ի բանամս, թէպէտ զայդ ըստ նմին ծանուցաւ նմ և եղանակ և վախճան գալոտեան ներ, սակայն գիտելով զանօրէնութիւն իւր, և զնաքաւութիւն զոր արար իւրում արքայի, խուվեցաւ յանձն իւր, ոչ և գլխաւոր հատմահ էր, ոչ ակնոնելով անպատուհաս զերծանիլ։ Վայ առաքեաց զոմանս՝ի մաերիմ պաշտօնէից իւրոց՝ կաշառանօք հատանել ցուցանել զնա գառնալ անտի՝ի սպանիա։ զոր եթէ ոչ առցէ յանձն, պատուէր ետ մահադեղով կրճ սրով սպանանել զնա։

Այլ երբէք հասս եթէ և ոչ մին յերկուց անտի յաջողեցաւ, այն զի լուեալ ևս թէ կապա կալաւ զնաւահանգիստն իւր զոր ունէր՝ի բանամս, լի եղև մտենգնութ։ և նոյնհետայն հատատաւեաց զիւրս յայտնի պոռնիս էլանել ընդ էմ։ և սպառ սպասս խորտակել զնա։ զի դեռ ոչ գիտէր, թէ ոգի վտանգնջուկ անկել էր՝ի մէջ սպանիացւոց բերրուայ։ և բնմի յայնցանէ յորս ինքն առաւել վստահացեալ էր, անցել էին՝ի կողմն կապայի։ յորոց մի էր և հինոյոսա, զոր նա ինքն բիզարոս կացուցել էր քաղաքապետ բանամայ և հրամանատար նաւահանգիստի իւրոյ՝ որում և յանձնել էր զնախայիշատակեալ ընտանական ոճիրս սպանուէ կապային։ երբև ազդ եղև կապային՝ ահեղ պատրաստէ պոռոմի բիզարոսի, կարևոր վարկաս առ կատարումն պաշտօնատուրն իւրոյ զբանումէ՝ի գործ արկանել։ Թէպէտև ընդ էմ կամաց իւրոց։ որ ցանկայր առանց հեղման արեան զերան՝ի գլուխ տանիլ։ վայ փութով ժողովեաց զօրս՝ի նիպարակվայոյ, ՝ի կարդագինեայ, և յայլոց տեղեաց, և չոչ արար՝ի քուսկոն։ բայց մինչև էր հասել՝ի տեղի ճակատուն, բնմն քանահնդար եղև քաղցրութ՝ի միաբանութ և՝ի հաշտութ առնել զբիզարոս, այլ չեզև հնար։ զի նա՝ի բազմութ զօրաց իւրոյ վստահացեալ, արհամարհեաց զամ առաջարկուհս կապային։ այլ խաբեցաւ։

Քանզի երբև եհաս կապա՝ի քուսկոն հանգերձ գնդաւ իւրով, ունելով ընդ իւր և զարքեպիսկոպոսն լիմայի, և զնշանաւոր գլխաւորսն քուսկոնի, և զայլ բազմութ եկեղեցականաց, այն ինչ մերձ էին երկաքին ճակատք՝ի դիմի հարկանել, երկու՝ի գլխաւոր զօրապետաց բիզարոսի՝ մարակէզ զերկուսս՝ի բաց վազելն՝ի գնդէ անտի՝ի ներ, և եկեալ անճառութ

եղեն կապարայի. յայսմանէ չփոթուիմ մեծ անհաւ՝ի բանակին բեզդարոսի. զի տեսանէր զբերաց զվտարանելոցն երկուց եպեսկոպոսացն լքան լուծան. ուստի և ամենեք գաղտագողի՝ի բաց փախեան՝ի բա նակէ անտի. այլք զինքնակից եղեն. և մեծ մասն գնաց յարեցաւ՝ի զօրսն կապարայի. զորս ոչ ահեղ սպառնալիք բեզդարոսի, և ոչ աղաչանք նոր կարող եղեն նահանջել։ Եւ այսպէս գրեթէ՝ի կէս ժամուայն սուղ գունդ նոր որով կարծեր՝ի ձեռս բերել զինքնակալուն համօրէն բերուայ, ցիերեցան եղեն, իսկ նա տեսեալ զանձն յանգերծանելի կորուստ մատնեալ, աղաղակեաց գառնացեալ սրտիւ առ սպա կաս զօրագլուխս ոմանս, որք մնացին առ նմա. զինչ ինչ մնայ մեզ առնել. պիտի եւս մի ոմն՝ի նոցէ. յարձակեսցուք՝ի վր ամրագոյն կողման Հակառոյ Թշնամ ւոյն, և մեռցուք քաջութիւ ըստ նմանութե հուպ մահացեց. բայց բեզդարոս ոչ զօրեաց զայն առնել. այլ առ սահակ վհատուն մուռացեալ զառաջին քաջու թիւր, ինքնին անձնասուրս եղև միւսմ՝ի զօրագլուխ կապարայի. և նմին ժամու ձեռնակալ եղև և քարվայալ փոխանորդ և հանիսոյ բեզդարոսի մինչդեռ գունն գործէր փախուստ լինել. որով և կատարեցաւ փափաք կապարայի. զի առանց հեղման արեան վճարեցաւ պատերազմն՝ի 1548. տարւ յետ օրինաւոր գահատեան քննուեն գլխաւորացն երիդրին և. և եղև վախճան բազմամեայ հանրական խռովութե և

ներքին պատերազմ սպանիացւոցն բերուայ։

Իսկ կապարայի ըստ իւրում խնամուոյ հանճարեղ կա նխաւօրութե՝ի կարգի եդեալ զամ իրս որչափ ինչ մարթի էր, գարձաւ անդրէն՝ի սպանիա նովին ազ գեսուէ և անչքեսէ որով մեկնեցաւ անտի. բե թեալ ըստ իւր ոսկի և արծաթի անբաւ՝ի գանձն արքունի. իսկ կայսրն և մեծամեծք սպանիոյ՝ մեծապատիւ չքով ընկալան զնա. առնեն նմ զնշանսուին վաղնջուայ. և նա զնուագորդ աւուրց իւրոց անցոյց յանդորր առանձնուն պատուական՝ի կայսերէ, և

սկսեցեալ յամին առ Հարկ։

Զայս ամ խռովեալ սպանիացւոց՝ բերուացեալք փոկ միաբանելոյ ընդ՝ի նզ առ՝ի վանել զնա յԱֆ իւրեանց, յարեցան՝ի կողմն երկպառակելոց. զի իւրաքանչիւր կողմն ունէր՝ի ծառայսն իւր զրազմունն բերուացոց՝ի բառնալ զդնէնս և գկարասիս իւրեանց. ՝ի հոգալ նզ Ճնչհ. այլև՝ի պատրիլ յորժամ պիտոյ լինէր. ապա իբրև հասատացան խաղաղուն

ղուշ ի մէջ սպանիացւոց, դարձուցին նք զնոսա
իբրեանց ի վր դուփաքայ ամուրայ որ էր ժառանգ
վերջին ինքնակալին բերուայ, և կայր ապատա-
նեալ ի հեռաւոր լերինս. կալան զնա, և ի 1571
հասին զկղզւսն նր. զնոյն արարին և այլոց մեծա-
մեծաց բերուացւոց, զորոց կարծիս ունէին յապս-
տամբուել մտաւորել։ Եւ յետ այնորիկ ոչ ևս իշխ-
եաց ոք ի բերուացւոց գլուխ ամառնալ Ընդեմ
սպանիացւոց մինչև ց1742. յորում մի ոմն բերուա-
ցի ի քաւակայ գաւառէ՝ որ սակս զանձնէ իմանել
յալքայական զարմէ, ետ հրամարակել զանձն թա-
գաւոր բերուայ. և զօրաժողով եղև ընդեմ սպա-
նիացւոց. բայց և սա հարաւ ի սպանիացւոց, և
կուսակիցք նր ցրուեցան։

Ը. Կառավարութիւն Բէրուայ։

Յայտ է յառացելոցս ի վերոյ՝ Թէ կառավարու-
Թիւն բերուայ էր միապետական. և իշխանուն
ինքնակալաց նր անկախ գլխովին և անկոտոր ի
հոգևորս և ի քղքսկան. քզի ըստ որում իմանին
նք ի սերնդոց մանչս քահանայ՝ որ եղև առաջին
օրինագիր նց ըստ երկոցունց ևս, պահեցին և նք
միշտ միաւորել զնոյն իշխանուն։ Սք անուանեալ
կոչին Ինկա՝ ի քչեչուա՝ զի ոչ ասացաք, ման-
ք քարողէր զանձն որդի արևու. և ի նմ առաք-
եալ։ Վնկ համարել էին նք յաչս ժողովրդեան իբր
հակք երկնայինք. և զարմն նց սբ և ընտրելիկ.
ուստի և արգելեալ էր նց առնել ամուսնուն այլ
ազգոյ տոհմի իբրեանց. զի մի պղծեսցի արիւնն
ալքայական. վնց որդիք մանչօի առնն կանայս
զքոյս իբրեանց. իսկ սերունդք նց յետոյ ըստ մի
մեանս ամուսնանային. ցեղն ալքայական որոշեալ
էր յայլոց իշխանաց ի ձեռն ճանաչուց հանդերձից
և զարգուց. զոր չէր օրէն այլոց ի կիր արկանել։
Պէտ էր շուք և հանդէս ինքնակալին. որում
ժղիդրն առ հորի պատիւ և պաշտօն գրեթէ նոճ-
ային ընծայիլ. ոմ բանք և հրամանք նր իբր երկ-
նային պատգամք համարել էին առ նոն. մեծամեծք
հայհոյին յինքնակալս իբր յեակս բնութ գերագոյնս
ք զինքեանս. և ոչ երբեք յանդիման լինէին նց,
առանց ունելոյ յոտս իբրեանց զգեստ ինչ ի նման
գերուճ և կոթրիչ հնազանդութ. վնց չուներն նք
պէտս ի կիր արկանելոյ զգեստուն, առ ի պարզ
ասել

ւանդել ժողովրդեն ՚ի կնքութեան հրամանաց Քրիստոսի զի ինքնայօժար հնազանդեին նմա յամի ։

Եւ յիրաւի՝ ՚քզի Թէպէտ այսպէս մեծ էր իշխանութիւն ինքնակալացս, սակայն ոչ իբր բռնակալ, այլ իբր հայր էին ժողովրդեան. յամի զօրաւոր և զքաջի նոյ ինդրկուով. յայն սակս բոլոր Թիւրքաստանն բերեալ ըստ ժամ ժամս ինքնակալացս Քրիստոսի, միշտ յանդգնէր խաղաղութեանց վայելեաց. և եթէ արժան իցէ հաւատալ պատմութեանցդ, ոչ ոք յինքնակալացս Քրիստոսի առաջ երբեք պատրաստեալ ՚ի կռիւ յերդանիկ և ՚ի կռիւ զաղջ՝ ըստ այլոց վայրենի ամերիկացւոց, կամ վասն ագահութեան, այլ միայն չարժէր ՚ի դէմ առ ՚ի բռնաստացուցանել զնոսա և հրահանգել ՚ի քրիստոնական կեանս. և ուսուցանել նոյ արհեստս, զի անդորր և երջանիկ կեանս վարեսցեն. որ յայսմ ամենի է, զի ՚ի յաղթել նոյ և ՚ի նուաճել ըստ Քրիստոսի Քրիստոսի, ոչ վարէին ըստ նմա իբր ըստ այլ ազգաց, այլ ունէին զնա իբր զսիրական ժողովուրդս, բաժանորդս առնելով ամ ազգաստացեալ և չահեկանութեց, յորս վայելէին ժողովուրդք Քրիստոսի ։ Ամ յանցանք գործեալ ըստ ամ օրինաց պատժել լինէր գլխատապատուիք. զի ունէին զայն ոչ իբր լուկ յանցաւորութեան մարդկային օրինաց, այլ իբր Թշնամանս առ Աստուած. ուստի և անարժան համարէին զայնպիսին վայելել ՚ի կեանս, զոր խոստովանէին ունել յաստուածային իրենց. և այս իսկ է պատճառն, զի հազիւ երբեք գործէր եղեռնութիւնք ՚ի մէջ բերութեանց։

Բոլոր մշակիք երկիրն բերեալ էր բաժանել չորս մասունս. առաջինն նուիրել էր արեգական. երկրդն ինքնակալին. իսկ երրդն ժողովրդեան. պերճսին ևս ժողովրդն մշակիք. նախ պկաշուածս արեգական. որոյ արդիւնք սահմանել էին ՚ի պէտս քրմաց, և ՚ի շինուած տաճարաց նոցն. ըստ նմին գործէին և պկաշուածս որոց, և այրեաց, ծերոց և տկարաց և պինուորաց, որք պինուորէին ՚ի պահպանութիւն Տէրն. ապա մշակքն պկաշուածս ինքնակալին. և զորդիսն նոր համարէին ՚ի հերկաց չուեմարանս ՚ի պէտս Թիւրքական ծախուց. զի ոչ գոյր առ նոսն գործածուել դրամաց. և ժողովրդն այլ ինչ հարկս ոչ տայր ինքնակալին, բաց ՚ի մշակելոյ պկաշուածս նոր. իսկ կալուածք հերկ ժողովրդեան բաշխել լինէին ըստ Թուոյ անձանց իւրաքանչիւր գերդաստանի. բայց ոչ տային նոցա իբր սեփական սեպհական, այլ միայն ըստ ամի. և ապա դարձ նոր բա-

ժամանակս առնէին. վայ և անգթագար փոխոխէին կալուածք ի յաւելուած և ի նուաղել թուոյ անձանց գերդաստանաց. ի սկսանել զնշակուն առնէին ոտն ցնծալոյ. և մի ոմն յարքունի պաշտօնատարաց խոստովն ածէր զժողովուրդն յանդս. և ի ձայն երաժշտական նուագարանաց և երգոց խրախուսէին զնոսա ի գործ։ Ձկայր ոք գտանալ առ նոսա. քանզի խառնիճաղաճէին զգանազանութիւնս, ունելով զդանազանս կուռս իւրեանց ըստ ցանկութեան. վայ ոքն անկարող էին գործել, դնէին զնոսա ի պահպանել զերծանեալ արտարոյս ի Թռչնոց. և ի հարկէ չեմարանէ մանկարարէին զկարևոր պէտս նոցա։

Բազում ժողովուրդ բերելոյ յերիս գաս բաժանէլ էր. առաջինն սկսեալ ի ստորին գաստ՝ էր ոտիկաց. որք անուանեալ կոչէին Լանափոխ. զգեստ և տուն նոցա ունէր զմանաւանդ իմն ձև զնոցն յայլոց. իսկ գործ նոցա էր բառնալ բեռինս. և կատարել զայլ ամ նարգագոյն գործս. երկրդ գասն էր հնարկ քաղքայեաց. իսկ երրորդն աղնուականաց. զորս ասպանիացիք Օրէյօս կոչէին. ի զարդուց՝ զոր կրէին յականջս. և ի վեր քան զնս էր զարմն արբայական, կի արևորգիք։ Ահա այսպիսի էին օրէնք և քաղաքին կարգ նախնի բերելոցն։

Է. Կրօն, և Եկեղեցական Բերելոցն։

Ոյա է ի գրելոցս ցայս վայր երէկ բերելոցիք ի սկզբանէ աւուր մինչև ցժամս՝ յորում հասին անդր ասպանիացիք, կային ի խորին ինն կռապաշտութեանէ. որք և պաշտէին զարեգակն և զայլ երկնային լուսաւորս. ունէին ըստ ամ տեղիս մեհեանս և քուրմս. որոց գլուխ և մեծ քրմապետ էր ինքնակալ նոցա, որդի արևուս անուանեալ, և Թարգմանի կամաց նոցա. ունէին և պատարագս և զոհս, զի ըստ հրամանի մանաւանդ քահանայ առաջնոյ օրինադրի նոցա՝ մատուցանէին արեգական նուէրս յարդեանց երկրի. զոր նա կենդանաբար ջերմութեամբ խորով բուսուցանէ և հասուցանէ, և զձեռակերտս ինչ արհեստի իւրեանց. որով խոստովան լինէին ի նմին լուսաւորիչ լուսոյն այնց արուեստից. զոհէին երբեմն և զոմանս յանանուանց, ի՝նչպէս երախտեաց վճռ անուցանելոյ զնոսա արեգական ի պէտս մարդկան։ Ցոչ ըստ զնա ասացեալ լուրեանց ի քաղքական միաբանութիւն, և ընդունել օրէնս ի մանից քահանայ։ Մատուցանէին և

մարգարէիս. բայց յետ այնորիկ ոչ ևս. զի մանր և այլ ինքնակալքորք Թագաւորեցին զկնի՝ ի սպառ սպրուա բարձին ի միջոյ զայն գազանական սովորու թիւն. քաջ գիտեալով, եթէ չէ մարթ հօր բարեբարի ոգի կարծէին զարեգակին՝ հանել ը զնուաճն որդ ւոյ. վայ ը վկայելոյ կարկիզասայ վկայ՝ ինքնա կալք բերուայ ոչ երբեք չազախեցին զսեղանս ար ևու այնպիսի անագորոյն զոհիւք. և Թէպէտ բնիկ յառաջնոյ սպանգարոյ սպանիացւոյ ասեն, Թէ բերուացիք զոհէին և զմարդիկ, բայց զայն ասեն ի լոյ. և ոչ իբր ականատես. վայ իմանալ պարա է զայն վն նախնի վայրագ բերուայցւոյ. և յառաջ ը զսկզբնաւորսւԹիւն Թագաւորութ իւրեանց. ա կայն ասի Թէ ի միում ի ոճիկ իւրեանց մատու ցանէին կարկանդակս զանգեալս արեամբ. զոր հա նէին ի բաղկէ, ի ճակատու, և յբունգաց ոտեայց. այս ծէս երեւի մնացեալ առ նո ի նախնի սովորուէ մարգարէիս։

Արդ՝ Թէպէտ ինայէին նոքա զնուաճ զմարդ ի պատիճ արեգական, բայց ոչ նոյնպս ի պատիճ ինքնակա լաց. զի յորժամ մեռանէր ինքնակալ նոյ, կամ այլ ոք ի նշանաւոր սրանց, սպանանէին զերեսփիս իմն Թիւ ի պաշտօնէից և յարբանեկաց նր. և ի միա սին ը նմ Թաղէին ի գերեզմանի. զի ի հանգերձել Թի սպառասրուացն նմ նովին չքով, որով կա սխս պաշտէին զնա. ասի Թէ ի մահուն կուանալ քահանայ՝ առաւել հզակատոր ինքնակալի բերուայ, առելի զ զհազարս ի պաշտօնէից նր սպանին և Թաղեցին ը նմա։ Ըստ օրինաց բերուացւոց՝ ար գելեալ էր առ նո բազմակնութիւն. ոչ և հարձա ու նիւ. միայն ինքնակալ կարող էին առնուլ հարձս. զորս ընտրէին ի կուսանաց նոքիրեայց ի տաճարն արեգական. այլ Թուի Թէ զաւակք նց ոչ էին հա մարիկ յարբայական տոհմէ. վայ և ոչ կարէին յա ջորդել ի Թագաւորութ։

Ա յլ այժմ բարձել են այս ամ իսարանք և սովորու Թիւք զայդ ը կատարեալ. զի համօրէն բերուա ցիք որք են ը ուրուք սպանիացւոց, և իսան ը նո բնակին՝ կամ ի չքնաղակ գեղս, են ուղղագաւան քրիստոնեայք. ուստի այժմ բերու կ իբր մի յ Ֆայ քիագաւան ուրուէց. ունի բազմապատիկ եկեղե ցիս և վանորայս յամ ը քս և ի գեօղս. և երկու արքեպիսկոպոսունս, մին նախ ի լսնա. և ունի ը իբրև հնգսունս. որք են կոմանիա, կամ Ա ը յանձնին յաղթե

ը։

ըէ. Քառանի. Հրեգվէբ. Գրոգոխլւ. Սէ Քրանչիս-
կո Գվիդոնի. Սէ յոհաբ. Յաբէ. Ի նմին նահանգի.
Ը նովաւ և Լեզան բանամայ : Իսկ երկիր ալքեզան
նաստ ի բլուդա. Ը որով են հինգ եպասկոպք արուա-
քոյ բերուայ. քի Խաղաղէ. Սէ խաւ սէեսայի. Վէ-
րթխոռա էպրաիկայ. Երէրոզ, բարեօզ կոչեցեալ
նահանգին. և Քօրդովա գոգաճանայ : Սակայն զեռ
գտանին միացոճածք ինչ կռապաշտուե ի ցեղս ո-
մանս. որք փախուցեալ ի նեղբին կողմանս բերուայ՝
կան որջացեալ յանմատչելի լերինս և յանտառս :

Ը. Բաժանումն Բերուայ :

Երու նախ քան զմտանելն ի նմ սպանիացւոց՝
այլազգ բաժանումն ունէր յինքնակալաց իւ-
րոց. ապա սպանիացւոց կալեալ զնամերն բերու,
բաց ի նեղբին կողմանց ինչ գվիդոնի, ուր դեռ կան
ունակք ցեղք բնիկ բերուացւոց ինքնագլուխ և ան-
կախ, բաժանեցին զայն յերիս գլխաւոր առեանս
կի նահանգս, որք են Ազկան գվիդոն. Ազկան լի-
մայի. և Ազկան էլպայի. կացուցեալ ի վր ամէն նոյ
գլխի ոմն փոխարքայ. որ կոչի և հանրական սպարա-
պետ բոլոր լծկրուեց նահանգաց և գաւառաց հա-
բաւային ամերիկոյ, իշխանուե նր սովորաբար ձգի
Ը ամն եօթն : Յայսմ վայրկ առորագրեացուք զիւ-
րաքանչիւր առեանս կի զնահանգս, հանդերձ հա-
մարկն գաւառօք իւրեանց և գլխաւոր քղքօք :

Յօդ ա. Առեան կի Նահանգ. գվիդոնի :

Այս նահանգ է առաւել անճառկ, և առաւել
հիւսիսային ք զայլս. սակայն և այնպս շատ
ձակ է. զի սկսանի փոքր ի վեր յք գՏրակած
գիծն. և ձգի մինչև 36 աստիճան հարաւային լայնու-
թե : Տարածուե նր ի հիւսիսոյ Ը հարաւ՝ է իբր
500 մղոն, և նոյնչափ գրեթէ յարեւելից յարեւմուս.
սակայն երևելի մասն լեռնային կողմանց նր է տա-
կաւին ի ձեռս բնիկ ամերիկացւոց. որք չեւս են
նուճասնել Ը ենթարկել սպանիացւոց : Եւ բաժանի յե-
րիս գաւառս. ք՝ ի Գվիդոն առանձնակ. ի Գվի-

Գ. ՎԻՊՈ ԿԻՍ ԳՎԻՊՈՆ ԱՌԱՆՁԻՆԱԿ ։

Այս ձեւս ձգի ՚ի հիւսիսային կողմն նշխոյին. և ունի իւր սահման ՚ի հիւսիսոյ զվիսկայան. յար֊ևելից՝ զգվիքսոս. ՚ի հարաւոյ զաշքքիամորէս. իսկ յարեւմտից՝ զովկիանոսն խաղաղական. և թէպէտ ուղղակի ըստ հասարակածիւ անկանի, սակայն օդ֊ն֊ջաղայր է և բարեխառն, վերծ յերկուց ծայրից, ցո ՚ի սաստիկ ոստիոյ և ՚ի սաստիկ ցրտոյ. սակս տարապայման բարձրանալ երկրի ներ, որ ոչ տայ տե֊ղի անգրագարձութեամբ չառաւիղայց արեգական. վայ֊ հոդմանք ներ նուրբ են առողջարար և կանոնաւոր. ոյք սովորաբար ընդեն ՚ի հիւսիսոյ կամ ՚ի հարաւոյ, և թէպետ երբեմն փոփոխին, բայց չտևին սահմա֊նեալ ժամ։ Եղանակք ներ գրեթէ ըստ ամն ողջոյն միօ֊րինակ են և անայլայլակ ըստ ջերմանէ և ըստ ցրտու֊թեան. զի գնդնուին որ ըստ մերձ ձմեռան և ամառան՝ սակաւ ինչ է. միջոցն որ ըստ մերձ սեպտ՝ և տպրիլ֊ի կոչ առ ներ ձմեռն. և յայնժամ յաշխարհն անձ֊րևք չաղբք և զարհուրելի օրոտմունք և փայլա֊տակմունք. իսկ ձնառգալ ժամն անուանի ամառն. յորում ըստ մեծի մասին պարզ են երկինք, ըստ առա֊ւօտն սովորաբար զով է. ՚ի միջօրեի ջերմ. իսկ ՚ի գիշերի բարեխառն։

Երկիր ներ լեռնային է յոյժ. և լերինք ներ մեծա֊մեծք և բարձունք. որք են ՚ի քովտիլեան լերանց անտի. գլուխ նոցա ՚ի բեմ տեղիս ըստ ամն ողջոյն ձիւ֊նապատ. և ոմանք հրաբուղիք. որք և պատճառեն տարտփելի գետնաշարժութիս. բայց ունի և մեծա֊տարած դաշտս. և հովիտս արդուանդս պարարտ֊պտղաբեր և քաղ մշակելոս, ՚ի ոյր բերէ առատաձիս ցորեան, և այլ զինիս աղգս արմտեաց և պտղոց անըստատ ըստ ամն ողջոյն. զի ՚ի տատանել պտղոց՝ սերմնք ծառոց փոխեն զդոյն, արձակեն նոր տե֊ղիս և ծաղիկս. և բերեն պտուղս. նոյնպս և ար֊մտիք երկրի անըստատ յաջորդաբար պտղաբերեն. զի ՚ի նոյն ժամի սերմանեն և հնձեն. և ՚ի բեմ տեղիս սերմանեն՝ մինչդեռ յայլս հնձեն. սակայն առատա֊գոյն հունձք ունին գորոնել ժամ։ Ընդ և զամ տե֊ղակա քնառանի անասնոց և հաւուց, որք պատճա֊կան են յոյժ. այլև բամբակ և ասր առատ. յորոց գործեն զնշին ձեռակերտս։

Ահա այս զինչ բերք, և առուիղէն և բամբակի ձե֊

ձեռակիւրք՝ են գլխաւոր վաճառք գլխոնի. որք սիրեն ըզ բովանդակ բերու. և ինքն փոխարէն ըզ-ունի յայլոց՝ արծաթ գինի օղի լուղ պղինձ անագ և երկաթ. Թէպէտ գոտանին և 'ի նմ բուք երկա-Թոյ, այլ լքեալ կան անդորձ. բայց առաւել քան զնմ ըզունի լեզակ 'ի նոր սպանիոյ. ՔՂի բնակիչք նր սիրեն յոյժ զգեցն կապուտակ. գոտանին 'ի ամին գալն և պաշտպանք 'ի գաշտս. որք բերեն աղ առատ բաւական 'ի պէտս բնակչաց նր: Իսկ գլխաւոր տե-ղիք նր են հետագայքդ:

Գվէրա։ Ի գլխաւոր մայրաքաղաք համբրէնն նահան-գին. եպսկոպոսաց և աթոռ գերագոյն առնի նր. ըզ տարածուէ ոչ այնչափ լինչ մեծ, այլ բարեշէն բազմամարդ և բազմավաճառ. կառուցեալ ըզ զառ 'ի վայր միւսն 'ի բորբոքելեան լերանց 'ի խոժոռ և յա-ռատար վայրն. իբր 35 փարսախաւ հեռի 'ի խա-զաղական ծովէ յարևելեան կողմն. ունի բնակիչս իբր 50 հազր որք ըզ մեծի մասին սպանիացիք են. իսկ այլք ամերիկացիք, և ծնեալք 'ի խառն ամուս-նոլէն, և սակաւ խաւիկնք սիրիկեցիք: Գլխաւ-որ փողոցք նր սալայատակ են. իսկ այլք ոչ նոյն-պես, ուստի և ցրտին չ յոյժ մանաւանդ ձմեռ-րևային ՀՒմս, յորս չ հնար շրջիլ 'ի նո. չնոհմածք գրեթէ առ հասարակ են աղնուականութեամբ. յորս փոքր կրօ 'ի կիր առնուն զգազադրուն իւն քաղ մածու-ցիկ. տունք մեծամեծաց ըզարձակ են, այլ բովան-դակ միայարկ. ունի երիս գլխաւոր հրապարակս. յորս երևելի է մեծ հրապարակն քառակուսի, յո-րոյ 'ի մի կողմն է մայր եկեղեցի քղքին և յան-դիման նր եպսկոպոսարան. իսկ յայլ յերկուս կողմունս են ազատք քղքին, և ժողովեցի գումարեալ ժողո-վրդն. բայց յետինս այս քսյքսյեալ է և մերձ 'ի կործանումն, Թէ չիցէ նորոգեալ մինչև յայժմ: Բայց 'ի մայր եկեղեցւոյն որ մեծ է և երևելի և բազմա-գանձ, են անգ եօթն ժողովատեսական եկեղեցիք. և ըզմ մենաստանք արանց և կանանց, յորոց մի էր և մենաստանն յետնոյ՝ առ հարկ մեծամեծք. և եկեղեցիք նոյ զարգարեալք մեծագին զարդուք մեծ յաւուրս հանդիսաւոր ածիլ. գոտանի անգ և նոր կրօն կրեցեալ միաբանութեամբ բնեթղե-հիմ, հիմնեալ 'ի 1626 յամերիկա 'ի կվադիմալա. մի-անձամբք նր բովանդակ շրջին, և կրեն զմնրուս. գոյն զգեստուց նոյ նման է զգեստուց քահանայից. և ծառայեն հիւանդաց 'ի հասարակաց անկեղանոցի.

գտանի ՚ի սմին քղքի և համալսարան և երկու ե
բևեռի դպրոցք • որք են ը խնամակալութ կրօնա-
ւորաց ։

Եղիսաբան սր հիմնեցաւ ՚ի 1545 • և տարեկան հասք
եղեսի նր է 24000 փեչա ։ Ոչ այնչափ ինչ հեռի ՚ի
քղքէ ասի գտանի լճառն Փերէնչիա կոչեցեալ. որ
՚ի նախնւմն էր հրաբուղխ, և ըմմ անգամ արձա-
կէր ծուխս և բոց բորբոքել, ը նախն և մեխեր Թանձր,
և քարինս հալեալս զորհն երկանաց երկաթոյ ցընդ-
դէր յօդս • այլ այժմ ՚ի վաղ Ժամց գադարել կայ
իսպառ • սակայն բնակիչք քղքին բըմ անգամ ահիճ
մեծաւ տագնապին ՚ի լսել զսոսկալի շառաչիւն
պոռնիւն ՚ի հողմոց յընդերս նր հաւաքելոց • յիշե-
լով զանցեալ մեծամեծ չարիս, զոր ուանգուէ պատ-
մեն հարք որդւոց ։

Փօրթօ Վիէօ ։ Ի մի յառաջին բնակուեց սպանիացւոց
յարևմտեան կողմն գվիդոնի • որ և յայն սակս պատ-
հէ մինչև ցայժմ զանուն քղքի • այլ իւրք ե գեղ
փորր և աննշան • ուստիք նր ը մեծի մասին են
հիւք եղէգնակերպք ծածկեալք յարդիւ և տե-
րևովք, բնակիչք նր ժողովեն մոմ և բամբակ • մշա-
կեն և ծխախոտ և գագաթ • բայց առ գժուարուէ
ճշնչոց՝ և առ ՚ի չգոյէ անդ մեծ գետոյ՝ վաճա-
ռականուն նր նուազ է յոյժ ։

Կոյսգվիլ ։ Քաղաք երկիր ը լաւուն զինի գվիդո-
նի • բազմանարդ ը իւրում համեմատուէ և բազ-
մավաճառ • կառուցեալ առ համանուն գետոյ որ է
նաւարկելի իւր 24 փարսախաւ ՚ի ծովէ մինչև ՚ի
մաքսանոց անդր քղքին • ուսոի և կարի դիւրա-
գոյանի վաճառականուն նր • շրջապատ քղքին է
իւր 2 մղոն • և բաժանի յերկու մասունս ՚ի հին և
՚ի նոր, անկըմբոյս ՚ի միջի ունելով մեծամեծ հեղե-
ղաւս և խառոյս, յորոց վր կառուցեալ կայ կամուրջ
երկայնաձիգ ՚ի հաղորդուն երկուց մասանց քաղա-
քին ը միմեանս • ունի բնակիչս իւրև 2000 • երիս
փոքրիկ ամրոցս • և գունդ մի հեծելոյ զօրաց ՚ի
պահպանուն նց • երկու մենաստանս կրօնաւորաց,
և այլ եկեղեցիս, ուր նաև և մի ումն փոխանորդ
եպսկն գվիդոնի • Գլխաւոր վաճառք նր են բերք
շրջակայ վճնակի իւրոյ • որ գադաւ, փայտ ՚ի սէաս
շինուածոց, և ազգ մի ասուի կիմ բամբակոյ, որ է
բերք ծառոյ ինչ չորեք գոգճեն անհասնիս և բարձս •
զի չէ հնար նկատել զայն ոչ գլուխ կիմ գբամբակ,
և անհանել ասուցիս • վաճառէ և եղէնբաւոր ա-
նաս-

հասունա և դրասաս • զի անհասուն բերմ ունի • իսկ
երիկ գլուխ վաճառականաւոր նր են զնչին ձեռա-
կերթք ։ Փոխանակ այս վաճառաց ընտնի յերբա-
պոյ և յայլոց չրջակայ տեղեաց՝ գինի օղի խալ չոր
պատրաստ բամբակ ալեր ապրեսա խոզնեղոյ և պա-
նիր ։ Հանդէպ այսր քաղքի է ընարձակ ծոց • որ 'ի
սարէն սքանչ հեղնեսոյ ձգի մինչև 'ի սարն ոտիսակ •
և յանտուն նր կոչի ծոց կոտյագվելոյ ։

Փոխնա ։ Կղզի 'ի ծոցն կոտյագվելոյ 'ի բերան կո-
ղադվիլ գետոյ • ձև նր է քառակուսի • իսկ եր-
կիրն հարթաձաւալ • ունի իր համանուն քաղք մի
միայն և փոքրիկ • յորում են իբրև 50 տունք վա-
ճառականք չինեալք 'ի վր ցցից բարձր 'ի գետնոյ •
ընդ որս սահմանք եղանեն 'ի պատճառս յաճախ ողղե-
լոյ ջրոյն զայս կղզի ։ Աւր Թէ 'ինհանուն բնա-
կեին 'ինձ իբր 12 • 14 հոգր բնիկ ամերիկացիք •
այլ այժմ Թիւր համօրէն բնակեալ նր հազիւ հասա-
նէ յ300 • ունի և փոքրիկ եկեղեցի • և մի ժողո-
վրդապետ 'ի հովուել զնդիպոն ։

Օդապուլ ։ Գեղիսաւոր գեօղ մանուսաւոր վիճակի 'ի
հիւսիսակողմն գվիդոնի • երկիրն նր արգասաւոր ունի
պտուղս պատուականս, և բերէ շատ ստաս • Թիւր
բնակեալ համօրէն վիճակին հասանէ յ18 • 20 հոգր
որք ժրաջան են և աշխատասէր • գործեն պէսպէս
բամբակի ձեռակերտս, որք 'ի յարդի են յոյժ ընդ
բոլոր բերրս • ուսան և բղմն շահին յայնմանէ ։

Դաֆնոնիա, կամ Դաֆնոնա • 'ի բարբառ տպանիսացոց
Ահսիննդօ պէ լա դաֆնոնա ։ Աւան կամ գիւղաքաղք մեծ
և բարեշէն, և գլխաւոր տեղի մանուսաւոր վիճակի •
կառուցեալ յընձարձակ դաշտասկզբի մերձ առ ոտս
մեոյ 'ի բարձրադոյն քարաբլրեան լերանց • փողոցք նր
լայն են և ուղիղ • չինուածքն բռնադակ քարաշէն •
այլ ցած և միայարկ 'ի պատճառս գետնաշարժուն-
որ յաճախս լինին անդ • ունի մի ժողովրդապետական
եկեղեցի • յորում են երկու քհնյք • մի՝ 'ի տպա-
նիսացոց, և միւս ևս՝ 'ի բնիկ ամերիկացոց, և
երեք կամ չորս մինուսանս հրեշտակորոց • Թիւր բնակ-
չաց համօրէն վիճակին հասանէ յ10 • 12 հոգր, որք
ժրաջան են և աշխատասէր • գործեն պէսպէս ձե-
ռակերտս տասեղէնս և 'ի բամբակոյ • ոսկեսոն և
խոզնեղի բղմն յոյժ • զոր առաքեն 'ի գվիդոն, 'ի
բիւսպանիա, 'ի կոտյագվելոյ և յայլ չրջակայ տեղիս ։
'Ի 1699 'ի յունիսի 20 եղև ասա գետնաշարժութիւն
սասակի, որ տարածեցաւ ընդ բոլոր գետն գվիդո-

գոտանի ՚ի սմին ջղաքի և համալսարան և երկու եկ բևեռի գաւրոցք • ոչք են ըստ խնամակալութ կրօնաւորաց ։

Եղեսարան սր հիմնեցաւ ՚ի 1545 • և տարեկան հասք եղեալ ներ է 24000 փեցա ։ Ըստ այնչափ ինչ հեռի ՚ի ջղաքէ աստի գտանի լեառն Փիւրնէա կոչեցեալ • որ ՚ի նախնումն էր հրաբուղխ, և ըմդմ անգամ արձակէր ծուխ և լոյս բորբոքեալ, ըստ նմին և մխիթ Թանձր, և քարինս հալեալս զօրէն հղկղանաց երկաթոյ ցընդդէր յօդս • այլ այժմ ՚ի վաղ Ժամց գադարել կայ իսպառ • սակայն բնակիչք ջղաքին ըմդմանգամ ահիմեծաւ տագնապին ՚ի լսել զսոսկալի շառաչիւնն պատճառեալ ՚ի հողմոց յընդերս ներ հատաքելոց • յիշելով զանցեալ մեծամեծ չարիս, զոր ստանգուքս պատմեն հարք որդոց ։

Փօրտօ Վիէօ ։ Ի մի յառաջին քնակուեց ոսպանիացւոց յարեւմտեան կողմն գվիդոնի • որ և յայն սակս պատհ մինչև ցայժմ զանուն քզքի • այլ իրօք է գեղ փոքր և աննշան • տունք ներ ըստ մեծի մասին են հիւղք եղէգնակերտք ծածկեալք յարդիւ և տերեւովք, բնակիչք ներ ժողովին մամ և բամբակ • մշակեն և ծխախոտ և գագաւել • բայց առ գժուարաւ ճնհցաց՝ և առ ՚ի չգոյէ անդ մօտ գեղոց՝ վաճառականաւն ներ նուաղ է չափ ։

Կոյգվիր ։ Քաղաք երկրդ ըստ յառաջ գինին գվիդոնի • բազմաճարդ ըստ իւրում համեմատութ և բազմամարդաճառ • կառուցեալ առ համանուն գետով որ է նաւարկելի իրր 24 փարսախաւ ՚ի ծովէ մինչև ՚ի ճաքսանոց անգր ջղքին • ուստի և կարի դիւրաշուրջանիւ զվաճառականուն ներ • շրջապատս քղքին է իրր 2 մղոն • և բաժանի յերկու մասունս ՚ի հին և ՚ի նոր, անջրպետս ՚ի միջի ունելով մեծամեծ հինգ. պատս և խառուտս, յորոց վր կառուցեալ կայ կամուրջ երկայնաձիգ ՚ի հաղորդութ երկուց մասանց քաղաքին ըստ միմեանս • ունի բնակիչս իրրև 2000 • երթս փոքրիկ ամրոցս • և գունդ մի եւրոպացի զօրաց ՚ի պահպանութ նմ • երկու մենաստանս կրօնաւորաց, և այլ եկեղեցիս • ուր նստի և մի ումն փոխանորդ եպսկն գվիդոնի ։ Գլխաւոր վաճառք ներ են բերք շրջակայ վիճակի իւրոյ • որ գագաւել, փայտ ՚ի պէտս շինուածոց • և ազգ մի ստուճ կիմ բամբակոյ, որ և բերք ծառոյ ինչ յորմէ գործեն անկողինս և բարձս • զի չէ հնար նկատել զայն ոչ զուշ կիմ զբամբակ, և անկանել ոստայնս • վաճառք և եղջերաւոր ա-

նաս-

հասանէ և դրասուս . զի անասուն բէմ ունի . իսկ երիդ գլուխ վաճառականուէ նը են զնչէն ձեռա-կերտք : Փոխանակ այս վաճառաց ըլուի յԵւրո-պիոյ և յայլոց չրջակայ տէրեաց՝ գինի օղի իւղ չոր պտուղս բամբակ ալեւր ապուխտ խոզենոյ և ոչ-նիր : Հանդերձ այսը քաղքի է շարձակ ծոց . որ ի սարէն սգէն հեղինեայ ձգի մինչև ի սարն ոսկեայ . և յանուն նը կոչի ծոց խոյաբէլայ :

Փոխնա : Կղզի ի ծոցն կույաթվելայ ի բերան կու-յաթվիլ գետոյ . ձև նը է քառակուսի . իսկ եր-կիրն հարթածաւալ . ունի իւր համանուն քաղք մի միայն և փոքրիկ . յորում են իբրև 50 տուիք վաչ-ուակերտք չինեալք ի վր ցցից բարձր ի գետնոյ . ըստ որս սանգալք ելանեն ի պանձուս յամախ ողղե-լոյ ջրոյն զոյս կղզի : Աւել թէ ինախնուսին քնա-կէին ինձ իբր 12 . 14 հզր բնիկ ամերիկացիք . այլ այժմ թիւ համարէն բնակչաց նը հազիւ հասա-նէ ց300 . ունի և փոքրիկ եկեղեցի . և մի ժողո-վրդապետ ի հովուել զնոսիկ :

Օդապուլօ : Գլխաւոր գեղ մանուսոր վիճակի ի հիւսիսակողմն գվիդոնի . երկիր նը արգասաւոր ունի արօտս պատուհասանս , և բերէ շաքար առատ . թիւ բնակչաց համարէն վիճակին հասանէ ց18 . 20 հզր որք ժրաջան են և աշխատասէր . գործեն ոչ սպէս բամբակի ձեռակերտս , որք ի յարգի են յոյժ ըստ բոլոր բերրս . ուսան և բէմն շահին յայնցանէ :

Պաֆաննա , կիմ Պաֆաննա . ի բարբառ սպանիակա-ցաց ՀԱննէրօ փ լա պաֆաննա : Աւան կիմ գիւղաքաղք մեծ և բարեչէն , և գլխաւոր տէղի մանուսոր վիճակի . հառուցեալ յլերձակ գաշտավայրի մերձ առ ոտս միոյ ի բարձրադոյն քարաչէլան լերանց . փողոցք նը լայն են և ուղիղ . չինուածքն բանւորակի քարաշէն , այլ ցած և միայարկ ի պատճառս գետնաշարժուէ-ից որ յամախ լինին անդ . ունի մի ժողովրդապետական եկեղեցի . յորում են երկու քհնյք . մի վն սպա-նիացոց , և միւս ևս՝ վն բնիկ ամերիկացոց , և երիք կի ջորս միհաստանս կրօնաւորաց . Թիւ բնակ-չաց համարէն վիճակին հասանէ ց10 . 12 հզր , որք ժրաջան են և աշխատասէր . գործեն ոչ սպէս ձե-ռակերտս ասուեղէնս և ի բամբակոյ . ապխտեն և խոզենի բէմ յոյժ . զոր առաքեն ի գվիդոն , ի քիւռասաւս , ի կաւայագվիլ և յայլ չրջակայ տեղիս : Ի 1699 ի յունիսի 20 եղև ասս գետնաշարժուէնն սասիկ , որ տարածեցաւ ըստ բոլոր գետն գվիդո-

Նի. և ՝ի 600 տանց և յայլոց չինուճածոց նը մի միայն ձեաց կանգուն. և մնացաւանն և եկեղեցին չեաննց. բայց և այնք այնպես խարխալել եին, զի հարկ եղև կործանել զնա. այլ յետոյ վերստին շինեցաւ բոլոր ասանն ՝ի սուրկ քարանց անտի որք զեղան արտաքս ՝ի հրաբուղխ լերանց. և ասի Թէ այնպես Թևեռ են, զի զօրէն փայտի ծածանին յերեսս ջուրց. և գողով ծակատիկն՝ կիրն ը մտանել յոմ մտանեաս նը, և ամրակուռ կապ զնա ը միմեանս ՝ի հիւսուածս որմց. ուստի այժմ չնուճածք այսր ասանի ոչ այնպես գիւրաբար ջնասին ՝ի գետնաքարժուէ։ ՝ի 1533 յորժամ սեբաստիանոս պէլոյ քազաբ եմուտ յայս վիճակ ՝ի ամրել նմ, քոզոմաբսի լեառն մեծ՝ որոյ գլուխ մինչեւնաւոր ձեամբ պատել է, յանկարծակի իմն բորբոքեցաւ, և արձակեաց ընր գեհ զարհուրելի. և զի բնակիչք տեղւոյն ոչ գիտէին Թէ ունի նա հուր յընդերս իւր. համարեցան զայն ապառնալիք իմն նծոց. վնկ ինքնակամ անձ նատուր եղեն սպանիացւոց. մինս ևս երեսիւն հրաբուղխ եղև ՝ի 1743։

Ր Իօպամպա։ Աւան գլխաւոր համանուն վիճակի. բարիչէն և բազմամարդ, ՝ի սմին վիճակի գտանին առատաբեր բոլոր ասկոյ և արծաթոյ ՝ի բոլոր տեղիս. այլ բովանդակ լքեալ կան անգործ. վը զի բնակիչք նր հատատուել ունեին ՝ի մսի՝ Թէ գործել ՝ի մետաղս, իսկ պատճառ իմն ջնասական և մահաբեր. յայն սակս յորժամ ոք ՝ի նոչ խորհի ձեռն արկանել ՝ի նմ, ամ հնարիւք գոն գործեն նահանջել զնա ՝ի գործոյ անտի։

Ղոնչնա, կամ Պամպա։ Քազաք բարիչէն և գլխաւոր տեղի մտանաւոր վիճակի կառուցեալ իբր 170 մղոնաւ հեռի ՝ի գվիգանէ ՝ի հարաւակողմն առ քուրքքայի, կամ սը յակոբ կոչեցեալ վտակաւ. որ յետ ը հրկար Թևաբաձեկ ընձայից յարևմտից յարևելս, գնայ անկանի ՝ի գետն ամազոնեանց։ Ըստ ասելոյ ապանիացւոց՝ Թիէ բնակչաց քազաքիս հասանէ ցշ0 հոգ. ունի երկու մենաստանս կրօնաւորաց. գոմիս նիկանց և ֆրանչիսկեանց. գործեն ՝ի քազաքիս զանազան ձեռակերտս ասուերէնս և բամբակիս։ Մերձ յայս քազաք՝ ե գետ կոչեցեալ Քանչ կամ Քանչապան. հոլակաւար սակս մեացորդ աւերեալ կաց ամրոցին, զոր ՝ի հնումն կառուցեալ են անդ բերուացիք։

Սը Գեսպե Իպոռոյ։ Քազաք բարիչէն և գլխաւոր ՝ի

'ի համանուն վիճակի. կառուցէ՛ 'ի ծայր ըլոր-
գաչափ ը մէջ երկուց գեռաց. որք խոնաւացուցա-
նեն և կակղեն զդաշտն բոլոր. փողոցք նր լայն են
և ուղիղ. տունքն ը մեծի մասին քարաշէնք՝ այլ
միայարկք. թիւ բնակչաց նր ըստ 10 հզր. ունի մի
ժողովրդական եկեղեցի. և 3. 4 մենաստանս կրօ-
նաւորաց, և մի կուսանաց. և շուրջ զնովաւ ար-
ուարձանս, ուր բնակին բնիկ ամերիկացիք յազգ-
ատակերս խրձիվս։ Ասյս վիճակ բովանդակ ար-
գաւանդ է յոյժ, և քաջ մշակեալ. բերէ շատ ա-
ռատ, և աղգի աղգի պտուղս, ցորեան և այլ արմըր-
սիս, և բամբակ, յորմէ գործեն զանազան ձեռա-
կերտս. ունի և ալ, բայց է խառնեալ ը բորակի.
ուստի չէ այնչափ լաւ. 'ի միում կողման այսր վի-
ճակիս՝ գտանի վայրենի եղ բզմի. որք երամովին
շրջին. զորս սպանիացիք միաբանեալ ը բերուացուց
որսան կենդանւոյն. որք 'ի սկզբան անդ կատարել
են յոյժ, այլ յորժամ ընտելանան՝ լինին հեզ. մինդ
բերս և ապուշ ոչինչ ը հասս յընտանի էշոյ. զորս
և ծառայեցուցանեն փոկ ընտանի գրասատուց 'ի
բառնալ զբեռնիս։

Լաֆլեա, կամ Լաֆա. Քայաֆա. Դօսանա. Քովէ. կամ
Զիովէ. Քարափոզօ. Լնտան ֆեի. Քուլնէթ. Սան ղո-
ղիա. Պաննօս. Եանիափի. Հզնկամափա. Մափալա. Օ-
նա. Տաբոմա. ևն։ Են գլխաւոր աւանք և գեօղք
'ի գաւառին գվիդոնի։

Գվիդոա։

Գաւառ ը մարգաչի՝ որ ունի իւր սահմանն 'ի հիւ-
սիսոյ զփոփայան. 'ի հարաւոյ և յարևմտից՝
զդաւառն գվիդոնի. իսկ յարևելից՝ զպվարիքս
գետն։ Օգ ներ ջերմ է և խոնաւ. վն զի գրեթէ
անպակաս է անդ անձրևն. երկիրն լեռնային և
անտառալից. 'ի հարաւային կողմանս նր գտանի
հինամոն. այն է՝ տառչին վայրենի. որոյ գոյնն
հման և արտաքին տեսիլ՝ նման է ամ իրօք բնիկ
հինամոնի սէյլան կղզւոյն. նոյնպէս և տերևն և
ծաղիկն անուշահոտ ոմն նորայն, և գուցէ առաւել.
այլ համն տարբերի է յոյժ ը զհինամոնի սէյլանայ.
գուցէ սակս չգիտելոյ բնակաց երկրին զնչգրեսս
գործման այսր բուսոյ. ունի և պէսպէս տեսակս
արմատաց պաղոց և արմատոց. այլև խիարշէնազէ,
և բոլս ոսկւոյ։

Ջայս վճռակ եգիտ ի 1536 կոնստանդիա սիրաղ փիլ-
նէսեան. զոր սերտահատոս պաշտաքաջարեան ա-
ռաքեաց ի կոստանդ յայսոսիկ ի լատեսել զերկիրն,
եակ նոր գտեալ անդ ոսկի առատ և խնչարջենիկ,
գարձ արտր վրդնկի, և պատմեաց զնրան իշխանի
Իւթեաս. ապա ի 1549 մարքիզն քանեդայ փոխարք-
քայն էքրուայ առաքեաց զՀիլ բանիրկը աւազոսայ
զայրն քաջ և յաջողաձեռն ի տիրել երկրին. որ և
քաջռազէ ի գլուխ տարաւ զկրտսեան նր կալել զվի-
ճակն բանտագակ. և հիմնեաց ընդ քաղաքս աւանս
և գեօղս. բայց ի չքնաղակայս նր գեւռ գտանին զա-
նազան ցեղք ամերիկացւոց ազատք և ինքնագլուխք,
սիրելագէ ի լերինս և յանտառս և ի ձորս. որք
առեղ յարձակին ի սահմանս ապանիացւոց. և բայ
հիասս գործեն յարտորայս և ի գեօղս նց. վայ
քնակիչք նր պարտանգել են միշտ հակել և պա-
հել զսահմանս իւրեանց յերկաց նց. յորժամ
գեղ լինի ապանիացւոց պատմաւ ի վր հասանել
նց, այլ ինչ ոչ կարեն չահիլ ի նցէ, բայց միայն
մարգագերիս. զի աղքատ են ամենեին, և չունին
ինչ բնաւ առացուածս։ Իսկ գլխաւոր տեղիք այսր
գտանի են հետագայքդ։

Ա՛ր գիպաճա, կամ Օրգիպաճա։ Քսան այժմեան Տա-
գրաց՝ ե գլխաւոր քաղաք այսր գաւի բարեշէն, կա-
ռուցեալ առ վտակաւ ինչ նահօ գետոյն. յարևե-
լեան կողմն գվիդոնի իբրև 80 մղոնաւ հեռի ի
նմանէ։

Պաէպա։ Էր գլխաւոր քաղաք գաւին, և աճեա-
կուսակալ իշխանի նր. այլ այժմ ըն նոր Տագրաց՝
ոչ ևս. չինեցաւ ի 1559 ի ձիլոյ բամիրէզոյ աւա-
լոսայ ի հարաւակողմն գվիդոնի իբր 50 մղոնաւ
հեռի ի նմանէ. գլխաւոր գործ բնակացս նր է
նիւթել բամբակ, և անկանել ստացիս։

Սի՛ յոլնէ։ Ի աւան փոքր ի ամին գաւի առ միով
ի վտակաց գետոյն ամազոնեաց։

Նաֆօ. Սի՛ բուա ատոյ. Հիլիա. Սի՛ ափա. Սի՛ կանդա-
կո. Սի՛ պէտրա. Հիսոսէ՛ ի. Սի՛ գոնկրիտա։ Են այլ
նշանաւոր տեղիք յայսմ գաւառի։

Պրազիլիա. հոգի և դասիմօրքա։

Պրազիլ զհարաւային մասն հանգանգին գվիդոնի.
և ունի իւր սահման ի հիւսիսոյ՝ զվիքսոս.
ի հարաւոյ՝ զնահանգն լնայոյ. յարևելից զծն ա-
մա-

մաղումնեաց. իսկ յարեւմտից՝ զդաւառն գվիճդան։ Ունի բազմ գեաս միմեանս. յորս երեւելի են մանրանն. և գետն անուանեալ նոր յակոբ։ Օդ նոր կարի այլազան է յոգոյ գվիքսոսի. զի ի նմ ձմեռն սկսանի յայրիլի, և ձգի մինչև ցսեպտ՝. իսկ ասա ընհակառակն քաղցրագոյն եղանակ տարւոյն՝ է ի սեպտ՝. յորմէ ժամի ընկէն քաղցրանալ հողմոցն ըստ մեծի մասին ի հիւսիսոյ. երկիրքն պարզ են, և երկիրն գալարագեղ. այլ ձմեռն ցուրտ է և անձրեւալից։

Երկիր նր արգաւանդ է, բերէ առատապէս զամ տեսակս արմտեաց և պտղոց՝ որք սիրեն զոդ խոնաւ. այլև ծիսխոտ պատուական զոր ծաղեալ և կապեալ ի գլանակս, առաքեն ըստ բոլոր բերրութեան և շաքար առատ և բամբակ. բայց առ ասէլ շրջակայ վայրենի ազգաց՝ որք ատեղ յարձակել ապականեն զարտարսյս նոյ, ոչ սերմանեն առնլի ըստ որչափ ինչ հարկաւոր է ի պէտս իւրեանց. ի մէջ բնակազգի ծառոց՝ որք լի են յանուանս սորին գետի, գաւանի և տատրաքս՝ որ բերէ զնկճ պատուական և անուշահոտ, բայց սակաւ. այս ծառք բուսանին փոքր ի հեռի ի գիւղօրէից. վասն վասն գաւառս է երեսաղ ի ինդիր այնր պատուական խնձի, սակս վայրենի ազգաց՝ որք յարձակեալ գարաննեն յանուանս. նոյն վասնզ կայ առաջի, որոց երթեան ի ինդիր կատուտակ պատուական ներկոյզն հանք նոյնպէս հեռի են ի գիւղօրէից. վինչ կարի սակաւ գաւանի ի ներկոյ անտի յայսմ գտանելի։ Գաւանի անդ և կինամոն՝ գրեթէ հասատաստ աղնուագոյն կինամոնի սէյլանայ. և ըստ ամենց գուցէ աղնուագոյն. նոյնպէս և խէժ ինն, և բալասան աղնիւ զոր քոփալ կոչեն. այլև մոմ անուանալին, որ չէ այնչափ ինչ ի յարգի զի է սեագոյն. և յորմէ ժամ վաճառ արձակէ հոս գարս։ Ասյս գաւառունի զանազան քաղաքս և գեօղս, որոց գլխաւորքն են հետագայքդ։

Սէ յովհաննէս պատօմօրայ։ Ի գլխաւոր քաղաք կառուցեալ առ միով ի վտակաց մարտկոն գետոյն մերձ ի ստղնն ուր խառնին ի միմեանս։

Լօյսա։ Քաղաք և գլխաւոր տեղի համանուն վիճակի. կառուցեալ մերձ յակունս գետոյն սէյն յակոբայ. ունի երկու հկկեղեցիս. և մի անկեղանոց. իսկ բոլոր վիճակին ունի գեօղս իբր 14. և բնակիչս առնլի ըստ 10 հզր. որք գործեն սկսպէս ձեռա-

կերտս պատուհանս ։ Ի շրջակայ վիճակի սորին ջղջի գոանի քինս առատ ։ որ ե կերպ մանաւանդ ինչ ծառայ ։ գերդ ազդողական ըղեմ՝ եւ օրհնեայ անենդ ։ Մատաղ ։ Քաղաք առ մորմոք գետով ։ որ ե ալ ի վտակս մարգարեանայ ։

Վաւլաթելիք ։ Քառ ոմանց ե քաղաք բարեշէն եւ բազմամարդ ։ իսկ ըստ այլոց աւան փոքր ի հարաւակողմն Երբայի ։

Ախոռս ։ Փինդէս ։ Ջամբռ ։ Քախաս ։ Լայալ ։ Ե Քիրօ ։ են այլ նշանաւոր տեղիք այսր գաւառի ։

Յօդ ը ։ Ստեան կիր նահանգ Լիմայի ։

Պոչի եւ Թագաւորուն, ե ըստ ակագոյն նահանգ բերրեայ ։ ունի իւր սահման՝ ի հիւսիսոյ՝ զնա հանդն գվիղծի ։ ի հարաւոյ՝ զնահանգն բլաձա ։ յարեւելից՝ զՅն ամազոնեայց ։ իսկ յարեմտից՝ ըզ Ծուխ խազարական ։ Ունի բազմ գեղս մեծամեծս ։ յորս երեւելն են Մաբանկ ։ որոյ ակն ե մերձ ի փաղց գեօղն յայսմ նահանգի ։ և հասեալ ըստ խորին ձորավայր ըստ մէջ քարտիլեան լերանց իբրեւ 30 մղս նաւ ջափ ։ և մտեալ ի գաւառն քսխատաս՝ որ ե ի գվիղծն նահանգի դառնայ ըստ արեւելս ։ և յինքն ընկալեալ զնէն՝ կոչի Դէպ ամազոնեայց ։ Ահաբէնք, և էնի ։ են երկու մեծամեծ վտակք, որք միանան առ աքրեւելեան սահմանաք այսր նահանգի ։ ի մի ջուր, որ անուանի Ոփայալ, որ և գնայ խառնի ։ ի քարտիլեան ձոն ։ Իսկ այլ գետք, որք ելանեն ։ ի քարտիլեան լերանց, և մտանեն ։ ի ծուխ խազարական չեն այնչափ ինչ մեծ, և ոչ շատաջուր ։

Եղանակք այսր նահանգի, մեղմ մանաւանդ գարնան լիմայի, ոմն և բարեխառնէ օդոյ նր՝ այլազան ե յոյժ յայլ եամ նահանգաց ։ գարնան սկսանի յաւարտ գեկտ՝՝ ասպա գյեռ գայ ամառն ։ յորում թէպէտ զօրանայ տօթն ։ ի պատճառս ուղղածիգ շառաւիղաց արեգական, բայց ոչ երբէք լինի անդնդաւրժելի ։ Քանզ բարեխառնի ։ ի հնձզորգեան մեղմագունչ հարաւային հողմոց ։ ի յուլիսի սկսանի ձմեռն, և ձգի մինչեւ յոկտեմ՝՝, կամ ցսկիզբն դեկտ՝՝։ և ըստ այն ձեւիս սաստկանան հարաւային հողմունք ընդ-

շնէշք ՚ի սուզական բևեռակ. և անցեալ ՚ի առնետ պատ լերինն՝ ցրատացուցանեն զոդն լճային։ Յաշխարհ է անդ և գրեթէ հնձղորգ՝ մեզ Թանձրամած յոյժ. մինչև ծածկել յաչաց տեսուչի և զմրճաւոր առարկայս, որ տաղտկալոյ միով կամ երկուս ժամուս յոչ ՚ի զոր հասարակ սկսանի տեսանիլ, բայց ոչ չքանայ խաղաս. ուստի և խափանէ զդիտումն շաւասիղաց արեգական՝ և զշերմուն։ Թէպէտ մաքսին նոր երևի տմարդչ։ Իսկ երկիրն նոր լեռնային է և անտառալից. բայց ունի և դաշտս արդաւանդս և պարարտատոհմս. Թէպէտ սակաւ ուրեք մշակեալ ոչ արժան է. ուստի և բերք նոր սակաւ են. լմա քաղաքն զնամ պարկիս կերակրոյ շնորհի ՚ի քրիստեայ. զի քրիստեայ ևեթ շնորհէ և այս տարապայման պաղատութիւն. յոյր սակս չքջակայ դաշտք լճային՝ և երևելի մասն համարին նահանգին՝ այնպէս ինչ ևեթ մշակեալ է, որչափ կարևոր է մշակողաց, և այլոց քաղաքաց և գիւղօրէից՝ որք հեռի են ՚ի քաղաքէ անտի։ Ազգ նահանգ բաժանի յերիս գաւառս. և յայլ զանազան վիճակս. այլ զբազ սահմանք նոցա չեն լիով ծանուցեալ, քանզի սակս ոչ նշանակելոյ զնոսա ուրոյն ուրոյն. այլ միայն զգիտաւոր տեղիս նոցա. որք են հետագայքդ։

Լիմա. կոչի և Լօ բէյրութ։ ՚ի Հիւսիսոյ-արեւելից կամ Հարաւոյ-արեւելից։ Գիւղաւոր մայրաքաղաք ոչ միայն իւրոյ նահանգի. այլև համօրէն բերուայ. արքեպիսկոպոսանիստ և աթոռ փոխարքային բերուայ և գերագոյն առեն նոր. իբր 2 փարսախաւ հեռի ՚ի ծովէ ՚ի գեղաշէն գաշտի. չինեալ ՚ի սպանիացւոց յառաջին ամսն տիրելոյ նոցա բերուայ. որ էր քաղաք մեծամեծ հարուստ փարթամ բազմամարդ բազմավաճառ և պարզուպատապատ, այլ պարիսպք նոր խախտուած են սակս անհասատատութեան հիմանց. փողոցք նոր լայն և կանոնաւոր։ Չինուածքն վայելուչ. Թէպէտ առնիք նոր գրեթէ առ հնուրկ միայարկ էին ՚ի պատճառ սաստիկ գետնաշարժութեան. բայց հասարակաց չինուածքն էին մեծամեծք ծածկեալք վեղ վեղ կղմնտրոյ. որովհետև ոչ անձրևէ անդէն։ Ունէր ոչ և այժմ ունի 8 ժողովրդական եկեղեցիս. 25 մենաստանս արանց. 12 կանանց. 12 անկեղծանոցս. և հանգստարան երկեւէլ։ Յայսմ քաղաքի ծնաւ սրբուհին ռոզա ամերիկացի. որ ՚ի 1617 փոխեցաւ յաստեացս. և կարգեցաւ ՚ի գասս սրբոց. զորոյ զօծն կատարեն ամի ամի ՚ի լիմա։ Ասա ըստ վերոյ ՚ի վերոյ տաղտկրուհիս

այլ

այսպիսի էր հին լման քաղաքն հիմնել՝ ի բիզզարոսէ առաջնոյ. իսկ այժմ զինի համակործան գետնա-
շարժութեն որ եղև՝ ի 1746, բոլորովին փոփոխալ
է. Թէ ըւ գրից անգրագ, Թէ ըւ ձեռ՝ և Թէ ըւ չին
ոճածոյ. վըյ առաջադրութիւնք ներ որք գտանին՝ ի
դիս Յաղբատ, ոչ համեմատին այժմեան հանգա-
մանաց ներ. Քզի ասքն՝ կամ գէթ նը՝ զորս մեք ու-
նեաք՝ ի ձեռին՝ խոսին զնմէ յառաջ ը զատուցեալ
Յոհաննէսէն։

Ասդ՝ առաջին գետնաշարժուէ զինի հիմնելոյ սպա-
նեացւոց զայս քաղաք, եղև՝ ի 1582. գրէթ՝ ի 1687
դղզեցոյց զքաղաքս այլ նոին գետնաշարժուէ բռնա-
գոյն ը զառաջինն. որ և բազմ վնասս գործեաց՝ ի
նմ. յետոյ եղեն այլք չորք միմեանց զինի՝ ի զանա-
զան ամս. յորոց երկրինն եղև՝ ի 1746. ի հոկտ՝ 28.
՝ի 10 և կէս ժամու երեկոյի. և՝ ի 4 ժամու և 3
քառորդի զինի լման լսանոյ. որ և այնչափ ուժ
դնեն եղև և զարհուրելի. զի յերիս վայրկեանս բո-
վանդակ կի՝ մեծ մասն չինուածոց քաղաքին մեծա-
մեծք և մանունք հիմն՝ ի վեր տապալեցան. և Թա-
զեցին ը ահեղագոչք զնմ բնակիչս, որք ոչ կարա-
ցին աճապարել և խոյս տալ՝ ի հրապարակս և՝ ի
բացօթեայ տեղիս. մինդեռ եղկելի բնակիչքն տա-
րերը՝ ի սարսափելի հարուածոց աստ, կարծէին
զանձինս յատակովն, ահա գրէթ սկսան կրկնիլ. ՝ի
10 օրէ վերայ՝ մինչև՝ ի 24 հոկտ՝. յորս եղեն 415
սասանմունք Թէպէտ կարճատևք. բայց ոչինչ նը-
ուազ բռնագոյնք ը զառաջինն։

Ջինի այսր հանդարան կործանման գտան ը փլա-
տակաք 1300 դիակունք. Թող զայնոսիկ որք նստա-
կորեան. և զնեզայեցս և զվերաւորեցս, որոց մեծ
մասն մեռաւ զինի սակաւուց. ը պատմուեն որ
առաքեցաւ՝ ի լնդնէ, ՝ի նմին գիշերի յորում եղև
առաջին սոսկալի գետնաշարժուէն, պատահեցաւ
հրաբուխն ինչ՝ ի լուբանան. և արձակեաց ջուր
այնչափ յորդ՝ մինչև հեղեղել զրովանդակ ջրվակայ
վայրս. և՝ ի լերինս որք մօտ են՝ ի բագաս բա-
ցան երիք հնոցք, և բղխեցին ահագին հեղեղս՝
ջուրց։ Յետ այսր կործանման վերստին չինեցաւ
քաղաքն յայլուսմ տեղոջ՝ բայց ոչ ը առաջնոյ մե-
ծաշինուե, առ լման գետով, որ անցնէ ը քաղաքն
մատակարարէ բնակչաց ջուր ոլորտական. և ուռ-
դանիկ զպարտէզս զլուբանանու և զպտղարան նը-
՝ի ցամաքային Ժամս յորմէ չ առատացնէ յուղնից
և

և՝ի հեղձամահ չքնաղ կերանց, մարթի է հանճար-
ձակ անցանել ըստ այն. այլ ոչ նոյնպէս յորժամ առա-
ռանայ. զի յայնժամ ոչ միայն ընարձակել ծառայի,
այլև խոր է յոյժ և անհնարին սրընթաց. վնիկ կա-
մարջ քարաչէն կայ կառուցեալ՝ի վր. որ Թուխ
Թէ մի միայն է՝ի հանճրէն ամբիկայն սպանիաց-
ւոց։ ՋԹիւ բնակչաց քաղաքիս հասուցանին ցՅՈ
հզր. յորոց երբ ԼՏ հզր ապանիացիք են. իսկ այլք
ընկի բերուածք ծնեալք կի՝ի սպանիացի ծնողաց,
կի՝ի խառն ամուսնուէ, և կի սեռ սերբիկեցիք։
Վաճառականաւք քաղաքիս գրեթէ բոլանդակ է՝ի
ձեռս սպանիացւոց. իսկ գլուխք գրամաց՝ որք պա-
րսպածին յարտասիկ առընչեալս՝ անտի են. առ-
կայն և այնպէս ասի Թէ հազիւ գոտանին անդ ԱՈ
կի ԺԲ տունք որք ոչնչեցին գլուխ գրամաց աւելի
քան Ա միլիոն ՅԴՀՏՀ զնշ. իսկ որք ունէցին ՏՇԱՀՀ
բազի են յոյժ. և առաւել բազի են նք. որք ունին
ՀՀՏՇԱ։ ՚ի մէջ ոց են բազի իշխանատունք, աղնուա-
կանք, կոմսք, մարքիզք, և տապետք զանազան զին-
ուորական կարգաց. այլև ՀԴ տունք սեպուհք մե-
ծատունք, որք Թէպէտ չունին մանաւանդ ինչ վեր-
ասուն կի անուն պատուոյ. բայց սակս հնուԹե
աղնուականն ազգասոցի իւրեանց՝ի պատուի են.
զի ըստ մեծի մասին իշխանին յառաջին տիրապետու-
զոյ լիմայի։ Գոյ անդ և այլ առանձնակ տոհմ ան-
սՀանել Ամբուէրս, որ ասի ունել զծագումն յին-
քեանից բերուայ՝ի ձեռն քոյոյ՝ գաւեր միոյ յԻնոյ
ինքեանից ըստ ինքնակալաց բերուայ, զոր էառ՝ի կին
զրարեւս ումն սպանիացի՝ՀՀ՝ի Ժմկին յորժմ կալան
սպանիացիք զնմա։ Սք առ հնրկ մեծաղուք իշխա-
նական կեանս վարէին, ունելով բազումս ծնդից և
զերեաց, և կառս շքեղս և մեծագինս, որոց երկու
տասակք են. մին մեծ և վառաղարբ՝ զոր՝ի կիր
արկանեն որք սիրեն պտնծագոյն շքով երևիլ. իսկ
միւսն փոքր երկանսաւոր նրբակերտ ԹեԹեւա-
շարժ, ունելով նստարանս երկուս դէմ ընդէմ մի-
մեանց. բայց սակս բազմապատիկ ոսկեզօծ զարդուց
ասի Թէ հազիւ ՌՈՈՈ փեղցայիւ չինի մի յայսպիսի
փոքր կառաց. որք գոտանին՝ի քաղաքի անդ ՏՀ կի Ճ
հզր։ Ամբ զգեհուն ըստ սովորուԹեն սպանիոյ, այլ
զգեստ կանանց այլազան է. որոց հարստասի մար-
գարտայեռս և ականակաւս զարդուց այնչափ է, զի
ասի Թէ կին մի զարդարել կրէ յանձին ՅՈ կի ԴՈ
հզր փեղցայի զարդս։ Ձամբրկն եւրոպացի ասա-
նէ

Նիայնիք բնակիք քաղաքիս՝ կացուցանեն զառաջ մի քաղաքական զինուորագ · որոց Թիւ հասանէ ց 4 կամ 5 հիւր · բայց սակաւ կամ ոչինչ նպաստ գոյ ակն ունել 'ի նոցէ 'ի ժամի հարկաւորութեան · քանի ըզհանդարտիս իսօսէլով՝ ոք առաւել մեզ են փափկասէր նուագ և հեշտասէր ք զամ բնակիցս հարաւային աշխարհիցդ , Թող զի զուրկ են 'ի զինուորական մարզանէ , և դիւրով ամբն հարուածոք և վհատիկք , դբծոխարին է հնարաւ Թէ արիասցին 'ի կռիւ գնել ըզկեանս ոչ միայն 'ի հնրկ պատերազմի , այլև ոչ իսկ 'ի պատահանուի հայրենեաց իւրեանց ։

Ասյ 'ի մէջ ամին երեսելի է փոխարքայն · որ զաքսականն վարէ զգուշ և զվշտանուն · զի է ինքն իշխան ամր 'ի վր ամ քաղաքական զինուորական և դատաստանական իրազուեց · և ամ կուսակալք զբաղուղիք · և քաղաքապետք բերուսյ՝ զնիչ ևեթ կամել կան · ունի իւր Թիկնապահս երկու խումբս զինուորական զօրաց · որք առ հնրկ պատնիացիք են · 'ի միումն են 160 անձինք · որք միայն զդենուն 'ի գոյն կապուտակ զարգարել արծաթի ժապաւեզնք · և յորժամ փոխարքայն երթայ ուրեք , ոք առնկից լինին նմ · իսկ յերկիդ խմբի են այք 50 · գոյն զդեստուց ոց նոյնպէս կապուտակ է , այլ ոսկի ժապաւենք յօրինել · ոք պահեն զարարպին անձնական փոխարքային · և ածեն 'ի ներքս զօրս ունին ինչ խօսիլ առ փոխարքայն · և յորժամ փոխարքայն ելանի 'ի հրապարակ , կամ երթայ յատեան գաւառապանի , կամ 'ի քննուն հրապարակական տեղեաց , ոք և երեքան ըլ նմ · բայց 'ի նցնէ ունի և այլ երիդ խումբ 100 արանց , որք կան 'ի պահպանուն տարբերանիդ նոր ։ Յամառան անհնարինս տատապին բնակիչք քաղաքիս 'ի խուռն հոծանիլ ըզմոց մինանց սիծակաց և մեծխոց · որք պատճառին յապահովութեան փողոցաց , զի ըզ սովորութ ապանիացուց՝ անդ արկանիեն զնմ ապահովուխս · որք յետոյ կոխոտեալ և ջրացեր , գառնան 'ի մանրամասն գարշահոտ փոշի · և հասել 'ի հոմից ըմեռանեն 'ի առուս , և գոյաց յուցանեն կամ գեղ մնուցանեն զնոն ։

Քաղաք , կամ Քաղքաւ ։ Քաղաք ծովեզերեայ , և նաւահանգիստ և բերդ ամուր , և գաւառն լման քաղաքի · որ յառաջ ք զնախայիշեցեալ գեռնաշարժուն էր քաղաք ամուր բարեշէն և բազմամարդ · այլ 'ի 1746 մինչդեռ գետնաշարժուն հողաբլուր կացուցանէր զլիմա , ծուխ յատակէր զքաղաքս զայս ։

Քան

Քանզի չէ՛ք զսկզբնաւորիլ երկրաշարժութեն , զոր ծովու տեղն ետ հարուստ մի հեռի ՚ի ցամաքէն ։ ապա լեռնաձև գիլացեալ , գարձաւ անդրէն անհնարին բռնութե , և ծածկեաց զքաղաքն ոչնչի , և զերեսիւն մասն մերձակայ ծովեզերայ ։ և անդրէն յետս ընկրկեցաւ ։ յետոյ զկնի սակաւուց բռնադոյն ևս ՚ի զառաջինն վերստին դարձ արարեալ ՚ի քաղաքն , քանդեաց զամ՚ որ ինչ անկնաս զերծեալ էր յառաջնոյ բաղմամեայ ։ և չնոյն կանգուն չին՝ ոճած ինչ , բայց փոքրիկ մասն ինչ պարսպաց ամրոյն սակ խաչին ։ ՚ի 23 նաւուց՝ որք էին ՚ի նաւահանգստի անդ , 19 ծովակոծ եղեն ։ և 4 ՚ի բաց վարեցան հեռի ՚ի բերրայ ։ իսկ ՚ի 4000 բնակչաց՝ երկերիւրք եւեթ ողջանդամ զերծան ։ յորոց 22 անձինք ապրեցան ՚ի վէր նախասացեալ մասին պարսպաց սակ խաչին ։ բայց յետ այնորիկ վերստին չկնեցաւ քաղաքն ։ և ամենայնեցաւ նաւահանգիստ ներ լաւ ևս քան զառաջինն ։ որոյ ՚ի պահպանութե կարգեալ կան 600 զինուորք սպանելոցք ։ ուսանի այժմ ես մի ՚ի գլխաւոր տեղեացն լինելոյ ։

Դամասկէն ։ Քաղաք փոքր և անշուք , կառուցեալ մեծ ՚ի ծովին առ հանդուն գետով յաւազուտ դաշտավայրի ՚ի ձնհղի , որ ՚ի գվիդոնի հանէ ՚ի բերրս և ՚ի լիմա , սահմանագլուխ գվիդոնի և լիմայի ։ Ունի տունս կի հիւղս իրը 70 ։ եղէդնաչէրտս և ցրուեցս յաւէտս և նոճազ հեռի ՚ի միմեանց ։ և 150 զերդաստանս , որք են բնիկ բերուայիք ։ և ծնեզ ՚ի խառն ամուսնուեզ , և սակաւ ոմանք սպանիայիք ։ Աստ եզեն ՚ի ցամաք բիզանդիոն և այլ սպանիայիք , որք եկին ՚ի բանակայ ՚ի տիրել բերուայ ։ Աստեղիկ է սօճն ՚ի ամին քաղաքն ։ և հաղիւ երբեք լինի անդ անձրև ։ իսկ ջրնկայ վիճակ , կի՛ ձոր ներ՝ և ջրաձակ յոյժ ։ այլ կէս մի սահել ողողանի ՚ի ծովէ , և կէս մի գլխովին աւազուտ է , ուսանի և անջեր ։

Փայտ ։ Ջղէք ծովեզերայ , և նաւահանգիստ պատուհասական , փոքր և անշուք ։ զի ունի իբր երկիւրիւր գերդաստանս եւեթ ։ որմունք ասոց ներ են եղէդնակերտ ծեփիչ կաւով ։ և ծածկեզ յարգիւ և տերեւաք ։ ասան լաւ ևս է ասել զնոն հիւղս չ՛ասնու ։ սակայն և այնպէս չատ են բնակչայ նոյ յայնահաւտ ընդմանգին նահանգի ։ ուր անցանեն ամ՛ զի ոչ բնաւ տեսանի անձրև ։ միայն տուն քաղաքապետին է քարաշէն ։ ունի մի ժղիդ տաճեսական

եկե-

եկեղեցի. միւս ևս փոքրիկ մատուռն նուիրեալ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ. բնակիչք նր են բնիկ ամերիկացիք գերիք սպանիացւոց, և սեաւք. բայց գոտանին անդ և սակաւ ոմանք սպանիացիք։ Կաւահանգիստ նր է պարոյր լինչ. այլ մի 'ի լաւագունից՝ որք գոտանին 'ի ծովէզերս բերրւոյ. այն զի այս միայն է, ուր նաւք են լեալք յաքսափուլքայ, 'ի սոնսոնագոյ, կամ 'ի բանանայ առ 'ի նաւել 'ի քալիաօ 'ի հաւահանգիստն լիմայի՝ կարօղ են մնանել առ 'ի հանգչել, և առնել ջուր և պարէնս կերակրոյ, ապա լծել ոչ դժուարին և գրեթէ անհնարին լինէր անվտանգ վտանել զայն երկար ճանչ, ուր ըստ մեծ մասն տարօյն հովն հոսումն ընդեղն։ Եչ թեպետ ջուն քաղաքս այս բերս լինչ, և ոչ ջուր բարի, զի է յանբեր և յանջրդի տեղոջ, բայց զիմ լինչ բերին անդր 'ի քաղանէ, և 'ի նր մերայէէ բերայ. ունի և ամրոց փոքրիկ շրջատառեալ աղեւսակերտ պարսպաք. և վառէլ հրազինուք։ Ջայս քաղաք բազմանգամ առին անգղիացիք, այլ այժմ է 'ի ձեռս սպանիացւոց։

Սբ Դէոյէ Բիւրոյ։ Ի գլխաւոր քաղաք համանուն վիճակի. և առաջին տեղի բնակուեր սպանիացւոց 'ի բերու. հիմնեալ 'ի 1521 'ի փրանչիսկոսէ բիզարոյէ 'ի հովհան գարկաֆլայ. և ապա սակս յոռւեր օդոյն փոխադրեալ 'ի տեղին՝ ուր այժմ գոտանի յաւազուտ գաշտի. տունք նր են եղեգնաշէնք, և ըստ մասին ապուսակերտք. ունի բնակիչս իբր 2500. յորս սակաւ ազնուականք գոտանին. օդ նր ջերմ է և ազդու յոյժ, այլ առողջարար. ունի գետակ փոքրիկ, յորմէ ըմպին բնակիչք նր. այլ յամառան բաղրովին ցամաքի. և յայնժամ հարկ է փորել ջուներս 'ի ձորագետն անդ 'ի գոտանել ջուր։ Լանդնէգէլ։ Քաղաք կառուցեալ առ ձնհով որ 'ի կողպակվիլայ հանէ 'ի լիմա. անշուք՝ այլ պարսպապատ։ Ունի տունս իբր 1500. յորոց ոմանք են աղնուականերաք. այլք եղեգնաշէնք ծէփեալք կաւով նեղբոյ և արտաքոյ. այլ մեծագոյն մասն են հիւղք լոկ եղեգանց, և ծածկեալք յարդիւ, յորս բնակին բնիկ ամերիկացիք. իսկ Թէյ բնակեալ նր է իբր 3000. որք են սպանիացիք ծնեալք յամերիկա. յորս գոտանին ազնուական տոհմք ոմանք, և մեծատունք. իսկ այլք են բնիկ ամերիկացիք. ունի մի միայն եկեղեցի քարաշէն, մեծ և գեղեցիկ զարգարեալ մեծագին զարդուք. այս տեղի 'ի սկզբան անդ փոքր էր յոյժ և անշուն, այլ 'ի քահդէզ անդ, զի-

զնացուց զանա քաղաքն, ասա փոխադրեցան բնա-
կիչք նր որով և մեծացաւ ։ Ընչակայ վիճակ նր
անբեր է, այլ ժրաջան մշակուն բնակաց նր ար-
գասաւորս գործեցին զայն. բացեալ զնոյն խրամն
'ի գետոյ անտի որ հոսի առ քաղաքաւ յոտոգումն
անդաստանաց. ուստի և բերէ ազգի ազգի բան-
ջար պտուղս և արմտիս և բամբակ. յորմէ բնա-
կիչք քաղաքին գործեն Թաշկինակս և կասաս, և
այլ զանազան ձեռակերտս. ունի և որթս խաղողոյ,
այլ գինի նր չէ այնչափ ինչ լաւ, և ոչ առատ՝ ուս
գառանի յայլ տեղիս բերուսի ։

Քափամաբ, կամ Քափամաբա ։ Քաղաք, և գլխաւոր
տեղի մասնաւոր վիճակի 'ի մէջ երկուց քորմէ-
լեան լերանց, արգաւանդ և բարեբեր. բերէ ցորե-
ան և մրացօրեն և այլ արմտիս և պտուղս, բան-
ջար առատ այլև բամբակ. բնակիչք նր որք գրե-
թէ բովանդակ են բնիկ ամերիկացիք՝ գործեն զա-
նազան ձեռակերտս 'ի բամբակոյ. գառնի անդ և
հանք արծաթոյ. այլ չէ ինչ շահաբեր. ուստի և
չքեղ կայ անդորձ ։

Դրոտոպելեն ։ Քաղաք պարսպապատ մեծ բարեչէն
բազմամարդ և եկեղեցիս. հիմնեալ 'ի 1535 'ի փրան-
ցիսկեան բհղաբոսէ 'ի հովիտն քմմայ առ գետա-
կաւ իբր 6 մղոնաւ հեռի 'ի ծովէ. ուր ունի նա-
ւահանգիստ կոչեցեալ Կառնափօ ։ Տունք նր են ա-
զիւսակերպք գնդիկի և մեծաչէն ։ Բայ 'ի մայր
եկեղեցւոյն են անդ և քանի մի մենաստանք կրօ-
նաւորաց, յորոց մի էր մենաստանն յեզուից. և
երկու կուսանաց ։ Բնակիչքն են մասին ապանիա-
ցիք են՝ ու մասին ամերիկացիք. և շատք ևս 'ի
խառն ամուսնոսէ ծնեալք. 'ի մէջ ապանիացւոց
գառնին երկու ազնուական տոհմք մեծատունք
յոյժ ։ Ընչակայ վիճակ նր բերէ ցորեան և այլ
արմտիս, և եկեղն շաքարաբեր, ուսոգիէ 'ի գետոյ
անտի որ հոսի առ քաղաքաւ ։

Սանդա ։ Գետ փոքրիկ. որ ունի հաղիւ 30 հետս
բնակիչ յամերիկացւոց, և յայլոց անտց 'ի խառն
սերնդոց. չինեալ առ համանուն գետով 'ի հնդկին՝
որ 'ի փայտայ հանէ 'ի լիմա իբր 230 մղոնաւ հեռի
'ի լճակն 'ի հիւսիսակողմն ։ 'Ի սկզբան անգ էր
քղաք ծովեզերեայ բարեչէն և բազմամարդ, և ունէր
զնոյն մենաստանս կրօնաւորաց. այլ 'ի 1685 'ի քան-
զել և յաւար հարկանել զնա անպղտացաւ, բնա-
կիչք նր յրուեցան յայլ և այլ տեղիս, և մնացին
անդ

անգ ալքսաք ևէթ. որք չուներլով կարողաւն այլոք հիմնել ինքեանց նոր բնակուն, միաբանեցան և չնեցին զդիտօղս զայս ի տեղւոջ ուր այժմ գտանին։

Քիլթա։ Քաղաք բարեչէն իբր 30 մղոնաւ հեռի ի լմնայէ. հաչախաւոր ի պտճաս պատուական բորակի իբրոյ յորմէ չինեն վառօթի ի սպանիա. ունի արմտիս պտուղս ձուկն և ընտանի հաւս առատ յոյժ. որով բազմ առևտուրս առնէ ընդ լմնայէ։

Կոռանդօ։ Գլխաւոր քաղաք համանուն վիճակի. կաւուցեալ ի գեղեցիկ հովտի ոտոգելոյ ի բազմապատիկ հնդեզատաց, որք միայնէ գործեն զկուսակալնա գեան՝ այս քաղաք ի նախանձ էր մի ի լաւագոյն քաղաքացն բէրուայ. ուր բնակեին բազք ի սպանիացւոց առաջին առացողաց բէրուայ. այլ այժմ անկեալ է և անբազացեալ յոյժ։

Կառաբա։ Քաղաք ի Ճնդիսին որ ի դրուքսիլտնի հանէ ի լմնա. առ համանուն գետով յորոյ վր ունի կամուրջ քարաչէն. որ հազիւ ուրեք տեսանի յաքերիկայ. ունի տունս իբր 200 բարեչէնս. և եկեղեցի ժղիդպետական. և մենաստան ֆրանչիսկեան հրօճատրաց. և աշտարակ մի բարձր հանդէպ նախասացեալ կամրջի. ոչ հեռի ինչ ի քաղաքէ աստ տեսանին դեռևս միացուածք ինչ չինուածոց նախնի ինքնակալացն բէրուայ։

Քանթայի։ Գլխաւոր քաղաք համանուն վիճակի իբր 24 փարսախաւ հեռի ի կուսարայէ ի հնդին Ճնդիսի որ հանէ ի լմնա. ունի տունս իբր 300. և բազմ խրիստիան բէրուացւոց. բնակիչք նր ըստ մեծի մասին սպանիացիք են, յորս գտանին բազմ ազնուականք և մեծատունք. ունի մի եկեղեցի ժղիդպետական և մենաստան ֆրանչիսկեանց. շրջակայ վիճակ նր արգասաւոր է և բաղ մակէր, ուստիեր ի գետոյ։

Քանթա։ Գլխաւոր քաղաք համանուն վիճակի իբր 15 մղոնաւ հեռի ի լմնայէ. երիվր նր արդասաւոր է յոյժ, և անուցանէ զբազմաւոր խաչանց։

Դօմա, կամ Դոմա։ Քաղաք կաւուցեալ յայնկոյս քորտիլեան լերանց առ դորս գետոյ։

Կառաբա։ Վանական վիճակ իբր 18 մղոնաւ հեռի ի լմնայէ. որ ձգի ըստ երկայն իբր 120 մղոնաւ առ քորտիլեան լերամբ. և է արդասաւոր յոյժ. գտանին անդ և բազմ բազք արծաթոյ. այլ ըստ մեծի մասին անգործ լքեալ կան. զի արծաթ նշ չտի է. ի հարաւակողմն սորին վիճակի է Նր Բէրուի անուանեալ հանք արծաթոյ։

Կառ-

Աստամանիա, կամ Աստամանա։ Գլխաւոր քաղաք համանուն վիճակի ըստ իշխանութեան աթենքայի լինայլ. մեծ բարեչէն և բազմամարդ. ՚ի մէջ երկուց վտակաց որք միացեալ խառնին յէնէ գետն. հիմնեալ ՚ի 1539 ՚ի Ֆրանչիսկոսէ բերգամոսկ. և զանաչին անուանք եալ Սբ յովհաննէս յաղթուէ. ՚ի յիշեալ հայձոյ փախստեան ինքնակալին մանչուայ, յորժամ բերդապրոս եղ պազմանա ՚ի վր նր։ Բնակիչք նր ըստ մեծի մասին սպանիացիք են. յորս գտանին բազմ ազնուական և մեծատունք. ունի առ իւրև աստան, կամ արուարձան մեծ. ուր բնակին քանիկ ամերիկացիք. որով ըստ արձակի յոյժ գիրք նր. ունի և մայր եկեղեցի մեծակառոյց 5 մենաստան արանց. 2 կանանց. անկեղանոց. և համալսարան երևելի՝ որ զնոյն ազատուհս ունի, զոր համալսարանն լինայլ. զի երբ կոլոմբոս ևս հիմնարկուիք են արքայականք. և այլ երևելի գպրոց. յատաչագոյն և չնաւան կրօնաւորք ունէին անդ վանս և գպրոց։ Ընչակայ ոլորտք քաղաքիս արգաւանդ են. բերէ ցորեան և այլ արմտիս առատ, և ազգի ազգի պտուղս, ունի և ընտանի անասունս բազմս։

Ջոսեփոս։ Ի երկդ մայրաքաղք բերուայ զինի լինայլ. մեծ բազմամարդ հարուստ և հռչանիստ, որոյ եպս է ըստ աթենքայիս լինայլ. կառուցեալ յատապար վայրի ըստ լանջակողմն լերին. և շրջապատեալ ՚ի հիւսիսոյ և յարևմտից յայլոց լերանց. բաժանի յերկու քաղաքս. յորոց մինն կոչի Ջոսեփոս, իսկ միւսն Օրան Ջոսեփոս. Թիւ բնակչաց նր հասանէ իբր 16 հազր որք են սպանիացիք. յորս գտանին բազմ ազնուականք բերուացիք. և այլք ՚ի տառն սերնդոց. տունք նր ըստ արձակ են և գեղեցիկ ըստ մեծ մասին քարաշէնք. և եկեղեցիք և մենաստանք մեծամեծք և փարթամք. զի բաց ՚ի մայր եկեղեցւոյն, ունի 8 ժողովրդական եկեղեցիս. բազմ մենաստանս արանց և 4 կանանց. յորս երեքն է մենաստանն չինեալ յաւերտից հռչակաւոր տաճարի արեգական. որոյ աւագ սեղանն է ՚ի նմին տեղւոջ, ուր ՚ի նախնեացն կայր պատկեր արեգական զոր պաշտէին բերուացիք. յատկագոյն և յիւրանք ունէին անդ վանս և եկեղեցի մեծաչէն և գպրոց երևելի. ՚ի ձմեռ ինքնակալացն բերուացոց ըստ մեծ քաղքին գոյր հրապարակ մեծ. յորմէ բաժանէին չորք արքունի պողոտայք ՚ի չորիս կողմանս ինքնակալութեան բերուայ, որք կան մինչև ցայժմ։

Ընչ քեզ ի նախնումն էր առաքին մայրաքեզ, և հին քո զայլ ամ քեզքս բերուսայ և հատուկն հարա-
ւային ամբիկոյ. հիմնեալ ի նախնի ինքնակալսյ
յիմ քո գնասանել անգր սպանիացւոց. հիմունք նր
արևան ի մանրջ քաղաքա. որ անդ հաստատեալ
զանեռս թագրանե խորոյ. ապա ինքնակոնս բնդդա-
րոս յետ հարկանելոյ զդաշապալիսա ինքնակալն,
կալաւ զքեզքն, և տերեալ նմ յանուն ե կարգոսի
կայսեր և այրգայի սպանիոյ. յորժամ մանն սպա-
նիացիք ի քեզ անգր, յայսուշ կրթեցան ը փար-
ամանե և ը մեծագործութի քեզքին. գոն անդ
գնոյակաւոր տաճար արեգական կոչեցեր Կոլիսեա-
նա լն հարսաուրը. զի արմունք նր և առաստաղ առ
հնրկ պատեր էին ոսկի թիթեղամբ. թեղ զայլ գանձս
որ կայր անդ մեծերեր. նոյնպես երեսելի եր և ամրոցն
անհամանեալ քաղաս հաս ամրակուռ և իրր անա-
ռիկ. բովանդակեր յերկս չրջադաս. և ի միջի
էին ապարանք բնակուռ ինքնակալին. որոց որմունք
բովանդակ պատեալ էին ոսկով և արծաթով. և
զարդարեալ պէսպս ուրուհական պատկերօք. չեր
մարթ մոռանել յայն ամրոց, բայց եթե գեանաւորը
ձնդհաս. զայս հոյակապ չինուած քանդեցին տա-
նիպկիք. բայց ոչ կարացեր նոյ չարժել ի տեղոջն
զնծամեծ վէմս, մեծ մասն պարապայ նր դեռ
կանգուն կայ, որ և զարմացուցանէ զսեռսոցս՝ թե
զնարդ այնպիսի մեծամեծ ժայռք ածել եղեն անդր,
և հանել ի լերր ի վր պարապայ առանց անուոյ,
և այլոց մեքենական գործեսց, որք անծանօթ էին
բերուացւոց։

Յետ տերելոյ բնդդարոսի քզքիս՝ մանրջ քաղաք զոր
բերուացիք Թագաւորեցուցին փիլիպ հուսպարայ՝
ոմ ի ներածութե անդ բերուայ յիշատակեցաք,
բազմամբոխ զօրօք պաշարեաց զքզքս. և զմեծ մասն
նր հրմիք արար. այլ ոչ եհան հրդեհն ի տանցն՝
ուր ամրացեր կային սպանիացիք, զորս ոչ կարաց
հանել անտի. և ինքն ևս անկաս ի պատգի անդ.
յայն սակս ի նմին տեղւոջ՝ ուր սպանիացիք քաշուե-
դխմնգրաւ եղեն և յաղթեցին նմ, կանգնեցին եկե-
ղեցի ի պատիւ ծնածնոյն. զոր մինչև յայսօր կոչեն
Տ. Յոյ յաղիսե։ ի չրջակայս քաղաքին ի բլր
տեղիս բովք ոսկւոյ և արծաթոյ առատապէսք.
բայց երբև գտան բովքն բազմսոյ, մեծ մասն սգ
Թողաւ անգործ. սակայն և այժմ բովք լամնայ և
քարալիճան լեռանցն քաղաքին՝ երևելի են. և առա-

ելել քան զնա բովքն մեքսոսի ։ Ի հովիտս քուս քոնի գտանին բազում գեօղք և պարտէզք գեղեցիկք չինեալք ի սպանիացւոց • որք ոչ ինայեցին ի ծախս առ ի վայելուչս և զոբարձելիս յարգասելն զնոն ։

Բիւռեան ։ Քաղաք իբր 1 մղոնաւ հեռի ի ծովէ • և 173 մղոնաւ ի լճակէ ի հարաւակողմն նր , ունի գերդաստանս կիմ ծուխս իբր 300 • որք ըստ մեծի մասին բերրութեացիք են • և ի բառն սերնդոց • սակաւ սպանիացիք գտանին ի նմա • ունի 1 եկեղեցի ժղիդդասեռական , 2 կիմ 3 մենաստանս կրօնաւորաց ։ Ասյս քղքի ի նահանգին էր յերդ ծովու • այլ ի 1682 ի լճակէ սարսափելի ին գետնաշարժս , ջուր ծովու հարուստ մի հեռացաւ յերկրայոյ • և ապա գարձ արարեալ անհնարին բռնութեամբ ծածկեաց զքղքն , և խափան քանդեաց • ապա առ ապա հովուեն յայսմիսի վտանգէ , իբր մղոնաւ միով հեռի ի ծովէ չինեցին նոր քղք • որ կայ այժմ։ Կայսեր կայսն քղքիս ընտիկ է • բաւական բազմութեամբ նաւուց՝ բայց չէ անբոյրի ի հիւսիսային հողմոյ • Թէպէտ հաղիւ երբեք ընչեն այն հողմունք ի խաղաղական ովկիանոսի ։

Իքա , կիմ Վալվերդէ • որ Թարգմանի դալարաձոր • Յայս անուն անուանեալ ի հովտէն որոյ երկայնութիւն է իբր 18 մղոն • արգաւանդ յոյժ և այգեւէտ • բերէ գինի առատ և պատուական ։ Իսկ քղքն է իբր 41 մղոնաւ հեռի ի բիսքոնէ ի հարաւակողմն • և է գեղեցիկ փոքրիկ և բազմամարդ • ուր գտանին բնակ սպանիացիք իբր 500• ըստ մեծի մասին մեծատունք • եկեղեցիք նր և մենաստանք գեղեցիկ են և մեծաշէնք • օգն առողջարար և գրեթէ միշտ պարզ ։ Կոնիգիտա նր կոչեցեալ գվիմատա իբր 18 մղոնաւ հեռի է ի նմանէ • անդ բարձեալ տանին զգինին բովանդակ , զոր չինեն ի հովիտ անդր • և անտի բաշխի յայլ գաւառս , և մընդ ի լճակս , ուր գինն բզմ ծախի ։ Ընդ մէջ այսր քղքի և բիսքոնի գտանին պատուական գաւազք խոտաւէտք ուռկիեօք յահանակիս ջուրց , այլ զարմանալին այն է , զի յորժամ գետն յորդէ , այն ջուրք խոպան ցամաքին • և ըստ հինին յորժամ գետն նոսանայ , նոք առնուին ։ Քանէդէ ։ Գլխաւոր քղք համանուն վիճակի իբր 18 • մղոնաւ հեռի ի լճակէ յարգաւանդ վայրի • որ բերէ ցորեան մարգացորեն և չաքար առատ ։

Կասարյոյն ։ Քաղաք փոքր և նաւահանգիստ , որ ունի իբր

իբր 70 գերդաստանս, յորս գտանին և տակաւ տանջ
սպանիչք։

Գիլանդավելիա։ Ի հռչակաւոր և առատաբեր մե-
տաղ մնակն, յորմէ բաշխի մնուկի չամ քուռ տակաւ
և արծաթոյ բերրուայ. և է ի հարաւային սահ-
մանեան կողմն կուամանկայի։

Կուանդա։ Քաղաք փոքր իբր 12 մղոնաւ հեռի ի
կուամանկայէ, և գլխաւոր տեղի համանուն վիճա-
կի. որ չէջգոյն անուանի էր տակս առատաբեր
արծաթահանքից իւրոց. այլ այժմ գրեթէ սպառ-
եալ անտի արծաթն։

Քափայա։ Քաղաք չայնկոյս քորակեան լերանց
ընդ իրաւատարուբ ենգոյն գրուքսիլոնի. բնակիչք
նր ըստ մեծի մասին բերրասիք են. դործեն պատ-
ուական կաւս, և այլ պէսպէս ձեռակերտս ի
բամբակոյ։

Քոնդոտա. Կուամանիա. և Կուամանիացիս։ Են զա-
նազան վիճակք չաւէտ և հոռոգ հեռաւորք ի լե-
մոյէ. արդաւանդք չոյժ. և բնակիչք նոյ ժրաջանք
ի գործելոյն ձեռակերտս ի բամբակոյ և չաւոմէ։

Հնդիւբ։ Գղեք փոքր ի հարաւակողմն վալվերտեայ։

Հրեփնիա։ Գղեք մեծ փարթամ երեսելի և եպաս-
նատ. հիմնեալ ի 1539 ի փրանչիսկոսէ բերզարր-
սէ ի գովչքա հովտի իբր 60 մղոնաւ հեռի ի ծովէ.
որ թէպէտ ջրիցս քանգեցաւ ի գետնաշարժուէ.
ոսկոյն միշտ անդրէն չնեցաւ. ուստի այժմ է մի
ի մեծագոյն քղքացն բերրուոյ բարերչէն և բազմա-
մարդ. բնակիչք նր ըստ մեծի մասին սպանիացիք էն.
ունի գեղեցիկ եկեղեցիս և մենաստանս. օդ նր
քաղցր է և բարեխառն. երկիրն խոտաւէտ և ա-
նասնազարմանս առատ հաւաքի մեծ մասն ոսկւոյ և ար-
ծաթոյ ի քարքառոյ և ի բուսից բոդոսոյ և բար-
բոնի՝ ուստի ի բանասիս. ապա ի սպանիա։ Ի երե
սուս այս քղքէ է լեառն հրաբուղս. յորմէ երբեմն
բղխեալ հուր այնչափ բռնութիւ, մինչև 60 մղոնաւ
հեռի ցնդել ջրհեղեղ. վնչ միշտ ի վառգիլ է քղքս։
Իսպ։ Գղեք և նուհնդիա մերձ ի համանուն գետ իբր
հեռ մղոնաւ հեռի ի բերանոյ նր. որ ի ոտպահմբե-
րէ մինչև գյունվար ցամաքի. և ապա անդրէն սկը-
սանի հոսիլ. բնակիչք քղքիս ըստ մեծի մասին բե-
րուացիք էն. բայց գտանին անդ և սպանիացիք։
Հրնիա։ Գղեք և նուհնդիա. որ ի նախնումն ծով-
կեալ էր և բարդաւաճ բնակիչք և վաճառականու-

իբր թէ.

Թէք. և երևելի 'ի պաշաս բաղմանէ արծաթոյ՝ զոր սատ բերէին 'ի բազատայ. բայց այժմ ցամաքաւ սատ նին 'ի լլկմա. վայ և քեզ այս անչքացաւ յոյժ, և բնակիչք նր նուազեցան. զի այժմ հազիւ գտանին 'ի նմ 150 գերդաստանք յամ ազգաց. ունի մի միայն ժողովրդապետական եկեղեցի. 2 մենաստանս. և 1 անկեալոց, որ է ըստ նահանգաբերութեան հարց սիրոյ յովհաննու առն ոյ. տունք նր են անձեղուն. վայ արատաբուստ երևի քեզն իբր կիսաւերակ. այլ քեզ ոչ երբէք անձրևէ անդ, յայն սակս յարկն կիմ ձեղունն աւերծոց հանարհալ է. գլխաւոր վանացք այժմ է ոտպատեղ կուսին էջմիածնի զոր սպանիացիք անկեցին Լամա. Մայրապետ։ են փոքրիկ քեզք յայնկոյս քորձ. ասիլեան լերանց առ միով 'ի վտակաց կալուածակայ գետոյն։

Քարավայրս. Դինդա. Սբ յովհաննէս ասէոյ. կիմ քաղաս. և Քանդն։ են մանուածոյ վիճակք յայսմ նահանգի արգաւանդք. իսկ 'ի քանաս գտանի և առատաբեր սրճաթեհանք. կոչեցեալ Բանի փոպենանայ։

ՅՕԴ ՀԸ. Ա՛ՏԵԱՆ ԿԻՄ ՆԱՀԱՆԳ ԲՂԱՏԱՅ։

Այս նահանգ սովորաբար կոչեցեալ 'ի սպանիացւոց Քոռգվնատա, կիմ 'Նահանգ փարատայ' պարագրեն զնարաւային մասն բերուայ. ունի իւր սահման 'ի հիւսիսոյ և մասամբ ինն յարևելից՝ զնահանգն լիմայի, և զգաւառն լոյոսայ. յարևելից և մասամբ ինն 'ի հարաւոյ՝ զքագօ և զդուքաման. 'ի հարաւոյ և ըստ մասին յարևելից՝ զքվլի և զդուքաման. իսկ յարևմտից զծովն խաղաղական, սահմն յարիքայ մինչև ցսոլն գետան։ Բիմ գետս ունի. որոց գլխաւորքն են այսոքիկ. Հնդն գետ. Բիտա. Գնդ ձեծ. որ կոչի և Փորպէրդէ, և Սբ փեպէս, կիմ Սարա. ըստ սեզնաց և ազգաց՝ ըստ որս անցանէ. Փիլիպպոս, յոր խաւանին Սբ յովհաննէս. և Դարդաքա վանք. Գետանի. և Տեսկվեբերս։ Գետանի անդ և լիճ մեծ Դիդիտա անուանեալ. որ է 'ի չափ բարեխառն ըստ 16 աստիճանի հար" լայն". չորքասան ներ է իբր 200 մղոն. խորութիւն 'ի տեղիս 'ի տեղիս 80 քայլ. ջուր ներ քաղցր՝ այլ անհամ և միշտ պղտոր, ուստի և ոչ է ըմպելի. բերբ

ձուկն առատ. զոր ապիսեէ ապէն, և վաճառեն ի շրջակայ գաւառս։ Ինչ համառ, ենէ յորժամ բռնանիացիք տիրեցին բերրուայ, ինքնակալք նր ընկեցին յայս ծովակ զմէ գանձս խրեանց ոսկւոյ և արծաթոյ. յորս գոյր և ոսկի շղթայ մեծ յոյժ և ծանրակշիռ։ Օդ այսր նահանգի քաղցր է և բարեխառն. այլ ի ձմեռնայն ցուրտ, վն բարձրաբերձ լերանց խրոց. իսկ երկիրն ի հարաւային կողմն սկիզբ առէ յաղաքամայ մինչև ի քիլիկ բոլորովին անբեր և ամայի. բայց զմնացեալ մասն նր մարթ է կոչել պարտէզ բերրուայ. որ ենէ լեռնային է, այլ ոչ այնպէս, ոչ այլ նահանգք բերրուայ. և ունի լայնարձակ հովիտս խոտաւէտս և արգաւանդս յոյժ. իսկ ի լերինս նր լն են քովք ոսկւոյ և արծաթոյ։ Ա. յս նահանգ բաժանի յերիս գաւառս. որք են Բլաբա, կամ Քաբա. Բոբա. և Քիւա. զորս յառաջիկայդ առորագրեացուք. յաւելէ՛ի նն և զՇեան մոյեցւոց։

Բլաբա. որ և Վլաբա։

Ունի իւր սահման՝ի հիւսիսոյ՝ զմոյեցիս. յարեւմտից՝ զբարիա. ի հարաւոյ արեւմտից՝ զքիբա. իսկ յարեւելից՝ զՇն անաղունեաց, և մասամբ ինն զբարակավոյ. այս գեղ հարստագոյն է արծաթով, քէ զայլ ամ գեղս բերրուայ. և քէ զհամարէն հարաւային ամերիկա. իսկ գլխաւոր տեղիք նր են։

Բլաբա, կամ Քէքվեաբա։ Գլխաւոր քաղք այսր նահանգի. մեծ գեղեցիկ բազմամարդ արքեպիսկոպանիստ և աթոռ գլխաւոր տեղեն նահանգին. զի նախ հրամանաւ կռնադվոսի բիզզարոսի՝ի 1639 ի զօրագլխէն պիտրոսկ անդուբէսոյ. ի փոքրիկ դաշտավայրի շրջապատեալոյ գաղարագէղ բլրովք՝ որք պատսպարեն զնա ի հողմոյ։ Բնակիչք նր են իբրև 14 հազարք, սպանիացիք, բերրուացիք, և ի խառն սերնդոց. տունք նր՝ որք են ի վէր մեծ հրապարակին քաղքին՝ բովանդակ կրկնայարկ են. իսկ այլք միայարկք, այլ բարեչէնք և շարժակք, ունենալով շուրջ զնանակի պարսպէզս գեղեցիկս և մրգաբեր. Թէպէտ զնահարանս բերրուացւոց՝ որք են իբր 3000. և բնակին ուրոյն յայլոց ի միամ անկան քաղաքին ի յոյնհինս աղքատիս. և ունին մանաւանդ եկեղեցի ժողովրդապետական. բայ ի մայր եկեղեցւոյն՝ որ մեծ է և վայելչակերտ, են անդ և 4 մեծամեծ մե-

նաս-

հաստանք արանց. և 2 կանանց հանդերձ մեծագին և
և կեղեցեաք. և մի անկեալանոց. որ է ի ձեռս կրօնա-
ւորաց կարդին սբ֊ի յովհաննու առն ոյ. և համալը-
սարան երևելի. և այլ երեք մեծամեծ դպրոց.
յորոց մինն է ընդ արքեպիսկ. և է միայն վն եկե-
ղեցականաց։ Ասյս ջրոք ունի առատապէս զնա՝ որ
ինչ հարկաւոր է մարդկային կենաց, բաց ի ջրոյ.
զի աղբիւրք որք գտանին յորոտաս նր հազիւ բա-
ւեն առ կարևոր պէտս բնակչաց նր։

Բերոէ։ Քաղք հռչակաւոր վն առատապէս արծա-
թահանքաց իւրոց. մեծ բազմամարդ և փարթամ.
կառուցեալ առ ոտս լերին՝ որ կոչի լեառն արծա-
թոյ իբր 75 մղոնաւ հեռի ի բլրադայէ. շրջապատ
նր է իբր 2 մղոն. և թիւ բնակացն գրեթէ 70 հա-
զարս. յորոց 60 հնդր բերթուածք են. իսկ այլք տպա-
նիացիք. յորս գտանին յոլով ազնուականք և մեծա-
տունք յոյժ։ Լեառն յորում են բովքն արծաթոյ՝
սին և շրջակայ վայր նր՝ ամենևին անբերր է. նիւթ
նր է բրդաձև սրածայր. շրջապատան ի տորին կողմն
3 մղոն. իսկ բաձրութիւն իբր 1 մղոն. գիւտ այսց
բովուց ընծայի կվարպս, կի հուալպս անուն բէ-
բուածոյ, որոյ ի սկզբան գիւտ այծեմանց առ տո-
վին լերամբ՝ մինչ կամէր եղանիլ ի վեր ընդ լեառն,
կալաւ ձեռամբ զթուփ մի և ի բաց իւրեաց զայն
յարմատոց. և ահա եդիտ ի ներքոյ արծաթի ըն-
տիր. ասս բնակէր ի փարքս. և յորժամ պէտս ու-
նէր արծաթոյ, գնայր միայնակ, և հանէր որչափ
և կամէր, և անգրկեն ծածկէր զտեղին. ապա յայտ
նեաց զկրան ուրեմն, զոր բարեկամ կարծէր. զինի
ասկաւուց Թշնամանէ անկէ ի մէջ նոյ. յայտնեցան
իրքն սպանիացւոյ ուրուան. որոյ ի 1545 յապրիլի
21 գնացեալ անդր, էտ բանալ տեղին. և վազելով
հրամարակեցաւ այն ի մէջ սպանիացւոց, որք գը-
տան ի կոլմանս յայնոսիկ. ակսան պեղել շուրջ զնե-
քամբն. և գտին անդէն և այլ բիւր բոլս. յորոց այս
երկու գաղք են, զի անդադար հանեն արծաթի, և
ոչ սպառին։

Փարքս. և Դոռբէս։ են այլ երկու երևելի արծաթա-
հանք ի կոլմանս յայսոսիկ։

Սբ խաչ պիւռոյ։ Գրչաւոր ջրոք մասնաւոր վիճա-
կի կառուցեալ յոտս լերին առ ձորակաւ, իբր 56
մղոնաւ հեռի ի բլրադայէ. բնակիչք նր սակաւ են.
տունք նոյ թէպէտ քարաշէն, այլ ցածուն և անշուք.
յորդ ևս կի ոստովք արմաւենեաց ծածկեալ. ունի

եկոտասան հիմնեալ ՚ի 1605. բայց Նոյա նոր սովորա-
բար նստի ՚ի միաբէ քրդ. որ իբր 24 մղոնս հեռի է
՚ի քրդէ ատամ. չորքակայ վիճակ նոր արգաւանդ է
յոյժ. այլ գլխաւոր և ազնուագոյն բերդք նոր՝ են
մերդ պատուական և մեծ։

Քռէպամպա։ Գլխաւոր քրդ շարձակ վիճակի, մեծ
բարեմամ և բազմամարդ. աւերվի ՚ի 100 մղոնս հեռի
՚ի բլուրայէ. և իբր 150 ՚ի բազատայ. ՚ի մերձակայ
վայրս նոր գտանին պատուական բանք ինչ արծաթոյ։
Ապ յուէրէ էվէվէրդոյ. Յա մարիամ լեռնային. Քիւ
չան. Դօշին. Դոզապատօ. Փիլդամայօ. Մանա. Քայ-
պա. Փառիայա. Դօրթալտա. Դօմանապ. և Զինդի։
Են այլ նշանաւոր տեղիք այսր գաւառի։

Խարբերդ։

Զգիւղս մանկան կողմն քարքաստոյ. օդ նոր ցուրտ.
և երկիրն լեռնային. վիշ արմտիս սակաւս բե-
րէ. բայց ունի պատուական արօտս անասնոց ըն-
դարձակս, և անասունս բերնի, պանիր պատուա-
կան և առատ. որ սփսի յայլ ազգս դնոս բերուայ.
գտանին անդ և բանք արծաթոյ։ Խոկ գլխաւոր տե-
ղիք նոր են հետեւեալքդ։

Ա բաղ։ Գլխաւոր քրդ գեղին, փորք՝ այլ գեղե-
ցիկ բարեչէն և բազմամարդ. կառուցեալ ՚ի մէջ լե-
ռանց յատակաւ վայրի մօտ ՚ի գետ ինչ՝ որ փորը է.
այլ ՚ի յոտնակոխ անձրեւաց մեծանայ յոյժ. և գոհալ
վէժ հոսեալ ՚ի լերանց՝ բարձեալ բերէ քարինս մե-
ծամեծս և աւազ. ըստ որոց և մանր մասունս ոսկւոյ.
զոր ՚ի ցամաքիլ ջուրցն հետաքին յատաղոյ անտի. ՚ի
1730 ամի բերուացի ՚ի լոճանալ զոտս ՚ի գետ անդր,
եգիտ կոտորակ մաքուր ոսկւոյ այնչափ մեծ, զի
մաքուկն քաղէլիճուէբայ գնեաց զայն 12 հիլր փե-
ցաիէ. և առաքեաց ՚ի պարգև արքային սպանիոյ
իբր սակաւագիւտ իմն. և արժանաւոր նորին մե-
ծուէ։ Ա յս քրդ ունի բնակ եկեղեցիս գեղեցիկս.
4 կի՛ հ մենաստանս արանց. 2 կանանց. 1 անկիլա-
նոց. որ է ըստ խնամակալութեան կրօնաւորաց կարգի
սրբոյն յովհաննու առն նոյ. և դարոց մի երեխայի։

Օշտօ. որ կոչի և Ապ էվէլիպա առաքելոյ օշտոնայ։
Ի գլխաւոր քրդ մանաւոր իմն վիճակի, մեծ և
բազմամարդ աւերվի ըստ 70 մղոնս հեռի ՚ի բլուրայէ.
օդ նոր ցուրտ է. վիշ ոչ լինին անդ արմտիք. զորոյ
զպա-

զպահասուին ընան բազմութիւն ընտանի անասնոց. ուստի և բազմ բոլս ոսկոյ և արծաթոյ, յորոց ոմանք ծածկեալ են ջրով, բայց շատք ևս ցամաք. ուստի և արծաթահանք՝ յորոց արծաթ բազմ հանին անդադար։ Քաղաքն։ Քղաք առ եզերբ լճին գիտ-լքաքայ, յարև մոտեան կողմն ներ, առ բերանով գետոյ որ ի քնաձէ՝ ի լերանց, ուր են բովք քոնտորամեայ։

Բաբիա։ Քղաք փոքր՝ ի հարաւակողմն օրուբռնայ առ հիւսիսային եղերբ հանանուն լճին։

Քաբանկա. Սիք հպի. Քուխնէվարթ. Քոբենկաբ. Պէրէնկէլա. Մ ատափա. Յո մատափայ. Լափա. Հայոհայր. Իւլլոմա. Սէխափա. և Քուլա։ Են նշանաւոր տեղիք բարիայ գաւառին։

Կոճափ. Ձիախանափօ. Գոխվէնա. Կոյափ. Մ օհօ. Հանանկաբա. Քուլա. փոռնօ. Քոռոխիր. Հնդիփափ. և Ջէքիէ։ Են տեղիք շուրջ զդիտ-լքաքայ լճիւ։

Վիփա։

Ընկանի՝ ի հարաւային կողմն այսր նահանգի. և ունի իւր սահման՝ ի հիւսիսոյ՝ զբարիա. յարև. ելից՝ զդուբռման. ՝ի հարաւոյ՝ զբիլն. իսկ յարև. մոյ՝ զծովն խաղաղական։ Գլխաւոր տեղիք ներ են հետագայքդ։

Լիքէն։ Գլխաւոր քղաք մանաւոր իմն վիճակի բուբրէնն և բազմամարդ ըստ իւրում համեմատութե. չորք կայ վիճակ ներ է իւր 75 մղոն. օդն ցուրտ, և երբ կիրն լեռնային. յորն ոսկ ոսկաբեր ընդ ունի. այլ զպահասուն ներ ընտն խոտաւէտ արօտք, և բազմութե անասնոց, և բովք արծաթոյ. յորս հաչախաւոր էր երբեմն արծաթահանքն սքանչ քրիստափորն աքռալայ, յորմէ ուրեք ուրեք մնացք հանին երբեմն ձոյլ արծաթ. այլ այժմ սպառել է։

Հնդափա։ Գլխաւոր քղաք մանաւոր իմն վիճակի՝ որ ձգի մինչև ցսահմանս քիլիայ, բարեչքն և բազմամարդ՝ ի հիւսիսային արևելեան կողմն լիբեսայ. երևելի առևտրութիւնս ունէ քաղաքս այս՝ ի ձեւոն դուզ կոշկիկ ձկան։

Պաբաբախա։ Քղաք ծովեզերեայ բարեչքն և բազմամարդ ըստ իւրում համեմատութե։

Բովիկա։ Ի նոյնիսկ ծովեզերեայ քղաք փոքր գտանի, ուր և Քոյիա և Նաւահանգիստ Մոլենան լերին, են ծովեզերեայ տեղիք սորին գաւառի։

Դոմֆպա · Թուլիա · Քոլվինոփա · Սօֆոփա · Եավէ · Մ֊բայա · Սիֆոփա · Փիկան · ՍԲ յախճ · ՍԲ Վինչինոյիա · Քոփայա ։ Են այլ նշանաւոր տեղիք այսր գաւառի ի ներքին կողմանս ի յամանէն ։

Պատառա Տոյեցւոց · կամ Ա֊ոյոս · Ա֊օփոս ։

Ընդարձակ ձգի յարևելեան կողմն բերրատայ ըստ մէջ ընթացս լերանց, և մատչելա կամ մանրկ գետոց · արգաւանդ և բազմաճարպ, բնակէը ի զա֊նազան տեղիս վայրենի ամերիկացւոց · յորս երևելն էին մոյեցիք · որք և վարչին գազանային Թափառա֊կան կեանս՝ ընկղմեալ ի խորս կռապաշտուէ · այլ առաքեաշնորհ հարք յիսուիք անխոնջ աշխատուէը և քաղցրընթաց վարպետուէը առ սակաւ սակաւ ընտե֊լացուցին զմեծ մասն նոցա, և շնորհօք ին գարձուցին ի քն · որք և յայնմ անշէն անապատի հիմնեցին 22 ժողովարուիս կամ աւանս · յորոց ի֊րաքանչի֊ւրս գոլով ին քահանայք աւետ ի գիշեր բնակիչս · ուսքն ուղղա֊ւան քրիստոնեայք կրթեցէք և մարդիէք յամ հար֊կաւոր մասունս հաւատոյս մերոյ ։ Ս֊ինչև եր բար֊ձեէ միաբանուին յիսուան, և հարք նորին միաբանուէ տարագրեէք յամ սահմանաց ներուէ ապահովուց, ոմ և ի գետէ ասի, ինքեանք կառավարեին զայ֊սոսիկ նորահաւատս ժողովուրդս ժողովարարական կառավարութ ամ քաղցրուէ և խաղաղուէ · զոր առեալ և այլոց հիւսիսային վայրերի ժողովրդոց սոցին սահմանակցաց, ինքեանն սիմնատարած լինէին նոցա · և օրըստօրէ յաւելուին ի թիւ հաւատացելոց ի քն ։ Եւ այսպէս առանց բռնութ և առանց պատճառ յիսուիք սասցան Թիքրուէ սպանիացւոց զայս հա֊մատարած գործ հանդերձ բարութ ժողովրդոց · որ և յայն սակս յՕտագրաց սովորաբար կոչի Ա֊ռաքելու֊թիւն մոյեցւոց · կամ Ա֊օփոսաց · կամ Ա֊ռաքելու֊թիւն մոյե֊ցւոց · և այժմ ևս քրիստեան կառավարուէ սքն խոս֊չին նոր սիմեալ · ոմ և գործքն քրիսիկացւոց և քրիստացւոց պարտնակիէք ի բարակվայ · որք գար֊ձան ի քն ի ձեռն յիսանց բարակվայայ ։ Խոկ գլխ֊ւոր ժողովրդապետուէք կամ աւանք հիմնիէք ի յիսանց յայսմ գործ են այսոքիկ · ՍԲ Տարիխոս · ՍԲ յովհիկ · Էրեբտօ · ՍԲ տովերիտս · ՍԲ յովնէթ · ՍԲ ա֊ւա֊խս կամ Լաւիմ · ՍԲ խաւ · ՍԲ պրճիս · Երբրտօ · ևն ։

ԱՀ.

Ե Շ Խ Ե Ր Տ· ՀՊ·

ՔԻԼԻ, կամ ՔԻԼԸ· կամ ՁԻԼԻ·

ա· Դիւթ· Տարածութիւն· և Բնակիչք Քիլեայ·

Քիլը սր ըարձակ է յոյժ· զի ի բերուայ ձգի մինչև ցերկիրն մակկլանեան· ըի ի բերանոյ ազի գետոյն՝ մինչև ցերկուս կղզի· իբր ը 20 ասպհանաջք հար" լայն"· որք առնեն 1200 մղոն Տագրական· իսկ լայնուն ներ յԸարձակագոյն տեղիս չի ինչ աւելի ը 180 մղոնս· վայ բովանգակ տարածուն մակերևուն ներ օգաչափութը հասանիլ ց216 հիլը քառակուսի մղոն Տագրական· որում ոչինչ թիչրուն եւրոպիոյ հաւասարի ը սարածուն· Բայց առ համեմատութ այսպիսի ըարձակուն երոյ՝ բնակիչք ներ սակաւ են յոյժ· Քզի սպանիացիք որք ցրուեալ կան ի զնդին Ծովեզերեայ Քղքս, և ի մայ բաքաղաքն քիլը ը հաւանական հաշուի հասանին ց 60 հիլը ը այր և ը կին, ը Ծեր և ը մանուկ· յորս հազիւ գտանին 20 հիլը որք կարիցին զէն առնուլ· իսկ սեաս ափրիկեցիք, և Ծնեզը ի խառն սերնդոց են իբր 80 հիլը· բայց Թիւ բնիկ ամերիկացոց չէ Ճշմիւ ասուգելը· սակայն կարի հաւանական է սակ պիշինի՝ Թէ բոլոր բնակիչք քիլեայ ոչ հասանեն ցհինս միլիան· եԹէ այս հաշիւ Ճշմարիս իցէ, զհետ գայ Թէ հազիւ երեք բնակիչք անկանին առ մի քառակուսի մղոն· ուստի և մեծ մասն այսը ըարձակ Ծի անբնակ է և անմարդի·

ը· Դեպք· և Լինք· և Լերինք Քիլեայ·

Ունի աւելի ը 120 գետս մեծամեծս· որք ի[ը]լեալ ի Ծորձորոց քարաքիլեան լերանց՝ բաժանին ի բազմապատիկ առուս, և ոռոգեալ զոմացուցանեն զաւլոր երկիրն· որոնգ զի Ձորափորը նց ի գաշտային տեղիս ոչ են խորին, այլ գրեԹէ զերեսոք երկրի հասին· վայ գիւրին իմն է ածել զնս յոռոգուածն առ գաստահաց և պարտիզոց· յամառան յորժամ անձրև բնաւ ոչ իջանէ ը երկիրն, ի նախանձամուէն ոչ այս գետք առաւելապէս յորդին, և ընուն լիով

պատաստուճ անձրևաց։ Գլխաւորք ՚ի գետոց անտի ՚ն Մասէ. Պիսոն, որոյ լայնութիւն է իբր 2 մղոն. Քաղէն. Դիջլէն. Ալաթլիա. Քաղիա. Գնդ էսբի. որք ըստ մեծի մասին են նաւարկելի. և բերեն զանազան տեսակս ձկանց առատս յոյժ։ Պատմի Ղէմունի և գետ ինչ որ քարացուցանէ զիայս, մինչև հար ցոլացուցանել ՚ի հարկանել ըստ նա զերկաթ։ Գլխաւոր լճերն են այսոքիկ. Քոպալիէ. Ազանվէ. Պոանդաֆլա. Պոռալէհա. Քաղիէ. Պէհրուա. Քոռի. Լաֆէն. և Նալվելափի. Լաֆէն ՚ի սահմանագոյ անուանեալ Լիճ վիւլաֆիայ՝ նշանաւոր է ՚ի մէջ այլոց ըստ մեծութեան. զի չորեսուն նր է իբր 72 մղոն։ Նոյնպես Նալվելափի սակաւ ինչ փոքր է քան զայն. յորոց էլանեն երկու մեծամեծ գետք. ըստ Գէրդէն, և Նալվելափի. յորոց առաջինն մտանէ ՚ի Ծովն խաղաղական. իսկ երկրդն յորդանդեանն ծով։

Գլխաւոր լերինք քիլեայ՝ կոչին Ազնբան, կամ Քոր փիլան լերինք, մեծամեծք և ահարկուք. որք միաբոլոր ազիազիանէ ձգին ըստ բոլանգակ երկայնութեամբ քիլեայ. իսկ ըստ լայնութեան սահմանին աւելի քան 120 մղոնս. ունելով ուրեք ուրեք ՚ի միջի հովիտս շատ և արգաւանդս. յորս բնակին զանազան ցեղք վայրենի ժողովրդոց. և անհիմն թնդանք, և բարբառանի անասունք. որք ՚ի ձմեռան փախուցեալ ՚ի յորդանէ ձեան, սփռին ըստ բոլոր Ծն։ Ի գլուխս բարձրագոյն լերանցն՝ որք ըստ այնն ոչխարս ծածկաւորք են ձեամբ, գտանին 14 հրաբուղիք կամ հնոցք մեծամեծք և անգնդահասք. Ծոյլ զայլ մանուանս՝ որք յաշխատ վառեալ բորբոքին. այլ մինչև ցայժմ ոչինչ ինս գործեցին, և ոչ իսկ ետուն երբեք նշան ինչ երկիւղի. այս լերինք թէպէտ և են ահարկու մարմնոյ. սակայն են գլխաւին անպիտան. քանզի ունին մեծամեծ անասունս՝ յորս գտանին մեծամեծ և գեղեցիկ նռնիք գաւնիք մորթք և այլ ազգի ազգի ծառք պատուականք. ՚ի ծոցս իւրեանց ունին մեծ երակս գետոց անդադար ոսկւոյ և արծաթոյ, և սակաւիսկս պղնձոյ. և այլ պէսպէս հանքս, և սկանան պատուական քարս. զորս սորա ունիմք յիշատակել, ՚ի նշանակելն զբնութս այսր Ծի։

Ք. Օր Քիլեայ,

Բնդհանրապէս պատուական է յոյժ. զորք եղանակք սարսռոյն ըստ ամառն և ձմեռն գարուն և աշուն

աչուն եմ իրօք կանոնաւոր են անդ. բայց անկանին ի ձմեռ հինկս մերոց եղանակաց. զի յորժամ առ մեզ ամառն է, անդ ձմեռն է. և յորժամ առ մեզ գարուն, անդ աշուն է. և այս՝ սակս ի հարաւային հակակայ կիսագունա անդր լինելոյ նր. յամառանն միշտ պարզ են երկինք, ոչ երբեք անձրեւ, և ոչ իսկ երբեք լինին ամպրոպք փոթորիկք կարկուտք և կայծակունք. սակայն գայլոք նր միշտ գալարի են և զոճարձալի. քզի յամ գիշերի չգանէ ցող յորգառատ սր զոճարձացուցանէ զգալարիս. միանգամն և գետք նր՝ ոմն ի վերոյ ասացեալք, յամառան առաւելագոյն յորգեն և ոռոգանեն զամ երկիրն. ասէին ամառան բարեխառնի ի հարաւային հողմոց՝ ոմն և ի բերրս, և ի ձիւնաձոյց քրտինէան լերանց. նոյնպէս ցրտառէ ձմեռն ի գաւառային և ի ծովեզերեայ տեղիս՝ (յորս առաւել յաճախէ և բնակուն մարդկան) միայն է. բայց ոչ նոյնպէս ի մերձակայ վայրս քրտինէան լերանց. զի անդ առաւելու ցրտառէն. սակայն և այնպէս ոչ է կարի սաստիկ, մինչև անհանդուրժելի լինել: Եւ զի միանգամայն ասացից ըստ բաղմաց ճշդհորդաց օգն քիչեայ առաւել բարի է և առողջարար՝ քան համարեն ամենքիսդ. չիք անդ ժանտամահ, ոչ տենդ եռօրեայ կամ քառօրեայ, և ոչ հրատապ մահաբեր ջերմ՝ այն է հիմնա, ոմն ի բերրս. իսկ կամենամեծն մահաբեր, այն է տամուկ՝ հազիւ երբեք դիպի. ոմն և կատարիլ չանց, ըստ որում մինչև ցայժմ զիտրձ առեն. չիք իժ կամ քարբ, ոչ օձ ցամաքային, ոչ վագր արջ վարազ գայլ և այլ այսպիսի թիւնաւոր գեղուներք և պատառոտ գազանք. թէպէտ գտանի տեսակ մի առիւծու՝ որ փոքր է քան զառիւծին ափրիկոյ և ասիոյ, և չէ իսկ այնչափ կատաղի, զի փախչի ի մարդոյ, և միայն ի վէր անասնոց համարձակի յարձակիլ. նոյնպէս և ջրային օձք անվնաս են. ոմն զիտրձ առեն փիլիսոփայք ամենք, որք ի 1736 անցին անդ ի չափել զաստիճան մի միջօրէին:

Գ. Բերդ Քիլիայ:

Այս ամրարն է մի ի լաւագոյն ամրարհաց բազոյ ամենիսդ. ոչ միայն ըստ լաւութեն օդոյն, այլ և առաւելագոյն ըստ հարստութեն և ըստ առատաբերս արգասաւորութեն իւրոյ. զի լիացեալ և յղիացեալ է ամ իրօք. ոչ միայն որք են ի հիշատն և ի գարմանս մարդկային ախտոյից կենաց, այլև որք ի գիւրութեն են և ի վայ-

վայելչուն և ՚ի սեմատիւն ։ Աւ՚ր արմատք բանջարք և ծառք պաղաբերք տարեշք անդր յերբոպիոյ և յասիոյ, բուսան և աճեցին յոյժ յոյժ. ցորեանն և այլ արմատք՝ սովորաբար ՚ի միոյ բերէն 50 և աւելի. մորացորենն ՚ի վե՛ր միոյ բուսոյ բերէ 5. 6 գլուխս. վուշն քիլոյէ կղզւոյն պատուական. ոչ և կանեփն գվիլոգաց գերին՝ թէպէտ և յայլ տեղիս գոանէին առատութիւն. բամբակին և հղիզն չաքարաբեր առատ եւ յաճախեշ են ՚ի մերթ ամայ պատուս արեւադարձին. առատ են անդ և աղգի աղգի պտուղք ըստ տեսից. որ ինձոր պատուական տանձ չոր կեռաս բալ այն է՝ փիշնէ. սերկեվիլ ծիրան գեղձ աղինձ. որք սակաւորաբար լինին մեծամեծք մինչև միոյն կշռել 16. ոունկի և աւելի. նոքան չափական նուշ ընկոյզ ձի. թաղտուղ թուզ նարինջ լեմոն կիտրոն այն է՝ ազատ խաւուն ի. ևն ։

Աչս ամ պտուղք տարան յերբոպիոյ. այլ լաւ ևս լինին անդ՝ ըստ յերբոպիա. զորս բնակիչք երկրին այնչափ բազմացուցին, զի ՚ի հարաւային գեղս ինքնին բուսանին ՚ի գաշտս, և կացուցանեն մեծամեծ անտառս. նոյնպես և որթք խաղողոյ յաճախեշ են ՚ի դնին տեղիս, և պինդ նշ պատուական. մինդ ազգ մի ծաղկահոտ գինւոյ՝ զոր տանին ՚ի բեմ տեղիս ամերիկոյ. եօթն կամ ութն տեսակք վարդոյ՝ ըստ խոյարի գոանին անդ. և սկեսրիս գոյութիւք մեծամեծք յոյժ. մեղրատուք, և սեւիք նշ մեծամեծք նրբահեղձ և քաղցրահամ. երկու տեսակ եղակաուն, մի ընտանի՝ զոր տնկեն ՚ի պարտէզս, և լինի մեծ ՚ի չափ ընկուզի. և միւս ևս վայրենի՝ որ ինքնին բուսանի ՚ի գաշտս, և նման է տամ իսկ թօզի եղակի, որ լինի ՚ի պարտէզս մեր, բայց երկոքին ևս քաղցր են։ Բաց յայսց տամ պտղոց՝ որք տարան անդր յերբոպիոյ, ունի և իւր սեփական պտուղս ընդնս, որք առ մեզ ոչ գտանին. ուսոյ և անծանօթ են մեզ. զոր կոչեն քիրիմէյա, պահանա, կուանասաօ, կրանասիլա, կուայավա, և քանդէ. լինի և թուզ հնդկայ, զոր տպաւիցիք կոչեն անուամբ արաբացւոց դուհա. որ բուսանի ըստ տամ տեղիս քիլեայ. պտուղ նր լինի ՚ի ծափ մերումն կանխահաս մեծ թզոյ. իսկ տերևն է ձիւթային յոյժ. որ եդեալ ՚ի ջուր աւուրս ինչ մանուշակ գործէ զջուրն. որով պատրաստեն զիւր ՚ի սպիտակացուցանել զորմունս տանց. են և բիւր ազգ արմատք և բանջարք՝ ընտանիք և վայրենիք ծանօթք և անծանօթք առ մեզ, պատճառանք ՚ի հե-

լէբահուբ և 'ի դէղ բժշկուէ . և աղբի աղբի թուփք պղտրեբք և անպտուղք . և անտառք մեծամեծք , յորս են պէսպէս ծառք պատճառականք բնաւին անծանօթք առ մեզ . ունի և ընտրական արօտս խոտաւէտս և յուռթիս , և զմոմ տեառկս ընտանի անտառնոց ։ Երիվարքն նոր ընտելացեալ են ուժդիզ արագընթաց եւ անյոգնս և ընտիր . եղինգունք նոցա կարծր . վնկ իբր 'ի բզմս անպայտաւ 'ի կիր արկանիլն զնս . որք յաճախել են յոյժ ոչ միայն առ սպանիացիս , այլև առ վայրենին ինքնագլուխ ամբիկացիս . որք այժմ առ հնոյ երիվարօք ճնշհորդին և մարտնչին ընդէմ սպանիացւոց . նոյնպս և արջառք բզմք . ոչխարք և ոչխարք և այծք , որք յամին երկիցս ծնանին . այն զի՝ այծք 'ի միում ծնանեան բերրն երկու և երեք , և երբեմն չորս ուրս ։

'ի մէջ խաղաղ անուճանի են խաղինք փէկաբիայ լերին . զի առ նմ աղնիւ է , և յարգի 'ի հմաճրին քիւլն . նոյնպս և էշք և ջուխք և կառուք բազմայեալ են յոյժ ընտիր տեզս . են և պէսպէս տեսակք վայրենի անտառնոց , յորոց ոմանք ծանօթ են և առ մեզ . ոմք այծեամն նապաստակ և ագռէս . և ոմանք անծանօթք , զոր կոչեն վիզքաքս , քինէն , գիբի , արտա , փիկաբէն , կուանաքօ , քիլիհոբքէ , կուէմուէ , յորս երեսէն է տեսակ մի առիւծու՝ զոր բնակիչք փաճի կոչեն . որ գտանի 'ի մէջ 24 և 45 աստիճանաց լայնուէ . ընդ միայն 'ի լուսն քիլի . ընդ մեծաւն գրեթէ հասասարի էգ առիւծոյ սիրելոյ . այլ գոյն նր և շեկ սպիտակագոյն . և ջունչն բաց 'ի պարանոցն . նշանաւոր է եղանակն որով ըմբռնէ զա զոհս իւր . զի յորժամ ոչ կարէ յանկարծակի 'ի վէր հասանել և ըմբռնել , մերձենայ առ նա խաղալով և թաւալելով ընդ գետին , և շարժելով զձեռն . իբրև մօտ լինի նմ , յանկարծակի իմն ընդոստնու 'ի վէր , և նոյնհետայն պահէ , ընդ այսմ օրինակիվ պատահէ զերիվարս , զոր գտանէ 'ի բացի , բայց ոչ նոյնպս զցուրս և զիսվս , որք ոչ երկնչին 'ի նմ . քանի կովք յորժամ տեսանեն զմերձենալ նր՝ վազելիք 'ի մէջ առնուն զորթս իւրեանց , և սպատան նմ . եթէ յանդգնեսցի 'ի վէր յարձակիլ , զեղջիւրս իւրեանց մեծ յորովայն նր , անգէն սպանանեն . զնոյն առնեն և մատակ ձիք , յորժամ ընդ ինքեանս ունին զմարուկս իւրեանց . բայց գրեթէ միշտ մի կի երկու 'ի նոյնէ լինին որս առիւծու . սակայն եղն քիլեայ յայսմ մասին առաւել խորագէտ է . ընդ յորժամ տեսանէ զառիւծն խաղ-

զալով գալ ՚ի վր նր, ինքն ևս ձևանայ խաղալ. և իբրև մերձենան միմեանց, անապարել և երիս՝ կի՛ չորս կէտս արձակէ յերեսս առիւծուն, յորմէ ցնորեալ տապաստ անկանի յերկիր, և ինքն փախչի։ Սա թէպէտ թշնամի է անասնոց և պատուազ, այլ ՚ի մարդոյ երկնչի, զոր և որսան ՚ի ձեռն չանց. յորժամ սեռանէ զնունս մերձենալ առ ինքն, էանէ ՚ի վր ծառոյ, կի՛ դիմէ առ ժայռ ինչ կի՛ կռնչորում յեղուցէ զլեզիկն իւր, մարտնչի ընդ նմա. մինչև ՚ի վր հասէ որսորդին՝ արկանէ խեղդ ՚ի պարանոց նր, և յայնժամ սկսանի հեղուլ յորդաց հոս արտասուս։

Գտանին և բազմատեսակ Թռչունք. հեղինակն բնաւ կան Տագրական և քազաքական պատմութ. քիլեայ Թռչ 92 սեռակս Թռչից. արծուի, ցին, բազէ, ասիդ, կաքաւ, հօփալ, տատրակ, աղաւնի, ագռաւ, կաչաղակ, ծիծառն, արքն, հողմամղ, Ճայ, կարապ, արագիլ, բոլորովին սպիտակ և գլուխն սեաւ, վայրենի բադք և հաւք, ջայլամն, ասիակ, որ ըստ կատուացն ունի մորուս ՚ի մանրիկ փետրոց, որք աշնն զոյգ ըստ հասակին. Թռչ զայլ Թռչունս սեփականս այնը Օի. յորս երևելի է քանորոս կռնչելք Թռչունն մեծ և գիշակեր. Թիկնամէջ նր է սպիտակ, իսկ մնացեալ մասն մարմնոյ բոլորովին սեաւ, բայց ՚ի պարանոցն ունի մանեակ սպիտակ. երկայնութիւն երկուց Թևոց նր միանգամայն է 14 տասնաչափ. փետուրք Թևոց՝ տասնարք ՚ի չափ Ճկոյթ մատին մարդոյ. կատուցն կարծր տասնաւոր և կոր. այս սարսափելի Թռչուն առնէ պատմ ըստ իսաչանց. և երբեմն ընդ որթուց կռվուց. և յորժամ կամին յափշտակել զմի ՚ի նոցէ, ժողովին ՚ի միասին չորք կի՛ հինգ. և շուրջ պատեր զնովքս, յանդգնագոյնն ՚ի նոցէ ՚ի բաց ելել զաւս նր. յայնժամ ապա և այլոց ՚ի վր յարձակէլ, գիշատեն զնա և ոտեն ՚ի միասին. և Թէպէտ այսչափ գազանաբարոյ է, ասկայն քիլեացիք պիտեն ըմբռնել զնա կենդանի, կի՛ մեռեալ. Աւնի և բնութագիր ձկունս ՚ի ծովէ և ՚ի գետոց. յորս են կէտք մեծամեծք, դայլք, ձկք, և կաւուք ծովայինք, և ջրասունք, և այլ սպասիկ տեսակք պատառական ձկանց. յորոց յոլովք գտանին և առ մեզ. և Թէպէտ ըստ համարին շրջակայ ծովս քիլեայ յաճախել են, բայց առաւելապէս ՚ի ծովէ զերս սկսէ ՚ի 33 աստիճանէ լայնութ, մինչև ՚ի 41. այլ դիտանին անբաւ բազմութիւն ձկանց. որք փա-

խուս

խուցէ՛ յերեսաց մեծամեծ ձկանց, դիմեն յերկիր
կոյս. և ալիք ծովու ընկենուն զնա ի ցամաք. բիւրք
ի բնակաց երկրին՝ կարծեն զայն պատճառել ի
մահառաւ ինչ տարտիսիկ ախտ անկեալ ի մէջ
ձկանց, վնաս երկնչին առնել ի ձկանց անտի. բայց
մեծ մասն նց ուտէ անխիղճ, և ինչ ՚ի հասի. նոյն
առաւուտ ձկանց գտանի և ՚ի բերանս գետոց՝ ըստ որ
մտանեն ՚ի ծովն. ՚ի ծովն կղզեաց յովհաննու ՚ի բնակ
ակաց գտանի նոյնպէս առաւուտ պատալաց ձկան,
որպէս ՚ի հիւսիսային ամերիկայ առ նոր երկրաւ։
Գտանին անդ և պէսպէս խնդութեամբք պատուա
կանք. յորս երեսելի են երկու տեսակք. որք կոչին
լջօ, և փիւռ. երկոքին ևս մարգարտաբերք. և
մարգարիտ նց սպիտակ և պատուական, այլ մանր։
Լջօ կոչ ՚ի վեր ժայռից. պատեան նր է սպիտակա
գոյն. արտաքուստ խորտակորս. երկայն առաւել ՚ի
5. մատնաչափ. և թանձր իւր 4. միս նր նոյնպէս
սպիտակ է և համով, այլ պինա յոյժ, զոր չէ հնար
ուտել կակղել. սակայն քիչացիք գոյն հնարս կակ
զացուցանելոյ. հարկանելով զսայլինն մեզմով, և
ապա սանոկացուցանեն զհարբուածս մինչև կակղա
նալ յոյժ. ունի գտեսակ մի կնճռիի. յորմէ արձակէ
հիւթ կարմրագոյն զբանչելի իբրև զորդան կարմիր
որով ներկին անջնջելի զսայ և զդամասկ։ Խակ
փիւռն բնակի ՚ի մանառաւ իմն փխեթակի, որ է
կարծրակերպ և արտաքուստ մանաւատ. յորոց
ոմանք են իբրև 3 ոտնաչափ բարձրութ.
այլք ձուաձև. և կէսք գլանաձևք կոյեալք ՚ի ժայռս.
յորժամ բանուին ալեայց ՚ի բաց կորզին ՚ի ժայռից,
իբր ՚ի բջիջս վարին ՚ի ցամաք, բնակիչք երկրին
հաւաքեն. և խորտակեն զփխեթակս, հանեն զմիսն
որ կայ ՚ի մէջն խորչս ձուաձևս և ամրախիցս. և
է կարմրագոյն և քաղաքաձև երկայն իբր 3 մատնա
չափ. ունելով երիս ծայրս իբր սաղս. և ՚ի մէ
ջն հիւթ ալի հաւկղ և ախորժական. Հայաքէնացիք
Աւյլ առաւել պատուական և մեծագին քան զքէ
լեայ՝ են ասկի, արծաթ, ասկիպղնձ, և ակունք
պատուականք. և այլ զինչն հնաք ՚ի ակի նր ազնիւ
է և առատ այնչափ, զի մատնեցիք մի սպանիական,
որ ևկաց անդ ամն մնաց, խոսելով ընդ եղանակի սպա
նիացւոց ասէ, Թէ քիչն է իբր մի միայն ասկի գա
հեկան. և յիրաւի ՚ի զի չեր անդ լեառն, որ չու
նէր ՚ի ծոց իւր բազս ոսկւոյ յաւէտ և նոճազ ա
ռատաբերս. ՚ի հարաւային գաւառս բացան բիմ

բովք ոսկւոյ առաքելոցք, յորոց հանէին սպանիացիք անբաւ գանձս. բայց արուեցայիք որք բնակէին անդ յետ սարագրելոյ անտի զսպանիացիս, խլեին զամ գրաւեն, և չասն Թոյլ բնաւ ուժիւք ի բացեայ գնալ. խակ այժմ առաւել նշանաւոր ոսկի հանիք զորս ունին սպանիացիք 'ի քիլի՝ են 'ի քաբիաբի. հուասս. քօրվիմպօ. աւսաբոլլօ. բէդաբրա. լիկուա. բենուէլլուա. փիլդիվ. քարին. ալիուէ գալբա. և հուիլիթագանա։ Ոչխի Թէ 'ի բովուց ասի ամէն ամի հանէն 4 միլիոն ածէլ. յորմէ միլիոն մի և կէս գնայ յարքունի փոխբանոցն, այն է՝ զարծիանէն. խակ 'ի միայեալսն՝ զման ինչ հանեն արտաքս չՀէ ասի անգործ և զման ինչ ծախեն 'ի պէտս կահից եկեղեցեաց և տանց, և 'ի զարդս արանց և կանանց. բայց 'ի բովուց ասի գոնէն մաքուր ոսկի և 'ի գաշտս խառն ընդ փոշոյ, և 'ի մէջ աւազոյ գետոց

և վտակաց հոսելոյ ընդ ընչեայս լերանց։

Ըստ նմին օրինակի և բովք արծաթոյ հատարակ են 'ի քիլի. բայց ընդ առաւել գժուարին է և բազմածախ հանել յայնպիսի արծաթ, ջ 'ի բովուց ոսկւոյ, վասն առաւել սակաւ են արծաթահանքք, յորս գտանին այժմ, քան զոսկեհանքս. 'ի մէջ սոյ հռչակաւոր է այն, որ գտաւ 'ի հովիան ուսպալլաս գայ 'ի 1638. այլ 'ի բայ Թողաւ մինչ 'ի 1672. յորում աճի փոխարքայն բերեալ առաքեաց արս քանի Ջանմուտաս յայսպիսի իրս, որք և սկսան գործել 'ինձ. այս արծաթահանքս ձգիլ տարածի ընդ բազմագաւ հովիան ընդ գիծ երկայն իբր 120 մղոն. խակ ընդ լայնուէ 9. 10 տանասչափ և ևթ. որ ընդ երկայնուէ բաժանի յայլ 5 գիծս. մինչեան՝ զոր կոչեն կոխաս, և լայն իբր 2 ունկի. գոյն նր գինչն է յայլոց, և է իբր ծաղիկ, և առաւել առատաբեր մետաղի նշ. յայն սակս մեռապահանք հանարին զայն իբր արգասիս արծաթոյ. խակ չորք կողմնական գիծք կոչեն փիչնէնէյս. բայց 'ի սոցանէ և այլ բազմ երակք ծագալին ընդ բոլոր հովիան 'ի միմեանս անտի. որք կոչին Պաստա. բայց արծաթ սակաւ բերեն ընդ գմայս և բանան. այս արծաթահանքք քննէլ 'ի քաջահմուտ գործավարաց՝ դառաւել հարուստ և առատաբեր ընդ զոմս բազոսեայ որ 'ի բէրու. վայելեալ է Թէ ընդ 'ի բոլոր ամերիկա բովք առաւել հարուստք ընդ գոմս քիլեայ։ Բայց 'ի բովուց ասի ուսպալլաս գայ գտանին և այլ նշանաւոր և բազմաբեր արծաթահանքք յայսմ Էն. ոմն 'ի նոսմանց, և 'ի կոտաս։

Բա-

բազում են յԵի առա և պղինձահանք, և պղինձ նշ
ածնիւս. ուրոյս հաստատեալ, թէ պղինձն քիւնայ ոչ է
առօրին ՚ք զՆոյակաւոր պղինձն կոչնեմոսի. ՚քզի ունի
յինքեան հարուստս մի ոսկի. զոր խմացեալ գազ
ղնայցոց ՚ի սկզբան Յ՚ք գաթոս գան գործեցին
ամ Նաթիւք ՚ի ձեռս քեզել պղինձ որջան և կա
բայեն. յորմէ յետոյ հանին ոսկի քշմ. և Թէպա
ՙք բոլոր քիւլի յաՃախ են այսպիսի պղինձահանք ՙք
ամ տեղիս, սակայն սպանիացիք յայնս ևեՀ գոր
ծեն, որք առաւել հարուստ են. յորմէ յայսմի ե
լեւի անբաւուՀ պղինձոյ այսր Ցի. քոգվիմիս և քո
րիսթօս ՙքղբ լսկ ՙի ձեռն պղինձոյ փարԹամացան.
որք ունին դրեմէ հիր քուբայս ՙի զտել զպղինձ.
նայնպէս գրեմէ գտանին և յաքնիքագիս ՙի գործ
ըսգա ՙքեռի գտաս ՙի վերջին Ճիկս երակ մի պղինձոյ.
որ գերազանչկ զոյլոլք ՙք պղնոՀուեմէ և ՙք առա
ուսէ. միւս ևս գերազանց գտանի ՙի մասէ. այլ
առաւել հռչակաւոր ՙք զայլս՝ է այն որ գտանի ՙի
փայէն. բայց այժմ ոչ ևս կարեն գործել անգ տպա
նիացիք, վ՚ր զի է ՙի ձեռս բնիկ տպատ ամերիկաց
ուց. որ բաց ՙի լինելոյ առատաբեր յոյժ, առաւել
եր ՙինձ ոսկի ՙք պղինձ, զոր և հեշտեաս հանէին.
զի վաՀէին հող մեծ չուրջ գժայռիսք և գբա
բամբք, յորս մշերելէ կայր պղինձն, և ՙի ջերմա
նալ քարանց՝ սկսանէր ինքնին հոսիլ արտաքս։
Գտանին և երկաթահանք յոլովք. մէնդ ՙի քոգվիմ
սյօ ՙքեռի. բայց արգելեալ է գործել ՙինս. յայն
սակս ՙի սկզբանէ անտի լինելումեՀ Ցի կան մնան
անգործ. ոմն և կապարն, անագն, զառիկն, ան
տիմոնն են։ ՙի ՀերՀն քոբերօս ՙքեռի գտանի աղ
ապիտակ գեղին կապուտագոյն և կարմիր, այլ
լքել կան անգործ. ՙքզի բնակիչք երկրին ՙի կիր
ուտուն զաղ ծովու և ոմանց գետոց՝ որք գտանին
ՙի մէջ քորտիլեան լերանց, որք բերեն աղ ապիտակ
յոյժ և պատուական. ՙինոյն լերինս գտանի և
կուպր, և ծծումբ, և բորակ ևն։ Կեն ՙի քիլի և
պէսպա պատուական քարինք. ոմ լսահվէբա. արա
գան. և ՙի գետս նոր գտանի երբեմն կարմիր յա
կինթ, զմրուխտ կանաչ, և այլ պէսպա պատուա
կան ակունք. այլ չ՚ինչ փոյթ բնակչաց ինդրել
զրուն հանքս նոց, որք գուցէ Թագուցել կան ՙի լե
րինս, յորոց իմանին այն գետք. ոմ ՙի նոյն լերինս
գտանին հանք ամերօս ական. որ է լալ քար, ան
պես արարել ՙի քիլացոց։

Ը. ՎԱՃԱՌ ՓԼԱՅ։

Վաճառականութիւն մը ծաղկիլը կ՚յոյժ և բարգաւաճ, որ է՝ ի ձեռս սպանիացւոց, և տարածի՝ ի բլոմ աեղիս. նաեւ սպանիոյ ամի ամի տանին անդր պէսպս վաճառս Եւրոպիոյ. ի՞ր ոսկեվիզ և արծաթաթել դիպակս. պէսպս մետաքսեայ կերպասս, կտաւս, մետաքս, երկաթի գործիս, տպակի աւն. և փոխարէն առնուն անտի ոսկի արծաթ պղինձ բլոմ յոյժ. ասր վիճակաւ և մարթս՝ ի քեզ ըսս առաքէ 20 նաւս. յորոց բլոմքն յամին երիցս առնեն զայն ձմեռ. բարձէ՝ ի Լիվռեայ ցորեան և այլ արմտիս, գինի, Ճարպ, միս ապխաեղ, կոշիկ սեկ, այն է՝ սաֆխան. առատաւն, պղինձ, գոգս, նուշ, ընկոյզ, և այլ զինչն իրս, և ազգի ազգի պտուղս չորացուցեալս, քրքում, պղպեղ, ծծումբ, կուպր, Ճրագ՝ ի Ճարպոյ, պէսպս բոյսս բժշկականս, փայտ անուտ, մենդ յարշխիէզադոսէն քիւեայ, տախտակ, և այլ մանաւանդ փայտ՝ ի պէտս շինուած կառաց. եսկ՝ ի լճմա բաց յայսց ամ իրաց՝ առաքէ և երիվարս, և ջորիս. և ինչն փեսկ այս ամ իրաց ըսւնի՝ ի բէրուայ արծաթի դրամս, և պէսպս արծաթի գործածս. մեղր, որիզ, բամբակ, և ազգի մի խաշոր չուխայի. ի բարակվայ, ի քուջս, և ի ձեռն բարեօք՝ առաքէ ամի ամի օղի և գինի բլոմ յոյժ, և ջոր պտուղս. որոց փոխարէն ընդունի դրամս, և բոյսս ինչ բարակվայս, և մոմ։ Այսչափ պէս և ներքին առևտուրն նր՝ ձեռ ըս ձեռն երևեչի կ՚յոյժ։ Ջամանքն մատակարարէ կղզեայ որ յարչիպելագոսն քիւեայ՝ գինի, օղի, մեղր, շաքար, ծխախոտ, բոյսս բարակվայս, ազ, պղպեղ, և ն. փոխարէն առնու անտի փայտ՝ ի պէտս շինուածոց, սարաէլ ձուկն, և տպուխտ աշխիւ. ի նշխէն գասիցն յղուն ամ ամի առաքին աղիւր բլոմ, միս ապխաեղ, գինի, և այլ ամ հարկաւորք կենաց՝ ի վալտիվիա ՔՂՔ իբր 36 հիշր ռիալիի։

Գիւղականք սպանիացիք՝ որք բնակին՝ ի մասէ ձեռն առ սահմանօք պրաքացւոց՝ բլոմ առևտուրս ընեն առնեն զ ազատ ամերիկացւոց. վճռեբլով նոյն սանձս, սուսերս, դանակս, տապարս, և այլ զանազան երկաթի գործիս, ցորեան, գինի, և ն. որոց փոխարէն առնուն՝ ի նոցէ արջառս, ոչխար, երիվար, փետուրս ջայլամեան, սապատս պէսպէս ձևով հնաոճ,

եալս, և այլ սոցին նման ընկերս էրս։ Ապա առև արուեցին մեծաձոյս արդելեալ է. վը զի սովաւ ոչ սակաւ զօրանան արուարձացիք Թշնամիք սպանիայոց. այլ սկը զառանձնական օգուտս խրախոյս ինդրելով, ոչ կասին յառևտրուէ անտի. Թէպետ գիտեն զի ոչ սակաւ վնաս բերէ հասարակութեան իւրեանց։ Բհկվինքցիք մանաւանդ ժղվդք վայրենի ամերիկայոց՝ ամի ամի եկանէն ի լերանց ուր կան օրկացել, և ի զինէն կողմանս ձեռին մուելոյ առնեն տեսակ իմն սօնավաճառուց՝ որք երկարին ըստ բնի եօթնեակս. և անդ վաճառին աղ սպիտակ, կուզը, գաճ, ասր, ձի, մորթ, և այլ սակաւս իրք։

Ը. ՀՆՈՑ և պատմութիւնք Քիլեայ։

Ապա աւանդուած քիլեացոց՝ պատմելի նշ սկսանիք մեզ դարս յառ ի զմտանել անդր սպանիացոց. ասի Թէ լեռնս իափանկի ինքնակալն բերուայ՝ առաքեաց անդր զոմն՝ մի 50000 զօրաց ըստ առաջնորդութեան սպարապետին Սիկիքիրուբայ. որ և հասեալ զհնախսային ձեռս քիլեայ, բայց յետոյ հարին զնա բրծանիքսայիցիք՝ ժղվդք որք բնակէին ի մերձակայս տաշտանս մասլէ գետոյն։ Ապա ի 1535 դեկտ. աշմարիրս սպանիացի ի միասին ըստ զօրսն եղեալ ընկերակցին բերուայ՝ եւ ի վր քիլեայ ուղեղով ըստ 500 զինուորս սպանիացիս, և 15000 բերուացիս. և հասեալ ի սահմանս քիլեայ յանցանելն ըստ անտառն միջ քարաքիլեան լերինս մեռան ի սպանիացոց որք 150. իսկ ի բերուացոց 10 հզրք առ սահմանեակ տանհամանեայ՝ որք սիրեն յարաժամ ի լերինս յայնոսիկ. սակայն ալմակրոս ոչ կասեցաս յառաջիկայ ձնհղհն իւրմէ. այլ սիտու սակաւաձեռն զօրօք՝ որք մնացին կենդանի, եմուտ ի քիլի ի գետն բրծանիքայիցոց. որոց ըստ եմ եկաք նոքա, վանեցին զնա. ուստի սահիպեցաւ դառնալ անդրէն ի բերու։ Ի 1540 պետրոս վալտիվիոյ՝ եմուտ ի քիլի երկիր, բիւր սպանիացւով և բազմութ բերուացոց, և կռամբք ամենք. և յետ բնի պատրաստ զօր մերոց ըստ բնակաց երկրին, եհաս ի դեղեցկի դաշտն մափոջոյ. և հիմնեաց անդ ի 1541 ի փետր" 24 գիղքն կոչեցեալ Սբ յակոբ. որ այժմ է գլխաւոր մայրաքաղք հանդերձ սպանիական քիլեայ. ի 1550 ընկալեալ օգնութիս ի բերուայ՝ էանց առանց ինչ գիմամարտութեան ըստ զեռն բրծանիքայիցոց. զորս պա-

պէսպէս հնարիւք յինքն յանկուցիչ, որպէս զնո իւր Թիկունս, խառնել ի Թիւր զօրաց իւրոց. յայսմ ամի հինգեցաց և զծովեզերեայ քղքն յաւերէր. զոր յայս անուն կոչեաց ի պատիւ անարատ յաղթեցիճ ձեռամբն. ասէին սկսաւ առնուլ զիարձ քաջութեն արաւքացւոց. վն զի ի պիղծիւ ե նո, որոց զբարկութիւն կոչեր արիւավիրաւ կորոյս զերիվար իւր. ե նմին և ինքն անկաւ ի վերջին վտանգ կոտորեան, յորմէ մազապուրծ զերծաւ. սակայն ի վր այսր ամի անցեալ զպիտոլիս գեան, շինեաց զսիօնն քղքն մօտ ի հարաւային եզերս նորին գետոյ. և զքղքն կայսերական, և զաւտիվիա, և զվիլլաւիքա, և ի մէջ սահմանաց առաւել գաղտնաբարոյ Ժղիրդոց արաւքացւոց կանգնեաց երիս ամրոցս. զարաւքս. զդուքսութիւ, և զբուրէն, եգեալ ի նո քաջ պահապանս։

Ա ինդեռ սա յայտնեալ գործս կայր զբաղել, աբաւքացիք ընտրեցին ինքեանց զօրագլուխն զքաջ փոլիքան անուանեալ մեծ, և գարձան անդրէն ի մարտ. սա ունելով իւր խորհրդական զերծունի ոմն արաւքացի անուանեալ քոլոքոլօ՝ այր խորագէտ և հնարագիտ, կալաւ խորհրդով նր զարաւքս ամրոցն. ապա պաշարեաց և զդուքսութիւ, և զբուրէն, և էառ զնո. անտի խաղաց ի վաւտիվիա, և ի քղքն կայսերական. և չհար զղօրս ապանիացւոց՝ ոչք ի գիմի հարան նմ. յայնմ մարտի մեռաւ և պետրոս վաւտիվիոյ ընկալիչ հարբռած սասուիկ ի զօրապետէ արաւքացւոց: Յետ այսր յաղթուեն՝ քաջ փոլիքան ապարտեան արաւքացւոց կացոյց իւր փոխանորդ զբուլեթարուս երեսաւարդ քաշակորով արաւքացի, որ էր սպասաւոր վաւտիվիոյ, այլ ի նմին պահուի էանց ի կողմն համազգեաց իւրոց. դնաց ի պաշարել զվաւտիվիա և զկայսերական քաղքն, այլ ոչ կարաց առնուլ զնո. իսկ լուեթարուս միւսանգամ յարեաւ ի վր ապանիացւոց, եհար զնոսա յանդարձեան էբրին. քանզեաց զքղքն յղուե, և էանց ի պաշարել զսիս յակոբ զբաւքացւոց տեղի սպասնիացւոց. բայց միւնդեռ մեծաւ քաջութ խաղաց ի վր սիս յակոբայ, յետ երից հարկանելոյ զսպասնիացիս, որք գուն գործէին ընկերիւք զսակաւիկ արշաւանս նր, յանկարծակի ի վր հասեալ ամենց ի կուսակցաց սպանիացւոց, հարին զնոս և սպանին միւնդեռ նոքեր ի քաղաքն քաղցրուե ի վր էբրէն. զոր կարալի երեսաւարդ սպանիացիք անուանեցին անդ-

նիսալ քիլացի, սակս իւրոց մեծամեծ յաղթուեց։ Իրրև լուս եղև ի բերու ահարկու դիմամարտութեն արաբացւոց, առաքեցաւ ի քիլի հզօր գունդ զօրաց Յօդնուի սպանիացւոց. և որոց դիմեաց անգթ և որդի փոխարքային բերուայ կարզիա հուրգատոս մեհեռզեան, որոյ հասել ի քեզն յղուեւ հզօր ձեռամբ, յիօճին պարզմունս եհար և խորհակաց զնմ զօրուն քաւիլիքանին. որոյ զօրքն ցիրուցան եղեն, և ինքն փախուցեալ Թագեաւ յանտառն միուռուր ի վերն հասել սպանիացւոց՝ կալան զնա կենդանի, և հրամանաւ բէյնուայ զօրապետին ի ցից հանեալ նետահար եղև, և այնպէս չարաչար օրհասիւ սպանաւ. բայց յԱՀ ի զայն անմտութէ միրուեցին զնա սպանիացիք կարծելով այնու փրկել զհոգի նոր. որ և զնմ իսկ բնաւ ոչ Հանեալէր, Թէպ Թէ զքէ խնդն միրուաւ։ Ապա արաբացիք հայուցին ինքեանց սպարապետ զորդի նորին քաւիլիքանի. որ երկիցս յաղթեաց սպանիացւոց, այլ յերրորդում պատահի ի պարտութէն մահուեցաւ. և անդ զրմ ժամ հօր իւրոյ ուսոյց նմ զնբօվի երթալ, ի կենդանեացն անկանիլ ի ձեռս սպանիացւոց. յետ նր կալաւ զսպարապետութէ աւգուկէնին. որ նոյն պէս երկիցս յաղթեաց սպանիացւոց յանտառութեան. ուր մեռաւ և վիլլակրա սպարապետն սպանիացւոց։ Սա վերստին կալաւ զպարտքն, և զրուբէն. և առ ամենայնն արաբերէն մեհեռ ի մեհեռամարտութէ ըստ գլխաւոր զօրապետացն սպանիացւոց. ըստ որում մեհեռամարտեցաւ ժամն երկուս, այլ և ոչ մին յերկուց պարտեցաւ. ասպ միարան հետանուէրքան ի միմեանց. դիմեաց ի վեր անկիլ քեզբէ, այլ վանեցաւ ի սպանիացւոց։

Զկնի նր յաջորդեցին ի սպարապետութէ արաբացւոց փայնուանկա, քայսարքուա, հանքունիէլ, քաեկվալա, և կվանաչքա. որք բնչմ մրցմունս մղեցին ըստ սպանիացւոց. յորս էզ՝ յաղթեցին, և էզ՝ յաղթեցան. ի 1597 կացուցաւ սպարապետ արաբացւոց փայտամարքոս. որ սպան զմարտինոս լոյիս կուսակալ սպանիացւոց ըստ ալոց 60 պատուհանարաց նորին ընկերակցաց և կալաւ զլալոխվիա, զքէզքն կայսերական, զվիլլաուքա, զսորնոս, զանկոլ, զքէ խաչն կոյս, զքանդէզ, զյղուին, և զքիլլան, և զսուվագակ կալուածս սպանիացւոց որ ի սահմանս արաբացնոյ ի մէջ պնոպիօ և վալոխվիա գետոց. նոյնպէս և յաջորդք նր բնչմ քաջուն գործեցին։

լինգուր ՚ի 1625 հանց զպիտոլիս գետ, գրուէաց զգրս սպանիացւոց, և կողոպտեէ քանգեաց զկալ լուածս նոյ. ՚ի 1629. մինչև ց 1632 բուգափիքու մեծամեծ քաղուեթիս գործեաց ՚ի զնէն պռզմունա ընդէմ սպանիացւոց. ՚ի 1640 մարքեզն վոյտեզայ հաշտուեթի արար ընդ արաբացւոց. որ ձգեցաւ ընդ ամս 15. ապա ՚ի 1655 քլենգարու անգրէն նորդ գեաց զպռզմ ընդէմ սպանիացւոց. խափան խորտակեաց զմեծ զօրապետ նոյ զառաջնորդ պռզմի. յաղթեաց և բանակին՝ որում առաջնորդէր կուսակալն անտեղիոս պրունացի. քանգեաց զամրոցս քուլբուրայի, և սէյն պետրոսի արաբոնի, զսուսանան, և զզօրոյ. զրս չնեէ էին զկնի հաշտուեի եղելոյ ՚ի 1640. և յայսկոյս պիոպիօի աւերեաց զսահակա ամրոցն, զսէ քրիստափոր, զդալքամա-

վիտա, և զքիլլան քղք։

Ցետ այսորիկ աւանէ կուսակալաց սպանիացւոց, որք յաջորդեցին պրունացւոյն՝ զաւերումն ժպղտեան իւրեանց, փոյթ կալան ՚ի ձեռն պարգեաց ՚ի խաղաղուե պահել զարաբացիս. այլ ՚ի 1713 վերլուծիլա սպարապետ արաբացւոց՝ վերստին յարեաւ ՚ի վէր սպանիացւոց. և յետ հարիւանելոյ զբուբն, և զարաբոն, երրդ անգամ հաշտուե արար ընդ կուսակալն գաբրիէլ կանոսի. ապա ՚ի 1766 քառբ նանրա սպարապետ արաբացւոց վանէ զսպանիացիս ՚ի միւս կողմանէ պիոպիօ գետոյն, միաբանեցաւ ընդ բելլուենցւոց քնահելոյ ՚ի լերինս, որք յարևելից չղնաստանն զկալուճածս սպանիացւոց. և արար ընդ նմա պռզմ մինչև ց 1770. յորում ամի անգրէն հաշտեցաւ հաշտուե ՚ի մէջ սպանիացւոց և արաբացւոց. այլ չէ յայտ թէ մինչև ցերբ ունի ժնալ։ Սպասի այժմ սպանիացիք ունին չՀնին արաբացւոց միայն զվաղուիլա քղքն, և զքիլլէի կըղզին, բայց և այնք միշտ ՚ի վտանգի են. իսկ հաստատուն ոտրուն նոյ ՚ի բովանդակ քիլլ՝ ձգի ՚ի ծովեզերս ՚ի պիոպիօ գետոյն՝ մինչև ցգետն ազի. ուր ունին զնէն քղքս և ամրոցս և գեօղս, սակայն և այնք չեն այնպէս ինչ ապահով. ունելով միշտ ՚ի թիկանց յարևելեան կողմն ահարկու Թշնամիս որջացեալս ՚ի ձորս քրտիլեան լերանց։

Է. ԲԱՁԱՒՈՐՈՒՆ ՔԻԼԻԱՅ։

ՔԻԼԻ սպանիացւոց բաժանի [ը] ոմանց ՚ի 17 գաւառս. իսկ [ը] այլոց ՚ի 14. որք են Սէ յա-նէ. Հոռիգիլիանոս. Փոռթոպայ. Քիլլան. Մոռլա. Իրպոռա. Քուչիլլա. Բանգիլա. Մէնիդիլլա. Ազճոն-գուիա. Գուինլոռա. Քոգիլնգօ. Բոբիռօ. և Վալտէ-վիա։ Աչխարհս ամենայն ունին մասնաւոր առեանս և առենակալ. և ՚ի վէր ամենեքին է կուսակալն համօրէն քիլլեայ. որ և է միանգամայն [ը] հանրական սպարա-պետ, և գահագլուխ գլխաւոր առենին քիլլեայ. որ յաջագոյն կախէ կայր զվոհարքայէն բերրուայ, այլ այժմ ոչ ևս. ուստի չիք այլուր բողոքիլ յա-ռենէ առաի, քայց միայն ՚ի գերագոյն առենանն հնդկաց որ ՚ի սպանիա։ Իսկ եկեղեցական կառա-վարուն քիլլեայ է ՚ի ձեռս երկուց եպիսց. յորոց մին նաեւ ՚ի սբ յակոբ. իսկ երկրորդն ՚ի քղքն յլուռե. և են [ը] արքեպսկ լնմայի։ Յայսմ վայրի սկիզբն արասցուք առաջագրել զքղքս, և զայլ նշանաւոր տեղիս այոց 14 գաւառց. յորս յաւելցուք և զպաշտօն-արաւէտսոյց, կամ պարզեկեցոյց գիւղսյ, պէսյն. և զկղզին յովհաննու էբենանդեայ. որք [ը] թէպէտ չեն [ը] բազմորիւն [ը] ուրուք սպանիացւոց, սակայն առ քիլլի պատկանին։

ՅՕԴ Ա. ՔԱՂԱՔՔ 14 ԳԱՒԱՌԱՑ։

ՍԷՅԱ ՚ի։ Ի գլխաւոր քղքս համանուն գտանի, և գլուխ համօրէն սպանիականն քիլլեայ. մեծ գեղեցիկ բազմամարդ և բազմավաճառ. եպսկանիստ և աթոռ մեծի կուսակալին և գերագոյն առենի քիլ-լեայ. կառուցեալ ՚ի լայնարձակ և ՚ի գեղեցիկ դաշ-տավայրի եբր 30 փարսախս հեռի ՚ի խաղաղական ովկիանոսէ, և եօթնմբ ՚ի քորտիլեան լերանց, ՚ի հարաւային կողմն մափոքօ գետոյ. որ բաժանէ զքղ-քիմպա, զքաննաթիլլա, և զքինքսա արուարձանս ՚ի քղքէն. և ՚ի բազմապատիկ առաջս բաժանեալ, բաչխի [ը] ամ տունս քղքին. ասաի անաի գետոյն կառուցեալ կայ ամբարտակ քարաշէն, ՚ի խափանել զիւնասս զոր պատճառեր յաջագոյն ՚ի չքջակայ գաշտս ՚ի յորդել ջուրց նր. ունի և գեղեցիկ կամուրջ,

որ միացուցանէ զարօտաբանս ընդ ձորին։ Թիւ բնակչաց նը հասանէ ց 46 հոգի որ ամէն ամէ միջա ռաձ ի պոռնկս ծաղկեալ վաճառականուած նը՝ որոց մեծ մասն փարթամ են, և բնակ ազնուականք գտա նին ի նմ։ Տունք նը բովանդակ են միայարկ և պոռնկս սակաւ գեղանաշարժուած, այլ մեծամասն և բարեշէնք։ փողոցք նը ոչ և այլ ամ ձորոց քիւրեայ՝ լայն են իբր 36 ոտնաչափ երկրաչափական, ուղիղ և ընդհատեալ յուղիղ անկիւնս. իսկ գլխաւոր հրա պարակ նը է քառակուսի. որոյ երեքասնիւրն կողմն ց 450 ոտնաչափ. ի հիւսիսային և ի հարաւային կողմանս նը են տապարանք կուսակալ իշխանին. և տունն խորհրդոյ. և ժողովատեղիք քրիստոնէից. յարև մտեան կողմն մայր եկեղեցին և եպիսկոպոսին. իսկ յարևելեան կողմն երեք մեծագործ տապարանք մաս նաւոր ազնուականաց. և ի միջի ոտիւ աղբիւր պղնձի գեղեցիկ յոյժ։

Ազգք ժողովրդապետական եկեղեցիք են ի նմ հանգերձ մայր եկեղեցեաւն. և բնակ մենաստանք կրօնաւորաց. զի գումիկիկեանք ունին 2 մենաս տանս. փրանչիսկեանք 4. օգոստինեանք 2. միան ձոնք կուսեցեալք վարձուց՝ 2. եղբարք կուսեցեալք ոզորմածաբ՝ 1, հանգերձ հիւանդանոցաւ։ Իսկ յիւեանք ունէին զերիս, և այլ մատաւոր ինչ վը հոգևոր կրթութեց. բայ ի սոցանէ են անդ և 7 մենաստանք կուսանաց, թէպէ զայլ մատաւոր եկե ղեցիս. երիցքն համալսարան աշքարհական. և այլ գպրոցք մեծամեծք, յորոց ոմանք էին ի ձեռս Յի հանց. և երկու կիր երեք անկիւնագիծ։ Ի մէջ քա ղաքին յարևելեան կողմն՝ է բլուր մի անուանեալ Սբ Լուիս. ուր նախնի սպանիացիք ամրանային յերեսաց ամերիկացւոց։

Սպանիա, կամ Հռոմոս կոչեալ։ Ի գլխաւոր քրիս տոնէից գաւիթն հիմնեալ ի վերջին ժամս ա պրիլիս գեղով. որ թէպէտ փոքր է, այլ բարեշէն։ Ի ճոյթ. Դոմոքէլ. Սբ Վառվառա. Փարթն. Նաւա ձնդիս. և Հրաբխեայս։ Ըն աւանք և ամրոցք յայսմ գաւի թի, չինեալք ի սպանիացւոց ի հարաւային եզերս պիս պիս գետոյն ի հակառակ ընդդէմ արտաքացւոց։

Սբ յովհաննէս Ռիսիլ. կամ Կասպէ։ Ի գլխաւոր քրիս տոնէից գաւիթ. հիմնեալ ի 1754 առ հիւսիսային եզերբ պիսպիս գետոյն. որ թէպէտ փոքր է, այլ բարեշէն և բազմամարդ, և աճեալ գաւառակաւ իշխանին։

Ցղուիչ. ի բարբառ քիլիցեաց Փլնդս։ Ել երկրորդ գլխաւոր քաղաք քիլիկեայ զկնի սիդն յակոբայ. հիմնեալ ի սկզբան անդ ի մասնել սպանիացւոց ի քիլի ի պատրաստ վաղտիվնոյ ի 1550. առ Ծոցով Ծովու. ի գեղեցկագիր վայրի. որ և ի սուր Ձմեի մեծացաւ յոյժ ի պատճառս յարկաւորաց ոսկւոյ, զոր հանէին ի շրջակայ տեղեաց. այլ ի 1554 լաւ Թարուս սպարապետ արաւ քացւոց՝ զկնի հարկանելոյ զզօրս սպանիացւոց յանուանի քան լերին, գիմեաց ի վէր այսր քաղքի, զոր և իսպառ հրկիզ արար. իսկ սպանիացիք վազկնի անդրէն շինեցին զնա. սպա յամին որ զկնի դարձաւ անդրէն լաւ Թարուս անհամար զօրօք. և յանկարծակի ի վէր յարձակեալ կոտորեաց զմեծ մասն պահապանաց նր, և զքաղքն ի հնութեանց կործանեաց. յետոյ կարգեալ մելնտզեան զկնի մեծի յաղթուեաւ՝ զոր արար ընդ քաջ քաւթողքեանին ի 1558, անդրէն շինեաց զքաղքն, և քաջ ամրացոյց զնա. զոր աւդունէքուլ փոխանորդ անդուվինոյ սպարապետի պարսից աւուրս 52. այլ ոչ կարաց առնուլ զնա. յետ այնորիկ եկաց մնաց քաղքն խաղաղ և անվտանգ ի թշնամեաց մինչև ի 1603. յորում ամի փայլամաքուս անդրէն հրկիզ արար զնա ընդ այլոց հարաւային քաղաց սպանիացւոց։

Սակայն յետ այսր ամ թշուառուեաց անդրէն չինեցաւ սակս մեծի վաճառականուեաւ՝ զոր առնէր ընդ այն Ձմեի. և այնուհետև ոչ ևս յարձակեցան ի վէր նր արաւ քացիք. բայց ի 1730 գրեթէ բոլոր քաղաքն կործանեցաւ ի սաստիկ իմն գետնաշարժուեէ. միանգամայն և մեծ մասն նր ծածկեցաւ ի ջուրց ծովու. զոր բնակիչք նր անդրէն չինեցին. իսկ ի 1751 ի մայիսի՝ այս սարսափելիս քաղք դրձէ ի հիմանց տապալեցաւ ի գետնաշարժուէ, և իսպառ ծովակուր եղև. բայց բնակիչք նր փախեան ի վէր մերձակայ բլրոյց. և զկնի 13 ամաց անդրէն չինեցին նոր քաղք 3 փարսախիսք հեռի ի ծովէ, ի մերձ անուանէ գեղեցկի գաշտավայրի՝ ի հիւսիսային եզերս պիսպիս գետոյն, ուր կայ այժմ. և օրէ օրէ բարգաւաճեալ ծաղկի, և է աթոռ եպիսկոպոսի. ունի բնակիչս աւելի քան 13 հզր. և մինաստան զանազան կարգաց կրօնաւորաց. նաւահանգիստ մեծ և պատուական. առ որով է գվերիդվինս կղզին գեղեցիկ և արգաւանդ։

Սէ Բարբարիոս փիլանայ։ Գլխաւոր քաղաք քիլան դէմն հիմնեալ ի 1580 առ քիլան գետով. զոր բղմ-

անգամ առէրեցին արուեստացիք. իսկ ի 1751 կոր. Ծանեցաւ ի գետնաշարժուէ. ապա բնակիչք նր յամին որ զկնի փոխադրեցան յայլ մեռակայ տեղի. որ լաւևս է ք զառաջինն. և անվտանգ յուղղմանէ ջուրց գետոյն. և է այժմ քղք փոքր, այլ բարեշէն և բազմամարդ. և զարդարէ՛ եկեղեցեօք և վանս.

ԲԷՒՔ։

Դաւիթ, կամ ՍԲ օգոստինոս։ Գլխաւոր քղք մաւրա ֆէռնի հիմնէ՛ ի 1742 առ բիռքլորօ գետով, յառաջապար և ի լեռնային վայրի. որ ի տուղ ձմռի մեծագոյ և լայն բնակչօք. քղն բղմ տունք ազնուականք որք էին ի քղքն յղուէ և ի սբ յակոբ, նոմա զերաք յընչից, ուստի և ոչ կարելով պահել զարտաքին շուք և զիառս խրնանց, ոմն պահանջէն այնպիսի գլխաւոր քղքք, առ տեղափոխեցան ոտկ առատաբեր տկնհանքաց, որք գտանին ի շրջակայ լերինս նր. և տակ առատուն ամ իրաց կարևորաց մարդկային կենաց՝ որք առ առաւել դիւրագին են, ք յայլ ամ տեղիս քիլեայ. վնկ սպանիացիք քիլեայ զայս քղք կոչն գաղղիական տեղափոխ. ուստի և է այժմ քղք բարեշէն զարդարէ՛ եկեղեցօք և վանորէիւք։

ՔՈՒԲԻՏ. որ կոչի և ՍԲ յովնէ Բաբեթիստ։ Է քղք յայսմ գետի հիմնէ՛ ի 1742 ի գեղեցիկ դաշտի առ բլրով, և է բարեշէն. ունի եկեղեցիս և երկու մենաստանս։

ՔՈԱՓԵՆԷՍ։ Է քղք փոքր ի սմին գետի հիմնեալ ի նմին ամի ի մէջ դուդուպէն և քաւ գվենէս գետոց։ ՍԲ ֆոնվերիոս փենէթիէ նղոյ. ՍԲ անտն. և Լէյս։ Են փոքրիկ տեղիք հիմնեալք ի սպանիացւոց ի սմին գետի։ Ճ՞ ֆոլոռնէայ։ Է գլխաւոր քղք իդատպ գետին, հիմնէ՛ ի 1743 մերձ ի բերան իդատպ գետոյն։ ՍԲ ՔԷրոփնանտս։ Գլխաւոր տեղի քոլքակվայ գաւառին, հիմնեալ ի 1742 ոչ այնչափ ինչ հեռի յաՄննա գետոյն գիւղուրիքիայի. և է քղք բարեշէն. ունի մի ժողովրդատեսական եկեղեցի. և երկու մենաստանս։

ԲՌՈՒՆՏՐՈՒԷ. Մաուռա. և Ռոմա։ Են երեք աւանք յայսմ գետի։

ՍԲ խալ գրիֆանտայ։ Է գլխաւոր տեղի բանքակվայ գետի. փոքր այլ բարեշէն և բազմամարդ։

ՀՀՎԻԷ։ Աւան նորոգ հիմնէ՛ յայսմ գետի ի 8 փարսախաւ հեռի ի նախընթաց քղքէ ի ծովակողմն, ոմա առ ոսկեհանքս առատաբերս։

ՄԵԼԻՔԵԼԼԱ ։ որ կոչի և ՍԲ յովնէփ լուբաննավոյ ։ Գըլ-
խաւոր տեղի համանունն ՁԵւոյ կառուցեալ մօտ ՚ի
մայրին դետն. ոչ այնչափ ինչ հեռի ՚ի սբ յակոբայ.
և ի քէլբ փոքր և անուշ, և բնակիչք ներ ասիաս.
մերձ ՚ի տեղին, ուր մայիս գետն մտանէ ՚ի ծովն՝ և
նաւահանգիստն սբ անտոնի. ուր ՚ի սկզբան անդ
յաճախէին նաւք սպանիացւոց. բայց զնոսին փոխագ-
րեալ բովանդակ վաճառականութեն ՚ի վալքարայսօ,
կուբայսաւ այս նաւահանգիստս ։

ԱՀՓՓՓԱՒԼԼ, կամ ՍԲ ֆիլիպպոս արքեպիսկոպոս ։ Ի գլխաւոր քղք համանուն ՁԵւոյ. փոքր՝ այլ բարեշէն և բազմամարդ զարդարեալ և կենդանեաք և վանօրէիւք ։ Բնակիչքն ։ Ի գետոյ մեծ յայսմ ՁԵւոյ մերձ առ անտառ լերինս. ուր ՀԻրանչիսկեանք ունին մենաստան մի մեծ ։

ՍԲ Նարպէնսս ։ Ի գլխաւոր քղք գաղղիոյ ՁԵւոյն կառուցեալ ՚ի դեղեցիկ հովտի, ուստի հեղանի ագռն քակաւ գետն. ունի մի ժողովրդապետական եկեղեցի. և չորս մենաստանս կրօնաւորաց ։

ՎԱԼԷՔԱՐԱՅՍՕ, կամ ՎԱԼԷՔԱՐԻՈՅ ։ Քղք և նաւահանգիստ պատճառական և բազմավաճառ. քղ զայլ ամ ծովեզերեայ քաղաքս և նաւահանգիստս քիլկայ. ուստի և բարեշէն և բազմամարդ. ունի մի ժողովրդապետական եկեղեցի, և չորս երեսփն մենաստանս ։

ՀՀՆԻՆԳՐԱՆ, և ՓԷՆԳՓՈ ։ Են երկու մեծամեծ աւանք ՚ի գիլլոդա գաւառի բազմամարդք. մինդ երկդն սահս հարուստս ոսկեհանգոյց, որք գոռանին ՚իշըմա կայ սահմանս նր ։

ՔՈՔՎՆԱՅՈ. որ կոչի և ՍԷՐՆԱ ։ Գլխաւոր քղք հա-
մանուն ՁԵւոյ մեծ բազմամարդ և բազմավաճառ.
հիմնեալ ՚ի 1544 ՚ի պետրոսէ վալտիվիոյ ՚ի գեղեցիկ
և յարգաւանդ գաշտավայրի. ունի նաւահանգիստ
պատճառական առ բերանով համանուն գետոյ, իբր
7 մղոնաւ հեռի ՚ի քղքէն. և մենաստանս զինչն կար-
գոյ կրօնաւորաց. և բիմ արձանական և հին տունս ։

ԱՆգղիացիք բիմ անգամ հարին զքղքս զայս ։

ՊՈՆԻՈՅ ։ Ի նաւահանգիստ յերդ սահմանաց գիլլ-
լոդայ գաւառի ։

ՐՈՔԻՒՖՈ ։ Ի գլխաւոր քաղաք համանուն գաւառի.
բարեշէն և բազմամարդ առ համանուն գետով ։

ՎԱՆՆ ՎԵՐԻՆ ։ Աւան բարեշէն ՚ի սմին ՁԵւոյ ։

ՎԱԼՏԻՎԻԱ ։ Հռչակաւոր քաղաք ամրոց և նաւահան-
գիստ առ համանուն գետով ՚ի հարաւակողմն ներ.
շինեալ ՚ի պետրոսէ վալտիվիոյ ՚ի 1551. և ՚ի սուզ

Ժամի եղև՝ քաղք բաղմամարդ և հրաւէրն սակս առաջորդութեան ոսկեհանքացոյ, որք գտանին ի շրջակայ սահմանս նոր. այլ ի 1599, 4000 արաւքացիք ըստ առաջնորդութեանն փայլամաքուայ սպասարկեսի իւրեանց դիւղերային ի վեր յարձակեցան, զնոսա մասն դիւղերատարածս ջրոյց նոր՝ որք էին 800, կոտորեցին. և զքաղաքն հրձիգ արարին. և առեալ անտի անբաւ գանձս ոսկւոյ և արծաթոյ, և բազմ մարդագերիս ի սպանիացւոց, գարձան ի տեղի իւրեանց։ Սակայն սպանիացիք անդրէն չնեցին զնա. և այնպես քաջ ամրացուցին, զի արաւքացիք ոչ էս կարացին առնուլ զնա. այլ ի 1640 կալան զնա հոլանտացիք, և ունէին հաստատեալ ի մեծ ոչ էս գարձուցանել սպանիացւոց. բայց յետոյ բռնադատեցան ինքեանք մեկնիլ անտի. քանզի արաւքացիք ոչ բնաւ զկնի հաշտուի առնել ըստ նմ, և ոչ իսկ տային նմ զկարևոր պարէնս. ապա եկեալ սպանիացւոց, և գտաւարկ գտեալ ըստեղեն, անդրէն չնեցին զքաղքն, և լաւ էս ամրացուցին յամի կողմանց, զոր ամրոցս կառուցեալ զնոքա. և երեք ի ծովակողմն ըդէմ երրորդացոյ, և մի ի ցամաքն ըդէմ արաւքացւոց. և այնուհետև եկաց միաց անվնաս ի թշնամեաց. բայց միանգամ գրեթէ բոլոր քաղաքն հրկեզ եղև. զոր վերստին չնեցին սպանիացիքն. և ի այժմ քաղք բարեշէն փարթամ բազմամարդ և բազմավաճառ։ Կաստահանգիստա նոր որ է ի ծոց ծովու, զոր գործէ վաղվիվա գետն՝ մեծ է և ապահով, և քաջ ամրացուցեալ ի բնութէ և յարուեստէ. զի ունի ի հանդիպոյ զմանգերան կղզին շրջապատեալ ապառաժուտ լերամբք։

ՅՕԴ ԸՆԴ. ԱՐԱՔԱՆԻԱ։

(Ա. Դիւթ փարաք՝՝. գԷպ. ԼՆ։)

Ասա Յապրայ՝ ի այն մասն քիլեայ, ուր բնակին զնոքա ժողովուրդք աղաստք և գաշնակիցք ըստ միմեանս ըգէմ եւրոպացւոց. որ և պարսնակէ զերդ մասն քիլեայ, ըստ ասելի ըստ 70 հնդ քառակուսի մղոն նահանգ տարածուբ։ Սահմանք նր ոչ են որոշակի նշանակել յԻսպոյոս. սակայն լայնաբար առեալ, ունի իւր սահման ի հիւսիսոյ գետն. որով բաժանի ի կալոմածոց սպանիացւոց։ Բայց և յայս կոյս

կոյս նոյն գետոյ ուղին ապանիացիք ծակաւ ինչ կալ ուածս. յարևմտից՝ սահմանի խաղաղական ովկիա նոսին. ՚ի հարաւոյ՝ արշակերզագոսին քիլոյայ և քոն եան կղզեաց. իսկ յարևելից ունի իւր սահման զրադակոնիա, և զՅեն բամբասցուց։

Ունի բիմ գետս մեծամեծս, որոց գլխաւորքն են Պիպտս. Քոնդէն. Վալթիլիա. Քայէն. Գէբ Բալ. ևն. և լիճս մեծամեծս, որք են Լոմպտս. Լագէն. և Նակէլվափ. և 9 նշանաւոր հրաբուղխ լերինս. որք կոչին Ճէնգտս. Նոդոսս. Վիւլոնիա. Ոչեն. Գէտոպալ. Կվանապա են։ Օդ նը քաղցր է և բազ մեխտան, զի է ՚ի միջ 35 և 45 աստիճանաց հարաւային լայնուէ. և երկիրն արգասաւոր ոչինչ հան յոյլոց մասանց քիլեայ, որ է ՚ի ձեռս սպանիացւոց. ուր գաւառին և բիմ ոսկեհանք և արծաթահանք, յորս երբեմն գործէին սպանիացիք. այլ այժմ բազ լորովին ծածկեալ են, և անտես արարեալ։

(2. Բարձ. լեռն։) Պատքացիք իբր ՚ի բիմն միջա հասակ են մարմնով, և բարեչափ. գլուխ նոյ և գեմք բոլորագիր. Ճակատն փոքր. ունքն փոքր մի կոր կիմ արծուաքթիմ. աչքն փոքրիկ և հրափայլ. լանջք և թիկունք լայն. բազուկն և մատունք ստուարք. ոտքն փոքր. բնութիւն լերկ են և անմորուս. և եթէ ըստ պատահման բուսցին մազք ինչ ՚ի ծնօտս՝ ՚ի բաց խլեն զայն. գոյն նոյ է ցորենագոյն. հերքն սեաւ և ձագի. ՚ի միջ նոյ առ սակաւ մի զինչին յայլոց՝ բնակիչք պորտայ գետի, որ է ըստ միջ Ծի նոյ. զի նք սպիտակ են և կարմիր. խաժակն և թաւահեր. խառնուածն նոյ զօրիկ է և քաջառողջ. ոչ անկանին ախիք ՚ի հերս նոյ, եթէ ոչ զկնի վտանգական հասակի. և բիմք ՚ի նոյէ հասանեն ցհարիւր ամս. ոչ անկանին ատամունք նոյ. ոչ աչսն նուաղի. և ոչ յիշողուէն ակընայ։ իսկ ըստ ներքին բարուց առատաձեռն են. հիւրասէր, հաւատարիմ ՚ի խոստմունս, քաջասիրտ ընդդիմիւղ հատուցումն և անդրդուելի ՚ի գործ և ՚ի հնազանդութիւն. փառասէր արհամարհող կենաց վը սիրոյ հայրենեաց, և վը ազատուէ. առաքինուէք աղնուագոյնք և նախապատիւ համարիմ առ նոն են առելոյն ամ ազգ գերուէ քաշասրտուէ զգաստուէ և աչալրջուէ խորամանկուէ գազանուէ սէր հայրենեաց և կրթուէ զինուորական. յոյր սակս յոմանց կոչեցան լակեդեմոնացիք ամերիկոյ։

Ընդ այսչափ կատարելոյ ունին և յոռւղիս. զի
ոխակալ են, և տարապայման քինախնդիր. արբեցօղ
յորժմ գտանեն արբեցուցիչ ըմպելիս, և ծոյլ ի
մշակուել երկրի. ՚քզի ոք այնպս ունին ՚ի մտի, թէ
արք ծնեալ են վը պտղի. յայն սակս ամ փոյթ և
ՀՀդն նշ դիմէ ՚ի կրթուն զինուորական. յառաւօտու
յարուցեալ Հաւակեն փոքր ինչ, և վղնդի հնծեալ
յերիվար՝ ելանեն ՚ի դաշտս ՚ի մարզել զանձինս և
զերիվարս ՚ի գործ պտղի. և ոմն զի յամի պատրաստ
գտցեն, ուսանին և լողալ. զի յամառան ը բըմ
ժամս աւուրն կան ՚ի գիտս զօրէն գորտանց. ուր
անդադար ը լող անցանեն ՚ի միոյ եզրէ ՚ի միւսն.
երբեմն յերկնս ջրոյն, և երբեմն խորատակել. վըյ
աքն են քաջ լուղզորդք։ Իսկ գմշակուն երկրի, ըզ
ձեռագործ, և զայլ ամ աշխատանս Թողուն կանանց.
զի կանայք սերմանեն հնձեն և ժողովեն, արածեն
զանասունս, հասանեն փայտ ՚ի պէտս հրոյ, առնեն
կերակուր և հանդերձս ոտանց, և զայլ ամ գործս
տան։

Ընդունին ոք քղքս կի աւանս, և կամ գեօղս, և ոչ
ամրոցս, այլ ցրիժ բնակին ՚ի դաշտս. զոր համա-
րին առաւել իմն ազատութիւն. բնակարանք նց են
խրճիթք փայտակերտք ծածկեալ յարդիւ, առանց
լուսամտի. որք ՚ի դրանէ առնուն զլոյս. զոր ՚ի գի-
շերի փակեն մարթով եղլն։ Բազմակին են, և իւ-
րաքանչիւր կին՝ ունի իւր սեփական վառարան ՚ի
խրճիթ անդ, ուր պատրաստէ կերակուր վը առն
իւրոյ. վըյ արք նշ յամ օր այնչափ ուզս կերակրոյ
ուտեն, որչափ կանայս ունին. անկողին նշ է մարթ
ոչխարի արկեալ ՚ի վը մերկ գետնոյ. զոր ՚ի ցերե-
կի բառնան անտի. ամ կարասիք տանց նշ են քա-
նի մի փայտաշէն նաւարանք. և սէղան բիւրա և ան-
ձև, յորոյ վը ուտեն. սկաւառակք և պնակք նշ
են փայտեղէն կի կաւեղէն. դրգալքն պատեանք
խեցեմարթի կենդանեաց. իսկ բաժակք որով ըմպեն՝
յեղջերուց արջառոց։

Բայց իշխանք նշ ունին և ոսկի և արծաթի սպաս.
և կարասիք տանց նշ փոքր ի շատ են ը ըզ-
հասարակ ժողովրդեան. այլ ոչ ՚ի գործ ածեն զայս-
սեկ, եթէ ոչ յորժամ ը ուրն զնեւրս. զորս բըմ
պատուաւորուը մեծարեն. մինչ նաև զանասնիացիս;
ը որոց յար ՚ի Թշնամանէ են. կերակուրք նշ սակաւ
են և պարզ. զի են արմատք երկրի, կի գեանահն-
ձորք եփեալ լոկ ջրով. արկեղ ՚ի նմ սակաւ ինչ աղ,
և

և զարապտպակեղ. այն է՝ կարմիր պիտիկս, առ որ մեղեալ են, իսկ միս և ձուկն հալիճ երբեք ուտեն. այս է նշ սովորական կերակուր ը այն ողջոյն, բայց ի մանաւոր ինչ ժամէ, որ է իբր բասիկենդան նշ. զոր կոչեն Մինոփաս, և Քանէին. որ և ձգի ը աւուրս 15. և յայնժամ չիք խնայուն իրաց ինչ. զնոսն ազգի ազգի Թռչունս, եղինս, և ոչխարս. ուտեն ցլլիւճ. և ըմպեն առատապէս գինի, զոր զբղնեն ի սպանիացւոց. և մեղրաջուր չինեալ ի մեղրէ և ի պտղոց երկրին. վայ ը այն աւուրս գրեթէ միշտ արբեալ են արք և կանայք. ուստի և բիմ մանկունք սանտապէք մեռանին ի սովս. քզի մարք նշ արբեալք, ոչ ևս յիշեն զորդեակս իւրեանց ի դիեցուցանել զնո։

Ջգեստ նշ պարզ է և համակ ասուեղէն. (վ զի գեռ անծանօթ է առ նս գործածութեն կանեփոյ և վլոյ.) և այն ի գոյն կապոյտ, որ է գոյն ախորժական նշ. արք սովորաբար զգենուն շապիկ, և ի վր նր փոքրիկ բռնկոն, զոր քօղի կոչեն. և վարտիք նեղ և կարճ մինչև ի ծունկս. և ի վր նոի առնուն ազգ մի վերարկուի զոր փոնքօ կոչեն. որ է պատառ երկայն քառակուսի, ունելով ի միջի ծակ. ը որ արկանեն զայն ի պարանոցն, և կախէ յառաջոյ և յետ կուսէ մինչև ցարունս. ոմանք պարզ են և միագոյն կապուտակ, այլք խայտաճամուկ, ունելով ը երկայն գինծս գունագոյնս ը նմանուած մեբուս ալաճայի. յատկ և նոհազ ըսյնս, ծաղկեն կարս, կիմ անծաղիկս. և ի բոլանգակ եզերս իւրեանց ունին փունջս առ ի զարդ. համօրէն բնակիչք հարաւային ամերիկոյ ի կիր առնուն զայս տեսակ վերարկուի. յորոց ուսան և գիւղականք ապանիացւոց ոչ միայն ի քնելն, այլև ի ցերս, և ի բազում. սովորական գլխարկ նշ է երիզ կարմիր պատեալ զգլխով, և զարգարեալ ուլունիւք. ը մեծի մասին բոհոան չզիեն. սակայն ոմանք ագահին երբեմն մազիղէն առնապանս ձեռնասաս. իշխանք նշ թէպէտ ոմն օրինակ զգենուն, բայց ունին զզանազանուն ինչ ի տարազս զգեստուց. այն գլ երբեմն զգենուն ը տարազս եւրոպացւոց, զոր գնեն ի սպանիացւոց. իսկ ի գլուխս կրեն գլխարկս եւրոպացւոց, այն է՝ շափեայ. զարգարեալ մեծամեծ փետրովք. ունին յոտս արծաթի խխունս մեծամեծս. սապանդակս պղնձիս. և գաւազանս, որք ի ծայր իւրեանց ունին գունտ արծաթի. այլ գնա

երթեալ սովորութիւնէ երկրին միշտ բոհտան չքնին։ Իսկ զգեստ կանանց՝ է անթև պատմուճան երկայն մինչև ցոտս. զոր սինդեն զանձամբ լայն երիզաս. ՚ի վր պատմուճանի արկանեն զոսոված առաջեղէն կապերտս. և սինդեն զայն յառաջոյ կողմանէ արծաթի թիթղամբք կիսի ձարմանդաք. սերեն և նոքա իբ նմանութիւնէ այլոց կանանց զպատմուճանս զարդուց. զվարսս գլխոյ զարդարեն մանաւանդ ականբք, որք նման են կանաչ զմրխտի. այլ մինչև ցայժմ ոչ կապացին գիտել սպանիացիք, թէ ուսո՞ր հանեն ընդ ջուր։ Իսկ յականջս կրեն քառակուսի արծաթի թիթղունս յաւէտ և նոճազ իբ չորից հարստութենէ իւրեանց. և ՚ի դաստակս՝ ոսկի կիսի արծաթի ապազբանջանս. և մատանիս ՚ի մատունս։ Ասի թէ կանայք արաբացւոց՝ յորժամ ծնանին զաւակս, նոյն հետայն արիւնաթաց մտանեն ՚ի ջուր ցուրտ հանդերձ նորածին մանկամբ. զի հաստատեսցի խառնուածն նր, և սինդեսին անդամբ մարմնոյն։

Ա՛ծ՝ ոչ ասացաք, ասհուն բզմ կանայս. իսկ հանգեա հարանեաց նոյ համաձայնեաւ վճարի. զի յորժմ կամ ոք առնուլ ՚ի կին զաղջիկ ոք, խոսի նախ իբ հօր նր. ապա գնացեալ դարանի իբ բազմաց բարեկամաց իւրոց ՚ի տեղին, իբ որ սովոր է անցանել աղջիկն. զոր յափշտակեալ հանեն յերկինքս իւր, և փախուցեալ նոքա գնայ ՚ի տուն իւր. այլ երբեմն և առանց բանս դնելոյ իբ հօր աղջկանն, յափշտակեն և տանին զաղջիկն. ապա ծնօղք աղջկանն թէ յիրգոյն հաւանել իցեն՝ և թէ ոչ, երթան ՚ի տուն փեսային. և ընկալեալ ՚ի նմանէ պարգեւս յաւէտ և նրոճազ իբ կարողութեանն իւրեանց, առաքեն հարսանիքն։ Եւ վն զի գնեն ընդ զնանայս, յայն ասկս ունին զնո իբրև զընոճածոյ գերիս. զորս կարող են և ապահանել անպատիժ ոնդ զանասուն գնեալ արծաթով. այլ առաջին կինն միշտ նախապատիւ է իբ զայլս. իբ որսմ ոչ այնոյ գազանաբար վարին։

Ա՛զ զոր արաբացւոց է հնարկ բարբառ քրիստ. բայց ունի զմանաւանդ իմն մաքրութ, և քաղցրութ. Թերեւս զի անարատ պահեցաւ յիւրում նախեզակ վիճակի, ոչ խառնակելով իբ լեզուաց այլոց ազգաց. զայս լեզու ունիք ՚ի պատմագրաց ապանեցւոց գովին յոյժ. զի քաղցր է ասեն, ազդու, պարզ, հաստատ և ճոխ. ունի իբ մեզ բարդութիւն անուանց և բային. և իբ յունաց ՚ի մեզ բազմաւորականին և միաւորականին ունի երկդականս յանուանս և ՚ի բայս.

բայս. այլև անորոշ Ձևկս բայից, զոր աօրիագի ա-
սեն. ամանուանեալ նոյն օրինակ հոլովին. և ամ բայք
միասիկս խոնարհին. ուստի մի միայն հոլովումն ան-
ուանց գտանի առ նմա. ոգի և մի խոնարհումն բայից.
բայց անուանք ունին զնչն հոլովս, որք վերջաւո-
րութիւք տարբերին ի միմեանց. ոգի և բայք ունին
զամ եղանակս և զձևկս. ոգի և զներգործական և
զկրաւորական. չիք բնաւ խոտորումն ինչ յանուանս
և ի բայս նոյ. վիղ դիւրին է յոյժ ուսանիլ զներգո-
նոյ զի թէ որ գիտիցէ զհոլովումն միոյ անուան,
և զխոնարհումն միոյ բային, գիտէ զամ. չունին զկնի-
չումն փ և ծ տառից. այլ հնչումն վ տառի մերձե-
նայ ըստ իրաց ինչ առ հնչումն ֆ-ին. ասի թէ ոճ
խօսից նոյ համառօտ է և ազգու. ըստ ոճոյ նախնի

լակեդեմոնացւոց։

(3. Կատ. Պ Արազքական կառավարութիւն սրաս-
նչորեք.) քացւոց՝ է ազնուապետական խառն ըստ
ոմանսպետուն. բովանդակ երկիր նոյ
բաժանեալ է ըստ երկայնութիւն ի չորս մեծամեծ մա-
սունս հաւասարաչափ լայնութ. զորս կոչեն Ո-դամ-
ֆէյս. որք ի դրից լերանց առնուն զանուն. վի
առաջինն ի բարբառ նոյ կոչի Լաֆլենֆէյս. յերկ-
կիր ծովեզերեայ. երկիրդն Էլգոնֆէյս. երկիր դաշ-
տային. երրորդն Բիլլենֆէյս. երկիր ձիւնային. իսկ
չորրորդն Բիլլենֆէյս. երկիր բևեռնեայ. որք դրնչ
բաժանին յայլ և այլ ճեռս. իսկ ճեռքն ի վիճակս։
Ասյս չորք նահանգք ունին սեփական ինքնակալս.
որք ի բարբառ նոյ անուանին կոչին Դոֆվէ. այս է
հրամանատար կամ ինքնակալ. որք են գերագոյն իշ-
խանք ի նահանգս իւրեանց. նոյնպէս և ճեռքն ևս վի-
ճակք ունին սեփական գաւառապետս կախեալս ըստ
չորից ինքնակալաց անտի։ Իշխանատէ գաւառապե-
տացս ժառանգութ անցանել ի հարց յորդիս. այլ
կանայք ոչ մտանեն ի ժառանգութիւն իշխանութեան.
վիղ յորժամ ի տոհմէ ուրուք պակասի արու զա-
ւակ, ժղէրդն ընտրէ զոյլ տոհմն. զոր հաստատէ
ինքնակալ այնր նահանգի. որ ծանուցանէ և այլոց
երից, այլև իշխանաց սպանիացւոց, զի ծանիցեն
զնա մի յիշխանաց արաւքացւոց. նման գերագոյն իշ-
խանութ ինքնակալաց է տասից ի սեաւ կնոյ. իսկ
գաւառապետացն է գաւազան՝ որ ունի ի գլուխն
գոնիա ասթաթի։

Ասյս չորք նահանգք և համբրէն ճեռք և վիճակք

նոյ՝ գաշնակից են միմեանց. և յորժամ ուզին առնել ինչ որ հայի ի բոլոր հնդուն նոյ, ոչ առնել պատրաստ կամ հաստատուել խաղաղութիւն և ունք են, գումարին յընդհանուր ժողով. զոր կոչեն Ազատոյան. որ Թարգմանի ժողով արուեստից. կամ Պառլամէնտ. ըստ մեծ ժողով. զոր ի ջրից ինքնակալ լաց անուն նա առ որ հայի առնելն իրողութիւն՝ գումարեք ի ձեռն հրեշտակութեց և հրովարտակաց. խոկ հրովարտակը նոյ են պէտքն կարծիր լսոր ունելով հանդոյցս, զորս բերուացիք գվիսոս կոչեն. ոչ առացաք անդ ի բերու. գոյն լսոյց ցուցանել գերդ գործն, զորմէ ունին խոդ առնուլ. խոկ հանդոյցք գծմին, և զանդի ժողովոյն. և թէպէտ չունին ոք առնորութիւն բաժանելոյ զառարին ըստ մեզ յաճախս, յեօթնեակս, և յառուրս, այլ միայն ըստ երեսելոյ և ըստ անհրապոյթ լինելոյ լուսնին զերերութիւք, սակայն անվրէպ հաշուեն գծմին. և ոչ վրիպեցուցանեն զօրն պատմական։

Ոյր կուսակալն սպանիացւոց յորժամ հասանէ ի Քիւլի, պարտական է ծանուցանել զգալուստ իւր ջրից ինքնակալաց արուեստիոյ, և խնգրել ինչ հաստատուել հաշուոյն. (ապա թէ ոչ նախատինս և արհամարհանս համարէին անձանց, վնաս և անվրէպ եղծանէին զհաշուութիւն, և տիզմ յարուցանէին ի վր նոյ.) յայնժամ գումարին նոքա ի ժողով հանգերձ համօրէն գաւառապետօք ի դաշտի՝ որ ըստ մէջ տիրապէտ և լակայ գեաղց. նոքա սկզբն զի ժողովն լինի յերկրի իւրեանց, բայց սպանիացիք ոչ երբեք մինչև ցայժմ զկնի նոյ յայսմ. այլ միշտ ի մէջ ատենաց իւրեանց եաուն լինել ժողովոյն. բայց ի միոյ հուսագէ, յորում առ հարկի տուիրեցան անասալ նոյ։ Յայսմիսի ձեռս սպանիացիք ամ զգուշութ ամուր ցուցանեն զառհմանս իւրեանց, երկուցեալ զի մի գաւ ինչ գործեսցեն նոյ արուեստիք, զի բաղմութիւն յորժ ժողովին անգ. ոչ ի 1723 գաւառ ի ժողովն անդ 130 գաւառապետք հանգերձ արբանեկօք իւրեանց. որոց թիւ հասանէր ց2044. բայց ի խաղաղութ ձեռն չիք բնաւ երկիւղ գաւառանուն յարուեստիոյ, զի հաւատարիմ են նոքա յոյժ. երբեմն սկսաք նի ժողովն՝ զգաւազանս ամ գաւառապետաց արուեստիոյ, և նոսին և զիշխանական գաւազան կուսակալին սպանիացւոյ, կապեն ի մի խուրձ ի նոյն միաբանութ և խաղաղութ, և դնեն զայն ի մէջ ժողովոյն. ապա մի ոմն ի գաւառապետաց առնէ երդ.

կար լինի առեղծանուել ձեռ , և ընդձակ բանիւք
'ի վէր բարուեչ խաղաղութեն . զոր Թարգմանեալ 'է
բարբառ ասպանիացւոց , այսինքն և կուսակալն ըս-
պանիոյ Թարգմանեաւ : Յետոյ առաջի գնին գլուխք
դաշնադրուէ , որում Թէ հաւանեացին չորք ինքնա-
կալքն , կատարել ամ ինչ , և բազմին 'ի հաշ 'ի միա-
նին . և կուսակալն սպանիոյ բաշխեալ պարգեւս
ամին արձակի ժողովել . իսկ արարքացիք 'ի նմին հաս-
տատութեն դաշինն զինուն ոչխարս , և դառնան 'ի
տեղիս իւրեանց . ցորչափ տեսէ ժողովեն Թոյլ տը-
ուեալ է երկուց ազգաց , յր սպանիացւոց՝ և արար-
քացւոց՝ առնել առևտուրս ըստ միմեանս :

Նոյնպէս յորժամ մի յինքնակալացն անտի կամի առնել
պատերազմ ընդ սպանիացւոց , կամ ընդ այլոց տահմանակից
ազգաց , 'ի ձեռն նախատացեալ լարից դադարել 'ի
ժողով զոյլ երես և ղեմ դեսպանս . և յորժամ
միաբան հաւանութեն հաստատի պատերազմ , ընտրեն զմի
ոմն սպարապետս զորաց՝ բռնեմ անպատ 'ի տոկականա-
զինուորաց . որ ընդ բոլոր ժամն պատերազմին է գերագոյն
հրամանատար ոչ միայն զորաց , այլև ամ իշխանաց
արարքացւոց . և կացուցեալ նոր հազարապետս և հա-
րիւրապետս ընդ հաճոյից իւրոց , առնու զզօրս իւր
զհեծեալս և զհետեւակս . որք ինքնին բարձել տա-
նին զպարէնս իւրեանց , որ է ալիւր մարացորենոյ ,
այլև նոյն իսկ մարացորէն փոքր մի խառակեալ , և
խաղայ 'ի տեղի ճաշատուն : Ձկինք նոյ են փայտե-
զէն նիզակք երկայնաձիգք . սուսերք լայնաբերանք .
մահակք կարծրակուռք . նետք , և տաճինք սպրա-
տուրք . և ամէն զգեցեալ են վարտանակս 'ի մոր-
թոյ եղջի . յորմամ հասանին մօտ առ թշնամին ,
պատսէկ կանգնեն չուրջ զբանակաւ իւրեանց , և անդ
իւրաքանչիւր զինուորք լուացանէ հուր . վըշ եթէ 'ի
բանակի անդ գտցին 5000 զինուորք , լինի և հուր
նոյնչափ . և այն ինչ կազմեալ պատերազմին 'ի դիմի
հարկանիլ թշնամւոյն , սպարապետս նոյ առանձ առեղ
նաբառուի համառօտ՝ այլ ազգաւ , իրաքանչեալ զնո
օրինակաւ նախնեաց իւրեանց քաջութիւն մարտնչել .
և նոյնժամայն սկսանին հարկանել զմեմբուկս , և
զիրար եղջերեայս . և զորն մոլեգնաբար յարձակին
'ի մարտ , ոչնչ երկուցեալ 'ի մահուանէ . աւարք և
կողոպուտք նոյ են , որք 'ի ձեռս բերեն զայն . բայց
գերիք հարկաց են . յորոց ինքնակալն սովոր է որ-
շել մի կամ երկու 'ի գոհել հոգւոց զորաց անկելոց 'ի
պատերազմն անդ :

իակ զհանգէս զոհին զայս օրինակ առնէին. ածէն զերեսեան բազմութիւ զբազց փողով և Թմբկիւք ՚ի գաշտ, հեծուցեալ ՚ի ձի անձեռ և առանց ականջաց ՚ի նահատին. և անդ բոլոր հեծեալքն պարտ առնու չուրջանակի. և ՚ի միջի կանգնեն զսեաւ սպարն ինքնակալին, առ որով նստուցանեն ՚ի գերեսին զգերին կապել զձեռս յետս. և զդէմս ուղղել ՚ի կողմն Տի սպանիացւոց, եթէ սպանիացի իցէ. ապա արձակեալ զձեռս, տան նմա բրձ մի փոքրիկ փայտից, և գաւազան սրածայր, և հրամայեն փըրել փոս նովին գաւազանաւ. և անուանեալ կարգաւ մի առ մի զնմ զօրապետս ազգի իւրոյ, սկսեալ ՚ի ոտպարապետէն մինչև ցյետինն զօրավարն, և առ իւրաքանչիւր անուն արկանել մի մի ՚ի փայտից անտի ՚ի փոսն. յայնմ վայրէ արաբացիք անհետս կարգան իւրաքանչիւր անուանն, և հրամայեն նմա ապա ծածկել հողով զփոսն. և ինքնակալն մահակաւ հարեալ ուժգին զգագաթն երկիրս, անդէն սպանանէ զնոյնոյ բացել զկուրծն, հանէն զսիրտն. և նմա զբռատաւոր ծծեն զարիւն նր, կամ յուշանեն ծծել. հատանեն և զոլոգս ոտից և զբազուկս, և առնեն անտի փողս. նոյնպէս հատանեն և զդլուխն. և ՚ի տեղի նր դնեն գլուխ ոչխարի սպիտակ, եթէ զհետն իցէ սպանիացի. իսկ եթէ իցէ ամերիկացի՝ կամ աֆրիկեցի, սեաւ. և զդլուխ նր ցցեալ ՚ի ձողս առնեն յաղթանակաւ փողովք և Թմբկիւք, նոքա կարդալով Թշնամեաց իւրեանց. ապա գնդաւթիւ և ուրախութիւ բանկեն գինի և մեղրաջուր, և ինքնակալն ծխեալ զծխատոմ ՚ի չորս կողմն Տի, վճարի հանգէս զոհագործութեն. կարի հետաքրքրէ են, և զդասս յոյժ ՚ի պատճի. յայն ասկս քանիցս անգամ առնին քեզքս և ամրոցս ՚ի սպանիացւոց, միշտ հետքիւք, և յանկարծակիս արշաւանօք սերեցին նոցա։

Չունին գրաւօրական օրէնս, այլ սահմանութիւ վրեն կնճռահարեալ իւրեանց. յորում գտանին զնոսն բարքարուսական սովորութիւք. իսկ գլխաւոր յանցանք մահապարտութեն սրժանաւորք՝ են մատնութիւն հայրենեաց, մարդասպանութիւն, շնութիւ, գողութիւ, կախարդութիւ, և ն. բայց որ սպանանիկ զկայր կամ զմայր կամ զորդիս, անպատիժ է. զի ասեն թէ բաւական պատիժ է նմա այն, զի ևհեղ զարիւն իւր. իսկ զկինն սպանանել ամ իրօք օրինաւոր է. զի ոչ ՚ի վերոյ ասացաք, ունին զնա իբր արձանագիրն գերի. օրում կարող են առնել, զոր կամին. նոյնպէս և հնարկ մար-

մարդասպանն կարէ վերծուցանել զանձն ՚ի ձեռն դատաց, եթէ ազգականք մեռելոյն հաճեսցին. զոլն եթէ անիկի ազգականս զօրաւորս ՚ի պաշտպանել անձին, անպատիժ մնայ. յորմէ գրգռի սիրտ սատանայի ՚ի մէջ տոհմի և տոհմի, յոր ոչ հատանի իշխանն. և արմատանայ ՚ի նմա անհատն սատկութիւն, որ ձգի յապրեալ յապրեալ։

(4. Կրօն։) Աբրաքացիք առհասարակ կան ընկղմեալ ՚ի խորս բազմած մեղսուրեաց, հնարեցուալ անձանց զինքն ՚ի ձեռն. զի գնեն զձեռ մի արարիչ, զոր Կոնհոբիլան կոչեն. այս է՝ հոգի երկնից՝ ըստ ամենից նախնի փիլիսոփայից, այլ ոչինչ ներգործէ ՚ի սատրինս. զինի նր գնեն և այլ երկուս. ճակ կախեալս զնմէ, զոր կոչեն Ա՛ենչն. և Հանէսաց. առաքինիս է ձեռ հաշտարար. իսկ երկրդն ոգի ինաստակաց կոչ սատանայ. և սա սան զեմ չարիս, որք հաստատեն մարդկան ՚ի վէր երկրի. բայց ՚ի սոցնէ գնեն և այլ երիս ձեռս. յորոց միոյն է անասարբեր առ բարին և առ չարն, զոր անուանեն Էդիաֆորոմ. որում սան զոյն ձեմ, զոր ոսմիկք բախան ընծայեն. որ Թոմէ ընկնել նոյն իսկ բախան կեղծել ՚ի նախնի փիլիսոփայից. երկրդն անուանի Էդիաֆոռն. զոր համարին սպանու ձեմ նորանշան և անասնոր իրաց և պատուհարաց, որք պատահին ՚ի վէր երկրի. իսկ վերջրդն կոչեն Ա՛ենոմալիէն. ըստ կնի արեգական. այլ չէ յայտ Թէ զինչ իմանան նովաս. արդեօք զլուսինն, Թէ զայլ ինչ ՚ի մոլորակաց. իսկ զարեգակն Թէպէտ կնէ զանի համարին, բայց ոչ սան ձեմ ընծոյն։

Ա՛րդ՝ Թէպէտ այսչափ ձեռս գնեն, բայց չունին կուռս կամ դրօշեալս նոցա. և ոչ պաշտօն ինչ սահմանեալ ՚ի պատիճ նոցա. ունին յիմարական ծէսս ինչ և իրանս, զոր առնեն ՚ի գնէն առիթս. այլ այնք չէն կարգեալ ՚ի պաշտօն ձեռց իւրեանց. ոմն ՚ի հատատուէ զնաղազուէ ըստ ուժիք. զենուն խոց մի և յարտնէ նր սրսկեն յատս կենդանւոյն ծառայ՝ որ առնի ձեռն նշան խաղաղուէ. յորժամ անկանին ՚ի ծանր ինչ հիւանդուէ, կոչեն զքուրմս՝ որք միանգամայն բժիշկք են. որոց եկեալ՝ հանեն զսիրտ ոչխարի, և յարտնէ նր առեալ ՚ի բերանս, սրսկեն ՚ի վէր հիւանդին, պէսպէս ծիծաղական չարժմունս արարեալ զնովաս. ապա ծիեն զառնէն բոլոր ծխախտով, և կեղծելով զանձինս այսպարեալ, սկսանին ցնորիլ մոլեգնիլ և փրփրիլ. յետոյ զգաստացեալ, բացատրեն զսան

հիւանդութիւն, և գուշակեն զնոսա, բայց համ բանիւք. ոմն զի յոր կողմն և դարձցի հիւանդութիւնն, մի առեցի գուշակուն նոյ. մինչդեռ նոքա զայսպիսի խնչաձեւ գործոցն առնեն, հիւանդն յօդնուի կարծիլ զինքեան ջոջն հաշտարար. իսկ կանայք առն երգս առնեն ողբագին ձայնիւք։

Ապա առաւել լիմարեան և գազանային հանդիսս այն ե՛ զոր առնեն ի զերծուցանել զանգառուսոս իւրեանց ի սառամանէ, յորժամ որգուկք կի՛ մկունք և կի՛ խլուրդք ապականեն. զի ըմբռնել զնդմն ի կէն դանեցաց անտի, և եդեալ ի պարկի, տանին ի տունքն ինչ տէգն, ուր ժողովին ամ մեբռնակաց բնակիչք, զգեցեալ այլատեսրակ զգեստս զոհողականն. զի դնեն յերեսս փայտեղէն դիմակս, և արկանեն զանձամբ մորթ եզին. ղողմէ կախեալ կան բշմ չերպ եզէ գանց, որք շառաչիւն մեծ արձակեն ի չարժիլն. նոյնպէս և այլ մասունք հանդերձից նոյ ծիծաղական յոյժ. ոք այսպէս զգեստաւորեալ գասաւորին յերկուս կարգս, ոնեւզով ի միջի գիշատիս իւրեանց. մինն ի կարգաց անտի գասնոյ ըզ արեւելս, իսկ միւսն ըզ արեւմուտս ի ձեռ կենսաբոյսը. և ամ գիշերգակ նասխաստանօք նախատանն և նզովին գիշխանս. և յորժամ ոչ ևս մնայ այլ ինչ նախատինք ասել նոյ, իսպս ասեն իշխանքն ի միջոյ նոյ. և նոքա ի գիմի հարեալ միմեանց, ակսանին հարիանել գիմեանս բռաւոր և մահակօք. մինչև բազմագ վիրաւորիլ, և ոմանց ևս մեռանիլ. յայնժամ իշխանսոյ ի մէջ մտեալ, խաղաղացուցանեն զնոս. ապա արձակիլ ի պարկէ գմունս, ամբոխ գիտ ըմբռնանան նոյ, և մահակօք սպանանեն, և վճարի հանդէսն։

Ապա քաղքք ըստնին զանմահալի հոգւոց յետ մահ ոճան մարմնոյ. վնկ ըստ մեռելոյն Թոպին գերիվար. զի եթէ ոչ հաշեսցի նա հիծանել ի վէր կէս ձկանց ծովու, (զի կարծեն թէ հոգիք մեռելոց ի վէր նոյ նասին.) ունիցի իւր երիվար պատրաստական. գնեն ըստ նմ և պաշար Ո՛նդրհի, և ի վէր գերեզմանի կանգնեն բրգաձև կոմոզ ի քարանց և ի կաշոյ հոգոյ։ Ջանքատեալ հոգին բիլլան կոչեն. և գնեն երկաւոտակ բիլլանս. ցի բարի և չար բարիքն են բիլլանք իբրեանց. իսկ չարքն սպանիացուց. և կարծեն թէ նոքա կարեն անցանել ջրոյն, և գալ յոթնուն ի հայրենակցաց իւրեանց. վնյ յորժամ տեսանեն փայլակս ի վէր անտեան լերանց, և լսեն որոտմունս՝ ասեն թէ բիլլանք սպանիացուց պղտզին ըստ բիլ-

բիլլահաց ապաւերացաց. եթէ ասասանն, զի ամբ-
րաւք գնան ՚ի կողմն երկրին սալանիացւոց, ցնծան
ասելով, թէ բիլլահք խրեանց հալածեն զպահանջ-
ցիս, և ՚ի ձայն բարձր խրախուսեն զնա. իսկ եթէ
ընդ հինգն դիսկացի, որք առնուն և աւազեն, և
լուսագին ձայնիւ քաջալերեն զբիլլահս խրեանց ընդ-
հատիլ։

Կրնամաւոր է և ասանդուքն ընդհանուր ջրհեղեղին,
որ անխափան պահի առ նոսն մինչև ցայսօր. զի ասեն
թէ ջուրք ծածկեցին միանգամ զերկոսին ծս, մինչ
նաև զսարմադոյն լերինս. բայց ՚ի դէվդէս լերանց
խրեանց, զորոց առասպելեն թէ ունին զնաւն
որ զորուհի լոպալ յերկնս ջուրց. վասն յորժամ լինի
առ նոսն մեծ ինչ գետնաշարժութիւն, ամբքն դիմեն
ածգր, բարձեալ ընդ խրեանց պաշարս կերակրոյ. և
՚ի վէր գլխոց խրեանց ունելով մի մի սկաւառակս
փայտակերնս. զի հաստատուածք ունին ՚ի միտս խր-
եանց, թէ ծս միւսանգամ ունի ջրհեղեղաւ ծածկել.
իսկ զնոյնպէսն սկաւառակս յայն սակս ստա-
նին ՚ի վէր գլխոց, զի մի կիզեսցին ՚ի չորոյ արեգա-
կան. զի ասեն թէ ՚ի լոպալ դէվդէս լերանց յերկնս
ջուրց, կարեն այնչափ բարձրանալ, մինչև մերձե-
նալ յարեգակն։

(5· Ջահաղան {յայտ ծի ոմն ՚ի վեր անդր ասա-
ղէտ ելելոյ։) ցայր, են զնոցն ազգք և ժղէվդք գաշ-
նակիցք միմեանց ընդգէմ եւրոպացւոց. այլ գլխաւորք ՚ինն՝ են արաբացիք բնակիչք
արաբս ջեւռէ, որ կոչի և Ալաբա. յորմէ էր ՚ի գըլ-
խաւոր ջեւռէ և այլք կալան զանուն. որք են Քիթ-
վէլանէից. Բէնիէնէից. Բասելտացւոց. Հաբիւէից.
և Կիանգվէից. զորոց յիշխիկացդ նշանակեացուք։
Քիթվէլանէից։ Բնակին յարևելեան հիւսիսային
ընդհակուածս ըստ մէջ 34 և 35 աստիճանաց լայնու-
թեան. նք առաւել գաղանաբարոյ են, քան զայլ եամ
ազգս գաշնակիցս արաբացւոց. որք գրեթէ բոլո-
բովին մերկ չորին. լեզուս նց Թամազր է և խաճական.
Թէպէտ ելանէ ՚ի բարբառոյ քիլէցւոց և արաբ-
ացւոց։

Բէնիէնէից։ Բնակին յարևմտեան կողմն քիթվէլաց
նէցւոց. որք Խաժանին ՚ի բէշմ ցիոն կախեալս զմի-
մեանց. աստէղայս զգենուն. և փնի վարտեաց պա-
տանն զմիջով դնէջակ երկայն. ագանին և կոչիկս ար-
ապերոյ հաստարակ սովորութեամբ այլոց քիլէցւոց, որք
մինչ

միւսա բոկոտն չըլլին. և առ՝ի չլինել կօշկիա, հանեն գնորէի յետին ոտից կողոս սկսել փոքր մի՝ի վերոյ քան զկոնձս ոտից. և ապահին զայն մինչդեռ թարմ է. ուստի և ձեռնայ ըստ գրից և ըստ չափոյ ոտից. և յորժամ քաղ չորանայ, օծանեն ճարպով, և լինի կակուղ ոչինչ ըստած՝ի գործել մորթոյ. ոք բնմ առևարուհս առնեն ըստ սպանիացւոց՝ի ձեռն փոխադնակուբ. զի չունին գործածուածի գրանց, և ոչ իսկ ճանաչեն զայն։ Յարևելեան կողմն այ արտաքոյ սահմանացն քրիստ՝ բնակին վայրերի ժղիտք կոչեցեալ Բամբայի. որք թափառական կեանս վարեն, չունելով ուրեք հաստատուն բնակութի, և են հզօրք և դաղանաբարոյք։

Բռնէտցի։ Սահմանակից են բեկվիզքեացւոց. և սահման նոցա ձգի մինչև՝ի 43 աստիճանն. և ինչ քեանք բաժանին յարևելեան և յարևմտեան. արևելեանքն բնակին՝ի դաշտավայրս, որք են յարևելեան կողմն քորտիլեան լերանց. իսկ արևմտեանքն՝ի ձորս այնց լերանց. ոք յանցել դարու էին գաշնակից արատքացւոց, այլ այժմ բաղդովին միացեալ են ըստ նոր՝ի մի ժղիտք. և կացուցանեն զմի՝ի ջրից մեծամեծ մասանց, կիմ նահանգաց արատքանիոյ։

Հռէլիեցի։ Բնակին՝ի մէջ բարի դետոյն, և արևելեսագոսին քիլոյայ։

Կոնգլեցի։ Են՝ի մէջ վալտիվիա գետոյն, և նոյն արշիպելագոսին քիլոյայ ձգեալ ըստ երկայն առափոյ։ Ասյս երկու ժղիտք դաշնակից արատքացւոց՝ քաջ են և զօրաւոր յոյժ. և անհաղա Թըշնամի սպանիացւոց. ուստի և փակել են ըստմ նոցա զամ ճնշիչս՝ որք ցամաքաւ հանեն՝ի քիլոյն կղզին։

Յօդ Ը. Արշիպելագոս քիլոյայ։

Այս արշիպելագոս է ծոց ըստ ծովակ խաղաղական ովկիանոսի՝ի հարաւային ծայրն քիլեայ. տարածել բոլորաձև՝ի ներքս՝ի ցամաքն մինչև ցառոյ բոտս անտեան լերանց. և է ըստ 41 և 43 աստիճանաց հարաւային լայնուե. յորում գտանին իբր 47 կղզիք մեծամեծք և մանուկք. յորոց 32 ունին բնակիչս ամբրիկացիս և սպանիացիս. իսկ այլք անբնակ են։ Գլխաւորն և մեծագոյնն՝ի մէջ նոցա

կոչի ՔԻԼԻ։ յորմէ և բանդակ ծոցն առնուս զաշ-
նուն։ զոր յայսմ վայրի առորագրեցուք։

ՔԻԼԻ։ Կղզի մեծ ՚ի բերան ծոցոյն իբր նախասա-
ղիսակ և պատսպարան այլոց կղզեաց, որք են ՚ի
ներքին կողմն ծոցոյն, Թռչել երկու անցս ևեթ ՚ի
ծով անդր. մի ՚ի հիւսիսակողմն՝ որոյ լայնուին է
իբր 3 մղոն, և միւս ևս ՚ի հարաւ՝ որ առաւել
լայն է։ Օգ նոր քաղցր է բարեխառն և առողջ.
այլ գէշ ՚ի պահս յաշխարհս յորդահոս անձրևաց,
որք միայն յաշնան դադարին իբր առուրս 15. 20 ան-
ընդհատ. իսկ յայլ ժամս ոչ երբէք անցանէ հօթնեական՝
յորում ոչ անձրևեսցէ։ Իսկ երկիրս նոր ոմն և այլոց
կղզեաց՝ լեռնային է և անտառալից. առատաբեր
բազմապատիկ գետովք և վտակօք. բերէ ցորեան,
գարի, և բակլայ բազմական քանակաց նոր. այլ
մրգացորեն սակաւ յոյժ. լինին անդ և վուշ, կա-
պամբ, և այլ բանջարք պարտիզաց. խաղողն ոչ երբ-
եք հասանէ, ոմն և այլ ամ պտուղք տարեբեր
յերեսակիս. չիք անդ երամակ ձիոց, զի ոմն Թուրք
ոչ լինի անդ ծնունդ ձիոյ. սակայն ամ բնակիչք
ունին ՚ի կիր երկու երիվարս տարեալս ՚ի քրիստեայ.
իսկ էշ և ջորի չիք բնաւ յամ կողմս այսր արշիպե-
զագոսի. զի յորժամ ասեին ՚ի քրիստեայ, վտիտկի տա-
տակին. նոյնպէս և արջառք սակաւ են. ՚ի մէջ
ամ ընտանի անասնոց՝ առաւել յաճախէ են անգ
ոչխարք և խոզք. որով բազմ առատութիւն առնեն

բնակիչք կղզոյն։

Իսկ վայրենի անասունք սակաւիկք այսր կղզոյ
են այծեամն, ջրջուն, և սակաւ մի սեաւ աղուէս
սուս. բայց հաւս ընտանիս և վայրենիս ունի բազում
՚ի մէջ վայրենեացս նշանաւոր են քահվէ և գվեխթու
հոչակեալ Ծովային Թռչունք։ Առաջինն քան մեծուկ
է գրեթէ ՚ի ձափ ընտանի սագի. բայց պարանոցն
առաւել կարճ է, իսկ ձեան փոքր մի երկայն. ա-
բուն բոլորովին սպիտակ է, կտուց նր և ոտք կար-
միր. իսկ էգն սեաւ. ունելով ՚ի ծայրս փետուրց
նրբագոյն գիծ սպիտակ. իսկ կտուց նր և ոտք
գեղին են, և ձուն մեծ և սպիտակ։ Գվեխթու է
՚ի ձափ ընտանի բազուկ. որում նման է ձևով
մարմնոյն, այլ փետուր նր է մռխրագոյն և քիքուշ.
Թևքն փոքր և անբաւական ՚ի թռիչս. աչքն Թուխ.
իսկ մինն կարմիր. զձուս իւր գնէ ՚ի մէջ աւազոյ
կղզի ծովու։ Ունի և մեղու բազմ, որք գործեն մոմ
և մեղր ՚ի մէջ ժայռից. և ՚ի շրջակայ ծովու գտա-

նէ

նի ամպեր պատռճական, և ձուկն առատ։ Բնակիչք նր որք զծագուծն իւրեանց ունին ի քիլեց-ւոց, որոց և նմանին խակ ի գետս, ի բաթս, ի տո-վորուխս, և ի լեզուս, երկուքա են հրու և հեզաբա-րայ, բայց միանգամայն սրամիտ և հնարատար. որք և ունին զնմ արհեստս կարևորս։ Կարի յոժարիք են ի նաւարկուխս, որք և փոքրագ լինին քան զ նաւա-վարք. նաւակք նց ղորս բերրակիք կոչեն, են յերից կամ ի հինգ մեծամեծ սահասակաց՝ ղորս կարեն ը միմեանս, և ձեռին խեժիւ՝ զոր հաւաքեն ի մա-նաւոր ինչ թփոյ կամ ծառոյ. որովք նաւեն մինչև ի քաղաքն յղուն վարել թխակօք և առագաստիւ։ Բարւոք անուցանեն զորգիս իւրեանց, անդատին ի մանկուկ կրթելով զնոս յաչխատանս. խակ եթէ դիպեն ի գպրոցս, փութով յառաջադէմ լինին յու-մանս, ոմն յայս եղև փորձիւ. զի յանկել ամն հիմնե-ցաւ գպրոց մի նց ի քաղքի կոչեցեալ գեղջ, ուր մանկունք 150 մանկունք. որք ի միում ամի ուսան ըն-թեռնուլ, գրել, առնել հաշիւս, զբրիստոնէական վարդապետուն, և զլեզուս սպանիացւոց. խակ ը կրօնից՝ ոմանք են ուղղափառ քրիստոնեայք. զոր ի սկզբան անգ առանց մեծ ինչ գժուարուն ընկալան ի ձեռն ժրաջան մշակաց աւետարանին քրի։

Ջայս կղզի գտաւ ինն եգիպտ կարգիս մինոռզեան կուսակալն քիլեայ ի 1558. բայց ոչ տիրեաց նմ յայնժամ. ապա ի 1565 առաքեցաւ անդր մարտիկ նոս բուռ կամաւոս. որ ը սակաւ պատմագրաց սպանիացւոց՝ եգիպտ ի բազոր կղզիս այսր արշիպե-ղագոսի, 70 հղր բնակիչս. զորս 60 գինուորաք և-ենթ նուաճեաց ը իւրեա. և հիմնեաց ի քիլեյե կղզին զքաղաքս քաղաք, և զնաւահանգիստն քաքաօնայ. և այնուհետև քիլեյե կղզին և բովանդակ արշիպե-ղագոսն կայ մնալ ի ձեռս սպանիացւոց. որք կա-ցուցին անդ գերագոյն հրամանատար համարձն կըղ-զեայց, բայց կախեալ զկուսակալէն քիլեայ. և առ-նան գառաստանի. յայն ամ կղզիս գտանին 75 աւանք. յորս բնակին 9600 բնիկ ամերիկացիք, առ հնրվ քրիստոնեայք. և բաժանեալք յերիս ժողովս գապետուխս ը իշխանուքե եղեալ յղուն. խակ գըլ-խաւոր և առաւել բազմամարդ տեղիք այսր արշի-պեղագոսի են հետագայքդ։

Քաղբոս։ Գլխաւոր քաղաք համարձն արշիպեղագո-սին՝ կառուցեալ ի քիլեյե կղզին յարևելեան կողմն նր առ ծոցով ծովու. չինուածք նր են փայտա-կերտ։

կերտ, և քնակիչքն սահաբ. որք ըն մեծի մասին՝ի կալուածս իւրեանց քնակին արտաքոյ քաղաքին. ունի մի ժողովրդապետական եկեղեցի, և երիս մենաստանս։

Քաֆա։ Քաղաք և նաւահանգիստ՝ի հիւսիսային կողմն քիլեկէ կղզւոյն առ նեղուցաւն որ ըն մէջ կղզւոյն և ցամաքի քիլեկայ. և է քաղաք բարեշէն բազմամարդ և բազմավաճառ. ամեռս հրամանատար իշխանի բոլոր արշիպելագոսին. նաւահանգիստ նր խոր է և պատուական, քաջ պաշտպանեալ՝ի հողմոց. բայց մուտ նր գժուարին է յոյժ և վտանգաւոր սակս յորձանաց՝ որք են՝ի նեղուցն անդր. և առաւել՝ի պահել ժայռին որ գտանի յանձկագոյն ասելոյ, և ոչ երևի, բայց միայն՝ի ձմեռ սեզառաւէ ծովու։ Ասա լինին բոլոր առևտրականք արշիպելագոսին. ուր ամի ամի գան հինգ նաւք՝ի բերրուայ, և՝ի նաւահանգստից քիլեկայ. և բովանդակ տուրքսաք վաճառաց լինին՝ի ձեռն փոխանակուէ, զի՝ի կղզիս յայսոսիկ չիք այնչափ դրամ. իսկ վաճառականուէ այսր նաւահանգստի՝ ազատ է յամէ մաքսից և՝ի կապալից։

ՅՕԴ Ը. ԿՈՒՅՕ։

Նահանգ ըստրձակ, կիմ ՃՕ. որ չարևելից՝ ունի իւր սահման զքամբացիս, կիմ զանապատն բաբելօդ կոչեցեալ նահանգին. ՚ի հիւսիսոյ՝ զդուբրաման. ՚ի հարաւոյ զերկիրն մակէանեան, կիմ ըՃՕն բադակոնացւոց. իսկ չարևմտից՝ զքորտիլեան լերինս։ Երկայնուէ նր չարևելից չարևմտեան՝ է իբր 300 մղոն. նոյնպէս գրեթէ և լայնուէն՝ի հիւսիսոյ ըն հարաւ։ Ունի երիս գետս, որք կոչին ՍԸ յաՀԱՆԷ. Ա՛ենոփոն, յանուն քաղաքաց առ որով անցանեն. և Գառնոյան կիմ Գոռբոյան. ունի և լինն մեծամեծս և ձկնաբերս. այլ Ջուր նըշ ասի է. յորմէ գործէն աղ բաւական՝ի սկիզբ գնեալս։ Ասա ՃՕ Հնէպէս սահմանակից է քիլեայ, այլ Թէ ըն օգոյն, և Թէ ըն բնական արգասեաց իւրոց բովանդակին այլ ազգաց է՝ի նմէ. օդ նր չոր է և նուրբ մեղ՝ի ձմեռան, յորում սաստիկ է ցուրան. ոչ յամառան

ասՅՆ ոչ միայն ՚ի ցերեկի՝ այլև ՚ի գիշերի. և յաջ
ՅաՀաՒն յայնժամ յանկարծական մերկութիւք ամպրոպք
որոտմունք և կարկուտք. որք գրեթէ ՚ի կէս ժա
մէ խաւար ցրուէին. և ջերմաւէ արեգական նոյնժա
մայն ջրացուցանէք զնոտաւուէ երկրի. վայ երկիր
Նր պէտ ունի ուտգման. ասպա Թէ ոչ ոչինչ պտղա
բերէ առ սասակ ցամաքուէ. իսկ յորժամ ուտգա
նի ՚ի ձեռն գեսակաց՝ և խրամց, որք բաշխեն ՚ի
զնէն սեղա, լինի արգասաւդ յոյժ և բարեվից։

Ամ պտուղք և արմկիք եւրոպիոյ քաղ պտղաբե
րեն անդ, և հասանեն միով ամաով յառաջ ՔՀ ՚ի
քիլի. նոյնպէս և որթք խաղողոյ քաղ պտղաբերեն.
և գինի նոյ ազնիւ է. ունի և բազմատեսակ ծառս
պտղաբերս և անպտուղս. յորս նշանաւոր է տե
սակ ինչ արմաւենւոյ, որ ոչ բարձրանայ աւելի ՔՀ
18 ոտնաչափս. ոսպք նր բուսանին անդսաին յերկ
րէ, ասսի և ոչ երևի բուն նր. սերուքն կարծր
են, և ծայրք նոյ այրատուր զորէն երկաթի սլաք
քաց. պտուղն ըՀ ձևոյն նման է ոդոզի, այլ չունի
ինչ մարմին ուտելի. իսկ սերմն պարփակեալ ՚ի
պտուղ անդր՝ է բոլորակ և կարծր յոյժ. քանին
յորում գլխատուր կատարելոլիք նր կան հաւաքել,
հիւԹել է. պատեալ զանազան պատենիւք կի
կեղևովք. առաջին կեղևն է փքր մի սեագոյն որ
դիւրաւ կորչի ՚ի քաց. ապա զնետ գան այլ հինգ
կի վեց պատեանք, կի ոստայիք որք ՚ի հիւսուածս
իւրեանց երևին գործ Ճարտար ոստայնանկաց Ոի.
առաջինն առ սակաւ մի գեղնագոյն է, և խոշոր
ըՀ նմանուԹիե կատուղ առաւգատից նաւուց. իսկ
այլք մի ՔՀ զմի նուրբ և սպիտակ. որոց վերջինն
որ անմիջապես պատիէ կայ զհայտիւ, չէ ինչ ըՀ
հատ ՚ի ներագոյն ձիհնատեսիլ բնհելագ, բայց
հիւսուածն նր ցանցատ է յոյժ. Թևք նոյ ամուր
են և գիւրակոր, բայց չեն այնչափ ինչ կակուղ,
և քիքուչ։

Նշանաւոր է և այն՝ որ կոչեն օդային ծաղիկ, զի
է անարմատ. ոսպսի ոչ երբեք արմատացեալ ՚ի հող,
այլ լինի ՚ի վր ջր ժայռից և գօսացեալ ծառոց
պինս կցել զնոքօք. բայս նր բուսանի ՚ի մի ծղտս,
ըՀ նմանուԹիե չահրարմի, ՚ի խարկմՔիլի. այլ
սերմքն առաւել Թանձր են և կարծր իբր փայտ.
գնէք. ծաղիկք նր ունին զհտ չուշանի. որք ծաղ
կին նաև գինի հատանելոյ զբուն և պահելոյ ալ
ձակ յօգս հարուստ մի Ֆմկ։

Ցայսմ նահանգի գաւառին և ազգի ազգի Թագուհիք նորատեսակք ։ Ի պեսպես տեսակք Թուխահաց, ջայլասին, և Թագուն կոչեցեալ մարդխնդդա՛ մեծութե՛ի չափ ընտանի հասուց, գեղեցկափեսութ, ունելով փուշ վայելուչ՛ի գլուխն ։ Երևելի է և քուննա անուանին՝ Թագուհին՝ որ է մանրագոյն, և ըստ մեծութեն նոյնպէս՛ի չափ ընտանի հասուց. մին նոր փափուկ և համեղ. փսխով ընտանենայ, և ծառայէ՛ի տան փխկ տասուկի տասուկելով ըզմիւնս. բայց միանգամայն անհանգիստ առնէ զընակիչս տան սակաւ և նեղացուցիչ կարկաչմամբն այլ և ինսս ևս հասուցանէ ։ զի զմա զոր ինչ գտանէ՝ գողանայ, և տարեալ Թագուցանէ՛ի խորշս ծածուկս ։ Գտանին անդ և վայրենի գազանք, և զեռունք Թիւնաւորք, յորոց զերծ է քիւլի. և մարախք մեծամեծք և անթիւք, որք երբեմն ծածկեն զերկիր ըստ բազմ մինս, և եղծանեն զամ դեղ դալարի. ՚ի մէջ վայրենի չորքոտանեաց նոր՝ նշանաւոր է տեսակ մի փոքր խոզից՝ որք առաւօտաբար են 2 կամ 3 Թշնամի երկայն. նման են ամ իրօք ընտանի խոզից, այլ՛ի վր Թիկանց ունին կարծր Թեփս, կամ խեցիս ազատանէս զմիմեանց. նոյնպէս և տուտս նոյ պատեալ է նոսին խեցեօք ։

՚Ի հիւսիսային կողմանս այսր նահանգի՝ գտանին և բազք ոսկւոյ և պղնձոյ, բայց չքեղ կան անգործառ հեղգուել բնակչաց. այլ և կապար, արճասոյ, ծծումբ, ալ, ածուխ հանքային, գաջ, կուպր, և տեսակ մի ասլիտակ և Թափանցիկ քարի՝ որ բաժանի՛ի Թերեթս Թերեթս. յորոց ոմանք այնչափ պայծառ են և մաքուր, զի՛ի կիր առնուն զայնոսիկ՛ի լուսամուտս փխկ տպակուց. իսկ երբինք որք մեռ են՛ի քրձեն սէրն յովհանուտ գրեթէ բոլոր գոկ են՛ի սպիտակ կնոյ, որ հատուալ է և յղկել՛ի բնուէ՛ի փեղկս փեղկս 6 ոտնաչափ ըստ երկայն. և 6, 7 ունկի ըստ Թանձրուէ ։ Պատմէ հեղինակն հասմուօտ պատմուէ քիւլեայ, Թէ՛ի մէջ քաղաքաց մեհեռոպայ և փսխնդայ՝ գտանի մարմարիոնեայ սիւն մի՝ որոյ բարձրուն է 150 ոտնաչափ, իսկ տրամադիծ Թանձրուէ նր 12. յորոյ վր քանդակեալ կան գրուածք ինչ այլաւսարագրք և նշանագիծք. նոյնպէս՛ի կողմն անգամանդի գեսոյն՝ գտանի այլ իմն բուսից կամ ծառս, յորում ըստ նմին օրինակի երևին գրուածք որք Թուխն նշանագրեր. այլև հեռք ոտից մարդկան և անասնոց՝ տպաւորեալք՛ի վէմ

վիմի անգ. զայս վէմ ապանիացիք կոչեն Վէմ սիրն Թովմայի. զի ասեն Թէ բնակիչք տեղւոյն պատմէին նոսին եւրեանց՝ Թէ այր մի մերուսաւոր ՚ի նահանջն քարոզէր է ՚ի վէր այնր վիմի զնար օրէնս ինչ և կրօն. Թովմէ ՚ի վիմէ անգ ՚ի նշան սրբոյն եւրոյ և ճշմարտութեն քարոզուածն՝ ապաւորեալ զվէմս ոտից եւրոյ և անասնոց՝ որք եկին յանդն. գրուի քարոզուէ նր։ Այս պատմուի Թուխ լիճ նէ ՚ի սակի այլոց առասպելայ, որք յօգեալ են ՚ի վէր սիրն Թովմայի առաքելոյ։

Բուն բնակիչք կուտոյի՝ յորոց սակաւ են այժմ, որք և կոչեցան կուարփերք, ընդհանրապս խոսելով՝ բարձրահասակ են, վսիս, Թուխ, և խոսին ՚ի լեզու օտար ՚ի քրիստեցւոց. ինքնակալք բերրայ յերկագոյն հողաձաձ էին զոսոս ընդ իշխանու ընդ եւրեանց. ուսան ՚ի ձնհոգին որ ՚ի բերրայ հանէ յայս նահանգ ընդ քարաձիկեան տունք ինչ անբնակիք և կիսաւերակք. ուր ասի Թէ ի ժամանակի զորապատք բերրայ ՚ի ձնհոգոյդել եւրեանց ՚ի կողմանս յայսոսիկ. իսկ ՚ի սպանիացւոց եմուա յայս նահանգ նոր ի քրանչիսկոս ակնիրէ, աքաքեալ ՚ի սերարոսէ վաշխիվեյ. որոյ երկաքեկ լեալ մահոճանն սպարապետի եւրոյ, գարձաւ յետս. ապա ՚ի 1560 սերարոս քասուիլյոս առաքէ ՚ի կուսակալէն կարզեայ հուդատասոսէ մենտոզեան, եմուա յայս նահանգ. և նոճաձձէ զընակիչս նր, հիմնեալ անգ գաղթական սպանիացւոց, ուր յետոյ չինեցան և այլ քաղք. որոց գլխաւորքն են հետագայքդ։

Մենտոզա։ Գլխաւոր քաղք համարէն նահանգին. բազբնչին բազմավաճառ և փարթամ կառուցէ ՚ի գաշտի առ ոտս անտեան լերանց։ Ունի բնակիչս աւելի քան 6000. և մի ժողովրդապետական եկեղեցի. և 4 կիմ 5 մենաստանս կրօնաւորաց զնէն կարգաց. որ և օր ըստ օրէ բարգաւաճեալ ծագկի յաւելմամբ բնակչաց և փարթամութէ, սակս մերձակայ հողակաւոր ոսկեհանքաց ուսփոլլոգայ. յորս սակաւ ամք են զի բնակիչք քաղքս գոյծեն, յորմէ չահին յոյժ. ասեն և բաղում առնաւորքն ՚ի ձեռն գինւոյ, և ազգի ազգի պաղոց ընդ բնակչաց բարեօդ կոչեցեալ նահանգին բարակվայ։

Սէ յովննէս։ Քաղքս բարեշէն երր 45 միլիս հեռի ՚ի մէնտոզայ մեռ առ անտեան լերինս. բնակիչք նր գրեթէ նոյնչափ են, որչափ ՚ի մէնտոզայ. նոյնչափ ունեալ և եկեղեցիս և վանորայս. գլխաւոր վաճառք նր

նր որով առնէ առևտուրս ը քարեօդ նահանգին
են օղի, պէսպէս պտուղք, մորթք վիկունեայ, և
այլ բերք երկրի խորոց։

Փոռթա, կամ Փոռտա։ Քղաք փոքր և անշուք իբր ճշ
փարսախաւ հեռի ի մէնեսոզայ։ հիմնեալ ի 1596. ան-
ուանեալ լեառն սկզբն լուգովիկոսի լայնեայ ի մօր-
սէնոսկ լայնեայ՝ որ էր յայնժամ կուսակալ քղքիայ։
և թէպէտ և իբր անդր հարկ բովանդակ վանաձոր
կանուխ, որ լինի ի մէջ քղքիայ և բարակվայոյ,
սակայն ի վեր այսր ամի փոքր է և աղքատ ամ իրօք.
զի բնակիչք նր հազիւ հասանին ցերկերբեր. ունի
մի ժողովրդական եկեղեցի, և երկու մենաստան։
Իշտալ. Վալէֆերդէլ. Մանան. Քրիստոբոս. Լիկնոխոս.
Քալիուպոլոպա. և Բիամոպա։ Կան ասանք ոչք գտանին
յայսմ նահանգի։

Յօդ Ե. Կղզիք յովհաննու

Ֆերնանտէզայ։

Կայ կղզիք կալան զանուն ի յովհաննու Ֆերնան-
տէզայ որ եգիտ զնա, և զբնակուել իւր հաս-
տատեաց ի մի ինձէ. զի են երկու կղզիք իրր 130
փարսախաւ հեռի ի ցամաքէն քղքիայ. յորոց մինն
կոչի Փօրա. այս է՝ արտաքին, զի հեռագոյն է. իսկ
միւսն Էսէնէ, իբր զի առաւել մօտ է առ ցամաքն։
Շրջուպատ առաջնոյն է իբր 3 մղոն, և է բարձր
յոյժ. կամ լաւ ևս ասել է մի միայն լեառն ապա-
ռաժուտ բարձրացեալ ի ծովու. չունելով ոչ նա-
ւահանգիստս, և ոչ ծոցս բնաւ առ ի մօտանել ի
նմ նաւուց. չիք ի նմ այլ ինչ, բայց միայն ծառք
վայրենիք մեծամեծք և մանունք, և պատուճական
աղբիւրք ճշտահոսք։ Իսկ երկրդ կղզին կոչեցեալ Եշ-
կէր, մեծ է քան զնա. զի երկայնուն նր է իրր 12.
13 մղոն. իսկ լայնուն 3. երկիր նր լեռնային և ա-
ռապար, ունելով ի բլմ տեղիս խոռոչս մեծամեծս
ոմանս ի նոցանէ ջուղիկ, և ի յորդահոս գետակաց, ոչք
ի ջանուն ի լերանց. ունի ազդի ազգի ծառս պտղաբեր.
ոմն սանտալ, միայս գեղին, և սեւագոյն քան զսեւ
եբենոս, կոչեցեալ քոնգա. պտուղ նր չէ այնչափ
անախորժ իսկ բազմն օր է սեւագոյն՝ գտաւրկ է
ի

'ի միջի, [illegible] նմանուէ եղեգան. բայց այնպես ամրա-
կուռ պնգիէ 'ի ձեռն մանրաթելից, զի գրեթէ [illegible]
կարծրուէ չէ ինչ [illegible]։ Ընտան նաւա-
սէտ անգլեացի՝ (կամ այլ ո՛ զգ և լեզէ, որ գրեաց
զՆիկոլոդուռնեան՝) իբրև զդրախտ [illegible]
զայս կղզի, բայց իրօք չէ այնպես. լի են 'ի նմ սո-
զունք և որդունք որք ապականեն զամէն ինչ. 'ի չո-
քակայս նր գտանի 'ի ծովու պղպեղ ձուկն բոմ
յոյժ, և որթ, և առիւծ ծովային, և այլ երկակեն
ցաղ կենդանիք։

Զայս կղզի զտաւքինն յեւրոպացւոց ետես յովհան
Նէս Փերնանտէզ՝ ոմն ասացեալ 'ի վերոյ. և գտեալ
զնա անբնակ, [illegible] նաեւ բնակեցաւ 'ի նմ. էած
անդ քանի մի այծս 'ի ցամաքէն. որք այնպէս բազ-
մացան, մինչև լցին զլեռնադակ կղզին. զկնի ժա-
մանեան նր ազգ կղզին անբնակ և ամայի. սոյնիսկ
ցիք առաքեցին անդր բազմանալ ընդ 'ի սպառել ան-
ասի զայծս, և զայլ ամ [illegible], զի մի 'ի պոռնա
նգ ծովեզերեայ [illegible] եւրեանց եւրոպացիք ան-
բեացին այնմ, և խոչընդոտեան լինել ինքեանց. սա-
կայն ոչ կարացին մինչև ցայժմ սպառել զնս. այն
զի և չուէնքն վայրենացեր, կորուսին զբնական գա-
զանութիւնս եւրեանց, և ոչ կարեն այժմ հալել. որք և
երկնչին յոյժ յընտանի ջանց։ Ասյս կղզի այժմ ոչ
ևս է անբնակ. զկի 'ի վերջին ժամս ծանուցեալ սպա-
նիացւոց, [illegible] օրշափ օգտակար է ինքեանց ունել
զայսոսիկ կղզիս. 'ի 1750 հիմնեցին զքաղ 'ի նաւա-
հանգիստն յովհաննու Փերնանտէզայ յարևմտեան
հարաւակողմն կղզւոյն. ուր նաեւ զքաղաքս որ
լինի բոլոր կղզւոյն, առաքեալ 'ի կուսակալէն քիլեայ,
բայց 'ինաւահանգստէ ասեմ գոյ անդ միւս ևս,
զոր կոչեն նաւահանգիստ անգղիացւոց. իբր զի
անտի նաւատեան անգղիացի եկայ անգ հանգերձ
իւրով նաւահանգիստս։

Ա. ՇԽԱՐՀ ՅՈՎ. ԲԱՐԱԿԱՑ. ԿԱՄ ԲԼԱԴԱ.

ա. Դիէր, Տարածուէ, և Բնակիլ Բարեվայ։

Յայն այս աշխարհ ըստ սիրելնկայ ընդհանրապէս կոչի Տերուէ կամ Կառավարուէ Բարեզգոյ. յանուն Բարեօդ Քրիստոսի. եթէ ոչ այն է այժմ գլխաւոր տէրն սպանիացւոց յայսմ Ծիւ. ուր և է նման կուսակալ իշխանին, և գլխաւոր առնէն նմ. բայց այլ Ծագիրքը սովորաբար բարակվայ անուանեն. որոյ և մեր զհետ գնացեալ, ի նոյն անուն անուանեցաք զնա. զոր և երկաթագրով նշանակեցաք յՅացուցի մերում. կոչի և գետ բլագայ. յանուն հռակաւոր մեծի գետոյ նր։ Արդ բարակվայ ըստ այսմ Հանրական նշանակուած առնէ, պարագրէ զնիջ երկրական գետս հարաւային ամերիկոյ, որք ձգին յարևելեան կողմն քիլեայ. ուստի ունի իւր սահմանն յարևմտից՝ զքիլե. յարևելից՝ զպրասիլիա. ի հիւսիսոյ՝ զնոյն ամազոնեայց. իսկ ի հարաւոյ՝ զանծաւթ երկրին մահեանեան։ Տարածուէ նր ի հիւսիսոյ ըստ հարաւ՝ ի չբր 18 աստիճան. ցի 1080 մղոն. Ծագրական. իսկ յարևմտից յարևելս չէ ինչ նուազ ի 740 մղոնաց. և բոլոր տարածումն ըստ պիշինկայ հասանէ ց 650000 քառակուսի մղոն։ Սակայն առ համեմատութ այսչափ ընդարձակուէ երկրի քնակիչք նր սակաւ են. որք ըստ պիշինկայ հազիւ հասանեն ց 500000. բայց այս հաշիւ նր երևի վրիպական. զի ունիմք ի պատմուէց՝ զոր և ինքն պիշինկ լիաւ տակէ, եթէ յայսմ ի մերոսմս գարուս յորժամ յաճախք տարագրեցան ի բարակվայայ, առ երիս գլխաւոր գետովք այսր Ծի ցի բարակվայայ, ուրակվայայ, և բարանայ՝ էին ասէլն ցի 300 հզր ամերիկացիք գարձէլք ի քն, և բնակէլք ի քղքս և յատանս. նոյնպս և ի գուգուման, և ի քաչոն, և առ աղի գետով գտանէին բիմ ցեզք ամերիկացւոց հատացեալք ի քն. Թող զայնտակի, որք սփռէլք ի լիմա և յանտատատս, գոր կան մնան ի նախկին կռապաշտութէ իւրեանց, և վարեն կեանս Թափառական։

կանս. վեց երեք, թէ թիւ բնակաց բարակվայ կրկնապատիկ առաւել է, ք զոր նշանակէ սիզնիկ. որք և բաժանել են յայլևայլ ազգս, և ի ժզիցգս. յորս առաւել բազմաթիւ են կուսաբանացիք, որոց մեծ մասն քրիստոնեայ է. և քիզիկեցիք. որք դրձել բաժանին յայլ և այլ ցեղս, և ազգս, որք կոչին Ի-ոպոլիտ. Մոսովէնէ. Հռոմէնէնէ. և Լիւնիվաղէ. բնակեն առ փիլիպպայս, վերակոյս, և այլն գեառվք. ի սոցանէ ոմանք քրիստոնեայ են, և բնակին ի քաղքս և յատանս. այլ մեծ մասն կուապաշտք. որք զօրէն Թաթարաց հեծեալ կերթիվարս խմբովին արշաւեն առ և անդ, և քանդեն և ապականեն զամ զոր ինչ և գտանեն։

ԺԲ. Գէոթ Բաբակվայ։

Բնակեմ գեառք են ի սահ, որք գտանին ի կարգս մեծագոյն գեառց Ասիոյ. յորոց զգլխաւորս յիշեցիկդ նշանակեացուք։ Գէոթ Բաբակվայ. որ է յառաջին կարգի գեառց՝ որք գտանին ընդ բոլոր հողագունտս մեր. եւ ելանէ ի միջին վայրացն հարաւային ամբրիկոյ, և հասանէ ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ, գառնայ յարեւելս, և մտանէ ի ծովն հիւսիսային. յինքն ընդունի զամ վտակս որք հոսին ի 15 աստիճանէ մինչև ի 25. կուէցեցք փիւզոյս. Վերիոս. Հզի գէթ. Բաբանս. և Լիւրիկոյ. Մաղ զայլս մեծամեծս և մանուսն, որք յարևելից և յարևմտից խառնին ի նմա. այլ գլխաւորն է բարակվայ՝ որ և կացուցանէ զբուն մարմին նր. այսպէս վտակօք ընդարձակի յոյժ, մինդ զկնի միւսն ընդունէ ըղ զբարակվայ ի վերոյ ընդ զարեօգ քաղք. և որչափ մերձենայ ի ծովն, այնչափ ծաւալեալ ծովանայ, մինչև ամենեքին անեզեւս Թանալ եզերաց նր. լայնութիւն բերանոյ նր ընդ որ մտանէ ի ծովն առաւել է քան 90 մղոն. ունելով ի հիւսիսակողմն զսարն անձրանել սէր մարիամ, իսկ ի հարաւ զսարն սէյն ամոնի. առ որով գտանի խաղաղ ընդարձակ՝ որ անդ կացուցանէ զպտնուն մոխ նր գրեթէ չ60 մղոն. խորութիւն ձորափորոյ նր մերձ ի բերանն է իբր 90 ոտն նագափ. այլ ի ներքին կողմանս առ սահառ սահառ նուազել, սակայն և այնպես բաւական է և մեծամեծ նաւուց, բայց վտանգաւոր է նաւարկութիւն ի նմա, եթէ նաւքն չտնկեցին հնձառ առաջնորդս ի ընդ բնակեալս անտի. վր զի ի մէջ լայնածաւալ ձորափորոյ նր ի յատակ անդր՝ են ժայռք ինչ, յորոց վր

հաղիւ 8. 10 ոտնաչափ ջուր գասանի. վայ վասնզ մեծ է ընհարհանիլ նաւուց ի նմա։ Ամենք յՅապրայ յետանց զնաւուն այսր գնասցէ եգիպ ի լիճ մի՝ զոր կոչեն Քաբայես. որոց գհետ գնացեալ և այլոց Յապրայ, նոյնպս նշանակեցին յՅացոյցս խրտանց. այլ ի վերջին Ժամս քաջայայտ փորձիւ առուգեցաւ, եթէ չիք քնաւ լիճ միայն ի կոզմանս յոյնոսիկ, այլ միայն գիւր գաշտակայր ջարձակ և ցածուն. որ ի Ժամս ինչ տարեայն ի յորդել ջուրց գետոյն ծածկի. գուցէ զայն տեսեալ յետանց, կարծեցին թէ իցէ լիճ միայն, ոչ ասի ելանել գնոն։

Բաբելիայ։ Այս գետ միանգ վտակ՝ ելանէ ի հիւսիսոյ մոտեցուց առ սահմանօք ամազունեաց Ծի, ի նոյն կերանց՝ յորոց ելանէ և մատէրա գետն. և հոսել ի հիւսիսոյ ընհարաւ, կացուցանէ զմարմին բլուրայ գետոյն։ փիլիպպոս. Վերեսս. և Գէտ ալի, ելանէն ի քիլեայ. և հոսել ի հիւսիսոյ արևմտից ընդ արև. ելեան հարաւ, խառնին ի գետն բլուրայ։ Բաբանա ելանէ ի պրասիլեոյ, իսկ Աբելիայ, նոյնպս ի տահմանոց անտի պրասիլեոյ։

Ը. Օդ, և Բեր Բաբելիայ։

Օդ այսր Ծի քաղցր է բարեխառն և առողջ, զի է ընդ բարեխառն գօտեաւ. ի մայիսի յունիսի և յուլիսի՝ յորում Ժամի անդ ձմեռն է՝ ընդ հիւսիս մերոյ Ծոց, ի գիշերի սաստիկ է ցուրան՝ բայց ի ցերեկի բարեխառն. հոմանքն չեն անդ սաստիկ և ոչ երկարատև. նոյնպս և ձիւն սակաւ իջանէ. ընդ նմին օրինակի և կերմուճ տմառան քաղցր է և բարեխառն։

Իսկ երկիրն ընդ մեծի մասին գաշտայինն է. զի բաց ի Սիւնաց կոպրնի անտառանէ լերանց՝ որք ապիտակ ձգին առ սահմանօք պրասիլեոյ, սակաւ լերինք գտանին ի նմա մեծամեծք. իսկ մնացեալ մասն Ծին առ հարկ գիւր է և արգաւանդ յոյժ, այլ բոլոր գակ լքեալ կայ անգործ և անգարման. բաց ի չրջակայ վիճակաց ջրգաց և աւանաց, որք մշակեալ են հարուստ մի տարածութ. և բերէն առատաձիռ զնմ տզդս արմտեաց և պտղոց եւրոպիոյ. այն զի՝ մերաբոյրենն լաւ ևս լինի անդ, քան յեւրոպիա. ունի գաշտս ընդարձակս ի խոտաւէտս յոյժ և յուղիմ. ու սրածին երամակք անհամար ձիոց, և անգեայք արջառոց և ցլուց ածելք յեւրոպիոյ, և արձակելք

'ի գաշտս, բազմացէք են անդ և վայրենացէք. զորս և որպէս ըստ վայրենի անասնոց. են անդ և անթիւ բազմանալ չանց. որոց գտեալ առատ կերակուր 'ի գաշտս, լքին զանակուռս, և անդ բազմացէք վայրենացան, օրք և երամովին չրջին. և քիչ մնդամ ասիկեր 'ի քաղցու, յարձակին 'ի վր ցլուց, երբեմն և 'ի վր ձանապարհորդաց. զորս պատառեն և ուտեն. գտանին անդ և ինձք, և այլ վայրենի գազանք յանտառս՝ այլ սակաւ. զի և անտառք սակաւ են յայսմ Ծի մէնդ 'ի հարաւային կողմանս նր։

Ակն առեալ չահաւէտս և գլխաւոր բերքս ներ ե բոյս մի, զոր կոչեն մաթէ. այլև խոտ բարակվայլ. որ ե սերմ փոքր ինչ ծառոյ կիմ Թփոյ, ըստ հասից նման մոլոշի, իսկ ըստ ձևոյ տերևոյ նարնջի կիմ լիմոնի. որոյ հրկք ատամնաձանք են. առաջինն կոչեցեալ քոսքուխ՝ ե պտուղն յորմէ հագուիլ սկսեալ ե ցցոմիլ տերևն. որ և ազնիւ ե յոյժ ըստ զայլս, բայց ոչ պատհի ընդարձակ. երկդն անուանեալ քասմինի. ե նոյն իսկ տերևն բացեալ բուանդակ. իսկ երրդն որ կոչի քակվազու, ե տարբերն ըստ զայլ երկոսեան. զայս տերև ժողովեալ փոքր մի խարակեն կիմ չորացուցանեն. և փորել փոս 'ի գետնի՝ պահեն անդ ծածկեալ մոր Թով եղեալ. որ և այնպես յամեհանել ե 'ի բերրու, 'ի քիլի. 'ի բարակվայ, և 'ի համերէն հարաւային ամբրիկա, ոչ չայն 'ի չին. յանգղիա, և 'ի հոլանտա. զի և անտի՝ ոչ 'ի չայէն կազմեն ըմպելի պատուհասկան. արկանեն փոքր ինչ 'ի տերևոյ անտի չոր և դրեթէ մանրել 'ի փոշի 'ի պնակ, և ըստ նմ չաքար, և փոքր մի հիւթ կիտրոնի, և անուշահոտ զանազան ինչ, ապա հեղուն 'ի վր ջուր եռացեալ. բայց ոչ Թողուն երկար, ապա Թէ ոչ սևանայ ջուրն. այլ նոյնժամայն ըմպեն. այս տերև եհաս յերբեմն հաց. ըստ զի կարի Թանկագին վաճառի և անդ 'ի բուն տեղի ուր բուսանի. որ ըստ մեսին ե ըստ ութրութ ապահովացուց, և ըստ մեծագոյն մասին 'ի ձեռս բնակչաց երկրին։ Գտանի անդ և ծառ մի կոնդելաձանկվայլ, որ բերէ խէժ ազնիւ, զոր կոչեն բալսան բարակվայլ. ունի և ծխախոտ պատուհասկան, և մեղր, և մոմ ևն. այլ չիք անդ ոսկի և ոչ արծաթ. և ոչ այլ ինչ հանք, բաց 'ի գուգումանայ. ուր 'ի վերջին ժամս գտան բովք ինչ, զոր կոչեն բովք պղտնվիքսայ. սակայն 'ի վր այսր ամի փոքր Թամ ե երկիրն. յորմէ Թէպետև պղտնիկ ամ

ը ամէ հանէ 1246860 գահեկան ։ Իսկ գլխաւոր վաճառք ներ են բերք երկրի ներ , և մէնգ նախայիշատակիէ աւելն , և բալասանն մանկվայայ , և մորճ եզանց և ցլուց ։ բայց գին մորճոց ՚ի վերջին ժամս բարձրացաւ յոյժ ։ զի օրըստօրէ նուազելեցան եղնիկն ոչ այնչափ յոտսորդաց , ՚ք թէ ՚ի բազմանէ վայրենի շանց , որք չարաչար կոտորէն զնոս ։ վայ կուսակալն բարակվայայ կամեցեալ գործանել այսմ ինչառւս , զի մի սպառեսցի այս բազմաշահ վաճառ երկրին , խոստացաւ ասել վարձս առ իւրաքանչիւր գլուխ վայրենի շանց , զոր սպանցեն ։ սակայն ոչինչ չահեցաւ ։ զի ոչ ոք ՚ի սպանիացւոց յօժարի զհետ այնպիսի նշ ։

Ջ ։ ԼՀնդ , պարսէ , և գլուխ Բաբելվայայ ։

Սկիզբն գիւտոյ բարակվայայ եղև ՚ի գետոյն բլայ , ուր ՚ի 1515 եմուտ սուրհ սոլիս մեծանուն նաւապետ քաղէլհայի , և յիւր անուն կոչեաց զգետն ։ այն անուն պահեցաւ մինչև ցամս 1526 ։ յորում ահեղասիանոս քասպդա վէնեակեցի ՚ի ծառայութէ անգլիացւոց անցեալ ՚ի ծառայութիւն սպանիացւոց , եմուտ յայն գետ հանդերձ նաւիդխիէ ՚ի նաւուց ։ զորս ունէր ածել ՚ի մոլուղեան կղզիս ըստ նկարագրին մակէլլանայ ։ և խաղաց ըստ գետն մինչև ցտեղն՝ ուր ուրակվայ և բարանա խառնին ՚ի նմանէ ։ Ժողովէ՚ն ոսկի և արծաթ բազմ ՚ի գետեղերեայ բնակչաց անտի ամերիկացւոց , կոչեաց զգետն գետ բլադայ կամ արծաթոյ ։ որ պահի մինչև ցայսօր ։

Ընդ այն ժամս տեսէ քասպդայի անդ զզօրապետս մի փորթուգալացի՝ որ եկեալ էր ՚ի գինիէ զերկիրն , ուր յառաջնմէ իսկ սկսեալ էին փորթուգալացիք բնակեալք ՚ի պրասիլիա՝ երթեւեկս առնէլ գետն գործելով մանաւանդ ՚ի բերս , կարևոր վարկաւ կալ ձեալ անդր առ ՚ի սպահովացուցանել զտացուածս երկրին վ՚ս սպանիոյ ։ վայ զմի ՚ի նաւուց իւրոց առաքեաց ՚ի սպանիա , խնդրել օգնութէ ։ միանգամայն և ծանուցանել ՚ք կարօղսի զպնձան՝ յոր սակս հաստատեաց զմիոս անդ զտեղի առնուլ , և չգնալ ՚ի մոլուղեան կղզիս՝ ուր առաքեալն էր ՚ի նոյն կարօղսէ ։ ապա և ինքն թողէ զնաւհնդէան իւր մերձ ՚ի խառնուրն բարակվայ գետոյն , և անդ ՚ի վեր երթ 30 փարսախաւ առ բերան գետակրօ փոքրիկ վտակին որ խառնի ՚ի բարակվայ գետն ։ և անդ չինեաց

ամրոց անուանեալ Սէ հոգի. այլ իբրև հաւս ևԹէ յամէ օգնելն որում ակնուներ, զարձաւ անձամբ ի սպանիա հանդերձ նաՀնդիսիճ իւրով, Թողեալ 120 զօրականս ի պաշտպանութիւն ամրոցի սքի հոգւոյն. բայց ամրոցն այն փոխեցաւ. և մնան ինչ զօրացն մեռեալ ի պնծնալ առփական սիրոյ՝ որով մի ոմն ի քաջիքենից տեղւոյն՝ հարաւ ի կինն միոյ ի գլխաւոր զօրապետաց սպանիացւոց. իսկ ծնեալքն գիմեցին ի սահմանս պրասկլիոյ, բայց և անտի վտիտկի հալածեցան ի փորԹուքալաց։

Ձեռ այնորիկ ոչ ևս գիմեցին սպանիացիք ի բաբակվայ մինչև ի 1535. յորում ամի առաքեցաւ անդր պետրոս մենոսղեան հզօր նաՀնդիսիճ. որ և կայուցաւ յարքայէն սպանիոյ հանրական կուսակալ բովք երկրին զոր գացել, և կալչել մինչև ի ծովն խաղաղական. սա հիմնեաց զբարեօք քաղքն առ բլրագայ գետով. այլ չէր բազմապատիկ ճախողակ պատահարաց և Թշնամանաց, զոր կրեաց ի շահատակութեամբ իւրում՝ մեռաւ անդէն. սակայն հաստատեաց ինչ յարանց նր ի 1538 իբրև 300 փարատաւոր հետևի ի մոկց բլագայ գետոյն՝ հիմնեցին զքաղքն կոչեցեալ վերափոխումն, ի պատիճ վերափոխման ՏԱծամաՀնն. որ այժմ է գլխաւոր տեղի առանձնականն բարակվայ գաւառն. ուր չէտոյ խոյս եառնէ. և բնակիչք բարեօք քաղքին, սակաւք ի սովէ և ի հարց պատահարացն չըմնային բնակիչ. այլ չէտոյ տեսեալ սպանիացւոց, զի կարևոր էր ինքեանց ունել նահանգիստ առ մօտս բլագայ գետոյն յապահովութեան նաւուց իւրեանց, դարձան և վերստին շինեցին զբարեօք քաղքն. որ ապա եղև գլխաւոր տեղի սպանիացւոց յԱՏ գետոյն բլագայ, կի բարակվայ։ Ձեռ այնորիկ առ սակաւ սակաւ ընդարձակեցին չոյժ գործուն իւրեանց ի կողմանս չայնոսիկ, զորմէ ազգս ի վայրենի բնակչաց անտի ըստ իշխանութեան իւրեանց նաՀաձեալով ոչ այնչափ զօրութիւն գնուց, ք Թէ ժրաջան քարոզութեամբ յաՏեանց. որք ի 1580 մինչև ի բարակվայ։ Ասէ չայոսի վայրի ի գէպ համարիմ համառօտել զՏնչակաւոր պատմութիւն որ վերկարծեցեալ ԹիւորուԹԷ յաՏեանց ի բարակվայ, մինդ Թէ չոբակվայ։

Ձեռ մտանէին սպանիացւոց յԱՏն գետոյն բլագայ, տեսեալ միաբանութեամբ յաՏեանց զի Թիւրք սպանիոյ ցանկային մեծապես զվայրենի գաղանաբարոյ ազինս այնոսիկ ի ածել ի քրիստոնեական հաւատս, ըստ նմին և ի հնազան

զանդուէ խրեանց՝ զորս գժոէարին էր սրով նուա-
ձել որպէս բէմ անգամ զիտրձ առին, ինքնայօժար
յառաջամատոյց եղև և խոստացաւ արքայի՝ եթէ
հրամայն տայճ՝ առաքել անդր արս առաքելականս
նախանձայորդս հոգւոց, ժրաջանս և աշխատասէրս
ի քարոզել նմ զաւետարանն քրիստ։ Բայց գիտեալով
յինեանց եթէ անուն սպանիացւոց առելի էր յոյժ
ի բռնադակ ամբիխայ, վճռ և մեծագոյն խոչ գտա-
նալոյ նմ ի հաւատս սպանիացւոց, առաջն արարին
արքայի, թէ ըստնայն է ձեռնամուխ լինել յոյս-
պիսի գործ մեծ և գժոէարին եթէ (ոյլ տացի ըզ-
բաց և վճռականաց սպանիացւոց մտանել ի մէջ այնց
ազանց՝ նաև զկնի գտանելոյ նմ ի քէն, և վարել ի
նս զնբեանց սովորական զկանս զյափշտակուելս
և զառնականալուս, որք գարշելացուցին զանուն նոցա
նմոյ ի բռնադակ ամբիխայ. վճռ ինդրեցին և ըն-
կալան յարքայէ հրովարտակ՝ յորում խոստիմ պատ-
ուիրէր զն մի ոք ի սպանիացւոց խլսեռոյ բնաւ կո-
խել ի ֆէեռս, յորս յինեանք քարտղարք ընտրացուա-
ցեն և գարձուացեն ի քէն զվայրենի բնակիչս նմ.
և կամեցեալ խցանել զնմ ճնդհ, զն մի մոլուկք և
զեղծմունք եւրոպացւոց ծաւալեսցին ի մէջ նորա-
հաւատս քրիստոնէից, ազատս արար զնս արքային
յճնական կուսակալաց սպանիացւոց. զն մի ի պատ-
ճառս կռվելոյ հաղորդուել կնչ լեցի ի մէջ. և սահ-
մանեաց տալ յարքունուստ ամի ամի 60000 դահե-
կան ի պէտս քարոզացս, և չինուել քղքաց, և մշա-
կուել երկրի, և յայլ պէտս այնց ժողովոցն որք դա-
նան ի քէն, և մնանեն ի հնազանդութեն սպանիոյ.
բայց զէ սովին պայմանաւս, զի յետ այնորիկ ամ այլ
յարքունուստն ամենից մինչև ի վախճանն ամն, ամ
զէ ամէ տացեն դէսնահարկս արքային մեն մի դահե-
կան առ այր. զէ նմին պատուիրեաց քարոզացն
ուսուցանել նմ զկնզու սպանիական. այլ այս վերս
ջին պատուէրս ոչ կատարեցաւ, թերևս զի մի այսու
բացցի ճնդհ հաղորդակցելոյ նմ զէ սպանիացւոց։
Ձայս հրովարտակ ընկալեալ յինեանց եկին ի ճնդհ.
և յետ բէմ վեցաց և տասանից հասին յճն գետայն
բլագայ. մնին ի մէջ վայրենի գինքարոյ ազանց
սփռելոց զէ լերինս և յանտառս. ոչ բէմ խուչ
և գժոէարութիք անհնարինք, և վատգոյ մեծամեծք
զէ առաջ եկին նմ, այլ ոմի յաղթեցին. և երկայն
մտուէ առ սակաւ սակաւ զբէմ ցեղս բնակեալսու-
ցին, և գարձուցին ի հնտս։ Վճռ զկնի ամաց ինչ

Ժրաջան քարոզիչքն անխոնջ աշխատիրուբ հիմնեցին
շարձակ գեռ առ երիւք գլխաւոր գեռովք · իբր
բանայ, բարակվայայ, և ուրակվայայ · որոյ առ
բածուին ի հիւսիսոյ իբ հարաւ էր իբր 600 միոն ·
իսկ յարևմտից յարևելս 500 : Եւ անդ հաւաքեալ
ի լերանց և ի դաշտաց զնչն ցեղս վայրենի ազանց,
շինեցին ուանս բոլս և եկեղեցիս · կարգեցին գրոց
բոյս · եռուն նոյ օրէնս քրիստոնեա և եկեղեցա
կանս · և ուսուցին նոյ զերկրագործութիւն, և զայլ
ամ արհեստս կարևորս մարդկային կենաց · և այս
պէս զկոյրագ դգաստարկաստուն զանբնակել և զանձն
Ժղիդ, յանասնական կենաց անաի ածել ի մարդ
կային կեանս, արարին քրիստոնեա հնազանդս աշ
խատասէրս և ջնարիս ուծատաչուս · ինքեանք կա
ռավարեցին զնոս իբրև հարբ զորդիս, և իբրև վարդապ
զորակերտեալ իւրեանց · բայց միայն վո դատաս
տանի արեան ամի ամի կացուցանէին Տհական դա
տաւորս · սակայն և նոքք կտիկ կոյն զնարց յինանց
Ջամ ուանս կի ի Ժղիդապետութիւն էին երկու
Հարք՝ մինն Ժղիդապետ և հոգաբարձու, իսկ միսն
իբր աթոռակալ նոր և խնան Ժղիդեան · և նոքք
ինամէին զամ պէտս Ժղիդեան իւրեանց · քանզի
Ժղիդն Ժրաջան աշխատէր ի մշակութիւն երկրի, և
յայլ զնզն արհեստս · և զարդիանս վատակոց իւր
եանց Ժողովէին ի հարկից շահատարանս, որք էին ըս
պահպանութիւն նոյ · և անաի նոքք մատակարարէին
ամին զկարևոր պէտս կերակրոց հանդերձից և ուանց
նոյնպէս և բոլոր վճռականուն երկրին էր ի ձեռս
յինանց · նոքք ուանէին առևտրուն ըս եւրոպացւոց՝
և ըս այլոց ազգմանակից գետոյ : Իսկ գլխաւոր վա
ճառք երկրին էին բամբակ, ծարպ, մորթ եղնի,
մեղր, և ուտուէլ ջ գամ մածէ, կի խոս բարակ
վայայ, յորոց շահէին յոյժ · ի հինից անաի նախ
հանէին զգլխահարկս Ժղիդեան վո արքային ոսպ
նիոյ, որ ամի ամի հասանէր ց 300 հազար դահեկան ·
իսկ զմեացեալն ծախէին ուտ ի ծաղկեցուցանել
զբարոզուն աւետարանին, և յայլ պէտս ինքեանց
և Ժղիդեան, ի գնել վո նոց վաճառս եւրոպիոյ ·
որ զնզն գործիս արհեստից, սուսերս, հրազէնս և
վառօգս, և այլ գործիս պողմի · զորս մարդէին զնոս
և ի զինուորուն · զի իւրաքանչիւր Ժղիդապետութ
ուրակվայայ, բարանայ, և առաձնականն բարակ
վայայ ունէր երևելի գունդս զորայ հնծելոյ և հե
տևակաց բաժանելոց ի զնզն խումբս · յորս էին 60

հիւր զինուորք. որք յամի կիսակէսի ընդ երեսս կայսերական ածային պաշտամանց առնէին կրթուածիս պատճառի. ուստի և ի զինուորական մարզս չէին ինչ ընդհատ ի քաջալարժ զօրացն Եւրոպիոյ. որք և բազմանգամ քաջութիւն զինեցան ընդդէմ փորձուքարացոյ, որք ասէպ արշաւէին ի սահմանս նոյ։

Ասդ՝ մինչդեռ այս ամ բազմ խաղաղութիւն և յաջողութիւն յընդարձակեին լինէր, և ջուան առաքելոյն յետանց օրէնսդրէ բարդաւաճեալ ծաղկէր քնակչօք և հասարակութիւ, յարեաւ մրրիկ ինն՝ որ զամ վեր ի վայր շրջեաց. ձգի փորձուքարչը ունէին ընդդ մի և նոյնանդիսաց կռուցեալ ընդ Քնակոչ կամ տաճ Սէ խորհրդոյ առ բազադայ գնասով ի հիւսիսակողմն նր. յորմէ բազմ ինաս լինէր արքունի մարդ սպանիոյ. զի անբաւ վաճառք մոռանէին և եկանէին ընդ բազադայ գնան ընդեմ արգելմանց սպանիացւոց. վիշ խնամ Թուէր արքային սպանիոյ տեսանել զիորձուքարացիս հիմ նեալ անդր. և ընդ հիւէին արքայն փորձուքարաց չէր այնչափ ինչ հասնել ընդ այն կալուածս իւրեանց, զի ջուներ ինչ օգուտս անտի, այլ յաւէտ ինաս բազմ յոյժ՝ սակս անբաւ ծախուց, զոր առնէր ի պահպանուն այնր տեղւոյ. և դիտելով նր զկամս արքային սպանիոյ, խորհէցաս ի ձեռն այնր տեղւոյ ի ձեռս բերել զայլ կալուածս արտաքինս և բազմարդիւն, փոխանակելով զայն ընդ մասին ինչ արգահանգստոյ ջուանն հիմնելոյ ի յետանց. յոր ի վերուց հետէ այս արձակել էին փորձուքարչը: Հասեալ ընդ այն արքայն սպանիոյ, ուստի և ձգեցաս գիծ բաժանիչ սահմանաց երկուց թիգրուեց. որով եօթն ցեղք, կամ աւանք կուսարանեցւոց ժողովրդոց յետանց, ք Սէ պոքիս. Սէ նիկոլայոս. Սէ ալեսիոս. Սէ լաբենիոս. Սէ փեսալէ. Սէ յովհաննէս. և Սէ հրեչակ, անկանէին ի բաժինն փորձուքարաց: Բայց սՔ յայտնապէս հիւանդ կացին բաժանման. ոչ ընդ ուրուբ փորձուքարաց մնալ կամէցան. զոր անհաճոյս առեալ ընդ առին սակս բազմ ինասուց, զոր յընդարձակէն հասուցել էին նոյ փորձուքարք արքայիոյ. և ոչ տեղափոխ լինել ի պահանս սպանիացւոց. Թոպել զարգասանգ և զքաջ մշակել երկիր, և զհինել և զհաստատել բնակուել իւրեանց. Թէպէտ արքային սպանիոյ խոստացել էր նոյ հաստատանել զամ ինասս, զոր ունէին կրել ի տեղափոխել իւրեանց. ուստի և զին առին ի պաշտպանուեն ազատուել իւրեանց։

Ջայս ապստամբուել բնչ ընծայեն յհետանց. բայց հուսակիցք նոյ սոեն քաջայայտ փորձիւ. մի՝ զի յայս ապստամբութիւն ոչ միայն այլ ցեղք որ յայնկոյս ու բակիայայ, բայ 'ի հուարանեցուց, զորս կարող էին յետանք միով ակնարկուած յարուցանել, ջղղ յամի հպատակ էին նոյ. և երկի՝ զի յորժամ յամբեն անտանելի հանրական հուսահատ ապանիայն գեղոյն բլագայ՝ ունելով իւր նիզակակից զյամակիմ վիճակ զնչհանն վիտեան լերին յողթեայ հուարարնեցուց 'ի միում պոզմի, կոտորել 'ի նոյ իբր 2000. բոլոր ժղիդն լցաւ ահիւ. զոր տեսեալ անտանելեայ վատահուած մեհենեցաւ անտի, Թողեալ անդ զվիճակ 600 զօրաց ևեթ, որոյ 'ի հնազանդութիւն նուաստել զմի 'ի ցեղից անտի, այլ վեցք ինքնակամ անձնատուր եղեն նմ։ Ապ՝ ասեն, եթէ յետանք էին գրգռիչ այնր ապստամբուե, ոչ արդեօք Թողեալ էին միով պահակաւ վտարիլ իրացն. զի կարող էին նոքա ոչ միանգամ, այլ բնմ անգամ ժողովել առաջաւ գունդս քաջաղէն զօրաց, ոչ միայն 'ի կոչանբանեցուց, այլև յայլ ամ ցեղից, զորս 'ի լայնարձակ Տի անգ ունէին ըստ իւրեանց ձեռամբ. որոց Թիբն 'ի 1702 հասանէր ց89431. խակ 'ի Ճիկս այսր պարզ մի՝ գրեթէ եռապատիկ առաւել էին. և այնպէս խոզաւ վանել զպատնիացիս 'ի սահմանաց իւրեանց. բայց նոքա զայս ոչ արարին, այլ իբր գործակատար հարք կամեցեալ պաշտպանել ժղիդեան իւրեանց, գրեցին վղնկի 'ի սպանիա առ Թիբն, և ծանուցին նմ զնրաւունս ժղիդեան, և զանկարգ գնացս վերակացուաց սպանիացւոց. վայ մինդեռ զօրք սպառ նիացուց քանդկին և սպականէին զքեան հուարարնեցուց, ահա եկն հնաս յարքայէ հրաման 'ի վեր նոյ 'ի բաց մեհենել անտի. և յամբի անտանելի կոչեցաւ 'ի սպանիա. որոյ վրկ կացուցաւ ըշհանուր հուսակալ գնտոյն բլագայ կիմ բարակվայայ՝ հեվազոս։

Ա ինչդեռ այս մրցմունք լինէին յատանձնականն բարակվայ՝ մնդ Թէ յարբակվայ, հնչեաց համբաւ յեւրոպիա, Թէ յետանք կամեցեալ ինքնագլուխ սիրել համերն բարակվայայ, կացուցին Թիբ զմին նէ հոզայս անուն. որ ըստանց էր ազնուաւորագոյնն եղբայր նոյ, և ըստ այլոց մի 'ի քէնից անտի. տեսաւ յայնժամ յեւրոպիա և գլխաւ հառաչել յանձն այնր կարծեցեալ Թիբն. յորոյ վրդ գոյր գրաշմել պատկեր նոր հանդերձ լատին մակագրով. ուսուն հառաչ

յաւ

ցաւ. Համբաւն ի բոլոր Ցէ: Սակայն ասեն կուսա-
կիցք յեհանց, թէ յետոյ յայտ յանդիման խոյա-
ռակեցաւ առուն ներ. զի առուգեցաւ եթէ այն ինչ
կողայս թէր ոչ այլ ոք էր, եթէ ոչ մի՛ ումն քաղքեաց
կիմ սպարտացիս կուարանեցուց ապստամբելոց. որ
դոլով այր քաջ և հմուտ ի մըցմանս պատմի՝ կա-
ցուցաւ զօրաւոր եօթն այնց ցեղից նոյ առաջնորդ
ի պատմի. բայց երբև հարաւ դունդն կուարանեց-
ուց յառաջնում մարտի անգ, և համերէն եօթն
ցեղք անճնաւուր եղեն, մնաց յիւրում առաջին տա-
կան վիճակի և յաղքատութ. զոր ի 1768 մար-
քիզն պուքարէլլէ, որ դնաց անգր ի տարագրել
զյեհանս ի բարեվայոյ, ետես եօթանասնամեայ
զառամել կիսամերկ, և մերձ ի դրունս գերեզման
նի. նակ դրամն տասն է հնարեալ յերբոյկս կի
տակս շահասիրութ, ոմն զի երբ նոր ինչ թանկագին
վաճառեսցի, և կիմ որ առաւել հատանական թուէ
ի թշնամեաց անտի յեհանց. որք յամի հնարս խնդ-
րեին ի կործանել զնո: Ընդդէմ ինչ առ այս չատ
լեցի. արդ մտածեցաք ի տարագրութ Ցեին որ բա-
ժանի ի չորս մեծամեծ գետս կիմ նշնգտ, որք են
Նահանգն Բաբելոնոյ. Բաբելոն առանձնակի. Դեռգա-
ման. և Քափօ. զորս յառաջնիկայդ տարագրեցաք
հանդերձ գլխաւոր տեղեաք իւրեանց:

Յօդ ա. Նահանգն Բաբելոնոյ:

Ա յս նահանգ երևելի ե ի զայլս. և ունի իւր սահ-
ման ի հիւսիսոյ զբարակավայ առանձնակի. յա-
րևելից զԴեղս փորթուքալաց պրասիլեոյ, յարև-
մտից զդաշտումն. իսկ ի հարաւոյ զանծանօթ եր-
կիրն մակերևոյթ: Գլխաւոր գետք նր են Բաբել-
ոնաւակոյ. և Բաբանս. ունի և լիճ շարժակ կոչեցեալ
Լիճ Խէրոյ. որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ճահիճ շար-
ժակ պտճռելոյ ի զեղմանէ բարձրոյ գետոյն. և ի
լճէն անտի ելանեն երիւս գետք ի Քորբինդէս և ի
բիւնաթ. օգ նր քաղցր է բարեխառն և առողջ: Իսկ
երկիրն դաշտային առ հասկ և արգաւանդ. բերկ-
զեմ տեսակս պտղոց եւ ծաղկոյ և ամերիկոյ. ունի
և շարժակ աղբիւս խոտաւէտս. ուր յանդաս քաղ-
ցեալ են ընտանի անասունք, ձի արկեան և ոչխար.
այլև երիվարք. յորոց կարօղ է իւրաքանչիւր ոք

ըմբռնել քանի և կամեցի. զի չունին նք սեփ-
կան տեարս. նոյնպս և սկեսրա տեսակք վայրենի
թռչնոց այնչափ յոռնախել են, զի և գուշեաւ սպա-
նանեն զնո։ Աւաւել բազմամարդ և արգասաւոր
մասն այսր նշնգի է գետն առաջելոյն յոհեանց ու-
րակավայրէ, և բարանայ. կի երկիրն կտաւրանեց-
ւոց, որք ունին անդ 30 մեծամեծ աւանս սիահէ-
ղի հիւսիսային և յարեւելեան եզերս նշնգին բարե-
դոյ։ Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ։
Բ-ւբեօդ։ Ի գլխաւոր քղքէ հասքրէն բարակավայր
եզանախտ. որոյ եզոն է ը արքեպսիճ բլուրայ,
որ ի բէբրու. և աջոտ կուսակալ իշխանին և գլխա-
ւոր տաւնի երկրին կատուցէ առ բլուրայ գետով
ի հարաւային կողմն նր ը 35 ասուիճ՚ հար՚ լայ-
նուե. և 319 ասուիճ՚ երկայնութե. նիստ քղքին
ըարձակ է. վր զի տունք նր բաց ի վանորէից և
հնրկց չինուածոց՝ բոլորդակ միայարկ են և ցած.
ունին շուրջանակի ըարձակ բակս և պարսէզս.
այլ բնակիչք նր առ համեմատութ ըարձակուե-
ան են, զի հազիւ հասանեն ց 20 հզր, ապա-
նիայիք ամերիկացիք խաչելիք ափրիկեցիք և ծնեալք
ի խառն ամուսնութէ միանգամին առեալ. ունի բազմ
չինուածս մեծաչէնս. յորս երեսելի են ամրոցն ազ
նատի կուսակալին, ապարանք քղքին կի առեն խոր-
հրդոյ, և մայր եկեղեցին, որք են ի վր մեծ հրա-
պարակի քղքին. նոյնպս և մենաստանք բազմ են
անգ զնզն կարգաց արանց և կանանց. ուր յաճախ
լինին եկեղեցական ուսանելիքդ թափորք հրաւա-
ռուելիք. յորս նշանաւոր իւն է ուսանախուսին և թա-
փորն զոր ամ ամի առնեն խաչելիկք ափրիկեցիք
գերիք սպանելոցդ։

Ունի ի մէջ իւրեանց հոգևոր եղբայրակցուե
իւն ը պատպանուե սր ուսուցնին, և սրչն բնեա-
դիկաուի փալերմացոյ. յաւուր ուսի իւրեանց ընտ-
րեն երկու թռչուս, յորոց մին յանգխան առնէ
զթռչն սպանիոյ, իսկ միւսն զթռչուր փորթուգալայ.
ուսքն վայելուչ զգեցեալ և զինեալ գաւառորին յեր-
կուս կարգս. և կազմեալ թափոր մեծ չորին ը քղքն.
տանելով առաջի խաչս և խաչվարս, և ի ձայն զա-
նազան նուագարանաց երգին զերգս գովուե ոյ և
սր ուսուցին, միանգամայն և կաթսայն և ձևացու-
ցանեն մյգմունս երկոքին գաւազ ը միաձայն. այս
հանդէս ձգի յայգուէ մինչև ցերեկոյ։ Վաճառա-
կանուե սորին քղքի ոչ ևս ի այնպս ծաղկեալ, սակ
ևր

եր յԱՀագոյն. ՔՂԷ երբև արգելաւ տանիլ առաջ
ցանաքաւ զԱռաւտս եւ ըստուիոյ 'ի բերրու և 'ի քիլի,
կարի նուազեցաւ առևտուրն եր. զի այժմ ոչ այլ
ինչ տանին առաջ, բայց միայն բամբակ մեղր և մա-
ԹԷ կիմ թուա բարակվայոյ. սակայն և այնպս հա-
րուստ է ՔՂԷն և երևելի. ջանի Նէհնգիստա, կիմ
ծոց մտաւոր, այլ երբ 3 փարասխաւ հեռի զառիղ
առնուն նաւք. և անդ բարձել զԱռաւտս իբրեանց
'ի նաւակս, տանին հարուստ մի 'ի ներքս ըՀ քուէ
լՀ փոքրիկ գետակ, և անտի ցամաքաւ հասուցա-
նեն 'ի քաղաքն։

Վէրեան լեռան։ Քաղաք և նէհնգիստա երևելի բա-
րեչէն և բազմավաճառ, կառուցել առ բլուրս գե-
տով 'ի հիւսիսակողմն երբ 30 փարասխաւ հեռի 'ի
բերանոյ եր 'ի ցամաք կղզոջ. յորոյ 'ի ծայրն գոյ
լեառն բարձր՝ որ է ուղեցոյց նաւուց յորմէ և քա-
ղաքն կալաւ զանուն։ Նէհնգիստա եր է պարսյր ըն-
գարձակ, և պաշտպանեալ 'ի հողմոց. բայց ոչ է
այնչափ ինչ խոր. վասն 'ի ծովս տեղաւորել մեծամեծ
նաւս բեռնաւորք նաստին 'ի ցամաք, սակայն ինչ ոչ
ՀնարաՒն. ՔՂԷ յատակ եր կակուղ է, և ըՀ շնչելոյ
հողմոց ջուր եր բարձրանայ և ողջանիկ. բայց հարկ
է զգուշանալ 'ի ժայռից՝ որք գտանին յարևելեան
կողմն պարսրին. ունի գետակ 'ի ցամաքակողմն, և
զնովն ամրոցս 'ի ծովակողմն. ուստի և է քաջ ամ-
բացուցեալ յամ կողմանց։ ՇրջակայՀ վճակ եր է
ամենևին անգործ. վասն ալևր և պաքսիմատ, և
այլ պարկնք հարկաւորք վասն նաւուց՝ գան 'ի բա-
բեօդ ՔՂԷ. այլ ընտանի անասունք բիչ են յոյժ.
որք ըՀ իրաց ինչ ընուն զպակասուն արմտից. և
օգ եր բաւի է և առատաքար. ունի և բիչ պար-
տէզս մրգաւէտս 'ի ներքս և արուարձս ՔՂԷին։

Լեռնան։ Քաղաք փոքր յարևմտեան կողմն բարեօդ
ՔՂԷին 'ի մէջ լերանցն և քանիէս գետոց։

ՍԷ հասպ։ Քաղաք երևելի առ բերանով ագի գե-
տոյն յարևմտեան եզերս բլուրս գետոյն։

Քորբինդէս։ Քաղաք կառուցել 'ի տեղին ուր բա-
նան վտակ խառնի 'ի բլուրս. բնակիչք եր են ա-
մերիկացիք. այլ գտանին անդ և քանի մի տունք
սպանիացւոց. որ և է վերջին տեղի բնակուե սպա-
նիացւոց 'ի հիւսիսակողմն այսր նահանգի։

ՍԷ յակոբ. և ՍԷ լուէս։ Ին երկու փոքրիկ ՔՂԷք
առ բլուրս գետով յարևելեան կողմն եր 'ի հարա-
ւոյ քորբինդեցւոյ։

Քանդելարիա ։ Աւան մեծ ամբրիկացւոց քրիստոս նեից, և գլխաւոր տեղի քարոզուձ յհեանց ՚ի կողմանս յայսոսիկ . ուր նոսեր գեւռապետ նց , կա ռուցել առ բարձանս գեւռով ՚ի հիւսակողմն նր ։

Սբ խաչելս , կիմ Խալտապոս ։ Քաղաք և ամրոց մեծ ՚ի սարն կոչեցեալ Սբ մարիամ յարեւելեան կողմն վիտեան լերին, և մեծ սալիս գեռոյն . ունի նաւա հանգիստ պատուճանան պատրաստեալ ՚ի փոքրիկ կղզւոջ , որ կոչի մալտնատոս . յորմէ և քաղաքն կալաւ զանուն ։

Յօդ ը . Խարակվայ առանձնակն ։

Ա յս նահանգ ձգի ՚ի հիւսիսակողմն ը հանուր բարակվայ , կիմ Ծին գեռոյն բլագայ . զոր ոչ մանք չիտնեն ը ուրակվայայ ՚ի ուն առաքելուեն յհեանց , ուստի և վրիպին յայսմ . վն պն ոք են այլ և այլ ՚ի ուք բաժանելք ՚ի միմեանց . պն ուրակվայ այժմ պարփակի ՚ի նահանգն բարեօդոյ . իսկ բարակվայ առանձնակի կացուցանէ զնահանգն նենք հիմնէ նոյնն ՚ի յհեանց : Ա ր դ բարակվայ ը այսմ առեալ՝ ունի իւր սահման ՚ի հարաւոյ զնահանգն բարեօդոյ . ՚ի հիւսիսոյ զպրասիլիա . յորմէ բաժանի ՚ի ձեռն մինդեդէյ գեռոյն , որ է մի ՚ի վտակաց գեռոյն բարակվայայ . յարեւելից նոյնն զպրասիլիա . իսկ յարեմտից գքաջօ նահանգն վայրենի ամբրիկացւոց : Գլխաւոր գեօք նր բաց ՚ի բարակվայայ են Գեվիլիզար . Մանդոպաց . Ազէպոյ . Քոնէսվէլ . Քոբրիննէս . Եէզօվլի , կիմ Դէզօվլի . Դարթոլի . Մոնդեդէյ , կիմ Մէդոնէդէյ . և Մ պոյէլի : Յայսոսիկ մանէ յհեանց զբնակչաց նր գարձուցին ՚ի քր . ուր և հիմնեցին ութն աւանս մեծամեծս ՚ի մէջ կուռ գիմինի լերանց՝ և բարակվայայ քաղքէայ և մնայ երեայ գեռոյ . այլ փորձառքաք պրասկլիոյ արշաւէ ՚ի սահմանս նց , վեր ՚ի վայր չքնեցին զնա , զբնա ՚ի նահատաւսս քրիստոնէից անտի կատարել , ը որս ոսկանին և զնի ոմն ՚ի քարոզչացն յհեանց . ուստի այժմ սակաւ են անդ հաւատացեալ ամբրիկացիք . իսկ ՚ի հիւսիսակողմն գտանին ժոլիզոզք վայրենիք կոչեցեալ Փոպլիզեիէ , ոյք միշտ հինգ կացին քարոզուձ առաքառանին . վն և հան մնան մինչև յայսօր ՚ի նախ

նախկին կառուցաւոր իւրեանց և ի վայրենութիւն. և են ազատք և ինքնագլուխք։ Իսկ գլխաւոր տեղիք բարակայայ են հետեւեալքդ։

Վէրափառաք։ Գլխաւոր քրիստոնէական մեծ և բազմամարդ. եղեալ նախ և առաջ գաւառական տեղի քննեալ ի 1538 ի սպանիացւոց առ բարակայ գետով յարևելեան կողմն ՝ի յարեւմտեան կողմն ՝ի յարևելեան կողմն ՝ի յարեւմտեան կողմն ՝ի յարեւ

նի սահմանի յարևմտից՝ զքիլի և զբէբրու • յարևելից՝ զնահանդն բաբեօդայ, և զքաքօ • 'ի հիւսիսոյ՝ նոյնպէս զքաքօ • իսկ 'ի հարաւոյ՝ զերկիրն մահէլանեան։ Գլխաւոր գեաղք նր բաց յայլն և 'ի քաղցր գեաղց են Դէբէնբօ • Գոմաբօ • Սէյոնոփօ • Փաչօր • ԱՀՒնաս • և ԱՔ գիւղն։ օդ նր բարեխառն է և առողջ, երկիրն արգաւանդ • ըստ մասին մշակել, մինդ 'ի կողմն քրիստեայ, և առ քաղցր, և աղի, և սխտիքաս գետովք։ Բնակիչք նր են բամբակ, մամ, մեղր, մրացաղբեն, և ազդի ազդի պտուղք, բանջարք և արմաւք • ոչ նի և անասունս բազմս յոյժ ընտանեաս և վայրենիս, ոչ արջառ, ձի, չուն, այծեամն, առիւծ, ինձ, վիկունեայ և կոճնակի անուանեալ չորքոտանիք և սէաձուկն վայրենիք • 'ի վերջին ժամս գտաւ անդ և արծաթահանք առատաբեր յաթոնգվիքսայ լերին։

Բնակիչք նր 'ի նախնւոյն էին գաղանաբարոյք, և ամենևին վայրենիք, որք և մերկ շրջէին • յորս ա ուաւել բազմաթիւ էին մահմէդիկք • յորոց զբաւել մասն բնաւ լացուցին յանձինք և աշակերտեցին 'ի քր • և այժմ զգենուն հանդերձս, զոր ինքեանք չինեն յատուկ վիկունեայ, և 'ի բամբակոյ • և բնակին 'ի փոքրիկ գեօղս մտաւորս յոյժ միմեանց։ Ասի թէ յայսմ ՆՀնգի գտան յանձինք 'ի քր 78 ժողովս • յորս էին և Քէնէդեցիք ժողովք հզօր և գաղանաբարոյ • զոր զնիք սպանիացւոց ոչ զօրեցին նուաճել։ Իսկ գլխաւոր տեղիք գտագտանայ են հետագայքդ։

ԱՔ յաւէ • մահանուանել ԱՀրպէն։ Ի գլխաւոր քաղ համօրէն ՆՀնգին • եղպանիտ և աԹոռ գտաւտ կալ Լշխանին • փոքր և սահմանաբնակ • կատուցեալ առ քաղցր գետով 'ի գաշտի շրջապատեալ անտառօք, վից օդ նր Թանձր է և չուտի • չունի շուրջ նակի ոչ պարիսպս և ոչ խրամս և ոչ այլ ինչ պաշտպանութիւն • բնակիչք նր՝ որք են իբր 500 գերդաստանիք թ մեծի մասին ծնեալք 'ի խառն ամուսնութիւն, տկար են և հիւանդագին սակս ջերմանէ և յոտուէ օդոյն, միանգամայն և 'ի պճնաս անկարգ կենաց • որք մահանեալք զանձինս 'ի գտաւարկուշ և 'ի հեշտուխս մարմնոյ • չունին այնչափ ինչ փոյթ զվաճառականութիւն, որ գիւրին է նոցա • զի գան նոքա 'ի կողմանս յայսոսիկ լայն է և խոր բաւական և մեծամեծ նաւուց • որ բերեն և ձուխն առատս • բաց 'ի մայր եկեղեցւոյն՝ են 'ի սմ և այլ 3 եկեղեցիք • և 2 մենաստանք։ Շրջակայ վիճակ նր արգաւանդ է յոյժ • բերէ ցորեան որիզ գարի առատ, և պէսպ պտուղս,

մա-

մանաւանդ թուղ պատուճանան և խաղող :

Քարթալ • մականաճանիլ Կոր անփալոսին : Ի պոնտոս դիւք գաղտավայրի ուր կայ կառուցեալ, որ բերէ զնմանսոնի անասունսիոյ սպանիոյ • և Թէզպա գէմ է և Լմայնի՝ այլ արգաւանդ : Ի քղք փոքր, այլ բազբէչին և եղասանիստ • բնակիչք նր ըս մեծի մասին սպանիացիք են, որք առնեն բուժ առձաթրուելիս ըս բերուայ • զի է ի Հնդիգին՝ որ ի բաբաեօդ քղքէ հարաւ նէ ի բերու • վից ըմշ երթևեկք լինին ասա վաճառականաց • ասա էր հնչակաւոր գարոց քարտզացին յանանց վը հանձրէն հարաւային ամերիկոյ : Իշն անդ և այլ քանի մի մեհնաստանք կրօնաւորաց : Շրջակայ վիճակ նր արգաւանդ է յոյժ • բերէ ցորեան և այլ արմտիս • ազգի ազգի պտուղս • մեզր, մոմ, բամբակ, և շաքար • ունի և ըստրճակ արօտս խոտաւէտս, ուր արած են անհամար մատակ ձիք, որք յաճախ են յոյժ յոյամ քղքի • գտանին անդ և ազնիւք :

Սէ ալոխա : Ի քաղաք փոքր առ կուբինոս գետով մերձ ի սահմանս քիլեայ :

Սէ Քէբնահաս : Քաղաք փոքր առ ձորակաւ որ գընայ ընդ լուզանի յաւազուտս :

Թէյս • և Վէրիկոպա : Են երկու աւանք առ սահմանօք քիլեայ իրր 60 մղոնաւ հեռի ի միմեանց :

Սէ Փայէլ : Քղքէ փոքր ի հարաւակողմն սպդա քղքի :

Սաւրա : Քղքէ փոքր՝ այլ բարեշէն և բազմավաճառ առ արտս փոքրիկ գետով, որ մատնէ յաղի գետն • բնակիչք նր ըս մեծի մասին սպանիացիք են • ունի տունս իրր 400 • և չորս մեհնատունս • այլ չունի ոչ պարիսպս, ոչ խրամս, և ոչ այլ ինչ ամրուե • բայց բնակիչք նր զօրաւոր են, և քաջասիրտ ի պատերազմ • վից և ընտն զպահատեղի քարեղէն պարսպաց քաղքուն իւրեանց • որք և յարաժամ պատերազմ մղեն ըս ջրքաջակից վայրենի ամերիկացւոց • կարի յանձնարեն անգ սպանիացիք սակս մեծի առատութ ցորենոյ, գինւոյ, անասնոց, աղի, մոմոյ, Ձարպոյ, մորթոց, և այլոց երից • զորս ըս մեծի մասին առնեն ի գործս բերուայ :

Քսոփսոխ : Քաղաք փոքր առ վտակաւ որ խառնի ի սիանքաս գետ :

Յօդ Ը. Վաթօ։

Ովայս Նշխար սպանիացիք կոչեն Թափառուկ փայտօն. որ և ձգի ըմբռնի առանձնականն բարակ վայայ և բերրասյ. և ի միջ ամպռունեաց Ծի և դոզդումանայ. և պարագրի զայնարձակ տարածուն երկրի. ուր բնակին զնշէն Ժղտիդք ազատք վայրենիք և Թափառականք. որոց դիւանաւորքն են գովայիք. մաքսվեցիք. ապխռնացիք, և լենկվացիք որք բնակին ի ներքին կողմանս Նշխարին։ Իսկ քերիկվացիք, և քիքիդացիք, զորս յառաջ դարձուցին ի քո՝ են ի հարաւային և ի հիւսիսային կողմանս երկրին. որք և հպատակ են սպանիացւոց, և անխափան պահեն զքրիստեան ուղղադաւան հաւատս։ Գաւառն քիքիդացւոց ըմբռնակ է յոյժ, զի ի 14 աստիճանէ ձգի մինչև ի 20 հարաւային լայնուէ. ուստի և տիրապէս խօսելով է արտաքոյ բարակվայայ. բայց գոյով սահմանակից նմա, գասի ի կարգս նշխարացս։ Բնակիչք նմա հաւատացեալք ի քո աւելի են քան զ100 հոգի. որք ըստ սովորական ունայն՝ միշտ ըմբռնեալ յառաջ ինքնակամ անձնատուր եղեն սպանիացւոց։ Գլխաւոր տեղիք նմա կամ աւանք՝ են Յաւէ. Սբ Խավէրիոս. Սբ Ֆրանսիս. Սբ Անտն. Սբ Ռափայէլ. Սբ Փեդրէ. Սբ Յովհէ. Սբ Լարապէ. Սբ Յոյր. և Սէրա Յուէ։ Իսկ քերիկվացիք բնակին առ փիլքամայո գետով. բայց են այնպէս բազմաթիւ, ոչ քիքիդացիք։ Գլխաւոր տեղի գոլ նմա կոչի Գօրէյս. որ է ի միջի քրիք ի քաքօ նշխարն ուր բնակին սպանիացիք։ Իսկ այլ նահանգաւորակիք Ժղտիդք վարեն Թափառական կեանս. և չորքին հիմնէ յերիվարս ասպատակելով առ և անդ զորին Թաթարաց. և քանդելով և եղծանելով զամ, զոր ինչ գտանեն։

Ը. Շ. ԽՐ. Ի Ն· ԺԱ·

ԱՄ ԱԶՈՒՆԻՔ·

Գոլեցաւ այսոր Տս՝ ի Թրանչիսկոսէ օրէլլանայ· որ ի 1539 մտել ի մարակնոն գլխաւոր գետ այսր Տի, և նաւել ընդ այն յարեմտից յարևելս, պատահեցաւ կանանց ոմանց սպառազինեալց· և մի ոմն ի քաղաքէն երկրին պատմեաց նմա պարծանօք զքաջութիւն նոցա· յոյր սակս և նա յանուն նոցին միաստանեաց կի ամազոնեաց այնմանիկ կանանց՝ կոչեաց զնա Ամազոնիա· և զգետն՝ Գետ ամազոնեաց· յորմէ և Տն որ ձգի ասի և անուն գետոյն՝ կալաւ զանուն· Ուր և ընդարձակ է յոյժ և ունի խոր սահման ի հարաւոյ՝ զգետս մտելոց և ջրբղխացուց· յարևմտից՝ զգվիդան և զբերու· ի հիւսիսոյ՝ զգուանքն, որ կոչի և երկիր հաստատուն· իսկ յարևելից զպարսպիլիա և զԾովն հիւսիսային· և պարունակէ զամ մինչ երկրորդական գետս հարաւային ամերիկոյ· որք ձգին առ մարակնոն գետով, մինչև ի Ծովն հիւսիսային· ընդ նոսին և զկուբայնա, որ է ընդ նորս բերաբեր·

Անհամար գետք մեծամեծք և մանուանք ոտոգանեն զայս Տ· որք գրեթէ ամենին են վտակք որք խառնին ի մարակնոն կի ի գետն Ամազոնաց· մեծ շատախուզ հոչակաւոր և մի միայն ընդ ամ Տ· եւանէ ի բերբուց ի լաւ բիւրեղոյ լճէն, և հոսել ընդ հիւսիս ի մէջ երկուց քաղաքաց քորտիլեան լերանց մինչև ի սբ յովհաննէս ձորք, դառնայ ընդ արևելս· և յինքն ընկալեալ զանհամր վտակս ի հիւսիսոյ և ի հարաւոյ ընդարձակէ յոյժ· և բնութագրել իւր 5400 մղոնս յարեմտից յարևելս, գնայ անկանի ի Ծովն ատլանտեան առ հիւսիսային սահիմ ընդ բերանն՝ որոյ լայնութիւն է իւր 252 մղոն· և քաղցրացուցանէ զնուր Ծովուն իւր 240 մղոնաւ· Ընդհատք նր սրագ է և դառավիճ· ձորագետ նր լայն՝ յընդարձակագոյն տեղիս իւր 9 մղոն· իսկ յայլ տեղիս՝ սովորաբար 4 և փոքր ի շատէ· բայց յորժամ՝ յորդին չնուրք նր, զեղեալ արտաքս Ծովանայ և հեղեալ զբնկակաղ վայրս հարուստս ի տարածութ· և ծածկեալ զկղզիս փոխանակ զդիցս իւր· մերթ ընդ այս՝ և մերթ ընդ այն ձորոփոր ընթա-

Թացիէ, զոր ինքնին գործէ ի կակուղ գետնի անդ, ուր չիք բնաւ քար։ յերկուս և երեք տեղիս ամիսի և հասաքի ի մի անձուկ ձորոփոր, ջր ի փունկն մանր զարկայ, և ի փափախս։ Ջուր նր քաղցր է, այլ միշտ սղտոր։ և բարձեալ բերէ փայտս և ծառս. որք գժուարացուցանեն ընտարկուճ փոքրիկ նաւակաց. բերէ զինն տեսակս ձկանց առատս, և երկակենցաղ կենդանիս. ջր կոկորդիլոս, և կով ծովային, զոր տարև ունիմք առորագրել։

Իսկ այլ գլխաւոր գետք այսր Ծի՝ են Աէա գետն մեծ. որ հազորդի ջ օրինօք գետոյն մեծի որ ի գլխաւոր գետ ցամաքին. և ջ մարակնոտայ կիմ գետոյն ամազունեաց. զայսպիսի երիս մեծամեծ գետս հաղորդեալ ջ միմեանս չիք տեսանել այլոր ի հաճերն Ծի, որք գիւրացուցանեն յոյժ զնաւերքին վաճառականաւն այսց ջ արձակ Ծոց։

Բաբանաջինկ. զոր ոմանք կոչեն և Բաբայա։ Լշանէ ի պրասիլեոյ, և հոսէ ի Տարատոյ ջ հիւսիս, խառնի ի գետն ամազունեաց։

Մ ապէա, կիմ Մ ապէա։ Լշանէ ի գետաւազն մտեղոց, և գնայ մտանէ ի նոյն գետ ամազունեաց. ոչ և Բաբաջ որ լշանէ ի բերուայ. նոյնպս և ի հիւսիսոյ բզմ վտակք խառնին ի նմ, ոչ Նափոն, Իլ, Խոռոմ, և ն։

Ա յս Ծ անկանի ջ այրեցած գօտեաւ. ուստի և օդ նր ջերմ է՝ խոնաւ և մեսաւորապ կենաց՝ մնդ ի մերձակայ վայրս գետոյն ամազունեաց. ուր յաճախէ են յոյժ ազգի ազգի ձկունք և զեռունք միաւորապք յանհնարին վիշտ բնակչաց։ Իսկ երկիրն ջ մեծի մասին հարթածաւալ գաշտային և արգաւանդ յոյժ. բերէ պէսպէս բերս ինքնին առանց մարդկային խնամոց. ոչ գաւառվ, վանիլիա, կինամոն, մեխակ, աղանափաթլլա՝ որ է արմատ ինչ, անանաս, փտաւղ կիմ նուշ. ունի և ազգի ազգի խէժս և բալասանս աղնիւս, և փայտս գունագոյնս և պատուականս. ոչ ոսկնիազ, մայր փայտ, սանտալ փայտ, սբ անուշանէշ փայտ, կարմիր փայտ են. և զնչն խոտս բժշկականս, և ի պէտս ներկոյ։ Ա յժմ բերէ վայրենի են և ինքնին բուսանեն. բայց ունի և այլ բերս, զոր բերէ ի ձեռն մարդկային մշակութ. ջր խնձվէ, չաքար, որիզ, մնպացորէն, ոեխ, լեմոն, կիտրոն, նարինջ, և այլ պտուղս և արմտիս. այլև մեղր և մոմ։

Զ ատանին անգ և զնչն վայրենի կենդանիք. ջր ինձ կա-

կատաղիք և մեծամեծք ոչինչ ըՀատ յրնձուց ափրիկ կոյ · որք գժնդակ մարտ մղեն ըՀ կոկորդիլոսաց · կապիկք բաղմահատակաք՝ ոմանք մեծամեծք 'ի չափ մեծամեծ չանց, այլք փոքրիկք երբև գիւրդն · են և միջակաք Թաւամորթք և երկայնաձեռք · գլուխ նոյ փոքր է և քաւակուսի · և ականջք սրածայր ըՀ չանց և կատոռայ · որք կարի գժոռարաւ ընտելանան · այս տեսակ կապիկս ըՀ իմիք բերեն գիմանուն փոքրիկ առիւծուց , զոր յՕն ամագուհատաց կոչեն փինքէս · իսկ 'ի քաՀենայ կոչեն գամարինս · յատկութ են անգ օձք , և ճամպզք Թիշատուր սողնոց · և առաւել ՀՀ զամ չղիկներք մեծամեծք , որք ծծեն զարիւն ձիոց և ջորեաց և արջառոց , այլև մարդկան ևթէ 'ի քուն գտցեն զնոն , մինչև երբեմն վտանգիլ և դժեանս · պատմի Թէ 'ի տեղիս տեղիս ապառեցին զանասունս մեծամեծս · ի՛ր զարՀառս և գերիվարս , զոր քարտղիչք ոմանք տարեալ էին անդր և արձակիլ ՀՀ 'ի գաշտս առ 'ի բաղմանալ : են անգ և ճամ տեսակք Թռչնոց ամերիկոյ անՀամարք քաղցրագայնիք և գեղագիտակաք · ըՀ որս և այնպէս տեսակք Թռչնոցն Թռչակաց երփնագունք · յորս է տեսակ մի բաղարովին գեղնի , ունելով 'ի ծայրս Թևոց փոքր մի կանաչ · այլ ՀՀ տակաւ են :

Կոյնպես յատկաբեր են անդ և կոկորդիլոսք մեծամեծք ոչ միայն առ գետաւին ամագուհատաց , այլև առ այլ գետովք · յորս են ոմանք երկայն 20 ռանաչափ , որք 'ի ժամս յորդումն ջուրց տեսան երբեմն մտանել 'ի խրՀիմս բնակաց երկրին : Կշտաւոր են 'ի մէջ երկակենցաղ կենդանեաց այսր Ծի՛ և կովք ծովային · որք սիրտաց խօսելով չեն ըՀ ամ երկակենցաղ , զի ոչ երբէք բաղարովին ելանեն 'ի ջոյզ · այլ կացեալ 'ի ջուր ձագարին յեղերս գետոյն · երկայնուն նոյ երբեմն հասանէ 'ի 17 ռանաչափ , իսկ լայնուն նոյն 'ի 2 · ունին երկու Թևս մերձ 'ի գլուխն երկայնք 20 մատնաչափ , և երբեմն աւելի · որք են նոյ Թևք և ոտք որով լողան · իսկ ետք ունին և երկու սանիս մեծամեծս , որով գիւեցուցանեն զխոբիտս իւրեանց · աչք նոյ բաղարակ են և փոքրիկ յոյժ աՀմնևին անհամեմատ մեծութ մարմնոյն · ականջս և խորոտիքք ականջայ չեն մեծագոյն ՀՀ զծակ ասղան · միս նոյ և Հարկ նման է մսոյ և Հարկոյ որթուց կովուց մերոց :

Են 'ի գետ անդր ամագուհատաց և զանազան տեսակք կրիայից մեծամեծաց և մանուանց այնչափ, զի նՀ և

Եթէ բաւական էին ՚ի կերակուր համօրէն բնակչաց առ նովին գետով. եւ առատաւ ձկանց նէր այնչափ է, զի ՚ի յորգիլ ջուրց՝ և ՚ի ջերմային արտաքս՝ ընդ ձկամբ զնմ լինէր և զհանիւնս, ոչ միայն զայնս՝ որք են առ նովին գետով, այլև որք գտանին ՚ի հեռաւոր տեղիս, ցոր վայր ժամանեն ջուրք նէր. և ՚ի զկնանել ջուրցն անաչխատ որսան գնէր. գտանի ոմն և տեսակ մի մուռնիա ձկան, որ ամ իրօք նման է հնրկ մուռինէսի. այլ ուրի զմասնաւոր իմն յատկուի, զի թէ ոք մերձենայ ՚ի նա ձեռամբ կի գաւազանաւ, թմբրեցուցանէ զբազուկ նէր, և պիտանի ցաւ առնի։ Ընկէ՚ն առ ոսկի, կի գէթ մինչև ցայժմ ոչ գաւառ, և ոչ այլ ինչ մեծագ. ոչ և ոչ արգ ինչ քարի բնաւ ը բանականագ երկրին, ը որ հասի գեան

ամազունեաց մինչև ՚ի Ծուն։

Ջգեան ամազունեաց՝ ոչ և գՇն՝ զառաջինն յեւրոպայոց եգիտ նաւապետ ոմն ազանիայի վինչին յհոս ետնէգ փինդոն ՚ի 1500. և կոչեաց զնա մաքանոն. ապա ՚ի 1539 ֆրանչիսկոս օրէլլանայ նաւէղ ը քոքա վտակ որ խառնի ՚ի նափոն, և ՚ի նափոնայ մտնէ ՚ի մարանոն, նաւեաց յարեւմտից յարեւելս ը ընթացից գետոյն մինչև ցերեան նէր ցոսքն հիւսիս. ոյր որ է առ ասհմանօք կուայանայ ը հաշուի նէր միոնս երկրի 54։0. և կոչեաց զնա գետ ամազունեաց ՚ի քաշամարաիկ կանանց անուն, որոց պատահեցաւ ՚ի Ամնդին. ոչ ՚ի վեր անգր նչանակեցաք. այլ ամանք կոչեցին զնա գետ օրէլլանայ՝ յանուն նորին ֆրանչիսկոսի օրէլլանայ. բայց այժմ սովորաբար կոչի գետ ամազունեաց, կի մարանոն. յետ օրէլլանայ եմուտ յայս գետ պետրոս ուրսալայ ՚ի 1560. ապա ՚ի 1638 պետրոս դէքսէյայ փորթուգալացի՝ առաքեալ յիշխանէ անտի բարայ քղեբի որ ՚ի սպրասիլիա, նաւեաց ը այս գետ մինչև ՚ի առվրն, ուր նափոն վտակ խառնի ՚ի նմ. ուր մտեալ գնաց յետ, և ցամաքաւ եհաս ՚ի գվիդոն. այլ յետ ը գնա ընդհատան ժամանակ ՚ի նոյն գետ քարոզիչք յիսնակք յամին 1602. 1616. 1635. 1639. 1689. և 1691. և անխոնջ աշխատութեամբ ընտելացուցեալ զամենս ՚ի վերնէն և յանտանակնեցալ ժողովրդոց երկրին՝ որք մերկ շրջէին, և Թաթէական կեանս վարէին, որոյ դուռ հայթհայթելով զգաստան կենաց իւրեանց գտանցին ՚ի քո, և հիմնեցին զմիաբան կոչեցեալ ընտանի, որ ՚ի փոխանակ կի ՚ի նեղուցին մանգալիայ՝ ձգել ասլածի առ հիւսիսային եղերք գետոյն ամազունեաց

նեաց մինչև ցլորեատն գիքուկնացւոց. եւ ի առ հա-
րաւային եզերք մինչև ցեռավարի գետ, որոնս իբրև
834. յարևմտից յարևելս. ուր չինեցին զնոսին քնա-
կուեալս ի մէնս առանս. որոց առաջինն կոչեցաւ սէբ իգ-
նատիոս մայրաստաց. զոր և կառավարեին ըստ օրինակի
Հուսց հիմնելոց յինքեանց ի բարակավոյ, ի բերրու,
և ի դուդուման.

Ասյս ծայժմ ըստ մասին է ըստ երրորդ փորձուքարտոյ,
և ըստ մասին սպանիացւոց. ի բերանոյ գետոյն ա-
մազունեաց՝ մինչև ի բերան եռավարի գետոյն, որ է
իբր ըստ 308 ոստիճանաւս երկայնուն առ հարաւային
եզերք, և մինչև ցլորեատն գիքուկացւոց առ հիւ-
սիսային եզերք, է ի չէնս փորձուքարտոյ. իսկ
ծնացեալ մասն մինչև ի բերրու, է սպանիացւոց. բայց
ի ներքին կողմանս ծնին ըստ հիւսիս և ըստ հարաւ՝ գը-
տանին զնոսին ժղէրդք վայրենի ամն բիկացւոց ազատք.
ուր չեւս հասին եւրոպացիք: Իսկ գլխաւոր տեղիք
ամազունեաց ծին են հետեւեալքդ:

Լաւնա. որ թարգմանի լիճ: Ի առան փոքր և գըլ-
խաւոր տեղն սպանիացւոց յայսմ ծի առ ընդհ որ է
յարևելեան կողմն հարաւակայ, կիմ կուալաիվայ
գետոյն. ունի բնակիչս իբրև հիր մի, որք գրեթէ
առհասարակ ամենքիկացիք են. քրիստոնեայք՝ ըստ ըսեանք
դարձուցին ի քրս. բայց օդ նոր չէ այնչափ ինչ լաւ.
յորջորյն գլխաւոր տեղն սպանիացւոց, կիմ լաւ
ևս տեղ յեանդ՝ էր առանն կոչեցեալ սէ փրանչիսկոս
պրձեան. ուր նահատակ առաքելորդ քարոզչացն յեանդ.
այլ յետոյ քանդեցաւ տեղին այն, և ոչիկ նոր չինե-
ցաւ լոկ ուխտատեղի առանն:

Սէ յովհիս: Ի առան օմակվացւոց ամենքիկացւոց,
զորս յեանդ դարձուցին ի քրս. չինեալ ի ներ ի 1686
առ գետոյն ամազունեաց ի հրէական կողմն նոր. Թիւ
բնակչաց նոր էր իբր 600. այլ այժմ բազմացել են.
որք առ հարկ օմակվացիք են: Սէ որք ի սկզբան
մեզ յամերիկայ միով անուամբ Ակվացիք կոչեին,
բնակէին ի նահանջն ի կղզիս գետոյն ամազու-
նեաց. այլ այժմ ցրուեալ կան ի զանազան տեղիս, ոչ
միայն յծին ամազունեաց, այլ առ նափան, քալբա-
րայ, փուդումայո, և սնաս գետովք, այլև ի գա-
ւառն վենեցուէլայ ի ցամաքն ամերիկոյ. և յիբրա-
քանչիւր տեղեաց յորս բնակին՝ առեալ են գանուն:
Բնութ քաղցր են, հնար հեռերիմ առատաձեռն ու
ժեղ և քաջ պատերազմող. որք և յարաժամ պատերազմին ըստ
ընդհակայ վայրենի ազգաց. ուստի տարադէպ սովո-

բու-

բուն ինչ, զի ի ծնանիլ տղայոց, նոյն ժամայն սրընդեն զդէմս ներ ի մէջ երկուց նոցա բերանոցա. որով գլուխ նոյ ձեռնայ ի ձև եղջերական ծագի առ փարակ յառաջոյ և յետ կուսի. որով և զնչխին յայլ եամ ազգաց ամբիկացոց։

ՍԻ Խփնափիս, կամ Բնեվոխ։ Է աւան բնվացոց ի բր 30 կամ 33 մղոնաւ հեռի ի բերանոյ Նափոն վտակին որ մտանէ ի գետն ամազոնենաց. որ և է վերջին սահմ չխանց յամազոնենաց Ծի. զոյս սահմ հիմ նեցին նոքա և ըստձակեցին զչուռ նր առաւել ք 600 մղոնս, այլ ի 1710 աւուն փորթուքալք զմիծ մասն նր. բնակիչք նր կոչին բնվացիք. որք և խառնակալ են ի զնզն ցեղից և ժղղոց, յորոց ի բաքանչիւրն ունի զնաւաւոր լեզու. միծ մասն նց չև ևս ի գրձ ի քր, այլ կայ մնայ ի նախնի կռապաշտուն. ունին սկսուկս սովորութիս տարագնաս. սիրեն կռքաւել և սգնիլ որք և կանայք. այլ զարդք նց ծի ծաղկան են յոյժ և ոսկեզացուցիչ. զի ծակեն զունչս և զշրմունս և ցցեն ՚ի նմա սկսուկս ոսկեբս. նոյնպս և ՚ի բլթակ ականջաց՝ որք միծ են մինչև ցվեց կամ ևօթն մատնաչափ, գործեն ծակ միծ, և մեն ՚ի նմ փունջս խոտոց և ծաղկանց. հանդերձք նց հաւ զիւ պատն զաճեթոյս, իսկ ըստ այլ մատնց մարմոց բոլորովին մերկ չգիտեն. առաջական գործ նց է որսորդուն վայրենի երկոց և ձկան։

ՍԻ պօլա։ Է առաջին սեղն փորթուքալաց և քրոյզաց փորթուքալացի կարմելհատաց առ ամազոնենաց գետով մերձ ՚ի բերան եավարի գետոյն ՚ի հիւսիս օմակվացոց երբև ուղիղ աւուրբք հեռի ՚ի նախայիշատակէ սնի խնամիս քաղաքէ։

ՍԻ պէրա։ Աւան փոքր առ գետուն ամազոնենաց յարեւելեան կողմն սնոյն պօղոսի։

Քոսբի, կամ Կոսայբի։ Աւան փորթուքալաց, և վերջին սեղն ևօթն ժղղոց, զորս կարմելհատնք գաթոլիկն ՚ի քր առ ամազոնենաց գետով։

ԱՎՎԻա, և ՍԻ հրեպոփ։ Են երկու աւանք փորթուքալաց առ սեաւ գետով ՚ի հիւսիսահոգմն ամազոնենաց գետոյն։

Դաբոմա։ Ամրոց շինեալ ՚ի փորթուքալաց առ բերանով սեաւ գետոյն, յորմէ կալաւ և զանուն. փորթուքալացիք յաճախեն յոյժ ընդ սեաւ գետն, ուր գնեն բազմ մարդագերիս. փոքր մի ՚ի վայր ընդ բերանն, ընդ որ սեաւ վտակն մտանէ ՚ի գետն ամազոնենաց ՚ի հանդիպակաց կողմն ի բերան մատերա վտակին.

կին. որ եկանէ ՚ի բէրուսյ, և անցնէը ըզ ձեռն մըչ եցուց, մասանէ ՚ի գետն ամաղունեաց։

Փաւփա։ Ամրոց փորթուքալաց ՚ի հիւսիսակողմն գետոյն ամաղունեաց, ուր ձոր գետոյն անձկանայ ունելով չափաւոր գիրկս իբր 900. տեղատուէն և մակընթացութէն ծովու հասանէ մինչև ցայս տեղի, (Թէպէտ իբր 600 մղոնաւ հեռի է ՚ի ծովէ։

Դաբայաս, կամ Դօբէյաս։ Ամրոց փորթուքալաց ՚ի հարաւակողմն ամաղունեաց գետոյն մերձ ՚ի բերան համանուն գետոյ փոքր մի ըզ արևելս փոխադրեալ. գահանի առ նովաս և աւան փոքր չինեալ ՚ի ձեռնտուական ծով գուբերնամպարայ. բնակիչք նր գրեթէ բովանդակ իսլանեն ՚ի գաբերնամպացւոց. որք երկու գաղութք յիշ տիրեին պրասիլոյ. ուր պահի լեզու նոյ մինչև ցայսօր. գահանի առ առաս այն տեսակ կանաչ ջաղոյն քարանց, անուանեալ քար ամաղունեաց, որ յիշ ջաղոյն մեծարգի էր յոյժ սակս զօրուե, զոր ընծայէին նմ ըզեմ քարանց որք գոյանան ՚ի փամփուշտս մարդոյ և ընդգէմ վերնոտուե և կաթոնածոյ, ըստ ասելոյն. այս տեսակ քարի կարծր է յոյժ. յոր և երկաթի խարտոցք դժուարաւ ներգործեն. սակայն վայրենի ամերիկացիք ձևացուցանէին անտի պէսպս անասունս. գուցէ ունէին ՚ի նմանէ մէկ։

Բրինկ։ Ամրոց փորթուքալաց, և վտակ. զոր այլ Տագիրը կոչեն և Աբիսիանա. որ խառնի ՚ի գետն ամաղունեաց ՚ի հարաւոյ։ Աւ սովին վտակաւ գտանի աւան կոչեցեալ Դոսթոսանա։

Կաբրէբա։ Քաղաք փոքր փորթուքալաց ՚ի հարաւային կողմն ամաղունեաց գետոյն ՚ի գեղեցիկ և բարձրաւանդակ վայրի. ունի և ամրոց չինեալ ՚ի հռչակաւոցս յորժամ տիրէին ՚ի պրասիլիա. բոլոր ամերիկացիք որք անդ գահանին՝ են գերիք փորթուքալաց։ Քանի մի մղոնաւ հեռի ՚ի քաղաքէ ասահ յարևելեան կողմն առաջք ինչ եղեալ յամաղունեաց գետոյն, գործէ կղզի մեծ, կոչեցեալ կղզի սրբոյ Յովհաննու՝ կամ մարայոն։

Փաբա։ Ի ամրոց փոքր փորթուքալաց մաս առ փոքրիկ վտակ՝ որ մտանէ ՚ի գետն ամաղունեաց. ուր ունին փորթուքալք սահմանեալ զօրականս կարգեալ ՚ի պահպանութէ ամրոցին, և հրաղէնս ինչ։

Մափա։ Ամրոց փոքրիկ փորթուքալաց ՚ի հիւսիսակողմն գետոյն ամաղունեաց մերձ ՚ի բերան նր։ ՚Ի կողմանս յայսոսիկ մերձ առ ամաղունեաց ՚ն փոր-

Թուքաթայ, գնեն ունէք ի սպանիացւոց առ փարի. մէ լմիւ զբարձակ արուեստէ, զոր կոչեն Թիքրութի ասկեայ. քիչ աւելն Թէ գոանին անդ լերինք ի մաքուր ոսկեայ և յարծաթոյ և ի պատուական քարանց. նոյնպս և քիչ մի մեծ մասս կոչեցեալ բազմագոյ յոսկեայ, և յականց պատուականաց. և այլ սոցին նման իրք անչուրք. զոր ներկաւոր աներեւ կացիք հաւատացուցին սպանիացւոց առ ի ձգել զնա ի ներքին կողմանս երկրին անծանօթս, զի անդ յանեղանելի անտառս կորիցեն. սակայն այժմ չիք ոք որ հաւատս ընծայեսցէ այսպիսի յայտնի սուտոց առասպելեաց. որք ինքեանք ցուցանեն զսուտ իւրեանց. ունէք և զփարիմէ լիճն առասպելական հմարին. բայց այլք հաստատեն Թէ գոանի իրօք. զոր գնեն ի ներքոյ այրեացծ գօտւոյն քառակուսի լինն ձևով. աւելի քան 600 մղոնս չըշնապատ ունելով ։

Յօդ ա. Կուբանա ։

Կահանդ ըարձակ յոյժ կայ Ե. որ յարևելից սահմանի հիւսիսային ովկիանոսիւ. յարևմտից սեաւ գետոյն. ի հրոյ Ծաւն ամառնոցաց. իսկ ի հիւսիսոյ օրէնդր գետով. Թէպէտ զհիւսիսային սահման ներ գնեն հարուստ մի ըստաւ քի զօրիւ նոր գետն. ոմն եդեալ կայ և ի մերում Ծաղոցի կողմանցնէ որոշել. քիչ զայն մասն ներ որ ի ըստաւ սպանիացւոց միացուցանեն ըստաւքի իբր մասն ներ. և իրաւամբ՝ զի է ի ներքոյ փոխարքայի ներ ։ Ջայս նշանագիրեբոպացւոց զառաջինն եդեալ ալիսոնսոս ոյեսա սպանիացի, ըստ ամերիկոսի վեսբուչիոսի և ըստ յովհաննու բոզոյ. որք տեսին վեր ի վերոյ զբևելեայ մասն լինչ ներ, այլ ոչ կարացին առնել զնոցա գրիս ծանօթանալ լինչ զհանգամանսն երկրին. ապա ի հնոյէ համբաւոյ եթէ անդ է նախայիշատակեալ Ծն կայ Թիքրութին ոսկեայ, ամ ծովագերեայ աղնիք եւրոպիոյ սկսան գիմել անդր, առ ի լինել բաժանորդ այնր բազմագանձ Ծի ։ Նախ ըզայնս վայելեցոս բալբակ անգղնացի առնապարեայ հինսա անդր ի 1595. այլ ինչ ոչ գտեալ յորոց ակնածեալ, դարձաւ ետին. սակայն ի դառնալն իւրում յանդիման ։

հրատարակեաց զպատմութիւն իմն բոլորովին առասպելական. որ չարժէաց զբոլոր եւրոպիա։ Եւ մինչդեռ անդ պիտացիք զկնի սնդիկին ՚ի գիւտ այնր առասպելական ոսկիոյից Ծի ըստ մեծաց օրինոք գեաղ, գաղղիացիք զնոյն փորձ փորձէին ըստ մարակնան, կիր ընդ գետն ամազոնեաց. այլ իբրև սուտ ՚ի վեր հասին եմեկ խարեցան, ասիպեցան զտեղն առնուլ ՚ի քաւնա կղզի ՚ի 1635. և անդ հաստատել զնաւահանգիստն. ուր յետոյ ապաքէցան և այլ զինչն գաղթականք գաղղիացւոց նաև ՚ի նոյն իսկ փարեղ քեզբէ, և յայլ տեղեաց. որոց մեծ մասն կորեաւ ՚ի պէսպէս պատահարս, սակայն կարան հարուստ մի տարաժամանել երկիր ՚ի կուլանա. մանին անդ և հոլանտացիք. հանէք անտի զանգլիացիս. և յետ ք զնա սպանեալքեզ, և փորթուգալք։ Վայ մարթ է այժմ զնա մարդն կուլանա բաժանել ՚ի հինգ մասունս. ք ՚ի կուլանա սպանիացւոց, փորթուգալաց, գաղղիացւոց, հոլանտացւոց, և բուն բնակչաց նր։ Կուլանա փորթուգալաց ը մասին անկանի յՀն տանդուն, զորմէ խօսեցաք ՚ի վերոյ, և ը մասին ՚ի սրտսիլիա։ Վայ սա ունիմք խօսիլ միայն զկուլանայէ սպանիացւոց, գաղղիացւոց և հոլանտացւոց. զի այն մասն՝ որ դեռևս է ՚ի ձեռս բնիկ ամերիկացւոց, ամենևին անծանօթ է։

Կուլանա սպանիացւոց։

Կուլանա սպանիացւոց կիր լաւ ևս ասել կուլանա հնդկաց ձգի ՚ի հարաւակողմն օրինոքգետոյն, ունելով իւր սահման յայն կողմն զլինակս քարտզուղեց քրիստոնէական հաւատոց օրինոքայ որ ՚ի նոր կռանադա. յարևելից զկուլանա՝ հոլանտացւոց. ՚ի հիւսիսոյ՝ զգաբրա և զքուժանա ՚ի ձեռս. իսկ յարևմտից հասանէ մինչև ՚ի ծովն ագուադեան ՚ի ձեռն օրինոք գետոյն. որ է մի ՚ի մեծագոյն գետոց այսր Ծի. ելեալ ՚ի կողմանց Հնդկածին ընթանայ ը արևելեան հիւսիս, և մերձ ՚ի լիճն Քասիբբայ ամիսսին ՚ի ձոր անձուկ ը մեջ երկուց լերանց, ուր անհնարին առատական ընթացք նր. ապա ելեալ անտի ը դաշտ հարթածաւալ, ընդարձակի յոյժ ձոր նր, յորմէ յաձախ զեղուլ արտաքս ծաւալի գրեթէ ը բոլոր դեռն գործելով ՚ի նմա ճահիճս ագռաղուկս ծանահոտս. ապա գնայ անկանի ՚ի ծովն ը ինն ելից

բանս. յորոց մի միայն է ըստ որ հնար է նաւարկել, ունելով բաւական խորուն և լայնուն. որ և յայն սակս կոչի մեծ բերան օրէնեցւոյ։ Երկիր գաւառիս ցած է և ճահճաճաւտ, վտիտ և օդ նր յոռի և վնասակար կենաց. ուր ոչ կարեն տունկ եւ բոյսք ցորեաց և բնիկ ամբրիկացիք ոչ սակաւ տառապին. ոչ ըստ չգոհեալ պատկանաւոր տերոյ բնակուն, բնակ գաւառին 'ի վեր ծառոց չինել խրճիթս 'ի բնակուն ըստ օրինակի Թուրքաց։

Այս մասն այժմ պիտակաբար կոչի կուլանա սակ նիացւոց. զի Թէպէտ 'ի սկզբան հիմնել էին անդ սպանիացիք գաղթական և ամրոց կուլանա կոչեցեալ 'ի կղզեղ գործել յորինոք գետոյն, այլ ի ըստ երկոքին տերիցն եւս լքան անբնակ. իսկ այժմ 'ի հանրէն ջուռն բնակին զինքն ցեղք բնիկ ամբրիկացւոց. յորոց ոմանք գնձ 'ի քն 'ի ձեռն քարտուղեի Ֆրանչիսկեանց և յետոյ բնակին յերկու աւանս որք կոչին Սէ Ռոկս. որ է 'ի տեղւոջ հին կուլանայ. և Սէ անգել. աւան ամբրիկացւոց հաստատեալ ըստ քարտուղեի Ֆրանչիսկեանց։

Լուսանա գաղղիացւոց. և Վրաչնա։

Վրչի սա և գաղղիա ըստ գիշերահաւասարիւ, պարփակի 'ի մէջ մարդն և փինջն գետոյ, ըստ որում հաստատեցաւ 'ի զնէն գաշնադրեաւ. ունելով իւր սահման 'ի հիւսիսոյ զկուլանա հոլանտացւոց. իսկ 'ի հարաւոյ զՀուռն փորթնալացւոց։ Տարածութիւն նր 'ի ծովեզերս է իւր 300 մղոն. այլ Թիւ բնակչաց նր 'ի նեղքին կողմանս անյայտ է. իսկ 'ի ծովեզերս որ ծանօթ է, ըստ հաւանական հաշուի ոմանց հասանէ գրեթէ ցիներ հիր. որք բաժանեալ են յայլ և այլ ցեղս և ժողովս. յորս առաւել զօրաւորք են կալիւեցիք։ Ոմանք 'ի նախանձայոյզ ժրաջան քարոզչաց հռոմայականացան մանր 'ի մէջ այնց վայրենի ժողովոց. յանձն առեալ զամ վիշտս, այլև զվանդ կենաց. և աքանչելի երկայնմտութ զոմանս 'ի ժողովոց անտի բնաեւլացուցեալ. հասուն նոյ չինել գեօղս, և աւանս, և բնակիլ 'ի միասին. և հաշտեցուցին զնոս ըստ գաղղիացւոց՝ զորս մահմետական առեին։ Յորժամ կորուսին գաղղիացիք զբանտս, առաքեցին գաղղիական 12 հիրց բնակել 'ի կուլանա. այլ սա անկմտեալ և անկարգաւեալ կառավարեցաց իւրեանց կորեան ազգն յաղ-

յաղքատութիւնէ՝ ի սովէ՝ ի հիւանդութենէ, և չարաչար և ջահէլ ջահէլ մեռանին՝ ի յորդել ջուրցն։ Քանզի ծովեզերք ևր ըլ ամ տեղիս ցած են. վասն՝ ի բարձրանալն ծովուն, ծանկին՝ ի ջուրց ևր հարուստ մի տարածութիւն. նայեցա՝ ի գալ անձրևային եղանակի՝ յորում պրէլիէ անըհատ տեղան անձրևք յորդահոսք, գոլորշք և ձորք ևր առ հնրկ ծովանան, ուստի և հարկ է յայնժամ գիմել՝ ի բարձրագոյն տեղիս՝ որք վերծ են՝ ի ջուրցն հեղեղաց. վասն ըհանրապէս խօսելով բոլոր հրկիրն լճային է և գէշ. սակայն և այնպս օդ ևր չէ այնչափ ինչ յոռի և վնասակար կենաց, որչափ կարծի. այն զի այն յորդահոս անձրևք հարևաւոր իսկ են՝ ի մեղմել զոտպ այրեցած գօտւոյ, ըստ որում անկիէ կայ այս գետ։ Ունի և գետս բիշս և մեծամեծս, այլ չէ մարթ նաւարկել՝ ի նս. Քանզի՝ ի ծոցս նց գտանին ուրիք ուրիք ժայռք մեծամեծք՝ որք խափանեն ընաւարկութիւն։ Այդպիսք դժուարին է յոյժ և վտանգաւոր նաւել՝ ի ծովեզերս ևր՝ ոչ միայն սակս սրընթաց հոսման ջուրց ծովու, այլև վասն անհամար փոքրկի կղզեաց, որք են յերկրս ևր. և ասպատա տեղեաց և ցամաքաց, որք իբր 4-5 միլս ձգին՝ ի ծովն։ Այս գետ բովանդակ կայ միայ անգործ և անգործական. քանզի չունին այժմ գաղղիացիք անդ բնակութիւն, այլ միայն՝ ի քաներնս կղզին. զոր

յառաջիկայդ առորագրեցուք։

Քաննա, կամ՝ Քաննէ՝ ի հանդիպ կուբանայի գաղղիացւոց. չորքշտատ ևր է իբր 48 մղոն. իսկ հողերկրի ևր՝ ի վերին երեսս՝ իբր 2 ոտնաչափ թանձրութիւն է խառնակ ըստ սեաւ ասպղոյ, ուստի և կակուղ և քաղցրարմատ՝ ի ժակուելն. իսկ՝ ի ներքոյ է կաւ կարմիր, յորմէ մարթ է գործել աղիւս, և ա նօքա կաւեղէնս. այլ ներքին կողմանք կղզւոյն՝ բովանդակ ըճային են և ճահճախուտ և խոպան. միայն ծովեզերեայ կողմանք՝ որք բարձրացեալ են՝ ի փոքրիկ բլուրս, են մշակեալ. որք բերեն շաքար, իահվէ, գաւաոյ, լեզակ, բամբակ, և բոբիս, զոր տպանիա յիք կոչին Աքիօգէ. որ է կարմիր ներկ ինչ, զոր կարմին՝ ի տպոյդ մանուսրս ինչ ծառոյ, որ է սեփական բերք այսր կղզւոյ. ունի և արօտս, և ընտանի անասունս մեծամեծս և մանուսն. ևր արջառ ձի և ոչխար, եմ. նոյնպէ և փայտ՝ ի սկաս չինուածոց։ Ասի թէ՝ ի 1752 հանին գաղղիացիք՝ ի կղզւոյ սասի 260541 լիարէ բոբիս. 80363 շաքար. 17919 բամբակ. 26881 իահվէ. 91916 գաւաոյ. Նոյնպս

և ասխատակ ։ և այլ փայտս 'ի պէտս շինուածոց ։ իսկ եթէ ցանաքեցուցանէին զինձս և զմահիճս, և ճշակէին զբոլոր կղզին, լինէր մի յատուկ բազմարդիւն կղզեաց գաղղիացւոց ։ ըստ նմին և օդ նէր լաւ ևս լինէր, քանզի ոչ և այժմ լաւ ևս է, քանզի սկզբան անդ, յորժամ հասին նոքա անդր ։ Բնակիչք նէր 'ի 1769 էին 9338։ յորոց 1291 ազատք էին ։ կամ գաղղիացիք ։ իսկ 8047 դերիք ։ որոց գլխաւոր տեղիք են հետագայքդ ։

Քաղնա ։ Քաղաք և գլխաւոր տեղի բոլոր կղզւոյն ։ փոքր՝ այլ բարեշէն պարապատ և ամուր և ազնիւ նաւահանգստեան կղզւոյն ։ կառուցեալ յարևմտեան հիւսիսային ծագ նէր ։ ունի տունս աւելի քան զերկերիւրս ։ յորոց ոմանք կրկնայարկ են, իսկ այլք միայարկ ։ և երկու կամ երիս եկեղեցիս ։ հրապարակ մի գեղեցիկ ։ անկեանց մեծ ։ և այլ հինգ շինուածս գեղեցիկս ։ յորս երևելի են ատարանք իշխանին, և նուիրեալ պատուականն ։ և բերդ 'ի պաշտպանուն քաղքին և նաւահանգստի նէր ։ ուր գոնանի միշտ գունդ մի 300 քաջակիրթ զինուորաց՝ կարգեալ 'ի պաշտպանութիւն քաղքին և համօրէն կղզւոյն ։ այլ 'ի լինել հարկի՝ պարապան են ոչ միայն քաղքացիք, այլ և ոչք արուարձ բնակիչ՝ զէն առնուլ 'ի հրամանէն իշխանին ։ և անդ և առաւել գերբազոյն, որ գաւառ զամ գաւառատան բնակչաց, յորմէ չիք բողբոջն առ այլ առեան ։

Բնդր ։ Ազան և ժողովրդապետութիւն յարևելեան կողմն կղզւոյն 'ի հարաւոյ արևելից գնէնոյ ։

Մատուր ։ Գեօղ նոյնիգ յարևելեան կողմն առ բերա նով ուրայ գնացոյն ։

Մատուր ։ Ազան կամ գեօղ առ համանուն լերամբ յարևելեան կողմն կղզւոյն ։

Արեւդանա հալանդացւոց ։

Զգի յարևմտեան հիւսիսային կողմն գաղղիացւոց, 'ի հարաւոյ արևելից սպանիացւոց ։ տարաբծուն նէր 'ի ծովեզերս և երբ 210 մղոն ։ ունի գետս բազմս մեծամեծս և նաւարկելիս ։ օդ նէր ջերմ է և խոնաւ 'ի պնդուս յամառութիւն անձրևաց, ուստի և Թանձր և ինստակար կենաց ։ իսկ երկիրն ընդանրապէս լեռնային է, և ըստ մեծի մասին հեղհեղ 'ի ջուրց ։ բայց 'ի տեղիս տեղիս առ գետափամբք ունի ընտրական դաշտս բարձ-

բարձրացեալս և զերծս ի ջուրցն հեղեղաց, և քա-
ջաբերս. որք բերեն խաղվէ, գադաւել, վանիլևա,
բամբակ, շաքար, ծխախոտ ազնիւ, փայտ պլասի-
լեայ, մամ վայրի, ոչխար խիժ պատուճանաս. Եւն։
Ի 1768 միայն վճռեալն սուրինամ գետոյն պղտարերք
եաց 100 հիր լեպրկ բամբակ. 200 հիր գադաւել. 14
միլիան խաղվէ. 28 միլիոն և 600 հիր լեպրկ շաքար.
Թող զերս այլոց վիճակաց՝ զորս չէ մարթ այսոքա
որոշակի նշանակել։ Ամէն առ սահմանի խնամուելոցն
երկրին և օգտին՝ անհնարինս յանձնիլ են անդ պե-
պս ձանձք, և զեռունք ինասակարք առանձինք
արտարկեց. վիշ առ ի պաշտպանել զերս երկրի յա-
պականադործ զեռնոց անտի, հարկ է բնակեցն նը
անբաւ պատասխան յանձն առնուլ. յորմէ բիմ ան-
դամ անկանին ի ծանր ծանր հիւանդութիւնս երկա-
բաւևս և վտանգաւորս։

Վաճառականուն նը ծաղկիլ է և բարգաւաճ, զոր
առնէ ըստ հոլանտեայ. յորմէ այլ ինչ ոչ գնայ անդր՝
բայց միայն առաջին հարկաւորք մարդկային կենաց.
որ կերակուր, և հանգերձ, և զինչն գործիք. Քանի
մեծ մասն մեծատուն վաճառականաց հոլանտացւոց,
որք ունին ի կուբանա կալուածս ըստրձակս, ոչ բը-
նակին անդ առ յոտուելոն օգտին, այլ հեռուոիս.
ուստի միայն արք ստորին կարգի՝ և գործակալք
մեծատանց՝ գտանին անդ. որք տակաւուց պէտս
ունին, զի շատանան հարկաւորքն. իսկ յարտաքինոց
միայն անգղիացիք նոր ինկիզդեառայի, և ժէ ն դ
միացելոց առնեն առևտուրս ըստ հոլանտացւոց կու-
բանայի. բայց նոքա նը պարտական են տանիլ անդ
բաց յայլոց վաճառաց իւրեանց և երիվարս գոնէ
նպատակ, որչափ արք են ի նաւի անդ. ապա թէ
ոչ՝ ոչ ըստունին զնս ի նաւհնդեասս իւրեանց. իսկ ե-
թէ ոմանք յերիվարաց անտի սատակեսցին ի ճանչին,
պարտական են յուցանել զդէպս նոյն։ Ըստ ըստ կիներն
ի վը հոլանտացւոց կուբանայի եդիլ կայ պարտա-
ւորուն չտալ փոխարէն վաճառաց անգղիացւոց այլ
ինչ, բայց միայն օդն, և շաքար։ Բայց անգղիացիք
ի վերջին ժամս պարտաւորեցին զնս վճարել առ
ձեռն գրամս յերկրպահս մի ամ վաճառաց, զոր նախ
ստացեալ ձեռքն առաքէն անդ. զոր ականջ կա-
ռք յանձն առին հոլանտացիք, երկուցեալ ի բռնա-
զբաւել անգղիացւոց։ Ամէն սպեսիէք, թէ արդեօք
և այժմ զինչ բաժանելոյ ժ ն դ ի ներուն անդ-
նիայ, կայցէ այս օրինակ, թէ ոչ։

Ակիզքն հիմնարկուէ հոլանտացւոց ՚ի կուլտան եղեւ ՚ի 1640. զի ՚ի նմին ամի հանէծ անաթ զանգլիացիս, որք բնակէին առ սուրինամ գետով, (ուր յետոյն հիմնէ էին գաղղիացիք բնակուիս՝ եւսպս ինքնակամ ՚ի բաց Թողէ,) կալան զերկիրն՝ և նոյնժամայն հաստատեցին ՚ի հոլանտայ ընկերութիւն վաճառականաց վս մշակելոյ զերկիրն, և առնելոյ անդ առևտուրս. զոր և սկսան վայելել ՚ի գործ գնել. և առ սակաւ սակաւ շարձակեցին զտահմանս իւրեանց ՚ի խորանացեալ. Ծի անդ չունելով ուսանէք երկիւղ. զի բուն բնակիչք նր սակաւաթիւ էին և երկչոտ. որոց երկուցեալ յերծատց հոլանտացւոց, փախեան յանմատոյց լերինս և յանտառս, և հոլանտացիք անարգեսս ժառանգեցին զերկիրն նոյ. ՚ի 1762 էին ՚ի կուլտան հոլանտացւոց 4000 ազիսատկք կիս եւրոպացիք որոց մեծ մասն հոլանտացի էր. խոկ այլք գաղղիացիք փախստականք և խառնեալք ընդ հոլանտացիս. ոմանք եկեղեցականք կարգուբացք, և բազմութիւն հրէից, որոց շնորհէր ՚ի նմ ազատութիւն, մինչև կարօղ լինել մտանել և ՚ի կարգ իշխանաց և կառավարչաց երկրին. և ունէին անդ յայնժամ հոլանտացիք 425 վիճակս մշակեալս. յորս գործէին $4500 խաչիչկք ամբրկեցիք արծաթագին գերիք. ընդ որս անհնարին խառնել վարին տեարք նոյ. զի յորժամ գնեն զնս, նոյնժամայն դրոշմեն ՚ի վր ըստ եանց և բաղկաց նոյ հրաշեկ արծաթով զինիք իւրեանց՝ յորում քանդակէր կան առաջին տառք անձնաց, միրուելք, և տասվի իւրեանց. և վս դոյզն ինչ յանգանաց արեամբ չափ դան հարկանեն գնս. և երբեմն ևս կտտանաչ սպանանեն առաջի աչաց այլոց գերեաց յահ և յերկիւղ նոյ. յորս սակս ոչ հանդուրժել եղկելացն այսպիսի դժոխային լծոյ, միտս հնարս խորհին փախստական լինել ՚ի նոցէ. որք և գնացեալ ամրանան յամուրս անտառաց ապտակայ, և սարմանայ. ուր գտանին այժմ իբրև ժէ, կամ ժէ հիզբ ապստամբեալք, և կացուցանեն անդ զմանսաւոր հարկս տանել ՚ի գնչն վիճակս. զոր և հոլանտացիք ակամայ ձանային և շնորհեն իբր ազատս և ինքնագլուխս պրուելք, յորոց ոչ սակաւ երկիւղ կրեն, և յիրաւի. քանզի նոքա օր ըստ օրէ բազմանան անդ ՚ի ձեռն նորոգ փախստէից. և կարելի է թէ եկեսցէ ժամ, յորում խնդրեսցեն զվրէժ արեան իւրեանց ՚ի հոլանտացւոց։

Ասյս հաշանգ բովանդակ է ՚ի ձեռս ընկերութեց վա-

վանահայոց Հոլանտացւոց. Նոքա հաւատացին և պատրաստեցին զրօսիր նահանգն. ուր և պահեն մինչ դեռևս մի 1200 զօրաց կանոնաւորաց. որոց հոլովրդեան Թռչակ կէս մի՝ ի բնակչաց երկրին վճարի, և կէս մի յընկերութենէ անտի. և յայն սակս իշխանն առին ընկերութենէն՝ ի հաստատակուռ հոլանտացւոյն դնել հարկս և կապալս ի հաճոյից իւրեանց. վայ՝ ի վր տէմ վանահայոց՝ որք մուծանեն ի կուսանս հոգևոր հայոց, եդին մաքսս ծանուցեալ յոյժ. և ոմանք ի վր գերեալ ափրկեցուց, զոր ասեն անգ՝ ի վանսն. և ի վր համօրէն բնակչաց երկրին սուկ սակաւ և սեաղ եգան գլխահարկք յեռակնեկ և՝ ի վեր. զոր ի հնոյ օրինաց չէր մարթի գնել, եթէ ոչ՝ ի վր նոյ՝ որք կարօղ են գործել և չահիլ. իսկ որք առ անյոյս ապահովեն եգին և՝ ի վր անկարօղ տղայոց. միայն օտարականք վերծ են՝ ի գլխահար. կաց սասի. բայց և նոքա եթէ բնակեսցին անդ ի սմա տան, համարին բնակ, և պարտաւորին վճարել զգլխահարկս : Նոյնպէս և՝ ի վր տէմ ներքին փոքրկի առևտրութեց եգիլ կան կապալք. նաև յեանին արհեստաւորն որ առօրեայ աշխատութեամբ ապրին, պարտական է երդմամբ ցուցանել զոր ինչ չահի յատուն. սոքա ևս ի համեմատուն չահուց, դեղի և՝ ի վր նոր հարկ, բաց՝ ի գլխահարկէն. և այսպէս ընկերութեն այնոքիկ չահին առևտուր յոյժ յոյժ, ի զոր ծախեն՝ ի պէտս երկրին. զոր և բաժանեն ի մէջ իւրեանց :

Զայս նահանգ մարթի է բաժանել յերիս գլուխ. ի երից գլխաւոր գետոց նոր՝ առ որովք հիմնեալ կան բնակութիք հոլանտացւոց. որք են Սուրիամ. Պէրդիէ. և Էմդուէն. որոց գլխաւոր ազգիք են հետագայքդ :

Բաթաւապէր : Գլխաւոր քաղաք համօրէն կուսանայն հոլանտացւոց. փոքր՝ այլ բարեչէն և բազմամարդ, առ աւրինամ գետով՝ ի գեղազեղարձ վայրի. հիմնեալ զանաչինն՝ ի գաղղիացւոց՝ ի 1640. և տայս անցեալ՝ ի ձեռս անգղիացւոց. որք՝ ի 1660 բնակեցուցին անդ հաստատուն մի ժողովրդեան. այլ յետոյ վանեալ զնոն անտի հոլանտացւոց, ինքեանք կալան զքաղաքն և զզօրսը ջղջակայ վիճակ նոր : Բայ ժանի՝ ի վերին՝ և՝ ի սաորին. տունք նր թէպէտ փայտակերտ են խառն ընդ թրծեալ աղիւսոյ՝ զոր յերբոպիոյ տարան անդ, այլ վայելուչ են և պատշաճական բնակարան. անդ է աշխատ կուսակալ

խնամին հաճիրէն կոչանայի հոլանտացւոց, և գլխաւոր առեան նէր. ունի նաւահանգիստ պատուական իբր 15 մղոն հեռի 'ի Ծովէ. բաւական ամրացուցեալ, որք գնան անդ 'ի բառնալ զվաճառս նէր. որոյ գլխաւոր վաճառք են բամպակ, խահվէ, գագաւոյ, վանիլիա, փայտ ազարիչոյ, ազդեւ ազդեւ խիժք պատուական. և ն։

Յայսմ գաւառի առ սուրինամ, քոմիքվինէ, և քողգիքայ գետովք գտանին ղանղան բնակուիք, կիր գետոյք հոլանտացւոց, և գաղղիացւոց փախատական, և ասան մի հրէից։ Ապրեն երկու ամիսոյք. մի առ սուրինամ գետով. և կոչի Զելանտա. և միւս ևս առ քոմիքվինաւ՝ անուանեալ Սոէլտէյէ, կիր

Սոէվէյէ։

Պէրպիս։ Գլխաւոր տեղի համանուն գաւառի. հիմնեալ 'ի 1732 'ի հոլանտացւոց առ համանուն գետով, որոյ բերան ընդ որ մտանէ 'ի Ծովն՝ է լայն իբր 1000 քայլ. իսկ խորուն նէր 9. 10 ոտնաչափ. ունի և ամրոց ուր նստի քաղաքապետն պաշտպանելոյ 'ի սահմանաւ զօրաց. այլ քաղաքն փոքր է և անշուք. և բնակիչք նէր սակաւք. որոց գլխաւոր վաճառք են բամպակ և շաքար։ 'ի 1763 մեծ ապստամբութիւն յարուցին ասա ափրիկեցի գերիք, այլ զինի ամի միոյ անդրէն խաղաղացան։

Ինֆոնիկ։ Փղիք փոքր և անշուք առ համանուն գետով. որ մեծ է ընդ զայլ ամ գետս կուրանայի հոլանտացւոց. և ընդ վերջին գիտողութ զոր արարին 'ի 1745, եւանէ 'ի փարիմա լճէն. առ եղերբք նէր լի են անտառք մեծամեծք. ուր կան որջեակաբ բազմութ վայրենի ամերիկացւոց. որք որսորդութ ընդ գարմանեն դիւանս իւրեանց. և են գազանք բարոյք և մարդակերք, և բոլորովին մերկ չքնին արք և կանայք նէք։ Իսկ կաքաւիք հոլանտացւոց են 'ի Ծովեզերեայ տեղիս, և 'ի չորեակայս մասից գետոյն. ուր վճակեն շաքար, և ծխախոտ։ Ընդ և և նաւահանգիստ քաղաքին, պաշտպանել 'ի հոլանդ երիւք փոքրիկ կղզեաք։

'Ս՞ր Ֆրանչիսքոս։ Ի քիլ փոքր առ բամարան գեղ. ասէ 'ի հիւանդասէրն բարեմասիրութեան։

Ը. Շ. ԽՍ. ԲՐ. ԺՈ.

ԳՐԱՍԻՒՆ

Ա. Դէր. Թիւ ԲՆալաց. Ե Գէտ Պատմիչ.

Զարագրէ այս Ծղրովանդակ արեւելեան երկիրն հարաւային ամերիկոյ սկսէ՛ի հասրիածէն, մինչև գրեթէ ց35 աստիճ՚ հարաւային լայնուէ. իսկ ըստ երկայնութե, յո յարեւմտից յարեւելս՝ յերաձակագոյն տեղիս պատուհակէ գտարածութե 17 աստիճանաց. յո՛ի ց328 աստիճանի, մինչև ց345. ունելով իւր սահման յարեւմտից զՅն ամազոնեակաց, և զբարակվայ. իսկ յայլ ամ կողմանց շրջապատէ՛ն յագլանգեանն ովկիանոսէ: Սա ըստ զայլ ամ ցամաքամերիկոյ է առաւել մեծաւոր մերձս կիսագնոյ. զի 1200 մղոնաւ և եթէ հեռի է՛ի ծովեզերեայց սփրիկոյ ուղիղ գծիս: Իսկ Թիւ բնակչաց նր Թիւ պէտ առ համեմատութե շրջակաւորէ երկրին սակաւ է, սակայն և մի է յաւելել բնմամարդ. Ծաց հրեային ամերիկոյ. զի լոկ եւրոպացիք ըստ հաշուի ոմանց, հասանեն ց600 հազար. նոյնպէս և սփրիկեցի գերիք բնմ են յոյժ, բայց չէ յայս Թիւ նց. սոյն և վայրենի ամերիկացւոց բուն բնակչաց նր. զոմանս ամենեւեան՛ի միասին առեալ, հաւանական է ասել ոմանք Թէ՝ լիքոյր պրասիլիայ ոչ գտանի աւելի, քան երկու միլիոն բնակիչք:

Ոմանք բնմ գետս մեծամեծս և մանուանս, որոց գրիւսաւորք են այսոքիկ: Բրազոգէնն, զոր ոմանք փարանայա կոչեն, որ Թոռի վրիպակ. քանզի փարանայա գետն յորմէ առնու զանուն իւրեան՝ զոր ոմանդանէ յարեւմտից, ընթանայ յարեւելս, և մտանէ՛ի Ծովին ագլանդեան. իսկ բարանագինէ՛ի հարաւոյ հասի ըստ հիւսիս աւելի քան հինգ մղոն, և գնայ խառնի՛ի գետն ամազոնեակաց: Դոսպանբէնս. է վտակ մեծ, որ նոյնպս՛ի հարաւոյ ընթացէ՛ի հիւսիս և յինքն ընկալեալ զարակվայ, որ է մի՛ի մեծամեծ վտակաց պրասիլիոյ, գնայ մտանէ՛ի գետն ամազոնեակաց: Ո-բոլիւա. որ յետոյ փոխէ զանուն, կոչի գետ սիմն ֆրանցիսկոսեանն՛ի նեղքէն կողմանց պրասիլիոյ, և հասէ հարուստ մի՛ի հարաւոյ ըստ արեւելեան հիւսիս,

ոխս, գառնայ ըստ սրեւելս, և անկանի ի ծովն ազ-
ւանդեան։ Երեւելի են և երկու դեռաբ՝ որք կոչին
Գէպ սրտակի. և Գէպ դալոյր. ոչ և Սաթոռս. Իսա-
Բոթորս. և Մանի. որք միացեալ ի միասին՝ ըստ մի
բերան մատանեն ի ծովն Հանդէպ կղզոյն Մարակ-
նոնայ։

ԸՍ. Օր, և Բնդ Պրասիլիոյ.

Պրասիլիա Թէպէտ անկանի ի մէջ այրեցած գօտ-
ւոյն, սակայն օդ նր քաղցր է և բարեխառն
յոյժ և առողջարար. բնակիչք նր քաջառողջ և
երկայնակեացք. իսկ երիվրն՝ ըստ մասին լեռնային,
և ըստ մասին դաշտային և բարեբեր. բերէ մուռ
ցորեն, բամբակ ազնիւ և նուրբ. որպէսիցէ բամ-
բակէ գործած անդրկոյ և գերմանկայի են ի բամ-
բակէ պրասիլիոյ. Ծխախոտ, շաքար առատ և ազնիւ
յոյժ. որով փորձուքքն յայտնի սակս առատա-
գանձ անբաւս, յորժամ շաքարի գործարանք ֆրանսը-
պաց որ յամերիկա՝ խափանեցան ի պատճառս խռո-
վմանէ իւրեանց. բերէ և բզմաւեսակ պտուղս պատ-
ուականս. և զնոսն բոլոս պիտանիս ի դեղորայս.
յորս երեւելի է իխիքագվանա. որ է աբրմն ինչ
դեղ ազդու ըստ ամենայնս ախտից. և մինդ ըստ-
թանչից. Ընկն և ոզնոյն անաստս՝ զորոց ղեկայս
ի կիր արկանեն ի ներկս. յորս անուանի է փայտն
պրասիլիոյ, որով ներկեն ի գոյն կարմիր. Ծառն
առվօրաբար բարձրանայ ի չափ մ.ըոց կանգնաց, և
ի նմանէնս բազմանիւղ. տերևք նր բազմորակ են փոք-
րիկ և գեղեցիկ կանաչ. իսկ բունն առվօրաբար թիւ-
րամեծք ոստալից և կարծր, ուստի և գծուարաստաչ.
կեղևն Թանձր յոյժ. և ծաղիկն կարմիր և անուշա-
հոտ. այս ծառ բուսանի յանկղճին և յայտառաժուռ
տեղիս. որ և գոսանի գրեթէ յամ ՚ձեռս պրասիլիոյ.
այլ առաւել յաճախ է ի ֆէրնամպուք, մեծ ի շրջ-
քակայ վիճակին օլինդայի, որ է գլխաւոր տեղի նր:
Ի անդ և այլ տեսակ մի ծառոյ անուանեալ քոփայ-
սա՝ կիր քոփահաս. յորմէ ի հերձուածէ զկիսիս նր
բղխէ իւղ մաքուր, զոր կոչեն իւղ կիր բալասան
քոփայսայ։

Գոսանին անդ և բուլք ոսկւոյ և արծաթոյ՝ յորս
ի սկզբան անդ բնդմ եռանդեամբ և տաժանմամբ
գործէին փորձուքքն զկնի տիրելոյ նոյն պրասիլիոյ.
այլ տեսեալ թէ չեն այնչափ ինչ առատաբեր և շա-
հա-

հաւէտ, սկսան ըզ օրինակի բանն ամբրիկացւոց՝ ի խնդիր լինել ոսկւոյ ի գետս ի մէջ աւազոյ. յոր ծառայեցուցանեն զափրիկեցի գերիս իւրեանց ի լուանալ, և յորոշել զոսկին յաւազոյ և ի ալմոյ. բայց և զբովս ոչ լքեին խոպան։ Ուստի ըզ հաւատնական հաշուէն սմանց բոլոր ոսկին որ ամի ամի ելանէ՝ ի բովս և՝ ի գետսդ պրասիլիոյ, հասանէ իբր 70 հիւր քսակ ղրչի։ Այլ առաւել մեծագոյն գանձք պրասիլիոյ՝ են հանք պատուականաց անդամանդ

ի հելեսս սկսանց, որք ըզ պատահման գտան։ Քանզի մինչդեռ սմանք յափրիկեցի գերեաց խնդրէին ոսկի՝ ի փրտիեան լերինս, առեալ գտանէին մանր քարինս փայլուկս. զոր հերկ խիճ կարծէլով՝ ի բաց ընկենուին ըզ այլոց քարանց. այլ սմանք՝ ի փորձ առեալ վերակացուց նոցն որք առեղեակ էին հանքային իրաց, հաւաքեցին՝ ի քարանց անտի ոչ սակաւս. զոր և ցուցին պետրոսի այլմէյսայ, որ էր կարգեալ հանրական ատենիկան՝ ի վերայ հանքից. սա գնացեալ էր երբեմն՝ ի կուբայ, և տեսեալ էր անդ անդրծ անդամանդս. վասն՝ ի կարծիս անկաս, թէ գուցէ և այն քարինք իցեն անդամանդք. ուստի և վերնակի ծանոյց զերան արքային փորձուքարաց. իսկ նա՝ ի 1730 ետ տանիլ՝ ի հրամանս քանի մի՝ ի քարանց անտի ցուցանել քաջահմուտ ականագործաց հոլանտացւոց. որք միաբան հաստատեցին թէ են ճշմարիտ անդամանդք։ Այս լուր իբրև եհաս՝ ի պրասիլիա, փորձուքարքն որք ելին անդ՝ թողեալ զայլ գործս իւրեանց, եղեն՝ ի խնդիր այնց քարանց. և՝ ի փոքր ժամի այնչափ հաւաքեցին, զի առաջին նահանգէսն որ ել՝ ի պրասիլիոյ զինն այսր ծանոյ թուեն, եթէ յեւրոպիա 10146 ունկի կշռով՝ ի քարանց անտի. որով նոյնժամայն անկաս յարդ և գին

անդամանդ ականց։

Այլ թէպետն փորձուքարքն կամեցեալ անդրէն դարձուցանել զառաջին յարդ նոր, խորհեցան հնարս՝ ի խափանել զդաճախուելն. վասն որոյ հանքն պրասիլիոյ ուստի ելանէին այն քարինք, եւս միւսմ ընկերեալ վաճառականաց՝ արքելեալ այլոց այնչ ըզ պատժալ գլխապարտուն խնդրել՝ ի պրասիլիա և վաճառել՝ ի քարանց անտի. և առ հեռացուցանելոյ զնմա առնել՝ ի գործել ըզդէմ այսմ արքունի հրամանի, հրաման ետ քանդել զնա քնակուելս, որք գտանէին՝ ի մերձակայ վայրս այնց մեծագանձ հանքաց. որով առեալն այն իբրև 300 մլուանաւ տարածուէ

եղև անապատ անբնակ և ամայի. զի չկաք այժմ անդ այլ ինչ, բայց միայն գետ մի մեծ՝ յորում գործակալք և ձեր ընկերուձն քնակին և գերիք նշ. բայց և ընկերուձն պատուհիրեաց, չձեռնասունանել յայն գործ աւելի քան զ600 գերիս. ասկայն կետոյ Թուլցոյց զայս խաւուն. շնորհակալ նմ՝ ի գործ արկանել որչափ և կամի. այլ ըստ սովին պայմանաւ, զի ամ իւրաքանչիւր այր վճարեսցէ յարքունիս իբր 1000 զրշ. նաև զամ ակունս որք անցանեն զտահմանաւորս իմն ջուր՝ ընդ ելեկան ուխտականաց։ Ըստ բնմ մեծամեծ անդամանդ ակունք առաքեցան ի պրասիլիոյ առ արքայն փորթուգալաց. յորս անուանի է միևն՝ որ կշռէ 1680 քրաթ. քր 12 ունկի և կէս. քր ունկւոյ գաղղիացւոց. ասկայն բնմ՝ որք հմուտ են ի ծանօթութիւն ականց, տարակուսին ի վր նր թէ իցէ չքմարիտ անդամանդ, այլ համարին զայն առագաստ. Թէպէտ անգլիացի ոմն եղ նմ գին 448 միլիոն ոսկի. բայց այս գին առաւել եղելոյ ըստ բնմ է, քր Թէ իրական. այն զի յայտնի իսկ է, զի անդամանդք պրասիլիոյ Թէպէտ առաւել ապիտակ են քր զանդամանդս արևելեան հնդկաց, բայց չեն այնչափ կուռ, և ոչ այնպէս լուսափայլ և գեղեցիկ, ըստ հնդկայինքն. վայ և յարդ նշ և գին առորին է։

Ը. Բարք և սովորութիւնք Պրասիլիոյ։

Յորժամ փորթուգալք հասին ի պրասիլիա, գտին ի նմ ժողովուրդ բնմ բաժանեալ ի ազգս և ի ցեղս. որք քր մեծի մասին չունէին բնակ և հաղորդեալ իսկ քր միմեանս. զի ոմանք բնակէին յանտառս զօրէն գազանաց. այլք Թափառէին ի դաշտս առ եղերս դետոց. ասկաւք էին որք ունէին ուրեք հաստատուն բնակութիւն։ Գովասուր ազգք նշ էին Գոբինամպոյիս, կամ Գոէրինամպոյիս. Գոբոյոյիս և Գոբիգնեյիս. յորոց ոմանք ցեղք ի ձեռն ժրաջան քարոզչացն յանկանց գաղթան ի քր. իսկ այլք առ հնոյ կան միտն ի նախնի կռապաշտութիւն. և քր այլոց վայրենի ամերիկացւոց վարեն կեանս Թափառականս։ Աք քհաներացն միջահասակ են մարմնով. քաղաքավարք և երկայնակեաց. զի բնմ ժամանեն ի հասակ հարիւր ամաց՝ և աւելի. որք ուր ուրեմն հիւանդանան, բայց ոչ են այնչափ ուժեղ. յանկարծ գրեթէ բոլորովին մերկ չերկնին, այլ այժմ զինի առնելոյ նշ հաղորդեալ քր փորթուգ-

քաց

քաղաց, կիսով չափ ծածկին զմարմին իւրեանց, վարուք կանանց երկայն են յոյժ. իսկ արանց ըստ հասակաւին՝ կարճ յոյժ. գաղանաբարոյք են, և բնիկք՝ ինչ մարգագէտքը. բայց ոչ ատեն զմիմեանս ուխտ, այլ միայն զորս ըմբռնեն՝ ի պատերազմի, ոչ կարծեմ առ՝ ի յաղուրդ գաղանային քինախնդրութեան։ Սակաւ ինչ ձիովք են ազգն, նետ, և մահակաւք, յոյնեալ փայտ. իսկ գործ նոցա է ձկնորսուն՝ ի գետս, և որսորդութիւն վայրի գոյից առանց Թռչնոց, և կաքաւէ, առ որ մոլեկ են յոյժ. որ հնարք է նմա ամենայն վայրենի ազգաց։ Ընդունին երկրագործութիւն, և ոչ այլ ինչ արհեստս, ոչ օրինս, ոչ դպրութիւն, և ոչ իշխան հրամանատար. այլ ամէն վարեն ազատ և ինքնագլուխ կեանս. միայն՝ ի ժամս պատերազմի կացուցանեն ինքեանց զօրավար և առաջնորդ զմի ումն՝ որ ըստնդոյն է և քաջասիրտ՝ ի մէջ նոցա։ Գրեթէ ամ ցեղք՝ ի զնէն ընդուս խօսին. այլ երևի թէ արմատ ամէն նոյն է. հնչմամբք և ևթ զնչելն. բայց՝ ի մէջ ամէն առաւել տարածեալ է լեզուն դիբենամպացւոց։

ՃԲ. ՀԱՆԴ, գետ, և բաժանումն Պրոկղիոյ։

Այս ըստ ձախակողմ ծ զառաջինն յեզրոպացւոց եգիտ պետրոս ալվարէզ քահանայ նաւապետ փորթուգալացի. սա՝ ի նաւել ըստ հաւահանդիսի Քրոսի՝ ի հրճուանգանն քարեխաչաց՝ հեռացեալ՝ ի ծովեզերք, եայց ափրիկէ, զի մի անկեալ՝ ի վտանգաւոր յորձանուտս, որք յամառ են յեզերս ափրիկէ, և առ դիբադոն ուղղէլոյ զընթացս յայն հրճուանգան բարեխչաց, եառս յարեւմուտս կողմն ըստ արեգակ ցամաք երկիր, ըստ որ լցաւ հեացմամբ. ապա՝ ի յառնել առաւակաչունչ հնձակ հողմոց, ասիոյեցաւ դիմել՝ ի ծովեզերս այնր ցամաքի. ուր եգիտ հաւահանդիսս պատուական առ ՝ ՝ առաքեանսն հարաւային լեզուն, զոր կոչեաց Լաւահանդիսք ազգ. և եղեալ՝ ի ցամաք՝ կալաւ զերկիրն յանուն արքային փորթուգալայ, և անուանեաց զնա Սբ խաչ. որ յետոյ խափանեցաւ. և զինչ նր սովորութ հաստատեցաւ Պրոկղիայ անուն՝ ի պատճառ ազնիւ փայտին՝ անուանի պրասիլիոյ ծանուցելոյ. որ՝ ի սկզբան անդ յայս եւրոպացւոց էր համարիլ առաւել պատուական և մեծագին բերք այսր ՃՆ. Թէպէտ ոսկիք յանուանէ ՃՆ զինչոյն կոչեցեալ հնդկին Պրոկղիա։

զոր բազմեք մերժէ հաճելեալս։ Ապա գիւտ պրասիլեայ յերկ յաւարտէ՝ ընդարձակ կարծի լինել՝ ի 1501։ Զնա այնարկի ընդ բիմ ժամս անփոյթ արարին փոքր ինչ բազում զգրասիլեաս, կարծելով թէ չիք անդ ոչ ոսկի, ոչ արծաթ, և ոչ այլ ինչ ազնիւ բերք. ուստի ընդ ամս յորում եղև այն՝ սեղի սպառանաց նոցա. զի անդ տարագրելին զառաջնում և զյանդգնագոյն ընդ իմ կրծին, որոց յանցանք չէին գլխատարժանի արժանի. այլ նոքա ոչինչ չինուն գործելոյն անդ։

Ապա սկսին ամաց բազմաց առաքեցաս անդր՝ ի լինել պոռտկի գազիական, և գտանդ մի զբրաց ընդ առաջնորդս սուզցին. նա չինեաց զընդ, որ յետոյ եղև գլխաւոր սեղի համբերին պրասիլեոյ, և զայլ ևս սեղս. այլ գլխաւոր չինուելն երկրին և հաստատուն փորձուբալաց ի պրասիլեա, եղև ի ձեռն քարոզչացն Յիսուսի. որք անբաւ ստուգապանօք և աքանչելի երկայնմտութիւ զգիմ ցեղս ի վայրենի պրասիլեացոց անտի ընտրեացուցին և հաշտեցուցին ընդ փորձուբալաց. զորս պրասիլեացիք մեծաւչափ աստէն ասկս գծնդակ գնացից նոցա և բռնութեց. և զյոլովս ևս գարձուցին ի քրիստոնէութիւն. և հոգատակեցուցին փորձուբալաց. զորս Տարկ էր կիմ պարաեր, կիմ խաղաս եղծանել, առ ի կարօղ լինել տիրելոյ երկրի նոցա, որ ապաքէն գժուարին էր, և չասացից թէ անկարելի. ասկայն գրեթէ ստանց պատճառի հրդեհանց, լոկ ասելոցն քարոզչացն խաղաղութիւ կալան փորձուբալացիք զսկի ընդ ընդարձակ ծ. ուր և հիմ նեցին ընդ բիմ քահանի յիւրեաս ծովս. և կային անդ յաճախով և յանդորրու, չունելով ուստեք երկիւղ. զի ման ինչ ի վայրենի ազանց գրեթէ հատակել էին նոցա. իսկ այլք սերով էին ընդ նոս։

Այլ ի 1624 եկին հոգևնատացիք, և կալան զսբ փրկիչ մայրաքղքն փորձուբալաց ի պրասիլեա. ուր նախ յայնժամ աբբեղա միքայել դէքսէ կրա. որ առաջնորդել 1500 փորձուբալացի զբրաց, ետ պատճարել զընդն, և քաջուբ դիմամարտիլ ընդ իմ հոգևնատացոց, մինչև հասին 26 նաւք ի փորձուբալայ լի զբրաք և նպարակօք. ընդ որս և գտանդ մի սպանեացի զբրաց՝ տուեալ ի ընդ փիլեպոսէ ալքայէ, որ ընդ այն ժամս տիրէր և փորձուբալայ. յայսպիսի բուռն զբրուէ զարհուրեալ հոգևնատացոց, խնդրեցին հաշտութիւ, և ետուն գարձուցան յերբորէիա։ ի 1630 գրեալ եղեն հոգևնատացիք ի վր պրասիլեոյ 46 պաշտպանական նաւուք առաջնորդութ ծովակալ իշխանին

նին ենրիկոսի լանգայ • և հասել ՚ի Քիւրնանուք • որ է ու ՚ի գլխաւոր վաճառատեաց պրաստիլոյ, առնին զնա յետ ընկերացն և բռնեն պահպանց • կալան ըզ նմին և զայլ տեղիս • ապա ՚ի վեր հասեալ հաւատարմն մաքրեսիա նահապետն, խոստանայ զամ շահ և զդուստ փրկութեամբ • և առաքել ըզ զկէսն կալուածոյ նոյ նիղ որ ՚ի պրասիլիա՝ էարկ ըզ տրուբ հիմնուել հոլանտացւոց : Ա՚յլ խոտորին՚ որ ՚ի 1640 անկաւ ՚ի փրկութեամբ • յորում առնին պրահանցիոյ բարձ բացաւ յանկոն Թիւրուել փրկութեամբ • փոխեցաց զկնան • ըզկն մինչ անաւ զկնի՝ նորագտակ արքայն արարել հաշտուել ըզ հնդկուէ հոլանտացւոց, յետ կռուելոյ մաբրեսիոս եղեանն, որում և խաղաղացաւ երկիրն առ Ժամ մի • ապա վերադարձ գնեցաւ մարա ՚ի պրասիլիա ՚ի մէջ փրկութեամբ և հոլանտացւոց • և զկնի զնդն անցից՝ ՚ի 1654 փրկութեամբ խոտոր վանեցին անտի զհոլանտացիս • և ՚ի 1661 հաշտուել արարել ըզ հոլանտացւոց, հասատանցան ՚ի ժառանգուել պրասիլոյ • տուեալ հնդկուէ հոլանտացւոց իբր 5 միլիոն դնդ :

Եւ այնուհետև բոլոր պրասիլիա կայ ծայ ՚ի ձեռս փրկութեամբ • զոր բաժանեցին ՚ի 15 գաւառ • որք են Պարայ ամ սբեց • Բարա • Մարանհոն • Սէարա • Մինաս գէնս • Փարայպա • Ղուամարտա • Քիւրնամբուկ • Սերբիւրէթ • Իլհեոս • Կոտանգիսոյ ապահով • Սբ հոգի • Ասա դնդ յՕնացոյցս գետ մի անուանեալ Բռասիլա ՚ի համանուն գետոյն • որ հնուի լինել նոյն ըզ գետն հոգւոյն սբոյ • Սբ ինբանհեան եանեբէան • Սբ վինէնտիոս • Գուտաս արտոնի : Ցորս յատկութեամբ և զգետն Սբոյն պոզոսի • մի առ մի սահմանագրելով գնացքանգնութեան յԱրևիկայդ :

Պարայ ամ սբեց • և Բարա :

Պռաջին գետն առնու զանուն ՚ի մեծ ինչ պարսբեալ՝ զոր յայս անուն անուանեցին փրկութեամբ • ունի իւր սահման ՚ի հիւսիսոյ՝ զսբերկիրբէ • ՚ի հարաւոյ զիլհեոս • յարևելից՝ զծովն ատլանդեան • իսկ յարևմտից՝ զգետս վայրենի պրասիլեացւոց • երկիր նր արդաւանդ է • բերէ բամբակ ծխախոտ շաքար որիզ մնացորդն և փայտ պրասիլոյ • գտանին անդ և բուլբ սահոյ : Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետեւեալք :

Սբ Էրէնէ : Քաղաք մեծ բազմամարդ բազմավաճառ և փարթամ, արքեպիսկոպոսանիստ և գլուխ համօրէն պրա-

սիլեոյ · Հիմնեալ զառաքելոյն ի Թովմայէ առ այժմ փոր-
Թուքալացւոց մերձ առ հին գղեակ կոչեցեալ Սե-
անան · որ այժմ կոչի Հին փաշա · և ասա փոխադ-
րեալ ի տաճկին, ուր կայ այժմ, ի բարձրաւանդակ
վայրի ի հիւսիսակողմն նահանգաին, կիմ ոտարուին
մեծի ։ Փողոցք նր առապար են նեղ և Թիւրաձեւ.
խակ հարից շինուածք գեղեցիկ և մեծաչէն · յորս
երևելի են ապարանք փոխարքային, աթոռատանն
և մայր եկեղեցին, ոմ գրեթէ և այլ ամ եկեղեցիք
նր · ունի և ՟ Ց · ճ մենաստանս զնոյն կարգաց կրօ-
նաւորաց, անկեանցս և դարուցս երևելիս, ամ
ըստս Տղրս, նահանգիստ մեծ և պատուական, այլ
մեռս նր գժոխարին է և վանգաւոր ։ Ի 1588 ՟ի
նոցին անգղիացիք առնուլ զքեզս զոյս · այլ ամե-
րիկացիք քրիստոնեայք համախմբեալք և իրախուս-
եալք ի յետանց, քաջութիւ գնանգ բաւ էղեն նոյ. և
պահեցին զքեզքն · խակ ի 1623 առին զնա հոլան-
դացիք · այլ ի 1625 անգրէն ընդ արուէ փորթուգա-
լաց ընկերեցաւ ի ձեռն մանուէլի մենեսեան քաջ
զօրավարի փորթուգալացւոց ։

Բոյբէնոյ · և Ահեդին վարդապետ ։ Են երկու նշա-
նաւոր աւանք, կիմ գեօղք այսր գտաւոի ։
Երկրորդ գետն Բաբա ասացեալ, է ի հիւսիսային
ծագ պրասիլեոյ · և ունի իւր սահման յարևելից՝
զմարանոն · յարևմտից՝ զՅեն ամազոնեաց · ի հիւ-
սիսոյ՝ զմարանոն գետն և զովկիանոս · խակ ի հա-
րաւակողմն՝ չէն որոշակի յայտնի սահմանք նր · գըլ-
խաւոր տեղն նր է քաղաք որ կոչի ։
Բաբա · Քաղաք մեծ բարեչէն բազմամարդ և հնաս-
նիստ · կառուցեալ առ մեբին գետով մեծ ի մարակ-
նան գետ · ունի բնմ չինուածս գեղեցիկս և մեծա-
չէնս, եկեղեցիս և մենաստանս կրօնաւորաց, ամ
ըստ տղոր, և նահանգիստ պատուական, ուր յաճա-
խեն նաբ փորթուգալաց՝ որք բերեն պէսպէս վա-
ճառս եւրոպիոյ · և բառնան անտի շաքար, վանիլ-
լիա, գաւազան, խահվէ, և այլ զնոյն իրս, օդ նր
Ջերմագին է սակս մօտաւորուն հնրկածին ։

Մարանոն · և Պեռա ։

Զաքլինն ունի իւր սահման յարևելից՝ զսիարա ·
յարևմտից՝ զբարա · ի հիւսիսոյ՝ զագանգ անն
ովկիանոս · խակ ի հարաւոյ՝ զպաւառս ինքնագլուխ
ամե-

ամերիկացւոց երկիր նը արդաւանդ է ուտելւոյ՝ ի գինի գեւոց. և բերէ ազգի ազգի պտուղս և արմատս. զոր յամին երկիցս հնձեն։ խակ գլխաւոր տեղն նը է քզբդ որ գինի։

Սբ ալսիա. կամ Լուիզի մարիանայ։ Քաքաք փոքր, այլ բարեչէն գեղեցիկ բազմամարդ և եղջանիւտ. հիմնեալ ի գաղղիացւոց ի 1612. և ասլա ի 1613 առեալ փորթուքալաց. ունի գեղեցիկ եկեղեցիս և մենաստանս կրօնաւորաց, բերդ ամուր, երկու փոքրիկ ամրոցս, և նաւահանգիստ մեծ և պատուական, թէպէտ մուտ նը փոքր ու դժուարին է. ունի և արուեստանոց մեծ կոչեցեալ Սբ անդրէաս։ ի 1641 առին զայս քզբ հոլանտացիք. այլ ի 1643 անդրէն ետուրբ փորթուքալաց ընկերկեցաւ։

Սիբա գետն երկդ յարեւմտից՝ ունի զմարաիկոն. ի հիւսիսոյ՝ զովկիանոս. յարեւելից՝ զմեծ գետ կոչեցեալ գետն. խակ ի հարաւոյ՝ զգետս ինքնագլուխ ամերիկացւոց. օդ նը ջերմ է, այլ բարի և առողջարար. երկիրն արգասաւոր. բերէ բամբակ բազմաձեւ տեսակս, շաքար, փայտ ոլրասիլոյ և այլն։ Գլխաւոր տեղն նը է քզբդ որ գինի։

Սիբա. որ կոչի և Ֆիբա։ Ի քզբ փոքր, այլ ամուր առ համանուն գետոյ. ունի ամրոց հզօր, և նաւահանգիստ ըստ ձակ և անդրմի։

Սբ ղուկաս։ Ի դրեակ ծովեզերեայ։

Տելէ. և Բեդոֆէյ։ Են երկու գետք փոքրիկք ի սահմանս սիրայ. յորս բնակին ամերիկացի սրաբիլիոցիք ինքնագլուխք. և փորթուքալացիք փախասականք. զորս ոչ երբեք կարող եղեն փորթուքալք ետուրբ իւրեանց հնազանդել. թէպէտ բազմ անգամ չանային։

Ա՛ծ գեա. և վայոպա։

Առաջին գետն կոչեալ զանուն ի գետոյն իւրոյ՝ ունի սահման ի հիւսիսոյ՝ զսիբա. յարեւելից՝ զովկիանոս. ի հարաւոյ՝ զսիբայպա, և զգամբաքա. խակ յարեւմտից՝ զսանա ի վայրենի ազգացն ամերիկիոյ. ոչք փախասցեալ ի գերեզիկ փորթուքալաց, գիմեցին ի ներքին կողմանս երկրին. ուր դժուարին էր փորթուքալաց հասանել. ի 1601 կալան գաղղիացիք զայս գետս, այլ յետոյ հանին զնա անտի փորթուքալք. որք և ի բերան մեծի գետոյն՝

տոյն՝ շինեցին ամրոց, զոր անուանեցին Երէք Քա-
ղաքաց։ Իսկ դվիսաւոր տեղի ներ է Քղքդ որ կոչի։
Դրէվէ։ Քաղաք փոքր և անշէն՝ ի բերան մեծի դե-
տոյն. յորմէ կոչի երբեմն և մեծ դետ։
Իսկ Փաբայպա, Աշնուէ զանուն՝ ի փարայպայ գե-
տոյն. ունի իւր սահման՝ ի հիւսիսոյ՝ զդետն մեծ
գետոյն. յարևելից՝ զովկիանոս տպանգեան. ի հա-
րաւոյ՝ զդամարաքա. իսկ յարևմտից՝ զդետս և զան-
տառս վայրենի դիվաբեղոց և բեդիվաբեղոց՝
որք միշտ թշնամիք են ի փարթամքալայ։ Իսկ գըլ-
խաւոր տեղի ներ է Քղքդ որ կոչի։
Փաբայպա. որ կոչի երբեմն և ԱՀԵՆԻՆ յիշի։ Ի
Քղքդ մեծ բազմամարդ բազմավաճառ փարթամ և
ենթանեիտ. կառուցեալ առ հանմանուն գետով. որ
կոչի և գետ մինիակապայ՝ ի հարաւային կողմն ներ
առ ափն ծովուս։ Շինուածք նր վայելուչ են. և
եկեղեցիքն լր մեծի մասին մեծաշէն և գեղեցիկ.
ունի երիս ամրոցս, յորոց երկուքն են յերկու փոք-
րիկ կղզիս, որք կոչին ԱՀ անան և Բէռդինկա. իսկ
երրորդն՝ ի ծագ ցամաքին ԱՀԻՆ կոչեալ։ Նահանգիս
նր մեծ է և պատուական, այլ մեռանի վտանգաւոր,
սակս աւազոյն՝ զոր գետան ընդ անդ։

Դամարաքա, և Ֆէրնամպուք։

Դամարաքա կալի՝ զանուն՝ ի հանմանուն գետոյն,
ունի իւր սահման՝ ի հիւսիսոյ՝ զփարայպա.
յարևելից՝ զդէնդէնան ովկիանոս. ի հարաւոյ՝
զՔերնամպուք. իսկ յարևմտից՝ զվայրենի պրազիլ
լնացիս. երկիր նր արգաւանդ է. բերէ ծխախոտ
բամբակ շաքար փայտ պրազիլոյ և այլ զնշն բերս։
Իսկ գլխաւոր տեղի ներ է Քղքդ որ կոչի։
Դամարաքա։ Քաղաք փոքր, այլ լի խորհրդ համե-
մատութեամբ բազմամարդ և բազմավաճառ. կառուցեալ
ի հանմանուն կղզի. որոյ երկայնութիւնն է իբր 9
մղոն. իսկ լայնութիւն 3. ունի ամրոց հզօր, և հանա-
հանդիպ պատուական և անթոյլ՝ ի հողմոց. մինչև
ի 1635 ՝ի ձեռս գտցելոցս էր այս քաղաք, այլ
յետոյ անդրէն՝ ի ձեռս փորթուգալաց դարձաւ։
Իսկ Քերնամպուք է մի յիշատակելոցն գլխաց պրա-
զիլոյ. որ ունի իւր սահման յարևելից՝ զդէնդէ-
նանն ովկիանոս, ի հիւսիսոյ՝ զդամարաքա, յարև-
մտից՝ զվայրենի ամերիկացիս, իսկ ի հարաւոյ զսեր-
րե

բհկիբբհ։ Երկիր Ներ բարի է և արգաւանդ. բերէ շատ առատ չոյժ, որ է մի ի գլխաւոր վաճառաց Ներ։ մայիզ, բամբակ, փայտպրասկիայ. ևն։ Ջայս գաւառ ի 1630 կալան հալածականք, և տիրեցին նմա ամս երկուս. իսկ այժմ է ընդ փորձութեան ցոյց. որոյ գլխաւոր տեղիք են հետագայքդ։

Ֆէրնանդոփ. կամ Սերնանդոփ. կոչի և Օլինդա։ Գլխաւոր քաղաք գտնի ոչ այնչափ ինչ մեծ՝ այլ բազմամարդ չոյժ, եւ արհեստաւոր. և երեկոյ վաճառատեղի, ուր գտանին բազմ առուք արուեստական և փարթամք. և է կառուցեալ ի վերոյ բլրոյ, առ որովք հոսի պիսիբիկէ գետն. որ պրծեալ ի ծովու նաւահանգիստ պատուական, ուստի ամի ամի բազմ նաւք գնան ի լիսաբոնայ լի գինի իրօք. շինուածք Ներ ընդհանրապէս խոսկալ գեղեցիկ են. ունի 5. 6 մեհեանս ևս կրօնաւորաց զանազան կարգաց. և եկեղեցիս մեծաշէնս. անկէ ևս 2. և բերդ մի մեծ. զոր ի 1630 առին հրամանաւք. այլ գինեն երկուց ամաց անդրէն առին փորձութեամբ. օդ այսր տեղոյ ջերմ է, այլ առողջ. և պարենիք կենդանեաց առատ և դիւրագին։

Կաբասա։ Ագան իբրև 21 մղոնաւ հեռի ի ֆէրնանդոփ, զոր առին հոլանտացիք, և տիրեցին նմա մինչև 1646. յորում ամի փորձութեամբ անդրէն ընդունեցան ընկերելով զերոյր պրասիլիա, հանին զհոլանտացիս և ի քաղաքէ ասպի. ունի նաւահանգիստ, այլ փոքր և անբաւական մեծ նաւուց։

Բենգ։ Ագրոց հզոր կառուցեալ ի վերայ ժայռի, և վաճառատեղի բազմամարդ և բազմավաճառ, և աստ ընդ ընդ զայրամ քաղաքս պրասիլիոյ առ ագլանդեանն ովկիանոսին։

Սէ անգոն. Ոնա. Սեռոնան։ Են գեօղք այսր գաւառի։

Սէրբիէրբէ, կամ Սէրբեմբէրբէ. և Լիմէռա։

Սաքիին ունի իւր սահման ի հիւսիսոյ՝ զՖիբնամպուք. յարեւելից՝ զովիկանոս ագլանդեան. ի հարաւոյ՝ զԷնան տամ սէշ. իսկ յարեւմտից՝ զվայրենի ազգս պրասիլիոյ. բազմամարդ է և քաջ մարտիկք. որոյ գլխաւոր տեղիք են հետագայքդ։

Սէրբիէրբէ. որ կոչի և Սէ էրնոպուբ. այլ բուն անուն նոր

Եր է Ձէբեդէ. կամ Ձէբեդէ. յորմէ եկ յետոյ սկբբն կիսբեկ անուանդ։ Եւ գլխաւոր քաղաքն Փեռին փոքր և անշէր. կառուցեալ՝ ի բարձրաւանդակ վայրի առ վաղապարիս գետով իբրև 30 մղոնաւ հեռի՝ ի ծովէն պրասիլիոյ։

Փարափէր. Սէ անգն. և Սէ պէրսս։ Եւն նշանաւոր աւանք յայսմ գաւառի։

Երկրորդ գաւառն Իլհէոս, սովորաբար կոչի գաւառ գետոյն Իլհէոսի, կամ կղզեաց. ունի իւր սահման՝ ի հիւսիսոյ՝ զսբբենիմ գետն, որով բաժանի՝ ի հարաւ պարուբինամարիոյ՝ ի հարաւոյ՝ զՄեծ գետն, որ է սահման՝ ի մէջ իւր և Փեռինի որ կոչի ապահով նաւահանգիստ. յարևելից՝ զաղանգետն ովկիանոս. իսկ յարևմտից՝ զվայրենի ազնիս պրասիլիոյ զԳուրիւեղէս, վՈրփոսեղէս, և զվայրենիս։ Սէ յայնկոյս առաւել բազմաթիւ են քան զայլս. և գազանաբարոյք և մարդակերք. որք բնակեալ վնասս հասուցեն փորթուգալացոց քանդելով զրաւագոյն գիւղօրհնս նոցա։ Իսկ գլխաւոր ուղղն Փեռին է քաղաք որ զկնի. Իլհէոս։ Քաղաք փոքր, այլ բարեչէն և բազմամարդ առ գետակաւ մի հեռի եւրով. կառուցեալ առ պատուհասական պարսպիւ՝ ի գեղեցիկ վայրի իբրև 105 մղոնաւ հեռի՝ ի սբ փրկիչ քաղաքէ. ունի երիս մենաստանս, և քանի մի եկեղեցիս, և նաւահանգիստ. և առ նովաւ ամրոց հզօր. օդ նր բարի է և քաղաւորչ. և երկիրն արգաւանդ. որ բերէ բամբակ, ազգի ազգի պաուղս, զոր առաքեն՝ ի Քերնամպուք. և փայտ պրասիլիոյ եւն։

Նաւահանգիստ ապահով. և Սէ հոգի։

Առաջին Փեռին ունի իւր սահման՝ ի հիւսիսոյ՝ զԻլհէոս. ՝ի հարաւոյ՝ զՓեռին հոգւոյն սրբ. յարևելից՝ զծովէն պրասիլիոյ կամ ագւանդեան. իսկ յարևմտից՝ զդաշտեկեցիս. այս մասն պրասիլիոյ առաջինն գաւառ յիւրոյսոցդ. ուր նախ եհաս պրտրոս քասթրալ փորթուգալացի, ոչ՝ ի վեր անդր նշանակեցաք. երկիրն նր գեղեցիկ է և արգաւանդ, այլ ոչ այնչափ բազմամարդ առ համեմատութիւն շարձակուն իւրոյ.

Իսկ գլխաւոր ուղն նր է քաղդ որ զկնի։ Նաւահանգիստ ապահով։ Քաղաք փոքր, այլ գեղեցիկ ամուր փարթամ բազմամարդ բազմավաճառ և եռաց-

րնկ

բեկ գետակի ՝ի հիւսիսակողմն նը ։ ունի եկեղեցիս և մենաստանս վայելուչս, և բերդ ամուր ։ և նա-
հանգիստ պատուական ։

Աբ հոգի գաւառն առնու զանուն ՝ի գետոյ իւրմէ, զոր փորձուքարք Գնէ հոգոյն Էյ կոչեցին ։ ունի իւր սահմանն ՝ի հիւսիսոյ՝ զՇուան ապահով հանգստի, յորմէ բաժանի ՝ի ձեռն քաղցր գետոյն ։ ՝ի հարաւոյ՝ զոր անբաժանելոյ կանիք ասեն ։ յարևելից՝ զովկիանոս ապառնդեան ։ իսկ յարևմտից՝ զանձա-
նոյն ճշմարիտ վայրենի ազգաց ։ և է բազմամարդ քաջ մշակիք և արդուանդ չոյժ ։ բերէ շաքար և բամբակ առատս, փայտ պրասիլիոյ, և այլ ազգի ազգի բերս ։ առ սահմանօք այսր ճշմարիտ բնակին Ամազոնէից, որք ՝ի մէջ այլոց վայրենի ազգաց առաւել հե-
ղաբարոյ են, հնազանդ և աշխատասէր ։ Գալաւոր առ-
ղի ճշմարիտ է ՝ի քրիստոս որ զկնի ։

Աբ հոգի ։ Քրիստ փոքր, այլ գեղեցիկ և բազմամարդ ։ կառուցեալ ՝ի հարաւային կողմն մեծ և գեղեցիկ պարսպաբ ։ հեռի իբր 9 մղոնաւ յայլանդեանն ամ-
կիանոսէ ։ ունի երիս մենաստանս հրճնատորաց ։ և հնաւանդիստ պատուական ։ առ որով կառուցեալ կայ աշտարակ ապիտակ ՝ի վէր բերոյ՝ զոր փորձու-
քարք կոչեն Մեր տիրուհի էնայէ ։ որ ունի և փոքր-
բեկ եկեղեցի ։ իսկ առ ստորոտով բերոյն տեսանին
աւերակք հին քրիստոնէից ։

Աբ սէբաստիանոս էանէրեան ։ և Աբ Ալ ֆինէնեոս ։

Առաջինն ունի իւր սահման յարևելից՝ զադլանդ-
էանն ովկիանոս ։ ՝ի հիւսիսոյ՝ զՇուան հոգւոյն սէյ ։ ՝ի հարաւոյ՝ զոր վիճնէնցիոս ։ իսկ յարևմտից՝ զգօրիկեցիս և զարապեցիս վայրենի ազգս պրասի-
լիոյ ։ որք բիմ անդամ մեծամեծ ՀՀասս հասուցին փորձուքարաց ։ քանզեզոյզ զհիւսորէս նոցա ։ և աղաչ-
աբեալ զարտորայս նոցա ։ Գալաւոր առնի ճշմարիտ
քրիստոնեայս որ զկնի ։

Աբ սէբաստիանոս էանէրեան ։ որ կոչի և Գնէ էանէրեան յանուն էանէրիտոս գետոյն առ որով կառուցեալ կայ ։ իսկ ՝ի պրասիլիացւոց անուանի կառնապատ ։ որք և զդէտն էանէրիտոս նոյնպէս անուանեն ։ Ի քրիստ մեծ բարեկեցութեան բազմամարդ գտանին և ենթանիտս ։ կառուցեալ ՝ի հրկզին կողմն պարսպաբրին զոր գտան ՀՀ-
ասք

Հանեկիրտս դևան. ուր ունի նաւահանգիստ մեծ և ապահով ի հողմոց. բայց մուտ նր դժուարին է ի ոտնձգս ստալտաց սեղեաց և ժայռից՝ որք յատակս են անդ. շինուածք քարաբին ընտրութեամբ՝ դեղեցիկ են և բարեչէն. փողոցք նր վայելուչք. ունի եկեղեցիս և մենաստանս մեծաշէնս. և այլ հնչկ շինուածս երևելիս։ Ի 1555 գաղթականք սոցա հիմնեցին բնակուել ընդ առաջնորդութ վիլհկանոսի. ուր չինեցին և ամրոց. այլ յետոյ ի 1558 տարագրեցան անտի. իսկ ի 1581 գրաւ գոն գործեցին առնուլ զնս, այլ ոչ կարացին. ապա ի 1711 գեներահաչակ զօրավարն գաղթեացն կոնէյ գրուէն բազմ քաջութ կռուեալ զքեզն. այլ յետոյ անդրէն դարձաւ ի ձեռս փորթուգալաց. որք և ևս ամրացուցին զնս. սակայն և այնպս չէ մարթ ասել զնս քաղաք ամուր, զքեզ միշտ հնար է յամ կողմանց հարկանել զնս։

Սէ վինչենս գաւառն՝ ի հիւսիսոյ՝ ունի զնահանթեայ գետն, և ընդ մտնի զգետն սկզն պօղոսի. յարևելից՝ զագլանդեանն ովկիանոս. ի հարաւոյ՝ զգետն արքունի. իսկ յարևմտից՝ զկաւայիրա գաւառ բարեկ վայոյ. օդ նր չէ այնչափ ինչ լաւ. երկիրն ընդ մեծ մասն անդործ և անտառամած. ուր բնակին վայրենի պրասիլիացիք վարելով թափառական և եղեկ լի կեանս. լառադոյն բերք այսր գետի են շաքար առատ, և սակաւ ինչ բամբակ, և փայտ պրասիլիոյ. իսկ գլխաւոր սեղն նր է ջրդդ որ զինի։

Սէ վինչենս։ Քաղաք փոքր, այլ բարեչէն փարթամ բազմավաճառ և եղեամեան. կառուցեալ ի կղզի ինչ, որ կոչի կղզի սէց. ունի եկեղեցիս և վանորայս գեղեցիկս. նէհնիգիտ մեծ և ապահով, այլ անբաւական մեծամեծ նաւուց սակս ծանծաղ գոլոյ ծովայատակի նր. առ որով կառուցեալ կայ ամրոց հզօր պահպանել ի փորթուգալացի զօրաց։

Գաւառս արծանի։

Անկանի ի հարաւային եղերս պրասիլիոյ. որ ունի իւր սահման ի հիւսիսոյ՝ զկաւայիրա. յարևելից՝ զնս պօղոս. յարևմտից զռաբակայ. իսկ ի հարաւոյ՝ զնահանդն բարեօդոյ, և զգետն բլատոյ՝ ի հիւսիսակողմն սորին սկզն մարիամա։ Բնակիչք նր սակաւ են, զի աստիճակաւորք գետին սկզ

պօղոսի՝ ապառնային գնա։ Վերկ և գաւառն ըստ մեծի մասին լբեալ կայ անդորձ և անդարման։ Իսկ դըպ-
խաւոր տեղիք նոր են հետագայքդ։

ՍԲ փոյել. և ՍԲ Ռէրեմա։ Են երկու ամրոցք փոր-
Թռքայաց առ ափն ադրանդեանն ավիճանոսի՝ ի միջ
առհմանաց այսր գետի և նահանգին բարեօդոյ՝ ի
հիւսիսակողմն քաղաքիկան ժայռից։

Ղաահանգիպ սէյն պեթրոսի։ Ի ամրոց և նաւահան-
գիստ՝ ի բերան մեծի գետոյն՝ ի հրաչին կողմն նոր։
Վիճան. և ՍԲ ամարա։ Են ամրոցք՝ ի ներքին կողմն
գետին առ ափն մեծի գետոյն։

ՍԲ կապարինե։ Կղզի երկայն իբր 27 մղոն. և լայն 6.
Հանդիպ այսր գետի՝ անձուկ ներքուցաբ անկաուել
՝ի ինձ, ուստի և իբր մանն նոր համարել։ Եւ Թէպէտ
օդ նոր խոնաւ է յոյժ և ջնաւտակար կենաց, բայց
երկիրն արգաւաւոր և բարեբեր. ունի ազրիւրս,
և գետակս ականակիտս և բարեհամս. ոչ ապրէ
պտուղս պատուճականս, և արմտիս առատս, և փայտ
ընդ, և զոմ ինչ որք հարկաւորք են՝ ի կազդուրումն
նաւուց զնին երկար նաւարկուեն. առաջին բնակիչք
նոր եղեն խումբ մի երկերիւր անձանց յարաւրդոց
փախստականաց՝ ի սրասիլոյ՝ ի սկիզբն ԺԸ դարու.
զոր կամեցեալ Թէքրուն փորձաւքայ կանոնաւորել
զնաւավարուն այսր կղզւոյ, ՝ի 1738 առաքեաց անգր
կուսակալ Հանդերձ փոքրիկ գնդաւ զօրաց. նա
ամրացոյց զնաւահանգիստն նոր, և՝ ի կարգի եդ զոմ.
՝ի 1779 առին զսպանիացիք զայս կղզի. այլ՝ ի ծնին
ամի անդրէն գարձուցաւ փորձաւքայ՝ ի դաշնադ-
րուԹիւն, որ եղև՝ ի միջ երկուց Թէքրուեց։

Պաաաա սէյն Պօղոսի։

Այս գետ տիրապէս խոսեալով՝ է մանն գետին սէյն
Վինչենցիոսի. բայց ՀՀզի բնակիչք նոր կացու-
ցանեն զաւանձին իմն հաւարակուն, զոլորմին
անջատեալ յայլ մաւ գաւառաց սրասիլոյ, և գրեթէ
ինքնագլուխ, յայն սակս համարիլ է իբր մանաւոր
իմն գետ։ Ասյս հարկուն սկիզբն կալաւ՝ ի չարա-
գործաց անտի, որք՝ ի սկզբան անգ ապարդեցան՝ ի
փորձաւքայ՝ ի նոր Ե առ՝ ի պատիճ. սՀք հետա-
ցեալ՝ ի ծովեզերեայց, հիմնեցին զՀՀզին անուանեալ
սՀք պօղոս. որ եղև ապաւէն չարագործաց փախստա-
կանաց յամ ժողովրդոց. իբրև բազմացան և զօրա-
ցան, սկսան ասպատակ ածել՝ ի շրջակայ վայրս և
գե-

գնել զամբիկացիս ի ծախելու տանել զնա ի մեսոպոտամիա երկիրն իւրեանց. և յորժամ ամենայնքն ի բնակացայ զնեցականայ գեղս, յարձակեցան ի ներս կուսին բայ ի սահմանս բարակվայոյ, ուր չեհանք գալ ձուցել ելին ի քո 13 ցեղս, յորոց չիւթաքանչիւրն ելին իրր 1000 գերդաստանք. իսկ թիւ բոլորեցունց հասանէր չ50 հոգի. յայն 50 հոգոյ ոչ գերծան յանողրմ սրոյ ու ազակացն այնոցիկ՝ բայց միայն 4 հոգիք, զորս չեհանք փախուցանել ի ընդհան, ի ներ ի գնացախս, ի միրի. և ի բարանս. և ծանուցեալ զերան արքային սպանիոյ, ընկալան ի նմանէ իշխանութիւն ապատանելոյ զիւսարանեցիս. այնուհետև նա ինքն արքային հրաման ետ յարքունուստ տալ նոցա զնա զնա, զի կատարեսցեն զգահիճն իւրեանց։

Ապա սկսան չեհանք այնուհետև մարգել զնա ի գնեցուորական կրթութիւն. որք և ի սուղ ժամի այնպես քաջալարժ գտան յայնմ, զի ոչ միայն միջա քաջութիւ ի գիմի հարան ազգականցն փորթուգալաց, այլև եղեն այնու հետև անպարտելի պարկապ ձիոն գործոյն բլագոյ, կիմ բարակվայոյ. յայնժամ սկսին գնան ի յայլ կողմն ուղղել զարշաւանս իւրեանց. որք և քանզեցին զերեսելի մասն ինչ ամարձնեաց ձիոն։ Ասի թէ յայն ամ արշաւանս իւրեանց՝ կոտորեցին իրրև միլիոն մի յամբիկացւոց անտի. բայց այս թիւ սակնակին չափազանց թուի. սք ի սկզբան անգ բազմութիւն ապատանք էին չարքայէն փորթուգալոյ. այլ այժմ ունին զատուելս իւն կախման զնեն. բայց ընդհին պահեն և զաղատուել իւրեանց, և զնախկին եղանակ կենաց, և զասպատակուն. միայն զկողմն արշաւանաց փոխեցին, ոչ ի վնաս՝ այլ օգուտ թագաւորին փորթուգալոյ. քանզի գուն գործեն ընդդէմ գնաս բանալ ինքեանց ճանապհ և մուտ ի բերրութիւն հնդկաստանի բարակվայոյ. որք և մերձեցան յոսկիբերս. և կալան ևս զբոլս ինչ ոսկւոյ. զոր ընդ զնա երթեք փոյթ սպանիացւոց թափել ի ձեռաց նոցա. դնկաստրքն ի բազում անտի՝ են բազք քրիստոնեայ և մահմետի յորոց օգուտ բազմ քաղեն փորթուգալացիք։

Եւ պատ։ Գնկաստր քրիստոնեայ այսր հարկանէ մեծ և երևելի. ոչինչ ընդհատ յայլոց դնկաստր քրիստոնեայ հարաւային ամերիկոյ. կառուցեալ յառաջագոյ և յայսմ ոսկեաց վայրի շրջապատելոյ մեծամեծ ժայռաւոր և անմատոյց լերամբք. բնակիչք նոր այժմ հարկատու են արքային փորթուգալոյ. և ունին զոգր ինչ առևտուրն ընդ սպանիացւոց, և ընդ փորթուգալաց։

Ը. Ր. ԽՈՐՈՍ. ԺԱ.

ԵՐԿԻՐ ՄԱՆԿԵԼԱՆԵՆ։

Յայս անուն անուանեցաւ ՚ի մանկելանոսէ հռչակաւոր նաւատեառէ փորթուգալացւոյ, որ եղև առաջին ՚ի շրջապատել զերոյր գունա երկրի. պարագրէ այս Ց զայն բովանդակ տարածուքիւն հարաւային ամերիկոյ՝ որ ՚ի սահմանաց նահանգին բարւոքոյ գուգուանայ և քիլեայ՝ ձգի մինչև ՚ի նեղուցն մանկելանայ, և շրջուանդանն հօրնի. որ է վերջին ծագ հարաւային ամերիկոյ. այլ ամենևին անծանօթ են ոչ միայն ներքին կողմանք ներ՝ ուր ոչ ոք ՚ի մերոց Ցայց կոխեաց մինչև յայժմ, այլ և մեծ մասն ծովեզերեայց նոր. վայ սակաւ ինչ խօսին շնմի Ցագիրք. ուստի և մեք սակաւուք վճարեմ զօրք զատորագրուն նոր։

Բիլմ գետք երանեն յՀՀ աստ. յորոց ամանք մտաք նեն ՚ի ծովն իսաղաղական. ոտ ՍԲ կաթրինէ. ՀՀ ծին. ՍԲ ղաղար. ՍԲ մարթինոս. ՍԲ ֆրանչիսկոս. ՍԲ դոմինիկոս. Գեղ մարթիրոսաց։ Իսկ այլք յովկիանոսի ագլանդեան. ոտ գետն կամբրեան. ՀՀուլա. ՍԲ մագաղիա. ՍԲ յուլիանոս. Գետ սուխծոյ. Սարթինաս. և ՍԲ խաւ։ Ա՛ն ծովեզերքք նոր գտանին բիլմ ծոցք մեծամեծք. որոց գլխաւորքք են ծոցն ա նամագաց. ծոց անյագալ. ծոց սբ՚ն մագաղիայ. ծոց խամարնեան, գործեալ ՚ի կամարմեան գետոյ. ծոց սարթինասց. ծոց ցանկալի. ծոց և նաւահանգիստ սբ՚ն յուլիանոսի. և ծոց սբ՝ խաւի. յորոց ամանք են քաղաքք եպս նաւահանգիստք։

Իսկ երկիրն յարևելեան կողմն ցած է և հարթաւարած գրեթէ առհասարկ. ուր չիք ոչ լեառն և ոչ անտառ, այլ միայն բլուրք. և ըստ հիւսիսոյ ՚ի հարաւակողմն առ նեղուցն մանկելանայ՝ լի են անտառք և լերինք մեծամեծք և ձիւնապատք. յորս աւարտին գօսիք քորոխլեան կամ անտեսն լերանց. հող երկրին ցորվայր հասին եւրոպացիք՝ չոր է թեթև քարուտ, և ՚ի բիլմ սեղխ ամենևին անբեր. և ոչ մանք համարեցան թէ ապի է, և բորակախառն. իբր զի սակն թէ ամ գետք նոր ապի են և անհամ. զոր կարծեն պատճառել յերկրէն՝ ըստ որ հոսին. բայց

այն չէ բաւական նշան ապաւէն երկրի. ՔՂԻ ՆՔ ՄԻայն ՝ի Ծովէ վերեւայ տեղւոյ առնն զիորձ ջուրց գեղոյն այնոցիկ. յորս Թերևս խառնեալ կայր ջուր Ծովու. ոչ սովորաբար լինի յամ գետս՝ մերձ ՝ի բերանս իւրեանց, ըստ որս մտանեն ՝ի Ծովն. և ոչ ՝ի ներքին կողմանս, ուր ոչ երբեք կոխեցին. բայց ՝ի տեղւոյ տեղւոյ տեսին ըստ ձակ գաշտս խոտաւէտս և յուռթիս մէնդ ՝ի հեւսիսակողմն առ ստմանօք նշնդին բարեօդոյ և քիչեայ. ուր Ճարակին անթիւ արջառք և ցուլք և երիվարք տարեք յետոյ, և ապա բազմացեք անդէն. այլ չէ յայտ Թէ յա Ճախուռն այնց ընտանի անասնոց՝ ցոր վայր տարա Ծի ըստ հարաւ. հաւանական երևի Թէ սիրելի կայ ըստ բոլոր երկիրն. ՔՂԻ ՆՇՀորդք վերջին Ժամի՝ տեսին զի և բնակիչք առ մակերևոյթն անդուցիւ ուր նէին երևեալս։ Դոհանին անդ և զանազան տեսակք վայրենի չորքոտանեաց և Թռչնոց. որ վիհոնեայ, որ ի կենդանի ինչ նման խոյոյ, զոր բազմ անգամ յի Ճասակեցաք ՝ի վերոյ. վագր, գայլ, կապիկ, կո կոդիլոս, Թռչնակ, և այլ ազգի ազգի Թռչունք գեղեցկափառութիւք. իսկ յարևելեան Ծովեզերս՝ որ Թ Ծովային. և ազգ մի Ծովային Թռչնոյ՝ մեծ իրև զընտանի սագ. որ փխկ Թևոց ունի երկու Թիակս, որք Ծառայեն նմ ՝ի լոգալ. այլ ոչ ՝ի Թռչել։

Ա յս Ե ոչ երևի լինել այնչափ ինչ բազմամարդ ՝ի ներքին կողմանս. բայց առ առաջինօք նահանգին բարեօդոյ, ուր բնակին Բաբիոջիք՝ բազմամարդ է. ՔՂԻ սՔ բազմաԹիւ են յոյժ, և ՝ի զնզն ցեղս բա Ժանել. զորս ոչ երբեք կարօղ եղեն սպանիացիք ըստ ՈրուՔ իւրեանց նուաՃել, Թէպա բզմ անգամ փոր ձեցին. ոչ և ոչ Ժողման քարոզիչք յՈհանց գար ձուցանել զըզ ՝ի նոցէ ՝ի քո. ՔՂԻ ամենևին անըն տել են, վայրենամիտ գազանաբարոյ և քաղ ցրդ մականք. որք յամ մրցմանս զորս մեկցին ըստ ապա նիացուց, միշտ քաջալըստ դիմագրաւ եղեն նոցա. զինք նոցա բաց ՝ի փայտեայ նետից և նիզակաց, որք են սովորական զէնք վայրենի ամերիկացւոց, այժմ են և սուսերք և այլ հատանող զէնք, առաւել կիմ գնեալք ՝ի սպանիացւոց. բայց չեն զէնին հրազէնս. ՔՂԻ սպանիայիք կարի զդոյզ են չասէ նոցա այնպիսի զէնս. քաջալաւժ են այժմ և ՝ի վարել զերիվարս։ Բաց ՝ի բամբասանս են անդ և այլ զնզն ազգք. ՔՂ Պէլէոջիք, Պոյոջիք, ևն. յորս յաւելում նշանաւորս են Բաբոխոք կիմ Բաբոխոջիք հակայաձիք. զորոց նախ

նի

նի ձնհոտիդք բիւր չափաղանցութ խօսեցան. վեկ
ոմանք իբրև սասյոդ առասպելս խոսսան մերժեցին
ոչ միայն զչափազանց պատմութիւն նշ, այլ և լինել
չ՚ի՝ բազակոնացուց. սակայն վերջին ձակի ձանա-
պարհորդք երևելիք և հետիոթք ոմն վարչիս անգիտացի
պնժակնվիլ և քոմմերսոն իբրև ականատես վկայք
հաստատեն զլինել բազակոնացուց. որք գրեթէ
առ հնրկ բարձրահասակ են և յազհանդամ. յորոց
զոմանս ՚ի 1766 չափեաց վարչիս. և եգիտ զի էին 6
ոտնաչափ և կէս. նոյնպս և քոմմերսոն չափել եգիտ
զոմանս 6 ոտնաչափ, և 4 բոյթ:

Արդ սովորական բարձր հասակ մարդկան է 5 ոտ-
նաչափ. իսկ բարձրագոյնն որ գիտեցաւ գոանի՝
5 և կէս. ապա զհասակն 6 ոտնաչափ և կէս՝ էչ
ինչ անգիտ ասել՝ թէ ոչ հսկայ, գէթ հսկայաձև.
այսպիսի են բազակոնացիք. որոց զուգական ոչ
գիտեմ թէ գոանի արգելք ուրեք ՚ի մերում կիր-
ադնտի: Բարձրուեն հասակին համեմատին և ան-
գամք մարմնոյ նոց. զի ամ անգամք են յայլեք և
ստուարք. թէկուզ նց չ՚ի զգափն լայն. չիչք մարմնոյն
հաստատունգք. ուստի և ահարկու ինն երևին ա-
չաց. բայց տեսիլ երեսաց նց չէ այնչափ ինչ ապէղ.
գէմք նց բոլորակ են, և փոքր մի տափարակ. աչքն
հրային. առամունքն սպիտակք, այլ լայն. հերքն
երկայն. զոր ամփոփել կապեն ՚ի գագաթն գլխոյն.
ոմանք ունին և ընչացս երկայնս, այլ ոչ այնչափ
Թանձր. իսկ գոյն նց է իբրև կիզիչ յարեւս. միշտ
երիվարօք չքնին զինեն բազմանալոյ երիվարաց յան-
ասուս նց ոչ միայն աբեն՝ այլև կանայք նց որք են
սպիտակագոյն. բայց չքղն երիվարք նց չեն այնչափ
յազհանդամք, վայ ՚ի նոսիչն ՚ի վէր նց, զոսս յա-
ռաջկոյս ձիոեն. ապաթէ ոչ հասանեն մինչև ՚ի գե-
ոէն: Յեբրուպացուց առաջինն՝ որ եռես զբազա-
կնս, եղև Նաւապետն մակեդոն. որոյ ՚ի ձմեռան
կացէ ՚ի Նէհիգիսան Սիոյն յոսկիանսի, զոչ ոք եռես
անդ զամիս երկուս. իսկ յետ երկուց ամաց յան-
կարծ եռես զոմն հսկայ՝ կրկնապատիկ բարձր չ՚
զապանեացիս, որ էր ՚ի բազակոնացուց սասի. Թէ-
Թևաչարժ և բարեռեսիլ, այլ զգեցեալ մարթ մինչ
կենդանեոյ, որոյ գլուխն Թռէէր լինել չորեսի. ապին
իբրև երիվարի. և չքղն յոտս իւր զգեցեալ յարմար-
եալ ունէր զմարթ ոտից կենդանոյն իբրև կոշիկ.
զառաջինն երևեցուս սպանիացուց՝ Թէ ոտք նր էին
ոտք չորքոտանեոյ. ՚ի ձեռին ունէր աղեղն հասուս

ձիք, այլ կարճ. նեսք ներկայն ազգն Թեւսւոր, ի ծայրին ունելով վէմ սայրասուր. սպանիացիք յանդիման կացուցին նմ հայելի ինչ, ըստ որ պա կուցէ ձեաց սեսանելով զինքն ի նմ. ապա զար հուրելով ինն ի բաց մեկնեցաւ անտի։ Աւլ ոչ եթէ ամ բնակիչք հարաւային մասին երկրին մա կէլլանայ են այսոսիսի հսկայաձիք։

Աւս ՟ի ոտ ի վերոյ ասացաք՝ կալաւ զանուն ի մա կէլլանոսէ հռչակաւոր նաւագետէ փորթուգալացւոյ. որ ի 1520 եգիտ զնեղուցն անուանեալ յանուն նր Նեղոյ Խաղաղական. որ զերկիրն հրոյ բաժանէ ի բուն մակէլլանեան երկրէ. բերան նեղուցին է լայն իբր 30 մղոն. ունելով ասաի և անտի զհրուանդ դանս կոսանայ և Քարլոսեայ Բլոյին՝ յագլանդեան հարաւային ովկիանոսի. այլ յետ 50 մղոնաչափ տա բաժանէ անձկանայ յոյժ մինչև հազիւ ունել լայ նուեին 5. 6 մղոնաց. այս անձկուեին ձգի մղոնս իբրև 20. յետոյ գնդել զնդլայնի, և ձևացուցանէ իբր ծոց իմն ձուձանև. որ աւարտի յայլ նեղուց անձկագոյն քան զառաջինն, փակեալ ի մէջ եր կուց հրուանդանաց. որք կոչին Սէնէսպոյէս և Գրիգոր. այս նեղուց երկայնէ մղոնս իբր 10, վերս սին շարձակի. ուր գտանին և երիք կղզիք անձ ուանեալք Եղեսբէյի Բլոյ. Սէ Բարթողիէս. և Սէ գեորգ. և ձգել ի հիւսիսոյ ընդ հարաւ, դարձէ անձկանայ. և դառնայ յարևմուտս բաժանել յերկուս նեղուցս ի ձեռն ոմանց կղզեաց. յետոյ ձգել յարևմտեան հիւսիս, աւարտի ընդ մէջ երկուց հրոյ ուանդանաց Փիլոյ, և Յակոբոս։

Բովանդակ երկայնուն այսր նեղուցի՝ է 380 մղոն. առ որով սպանիացիք ի սկզբան անդ հիմնէ երկու ամրոցս անուանեցս Սէ Ֆէլիպոս. և Աշտ յ. այլ յետոյ երկոքին ևս քանդեցան. ապա զար զնացիք առ ծովք ժէ լուգովիկոսի ձեռն արկին հիմնել անդ բնակուեի՝ այլ չնչ ևս ի գերև ելին։ Աւյժմ անցք նեղուցիս ազատ է. ընդ որ ամ ազգք կարեն հանդարտակ անցանել. վն զի յետ անցանե լոյ հօրնի զհարաւային հրուանդանաւ երկրին հրոյ. որ յանուն նր կոչի հրուանդան հօրնի, աւելորդ վարկան սպանիացիք այնուհետև պահպանել զայն նեղուց. քանի առանց մտանելոյ ի նմ, համարձակ կարեն անցանել յագլանդեան ովկիանոսէ ի խա զաքանն առ հրուանդանաւ հօրնի, ի հարաւոյ երկրին հրոյ։

Զայս Ց մարթի է բաժանել յերկու մասունս. կի՛ գեաս. յԵրեմ մաղեղանեան առանձինակի. և յԵրեմ հրոյ. վ՛ մակեղլանեան երկրի խօսեցաւք ցայս վայր. սրդ խօսեացուք վ՛ երկրին հրոյ. և զկնի զ՛Ալբիան կղեաց։

Յօդ ՃԹ. Երկիր հրոյ։

Ի հնդանի ՛ի ծագ հարաւային ՛ամերիկոյ, տարած եալ իբր 380 մղոն առ նեղուցսն մակելլանայ. որով և բաժանի ՛ի ցամաքէ անտի, և կացուցանէ զնա զանառաւոր կղզի. զոր ոմանք ՛ի բնակչին իմաս տասիրաց համարեցան յԱլգոյն միատանի լեալ և ցամաքին ամերիկոյ, կի՛ երկրին բագատկոնացոց. ասյս ՛ի ձեռն գետնաշարժուե՝ կի՛ ՛ի ձեռն ամենի ալեաց ծովու բաժանել, որ արդարև հաւանական է յոյժ. զզի տեսիլ այսր զարհուրելի նեղուցի, եզելոք երկուց ցամաքաց, առատապար յատակաք, և լե՛ բունք, և ծոցք ընտեղ յերկիրն անդ, զոր և բաժա՛ նեն ՛ի զինքն կղզիս, և այլ նշանք՝ զնոյն ցուցանեն։ Սակայ երկիր մինչև ՛ի վերջին ամս չէր այնչափ ինչ ծանօթ. վ՛ն ամ Ֆագիլիք, որք յԱլգոյն խօսեցան զինքն, ձևացուցին զնա իբր գոտիս բարձրաբերձ ժայռից մշտնջենաւոր ձևամբք պատեղոց. այլ չէ այնպէս. զզի Թէպէտ Ֆնարիա է՝ Թէ ընդ մեծի մա՛ սին լեռնային է, բայց ՛ի մէջ լերանց նր գտանին ընդարձակ հովիտք, և ձորք և գաշտք զուարճալիք և արգաւանդք, ուռդեալք ՛ի բազմապտիկ ակա՛ նակիս ջուրց. վ՛ն զի գրեթէ յամ բլրոյց բղխեն աղ՛ բիւրք մշտահոսք. որոց ջուրք առ փոքր մի կարմրա՛ գոյն են, այլ չունին զանախորժ ինչ համ. ՛ի մէջ լերանց սր նշանաւոր է լճաձև մի կատարիճ բըր գանէ. և այլ ևս երկք բլուրք, կի՛ հրուանդանք որք կոչին Երէտ եղբարք յարևմտեան կողմ. և են նոյնպէս և ուղեցոյցք նաւուց՝ ի գտանել զմուտ՝ ի նեղուցն անդր։ Օդ նր երևի Թէ առողջ է, այլ ցուրա՛ ձմեռն երկայն և ձիւնալից. և առանամանիքն անհ՛ նարին, այնչափ զի ՛ի Ճնճղորդել ընդ այն քուգայ, երկուք ՛ի նաւավարաց նր որք եղեն ՛ի ցամաք, մե՛ ռան ՛ի ցրտոյ. իսկ այլք բազմ գժուարութեամբ հազիւ ողջանդամ հասին ՛ի նաւ խրթնոց. որ ոչ երբեք

դիպի 'ի նորվէկիա, և ոչ 'ի լաբրոնիա. որք են ա-
առաւել ցրտային վայրք երկրիս։

Բերք նր ը պատմէին պղծայ և սոլանաւրայ ըն-
կերացք քուշդայ՝ որք զնեցին զայս տեղի, են պէս-
պէս ծառք վայրենիք. յորս առաւել հնրկ են եր-
կու տեսակք ծառոց, որք ը երաց ինչ բերկեն վնա-
նուի կաղնւոյ. երկայնուէն քնոյ նց սովորաբար լինի
30. 40 ոտնաչափ. և արամադիծն 2. 3 ոտնաչափ.
յորոց մերթ էր լինէր կայմ նաւուց. տերեք նց
մանր են. և փայտն թեթև և սպիտակ. որ ը
երկայն հերձանի. գոտանի անդ և տեսակ մի ծառոյ՝
որ բերէ կինամոն, այն է՝ տաուչին. տերեք նր լայն
են նման տերեւոյ դաբնեայ. ծաղկին սպիտակ պայ-
ծառ. իսկ 'ի ներքս փոքր մի կապուտակ. և կեղևն
ը հոտոյն ը համայն և ը այլոց որսկուէցք նման
է բուն կինամնի սէլեանայ, բաց 'ի չերմանէլ զի
աա չունի զնոյն չերմանէլն։ Յամաբայնն կենդանիք
ևս չորքոտանիք և թռչունք՝ կարի սակաւ են. զի
նախայիշատակէ Անդհորդք բաց 'ի գայլոյ՝ այլ ինչ
չորքոտանի ոչ տեսին անդ. նոյնպս և 'ի թռչնոց՝
մի կամ երկու տեսակս և ետն. բայց և այնք սակաւք.
ոչ և թիւնաւոր սողունք ոչ ուրեմն գոյանին անդ,
այլ ծովային թռչունք և կենդանիք, մեղք բազք,
արջք, և առիւծք ծովայինք, պէսպէս խեցեմորթք.
և կէտք մեծամեծք՝ յաձախ են անդ։

Բնակիչք այսր երկրի՝ չեն այնչափ բազմաթիւ. որք
սովորաբար փոքր են կամ միջահասակ մարմնով, այլ
հաստատագամ. թխամորթ երբն կիսկէր յարեւու և
'ի հոգմոց. լայնադէմ, նեղաձակատ, տափակունկն,
թանձրաձնօտ, փոքրակն, մեծաբերան, ձաղկահեր,
և բնաւին անմօրուս. ուսամբ և ոտիւք և ժահահոտ.
սովորութիւն ունին ներկել զդէմս և զմարմին
իւրեանց 'ի գոյն սեաւ, և կարմիր. և ևս գրոշմին
պէսպէս ձևս 'ի վր ընդց և ծնօտից, որով առա-
ւել ևս ոգեղնան. կարծեմ թէ չկ յՅի ժղէզ-
թշուառ բերա և էգկէլն իբրև զսոսս, նմանք նց
գլխովին անասնական. բնակարանք են հիւղք չին
եաղ յոտոց ծառոց բոլորակ և բրգաձև. ունէ-
լով 'ի գագաթան ծակ ը որ երանէ ծուխն. անկո-
ղին նց փոքր մի խոտ արկէլ 'ի վր գետնոյ. և կա-
ցասկք ատեղ ատաղաձ հիւսէլ 'ի կինիւնոյ. զոր միշտ
կրեն 'ի ձեռս. պարկ 'ի մորթոյ ծովային որթուց.
բուշտ կենդանւոյ, յոր պահեն ջուր յընդել. զգեստս
նց են մորթք ծովային որթուց. որք հագնէ կիսով
չափ

չափ ծածկեն զմարմին նշ ոչ միայն յանառան, այլև ի ձմեռնային սառնամանեաց ձմրի. և ի գլուխս կրեն գլխարկս ի բրդոյ նոյն որթուց, զոր փոկով կապեն զչլամով. իսկ կանայք կրեն և սփածանեակս. կերակուր նշ են ձուկն կրեայ՝ և այլ ծովային խեցիմորթք կիսախորով. այլև արմատք և բոյսք երկրի. իսկ ըմպելին՝ լուկ ջուր. զինք նշ են ապեղն և նեռ. յորս փոքր մի բանականութիւն և հանճար երևեցուցանեն. զի ապերուք են ի կարծր և ի հաստատուն փայտ. իսկ նեռք ի մի ծայր՝ ունին փուտս. իսկ ի միւսն՝ քար սրածայր, որ իբրև երկաթի սրոք թափանցէ :

Ունին և նաւակս չինել ի կրկնապատիկ կեղևաց նոց ծառոց. զորս փոկով կարեն ըստ միմեանս. երկայնութեամբ նաւակաց նշ է 10. 12. և մինչև 16 ոտնաչափ գաղղիացւոց. իսկ լայնութեան 2 կանթ. ի մէջ ունին վառարան յատակայ՝ ուր միշտ պահեն փոքր ինչ հուր : Լեզու նշ է խոյր կոկորդալի և խրճգամանս չունին բնաւ քաղքական ինչ կառավարութեան. և ոչ պաշտօն ինչ կրօնի. (թէպէտ դնեն անուրևոյթ հակս բարիս, և չարս.) ոչ գեօղ, և ոչ աւան հաստատուն :

Յարևելեան կողմն երկրին հրոյ՝ գտանի կղզի մի ընդարձակ անուանեալ Կղզի զանազան գրուեց, բաժանեալ յերկրէն հրոյ՝ ի ձեռն նեղուցին մայիրայ, որ կարճ է՝ այլ լայն. և գտանին՝ ինձ՝ ի կողմն երկրին հրոյ երկու պատուհանաձև ծոգք և նուիրկ խաւք. յորոց մինն կոչի Ծուղ բաբէլոնէ. իսկ երկրորդն՝ Դատաստանգիտաց մատրիկ. իսկ ի կղզին՝ են երեք հրաբխանդակք. հիւսիսային կոչի Սբ անուն. հարաւայինն Սբ բարդուղիմէոս. իսկ երրորդն կոչի Սիջին. զի է ի մէջ այլոց երկուց :

Հրաբխանդան Հօրնէ : Յայս անուն անուանեալ ի հնադարուէն եւրոպացւոց, որ նախ առաջին էանց առնալոյս. որ և է հրաբխանդան ի վերջին ծագ հարաւային ամերիկեայ երկրին հրոյ, ըստ ՏՏ. ՏՅ աստիճանաց հարաւային լայնութեան. և ոչ է կղզի կախեալ ըստ երկրին հրոյ, ոյր ունիք յՅագրատ համարին :

ՅՕԴ Ը. Ա՝ալուձեան կղզիք։

Ա՝նդղիացիք Քափլանա կոչեն զսոսա, որք անկա-
նեն ՚ի մէջ 51 և 52 աստիճանաց հարաւային
լայնուե. իբրև 240 մղոնաւ հեռի ՚ի ցամաքէն ամե-
րիկոյ և ՚ի մասէ նեղուցին մակէլլանայ. և ըստ որում
նշանակէ կոյ Յաղոյցս՝ են երկու մեծամեծ կղզիք
գրեթէ 10 հղր քառակուսի մղոն տարածութ. ու-
նեցուկ անջրպետ ՚ի մէջն նեղուց լայն իբր 12 մղոն,
որ ՚ի հիւսիսոյ ձգի ըստ հարաւ։ Օդ նր որչափ ինչ
ծանուցեալ է՝ բարեխառն է. ձիւնն զոր ածեն անդ
արեւմտեան հարաւային հողմունք՝ հազիւ մնան ըստ
ամենս երկուս ՚ի գլուխս լերանց. քանի ՚ի դաշտս
բնի՛ անգամ առ. օրին լուծանին։ Գետք և վտակք
նոցա ոչ երբէք սառին. քանի լինէք թէպետ սառին, այլ
ոչ յոյժ թանձր և երկարատև։ Եղեամն աշնանային
և գարնանային՝ ոչ այրէ զբոյսս, այլ մինդ զուա-
ցուցանէ, քզի ՚ի ծագիլ արեգական փոխի ՚ի ցօղ.
հազիւ երբէք լսին անդ որոտումունք. նոյնպէս ան-
ձրեւք են և սաստկաշունչ մրրիկք. որք յայլ կղզիս
և ՚ի ծովեզերեայ ցամաքն ամերիկոյ մեծամեծ վնասս
գործեն։ Ջուրք նր բարի են և առատ և ձեմ տեղիս, որք հոսին ըստ քարուտ և խճաձիգ ծոցս.
ուրեք ուրեք և ըստ հանգային ածուխս. յայն տեղիս
յոյնպիսի տեղիս ջուրքն փոքր մի դեղնագոյն են,
այլ ոչ վնասակար։

Երկիրն ըստ մեծի մասին դաշտային է, և հողն ՚ի վե-
րին երեսս՝ պարարտ յոյժ. ապա հող սեաւ իբր
10. 15 մատնաչափ թանձրութ. յետոյ դեղին նոյն-
չափ թանձրութ. և ՚ի ներքոյ է խիճ և քար. այս
հողատեսակ հող ունի թանձրութ բաւական ՚ի հեր-
կագործուն. բայց ՚ի սկզբան անգ ըստ քրտանց և
աշխատուեց սէնց են ՚ի կակղել զայն. քզի գոլով
՚ի սկզբանէ անգործ մնացեալ, խապար խոտան է և
մոլախոտ և թփալից ըստ ամ տեղիս, ուստի և հող
երկրին խառնել և իբր թէ մածել է ըստ արմատոց։
՚Ի ծովեզերս նր առ հարկ ոչ և ՚ի ներքին կողմանս
քուսանի տեսակ մի խոտոյ ըստ խիճ նման սերոյ.
այլ բարձրանայ գրեթէ ցճ ոտնաչափ. որ և է պատ-
ուական արօտ անասնոց. յոր ՚ի ծովեզերեայ տեղիս
արածին որթք, գայլք, և առիւծք ծովայինք։

՚Ի